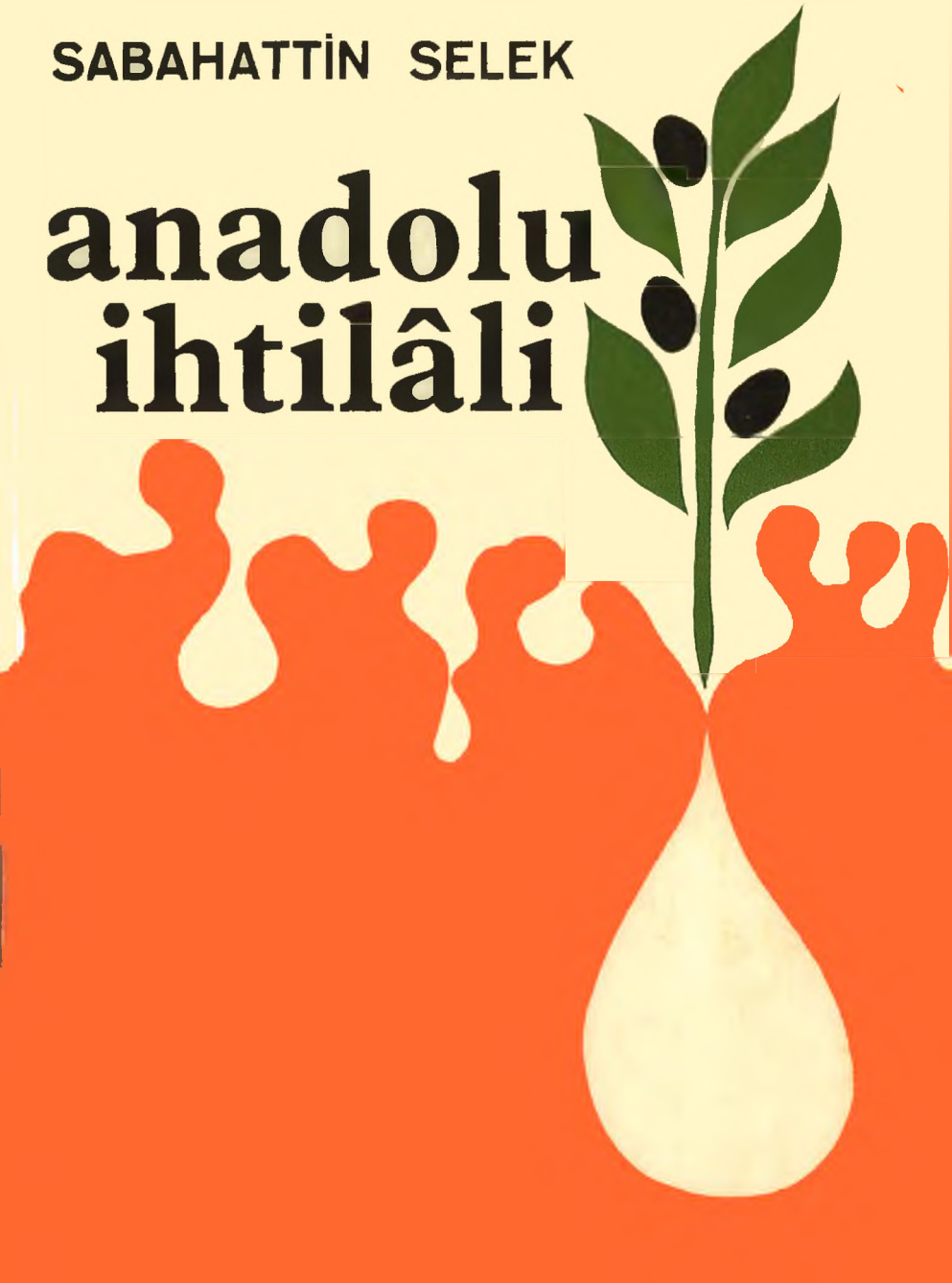
SABAHATTİN SELEK

anadolu ihtilâli

SABAHATTİN SELEK

ANADOLU İHTİLÂLİ

Beşinci Baskı

ÖRGÜN YAYINLAR

Örgün Yayınlar
Büyük Kültür Dizisi :

Doyuran Matbaası, İstanbul - 1981
Tel.: 28 22 91

BİRİNCİ KİTAP

BİRİNCİ KİTABIN ÖNSÖZÜ

Türkiye, uzun sayılamayacak durgun bir devreden sonra, aşağı yukarı yirmi yıldan beri yeni bir oluşun çalkantısı içinde yaşamaktadır. Devrimler hızının kesilişi, Atatürk'ün ölümü ve nihayet İkinci Dünya Savaşının başlaması Türk toplumunu, kâh basit günlük kaygularla, kâh korkunç bir tehlikenin yarattığı tedirginlikle yüklü, durgun ve gergin bir halde tutuyordu. On yıldan fazla süren bu durum savaşın bitmesiyle sona erince, toplumdaki birikmenin istediği huzursuzluklar ekonomik, sosyal ve politik yönleriyle yüze vurmaya başladı. Büyük savaşın getirdiği yenilikler ve çehresi değişen dünyadaki hızlı gelişme. Türk toplumunu, böylece yeni şartlar karşısında yerini ve kaderini tâyin etmek zorunda bırakmış oluyordu. Fakat, bu durumu ilk defa yaşamıyorduk. Yanlış teşhisten ve güçsüzlüğümüz veya tabiatımız icabı başvurduğumuz palyatif tedbirlerden dolayı bir türlü gerçekleştiremediğimiz kurtuluş çabaları, henüz taze hâtıralar halinde zihinlerde duruyordu. Çok kullanılan bir deyimle, şimdi, «meselelerimizin çözüm yolu»nu arıyoruz. Ancak; bu yola, yaşadığımız devirden bir başlangıç noktası bulmak mümkün değildir. Bulunduğumuz bu dar yere, bu çetin yere nereden gelindiğine bakmak gerekir.

1919'dan önceki kurtuluş çabaları, meselelere imparatorluk şartları içinde çözüm yolu aramıştır. Bugün çözmeye çalıştığımız meselelerin kökü, şüphesiz daha gerilerde ve derinlerdedir Fakat, mahiyetini henüz yeteri kadar aydınlatamadığımız saplantıların nedenlerini bulabilmek için, aradığımız yolun hiç değilse 1919'dan başladığını kabul etmek zorundayız. Yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan «Millî Mücadele», sanıldığı gibi belli birkaç yıl içine sığdırılmış ve tarih olmuş bir devir değildir. Hâlen bu evrimin devamını yaşıyoruz. Aksi takdirde bugün aynı meseleleri değil, yepyeni, bambaşka meseleleri çözmek durumunda olacaktık.

Aradığımız yolun en yakın başlangıç noktası olarak «Millî Mücadele»yi alınca, bu devrin insanlarını ve olaylarını gerçek yüzüyle tanıyıp bilmeden hiç birşey yapamayız. Halbuki, Millî Mücadeleyi anlatan eserler, bu bakımdan yetersizdir. Bunları dört grupta toplamak mümkündür.

a. Rejimi yerleştirme amaciyle yazılmış popüler, propaganda eserleri.

Bu tip eserlerde, Milli Mücadeleyi değerlendirecek gerçekçi bir yorum yapılmamıştır. Esasen nitelikleri sebebiyle bu soy eserlerin böyle olması da gereklidir. Olayları ve kişileri yalnız rejim açısından veren propaganda eserlerinde birçok gerçeklerin söylenmeden geçiştirilmesi, kişilere ve olaylara o gün için gerekli olan değerin verilmesi tabiidir.

b. Yukarıdaki grupa dahil eserlerde yerilen kişileri veya fikirleri savunmak üzere yazılmış eserler.

Bunlarda da ayni eksiklik vardır. Ayrıca, çoğu hisse dayanmakta, savunma yapılırken ister istemez karşı taraf sübjektif ölçülerle itham edilmektedir.

c. Eskimiş bir tarih görüşüyle yazılmış, hiçbir fikir söylemeyen, yalnız olayları anlatan kitaplar.

d. Bazı bilim adamları ve Kurumları tarafından Milli Mücadelenin ancak belli dönemleri, ya da belli meseleleri üzerinde hazırlanan eserler.

Bizi, bu kitabı yazmaya sevkeden sebepleri açıklamış oluyoruz. Şu noktayı da belirtmek isteriz ki, kitabın hazırlanmasında bir takım yeni malzeme kullanılmış olduğu halde, kaynakların çoğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak, biz, mevcut bilgileri belli bir sosyal açıdan, günümüzün şartlarını ve ihtiyaçlarını da göz önünde tutarak, yeniden değerlendirmeye çalıştık. Devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle de görüşerek edindiğimiz yeni bilgilerin ışığı altında, evvelden beri bilinen bazı hususlara değişik bir yorum getirdik.

Bir amatör heyecaniyle meydana getirilen bu kitap, «Milli Mücadele» adıyla iki cilt olarak hazırlanmıştır. Birinci cildin başlığı «Anadolu İhtilâli» olup, Birinci Dünya Harbi çöküntüsünden başlayarak 1920 yılı sonuna kadar süren devreyi kapsamaktadır. İkinci cilt 1921, 1922 yıllarına. dolayısiyle Türk İstiklâl Harbine ayrılmıştır.

«Milli Mücadele» yi değişik karakterde iki ayrı devre olarak ele alışımız şu sebebe dayanmaktadır :

1919-1922 yıllarında, bir impaartorluğun enkazı üzerine bir milli devletin kuruluşunu sağlayan çetin bir mücadele cereyan etmiştir. Fakat, bu mücadele Türkiye'nin yalnız dış düşmanlara karşı yaptığı savaşlardan ibaret değildir. Üstelik dış savaşın yapılmasını ve kazanılmasını sağlayan olaylar, yani mücadelenin ilk yarısı, tamamen ihtilâl karakterindedir. Mondros mütarekenamesine sadakatle riayetkâr olan devletin iradesi dışında, Anadolunun bir savaş hazırlığı yaptığı 1919 ve 1920 yılları, yalnız kronolojik sıra bakımından değil, olayların mahiyeti bakımından da, savaş olaylarından ayrı olarak incelenmek gerekir.

Dört bölümden ibaret olan bu kitabın birinci bölümünde Milli Mücadeleyi hazırlayan olayları, ikinci bölümünde Milli Mücadeleyi etkiliyen ve yürüten iç kuvvetleri anlattık. Üçüncü bölüm Milli Mücadelenin başlangıcına, dördüncü bölüm ise, aslında tümü ile bir ihtilâl hareketi anlamını taşıyan Milli Mücadelenin meşruluk kazandığı safhaya ayrılmıştır. İkinci cild de ayni düzende olacaktır.

Kitabın birçok eksikleri olduğunu bilmekteyiz Atatürk'ün ölümünün yirmi beşinci yılına yetiştirmek gayreti, bir süre daha çalışarak bir kısım eksikliğin tamamlanmasını imkânsız kılmıştır. Diğer taraftan, konuşması ve yazması gerekenlerin susmaları, bir takım meselenin eksik ve bulanık kalmasının başlıca sebebidir. Milli Mücadeleyi aydınlatacak bütün kaynaklar maalesef henüz istifade edilebilir hale getirilememiştir. Konumuza giren meselelerin, sosyologlarımız tarafından incelenmemiş olması da en önemli eksikliklerden biridir.

Kitabın noksanları, kusurları tamamlanabilir. Bunu ya biz yaparız veya başkaları. Ancak; güttüğümüz amacın, metodun ve değerlendirme açısının doğruluğuna inanmaktayız. Çevremizden bu desteği ve güveni almasaydık eseri ortaya koyamazdık.

Bu kitabın amacı, yalnız tarihe ışık tutmak, hizmet etmek değildir. Bilhassa, Atatürkçülük anlayışının statik düzenden çıkarılması yolunda, son zamanlarda gösterilen çabalara yardımcı olmak istedik. Ayrıca, çok küçük bazı detayları bile değerlendirmeye çalışarak, bugünkü politik çıkmazın düne bağlı nedenleri üzerinde durmak ve düşündürmek amacını güttük.

Milletimize hizmet kaygusiyle yayınlanan bu kitabın hazırlanması dokuz yıl sürmüş, kitapta yer yer adı geçen kimselerden ve birçok yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Bizimle görüşmeyi kabul edip bildiklerini anlatanlara ve sorularımızı cevaplandıranlara teşekkürü bir borç biliriz.

Kadıköy, 1 Ekim 1963

* * *

İKİNCİ KİTABIN ÖNSÖZÜ

Bu kitap, «Milli Mücadele» nin 1921 - 1922 yıllarını kapsamakta ve «Anadolu İhtilâli» adını taşıyan birinci kitabımızı tamamlamaktadır. Türk Milli Kurtuluş hareketinin bütün ayrıntıları ile bu ölçüde bir esere sığdırılamıyacağını biliyoruz. Hele, bu ikinci kitabımızın 1922 yılı sonu olayları ile bitirilmesi, şüphesiz büyük bir eksikliktir. Aslında, birinci ki-

tap da, en az bir yüzyıl öncesinden başlamalı idi. Böyle yapmadık. Çünkü, bir tarih eseri yazmak iddiasında değildik. Birinci kitabımızın önsözünde de belirttiğimiz gibi, biz bu denememizde, ancak bugünkü meselelerimize ışık tutacak ölçüde, tarihi gerçekleri araştırmak amacını güttük. Ve uzun bir evrimin olaylar kargaşalığı içinde yatan bu gerçekleri ararken, en yakın başlangıç noktası olarak «Milli Mücadele» devrini ele aldık.

Birinci kitabın ekseni «ihtilâl» idi. Olaylar ve gelişmeler, bu eksen çevresinde verilmek istenmiş ve «ihtilâl» ile doğrudan doğruya ilişiği olmıyan ayrıntılara dokunulmamıştı. Bu kitabın eksenini ise, «İstiklâl Harbi» ve «Yeni Türk Devletinin Kuruluşu» teşkil etmektedir.

İstiklâl Harbi çok cepheli bir harptir. Fakat harbin ağırlığı, Türk - Yunan Harbinde toplanmaktadır. Bu bakımdan, kitapta, Türk - Yunan Harbi esas alınmış ve diğer cepheler, giriş kısmında «İstiklâl Harbine Genel Bir Bakış» başlığı altında özetlenmiştir. İstiklâl Harbinin gereği kadar değerlendirilebilmesini kolaylaştırmak amacı ile, birinci bölümde, Yunanistan'a ve harbi büyük ölçüde etkileyen dış ilişkilere ayrı ayrı, iki ara bölüm halinde yer verilmiştir. Kanımıza göre, harbin kazanılmasında ordu kadar diplomatik ilişkiler ve çalışmalar da ağır basmaktadır. Bu inançla harbin yönetiminde dış politikanın oynadığı önemli rolü belirtmeye çalıştık

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, kronolojik sıraya uyularak, muharebeler ve yeni devletin kuruluşu anlatılmaktadır. Olaylara, mümkün olduğu kadar «Türkiye Büyük Millet Meclisi» penceresinden bakmak istedik. Çünkü o sırada bütün hukuki ve fiili güçler Meclis'te toplanmış bulunuyordu.

Anadolu İhtilâlini, İstiklâl Harbini ve Yeni Türk Devletinin hangi çetin şartlar altında kurulduğunu gördükten sonra, sonunda, bugün içinde bocaladığımız çıkmazın nedenleri üzerinde de durmak gerekiyordu Yeni Türkiye'nin kuruluşu sırasında, nelerin eksik kaldığını, nelerin yanlış konulduğunu bulabilirsek, büyük bir kurtuluş hamlesinin hemen arkasından niçin ve nerelerde takılıp kaldığımızı belirlemiş olacağız. Kitabın son bölümünü böyle bir araştırmaya ayırarak, yeni Türk Devletinin fikri temelleri ve dayanakları, Atatürkçülük ilkelerinin kaynakları, yeni rejim ve kadro, rejim ordusu konularını ele aldık.

Eksiklerimizin ve kusurlarımızın iyi niyetimize bağışlanacağını umuyoruz.

Kadıköy, 8 Ekim 1964

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE ÖNCESİ

A. YENİLGİYE DOĞRU

Millî Mücadeleyi, Birinci Dünya Harbinden kesin bir çizgi ile ayırmaya imkân yoktur. Bir bakıma, biri diğerinin devam ve sonucudur. Mücadelenin askerî ve siyasî gidişinde, Birinci Dünya Harbinin bütün ağırlığı duyulur. Gerçek anlamiyle istiklâlini çoktan kaybetmiş bulunan Türk Milletinin bir ölüm-kalım savaşına atılmasını, Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Harbine girmesi mümkün kılmıştır. Fakat aynı sebep, Millî Mücadelenin maddî şartlarını ağırlaştırmıştır.

Türkiye, Birinci Dünya Harbine girmese ne olurdu?

Eğer harbe girilmeseydi Küçük Asya'da İmparatorluğun bir yaşama şekli bulabileceğine inananlar yok değil. Bu inançta olanlardan Falih Rıfkı Atay diyor ki:

«Böylece şimdi dünya petrol kaynaklarının pek ehemmiyetli kısmını bağrında tutan bu zengin bölgeler devletimizin sınırları içinde bulunacaktı.»

«Harp sürdükçe büyük devletler zayıflayacakları için kapitülâsyonlardan ve her türlü yabancı baskı ve kontrol şartlarından kurtulacaktık. Birinci Dünya Harbi sırasında iki milyon kurban verdikten sonra dahi Kuvay-ı Milliye ile başa çıkamayan Batılı devletler, bütün ordusu ayakta duran İmparatorluğa karşı herhangi bir harekette bulunamayacaklardı.» [1]

Değerli yazar, bu kabulü güç görüşü daha da ileri götürerek, «Enver yerine Mustafa Kemal Harbiye Nâzırı olsaydı Birinci Dünya Harbine girmezdik. Batmazdık, bir büyük devlet olarak kalırdık. Tarih Türk Milletinden bu bahtiyarlığı esirgemiştir» diyor. [2]

Bugün Türkiyenin, 1914 İmparatorluğundan daha kuvvetli ve

[1] Falih Rıfkı Atay — Çankaya C. I. S. 22

[2] Aynı eser. S. 62.

daha mutlu olduğu bir gerçektir. Buna rağmen, Türkiye büyük devlet değil. Toprak genişliği ve insan kalabalığı büyük devlet sayılmanın şartları olmaktan çoktan çıkmıştır. Önemli petrol kaynaklarına sahip bulunan Irak'ın ve İran'ın güçleri ise ortada

Osmanlı İmparatorluğunun 1914 ün şartları içinde yaşayabileceğini düşünmek, sadece geçmişe duyulan bir özlemdir. Birinci Dünya Harbi ile Millî Mücadelenin ve 1923 den bu yana sürüp gelen çabanın bile yıkamadığı eski düzen, yeni Türkiyede çözülemeyen problemlerin başlıca sebebidir.

Belki, Birinci Dünya Harbine girmemek ve İmparatorluğa Küçük Asyada bir yaşama şekli bulmak da mümkün idi. Ama bu şekil, ancak Kral Faruk Mısır'ının yaşama şekli olabilir ve en çok o kadar sürebilirdi.

Zaten dağılmakta ve çözülmekte olan İmparatorluğun tasfiyesini hızlandırdığı için, başta insan olmak üzere kayıpları saymazsak, harbe giriş olayını esefle karşılayacak bir sebep bulmak güçtür. Harb kararı verenlerin maksat ve mâzeretleri ne olursa olsun, Birinci Dünya Harbi yenilgisi Türk İstiklâl Harbini hazırlamıştır. Gerek bu sebeple, gerekse tarih olaylarının akışı, Türk Milletinin kaderi, şahsî davranışlar ve askerlik ilmi yönlerinden iki devre arasındaki bağlantı, gözden uzak tutulmıyacak kadar kuvvetlidir.

Mütareke (Mondros), birinin sonu Ise, diğerinin başlangıcıdır. Bu noktaya nasıl varıldığını görmekle sonraki safhanın daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır.

TALÂT PAŞANIN
G Ö R Ü Ş Ü

«Harbin üçüncü ve dördüncü senelerinde şevk ve heyecan azalmağa başladı. Avrupa cephelerindeki daimî hezimetlerle, ordularımızın Filistin, Erzurum ve Bağdattan ric'atleri, o yer halkının Anadoluya kaçışı, ziraatte çalışanların azalması yüzünden gıda maddelerinde başgösteren kıtlık ve nihayet kıtalarda ve cephe gerisindeki bazı subaylar tarafından yapıldığı söylenen suiistimaller halk arasında gittikçe hoşnutsuzluk uyanmasına sebebiyet verdi. Harbin tamamiyle kaybedileceği hatıra gelmemekle beraber, harb bitinceye kadar Türk arazisinin tahrip olunacağı ve Türk halkının, yâni memleketin asıl nüfusunun feci mahrumiyetlere mâruz kalacağı korkusu herkes üzerinde korkunç bir tesir bırakmaya başladı. Cephelerdeki subay zaylatı geride kıtalardan

alınan subaylarla telâfiye çalışılıyor ve açılan bu yerlere de vaktiyle tekaüte sevkedilmiş olan subaylar getiriliyordu. Ne bu subeyları ahlâk ve seviyelerine göre ayırmak ve tâyin etmek ve ne de cürümlerini cezalandırmak kabil oluyordu; onları geri çağırmak ve ordudan ihraç etmek onları mükâfatlandırmak demek olacaktı. İstikbâli ve hüsnüniyeti olmayan bu subaylar en ağır suiistimalleri yapıyor ve pek çokları da ceza görmüyorlardı. Bütün bunlar halkın ümitsizlik ve teessürünü arttırıyordu.»

«Kumandanlar hakkında ve bilhassa Levazım Âmiri İsmail Hakkı Paşa hakkında Enver Paşaya sık sık şikâyetler vâki oluyordu. Enver Paşa harb devamınca İsmail Hakkı Paşaya şiddetle ihtiyacı olduğunu ve İsmail Hakkı Paşa olmaksızın ordunun işe edilemiyeceğini ve binaenaleyh harbe devam etmenin imkânsızlaşacağı cevabını veriyordu, şikâyette ısrar edilmesi halinde istifa etmekle tehdit ediyordu. Böyle nâzik bir zamanda Enver Paşanın istifası bütün orduyu müşkül bir vaziyete sokmuş olacağından kimse bunu kabule cesaret edemiyordu.»

Talât Paşanın hâtıralarından aynen alınan yukarıdaki satırlar, en büyük sorumluluk yerini işgal eden kimsenin sözleri olmak bakımından dikkate değer bir özellik taşımaktadır.

Türkiyeyi yenilgiye sürükleyen sebepler, şüphesiz sadece askerî değildir. Üstelik, cephelerin yıkılışı ordunun kusurundan ileri gelmemiştir. Harb sahalarında görülen perişanlık, sivil ve askerî idareye ait aksaklıklardan ve memleketin bu çapta bir harb gücüne sahip olmayışındandır.

Bütün sorumluluğu subaylara yüklemek ise çok haksız bir yargıdır. İttihat ve Terakki idaresinin sivil lideri Talât Paşa ile asker lideri Enver Paşa arasında sürüp gelen fakat açığa vurulmayan çekişmenin bu yargıda büyük etkisi vardır. Şüphesiz, Osmanlı ordusunda ahlâk, fazilet ve yeterlik bakımlarından düşük seviyede subaylar yok değildi. Fakat, ileride görüleceği gibi, ordunun subay kadrosu, hem Birinci Dünya Harbinde, hem de İstiklâl Harbinde yabancıların bile büyük ölçüde takdirini kazanacak değerde idi.

Her şey olup bittikten sonra söylenenler, neticeye göre düzenlenmiş açıklama şekli kanısını uyandırabilir. Fakat olayların akışı içinde söylenmiş ve yazılmış olanlar, gerçek belgelerdir.

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN GÖRÜŞÜ

İki kumandanın, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile

5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders'in raporları, Türkiye'nin yenilgiye sürüklenişini gösteren belgelerin başında gelir. Mustafa Kemal Paşa, Talât, Cemal ve Enver Paşalara Halepten gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli raporunda özet olarak şöyle demektedir:

«Memleketin mukadderat-ı umumiyesini idarede mesul ve methaldar olan zâtı devletlerinin ifadelerimi hiç bir bedbinliğe ve telâşa hamletmeyerek kemal-i itidal ve ciddiyetle telâkki edeceklerine itimadım; mülâhazalarımı ihata edebildiğim en geniş mikyasta tasvire sebep olmuştur.»

Bu rapor bu şekilde başlıyor ve memleketin kaderiyle ilgili çeşitli meselelere dokunan uzun açıklamalardan sonra:

«İşte benim mütaleâtım bundan ibarettir. Bulunduğunuz mevki sebebiyle bunları tasvir etmekle vicdanım üzerindeki yükü atmış olduğuma kaniim.» cümleleriyle sona eriyordu.,

Raporda cesaretle ve açıkça ortaya konan acı gerçeklerin özü şudur:

— Ahali ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır. Memleket umumî bir anarşiye sürüklenmektedir. Umumî hayat her köşede ve beldede esasından çürümektedir.

— Mülkî idare tam bir aciz halindedir. Halkın bu idareye karşı nefreti gittikçe artmaktadır. Zâbıta kuvveti pek zayıf ve kifayetsizdir. Memurlar, irtikâp, ihtikâr ve suiistimal yapmaktadırlar. Adliye işlememektedir.

— İaşe işleri, ticâret ve iktisadiyat müthiş bir surette inhitada başlamıştır. Paraya karşı ne memurda ve ne de halkta emniyet kalmıştır.

— Her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün dâhilen birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimali, karşısında bulunduğumuz en büyük tehlikedir.

— «Ordu harbin başlangıcına nisbetle fevkalâde zayıftır. Birçok orduların mevcudu, lâzım olan miktarın beşte biri kadardır. Memleketin insan kaynağı, noksanı tamamlamaya muktedir değildir. Hattâ 7. Ordu gibi bütün memleket içinde ikmal ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu dahi, daha düşmana bir tek kurşun atmadan, kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz.

Umumî tâkate misâl olmak üzere arzedeyim ki, cihanın en müşkül işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana

gönderilen 59. Fırkanın yüzde ellisi, ayakta durmaya mecâlsiz zuafadan ibaret olduğundan tefrik edilmiş ve sağlam kalan efrat 17-20 yaşındaki neşvünemâsız çocuklarla 45-55 yaşındaki amelimandalardan ibaret kalmıştır. Diğer en iyi fırkaların taburları da Dersaadetten (İstanbuldan) bin mevcutla hareket ve en kuvvetlisi 500 mevcutla Halebe gelebilmişlerdir.

— Müttefiklerimizin askerî zaferlerle düşmanlarımızı sulha mecbur etmeleri artık bahis konusu değildir. Almanların askerî tutumları «Geliniz bizi mağlûp ediniz» esasına bağlanmıştır.

— Düşmanlarımızın birbirlerinden ayrılmayacakları anlaşılmıştır. Düşman ahalinin sefalet ve mahrumiyeti bizimkilerden daha azdır. Neticeden emin oldukları için düşmanlarımız harbe dayanabileceklerdir.

— Binaenaleyh harb daha çok devam edecektir. Harbi sona erdirmek bizim partinin elinde değildir.

LİMAN PAŞANIN
G Ö R Ü Ş Ü

Bu sıralarda Başkumandanlık Kurmay Başkanlığına tâyin edilerek Almanyadan gelen General Von Seeckt'e, Türk ordusunun durumunu anlatmak isteyen Liman Von Sanders, bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor harbin başından beri cereyan eden askerî olayların özetini de verdiği için aşağıya aynen alınmıştır:

Bandırma, 13.Aralık.1917

«Türk Ordusunun şimdiki durumu:

Birçok yanlış tedbirler neticesi olarak Türk Ordularının umum savaşçı kuvveti pek çok azalmış ve kıt'aların harp kabiliyeti gözden uzak tutulamıyacak kadar düşmüştür. Bunun çaresini bulabilmek için her iki halin sebepleri açıkça tespit olunmak lâzımdır.

Esasen ulaştırma araçlarının perişan ve yetersiz bulunmasından dolayı çare temini keyfiyeti diğer birçok güçlüklerin haline bağlıdır.

1 — İnsan mevcudu:

Türk Ordusu muhtelif cephelerde verdiği muharebelerden dolayı büyük miktarda telefat vermiştir. Fakat bundan başka büsbütün yanlış birçok tedbir ve icraat yüzünden pek büyük zayiata uğramıştır. Biraz dikkatle bu zayiattan kaçınılabilirdi. İstikbâl için bundan ders alınmak lâzımdır.

Söz konusu edilen tedbirlerin ve icraatın başlıcaları aşağıda sıralanmıştır:

a) 1914 Aralık ile 1915 Ocak ayında yapılan birinci Kafkas seferi:

Enverin kumandasında olup General Fon Bronzar'ın Erkânıharbiye Riyasetinde bulunduğu Üçüncü Ordu, 1914 Aralık başında takriben doksan bin iyi askerden müteşekkildir.

Adı geçen Ordu, hududa yakın Hasankale civarındaki dağlar üzerinde gayet uygun savunma mevzilerinde ve katiyen kendisine üstün olmayan Rus kuvvetleri karşısında bulunuyordu.

3. Ordu başarılı muharebelerle dağlardan geçmeye muvaffak olsa bile muhasara topları olmadığından Kars kalesini hiçbir vakit zaptedemiyecek idi. Hâl böyle iken, mâni olmak için yapılan kesin tavsiyelere rağmen, Sarıkamış, Kars üzerine taarruz harekâtı yapılmasına karar verilmişti.

Sol kanatta karlı dağların keçi yolları üzerinde yetersiz iaşe hazırlıkları ile hareket eden iki kolordunun âkıbeti, her birinin ayrı ayrı yenilmesi sonucuna vardı. Diğer bir kolordu da bu sırada cephede başarısız muharebeler yapıyordu. Resmî vesikalar ile sabit oldu ki, 90 bin kişiden pek elim bir halde geriye gelen eratın miktarı ancak 12 bin kadardır.

Geri kalanı vurulmuş, açlıktan ölmüş, donmuş veya esir düşmüştü.

Harb tarihi, bu taarruz için hiç bir mâkul ve haklı sebep tâyin ve tespit edemiyecektir.

b) 1916 yaz başlangıcında yetersiz kuvvetle Ruslara karşı yine 3 üncü Ordu tarafından yapılan taarruz:

Bu taarruzun neticesi olan geri çekilmede Ordunun küllîyetli bir kısmı dağılmıştır.

c) 3. Ordunun, 1916 yazında toplanıp, lüzumsuz yere, takriben Van Gölü - Muş - Kığı hattından Erzurum istikametine doğru yaptığı ve daha başlangıcında akamete uğrayan taarruz:

Düşmanın yan ve gerilerine doğru yapılması tasarlanan bu hareketin, ne ileriye doğru yollar, ne de geride kullanmaya elverişli ulaşım hatları mevcut olduğundan, bundan başka hareket kabiliyeti için lüzumlu kollar ve nakliye araçları da son derece kıt bulunduğundan, esasen yapılması mümkün değil idi.

Bu orduda en azından 60 bin kişi açlık, hastalık ve sonra soğuktan ve pek az bir kısmı da düşman silâhiyle ölmüş oldu.

d) Askerlik açısından büyük bir hatâ olmak üzere XIII. Kolordunun İrana doğru 1916 yaz mevsiminden itibaren bütün kış devam eden taarruzu:

İngilizler, Iraktan Basraya kadar olmasa bile Korne'ye kadar kesin surette atılmadan evvel bu taarruzi hareketin yapılması asla caiz değildi. Bağdat'ın kaybı bu hareketle ilgilidir. Çünkü, 1917 Martında söz konusu Kolordu, Bağdat için kesin sonuç yerinde hazır bulunamamıştır.

Bunun hakkında 25 veya 26 Ekim 1916 tarihinde General Fon Salyos vasıtasiyle General Lüdendorf'a yazılı ve aynı sene Aralığında Peles'teki Umumî karargâha şifahen mâruzatta bulunmuştum.

e) Hiç bir zaman başarı ihtimali olmadığı halde Mısır'ın zaptı için 1916 Ağustosunda Süveyş Kanalına doğru kuvvei seferiye ile yapılan ileri hareket:

18 bin kişilik savaşçı birlikler ile yapılan ve başlangıçtan itibaren başarısızlığa mahkûm olan bu hareket, o zamanlar sadece Süveyş Kanalını korumakla yetinen İngilizleri Tih sahasından beriye çekmiş ve Filistinde bugünkü ilerlemelere sebep olmuştur.

Buna ait olan raporumu da General Lüdendorf'a 1916 Ekiminde takdim etmiştim.

2 — Türk Ordularında her ölçüyü aşan kaçak olayları:

Türk Ordularının kaçak erat miktarı bugün 300 bini çok aşmaktadır. Bunlar düşman tarafına geçmek üzere kaçmış olmayıp, büyük çoğunluğu geriye, memleket içine kaçmıştır ve orada yağma ve hırsızlıkla emniyet ve âsayişi bozmaktadır. Bu kaçakların takibine her tarafta takip müfrezeleri teşkil ve sevki gerekmektedir. Bu kadar çok kaçak çıkması sebepleri bu raporun ikinci kısmında açıklanacaktır.

Türk Ordularının savaşçı kuvvetlerinin bugünkü durumu şöyledir:

«Kafkas Orduları Grupu» adını alan 2. ve 3. Orduların umum kuvveti, Grup Kumandanı İzzet Paşanın birkaç gün önce bana söylediğine göre, cephede işe yarar ancak 20.000 den az fazla askerden ibarettir.

Bulgar hududundan Akdenizde Alanyaya kadar tahminen 2000 Km. lik sahil mıntıkasının korunmasına memur olan 5. Ordunun mevcudu ise, 26 bin küsur savaşçıdır.

6. Ordunun bundan iki ay kadar evvelki umum kuvveti, Ordu Kurmay Başkanının sözüne göre 13.000 kadardı.

Suriye ve Filistinde bulunan orduların savaşçı kuvvetinin sayısı şimdilik belli değildir. .

3 — Harp kabiliyetinin azalması:

Türk askeri ve bilhassa Anadolu askeri mükemmel bir cevherdir. İyi bakılır, yeter derecede doyurulur, gereği gibi talim ve terbiye edilir, sükûnet ve emniyetle sevk ve idare olunursa, bu askerle en büyük vazifelerin başarıyla yapılması mümkündür.

Ordunun birçok kısımlarında harp kabiliyetinin düşmesi, Türk umumî karargâhının uygun tedbirler alamamasından ileri gelmiştir.

Hemen iki seneden beri kıt'aların çoğuna, talim ve terbiye için lâzımgelen zaman bırakılmamıştır. Küçük ve büyük kıt'alar, henüz, sağlam birer birlik halini kazanmadan devamlı olarak birbirinden ayrılmış ve parçalanmışlardır.

Münferit birlik ve taburlar ve makineli tüfek birlikleri, bataryalar mürettebatı devamlı alınmış ve öteye beriye sevk olunmuştur. Sevkedilecek kıt'alar, son anda pek az talimli veyahut hiç talim ve terbiye görmemiş asker ile doldurulmuştur.

Kıt'alar trene bindirildikleri vakit, askerlerin büyük çoğunluğu birbirini ve ekseriyetle üstlerini tanımamaktadırlar. Onlar, yalnız vaziyetin iyi gitmediği herhangi bir yere sevkedildiklerini bilirler.

Bunun için, kaçarken vurulmak tehlikesine rağmen, her fırsatta kaçmak teşebbüsünde bulunurlar. Kaçak olayları trenden atlayarak veya kapalı arazide yol kolundan ayrılarak yapılmakta, bazan da ordugâha geçildiğinde vukubulmaktadır.

Hiç bir tümen yoktur ki, Doğuda veya Toros civarındaki harb cephelerine nakil veya hareketinde, binlerce asker kaybetmemiş olsun.

Türk askeri, kendisine karşı muamelede biraz iyi bakım görmeğe muhtaçtır. Bu suretle üstlerine karşı güven ve inanç hâsıl olduktan sonra onunla her şeyi yapmak, her işi görmek mümkündür.

Ölçüsüz bir dereceyi bulan şimdiki kaçak olayları Türk Ordularına irsen intikal eden bir kusur değildir. Son derece güvenilecek ve inanılacak bir zat olan Kafkas Orduları Grupu Kumandanı İzzet Paşanın bana söylediğine göre, evvelce bu şekilde kaçak olmamıştır.

Sevk yolları, ulaştırma araçları ve işe tarzının elverişli bulunmayışı şüphesiz bu hususta önemli bir rol oynamaktadır. Fakat, Türk Ordularının şimdiki durumu bugüne kadar yanlış bir yol takip olunduğunu ve bunun değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Asker ve malzeme kaynaklarının pek çok azalmış olduğu da gözönünde tutulmalıdır.» [3]

ÇÖKÜNTÜ

Uzun zamandır sürüp giden harb, Türkiyenin, insan ve malzeme kaynaklarını insafsızca harcamakta idi. Yukarıda gördüğümüz belgelerdeki sayılara Çanakkale kayıplarını da şöylece ekleyelim:

55.127	Şehit
21.494	Çeşitli hastalıklardan ölen
10.067	Kayıp
100.177	Yaralı

186.865 .... 7 aylık kayıp toplamı.

Anadoluda artık kadınlar, ihtiyarlar ve 16 yaşından küçük çocuklar kalmıştı. Maddî kaynaklar ise tükenmek üzere bulunuyordu. Elde kalan erzak, malzeme ve insanı memleket içinden en önemli cephelere gönderebilmek için tek işe yarar araç Konya - Bağdat demiryolu olduğu hâlde, bundan da gereği kadar faydalanmak mümkün değildi. 1500 Km. uzunluğundaki Haydarpaşa - Bağdat hattı üzerinde çalışır durumda ancak 50 lokomotif kalmıştı. Bunları düzenle işletmek için de yeter derecede personel ve kömür bulunamıyordu. Bu yüzden ulaştırma deve, eşek ve kağnılarla yapılıyordu. Erzak ya altın bahasına veya silâh kuvvetiyle elde edilebiliyordu. [4]

Yokluktan en çok ordu sıkıntı çekiyordu.

Harb mıntakaları üzerinde, sert iklimlerde, hasım halk arasında bulunan Ordu, kendisinden kat kat üstün düşman karşısında kendi yağı ile kavrulmak zorunda idi. Kışın hayvanlar açlıktan ölüyordu. Askerler karınlarını doyurmak için çapulculuk ediyorlardı. Harpten bıkmışlardı. Fırsat bulan silâhını alıp kaçıyordu.

[3] Liman von Sanders, Türkiyede Beş Yıl, Burçak Yayınevi - İstanbul, 1968, s: 223-224.

[4] Açlıktan yalnız Suriyede 60.000 kişinin öldüğü söylenmektedir.

Devlet hazinesi bomboştu. Son olarak 167 milyon liralık kâğıt para çıkarılmıştı. Fakat paranın tedavüldeki kıymeti % 55 düşmüştü. Subay ailelerine artık erzak verilmez olmuştu. Cephede olduğu gibi bütün memlekette büyük bir kıtlık hüküm sürüyordu.

Maddî sıkıntılardan fazla olarak halkın morali de son derece bozulmuştu. Şehit haberleri veya cepheden hiç haber alamamanın üzüntüsü, hemen hemen her aileyi devamlı bir matem havası içinde tutuyordu.

Doğu Anadolunun büyük bir kısmı, Erzincan'ın batısına kadar, düşman işgaline uğramıştı. Bu bölge halkı, muhacir olarak daha içerilere göç etmiş bulunuyordu.

Göçlerin yarattığı sefaleti, perişanlığı anlatmaya lüzum yok. İşgal bölgesinde kalan Türklerin hâli daha acıklı idi. Doğuda, Ermeniler intikam almak için her tarafta Türk halka eziyet ediyor, vuruyor, öldürüyorlardı.

Türkiyeyi doğu istikametinden gelecek daha büyük bir felâketten, Rusyadaki ihtilâl hareketleri uzak tutuyordu. 1916 Sonbaharından beri bu cephede önemli bir faaliyet olmamıştı. 1917 de ihtilâl başlayınca karışıklık Rus ordusuna da bulaşmış ve bu ordu taarruz kabiliyetini kaybetmişti. Askerî eserleri ile tanınan Sedat Paşa «**Yıldırımın Akıbeti**» adlı kitabında şöyle diyor:

«Kafkas cephesinde vaziyetin sabit bir şekil alması, Rusların Anadoluya hulûlüne muvakkaten mâni olmuştu. 1917 de Rus cepheleri inhilâl etmeseydi, Kafkas cephesindeki ikinci ve üçüncü ordularımızla Anadolu'nun setr ve muhafaza olunacağına sureti kat'iyede itimat edilemezdi.»

18 Aralık 1917 de Ruslarla Erzincanda bir mütareke imzalandı. Bu suretle 1918 senesine, hiç olmazsa bir cephenin güveni sağlanmış olarak girilmişti.

Türkiyeye asıl darbe Güneyden indirilecekti. İngilizler Kudüsü zaptederek (9 Aralık 1917) Suriyeye dayanmışlardı. Irakın büyük kısmı çoktan kaybedilmişti. General Allenby kesin sonuçlu taarruz için 1918 Eylülüne kadar hazırlanacaktı.

Türkiye, bu harbi yalnız düşman kuvvetlerinin üstünlüğü ve harb gücünün yetersizliği yüzünden kaybetmiyordu. Kaybın ve fazla yıpranmanın asıl sebebi, harbin son derece fena idare edilmesi ve üstüste büyük stratejik hatâlar yapılması idi. Hatâ sahipleri yerlerinde duruyorlardı ve aşağı kademelerden gelen tenkit,

uyarma ve şikâyetler kendilerine tesir etmiyordu. İktidar, memleketin mutlak hâkimi di. Denetleme denilen müessesenin en basit anlamda işlemesine imkân yoktu. İttihat ve Terakki Fırkasının bütün muhalifleri susmuş, sinmiş, kimsede ses çıkaracak cesaret kalmamıştı. Meclis de denetleme yapmıyor ve yapamıyordu.

TALÂT PAŞANIN BİR TEŞEBBÜSU

Buna rağmen harbin yönetimindeki sorumluluk kaygusiyle İttihat ve Terakki ileri gelenleri, bir ara iş başından çekilmeyi düşünmüşlerdi. Fakat, iktidarı bir başka kuvvete kaptırmak da istemiyorlardı. Talât Paşanın bu amaçla bâzı temaslar yaptığı bilinmektedir. Gerek harb hâlinde bulunan Fransız ve İngiltere devletleri, gerekse memleket efkârı üzerinde olumlu etki yapacak kişilerle yeni bir hükûmet kurmak amacını güden bu düşünce, nedense uygulanamamıştır. Talât Paşanın bu konu ile ilgili olarak görüştüğü kimselerden, «İfham» gazetesi sahibi Ferit Bey [5] şu açıklamayı yapmıştır:

«Bilecikte sürgün bulunuyordum. Mütarekeden 5-6 ay önce idi. Talât Paşa beni İstanbula çağırdı. Gittim, görüştüm. Bana dedi ki:

— Yeni bir fırka (parti) kurup, sonra biz çekileceğiz. Ben, Enver ve diğer arkadaşlar İttihat ve Terakkide kalacağız. Cemâl Paşa ile Cavit bey yeni fırkaya geçecekler. Sen bu işleri iyi bilirsin. Yeni fırkaya ve kurulacak kabineye girmeni istiyoruz.

Ben, hem Cemal Paşa ile beraber çalışamıyacağımı, hem de böyle sun'î fırkalarla hiç bir şeyin halledilemiyeceğini söyleyerek teklifi reddettim.»

Öyle anlaşılıyor ki, 1918 senesinin ilk aylarında Talât Paşa ve arkadaşları bir barış teşebbüsü yapmak niyetinde idiler. Ce-

---

[5] Vaktiyle İttihatçı iken, yaptığı tenkitler yüzünden Fırkadan çıkarılan Kütahya Mebusu Ferit Bey, Mecliste ve İfham gazetesinde İttihat ve Terakkiye karşı mücadeleleriyle tanınmış namuslu bir politikacıdır. Mahmut Şevket Paşa suikastinde haksız olarak Sinop'a, sonra da Bilecik'e sürülmüş ve Talât Paşa İstanbul'a çağırıncaya kadar orada kalmıştı. Hrpten sonra İstanbul hükûmetlerinin birinde Nafia Nâzırlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetlerinde Maliye Vekilliği yapmıştır.

Yukarıda anlattığımız meseleyi Ferit (Tek) Beyden), 16.12.1959 günü Modadaki evinde kendisinden dinledik.

mâl Paşa ile Cavit bey gibi harbe girmenin aleyhinde olan, Fransız dostluğuna taraftarlığı bilinen ve Ferit bey gibi İttihat ve Terakki muhalifi tanınan kimselerle kurulacak bir hükûmetin içerde ve dışarda iyi karşılanacağı haklı bir ümittir. Bilecik'e sürülmüş bir muhalifi İstanbul'a getirip teklifte bulunması, Talât Paşanın bu meseleyi ciddî olarak düşündüğünü gösterir. Fakat, yakın arkadaşlarından kaç kişinin bu fikre taraftar olduğunu bilmiyoruz.

«Büyük Harpte Türk Harbi» adlı eserin yazarı Larcher şöyle diyor:

«Müttefiklerin ufak bir zorlaması artık Osmanlı hükûmetini devirmeğe kâfi gelecekti. Türk olmayan unsurlar ve İttihat ve Terakki muhalifleri bunu dört gözle bekliyorlardı. Jön Türkler ise hayvanî bir temerrüdle müsibetlere rağmen hâlâ kafa tutuyorlardı. Talât, Enver ve Cemâl Paşalar, işlenen cinayetler hasebiyle İtilâf Devletlerince suçlu sayıldıklarını biliyorlardı. Fakat uçuruma doğru koşmakta inad ediyorlardı.»

Harbin sonuna kadar aynı yönetim, aynı hatâları tekrar ederek sürüp gitti. Halbuki harb hükûmetlerinin ve bilhassa Başkumandanın, başarışızlık gösterdikçe değişmesi kadar tabiî bir şey olamaz. Nitekim, bu harb içinde Avusturya ve Almanyada olduğu gibi Fransa, İngiltere ve Rusyada da bir veya birkaç defa Başkumandan değişikliği yapılmıştır.

Böyle bir devirde hiç olmazsa Osmanlı tahtında aklı başında ve kuvvetli bir padişah bulunsa idi, harbin yönetimine değişik bir yön verebilirdi. Fakat Sultan Reşat **«Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam biraderin suçu ne idi?»** diye, memleketin üzerine çöken felâket karşısındaki duygusuz ve ilgisiz hâlini haklı görüyordu.

ENVER PAŞANIN SON ÇABASI

Şartlar ne kadar ağır olursa olsun, elbette iyimser insanlar da bulunacaktır. Enver Paşa, bunlardan biri, hattâ birincisi idi. İngilizler Güneyden Suriye yönünde Türkiyeye son darbeyi indirmeye hazırlanırken o, bakışlarını ve çabalarını Doğudan bir türlü ayıramıyordu.

Harbin geleceği hakkındaki düşüncelerini kendisi şöyle anlatmaktadır: [6]

«Bizden ve Almanyadan evvel Bulgarların ve Avusturyalıların çökeceğini ve memleketimizin bundan sonra Batıdan bir yardım bekleyemeceğini düşündüm. Bu sebeple Doğuda memleketimiz için bir dayanak, bir kuvvet kaynağı aramağa mecbur oldum. Bu maksadı temin edebilmek için de iki ordu kurarak Kafkaslara ve Acemistana doğru sevketmiştim. Eğer cephelerimizin çökmesi felâketi bir kaç ay daha sonraya kalmış olsaydı, hem Doğudan temine çalıştığım ikmal kaynaklarını temin, hem de Anadolunun ortalarında kuvvetli ihtiyatlar yığınağı vücuda getirecektim. Birincisini temin ederken hem müttefiklerimiz ve hem de biz mağlûp olmuştuk.»

Enver Paşanın doğu hakkında tasarladığı plân gerçekten kolaylıkla uygulanabildi. 1918 Şubatının sonunda harekete geçen ordu, önce Erzincanı, sonra da işgal altındaki diğer şehirleri kurtararak harbin başındaki Osmanlı - Rus hududuna dayandı. Bu arada Ruslarla Brest - Litovsk andlaşması imzalanmış (3. Mart 1918), Türk Ordusunun karşısında Ermeni ve Gürcü kuvvetleri kalmıştı. 15. Eylül. 1918 Bakûnun işgaliyle Doğu harekâtı tamamlandı. Bundan 4 gün sonra da İngiliz Ordusu Filistinde Türk cephesine taarruza geçti. Fakat, Enver Paşanın yeniden kurduğu ordular Doğuda bulunuyordu.

Bischoff diyor ki: [7]

«Doğudaki harb, Enver'in bizzat kendi harbi idi, yegâne gerçek harpti. Galiçya toprakları, Arabistan çölleri, Filistin dağları ve Türk askerlerinin ekseriya Alman kumandasında vuruştukları boz Gelibolu tepeleri, bütün bunlar, Doğudaki harbi yapabilmek üzere, umumi savaşın sonlarına doğru, zayıf Filistin cephesi tehlikeye girerken ve takviye beklerken dahi Doğu ordusu, Çar ordularının Rus ihtilâli üzerine inhilâli sayesinde kabil olan ileri hareketine devam etmekten çekinmemiş ve Kafkas illerinde İmparatorluğu bütün bu kanları dökülmüş olan hayalin peşinde koşmuştur.»

Bu bir hayaldi. Olaylar bunu ortaya koydu. Aynı yazar, **«Eğer harbi ilân ederek memleketi korkunç bir mağlûbiyete sürüklemiş olan hükûmet çekilmese ve 30 Ekim 1918 de İmparatorluğun yıkılması mânasına gelen Mondros mütarekesi imzalanması idi,**

---

[6] General Ali Fuat Cebesoy: Millî Mücadele Hâtıraları S. 25.

[7] Norbert Von Bischoff'un «Ankara» adlı eserinden.

Haleb'in üzerlerine sirayet etmiş olan bozgun, İstanbul'un kapılarına kadar devam edecekti.» demektedir.

Enver Paşanın Doğuda 1918 yazının bir iki ayı içinde çabucak ve kusursuz olarak kurduğu 4 tümenli 3. Ordu ile 6 tümenli 9. Ordunun Güney cephesindeki bozguna bir faydası olmadı.

Fakat bu ordular Millî Mücadelede işe yarayacaktı. Mütarekeden sonra, 3. ve 9. Orduların bâzı tümenleri İstanbula ve Trakyaya nakledilmiş ve iki ordunun geri kalan 4 tümeni birleştirilerek XV. Kolordu kurulmuştur. Millî Mücadelenin başlangıcında Türk ordusunun dayanılacak tek kuvveti, ileride görüleceği üzere, Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki bu kolordu olacaktı.

VAHİDETTİN'İN GÖRÜŞÜ

Sultan Reşad'ın ölümü üzerine 4. Temmuz. 1918 de padişah olan Vahidettin'in hükümdarlık haklarını kullanmaya yeltenmesi de artık hiçbir şeyi düzeltemezdi. Vahidettin'in acı bir şekilde sona eren saltanatının başlangıcı, üzerinde biraz durulmaya değer. Hükümdarlığının hemen ilk günlerinde, Saray başkâtibine **«Benim imzam kararnâmelerin bâlâsına vazedilmek lâzım gelir. Sadr-ı âzamı bulun da ba'demâ o suretle imza edeceğimi söyleyin»** [8] demesi, İttihat ve Terakki otoritesine karşı durmak istediğini göstermektedir.

Vahidettin, sivil ve askerî idarenin feci gidişinin farkında idi. Bâbıâlice hazırlanan cülûs hattı müsveddesine ilâve edilmek üzere bizzat kaleme aldığı aşağıdaki on maddelik not memleketin o günkü durumu hakkında yeni padişahın görüşünü belirtmektedir.

«1 — Âdab-ı hakikiyye-i islâmiyye ve vekar-u haysiyyet-i Osmaniyenin muhafazasına ihtimam kılınması,

2 — Tevziî adalet ve takrîr-i emr ü inzibat hususunda tezyid-i mesai ve gayret edilmesi.

3 — Galay-i es'âr (fiatların yüksekliği) sebebiyle ahalinin düçar olduğu ihtiyaç ve zaruretin def'i için tedâbir-i seria ve müessire ittihaz olunması.

4 — İstihsalât-ı memleketin tezyîdi esbabının istikmâl kılınması.

---

[8] Ali Fuat Türkgeldi - Görüp İşittiklerim S. 141.

5 — Mücrimin-i siyasiyyeden mahbûs veya muvakkaten menfi bulunanların afvı.

6 — Cerâim-i âdiyye eshabından sülûsan-ı müddet-i cezâiyyelerini ikmâl edenlerin itlâkı (salıverilmesi).

7 — Menatıkı harbiyyeden mâada mahallelerde muamele-i örfiyye icrasından sarf-ı nazar ile umûr-u cezaîyyenin mahâkime sevki.

8 — Hukuk-ı umumiyyeye müteallik olup kuvve-i teşriîyenin tadsikine vâbeste bulunan kararnâmelerin ve umûr-u maliyyeye müteallik mukarreratın akab-ı içtimâda hemen heyet-i teşriîiyyeye tebliğ kılınması.

9 — Memûrinin ve müstahdem-i devletin evsaf-ı kanuniyyeyi hâiz erbab-ı iffet ve istikametten intihabına itina olunması.

10 — Memûrînin esbab-ı kanuniyye mevcut olmadıkça azil ve tebdilleri cihetine gidilmemesi.»[9]

Fakat işlerin hattı hümayunla düzelecek tarafı kalmadığı gibi buna vakit de yoktu.

SONUÇ

Kanaatimizce, harbin yenilgiye doğru gitmesi, Osmanlı düzenine yeni unsurlar getiriyor ve değişik bir ortam hazırlıyordu. Başka ülkelerde imparatorluk için dövüşmek, büyüklüğünü, değerini kaybetmişti. Uzun yıllardan beri anlamı kalmamış olan uzak seferler. Birinci Dünya Harbi ile tam bir iflâsa uğramıştı. Her seferde biraz daha daralan İmparatorluk sınırları, şimdi bütün açıklığiyle her yönden Anadolu kapılarına yaklaşıyordu. Böylece harb daha başka bir anlam kazanmış oluyordu. Artık, ne için olduğunu pek bilmeden anavatandan uzakta dövüşmenin tatsızlığı ve güçlülüğü, yerini memleket kaygusuna bırakıyor ve harb, millî bir renk kazanıyordu. Bu gerçekte, yakında başlayacak olan Millî Mücadelenin kokusu tütmekte idi.

Çeşitli cephelerde yıllardır süren çetin bir savaşın yenilgiye doğru sürüklenmesi, gerçi yukarıda anlatmaya çalıştığımız yeni keyfiyeti getiriyordu. Fakat bu keyfiyetin olumlu bir yön alması kolay olmayacaktı. Türk halkı, Birinci Dünya Harbinde, hiç bir harpte olmadığı kadar, çok ezilmişti. Halk arasında hâlâ «Seferberlik» diye anılan bu harb, Osmanlı Devletinin umumî bir se-

[9] Bugün aşağı yukarı aynı meselelerle uğraşmamız düşündürücü bir hâldir.

ferberlikle giriştiği modern anlamdaki ilk harptı. Bu sebeple harbin her türlü musibetini bütün millet çekmişti. Ve yine bu sebeple, ilk defa harb bezginliği, harbe karşı nefret pek yaygın, ortak bir duygu hâline gelmişti. Enver Paşa ve takımı, harbin baş suçlusu görüldüğü için bütün subaylar İttihatçı sayılıyor ve halk arasında tehlikeli bir subay düşmanlığı duygusu yerleşiyordu. Subay demek, harb demekti.

Cephelerden yayılan bozgun havası, tabiî yollar dışında, ayrıca kaçaklarla Anadolunun içlerine kadar yayılmıştı. 300 bini aşan asker kaçağının önemli bir kısmı, bütün Anadoluda eşkiyalık yaparak zaten sarsılmış olan devlet otoritesini hiçe indiriyordu. Anavatanın savunulması başlayınca bunlar ile de uğraşmak gerekecekti.

Görülüyor ki, gelecek harbin bulacağı ortam daha şimdiden belli olmaya başlamıştır. Türk İstiklâl Harbine, Birinci Dünya Harbi yenilgisi olumlu bir etki yaptığı gibi, büyük bir handikap hazırladığı da muhakkaktır. «**Bozgun**» bölümünde handikapın daha iyi anlaşılacağı ümidindeyiz.

B. BOZGUN

Mustafa Kemal Paşanın Başkumandanlığa gönderdiği tarihî rapordan tam bir sene sonra bozgun başladı ve ordular dağıldı. İngilizler esaslı bir hazırlıktan sonra 19 Eylül 1918 de büyük kuvvetlerle Filistinde Türk cephesine taarruza geçtiler. Türk cephesi Kudüs'ün Kuzeyinde idi ve bu cepheyi Liman Von Sanders'in kumanda ettiği Yıldırım Orduları Grupu tutuyordu. Ordular Grupu, Cevat Paşa (Cevat Çobanlı) kumandasındaki 8. Ordu, Mustafa Kemal Paşa kumandasındaki 7. Ordu ve Mersinli Cemal Paşa kumandasındaki 4. Ordudan müteşekkildi.

Mustafa Kemal Paşa, 7. Orduya ikinci defa tâyin edilmiş ve İngiliz taarruzundan birkaç gün evvel kumandayı ele almıştı. Ordunun iki kolordusundan III. Kolordunun Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey, XX. Kolordunun kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) idi.

İleride, Türkiyenin kurtuluşu için en büyük sorumluluğu yüklenecek olan bu üç kumandan, Filistin cephesinde, 7. Ordunun kadrosu içinde birleşmiş bulunuyorlardı. Burada yalnız 7. Ordunun üzerinde duruşumuz, bu tesadüf sebebiyle değildir. Bu ordu, son Filistin ve Suriye muharebelerinin en ağır yükünü taşımış ve bozgunun sonuna kadar ordu adını muhafaza edebilmiş tek ordudur. 8. Ordu daha muharebenin başlangıcında dağılmış, 4. Ordu ise cepheye yararlı olamadan, bir müddet sonra aynı âkıbete uğramıştı.

Türkiyenin kesin yenilişini ve teslimini hazırlayan bu muharebeler, yalnız askerî ve siyasî sonuçları bakımından değil, harp kayıpları bakımından da çok önemlidir.

İddialı adına rağmen, Yıldırım Orduları Grupunun uğradığı bozgun ve yıldırım hiziyle Suriyeyi boşaltarak Anadolu hududunda çekilmesi, her şeyden önce kuvvet dengesinin büyük ölçüde değişmesinden ileri gelmiştir. İngiliz taarruzunun başlangıcında Yıldırım Orduları Grupunun insan mevcudu yüzbine[10] yaklaşık, Allenby ordusunun mevcudu ise beşyüz bine yakın idi.

---

[10] Geri hizmet kıtalariyle birlikte.

General Allenby, Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda, iki ordunun cephelerdeki savaşçı kuvvetini şöyle belirtmiştir:

«Eylül başlangıcında, 4, 7, ve 8. Türk ordularının kuvvetini 23.000 tüfek, 3000 kılıç ve 340 top olarak tahmin etmiştim.»

«Muharebe hattındaki kuvvetlerim 21.000 kılıç, 57.000 tüfek ve 540 topu buluyordu. Böylece, düşmana karşı genel olarak ve bilhassa atlı kıt'alarla önemli bir adet üstünlüğü kazanmış bulunuyordum.»

İngiliz kumandanı yanılmamıştı. Yalnız Türk süvari mevcudunda biraz mübalâğaya kaçmış ve tüfek adedini bir kaç bin fazla tahmin etmişti.

İngiliz taarruzu hızla gelişti ve Türk orduları hemen bozguna uğradılar. Bir aydan az bir zaman içinde bütün Suriye düşmana terkedilmişti.

Suriye muharebeleri devam ederken Irakta da muharebeler oluyordu. 6. Ordu büyük kayıplara uğramış, fakat Musul düşman tarafından henüz ele geçirilememişti.

General Allenby'nin Filistinde başlayıp kuzeye doğru gelişen taarruzu, General Franchet D'Espérey'in Selânik bölgesinden başlayıp, Bulgar ordusuna yöneltilen taaruzu ile ayarlanmıştı.

Bulgarlar, İtilâf Devletleri ordularının baskısına fazla dayanamadılar. 25 Eylülde mütareke teklif ettiler ve 29 Eylülde Selânikte mütarekenameyi imzaladılar. Ertesi gün Şam düşmüştü. Türk orduları Haleb'e doğru çekiliyorlardı.

Sadrâzam Talât Paşa, son Berlin gezisinden 28 Eylül günü döndü. Sadrâzamı Sirkeci istasyonunda karşılayanlar kendisini **«melûl, hattâ muzmahil bir vaziyette»** buldular

Talât Paşa, Almanyanın ümitsiz durumunu görmüş ve Bulgaristanı bir kaç gün evvel teslime hazırlanırken katetmişti.

Selânik mütarekesiyle, İtilâf Devletleri Bulgar topraklarından asker geçirmek hakkını elde ediyorlardı. O tarihlerde Bulgar toprağı sayılan Batı Trakya Franchet D' Espérey ordularına açılmakla Doğu Trakya ve dolayısiyle İstanbul yakından tehlikeye düşüyordu. Trakya sınırında iki hudut muhafız taburundan başka kuvvet yoktu. Fakat facianın son perdesi, Suriyede oynanıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun yenilgisi, buradaki muharebelerle ve bozgunla resmî ifadesini bulacaktı.

Nablus muharebesindeki büyük bozgunu Araplar tamamlı-

yorlardı. Bütün Suriye ayaklanmıştı. Çekilme hâlindeki Türk askerleri Arapların baskınlarına uğruyorlardı. İngilizlerle işbirliği yapan Faysal, Türk ordusunu arkadan vurmakta idi.

GENERAL ALLENBY
BOZGUNU ANLATIYOR

Cepheler çözüldükten sonra bozguna uğrayan Türk ordularının çekilişini, General Allenby şöyle anlatmaktadır:

«Eylülün 26 ncı günü Şam'a doğru ileri harekete geçildiği zaman, 45.000 Türk ve Alman Şam'da veya Şam'a doğru çekilme hâlinde bulunuyordu. Bütün düşman birlikleri intizamlarını kaybetmekle beraber, kendilerine vakit kazandırıldığı takdirde ileri hareketimi geciktirecek bir kuvvet meydana getirebilirlerdi. Fakat 4. Ordunun geri kalan kısmının imhasiyle 20.000 kişinin esir alınması buna imkân bırakmadı. Filistin ve Suriyedeki Türk ordularının, dört bini silâhlı olmak üzere 17.000 i bulan bakiyesi her türlü teşkilâttan, nakil vasıtalarından, hattâ savunma için bile olsa, faaliyette bulunmaya elverişli her çeşit malzemeden yoksun bir insan kalabalığı hâlinde kuzeye doğru kaçmakta idi.

Çöl Atlı Kolordusu, 5 Ekimde Avusturalya Atlı Fırkasını Şamda bırakarak Rayak ve Zahle üzerine hareket etti. Hiç bir direnme ile karşılaşmadan her iki yer de ertesi gün işgal olundu.

Rayak'da uçak alanında, çekilmeden önce düşman tarafından yakılan 30 uçağın enkazı bulundu. Büyük ölçüde erzak ile çoğu tahrip edilmiş bir hâlde çokça malzeme elimize geçti.»

MUSTAFA KEMAL PAŞA
BOZGUNU ANLATIYOR

Yıldırım Orduları Grupu bir enkaz durumuna gelmişti. Grup Kumandanı Liman Von Sanders, nihayet bir yabancı idi. Bozgunu durdurmak için kesin karar alacak cesareti gösteremiyordu. Her şeye rağmen hiç bir yerin savunulmadan bırakılmadığını ispat etmek çabasında idi. Halbuki, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, geride anavatanı savunabilmek için Suriyeyi feda etmeyi çoktan göze almıştı. Dağılmış olan orduyu toplamaktan başka çaresi de yoktu. Fakat, Grup Kumandanı ile irtibat kuramıyordu. Bir taraftan bağlı olduğu kumandan ile temas ararken, diğer taraftan eline geçirebildiği kıt'aları düşmana kaptırmadan ku-

zeye doğru çekmeye çalışıyordu. Bu çekilmeyi Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatır:

«Ben uzun tafsilâtla izah olunabilir müşkilât içinde, nehirlerden geçerek, çöllerden aşarak ordumu Şam'a kadar getirebildim. Ordum Şam civarında istirahat için toplandığı sırada, yanımda küçük bir maiyetle Şam'a gidiyordum. Şam'in içinde bir gayritabiilik vardı. Bunun mânâsını anlamak güçtü. Lâkin ben mektepten erkânıharp yüzbaşısı olarak çıktıktan sonra ilk sürgün yerim olan Şam'ı tanımış olduğum için, kolaylıkla anladım ki, şehri bize karşı bariz bir huşunet kaplamıştı.

Şam'da Liman Von Sanders'i bulacağımı tahmin ediyordum. Müşarünileyh Şam'ı terketmiş; oraya daha evvel gönderdiğim Erkânı Harbiye Reisim Sedat Beye bir talimat bırakmıştı. Bu talimata göre ben ordumu Şam'ın müdâfaası için 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşaya terkedeceğim ve kendim Rayak civarında kumandasız kuvvetleri emrime almak üzere hareket edeceğim.

Viktorya otelinde 4. Ordu karargâhı olan odaya girdim. Cemâl Paşayı buldum. Benim aldığım talimattan onun da malûmatı vardı. 7. Ordu kuvvetlerini kâmilen, kolordu kumandanlarından İsmet Beyin emrine vererek kendisine teslim ettim. Ben de o gece bir treni mahsusla Rayak'a gittim. Hareketimden evvel diğer kolordu kumandanım Ali Fuat Paşanın bana iltihak etmesini bildirdim.

Rayak'ta Liman Von Sanders'le görüştüm. Bana oradaki kuvvetleri teslim etmek istedi...»

«Gördüğüme nazaran Rayak civarında perakende, intizamını kaybetmiş, mâneviyatı kalmamış bir takım insanlardan başka, kuvvet denecek bir şey yoktu. Efradı, itimat ettiğim zâbitler, kumandanlar vasıtasiyle derhal toplayıp tensik ettirdim. Bu işleri yaptığım esnada bir taraftan da Rayak istasyonun kâmilen ateşe verilmesini emretmiştim...»

«O akşam bende şu teyakkuz hasıl oldu: Bütün cephelerde ve bütün kuvvetler üzerinde emir ve kumanda kalmamıştır.

Âdeta delice bir emir verdim. Bu emrin esaslı noktaları şunlardı: Şamda bulunan bütün kuvvetler benim orada bıraktığım İsmet Beyrin emri altında, Rayak havalisindeki kuvvetler Ali Fuat Paşanın kumandası altında şimale hareket edecektir.

Emrin bir suretini, bütün kuvvetlerin kumandanı olan Liman

Von Sanders Paşaya berayı malûmat gönderdim. Aleyhimde bir isyan olmuş:

Bu adam kimdir ve ne yapıyor?

Liman Von Sanders, 7. Ordu Kumandanına gönderdiği emirde, aldığı düzenin doğru olmadığını bildiriyor ve vazifesinin bulunduğu hatta, Güneyden gelen düşman kuvvetlerini durdurmak olduğunu ihtar ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu emrin altına şu notu yazdı:

«Gördüm. Benim emrimden başka türlü hareket etmek mümkün değildir.»

Grup Kumandanına da durumu açıklayan bir cevap verdi. Cevabın sonunda şöyle diyordu:

«... Ancak, cenuptan kıt'a hâlinde hiç bir birlik gelmekte değildir. Panik hâlinde gelenleri ise durdurmak ve tanzim ederek muharebe hattına sokmak, düşman temasından çekilmekle mümkün olacaktır. Emrimde belirttiğim şekilde hareket olunmadığı takdirde bundan sonra orduya bir şekil dahi vermeğe imkân kalmayacağını kemali itaatle arzederim.»

Mustafa Kemal Paşa, hikâyeyi şöyle tamamlamaktadır:

«Rayak İstasyonunu yaktıktan sonra, ertesi gün yerli ahalinin ateşleri içinde Baalbek'e geldim. Baalbek'te beni bekleyen Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya, şimali harekete dair olan emrin ifasına devam olunmak lâzım geldiğini tekrar ederek trenle Liman Von Sanders'in bulunduğu Humus'a vasıl oldum. Gece idi. Çok samimi bir lisanla Liman Von Sanders'e, bu vaziyet karşısında verilmesi lâzım gelen kararların bundan ibaret olduğunu izah ettim. Liman Von Sanders, çok âlicenabane bir tarzda:

— Karar budur. Fakat, ben nihayet bir ecnebiyim; bu kararı veremem, bunu ancak memleketin sahipleri verebilir, dedi.

— O hâlde bu karar tatbik olunacaktır, cevabını verdim.»

«... Benim amelî kararım şuydu:

Ortada kalan 7. Ordu ünvanı ve bir çok enkaz.. Bunları Halep'te, Suriyenin müntehai şimalinde toplamak, ondan sonra yeni karar almak.

Ve bunu bizzat ben yapacaktım. Liman Von Sanders müteselli bir vaziyette, bu teklifimi kabul etti.

Bahsettiğim kuvvetleri Halep'te topladım.»

Mustafa Kemal Paşa, Halep'te cereyan eden kargaşalıkları anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir:

«... Düşman tayyaresinden atılan bombalara bazı damlardan atılan bombalar inzimam ediyordu. Bu beni güldürdü. Çünkü ben Halebi muhafaza etmeyi düşünmüyordum. Akşam vakti idi.

Bulunduğum yerden, ileride bir çok adamların yere serildiğini görüyordum. Bunlar, beni yalnız zannederek hücum eden zavallılardı. Ben Halep şehrinde tabiri mahsusla sokak muharebesini idare ettim. Hücum edenler tamamen mağlûp ve münhezim olarak tard ve takip olundular. Şehirde vaziyete tamamen hakim oldum ve sükûnet avdet etti. Akşam takarrüp etmişti. Sokak muharebesini idare ettiğim noktanın yakınında şoförüm beni bekliyordu. İşaret ettim, bulunduğum noktaya yanaştı. Otomobile binmeden evvel, Halep kumandanına emirlerimi ve talimatımı verdim. Verdiğim talimata esas olan şu nokta vardı:

Bu akşam Halep ilerisindeki kuvvetleri geriye çekeceğim. Yarın Haleb'in garbi şimalinde İngiliz ve Araplarla muharebe edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz.»

SON MUHAREBE

Ertesi gün (26 Ekim 1918) İngilizler Mustafa Kemal Paşanın hazırladığı cepheye taarruz ettiler. Birinci Dünya Harbinin son muharebesi cereyan ediyordu. Bu muharebenin diğer bir özelliği de, savunulan hattın, ileride «Misakı Millî» ile tesbit edilecek güney sınırı olmasıdır.

İngilizler ve Araplar yenilmiş olarak geri çekildiler.

Armstrong diyor ki:

«Bu hat, Torosları güçlükle aşarak Anadolu'ya giren biricik yolu tutuyordu. Hattın her iki kanadı da ayrıca güven altında idi. Ne düşman, ne bozguncu grupları kolay kolay geçemezdi. Arabistan, Suriye, Filistin Türklerin fatih ve idareci olarak hâkimiyetleri altında bulundurdukları Arap memleketleriydi. Bunlar şimdi, elden çıkmıştı. Fakat, bu yeni hatta düşman, Türkleri sırtları arkalarındaki duvara dayalı, kendi memleketlerini, asıl Türkiye'yi savunmaya zorlayacaktı. Burada anavatan için en son ferde varana kadar döğüşeceklerdi.»

Birinci Dünya Harbinin, Anadolu sınırında cereyan eden bu son muharebesini İngiliz Ordusu Kumandanı General Allenby şöyle anlatır:

«Buradaki Türk artçısı 2500 piyade, 150 süvari ve 8 toptan ibaretti. 15. Süvari Tugayı, zırhlı otomobillerin, süvari makineli tüfek bölüğünün ve yaya cengine inen 2 süvari birliğinin ateşiyle korunduğu hâlde hücuma geçti. Mızraklı kıt'alarımız pek kahramanca saldırdılar. Burada bir miktar Türk mızraktan geçirildi ve bir çoğu silâhlarını attılar ve ancak süvari geçtikten sonra silâhlarını tekrar yerden topladılar.

Hücum eden süvari bölükleri zaferini tamamlayacak derecede kuvvetli olmadıklarından daha büyük bir kuvvetin toplanmasına kadar geriye alındılar.»

BOZGUNUN MALİYETİ

Yıldırım Orduları Grupunun uğradığı bozgunun neye mâlolduğu, bu son muharebeyi yapan 7. ordunun mevcudundan anlaşılmaktadır. Dağılan diğer orduların artıklariyle de az çok takviye edildiği hâlde sadece 2500 piyade..

İngiliz taarruzunun başladığı 19 Eylülden, bu son muharebenin yapıldığı 26 Ekim gününe kadar 1,5 aylık dönemde Yıldırım Orduları Grupunun kayıpları şöyledir:

75.000 Esir
360 Top ve büyük ölçüde malzeme ve teçhizat
800 den fazla makineli tüfek
210 Kamyon
44 Otomobil
89 Lokomotif
468 Yük ve yolcu vagonu.

İstiklâl Harbinde, Büyük Taarruz için Türk ordusunun elinde ancak 323 top bulunduğunu hatırlamak, Filistin ve Suriye bozgunundaki kayıpların değerini ölçmeye yeter sanıyoruz.

SON TEDBİRLER

Olayların bu kadar çabuk ve tehlikeli şekilde gelişeceğini, Türk Başkumandanlığı ne yazık ki, kestirememiştir. Ancak Bulgaristanın teslimi ve Suriye bozgununun en kötü bir safhaya girmesiyle, Eylül sonuna doğru Başkumandanlığın harekete geçtiği görülmektedir. Suriye cephesi için artık hiç bir şey yapılamazdı. Fakat en yakın tehlike Trakya'dan beklenmekte idi.

Başkumandanlık bu durum karşısında İstanbul'daki I. Kolor-

duyu Trakya'ya gönderdi ve Bulgaristan'ın teslîminden 3 gün önce yâni 26 Eylülde, Doğu Orduları Grupundan 10. ve 15. tümenlerin Şarköy, Tekirdağ ve Keşan bölgesine hareketlerini emretti.[11]

Talât ve Enver Paşalar çekildikten sonra Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı olan Ahmet İzzet Paşa da, mütarekeden 9 gün önce, yâni 21 Ekimde, yine doğudan 26. ve 5. tümenlerin Trakya'ya nakli emrini verdi. Fakat, bütün bu tedbirlerin alınmasında çok geç kalınmıştı.

Iraktaki İngiliz ordusu da, 22 Ekimden itibaren Musul yönünde zayıf 6. Orduya karşı taarruza geçmişti.

BAŞKUMANDANLIĞIN SON EMRİ

Başkumandanlıktan General Seckt imzasiyle bütün ordulara verilen 24 Ekim 1918 tarihli son talimat özet olarak şöyle idi:

«6. Ordu, Musul'un kuzeyinde tutunmaya çalışacaktır. Halep şehri düştüğü takdirde Mardin - Cizre hattına çekilecektir. Ordu karargâhı Diyarbakır'a nakledilecektir.

9. Ordu,[12] Diza (Musul'un 50 km. kuzeyinde) ile Karadeniz arasındaki hudut kısmını emniyet altına almakla görevlendirilmiştir. Bunun için Brest - Litovsk Muahedesine aykırı olarak işgal edilmiş olan İran arazisi ile diğer bütün arazi kısımları boşaltılacaktır. 10, 15, 5 ve 26. Tümenlerin İstanbul istikametinde naklinden sonra 9. Ordunun emrinde 11, 12, 9 ve 3. tümenler kalacaktır. Doğu Orduları Grupu Karargâhı[13] kaldırılmıştır.»

---

[11] Bu tedbirin ne kadar geciktiğini belirtmek için, 15. Tümenin o tarihte Kuzey Kafkasya'da bulunduğunu hatırlatırız.

[12] 9. Ordu Karargâhı Kars'ta idi.

[13] Bu karargâh Azerbeycan'da Gence'de idi.

C. MÜTAREKE

Harbi kazanmak, 1916 da değilse bile 1917 de «ümit» olmaktan çıkmıştı. Bir takım sorumsuz kişilerin Türkiye'yi harpten çekmek için bu yıllarda giriştikleri dağınık teşebbüsler üzerinde durmayacağız. Fakat, Sadrâzam Talât Paşanın teşebbüsü [14], 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın uyarması [15] Sarıkamış faciası, Kanal macerası, harbin yenilgiye doğru sürüklendiğini ve bir an önce tek başlı bir barış aramanın gerektiğini açıkça gösteriyordu. Müttefikinden ayrılmamak gibi tamamen psikolojik sebeplerle harbe devamda inat edilmesi, gelecek barışın maliyetini her gün biraz daha arttırmakta idi.

Neden sonra, Türkiye ve müttefikleri, harbi kaybettiklerini 1918 Eylül ayında kesin olarak anlamış bulunuyorlardı. Aralarında barış konusunu konuşmaya başlamaları ve bazılarının tek başlı barış teşebbüsleri bu aya rastlar.

Harpten çıkma fikrinin öncülüğünü Avusturya - Macaristan İmparatorluğu yapmıştır. Halbukl, lider durumunda olan Almanya, barış teklifinde bulunmak için daha elverişli bir zaman seçilmesini ve müttefiklerin ayrı ayrı bu yola girmemelerini istiyordu. Avusturya ile Almanyanın çekişme hâlinde bulundukları bu sırada Sadrâzam Talât Paşa Almanya'ya gitmişti. Alman görüşünü Talât Paşa ve Bulgar Kralı Ferdinand kabul ettiler. Fakat Avusturya İmparatoru bir an önce barış yapmak taraftarı idi. Nitekim 14 Eylülde İsviçre kanaliyle Amerika'ya başvurdu.

İtilâf Devletleri bu teklifi şüphe ile karşıladılar ve cevap vermediler.

Müttefikleri ile beraber hareketi kabul eden Bulgar Kralının orduları harbe ancak bir iki hafta daha dayanabildi.

Talât Paşa henüz memleketine dönmeden Türk Orduları Filistinde bozguna uğradı.

---

[14] Bak: S. 14.
[15] Bak: S. 9.

Almanyanın «daha elverişli zaman» hesabı yanlış çıkmıştı. Bulgaristan, evvelce görüldüğü gibi 26 Eylülde barış isteğinde bulunduğu ve 29 Eylülde mütareke imzalanarak harpten çekildi.

Harb suçlusu olarak Osmanlı Mebusan Meclisinin özel bir komisyonu tarafından sorgusu yapılan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi bey, Talât Paşanın son Almanya gezisini barış teşebbüsü ile ilgili göstererek şu açıklamayı yapmaktadır:

«Sadrâzam Viyanaya gitti ve gerek bizim vaziyetimiz ve gerek Avusturyanın vaziyeti hakkında Avusturya - Macaristan ricaliyle uzun uzadıya görüştü ve bilâhare de Berline gitti ve orada Kafkas meseleleri halledildi. O esnada Berline gitmiş olan Bulgar Sefiri Mösyö Kolaşef ile dahi Meriç ihtilâfının halli için yapılan müzakerelerde programımız dahilinde biraz fedakârlık ederek mesele bir sureti tesviyeye bağlanmıştı. Bu itibarla plânımızın ikinci safhasına geçip kat'î ve esaslı bir surette sulh meselesini takip etmek zamanı gelmişti, bahusus ki o esnalarda evvelce verilen teminata rağmen Suriye hezimetleri de vâki olmuştu. Sadrâzam paşa İstanbula dönerken Bulgaristanda Mösyö Kolaşef ile görüşmek istemişti ve fakat maatteessüf Sadrâzam paşa yolda iken Bulgar ordusunun inhilâli vuku buldu ki, bundan dolayı bu plânımız tamamen akamete uğramıştır.[16]»

Bulgaristanın teslim olduğu gün, Almanya da barış teşebbüsünde bulunmaktan başka çare kalmadığını kabul ederek Avusturya - Macaristan ve Türkiye ile bu hususta yazışmaya girişti. Üç müttefik devletin barış teklifi, 5 Ekimde Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bildirildi. Almanya ile Avusturya - Macaristan İsviçre, Türkiye de İspanya aracılığıyle başvurmuştur.

WİLSON'UN BARIŞ ŞARTLARI

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, 8 Ocak 1918 de, gelecek barış şartlarını 14 maddelik bir program hâlinde dünya efkârına açıklamıştı. Wilson'un bu 14 maddesi, merkezî devletleri barış teşebbüsüne zorlayan çeşitli sebepler arasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa Almanya ve Avusturyada, Wilson prensiplerinin öğrenilmesinden sonra halk tabakaları arasında

---

[16] Harp kabinelerinin isticvabı. S. 432.

barışa karşı büyük bir istek başgöstermiş ve döğüşme azmi iyiden iyiye sarsılmıştı. Osmanlı halkının böyle bir meseleden gerçi haberi yoktu. Fakat politikacılar, Avrupalı meslekdaşları gibi Wilson prensiplerinin âdil bir barış getireceğine iyice inanmışlardı. Hükümete karşı olan zümreler bunu bir koz olarak kullanıyorlardı.

Barış isteyen üç devlet Wilson'un açıkladığı esaslar dairesinde müzakereye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Gerçekten, boyle insaflı bir barış yapılacaksa, harpte yenilmiş olmak fazla korkulacak bir mesele gibi görünmüyordu.

Wilson'un dünya milletlerine vâdettiği barış şartlarının bütün devletleri aynı ölçüde ve özellikle Türkiyeyi ilgilendiren kısımları şöyle idi:

«— Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün uygulanması,

— Kara suları dışındaki denizlerde gerek harb hâlinde, gerek barış hâlinde trafiğin kesin olarak serbest olması,

— Ekonomik engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticârî meselelerde bütün milletler arasında eşitlik kurulması,

— Her milletin silâhlanmayı, iç güvenliğini sağlamaya yetecek dereceye indirmesi,

— Müstemlekelere ait bütün isteklerin, hâkimiyet meselesinin, ilgili halkın menfaatleri de hükûmetin haklı istekleri derecesinde geniş ve tamamiyle tarafsız bir fikir ile serbestçe münâkaşa neticesinde halli,

— Halihazırdaki Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet sağlanması, fakat hâlen Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milliyetlere salt güvenlik içinde varlıkları ve eziyetsiz olarak gelişmeleri imkânının kefalet altına alınması,

— Çanakkale Boğazının milletlerarası teminat altında bütün milletlerin ticâret gemilerinin serbestçe geçmesi için açık kalması,

— Kesin anlaşmalara dayanarak bütün devletlere eşit derecede karşılıklı siyasî istiklâl, mülk bütünlüğü güveni sağlamak maksadiyle milletler arasında umumî bir cemiyet teşkili lüzumu.»

HÜKÛMET DEĞİŞİKLİĞİ

Barış teklifi Wilson'a ulaştığı zaman en kötü durumda olan devlet Türkiye idi. İngiliz orduları güneyde Anadolu sınırına da-

yanmışlardı. İstanbul daha yakından tehdit altında bulunuyordu. Bulgaristanı harb dışı eden Franchet D'Espérey'e 7 Ekimde Paristen bildirilen hedeflerden biri, İstanbul üzerine yürümek idi. Bu maksatla Trakya sınırının ötesinde, 3 İngiliz tümeni, 3 Yunan tümeni, 1 Fransız tümeni ve 1 İtalyan tugayından ibaret kuvvetli bir ordu harekete hazır duruyor, fakat, Fransa ile İngiltere arasında kumanda meselesinden çıkan bir anlaşmazlık yüzünden hareket gecikiyordu.

Türkiye'nin Wilson'dan gelecek cevabı beklemeye tahammülü yoktu. İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığiyle İngilizler'e de ayrıca bir barış teklifi yapıldı. İngiltere, bu teklifi «Kumandanla görüşebilirsiniz» diye reddetti. Talât Paşa kabinesinin, daha doğrusu İttihat ve Terakki iktidarının çekilmesi gerekiyordu. Padişah Talât Paşayı, Veliahd de Enver Paşayı çekilmeye razı ettiler.[17] Ancak, yeni kabine kuruluncaya kadar eski kabine iş başında kalacaktı. Talât Paşa, kabinenin istifası için İttihat ve Terakki Fırkasına mensup iki kişinin, hele Maliye Nazırı Cavit Beyin yeni kabineye alınmasını şart koşmuş ve **«buna Zât-ı Şâhâne de muvafakat göstermiştir.»**[18]

Yeni kabineyi kurmak için görevlendirilen Tevfik Paşa, bir hafta uğraştığı hâlde kabineyi kurmayı başaramadı. Bu konuda çeşitli şeyler söylemiştir. Fakat, gerçek olan şu ki, Tevfik Paşa, kabinesine İttihatçı nazır almak istememiş, buna karşılık İttihat ve Terakki ileri gelenleri de kendilerini güvende görmeden iktidarı devretmek istememişlerdir.

Nihayet 14 Ekimde Ahmet İzzet Paşanın başkanlığında bir Hükûmet kurulabildi. İzzet Paşa, kendi yazdığı hâl tercümesinde şöyle der:[19]

«Benim İttihatçılar tarafından sadarete getirildiğim, kabineyi onlarla istişare ederek kurduğum, nihayet kendim sadarete kavuşmak için Tevfik Paşanın kabine teşkiline mâni olduğum yolundaki dedikodular kat'iyen esassız ve hayal mahsulüdür.»

«Teşkil ettiğim kabinede İttihatçı âza mevcut idi. Fakat bunları ben kendiliğimden seçtim.»

İzzet Paşa ne derse desin, Talât Paşa kabinesinin yerini böyle bir kabineye bırakmak istediği muhakkaktır. İzzet Paşa, şahsen

---

[17] Ali Fuat Türkgeldi - Görüp İşittiklerim S. 150.
[18] Ali Fuat Türkgeldi - Görüp İşittiklerim S. 151.
[19] Mahmut Kemal İnal - Son Sadrazamlar S. 1982 - 1983.

İttihat ve Terakkiye karşı değildi. Durust, vatansever bir askerdi. Mustafa Kemal Paşa da dahil olmak üzere çok kimse onu, böyle bir zamanda sadarete en uygun kişi olarak görüyorlardı.

İzzet Paşa, 19 Ekim 1918 günü Osmanlı Mebusan Meclisinde okuduğu Hükûmet programında kısaca şu noktalara dokunmuştur:

a. İçte ve dışta düzenin ve barışın sağlanması lâzımdır.

b. Sekiz yıldanberi iç ve dış karışıklıklardan sarsılan vatanın sükûnete ve bilhassa elîm yokluklara katlanan milletimizin artık istirahate ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı temin etmek yegâne vazifemizdir.

c. Wilson prensiplerine uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğiz.

d. Arap vilâyetleri işini, Hilâfet ve Saltanata bağlılıkları bâki kalmak şartiyle, bir muhtariyet vermek suretiyle, çözmeğe çalışacağız. [20]

YENİ HÜKÛMETİN
MÜTAREKE TEŞEBBÜSLERİ

İzzet Paşa, mütarekenin nasıl hazırlandığını şöyle anlatmaktadır: [21]

«Tabiî ilk ve en mühim işimiz mütareke akdi idi. Bulgarların çözülmesi ve mütareke akdeylemesi ile Fransızlar kemali sür'atle yürüyerek Almanların Sırbiyede asker yığınağı yapmalarına vakit bırakmadan kara muvasalasını kesmiş, Alman cephesi Fransayı büsbütün ferk ve tahliyeye mecbur olacak derecede sarsıntıya uğramış, Avusturyalılar mütareke müzakerelerine girişmiş, Romanya içinde Almanlar, kendi kendilerini zayıf görmeye başlamış idiler. Franchet D'Espérey ordusunun bir kısmı da şarkî Rumeliyi istilâ ederek şarkî Trakya hududuna yaklaşıyor idi.

Bizim Suriye ve Irak ordularımız mağlûp ve bozulmuş olarak çekilmekte ve kumandanları bir ân evvel mütareke akdi ihtiyacını bildirmekte idiler. Kuvvetlerimizin en çoğu, umum mevcudun yarısından fazlası Kafkasyada toplanmış olup, bunun bir

---

[20] Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları No: 1 Türk İstiklâl Harbi Sayfa: 29.

[21] Aynî eser S. 1985

kısmı Acemistanı geçerek Bağdat ve Irakı bu yoldan geri almak, diğer kısmı Enverin kardeşi Nuri Paşanın kumandasında Bakûdan geçerek Türkistan ve Afganistanda İslâm orduları kurup dünyayı istilâ etmek hülyaları arkasında olup, bunların getirilmesi, o civarlarda o zaman mevcut kara ve deniz vesaiti ile bir buçuk aydan fazla bir zamana bağlı idi. Binaenaleyh, elimizde kalan bütün kuvvet, İstanbulda üç ve Trakya hududunda üç ve Çanakkale boğazında onlki tabur olup mecmuu ancak yedi, sekiz bin tüfekten ve bir miktar topçudan ibaret bulunmakta idi. Şu hâlde artık müdafaa ve muharebe ümidinde bulunmak Envere nazire yapmaktan fazla bir şey olur idi.»

«... Vaziyet feci, fakat Işbaşına geldiğimiz gün Bern'de bulunan Ataşemiliterimiz Halil Beyin [22] mektubu yine aynı günde akşam üzeri Büyükadada oturmakta olan Kutülemmare Kumandanı General Tawshend'in mülâkat isteyen tezkeresi alındı. Halil Beye muvafık cevap verilerek müzakerelere devam eylemesi tavsiye olunduğu, Generalle de Bâbıâlide ertesi gün için vadedilen mülâkat yapılarak mütareke hususunda tavassut etmesi için hemen hareketine müsaade edildi.»

Esir General Tawshend, İngilterenin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Calthrope ile görüşmek üzere 18 Ekimde serbest bırakılmıştı. İzzet Paşa ayrıca, Marcel Savole adında bir banka müdürünü General Franchet D'Espérey'e ve Hahambaşı Naum Efendeyi de icabında Amerikaya gitmek üzere Paris'e gönderdi.

Mondros'ta bulunan Amiral Calthrope, 23 Ekimde delegelerin gönderilmesini telgrafla Sadrazama bildirdi.

TÜRK DELEGASYONUNA
VERİLEN TALİMAT

Padişah başdelege olarak Damat Ferit Paşayı göndermek istiyordu. Başta İzzet Paşa olmak üzere hükûmetin azimli davranışı sayesinde bu teklif önlendi ve Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Beyin başkanlığında, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Beyden müteşekkil bir delegasyon seçildi. Devlet Başkanı ve İslâm âleminin halifesi olarak Sultan Vahidettinin, delegasyona bildirmek üzere İzzet Paşaya verdiği talimat şu idi:

[22] General Halil Sedes.

«1 — Hilâfeti celile ve saltanatı seniye ve hanedanı Osmanî hukukunun tamamî-i mahfuziyetinin temini,

2 — Bazı eyaletlere verilecek idarî muhtariyetin şekil ve mahiyeti temin olunarak, muhtariyetin yalnız idarî olup siyasî olmaması, şayet bir çare ve imkân bulunamayıp da siyasî olacak ise istiklâliyet daha ehven olacağı ve eğer siyasî muhtariyeti kabul edecek olursak islâm âlemine ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim.» [23]

24 Ekimde İstanbul'dan hareket eden mütareke hey'etine, hükûmet 8 maddelik bir talimat vermişti. Wilson'un barış şartlarına fazla ümit bağlayan Osmanlı Hükûmetinin, mütareke şartları hakkında da çok iyimser göründüğü bu talimattan anlaşılmaktadır. Hükûmet idaresine hiç bir suretle müdahale kabul edilmiyeceği, memleketin hiç bir noktasına askerî kuvvet ihraç olunmayacağı, mütarekeden sonra Almanya Türkiyeye borç vermekte devam etmeyeceği için İtilâf Devletlerince para yardımı yapılması gibi şartlar delegasyona verilen talimatın başlıca noktalarıdır. Yine talimatla, boğazların açılacağı, fakat yalnız Yunan harp gemilerinin geçmesine müsaade edilmiyeceği belirtilmiştir. [24]

Hükûmetin mütareke heyetine verdiği talimatın tam metni şöyledir:

«1. Boğazların küşadı:

Mütareke esnasında Boğazların sefain-i ticariyye ve harbiyeye küşâde olması esasını kabul ediyoruz. Yalnız, Yunan harp gemilerinin dühullerine müsaade edemeyiz. Boğazların istihkâmatı, Osmanlı kuvve-i askeriyesi tarafından muhafaza edilecektir. Hasım tarafından şiddetli ısrar vukubulacak olursa, kontrol sıfatı ile muayyen miktarda İngiliz zâbitlerinin bulunmasına da muvafakat edebiliriz. Bunların, akd-i sulhü müteakip Boğazları terketmeleri şartı protokole ithal olunacaktır.

Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından girecek olan harb sefineleri iki Boğaz arasında iki günden ziyade kalmıyarak, Karadeniz ve Adalar Denizine geçeceklerdir.

---

[23] Ali Fuat Türkgeldi - Görüp İşittiklerim S. 155.

[24] Âli Türkgeldi. Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi S. 32 - 33.

2. Askerin terhisi:

Askerin terhisine dair olan teklifi esas itibariyle kabul edeceğiz. Asayiş-i dahiliyi muhafaza için vakt-i hazardeki miktarı tecâvüz etmiyecek kuvve-i askeriye silâh altında kalacaktır. Orduda bulunan ecnebi zâbitan ve neferat memleketlerine, muayyen zamanda iade edileceklerdir.

3. Mütarekenin yevm-i akdindeki harb cepheleri, tecâvüz edilmiyecektir. Ve bittabi mütareke umum cephelere ve İngiltere ile Müttefiklerine şâmil olacaktır.

4. Gerek dahilde, gerek kara sularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükûmet tekeffül eder. İdare-i hükûmete hiçbir suretle müdahaleleri kabul edilmiyecektir. Memleketin hiçbir noktasına kuvve-i askeriye ihraç olunmıyacaktır.

5. Karadeniz havzasında Almanların avdet-i taarruziyelerine ve truk-u bahriyeyi tehlikeye ilka eylemeleri ihtimaline karşı sevahilimizde ve kara sularımızda tedabir-i tedafüiye ahzı bize aittir. Lâkin İngilizler kendilerine kanaatbahş olacak bir tarzda hakk-ı teftişe malik olabilirler.

6. Mütarekeyi müteakip serbesti-i ticâret ve semaini mutlak surette kabul ederiz. Memleketimize hububat vesair mevadd-ı gıdaiye ithalini tesri eylemelerini teklif edeceğiz.

7. Mütarekeyi müteakip Almanya'nın Türkiye'ye ikrazata devam edemiyeceği muhakkak olduğundan muavenet-i nakdiyede bulunulması.

8. Namus-u milliyi rencide edecek her nevi metalibat red olunacaktır. Alman ve Avusturya - Macaristan kuvve-i askeriyesi ile sefaret memurları ve konsoloslarını Türkiye'yi terketmeleri için lâakal iki ay müddet tâyin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya — Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmelerini — işbu hükûmetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muamele etmelerini mucip olacağından, halbuki miktarı belki 15 - 20 bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa talebenin şu sırada avdetleri kat'iyyen kabul olunamıyacağından — bu yolda vukubulan bir teklif reddedilecektir.»

MÜTAREKE ŞARTLARI

Ağamemnon zırhlısında yapılan ve 4 gün süren görüşmelere İngiltere ve müttefikleri adına Amiral Calthrope katılmıştır. Türk heyeti, zaman zaman hükûmetten yeni talimat isteyerek ve daha çok insiyatif kullanarak, İngiliz Amiralinin teklif ettiği mütareke

şartlarını hafifletmeye çalışmış ve nihayet görüşmelerin kesileceğine dair verilen ültimatom üzerine mütarekeyi 30 Ekimde imzalamıştır.

Türk milletinin kaderini büyük ölçüde etkiliyen ve bir imparatorluğun sonu ile yeni bir devletin başlangıcının birleşim noktası sayılabilecek olan Mondros mütarekenamesinin tam metnini, dilini sadeleştirerek, buraya aynen koymayı gerekli bulmaktayız:

«İngiltere Hükûmetinin müttefikleriyle anlaşarak yetkili kıldığı İngiltere Hükûmeti Akdeniz Donanması Başkumandanı Koramiral Arthur Calthrope hazretleri ile Hükûmeti Seniye tarafından yetkisi bulunan Bahriye Nazırı Devletli Rauf Beyefendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı utufetli Reşat Hikmet Beyefendi hazretleri, Genel Kurmay Yarbaylarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp aktolunan mütareke şartları:

Madde 1 — Karadenize geçiş için Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadenize geçişin güvenlik altına alınması için Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının müttefikler tarafından işgali.

Madde 2 — Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için istenildiğinde yardım edilecektir.

Madde 3 — Karadenizde bulunan torpil yerleri hakkındaki bilgiler verilecektir.

Madde 4 — İtilâf Hükûmetlerine mensup harb esirleri ile Ermeni esirleri ve mevkufları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf Hükûmetlerine teslim olunacaktır.

Madde 5 — Hudutların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetten fazlasının derhal terhisi (İşbu askeri kuvvetin sayısı ve durumu İtilâf Hükûmetleri tarafından Devleti Âliye ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktır.)

Madde 6 — Osmanlı kara sularında güvenlik ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devleti Âliye tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim olunup Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

Madde 7 — Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi strateji noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır.

Madde 8 — Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir yerlerinden İtilâf Gemileri tarafından istifade edilmesi ve İtilâfla harb hâlinde bulunanlara karşı kapalı bulundurulması. Osmanlı gemileri de ticâret ve ordunun terhisi hususunda buna benzer şartlardan istifade edecektir.

Madde 9 — İtilâf devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün gemi tamir vasıtalarını kullanacaklardır.

Madde 10 — Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

Madde 11 — İranın Kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten önceki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir yapılacaktır. Maverayı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildiğinden geri kalan kısmı, müttefikler tarafından mahalli durum tetkik edilerek istenirse boşaltılacaktır.

Madde 12 — Hükûmet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından denetlenmesi.

Madde 13 — Denizciliğe, askerliğe ve ticârete ait maddelerin ve malzemenin tahrip olunmasının önlenmesi.

Madde 14 — Memleketin ihtiyacı karşılandıktan sonra artan kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi (sayılan maddelerin hiçbiri ihraç olunmıyacaktır.)

Madde 15 — Bütün demiryollarına İtilâf denetleme subayları memur edilecektir. Bunlar arasında halen Osmanlı Hükûmetinin denetlemesi altında bulunan Maverayı Kafkas Demiryolu kısımları dahildir. İşbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına verilecektir. Ahalinin ihtiyacının karşılanması göz önünde tutulacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Hükûmeti Batum'un işgaline itiraz etmiyecektir.

Madde 16 — Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilâf Kumandanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gerekli miktarlardan maadası beşinci maddedeki şartlara uyularak kararlaştırılacak veçhile geri çekilecektir.

Madde 17 — Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan muhafaza kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükûmeti, teslim emrine itaat etmedikleri takdirde bunlarla haberleşmeyi ve yardımı kesmeyi taahhüt eyler.

Madde 18 — Mısrata da dahil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın İtilâf muhafaza kıtalarına teslimi.

Madde 19 — Alman, Avusturya deniz, kara ve sivil memurlarının ve tebaasının bir ay içinde ve uzak yerlerde bulunanların bir aydan soonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketini terketmeleri.

Madde 20 — Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silâhlar, cephane ve nakil vasıtalarının kullanılmasına dair verilecek talimata uyulacaktır.

Madde 21 — İtilâf devletlerinin menfaatlerini korumak için iaşe Nezaretinde İtilâf mümessilleri bulundurulacak ve kendilerine bu yolda gerekli görülecek bütün bilgiler verilecektir.

Madde 22 — Osmanlı harp esirleri İtilâf Devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil harp esirleri ile askerlik yaşları dışında olanların bırakılması nazarı dikkate alınacaktır.

Madde 23 — Osmanlı Hükûmeti merkezi hükûmetlerle bütün ilgilerini kesecektir.

Madde 24 — Vilâyeti sittede[25] karışıklık çıkması hâlinde bu vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler.

25 — Müttefiklerle Osmanlı Hükûmeti arasında muhasamat 1918 senesi Ekiminin otuzbirinci günü vasati mahalli saatle vakti zuhurda tatil edilecektir.

İngiltere Kraliyet Hükûmeti harp gemilerinden Limni'de Mondros limanında demirlemiş olan Agamemnon Zırhlısında 1918 senesi Ekiminin otuzbirinci günü iki nüsha olarak imza edilmiştir.»

Sadrazam İzzet Paşa hâtıralarında mütarekenin imzası için şöyle demektedir:

«Gerek hükümet, gerek murahhas heyeti son dereceye kadar mukavemet etmiş ve nihayet iş, ültimatom derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke akdolunabilmiştir.

Tamamen imzasından önce mütarekename maddeleri mebusan ve ayana okunarak imzası için müttefikan rıza ve muvafakatleri de alınmış idi. Halbuki bundan sonra mütarekename maddelerinde faydamıza hayli değişiklik yaptırılabilmişti.»

---

[25] Vilâyeti Sitte, 6 vilâyet anlamına gelir. Bu vilâyetler: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Sivas'tır.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELEDE İÇ ETKENLER

Millî Mücadele o kadar çok ve değişik olaylarla doludur ki, bu görünüşü ile Kaos'u andırır. Sınırları belli olmayan bir ülke. İki ayrı hükûmet. Çok cepheli harb. İç harb. İhtilâl. Bir yanda bir devletin hızla çöküşü, beri yanda yeni bir devletin doğuşu... Kısacası içiçe girmiş, birbirinden ayrılması güç, bir uzun olaylar zinciri...

Bu zincirin herhangi bir halkasını alıp açmak kolay değildir. Olayların akışında çeşitli unsurların rolü ve etkisi vardır. Millî Mücadelenin başından sonuna kadar kısmen birlik, kısmen birbirine karşıt olarak, fakat her an görünen bu unsurları şöylece tesbit etmiş bulunuyoruz:

Zât-ı Şahane, İstanbul hükûmetleri, halk, din ve din adamları, siyasî teşekküller, ordu, Kuvayi Milliye, maddî kaynaklar, millî hareketin liderleri.

Bunlardan herbirinin özellikleri, güçleri, Millî Mücadele içindeki yerleri, karşılıklı ilişkileri önceden bilinirse, olayların daha iyi ve kolay anlaşılacağı inancındayız. Kitabın bu bölümünden beklenen fayda budur. İkinci derecede kalan unsurlar ile yabancı unsurlar yeri geldikçe anlatılacaktır.

İç etkenlerin Millî Mücadeledeki yerini ve değerini belirlerken, bugüne kadar alışılagelmiş ölçülerin dışına çıktığımız dikkati çekecektir. Hemen söyliyelim ki, objektif kalmaktan ve gerçekleri ortaya koymaktan başka bir kaygumuz yoktur. Bölüm içinde ele alacağımız konuların bir kısmı, özellikle «Halk», «Din ve din adamları» ve «Kuvayi Milliye», geniş bir sosyal araştırmayı gerektirecek önemdedir. Böylesine bir araştırma için kendimizi yetkili görmediğimiz gibi, düşündüğümüz araştırmanın bu kitaba sığdırılması da mümkün değildir. Onun için bu etkenlerden her birinin karakteristik yönleri üzerinde kısa kısa duracağız,

A. ZAT-I ŞAHANE

Sultan Vahidettin, ağabeyi II. Abdülhamid'in kötü bir kopyasıdır. Bu iki kardeşin davranışları, iç ve dış politikadaki tutumları birbirine benzer. Vahidettin'in felâketini biraz da bu benzerlik hazırlamıştır.

Osmanlı hanedanının şerefli olduğu kadar bayağı hâdiselerle de yüklü hayatının son çağında, normal insan yetiştiği pek az görülmüştür. Saltanat makamına nice tehlikelerden geçerek ulaşmak, ondan sonra da elde edilen bütün dünya nimetlerine rağmen iğneli bir taht üzerinde oturmak, bu insanların değişmez kaderi idi. Öyleyken Vahidettin'in şehzadeliği gibi veliahtlığı da oldukça şanslıdır. Abdülhamid'in sevgisi sayesinde hayatının şehzadelik dönemini rahat geçirmekle beraber, hanedanın bünyevî hastalığı ve dış etkiler dolayısiyle birçok münâsebetsiz olayın gürültüsü arasında yetişti. Sefahat yüzünden ölen babası Sultan Abdülmecid'i hiç tanımaz. Amcası Sultan Abdülâziz'in hal'i ve öldürülmesi (veya intiharı), iki büyük kardeşi Murat ve Abdülhamit arasındaki çirkin mücadele, Sultan Murat'ın tahttan indirilmesi, ile gençlik hâtıraları arasında önemli yer tutar. Daha sonra, Abdülhamid'in uzun süren huzursuz saltanatının en yakın şahidi olmuş ve onun da tahttan indirildiğini görmüştür. Genç Türk hareketi, İttihat ve Terakki, ihtilâller, isyanlar, harpler, Vahidettin'in şehzadelik ve veliahtlık hayatını dolduran diğer olaylardır.

Bazı gözlemciler, Vahidettin'in birçok şehzadelere kıyasla iyi yetiştiğini söylerler. Halbuki, gördükleri, ona bilgi ve tecrübeden çok, korku, vehim ve güvensizlik kazandırmıştır. Bu yüzden saltanatı süresince pek az kimseye güven duyabilmiş, dolayısiyle bu ters etkilerden kurtulamamıştır.

Kendisine de fazla güveni yoktu. Padişah olduğu günlerde, tebrik için huzura çıkan Şeyhülislâm Musa Kâzım efendiye şöyle demiştir:

«Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan lâyıkiyle tahsil edemedim. Sinnim

kemale erdi (57 yaşında idi). Dünyada bir emelim kalmadı. Biraderlerle (Veliaht Yusuf İzzettin) hangimizin evvel gideceğimiz malûm olmadığından bu makama intizarda değildim. Fakat takdiri ilâhi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi deruhte ettim. Şaşırmış bir haldeyim. Bana dua ediniz.»[1]

Sabık Adliye Nazırı İbrahim Beye de şunları söylemiştir:

«Aczim var, korkuyorum. Maddeten hiç bir şeyden korkmam. Fakat ağır bir vazife deruhte ettim. Allahtan korkarım. Bu saray bizim baba ocağıdır, siz böyle şeyleri anlarsınız. Odalardan birinde doğmuşum, birinde büyümüşüm, birinde pederim vefat etmiş, birinde amcam yahut birader bir şey olmuş. Elhasıl biri feci, biri ruhperver. Bunları gördükçe müteheyyiç oluyorum.»[2]

Sultan Vahidettin, yetersizliğini bildiği hâlde müşavirlerini iyi seçememiştir. Harpten sonra İttihat ve Terakki iktidarı yıkılınca, etrafında yalnız İttihatçı düşmanları kaldı. Gerek galip devletleri, gerekse bu dar çevresini memnun etmek için, zaten hoşlanmadığı İttihatçılara karşı amansız bir mücadele açılmasını tasvip ve teşvik etti. Mebusan Meclisini de feshettikten sonra artık çeşitli fikirlerin tartışılmasına da imkân kalmıyor, sadece tek düşünce biçiminin temsilcisi olan dar çevresinin etkisine kapılmış bulunuyordu.

Önünde iki yol vardı: Döğüşmek veya uyuşmak. O ikinci yolu seçti. Yaradılışındaki ve yetişmesindeki yatkınlık ile çevresinin uygunluğu Vahidettin'i bu yöne itiyordu. Norbert Von Bischoff «Ankara» adlı eserinde, Vahidettin'in bu yola sürüklenişini çok güzel inceler ve şöyle der:

«Şu var ki, İngiltere ile yapılan gizli müzakereler, padişahın bütün yağlı tekliflerine rağmen, bir adım ileri gitmiyordu. İngiltere, asla aceleye lüzum görmüyor ve nasıl olsa elinin ve hükmünün altında bulunan bir imparatorluk ve hükûmet ile herhangi bir mukaveleye girişmekle Arabistan, Önasya ve İslâm politikası hakkında ileride tatbik edebileceği kararları, önceden güçleştirmek istemiyordu.

Hem neden İngiltere; padişah ile mukaveleye girişecekti ki, gerek padişah, gerek İmparatorluk üzerinde hiç bir mukavele yapmaksızın da, dilediği gibi ve istediği müddetçe tasarruf etme imkânına fiilen malik bulunuyordu.»

---

[1] Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar S. 2095.
[2] Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar S. 2096.

«Bu basit sual, padişahın aklına bir türlü gelmemişti. Bunun içindir ki, seçtiği politik plâtform üzerinde yürütmeğe çalıştığı aksiyonun faydasızlığını bir türlü anlamamıştı. Hattâ, daha ileri giderek, İngiltereyi tehdit etmek gibi bir şakaya kalkışmıştır. Bütün devletlere gönderdiği bir «not - sirküler» ile, kim isterse, onun muavenetini kabule amade olduğunu bildirmiş ve bununla devletler arasındaki eski kıskançlık ve rekabeti körükleyebileceğini ummuş ve unutmuştur ki, IV. Mehmet zamanında Abdülhamid politikasına şu itibarla imkân kalmamıştır ki, Yakın Şark'ta artık birbirlerine rakip olan devletler değil, kararlarına hiç kimsenin itiraz etmek niyetinde ve kudretinde olmadığı bir tek İngiltere mevcuttu.»

Vahidettin'i bu yanlış yoldan çevirecek adam yok değildi. Fakat ne yazık ki, koca Osmanlı İmparatorluğu içinde ancak ihtiyar Tevfik Paşa ile, budala Ferit Paşaya inanıyordu.

Başından sonuna kadar Kuvayi Milliyeye karşı durması çokça bu politik inanışından geliyorsa, biraz da Mustafa Kemal Paşadan korkmasındandır. Mustafa Kemal Paşadan beklediği tehlike, onu, hiç bir meziyeti olmadığını bile bile Ferit Paşaya daha fazla sarılmak zorunda bırakıyordu. Tevfik Paşanın dirayetine ise gerçekten inanıyordu. Oturduğu tahtın sallantısını iyiden iyiye duyduğu bir zamanda, kullanacağı adamlarda aradığı en büyük nitelik elbette «sadakat» olacaktı.

Mustafa Kemal Paşayı veliahtlığında, Almanya seyahatinde tanımıştı. Bu genç Paşa, daha o zaman çok tehlikeli lâflar etmiş, onu ürkütmüştü. Nihayet bir ordu kumandanı olduğu hâlde, harbin son günlerinde Adana'dan kendisine başvurup, falanı sadrâzam, beni de Harbiye Nazırı yap, diyen Mustafa Kemal Paşada büyük bir ihtiras seziyordu. Kuvayi Milliye hiç bir zaman padişaha karşı görünmediği hâlde, padişahın gösterdiği husumet, hakikatte Kuvayi Milliye akımına değil, bizzat Mustafa Kemal Paşayadır. Sultan Abdülâziz'e Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülhamid'e Mithat Paşa nasıl amansız birer düşman görünmüşler ise, Sultan Vahidettin'in karşısına da Mustafa Kemal Paşa çıkmıştı. Hem Mustafa Kemal Paşa öbürlerinden daha da tehlikeli idi. Padişahın evvelâ ordusunu, sonra vilâyetlerini elinden almış, tebaasını kendisinden ayırmıştı. Elbette sıra, tahtına da gelecekti.

Millî Mücadelenin devamı müddetince, hiç bir ân söz konu-

su edilmemekle beraber, en şiddetli mücadele Vahidettin ile Mustafa Kemal arasında cereyan etmiştir. Çünkü, mutlaka biri diğerini tasfiye edecekti ve her ikisi de bunu gayet iyi biliyordu. Vahidettin, İstanbul'da kalmak ve Kuvayi Milliyeye karşı davranmakla, partiyi daha başlangıçta kaybetmiştir. Halbuki, İstanbul'un işgaline (16 Mart 1920) ve hattâ bir süre sonraya kadar, Vahidettin'in elinde tahtını kurtaracak büyük bir fırsat vardı: Anadoluya geçmek. Eğer bunu yapabilseydi, Mustafa Kemal Paşa, Zat-ı Şahanenin nihayet bir sadrazamı olurdu.

Bütün memleket bir ölüm kalım mücadelesi içinde yaşarken, Padişahın Yıldız sarayında oturması, payitaht halkının acılarının azalmasına bile yaramamıştır. Sultan Vahidettin 1920 yılında akıl etmediği şeyi, iki sene sonra yapmak zorunda kaldı. Hem bu defa İstanbul'u, sarayını, saltanatını ebediyen terkediyor ve milletinin kucağına değil, düşmanının himayesine sığınıyordu.

600 yıllık bir hanedanın sonuncu sultanı, İngiltere'ye şu iki satırlık mektupla iltica etmiştir: [3]

Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı
General Harringthon Cenablarına
İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devleti fahimesine iltica ve bir ân evvel İstanbul'dan mahalli âhara naklimi talebederim efendim.

16 Teşrinisani (Kasım) 1922
Halifei Müslimin
Mehmet Vahidettin

Vahidettin, saltanatı zamanında bir gün başkâtibine şöyle der: «Bizim hanedanımıza her türlüsü gelmiştr; sarhoşu gelmiştir, zalimi gelmiştir, delisi gelmiştir, aptalı gelmiştir, dinsizi gelmemiştir.»[4]

Vahidettin'den sonra bu halkaya eklenecek hükmü de tarih verecektir.

---

[3] T. Bıyıkoğlu — Atatürk Anadolu'da S. 48.
[4] Ali Fuat Türkgeldi. — Görüp İşittiklerim. S. 273.

B. İSTANBUL HÜKÛMETLERİ

İzzet Paşa kabinesinin kurulmasile (14 Ekim 1918) Osmanlı tarihinin son safhası başlamış bulunuyordu. 4 yıl 21 gün süren bu dönemde 11 defa hükûmet kurulmuştur. Burada söz konusu edilecek «İstanbul Hükûmetleri» bunlardır. Çok güç şartlar altında işbaşına gelen bu hükûmetlerin, hem Osmanlılığın sonu, hem de yeni Türkiye'nin doğuşu bakımından olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Millî Mücadelenin dışında ve karşısında görünen İstanbul Hükûmetleri, gerçekte bütün olayların içindedir. Hele Hükûmet Başkanlarının — sadrâzamların — kişilikleri, bu açıdan ayrı bir önem taşır. Bunlar, hükûmetlere renk veren insanlardır. Nitekim Millî Mücadeleyi yapanlar için sadrâzamların ismi barometre vazifesi görmüştür. Diğer taraftan padişah, saltanatın kurtuluşunu bu adamların hünerinden beklemiş, Avrupalı devletler Türkiye üzerindeki ihtiraslarının tatminini onların zaafından ummuşlardır.

İzzet Paşa hükûmeti, bir geçici kabine idi. Kısa ömürlü olmuş, Mondros mütarekesini imzaladıktan 10 gün sonra çekilmiştir. Fakat gerek bu az zamandaki olayların önemi, gerekse İzzet Paşanın daha sonraki hükûmetlerde görev alması sebepleriyle ileride isminden sık sık söz edilecektir. Rıza Paşa ve onu takip eden Salih Paşa hükûmetleri Anadoluyla uzlaşmak amaciyle kurulmuş hükûmetler idi. Milliyetçi çevrelerden sayılan bu iki asker de, İzzet Paşa gibi diğer kabinelerin çoğunda bulunmuşlardır.

Damat Ferit ve Tevfik Paşalar ise, padişahın en gözde adamları idi. Bunun içindir ki, ikisi bu devrede kurulan 11 hükûmetin sekizini teşkil etmiş ve sadaretleri uzun sürmüştür.

Sadrâzamların hükûmete geliş sırası ve işbaşında kaldıkları süre şöyledir:

Ahmet İzzet Paşa: 14 Ekim 1918 - 8 Kasım 1918 (25 gün)

Ahmet Tevfik Paşa: 11 Kasım 1918 - 3 Mart 1919 (3 ay 22 gün)

(Bu devrede 2 defa hükûmet kurmuştur.)

Damat Ferit Paşa: 4 Mart 1919 - 30 Eylül 1919 (6 ay 26 gün)

(Bu devrede 3 defa hükûmet kurmuştur.)

Ali Rıza Paşa: 12 Ekim 1919 - 3 Mart 1920 (5 ay 3 gün)
Salih Hulûsi Paşa: 8 Mart 1920 - 2 Nisan 1920 (25 gün)
Damat Ferit Paşa: 5 Nisan 1922 - 17 Ekim 1922 (6 ay 12 gün)
(Bu devrede 2 defa hükûmet kurmuştur.)
Ahmet Tevfik Paşa: 21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922 (2 sene 1[illegible] gün)

AHMET İZZET PAŞA, Son Osmanlı devlet adamları ve kumandanları arasında çok sayılan ve kendisine güvenilen bir askerdi. Almanya'da tahsil görmüş, ünlü Goltz Paşanın yardımcılığını yapmış, Genel Kurmay Başkanlığında ve Harbiye Nazırlığında bulunmuştur. Balkan Harbinde Başkumandanlığa, Birinci Dünya Harbinde Kafkas Orduları Grupu Kumandanlığına getirilmesi, asker olarak kendisine ne derece değer verildiğini gösterir. İzzet Paşanın hizmetinden Enver Paşanın bile müstağni kalamayışı özellikle dikkat edilecek bir husustur.

Mustafa Kemal Paşa da, Ahmet Izzet Paşayı çok takdir eder ve sayardı. Nitekim, Talât Paşa kabinesinin çekilmesi söz konusu olunca Sadaret için ilk aklına gelen Izzet Paşa olmuş ve Padişaha bir teklif şeklinde düşüncesini bildirmiştir. Talât Paşa da, istifa ederken en uygun halef olarak onu görmüş ve Padışah bu inanca katılarak onu sadaret makamına getirmiştir.

Izzet Paşa, büyük ihtirasları olmayan bir kimse idi. Verilen herhangi bir görevi rahatlıkla kabul eder ve aynı kolaylıkla görevden çekilmesini bilirdi. Birçok defa siyasî görevlerde bulunmakla, kumandanlığı dışında, ayrıca devlet adamı olarak tanınmıştı.

Bütün meziyetlerine rağmen, politik formasyonu Bâbıâli ekolüne uygun olarak teşekkül ettiği için, Millî Mücadele zamanında falsolu hareket etmiş ve Kuvayi Milliye zihniyetini gereği gibi benimseyememiştir. En büyük hatâsı Ankara'ya katılmamasıdır. Ankara hükûmetine karşı taahhütte bulunduğu halde İstanbul Hükûmetlerinde yeniden görev alarak, bu hatasını daha da ağırlaştırmıştır

Orta sınıftan Rumelili bir aileye mensup bulunan İzzet Paşa, Sadrâzam olduğu zaman 54 yaşında idi. 1937 yılında İstanbul'da 73 yaşında öldü.

AHMET TEVFİK PAŞA, Bir paşazadedir. Babası Tuna havalisi kumandanı Süvari Feriki (Korgeneral) Ismail Hakkı Paşadır. İsmail Hakkı Paşa, ana tarafından Kırım hanlarından biriyle ak-

raba olur. Tevfik Paşa, Harbiyeden süvari subayı olarak çıkmış ve pek kısa bir zaman sonra askerlikten ayrılarak hariciye mesleğine girmişti. Mesleğin bütün kademelerinde hizmet ederek Hariciye Nazırlığına kadar yükseldi. Birçok defa sadrâzam oldu. İlk sadareti Abdulhamit zamanındadır. Sultan Reşat'ın ve Vahidettin'in de aynı derecede güvenini kazanmış, herkes tarafından sevilen bir devlet adamı idi. Bütün hayatında hiç bir hizbe ve siyasî teşekküle bağlanmamış, tarafsız kalmasını bilmiştir.

Vahidettin zamanında dört defa sadarete getirildi ve Osmanlı Imparatorluğunun son Sadrâzamı olarak tarihe intikal etti. En uzun sadareti sonuncusudur. 2 sene 14 gün müddetle bu makamı işgal ettikten sonra Refet Paşanın Ankara Hükûmeti adına İstanbul'a hâkim olması üzerine yerini yeni devletin mümessiline bıraktı. O tarihte 87 yaşında bulunuyordu. 1936 da İstanbul'da öldü.

FERİT PAŞA, Hariciye memuru iken saraya damat olmuştur. Hiç bir liyakat ve meziyeti olmadığı söylenir. Hattâ çok defa çocukça veya delice sayılacak hareket ve fikirlerinden dolayı gülünç olmuştur. Zayıf karakterli bir kimse idi. Siyasî hayatının tek olumlu işini bilmeyerek yapmış. Mustafa Kemal Paşanın Anadoluya gönderilmesine engel olmamıştır. Milli Mücadeleye bilerek ve isteyerek çok kötülük yaptı.

Sultan Vahidettin gibi bir hükümdar için en uygun sadrâzam o olabilirdi. Nitekim 5 defa sadarete getirilmiş ve bu makamı 13 ay 8 gün işgal etmişti. İzmirin işgali, M. Kemal Paşanın Anadolu'ya geçişi, Kuvayi Milliye hareketinin başlaması, Sivas ve Erzurum Kongreleri, Ali Galip ve Anzavur vak'aları, Sevr Andlaşması gibi en önemli olaylar onun hükûmetleri zamanına rastlar.

Mustafa Kemal Paşanın, açıkça hücum etmekten çekinmediği Sadrazam Damat Ferit Paşa idi. Memleketten kaçtıktan sonra 1923 de Avrupada 70 yaşında öldü. Babası Şûrayı Devlet (Danıştay) üyesi idi. Ailesi hakkında çeşitli şeyler söylenir.

ALİ RIZA PAŞA, Emekli bir jandarma subayının oğludur. Mesleğinde çabuk yükselerek 1905 yılında 45 yaşında müşir (mareşal) olmuş, değerli bir asker idi. Almanyada tahsil görmüş ve her rütbeyi hakederek kazanmıştır. Bir kaç defa Harbiye Nazırlığında bulunmuş ve nihayet Damat Ferit Paşa hükûmetinin düşmesi üzerine 2 Ekim 1919 da Sadarete getirilmiştir. Sivas kongresinden hemen sonra ve Damat Ferit Paşanın ardından hükû-

metin başına geçmesi Millî Mücadele lehinde hayırlı bir işaret olarak telâkki olundu. Nitekim, Hey'eti Temsiliye ile temasa geçmiş ve millî hareketin İstanbul tarafından tanınmasına vesile olmuştur.Vatansever bir insandı. Sadarete gelir gelmez Anadolu ile anlaşma zemini aramış ve Amasya mülâkatını hazırlamıştır. Bu temasın olumlu bir sonucu olarak Osmanlı Meclisi Mebusanının toplanmasını sağladı. Fakat, millî harekete karşı gösterdiği bu anlayış, ne yazık kl belli bir sınırı aşamamıştır. Mustafa Kemal Paşa ile uzun boylu yazışmada bulundu ise de yeri, yine de onun yanında olmadı.

5 ay 3 gün süren sadaretinden sonra diğer kabinelerde görev almaktan çekinmedi.

1933 yılında 74 yaşında öldü.

SALİH PAŞA, Bahriye Feriki (Korgeneral) Dilâver paşanın oğludur. Ahmet İzzet Paşa ile aynı yaşta ve onun gibi yetişmiş bir asker idi. Almanyada tahsil gördü ve Goltz Paşanın maiyetinde bulundu. 1908 devriminden sonra Harbiye Nazırı oldu. Daha sonraları başka kabinelerde Bahriye ve Nafia Nazırlıklarında bulundu.

Damat Ferit ve Ali Rıza Paşa Hükûmetlerinde Bahriye Nazırı idi. Ali Rıza Paşanın, Mustafa Kemal Paşa ile bir anlaşma zemini araması üzerine Salih Paşa İstanbul Hükûmetinin temsilcisi olarak Amasyaya gönderildi. Mustafa Kemal Paşa ile burada buluşarak anlaşmaya vardı.

Ali Rıza Paşadan sonra Sadarete getirilen Salih Paşanın kurduğu hükûmet de Ahmet İzzet Paşa hükûmeti gibi kısa ömürlü (25 gün) olmuştur.

Ankara ile anlaşmak üzere İstanbul'dan Bileciğe gelen Ahmet İzzet Paşa hey'etine, Mustafa Kemal Paşanın arzusu üzerine Salih Paşa da katılmıştı. O da Ahmet İzzet Paşa gibi Ankarada kalmak istememiş ve serbest bırakıldıktan sonra sözünde durmayarak İstanbul hükûmetlerinde tekrar görev almıştır.

İstanbul'un işgali (16 Mart) Salih Paşanın sadareti zamanına rastlar. Bu vesile ile İtilâf devletlerinin Anadolu harekâtı aleyhindeki tekliflerini kabul etmeyip istifa etmiştir.

Ahmet İzzet Paşadan 2 yıl sonra İstanbul'da 1939'da öldü.

Mahmut Kemal İnal «Son Sadrâzamlar» adlı eserinde onun için şöyle der:

«Salih Paşa, dahilde ve hariçte mükemmel tahsil görmüş,

ilmî müktesebatını hüsnü ahlâkiyle tezyin etmiş, doğru özlü, doğru sözlü, ciddî, metin ve mü'temen bir merdi muhterem idi.»

İSTANBUL - ANADOLU
ÇATIŞMASI

İstanbul 1918 Kasım ayından beri fiilen işgal altına girmişti. Galip devletlerin komiserleri karargâhlarını kurmuşlar, sözde mütarekenin uygulanmasını kontrole başlamışlardı. Başta Harbiye Nezareti olmak üzere en önemli yerlere irtibat subayları yerleştirilmişti. Yalnız bu kadarla da kalmıyordu. Başkaca kuvvetler, hükûmetlerin karar ve davranışını etkileyecekti.

İstanbul hükûmetleri şu etkiler altında iş görmek durumunda idiler:

1 — İtilâf Devletlerinin müdahale ve tehditleri,
2 — Padişahın istekleri ve telkinleri,
3 — Basının tenkidleri,
4 — Siyasî oyunlar, fesatlar,
5 — Mebusan Meclisinin mürakabesi (2 kısa devrede),
6 — Anadolunun baskısı,
7 — Yunan işgali.

Bu şartlar içinde çalışacak en kararlı ve azimli bir hükûmetin şaşkına döneceği ve sadece normal hükûmet işlerini yapmakta bile başarı gösteremiyeceği tabiîdir. Kaldı ki, İstanbul hükûmetlerini teşkil eden insanlar Bâbıâlide yetişmiş, bazısı âciz, bir kısmı becerikli, fakat karakteri zayıf kimselerdi.

Hükûmetlerin başarmak zorunda oldukları iki ana mesele vardı. Biri barış yapmak, ikincisi memleket içinde asayişi ve düzeni sağlamak. Bu bakımdan hükûmet koltukları arasında Sadrazamlık ve Şeyhülislâmlık ile Harbiye, Hariciye ve Dahiliye Nazırlıkları önemliydi. Diğer işler öylesine geri plânda kalmıştı ki, bu dönemde meselâ Bahriye, Nafia, Ticâret ve Ziraat Nazırlarının ne iş yaptıklarını arayıp bulmak güçtür.

Bu nezaretler için çalışma alanı gerçekten yoktu. Ölüm - kalım kavgasına düşmüş, işgal altındaki bir memlekette devlet anlayışı ve hükûmet tatbikatı ister istemez daralacaktı. O günün ölçülerine göre ileri bir devlet organizasyonuna sahip olmayan fakir Türkiyede, bayındırlık, ticâret, ziraat gibi işleri düşünmekten bile bir fayda umulamazdı.

İlk zamanlar, yalnız adam öldürmek, hırsızlık, eskiyalık gibi âdî olaylar ile azınlıkların siyasî maksatlarla çıkardıkları meseleler âsayiş ve düzen dâvasının esasını teşkil ediyordu. Fakat

Kuvayi Milliye hareketinin başlamasiyle işin şekli ve mahiyeti değişmiş, İstanbul hükûmetlerini, uğraştıran başlıca mesele bu olmuştur. Hükûmet görüşüyle, Kuvayi Milliye, Devlet düzenini bozan bir hareket olmaktan başka, barış çabalarını baltalayan, yeni işgallere ve harbe sebebiyet verecek bir çılgınlık idi.

Silâhlı bir halk hareketi gibi görünen Kuvayi Milliye, şüphesiz mütarekeyi tanımamak anlamına geliyordu. Türkiyeyi işgal için bahane arayan İtilâf devletleri, Kuvayi Milliyeyi güvenliklerini tehdit eden bir hareket sayılabilirdi. Mütareke anlaşmasının 7. maddesi bu gibi hallerde herhangi bir strateji noktasını işgal hakkını kendilerine tanımıştı. Mütareke şartlarına uymaktan başka çare düşünmeyen İstanbul hükûmetlerinin görüşü, bu bakımdan doğru idi.

Doğu illerinde ve Samsun bölgesinde âsayişi kurmak göreviyle gönderilen Mirliva Mustafa Kemal Paşanın Millî Hareketin başına geçmesiyle, İstanbul hükûmetleri daha güç duruma girmişlerdir.

Damat Ferit Paşanın ikinci kabinesi zamanında (19 Mayıs - 20 Temmuz 1919) başlayan Millî Hareket, nihayet bir «Anadolu meselesi» olarak İstanbul hükûmetlerinin programlarının ilk maddesi haline gelmiştir. İstanbul - Anadolu çatışması, Millî Mücadelenin dikkatle tetkik edilecek bir cephesidir. Anadoluda, dış kuvvetlere karşı olduğu kadar İstanbula da yönetilmiş olarak gelişen bir kuvvet, hükûmetlerin uykusunu kaçırmıştır. Onların otoritesini kıran, her gün biraz daha zor duruma sokan bu kuvvet, kısa bir müddet için asî bir Paşa, 9 ay kadar Hey'eti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal ve nihayet B. M. Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ile, onun bütün Anadoluya yayılmış teşkilâtı idi.

Anadolunun İstanbul Hükûmetlerine karşı açıkça ilk taarruzu Ferit Paşanın üçüncü kabinesi zamanında yapılmıştır. Sivasta toplanan Umumî Kongre Heyeti adına, Ali Galip vak'ası sebebiyle Sadrazama çekilen bir telgrafta kullanılan ifade şöyledir:

«..... Heyetiniz guyrimeşru harekâtının netayici vahimesinden korkarak millet ile padişah arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse millet artık kendini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mâzur görecektir ve bütün vatanın, heyeti gayrimeşruanızla sureti kat'iyede alâka ve irtibatını katedecektir. Bu, son ihtarımızdır...»

Anadolunun İstanbul hükûmetlerine karşı olduğu gibi, İstanbul hükûmetlerinin de Anadoluya karşı davranışlarında büyük

farklar görülür. Ferit Paşa kabineleri daima sert tedbirlere başvurmuştur... Ali Rıza Paşa kabinesi uzlaştırıcı bir politika gütmüştür. Tevfik Paşa hükûmetleri ise zikzaklı hareket etmiştir. Buna karşılık, Anadolu, tutumunu Sadrazamların kişiliklerine göre ayarlıyordu. Ferit Paşa kamu oyu önünde makbul insan sayılmadığından, Millîciler, Ferit Paşa hükûmetlerine açıkça cephe almaktan ve hücum etmekten çekinmiyorlardı. Ferit Paşanın hükûmette bulunması bu bakımdan Mustafa Kemal Paşanın işine geliyordu. Özellikle, Ankarada B. M. Meclisi toplanıp hükûmet kurulduktan sonra İstanbul hükûmetinin başında milletin güvenini kazanmış kuvvetli bir şahsın bulunması, endişe verici bir hal olarak görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu hususu şöyle anlatır:

«Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları âkil, müdebbir, dürendiş biliyordu. Bu sebeple, Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan ibaret bir kabine mevkii iktidara gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, efkârı umumiyede hüsnüniyetine hükmolunmamak için sebep tasavvur olunmadı. Herkes, Tevfik Paşa kabinesinin mevkii iktidara gelmesini fâli hayır adetti. Bu kabinenin, Memleket ve milletin azamî menafi'ni temin çare ve vasıtalarını bulmadan hükûmete gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi. Bâhusus, kendileri de İstanbul mehafilinde ve matbuatta kullandıkları tarzı lisanla umumun telâkkisini teyid edecek vaziyet almış bulunuyorlardı.

Biz, hakikati vaziyetin, umumun zan ve telâkkisi gibi olmadığına kani bulunuyorduk. Fakat, İstanbul'un, çarei halâs için vuku bulan ittilâf ve mülâkat tekliflerini efkârı umumiyeyi tatmine medar olacak şeraiti ihzar etmeden reddetmeyi muvafık bulmadık. Onun için, bilhassa İzzet ve Salih Pasaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecikte mülâkat tensip ettik. Bu zevatla görüştükten sonra, âmmenin bütün zan ve telâkkisinin esassız olduğunun anlaşılacağına şüphem yok idi. Bir de, her ne olursa olsun, efkârı umumivece, isaret ettiğim evsafta tanınmıs bu zevatın, İstanbulda hükûmet teskil etmesinin maksadı millî için ne kadar muzir olduğu meydanda idi.» [5]

Gerçek böyle olmakla beraber, Ferit Paşa hükûmetlerini düşürecek bir yol tutulması, Anadolunun, İstanbul hükûmetlerine

[5] Nutuk, C. II. S. 509 - 510.

karşı güttüğü politikanın bazan tezatlı olduğunu göstermektedir. Ferit Paşanın Millî Hareketi söndürmek için uyguladığı usuller elbette hoşa gidecek şeyler değildi. Bunun için Ferit Paşa hükûmetlerine daima hücum edilmiş, fakat milletçe iyi vasıflı tanınan kimseler iş başına geldiğinde de bundan endişe duyulmuştur. İstanbul hükûmetlerinden yalnız biri hakkında tercih kararına varıldığına istisnaî olarak rastlanmaktadır. Heyeti Temsiliyenin karar defterine yazılan bu karar aynen şöyledir:

«Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, nazarı şahanede bir mevki tutmak isteyen zevattan oldukları, kısmen harekâtı millîyeye lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, maahaza zâtı şahanenin ilk fırsatta, bunları iskat ile, yerine istibdadı idame edebilecek bir heyet getirmek isteyeceği cihetle, Meclisi Millî teşekkül edip vezaifi teşriiyesini ifaya mübaşeret edinceye kadar, Heyeti Temsiliyenin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu, kabul olundu.» [6]

ANADOLUNUN İSTANBUL HÜKÛMETİNDEN AYRILMASI

Anadoludaki kumandanların Mustafa Kemal Paşa ile birleşmesi üzerine, bütün ordu hükûmetin elinden çıkmış bulunuyordu. Harbiye Nezareti böylece felçli hale geilnce, Anadolu'da vaziyete hâkim olmak için hükûmetin elinde yalnız Dahiliye Nezaretinin teşkilâtı kalıyordu.[7] Halbuki, Ferit Paşa kabinesi gafil davranmış, Mustafa Kemal Paşanın Ordu müfettişliği vazifesinin yalnız askerî olmayıp, aynı zamanda mülkî olduğunu vilâyetlere tamim etmişti. Mustafa Kemal Paşa, ilk ağızda hem kendi

---

[6] Nutuk, C. I. S. 265.

[7] O zamanki idarî taksimat, Cumhuriyet Türkiyesinin idarî teşkilâtından çok farklı idi. İmparatorluk esprisiyle Vilâyet hudutları çok geniş tutulmuştu. Kaza (ilçe) teşkilâtı ile vilâyet arasında liva (veya sancak) adı verilen ayrı bir teşkilât vardı. Bu teşkilâtın başında bulunan idareciye «mutasarrıf» denildiği için teşkilât «mutasarrıflık» diye de anılırdı. Liva, sancak veya mutasarrıflıklar, ya da vilâyet ya da doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı bulunurdu. Dahiliye Nezaretine bağlı olanlara «müstakil liva» veya «müstakil sancak» veya «müstakil mutasarrıflık» denilirdi.

Bazı vilâyet ve sancaklar, diğerleri gibi merkez şehrin ismini değil, bir takım tarihî isim taşırlardı. Hüdavendigâr vilâyeti, Saruhan sancağı, Karesi mutasarrıflığı gibi.

Yine bazı vilâyet ve sancaklara, kendisine bağlı başka bir şehrin ismi verilmişti. Meselâ Aydın, İzmir'e bağlı bir mutasarrıflık olduğu halde vilâyetin ismi «Aydın Vilâyeti» idi.

mıntakası dahilindeki, hem de civar mıntakalardaki vilâyetlerle rahatça muhabere etmek ve talimat vermek imkânını bulmuştu. Hükûmetin aklı başına gelip de bu kozu Mustafa Kemal Paşanın elinden alıncaya kadar bütün mülkî makamlar Milli Hareketten haberdar edilmiş oldu. Artık idare adamlarına vaziyetlerini tâyi etmek düşüyordu Ya hükûmete bağlı kalmak veya Millî Harekete katılmak.

Memleketin her tarafına dağılmış olarak hükûmet adına görev gören idareciler, Osmanlı toplumunun az sayıdaki aydınlarının başında geliyorlardı. Bunların davranışı büyük bir değer ifade edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Anadoluda askeri bir idare kurmak niyetinde değildi. Gerçi daha çok orduya dayanıyordu. Fakat liderliğini yüklendiği hareketi halka maletmek, meşrû göstermek istiyordu. Bunun için sivil idarenin desteğine ihtiyacı vardı. İdare adamları memuriyetlerinden çok, aydın zümreye mensup bulunmanın kuvvetini taşıyorlardı. Bu sebeple askeri ve sivil idare hiçbir zaman birbirine karıştırılmamış, en önemli vilâyetlere bile askerî vali getirilmemiştir.

İstanbul hükûmetine bağlı idare adamlarının bulundukları yerlerde, Kuvayi Milliye ve Müdafaai Hukuk Teşkilâtı büyük güçlüklerle karşılaşmış ve çok ağır gelmiştir. Bu arada Konya Valisi Cemal Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Elâziz Valisi Ali Galip Bey, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, Trabzon Valisi Galip Bey, Kuvayi Milliye düşmanlığının en tipik örneklerini vermişlerdir

Dahiliye Nezaretinin kadrosu elbette hep böyle adamlarla doldurulmamıştı Sivas Valisi Reşit Paşa gibi hükûmet anlayışını vicdanının sesine feda eden, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey gibi ilk anda cesaretle öne atılan, Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey gibi uyarılınca doğru yola gelen idareciler de vardı. Sabık İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, sabık Van Valisi Haydar Bey, sabık Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, sabık Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, Amasyadan, Erzurumdan itibaren Mustafa Kemal Paşaya katılmışlar ve mücadelenin ön safında, sonuna kadar beraber çalışmışlardır.

Elâziz Valisi Ali Galip Beyin Sivasa karşı hazırladığı baskın hareketi vesilesiyle, İstanbul hükûmetinin valilerine karşı sert tedbirler alınmaya başlanmıştır. Önce Ali Galip, sonra diğer valiler ve mutasarrıflar, Ordunun müdahalesiyle görevlerinden

uzaklaştırılarak yerlerine kısmen halkın seçtiği, kısmen de Heyeti Temsiliyenin uygun gördüğü kimseler getirilmiştir.

Ankarada B. M. Meclisi Hükûmeti kurulduktan sonra, Anadolunun sivil idaresi de İstanbul hükûmetinin elinden tamamen alınmış ve idareciler Ankaradan tâyin edilmeye başlanmıştır.[8]

---

[8] Birinci Dünya Harbinde, Osmanlı İmparatorluğunun birçok vilâyetleri elinden çıkmış yalnız Anadolu ve Trakya kalmıştı.

Anadolu 13 Vilâyet ve 15 müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştı. Trakya ise bir vilâyetten ve bir mutasarrıflıktan ibaretti. Vilâyetler ve buniara bağlı mutasarrıflıklar şunlardır :

Aydın Vilâyeti (Vilâyet merkezi İzmir) :
Aydın, Saruhan (Manisa), Denizli.
Hüdavendigâr Vilâyeti (Vilâyet Merkezi Bursa) :
Ertuğrul (Bilecik).
Adana Vilâyeti :
Mersin, Cebelibereket (Osmaniye), Kozan.
Konya Vilâyeti :
Burdur, Hamidabad (Isparta).
Ankara Vilâyeti :
Kırşehir, Çorum, Yozgat
Sivas Vilâyeti :
Amasya, Karahisarişarki, Tokat.
Kastamonu Vilâyeti :
Sinop, Kengari (Çankırı)
Trabzon Vilâyeti :
Lâzistas (Rize), Gümüşhane.
Erzurum Vilâyeti :
Erzincan, Beyazıt (Doğu Beyazıt).
Van Vilâyeti :
Hakkâri.
Bitlis Vilâyeti
Muş, Siirt, Genç.
Diyarbakır Vilâyeti :
Erganl, Mardin S verek.
Mamüratülaziz veya Harput Vilâyeti (Elâzığ) :
Dersim, Malatya.
Edirne Vilâyeti :
Kırkkilise (Kırklareli), Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu.
İstanbul Vilâyeti :
Beyoğlu, Üsküdar.
Müstakil Mutasarrıflıklar :
Niğde, İçel (Mersin), Canik (Samsun), Karahisarısahip (Afyonkarahisar), Eskişehir, Kütahya, Antalya, Menteşe (Muğla), Biga (mutasarrıflık merkezi Çanakkaledir), Çatalca, Karesi (Balıkesir), İzmit, Bolu, Kayseri, Urfa.

Kazalar (ilçeler) bugün olduğu gibi mevcuttu. Fakat vilâyetlere değil, livalara (yani mutasarrıflıklara) bağlı bulunuyordu.

1877 - 78 Rus harbinde kaybedilen Kars ve havalisi Brest-Litovsk Andlaş-

ması ile tekrar Türkiye'ye geçmişti. Elviye-i Selâse (Yâni üç liva) denilen Batum, Kars ve Ardahan'dan 11 Eylül 1918 tarihli bir kanunla Batum Vilâyeti teşkil olunmuş idi. Vilâyet, Kars ve Batum livalarından ibaretti. Fakat Mondros mütarekesinin 11. maddesi gereğince Türk ordusu, kan dökerek kurtardığı bu memleket parçasını boşaltmaya mecbur tutulmuş ve Kars livası Ermenilerin eline geçmiş bulunuyordu

Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâziz ve Sivas vilâyetleri, Ermeni meselesi dolayısiyle vesikalarda 6 Ermeni vilâyeti olarak zikredilir. Mondros mütarekesinin İngiltere tarafından hazırlanan metninde de böyle yazılmıştı. Türk Heyetinin ısrariyle bu madde kat'i şeklini alırken «Vilâyeti Sitte» yâni «altı vilâyet» olarak kaydedilmiştir (Madde 24).

C. HALK

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Harbine girerken 22 milyon nüfusa ve 1.700.000 km² toprağa sahip bulunuyordu. Harb ile beraber toprağın 1 milyon km². si ve bu toprakta oturan 10 milyondan fazla insan İmparatorluk hesabına kaybedilmişti. Geriye, mütecanis olmayan topluluktan ayrılmaya hazır unsurlardan ve Türk çoğunluğundan müteşekkil en çok 12 milyonluk bir halk yığını kalıyordu.

ETNİK YAPI

Osmanlı devletinin 14 Mart 1914 de tanzim ettirdiği istatistiklere göre, Doğu Trakya nüfusu 631.094, Anadolu nüfusu ise 11 milyon idi. Barış konferansına hazırlık olmak üzere, İstanbul hükûmetinin dört büyük devletin mümessillerine 1919 Şubatında verdiği muhtırada Anadolu vilâyetlerinin nüfusu şöyle gösterilmiştir:

9.291.346	% 85	İslâm
1.014.612	% 9	Rum
542.572	% 5	Ermeni
93.364	%0,8	Musevi, ecnebî, muhtelif.

1917 de basılıp liselerde ders kitabı olarak okutulan **«Osmanlı Coğrafyayı Tabiiye ve İktisadiyesi»** adlı kitapta[9] Doğu Anadolu halkının etnik yapısı şöyle anlatılmaktadır:

«Müslümanlar burada ekseriyeti teşkil eder. Nüfusun beşte dördü Müslümandır. Bundan maada Bitlis ve Van vilâyetlerinde Yezit'ler (10.000) ile birkaç bin kadar Musevi vardır.

Müslümanların mühim bir kısmını kürtler vücuda getirir. Şehirlerde Türkler oldukça ziyadedir. Mamüretülaziz vilâyetinde 30.000 kadar «Kızılbaş» lar vardır. Çerkes muhacirleri oldukça ehemmiyetli miktardadır.

Hıristiyanlar, Ermenilerden, Süryanilerden ve bir miktar Rumlardan ibarettir. Kürdistanda yaşayan Süryaniler 150.000 kadardır.»

---

[9] Yazarı: Faik Sabri, S. 79.

Yine 1914 istatistiklerinde Trakya nüfusu şöyle tesbit olunmuştur:

360.417 Türk
224.680 Rum
19.888 Ermeni
26.109 Muhtelif

«Dersaadet Vilâyeti» diye anılan İstanbul ise, — Çatalca Sancağı dahil — halkın % 59,7 si (580.432) Türk, % 25 i (242.559) Rum idi.

Hükûmetin resmî ifadesiyle, az çok tarafsız sayılacak yabancı kaynakların verdiği sayılar arasında büyük bir fark yoktur. Meselâ **«Cihan Harbinde Türk Harbi»** adlı eserin yazarı Larcher, harbin başında Doğu Trakya ve Anadoluda 8 milyon Türk bulunduğunu belirtmektedir.

Kaynağı ne olursa olsun, bütün sayılardaki aldanma oranını ve harb kayıplarını hesaba katarak, Millî Mücadele başında, Doğu Trakya ve Anadolu Türkleri 8-9 milyon olarak kabul edilebilir.

Görülüyor ki, büyük bir ölüm-kalım mücadelesine girişecek olan Türkler, kendi evlerinde yalnız değillerdi. Trakyada, İstanbulda, Batı Anadoluda ve Karadeniz sahillerinde 1 milyondan fazla Rum ahali ve Kızılırmaktan başlayarak Doğuya doğru bütün Anadoluda yarım milyon Ermeni ahali yaşamakta idi.

Gerçi Anadolu bin yıldan beri Türktü. Fakat Türk olmayan unsurlar, Türkün geniş toleransı sayesinde bu bin seneyi Anadoluda rahatça yaşadılar. Nihayet Türkler bunca asır sonra vatan ve istiklâl kaygusuna düşünce, dış tehlikeler kadar onlardan da sakınmak ve korunmak zorunda kaldılar.

İttihat ve Terakki idaresinin bütün dünyada mübalâğalı bir şekilde akisler yapan bazı tedbirlerine rağmen, yalnız Türkiye Rumları, İstiklâl Harbinde Türk Ordusunun Batı cephesinde harbe soktuğu ölçüde asker çıkarabilecek bir nüfusa sahip bulunuyordu.

Bunlar; Trakyada, Batı Anadoluda ve Karadeniz havzasında köyleriyle, şehir ve kasabalarda mahalleleriyle kabarık ve tehlikeli bir topluluk teşkil ediyorlarrdı. Batı Anadolunun ancak birkaç ilçesinde Rum ahali yoktu.

İzmir, Aydın, Manisa, Akhisar, Menemen, Kırkağaç, Seferihisar ve Bandırma gibi birçok yerlerde nüfus yüzdesinin önemli bir kısmı Rumlarda idi.

Kuşadasında 11 bin Türke karşılık 9 bin Rum, Sökede 21 bin Türke karşılık 16 bin Rum vardı. Urla, Ayvalık ve Erdekte Rumlar Türklerden çok daha fazla idiler. Bu üç ilçenin 23 bin Türk nüfusuna karşılık Rum nüfusu 60 bin kişiden fazla idi.

Millî Mücadelede yalnız Ayvalık'ın bir köyünün 400 mevcutlu bir Rum çetesi çıkardığı düşünülürse, meselenin ciddiyeti daha iyi anlaşılır.

Ermenilere gelince: Bunlar da Anadolunun Doğu ve Güney bölgelerinde Türk halkın güvenliğini tehdit edebilecek durumda idiler.

Birinci Dünya Harbinden önce Nüfus Müdüriyeti Umumiyesinin meydana getirdiği bir istatistik. Anadolunun büyük bir parçasında yaşayan Ermeni azınlığı hakkında bir fikir vermek üzere aşağıya alınmıştır:

	Ahalisi tamamen Ermeni olan kasaba ve köyler	**Ahalisi tamamen Rum olan köyler**	**Ahalisi karışık olan köyler**
Erzurum Vilâyeti	72	3	241
Adana	10	8	83
Bitlis	249	0	259
Elâziz	21	0	115
Van	115	0	408
Sivas	73	232	153
Diyarbakır	77	1	268
Maraş Sancağı	32	0	23
İçel	0	4	5
Toplam	649	248	1555

Bu cetvele dahil 9 vilâyet ve sancağın bulunduğu bölgede Ermeni ve Rum köyleriyle, halkı karışık olan köy ve kasabaların sayısı 2452 yi bulmaktadır. Ayrıca Trabzon vilâyetinde de harbin başında 70 bine yakın Ermeni yaşamakta idi.

Harb içinde yapılan tehcir ve sonra Türk Ordusunun doğuda Azerbaycan'a doğru ilerlemesi sebebiyle Türkiyedeki Ermeni nüfusu çok azalmıştı. Fakat harbin yenilgiyle bitmesi üzerine bir kısım Ermeni muhacirleri eski yerlerine dönmeye başladıkları gibi (bilhassa güneyde), bir kısmı da bunun için hazırlanmakta idiler.

rafta bu derece yaygın bir vaziyette ve düşman tavriyle bulunmaları, Türk Kurtuluş hareketinin en önemli meselelerinden birisini teşkil etmiştir.

SOSYAL YAPI

Anadoluda ve Trakyada Rum ve Ermeni azınlıklarının her ta-

Millî Mücadelenin insan gerçeği üzerinde aydınlığa varabilmek, toplumun sosyal yapısını gözden geçirmeğe bağlıdır. Önce üzerinde durulacak husus şudur:

O günün insanı, biten bir çağ ile başlayan bir çağ arasında köprü olmuştur. Yâni, hem eski, hem yeni çağın insanıdır. Yeni çağa yönelmiş insanlarla, eskiye sarılmış olanların meydana getirdiği toplum, dinamik ve statik kuvvetlerin çatışmasının gürültüsünü yansıtmaktadır.[10]

İki çağ arasında bunalan ve yenilenme çabası gösteren toplumdaki insanın dikkati çeken en büyük özelliği, düşünüşünde ve davranışındaki çelişme ve çatışma hâlidir. Çelişme ve çatışma insanlar arasında olduğu gibi, insan kendi kendisiyle de bu hâlde olur. Bu özelliği taşıyan Millî Mücadelenin insanı gerçekten zor yerde idi.

Millî Mücadelenin, bu büyük hareketin içinde aktif veya pasif olarak, hareketten yana veya karşısında yer alan insanların davranışındaki dış görünüş, gerçekleri doğru olarak aksettirmemektedir. Bu dış görünüşün gerisinde yatan, insanları etkileyen gerçek unsurlar, sosyal yapının özelliğinde gizlenmektedir.

Milli Mücadele devrinde Türk toplumu 4 sosyal grupa ayrılır.[11]

1 — Ağalar ve eşraf,
2 — Şeyhler, din adamları,
3 — Aydınlar,
4 — Halk (Büyük çoğunluğu köylü olmak üzere, şehirlerde ve kasabalarda esnaf, zanaatkâr).

Millı Mücadelede, bu sosyal gruplar, kendi özelliklerine has genel bir davranış göstermemişlerdir. Her grupta, mücadeleye

---

[10] 40 yıl sonra bugün biz de bir çağ atlama çabası içindeyiz. Bu garip benzerlikten dolayı: getirdiği askerî ve siyasî zafere rağmen, Millî Mücadelenin maalesef tamamlanmış ve hedefine ulaşmış bir devrim hareket olarak kabulu güçtür. Toplumun sosyal yapısı sebebiyle, Millî Mücadelenin çözmeye çalıştığı meseleler önemli ölçüde yine mevcut. Bu mücadelenin devrimci, ilerici kadrosunun ayağına takılan, yolunu kesen engeller aynen ortada duruyor.

[11] Bugün de olduğu gibi..

katılanlar, karşı duranlar ve nötr kalanlar vardır. Bir sınıf şuuruna varamamış olan ağalar ve eşraf, toplumun nüfuzlu bir kanadını teşkil eder. Gerek köydeki ağa, gerekse şehir ve kasabadaki eşraf, nüfuzunu daha çok toprağa dayanan varlıktan, yâni zenginlikten almaktadır. Bunlar, genel olarak birbirini çekemeyen, karşılıklı rekabet halinde bulunan bir özellik gösterirler. Bu sebeple, bir kasaba eşrafının toptan bir tarafı tutması düşünülemez. Eğer eşraftan biri Kuvayi Milliyeci ise, diğeri İstanbul hükümeti tarafındadır. Bazısı malını, mülkünü muhafaza edebilmek için düşmanla hoş geçinme yolunu tutmuş, bir kısmı da yine aynı maksatla dövüşenler safında yer almıştır. Her yerde, «Müdafaai Hukuk» teşekküllerinin, «Hey'eti Milliye» ve «Hey'eti Merkeziye»lerin başında, idarecileri arasında aydınlarla beraber eşrafın bir kısmını görmekteyiz.

Ağa ve eşraftan, Millî Mücadeleye katılarak — özellikle Batı Anadoluda — «Kuvayi Milliye» teşkil edenlere, müfrezelere kendi imkânlariyle silâhlandırıp besleyenlere ve başında savaşanlara çokça rastlamaktayız.

Ağaların ve eşrafın sosyal yapıdaki yerini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresinden sonra, bölgenin bu nüfuzlu insanlarına özel mektuplar yazarak kendilerini, bulundukları yerde millî teşkilâtın kurulmasında ve zararlı telkinlerin önlenmesinde yardıma çağırmıştır.

Ağa ve eşraf kadar, bazen daha fazla nüfuza sahip olan din adamlarını, önemi dolayısiyle ayrı bir bölüm hâlinde incelemek gerekir.

Aydınlara gelince:

Toplumda yol gösterici rol oynayacak olan bu sosyal grupun, Millî Mücadele devrinde iki zaafı vardır. Biri, çok azlık oluşları, diğeri de politik bakımdan iki hasım cepheye — İttihatçı ve İtilâfçı — bölünmüş bulunmalarıdır. Gerçi eşrafta ve diğer zümrelerde de, az veya çok bu bölünme mevcuttu. Fakat, politik husumet, zararını en çok aydın grupta hissettirmiştir.

Devrin aydınları arasında sayı ve fonksiyon bakımından subaylar önemli bir yer tutmaktadır. «Ordu» bölümünde görüleceği üzere, Millî Mücadelenin asıl aydın kadrosunu subaylar teşkil etmiştir. Sivil aydınlar; başta idare âmirleri (Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar) ve diğer memurlar, adliyeci ve şer'iyeciler, öğretmenlerdir.

Normal olarak halkı daha çok aydınların etkilemesi gerektiği hâlde, halk dolaylı veya dolaysız şekilde birinci derecede din adamlariyle ağa ve eşrafın etkisi altında idi. Bunun içindir ki, aydınlar halkı mücadeleye sürükleyebilmek amaciyle diğer sosyal grupları yanına almak zorunda idi.

Bu açıdan bakılırsa, **«Millî Mücadele»**, adına ve bütün dış görünüşüne rağmen, topyekûn ve sadece bir halk hareketi sayılamaz.

Halk, bu mücadelenin ihtilâl cephesine de, savaş cephesine de, başta subaylar olmak üzere aydın zümre tarafından zaman zaman, zorla sürüklenmiştir. Daha kısa bir deyimle, Millî Mücadele, hele bâzı tehlikeli dönemeçlerde, halka rağmen yapılmıştır.

Durum böyle olduğu hâlde bu harekâta **«Millî Mücadele»** denilmesi yanlış değildir. Çünkü; mücadelenin insan kaynağını, ne şekilde olursa olsun, halk teşkil etmiş ve maddî malî imkânlar halktan sağlanmıştır. Mücadele, halka rağmen, halkın yararına yapılmıştır.

«Millî Mücadele», bir bakıma, Türklüğün Osmanlılığa karşı yaptığı bir kurtuluş savaşı da sayılmak gerekir. Osmanlı Devleti topluluğundan koparak bağımsız olmak için Bulgarların, Yunanlıların yaptıkları istiklâl mücadeleleri ile 1919 yılında başlayan Türk mücadelesi, önemli bir farklılık göstermemektedir. Osmanlı Devleti bünyesinde Türk unsurun yerine bakılınca başka türlü düşünmek mümkün olmuyor. İşte bu sebeple de hareket millîlik kazanmakta ve 1919 - 1922 döneminin **«Millî Mücadele»** deyimiyle ifadesi doğru düşmektedir. Hukuk ve sosyoloji açısından **«Halk»** ve **«Millet»** kavramları arasındaki fark da göz önünde tutulursa, **«Milli Mücadele»** diye adlandırılan bir hareketin halka rağmen yapılmış olduğunu söylemekte bir çelişme bulunmadığı daha çok açıklığa kavuşacaktır.

Aşağıda tesbite çalıştığımız sebeplerden bir kısmı, Millî Mücadelede, halkı karşı ihtilâl[13] hareketlerine kolayca itmiştir. Konya, Yozgat, Bolu, Düzce, Adapazarı ve daha bâzı yerlerde patlak veren karşı ihtilâl hareketlerine halkın daha istekli katılması, Anadolu ihtilâlinin en önemli karakteristiğidir. Millî Mücadeledeki karşı ihtilâl hareketlerinin şüphesiz bir felsefesi olmak gerekir. Toplumun sosyal yapısının kolaylaştırdığı bu hare-

[13] Millî Mücadele literatüründe «İsyanlar», «İç isyanlar» diye adlandırılan hareketler, gerçekte birer «Karşı ihtilâl» hareketleridir.

ketlerin en tehlikelisinin ve en önemlisinin cereyan ettiği bölgede, Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri tarafından yazılıp dağıtılan 19 Mayıs 1920 tarihli aşağıdaki bildiri, karşı ihtilâlin felsefesini de açıklamaktadır:

«Ey Padişaha, dine, devlete beş yüz senedenberi sadakati ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakikî müslümanlar:

Bolşevik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış muhalif-i şer-i şerif ve mugayir-i kanun olan bir âdete kapılan birtakım eşkıya [13] vatanı kurtaracağız diye Anadolunun siz saf ve namuskâr ahalini aldatarak Padişahına, Halife-i Müslimine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik, paranın, malın, emlâk ve arazinin ayak takımı yersiz, yurtsuz bir takım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, cani herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evlâdın ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan din-i mübin-i islâma muhalif olduğu gibi aile hayatına, insanlığa herşeye mugayir olduğu için müslüman memleketlerinde sökemez. Çünkü gâvur icadı olan bu âdete uyarak malını, karısını fedâ edip Rusyada sokaklar ortasında hayvan misillû yaşayan adamlar gibi serseriyane bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir İnsan, hiçbir vicdan kabul edemez. Ancak memleketimiz ötedenberi haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği müddetçe vurgun vurarak kanunun fevkinde bir âmir gibi bulundukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat yaşamayı, iyş ve işret rezaletini âdet etmiş birtakım zabitan İle hapishaneden firar etmiş yahut her nasılsa yakasını şimdiye kadar pençe-i kanuna vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların yetim kaldığını düşünmek istemezler. Maksatları her ne nam olursa olsun vurgunculuk devrini devam ettirmektir. Namuslu adamların iltica ettikleri kanunu, hükûmeti, padişahı tanımıyorlar. Vatanı kurtaracağız diye bütün Anadoluyu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız esirdir, kurtaracağız diye cebren para ve asker topluyorlar.

---

[13] Her ileri harekete komünistlik ve bolşeviklik damgası vurmak âdetinin 1920'de teessüs ettiği anlaşılıyor.

Bir senedenberi Anadoluda yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Halbuki, Yunanlıları İzmirden çıkaracağız dediler bilâkis işgalin tevessülüne sebep oldu, şerait-i sulhiyeyi hafiflettireceğiz dediler, daha ziyade şiddetlendirmeye vesile verdiler. Din kardeşiniziz diyorlar, köylerinizi soyuyorlar, cebren asker yapıp din kardeşinize, hem de Halife-i Müslimin Efendimizin meşru olan hükûmetine karşı istimal-i silâha icbar ediyorlar.

Bu hükûmete, kanuna karşı isyandır. Meşru olan hükûmetlere karşı hiçbir kuvve-i gayri meşruanın sebat etmiş olduğu yoktur ki, bunlar da sebat edebilsinler. Şayet hükûmetin bu isyanı bastırmağa muvaffak olamıyacağı farzımuhal olarak kabul edilse bile o zaman Anadoluya dehşetli bir Yunan ordusunu sokacaklardır ki, onlar bittabi bizler gibi dökülen kanların din, kardeş kanı olduğunu düşünerek hareket etmiyecekler. Anadolunun sağlam kalan birkaç vilâyetinde de diğerleri gibi taş üstünde taş kalmıyacak, aldatılmış olanlar ile aldatılanlar tefrik edilmeyip asayişsizliğe müstaid görünen memleketimiz, milletimiz asırlarca başını doğrultamıyacak surette ezilecektir. Düşman düşmana mevlûd okumaz. Binaenaleyh bütün bu hâlleri düşünür, ef'ali ile gözünüz önünde mahiyetleri tebeyyün etmiş olan bu cani, bu haydutlara aldanmayınız. Sonra pişman olmak fayda vermez.

Padişahımız bunları asın diye ilân etmiş. Şeriat fetvasını vermiş. Her tarafta harekâta başlanmak üzere ordular hareket ettirilmiştir. Bunları tanıyan, gece gündüz işretle, soygunculuk ile karılar, oğlanlar ile vakit geçirdiklerini gören yakın yerler kendilerine hiçbir muavenette bulunmadığı için kendilerinin rezailini göz önünde görmeyen siz uzak yerler ahalisini aldatıp efrad toplamağa çalışıyorlar. Hükûmet kuvvetleri muntazam kollar ile üç noktadan hareket edecek, bunları ayni hak ile tepeleyecektir. Gelen bunların hepsi günahkâr değildir. Aldatılmış olanların kanına girmeyi vicdanımız, dinimiz kabul etmiyor. Padişahımış Halife-i Müslimin Efendimiz de iğfal edilmiş olanları mâzur görerek affı şahanelerini ilân ettirdiler. Maiyetimdeki kuvvetler muntazam kuvvetlerdir. Çerkez, Abaza, Türk, Gürcü, Lâz bunların hepsi din kardeşliği hissile mütehassistirler. Teslim olacak ahalinin, askerin malı, canı, namusu benim ve hükûmetin kefaleti altındadır. Hattâ karışıklığa meydan verilmemek için asker ve gönüllü kuvvetleri şehrinize sokmamayı bile taahhüd ediyorum. Bütün Çerkez ve Abazaların en benam ve ziyade sahib-i

nüfuz ve vicdan ümerası beraberimdedir. Şehri Bolulu süvariler ile polislerim muhafazada bulunacaktır. Bir tek din kardeşimin burnunun kanamasına bile (vallah ve billâh) müsaade olunmayacaktır. Bunu cümlemiz taahhüd ediyoruz. Hattâ şimdiye kadar bu yolda hareket etmiş olan zabitanı dahi iğfal edilmiş bir din kardeşi, bir kan kardeşi tanıdığımız için ne canlarına, ne de mallarına dokunulmayacaktır.

Divanı harbe de tevdi edilmeyecektir. Bunun için eşraf-ı memleket gizlice toplanınız. Sizlere silâh tevzi ettikleri anlaşılıyor.

Tabiî bu zabitanı hemen tevkif eder ve askere teslim olmarını o vakit teklif edersiniz. Askerin teslim olmak üzere bulunduğunu, fakat soyulup öldürüleceklerinden korktukları için ittifak edemediklerini bu tarafa kaçıp gelenler söylediler. Bu teklifi, verdiğimiz teminat üzerine kabul edeceklerinden eminim. Bunu size hükûmet namına yazıyoruz ve hiç kimsenin bir şeyine dokunulmayacağını yine hükûmet-i meşrua namına taahhüd ve tekeffül ediyorum. Aksi takdirde pek şiddetli bir surette hükm-ü kanun ve muktaza-i şeriat istemiyerek vicdanım arzu etmiyerek tatbika mecbur olacağım. Herhangi bir vasıta ile cevabınızı bekliyorum. Cevap yirmi dört saate kadar vürud etmediği takdirde kararınızı bilhassa nefsi kasabayı kuvayi bagiyeye iltihak etmiş addedeceğimi maalesef beyan ederim.»

HALKIN MORAL DURUMU

Millî Mücadele, işte bu çeşitli etkiler altında yaşayan 8-9 milyonluk Türk halkın gücü ile yapılacaktı. Türkleri zayıf düşüren iç düşmanlar bu kadar da değildi. Yokluk, yoksulluk, yorgunluk da bir tarafa, verem, trahom, sıtma ve frengi, büyük mücadelenin insan kaynağını son derece verimsiz kılıyordu. Üstelik, halkın moral durumu da bozuk idi. Hâkim unsur olmasına rağmen, bir imparatorluğun tebaası olarak yaşamak, Türk halkta millî şuurun gelişmesini önlemişti. Ancak son devirlerde yalnız aydın çevreler arasında milli şuur gelişmeye başlamıştı.

Türk Kurtuluş Mücadelesinin başlamasında Millet ve Liderden herbirinin şeref hissesini izah ederken, Bischoff, Ankara adlı kitabında şöyle demektedir:

«Hazır olmayan şeyi en keskin fikir dahi hayata çağıramaz ve fikrin nefesi kendisine değmedikçe, en hazır olan şey dahi hayata kendiliğinden doğamaz.»

Millette hazır olan ne idi? İmparatorluk câmiası içinde **«Osmanlı»** olarak yaşadığı için **«millî şuur»** uyanmamıştı. Aydınların çoğunluğu da dahil olmak üzere geniş halk tabakaları padişah - halifenin şahsına bir ümmet psikolojisiyle bağlı bulunuyor veya öyle görünüyordu. Millet, bu bağın koparılmasına hazır değildi. Millet görünüşte, mânen ve maddeten tekrar döğüşmeye de hazır değildi. Fakat, Kuvayi Milliye doğdu ve İstiklâl Harbi yapıldı.

O halde millette hazır olan bir şey vardı. Bu bir sfenkstir. Yine Bischoff'un dediği gibi, Türk sfenksinin sırrını, Mustafa Kemal biliyordu.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta diyor ki:

«Şayanı dikkattir ki, İzmir'in ve bunu takiben Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet tenevvür etmemiş ve mevcudiyeti milliyeye vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir gûna teessür ve şikâyet izhar olunmamıştı.

Milletin bu haksız darbe karşısında sâkit ve hareketsiz kalması elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı.»

Mustafa Kemal, durgun bir suda fırtına koparmak zorunda idi. Yoksa liderin bir işareti ile bütün millet ayaklanacak değildi. Ve nitekim böyle olmamıştır.

Millî Mücadelede; kahramanların ve korkakların, vatanseverlerin ve hainlerin, ulvî gayelerin ve şahsî menfaatlerin çatıştıkları ve yarıştıkları bir boğuşmadır. Bir çokları tereddüt ve meskenleri yüzünden korkakların safında, cehalet ve taassupları sebebiyle hainlerin arasında görünmüşlerdir.

Yıllardanberi arka arkaya devam eden harplerin halkın ruhunda uyandırdığı bezginlik ile maddî ıztıraplara ilâveten harb sonraları müşahade olunan ahlâkî buhran, Türk davranışına yakışmayan bir hayli çirkin hâdiselerin sebeplerini teşkil eylemişlerdir.

Bugün elde bulunan bâzı notlar ve hâtıralar, bu ruh haletinden canlı örnekler vermektedir. İşte, Kırklareli'de 49. Tümen kumandanı olarak bulunan Albay Şükrü Naili (Gökberk) beyin Kolorduya çektiği telgraf:

«Eşraf, umumiyetle çekingen bir durumdadırlar. Balkan harbi fecayii bunların maddi kuvvetlerini sarsmış, mânevi kuvvetlerini altüst etmiş, âli hissiyat namına bunlarda birşey bırakmamıştır. Tehlikeli bir zamanda bu gibilerin malen ve bedenen, fe-

dakârlıkta bulunacaklarını pek o kadar ümit etmiyorum. Orta hallilerle vaktiyle siyasî cereyanlara kapılmamış olan köylülerin büyük bir kısmının, yurtlarının korunması için, iyi idare edilirse, gerekince, seve seve her türlü fedakârlığa katlanacaklarını ümit ederim.» [14]

Keşan'da 60. Tümen Kumandan vekili Yarbay Cemil (Uybadın) bey de Kolorduya gönderdiği bir raporda şu izahatı vermektedir:

«Yerli Müslümanlar, teşkilâtsız, duygusuz, kaygusuz ve silâhsızdır. Bu teçhizata ihtiyaçlarını takdir etmedikleri gibi, buna lüzum da görmüyorlar. Hattâ ellerindeki silâhları Rumlara satanların pek çok olduğunu esefle öğrenmekteyim. Makedonya muhacirlerinden olan Türkler ve Pomaklar ise, daha uyanık, kısmen silâhlı müdafaaya ve mukavemete azimlidirler. Bunlardan bir dereceye kadar faydalanmak mümkündür.

Rumların çete faaliyetlerini, millî teşkilâtla karşılamak bedihî ise de yerli Türklerde yeter derecede metanet ve millî selâbet görmediğim gibi, bu gibi işlerde muvaffakiyet sebeplerinden ketumiyeti asla taktir etmediklerinden, Müslümanlar arasında, ciddî ve esaslı teşkilât kurmaya cesaret edemiyorum. Ancak, hamiyeti tecrübeden geçmiş olan Şapçık İsmail, Karpuzlu Mehmet ve Selânik muhacirlerinden Molla Ağalar gibi güvenilir adamların kefaleti altında göçmen ve yerlilerden bir kısım yurtsever adamlarla gayet gizli teşkilât hazırlamak ve Tümence bunlara silâh vermek mümkündür.

Bunlarla, umumî bir savunma yapılmazsa da hiç olmazsa Rum komite ve çetelerinin bir dereceye kadar, faaliyeti tahdit ve cüretleri kırılabilir ümidindeyim.» [15]

Bu ümitler geç ve güç gerçekleşecekti. 60. Tümen Kumandanı ve daha yüzlerce, binlerce kumandan, idare âmiri ve hamiyetli Türk evlâdı ümitlerini kaybetmemişlerdi. Fakat, bunlara karşılık, artık kurtuluş çaresi kalmadığına inanan, bütün ümidini kaybetmiş onbinlerce, yüzbinlerce insan vardı. Ümitsizlere ümit, cesaretsizlere cesaret vermek mümkün oldu. Yalnız halnlere hamiyet duyguları aşılamak mümkün değildi.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve Yunan Ordusunun sahilden içerilere doğru ilerlemeye başlaması da ayrıca umumî bir telâş ve şaşkınlık yaratmıştı.

---

[14] Tevfik Bıyıkoğlu — Trakya'da Millî Mücadele, C. I, S. 201.
[15] Tevfik Bıyıkoğlu, Trakya'da Millî Mücadele C. I, S. 202.

Millî Mücadelede örnek bir kahramanlık gösteren Alaşehir'de gördüğü şaşkınlığı, o günkü kaymakam şöyle anlatıyor: [16]

«İtiraf etmek lâzımdı ki, herkeste harb bitkinliği vardı. Ruhen zayıf olanlar büsbütün telâş içinde idiler. Bunlardan bâzıları Uşak'a kaçmak yolunu tuttular. Tapu memuru Mustafa Efendi gibi üç dört memur da onlara katıldı. Hele jandarma bölüğünden kaçanlar çok oldu. Hattâ bana tahsis edilen jandarma neferi dahi bir sabah habersiz Eşmeye gidiverdi.»

İzmir'in işgalinden bir hafta sonra XVII. Kolordu Kumandanlık vekâleti göreviyle Anadoluya geçip Yunanlılara karşı ilk direnme hareketlerini tertiplemeye çalışan Albay Bekir Sami Beyin anlattıkları, Millî Mücadelenin ne ağır şartlarla başladığını açıkça göstermektedir. [17]

«23 Mayıs 1919 sabahı Bandırma'dan trenle yola çıktık. Ağır eşyalarımızı Bandırma'da bıraktık. Aynı trende Albay Kâzım, Vasıf (Sonra Maarif Vekili olan) ve Hamit Şevket de vardı. Güneş batarken Balıkesir'e geldik, bütün istasyonlara Yunan bayrakları çekilmiş gördük.»

«24 Mayıs 1919 sabahı Akhisar'ın manzarası şöyleydi: Bütün caddelere Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sayede, Yunan şehre girince hayatını, malını mülkünü emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükkânları, geniş Yunan bayrakları dikmekle meşgul.»

Bekir Sami Beyin Batı Anadoluda halkı teşkilâtlandırmak, ordunun dağınık birliklerini toparlamak ve düşmana karşı mukavemet hazırlamak gibi gayretleri, cesaret ve metanetinin açık delilleridir. Bu meziyetler bile o felâketli günlerin şaşkınlığiyle başka türlü görünebiliyordu. Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Beyin samimî bir tarzda kaleme aldığı hâtıratından bu havayı anlamak kolay olacaktır: [18]

«İzmir ve mülhakatında bulunan 56. Fırkanın dağınık müretteb atını toplamak vazifesiyle XVII. Kolordu Kumandanlığı vekâletine tâyin edilen Miralay Bekir Sami Bey 25 Mayıs 1919 da Ban-

[16] Bezmi Nusret Kaygusuz: Bir roman gibi S. 168.
[17] Rahmi Apak — İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu, S. 22.
[18] Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, S. 171.

dırma yoliyle Akhisar'a gelmiş, Akhisar'dan Salihli'ye oradan da Alaşehir'e geçmiştir. Derhal Askerlik Şubesine gittim. Koca binada âdeta yapyalnızdı. Odanın birinde Binbaşı Muhtar Bey ve dışarıda da sekiz on nefer vardı. Kendisiyle görüştüm. «Monşer, hükûmet yok» demekten başka bir şey söylemiyordu. Bizi saran felâket karşısında o da şaşalamıştı. Bir türlü toparlanamıyordu. Aslen Çerkez olan bu zatın simasından ve tavırlarından haşin, sinirli ve atılgan bir karakterde olduğu anlaşılıyordu. Pencereden harice baktım. Hayvanının sırtında eğeri duruyordu. Kolordunun bir kişiye inhisar etmesi ve onun da hareket üzere bulunması beni ürkütmekten hâli kalmadı...

O sırada kimsenin asker olmağa hevesi yoktu. Umumi Harp felâketi milletin gözünü yıldırmıştı. Herkes o zamanki ümera ve zabitanı Enver Paşanın kalıntıları addetmekte idi. Vatanın kurtulmasını ancak millî kuvvetlerin vücut bulmasına mütevakkıf görüyordu.»

Anadolunun diğer bölgelerinde de durum farklı değildi. Her yerde halk bezgin, bitkin, ümitsiz ve askerliğe, harbe karşı isteksizdi. Terhis olduktan sonra 1919 başında memleketin dönmekte olan yedek subay Cevat (Dursunoğlu) Bey, Doğu Anadoluyu şu hâlde bulmuştu:

«Yollar Rus ordusunun çeşitli döküntüsüyle dolu idi. Köylerin çoğu boştu. Halkın pek azı yurtlarına dönebilmişlerdi. Bunlar da birer virane olan evlerine yerleşmeye çalışıyor, günlük geçim derdiyle çırpınıyorlardı. Hele Gümüşhane'den öteye kışı sertleşmeye başlayan amansız iklimde yoksul halkın durumu bir âfet hâlini almıştı. Köylerde od yok, ocak yok. Geçen dört yılın çetin kış savaşlarında insan eti yemeğe alışan kurtlar geceleri sürülerle dolaşıyor ve insanlara saldırıyorlardı. Biz ancak kafileler hâlinde ve günde onbeş yirmi kilometre yürüyebiliyorduk. İklim şiddeti, savaş sonrası musibeti yetişmiyormuş gibi, bir de hükûmetsizlik felâketi her tarafa çökmüştü. Memleketin şirazesini ancak bu sınır vilâyetleri halkının siyasi olgunluğu ve sağ duyusu koruyordu. Bu kötü şartlar altında birçok günler yavan ekmek dahi bulamadan han viranelerinde ışıksız ve ateşsiz geceliyerek çeşitli güçlüklerle yirmibir günde Erzurum'a varabildik.»

«Çocukluğumun en mes'ut günlerini içinde geçirdiğim ve 1915-1916 kışında tabyalarında döğüştüğüm Erzurum şehri bir enkaz yığını olmuştu. Savaştan önce seksen bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında pazarlarında kalabalıktan geçilme-

yen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı. Savaş yıllarında onbinlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istilâ öncesinde eli ayağı tutanlar muhacir olmuş, onbin kadar hemşehriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç dört bin kişi kalmıştı. Bir bu kadar da köylerden buraya göç etmişlerdi. Bu yüzden şehir köyleşmişti. Ölümlerden kurtulan hemşehrilerle, muhacirlikten dönenler yangınlardan ve patlayan cephanelikle-rin depremlerinden kalan eski refahlı evlerinin harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş umut verecek gibi değildi.»

D. DİN VE DİN ADAMLARI

Kuvayi Milliye edebiyatının renkli bir islâmî tarafı vardır. Beyannameleri ve nutukları süsleyen dinî sözler, sıkıştıkça kaleme alınan fetvalar, metinlerin başındaki besmeleler, kongrelerin sonundaki dualar, bu edebiyatın zengin örnekleridir. Millî bir davranışın bu derece dinî bir kılığa sokulması, cahil halk yığınlarına, ne şehitlik, gazilik gibi sade inançların, ne de dini yükseltmek gibi büyük iddiaların telkin edilmesi için değildir. Eğer o günlerde din, tesirli bir silâh idi ise, bunu Müslümanlar, düşmandan çok birbirlerine karşı kullanmışlardır.

Uzun bir zaman, Kuvayi Milliyenin, yâni düşmana karşı silâha sarılıp mücadele etmenin din açısından tartışması yapılmıştır. Aslında bunun dine aykırı hiçbir tarafı olmadığını herkes biliyordu. Fakat kavgadan kaçmağa hazır olanlar için ahkâm çıkaracak çeşitli sebepler vardı. Padişah-Halifenin Kuvayi Milliyeye karşı olması, devletin içinde bulunduğu şartların ağırlığı, yeni bir harbin getireceği felâketler, böylelerinin nazarında Kuvayi Milliyeyi dinen mahkûm etmeye elveriyordu. Bu zihniyetin en tipik örneği Mülkiye Mektebi mezunu bir aydın, Edirne İstatistik Müdürü Neyyir Bey vermiş ve Edirne kongresinde (9 Mayıs 1920) şöyle konuşmuştur:

«Cenk etmek padişahımızın emir ve iradesine bağlıdır. Buna karar vermek mes'uliyetli bir iştir. Padişahlar, bir çok istişarelerden sonra vuruşmak kararını verirler. Bizde bu yetki var mıdır? Dinimiz buna elverişli midir? Çoluk çocuğumuz ve bütün memleket kana boyanacak. Harb çiçek değil, harb kadın değildir, harb şiir değildir. Harb taraftarlarına soruyorum, bunun kanlı âkıbetlerini düşünüyorlar mı? Evvelâ, mes'elenin dini tarafı çözülmelidir...» [19]

Aynı kongrede bir din adamı, İpsala müftüsü, Neyyir Beyi şu şekilde desteklemiş ve meselenin dinî cephesini (!) çözmüştür:

«Cihadı, imam ilân eder. İmam olmadıkça harb olmaz. Kumandan, Padişahımız serbest değildir, muhasara altındadır, dedi.

---

[19] Trakya'da Milli Mücadele, S. 266.

Vali daha dün geldi. Öyle olsaydı, ağızdan dertlerini anlatırlardı. Esaret yoktur, cihad ilân edecek yoktur.»

Kuvayi Milliyeciler de, dâvalarının savunmasını dinî esaslara dayamaya dikkat etmişlerdir Maksat yalnız vatanı, milletin istiklâlini değil, aynı zamanda hilâfet ve saltanat makamını da kurtarmaktı. Padişah - Halifenin esir olduğunda ısrar ediliyordu. Padişahın tuttuğu yol açıkça belli olduktan sonra da aynı ifadelerin kullanılmasına devam olundu. Fakat, İstanbul, Kuvayi Milliyeyi dinî silâhlara karşı da zayıf görüyor ve bu suretle çalışıyordu. Ortada dinî bir mes'eleden doğan anlaşmazlık bulunmadığı hâlde, din, zaman zaman bu yönden ön plâna geçmiştir.

Din faktörünün devamlı olarak Kuvayi Milliye aleyhine çalıştığı söylenemez. Memleketini gerçekten seven bir çok din adamlarının, kendiliklerinden Kuvayi Milliyeyi tuttukları görülmüştür. Daha İzmir'in işgalinin ertesi günü, Denizli Müftüsü toplanan halka şöyle demiştir:

«Her ne pahasına olursa olsun Yunanlılara karşı koymak gerekir. Yunanlıların işgal eylediği memleketler halkı için kavgaya girişmek farz-ı âyındır. İşgale uğramayan memleketler halkı için de farz-ı kifayedir. Ben fetva veriyorum. Silâh ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman kavgaya mânî olmayacaktır. Hiçbir müdafaa vasıtası olmayan bir müslüman dahi yerden üç taş alarak düşmana atmaya mecburdur.»

Müftünün sözlerinin ne derece tesir ettiği önemli değildir. Önemli olan nokta, fetvanın kavga lehinde verilmesidir. Döğüşmeye pek istekli olmayan halk, işine gelmese bile fetvaya saygılı görünmek zorunda idi.

Kuvayi Milliye taraftarı din adamlarının davranışını belirten en güzel örneklerden biri de, Edirne kongresinde Saray Müftüsü Ahmet Efendinin konuşmasıdır. Müftü Efendi tezini şöyle savunmuştur:

«Üzerimize düşen vazife, memleketimizi muhafaza ve müdafaa etmektir. Bu hareketimizle, Padişahımıza isyan etmiş olmayız. Hâşâ... Ben, din kardeşlerime hakikati söylemek isterim. Bir Türk düşünmem ki cihaddan kaçınsın. Dün, bir müftü gücenip çekildi. Onun gönlü alınsın, bütün müftüler bundan memnun olacaklardır. Düşman istilâ tehlikesi olan bir yerde, cihad, farz-ı âyındır. Biz, mukavemet etmezsek padişahın emrinden ayrılmış

oluruz. Hem biz, taarruza uğramadan muharebe edecek değiliz ki... Hazırlık yapacağız. Hazırlık yapmak, devlet ve millete, hilâfet makamına bağlılığı sağlamaktır. Boşu boşuna otururşak miskinlik ve zilleti kabul etmiş oluruz. Elimizde olan mal, mülk düşmana geçecektir. İçimizde başka türlüsünü iddia edecek var mıdır? Cihadın güzel oluşu, islâmlığın şerefini yükseltmesindendir.»

Müftü Ahmet Efendi, kongredeki müftülere dönerek soruyor:

«Öyle değil mi hoca efendiler.»

Hocalar cevap veriyorlar:

«Hay hay, öyledir, Efendi hazretleri.» [20]

Mustafa Kemal Paşa, daha başlangıçta din faktörünü göz önünde tutmuş bulunuyordu. Ordu ile, halk ile, Müdafaai Hukuk teşekkülleriyle temas ararken, nüfuzlu din adamlarının da aynı safta bulunmalarını sağlamaya çalışıyordu. Onlardan büyük bir yardım görmese bile, zararlı olmalarını önlemek lâzımdı. Nitekim olaylar geliştikçe ne kadar isabetli hareket ettiği anlaşılmıştır.

Tokat'tan 26 Haziran 1919 da, Konyada İkinci Ordu Müfettişliğine çektiği şu telgraf, Mustafa Kemal Paşanın bu meseleye ilk günlerden itibaren önem verdiğini göstermektedir:

«Tokat ve havalisinin İslâm nüfusunun yüzde seksen ve Amasya havalisinin de mühim bir kısmı Alevî mezhep olanlar teşkil ediyorlar ve Kırşehirdeki Baba efendi hazretlerine fevkalâde bağlı bulunuyorlar. Vatanın ve millî istiklâlin bugünkü tehlikesini bilfiil görmekte olan müşarünileyhin kanaatı hazırası şüphe yoktur, buna pek müsaittir. Binaenaleyh söz sahibi ve emniyetli bazı zevatı görüştürerek kendilerince muvafık görülecek Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerini takviye edecek surette bir kaç mektup yazdırılarak bu havalideki Alevî nüfuzlularına dağıtmak üzere Sivasa gönderilmesini pek faydalı telâkki ediyorum! bu babdaki muaveneti sâmilerini istirham ederim.» [21]

Erzurum Kongresinden sonra, millî dâvayı anlatmak için bir çok nüfuzlu kimselere özel mektuplar yazan Mustafa Kemal Paşa, bu arada şeyhleri ihmal etmemiştir. Meselâ:

---

[20] T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, S. 270.
[21] Harp tarihi vesikaları, No. 113.

«Küfrevizade Şeyh Azdülbaki efendi hazretlerine.»

«Şeyh Mahmut efendi hazretlerine.»

«Meşayihi âzamdan Şeyh Ziyaeddin efendi hazretlerine.»

yazdığı mektuplarda **«Zatı âlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımın benimle beraber çalışacağına mutmainim»** diyor ve sözlerine **«Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim, efendim hazretleri»** cümlesiyle son veriyordu.

Bunlar, geniş nüfuz bölgeleri içinde gerçekten kudretli adamlardı. Onlara karşı saygılı ve mültefit davranmaktan başka çare yoktu.

Şeyhefendi hazretleri, Babaefendi hazretleri [22] ve bunlar kadar nüfuzlu olmamakla beraber Müftü efendiler, Hoca efendiler, Türkiyenin önemli kişileri idiler.

Kuvayi Milliye cephesinde yer alan din adamları, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin idare hey'etlerine, kongrelere geniş ölçüde katılmışlar ve aktif politika yapmışlardır.

Erzurum, Ankara ve Konya gibi büyük merkezlerde Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin başında din adamları vardı. Erzurum başkanı Hoca Raif Efendi, Ankara Başkanı Hoca Rıfat Efendi, Konya Başkanı Saatçızade Hacı Rıfat Efendi idi.

Birinci Büyük Millet Meclisinin 60 üyesi sarıklıdır. Ve bu sarıklı meb'uslar arasında usta politikacılar çıkmıştır (Şer'iye Vekili olan Vehbi Hoca gibi). Mecliste en büyük tenkidcinin yine bir hoca olduğu söylenmektedir. Isparta Meb'usu Hüseyin Hüsnü efendi. [23]

Halife tarafını tutup Kuvayi Milliyeye karşı çıkan din adamları da Millî Mücadele olayları içinde tesirsiz kalmamışlardır. Bunlar fonksiyonlarını yalnız ibadetle, vaazla değil, kan dökerek de yapmışlardır. Bu silâhşör hocalar arasında 31 Marttan kalma şeriat düşkünü, mektepli düşmanı yobazlar, ne istediğini bilmeyen cahil takımı ve din yolunu kâr yolu sayan açıkgözler vardır. Geredi, Bolu olaylarının Kor Ali Hocası, Divitli Eşref Hocası, Düzcenin Ahmet Hocası, Biga'nın Gâvur İmamı, Konya'nın, Bozkır'ın Şeyh Zeynelabidin'e bağlı hacıları, Millî Mücadelenin iç cephelerini açarak, ciddî tehlikeler yaratmışlardır.

---

[22] Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan Ankara'ya giderken Kırşehir'de Hacıbektaş'a uğramış ve Babaefendi'nin bir gece misafiri olmuştur.

[23] S. Ağaoğlu, Kuvayi Milliye Ruhu, S. 260.

Kuvayi Milliyeyi dağıtmaya çalışan Anzavur, avenesine «Kuvayi Muhammediye» adını takmıştır. Bütün bu karşı ihtilâl hareketleri genellikle din adamlarının idaresinde ve din uğrunda düzenlenmiştir.

Büyük Millet Meclisinin açılışı sırasında, İstanbul - Anadolu mücadelesinin dinî cephesi en kritik safhaya girmiş bulunuyordu. Şeyhülislâmın bütün hünerini göstererek hazırladığı korkunç **«Fetvay-i Şerife»**, her tarafa yayılmış, silâhşör ûlema gemi azıya almıştı. Buhranlı günler geçiren Ankara, Büyük Millet Meclisini acele toplamaya çalışarak, açılışı Cumaya raslattığı gibi, büyük bir dinî merasim de yapmıştır. Bu hengâmede Meclisin yayınladığı bir bildiride, millete karşı şöyle denmektedir:

«Biz vekilleriniz Cenabı Hak ve Resulu Ekrem namına yemin ederiz ki, Padişaha, Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir.»

Şeyhülislâmın fetvası da karşılıksız bırakılamazdı. Anadolu ûleması da bir mukabil fetva hazırladı. Böylece iki taraf da din konusunda son ve en etkili sözlerini söylemiş oluyorlardı. Millî Mücadelede din ve din adamlarının iki zıt şekilde dâvaya karışmasını gösteren bu fetvaları, kendilerine has üslûba dokunmadan Türkçeleştirerek okuyuculara sunmak isteriz.

İSTANBUL'UN FETVASI

Sultan Vahidettin'in bir **«Hatt-ı Hümayun»**u ve hükûmetin bir bildirisi ile birlikte 5 Nisan 1920 günü yayınlanıp dağıtılan ve Şeyhülislâmın imzasını taşıyan **«Fetvây-i Şerife»** aynen şöyledir:

«Dünya nizamının sebebi olan İslâm halifesi (Yüce Tanrı onun hilâfetini kıyamet gününe kadar sürdürsün) hazretlerinin idaresi altında bulunan islâm beldelerinde bazı şerir şahıslar aralarında birleşip ve kendilerine reisler seçerek padişahın sadık teb'asını hileler ve tezvirler ile kandırmağa ve yoldan çıkarmağa, padişahın yüksek emirleri olmadan ahaliden asker toplamağa kalkışıp, görünüşte askerî iaşe ve teçhiz bahanesiyle ve gerçekte mal toplama sevdasiyle kutsal şeriata ve padişahın emirlerine aykırı olarak bir takım salma ve vergiler kesip, çeşitli baskı ve işkencelerle halkın mallarını ve eşyalarını yağmalamak ve bu yoldan Tanrının kullarına zulmedegelmeğe ve suçlar işlemeğe, memleketin bazı köyleri ve bölgelerine hücum ile tahrip, yerle bir etmek, padişahın sadık teb'alarından nice masum kimseleri katl ve masum kanlarını döktükleri, müminlerin emîri olan

padişah emrinde bulunan bazı dinî, askeri ve mülkî memurları kendi başlarına azil ve kendi hempalarını tâyin, hilâfet merkezi ile memleketin ulaştırma ve haberleşme yollarını kesmek, devletçe gönderilen emirlerin yapılmasını yasaklamak, hükûmet merkezini diğer bölgelerden ayırmak suretiyle halifelik otoritesini kırmak ve zayıflatmak maksadiyle yüksek halifelik makamına ihanet etmek suretiyle imama (padişaha) itaatten dışarı düşmekle, «Devleti âliyye» nin nizam ve düzenlerini, memleketin asayişini bozmak için yalanlar yaymak ile halkı fitneye sevke sebep ve fesada gayret etmekte oldukları açıklanmış ve gerçekleşmiş olan adı geçen reisleri ile avaneleri ve onlara bağlı olan kimseler eşkiya mertebesinde bulunup, dağılmaları hakkında gönderilmiş bulunan yüksek emirlerden sonra hâlâ inad ve fesatlarında direnirler ise adı geçen kimselerin kötülüklerinden memleketi temizlemek ve zararlarından halkı kurtarmak vacip olup «Fe-katilû elleti tebga hattâ tefaa ilâ emerillah» âyeti kerimesi gereğince katilleri ve gerekirse kitle hâlinde öldürülmeleri meşru ve farz olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürrî Zâde Es - Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

Böylece padişahın ülkesinde savaş kudretleri bulunan müslümanların âdil halifemiz ve imamımız Sultan Mehmet Vahidettin Han Hazretlerinin çevresi etrafından toplanıp bunlarla çarpışmak için yapılan dâvet ve emirlerine koşup, adı geçen eşkiyalar ile savaşları vacip olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürrî Zâde Es - Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

Bu suretle Halife hazretleri tarafından adı geçen eşkiyalar ile çarpışmak için tâyin olunan askerler çarpışmaktan kaçınır ve firar eylerlerse büyük günahâ girip ve âsi olup, dünyada şiddetle cezaya ve ahirette acıklı azaplara hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki olurlar.

Dürrî Zâde Es - Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

Bu suretle halifenin askerlerinden olup da eşkıyaları katledenler gazi ve eşkıyalar tarafından katlolunanlar şehit ve şefaata nail olurlar mı? Beyan buyrula.
Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki olurlar.

Dürrî Zâde Es-Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

Bu suretle eşkıyalar ile muharebe hakkında çıkarılmış olan padişahın emirlerine itaat etmeyen müslümanlar âsi ve şer'en cezalandırılmaya hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.
Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki olurlar.

Dürrî Zâde Es-Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

ANADOLU'NUN FETVASI

İstanbul, bu fetvayı çeşitli yollardan Anadolunun her yerine dağıtmaya, Ankara da bunu önlemeğe çalışıyordu. Silâha, aynı silâhla mukabele etmek gerektiğinden, başta Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi olduğu halde, 153 müftünün imzasını taşıyan, sureti aşağıdaki fetva hazırlanıp, yayıldı:

«Dünyanın nizamının sebebi olan İslâm halifesi hazretlerinin halifelik makamı ve saltanat yeri olan İstanbul, müminlerin emirinin (padişahın) varlığının sebebine aykırı olarak, İslâmların düşmanları olan düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek İslâm askerleri silâhlarından uzaklaştırılıp, bazıları haksız olarak katl ve hilâfet yerinin korunmasına yarayan bütün istihkâmlar, kale ve diğer harp vasıtaları zaptedilmiş, resmî işleri görmeğe ve İslâm askerlerini teçhize memur olan Bâbıâli ve Harbiye Nezaretine el konularak, halifeyi milletin gerçek menfaatlerini hedef tutan tedbirler almaktan fiilen men ve örfi idare ilân ve divanı harpler kurmak suretiyle İngiliz kanunlarını tatbike muhakeme etmek ve cezalandırmak suretiyle halifenin yargılama hakkına müdahale ve yine yüksek halifelik makamının maksatlarına aykırı olarak Osmanlı memleketi parçalarından İzmir ve Adana ve Maraş ve Ayıntap ve Urfa bölgelerinde düşmanlar tarafından tecâvüz edilerek gayri müslim teb'a ile birleşip İslâmları katliâm ve mallarını yağmalamak ve kadınlara tecâvüz ve İslâmın kutsal saydığı hususları tahkir eder olduklarında açıklandığı veçhile hakaret ve esirliğe mâruz kalmış bulunan İslâm ha-

lifesinin kurtarılması için elden gayreti sarfederek bütün iman sahiplerine farz olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Bu suretle meşru haklarını ve halifeliğin gasbedilmiş olan kudretini kurtarmak ve fiilen tecâvüze maruz kaldığı zikredilen memleketleri düşmandan temizlemez için mücadele eden ve savaşan İslâm halkı şeriatça eşkiya olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olmazlar.

Bu suretle düşmanlara karşı açılan savaşta ölenler şehid, hayatta kalanlar gazi olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle savaşan ve dinî vazifesini yerine getiren İslâm halkına karşı düşman tarafını tutarak İslâmlar arasında fitne çıkararak silâh kullanan Müslümanlar şeriatça günahların en büyüğünü işlemiş ve fesada yönelmiş olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle düşman devletlerinin zorlamaları ve kandırmalariyle olaylara ve gerçeklere aykırı olarak çıkarılmış bulunan fetvalar İslâm halkı için şeriatça muteber olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olmaz.»

E. SİYASİ TEŞEKKÜLLER

Yüzyıllar boyu, Türkiyede halkın bütün meselesi **«Yaşama Güvenliği»** olmuştur. Ardı ardına askere gidip uzun süre dönememek veya ölmek, eşkiya tehdidi altında yaşamak, geçinebilmek için kaderini tabiata bağlı görmek, halkı bu güvenlikten yoksun bırakan başlıca sebeplerdir. Aşar mültezimleri, daha sonra vergi tahsildarı ve jandarma da halkın huzurunu, rahatını kaçıran ikinci derecedeki sebeplerdir. Bunların dışında, bazı memleketlerde olduğu gibi, Türk halkın bir **«Hürriyet»** dâvası olmamıştır. Anadolunun, Avrupa feodalizmine benzer bir devri yaşamamış bulunması ve nihayet II. Abdülhamid de dahil, hiçbir Osmanlı hükümdarının gerçek anlamda bir monark gibi davranmayışı, Türk halkını hürriyetsizlikten bunalmış bir hale getirmemiştir. Halen de halkımızın hürriyet ile fazla ilgisi olduğu zannedilmemelidir. Gerçek bu olduğu halde, her ne hikmet ise, Türkiye'de siyasî teşekküller, hep hürriyet uğruna ortaya çıkmışlardır.

Jön Türkler, İttihat ve Terakki, Demokrat Parti, her üç organizasyon da varlıklarının gerekçesini hürriyetsizliğe dayamışlardır. Cumhuriyet Halk Partisinin durumu daha başkadır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İttihat ve Terakkinin istibdadını yıkmak için kurulmuştur. Bunda da bir çeşit hürriyet mücadelesi vardır. Demokrat Partinin, Cumhuriyet Halk Partisinin karşısına çıkması gibi..

Toplumun huzursuzluğu başka sebeplerden geldiği halde, bunu bir hürriyet meselesi sayanlar, şeklen başka türlü görünseler bile, gerçeklerin zoriyle hürriyet mücahidliğini bir kenara itmişlerdir. Hürriyet mücadelesinin parolası da daima aynı olmuştur: **Kanunu Esasi,** yâni **Anayasa.** 1876 da **Kanunu Esasi,** 1908 de **Kanunu Esasi,** 1920 de **Teşkilâtı Esasiye Kanunu,** 1945 de **Anayasa,** 1960 da **Anayasa.**

Hürriyet için iktidara gelenler toplumun meselelerine çözüm yolu bulamadıklarından istemeyerek sertleşmişler ve bunun sonucu olarak da karşılarında bir gayri memnunlar cephesi kurulmuştur. Bu yüzden siyasî mücadele daima sert ve çetin olmuş ve her seferinde bir hesaplaşma durumu yaratılmıştır. 1908'den 1918'e kadar bu tarzda cereyan eden Türk siyasî hayatı, Millî

Mücadele devrinde İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilâf Fırkasının en amansız hesaplaşma safhasına ulaşmıştır.

Halkla ilgisi olmadan yukarıda geçen bu kavganın, halkın kaderi üzerindeki etkisi son derece önemlidir. Bu sebeple, iki siyasî teşekkülün karşılıklı ilişkilerini incelemek gerekir.

İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİNİN TASFİYESİ

Hürriyet ve İtilâfçılar, İttihat ve Terakkinin zalim idaresi zamanında mağdur oldukları inancıyla intikam almak için diş biliyorlardı. Onlara göre düşman, İttihatçıdan daha iyi, daha faziletli idi.

Mütareke devrinin politik cereyanlarında, esaslı surette bu düşüncenin ve inancın etkisi görülür. İttihat ve Terakki Partisi resmen ve hukuken dağılmıştır. Fakat temsil ettiği memleketçi ve milliyetçi fikir yaşamaktadır. Kişiler, değişik kimliklerle orada, burada nefis müdafaası hâlindedirler. Hürriyet ve İtilâfçılar ile onlara yakın olan çevre, İttihat ve Terakki mensuplarını tamamen tasfiye etmek maksadını gütmektedirler. Yenilmiş ve yokedilmeye mahkûm bir milletin insanları olarak tek ortak tarafları yoktur.

İttihat ve Terakki iktidardan düşüp, mütareke imzalanır imzalanmaz, sanki düşünülecek, yapılacak ilk iş bu imiş gibi, bütün muhalif kuvvetlerin İttihat ve Terakkiye dolu dizgin saldırdığı görülür. Harp suçlusu ve tehcir suçlusu olarak İttihatçılardan hesap sorulacaktır. Partinin üç lideri Talât, Enver ve Cemal Paşalar ve onlardan sonra gelen kodamanlar, 1918 Kasımının ilk günlerinde memleketten kaçmışlardı. Onları ele geçirmek, hiç olmazsa gıyaplarında mahkûm etmek lâzımdı. Kendileri de bunu çok iyi biliyorlardı.

Talât Paşa, Sadrâzam Ahmet İzzet Paşaya şu mektubu bırakmıştı :

«Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa hazretlerine,

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve milletin muvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu âtiye ta'lik etmek için ısrar ettiler. Zatı fahimaneleriyle istişare edemedim. Müşkül mevkide kalacağınızdan, çok düşündükten sonra sarfınazar ettim.

Bütün hayatı siyasiyemde hedefim memlekete namuskârane ve fedakârane hizmet etmek idi. Bütün servetim, Zatı şahanenin ihsan ettiği otomobil bedeli ile her ay arttırdığım yirmişer liradan müterakim bin altı yüz liralık dahili istikraz bedelinden ve bir de dört arkadaşımla isticar ettiğimiz çiftliğin devri icarından hasıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim.

Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tâyin edilecek cezayı kemali cesaretle çekmek isterim. İşte zatı fahimanelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden âzad kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Bâki kemali hürmetle ellerinizden öperim. Muhterem Paşa hazretleri. 2 Teşrinisani 1334 Mehmet Talât.»

İttihatçı liderlerin birdenbire ortadan kaybolmaları üzerine ilk yaygara basında başladı. Onların kaçışı İzzet Paşa hükûmetinin durumunu da sarsmıştı. Hükûmete, suçluların kaçmasına göz yumdu diye çatıyorlardı.

İttihat ve Terakki liderlerinin kaçışı üzerine basında çıkan yazıların mahiyetini anlamak için, Refik Halid'in **«Efendiler nereye?»** başlıklı makalesinden sadece hitap kısımlarını okumak yetecektir.

«Ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden:

Efendiler nereye?

.....

Tahtakuruları nereye?

.....

Tok kurtlar nereye?

.....

Koca fareler nereye?

.....

Ziyankâr evlâtlar nereye?

.....

Eli sopalı, beli palalı, gözü kanlı paşalar; damdan dama nereye?

.....

Muhalif mi? Al aşağı. Muharrir mi? Vur başına. Türk mü? Sür ölüme. Rum mu? İste parasını. Ermeni mi? Kes kafasını. Arap mı? Çek ipe. Kadın mı? Gönder eve. Haydut mu? Buyurun köşeye. Külhanbeyi mi? Gelsin yanıma. Yahudi mi? Sor fikrini.

Kalan kimseye at sopayı, paraları koy cebine: İşte sizin programınız...

.....

Şimdi böyle sinsi sansar gibi tavandan tavana nereye?

.....

Kırk katır mı? Kırk satır mı?..

diye soramadık.»

Liderler memleket dışına gittikten sonra, İttihat ve Terakki Partisi kongre hâlinde toplanarak kendi kendini feshetti (14 - 19 Kasım 1918). Bu son kongrede, siyasî sabıkası bulunmayan İttihatçılarla **«Teceddüt Fırkası»** adiyle yeni bir parti kurulmasına karar verildi. İttihat ve Terakkinin geçirdiği bu istihale, muhaliflerinin gözünden kaçmamış ve husumeti üzerinden uzaklaştıramamıştı. İttihatçılık uzun zaman, bir suç ve bir leke sayılacak ve İttihatçılar daima takibata mâruz kalacaklardı. O kadar ki, Kuvayi Milliyeyi kötülemek istiyenler buna **«İttihatçı hareketi»** demekle maksatlarını sağlayabilecekler ve Kuvayi Milliyeciler, İttihatçı olmadıklarını isbat için çırpınıp duracaklardı. Muhaliflerinin gözünde İttihat ve Terakkinin ne demek olduğunu aşağıdaki yazı yeter derecede anlatmaktadır :

İttihat ve Terakki, kadınlı erkekli acaibül şekil bir halita idi. Vüzera ve müşiran, ümera ve zabitan, ulema ve meşayih, üdeba ve muharririn, ketebe ve memurin bu halitaya dahil oldukları gibi kaatiller ve kutta-ı tarikler, hırsızlar ve yankesiciler, arabacılar ve sürücüler, kayıkçılar ve mavnacılar, hamallar ve küfeciler, kumarbazlar ve madrabazlar bu tabakayı aliyenin arkadaşı, yoldaşı ve omuzdaşı mevkiinde idiler.

Kadın teşkilâtında dahi keyfiyet aynı hâlde idi:

Sultanefendiler ve hanım sultanlar, hanımefendiler ve hanımlar, şairler ve kâtibeler, muallimler ve mürebbiyeler, kabileler ve bohçacılar, hizmetçiler ve fahişeler dahi bu halitaya dahil idiler.»[21]

Bir taraftan İngilizler, harp suçlusu addettikleri İttihatçıların peşinde idiler. Liderleri ellerinden kaçırmışlardı. Şimdi partinin ikinci derecede adamlarından intikam alacaklardı. Diğer taraftan başta Hürriyet ve İtilâfcılar olduğu hâlde, bütün muhalifleri ve Padişah, memleketi bu hâle getiren, maceraperest İttihatçılardan hesap soracaklardı. Dişler alabildiğine gıcırdıyor-

[21] Mevlânzade Rıfat'ın bu yazısının diline dokunmadık. Tezyif maksadiyle seçtiği kelimeleri okuyucuların aynen görmesini istedik.

du. Ancak, Hükûmet ve Mebusan Meclisi hâlen İttihatçı unsurlarla dolu idi: O hâlde evvelâ hükûmeti düşürmek, Mebusan Meclisini feshetmek ve ondan sonra hesaplaşma işine koyulmak gerekiyordu. İttihat ve Terakkinin bütün iç ve dış düşmanları tam bir anlayış ve işbirliği hâlinde çalışarak İzzet Paşa hükûmetini istifaya zorladılar (8 Kasım 1918) ve Mebusan Meclisinin feshini sağladılar (21 Aralık 1918).

Bu olayların cereyan şekli ve takip ettiği sıra, yalnız İttihat ve Terakkinin tasfiyesini hikâye etmesi bakımından değil, daha bir çok yönlerden önemlidir. Mütarekeden sonraki altı aylık dönemde iç siyaset mücadelesinin seyri, Kuvayi Milliye aleyhtarı zihniyetin İstanbula nasıl hâkim olduğunu göstermektedir. Düşmanla işbirliğine kadar varan teslimiyetin ve uysallığın psikolojisi bu devrede hazırlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, İttihatçı hükûmetlerin bir devamı sayılan İzzet Paşa kabinesi tasfiye edilmişti. Padişah ve onun elçisi Ahmet Rıza Bey, asabi mizaçlı bir insan olan İzzet Paşayı kızdırmak ve istifaya sevketmekte büyük bir ustalık göstermişlerdir.

İzzet Paşa hükûmetinin Padişaha verdiği istifaname, aynı kızgınlıkla oldukça sert yazılmıştı. Bu kabil muamelelere alışık olmayan Padişahın müstafi hükûmete tebliğ edilmek üzere başkâtibine not ettirdiği şu cevap komedyanın nasıl oynandığını göstermektedir.

«Müstafi kabinenin istifanamesini teessüfle aldım; kabine âzası hakkında ferden ferdâ emniyet ve itimadım vardır. Ben kanun-u esasinin bahşeylediği hakkı istimal etmeyip, maksadım hayırhahâne bir ihtar ve nasihattan ibaretti. Bu ihtaratımın kanun-u esasî ahkâmına mugayir bir hareket gibi addu telâkki olunmasına teessüf ederim. Buna binâen kabinenin istifasını kabule mecbur oldum. Bilcümle isnadât-ı muhikka redd-ü iade olunduğu gibi bu isnadâtı da aynen iade ederim.»[25]

Tevfik Paşa kabinesi kurulunca İttihat ve Terakki aleyhtarının faaliyeti birden artmıştır. Bilhassa basın **«Memlekette İttihatçılardan taş üzerinde taş, omuz üzerinde baş bırakmamak»** gibi tahrikçi neşriyatta bulunuyordu.[26]

Sıra, Mebusan Meclisinin feshine gelmişti. Sadrâzam Tevfik Paşa Meclisin havasından rahatsız oluyordu. Hükûmet gensoru önergeleriyle sıkıştırılıyordu. Hükûmete her nasılsa itimat

[25] ve [26] Ali Fuat Türkgeldi — Görüp, İşittiklerim.

oyu veren Mecliste İttihatçılar yine de kuvvetli bir durumda idiler. İhtiyar Sadrâzam, Padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak onu da Meclisin feshine razı etti. Bir gensoru vesilesiyle Mecliste hükûmete güvensizlik oyu verileceğinden endişe ediliyordu. Fesih iradesini hazırlamak için Başkâtip huzura çağırıldığında Sadrâzam da orada idi. Padişah, Başkâtip Ali Fuat Beye şöyle demişti :

«Bunlar velinimetlerine karşı (yâni İttihatçı rüesaya karşı) bir vefa eseri göstermek istiyorlar; binaenaleyh onlar tarafından iskat kararına intizar edilmeyerek fesih cihetine gidilmesi daha muvafık olur. Bu suretle dayılık bizde kalsın; zâten Sâdrazam Paşa ile aramızda muvafakat hasıl oldu.»

Meclis 1 Aralıkta kısa bir iradei seniye ile feshedilmişti. Ertesi gün Padişah başkâtibine feshi zaruri kılan sebeplere dair şöyle bir açıklamada bulunmuştur :

«Ecnebilerin zihniyeti bizimkine uymuyor, bir kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve (O kaatiller hey'etinin seçtirdiği Meclisi Mebusanı nasıl tutuyorsunuz? Siz neye dayanıyorsunuz?) diyorlar.»

Artık İttihatçıların hiç bir dayanağı kalmamıştır. Harp suçlusu, tehcir suçlusu, iaşe suiistimali suçlusu İttihatçıların yakalanıp hesap sorulması zamanı gelmiştir. İttihat ve Terakki iktidarı zamanında şu veya bu sebeple — özellikle Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesi ve hükûmet darbesi teşebbüsü vesileleriyle — hapse mahkûm olan, sürgüne gönderilen, memleket dışına kaçan siyaset adamlarının hepsi şimdi faaliyettedirler. İntikam hissi iliklerine kadar işlemiş olan bu zümre kolay tatmin olacağa benzemiyordu. Kaldı ki, bunların fikir arkadaşları eksik değildi. Başta İngilizler olmak üzere bütün galip devletler, Ermeni ve Rum siyasetçiler, kendilerini mağdur sayan Türk siyasetçiler ve askerler, hükûmet ve padişah aynı arzu ile yanıyorlardı.

Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey diyor ki :

«Yine Aralık esnasında bir günde ma'ruzatı takdim etmek üzere huzûra girdiğimde Zat-ı Şâhane ile aramızda mühim bir muhavere cereyan etti. Hünkâr, istiklâlimizi muhafaza edebilmek için malûm vukuatın failleri hakkında sür'atle muamele icrası ecnebi devletler tarafından ihsas edilmekte olduğundan ve mevcut kanunlar icabınca adli mahkemelerde dâvaya bakmak uzun zamana bağlı olup, hakkımızda Avrupaca verilecek karar-

dan evvel lâzım gelen teşebbüsleri yapmak ve tamamlamak icab edeceğinden bahisle bu fevkalâde ahvale karşı fevkalâde bir divan-ı harb teşkili zarurî bulunduğunu... beyan eyledi.»

«... mesele istiklâlimizi temin olup, bu da insan vücudunu kurtarmak için uzuv kesmek kabilinden olacağı ve ecnebilerin zihniyeti bizim zihniyetimize uymayıp bunlar bizi, câniler hakkında henüz bir şey yapmamakla itham etmekte bulundukları ve maazallah-ı teâlâ istiklâlimiz zayi olursa hakkımız dahi zâyi olacağı mütalâalarını serd etti.»

İşte, İttihatçılardan hesap sorma dâvasının gerekçesi bundan ibarettir.

8 Ocak 1919 da tehcir suçları için divan-ı harbler kuruldu. 30 Ocakta İttihatçıların tevkifine başlandı. Hüseyin Cahit, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Dr. Tevfik Rüştü, Ziya Gökalp başta olmak üzere, bugün 27 İttihatçı tevkif edilmişti. 2 Şubatta hükûmet aşağıdaki tebliği neşretti :

«Evvelce fesholuduğu kendi taraflarından dahi ilân edilen İttihat ve Terakki Cemiyetinin badehu tebeyyün edecek hâle göre muktezası îfa olunmak üzere şimdiden münfesih cemiyetin gerek merkezde gerek vilâyetlerde bulunan menkul ve gayri menkul bütün emlâk ve nukud ve tahvilâtına vaziyet edilmesine Meclisi Mahsusu Vükelâca karar verilerek icabına tevessül edilmiş olduğu beyan olunur.»

Mart başında Tevfik Paşa istifa edip, Damat Ferit Paşa Sadrâzam olunca İttihatçılar aleyhindeki kampanya hızlanmıştır. 10 Martta, eski Sadrâzam Prens Sait Halim Paşa, Şeyhülislâm Musa Kâzım efendi ile Halil (Menteş), Rıfat, Fethi (Okyar), Şükrü, İbrahim ve Ahmet Nesimi Beyler gibi eski nazırlar, Meclis ve Âyan reisleri de dahil olmak üzere 60 İttihatçı tevkif edilmiş ve tevkiflerin arkası kesilmemiştir.

Bu tarihlerde İstanbul basınını en çok uğraştıran mesele, suçlu İttihatçıların divan-ı harblerdeki muhakemeleridir. İttihatçıların muhakemesi uzun müddet devam etmiş, aralarında kolayını bularak yakasını kurtaranlar olmuştur. Çoğu da Maltaya götürülmüşlerdir. Ermeni tehcirinden dolayı, suçlu görülenler, mevkuflar içinde en tehlikeli durumda olanlar idi. Bunlardan eski Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey intihar etmiş, eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey idam olunmuştur. Halk, Kadıköyde

Kemal Bey için büyük bir cenaze merasimi yapmıştır. Siyasî bir protesto havası içinde cereyan eden bu cenaze merasimi, Türk Milliyetçilerinin Damat Ferit Paşaya karşı ilk reaksiyonudur.

HÜRRİYET VE İTİLÂF PARTİSİ

İttihat ve Terakki düşmanlığının bayraktarlığını yapan Hürriyet ve İtilâf Partisi, mütarekeden sonraki dönemde Kuvayi Milliyeye de cephe alan başlıca teşekküldür. Millî cereyan ile tezad hâlinde bulunan zihniyetin temsilciliğini Hürriyet ve İtilâf Partisi yapmış ve mütareke devrinin en geniş teşkilâtlı siyasî teşekkülü olarak âdeta iktidar partisi rolünü oynamıştır.

Hürriyet ve İtilâf Partisinin, memleketin siyasî hayatında daima menfi kutup şeklinde görünmesi elbette bir sebepten ileri geliyordu. Bunu evvelâ, partinin siyasî bir temele dayanmamasında aramak lâzımdır. Kuruluşunda (Kasım 1911) tek amacı İttihat ve Terakki iktidarını yıkmaktı. Onun için ne kadar muhalif varsa tereddütsüz kadrosuna almıştır. Meclis içinde müstakiller ve bütün partiler ile Rum, Bulgar, Ermeni ve Arnavut grupları, Hürriyet ve İtilâf Partisinin bayrağı altında toplanmışlardı. Meclis dışında, İttihat ve Terakkiden çeşitli sebeplerle ayrılanlar, bütün gayri memnunlar, emekli askerler, kadro harici kalan ve işlerinden uzaklaştırılanlar ve en önemlisi, şeriatın elden gittiğini iddia eden hoca sınıfı hep Hürriyet ve İtilâf Partisine katılmışlardı.

Hürriyet ve İtilâf Partisi, bu karmakarışık bünyesine rağmen belli bir hüviyete bürünebilmiştir. Her şeyden önce milliyetçiliğe karşı, Osmanlılık prensibine bağlı ve garplılaşmağa muhalif idi.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, ikinci defa kurulduğundan (Ocak 1919) kadrosiyle ve zihniyetiyle aynı hüviyette idi. Bir farkla ki: ilkinde İttihat ve Terakkiyi yıkmak için birleşenler, bu sefer İttihatçılardan intikam almak ve eski kayıplarını telâfi etmek için bir araya geliyorlardı.

Hürriyet ve İtilâf Partisinin üst kademedeki faal elemanları son Osmanlı tarihinin en ünlü kişilerinden idiler. Bâzıları, başka siyasî teşekküllerde de aynı zamanda görev almışlardı. Aralarında Padişahın üzerinde büyük nüfuzu olanlar vardı. Partinin ilk kuruluşunda, kurucular arasında bulunan Damat Ferit Paşanın mütarekenin uzunca bir devresinde Sadrâzamlık yapması, Hürriyet ve İtilâf Partisine ayrıca bir kuvvet veriyordu. Gerçi Ferit

Paşa, zaman zaman partiye karşı vefasızlık göstermiş, kabinesini parti mensuplarından ayıklamıştı. Fakat yine de Ferit Paşa hükûmetlerinin ekserisinin teşekkül tarzı Hürriyet ve İtilâf Partisinin iktidara geldiği zannını uyandırıyordu. Kaldı ki, devlet teşkilâtının mühim kilit noktalarına hep Hürriyet ve İtilâfçı kimseler yerleştirilmiş bulunuyordu.

Partinin Başkanı, Miralay Sadık Bey ve bir ara ikinci b kanlığa seçilen Gümülcüneli İsmail Bey siyasî geçmişleri karısı muhteris kimselerdi. Mahmut Şevket Paşa suikastı üzerine Türkiyeden kaçan bu adamların, dışarda geçirdikleri hayat da bir karanlık perde ile örtülüdür. Vaktiyle İttihat ve Terakkiye mensup iken fırkadan ihraç edilmişlerdi. Sadık Bey, İttihat ve Terakkinin Manastır şubesi başkanı iken Şemsi Paşanın vurdurulmasında yaptığı hizmete rağmen o câmia içinde tutunamamıştı. Gümürcüneli İsmail Bey ise, Damat Ferit Paşayı bile memnun edemiyecek kadar muvazenesiz bir politikacı idi. Ferit Paşa, kendisini bir ara Bursa Valiliğine tâyin etmiş, fakat sonra azletmek zorunda kalmıştı.

Hürriyet ve İtilâfın ünlü üyelerinden biri de Nakşibendi tarikatinden Konyalı Şeyh Zeynelabidin'dir. Kuvayi Milliyeye karşı Bozkır ve Konya hareketlerinin tahrikçisi olarak bilinen Şeyh Zeynelabidin, siyasî hayatta ilk şöhretini, 1328 mebus seçiminde İttihat ve Terakkinin bütün zoruna rağmen Konyadan mebus seçilmesiyle kazanmıştır (Bu seçimde Meclise ancak 6 muhalif mebus girebilmişti). Mahmut Şevket Paşa suikastinde İstanbulda bulunmadığı için hayatını kurtarabilmiş, fakat Gemlik'e sürülmüştü. Mütarekeden sonra İstanbula gelip Hürriyet ve İtilâf Partisi içinde yerini almış, Padişaha da tesir etmesini bilerek Âyan âzalığına seçilmiştir. Şeyh Zeynelabidin'in Vahdettin üzerindeki nüfuzunun derecesini belirtmek için Mevlânzade Rıfat onun için **«Osmanlı Devletinin Raspotin'i idi»** der.

Hoca Mustafa Sabri Efendi de, Hürriyet ve İtilâf Partisinin ihmal edilemiyecek bir ileri gelenidir. Bilecikten sürgünden geldikten sonra hemen birinci plâna geçmiştir. Meşrutiyet devrinin Mebusan Mecblisinde uzun nutuklariyle ve hazırcevaplılığı ile tanınan bu din adamı, dinî sıfatını geçim ve şöhret için ustaca kullanmasını biliyordu. Nitekim, İstanbula gelince sürgün tazminatı diye devletten mühim bir para koparmış ve Damat Ferit Paşa hükûmetlerinden birinde Şeyhülislâm olmuştur. Ferit Pa-

şanın barış için Parise gittiği bir devrede Sadrâzam vekilliği yapması bakımından üzerinde durulmaya değer bir şahsiyettir.

Hürriyet ve İtilâf Partisinin makbul elemanlarından diğer ikisinden de söz etmek gerekiyor: Seyit Abdülkadir ve Sait Molla. Padişahın bir ara Devlet Şûrası Reisliğine getirdiği Seyit Abdülkadir **«Kürdistan Teali Cemiyeti»**nin de başkanı idi. Sait Molla ise **«İngiliz Muhipler Cemiyeti»**nde, Adliye Müsteşarlığında millî menfaatlere aykırı faaliyetleriyle gerçek kimliğini belli etmiştir.

Dr. Rıza Tevfik, Ali Kemal ve Refik Halit, Hürriyet ve İtilâf Partisinin fikir mücahitleri idiler. Bunların şöhretleri üzerinde ayrıca durmayacağız.

İttihat ve Terakkinin olduğu gibi Hürriyet ve İtilâfın da Türkiyenin hemen her yerinde evvelce şubeleri vardı. Mütarekeden sonra parti tekrar kurulunca, Anadoluda eski teşkilâtını tamamen ihya edememiştir. İttihat ve Terakki mensupları ile yer yer teşekkül etmeye başlayan Müdafaai Hukuk Cemiyetleri buna pek imkân vermemişlerdir. Fakat, şube açamadığı yerlerde de eski taraftarları alttan alta faaliyete geçmişler ve Kuvayi Milliye Teşkilâtı, Hürriyet ve İtilâfçıları daima karşısında görmüştür.

Hürriyet ve İtilâf Partisi 22 Ocak 1919 da yayınladığı ilk bildirisinde siyasî hayata yeniden doğduğunu ve görüşlerini kamu oyuna şöyle ilân etmiştir: [27]

«a) Mağlûbiyet, milletin değil, İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup küçük bir «hizp ile avanesinin» hiç bir şikâyet ve itiraza kulak asmayan ve yabancı bir devletin askerî kuvvetine dayanarak hükmeden müstebit ve muhteris bir zihniyetin eseridir.

b) Mütareke akdedilelidenberi kuvvetli bir hükûmet kurulmamıştır.

c) Program ve görüşlerindeki isabet hâdiselerle de teyit edilmiş olan parti, memleketi selâmete götürecek ve herhangi bir hükûmeti destekleyecek kadar kuvvetlenmiştir.»

Hüriyet ve İtilâf partisini, basının da önemli bir kısmı destekliyordu. Mesuliyet, Peyam, Sabah, Alemdar gibi gazeteler partinin fikirlerini yaymakta, müdafaa etmekte idiler. Bu gazetelerin en ünlü kalemşörleri Ali Kemal, Refi Cevat (Ulunay) ve Refik Halit (Karay) dir. Milliyetçi gazeteler partinin aleyhinde bulunuyorlardı.

---

[27] Tarık Z. Tunaya - Türkiyede Siyasî Partiler, S. 448.

Hürriyet ve İtilâf Partisinin etrafında bir takım küçük siyasî kuruluşlar bir grup teşkil etmişlerdir. Bu kuruluşlar özel çıkarları yöneticilerinin kişisel tutkuları çatışmadığı işlerde, özellikle İttihatçılığa ve Kuvayi Milliyeye karşı davranışlarda, Hürriyet ve İtilâf Partisi ile beraber bir cephe vücude getiriyorlardı. **«Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası»**, **«Kürdistan Teali Cemiyeti»**, **«İngiliz Muhipleri Cemiyeti»**, **«Ilâyı Vatan Cemiyeti»**, **«Trabzon ve havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti»**, **«Nigehban Cemiyeti Askeriyesi»**, **«Mağdurini Siyasiye Teavün Cemiyeti»**, ve **«Tarik-i Salah Cemiyeti»** gibi kuruluşlar, Hürriyet ve İtilâf Partisi etrafında gruplaşabilen parti ve derneklerdir.[28]

MİLLÎ KONGRE

İstanbulda faaliyette bulunan ve yeniden faaliyete geçen yüzlerce kuruluş arasında milliyetçi olanlar (siyasî ve gayri siyasî) da bir cephe kurmuşlardır. Bu dönemin iç politika gelişmesinde en karakteristik taraflardan biri de budur. Anadolu ve İstanbul nasıl bölünecekse, İstanbuldaki kuruluşunda aydınlar da öylece ikiye bölünmüşlerdi.

Millî cepheyi teşkil eden siyasî grup, kendisine **«Millî Kongre»** adını vermiştir. Millî Kongrenin kuruluşunda **«Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti»** ve onun başkanı Göz Doktoru Esat Paşa âmil olmuştur. 29 Kasım 1918 de kurulan **«Millî Kongre»** ye katılan teşekküller şunlardır :

1 — Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti, 2 — Edebiyat Fakültesi, 3 — Üsküdar Türk Ocağı, 4 — Teceddüt Fırkası[29], 5 — Türk Ocağı, 6 — Himayei Etfal Cemiyeti, 7 — Hürriyetperveran Avam Fırkası[30], 8 — Radikal Avam Fırkası[31], 9 — Tıp Fakültesi, 10 — Muallim Mektepleri Mezunları Cemiyeti, 11 — Donanma Cemiyeti, 12 — Galatasaraylılar Yurdu, 13 — Fünun Fakültesi, 14 — Kabataş Teavün Cemiyeti, 15 — Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 16 — Müdafaai Milliyet Cemiyeti, 17 — Matbuat Cemiyeti, 18 — Muallimler Cemiyeti, 19 — Meha-

[28] Bunlardan bazıları, mütarekeden sonraki ilk altı ay içinde, bir kısmı da daha sonraları kurulmuşlardı. Kuruluş tarihleri, kurucuları, programları ve faaliyetleri hakkında Tarık Z. Tunaya'nın «Türkiyede Siyasi Partiler» adlı kitabında geniş bilgi vardır.

[29] Kendi kendini fesheden İttihat ve Terakkinin yerine İttihatçılar tarafından kurulmuş fırkadır.

[30] Fethi (Okyar) Beyin Fırkası.

[31] Tesirsiz ve devamsız bir teşekküldür. Kurucuları de mütecanis değildi.

miler Cemiyeti (Baro), 20 — Millî Türk Cemiyeti, 21 — Ressamlar Cemiyeti, 22 — Çiftçiler Derneği, 23 — Vilâyatı Şarkiye Cemiyeti[32], 24 — İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti, 25 — Adanalılar Cemiyeti, 26 — Trakya Paşaeli Cemiyeti, 27 — Sulhu Sâlâh Cemiyeti, 28 — Selâmeti Osmaniye Cemiyeti —Son iki cemiyet Millî Kongreden çekilmişlerdir—, 29 — Millî Hususî Mektepler Cemiyeti, 30 — Ahali İktisat Fırkası[33], 31 — Sanatkârlar Cemiyeti, 32 — Cemiyeti Hayriyei Nisvaniye, 33 — Esirgeme Derneği, 34 — İstihlâki Millî Kadınlar Cemiyeti, 35 — Hilâliahmer Kadınlar Merkezi, 36 — Himayei Etfal Kadınlar Merkezi, 37 — Kadıköy Hanımlar Müdafaai Milliye Merkezi, 38 — İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 39 — Biçki Yurdu, 40 — Musiki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti, 41 — Bilgi Yurdu, 42 — Müdafaai Hukuku Nisvan Cemiyeti, 43 — Üsküdar Biçki Yurdu, 44 — Asri Kadın Cemiyeti, 45 — Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti, 46 — Tıp Mezunin Cemiyeti, 47 — Darülmuallimat Cemiyeti, 48 — İnas Darülfünun Cemiyeti, 49 — İspatı Sanayi Nefise Cemiyeti, 50 — Darülelhan Cemiyeti, 51 — Ticâret Mektebi İnas Cemiyeti.

Millî Kongre bildirisinde, kuruluş amacını özet olarak şöyle açıklar :

«Devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihî anlarda vatanın yüksek menfaatlerini ve hukukunu müdafaa etmek üzere faaliyete geçen Kuvayi Milliyenin, müşterek gayeye doğru sevk ve idaresini sağlamak için, bütün müessese, cemiyet ve fırkaları biraraya getirmektir.»[34]

Biraz dağınık ve oldukça uzun ifadelerle, bildirinin ve programın değişik yerlerinde belirtilen ana fikirler Türk Millî Mücadelesinin ilk işaretleri niteliğindedir. Bildirinin bir yerinde **«Ancak siyasi ve iktisadi istiklâl ile yaşayacak olan vatan»**, bir kaç noktasında **«Kuvayi Milliye»** ifadelerini kullanan Millî Kongre, tatbikatta da canlılığını göstermiştir. Kurucu teşekküllerin temsilcileriyle yapılan toplantılar devam etmiş ve bazı yayınlar ya-

---

[32] Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyetidir. Beyannamede ismi kısaltılarak yazılmıştır.

[33] Kurucuları ve idarecileri arasında Ahmet Hamdi Başarın da bulunduğu bu fırka diğer bir çok benzerleri gibi ismen mevcut olup milliyetçi karakterde idi. Fakat teşkilâtı yoktu ve tesiri olmadı.

[34] Tarık Z. Tunaya - aynı eser.

pılmıştır. Millî Kongre, **«Kuvayi Milliye»** deyimini kullanan ilk siyasî teşekküldür. Mensuplarının çoğu sonradan Anadolu ihtilâline katıldığından bu teşekkül gerçek anlamiyle millîdir.

Millî Kongre bir federasyon kuruluşundadır.

MÜDAFAAİ HUKUK TEŞEKKÜLLERİ

Yukarıda, isimlerini sayıp geçtiğimiz ve bazılarının ana çizgileriyle kimliklerini belirtmeye çalıştığımız siyasî partiler ve diğer teşekküllerin dışında kalan **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetlerini ayrı bir konu olarak incelemek gerekir. Bunlardan bir ikisi Millî Kongrenin kurucuları arasında görünmekle beraber **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetleri, genel davranışlariyle İstanbulun siyasî havasının dışında kalmışlardır.

Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini diğer siyasi teşekküllerden ayıran en önemli özellikler, bunların bölge esasına dayanmaları ve siyasetle ilgileri olmadığını ilân etmeleridir. Çelişmelerle dolu olan bu dönemde, siyasî maksatlarla kurulan cemiyetlerin siyaseti reddetmeleri olağan hâdiselerden biridir. **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetlerinin asıl söylemek istedikleri, İttihat ve Terakki ile de, Hürriyet ve İtilâf ile de resmen bir bağlantıları olmadığı hususudur. Kuruluş gayelerinin, bu ikili çatışmanın hengâmesi içinde kaybolup gitmemesi ve türlü siyasi inançlara sahip hemşehrilerin yardımını sağlamak için bu yolu tutmuşlardır. Halbuki, Müdafaai Hukukçular büyük çoğunlukla İttihatçı idiler. Cemiyetlerinin siyasetle ilgili olmadığını açıklarlarken, şüphesiz biraz da kurucuların kimliklerini gizlemeyi düşünüyorlardı. Bir nokta daha var: **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetleri galip devletlerin karşısında **«Hak müdafaasına»** hazırlanıyorlardı. Siyaset dışında kalıp, onlara da hoş görünmek gerekiyordu.

Henüz harb devam ederken, Türkiyenin bölüşülmesine ait bir çok şeyler biliniyordu. Mütareke imzalanınca, söylentiler endişeleri arttırdı. Trakya tehlikede idi. İzmirin Yunanlılara verilmesi muhtemeldi. Kilikya Türkiyeden alınacaktı. Doğu vilâyetleri Ermenistana verilecekti. Karadeniz sahillerinde Pontus - Rum devleti kurulacaktı.

«Müdafaai Hukuk» teşekküllerinin doğmasına işte bu endişeler sebep olmuştur. Anadolunun diğer bölgeleri, bir tevekkül havası içinde sessiz kayıtsız yaşarken, Trakya'nın, İzmir'in, Ki-

likya'nın, Doğunun ve Karadeniz kıyılarının aydınları, birbirinin tıpatıp benzeri olan **«Müdafaai Hukuk»** cemiyetlerini kurmuşlardır.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi» mütarekeden 2 gün sonra 2 Kasım 1918 de (Merkezi Edirne),

«Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti» aynı ayın sonlarına doğru (Merkezi İstanbul),

«Kilikyalılar Cemiyeti» (Merkezi İstanbul) ve

«İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti» 1 Aralık 1918 de (Merkezi İzmir),

«Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti» 12 Şubat 1919 da (Merkezi Trabzon),
faaliyete geçmişlerdi.

Bu cemiyetlerin tek amacı, temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu isbat etmek ve Osmanlı topluluğundan ayrılmamayı sağlamaktır. İlk kuruluşlarında, hakların müdafaasını silâhla yapmayı düşünememişlerdir. İlmî araştırmalarla, istatistiklerle, büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini sanıyor, propaganda ve yayın faaliyetini bunun için yeter görüyorlardı. Ancak işgallerin fiilen başlaması, müdafaai hukukun kuvvete dayandığı gerçeğini bu Osmanlı idealistlerine anlatabilmiştir. Bölgecilik zihniyetinin, memleketin bütünlüğünü sağlayamıyacağını öğrenmeleri için de Mustafa Kemal Paşa gibi bir gerçekçinin Anadoluya gelmesi gerekiyordu

Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin ancak ikisi (Trakya - Paşaeli ve Vilâyatı Şarkiye) üzerinde fazlaca durmaya değer bir canlılık gösterebilmiştir. Diğerleri ya nazari kalmışlar, ya da ömürlü olmamışlardır.

İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti, Nurettin Paşanın İzmir Valisi ve kolordu kumandanı bulunduğu sürece yararlı faaliyet gösterebilmiş ise de, sonra vali İzzet Bey ile Hürriyet ve İtilâfçılar tarafından çok baltalanmıştır. Cemiyetin 1919 Martında düzenlediği genel kongre, gerek herhangi bir saldırıya «silâhla karşı koyma» kararı vermesi, gerekse mütarekeden sonraki millî kongrelerin ilki olması bakımından önemlidir. İzmirin işgalinden sonra cemiyet mensupları, Millî Mücadelenin kazanılması için kişi olarak ve bazen cemiyet adına Batı Anadoluda ve İstanbulda çalışmışlardır.

Kilikyalılar Cemiyeti, İstanbulda kurulmuş olduğu için, Kilikya bölgesinde Millî Mücadele için bir fikrî hazırlık dahi yapamamıştır. Kurucularının çoğunluğunu yaşlı eski nazırlar ve mebuslar teşkil ediyordu. Cemiyet hiçbir alanda işe yaramamış, sadece isim olarak kalmıştır.

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti, oldukça faal bir teşekkül olarak görünür. İzmirin işgaline kadar silâhlı mücadele düşünülmemiştir. Cemiyet, İstanbula ve Parise heyetler göndererek amacını gerçekleştirmeyi ummuş ve yayın yoliyle propagandaya büyük önem vermiştir. 23 Şubat ve 22 Mayıs 1919 da iki kongre toplanmış ve ikincisinde azınlıklara silâhla karşı konulması ve bütün Doğu Anadoluyu temsil edecek daha geniş bir kongre toplanması kararlarına varmıştır.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi»ne verdiğimiz önem bu cemiyetin bir çok şumullü siyasî teşekküllerde bulunmasından ve **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»**nin teşekkülünden sonra da faaliyetine devam etmesinden ileri gelmektedir. Cemiyete bu faaliyeti veren çeşitli sebeplerin başında, Osmanlı Devlet adamlarıyla, birbirini takip eden hükûmetlerin desteğini görmekteyiz. Daha dün denebilecek kadar kısa bir zaman önce Batı Trakyanın kaybından duyulan acı henüz unutulmamıştı. Hem siyaset adamları, hem de Trakya halkı yeni bir oldu - bitti ile Doğu Trakyanın da elden gitmesinden korkuyorlardı. Bu tehlike o kadar kat'iyetle hissediliyordu ki, devletin en mühim şahsiyetlerinden olan Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Ahmet İzzet Paşa, kendilerini ziyaret eden Trakya heyetine **«Türkiyede kalmıyacağı anlaşılınca Trakyanın bağımsızlığını ilân ediniz.»** tavsiyesinde bulunmuşlardı.

Cemiyetin kurulması ve Trakya halkının teşkilâtlanması için ilk telkinler Talât Paşa tarafından yapılmıştır. Başta Sadrâzam olmak üzere, İttihat ve Terakki Merkezinin ve Hariciye Vekâletinin teşvik ve yardımlariyle **«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi»**ni kuranlar, daha ilk günlerden itibaren, geçici bir hükûmet erkânının psikolojisini taşıyorlardı. Cemiyet, gerçekten bir geçici hükûmet gibi çalışmış, Avrupanın büyük siyaset merkezlerine Osmanlı Hükûmetinden ayrı olarak heyetler göndermiş, muhtelif konferanslara muhtıralar vermiştir.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi» de diğer müdafaai hukuk cemiyetleri gibi, başlangıçta, silâhlı bir müdafaayı

düşünmemişti. Trakya dâvasının, milletlerarası bir mesele olduğu ve barış konferanslarında halledileceği kanaati hâkimdi.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi», teşkilâtlanmaya çok önem vermiş, Edirne ve Lüleburgazda kongreler toplamıştır. Bütün Doğu Trakya halkının temsil edildiği bu kongreler, cereyan tarzı, çetin müzakereleri ve aldığı kararlar itibariyle son derece enteresandır.

Rumeli halkının Anadolu halkına nazaran siyasete ve teşkilâtlanmaya daha yatkın oluşu, Trakyadaki Müdafaai Hukuk teşekkülünün derli toplu ve devamlı çalışabilmesinin diğer bir sebebidir.

«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»nin çekirdeğini teşkil eden **«Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti»**, bu tarihî fonksiyonu ile ayrı bir değer ifade etmektedir. İleride teferruatı ile görüleceği üzere Anadoluya geçen Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetin Erzurum şubesini —başka vilâyette şubesi yoktu— ele alabilecek biricik millî teşekkül kabul etmiş ve siyasî faaliyetine bu yoldan başlamıştır.

Cemiyetin, İstanbulda kimler tarafından, hangi tarihte ve ne şekilde kurulduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Tevfik Paşanın Sadrâzamlığı zamanında Hükûmetin teşvikiyle kurulduğuna dair bir iddia vardır. Gazetelerde, cemiyetin, Süleyman Nazif'in delâletiyle kurulduğundan bahsedilmesi bu iddiayı çürütecek nitelikte değildir. Memleketin bir kısmının Ermenilere verilmesi söz konusu olurken, âczini bilen bir hükûmetin, bir tedbir olarak böyle bir cemiyet kurdurması akla uygun gelmektedir. **«Türk İnkilâbının İçyüzü»** adlı kitabında Mevlânzade Rıfat bu meseleyi şöyle anlatmaktadır :

«Hükûmet hiç olmazsa mukabil bir propaganda tertibatı almak lüzumunu hissetmiş, şark vilâyetleri rical ve münevverlerini, Hariciye Nezaretinde gizli bir toplantıya dâvet etmişti. Toplantı sonunda, Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti adiyle bir cemiyetin teşkiline karar verilmiş, organ olarak da Süleyman Nazif Beyin o aralık çıkarmakta olduğu Hâdisat gazetesi tutulmuştu. İsviçre tarafsız bir memleket olduğundan, orada da Fransızca bir gazete neşrettirmek ve icabında mühim siyasi merkezlere heyetler göndermek, Ermenilere verilmek istenen vilâyetlerde —ecnebi istatistiklerinin şahadetiyle— bir Ermeni ekseriyetinin bulunmadığını anlatarak, Avrupa efkârı umumiyesinin taa-

hihine çalışmak istenilmiş ve bu vazife bu cemiyete verilmiş, elli bin lira da yardımda bulunulmuştu.»

Cemiyetin Erzurum kurucularından olan Cevat Dursunoğlu, İstanbuldaki merkez hakkında şu açıklamayı yapmaktadır.[35]

«Cemiyete başvurdum. Cemiyetin reisi eski Bitlis valisi Harputlu Nedim Bey adında yaşlı bir zattı. Reisten başka o gün orada rahmetli Süleyman Nazif ile eski Beyrut valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır mebusu Fevzi, Sivas mebusu Rasim, Sivaslı genç bir yedek subay olan Abdülmuttalip ve yine genç bir yedek subay olan Diyarbakırlı Cavit Beyleri ve bugün adlarını hatırlıyamadığım daha bir kaç kişiyi buldum.»

«Bu cemiyetin ruhi muharriki Süleyman Nazif'ti.»

«... Dâvamızı bütün cihana karşı müdafaa etmek için Fransızca bir gazetenin ve ayrıca memleket içinde dileklerimizi yaymak üzere de Hâdisatın çıkarılması kabul olundu. Ve bunlar için vasıta teminini Süleyman Nazif üstüne aldı.»

Merkezde bir müddet çalışan Cevat Dursunoğlu, memleketi olan Erzuruma gitmeğe karar vermiş ve ayrılırken Erzurumda şube açmak üzere cemiyetten yetki almıştır. Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesi de bu suretle 10 Mart 1919 da kurulmuştur.

Şube ile merkez arasında fazla bir bağ olduğu söylenemez. Hattâ diyebiliriz ki, Erzurum teşkilâtı kurulduktan sonra merkez geri plânda kalmıştır.

SONUÇ

Millî Mücadelede siyasî faaliyetin ağırlık merkezi İstanbul'dadır. Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra da, İstanbul zafere kadar bu durumunu muhafaza etmiştir. İstanbul, çok sebepten dolayı, siyasetin her çeşidini hiç bir rahatsızlık duymadan bağrında yaşatmıştır.

İstanbul'un karşısında zavallı Anadolu, bir hayli bocaladıktan sonra siyasî merkezini Ankara'da kurabilmiştir. Anadolu ve Trakya; Müdafaai Hukuk Cemiyetleri, Heyeti Merkeziyeleri, Heyeti Milliyeleri ve kongreleriyle bir avuç insanın ağzından bir milletin sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Anadolu ve Trakya'da toplanan kongreler, toplandıkları tarih sırasiyle şöyledir :

[35] Cevat Dursunoğlu - Millî Mücadelede Erzurum, S. 17.

Erzurum Kongresi	10	Temmuz	1919
1. Balıkesir Kongresi	31	Temmuz	1919
Nazilli Kongresi	7	Ağustos	1919
Alaşehir Kongresi	16	Ağustos	1919
Sivas Kongresi	4	Eylül	1919
2. Balıkesir Kongresi	22	Eylül	1919
Lüleburgaz Kongresi		Nisan	1920
Edirne Kongresi	9	Mayıs	1920

Bu sekiz kongreden biri Doğu Anadoluda, biri Orta Anadoluda, dördü Batı Anadoluda, ikisi de Trakyada toplanmıştır. Geniş bölgeleri ve Sivasta bütün Türkiyeyi temsil ettikleri iddiası ile toplanan bu kongrelere topu topu 300 kişi katılmıştır. Balıkesir'de toplanan ilk kongre 42 kişi ile yapılmış ve ikinci Balıkesir kongresinin kadrosunu aşağı yukarı aynı kişiler teşkil etmiştir. Nazilli kongresi üyelerinin çoğu Balıkesir kongresi üyeleridir. 45 kişi ile toplanan Alaşehir kongresinde Balıkesir ve Nazilliden gelenler olduğu gibi, bu 45 kişi arasında Kuvayi Milliye kumandanları ve çete reisleri de vardır. Erzurum kongresinin üye sayısı 54'tür.

Bütün millî teşekkülleri birleştirerek Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti hâline getiren Sivas Kongresi 31 üye ile toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, Refet Bey, İbrahim Süreyya Bey, Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa bu 31 üyeye dahildir.

Sivas Kongresinden 18 gün sonra Balıkesir'de başka bir kongrenin toplanması iki bakımdan dikkate değer. Birincisi, Sivas Kongresinin istenilen genelliği sağlayıp bütün millî teşekkülleri birleştirememiş olmasıdır. İkincisi, Balıkesir bölgesinin bağımsız bir tutumda kalması ve bu tutumunu uzun süre devam ettirmesidir. Bu bölgenin askerî şefi olan Kâzım (Özalp) Paşadan, Balıkesir Müdafaai Hukuk Teşkilâtının, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetine neden katılmadığını sorduk. Şu cevabı verdi :

«Bu hususu aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu karara vardık ki, biz halka Yunanlıları gösterip bir teşkilât kurduk, yürütüyoruz. Şimdi umumi teşkilâta katılırsak siyasete karışmış olacağız. Onun için uzak duralım, dedik. Bize İstanbuldan şöyle teklifler geliyordu: Heyeti Temsiliye ile bir ilişiğiniz olmadığını ilân

eder, müstakil olduğunuzu söylerseniz, İstanbuldan mücadelenize yardım eder, silâh, cephane, malzeme veririz. Cevap olarak: «Onlarla beraber değiliz, fakat bunu da ilân etmeyiz» dedik. Vaziyetin iyice aydınlanmasını bekledik ve nihayet bir kongre toplayarak iltihak kararı verdik.»

Kâzım Paşanın bahsettiği kongre «İzmir Şimal Mıntakası Kuvayi Milliye Heyeti Umumiyesi» adiyle ve 58 kişinin katılmasiyle 22 Mart 1920 tarihinde Balıkesirde toplandı. Toplantıda şöyle bir karar alındı :

«Heyeti Umumiye, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas kongresinin vahdeti milliye ve istiklâlimizin muhafazası uğrunda kabul ettiği maksatlara ve siyasî emellere tamamen iştirak eder.»

Fakat, bu yine de bir katılma kararı değildir. Heyeti umumiye, bağımsız çalışmak eyiliminde olduğu için, çok ince ayrıntılara da inerek, âdeta bir devlet kurar gibi idarî, askerî ve malî teşkilât kararları almıştır.

Sivas kongresinin amaç güttüğü birlik, ancak Büyük Millet Meclisinin açılıp, kendisini kabul ettirmesinden sonra kurulabilmiştir.

F. ORDU

Osmanlı İmparatorluğu can çekişirken, Türk ordusu isteyerek ve bilerek büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Onun içindir ki, orduyu, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, bazen çete veya komiteci, bazen ihtilâlci ve politikacı ve tabii olarak çok defa nizam ordusu hâlinde görürüz. Bu dönem içinde Türk ordusu, bütün tarih boyunca uğradığı kayıpların en büyüğüne, sorumlulukların en ağırına, tenkidlerin en acısına maruz kalmıştır.

Makedonya'nın, Hicaz ve Yemen'in Trablusgarbin ve İstanbul kapılarına varıncaya kadar Trakyanın müdafaası, muhafazası; isyanlar ve ihtilâllerin bastırılması hep onun cılız omuzlarına yüklenmişti. Bütün bunlardan başka Türk ordusu, istibdadı yıkıp meşrutiyeti getirmek, devleti ayakta tutacak inkılâp ve ihtilâli başarmak gibi politik vazifeleri de üzerine aldı. Ard arda çeşitli ülkelerde, çeşitli iklimlerde döğüşmenin yorgunluğuna rağmen 1919 da esas olanı kurtarmak için yeniden hizmete girdi.

Halbuki bu çetin dönemde, Türk ordusu kendisinden bir şey beklenemiyecek derecede bakımsız ve zayıf bulunuyordu.

Türk devrim tarihini iyi incelemiş bir yabancı yazar, Norbert Von Bischoff, Burhan Belge'nin çevirdiği «Ankara» adlı kitabında diyor ki :

«Böyle bir orduda, bütün dünyanın takdirini kazanan zaferleri yapacak kumandanların ve kıt'aların çıkması, ancak Türk Milletinin yüksek cengâverlik vasıfları ile kabili izahtır. Nitekim, Türk ordusu, binbir harici müşkülât ile dolu kısa bir devrenin içinde Genç Türkler tarafından biraz ıslah edilir edilmez, stratejik durumun kötülüğüne rağmen Balkan Harbinde şerefiyle çarpışmış ve az sonra büyük savaşta, Osmanlı Ordusunun çoktan unutulmuş olan eski şanlılığını İmparatorluğun inhilâlinden az evvel tekrar ortaya koyan bir kahramanlık sahnesiyle Gelibolu zaferini kazanmıştır.»

Balkan Harbi öncesinde ordunun ıslahı için biraz emek sarfedilmişti. Daha önceleri de, bu maksatla Almanya'dan generaller, —Kampöfner ve Goltz— getirilmişti. Özellikle, «Goltz Paşa» diye tanınan Alman generali, Türkiyede uzun zaman hizmet et-

miştir. Fakat bu çabalar, Türk ordusunun harb gücünü arttıracak bir sonuç sağlamamıştı. Balkan harbi bozgunu, bu gerçeği bütün acılığıyla hissettirecek, yeter bir ders oldu.

İhmal edilen ordunun ilkel durumuna karşılık, harpler ve isyanlarla yüklü olan bu dönemde, tek mutlu sonuç seçkin bir subay kadrosunun yetişmiş olmasıdır.

Balkan Harbi ile Birinci Dünya Harbi arasındaki kısa süre içinde Türk ordusunun az çok düzene sokulabilmesi, başta Enver Paşa olmak üzere, bu seçkin subay kadrosunun çabalarıyla başarılmıştır.

Gerek ordunun ıslahında, gerekse bu ıslahın öncüleri sayılan subay ve kumandanların yetişmesinde Alman ordusundan önemli ölçüde faydalanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun en buhranlı zamanında Sadrâzamlığa kadar yükselmiş olan Mahmut Şevket, Ahmet İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar birer genç subayken Alman ordusunda tahsil ve staj yapmışlardı. Bunlardan sonra, Enver ve Mustafa Kemal Paşaların neslinden de bir çokları aynı şekilde yetişmişlerdir.

Balkan Harbinden hemen sonra, Alman generali Liman Von Sanders başkanlığında kalabalık bir askerî kurul Türk ordusunu ıslah etmek üzere Türkiyeye gelmiştir. Bir taraftan bu suretle çalışırken, diğer taraftan da, Türk ordusu kumanda kurulunun gençleştirilmesine uğraşılıyordu. Fakat, eski paşalar bu hareket direnme gösteriyorlardı. Nihayet Enver Paşa Harbiye Nazırı oldu ve yüksek rütbeli subay ve kumandanlar arasında büyük bir tasfiye yapıldı. Binden fazla yaşlı, liyakatsiz sayılan subay ve kumandan emekliye ayrıldı, yerlerine genç subaylar getirildi.

Kurunun yanında yaş da yanmıştır. Elbette yeniler hakkında söylenecek şeyler bulunabilir. Fakat ne olursa olsun, ordunun gençleştirilmesi, Birinci Dünya Harbinin çetin imtihanlarından geçerek Millî Mücadeleyi yapan genç kumandanlara imkân hazırlamıştır.

Birinci Dünya Harbi başında binbaşı veya yarbay rütbesindeki bir çok genç subay (ezcümle Mustafa Kemal, İsmet, Kâzım Karabekir, Ali İhsan, Yakup Şevki, Ali Fuat Beyler) harpte kolordu ve ordu kumandanlıklarına kadar yükselmişler ve sonra İstiklâl Harbinin yüksek kumanda kadrosunu teşkil eylemişlerdir.

Osmanlı ordusunda çalışan Alman Kumandanlardan Von Kress'in Türk subay ve kumandanları hakkında yazdıkları, eksiği ve fazlayı göstermektedir :

«1914 senesinde Türk ordusunun en büyük noksanı, ihtilâlin ve kaybedilmiş iç harbin sarsıntılarından sonra kıt'aları harbe hazırlamak için yapılacak muharebe talimlerini öğretecek öğretmenlerin celbine vakit bulamamış olmasından vukua gelmiştir. Ne büyük birlik kumandanları, ne yüzbaşılar, ne de teğmenler kıt'alarını muharebe için talim ve terbiye etmeyi ve bunlara seferî vazifeler, harbe uygun talimler tertip ve talimleri idare ederek fayda verecek şekilde tenkid etmesini öğrenmemişlerdir.

Yaşları henüz otuza basmış ve Harp Akademisinden yetişmiş ve tümen ve alay kumandanları olan Genç Türk subaylarının ekserisi zeki, enerjik ve çalışkan kimselerdi. Bunların Harb Akademisinde Alman öğretmenlerinden aldıkları nazarî bilgi — bilhassa harp tarihi sahasında — biz Almanları ekseriya hayrete düşürecek derecede mükemmeldi. Bu subaylar operatif mes'elelerle ekseriyetle büyük bir vukuf ve mükemmel bir istidat sahibi olduklarını gösteriyorlardı. Onlarda teşkilâtçılık istidadı da vardı ve kıt'alarını muharebede iyi kötü sevk ve idare edebiliyorlardı. Keza bunların ekserisi iyi terbiyeci idiler. Fakat kıt'ada hiç hizmet etmediklerinden, Harp Akademisinden doğrudan doğruya Genel Kurmaya yahut Harbiye Nezaretine tâyin edilerek orada, kendilerine bir alay veya fırka kumandanlığı verilinceye kadar kalmış olmalarından amelî kıt'a hizmetini öğrenmeğe ve kendi subaylarıyle erlerini iyi bir plân dahilinde ve sistematik bir tarzda talim ve terbiye ederek yetiştirmeğe veter bilgi ve tecrübeleri elde etmek için hiç bir vakit ve fırsat bulamamışlardı. Onlar ekseriya kıt'anın hususiyetini, ruhunu anlamaya vakit ve fırsat bulmadan yüksek ve ağır mes'uliyetli kumandanlıklara getirilmişlerdi.»

Alman kumandanının üzerinde durduğu eksikliğe rağmen genç Türk subayları Birinci Dünya Harbinde kumanda ettikleri büyük birlikleri mükemmelen ve hattâ çok defa ünlü Alman kumandanlarından daha iyi sevk ve idare etmişlerdir.

Türk ordusunun ıslahı için Balkan Harbinden sonra girişilen hummalı faaliyet Birinci Dünya Harbinin patlamasiyle durmuştur. Eğer harp çıkmasa veya Osmanlı İmparatorluğu harbe geç girseydi Türkiye iyi yetişmiş, zinde bir orduya sahip olacaktı. Bu

sonucu alabilmek için her halde en az iki seneye ihtiyaç vardı. Fakat ıslahatçılar, harbe girmekteki acullukları sebebiyle bu vakti bulamadılar.

1914 Ağustosu başında seferberlik ilân edildiği zaman ordunun insan mevcudu 400 binden 640 bine çıkarıldı. Ordudaki subay adedi 24 bin civarında idi. Halbuki 5 sene sonra İstiklâl Harbi hazırlanırken 70-80 bin kişilik bir ordunun subay kadrosunu tamamlamak için çok sıkıntı çekilmiş ve bu kadro bir türlü tamamlanamamıştır.

Daha harbin başında ordunun modern araçları, silâh ve cephanesi çok eksikti. Harp, insan kaybı kadar silâh ve araç kaybına da sebep olmuştu. Millî Mücadeleyi yapacak orduya hemen pek az şey kalmış bulunuyordu.

Mondros mütarekesinden sonra galip devletler, Türk ordusunu silâhsızlandırmak için ne bulduklarsa alıp kendilerinin korudukları depolara yığdılar. Topların kamalarını, tüfeklerin mekanizmalarını söktüler. Böylece silâh ve araç bakımından zaten fakir olan Türk ordusu Millî Mücadeleye pek elverişsiz şartlarla girmiş bulundu.

Birinci Dünya Harbinin yenilmiş Türk ordusu, artık tamamiyle anavatana çekilmiş, iskeleti andıran bir kadro ile hazar konuşuna geçmişti. Ordu, 9 kolorduya bağlı 20 tümenden ibaretti. Ordu kumandanlıkları lâğvedilmiş, üç ordu müfettişliği ihdas edilmişti. Birinci Ordu Müfettişliği İstanbul'da idi. Bu müfettişliğe I., XIV., XXV. ve XVII. kolordular bağlı idiler. I. Kolordunun merkezi Edirne, Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey; XXV. Kolordunun merkezi İstanbul, Kumandanı Said Paşa; XIV. Kolordunun merkezi Tekirdağ, Kumandanı Yusuf İzzet Paşa; XVII. Kolordunun merkezi İzmir, Kumandanı Ali Nadir Paşa idi.

İkinci Ordu Müfettişliği Konya'da idi. Bu müfettişliğe bağlı olan XII. Kolordunun merkezi Konya, Kumandanı Miralay Selâhattin (sonra Fahrettin) Bey; XX. Kolordunun merkezi Ankara, Kumandanı Ali Fuat Paşa idi. Ordu Müfettişliğinde Mersinli Cemal Paşa bulunuyordu.

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erzurumda idi. Sivastaki III. Kolordu ile Erzurum'daki XV. Kolordu bu müfettişliğe bağlı idi. Ordu Müfettişliğine Mustafa Kemal Paşa tâyin olunmuştu.

Diyarbakırdaki XIII. Kolordu doğrudan İstanbul'a bağlı idi.

III. ve XIII. Kolordular vekâletle idare ediliyordu. XV. Kolordu Kumandanlığına ise Kâzım Karabekir Paşa henüz tâyin edilmişti.

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa idi. Fakat, Fevzi Paşa Mayıs ortalarında ayrılmış yerine Cevat Paşa geçmişti. Şakir Paşa ise İzmir'in işgalinden sonra hastalanıp çekilmiş ve ondan sonra Harbiye Nazırları sık sık değişmiştir.

Tümenler memleket içinde şu şekilde yerleşmiş bulunuyorlardı:

9. Tümen; Erzurum, 3. Tümen: Tortum, 12. Tümen: Hasankale, 11. Kafkas Tümeni: Beyazıt, 5. Kafkas Tümeni: Amasya, 15. Tümen: Samsun, 11. Tümen: Niğde, 41. Tümen: Karaman, 24. Tümen: Ankara, 23. Tümen: Afyonkarahisar, 56. Tümen: İzmir, 57. Tümen: Aydın, 55. Tümen: Tekirdağ, 61. Tümen: Bandırma, 49. Tümen: Kırklareli, 60. Tümen: Keşan, 10. Kafkas Tümeni: İstanbul, 1. Tümeni: İzmit, 2. Tümen: Siirt, 5. Tümen: Mardin.

I. ve XIV. Kolordunun tümenleri (55, 56, 57, 61, 49 ve 60. Tümenler) 15 Mayıstan sonra mecburen yer değiştirmişler ve ileride görüleceği üzere XVII. Kolordu ise dağıtılmıştır.[36]

Bu kadar kalabalık sayılarla saydığımız bu tümen ve kolordunun mevcutları ne kadardı, kuvvetleri neden ibaretti? Bu hususta fikir edinebilmek için bazı birliklere göz atmak yeter.

İzmir'deki 56. ve Aydın'daki 57. Tümen:

«Gerek 56 ncı ve gerekse 57 nci Tümenler, Birinci Dünya Harbi esnasında kıyı muhafızı ve depo kıt'ası olarak kullanılmış ve subaylarının büyük bir kısmı tebdilhavalı ve kayrılmış kimselerdi. Eratın ise kabiliyetli olanları müteaddit defalar cephelere gönderilmiş olduklarından, kalanlar tebdilhavalı, kaçak, vukuatlı veya vücut kabiliyetleri noksan erlerdi.»

«56. Tümen, 1916 yılı sonlarında sahil muhafızı olarak ihtiyat ve müstahfaz taburlariyle jandarma taburlarından teşkil edilmişti. Mütarekeden sonra yapılan terhis silâh altında 310 - 313 doğumlu — 22, 25 yaşlarında — erler kalabilmiş ve taburların mevcudu 100 - 150 silâha tenezzül etmiştir.»[37]

Afyonkarahisar'daki 23. Tümen:

---

[36] Bizim verdiğimiz konuş tarzı Mayıs 1919 başlangıcına aittir.

[37] Rahmi Apak, Garp cephesi nasıl kuruldu?

«Yirmi üçüncü Tümenin erat mevcudu ancak dokuz yüze iblâğ edilebildi. Ankara kalemi tahsis edilmiştir. Mahallinden ihzarı için teşebbüsatta bulundum. Henüz cevap alamadım. Yirmi üçüncü Tümen, Tarsus'ta malûmu âlileri olan Tümendir. Yeni emrime girmiştir. Kaabiliyetli bir hâle girmesine çalışılmaktadır. Burdur ve İsparta ve Kasaba'da bir taburu vardır. Mütebaki kuveti Afyonkarahisar'dadır...» [38]

Ankaradaki 24. Tümen:

«24 üncü Tümeni Sarıkışla'ya yerleştirmiş, fakat Tümen mevcudunu kalabalık göstermek maksadiyle Etlik tepelerine çadırlar kurdurarak askerin mühim bir kısmını buralara çıkartmıştım». [39]

Trakyadaki 1. Kolordu:

«Mütarekeden beş buçuk ay sonra, İzmir'e yapılan Yunan tecavüzü üzerine Tekirdağ'daki XIV. Kolordu karargâhı (Yusuf İzzet Paşa) Bandırma'ya geçirilince Tekirdağ'daki 55. Tümen de, 1. Kolorduya bağlanmıştı. Çatalca müstahkem mevkii de, daha sonraları 1. Kolordu emrine verilince bu kolordunun bölgesi Hadımköyü'nden Meriç'e kadar genişlemişti.

Bütün Doğu Trakya'nın gerekince savunulması Miralay Cafer Tayyar kumandasındaki 1. Kolorduya düşüyordu.

49., 55 ve 60. Tümenler, Gelibolu yarımadasından, yeni konuş bölgelerine gelince, mütareke hükümlerine göre, yedek subaylarla erlerin çoğu terhis olundular. Her piyade taburunda, ancak, iç hizmete yetecek kadar 80 er bırakılmıştı.» [40]

XV. Kolordudan başka bütün kolordular hemen aynı durumda ve kudrette idiler. Yalnız, XV. Kolordu 4 tümeniyle diğerlerine nazaran iyi vaziyette idi. Bu kolordunun askerleri doğu istilâsını yapan, İran ve Kafkas Azerbaycanını dolaşan askerlerdi. Mevcudu 17.860 insandan ibaretti.

Bütün ordu mevcudu ise elli bini geçmiyordu.

Mondros mütarekenamesi gereğince, ordunun terhis olacak kısmına ait cihazlar, silâh, cephane ve ulaştırma araçları hakkında Müttefiklerce verilecek emirlere uyulacaktı. Bu hususa bazı istisnalariyle büyük ölçüde riayet edilmiştir.

---

[38] Ali Fuat Paşa tarafından 28.5.919 da Mustafa Paşaya çekilen telgraftan Nutuk, vesika 14.

[39] Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları S. 49.

[40] Tevfik Bıyıklıoğlu - Trakya'da Millî Mücadele C. I, S. 198.

Verilen emre göre, tümenlerde iki bin tüfek ve 8 top bırakılmış, fazlası depolara yığılmıştır. Ordunun elinden alınan bu silâhların da mekanizmaları ve kamaları sökülüp ayrı yerlere yığılıyordu.

Trakya'daki birliklerden toplanan silâh ve cephane, Edirne Uzunköprü, Çorlu, Lüleburgaz, Keşan, Şarköy, Hadımköy ve Akbaş depolarına kondu. Silâh ve cephanenin en çok sayıda depo edildiği yer Akbaş ile Gelibolu yarımadasındaki depolardı.

İzmir'in işgalinden önce, XVII. Kolordu karargâhına gelen bir İngiliz subayının talimatı üzerine alaylarda yalnız dörder makinalı tüfek bırakılmış, diğer makinalı tüfekler sandıklanıp sevkedilmek üzere hazırlanmıştı. Top mermileri ise toplanıp depo edilmeğe başlanmıştı. Kale toplarının kamaları sökülmüştü.

Garnizonların bulundukları şehirlere dağılan yetkili İngiliz subayları her tarafta ayni şeyi yaptırmaya çalışıyorlardı.

İşin acı tarafı, büyük ölçüde silâh ve malzemenin İstanbul'da bulunmasıdır. En büyük kışlalar nasıl ki İstanbul'da inşa edilmişse, pek eski zamanlardan beri sürüp gelen bir hatâ neticesi, orduya ait diğer kurumlar, silâh, cephane ve malzeme depoları da İstanbul'da bulunuyordu. Halbuki, İstanbul düşman işgali altında idi. Mütareke hükümlerince lâğvedilen birliklerin subayları, terhis edilen, esaretten dönen, izinli ve tebdilhavalı bir çok muvazzaf ve yedek subay da tıpkı silâh ve cephaneler gibi İstanbul'da toplanmıştı. Velhasıl, kurtuluş için Anadoluya ne gerekse hepsi İstanbul'da ve düşman elinde bulunuyordu.

Anadolunun içinde de, bazı ileri görüşlü kumandanların Birinci Dünya Harbi sonunda aldıkları tedbirler sayesinde silâh ve cephane dolu depolar vardı. Fakat bu depoların bir kısmı, âciz ve korkak kimseler yüzünden vaktinde boşaltılmamış ve Yunan Ordusunun eline geçmiştir.

Yukarıdanberi tablosunu çizdiğimiz ordu artığı ile, İstiklâl Harbini kazanmanın imkânsızlığı açıkça anlaşılıyordu.

Orduyu yeniden kurmak lâzımdı. Gerek eldeki birliklerin düzenlenmesi, gerekse yeni kıt'aların kurulması işine girişildiği zaman, iki önemli mesele ile karşılaşılmıştır:

1 — Subay kadrosunun tamamlanması,

2 — Silâh ve mühimmat tedariki,

Subay kadrosu:

1 — İstanbul'dan kaçıp gelmeğe başlayan subaylarla,

2 — Anadoludaki, terhis edilmiş yedek subayları tekrar silâh altına alarak,

3 — Ankara'da açılan talimgâhta yetiştirilerek, mümkün mertebe tamamlanmıştır.

Silâh ve diğer harp araçlarının elde edilmesine gelince, bunun da çeşitli yollarla halline çalışılmıştır.

Her şeyden önce Müttefik devletler elinde bulunan depoların boşaltılması ve Anadoluya aktarılması gerekiyordu. Mücadelenin başlangıcında bundan başka yapılacak şey de yoktu. Nitekim, büyük fedakârlıklar pahasına İstanbul'dan Anadolu'ya silâh ve cephane kaçırılmıştır. İşgal kuvvetlerinin gözleri önünde nice tehlikelere katlanarak silâh ve cephane kaçıran Türk çocuklarını tarih daima takdirle anacaktır.

İngiliz Yüzbaşısı Armstrong bu kaçakçılığı şöyle anlatmaktadır:

«İstanbul silâh ve mühimmat depolarından kaçakçılık yapıldığını öğrenmiştik. Depoları muhafaza etmek vazifesi bana verildiğinden fotoğraflarını almaya, silâhlarını saymaya ve dikkat etmeğe başlamıştım. Fakat kaçakçılığı önleyemiyorduk.

Nöbetçileri tuttuk. Küçük subayları hapsettik. Ben, Haliçteki büyük silâh deposunda, bir yana saklanarak vaziyeti tetkik etmeğe karar verdim. Saklanacağım yere zorlukla vardım. Nöbetçiler tetikte idiler. Görülecek olsam vurulabilirdim. Geceleyin Türkler gene geldiler.

Türkler, barut mahzenlerinde rahat rahat sigara içiyorlar, bir kaç tahta kırarak ateş yakıyor ve yemek pişiriyorlardı. Patlayıcı maddeleri hiç telâş etmeden taşıyorlardı.

Kaçakçılık devam etti.»

Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki kuvvetlerin doğuda ileri harekâta geçerek Ermeni ordusunu mağlûp etmesi üzerine, Ermenilerden ganimet olarak alınan önemli sayıda silâh, cephane ve malzeme, Türk ordusunun ihtiyacının bir kısmını karşılamıştır.

Yine bu zaferden sonra Ruslarla kurulan dostluk sonucunda, Rusyadan da yardım olarak Anadoluya silâh, cephane ve malzeme gelmiştir.

Bütün güçlüklere ve malî sıkıntıya rağmen temin edilen paralarla Avrupadan da bir miktar silâh satın almak mümkün olmuştur.

Nihayet, ordu teşkilâtı geliştikçe Türk ustalarının gayretleriyle Anadolunun bazı yerlerinde basit imalâthaneler kurulmuş ve eldeki imkânlar içinde, silâh ve cephane olmasa bile, bir takım malzeme imali sağlanmıştır.

Millî Mücadeleyi yapan Türk ordusu; sayıca az, silâh ve malzemece fakir, iaşe ve bakım imkânları kısır, subay kadrosu noksan, yorgun ve fakat şerefli bir geçmişe sahip, tecrübeli bir küçük ordu idi. Alman Generali Liman Von Sanders'in dediği gibi, esas bakımından Türk askeri ve hele Anadolu askeri mükemmeldir. Bu mükemmel askerin, Millî Mücadelede en büyük şansı, dâhi bir Başkumandanın emrinde, hepsi genç, idealist bir seçkin subay kadrosu tarafından idare edilmesidir.

Türkiyenin iik aydın kadrosunu subaylar teşkil eder. İlk Batı tipi okullarda subaylar okumuşlar, ilk Batılı öğretmenlerden onlar ders görmüşler, tahsil veya staj için Batıya ilk gidenler yine subaylar olmuştur. Bu sebeple ve mesleğin aşıladığı yüksek duygularla, subay kadrosu Türkiyede daima ilericiliğin temsilciliğini ve bütün ileri hareketlerin öncülüğünü yapmıştır. Millî Mücadelede de böyle oldu. Birinci Dünya Harbinde dağılan ordunun yeniden kurulması ve İstiklâl Harbinin kazanılması, aslî ve tabiî görevi olarak birinci derecede, şüphesiz Türk subayının eseridir. Bundan başka, Millî Mücadelenin açılmasında ve Anadolu İhtilâlinin başarılmasında da subay kadrosu esas unsuru teşkil eder. Aydın kadrosunun sivil kanadına kıyasla, subaylar Anadolu İhtilâline kolayca katılmışlardır. Tereddüt geçirenler pek azdır. İstanbulda toplanan subaylardan küçük bir grup kendilerine Nigehban (Gözcü) adını vererek bir cemiyet kurmuşlar ve Anadolu İhtilâline karşı cephe almışlardır. Karşı ihtilâl hareketlerinin bazılarına da katılan bu küçük grup, her devirde olduğu gibi küskünlerden, ileri düşünce ve hareketlerde geri kalmış olanlardan ibarettir.

Subaylar, özellikle Millî Mücadeleye katılan subaylar, büyük çoğunlukla ya İttihatçı veya İttihatçılığa sempatizandır. Pek çoğu Enver Paşaya bağlıydı ve onun bir gün gelip başlarına geçeceğine inananlar az değildi. Hemen hepsi, Birinci Dünya Harbi yenilgisinin utancını duyuyorlardı. Şereflerini ve vatanlarını kurtarmak için büyük bir rahatlıkla tekrar savaşa girmeleri bundandır.

BİLÂNÇO

1919 Mayısında bütün mevcudu 5 bin kişi olan ordunun 1922 yılı yazında, Büyük Taarruzdan önce, iaşe mevcudu 580 bini bulmuştur. Bunun 380 bini Batı cephesinde idi, fakat muharebeyi ancak 110 bin savaşçı sokulabilmiştir. Geri kalan, Doğudaki ve diğer yerlerdeki birliklerde, geri hizmetlerde, Askerlik şubelerinde görevli idi.

Dört yıl süren Millî Mücadelede ordunun insan kaybı, kazanılan zafere ve mevcuduna kıyasla hafiftir. Bütün cepheler dahil, muharebe meydanlarında 9167 kişi (662 subay, 8505 er) şehit olmuştur. Aldıkları yaradan daha sonra ölenler ise 53 subay ve 1665 erdir. Bu kaybın muharebelere isabet eden miktarı şöyledir :

	Şehit	Yaralı
Doğu cephesinde: Ermeni harekâtı	46	76
Batı Cephesinde : Gediz Muharebesi	181	135
» » : 1. İnönü Muharebesi	95	183
» » : 2. İnönü Muharebesi	1499	2470
» » : Kütahya-Eskişehir muharebeleri	1522	4714
» » : Sakarya Muharebesi	3282	13618
» » : Büyük Taarruz	2542	9977
Toplam (subay ve er)	9167	31173

Çeşitli âdi ve bulaşıcı hastalıklardan ölenler, muharebelerde ölenlerin iki katından fazladır. Bütün kayıp şu durumdadır :

	Subay	Er
Muharebe meydanlarında ölen	662	8505
Yaralanma sonunda ölen	53	1665
Çeşitli hastalıklardan hastahanelerde ölen	147	22543
Asker alma mıntakalarında ölen	118	2838
Kıt'alarda muhtelif surette ölen	—	688
Toplam	980	36239

Yalnız subay kaybının muharebelere göre miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

	Şehit	Yaralı	Esir
Birinci İnönü muharebesinden önceki devrede	28	16	187
Birinci İnönü muharebesinde	8	19	9
İkinci İnönü muharebesinde	91	181	54
Kütahya - Eskişehir muharebelerinde	121	267	54
Sakarya muharebesinde	345	1217	49
Büyük taarruzda	122	381	7
Toplam	715	2081	360

Muharebelerde şehit düşen her 13 ere karşılık bir subay şehit olmuştur. Subay kaybı bakımından bu büyük bir orantıdır. Sakarya muharebesinde subay kaybı daha çok olmuş ve her sekiz er ile beraber bir subay şehit düşmüştür.

Bütün harb boyunca, gerek muharebelerde, gerekse muharebeler dışındaki harekâtta subay ve er olarak yaralananlar 33.685 kişidir. Bunun 33.460'ı ateşli silâhlarla 225'i süngü ile yaralanmıştır.

Harb sonunda malûl kalanlar ise 159'u subay 1284'ü er olmak üzere 1443 kişiden ibarettir.

Millî Mücadelede ölen 36.239 erin, bağlı oldukları askerlik şubeleri bakımından dökümü aşağıdaki listede tesbit edilmiştir. Millî Mücadelenin, memleketimizin her yerine kaç kişiye mal olduğu bu listede tek tek görülmektedir:[1]

Trakya Bölgesi (İstanbul'un Trakya'daki ilçeleri dahil):

EDİRNE 24, KIRKLARELİ 16, Babaeski 7, Lüleburgaz 3, Vize 1, Çorlu 8, Hayrabolu 5, Malkara 5, Şarköy 2, TEKİRDAĞ 1, Mürefte 1, Çatalca 5.

Çanakkale, Balıkesir, Bursa, İzmir, Manisa, Aydın illeri bölgesi :

ÇANAKKALE 105, Kumkale 2, Ayvacık 5, Bayramiç 4, Biga 14, BALIKESIR 59, Bandırma 16, Dursunbey 3, Edremit 15, Kepsut 10, Sındırgı 20, Susurluk 1, İZMİR 68, Seydiköy 1, Çeşme 1, Menemen 3, Ödemiş 25, Tire 16, MANİSA 29, Alaşehir 10, De-

[1] Vilâyetler büyük harflerle dizilmiştir.

mirci 68, Gördes 29, Kula 13, Salihli 5, Soma 5, Turgutlu 4, İne göl 149, İznik 24, Karacabey 15, Mudanya 60, Orhaneli 82, Orhangazi 97, Yenişehir 88, AYDIN 45, Bozdoğan 119, Çine 188, Kuşadası 46, Nazilli 30, Söke 151, Yenipazar 206.

Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar, Denizli, Muğla, Burdur, Isparta, Antalya illeri bölgesi:

KOCAELİ 141, Kandıra 92, Karamürsel 107, SAKARYA 351, Geyve 214, Hendek 81, Karasu 1, BİLECİK 342, Söğüt 204, ESKİŞEHİR 201, Mihaliççık 69, Seyitgazi 120, Sivrihisar 195, KUTAHYA 264, Emet 42, Gediz 86, Simav 56, Tavşanlı 49, UŞAK 62, Elvanlar 11, AFYONKARAHİSAR 207, Bolvadin 232, Dinar 258, Sandıklı 163, Şuhut 27, Aziziye 173, DENİZLİ 386, Buldan 7, Çal 279, Çivril 80, Sarayköy 94, Tavas 325, MUĞLA 385, Bodrum 85, Fethiye 242, Köyceğiz 236, Marmaris 110, Milâs 386, BURDUR 239, Tefenni 151, ISPARTA 246, Eğridir 150, Ş. Karaağaç 247, Uluborlu 90, Yalvaç 138, ANTALYA 716, Akseki 119, Alanya 211, Elmalı 150, Finike 87, Gazipaşa 3, Kaş 112, Korkuteli 174, Manavgat 79.

Diğer bölgeler (Vilâyetler harf sırasına göre):

ADANA, - Bahçe 26, Ceyhan 24, Feke 75, Kozan 95, Osmaniye 38, ADIYAMAN, - Besni 12, Kâhta 4, AĞRI, - AMASYA 218, Gümüşhacıköy 94, Merzifon 74, ANKARA 211, Ayaş 279, Balâ 157, Beypazarı 243, Çubuk 160, Haymana 210, Kalecik 207, Keskin 222, Kızılcahamam 224, Nallıhan 86, Zir 46, ARTVİN 13, Ardanuç 1, Şavşat 21, Yusufeli 71, BİNGÖL 10, Genç 16, Kiğı 28, Solhan 1, BİTLİS 20, Ahlat 3, BOLU - DÜZCE 322, Gerede 211, Göynük 98, Mudurnu 95, ÇANKIRI 307, Çerkeş 210, Ilgaz 91, ÇORUM 226, Alaca 102, İskilip 269, Mecitözü 347, Osmancık 329, Sungurlu 243, DİYARBAKIR 80, Çermik 10, Lice 17, Silvan 3, ELAZIĞ 217, Keban 9, Maden 71, Palu 34, ERZİNCAN 64, Kemaliye (Eğin) 17, Refahiye 22, Tercan (Mamahatun) 155, Kemah 64, ERZURUM 117, Hınıs 5, İspir 35, Narman 10, Oltu 111, Pasinler (Hasankale) 30, Tortum 43, GAZİANTEP 40, Islahiye 16, Rumkale 16, GİRESUN 230, Görele 123, Şebinkarahisar 115, Tirebolu 248, GÜMÜŞHANE 140, Bayburt 41, Kelkit 22, Şiran 2, HAKKÂRİ, - HATAY, - İSKENDERUN 2, İÇEL, - Anamur 216, Gülnar 126, Mut 98, Silifke 298, Tarsus 53, KARS 147, Ardahan 74, Iğdır 44, Sarıkamış 2, KASTAMONU 484, Araç 262, Cide 116, İne-

bolu 395, Küre 147, Taşköprü 234, Tosya 310, KAYSERİ 393, Bünyan 26, Develi 113, İncesu 20, Tavlusun 48, KIRŞEHIR 210, Mucur 75, KONYA 459, Akşehir 231, Beyşehir 168, Bozkır 246, Ereğli 90, Ermencek 157, Ilgın 201, Saiteli «Kadınhanı» 192, Karaman 110, Sarayönü 4, Seydişehir 190, Koçhisar 272, Sille 29, MALATYA 88, Arapkir 16, Darende 42, Hekimhan 18, Pütürge 50, MARAŞ 144, Elbistan 52, Göksun 9, Pazarcık 42, MARDİN 306, Midyat 3, Savur 2, Resulayn 2, MUŞ 18, NEVŞEHİR 141, Avanos 85, ARAPSUN 59, Ürgüp 156, NİĞDE 307, AKSARAY 344, Bor 163, Ulukışla 65, ORDU 399, Fatsa 211, Mesudiye 56, Perşembe 175, Ünye 256, RİZE 100, Atina 155, Mapavri 18, SAMSUN 351, Bafra 180, Çarşamba 256, Havza 79, Kavak 1, Lâdik 59, Terme 116, Vezirköprü 15, Sivas 150, Divriği 51, Hafik 9, Kangal 45, Koyulhisar 36, Şarkışla 110, Yıldızeli 91, Zara 71, Aziziye 56, Koçhisar 47, SİNOP 127, Ayancık 404, Boyabat 392, Gerze 195, SİİRT 14, Beşiri 1, Şirvan 9, TOKAT 218, Artova 5, Erbaa 148, Niksar 34, Reşadiye 90, Zile 275, TRABZON 322, Akçaabat (Polathane) 120, Cevizlik (Maçka) 103, Of (Solaklı) 160, Sürmene 127, TUNCELİ - Çemişkezek 9, URFA 75, Birecik 10, Siverek 58, Suruç 4, Viranşehir 3, VAN 19, YOZGAT, - Akdağmadeni 239, Boğazlıyan 130, ZONGULDAK 85, Bartın 275, Devrek 200, Ereğli 256, Safranbolu 203.

Musul, Medine, Selânik, Üsküp, Pirlipe, Resne, Sivastopol ve Trablusgarp gibi sınırlarımız dışında kalan yerlerin şubelerine bağlı ve şubesi tesbit edilmeyen şehitlerin sayısı yukarıdaki listeye dahil değildir. Liste, bugünkü idarî taksimata göre tertiplenmiştir.[42]

[42] Müdafaai Hukukun devamı olan C. H. Partisinin ve bu partiye karşı kurulan partilerin kuvvetli oldukları yerlerle yukarıdaki listenin karşılaştırılması ilginç sonuçlar vermektedir.

K. KUVAYİ MİLLİYE

Kuvayi Milliye deyimi, Millî Mücadelede iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi **«Millî Kuvvetler»** yâni **«Milis»** anlamıdır ki, bizim konumuzu teşkil ediyor. Diğer anlamı, çok daha şumullü olup, Millî Mücadeleyi bütün olarak ifade eder. Gerçekten, yalnız silâhlı halk kuvvetleri değil, Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak teşekkülleri, Hey'eti Milliyeler, kongreler, Ankarada toplanan B. M. M...., bunlara yardımcı olan bütün organlar ve hattâ ordu, millî kuvvetler idi. Bütün bu kuvvetlerin ve yarattıkları hareketin, galip devletlerle mütareke imzalamış olan Osmanlı Devleti ile hukukî ve siyasî bir ilgisi yoktu. Başta ordu olmak üzere, Kuvayi Milliye olarak adlandırılan kuvvetler, devlet kuvvetleri olmaktan çıkmış, yalnız millete malolmuştu. Her türlü hareket millete dayanıyor ve onun adına yapılıyordu. Bu sebeple, Millî Mücadeleye katılan ve taraftar olan her şahsa **«Kuvayi Milliyeci»** veya kısaca **«Millici»** deniliyordu. Bu espri, yaşadığı devre de damgasını vurmuştu. Zafere kadar geçen devir, **«Kuvayi Milliye»** devri olmuştur. Ancak, teknik bakımından ifade edildiği zaman **«Kuvayi Milliye Devri»**, milis kuvvetlerinin kaldırıldığı tarihe kadar geçen 1,5 yıllık bir zamanı kapsıyor, ondan sonra muntazam ordu devri başlıyordu.

1920 yılı sonuna kadar ordu, devlet kuvveti olarak görünmeye gayret etmiş ve istilâcı kuvvetlerin karşısına çıkardığı birliklerini milis kuvvetlerinin yanında savaşa sokarak, bunu resmen ifadeden sakınmıştır. Gerek bu siyasî sebeple, gerekse o tarihlerde ordunun açıkça düşman karşısına çıkamıyacak kadar zayıf oluşu sebebiyle, 1919 yılı ortasından 1920 yılı sonuna kadar geçen birbuçuk yıl, **«Kuvayi Milliye»** ön plânda görünmüştür.

Yunanlıların İzmire çıkarak Anadolu fütuhatına başlamaları üzerine, yer yer teşekkül etmeye başlayan milis kuvvetler, o günün şartlarının zorunlu kıldığı bir gerek idi. Mondros mütarekenamesinin ağır hükümlerini kabul ederek Birinci Dünya Harbinden yenilmiş çıkan devlet, ne hükümeti ne de ordusu ile fiilî bir müdahale imkânına sahip değildi. Bilhassa, Ferit Paşa hükümetinin Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalması, üstelik hal-

ka sükûnet ve itidal tavsiye etmesi, bizzat halkın kendi kendini savunması zorunluğunu ortaya koymuştu. Ordunun durumu da ayrıca iki bakımdan önemli idi. Evvelâ, «Ordu» bahsinde de anlatıldığı gibi ortada ordu denilecek bir varlık yoktu; halk, orduyu artık sevmiyor ve güvenmiyordu. Şüphesiz hiç bir millet, harpten yenilmiş dönen ordusunu alkışlamaz. Yalnız bir ordunun halkına karşı bu derece sevimsiz göründüğü pek nadirdir. Türk halkı, birbiri ardından gelip çatan uzun harplerin yarattığı acılar sebebiyle pek haksız da değildi. Gerçekte, halkın sevmediği subaylardı, askerlikti. Subaylar, Birinci Dünya Harbi felâketinin sorumluları olarak görülüyorlardı. Kimsenin, düşman işgaline karşı durmak için de olsa asker olmaya hevesi ve niyeti yoktu. Esasen, devlet de ne seferberlik, ne de Yunanlılara karşı harb ilân etmişti.

İşte kısaca ifadeye çalıştığımız bu durum, milis kuvvetlerin doğmasına sebep olmuştur.

İzmir'in işgalinden onbeş gün sonra başlayan milis teşkilâtı, yine aynı sebeplerle büyük rağbet görmüş ve günden güne gelişmiştir. Kuvayi Milliyenin itibarı zamanla o dereceye yükselmiştir ki, subaylar ve Büyük Millet Meclisi âzaları arasında bile orduya lüzum olmadığı, milis kuvvetlerle zaferin kazanılabileceği kanısı yayılmıştır. Kuvayi Milliye ile beraber çalışan subayların çoğu resmî kıyafetlerini de terkederek birer çete reisi gibi giyinmeye başlamışlardır. Bu psikolojiyi Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey hâtıralarında şöyle ifade etmektedir :

«Gediz taarruzuna karar vermek için Ali Fuat Paşanın riyasetinde toplandık. Benden başka yakası kapalı kimse yoktu.»

Halbuki, İzzettin Çalışlar'ın bahsettiği toplantıda Çerkez Etemden başka sivil yoktu. Diğer askerler, başta Ali Fuat (Cebesoy) Paşa olmak üzere, Albay Kâzım (Özalp), Albay Arif (Ayıcı Arif) idi ve bunlar, Mustafa Kemal Paşanın en güvendiği kumandanlar idi. Ali Fuat Paşa, Ankaraya bile bir çete reisi gibi omuzunda filinta ile gelmiş, istasyonda kendisini karşılayanları hayrette bırakmıştı.

Kuvayi Milliyenin, ordunun yeniden kurulurcasına tanzim ve tensik edilmesi sırasında büyük faydalar sağladığı inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Muntazam ordu karşısında başarılı muharebeler veremeyen bu kuvvetler, Yunan ordusunun 22 Haziran 1920 de başlayan genel taarruzuna kadar cephede düşman

ilerleyişini az çok köstekiemiş ve bazı mevzîî başarılar elde etmiştir. Kuvayi Milliyenin cephe gerilerinde de önemli hizmetleri görülmüştür.

Kuvayi Milliyenin, Millî Mücadelede sağladığı faydaları şöyle sıralayabiliriz :

1 — Dünya kamu oyunda, Türk halkının Yunan işgalini sükünetle karşıladığı kanısının yerleşmesini önlemek ve Yunan Başbakanı Venizelos'un büyük devletlere bu hususta verdiği teminatı çürütmek.

2 — Yunan ordusunun, ilk zamanlarda Anadoluda rahatça ilerlemesine engel olmak.

3 — Yunan işgal kuvvetlerini her yerde rahatsız ve tedirgin etmek. Kayıp verdirmek.

4 — Türk köylerini, Rum ve Ermeni çetelerinin baskınlarından korumak. Bu çeteleri temizlemek.

5 — Ordunun teşkilâtlanmasına imkân ve zaman kazandırmak.

6 — Gerek Türk hükûmetine, gerekse Dünya kamuoyuna Anadolu hareketini bir millî ayaklanma olarak göstermek.

7 — Müdafaai Hukuk teşekküllerinin kurulmasına, çalışmasına destek olmak. Bu sahada mücadele aleyhtarlarını sindirmek, bertaraf etmek.

8 — Karşı ihtilâl hareketlerini bastırmak.

9 — İstanbul - Ankara yolunu açmak. (Kocaeli bölgesindeki Kuvayi Milliyenin bu hizmeti, bilhassa dikkatle üzerinde durulmaya değer. İstanbuldan Ankaraya kaçanlar bu sayede Kocaelinden geçebilmişler ve silâh, cephane, malzeme nakliyatı mümkün olabilmiştir.)

10 — Büyük taarruzdan önceki muharebelerin hemen hepsinde orduya yardımcı olarak savaşmak.

Kuvayi Milliyenin daha başka hizmetleri olmadığı elbette söylenemez. Biz burada, tesbit edebildiğimiz önemli hizmetleri belirtmiş bulunuyoruz.

KUVAYİ MİLLİYENİN BÜNYESİ

Millî Mücadele dediğimiz büyük kavgada Kuvayi Milliyenin gerçek yerini ve değerini tâyin edebilmek için, bu kuvvetleri teşkil eden insanların kişilikleri hakkında fikir sahibi olmak şarttır. Diğer taraftan, Kuvayi Milliyenin mücadele içindeki çeşitli dav-

ranışları ve görülen çelişmeler, yine bu insanların kişiliğiyle değerlendirilebilir. Nihayet, Kuvayi Milliyeye neden son verildiğini ancak bu ölçüyle anlayabiliriz. Ne Çerkez Ethem'in ve kardeşlerinin serkeşliği, ne de Demirci Efenin şımarıklığı Kuvayi Milliyeyi ortadan kaldırmak için asıl ve tek sebep değildir. Bu hususta en önemli etken, Kuvayi Milliyenin bünyesidir.

Bugüne kadar, Kuvayi Milliye ya kötülenmiş veya topyekûn övülmüştür. Taban tabana zıd olan bu iki yol da hatalıdır. Doğru kanaat, ancak gerçeklere inilerek bulunabilir. Kuvayi Milliye bünyesi içinde dövüşenlerin hepsi, elbette birer millî kahraman değildi. Bunların içlerinde Çerkez Ethem, Demirci Efe gibi şefler bulunmasa idi, durumun daha başka türlü olacağını da sanmıyoruz. Kuvayi Milliyenin kötü sonunun tek sorumluları da bu şefler değildi. Binaenaleyh, şeflerin lânetlenmesi Kuvayi Milliyeyi bu açıdan beraet ettiremez.

Kuvayi Milliye müfrezeleri, genel olarak şu kişilerden kurulmuştur :

a) Dağda gezen eşkiya ve zeybekler,

b) Asker kaçakları (Millî Mücadeleden önce kaçanlar, mücadele sırasında kaçanlar ve askere alınmamak için Kuvayi Milliyeye katılan peşin kaçaklar),

c) Herhangi bir vukuat işleyip adaletten kaçan suçlular,

d) Hapishanelerden çıkarılan mahkûmlar ve zanlılar,

e) Soyguna, vurguna hevesli maceraperestler ve belâlı takımı.

f) Karşı ihtilâl hareketlerine karışmış olup, bu hareketler bastırıldıktan sonra affa uğramak için iltica edenler,

g) Bir nevi askere alma şeklinde köylerden, kasabalardan toplanan kimseler (Bunlara «mükellefler» de diyebiliriz),

h) Gerçekten millî ve vatanî duygularla, başka amaç gözetmeksizin mücadeleye atılan gönüllüler.

Bazı Kuvayi Milliye müfrezelerinde her çeşit insan bulunduğu gibi, bazıları daha az ve karışık veya bir tip insandan ibaret idi. Bunların dışında, suçlarını affettirmek için bir veya bir kaç kişi tarafından hazırlanıp, teçhiz edilerek cepheye gönderilen milis kuvvetlerine de rastlamaktayız. Bunlar da Kuvayi Milliyenin ayrı bir kolunu temsil etmektedir.

Kuvayi Milliye müfrezelerinden bir kısmı her taraftan kopup gelmiş insanlardan, bir kısmı ise özellikle belli bir yerin, kasa-

banın veya aşiretin insanlarından teşekkül etmişti. Birçoğunun bünyesi taşıdıkları isimden de anlaşılıyordu.

Kuvayi Milliye birliklerini belli etmek için çeşitli isimler kullanılmıştır. **«Kuvayi Milliye»**, **«Milli Kuvvetler»**, **«Çete»**, **«Müfreze»**, **«Millî Müfreze»**, **«Mücahidin»**, **«Milis»** genel olarak kullanılan deyimlerdir. Bazıları için **«tabur»**, **«alay»** gibi askerî deyimler de kullanılmıştır. Ayrıca her birliğin özel bir ismi var. Bu isimler, ya kumandanın, reisin ismi veya birlik mensuplarının toplandığı yerin ismi yahut sembolik bir isim oluyordu. Bazı örnekler verelim :

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, Alaşehir Kuvayi Milliyesi, Osmancık Millî Müfrezesi, Bursa Müfrezesi, Eskişehir Millî Taburu Millî Kütahya Alayı, Balkan Akıncıları;

Ziver Bey Müfrezesi, Teğmen Kadri Müfrezesi, Binbaşı Nazım Müfrezesi, Arnavut Kâzım Çetesi, Yahya Kaptan Çetesi;

Gökbayrak Müfrezesi, Fatih Taburu, Müdafaai Vatan Taburu, Kara Keçili Alayı, Demir Alayı, Çelik Alayı, Albayrak Müfrezesi.

Pek nadir olmakla beraber Kuvayi Milliye birliklerine bir fikir içtihadı ifade eden isimler de verilmiştir. Meselâ, Bolşevik Taburu.

Kuvayi Milliye genişleyip cephe teşkilâtı kurulduktan sonra, bir kumanda altında toplanan çeşitli Kuvayi Milliye birlikleri tuttukları cephenin adiyle anılmıştır. Menderes Alayı, Aydın Alayı, Adagide Dağ Taburu gibi...

Kuvayi Milliye birlikleri muntazam ordu hâline getirilirken bunlardan taburlar ve alaylar teşkil edilerek, ordu birliklerinde olduğu gibi numara verilmiştir. Eskişehir - Kütahya muharebelerine tekaddüm eden devrede ordu, grup teşkilâtı yaparken Afyon mıntakasında vücuda getirilen XII. Grup, 57. Tümen ve 4. Süvari Tugayı ile bir Mürettep Tümenden kurulmuştur. Bu mürettep Tümenin teşkilâtı bir nizamiye alayı ile 1. ve 2. Milis Alaylarından. 35. Süvari Alayı ve Süvari Milis Alayından ibaret idi. Kuvayi Milliyenin önemli bir kısmına uzun bir zaman **«Kuvayi Seyyare»** adı verilmiştir.

KUVAYİ MİLLİYE KUMANDANLARI

Kuvayi Milliyenin bünyesi, şüphesiz, kumandanlariyle sıkı sıkıya ilgilidir. Herhangi bir Kuvayi Milliyenin kumandanı eski bir eşkiya reisi ise, maiyeti de ona göre olacaktı. Yalnız vatan kay-

guslyle ortaya atılan gönüllülerden müteşekkil bir Kuvayi Milliye müfrezesine ise başka tip bir kumandan gerekli idi. Bu sebeple Kuvayi Milliye müfrezeleri ile kumandanları genellikle birbirine denk değerde idi. Fakat, önemli bir kısmında açık çelişmeler görülmektedir. Kuvayi Milliyenin sevk ve idaresi, bu bakımdan çetin güçlükler arzetmiştir. Yetişme tarzı ve karakteri bakımından milis kuvvetlerini ustalıkla idare edebilecek kumandanların yanında, bu işe günün şartları icabı tesadüfen girmiş olanlar az değildi.

Kuvayi Milliye Kumandanlarını şu şekilde bir tasnife tâbi tutabiliriz :

1 — Efeler ve eşkiya reisleri :

Efeler, genellikle zeybek çetelerinin başındaki adamlardır ve bunlar da aslında birer eşkiya reisidirler. Aydın ve havalisine has bir deyim olan efelik ve zeybeklik, bir takım özelliklere sahip olmakla beraber esasta bildiğimiz eşkiyadan pek farklı değildir. Kuvayi Milliye teşkilâtı kaldırılıncaya kadar, büyük kuvvetlere kumanda eden ve bir çok efeleri ve başka millî kuvvetleri idaresi altına alan iki ünlü efe vardır: Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe.

Kuvayi Milliye kumandanlarından bir kısmı da eşkiya veya çete reisleri idi. İpsiz Recep gibi bir çok eşkiya reisi ya bağımsız olarak, veya daha büyük bir Kuvayi Milliye grubu içinde müfrezelere kumanda etmişlerdir. Kuvayi Milliye gruplarına yarı resmî şekilde düzen ve yön veren bazı askerî şefler, yapılan işe göre **«Çete»** deyimini bayağı bularak, bunlara **«Mücahidin»** demeye itina göstermişlerdir.

2 — Komiteciler :

Kuvayi Milliyenin komiteci kumandanları, Osmanlı İmparatorluğunun son devrinde Balkanlardaki çeşitli mücadelelerde Balkan Komitecilerine kıyasla yetişmiş veya yetiştirilmiş kimselerdir. Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık gibi...

3 — Sivil Kumandanlar :

Gerçek anlamiyle asıl milis kumandanları bunlardır. Silâhla oynamak meslekleri olmadığı hâlde, düşman istilâsı karşısında devletin âcizini ve ordunun zayıf durumunu görerek vatanı müdafaa maksadiyle silâhlı halk kuvvetleri vücude getirip, onları

sevk ve idare etmişlerdir. Bu sivil Kuvayi Milliye Kumandanlarının, Efeler ve Komiteci Kumandanlar kadar başarı gösterdikleri ve etkili oldukları söylenemez. Fakat hizmetlerini küçümsemeye de imkân yoktur. Bir kısmı, aydın kimselerdi, bir kısmı da bölgelerinin eşrafından idi. Aydınlar arasından çıkan sivil kumandanlara, Biga Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey, Geyve Kaymakamını, Saraçoğlu Şükrü Beyi, Mahmut Esat Beyi örnek olarak gösterebiliriz. Alaşehirli Mustafa Bey, Ayazmendli Niyazi Bey, sivil Kuvayi Milliye Kumandanlarının eşraf tipine örnek teşkil eder.

4 — Subaylar :

Kuvayi Milliye Kumandanları arasında çok sayıda subay vardır. Asteğmenden generale kadar her rütbeden subay, ya kendiliğinden, ya da üst makamların emriyle Kuvayi Milliyede görev almıştır. Bunlar arasında, muvazzaf subaylar, emekli veya müstafi subaylar ve yedek subaylar vardır.

Milis Kuvvetlerine doğrudan doğruya kumanda eden subaylardan başka, büyük Kuvayi Milliye teşekküllerinin asker olmayan kumandanlarının yanında müşavir, kurmay olarak çalışan subaylar da görülür.

Subaylar, milis kuvvetlerine kumanda etmekte genellikle çok sıkıntı çekmişlerdir. Hele efeler ve zeybekler, eşkiya reisliğinden gelme Kuvayi Milliye Kumandanlariyle beraber çalışanlar tatsız olaylarla karşılaşmışlar, büyük tehlikelere maruz kalmışlardır. Aralarında, bir efenin, bir zeybeğin, bir eşkiyanın kurşunu ile öldürülenler az değildir. Buna mukabil, eski bir süvari subayı olan Çolak İbrahim ve Sarı Efe adiyle anılan Jandarma Yüzbaşısı Edip gibi milis kuvvetlerini sevk ve idare etmekte, efeler ve diğer eşkiya reisleriyle aynı şartlarla ilişki kurmakta ustalık gösteren subaylara da rastlanır.

KUVAYİ MİLLİYENİN
MEVCUDU

Kuvayi Milliyenin mevcudunu belli bir sayı ile kesin olarak ifade etmeye imkân yoktur. Herhangi bir dönemde **«Kuvayi Milliyede şu kadar siâhlı vardı»** denilemiyeceği gibi, bir gün için tesbit olunacak sayı, ertesi gün muhakkak değişiyordu. Bu değişiklik kâh artış, kâh azalış şeklinde devam etmiştir. Kuvayi Milliye müfrezelerinin insan sayısının genel toplamı, en kuvvetli seviyesine ulaşıncaya kadar, şüphesiz devamlı olarak artmış-

tır. Fakat; bu halde bile istikrarlı bir artış yoktur. Bu durum, millis kuvvetlere has bir özelliktir. Ordu gibi bir disiplin kuruluşu olmadıkları için, mevcutları günü gününe tesbit de edilmemiştir. Eldeki sayılar takribî veya tahminidir.

Kuvayi Milliye mevcudunun sürekli değişmesinin en önemli sebebi, bu organizasyona dahil olmanın **«Askerlik mükellefiyeti»** gibi bir zorluğa dayanmamasıdır. Herhangi bir Kuvayi Milliye mensubunun müfrezesini bırakıp köyüne gitmesini, orduda olduğu gibi **«firar»** saymak mümkün değildi. Büyük çoğunluk, Kuvayi Milliyeye kendi isteğiyle katıldığı için, herkes dilediği zamanda olmasa bile herhangi bir fırsatta teşkilâttan çekilebilirdi. Özellikle savaşa tutuşup bozguna uğrayan müfrezelerin mensupları kolayca dağılabiliyordu. Böyle hallerde, insanların üzerine çöken yılgınlık ve moral kırıklığı kavgadan kaçmaya heveslı olanlara bir fırsat vermiş oluyordu. Hattâ zaferle sonuçlanan muharebeler sonunda bile, Kuvayi Milliye müfrezelerinin dağıldığı ve savaşçıların köylerine çekildikleri görülmüştür. Bu gibi olaylardaki dağılmaya ise, **«Zafer kazanıldı. Sonuç alındı. Artık yapacak iş kalmadı»** düşüncesi sebep oluyordu.

Düşman harekâtının durakladığı dönemlerde, bazı Kuvayi Milliye müfrezelerinin mevcudu bilhassa azaltılırdı. Daha çok, Müdafaai Hukuk teşekküllerinin, Heyeti Milliyelerin vücuda getirdikleri ve kısmen bir nevi mükellefiyetle takviye ettikleri müfrezelerde bu usule daima başvurulmuştur. Gerek ikmal ve iaşe yükünü hafifletmek, gerekse savaşçılara bıkkınlık vermemek maksadiyle müfrezeler, âdeta kısmî terhise tâbi tutulurdu. Bu hareket tarzının diğer bir faydası da, işinden gücünden kalmış, yorulmuş savaşçıları yenileri ile değiştirmek imkânını vermesidir. Kuvayi Milliye kadrolarının bu gibi zorunluklarla daraltılmasının en geniş tatbikatı 1920 yılı başında yapılmıştır.

Heyeti Temsiliye, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa, Ordu birliklerinin olduğu gibi, Kuvayi Milliyenin mevcudunu da muntazaman öğrenmeye önem vermiştir. 14. Kolordunun tümenlerine ve Refet Beye gönderdiği 8 Nisan 1920 tarihli şifre ile her Cumartesi günü kendisine bilgi verilmesini istemiştir. Bu şifrenin 4. maddesi şöyledir :

«Kolordu kıt'alarından başka, Kuvayi Milliye teşkilâtının da yukarıdaki maddelere göre vaz'ülceyşi, muharip, esliha ve cephane ve mühimmat kuvvetlerinin ayrı bir madde halinde olarak iraesi.»

22 Haziran 1920 de Yunan taarruzu başladığı sırada Milis Kuvvetlerinin mevcudu hakkında bir fikir vermek üzere 21 Haziran 1920 Kuvvei Umumiye cetvelinden alınan aşağıdaki tabloyu okuyucuların tetkikine sunuyoruz :

Milis kıt'alarının isimleri	Bulundukları yer	Subay	Erat
Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelere bağlı zeybekler	Nazilli, Atça ve diğer yerler	0	628
Aydın Alayı	Büyük Menderes Aydın cephesinde	45	1180
Aydın Dağ Taburu	Büyük Menderes Aydın cephesinde	4	400
Menderes Alayı	Büyük Menderes Aydın cephesinde	20	1104
Adagide Dağ Taburu	Adagide cephesinde (Üç Yol)	13	359
Balyambolu Bölüğü ve müstakil zeybek müfrezeleri	Balyambolu cephesinde	15	504
Adagide Müstakil Zeybek müfrezesi	Adagide (Üçyol) cephesinde	0	504
Milis Süvari Bölüğü	Adagide cephesinde Ovacık'ta	12	197
İstihkâm Bölüğü	Köşk'te	2	159
Söke Bl ve Milisler	Söke mıntakasında	2	320
Kuşadası Bl. ve Milisler	Kuşadası mıntakasında	5	425
Koçarlı Bölüğü	Koçarlı'da	0	92
Toplam		**118**	**5608**

Bu tablo yalnız İzmir Güney cephesinin milis kuvvetlerini göstermektedir. Alay, tabur ve bölük olarak zikredilen milis kuvvetler nizamiye kıt'aları gibi kurulmuş kıt'alardır. Aynı cephedeki nizamiye kıt'alarının, yâni 57. Tümenin yine 21 Haziran 1920 deki mevcudu ise şöyledir :

Subay : 143
Erat : 4390

Görülüyor ki, bu cephedeki milisler, ordu birliklerinden fazladır. Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelerin zeybeklerinin yukarıdaki tabloda eksik gösterildiğini tahmin ediyoruz. O tarihte

Anzavur ve Bolu istanlarının bastırılmasına gönderilen zeybek atlıları cetvele dahil edilmemiş olsa gerek.

Batı Cephesinin Kuzey kesiminde ve Kocaeli Bölgesinde Kuvayi Milliyenin mevcudu ile Batı Anadoluda Haziran 1920 ortalarında bütün Milis Kuvvetlerinin —Çerkez Ethem kuvvetleri dahil— 15 bin kişi kadar olduğu tahmin edilebilir. Bu sayının, Kuvayi Milliyenin ulaştığı en yüksek seviye olduğu muhakkaktır.

KUVAYİ MİLLİYENİN KARAKTERİSTİĞİ

Kuvayi Milliyenin bünyesini yukarıda ana hatlariyle izah etmiştik. Bu bünyenin ve içinde bulunduğu şartların icabı olarak Kuvayi Milliyenin bazı karakteristik özellikler göstermesi tabiîdir. İlk bakışta, düşman işgaline karşı direnen silâhlı halk kuvvetlerinden başka bir şey olmayan milis teşkilâtı, bir bakıma bu görünüşü ile çelişir durumdadır. Daha başka türlü ifade etmek gerekirse, Kuvayi Milliye silâhlı halk kuvvetleri kuruluşunda olduğu halde gerçek anlamda halkla fazla ilgisi yoktur, diyebiliriz. Çünkü, Kuvayi Milliye halkı korkutmuş, yıldırmış, soymuş, halka fena muamele etmiştir. Kuvayi Milliye, hemen her yerde terör havası yarattığı için halk tarafından sevilmemiştir. Kuvayi Milliye teşekküllerinin hepsinin bu şekilde olduğunu iddia etmek, şüphesiz mümkün değildir. Fakat, büyük çoğunluğu böyledir.

Kuvayi Milliyenin sevimsiz görünmesinde halkın o günlerdeki psikolojisinin de etkisini kabul etmek gerekir. Kuvayi Milliye devrinde, halk psikolojikman henüz dövüşmeye hazır olmadığından, dövüşmeye çıkanları sevmiyordu.. Diğer taraftan, Kuvayi Milliye çetelerine, müfrezelerine dayanan bazı Müdafaai Hukukçular, Heyeti Milliyeciler veya böyle görünen mütegallibe, bölgelerinde şahsî nüfuz ve itibarlarını arttırmak için Kuvayi Milliyeyi âlet olarak kullanmaktan geri kalmamışlardır. Eşraf takımından olan bu gibi kimseler hattâ bazı muvazzaf ve yedek subaylar nüfuz, itibar ve şahsî menfaat yolunda önlerine çıkan engelleri kaldırmak maksadiyle Kuvayi Milliyeyi etrafa bir umacı gibi gösteriyorlardı. Çok yerde Kuvayi Milliyenin halk tarafından sevilmeyişinin bir sebebi de budur.

Kuvayi Milliyenin faaliyetinde, yağma, talân, gasp gibi olaylara bol bol rastlanır. Özellikle, ayak takımı kimselerden müteşekkil ve eşkiya reisleri tarafından idare edilen müfrezelerin bu

gibi hareketleri hiçbir zaman önlenememiştir. Kanun dışı bir hayat sürerken, Kuvayi Milliyeye katılan eşkiya çetelerinden namuslu davranmaları esasen beklenemezdi. Bunlar, düşmana karşı savaşa girmekle, takibata mâruz kalmadan sanatlarını daha rahat icra etmek imkânını bulmuş oluyorlardı. Bu gibi haller Büyük Millet Meclisine kadar intikal etmiş ve müzakere konusu olmuştur. Misâl olarak, bir mebusun Millî Müdafaa Vekili tarafından cevaplandırılmak üzere 22 Ağustos 1920 de Meclise verdiği önergeyi aşağıya alıyoruz :

«Kuvayi Milliye efradından bazılarının esnaftan mübayaa eyledikleri eşyanın bedelini vermemek veyahut kendisince tayin eylediği miktarda bir bedel vererek fiatı mukarrerenin kısmı âzamını kesmek vesaire gibi halkı iz'aç eyleyecek tecavüzatta bulundukları lisanı halkta deveran ediyor. Halkımızın hükûmeti milliyeye karşı bürudeti tedriciyesini intaç eylemek istidadını haiz olan bu gibi halâtı müessifenin vukuu acaba sahih midir?..»

T.B.M. Meclisinin 26 Eylül 1920 günlü yetmiş üçüncü toplantısında Millî Müdafaa Vekâleti Vekili İsmet (İnönü) Bey bu önergeyi yazılı olarak cevaplandırmış ve Kuvayi Milliye efradından bazılarının iddia olunduğu gibi hareket ettiklerini kabul etmiştir. İsmet Bey cevabında, yakalananların cezalandırıldıklarını, cepheye gitmiş olanın cezalandırılmaları için kumandanlarına yazıldığını, cezalandırılacaklarını anlayan bazı kimselerin de firar ettiklerini bildirerek, zarar gördüğünü isbat edenlere peyderpey tazminat verildiğini ifade etmiştir.

Kuvayi Milliye müfrezelerince halk aleyhinde öyle suçlar işlenmişti ki, Mebus Cemil Beyin yukarıdaki önerge ile B.M.M.'nin huzuruna çıkarmak istediği suç diğerlerinin yanında çok hafif kalır.

16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresince alınan kararların 6. maddesi, Kuvayi Milliyenin yukarıdan beri izahına çalıştığımız davranışına karşı duyulan tepkiyi çok güzel ifade ettiğinden buraya aynen alıyoruz :

«Madde 6 — (Hareketi Milliye — Reddi İlhak) bu gayeye mâtuf hareketi milliyeyi teşkilâtı muntazama ile yaptığı gibi, icabederse bundan sonra aynı tarz kabul edildiğinden şekâvete müncer çeteciliği nefretle reddeder.»

Bu satırların yazıldığı günlerde Kuvayi Milliyenin iki buçuk aylık bir geçmişi vardı. Ne Çerkez Ethem, ne de Demirci Mehmet Efe henüz palazlanmamıştı.

Alaşehir Kongresi kararlarının 25. maddesine de şöyle bir hüküm konmuştu :

«Madde 25 — Cephe mürettebatının hattı harp gerilerinde bilâ vazife müsellâhan dolaşmaları sureti kat'iyede memnudur.»

Daha önce toplanmış olan Balıkesir Kongresi ise «çeteciliklten nefret» ettiğini kararları arasına almıştı. Fakat, bütün bu tedbirler esasa müessir olamamıştır.

I. MADDÎ VE MALÎ KAYNAKLAR

Bütün belli başlı gelirleri haciz altına alınmış borçlu bir devlet; fakir bir halk; verimsiz bir memleket!. Millî Mücadelenin maddî ve malî kaynakları, işte bu kısır alan üzerinde aranacaktı.

Başlangıçta bütün şartlar cesaret kırıcı idi amma, para meselesi hepsinden zor görünüyordu. Anadoluda, Avrupa ölçüsüne göre ne zengin bir burjuva sınıfı, ne kuvvetli bir sanayici zümre ve ne de kasaları dolu bankalar vardı.[41]

Mücadele taraflısı olanlar bile, para konusunda bir çıkmazda bulunduklarını sanıyor ve kuşkularını şöyle belirtiyorlardı:

«Parasız, ordusuz ne yapabiliriz?»[42]

En iyimser bir düşünce ile, askerî bir zafer kazanıp, memleket kurtarılsa bile bağımsız bir devlet olarak yaşamanın imkânsızlığına inananlar, yine para meselesini ileri sürüyorlardı:

«Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz, diyecekler; halbuki bizim gelirimiz borcumuzun faizini bile karşılamıyor.»

*
* *

Millî Mücadelenin maddî ve malî külfetinin büyük kısmını, bir süre **«nakdî ve aynî teberru»** adiyle, ondan sonra da **«vergi»** ve **«tekâlifi harbiye»** olarak tamamen halk çekmiştir. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Anadoluda iyi kötü bir devlet düzeni kuruncaya kadar, halktan **«nakdî ve aynî»** yardım sağlama keyfiyeti, Kuvayi Milliyenin ve Müdafaai Hukuk Teşekküllerinin değer ölçülerine bağlı idi. Bu ölçü, bazı Kuvayi Milliye Kumandanlarının elinde halkı soymak derecesine vardığından, Müdafaai Hukuk Kongreleri, malî meseleler hakkında bir takım kararlar almış ve bir teşkilât işi olarak Kuvayi Milliyeyi beslemeye çalışmıştır.

---

[41] Osmanlı Bankasının Anadoluda (43) şubesi vardı. Z. Bankasının 1920 de sermayesi 11,5 milyon lira idi.

[42] Kara Vasıf tarafından Sivas Kongresinde söylenmiştir.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinin bu husus ile ciddî olarak uğraştığı görülmektedir. 31 Temmuz 1919 günü toplanan Balıkesir Kongresinde:

— Merkez Livada (Balıkesir) olduğu gibi Kazalarda ve maliye teşkilâtı ve levazım heyetleri kurulmasına,

— Nahiyelerden gönderilen efradın masraflarını Kazaların karşılayıp, sonra umumî masraftan mahsup edilmesine,

— Cephelere sevkedilecek efradın başında eşraftan bir kimsenin bulunmasına,

karar verilmiştir.

Alaşehir Kongresi, Balıkesir Kongresinin koyduğu esaslara uymuştur. 7 Ağustos 1919 da toplanan Nazilli Kongresi ise, Kuvayi Milliyenin malî ve maddî ihtiyaçlarını karşılamak için daha ayrıntılı kararlara varmıştır. Şöyle ki:

— Mücahitlerin ve Heyeti Milliyenin mahallî masraflarının temini, ahaliden verilecek nakdî ve ayni teberruların toplanmasına bağlıdır.

— Her şahsın ne miktar teberruda bulunacağı, ihtiyar heyetleri tarafından o şahsın mâlî tâkati hakkında verilecek malûmata dayanılarak Heyeti Milliyece kararlaştırılacaktır.

— Her çeşit ferdî hareket menedilecektir. (Para ve mal toplamak kastediliyor.)

— Mücahidin rüesası (yâni Kuvayi Milliye Kumandanları) ümera ve zabitan sınıfına dahil bulunduklarından bunlar için teberru mükellefiyeti tatbik edilmiyecektir.

— Nakdî ve fiilî teklifattan imtina edenlerin cezası, mücahidin rüesası tarafından ittihaz ve yine onlar tarafından tatbik edilecektir.

— Dâvet vukuunda 100 lira teberruda bulunanlar cepheye gönderilmeyip işleri başında bırakılacaklardır. Ancak bu muafiyet 3 ay için muteber olacaktır.

Bu kararların kesin bir düzen içinde yürütülmesine imkân yoktu. Memleketin içinde bulunduğu genel şartlar, değişik yerlerin özellikleri ve her tarafta gerek Müdafaai Hukuk, gerekse Kuvayi Milliyenin lider kadrosunu teşkil eden insanların idrâk ve kabiliyetlerinin farklı oluşu bir düzensizlik yaratıyordu. Bu hal, Ankara Hükûmeti kurulup, Anadoluda otorite sağlanıncaya kadar sürdü.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinden sonra Kuvayi

Milliye teşkilâtı genişlemeye başlamıştı. İlk zamanlar yalnız gönüllülerden ibaret olan müfrezeler, Kongrelerin aldığı seferberlik kararıyle çoğalınca bunlara silâh temini, iaşe işleri ve daimi gönüllü efradın[43] ve müfreze kumandanlarının maaşlarının ödenmesi büyük bir mesele oldu. Silâhı ordu veriyordu. Parayı bağış şeklinde halk karşılıyordu. Müfrezeleri, bulundukları köyler besliyordu. Fakat artık hiç biri yetmez oldu. Bunun üzerine bir çok yerlerde aşar ambarlarına, banka olan yerlerde bazı bankaların paralarına vaziyet edildi. Balıkesir, Akhisar, Alaşehir gibi birkaç yerde, şehirlere dışardan gelen mallara oktruva resmi kondu. Silâh meselesi de, bu sıralarda, temin olunan silâh mevcudu kadar mücahit toplamakla halledildi.

22 Mart 1920 günü toplanan **«İzmir Şimal Mıntakası Kuvayi Milliye Heyeti Umumiyesi»** daha sağlam malî kararlar almıştır. **«Bütçe»** başlığını taşıyan bu kararlar şöyledir:

«Muhammen sarfiyat 30.000 liralık bir bütçe üzerinden tasavvur edilmiştir. Gelir kaynakları şunlardır:

a) Belediye bütçelerinde muhammen varidattan fazlasının nısfı.

b) Mezbaha ve pazar rüsumunun bir misli belediyelerce fazla tahsil edilerek Kuvayi Milliyeye verilecektir.

c) Her münavebe için bedeli nakdi olarak 100 lira alınacaktır.

d) Aşağıdaki yazılı tüccâr mallarının ithalât ve ihracatlarından muayyen bir resim alınacaktır: Buğday okkasından 1 kuruş, sair zahireler 20 para, susam ve pirinç 2 kuruş, fasulye ve mercimek 1 kuruş, tütün 5 kuruş, afyon 50 kuruş, üzüm 2 kuruş, incir 60 para, şeker 2 kuruş, kahve 5 kuruş, palamut kantarına 2 kuruş, badem içi okkasına 10 kuruş, ceviz içi 6 kuruş, acı badem 6 kuruş, bal 5 kuruş, çivi ve demir 20 para, kösele 10 kuruş, sabun 1 kuruş, yapağı ve yün 2 kuruş, gaz sandığı 2 kuruş, zeytinyağı okkasına 3 kuruş, (Kırkağaç ve Akhisar müstesna) iplik paketine 10 kuruş, manifatura büyük balya 500 kuruş, küçük balya 300 kuruş, yumurta tanesine 5 para, ispirto kilosuna 50 kuruş, rakı vesair müskirat okkasına 100 kuruş ve diğer eşya için mahallinin tâyinedeceği miktar.»

---

[43] Daimi gönüllü efrada ayda 5-15 lira maaş veriliyordu.

Mücadele azminin zorladığı ve meşru sayılması gereken bütün bu tedbirlerin yanı sıra, bazı Kuvayi Milliye müfrezeleri halkı soymaktan geri kalmamışlardır. Mühim kısmı eşkıyalıktan yetişme kimselerden, zeybeklerden, efelerden teşekkül eden ve cephe boylarında, cephe gerilerinde pür silâh dolaşan bu **«Mücahidin»** ihtiyaçlarını değil, çok fazlasını halktan zorla alıyorlardı.

Demirci Mehmet Efenin yanında çalışmış olan bir doktorun[44] anlattığı şu küçük macera bu konuda verilecek yüzlerce örnekten biridir:

«Bir gün düşmanın taarruza geçtiği, Nazilliye doğru ilerlediği haberi geldi. Kasaba boşaltıldı. Biz de hastahaneyi boşaltarak Sarayköye çekildik. Hemen arkasından düşman ileri harekâtının durduğu, Nazillinin işgal edilmediği haberini aldık. Nazilliye döndük. Şehir bomboştu. Yalnız zeybekler vardı. Çarşı açılmış; zeybekler develeri getirmiş, mağazaları yağma ediyor, tüccârın malını yükleyip götürüyorlardı.»

Halbuki Nazilli halkı, Kuvayi Milliyeye **«aynî ve nakdî»** teberru vermekte kusur etmemişti.

Anadolunun bir ucu böyle iken diğer ucu nasıldı? Aynı günlerde Erzurumda geçen bir olay, hem buradaki Müdafaai Hukuk teşkilâtının, hem halkın, hem de Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşanın malî durumunu göstermektedir. Bu olayı **«Millî Mücadelede Erzurum»** adlı kitabında Cevat Dursunoğlu şöyle anlatır:

«Tarih Ağustos ayının sonlarına doğru. Sivas Kongresi Eylül ayının dördüncü günü toplanacak. Paşa hareket hazırlığında. İçimizden Paşa ile en çok Kâzım temas ediyordu. Bir gün birkaç arkadaş Necatinin evinde toplanmıştık. O gün Mustafa Kemal Paşanın yanından gelen Kâzım, arkadaşlara Paşanın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı. Zaten nizamname de, temsil heyetinin masraflarını karşılamak ödevini Müdafaai Hukuk teşkilâtına vermişti. O zamanlar bunu Erzurum Müdafaai Hukukundan başka bir yer yapamazdı. Halbuki o gün Müdafaai Hukukun elinde yalnız seksen lira kadar bir para vardı. O zamana kadar halktan toplayabildiğimiz bin beş yüz lirayı öbür vilâyetlerden kongreye gelmiş olan âzaların yerleştirilmesi, telgraf muhabereleri gibi acele işlere harcamıştık.

[44] Sipahi Ocağı Kulübü Başkanı Dr. Necdet Bey ile 23/12/1959 da yaptığımız görüşmeye ait notlardan.

Hiç birimizde de para yoktu. Hepimiz «Kutilâyemut» yaşayabiliyorduk. Paşaya hiç olmazsa bin lira kadar bir para temin etmeli idik. Ama nereden? Böyle mühim bir zamanda Cemiyetin parasızlığını kimseye söyliyemezdik. Bu bizim için bir zaaf olurdu. İlk tedbir olarak hepimiz çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların gözyaşlarına bakmıyacaktık. Fakat bunların da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak sarfolunmuştu. Hepimizi bir düşünce aldı. Daha başlangıçta bu kadar küçük bir şey karşısında bunalırsak büyük işi nasıl başaracaktık.

«Heyeti Faale» âzasından Emekli Binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla kâmil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek «Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne Paşa ve ne de başka hiç bir kimse bilmeyecek. İleride Müdafaai Hukukun parası olursa verirsiniz. Olmazsa helâl olsun. Ben devletin verdiği tekaüt aylığı ile geçinir giderim» dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam bizi o günkü en büyük kaygumuzdan kurtarmıştı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplayarak bin lira yaptık ve Kâzım delâletiyle Paşaya ulaştırdık. Paşanın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbuldan ayrılışından yedi buçuk ay geçtikten sonra Ankaraya geldiği zaman bin iki yüz lira parası vardı. Mütfü Rifat Efendi, Ankara tüccarından altı bin lira toplayarak Paşaya verdi.[45]

Mustafa Kemal Paşa parasız idi. Büyük projelerle İstanbuldan ayrılırken, Anadoluda kendisine verilecek bin liranın değerini düşündü mü bilmiyoruz. İnceleyebildiğimiz belgeler ancak şunu gösteriyor ki, Mustafa Kemal Paşa İstanbuldan hareket edeceği günlerde karargâhına mensup subayların üçer aylık maaşlariyle bir miktar olağanüstü ödenek almak için çok uğraşmıştı. Zaferden sonra tasfiye ettiği siyasî hasımları onun, padişah tarafından verilmiş önemlice bir para ile Anadoluya geçtiğini söylerler. Halbuki bu söylentinin doğruluğunu gösterecek en ufak bir delile

[45] Bu bilgiyi bize, Millî Mücadelenin Maliye Vekillerinden Hasan Fehmi Ataç 25/11/1959 günü vermiştir.

henüz rastlanmış değildir. Mustafa Kemal Paşanın İstanbuldan ayrıldığı sıralarda Dahiliye Nezaretini işgal eden Mehmet Ali Bey[46], Paris'te çıkardığı «La Republique Enchene» adlı gazetesinde 9. Ordu Kıtaatı Müfettişine verdiği yirmi beş bin liraya ait makbuzun klişesini yayınlamıştır. İşte Mustafa Kemal Paşanın Anadoluya götürdüğü bütün para bundan ibarettir.

Dahiliye Nezareti, örtülü ödeneğinden ödenen bu parayı Mehmet Ali Bey, yanında Emniyet şube müdürlerinden Râdi Bey[47], olduğu halde, Mustafa Kemal Paşayı Samsuna götürecek vapura hareketinden biraz önce gelerek bizzat vermiş ve klişesi yayınlanan makbuzu da orada Râdi Bey yazmıştır.

Millî Mücadele Lideri, Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar ancak bu kadar mir malî imkâna sahip olabilmiş ve kolayca anlaşılacağı üzere para bakımından hiç bir zaman kaygusuz kalmamıştır.

***

Büyük Millet Meclisi hükûmeti ,ilk iş olarak devletin Anadoludaki gelir kaynaklarına el koyacaktı. Fakat bir Düyunu Umumiye idaresi vardı ki, büyük şehirlerin âşarını, Aydın vilâyetinin ağnam vergisini devletten olan alacağına karşılık bu idare toplardı. Düyunu Umumiyenin tahsil ettiği vergiler devlet gelirinin yarısından çok fazla idi.

Çok çetin şartlar içinde başarılacak bir mücadelenin başlangıcında bulunan Ankara hükûmeti, basiretli hareket etmek zorunda idi. Onun için Düyunu Umumiye teşkilâtına dokunulmadı. Mesele politik bir formül ile halledilmeliydi. Bir gün, Düyunu Umumiyenin Ankara mümessili Ali Cevat Beyi makamına dâvet eden Maliye Vekili ona şöyle dedi:

«Biz harb halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin. Ancak masrafınızı alın. Sulh olunca hesaplaşırız.»

Bu teklif Düyunu Umumiyenin de işine gelmişti. Böylece B. M. Meclisi hükûmeti Düyunu Umumiye gelirine el atmış oldu.

Düyunu Umumiye Merkezi ve Damga Matbaası İstanbulda idi. Normal zamanlarda olduğu gibi damga pulu İstanbulda basılıp Anadoluya gönderiliyordu. Ankara hükûmeti Anadoluda satılan bu pulların parasını da İstanbula göndermeyip bir gelir olarak

---

[46] Yüzelliliklerdendir.

[47] Radi Yeğen ile yaptığımız görüşmeden.

bütçeye ekliyordu. Bunun gibi diğer devlet gelirleri de artık Ankaranın eline geçmişti. Bu arada Reji idâresinin tütünlerine de vaziyet edilmiştir. Fakat, bütün bunlara rağmen Anadolunun gelir kaynakları, uzun sürecek yeni bir harbi beslemeye yetecek ölçüde değildi.

Anadolunun malî kaynaklarına B. M. Meclisinin açılışından önce, İstanbul'un işgali üzerine kısmen el konulmuştu. **«Heyeti Temsiliye»** adına Mustafa Kemal imzasiyle kolordulara, vilâyetlere, müstakil mutasarrıflıklara, Şile, Gebze ve Kartal Kaymakamlıklarına yazılan 18 Mart 1920 tarihli şifre şöyledir:

«Atideki mevaddın derhal icra ve neticesinin inbasını rica ederiz.

1 — Memalik-i Osmaniye dahilindeki Osmanlı Bankalariyle Düyunu Umumiye ve Reji idareleri mevcudundan mahalleri en büyük mülkiye ve maliye memurlarını haberdar edecek ve herhangi bir tarafa yapacakları irsalât bu iki memur tarafından murakabe edilerek mavefk makamlarına malûmat i'ta edeceklerdir. Ziraat Bankaları dahi aynı surette mevcudunu bildirmekle beraber, İstanbul merkezinden maada merkezler ile olan muamelâta devam edeceklerdir.

2 — İşbu müesseselerin İstanbula irsalât yapması menolunacaktır.

3 — Yukarıda mezkûr malî müesseseler ile Malsandıklarında ve Evkaf sandıklarında mevcut mebaliğin cinsleri ve merhunatın mecmu kıymetleri gösterilmek üzere 18 Mart 1920 gayesi itibariyle baliğ olduğu miktar derhal bildirilecektir.»

B. M. Meclisi hükûmeti 5 Mayıs 1920 de yaptığı ilk toplantısında Rusya ile temasa geçmek için bir hey'et göndermeye karar verdi. Batı devletlerinin Türkiye hakkındaki niyetleri belli idi. O yönden hiç bir fayda umulmuyordu Doğuda ise dostluk kuracak bir devlet yoktu. Ancak Rusyadan bir şeyler beklenebilirdi. Çarlık rejimi yıkılmış vè emperyalist devletlere karşı mücadele eden yeni bir rejim kurulmuştu. Aynı devletlere karşı dövüşmeye başlayan Türklere Rusyanın seyirci kalmayacağı muhakkak idi. Rusyadan Ankaranın beklediği fayda, siyasî olmaktan çok maddî ve malî yardım idi.

İlk hey'et Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'den teşkil edilip gönderildi. Bu birinci temastan sonra, Moskova Büyük Elçiliğine tâyin edilen Ali Fuat Paşa

da dahil olmak üzere Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerden müteşekkil ikinci bir hey'et gönderildi.

Ankara Rusya'dan çok sayıda silâh, cephane ve harb aracı ile para istiyordu. Uzun görüşmeler, istenilenin hepsini sağlamadı. Bir miktar silâh, cephane ve araç alındı. Ruslar, ayrıca üç parti hâlinde bir milyon Rus altını verdiler. Bu altınlar:

Ferit (Tek) Beyin Maliye Vekilliği zamanında iki yüz bin,

Hasan (Saka) Beyin Maliye Vekilliği zamanında Beş yüz bin,

Hasan Fehmi (Aytaç) Beyin Maliye Vekilliği zamanında Üç yüz bin lira olmak üzere geldi.[48]

Ankaradaki Rus Büyükelçisinin isteği üzerine bu altınlara Ankara hükûmeti adına Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bir milyon liralık makbuz vermiştir. İkinci parti olarak alınan beş yüz bin altının yüz bini, askerî müşavir olarak Moskovaya giden Saffet (Arıkan) ve Nuri (Conker) Beylere teslim olunarak silâh satın almak üzere Almanyaya gönderilmiş, dörtyüz bin altını da Yusuf Kemal Bey beraberinde Kars'a getirmiştir.[49]

B. M. Meclisi hükûmetlerinin en güç işini yüklenen üyeleri şüphesiz Maliye Vekilleridir. Millî Mücadele boyunca Maliye Vekilleri, küçük paraların peşinde koşmak, bekçiliğini yapmak, diğer vekillerin ve kumandanların taarruzlarına mâruz kalmak durumundan kurtulamamışlardır.

Maliye Vekili Ferit (Tek) Beyin anlattığı aşağıdaki yazılı olay tipik bir örnektir:[50]

«Çerkez Ethem, devlet gelirlerine el koyuyordu. Meselâ bir yerde tütün bulsa hemen alıyor ve paraya çeviriyordu. Ben ondan evvel davranıp tütünleri kaldırtmaya başladım. Bir gün bana bir telgraf çekti. (Sen orada bülbül gibi öterken, biz canımızı ortaya koymuş, çarpışıyoruz. Ankara'ya gelince bunun hesabını sorarım.) diyordu.

Hakikaten bir süre sonra Ethem Ankara'ya gelmişti. Bir ak-

---

[48] Hasan Fehmi Aytaç, Ferit Tek ve Yusuf Kemal Tengirşek Beylerle yaptığımız görüşmelerde tespit ettik.

[49] Almanyada enflâsyon hüküm sürdüğü bir sırada silâh mübayaasına giden Saffet ve Nuri Beyler, orada parayı çoğaltmak için borsada oynamışlar ve paranın hepsini kaybetmişlerdir. Onları bir Alman aldatmıştı. Mesele mahkemelik oldu. Fakat bir netice çıkmadı. O gün bu gün de Saffet ve Nuri Beylerden şüphe edilmemiş ve hâdise bir kaza olarak kabul edilmiştir.

[50] 16.12.1959 günü evinde yaptığımız görüşmede anlatmıştır.

şam Vekâletten payton ile evime gidiyordum. Şimdiki Ulus Meydanında Ethem'in adamları arabayı durdurdular, beni indirmek istediler. Ben direndim. Maliye Vekiliyim, devlet adamıyım, nasıl indirirsiniz, diyordum. Onlar da, Ethem'in istasyonda beni istediğini, böyle emir aldıklarını söylüyorlardı. Neyse ki, o sırada bir iki polis göründü, birkaç kişi peyda oldu. Onların müdahalesiyle kurtuldum.»

Hasan Saka Maliye Vekilliğinden istifa edeceğini söyleyince Mustafa Kemal Paşa, **«O halde bana maliyeden anlamayan bir vekil bul!»** diyor.

Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, birkaç meb'usla beraber Meclis Reis Vekili Gümüşhane Meb'usu Hasan Fehmi Beyi dâvet ederek, onlara Hasan Saka'ya söylediğini tekrarlıyor. Yeni Maliye Vekilinin nasıl bulunduğunu Hasan Fehmi (Aytaç) şöyle anlatmaktadır:[51]

«Birkaç isim söylendi. Her defasında «olmaz» diyordu. Nihayet hazır bulunanlardan biri beni teklif edince «tamam!» dedi.. Ben, «Aman Paşam, maliyeciliği bilmem, beni mâzur görün» diye özür diledim. Mustafa Kemal Paşa, «Daha iyi!» dedi. Beni reddedemiyecek duruma sokunca, kabule mecbur oldum. Ne yapmak tasavvurunda olduğumu sordu. «Şu ânda bir şey bilmiyorum, düşüneceğiz» cevabını verdim.»

Millî Mücadelenin en başarılı Maliye Vekilinin Hasan Fehmi Bey olduğunda ittifak edilmektedir. Kendisi diyor ki:

«Osmanlı idaresinde memuriyet yapmış kimselerin ruhuna idarenin âczi ve zaafı sinmişti. Bunlar bizi çok uğraştırdılar.»

Hasan Fehmi Bey, memleketin hudutları henüz belli olmadığı hâlde mümkün olan yerlerde, gelir sağlamak için gümrük teşkilâtı kurmuştu. Güneydeki Gümrük memuru **«Burada evrakı nakdiye yok, gümrük resmini nasıl alacağız»** diye soruyor. Evrakı nakdiye ile altının aynı değerde tedavül edeceğine dair kanun yürürlüktedir. Maliye Vekili Gümrük memuruna şu cevabı veriyor:

«5 Evrakı nakdiye bir altındır. Buna göre cibayet edin.»

Hasan Fehmi Beyin bütün icraatında aynı pratik davranış

[51] 25/11/1959 günü yaptığımız görüşmeden.

görülmektedir. Mustafa Kemal Paşanın, maliyeci olmayan bir Maliye Vekili aramasındaki hikmet işte budur. Millî Mücadele devrinin son Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, şöyle formül bulmuştur: **«Para, yağlı kurşun ve keskin süngüye!»** Onun için, **«Parayı yalnız orduya veriyordum. Ordudan başka teşkilâta ancak günlük zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar verirdim»** diyor.

Ordunun sarfiyatını da kontrol etmek ve disipline sokmak lâzımdı. Bunun için bir kanun çıkarıldı. Ordu defterdarlıkları ve sorumlu saymanlıklar ihdas olundu. Maliyenin memurlarını, ordu başlangıçta yadırgamıştı. Bâzı kumandanlarla maliye arasında tatsız olaylar oldu. Meselâ Ali İhsan Paşa bir gün ordu defterdarını hapsetti. Maliye Ordu mücadelesi bir hayli sürdü. Fakat sistem yerleşti.

Hasan (Saka) Beyin Maliye Vekilliği zamanında, Osmanlı Bankasında hükûmet komiseri olan Kızılay Başkanı Hamit Bey vasıtasiyle, Osmanlı Bankasına müracaat edilmiş ve meşhur «hesabı cariden»[52] 1,5 milyon lira para istenmiş. Banka, Parise sormuş ve aldığı talimat üzerine Ankaraya şu cevabı vermiş:

«Size 1,5 milyon vereceğiz. Yalnız İstanbul hükûmetine vereceğimiz 500.000 liradan haberdar olduğunuza dair bir yazı isteriz.»

Bu cevap Hasan Fehmi (Aytaç) Beyin zamanında gelmiş ve bize anlattığına göre, İstanbul hükûmetinin tanınması anlamına gelen bu şart kabul edilmediği için para da alınmamıştır.

Büyük Taarruzun hazırlıkları yapılırken çok para sıkıntısı çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu hazırlık için 15 milyon liraya lüzum gösteriyordu. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu devredeki para sıkıntısı için diyor ki:

«Millî Müdafaa Vekâleti mütemadiyen çarşaf gibi teklifler getiriyordu. Bir defasında 400 bin postal için para istedi. Ben parayı versem, 400 bin postalı nerede, kime, ne kadar zamanda yaptıracaksınız; çarık istesenİz aklım erer, dedim. Teklifi geri aldılar.

Bir gün de ordu kumandanları vesair ihtiyaçları için 10 oto-

[52] Osmanlı Devleti ile Osmanlı Bankası arasında mevcut anlaşma.

mobil istedi. Para yerine, (İstediğiniz otomobilleri Yunanlılar İzmirde hazırladılar. Orada duruyor. Gidin bedelsiz alın.) dedim.

Ruslardan gelen üç yüz bin altından on para harcamamıştım. Telgraf başında her tarafı sıkıştırarak tahsilât yaptırıyordum. Gelen parayı üzerine ekledim. Ordu defterdarlarından hesap istedim. Baktım ki, bazı birliklerde 2 ay, bazılarında da 14 ay maaş almamış subaylar var. Üç milyon lira alıp Akşehire gittim. Maaşları aynı seviyeye getirecek şekilde dağıtılmak üzere verdim. Sonra da üç milyon daha gönderdim. Artarsa ikişer ayın b.rini, hiç olmazsa yarım aylık dağıtın, dedim.

Akşehir dönüşünde, M. Kemal Paşaya ne kadar subay olduğunu, maaş alacaklarının miktarını söyledim. Fevzi Paşa da orada idi. M. Kemal Paşa, bu rakamları nereden biliyorsun, diye sorunca Fevzi Paşa, Ordu defterdarlarını kastederek, onun casusları var, dedi.

Taarruz yaklaştı. Ordu, durmadan para istiyor. Aşar vakti yakın. Fakat zamanı gelmedi. Vergiler hep tahsil edilmişti. Hiç bir yerde metelik bırakmamıştım. Bir gün Osmanlı Bankasının Ankara Şubesi Müdürü Bojeti'yi çağırttım. Dedim ki: Osmanlı Bankası tarihî ânını yaşıyor. Maliyeye 1,5 milyon lira lâzım. Bizim İdaremizdeki bölgede 16 şubeniz var. İstediğim parayı vermezsen şubelerinizin 16 sına da vaziyet eder, kasalarındaki bütün parayı zabıt mukabili alırım. Düşünmek için sana bir çeyrek saat mühlet veriyorum, git düşün, cevabını ver.

Böylece, istediğimiz 1,5 milyon lirayı Osmanlı Bankasından aldık.»

Türk Millî Mücadelesine dışardan yapılan bir yardımdan daha bahsetmek gerekiyor. Hindistan'dan gönderilen para.

Hindistan Hilâfet Cemiyetince Türk Kızılayına yardım olmak üzere toplanıp İtalyada bulunan Cami (Baykurt) Bey aracılığiyle Ankaraya gelen para sadece üçyüz bin liradır. Müslüman Hintlilerin bu amaçla Hilâfet Cemiyetine yaptığı bağışın daha fazla olduğu, fakat Türkiyeye gelinceye kadar zayiata uğradığı söylenir. Tabiî bunu tesbite imkân yoktur.

Hindistandan gelen üçyüz bin lira Maliye kayıtlarına girmemiş, Mustafa Kemal Paşanın emrinde durmuştur. Büyük taarruz öncesinde Maliyenin bütün imkânları tükenince Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa ile Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu parayı da kullanmayı düşünmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa,

üçyüz bin lirayı muvakkaten Maliyeye devretmiş ve düşman çekilirken yakılıp yıkılan köyleri görünce halka dağıtılmak üzere bu paranın 110 bin lirasını cephe kumandanlığı emrine göndertmiştir. Zaferden sonra Maliyenin iade ettiği bu para: İş Bankasının sermayesini teşkil etmiştir.[53]

[53] Milli Mücadelenin maddi ve mali kaynakları iyice tetkik edilmesi gereken bir konudur. Şimdiye kadar Milli Mücadele hakkında neşredilen kitaplarda işin bu cephesine kimse esaslı bir şekilde dokunmamıştır. Önemi kadar güçlüğü meydanda olan konuya biz kitabımızda bu küçük faslı ayırırken, yeter malzemeye sahip bulunmadığımız için, yalnız devrin Maliye Vekillerinden ve daha başka yetkili şahısların şifahi beyanlariyle yetinmek zorunda kaldık. Kitabın ikinci cildinde mali konulara biraz daha eğilmek niyetindeyiz.

M. LİDERLER

MUSTAFA KEMAL PAŞA

20. yüzyılın başlangıcında, Osmanlı Ordusunda — ordu politize olmuştu — daha öncekilerden çok farklı yeni bir subay kadrosu yetişti. Askerlik sanatında, cesarette, vatanseverlikte, hürriyetçilikte ve yükselmekte yarışan genç insanlardan müteşekkil bir kadro. Devrin şartları, birbirini kolavayan iç ve dış olaylar. bu kadronun yetişmesi için mükemmel bir lâboratuar idi.

Birinci Dünya Harbine ulaşıncaya kadar, Hürriyetin ilânı, 31 Mart vakası, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi, Babıâli baskını, şöhret yapmak ve sivrilmek isteyenlere büyük şans veren başlıca önemli olaylardır. 8 - 10 yıla sığan bu yüklü çağdan herkes kabiliyeti kadar faydalandı ve bazı kimseler masal kahramanları gibi parladı. Fakat, büyük ambisyonu olduğu halde Mustafa Kemal Paşa, ileride işe yarayacak bir sürü tecrübeden başka bir şey elde edemedi. Kendisini bir sıçrayışta geçenler, toplu davranışın, yani İttihat ve Terakki gibi ihtilâlci bir cemiyetin içinde ve başında bulunmanın avantajlarından faydalanmışlardı. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, başlangıçta içinde bulunduğu cemiyetten çeşitli sebeplerle ayrı düşmüştü.

Mustafa Kemal Paşa, kadro içinde kendisinden hiç bir suretle değerli saymadığı insanların önde bulunmalarından memnun değildi. Onlar da, Mustafa Kemal Paşanın yukarıdan bakan halinden hoşlanmıyorlardı. Hele Enver ile birlikte yürümelerine hiç imkân yoktu Enver **«önde olmak»**, Musataf Kemal **«arkada kalmamak»** istiyordu.

Bütün bu kaçan fırsatlardan sonra, Mustafa Kemal Paşa sabırla bekledi. Çabuk karar veren, çabuk harekete geçen mizacına rağmen, beklemeyi biliyordu. Nihayet Çanakkalede ilk başarısını kazanarak değerini ispat etti. Kazandığı zafer neticeleri itibariyle o derece önemliydi ki, o güne kadar yalnız belli bir asker çevresinde bilinen Mustafa Kemal, birdenbire geniş çevrelerin dikkatini çekmişti. Bundan sonra, Osmanlı Devletinin birinci

sınıf Ordu Kumandanları arasında yerini alacaktı. Enver Paşa, aralarındaki derin uçuruma ve antipatiye rağmen, ona hakkı olan görevleri vermemezlik edemezdi.

Hizmet ve yükselme yolunu kendi gücüyle açan Mustafa Kemal Paşa, daima Enver ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Enver Paşa memleket dışında olduğu halde, Millî Mücadelede bile Mustafa Kemal Paşa için bir huzursuzluk sebebi idi. Enver Paşa, ısrarla Türkiyeye dönmek ve Anadolu harekâtının başına geçmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa onun Anadoluya girmesine müsaade edemezdi. Eğer Enver gelse idi, Mustafa Kemal Paşanın liderliği tehlikeye düşebilirdi, fakat o zaman asıl şanssızlık Türk Milleti için olacaktı. Çünkü Anadoludaki subayların bir kısmı ve ittihatçılar, muhtemelen Enveri tercih edeceklerdi.

Enver Paşanın destanlaşan ölçüsüz cesaretine karşılık Mustafa Kemal Paşanın cesaretinde şuur vardı. O, korkulacak yerde korkmasını bilecek kadar kişisel cesarete, gerektiğinde istiskal edilmeyi bile göze alacak kadar medenî cesarete sahipti. Yalnız bu yönüyle bile liderlik, Mustafa Kemal Paşanın hakkı idi.

* * *

Enver Paşa başta olmak üzere, o kadronun bütün mensupları aşırı duygulu idiler. Fakat, galiba aralarındaki tek gerçekçi Mustafa Kemal Paşa idi.

Mütareke sonrası Türkiyede, memleketin kurtuluşu için, yalnız duygulu ve epik sözlere ve davranışlara rastlamak mümkündü. Müdafaai Hukuk teşekkülleri bile hayalci düşünceler üzerine kurulmuştu. Bu yüzden hiçbirisi gerçekçi bir davranışa girememişti. Bir Mustafa Kemal Paşa çıkmasaydı, şüphesiz çok kimse birer idealist gibi ölecekti. Ve vatan yine de kurtulamıyacaktı. Halbuki, hürriyet ve istiklâl mücadelesi yapan milletlere gerçekçi şefler lâzımdı.

«Osmanlı topluluğu içinde kalmak» parolasını, Mustafa Kemal Paşa **«Misâkı Millî»** ile **«Millet Meclisi»** ile değiştirdi. Herkes **«Osmanlılığı kurtarmak»** çabası içinde olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa şu gerçeği görebilmişti:

«Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükûmet bunlar hepsi kavramı kalmamış birtakım anlamsız sözlerden ibaretti.»

Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için ihtilâl başarıldı; zafer kazanıldı; yeni Türk Devleti kuruldu. Yine, Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için, Misakı Millî ile yetinildi ve kazanılan zafer muhafaza edilebildi. Bütün bu sonuçlara ulaşabilmekte gerçekçi Mustafa Kemal'e zor gelen husus, üzerinde bulunduğu aşırı duygulu ve hayalci plâtform idi.

***

Mustafa Kemal Paşa Anadoluya giderken arkasında yalnız Çanakkale zaferi vardı. Samsuna çıktıktan elli gün sonra rütbesini, mevkiini ve yetkilerini birdenbire kaybetti. Gerçekten bir **«ferdi millet»** olarak kalmıştı. Bunun açık anlamı, sıfırdan başlayacaktı. Kendisini, bütün memleketi kapsayan büyük bir harekete lider olarak kabul ettirmeye, bir Çanakkale zaferi yetmezdi. Bu zaferi kazananı da, kaç kişi biliyordu?

Mustafa Kemal Paşa, liderlik yerine adım adım ve pek de kolay olmayan bir yoldan geçerek ulaştı. Onu liderliğe götüren yolun dönemeç noktalarında durmak yerinde olacaktır.

● 10 TEMMUZ 1919 da, askerlikten istifa ettikten bir gün sonra; Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, **«Mücahidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine»** diye seslenen bir mektupla kendisini Cemiyetin başına geçmeye dâvet etmiş ve bu maksatla Cemiyet İdare Heyetinden seçilen 5 kişinin katılacağı bir **«Heyeti faale»** teşkil edildiğini, bu heyetin Başkanlığına Mustafa Kemal Paşanın, İkinci Başkanlığa Rauf Beyin uygun görüldüğünü bildirmiştir.

Bu kararı veren 12 kişi idi.

● 14 TEMMUZ 1919 tarihli Albayrak gazetesinde Mustafa Kemal Paşanın **«Heyeti faale Başkanı»** seçildiği ilân edildikten sonra şöyle deniyordu:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yukarıya dercettiğimiz istifanamesi bir azim ve iman vesikasıdır. Millette henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam hüccettir. Anafartalarda, şerifi milliyi tarihin nesli hâzırdan beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi âlâ ve ilâ eden bu muhterem kumandanı bugün de mücahedei milliyenin başında görmek mesut bir temaşadır. Kemali azim ve imanla müdafaai hukuku vatana hasr-ı vücut eden Mustafa Kemal Paşanın etrafında millet, pâk, nezih, parlak

bir hâle teşkil etmekteddir. Böyle temiz, fedakâr ruhların ittihadından milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes nurunun doğaceği şüphesizdir. Azim ve imen her müşkülü iktihama kâfidir.»

Bu yazıyı yayınlayan Erzurumda bir gazete idi.

● 23 TEMMUZ 1919 da toplanan Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığına seçildi.

● 7 AĞUSTOS 1919 da çalışmalarını bitiren Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşayı **«Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi»** üyeliğine ve bu heyet de Başkanlığa seçti.

Mustafa Kemal Pasayı **«Heyeti Temsiliye»** ye seçenler 53 kişi idi.

● 4 EYLÜL 1919 da toplanan Sivas Kongresinde, Kongre Başkanlığına seçildi.

● 11 EYLÜL 1919 da dağılan Sivas Kongresi, Mustafa Kemal Paşayı, **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi»** üyeliğine, bu heyet de Başkanlığa seçti.

Kongre 31 kişiden ibaretti.

● 24 NİSAN 1920 de, Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşayı Meclis Başkanı seçti.

Oturumda hazır bulunan 120 milletvekilinden 110 kişi Mustafa Kemal Paşaya oy vermişti.[1]

Anadolu İhtilâlinin deklâre edildiği tarih sayılması gereken Amasya kararlarından on ay sonra, Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı seçilmek suretiyle, liderliğini kabul ettirmiş oluyordu.

∴

Millî Mücadelenin liderler kadrosunda, bir orantı uygunsuzluğu göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile ondan sonra

---

[1] M. Kemal Paşanın Erzurum Kongresi üyeliğine, Kongre Başkanlığına, Heyeti Temsiliyeye seçilmesi hakkında ve bilhassa Heyeti Temsiliye seçilmesini istemiyenlere dair Sayın Cevat Dursunoğlu'nun «Millî Mücadelede Erzurum» adlı kitabında çok ilginç bilgiler var.

M. Kemal Paşanın Kongre Başkanlıkları seçimine verdiği önem için Bak. Nutuk, 1950 baskısı, C. 1, S. 68 ve 86.

gelenler arasında büyük mesafe vardır. En kuvvetlinin birinci lider olması her ne kadar tabiî ise de, diğerleri de az farkla birbirini takip edebilmelidir. Halbuki, onların bir kısmı şefe yük olacak kadar yerlerinin adamı değildi. Bu durum; daha ileri toplumlarda ve daha büyük hareketlerde lider olacak vasıflara sahip bulunan Mustafa Kemal Paşa için hem dezavantaj, hem avantaj sayılabilir. Şu sebeple avantajdır ki, birinci liderlik için, davayı tehlikeye düşürebilecek bir çekişmeye imkân vermemiştir. Millî Mücadelenin en büyük yükünü Mustafa Kemal Paşanın tek başına omuzlarında taşıması ve nihayet Türkiyeyi özlediği seviyeye ulaştıracak devrim hızının gitgide azalması, liderler kadrosunun zaafından gelen dezavantajdır. Mustafa Kemal Paşa, daha ileri bir ekiple, milletine daha ileri bir Türkiye bırakabilirdi.

İşçiler kalifiye değil, kalfalar yetersiz ise, mimar, eserini daha mütevazi tutmaya mecburdur.

RAUF BEY

Mustafa Kemal Paşanın, zaferden hemen sonra Rauf Beye verdiği resminde şu satırlar yazılıdır:

«Benim çok muhterem kardeşim ve Türkiyeyi kurtarmakla hakiki muin ve zahir kardeşim Rauf'a

M. Kemal»

Mustafa Kemal Paşa, bütün hayatınca pek az kimseyi bu derece yanına yaklaştırmış olduğundan bu sözler çok önemlidir.

Rauf Bey ise Atatürk hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmiştir:

«Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulamazdı. Anadolunun tehlikeye düşen yerlerinde, Batıda, Doğuda ve Güneyde başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf millî mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi.»[55]

Mustafa Kemal Paşa Anadoluda biri askerî diğeri siyasî iki kuvvete dayanmak zorunda idi. Askerlik bakımından Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, siyaset yönünden de Rauf Bey kendisine destek oldular.

1919 Türkiyesinde Rauf Beyin, şöhreti ve itibarı, Mustafa Kemal Paşanın isminden ve rütbesinden ağır basıyordu. Balkan Harbinin Hamidiye kahramanı, 1. Dünya Harbinin Çanakkale kahramanından çok övülmüş ve millete duyurulmuştu. Şu sebeple ki, Balkan Harbinin utandırıcı yenilgisi içinde Bahriye subayı Rauf Beyin yaptığı iş, tek teselli noktası idi. Buna herkes dört elle sarıldı. Halbuki Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusu bütün cephelerde iyi döğüşmüştü. Şan ve şeref peşinde koşan birçok kumandan vardı ve Mustafa Kemal Paşanın sivrilmesini istemiyorlardı.

Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde bir aya yakın bir zaman Bahriye Nazırlığı yapan Rauf Bey, Anadoluya sabık nâzır olarak gel-

---

[55] Tevfik Bıyıkoğlu, Atatürk Anadolu'da. Önsöz, S. IX.

mişti. Bu sıfatla da, sabık Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşadan çok, ciddiye alınması tabii idi. Hamidiye kahramanı, sabık Bahriye Nâzırı Rauf Bey, bu bakımlardan, askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşaya kuvvet verdi.

Daha İstanbulda iken, iki arkadaş, memleketin kurtuluş çareleri üzerinde sık sık görüşüyorlardı. Esasta beraberdiler ve birbirlerine güveniyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın hemen arkasından Rauf Bey de bu sebeple Anadoluya geçti. Osmanlı Delegasyonu Başkanı olarak Mondros Mütarekesini imzalayan Rauf Bey, şimdi bu mütarekenin getirdiği belâ ile mücadele edecekti. Ne gariptir ki, Mondros Mütarekesinden dolayı onu suçlandırmak kimsenin aklından geçmemişti. Gerçi Sadrâzam Ahmet Izzet Paşa, **«Gerek hükûmeti merkeziye, gerek murahhas heyeti son dereceye kadar mukavemet etmiş ve nihayet iş, ültimatom derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke akdolunabilmiştir»** der. Fakat, devletin o sıradaki zor durumu, mütareke şartlarına galipler yararına bu kadar açık kapı bırakılmasını mâzur gösteremez. Nitekim, Rauf Bey de işin farkında olduğu için Amiral Calthrope'a İngilterenin imzalanmış anlaşmalara sadık kalıp kalmayacağını tekrar, tekrar üç defa sormuştu. İngiliz amiralinin olumlu cevabına bel bağlamak, her halde safdillikten başka bir şey olamaz.

Haysiyetli bir insan olan Rauf Beyin, Mondros Mütarekesinin uygulanma şeklini görerek vicdan azabı çektiğinden şüphe etmiyoruz. Memleketin kurtulması uğrundaki hizmetleri, hatasını örtmeğe bol bol yeter.

Rauf Bey, çerkes asıllıdır. Kuvayi Milliyeye katılan çerkes ileri gelenlerinin bazılarının bu yola gelmesinde Rauf Beyin tesiri görülür Millî Mücadele süresinde Kuvayı Milliye liderlerinin en nüfuzlusu olarak kalmıştır. Her çevrede kendisini sevdirmeyi ve saydırmayı biliyordu. Erzurum Kongresi intibalarını anlatan Cevat Dursunoğlu şöyle der:

«Rauf Bey, Kongreye kendisini çok sevdirmişti. Hâl ve tavrı, mütevazılığı, âzalara saygı ve sevki telkin etmişti.»

Mustafa Kemal Paşa ile zaman zaman fikir ve görüş anlaşmazlıklarına düştükleri oldu. Fakat, ikisi de karşılıklı saygı ve çekinme duygusuyla aralarına kırgınlık sokmayacak şekilde idareli davrandılar. Asıl büyük anlaşmazlık zaferden sonra ortaya çıktı. Bu defa sebepler büyük uçurumlar açmıştı. Düzelmesine imkân yoktu. Ve düzelmedi.

REFET BEY

Görev kabul edip Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadoluya gelmesi, istekisiz bir şekilde de olsa **«Amasya Kararları»**na imza koyması, Albay Refet Beyi Kuvayi Milliye liderleri arasına sokmuştur. Hükûmete karşı olmaya pek hevesli görünmediği, daha kolordusunun başına geçmeden belli oldu. Fakat bir defa ok yaydan çıkmıştı. Bir hayli düşünmüş olmasına rağmen, geri dönemezdi. Bu sebeple kendisini Anadolu olayları içinde, birkaç ay müddetle bocalar halde görürüz.

Mustafa Kemal Paşanın başladığı işin çıkar yol olduğuna inanamıyordu. Paşaya karşı da fazla güveni yoktu. Sivas Kongresinde **«Manda meselesi»** görüşülürken söylediği sözlerden, mücadeleyi neden beyhude bulduğu anlaşılmaktadır. Açıkça manda taraftarı idi.

Millî Mücadele hareketlerine zorlanarak itilmiştir. Fakat tereddütlü devreyi atlattıktan sonra da, birçok güç meselelerin hallinde asker, komiteci ve politikacı hüviyetiyle işe yarar adam olduğunu ispat etmekten geri kalmadı. İşin içinden sıyrılmak istedikçe, Mustafa Kemal Paşanın, onun peşini bırakmaması bundandır.

Refet Bey, ilk mühim hizmetlerini Kuvayi Milliyeye karşı olanları yola getirmek veya bertaraf etmek suretiyle yapmıştır. Bozkır olayının bastırılması, XII. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Beyin (Altay) bir tertiple Ankaraya getirilmesi, Çerkez Ethem ve Demirci Efeye karşı hareket gibi ihtilâlin iç meselelerinin hallinde rolü olmuştur. Kendisine bu biçim görevler verilmesi, ne bir tesadüftür, ne de gelişi güzel hatıra gelmiştir.

Kurnazlık, Refet Paşa'nın pusulasıdır. Kaytarırken kurnazdır, kaytaranları yola getirirken kurnazdır. Kendisinin üstün zekâ ve kabiliyet saydığı kurnazca oyunlar, onu birçok yerde başarılı göstermeye yaramıştır. Kuvayi Milliyeyi idare etmek üzere Demirci Efe'nin yanında görevlendirildiği zaman, istenilen görevi gereği gibi yapmadığı halde, Efenin dümen suyuna girerek herhangi bir tatsız olaya da sebebiyet vermemiştir.

Demirci Efenin tedibinde de aynı pusulayı kullanmıştır. Demirci'nin bulunduğu köye emrindeki süvari alaylariyle baskın şeklinde taarruz ediyor görünmüş, fakat taarruzdan önce top ateşiyle geldiğini haber vererek Efenin kaçmasını sağlamıştır.[56] Efe de bu iyiliğe karşılık olarak, kaçarken Refet Beye bir hayli servet bırakmış ve sözünde durduğunu böylece ispat etmiştir.

Refet Paşa, bu serveti hükûmete teslim etmeyip şahsen mu hafaza etmiştir. Servetin miktarını ve ne olduğunu kendisi şöyle anlatmaktadır:

«Evvelâ Demirci'nin üzerine yürüdüm. Bir sabah baskını yaptım. Kaldığı köye iki top savurdum, hemen kaçtı. Kasasını ve kıymetli silâhlarını ele geçirdim. Tam yüz bin lirası vardı. Sonra onu 10 kişilik maiyeti ile bir yerde ikamete memur ettim. Yanına 10 kişi bırakmasaydım düşmanları öldürürlerdi. Ayrıca, geçimi için tahsisat bağladım. Tabiî kendi parasından veriyordum. Sonra çocuklarına da baktım, yine kendi parasını harcadım.»[57]

Refet Paşa, Çerkez Ethemin tedibinde hep uzaklarda kalarak harekâtı seyretmiş, ancak Ethemin kuvvetleri 61. Tümen tarafından dağıtılınca süvarilerini muharebeye sokarak bu defa da zaferin şerefini ele geçirmiştir.[58]

Büyük zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, başına gaile açabilecek bir kumandan seçmek istemediği için, İstanbula ilk giren kumandan olmak şerefini de Refet Paşaya bırakmıştır.

Refet Paşa, tam anlamiyle oportünist bir tiptir. Fakat, Şef, onun nerede kullanılacağını biliyordu. Bunun içindir ki, Millî Mücadele devrine mahsus muhasebede Refet Paşa'nın faaliyeti, her şeye rağmen olumlu bir sonuç vermektedir.

Refet Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisi, Kâzım Karabekır Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisini andırır. Şefin şefliğini reddedememek, fakat Şefe fazla güvenmemek, Şef üzerinde kendi ağırlığını daima hissettirmeye çalışmak ve

---

[56] Emekli Süvari Albayı Şerif Güralp, İstiklâl Savaşının İçyüzü. S. 106. 1.8.1962 tarihinde kendisiyle yaptığımız konuşmada Refet Paşa bu hususu bizden de gizlememiştir.

[57] 1.8.1962 tarihli görüşmemizden.

(Bahsi geçen 100 bin lira kâğıt para olmasa gerek.) Refet Paşa, Demirci'den ele geçirdiği kıymetli silâhları 1961 yılı yazında Askerî Müzeye vermiştir.

[58] Orgeneral İzzettin Çalışların harp hâtıralarında bu harekâtın tafsilâtı yazılıdır.

kendisini ikinci adam yerine lâyık görmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu ilişki zafere kadar sürdü.

Refet Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa ile ilk anlaşmazlığa düştüğü meselenin hangisi olduğunu sorduk. **«Hiç bir zaman anlaşamadık»** cevabını verdi.

Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşanın Doğu seferini tesadüfî ve ucuz bir zafer olarak kabul ediyor. Karabekir Paşayı, Ali Fuat Paşayı, Rauf Beyı beğenmiyor ve küçümsüyor. Hâtıralarını yazmayışının sebebini de şöyle açıklıyor.

«Yalancı kahramanları nasıl ortaya dökeyim? Herkesle döğüşecek değilim ya...»

Sözü geçtikçe, Mustafa Kemal Paşadan **«Yaman adamdı»** diye söz etmesine rağmen, Millî Mücadelenin kazanılmasında en büyük şeref payını Refet Paşa kendisine ayırmaktadır.

ALİ FUAT PAŞA

General Fahrettin Altay, Millî Mücadele Hâtıralarında diyor ki:

«Bir Tümeni Afyon'da bulunan ve Anadoluda en büyük rütbeli Kolordu Kumandanı olan General Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'den üç gün önce, İzmirin işgali haberi üzerine mukavemet edenlerin yanına koşup da, kumandayı eline alsaydı, Millî Mücadelemizin kahramanı, belki de Atatürk'ün kendisi olacaktı. O, Mustafa Kemal'i beklemeyi ve onun maiyetinde iş görmeyi tercih etmiştir.»

Büyük hareketlerde baş olmak, General'in sandığı gibi küçük rastlantılara bağlı değildir. Ali Fuat Paşa, üç gün önce davransaydı da, Mustafa Kemal Paşa Anadoluya geldikten sonra yine onun emrine girecekti. Harp Akademisinde sınıf arkadaşı idiler. Birinci Dünya Harbinde aynı cephede çarpıştılar. Mustafa Kemal Paşa Ordu Kumandanı, Ali Fuat Paşa da Ordu emrindeki Kolordulardan birinin kumandanı idi.

Ali Fuat Paşanın **«Millî Mücadele Hâtıraları»**ndan aynen aldığımız şu parçalar, iki kumandanın Millî Mücadele fikri üzerinde ilk temaslarını ve gelecekteki yerlerini belirtmektedir:

«Mütarekenin dördüncü günü idi.

Yıldırım Orduları Grupu Kumandanı Mustafa Kemal Paşayı telgraf başına rica ederek yapılan teklifleri ve vereceğim cevabı izah ettim. İskenderun hâdisesinde takındığım tavrı anlattım. Her ikisini de tasvip buyurdular ve:

Yarın Adana'ya teşrif ediniz. Sizinle mühim şeyler konuşacağım, dediler.»

«Ertesi günü Adana'ya giderek Mustafa Kemal Paşaya mülâki oldum. Son hâdiseleri beraberce gözden geçirdik.

Mustafa Kemal Paşa:

— Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lâzımdır.

Dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığımı sordu.»

Ali Fuat Paşa hâtıralarının başka bir yerinde de şöyle demektedir:

«1919 Şubat ayı sonlarında bütün hazırlıklarımı tamamlamıştım. İstanbulda yapılacak bir işim kalmamıştı.

Mustafa Kemal Paşanın evine son defa olarak gitmiştim. Akşam yemeğini beraber yiyecek, dertleşecektik. Beni karşılarken:

— Rauf Beyi de çağırdım.

Demişti. Rauf Beyden saklı hiç bir şeyimiz yoktu. Bu temiz kalpli vatansever arkadaşımız bizimle beraberdi. Akşam yemeğinden sonra saatlerce konuştuk. Kemal Paşa, eğer bir vazifeye kendisini tâyin ettiremezse Anadoluda en itimat ettiği bir kumandanın yanına gideceğini ve ilk defa işe orada başlıyacağını söylüyordu.

— Paşam, ben ve Kolordum daima emrindedir. Dedim.»

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşanın Anadoluya geçmesini bekledi ve Kolordusu ile birlikte tereddütsüz derhal emrine girdi.

Ali Fuat Paşanın Mustafa Kemal Paşaya derin güveni vardı. Millî Mücadele liderleri arasında büyük bir rahatlıkla ona ayak uyduran ilk adam oldu. Paşazadelikten gelme şövalye ruhu, cesareti ve vatanseverliği bunun diğer sebeplerini teşkil eder. Ayrıca, kolay tatmin olan bir mizaca sahip oluşu ona bu rahatlığı veriyordu.

Millî Mücadele kadrosuna yeni kimseler katılıp, işler biraz karışıncaya kadar hiç bir mesele çıkarmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliye Ankaraya gelmeden önceki dönemde, İstanbul ve Batı Anadolu ile irtibatı sağlayan Ali Fuat Paşa olmuştur. Kuvayi Milliyenin Orta Anadoluda âdeta tek temsilcisi gibidir. Geniş bir bölgede millî teşkilâtın kurulması için övülmeye değer bir gayretle çalışmıştır.

İstanbula karşı tutumunu, işin başından beri Mustafa Kemal Paşaya göre ayarladığı için hükûmetin gazabına uğrayanların başında gelir. Sivas Kongresinden birkaç gün önce Kolordu Kumandanlığı görevine son verilmiş, fakat Amasya Kararlarına uyarak Kolordusunun başından ayrılmamıştır.

Sivas Kongresi Kararı ile Garbî Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tâyin olunan Ali Fuat Paşa, bu görevde bir yıl çalıştıktan sonra Moskova Elçiliğine tâyin edilerek Anadoludan uzaklaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve yeni iş arkadaşlarının (Fevzi Paşa ve Albay İsmet Bey) ordu kurma çabasına giriştikleri bir sırada

Ali Fuat Paşanın millî kuvvetlere, özellikle Çerkes Etheme fazla teveccühkâr davranışı ve bazı meselelerde Ankaraya karşı direnmesi, Cephe Komutanlığından alınmasını zorunlu kılmıştı. Gediz'deki münferit Yunan tümenine bir baskın taarruzu yapmak istemiş ve Genel Kurmay Başkanlığına bu taarruzu aşağı yukarı bir olup - bitti şeklinde kabul ettirmişti. Ekim 1920 sonlarında yapılan Gediz taarruzu tam bir fiyasko ile neticelenince, Ali Fuat Paşa Moskova Elçiliğine tâyin olunmuş ve fikri sorulmadan yapılan tâyin, kendisine Ankara istasyonunda tebliğ edilmiştir.

Büyük taaruzdan üç ay önce Moskova'dan Ankaraya dönen Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşanın ilk mücadele arkadaşı olmasına rağmen ondan mânen de uzaklaşmış bulunuyordu.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğinde, Millî Mücadeleye ne ölçüde yararlı olduğu ayrı bir konu. Hem bu hususta bir fikir vermek, hem de kişiliğini belirtmek bakımından, Moskovaya beraber götürdüğü yabancı dil bilir sivil bir aydından dinlediğimiz bir olayı nakledeceğiz:

«Komünist Partisi Genel Sekreteri Zinoviyef'i resmen ziyarete gittik. Söz arasında Ali Fuat Paşa:

— Memleketinizde organizasyon yok. İyi organizatörlere ihtiyacınız olduğu anlaşılıyor, dedi.

Zinoviyef:

— Ne gibi? diye sordu.

Ali Fuat Paşa:

— Hududunuza girdikten Moskovaya gelinceye kadar dikkat ettim, trenleriniz muntazam işlemiyor. Şehirlerde, kasabalarda dükkânların çoğu kapalı.

Cevabını verdi.

Yine aynı ziyarette bir ara «Marks»tan bahsedildi. Ali Fuat Paşa, söze karışarak:

— Marks'ın kitabı ilk çıktığında ben Selânik'te yüzbaşı idim. Okudum, çok beğendim, dedi.»

Halbuki, Rusyada ihtilâl olmuştu. O tarihte ihtilâlciler idare üzerinde tam bir hâkimiyet sağlayamamışlardı. İç harb henüz devam ediyordu. Ali Fuat Paşa ise, kendisini büyük bir organizatör farzediyordu. Selânikte okuduğu kitap da, Marks'ın «Kapital»i değil, Marks adında birinin eseri idi.

Mustafa Kemal Paşanın, Ali Fuat Paşadan **«Simple soldat»** diye bahsettiği söylenmektedir. Gerçekten böyle olsa gerek..

KÂZIM KARABEKİR PAŞA

Millî Mücadelenin en dikkate değer liderlerinden biri, şüphesiz Kâzım Karabekir Paşadır. Zaferden sonra ismi etrafında koparılan gürültüler, kişiliği ve hizmetleri hakkında birçok karışık fikirlerin ve inançların doğmasına sebep oldu.

Bazı kimseler onu Mustafa Kemal Paşa ile aynı hizada görecek inançlara vardılar. Ölçüleri fazla mübalâğalı tutanlar ve bu arada kendisini yerenler görüldü. Halbuki Karabekir Paşa, ne hayranlarının ve ne de hasımlarının tanıtmak istedikleri adam değildir.

Kâzım Karabekir Paşa iyi bir asker ve gerçek vatanseverdi. Yetiştiği çağın ağır şartlarına uyan niteliğiyle son Osmanlı ordusunun seçkin subay ve kumandan kadrosuna dahildir. Mustafa Kemal Paşaya Çanakkalede, Ali İhsan Paşaya Irakta şöhret yapmak imkânını sağlayan Birinci Dünya Harbi, Kâzım Karabekir Paşaya da doğuda şans verdi. Erzincan, Erzurum ve Kars'ın kurtuluşunu sağlayan doğu harekâtı sonunda rütbesi generalliğe yükseltildi. Doğu Anadolu halkı onu bir fatih olarak kucakladığı zaman, Kâzım Karabekir Paşa, bütün benliğiyle bu bölgeye bağlanmış bulunuyordu.

Karabekir Paşanın duygu yönü çok kuvvetli idi. Meziyetlerine ve yaptığı işlere gereğinden fazla değer verirdi. Kullandığı en basit bir eşyanın bile, müzede saklanması gerektiğine inanmıştı. Birçok özentileri vardı: Şiir yazmak, beste yapmak, eğitim ve iktisat işlerini düzenlemek gibi. En çok sevdiği ve cömertçe kullandığı kelime **«Ben»** dir Millî Mücadeledeki rolünü, en ateşli taraftarları bile kendisi kadar ölçü dışına çıkaramamışlardır. Bir şiirinde[39] Abdülhamid'i şöyle konuşturur:

«Beni ve saltanatı devirenler önünde sen de vardın.
Hele sonuncusunda hem mebus, hem de kumandandın.
İstiklâl harbini sen kurdun,
Ve başı da sen buldun.»

---

[39] «Rüya» isimli şiiri, İzmir suikasti dolayısiyle tevkifi üzerine yazmış ve ilk olarak 2/2/1950 tarihli «Millet» Mecmuasında yayınlanmıştır.

Kâzım Karabekir Paşanın böyle izahı güç bir hükme varmaya ihtiyacı yoktur. Tarih elbette en doğru hükmü verecektir. Ve Millî Mücadele fikrini ilk ortaya atanlardan biri olmak şerefi, onu daima yüksekte tutmaya yetecektir.

Mütarekenin birkaç aylık uygulanmasını gördükten sonra, Karabekir Paşa, memleketin kurtuluşu için Anadoluda görev alıp silâhlı bir hareket yaratmanın gereğine inanmıştı. Gerekirse Anadoluda bağımsız bir devlet kurulmasına da taraftar idi. Genç kumandanların İstanbulda toplanıp kalmasından bir fayda çıkmayacağını anlamıştı. Kendisini bu amaçla Erzurumdaki XV. Kolordu Kumandanlığına tâyin ettirdiği zaman, Mustafa Kemal Paşa işe henüz nereden başlıyacağını kararlaştırmış değildi. İki kumandanın bu fikir etrafında ilk temasları, Karabekir Paşanın Erzuruma gitmek üzere İstanbuldan ayrılacağı zamana rastlar. Mustafa Kemal Paşa kendisini evinde ziyarete gelen XV. Kolordu Kumandanının fikirlerinin çok üstünde, büyük projeler düşünmekte idi. O gün kimin baş olacağı belli oldu. Karabekir Paşa anlattı. Mustafa Kemal Paşa dinledi. Son söz olarak kendisinin ve kolordusunun, Mustafa Kemal Paşanın emrinde olduğunu söyledi.

Kâzım Karabekir Paşa, ne yapmak mümkün ise ancak doğuda yapılabileceği inancında idi. Memleketin diğer bölgelerini millî hareket için elverişli bulmuyordu. Hesabı bu şekilde yapmasında, Erzurumdaki XV. Kolordunun kuvveti kadar duygularının da büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Millî Mücadelenin sonuna kadar da bu inanışı muhafaza ettiği, çeşitli vesilelerle belli olmuştur.

Halbuki Mustafa Kemal Paşa, **«Memleketi şark ve garp diye ikiye ayırmak doğru değildir. Vatanı bir kül olarak mütalâa etmeli. Kurtuluş için umumî çareler aramalıdır»**[60] diyordu Mustafa Kemal - Kâzım Karabekir çatımasının başlangıcı bu fikir ayrılığından geliyor. Karakebir Paşanın bu hususdaki titizliğinin bazı zaman, âdeta bir sevgili kıskançlığı derecesine vardığı görülür. Sivas Kongresinden sonra **«Heyeti Temsiliye»**ye yazdığı uzun bir telgrafta birtakım karışık fikirler arasında şöyle der:[61]

«Sivastaki Umumî Millî Kongre ve Heyeti Temsiliyesi, Şarki Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesini ilga etmiş olmuyor ve bu Heyeti Temsiliye bittabi her an mevcuttur. Yalnız bu Heyeti Temsiliyeden olup da elyevm Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesine

[60] Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, S. 73
[61] Nutuk, Vesika 92.

dahil olmuş bulunanlar varsa, bunların Şarki Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesinden istifa etmelerini talep etmek doğru olabilir. O zaman Sivas Kongresi umum milletin menafiini ve Şarki Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesi de munhasıran Şarkı Anadolu Vilâyatının hukuk ve menafiini muhafaza ve müdafaa kudretinde bulunmuş olurlar...»

Heyeti Temsiliye ve onbeş gun sonra da su telgrafı yazmıştı:[62]

«Kuvayi Milliyeyi temsil eden heyeti âliyenin, değil Ankaraya hattâ Sivasın garbına bile geçmemesi fikrindeyim. Cünkü şarkî vilâyatın Kuvayi Milliyesini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması, dolayısiyle bu vilâyetlerin teşkilâtsızlığını mucib olacağı gibi, şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı milliyenin; ötedenberi daima her bir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca sabıkı misillû bir yerde muhafazası için Heyeti Temsiliyenin Sivastan garba geçmemesi mütalâasında bulunduğumu arz eylerim.»

Kâzım Karabekir Paşa, Milli Mücadele devamınca doğudan ayrılmadı. Istanbul hükümeti tarafından Erzuruma XV. Kolordu Kumandanı olarak gönderilmişti. Ankara hükumeti tarafından 1920 Haziranında Doğu Cephesi Kumandanı tâyin edildi. Aynı yılın sonlarına doğru Ermenilere karşı girisilen Doğu harekâtını başarı ile idare ederek Millî Mücadelenin bir cephesini kapamak şerefini kazandı.

Kuvayı Milliye liderleri arasında, Istanbul hükümetine karşı tutumunu en iyi bir şekilde ayarlamasını bilen Kâzım Karabekir Paşa olmuştur. Daha başlangıçta Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey tevkif edilmek istenmişti, Refet Bey ve Ali Fuat Pasa kolordu kumandanlıklarından alınmış oldukları halde Kâzım Karabekir Pasaya dokunulmamıştır. Halbuki Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin tevkiflerine karşı duran Erzurum Kongresinin toplanmasını açıkça himaye ve tasvip eden Kâzım Karabekir Pasanın durumu, hükûmet için Refet Beyden daha tehlikeli idi. Istanbuldan verilen emirleri işin icabına göre savsaklamış veya reddetmiş, fakat yazılarında devlet otoritesine bağlı bir kumandan havasını verecek ifadeler kullanmaya bilhassa dikkat etmiştir. Böy-

---

62 Nutuk, S 333

le görünmek isteyen bir kolordu kumandanını açıkça cephe almaya zorlamamak için İstanbul hükûmetinin anlamazlıktan geldiğine hükmolunabilir.

Mustafa Kemal Paşaya karşı davranışı da böyle enteresan bir görünüştedir. O'nu baş olarak tanıdığından şüphe edilemez. Fakat kendisinin daima hesaba katılması gereken bir kuvvet olduğunun unutulmamasını sağlamak için hiç bir fırsatı kaçırmamıştır. Bazen olup biten işlerin hesabını sorarak, bazen sert uyarmalarda bulunarak Mustafa Kemal Paşa üzerinde otorite havası yaratmıya ve bu hâlini dışarıya karşı da belli etmeye çalışmıştır.

Birinci Büyük Millet Meclisi'ni inceleyen Samet Ağaoğlu «**Kuvayi Milliye Ruhu**» adlı kitabında Kâzım Karabekir Paşa hakkında şöyle diyor:

«Kâzım Karabekir Paşa, Meclis âzası olarak kürsüde ve toplantılarda hemen hiç görünmemiştir. Buna mukabil kendisini daima Mecliste hissettirmek için hiç bir fırsatı kaçırmamıştır. Bayramlarda, mevlûtlarda, zaferlerde ve yıldönümlerinde muntazaman Meclise tebrik telgrafları göndermektedir.

Birinci Büyük Millet Meclisinde hareketlerine karşı en çok istizah ve tenkid yapılanlardan birisi de Kâzım Karabekir Paşadır. Milli Mücadelenin ona verdiği vazife, şark cephesinin temini idi. O bu vazifeyi, bazan mutlak bir otorite kullanarak sonuna kadar muvaffakiyetle yaptı ve Meclisi, şark cephesinden devamlı olarak müsterih tutabildi. Fakat, bu bazan kullandığı mutlak otorite, bilhassa şark vilâyetleri mebuslarını asabiyet ve hiddete sevkediyordu. Büyük Meclisin gizli ve açık celse zabıtları bu asabiyet ve hiddetin doğurduğu nutuklarla doludur.

Siyasî hâdiselerin bâzı tecellileri, bir kısım insanları haksız kaderlere götürür. Fakat bu netice bu insanların millî ve tarihî değerlerini öldüremez. Bunun içindir ki Kâzım Karabekir Paşa tarihte daima, milletine yalnız iyilik etmiş bir vatandaş olarak anılacaktır.»

Kâzım Karabekir Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile münasebetini ve karşılıklı olarak birbirlerine ne derece güvendiklerini tâyin ve tesbit etmek bir çok olayları aydınlığa kavuşturacaktır. Elimize geçen yayınlanmamış bir hâtıra, bu hususta ilginç bilgi-

ler vermektedir. Hâtıra sahibi, Erzurumda Mustafa Kemal Paşanın hizmetine verilen Başçavuş Ali Metin'dir[63]. Hâtırada açıkça ifade edildiğine göre, Kâzım Karabekir Paşa, Başçavuşu **«Müfettiş Paşanın en ufak hareketini gözden kaçırmamak, daima tarassut altında bulundurmak, sual soracak olursa kat'iyen sır vermemek»** göreviyle Mustafa Kemal Paşanın emrine vermiştir. Ali Başçavuş, Karabekir Paşa ile yakınlığını şöyle anlatmaktadır:

«Beni, Müfettiş Paşanın hizmetine verdikleri zaman istihbarat işini de hususen bana emanet buyurduklarından, lüzumu hâlinde müsaadesiz, yanına her saatte girebilmem için kendi postasına emir vermişlerdi.»

Hâtıradan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa da, Ali Başçavuştan kuşkulanmıştır. Başçavuş, iki kumandan arasında bocalayıp durmaktadır. Mustafa Kemal Paşadan korkuyor, bu hizmetten kurtulmak istiyor. Karabekir Paşaya çok bağlı, ve Paşa kendisini göreve zorluyor. Hâtıra, samimî itiraflar hâlinde şöyle devam ediyor:

«... İki gün binaya kolordu erkânıharpleri, hakim zabitler sık sık girip çıktılar. Her gelen benimle ayrı bir şekilde konuşuyor, beni sorguya çekerek bir ip ucu yakalamaya çalışıyorlardı.»

Askerlikten istifa ederken ve onu takip eden ilk iki günde Mustafa Kemal Paşanın duyduğu kuşkuları, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın takınacağı tavır hakkındaki kaygusunu, Başçavuş Ali'nin ortaya koyduğu gerçeklerin ışığı altında değerlendirmek gerekir. Kâzım Karabekir Paşanın, Mustafa Kemal Paşaya sadece destek olduğu hükmüne varmak herhalde gerçeği yüzdeyüz ifade etmemektedir. Bunun yanı sıra, başlangıçtan itibaren Mustafa Kemal Paşa için, her zaman başa dert açabilecek, İdaresi güç bir dost, bir arkadaş durumunda bulunduğuna şüphe yoktur.

---

[63] Başçavuş Ali, Harbiye Nâzırı Enver Paşanın da emirçavuşluğunu yapmıştır. Karabekir Paşa tarafından. M. Kemal Paşanın emrine verildikten sonra bu görevde kalmış ve Atatürk ölünceye kadar sivil olarak Çankaya köşkünde hizmet etmiştir

İSMET PAŞA

Millî Mücadelenin liderler kadrosunda İsmet Paşanın yeri, Türk ordusuna değerini en geniş ölçüde kabul ettirmiş seçkin bir kurmay subay olarak, çok önemlidir.

1920 yılı başlarında, Ankaranın diplomata, iktisatçıya, maliyeciye ve şüphesiz çeşitli hizmetler için çok sayıda sivil ve asker elemana ihtiyacı vardı. Fakat, yeni ordunun genel kurmayını kurup işletecek, yüksek değerde bir kurmay subayın eksikliği, kendisini hepsinden fazla hissettiriyordu. Kurmay Albay İsmet Bey, işte bu boşluğu ehliyetle doldurabilirdi.

Liderler kadrosunun birinci adamı kesinlikle belli olduğu halde, diğerleri hep birden ve sadece görünüşte ikinci sırada bulunuyorlardı. Halbuki, birinci adam, haklı olarak, tam güven duyabileceği bir ikinci isteyecekti. Ondan sonraki sıranın çok önemi yoktu.

Albay İsmet Bey, kurmaylık değerinden başka, Millî Mücadelenin liderler kadrosunda ikinci adam olmaya elverişli bir çok vasıflara sahipti. Mustafa Kemal Paşanın ikinci seçme hakkı durumu belli edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Albay İsmet Beyde şu vasıfları görmüştü :

«Ciddî, faal, gayet fatin, yüksek fikirli, vaziyet ve ahval-i ruhiyei harbiyeye hâkim ve iyi bir nüfuz-u nazara ve sür'at-i intikale mâlik, kolordusunun her türlü ihtiyacını teemmül ve temine çalışmaktan bir ân hâli kalmaz ve muvaffak olur. Malûmat ve vukuf-u askeriye ve ihatalı, doğru ve tereddütsüz karar sahibi, cesur ve karar-ı zatisiyle hareket etmek kabiliyetini hâizdir. Orduda ve memlekette deruhte edeceği vezayif ve hidemat-ı mühimme-i vataniye beklenir.

Ordu kumandanlığı zamanında mühim harekât-ı askeriye vukubulmamış ise de hâiz olduğu iktidar ve havas-ı mümtaze kendisinin en mühim harekât esnasında muvaffak olacağı itikadını bahsetmiştir.

Muaşereti şayanı takdirdir. Mafevk ve madunlarının ve muhitinin emniyet ve itimadını, muhabbetini daima haiz ve müstakim bir zattır.»[64]

İsmet Paşa, yetişme tarzı ve tabiatı icabı, düzen adamıdır. İhtilâlden, komitecilikten, maceradan hoşlanmaz. Her ne şartları altında olursa olsun, meşrû düzen içinde, hükûmet tarafında veya hükûmette bulunmak ister. Kesin olarak Mustafa Kemal Paşanın yanında, Ankara'da yer alıncaya kadar, müteredditdir. Geride kalıp, olayların gelişmesini bekler. Belki bir ara herşeyin bittiğine, kendilerine ordu içinde yapacak iş kalmadığına da inanmıştır. Kâzım Karabekir Paşanın yazdığına göre, ona, askerlikten ayrılarak bir çiftlik satın almak ve bir kenara çekilmek teklifinde bulunur.

Mustafa Kemal Paşanın Şişlideki evinde Türkiye haritasına eğildikleri gün, Anadoluya hangi yoldan gidilebileceği sorusuna verdiği cevap enteresandır. **«Yollar çok, mıntakalar çok...»** sözü, kanaatimizce, kendisinin böyle bir yolculuğa hevesli olmadığı anlamında söylenmiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa Anadoluda bir mıntaka ve oraya gidecek bir yol bulduğu zaman, beraberinde götürmek üzere Sıvas'taki III. Kolordu Kumandanlığına Alb. İsmet Beyi değil, Alb. Refet Beyi tâyin ettirmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, hâtıratında bu hususa dokunmakta ve III. Kolordu Kumandanlığının önce İsmet Beye teklif edildiğini, o kabul etmeyince, Mustafa Kemal Paşanın Refet Beye teklif ettiğini, yazmaktadır. Doğruluk derecesi kesin olarak bilinmemekle beraber olaylara denk ve akla yakın geliyor.

Erzurum ve Sivas kongrelerinden, Amasya mülâkatından, son Osmanlı Meb'usan seçiminden ve nihayet Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliye ile Ankaraya gelip yerleşmesinden sonra, durum bir hayli aydınlanınca, İsmet Paşa Ankaraya gelmiş ve bir kaç gün kaldıktan sonra tekrar İstanbula dönmüştür. Bu gezi henüz karanlıkta duruyor. Siyasî rakiplerinin iddiasına rağmen, bundan İsmet Paşa aleyhinde bir hükme varılabileceğini sanmıyoruz. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın da, siyasî mülâhazalarla, bu konuda bazı hususları açıklamamış olması ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır. Bir iddiaya göre, İsmet Paşa, Ankaraya ilk gelişinde beraber çalışmak için bâzı şartlar ileri sür-

[64] 2. Ordu Kumandanı Mirliva M. Kemal Paşa'nın 20.5.1917 de Alb. İsmet Beye verdiği bu sicil Ulus Gazetesinin 18.5.1959 tarihli sayısında ilk defa yayınlanmıştır.

müş ve başlıca, çete harbine son verilip muntazam orduya gidilmedikçe mücadeleye katılmıyacağını ifade etmiştir. Eğer, bu iddia doğru ise, İsmet Paşanın Ankaraya kalmak üzere ikinci gelişi, Mustafa Kemal Paşa ile kesin bir anlaşmaya vardıklarını göstermektedir.

Albay İsmet Beyin milis teşkilâtı ve muntazam ordu hakkındaki genel görüşü şöyle idi :

«Gayrimuntazam kıt'alara başlangıçtan beri muhtaç oluşumuz, muntazam kıt'alarımızın ancak yavaş yavaş istifade edilebilir hâlde olmalarındandır. Muntazam kıt'alarımızın kazanacakları başarılarla bir dert ortadan silinecektir.»

Albay İsmet Bey, Millî Mücadelenin kazanılması için ana plândaki düşüncelerini ise şu şekilde ifade etmiştir :

«Bizim dâvamız, evvelâ Yunan taarruzu ile Türkiye'nin inhilâl etmiyeceğini ispat etmekle kazanılacaktır. Ondan sonra da, Yunanlıların Anadoluyu istilâ etmeğe yetmeyeceklerini göstermek lâzımdır. Bu iki nokta halledilince zaman Doğunun kurtarılmasına fırsat verecek ve bizim yokedilmesi güç yokedilmeyerek hayatta bırakılması mümkün ve zararsız bir millet olduğumuza hükmedilecektir.»[65]

İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisinin açılışından kısa bir süre önce Ankara'ya gelmiş ve 2 Mayıs 1920 günü seçilen 11 üyeden kurulu ilk hükûmette, Genel Kurmay Başkanlığı görevini almıştır. Mustafa Kemal Paşa diyor ki :

«O günlerde, mevcut arkadaşların ne surette görevlendirilmelerinin uygun olacağı düşünülürken, Genel Kurmay Başkanlığı için İsmet Paşayı tercih etmiştim.»

B. M. Meclisi de, 2 Mayıs günü, onbir bakanlıktan biri olan Genel Kurmay Başkanlığına 129 oyla İsmet Paşayı seçmiştir. 137 Milletvekilinin katıldığı bu seçimde, rakibi de olmadığı için, İsmet Paşa en çok oyu almıştır.

İsmet Paşaya verilen yer, en yüksek askerî makam, daha açıkçası Başkumandanlık demekti. Bu durum, askerî hiyerarşiye aykırı idi. Çünkü İsmet Paşa, o tarihte albay rütbesini haizdi. Kendisinden daha kıdemli olan Albay Refet ve Ali Fuat Paşa, buna razı olmak istemediler. Ayrıca, İsmet Paşa, Anadolu İhti-

---

[65] Orgeneral İzzettin Çalışlar, İstiklâl Harbi Hâtıratı, 2. kısım sayfa 4 (1932)

lâline geç katılmış olmaktan dolayı da kıdemsiz sayılıyordu. Mustafa Kemal Paşa, itiraz edenleri susturdu; fakat, liderler kadrosunda tehlikeli bir gedik açılmış bulunuyordu.

Millî Mücadelede İsmet Paşanın en büyük hizmeti, Genel Kurmay Başkanı ve daha sonra Garp Cephesi Kumandanı olarak, muntazam ordunun kurulması ve milis teşkilâtının kaldırılmasındaki inatlı ve sürekli çalışmalarıdır. 1920 yılı sonlarında Çerkes Ethemin üzerine yürümek, Yunan ordusuna taarruz etmekten güç ve o derece tehlikeli bir hareket idi. Mustafa Kemal Paşanın bile endişeli ve müteredditolduğu böyle bir teşebbüste bu cesurane kararın alınması, İsmet Paşa sayesindedir.

İsmet Paşa, muharebe kazanmakta, kurmaylığa kadar üstün bir kumandanlık vasfı gösterememiştir. Küçük çapta muharebeler olan İnönü muharebelerinin kazanılmasında sağladığı başarı, ancak zamanın şartları içinde değerlendirilmiştir. Gerçekçi bir görüşle, Millî Mücadeledeki İsmet Paşayı, muharebelerin kazanılmasında değil, harbin kazanılmasında ağır basan hizmetleriyle ikinci lider olarak kabul etmek lâzımdır.

Çok zeki, çalışkan, az heyecanlı veya soğukkanlı, muhakeme kabiliyeti üstün, ihtiyatlı, sabırlı, emir almayı kabul ettiği yerden verilecek direktiflere sadıkane riayetkâr olan İsmet Paşa, bu vasıflariyle ikinci adam yerinde son derece başarılıdır.

FEVZİ PAŞA

Fevzi Paşa, politikaya karışmamış, ömrunu orduya vakfetmiş bir Osmanlı generalidir[66]. Enver Paşanın yaptığı ordu tasfiyesi ve rütbe tashihi ameliyesinde Fevzi Paşanın rütbesi de bir derece indirilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ile bir ilgisi olsaydı, bu kazaya uğramazdı. Başka siyasî bir fikre veya hizbe de meyletmediği hâlde İttihat ve Terakkiye iyi gözle bakmıyordu. Balkan Harbinde Kâzım (Özalp) Paşa ile aynı karargâhta çalışmışlar. Kâzım Paşanın bize anlattığına göre, Fevzi Paşa, **«İttihat ve Terakkinin artık işi bitmiştir, bir şey yapamaz,»** der ve bu konuda tartışırlarmış. Kuvayi Milliyeye de uzun zaman aynı gözle bakmıştır. Nasihatçı olarak, hükûmet adına, Batı Anadolunun bir kısmını dolaşmış ve bu vesile ile Balıkesir'de İttihatçı ve Kuvayi Milliyeci Kâzım Paşa ile karşılaşmıştır. Kâzım Paşa, kendisine Balkan Harbi sırasındaki tartışmalarını hatırlattıktan sonra:

«Göreceksin Paşam, bu defa da haklı çıkacağım. Bu dâva kazanılacaktır.» demiş.

İki taraf da birbirine tesir edemeden ayrılmışlar.

Fevzi Paşa, Sıvas Kongresinden sonra bir başka nasihat heyetine dahil olarak Sıvasa gelmiştir. Karabekir Paşanın hâtıralarında anlattığı gibi[67], o günlerde Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşaya güvenmemekte, tuttuğu yolun doğruluğuna da inanmamaktadır.[68]

Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlerde Anadoluya geçmiş, fakat Mustafa Kemal Paşa bu haberi alınca Geyve Boğazı civarında bulunan Ali Fuat Paşaya **«Fevzi Paşayı geldiği yere iade edersiniz»** cevabını, vermiştir[69]. Ali Fuat Paşa, telgraf başında Mustafa Kemal Paşayı ikna etmiş ve bu suretle

---

66 Emekli Mareşal olarak yaşadığı politika hayatı, eski yolunun doğruluğunu göstermiştir.

67 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, S. 389 - 392.

68 Ali Fuat Cebesoy Hâtıraları ve Kâzım (Özalp) Paşanın bize anlattıkları bu olayı doğulamaktadır.

69 Ali Fuat Cebesoy Millî Mücadele Hâtıraları, S. 367 - 371.

İstanbul hükûmetinin Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Anadolu İhtilâline katılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşayı geldiği yere iade etmek isterken haklı idi. Ali Fuat Paşa da, onbeş gün öncesine kadar İstanbulda Harbiye Nazırı olan bir generalin, adam sıkıntısı çeken Ankaraya iltihakındaki faydaları düşünmekte haklı idi.

Kâzım (Özalp) Paşa şu olayı anlattı: [70]

«Bir gün Mustafa Kemal Paşa bana, Fevzi Paşanın Harbiye Nazırı iken Kuvayi Milliye aleyhinde bir telgrafını göstererek ne yapalım, diye sordu. Yırtalım, dedim. (Evet, arkadaşımızdır, yırtalım, işin bu tarafı örtülsün,) cevabını verdi.»

★

Fevzi Paşayı, Anadoluya gönülsüz olarak kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisinin 27 Nisan 1920 tarihli oturumunda ona büyük değer veren şu sözleri söylemiştir:

«Efendim, ruznameyi müzakerata geçmezden evvel müsaadenizle bir şey arzetmek istiyorum. Harbiye Nazırı sabıkı Fevzi Paşa Hazretleri âzamızdan ve Heyeti İcraiye âzasındandır. Şimdi buraya dahil olmak üzeredirler. Eğer tensip buyurursanız hem arkadaşımız bulunmalarından, hem de bin türlü mihen ve meşak içinde ihtiyar-ı sefer ettiğinden dolayı Heyeti Aliyeniz tarafından bâzı arkadaşlar kendisini istikbale gitsinler (Heyeti umumiye muvafık sesleri). Hepimiz gidelim, istikbalinde bulunalım ve kendisinden bâzı izahat alırız. O hâlde şimdi müzakereyi bir saat tatil ediyorum.»[71]

Fevzi Paşa, Ankara garında Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından merasimle karşılanarak Meclise getirilmiş ve o günkü toplantının ikinci oturumunda Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşanın meb'us seçildiğini Meclise şöyle bildirmiştir.[72]

«Fevzi Paşa Hazretleri Gebze kazasınca intihab olundular. Fakat kazanın işgal altında bulunması hasebiyle mazbatanın tanzim ve irsali mümkün olmadığından mazbata yerine kâim olmak üzere bir tahrirat gönderiliyor. Bu tahrirat kabul edildiği takdirde meb'usluğu tasdik olunacaktır.

---

[70] 8.12.1959 günü Suadiyedeki evinde yaptığımız görüşmenin notlarından.
[71] T.B.M. Meclisi Zâbıt Ceridesi, C. I, S. 89
[72] T.B.M. Meclisi Zâbıt Ceridesi, C. I. S. 98

Rey'e vazediyorum. Lûtfen kabul ederseniz ellerinizi kaldırınız (Eller kalkar).

İttifakı âra ile kabul edildi (Alkışlar).»

Seçim tutanaklarının tetkikinde ve kabulünde titiz davranan Büyük Millet Meclisinin Fevzi Paşadan çok şeyler umduğu anlaşılıyor.

Fevzi Paşa, bastırılıp dağıtılmasına karar verilen nutkun... o gün Büyük Meclise önemli hiç bir şey söylememiştir. Fakat, millî hareketi dinen mahkûm eden fetvayı İngilizlerin zorla yazdırdığını ve padişahın Anadolu ile irtibat kurmak istediğini ifade eylediğinden, nutkun basılmasında Mustafa Kemal Paşa fayda görmüştür.

Başlangıçta millî harekete fazla sempati duymayan Fevzi Paşanın nasıl olup da Anadoluya geçme kararına vardığı nutkundan anlaşılmaktadır. Nutkun bu hususu aydınlatan kısımları aşağıya olduğu gibi alınmıştır:

«O sırada[73] İngilizler Harbiye Nezaretini işgal ederek benim odama kadar süngülü neferlerini soktular ve lâzım gelen emirleri vermekliğimi tebliğ ettiler. Zaten evvelce emirler verildiği için ben kendilerini kemali sükûnetle karşıladım. Ancak göğsüne düşman süngüleri dayanmış bir Harbiye Nazırı, İstanbul'un artık hür ve makamı hilâfet olmak meziyetini kaybettiğini görmüş bir Harbiye Nazırı sıfatiyle pek meyus bulunuyordum. O sırada dört yüzü mütecaviz iki sıra dizilmiş süngülü İngiliz efradı arasından geçerek, kapılara birikmiş bir takım Ermeni, Rum ahalinin tahkir edici nazarları arasından geçerek sekinetle Bâbıâliye gittim.»

«.... her gün tevkifat ve tehdidata maruz kalıyorduk. Zatı Şahane ertesi selâmlıkta bendenizi tekrar kabul ile buyurdular ki; aman Anadolu ile irtibat temin ediniz, bendeniz dedim ki; irtibat müheyyadır. Ancak İngilizler mâni oluyorlar.»

«.... Bu mâruzatım üzerine, aman zinhar siz çekilmeyiniz ve Anadolu ile irtibat tesis ediniz, buyurdular. Bendeniz bu ferman üzerine yaverimi göndermek hususunda teşebbüs ettiğim gibi, kabine de bâzı zevatın gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler muvafakat ettiler.»[74]

---

[73] İstanbul'un 16.Mart.1920 gün işgalinde.

[74] Padişahın ve Fevzi Paşanın Anadoluyu iyi niyetle düşünebilmeleri için, İstanbulun işgale ve kendilerinin hakarete maruz kalmaları gerek imiş. Fevzi Paşanın, Anadolu ile irtibat araması için de Padişahın ferman etmesi ve İngilizlerin buna muvafakat eylemesi gerekli imiş. Anadoluya kendi gidecek yerde yâverini göndermek istemesi de ayrıca dikkate değer.

«Efendiler, bendeniz İstanbuldan daha evvel çıkmak istiyordum. Ancak, temasım evvelen İngiliz siyasetini anlamak hususuna mâtuf idi. Anladım, bunda hiç şüphem kalmamıştır. Saniyen, İngilizlerin askerlikçe ne yapacağını tetkik etmek idi.»

Meclis bu mâzereti mâkul karşılamış ve Fevzi Paşaya çok saygı göstermiştir.[75]

★

Fevzi Paşa, çok bilgili ve okumuş bir asker olarak tanınır. Fakat, biz harb tarihinin zengin sahifeleri arasında, kendisinin üstün kumandanlık değerine delil teşkil edecek bir olağanüstü başarısına rastlayamadık. Dürüst, çalışkan ve babacan tavırlı bir insan olduğunda ittifak edilmektedir. Mesleğin bütün gereklerine saygılı bir askerdir. Ancak, yeniliklere ve ileri fikirlere fazla bir yakınlığı yoktur. Millî Mücadelede ordunun kurulmasına büyük ölçüde hizmeti dokunmuştur. Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasında ve Büyük Taarruzun hazırlanmasında Fevzi Paşaya herkesten çok şeref payı ayıranlar vardır. Fakat biz, bunları doğrulayacak yeter belgeye rastlamış değiliz.

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşadan 4 yaş büyük, Harp Okulundan ve Harp Akademisinden çıkış itibariyle 6 yıl daha kıdemlidir. Millî Mücadelenin başlarında Mustafa Kemal Paşadan bir rütbe ileridir. Ankaraya gelince tereddütsüz Mustafa Kemal Paşanın emrine girmiş, o ölünceye kadar da emrinde kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, askerlik anlayışına ve sadakat duygusuna güvendiği için zaferden sonra Orduyu büyük bir iç rahatlığiyle Fevzi Paşaya teslim etmiştir.

---

[75] Böyle olaylara siyasi hayatımızda daima rastlamaktayız. Bu gelenek sebebiyle, siyasî hata işlemek endişe edilecek bir husus olmaktan çıkmıştır. Cephe değiştirince eski günahlar derhal affedilir ve unutulur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARANLIK DÖNEM

A. ORDUNUN TERHİSİ, KUMANDANLARIN TASFİYESİ

1918 Ekim ayı sonlarında, Mütarekenamenin imzasından önce silâh altındaki Osmanlı Ordusunun mevcudu, savaşçı ve cephe gerisi eratı ile birlikte 400.000 den biraz fazla idi.[1]

Mütarekenamenin imzalandığı tarihte:

2. Ordu karargâhı Adanada,
3. » » İstanbulda,
5. » » Gelibolude,
6. » » Musulda,
7. » » Raco (Islahiyenin Güneyinde) da,
8. » » İzmirde,
9. » » Karsta.

Yıldırım Orduları Grup'u (2. ve 7. Ordular) karargâhı Adanada,

Kafkas İslâm Ordusu karargâhı Bakûda bulunuyordu.

Ordular, yerleştikleri bu bölgelerde Anadolunun giriş kapılarını tutmuş durumda idiler. Ordu kumandanları, üstün nitelikleriyle tanınmış genç generallerdi. Galip devletlerin, Türkiye hakkındaki plânlarının güçlüklerle karşılaşmadan uygulanabilmesi için, her şeyden önce Türk Ordusunun değerli kumandanlarından ve Türk Milletinin ordusundan yoksun bırakılması gerekiyordu. Bu hususta gereken tedbirler mütareke hükümleri hazırlanırken düşünülmüştü. Zaten harbden çıkan ordunun ister yenmiş, ister yenilmiş olsun, harb kuruluşundan barış kuruluşu-

[1] Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No: I, Türk İstiklâl Harbi, S. 49.

na geçmesini zorunlu kılan çeşitli sebepler vardır. Kasım 1919 başından itibaren, bir taraftan mütareke şartlarının zoru, diğer taraftan Osmanlı Genel Kurmayının Orduyu barış kuruluşuna geçirme çabası ile Türk Ordusu, maddî ve mânevî bakımdan günden güne erimeye başladı.

Mütarekeden sonraki bir kaç aylık intikal ve terhis döneminde Ordu Kumandanları inisiyatiflerini kullanarak gelecek bir millî mücadelenin hazırlık hizmetlerini yapabilirlerdi. Kumandanların bu konuda gösterecekleri faaliyet şu sınırlar içinde düşünülebilir :

1 — İtilâf Orduları kumandanlarının, mütareke hükümlerine aykırı isteklerine göğüs germek,

2 — Terhis işlemini geciktirmek,

3 — Düşman eline geçmesi muhtemel yerlerde bulunan silâh, cephane ve diğer askerî malzemeyi Anadolu içlerine sevketmek,

4 — Bulundukları bölgelerde halkı mücadele için teşkilâtlanmaya teşvik etmek ve silâh vermek.

Ordu kumandanlarından her birinin bu hizmetleri ne dereceye kadar düşünebildikleri ve ne ölçüde yapabildikleri, sırası geldikçe anlatılacaktır.

5. ORDUNUN LÂĞVI VE ÇANAKKALE BOĞAZININ AÇILMASI

İtilâf devletleri harb içinde geçemedikleri Çanakkale Boğazına mütareke hükümleri gereğince hâkim olmayı ilk plânda ele almışlar ve 6 Kasım 1918 tarihinde Çanakkaleye gelen bir İngiliz heyeti ile müstahkem mevki kumandanı Albay Selâhattin Adil, Boğazların boşaltılmasına ve İngilizler tarafından işgaline ait hususları bir protokol ile tesbit etmişlerdir. Bu protokole göre, top ve cephaneleri, muhabere şebekesini, depo ve ambarları muhafaza için Çanakkale Boğazı bölgesinde ancak 500 kadar er ve 7 subay bırakılacak, geri kalan 5 - 6000 er ve subay Boğaz bölgesinden İstanbula taşınacaktı.

Geliboludaki 5. Orduya bağlı bulunan birlikler kısa bir zamanda Çanakkale Boğazı bölgesinden çekilmişlerdir. Bu arada, Umumî Karargâhın talimatı üzerine, 3 kıyı gözetleme taburu jandarma olarak kullanılmak üzere Çanakkale Mutasarrıflığı emrine verilmiştir. Bu taburların eratından terhise tabi olanlar terhis edilmiş, kalanlarla Çanakkaledeki jandarma taburu takviye edilmiştir.

İngiliz arama-tarama gemileri Boğazı açmak için 7 Kasım 1918 den itibaren çalışmağa başlamıştı. 9 Kasım 1918 günü İngilizler Seddülbahir'e ve Kumkaleye çıkarak, Çanakkale Boğazının iki tarafını işgal ettiler. Çanakkale Boğazı bölgesinden İstanbula nakledilecek olan erlerin ve özellikle terhis eratının nakline 8 Kasım günü Gülnihal vapuru ile başlandı. İlk partide 1037 der 450 kara terhis erl ile 51 subay ve subay ailesi İstanbula gö derildi. İngilizler 10 Kasım 1919 günü Çanakkale şehrini de bir müfreze ile işgal ettiler. Aynı gün Türk Müstahkem Mevkii Kumandanlığı Karargâhı İstanbula gitmek üzere Çanakkaleyi terk etti. İstanbula gidecek subay, er ve ailelerin büyük bir kısmı ancak 15 ve 19 Kasım günleri Çanakkaleden ayrılabildiler. Kasımın sonundan önce Çanakkale Boğazında hiçbir Türk birliği kalmamış bulunuyordu. Bir süre sonra, 5. Ordu lâğvedildi ve Trakya ve Marmaranın Güney bölgesindeki tümenler, 1. ve XIV. Kolorduların emrinde olarak mütareke konuş yerlerini aldılar.

8. ORDUNUN LÂĞVI VE NURETTİN PAŞA

Suriye muharebelerinde dağılmış olan 8. Ordu, 1918 Ekim ayı içinde, ismen ve karargâh olarak İzmir'e nakledilmişti. Nurettin Paşa Ordu Kumandan Vekili idi. Bu ordunun emrinde kıyı muhafazası için gayet zayıf mevcutlu birlikler bulunuyordu. 13 Kasım 1918 günü Ordu kumandanlığı, XXI. Kolordu ve seferî bazı teşkilât lâğvedilerek kalan birlikler XVII. Kolorduya bağlandı. Bu arada İzmirdeki 5. depo alayı, jandarmanın takviyesi için İzmir Valiliği emrine verildi. Nurettin Paşa, XVII. Kolordu Kumandanlığına ve İzmir Valiliğine tâyin edildi.

Mütarekeyi takip eden günlerde İzmir limanına gelen İtilâf donanması gemileri, İzmirde galip devletlerce kurulan **«Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı», «Siyasî ve askerî temsilciler»** bu bölgedeki Rum halkı şımartmış, birçok taşkınlıklara sebebiyet vermişti. İzmir ve çevresindeki âsayiş büyük ölçüde bozulduğu gibi, Yunanistanın İzmir üzerindeki emelleri de artık ortaya çıkmış bulunuyordu. Gerek Nurettin Paşa, gerekse Genel Kurmay Başkanlığı İzmir'in Yunan işgaline uğrayacağından endişe ediyorlardı. Böyle bir tehlikeyi önleyebilmek için Nurettin Paşa Genel Kurmaya XVII. Kolordunun takviyesini teklif etmiş ve Genel Kurmay bu konu üzerinde ısrarla durmuş, fakat zamanın hükûmetinin zaafı yüzünden Kolordunun takviyesi cihetine gidilememiştir. Yalnız iyi bir tesadüf eseri XVII. Kolorduya bağlı

56. ve 57. Tümenlerin (57. Tümen Antlayadan Aydına nakledilmişti) erlerin çoğu terhise tâbi olmayan doğumlulardan mürekkepti.

Nurettin Paşa, önce 8. Ordu Kumandan Vekili, daha sonra XVII. Kolordu Kumandanı ve İzmir Valisi olarak galip devletlerin birkaç haksız tekliflerine göğüs germiş, **«İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti»** ni büyük ölçüde desteklemiş ve herhangi bir Yunan olup bittisine karşı dikkatlı ve tedbirli davranmıştır. Fakat 11 Mart 1919 da bu görevden alındı. XVII. Kolordu Kumandanlığına tâyin olunan Nâdir Paşa ve yeni Vali İzzet Bey, ne yazık ki, Nurettin Paşanın yerini dolduracak ve bu güç zamanın gereklerine cevap verecek çapta değillerdi.

YILDIRIM GRUPU KUMANDANI
MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mütarekenin imzalandığı sırada, Adanada Yıldırım Orduları Grup'u Kumandanlığına getirilen Mustafa Kemal Paşanın tutumu, diğer Ordu Kumandanlarına göre daha değişik bir görünüştedir. Önce, O'nun bulunduğu cephenin önemini göz önünde bulundurmak gerekir. İngilterenin Türkiyeye yöneltilen en büyük kuvveti ve bu kuvvetin kumandanı General Allenby, Mustafa Kemal Paşanın karşısında idi. Kilikya ve bütün Anadoluyu, Güneyden tehdit eden en uygun giriş kapısı, Mustafa Kemal Paşanın sorumluluğu altında bulunuyordu. O, bütün bunları ve daha geniş kavramiyle memleketin tümünü tehlikeye koyan şartları anlıyacak kapasitede bir kumandan olduğunu daha ilk günlerde gösterdi. Hükûmet bile gaflet ve anlayışsızlık içinde ne yapatığını, ne yapacağını bilmezken, Mustafa Kemal Paşa, en geniş anlamiyle alârm işaretini veren ilk insandır.

Mütarekeden sonra Adanada ancak on gün kadar kalabilmişti. Fakat bu kısa zaman, sürekli olarak hükûmeti uyarmakla ve memleketin müdafaası için en rasyonel tedbirleri düşünmekle geçmiştir. Mustafa Kemal Paşanın düşündükleri ve yaptıkları, Sadrazam ile aralarında geçen yazışmada Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşaya aldığı tedbirleri bildirmekte ve şöyle demektedir:

«Kadrosu en genç erlerden doldurulmak üzere kuvvetli bir tümen teşkili ve jandarmanın takviyesi.»

«Fazla askerî malzeme ve maddelerin Toros Kuzeyine nakli ve hiç bir surette yokedilmesine meydan vermiyecek tedbirlerin alınması.»

«Terhis edilecek kuvvetlerimize ait donatım, silâh, cephane ve diğer araçların lüzumunda kullanılmak üzere toplanıp saklanması için tertipler alınması.»

Mustafa Kemal Paşa, mütarekenamedeki birtakım deyimlerin ve coğrafî isimlerin belirsiz olduğunu anlamıştı. İngilizlerin diledikleri gibi, tefsir edebilmek için belirsiz bıraktıkları hususların açıklanması gereğini Sadrâzam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşaya yazdığı gibi, cevap beklemeden, 3 Kasım 1918 de emrindeki 2. ve 7. Ordulara aşağıdaki emri verdi:

«1 — Suriye sınırı, Suriye vilâyetinin kuzey sınırı telâkki edilmelidir. Bu sınır; Lâzkiye kuzeyinden, Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru imtidad eder.

2 — İskenderun, Antakya, Cebelseman, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep ahalisinin 3/4 nün Arapça tekellüm eden Türk olduğu her vesile ile hatırda tutulmalı ve her dâvada bu esas ittihaz edilmelidir.

3 — Mütareke şartlarında sarahat-i kâfiye olmadığından şeraiti mufassalanın takririne değin karaya bir kuvve-i işgaliye çıkartılmaması dalma derpiş edilmelidir.

4 — Toras tünellerinin İtilâf kıtaları tarafından muhafaza edileceği mukarrerdir. Bu kıtanın nereden geleceği sarih değildir. Adana Hat Kumandan ve Müfettişliği, bu tüneller İtilâfçılar tarafından işgal edilse dahi, aynı zamanda onlarla beraber bizim askerin dahi kalmasının teminine çalışılacağından, taht-ı emrine verilen muhafız kıtaatı terhis edilmiyecek, en genç efarttan meselâ 1310 - 1316 doğumlulardan, iyi zâbitan kumandasında, iyi kıtalar teşkiline çalışılması ve şimdiden vazifeleri hakkında vâzıh talimatlar verilmelidir.»[2]

Ahmet İzzet Paşaya yazdığı 6.11.1918 tarihli telgrafında da şöyle diyordu:

«1 — Toros tünelleri işgal kuvvetinin miktarı, İngiliz Kumandanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor. Bu kuvvet meselâ, icabında bütün Anadoluyu taht-ı hükmüne geçirecek derecede dahi olursa, müsaade edilecek midir?

2 — Suriyedeki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten ya-

[2] Gnkur. Başk. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri: No: 1, S. 51

zılmış bir maddedir, buyuruluyor ve müteakip cümlelerle, cephelerde bulunan kıtaların bu hususla alâkası olamıyacağı izah ediliyor. Acizlerinin telâkkiyatıma göre bu maddenin İngilizler tarafından bizi iğfal için yazdırılmış olduğuna, Osmanlı murahhaslarının imza ettikleri mütareke şartlarının tarafeynce başka başka telâkki edildiğine şüphe kalmamıştır. Çünkü, aynı maddede cephede bulunan kuvvetlerin Suriyede bulunmadığı telâkkisine karşı İngilizler, 5/6 Kasım 1918 raporunda tafsilen arzedildiği veçhile, Suriye kıtasında bulunuyor diye, 7 nci Ordunun teslimini teklif etmişlerdir. İcabederse bildirileceği irade buyrulan Kilikya hududunu sormaktan maksadım, bu tarihî ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden hükûmetimizin, bu mıntakayı gösteren İngilizce atlasta; Kilikya mıntakasının Doğusunda Suriye Şimal hududunun Maraş Şimalinden geçtiğini nazar-ı dikkate alıp alınmadığını anlamaktı. Çünkü, Adana ismi yerine Kilikya ism-i tarihisini kullanan İngiltere, Suriye hudûdunu da Kilikya Şimal hududunun Şarkına uzatmaktan ibaret kabul ettiğine şüphe yoktur. Bu zan, Irak hududunu İngiliz kumandanı tarafından 6 ncı Ordu Kumandanına gönderilen haritada Siirtten geçtiğinin gösterilmesiyle de teeyyüt ediyor. İngilizlerin birkaç gündenberi İskenderuna asker çıkartmaktan ve Halep'te milyonlarca erzaklar varken oradaki kuvvetlerini iaşe için erzak iddiharından bahsetmeleri ve İskenderunun, Kilikya mıntakasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunmasındandır. Pek ciddî ve samimî olarak arzederim ki, mütareke şartları hakkında sui telâkkiyat ve tefehhümatı izale edecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak ihtirasatın önüne geçmeğe imkân olmıyacaktır.»[1]

«Tehir eden idam olunur» kayıtlı ve aynı tarihli telgraftan:

«Sizi temin ederim ki, maksat Halepteki İngiliz ordusunu iaşe etmek olmayıp, İskenderunu işgal ve İskenderun - Kırıkhan - Katma yoluyla hareket ederek Antakya - Diricemal - Ahterin hattında bulunan Yedinci Ordunun çekilme yolunu kesmek ve Altıncı Orduya Musulda yapıldığı gibi teslimden kaçınılmaz bir duruma sokmaktır.

İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün İslâhiyede faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir.

[1] Genkur Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No: 1, S. 53.

Yunanistanın faaliyet sahasına çıkarılmasını sağlamak için İngilizlerin İskenderun ve İskenderun - Halep yolu üzerinde birlesmelerindeki ilişiği anlayamadığım gibi bu hususdaki hoşgörürlüğü de aksine pek zararlı görüyorum.

Bundan dolayı, keyfiyetin, tarafı devletlerinden İngiliz Suriye Ordusu Kumandanına bildirilmesine aracı olmakta özürlüyüm İskenderuna her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmasına yeltenecek İngilizlere ateşle engel olunmasını ve Yedinci Orduya, bugün bulunulan hattâ gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak büyük kısmını Katma - İslâhiye istikametinde harekete getirip Kilikya hududu içerisine girmesini emrettim.»

Mustafa Kemal Pasa, İngilizlerin İskenderunu işgal etmek için yaptıkları, baskıya direnmiş, emrindeki birliklere İskenderuna karşı yapılacak bir harekete silâhla karşı konulması emrini vermiştir. Genel karargâhın bu hususta gösterdiği çekingenliği acı acı tenkid ederek, «ateşle karşı koyma» emrini Ahmet İzzet Pasanın ısrarına rağmen günlerce geri almamıştır.

Genel Karargâh, Yıldırım Ordular Grubunu[4] ve bu grupa bağlanan 2. Orduyu lâğvederek, 7. Orduyu doğrudan doğruya Genel Karargâha bağlamak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, 3 Kasım 1918 günlü bir şifre ile 2. ve 7. Orduların lâğvı ile Kolorduların Grupu Kumandanlığına bağlanması teklifinde bulunmuştur. Grup Karargâhının lâğvının moral bakımından kötü tesir yapacağını ileri sürerek **«Yıldırım Orduları Grupu»** adının **«Yıldırım Grupu»** şeklinde muhafazasını rica etmişti. Genel Karargâh bu görüşe uymadığından, Mustafa Kemal Paşa İstanbula şu cevabı verdi:

«Elyevm emrime verilmiş olan kıtaların işlerindeki selâmeti düşünerek, yeni teşkilât hakkındaki Nezaret emrini tatbikte mâzurum. 3 Kasım 1918 tarihli mâruzatım veçhile Yıldırım Grupu nâmı altında tatbik-i teşkilâta müsaade buyurulmadığı takdirde noktai nazar-ı Nezaretpenahilerine tevafuk eden teşkilâtın tatbiki için kumandanın tensip buyurulacak zâta tebliğini istirham ederim.»[5]

---

[4] 4 ve 8 Ordular dağıldığından bu orduların elde kalan birlikleri 7. Ordu emrine verilmiş. 4. Ordu karargâhı kaldırılmış. 8. Ordu karargâhı İzmire nakledilmişti.

[5] Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No: 1, S. 61.

Mustafa Kemal Paşa, İskenderunun işgalini ateşle önlemek hususundaki kararını ve emrini uygulayamadı. Çünkü Sadrâzam bundan vaz geçilmesini sert ve kesin bir şekilde istemişti. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, İskenderunun işgaline razı olmadan önce, bu işgalle tehlikeye girecek birliklerini, silâh ve malzemeyi geriye çekmek imkânını bulmuştu.

7 Kasım 1918 de Yıldırım Orduları Grupu ile 7. Ordu karargâhının lâğvolunduğu ve Mustafa Kemal Paşanın Harbiye Nezareti emrine verilmiş olduğu emredildi. 10 Kasım 1918 de bu emri alan Mustafa Kemal Paşa, Grup mıntakasını Adanadaki 2. Ordu Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşaya teslim ederek, aynı günün akşamı İstanbula hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa, Mütarekeden sonraki 10-15 gün içinde gerçeği görmüş ve kurtuluş hareketinin prensibini ortaya koymuştur.[6] Artık sınır boyunda bulunmasının gereği kalmıyordu.

NİHAT PAŞA

Mustafa Kemal Paşadan sonra Nihat Paşa da aynı yoldan yürüyerek, İngilizlerin haksız ve mütareke hükümlerine aykırı hareketlerine karşı gerekli direnmeyi gösteriyordu.

Payas - Kilis çizgisinin Güneyini işgal etmiş olan İngilizlerin Adana vilâyetinin boşaltılmasını isteyen bildirileri üzerine ordu birliklerine, bu çizgiyi geçen düşmana ateş edilmesi emrini verdi. Çaresiz Adana boşaltılacaktı. Fakat, bu bölgedeki bütün Türk kuvvetlerinin, İngiliz isteğine uygun olarak Pozantının gerisine çekilmesini geciktirdi. Kazanılan zaman içinde, silâh, cephane ve malzeme Nihat Paşanın çabasiyle gerilere taşınabilmiştir.

Nihat Paşa jandarma takviyesine de çaba göstermiştir. Bu amaçla Adanadan Ordu çekilmeden önce XII. Kolordu ve 24. Tümenin süvari erlerini âsayişi korumak için Adana vilâyeti emrine verdi «**Ceyhan ve İslâhiye Jandarma Süvari Alayları**» adı verilen iki jandarma alayından birisi Ceyhanda, diğeri de Kilisde bulunacaktı. Ordu bu iki jandarma alayından başka yaya jandarmanın da kuvvetlendirilmesi için Vilâyet emrine 1200 piyade eri verdi. Bu 1200 er Toros Kuzeyine geçecek birliklerde ağırlıkları idare edecek kadar er bırakılması suretiyle, terhis edilmiyecek olanlardan ayrılmıştı. Adana polis kadrosunda da terhis edilen yedek subaylardan hukuk tahsilli görmüş 15 kişi verdi.

---

[6] Bakınız sahife 137, Ali Fuat Paşaya söyledikleri.

İngilizler 2. Ordunun silâh ve cephanesinin kendilerine teslimini ısrarla istiyorlardı. Hükûmet de bu istekleri önliyecek bir çare bulamadığından, 2. Ordu 4 Aralık 1918 günü aşağıda gösterilen silâh ve cephaneyi Katma'da İngilizlere teslim etmek zorunda kaldı:

18 Mantenli top (Top başına 150 mermi ile birlikte)
2 kudretli dağ topu (Top başına 300 mermi ile birlikte)
2 dağ topu
47 makineli tüfek (156.000 fişek ile birlikte)

Harbiye Nezareti 15 Aralık 1918 de 2. Orduyu lâğvetmiş ve Ordu Kumandanı Nihat Paşayı da Adana Valiliğine tâyin etmişti. Bu ordunun iki kolordusu (XII. ve XX. Kolordular) geçici olarak Harbiye Nezaretine bağlanmışlardı. Nihat Paşa, İngilizler müsaade etmediği için Adanaya gidemedi. Fakat Pozantıda orduya ait bazı malzemenin kurtarılması için birtakım teşebbüslerde bulunduğu. Daha sonra Konyaya döndü. Fakat İstanbuldaki İtilâf makamları Nihat Paşanın Konyada bile kalmasını istemiyorlardı. 2 Ocak 1919 da İngiliz yüksek komiserliği Nihat Paşanın Türk halkını teşkilâtlandırıp silâhlandırdığı, kasaba ve köylerde İslâm cemiyetleri kurduğu gerekçesi ile azlini hükûmetten istedi. Bu baskıya dayanamıyan hükûmet, Nihat Paşayı görevinden alarak yerine Mersinli Cemal Paşayı tâyin etti.

Yıldırım Orduları Grupuna bağlı 7. Ordunun lâğvedildiğini daha önce belirtmiştik. Bu ordunun III. Kolordusu Sivasa nakledilmiştir. 2. Ordunun XV. Kolordusu da Erzuruma gönderilmiş ve bu Kolordunun 44. tümeni de XII. Kolorduya bağlanmıştır. Bütün bu değişikliklerden sonra, vaktiyle 3 ordudan ibaret bulunan Yıldırım Orduları Grupu XII. ve XX. Kolordudan ibaret ve merkezi Konyada bulunan Yıldırım Kıtaatı Kumandanlığı haline inmiştir.

Adana bölgesinden Sivas ve Erzuruma nakledilen kolordulardan sonra 2. Ordunun terhisi, bu ordunun Toros Kuzeyine çekilmesini müteakip yapılmıştır. Önce Suriyeli erlerin bir kısmı Mersinden vapurla, geri kalanları da Katma yolu ile Halep'e gönderilmişlerdir. Kafileler halinde karadan sevk edilen bu erlere mekkâre ve silâh verilerek Maraş Elbistan üzerinden yürütülmüşlerdir.

Kuzeye gidecek terhis erleri ise trenle sevk edilmişlerdir. Tren ile sevk edilenlerin terhisi pek karışık, düzensiz ve acınacak bir halde geçmişti. Terhis emri verildikten sonra tren hazır-

lanamadığından erler çok beklemek zorunda kalıyorlardı. Yeteri kadar vagon bulunmadığı için bazı erler vagonların üstüne binmek suretiyle yolculuk etmişlerdi. Bunların içinde soğuktan donanlar olduğu gibi, vagonlardan düşenler, köprülere çarparak ölenler de olmuştur. Terhis erlerini taşıyan trenler kömür ve odunsuzluktan yollarda kalıyordu. Erler bazı istasyonlarda istasyon parmaklıklarını yakarak trenleri yürütmeye çalışıyorlard.[7]

ALİ FUAT PAŞA

Subayların, yedek subayların ve büyük rütbeli kumandanların İstanbula akın ettikleri bu sırada, Ali Fuat Paşadan da kısaca söz açmak gerekir. Mustafa Kemal Paşanın Adanadan ayrılışını takip eden günleri VII. Ordu Kumandanı Vekili Ali Fuat Paşa şöyle anlatır:[8]

«Kilikyada ilk iş olarak jandarma kadrosunu zabit, efrat, silâh ve teçhizat ile ikmal etmiştim. Çünkü jandarma teşkilâtı daimî surette bulunduğu mıntakada kalabilirdi. Fakat Ordu kısımları terhis olunabilir, garnizonları değiştirilebilirdi. Bir işgal olup bittisi karşısında Kilikyanın mühim yerlerinde mukavemet yuvaları hazırlamıştım.

Adanada üzerime aldığım işlerle bir ay kadar meşgul olduktan sonra tropika hastalığım tekrar başlamıştı. Bu hastalığa henüz genç bir erkânıharp zabiti iken karlı Balkan Dağlarında[9] eşkiya takipleri sırasında tutulmuştum. Hem tedavi ve hem de Anadolu içerisindeki vaziyeti görüp icap eden tedbirleri alabilmek için yanımda bir müfreze ve bu gibi işlerde kabiliyetli olan zabit arkadaşlarım bulunduğu halde Halebin Şimalindeki Katma istasyonundan trene bindim. Yirmi günlük bir seyahatten sonra 20 Aralık 1918 de İstanbula geldim.»

Uzun harp yıllarının yoksunluklarından sonra Mütareke olunca İstanbula kavuşmak isteğini duyabilmek için ne göz, ne de tropika hastalığına ve hattâ ne de Harbiye Nezaretinin dâvetine ihtiyaç olmadığını kabul etmek gerekir. Ali Fuat Paşanın, Halep-

---

[7] Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dergisi Resmî Yayınları, Seri No: 1, S. 75

[8] Ali Fuat Cebesoy — Millî Mücadele Hâtıraları, S. 31.

[9] Bu sıtma herhalde daha eski bir zamana ait olsa gerek.

İstanbul demiryolu güzergâhında, bir yolcu olarak, Anadolu içerisindeki durumu ne dereceye kadar gördüğünü, ne gibi tedbirler aldığını kestirmek de pek güçtür. Adanada bir ay kadar meşgul olarak jandarmayı takviye etmek ve mukavemet yuvaları hazırlamak gibi faaliyetlerden bahsetmesinin ise, sadece bir iyi niyet işareti olduğu anlaşılmaktadır.

6 ORDU KUMANDANI
ALİ İHSAN PAŞA

6. Ordu Kumandanı Mirlıva Ali İhsan Paşa, mütarekenin ilk aylarındaki faaliyetini ve düşüncelerini, mübalâğalı bir şekilde anlatarak diyor ki:[10]

«**Sadrâzam ve Başkumandan vekili İzzet Paşadan aldığım direktif ve 9.11.1918 tarihli tebliğ üzerine Musulu, 10.11.1918 de İngilizlere bırakarak Altıncı Ordu Karargâhını Nuseybin kasabasına çekmiştim. Musuldaki her nevi silâh, cephane, vesiareyi, daha evvel şimale, Cizreye göndermiştim.**»

«... **İngiliz kuvvetleri Karadenizde, Bolşevik Ruslara karşı faaliyete ehemmiyet vermekte ve Kafkasyada bulunan Batum ve Bakû havalisini işgal ederek petrol kuyularını ve tesislerini de ele geçirip istifade etmeğe çalışmakta idi. Bu sebeplerle altı şark vilâyetimize gelecek tehlike, cenuptan ve Altıncı Ordumuzun işgal ettiği bölgeden zuhur edebilirdi.**

Bu düşünce ile ilk önce, Altıncı Ordunun elinde ve menzil anbarlarında bulunan fazla silâh ve cephanelerin sür'atle Elâziz, Malatya ve Sivas taraflarına nakledilmelerini temin ve tanzim ettim.»

«**İngilizlerin, mütarekenin verdiği selâhiyetten istifade etmelerinin önüne geçemediğimiz takdirde, her kasabanın ve şehrin, müslüman halkın hukukunu muhafaza için, Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve mahallî milis teşkilâtı kurmalarını valilere, müstakil mutasarrıflıklara tavsiye ettim; bu hususta icap eden silâh ve cephaneleri, Altıncı Ordunun elindeki anbarlardan vereceğimi bildirdim.**»

«... **Harbiye Nezaretinden gelen terhis emirlerini geciktirmek ve vakit kazanmak zaruretini hissettim. Köyleri yakın olan erlerin terhisine başlamakla beraber Orta ve Garbî Anadoluya gidecek efradın kış ortasında, fena kara yollarından yürüyerek**

[10] Ali İhsan Sâbis — Harb Hâtıralarım (Beşinci Cilt).

köylerine sevklerinin doğru olmadığını Harbiye Nezaretine yazdım...»

«Harbi kaybettiğimize artık tamamiyle inanarak İstanbulu terk etmiş olan İttihat ve Terakki hükûmeti ileri gelenlerinin belki bir plânları olduğunu, bir müddet, zannetmiş ve beklemiştim...»

Ali İhsan Paşa, Enver Paşanın Kafkasyaya geçeceğini ve oradan tekrar mücadeleye girişeceğini tahmin etmiş ve her ân Enver Paşadan bir talimat alacağını ummuştur. Bunları anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyor:

«Nihayet 1919 senesine girdik. Hâlâ Enver Paşadan bir ses yok. Düşman işgalinin gittikçe genişlediğini görerek Şark Vilâyetlerini korumak ve elde tutmak endişesiyle yeni tedbirler almağa başladım.[11] Bir aralık Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile doğrudan doğruya temasa geçerek elbirliğiyle bir hareket tertibini düşündüm; fakat daha, mahallî milis teşkilleri ve Müslüman Müdafaai Hukuk Cemiyetleri vücuda getirmek teşebbüsünde anlaşamamıştık.[12] Daha geniş bir kombinezon için hiç ümit göremiyordum...»

3 Kasım 1918 günü İngilizler Musulu kuşattılar. 6. Ordu Kumandanı Musul'da bulunuyordu. İngiliz Kumandanı Cassel gelip, Musul'daki Alman konsolosluğuna yerleşti ve Diclenin doğusunda ve Musul şehrinin içindeki Türk kıt'alarının yerlerinde kalmalarını istedi. Bu günden itibaren Musul'un içinde İngiliz ve Türk birlikleri yanyana bulunuyorlardı. Ali İhsan Paşa, gayet tedbirsiz davranmış ve âdeta İngilizlerin kucağına düşmüştü.

İngiliz Kumandanı girişeceği herhangi bir teşebbüse karşı, Ali İhsan Paşanın silâhla mukabelede bulunmayıp, protesto ile iktifa ederek geri çekileceğini kendi ifadesinden anlamıştı.[13] Bunun üzerine Musul'u boşaltması için 6. Ordu Kumandanını sıkıştırmaya başladı. Türklerin Musul'dan çekilmesi 9 Kasımda başladı, 15 Kasımda tamamlandı. Musul'dan çıkan kıt'alar Musul vilâyetini de bırakarak Diyarbakır vilâyeti sınırına kadar çekildiler. Çekilen kıt'alar, kendi silâh ve cephanelerini ve yiyeceklerini birlikte götürebildiler.[14] Ali İhsan Paşanın hâtıratındaki iddia

---

11 Nedense bu tedbirlerin neler olduğunu söylemiyor.

12 Anlaşamadıkları hususu ve sebeplerini de söylemiyor.

13 Genelkurmay Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No: 1, S. 86.

14 Genelkurmay Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No: 1, S. 90

hilâfına, Musul şehrinde ve Musul vilâyetindeki depo ve anbarlarda birkaç milyon lira değerinde silâh, cephane, malzeme ve yiyecek bırakıldı.

Ali İhsan Paşa, terhis işini de isteyerek geciktirmemiştir. Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesinin 1962 de yayınladığı 1 seri numaralı eserde bu hususu aydınlatmaya yetecek bilgiye rastlamaktayız. 6. Ordu Musulu boşaltmadan önce bu orduda bulunan Musul ve Bağdat ahalisinden erler terhis edildiler. Musul'un boşaltılmasından sonra 2. ve 5. tümenlerle süvari tugayındaki 1282 - 1300 doğumlu erlerden Bitlis, Van, Erzurum ve Sivas vilâyetlerinin ahalisinden olanlar kış basmadan karadan kafileler hâlinde yola çıkarıldılar. Daha sonraki doğumluların ve demiryolu ile gönderileceklerin terhisleri ordunun Musul vilâyetini tamamiyle boşaltmasından sonraya bırakıldı. Ordu, demiryolu şirketi tarafından terk olunan Nuseybin - Ahterin demiryolu kısmını işletmeye ve Ahterin ile Katma arasında bir kara menzili kurarak terhis edilecek erlerini buradan geçirebilmek için gerekli tedbirleri almaya başladı. Iraklı 200 subay ve 2142 er de terhis olundu. Fakat Orta ve Batı Anadolu ile İstanbul ve civarı halkından olan terhis erleri trensizlik yüzünden bir türlü yerlerine gönderilemiyorlardı. Nuseybin civarında bulunan 200 kadar Ermeni göçmeni ile Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin nakillerine öncelik verildiğinden, Türk terhis erleri için tren bulunamıyordu. Fırat nehri doğusundaki demiryolu üzerinde 7 - 8 lokomotif ile 150 vagon vardı. Terhis işi bu sebepten ağır gidiyordu. 6. Ordudan, Ocak 1919 ortalarına kadar 6250 er terhis olunabilmişti. Terhis olunacak daha 10.000 kadar er vardı. Nihayet İngilizlerin de yardımı ile haftada 2 tren kaldırılmak suretiyle terhis erlerini Adana yönüne taşımak mümkün oldu. Her trende 450 er gönderilebiliyordu.

Ali İhsan Paşanın bulunduğu bölgede Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve mahallî milis teşkilâtı kurulması için Valilere ve Mutasarrıflara tavsiyede bulunduğu hakkındaki iddiasını doğrulayacak hiçbir bilgiye rastlamadık.

İngiliz yüksek komiseri Calpthope 6. Ordu ve bu ordunun bulunduğu bölge hakkında hükûmete bir tebliğde bulunmuş ve bu tebliğ üzerine Harbiye Nezareti 6. Ordu adını XIII. Kolorduya çevirerek Ali İhsan Paşayı 9.Şubat.1919 da İstanbula çağırmıştır.

İngiliz Mareşalı Allenby'nin yine 6. Ordu ile ilgili bir nota-

sı hükûmete ve oradan Harbiye Nezaretine tebliğ edilmiş ve Harbiye Nezareti de 12.Şubat.1919 da XIII. Kolordu Kumandanlığına ve henüz orada bulunan Ali İhsan Paşaya bildirmiştir. Bu notanın metni aşağıdadır:

«Mısır Kuvvei Seferiyesi idaresi altında bulunan mıntakada icra mevkiine konacak mukarrer şartlar:

1 — Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşanın memuriyetine hitam verilecektir.

2 — Altıncı Ordu kâmilen teslimi silâh ederek top, mitralyöz vesair silâhları muayyen bir noktada tarafıma ita olunacaktır.

3 — Tarafımdan emir verildiğinde ahalinin elinde bulunan silâhlar toplatılacaktır.

4 — Benim mıntakam dahilinde ihtiyacım olmayan Türk jandarması teslimi silâh edecek ve emrim mucibince terhis olunacaktır. İdarem altındaki mıntakalar dahilinde bulunan Türk jandaması terhis olununcaya kadar emrime tâbi tutulacaktır.

5 — Tavır ve hareketleri ademi memnuniyeti mucip olan Osmanlı memurları emrime tebaiyetle azledilecektir; ve bunların yerine nasp ve tâyin kılınacak yeni memurların isimlerini berayi tasvip tarafıma verilecektir.

6 — Ahvalin müsaadesine göre, Ermeniler, kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların iskânları temin, arazi vesair emlâki şimdi kendilerine iade olunacaktır. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususunda muavenet ve mallarına iras edilmiş olan zarar ve ziyanı tahmin etmek üzere icabeden yerleri ziyaret edecek bilcümle zabitlerime teshilât ibraz olunacaktır.

7 — Gerek cinayet ve gerek umumi âsayişi ihlâl edecek fiiller icrasiyle müttehem bulunan kimseleri tevkif ettireceğim; bu dahi, tamamiyle reyime muhavvel bulunacaktır.

8 — Konya'nın şarkında bulunan bütün şimendifer hatları tarafımdan kontrol olunacaktır.

9 — İdarem altındaki mıntakanın umum telgraf ve telefon hatlarını kontrol eyliyeceğim. Türkçe olarak şifre telgrafları asla kabul olunmayacaktır.

10 — Lâğvolunacak Altıncı Ordunun erleri beher trende 900 er kişi olmak üzere memleketlerine gönderilecekleridir.

11 — Osmanlı memurları, Hint ordumuzun efradı da dahil olduğu halde bilcümle esirleri teslim edeceklerdir.

12 — İstediğim mevkileri işgal etmek selâhiyetini haiz ol-

duğum izahtan vârestedir. Bâlâdaki sekizinci maddede zikrolunan kontrol kelimesinden matlûp şudur ki, tarafımdan iş'ar vukubulduğu zaman, şimendifer hattının askerî veya sivil her türlü nakliyatını arzu ettiğim veçhile icra ettireceğim gibi, mezkûr hattı her cins nakliyat icrasından her zaman meneylemek selâhiyetini haiz olacağım.»

Ali Ihsan Paşa bu notayı öğrendikten ve Istanbula dönme emrini aldıktan sonraki düşüncelerini şöyle anlatmaktadır:

«İngiliz kumandanının notasındaki yedinci maddede, kendisinin her istediği adamı tevkif ettirmek niyetinde olduğunu anlatıyordu. Allenby'nin verdiği şiddetli notayı okuduktan sonra, İstanbul'a gitmiyerek, ya miskin ve korkak bir vaziyette Diyarbakır'da gizlenmek ve hastalık bahane ederek beklemek.. yahut bu notayı ve Istanbul hükûmetinin miskince mutavaatını ileri sürerek, İstanbul'un emrine itaat etmemek; bırakılması emrolunan kumandayı bırakmıyarak İstanbul hükûmetini tanımamak ve ona karşı isyan ederek Şarkî Anadolunun istiklâlini ilân eylemek.. gibi hareket aklıma gelmişti.

Birinci şekilde, miskince hareket, nefsimi kurtarmak gayesini temin edebilirdi; fakat bir faydası yok idi. Altıncı Ordunun kumandasını bıraktıktan ve açıkta, ordusuz bir ordu kumandanı vaziyetine düştükten sonra tekrar bir hareket yapmak ve iş başına kendi kendine geçmek kolay değil idi. Şimalde Erzurum tarafında bulunan Dokuzuncu Ordu Kumandanı, İstanbuldan alacağı emir üzerine, bana karşı İstanbul hükûmetiyle işbirliği yapabilirdi.

İkinci şekil, gayet iyi bir hareket olurdu; fakat bu iş için henüz muhiti, mülkiye memurlarını ve halkı hazırlamamıştık. Böyle bir hareket karşısında, yine Dokuzuncu Ordu Kumandaniyle anlaşmak mümkün değil idi. Ben, onu bir kaç defa yoklamıştım. O, ancak klâsik hareket eden, verilen emrin dışında düşünmeyi bile kabul etmeyen bir kumandan idi. Nuseybin ile Erzurum arası çok uzaktı. Bir gecede gidip görüşmek ve anlaşmak mümkün değil idi. Onun yukarıda tasvir edilen zihniyetini, bir sene sonra Anadoluya geçmiyerek Istanbulda saklanması ve 1920 de İngilizler tarafından yakalanarak Maltaya sürülmüş olması da teyid eylemiştir.

Bu endişelerime rağmen, ben, Altıncı Ordu bölgesindeki vilâyetlere ve livalara, milis teşkilâtı yapılmasını ve bunlara silâh ve cephane vereceğimi tâmim ettiğim zaman Dokuzuncu Ordu-

ya bu kararımı bildirmiş ve o taraftaki vilâyetlerde de aynı tesislerin ve milis kuvvetlerinin teşkil edilmesini Şarktaki altı vilâyetin müşterek menfaati namına faydalı ve lüzumlu gördüğümü iş'ar eylemiştim. Bu iş'arıma müsait bir cevap verilmemişti. Eğer, Erzurumda Dokuzuncu Ordunun başında, aynı düşüncede bir kumandan bulunsaydı, 17.2.1919 da öğrendiğim İngiliz notası karşısında altı şark vilâyetimizi kurtarmak emelini ileri sürerek istiklâli temin edecek bir millî hareketi ayaklandırmağa fiilen teşebbüs edebilirdik.»

Ali İhsan Paşanın kendisini mâzur göstermek için Erzurumdaki 9. Ordu Kumandanını suçlaması bri bahaneden ibarettir. Yıllarca sonra yazdığı hâtıralarında ne derse desin, gerçek gizlenemez. Anlattığı bütün tedbirlere rağmen İngilizler 6. Ordunun silâh, cephane ve malzemesinden mühim bir miktarını kolayca ele geçirmişlerdir.

Ali İhsan Paşa 12. Şubat. 1919 da Nuseybin'den hareket edip 2 Martta İstanbula gelmiş ve trenden inerken tevkif edilmiştir.

9. ORDU KUMANDANI
YAKUP ŞEVKİ PAŞA

Enver Paşa, Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin Azerbaycan ve Dağıstan ordusu olarak yerlerinde bırakılmalarını tasarlamıştı. Bu fikre uygun olarak birliklerin bir kısmına **«Azerbaycan Kolordusu», «Azerbaycan Tümeni»** gibi isimler verilmişti. Ahmet İzzet Paşa kabinesi iş başına gelince, bu tasavvur değiştirilerek, bütün birliklerin Brest - Litovsk Andlaşması ile tesbit olunan sınır gerisine çekilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Genel Karargâh, daha mütareke yapılmadan, 21. Ekim. 1918 günü bir emirle; Doğu Orduları Grupu ve I. Kafkas Ordusu karargâhlarının lâğvedildiği ve karargâh heyetlerinin İstanbula dönmelerini, 6. ve 9. Orduların doğrudan doğruya Genel Karargâha bağlandıklarını, dört tümenin İstanbula taşınmalarını, 9. Ordunun İran ve Azerbaycandaki bütün kuvvetlerini sınır gerisine çekmesini ilgililere bildirmişti.

Harbiye Nezareti, 27. Ekim. 1918 günü de Kafkas İslâm Ordusu ile Şimalî Kafkas Kumandanlığının kaldırıldığını ve Şimalî Kafkas'ta, Azerbaycan'da hizmet etmek isteyenlerin orada kalabileceklerini emretti.[15]

---

[15] Emekli Kurmay Yarbay S. İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Harekât ve Muharebeleri, S. 237.

Mütareke imzalandığı gün karargâhı Bakû'da bulunan Kafkas İslâm Ordusuna bağlı 15. Tümen Petrovsk'a (Dağıstan)' taarruz etmekte, 36. Kafkas Tümeni, I. Azerbaycan Kolordusu karargâhı ve 2. Azerbaycan Tümeni Bakû'da, 1. Azerbaycan Tümeni ile Karabağ bölgesinde bulunuyordu.

Kars'taki 9. Ordunun birlikleri :

11. Kafkas Tümeni Hoy (İran Azerbaycanında)
9. Kafkas Tümeni Kamarlı (Erivan'ın güneyinde)
12. Tümen Serdarâbad (Erivan'ın batısında)
36. Tümen Gümrü
3. Kafkas Tümeni Ahıska
10. Kafkas Tümeni Batum (İstanbula gitmek üzere)

mevkiinde bulunuyorlardı.

Sınır dışında bulunan bütün bu birlikler binbir güçlükle iki ayda sınırın gerisine çekilebilmiş ve tümenler kısmen lâğvedilmiş, kısmen başka yerlere nakledilmişlerdir. Bu nakil ve çekilme sırasında terhis işleri de devam etmiş ve bir ara 10 bini terhis eri olmak üzere, Batum'da vasıta bekleyen 25 bin kişi toplanmıştır. Vapur sıkıntısı çekildiğinden, kış olmasına rağmen bazı birlikler Batum'dan kara yolu ile ve yaya olarak yeni konuş yerlerine sevkedilmişlerdir.

İngilizlerin devamlı tazyiki ve Gürcü Devletinin gösterdiği güçlükler, takındığı hasım tavırlar sebebiyle Kafkasyanın, Azerbaycanın ve daha sonra Batum'un boşaltılması sırasında Türk birlikleri birçok eziyet ve meşakkat çekmiştir.

9. Ordu kıt'aları Elviyei Selâseye çekilmişlerdi. Fakat, İngilizler bu defa, 9. Ordunun burayı da boşaltarak 1877 - 1878 Osmanlı - Rus sınırı gerisine çekilmesini istediler.

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevket Paşa Elviyei Selâseyi (yâni Kars, Ardahan ve Batum) boşaltırken ve sonra Erzurumda bulunduğu sürece daha etkili davranabilirdi. Kars'ta mutasarrıf vekili olarak bulunan Hilmi Bey (Uran), hâtıralarında bu olayı şöyle anlatır:

«...Bir müddet sonra, bu mıntakayı tahliye ederek Erzurum'a çekilmesi için de Ordu Kumandanı emir aldı.»

«Kars Müslüman halkının mukadderatı gene birdenbire karanlıklar içine gömülüyordu ve bu elim haberi duyanların ağızlarını bıçak açmaz olmuştu. İşitildiğine göre sulh takarrür edinceye kadar bu mıntakayı İngilizler işgal edeceklerdi. Yakup Şevki Paşa ise onlarla hiç bir temasa gelmek istemiyor ve idareyi

millî bir teşekküle devrederek çekilmeyi tercih ediyordu. Karslılar da böyle bir teşekküle taraftar idiler.»

«Nihayet Ordu birlikleri, muayyen bir plân ve program gereğince, bulundukları yerleri terkederek Erzurum istikametinde çekilirken biz de livanın mülkî idaresini Kars Millî Şûrası adı ile hamiyetli Karslılar tarafından kurulan bir teşekküle devrederek Kars'ı terkettik.»

Millî İslâm Şûrasının teşekkülünde, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın teşvik edici rolü büyüktür. Bu millî teşekküle silâh ve cephane de vermiştir. Fakat, Elviyei Selâsede bir millî hareket yaratmak için şartların çok elverişli olduğunu da unutmamak gerekir. Bir kaç ay önce Türk Ordusunun önünde evini barkını bırakarak kaçan Ermenilerin, şimdi yerlerine dönmek isteyecekleri ve Ermeni Ordusunun daha kuvvetli bir intikam duygusuyla buraları yeniden işgale yelteneceği tabiî idi. Halk bu korku içinde bir şeyler yapmak istiyordu. Nitekim büyük dram çok geçmeden aynen cereyan etti, Yakup Şevki Paşa, henüz Erzurum'da iken İngilizler ve Ermeniler Kars'a girdiler (13. Nisan. 1919).

Bu durumda, 9. Ordu Kumandanını Elviyei Selâseyi boşaltmak için zorlayan tek sebep Harbiye Nezaretinden aldığı emirdir. Kışı sert bir bölgede, en şiddetli soğuklar hüküm sürerken büyük bir ordunun yer değiştirmesi mütareke hükmü gereği de olsa, mantıkla izah edilemez. Osmanlı hükûmeti, bunu, İtilâf Devletleri mümessillerine anlatamamış ise, Ordu Kumandanı aldığı emrin yapılmasını geciktirebilirdi. İstanbul ile Kars arasında yapılacak yazışma haftalar ve aylar boyu uzayabilir ve Ordu Kumandanının mâkul sebeplere dayanan direnmesi bir hayli zaman kazandırabilirdi. Türk Ordusu bulunduğu müddetçe de ne Ermenilerin, ne de İngilizlerin bu bölgeye girmeleri mümkün olamazdı. Böylece kazanılacak zaman Türklerin yararına işleyecek ve Millî İslâm Şûrası veya Güneybatı Kafkas Gecici Hükûmeti daha iyi teşkilâtlanacak ve kuvvetlenecekti. Yakup Şevki Paşa bu imkânı kullanmamıştır.

Halbuki, Yakup Şevki Paşa, fiilen yapmadığı şeyi düşünebilmişti. İngilizlere teslimi gereken Rus otomobil lâstikleri vesilesiyle Harbiye Nezaretine yazdığı 14. Şubat. 1919 tarihli bir şifrede şöyle diyordu:

«Esas mesele istenen bir şeyi verip vermemek değildir. Önemli olan nokta her istek ve teklifi düşünmeden yapmaktır.

Her teklife itaat edilecekse bu usulün hem sonu ve hem de faydası yoktur. Bununla hiç bir tehlike kaldırılamaz. İtilâf Devletleri ile henüz mütareke hâlindeyiz. İyi geçinmek, uzlaşmak lâzımdır. Fakat bu usulle İngilizlerin bize dost olacağını ve bize merhamet edeceklerini hiç bir zaman kabul ve ümit edemem. Milleti, hükûmeti, mümkün mertebe az zararla kurtarmak için, her türlü müsaadeyi yapmakla beraber dalma bir varlık göstermek zarurîdir. Aksi hâlde 1300 yıldan beri Hıristiyan âleminin gözüne batan ve yeryüzünden kaldırılması istenen Müslümanlık ve Osmanlı siyaset ve hükûmeti pek çabuk yokedilebilir. İşte korkularım ve düşüncelerim budur. Bununla beraber hükûmetin vereceği esaslara ve tâlimata göre hareket edeceğim.»[16]

Görülüyor ki, Yakup Şevki Paşa doğru düşünmüş, fakat yapılacak işi yukardan bekliyerek hükûmetin gösterdiği zaafa karşı durmayı göze alamamıştır. Gerçekten, zaaf göstermenin, her istenileni vermenin bir faydası olmadığını Ordu Kumandanı bir çok misaliyle biliyordu. Emrindeki 12. Tümen Kumandanı Albay Ali Rifat'ı 1919 Ocak ayında Batumda İngilizler tevkif etmişlerdi. 22. Şubat. 1919 da da 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Albay Mürsel, bir bahane ile yine İngilizler tarafından tevkif olunmuştu. Ve nihayet kendisinin de aynı âkıbete uğrayacağı belli idi.

Karargâhını Erzuruma nakleden Yakup Şevki Paşa, İşgal Orduları Kumandanı General Milne'e hesap vermek üzere İstanbul'a çağırıldığını Şubat 1919 ortalarından itibaren biliyordu. Gözlerindeki rahatsızlığı ileri sürerek yola çıkmasını geciktirebilmişti. O halde Kars'ta kalarak da aynı şeyi yapabilirdi. Kaldı ki, gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle Paşanın bir ân önce İstanbula gitmek istediği gerçeğe daha çok uymaktadır. Cevat Dursunoğlu **«Millî Mücadelede Erzurum»** adlı kitabında, bu meseleyi şöyle anlatmaktadır:

«Müdafaai Hukuk teşkilâtı ne kadar kuvvetlenirse kuvvetlensin ordunun müzahereti temin edilmeden tam bir başarıya varılamazdı. O tarihlerde Erzurum'da bulunan subaylardan pek çoğu bu cephede yıllarca çarpışmış eşsiz yiğitlikler göstermişlerdi. Her türlü feragat ve fedakârlıklar sonunda uğranılan millî felâket bunların üzerinde çok müessir olmuştu. Hele çeşitli canavarlıklarını gözleri ile görmüş oldukları Ermenilerin, bu bölgede kuracakları egemenliğin nasıl bir âfet olacağını düşündükçe ölümü,

[16] Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No: 1, S. 168

bu âkıbeti görmeğe tercih ediyorlar ve günden güne gelişen müdafaa fikrini sempati ile karşılıyorlardı. Ancak Mondros Mütarekesi İtilâf Devletlerinin bu vilâyetleri işgal için her bahaneye açık kapı bıraktığından kumanda mevkiinde bulunanlar, bu ihtimali göz önüne alarak meydana çıkmak istemiyorlardı. Bu işte açık olarak yalnız Miralay Halit Bey ortaya atılmıştı. O da bir müddet sınır boyunda çalıştıktan sonra tümeni başından alınmış, Bayburtta oturmakta idi. Hasankaledeki tümenin başında bulunan Rüştü Bey Mütareke ertesinde kendisine başvuran Süleyman Necati ile Yüzbaşı Nalbantoğlu İsmail'e, «ben sizinle beraberim, fakat asker olduğum için meydana çıkamam. Bunun size zararı dokunacağından korkarım» demiş ve kendisine başvuranları hayâl kırıklığına uğratmıştı. Halbuki; o zaman müdafaai hukukun her şeyden ziyade adı memlekette tanınmış bir başa ihtiyacı vardı.

Bir bakımdan bu baş hazırdı: Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa. Yakup Şevki Paşa vatanseverliği, doğruluğu ve kumandanlıkta ehliyeti ile tanınmıştı. Uzun zaman tabiye hocalığı ettiğinden orduda çok sayılırdı. Ayrıca Mondros mütarekesi üzerine «Elviyei Selâse» boşaltılırken Kars'ta bir hükmet kurulmasını teşvik etmiş ve kurulan hükûmete silâh ve cephane vererek yardım etmişti. Millî bir hareketin başlamasını istiyordu. Fakat son günlerde İstanbul; Dokuzuncu Ordu Kumandanlığını kaldırmış ve Yakup Şevki Paşaya İstanbula dönmesi için emir vermişti. Fırsatı ganimet bilerek hususî doktoru ve hemşehrisi, vatanseverliğine, politika anlayışına güvendiğimiz Göz Doktoru Harputlu Nazmi Bey yoluyla Paşaya müracaat ederek, bu işin başına geçmesini teklife karar verdik.

Yakup Şevki Paşanın eski arkadaşı Kâzım, bu teması üstüne aldı ve paşa ile görüştü. Paşa gözlerinden rahatsızdı. Kâzım'a «Yolunuz doğrudur. Size başarılar dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle birlikte çalışmayı düşündüm. Fakat şimdi İstanbul'a dönmeğe mecburum. Çünkü gözlerimden çok muztaribim. Tedavi ihtiyacındayım. Burada kalsam size büyük bir yardımım olamaz. Belki de yük olurum» demiş. Kâzım da İtilâf Devletlerinin kendisini İstanbul'da bırakmıyacaklarını hatırlatarak ricasını tekrarlamışsa da Paşa kararından dönmemişti.

Yine isimsiz bir avuç insan kocaman hâdiseler karşısında dayanıksız kalmışlardı. Bereket versin birçok subaylar Müdafaai

Hukukla temaslarını kesmiyorlar, ordu içinde durmadan, dinlenmeden müdafaa propagandası yapıyorlardı.»

Yakup Şevki Paşa, yerine tâyin edilen Kâzım Karabekir Paşayı beklemeden 14. Nisan, 1919 da Erzurumdan ayrıldı. 26 Nisanda İstanbula geldi. 21 Nisan 1920 de İngilizler tarafından tevkif edilerek Maltaya gönderildi.

Harbiye Nezareti 24. Kasım. 1918 günlü emriyle, Kuzey Kafkasyada ve Azerbaycanda isteyen subay ve erlerin kalabileceğine dair 27. Ekim. 1918 günlü ve II. Ş. 5887 sayılı emrini iptal etti. Kuzey Kafkasyada ve Azerbaycanda bulunan bütün Osmanlı subay ve erlerinin en geç iki ay içinde 9. Orduya iltihakları bu emirle bildiriliyor ve itaat etmeyenler hakkında kanunî kovuşturma yapılacağı ilâve ediliyordu. Halbuki, ilk emre dayanarak Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Nuri Paşa (Enver Paşanın kardeşi) Azerbaycan hükûmeti ile bir anlaşma yapmış ve keyfiyeti 4. Kasım. 1918 günlü emriyle birliklere duyurmuştu. Bir çok subay ve er Kafkasyada, Azerbaycanda kalmak üzere müracaat etmişti. Nuri Paşanın tâmim ettiği anlaşmanın önemli maddeleri aşağıdadır:

«Azerbaycan hizmetine girecek subaylar ve memurlar adı geçen hükûmetin tebaası olacaktır. Ceza ve mükâfat hususunda Azerbaycan kanunlarına tâbi olacaklardır.»

«Subaylar taşıdıkları rütbe ile kalacaklardır. (Fahrî tâbiri kalkacaktır). Türkiye'de aldıkları kıdem ile terfi edenler burada bir üst rütbeyi kazanacaklardır.»

«Her subaya senede gidiş ve dönüş dahil olmak üzere 2 ay izin verilecektir. Bu 2 aya ait maaşı hareketinden evvel peşinen ve tamamen alacaktır. İzinli gidecek subay, izin başlangıcından 1 ay evvel üstüne bilgi verecektir.»

«Her subay 1 seneden evvel kontratını feshetmek hakkına sahip değildir. Ancak, sıhhî sebeple ve meşru bir mazeret dolayısiyle daha evvel kontratın feshi icabederse 5 inci maddedeki tazminat ödenecektir.»

«Hükûmet kontratı feshetmek istediği takdirde 6 maaş nisbetinde tazminat verecektir. Ceza suretiyle fesihlerde tazminat verilmez.»

«Maaşlar, taşınan Osmanlı rütbesinin maaşı ile Azerbaycan zamları yekûnundan aşağı olmıyacaktır.

«Subayların Türkiye'deki ailelerine verilen erzak ve yardımların bundan sonra verilmesi için Azerbaycan Hükûmetince lüzumlu tedbirler alınacaktır. Bunun için sarf olunacak meblâğ Azerbaycan hükûmetinin borcu olacak ve iki hükûmet arasında mahsubu yapılacaktır.»[17]

[17] Emekli Kurmay Yarbay Süleyman İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasyadaki Harekât ve Muharebeleri. S. 240, 241.

B. İŞGALLER, AZINLIKLARIN DAVRANIŞI VE TÜRKLERİN TEPKİSİ

Mondros Mütarekenamesi imzalandığı gün Selânikte Fransız generali Franchet D'Espérey, Mondros'ta İngiliz Amirali Galthrope, Suriyede İngiliz Generali Allenby, Irakta İngiliz Generali Karsel, Hazer Denizi kıyılarında İngiliz Generali Thomson, Türkiye'yi işgal için hazır durumda bekliyorlardı.

Önce General Karsel davranıp, mütarekeden bir gün sonra Musul'u işgale kalktı. General Allenby 3 Kasımda İskenderun'u işgal edeceğini bildirirken, Iraktaki İngiliz kuvvetleri Musul'u işgal için 6. Orduyu tazyike başladılar.

6 Kasımda Boğazların temizlenmesine başlandı ve ertesi gün müttefik donanması, yardımcı gemileriyle Çanakkale Boğazını geçti. Bu arada İngiliz Albayı Muerphi, işgal ordusunun öncüsü olarak 7 Kasımda İstanbula geldi. Yenilmenin ilk acısını duymak için, İstanbulluların daha bir hafta beklemesi gerekiyordu. Gerçekten 13 Kasım günü 55 parçadan ibaret müttefik harp gemisi İstanbul limanında demirleyince, facia bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmış oluyordu. Bu karışık donanmanın tertibi şöyle idi: 22 si İngiliz, 12 si Fransız, 17 si İtalyan, 4 ü Yunan. Bunlar, Türkiyenin yeni hâkimleri idiler. En büyük söz ve hak sahibinin İngiltere olduğu anlaşılıyordu. Derhal karaya asker çıkararak şehrin belli başlı yerlerini ve Boğaziçini işgal ettiler. İki gün içinde bütün Karadeniz Boğazı, galip devletlerin eline geçmişti. Trakyaya 9 Kasımda, 1 Fransız alayı gelmişti. Fransızlar, Uzunköprü - Sirkeci demir yolu boyunca yerleşip hattın kontrolünü ele almış bulunuyorlardı. Aynı gün General Allenby kuvvetleri de İskenderun'a girdi.

Yarış başlamıştı. 15. Mayıs. 1919, tarihine kadar işgal şu sırayı takip etti:

Fransızlar, Dörtyol'u (11. Aralık. 1918), Mersin'i (17. Aralık. 1918), Pozantı'ya kadar Adana Vilâyetini (26. Aralık. 1918), Çiftehan'ı (3. Şubat. 1919). Afyonkarahisar istasyonunu (16. Nisan. 1919);

İngilizler, Batum'u (24. Aralık. 1918), Ayıntab'ı (10. Ocak. 1919), Cerablus'u (3. Ocak. 1919), Konya istasyonunu (22. Ocak.

1919), Maraş'ı (22. Şubat. 1919), Birecik'i (27. Şubat. 1919), Urfa'yı (24. Mart. 1919), Kars'ı (13. Nisan. 1919);

(İngilizler, ayrıca 9 Martta Samsun'a da bir müfreze çıkarmışlar ve bir kaç gün sonra Merzifon'a bir kıt'a göndermişlerdi.)

İtalyanlar, Antalya'yı (28. Mart. 1919), Kuşadası'nı (4. Mayıs. 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11. Mayıs. 1919);

(İtalyanlar 2 Nisanda Konya'ya bir tabur ile ve 14 Mayısta Akşehir'e bir müfreze ile yerleşmişlerdi.)

Yunanlılar, Uzunköprü - Hadımköy demiryolunu (9. Ocak. 1919);[18]

İngilizler ve Fransızlar müşterek olarak Turgutlu - Aydın Demiryolunu (1. Şubat. 1919).

Mütarekenin ilânı ve işgallerin başlamasiyle bütün Türkiyede büyük bir kaynaşma meydana gelmişti. Ordu birliklerinin yerlerinden oynatılması ve terhis, askerî malzeme ve silâh nakliyatı, yerlerine dönen göçmenler, işgal kuvvetlerinin gidiş gelişi, Türkiyede bulunan Alman ve Avusturya asker ve subaylarının sevki, başta İstanbul olmak üzere önemli merkezleri ve tekmil yolları devamlı bir harekete sahne yapmıştı. Hiç bir yerde nizam, intizam kalmamıştı. Asayiş iyiden iyiye bozulmuştu. Harb içinde türeyen eşkiya her tarafta çoğalmaya başlamış, soygunlar, baskınlar, adam öldürmeler alıp yürümüştü. Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum çetelerinin yuvası olmuştu. İttihat ve Terakki idaresinin yıkılmasiyle, orada burada sinmiş durumda bekleyen ve çeşitli fikirlere sahip olan siyaset adamları ve teşekkülleri birdenbire ortaya çıkmışlardı. Onlar politikalarını yaparlarken, Rumluk veya Ermenilik hesabına feda edilecek bölgelerin Türk unsuru başlarının derdine düşmüşlerdi. Âdetâ her küçük bölge, her şehir kendisini kurtarmak için milletlerarası siyaset alanına atılmaya çalışıyordu.

Hariciye Nazırı, Trakya Demiryolu boyuna Yunan askeri getirilmesinin işgal niteliğinde olmadığına dair gazetelere demeç vermişti. Halbuki 22. Ocak. 1919 günü İstanbul'da bir toplantı tertip eden Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti şu karara varmıştı:[19]

---

[18] Bu hattı evvelce işgal eden Fransızlar, Yunanlıların gelmesi için çekilmişlerdir.

[19] Tevfik Bıyıklıoğlu — Trakya'da Millî Mücadele. C. 1. S. 152.

1 — Trakyanın geçirmekte olduğu felâketli durum karşısında, birleşmeleri lüzumunun Trakyalılara anlatılması,

2 — Trakya, parçalanmaz bir bütündür. Trakyanın gerçek sahipleri, ahalisinin yüzde yetmiş beşinden fazlasını teşkil eden Türklerdir. Şüphe edilirse, Wilson prensiplerine göre plebisit yapılmasını istiyoruz.

3 — Doğu Trakya'ya gelen Yunan askerinin çıkarılması için gerekli teşebbüslerde bulunulması.

Bu kararların verildiği toplantıya Batı Trakya temsilcileri de katılmışlardır. Çünkü, Batı Trakya nüfusunda Türk çoğunluğu, Doğu Trakyadaki orandan çok daha fazla idi. Bununla beraber Yunanistan, Bulgar idaresindeki Batı Trakya'yı da bir süre önce işgal etmişti.

Trakyalılar nüfus istatistikleriyle dâvalarını büyük devletlere anlatmak için çırpınıyorlardı. Edirne Belediye Reisi Şevket Bey, Şubat ortalarında Edirne Vilâyeti —bütün Doğu Trakya demektir— içindeki toprak mülkiyeti bakımından da Türk üstünlüğünü isbat için şu rakamları açıklamıştı:

Vilâyet dahilinde 13.620.000 dönüm araziden 8.926.891 dönümü Türklere, 2.741.368 dönümü Rumlara, 1.652.639 dönümü Bulgarlara, 63.287 dönümü Ermenilere, 3.876 dönümü ise Musevilere aittir.

Batı Trakya'yı ele geçirmiş olan Yunanistan, Doğu Trakya için hazırlanıyordu. Demiryolu boyunca bütün istasyonlara ve Hadımköy, Çatalca, Çorlu, Muratlı, Lüleburgaz ve Uzunköprü gibi kasabalara yerleşen Yunan taburu, yerli Rumların cesaretini arttırıyor, Türkleri ise yılgınlığa sürüklüyordu. Bu Yunan taburunun mevcudu bin beş yüz civarında idi. Halbuki 3 tümenli Türk kolordusunun (1. Kolordu) bütün Trakyaya dağılmış olan savaşçı kuvveti, terhis dolayısiyle 1200 tüfeğe düşmüştü.

Trakya Rumları şımarmışlar, hükûmeti saymamaya başlamışlardı. Trakya'da Osmanlı Hükûmetinin otoritesi sarsılmıştı. Yunan taburu ve buna dayanan Trakya Rumları, Trakya'da istediklerini yapıyorlardı. Bu durumun bir süre daha böyle sürmesi Trakya Türklerinin varlığını tehlikeye düşürebilirdi.

Trakya Rumlarını, iki teşkilât idare ediyordu. **«Yunan Komitesi»** yerlerine dönen Doğu Trakyalı göçmenlere, evlerini tâmir, çift hayvanları tedariki için uzun vadeli para yardımında bulunuyor, ziraat âletleri veriyordu. Rum kölyüler, bu yardımlarla, tar-

lalarını ekmeğe başlamışlardı. Maddî zararlarını, gelecek hasada kadar telâfi edecek bir duruma gelmişlerdi. Rumların ikinci ve en mühim teşkilâtı **«Trakya Komitesi»** idi. Komite, Trakya'nın Yunanistana ilhakı için çalışıyordu.

Yardım ve Trakya Komitelerinin merkezi İstanbulda idi. Trakya Komitesi, açıktan açığa çeteler kurarak Trakya'da asayişi bozmakta, Türkleri mümkün olduğu kadar zarara sokmakta, ürkütmekte, yabancı müdahaleye yol açacak bir durum hazırlamakta idi. Komitenin Trakya'da en mühim teşkilât merkezleri Gelibolu, Keşan ve Çorlu idi.[20]

Bu organize hareket karşısında Osmanlı hükmeti tam anlamiyle seyirci kalmıştı. Ocak 1919 sonlarında, Trakya'daki Yunan taburunun kaldırılması için kendisine başvuran Trakya heyetine Sadrâzam Tevfik Paşa şöyle demişti:[21]

«Biz, muhasara altındayız. Dışariyle irtibatımız kalmamış gibidir. Aleyhimize çevrilen entrikaları öğrenemiyoruz. Durum, tahminden çok daha vahimdir. Trakya için, bugün bir şey söyleyemem. Trakyalının, vatanları için gösterdikleri alâkayı şükranla karşılarız. Çalışın. Fakat, Osmanlı Devletinin varlığına zarar getirmemeye dikkat edin. Aksi takdirde hareketiniz isyan olur. Hamiyet ve millî namusumuz, vatanın selâmetini temine hizmet edecektir. Ne yapalım, bu günler de geçer.»

Trakya heyeti, eski Sadrâzam Ahmet İzzet Paşayı da ziyaret etmiş ve ondan şu tavsiyeyi dinlemişti:

«Trakya'nın Türk kalmasına çalışmak gerekir. Çok darda kalınırsa, yine bir gün, Türkiye ile birleşmek emeliyle, başka bir çare bulunmazsa, hemen, Trakya'nın istiklâlini ilân ediniz.»

Fesat kazanı asıl İstanbulda kaynıyordu. Fener Patrikhanesi, Mavri Mira, Muhacirler Cemiyeti gibi teşekkülleri ve 250 bin civarında Rum nüfusu ile İstanbul; Yunan siyasî emellerinin kolayca pişirilip kotarıldığı bir merkez olmuştu. İzmir ve Batı Anadolu hakkındaki karar, henüz Atina ve Paris arasında olgunlaşmakta idi. Fakat, Trakya ve Pontus meseleleri İstanbul'da rahatça plânlanabiliyordu.

Yunan istiklâlini sağlamak için yüz yıl önce kurulup, gerçekleştiği için uzun zaman faaliyet göstermeyen Etniki Eterya,[22]

---

20 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakyada Millî Mücadele S. 201.
21 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakyada Millî Mücadele S. 153.
22 Millî Cemiyet mânasına gelir.

Pontus Devleti kurmak amacıyla 1904 ten beri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu içinde faaliyete geçmişti. Mütarekeden sonra bu faaliyet diğer teşekküllerin de meydana çıkmasiyle birdenbire arttı. Karadeniz Rumları, bir kampanyaya girişerek Paris'e bir heyet gönderdiler. Trabzon Metropolidinin başkanlığındaki heyet Pariste aylarca kaldı. Istanbulda çıkan «**Patris**» adlı Rum gazetesi 17. Ocak. 1919 günlü sayısında, Pontus Cumhuriyeti teşkili için, bu heyetin Paristeki çalışmalarına dair geniş haber vermiş ve Pontus Cumhuriyetinin gelecekteki sınırlarını bildirmişti. Pontus devletinin sınırı Ineboludan başlayarak Batum'a kadar uzayacak ve Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilâyetlerini içine alacaktı.

Bu hülya ile, Samsun'dan doğuya doğru Karadeniz kıyılarında ve Samsun'un güney bölgesinde Rumların çete faaliyeti son derecede artmış bulunuyordu. Samsun ve Merzifondaki İngiliz müfrezelerinin bu bölgenin asayiş durumuna büyük zararı dokunuyordu. Çünkü Türklerin sinmesine, Rumların cesaret bulmasına sebep oluyorlardı. Merzifon'un o günlerini yaşamış bâzi kimselerin anlattıklarını, bir fikir vermek üzere özetliyerek alıyoruz:[23]

«İşgali, halk nefretle karşıladı. İtilâfçılarla, Rum ve Ermenilerin bu tiynetteki adamları, her gün İttihatçıları, Müslüman ileri gelenlerini jurnal ederlerdi.»

«Harb içinde kaçamayıp da Merzifonda kalan Ermeni unsuru tamamen Müslüman olmuş ve nüfusa böyle kayıtlarını yaptırmışlardı. Rumlar, Pontus hükûmeti teşkilâtı için gizli gizli çalışıyorlardı.»

«... İngilizler gelince, hemen mahpusta bulunan kanlı kaatil, şerir bütün Rumları tahliye ettiler, Ermeniler o günden, İngilizler vasıtasiyle hükûmetimize baş vurarak, gayet acele, isimlerini eski isimlerine tebdil ettirdiler. Rumlar, İngilizlere güvenerek Türk köylerine taarruza geçtiler. İki gecede bir, bir Türk köyünü silâh, para, eşya ve erzak almak üzere soyarlardı. Köylüler hükûmete müracaat edince, İngilizlerin işe karışmasiyle köylülerin yalan söyledikleri güya tahakkuk eder, İslâm eşkiyalar tarafından taarruza uğradıkları kabul ettirilirdi.»

«... artık hükûmetten de bir fayda olmadığı anlaşılınca Türk-

[23] Vehbi Cem Aşkun'un topladığı bu notlar, Merzifonlu Fevzi Şerman, Rıza Siryeli ve Numan Özer'e aittir.

ler de silâh tedarikine ve köy köy gayri muntazam bir teşkilâta başladılar.»

Numan Özer de, Merzifon'da halkın Topçu Kumandanı Pire Mehmet ve 10. Alay Kumandanı Ahmet Süreyya'nın başkanlığı altında nasıl teşkilâtlandıklarını anlatmakta ve şöyle demektedir:

«Toplantılara katılanlar: Kaymakam vekili, Topçu Kumandanı Pire Mehmet, Ahmet Süreyya Bey, Müftü Efendi, İttihat ve Terakki erkânından Himmetzade Ali Efendi, Kefelizade Hafız Mehmet Efendi, Çelebizade Abdullah Efendi, Avukat Sadık Bey, Numan Bey, İttihat ve Terakki Reisi Hüseyin Efendi, Siryelizade Rıza Efendi, daha bir çok İttihat-Terakki ileri gelenleri ve Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi.

Bir gece yine toplandık. Dağdan gelecek Rum eşkiyaların İngiliz karargâhı ile irtibatını kesmek için tertibat aldık. Millî kuvvetlerle ayrı ayrı devriye teşkilâtı yapıldı. Gece bir iki Rum eşkiyası tutuldu ve öldürüldü. Teşkilâtımızı haber alan Hürriyet ve İtilâf Cemiyeti rahat durmaz, saati saatine haber verir, muhbirlik yapardı. Bir gün biçimine getirdik. Hürriyet ve İtilâf reisini bir odaya soktuk. Pire Mehmet ve Ahmet Süreyya Beyler iyice tehdit ettiler. Bu hâliniz böyle devam ederse seni ve çocuklarını, cemiyetinize mensup olanların hepsini bir gecede temizleriz, dediler. Reis, bu korku ile ondan sonra rahat durdu.»

Karadeniz bölgesinin ve özellikle Samsun çevresinin asayişi ile görevli olarak 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatiyle Samsun'a gönderilen Mirliva Mustafa Kemal Paşanın, İstanbul'a yazdığı raporlar bu bölge hakkında en doğru bilgileri vermektedir. Bu raporlardan,[24] işgal ve asayiş durumuna ait kısımları özetliyeceğiz.

22 Mayıs tarihli rapordan :

«İngilizlerin son defa çıkardıklarını arzeylediğim yüz kadar piyade askeriyle beraber gelen onbir süvarinin on neferinin Rum oldukları güvenilir biri tarafından bildirildi.»

Mart ayı ortalarında Samsun'da bir makineli tüfek ile dağa çıkan Teğmen Hamdi'nin faaliyeti, Genel Kurmay Başkanlığından sorulmuş ve Mustafa Kemal Paşa buna cevap teşkil eden raporunda şu bilgiyi vermiştir:

«İngiliz kıt'alarının Samsuna çıkması üzerine memleketin ecnebi istilâsına uğradığı hissine kapılan ve Rum ahalinin taşkın-

[24] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika No: 64, 65, 68, 69, 71, 77, 83.

lıklarına kızan 15. Fırka Makineli Tüfek Zabiti Hamdi Efendi, Rum çetelerinin Türk köylerine ve ahalisine yapmakta oldukları zulüm ve tecavüzden de müteessir olarak, bir makineli tüfek ile ve emrindeki askerlerle 17/18 Martta dağa çıkmıştır. Kendisine yapılan nasihatler üzerine vazifesi başına dönmüş ise de tıbbî müşahedeye alınmak üzere Divanıharp kararıyle İstanbula gönderileceğini öğrenerek 15.5.1919 da tekrar kaçmaya muvaffak olmuştur. Son kaçışından bugüne kadar hiç bir tarafta faaliyeti görülmemiş ve nerede bulunduğuna dair de bir işaret elde edilememiştir.»

Asayişin sağlanması için alınacak tedbirleri sayan Mustafa Kemal Paşa raporuna şöyle devam etmektedir:

«... bu gibi hususta tesirli çare ve tedbir kuvvettir. Halbuki Canik Livasında bulunan 15. Fırka terhisten sonra pek düşük olan kuvvetini son üç ay içinde vukubulmuş olan 700 firar vak'asiyle büsbütün kaybetmiştir. Taburlar 50 ilâ 100 askere inmiştir.»

Mustafa Kemal Paşanın başka bir raporundan:

«Anlaşılıyor ki, Rumlar nisbetsiz derecedeki azınlıklarına rağmen, Amasya ve Tokat Sancaklarında da aynı Canik Livasındaki çetecilik ve siyasî emeller teşkilâtını tatbik ve idare ediyorlar. Amasya livası içinde 21 Rum çetesi görülmektedir. Tokatın Erbaa kazasında ve kısmen de Niksardan avenesi kuvvetli 5 Rum çetesi dikkati çekmektedir. Bunların teşkilât ve teçhizatları mükemmeldir. Ayrıca, birkaç Ermeni çetesi varsa da ehemmiyetli tesirleri görülmüyor. İslâmlar tarafından siyasî maksatlarla kurulmuş böyle bir teşkilât yoktur. Az sayıda âdi şakavet oluyor. Amasya livasında 4 İslâm çetesi vardır.

Rum ve Ermeni çeteleri ve komitacıları, daima temas ve irtibatta bulundukları İngiliz subaylariyle Amerikan memurlarından çok yüz buluyorlar. Merzifondaki İngiliz subaylariyle Amerikan memurlarının gerek Merzifon ve gerek Gümüşhacıköy kazası Rumlariyle pek sıkı münasebeti şayanı dikkattir. Gümüşhacıköyünün beş yüz evli Karaköy Rum köyünden çıkan meşhur birkaç eşkiya sergerdesi arasında Vangel adındaki şerir de vardır. Ve ekseriyetle Çorum havalisini, katl ve yağma ediyorlar. Havzadaki Alay kumandanı bir taburla bu Rum köyünü sarmış ve aramaya koyulmuş ise de, Merzifondan oraya yetişen İngiliz subayının müdahalesi üzerine birşey yapamamıştır. Kaza Kaymakamının Margrit efendi olması da önemli tesirler yapmaktadır.

Lâdik gibi mühim bir kazaya henüz bir Rum kaymakam gönderilmesi de çok dikkate değer bir olaydır.

Trabzon vilâyetine gelince, İslâmlardan birkaç çete var ise de soygunculuk maksadına dayanıyor. Tehcir işlerinden dolayı yakalanmamak için kaçan Topal Osman Ağanın çetesi mühim olup, Giresun ve civarında faaliyettedir. Rumların bu vilâyetteki teşkilâtı da aynen Canik ve Amasya teşkilâtı gibi siyasîdir. Vukuatları ve çetelerin faaliyeti azdır. O da Trabzon vilâyeti halkının uyanıklığındandır. Yalnız Köroğlu Efdalidis namındaki otuz kişilik Rum Çetesi Gümüşhane taraflarında pek büyük gayretle vukuat yapıyor.

Erzurum vilâyetine gelince; birkaç İslâm çetesi varsa da siyasî bir maksat takip edilmeyip, ahlâksızlık ve açlığın doğurduğu âdî şekavettir. Erzincan livası da aynı derecededir. Van vilâyetine gelince; âdi vukuat şayanı dikkattir.»

Mustafa Kemal Paşanın Sadarete gönderdiği bir raporda mesele daha umumî hatlariyle anlaşılmaktadır:[25]

«Umum Harp seferberliğinin başlarında Samsun livası içinde asker kaçaklarından ve Müslüman, Ermeni ve Rum unsurlarından bir takım çeteler âdi hırsızlık ve katl yaparlardı. Rum ve Ermeni tehciri sıralarında bu unsurlardan bâzı çeteler siyasî bir mahiyet almış, Rus istilâsı başlayınca Ruslar tarafından teşvik ve denizden takviye edilmiş, fakat sıkı kovalama karşısında tehlikeli bir hâl almamıştı. Rus bozgunundan sonra Mütarekeye kadar şekavet devam etmiştir. Mütarekeden sonra Yunanlılık emeli güden bütün Rumlar her yerde şımardılar. Samsun havalisinde de Pontos hükûmetini kurmak için birleştiler. Bütün Rum çeteleri bu maksat uğrunda siyasî bir şekil aldı. Son zamanlarda Samsun havalisindeki Rum nüfusunu arttırmak için Rusyada ne kadar Rum varsa buraya gönderilmesine çalışılmıştır.

Bugün, Samsun havalisinde 40 kadar Rum çetesi vardır. Buna karşılık Türk ahali, hükûmet tarafından korunmadığından bâzı lâz çetelerini Trabzon havalisinden getirterek mal ve namuslarını muhafaza zorunda kalmışlardır. Bu suretle 13 Müslüman çetesi faaliyettedir. Hakikî durum budur. Samsunda nüfus ekseriyeti Rumlardadır. Rumlar hükûmete karşı soğukturlar. Fakat liva içinde ezici çoğunluk Türklerdedir.»

[25] Tevfik Bıyıklıoğlu Atatürk Anadolude S. 36-37.

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın 28 Aralık 1918 tarihli bir raporunda da **«İtilâf subayları Rum ahalinin sözlerine kapılmaktadırlar. Samsunda ve Batumda vapur bekleyen çok sayıda terhis erleri vardır. Ahalinin silâhlandırılmış olduğu iddiası, Rum çeteleri tarafından şekavetlerini daha serbest yapabilmek için uydurulmuş bir haberdir. Gizlice silâhlandırılmış olan Rum eşkiyası İtilâf donanmasının gelmesiyle taşkınlığa başlamışlardır»** deniliyor.

Mersin, Adana, Ayıntap, Maraş ve Urfanın, İngilizler ve Fransızlar tarafından işgali, bu geniş bölgede, fâcialarla dolu, kanlı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bunun başlıca üç sebebi vardır:

1 — İşgal ile beraber Ermenilerin ortaya çıkıp amansız bir mücadeleye girişmeleri.

2 — Türklerin bu bölgede çok geç teşkilâtlanmaları.

3 — Daha sonra başlayacak kurtuluş hareketinin bir büyük devlete karşı yapılması.

Mütareke ilân edildiği zaman Kilikya'da II. ve VII. Ordulardan müteşekkil Yıldırım Ordular Grupu var iken işgaller başladığı sırada, Türk Ordusu bu bölgeyi tamamen boşaltmış bulunuyordu. En son birliklerin Adanadan çekilmesiyle gelecek karanlık günlerin dehşeti bütün, ağırlığı ile halkın üzerine çökmüştü. Türklerin ilk devresi, Kilikya'nın Türklere ait olduğunu ispata çalışmak oldu. Trakyalı, İzmirli ve Doğu Anadolulu aydınların yaptıkları gibi Adanalı aydınlar da kendi memleketlerinin tarih bakımından, nüfus çoğunluğu bakımından Türklüğünü belirten bir bildiri yayınladılar. Bu bildirinin sonu şöyle bitiyordu:[26]

«... Biz Adanalılar, bu kadar sarih ve tarihi olan haklarımıza rağmen, memleketimizin kat'î ve mantıki bir lüzum yok iken ve kendi emniyetlerini tehdit edecek bir hâl asla zuhur etmemişken işgal teşebbüsünü derin teessürle karşılar ve mütarekenin ilk günlerinde vazgeçilen vilâyetlerimizin sonradan böyle bir işgal felâketine mâruz kalmasını devletlerin taahhütleriyle bir tezat telâkki eder ve bundan sarf-ı nazar edebileceğini kuvvetle ümit ederiz. Bugün milliyet prensibi hâkimdir, vâki müdafaamız ise hakikate istinat eden vesikalarla müeyyettir, hak ise her şeyden yüksektir.»

21 Aralık 1918 günü akşamı Fransız Albayı Romieu Adanaya girdi. Fransızlarla beraber Ermeni gönüllü askerleri de gelmişti.

---

[26] Prof. T. Gökbilgin — Millî Mücadele Başlarken S. 26-27.

Bundan sonra bütün bölgeye bir Ermeni akını başladı. Ermeniler ötedenberi Kilikya üzerinde hak iddia etmekte idiler. Şimdi bekledikleri fırsatı ele geçirdiklerini sanıyorlardı. Ermeni göçmenlerinin çoğu yetişmiş komitacılardan idi. Derin bir kin ile Türklerden intikam almaya koyuldular.

Adana valisi Nazım Bey, işgalden iki gün sonra hükümete çektiği bir telgrafta,[27] sağlık durumu ve mahallin icabından dolayı istifa ettiğini bildiriyor ve vilâyetin hâlini pek acıklı bir surette tasvir ediyordu. Fransızların maksadı, orada bir Ermeni Cumhuriyeti kurmak ve Ermenilerin hâlen zayıf bir azınlıkta bulunmalarından dolayı şimdiki hâlde buna muvaffak olamazlar ise geçici olarak bağımsız bir hükûmet teşkil eylemek olduğunu ve işgal askerinin yüzde sekseninin Ermeni gönüllülerinden ibaret olmasının buna delil olduğunu belirtiyordu.

Gerçekten Ermenilerin faaliyeti dikkati çekecek derecede idi. Bir süre sonra Adana'da bir «Ermeni İntikam Alayı» kuruldu ve her tarafta cinayetler başladı. Adana'ya olduğu gibi Kozan, Osmaniye ve Mersin'e Fransızlarla gelen Ermeni askerlerinden başka, Kafkasya'dan ve diğer yerlerden Antranik çetesine mensup bir hayli Ermeni komitecisi gelmişti.

Fransız işgal kumandanları, her bulundukları yerlerde Ermenilerin Türkler üzerine hâkimiyet kurmaları için ne mümkünse yapıyorlardı. Meselâ Adana Polis Müdür Muavinliğine Vahan isminde bir komiteciyi tâyin etmişlerdi. Aynı maksatla, Türk jandarmasını dağıtmıya başladılar. Jandarma kumandanlıklarına **«Kadronuzun yarısı İslâm, yarısı Ermeni olacaktır. Ona göre ikmal edilmesi»** şeklinde emir verildi.[28] Adana Vilâyet Jandarma Kumandanı Albay Haşim Bey, Fransızlara teslimiyet göstermediği için yakalanarak Mısıra, esir kampına gönderildi. Yollarının üstüne çıkan her engeli, bir suretle ortadan kaldırıyorlardı. Fransızların Kilikya'daki davranışı, Türklerin ellerini tutup Ermenilere döğdürtmek esasına dayanıyordu .

İzmir'in işgalinden önceki 6 aylık döneme ait olayların özeti budur.

---

[27] Ali Fuat Türkgeldi — Görüp İşittiklerim S. 172.
[28] Ali Salp — Urfanın Kurtuluş Mücadeleleri S. 17.

C. M. KEMAL PAŞA İSTANBUL'DA

Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa, bu görevden istifa ettikten sonra, Mustafa Kemal Paşayı da İstanbul'da bulunmasının uygun olacağı düşüncesiyle İstanbul'a dâvet etmiş ve Paşa, bunun üzerine İstanbul'a hareket etmiştir.

Bu sıralarda, hattâ daha önceden Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'da bulunması elbette uygun olacaktı. Fakat Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa, bu gereği her nedense istifa ettikten sonra düşünebilmiştir. Henüz Talât Paşa hükûmeti çekilmeden, Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşanın Başkanlığında bir hükûmet kurulmasını, kendisinin de Harbiye Nezaretine getirilmesini hem Padişaha, hem de İzzet Paşaya teklif etmişti. Padişahın ne düşündüğünü bilmiyoruz. Ancak, Ahmet İzzet Paşanın, Harbiye Nezaretini vekâleten üzerine alıp açık tutmasından ve Mustafa Kemal Paşanın teklifine **«badelsulh refakatımız eltafı sübhaniyeden memuldür»** tarzında verdiği cevaptan anlaşılıyor ki, Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile çalışmanın faydalı olacağına inanmakta idi. İstifa ettiği sırada onu İstanbula çağırması da bu kanıyı doğrulamaktadır. Harbin kaybedildiği ve mütareke teşebbüsüne geçildiği bir sırada Suriye Cephesine büyük önem vererek Mustafa Kemal Paşayı İstanbuldan uzakta tutmanın isabeti ise münakaşa edilecek bir husustur. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbulda olmasını uygun görüp çağırdığı zaman, Mondros Mütarekesi imzalanmış ve kendisi hükûmetten çekilmişti. Mustafa Kemal Paşayı vaktiyle Harbiye Nazeretine getirmeliydi. Bu takdirde, olayların akışında ne gibi değişiklikler olacağını kestirmek için birkaç nokta üzerinde durmak yeter. Bir defa, mütareke hükümleri bu derece elâstiki olmazdı. Sonra, Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin istifası önlenebilirdi. Nihayet, ordu kısa bir zamanda dağılıp iskelet hâline gelmezdi.

Mustafa Kemal Paşanın, Adana'dan 3-6 Kasımda Ahmet İzzet Paşaya yazdığı telgraflar açıkça göstermektedir ki, Mütarekenin imzasından önce Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da olsa idi, Amiral Galthorpe, Osmanlı hükûmetini bu kadar gaflet içinde bulmayacaktı.

Her şeye rağmen, Ahmet İzzet Paşa hükûmeti iktidarda kalmalıydı. Halil Menteş'in dediği gibi, **«vatansever, iyi niyet sahibi yaşlılar»** ile **«enerjik, cesur, vukuflu gençlerden»** teşekkül eden kabine o günkü şartlara en uygunu idi. Nazırlardan bir kısmının İttihatçı oluşu da ayrıca bir denge sağlıyordu. Mütarekeyi bu hükûmet imzaladığına göre, uygulanmasını da o yapmalıydı. Böyle bir zamanda hükûmet değişikliğinin zararını, Ali Fuat Türkgeldi şu şekilde anlatmaktadır: **«Mütarekeyi akteden İngiliz Amirali, kendisine karşı taahhütlerde bulunduğu adamın yerinde başkalarını ve bahusus Hariciye Nezaretinde Reşid Akif Paşa gibi zayıf bir adamı görünce mütarekenin uygulanmasındaki şartları ağırlaştırdıkça ağırlaştırdı.»**

Ahmet İzzet Paşa, kendisi çekilince hükûmeti Tevfik Paşanın kuracağını da bilmeliydi.[29]

Tevfik Paşa, renksiz, bunamaya yüz tutmuş bir ihtiyardı. Ona ve daha beterlerine meydanı bırakmamak gerekiyordu. Fakat Ahmet İzzet Paşa, duygularına kapılarak, Padişahın bazı nazırların değiştirilmesini istemesini onur meselesi yapıp istifa etmişti (8 Kasım). Bunun üzerine Padişah, hükûmeti kurmaya, çok güvendiği Tevfik Paşayı memur etti. Ali Fuat Türkgeldi der ki:[30]

«Bu defa da Şeyhülislâm bulmakta müşkülât çekildi. Tevfik Paşa, meşihata sabık Mısır Kadısı Yahya Reşid Efendiyi sevkeylediği hâlde iki sene evvel vefat etmiş olduğu anlaşılmasına ve..... saraya dâvet olunan Esad Efendinin de ateh getirmiş olduğu görülmesine mebni... İbrahim Efendi meşihata getirildi.»

Tevfik Paşanın, kabinesini nasıl kurduğu hususunda daha açık bir fikir edinebilmek için, istenmeyen bir nazır hakkında söylediklerini aşağıya aynen alıyoruz:[31]

«İzzet Beyin kabineye alınmasını arkadaşlar istemediklerinden ben de kendisini listeden çıkarmıştım. Bunu duyunca aşağıdaki odada iki defa bayılmış ve yanıma gelip ayaklarıma kapanarak, bu adamlar benden ne istiyorlar, diye birçok ağlamış olduğundan ve Zât-ı Şâhâne de haber yolladığından tekrar almaya mecbur oldum.»

---

[29] İzzet Paşadan evvel padişah, Tevfik Paşayı sadarete getirmek istiyordu ve bunu İzzet Paşa da biliyordu.

[30] Görüp İşittiklerim S. 163.

[31] Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim S. 164.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldiğinde (13 Kasım) Tevfik Paşa hükûmeti kurulmuş, fakat Meclisten henüz güven oyu almamıştı. Olup bitenleri öğrendikten sonra elbette boş duramazdı. İşe nereden ve nasıl başladığını kendisi şöyle anlatmaktadır:

«Hâtıramda yanılmıyorsam, İzzet Paşa ile ilk defa henüz teşkil etmemiş olduğu, Fuat Paşa türbesi karşısında Sadaret konağında görüştük. İzzet Paşa kabineden niçin çekildiklerini izah etti. Bu nihayet bir izzetinefis meselesiydi.

Ben çekilmiş olmalarını doğru bulmadım; kendisine sadaret tevcih olunan Tevfik Paşa kabinesini teşekkül ettirmemek ve tekrar İzzet Paşa riyasetinde yeni bir kabine teşkil etmek lüzumuna kani olduğumu bildirdim. Vaziyet münakaşa olunarak, teklifim kabul edildi. Hattâ yeni bir kabine listesi de yapıldı. Esaslı bir noktayı atladım galiba, ben İstanbul'a geldiğim zaman artık harb kabinesi ricali mühimmesi orada değildiler.

Sadaret konağında verilen karardan sonra her birimiz bir türlü çalışmaya başladık. İlk hedef kabineyi iskat etmek olduğuna nazaran, ben derhal Meclisi Mebusanla temas aradım, ötedenberi arkadaşım olan mebuslarla konuştum. Noktai nazarımı onlara izah ettim ve beni daha büyük mebus kitleleriyle temasa getirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşların delâletiyle, ilk defa olarak sivil kıyafetle, Fındıklı'da Meclisi Mebusan binasına gittim.

O günlerde Tevfik Paşa kabinesine itimat mevzuubahisti. Ben ademi itimat reyi verilmesi fikrinde idim. İşte Meclisi Mebusan binasına girdiğim gün, itimat meselesinin Mecliste reye vazolunacağı gündü. Kanaatimi mümkün olduğu kadar sür'atle, tanıdığım veya orada bana tanıtılan mebuslara izaha çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu tereddüt vardı: «Eğer ademi itimat reyi verecek olursak Meclisi dağıtacaklar. Fakat Tevfik Paşa kabinesine itimat reyi verip biraz zaman kazanarak, bu esnada belki faydalı işler görmek mümkün olur.»

Ben ise Meclisin zaten behemehal dağıtılacağına kani idim ve dağıtacak olan da yeni Sadrâzamdı. Bu kararı tatbik için bittabi evvelâ Meclisin itimadını alarak makamı sadareti usulü dairesinde işgal etmesi lâzımdı. Bunu temin ettikten sonra bazı zevatın düşündüğünün aksine olarak, hiç bir zaman ve fırsat vermeksizin, Meclisi dağıtacağına şüphe yoktu. O hâlde netice mademki bu olacaktı, kabineye ademi itimat reyi vererek ve bunu

tekerrür ettirerek zaman kazanmak daha muvafıktı. İşte belki bu kazanılacak zaman zarfında tekrar İzzet Paşa riyasetinde bir kabine vücuda getirmek esbab ve şeraitini hazırlıyabilirdik. Meclis salonlarında, koridorlarda, ayak üstü, âni mantıklarla yapılan bu münakaşalar şöyle bir netice verdi: Mühim bir kısım mebuslar salonlardan birine toplandılar ve beni de oraya dâvet ederek, heyeti umumiyeye izahat vermekliğimi teklif ettiler. Vaziyeti, içinde bulundukları şeraiti ve yapılması lâzım gelen hareketi muktedir olduğum kadar kendilerine izah ettim. Behemehal kabineye ademi itimad reyi vermelerini tavsiye ettim. Teklifim orada hazır bulunanlarca kabul olundu ve muvaffak olacakları kat'i ümitlerini söyleyerek bulunduğumuz salondan çıkıp Meclis Reisinin içtima işaretine şitap ettiler.

Ben bir locada karar neticesini bekliyordum. İsimler okunarak reyler soruldu. Tasnif olundu ve kürsüden netice Heyeti Umumiyeye bildirildi. Tevfik Paşa kabinesi ekseriyetle itimada mazhar olmuştu.

Derhal Osmanlı Meclisi Mebusan sarayını terkettim. Evime döner dönmez, saraya telefon ederek Vahidettin'den mülâkat istedim. Onunla hemen bir mülâkatta bulunmayı faydalı buluyordum.

Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu tedbirin tatbikindeki zarureti izah etmekti. Padişahı tasavvur ettiğimiz teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum.»

Mütareke dönemi İstanbul'unda Mustafa Kemal Paşanın ilk teşebbüsü, Tevfik Paşa kabinesini düşürmek ve İzzet Paşayı tekrar iktidara getirmek gibi politik bir faaliyete dayanmış ve sonuç vermemiştir. İkinci teşebbüs de Padişah ile görüşmek istemesidir. Burada iki nokta dikkati çekiyor: birisi, Mustafa Kemal Paşanın, Vahidettin üzerine tesiri olacağını sanması ve ondan bazı şeyler umması; diğeri de Vahidettin'in, Mustafa Kemal Paşayı huzura hemen kabul etmeyerek randevuyu geri atıp, cuma selâmlığına bırakmasıdır. Zaten bu görüşmede Padişah, Mustafa Kemal Paşaya istediği mevzua gelmek fırsatını vermemiş, aralarında işe yarayacak bir konuşma da olmamıştır.[32]

[32] Mustafa Kemal Paşa, İstanbulda kaldığı 6 ay içinde Padişah ile 15 Kasım 1918, 29 Kasım 1918, 20 Aralık 1919, 15 Mayıs 1919 tarihinde olmak üzere dört defa görüşmüştür. Birinci görüşme Tevfik Paşa Kabinesinin Meclisten itimat almasından üç gün önceye rastlıyor. Bu, sadece bağlılık ifade

Çıkar bir yol bulmak için, başka teşebbüslere de girişmek gerekiyordu. Fakat herkes gibi o da, ne yapmak lâzım geldiğini henüz kesin olarak bilmiyordu. Basınla, Devlet ricali ile, çeşitli çevrelerle ilişkiler kurmaya uğraşıyordu. Bu arada fikirlerine, kişiliğine ve siyasetteki yerine büyük değer verdiği bir arkadaşı, Fethi Bey[33], en çok temas ettiği insandı. Fethi Bey mebus idi. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkasının ve Mecliste bir grupun başında bulunuyordu. «**Minber**» gazetesini çıkarıyordu. Gazeteye Mustafa Kemal Paşa da ortak idi.

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ile olan ilişkilerini de şöyle anlatır:

«Eski arkadaşım Fethi Beyle günler ve geceler dertleştim. Benim evimde veya onun apartmanında konuşuyor ve birbirimize aynı şeyi soruyorduk: Ne yapılabilir?»

Mustafa Kemal Paşanın bu dönem içinde basınla ilk teması da Fethi Beyin Minber gazetesi aracılığiyle olmuştur. Gazete, 17 Kasımda Paşa ile yapılan bir görüşmeyi yayınlamıştır. Siyasî durum hakkında düşüncelerini soran gazeteciye söylediklerinin önemli noktaları şunlardır:

«..... en iyi siyasetin her türlü mânasiyle, en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak, tâbirinden maksadım yalnız silâh kuvveti olduğunu zannetmeyiniz. Bilâkis, asker olmama rağmen bu bence, kuvvet muhassalasını vücuda getiren âmillerin sonuncusudur. Benim murad ettiğim, mânen, ilmen, ahlâken ve fennen kuvvetli olmaktır. Bu saydığım hasletlerden mahrum olan bir milletin bütün efradının en son silâhlarla cihazlandırıldığını farzetsek bile kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olmaz.»

«Memleketimi ve milletimi pek iyi tanıdığım ve muhtaç olduğu terakkiye erişmek için huzur ve sükûn ile, fakat herhalde hürriyet ve istiklâli masun olarak, çok çalışmak lüzumuna kani olduğum cihetle bu kanaatimi temin edecek, yâni bize huzur ve sükûn içinde çalışma zamanı bahşedecek münasebetlere iktiran edecek dostluklara cidden taraftarım.»

---

eden bir ziyarettir. İkinci görüşme için Mustafa Kemal Paşa, 19 Kasım Salı günü müracaat etmiş ve 29 Kasım Cuma günü huzura çıkabilmiştir. (Tevfik Bıyıklıoğlu — Atatürk Anadoluda S. 42, Ali Seyfi Tülümenin basın derlemelerine göre).

[33] Fethi Okyar.

Fethi Bey ile birbirlerine sordukları **«Ne yapılabilir?»** soru suna uzun zaman açık bir cevap bulamamıştır. Minber gazetesinde çıkan demeç, fikirlerin henüz aydınlığa kavuşmadığı ve yapılacak işlerin tesbit olunup sıraya konmadığı ilk günlere rastladığı içindir ki, Mustafa Kemal Paşanın sözleri, her zaman görülen açıklıktan yoksundur.

Yine bu günlerde bir İngiliz gazetecisiyle görüşmüştür. M. Ward Price; Mustafa Kemal Paşa ile nasıl karşılaştığını şöyle anlatır:[34]

«İstanbul'a ilk defa 1918 senesinde gelmiştim. Bir akşam üzeri Perapalas otelinde oturuyordum. Bir adam yanıma geldi ve bir Türk Generalinin benimle görüşmek istediğini söyledi. İsmini sordum: Mustafa Kemal, dedi. O zamanlar Mustafa Kemal adını daha ziyade müphem bir şekilde işitmiştim. Dâveti memnuniyetle kabul ettim.

Mustafa Kemal düşünceli, kederli ve bedbindi. Bana memleketin hâlinden bahsetti. Ve her iki üç cümlede bir «Bu böyle olmaz. Vatanı baştanbaşa değiştirmek lâzım. Yenileştirmek lâzım» diyordu. O zaman doğrusu bu lâflara fazla dikkat etmemiştim.»

Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da dayanacak bir kuvvet arıyordu. Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için uğraşmış, başarı kazanamamıştı. Düşündüğü gibi bir hükûmetin kurulması umudunu böylece kaybedince padişaha koşmuş, ondan da eli boş dönmüştü. Kimi ele geçirse, bir fayda çıkar düşüncesiyle üzerinde duruyordu. Kendisi diyor ki:

«Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan yahut İtilâfçılardan, işgal kuvvetleriyle beraber çalışanlardan birçok kimseler vardı. Her birisi ile büsbütün başka türlü görüşüyordum.»

Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasiyle beraber, Mebusan Meclisinin feshedileceğine dair dedikodular dolaşmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa **«Meclisi kurtarmak lâzım»** diyordu. Gazetelerin bu hususta bir kampanya açmasını sağlamak için Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Beyi Perapalasa dâvet edip düşüncelerini söyledi.[35] Vakit'te Mustafa Kemal Paşa ile yapılmış bir görüşme çıktı. Yavaş yavaş Mustafa Kemal Paşanın adı gazetelerde yer buluyordu. Böylece dikkati üzerine çekmesinin herhalde faydası olacaktı.

---

[34] Tarih Coğrafya Dünyası Sayı 9-10, S. 279.

[35] Ahmet Emin Yalman, Vatan — 10 Kasım 1959.

Meclisin feshini takip eden günlerde Söz ve Minber gazeteleri, Mustafa Kemal Paşanın Teceddüt Fırkasına girdiğini bildiren küçük bir haber yayınladılar. Fakat 48 sayılı Söz gazetesinde şu tekzip çıktı:[36]

«Söz Gazetesi Müdüriyetine:

Beyefendi:

Gazetenizin 29 Kânunuevvel 1334 pazar günkü nüshasında bazı menabiden size temin edildiğine göre benim Teceddüt Fırkasına dahil olduğum hakkında bir haber neşrolunmuştur. Bu haber doğru değildir. Ben askeri sıfat ve makamımla nisbet ve alâkamı muhafaza etmekteyim. Binaenaleyh, mukarrını hakikat olmayan haberin tekzibini rica ederim.

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari
Sabık Yıldırım Grupu Kumandanı Mirliva
Mustafa Kemal»

Mustafa Kemal Paşa açık faaliyetlerinden başka birtakım gizli tertiplerle de meşgul oluyordu. Bilhassa Meclis feshedildikten sonra meşru yollardan bir iş yapmaya imkân kalmamıştı. Güvendiği arkadaşlariyle ihtilâlci bir komite kurmağa ve Padişahı değiştirmeğe, hükûmeti ele geçirmeğe karar verdiler. Fakat günlerce süren bu çalışmalar çeşitli sebeplerden yarıda kaldı. Zaten bundan esaslı bir sonuç alacaklarına olan inançları sarsılmıştı. Düşman işgali altında bulunan İstanbulda hükûmeti ele almanın her şeyi halletmiyeceğini görüyorlardı. İhtilâl yapmaktan vazgeçtiler.

Bu dönem içinde **«Ay - Yıldız»** adlı gizli bir cemiyetten söz ediliyor ve Mustafa Kemal Paşanın da cemiyetin başında bulunduğu ileri sürülüyordu. Böyle bir cemiyetin gerçekten kurulup kurulmadığı ve Mustafa Kemal Paşanın cemiyetle ilgisi hakkında yüzde yüz doğru inanca varacak belgelerden henüz yoksunuz. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın anlattığı[37] ihtilâlci cemiyetin, **«Ay - Yıldız»** cemiyeti olması ihtimali üzerinde durmak lâzımdır. Bu hususta tek metne **«Türk İnkılâbının İç Yüzü»** adlı bir kitapta rastladık. Yüzelliliklerden Mevlânzade Rıfat'ın Halep'te yazıp yayınladığı kitaptan **«Ay - Yıldız»** Cemiyeti hakkındaki kısmı aynen alıyoruz:

---

[36] Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, S. 413.
[37] Hâkimiyet gazetesi 1926 — Mart ve Nisan ayları.

«Bu sıralarda açıkta kalmış olan İttihat ve Terakkiye mensup zabitler, «Ay - Yıldız» isminde gizli bir cemiyet teşkil eylemiş, riyasetine de sabık Yıldırım Orduları Grupu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşayı getirmişti.

Bu cemiyetin kulaktan kulağa fısıldanan programı yer yer başlayan ve Osmanlı Devletinin taksimini hedef tutan, ecnebi işgallerine karşı durmak, ordunun Harbi Umumideki mağlûbiyet şerefsizliğini kaldırmaya çalışmak idi.

Sultan Mehmet Vahidettin Hazretleri bu cemiyetten dahi haberdar olmuş ve bu cemiyetin riyasetinde, veliahtlığinden beri yaveri olan Mirliva Mustafa Kemal Paşanın bulunmasından memnun olarak —bütün mesaisi neşriyat ve propagandaya münhasır olan— Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyetiyle bu cemiyetin temas edip ittihadını arzu eylemişti.»

Yazar bundan sonra, **«Ay - Yıldız»** Cemiyeti adına üç subayın Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile temas ederek anlaşmaya vardıklarını belirtmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bir ihtilâl yapmak fikrinden vazgeçtiğini şöyle anlatır:

«Bununla beraber bu temaslarıma devam ediyordum. İçlerinden bir kısmında saf bir vatanperverlik hissinin coşkunluğundan başka, ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hâlâ hasis politikacılık menfaatinden başka bir şey düşündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim: Münasip bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine felâketi haber vermek.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bazı yabancılarla da görüşmüştür. Bunlardan en önemlisi, İngiliz rahibi Mister Frew ile olanıdır. Perapalas oteli müdürü Mösyö Martin aracılığı ile tanıştığı Frew ile Mustafa Kemal Paşa birkaç defa görüşmüştür. Uzun zamandır Türkiyede yaşayan rahip Frew, bir İngiliz ajanı idi. İleride büyük ölçüde zararlı faaliyeti görülecek olan rahip ile Mustafa Kemal Paşanın neler konuştuklarını bilmiyoruz. Fakat olayın önemi ortadadır. Görüşmenin birkaç defa tekrarlanması, iki tarafın da bu buluşmalardan bir şeyler umduğunu gösteriyor. Mustafa Kemal Paşa, Anadoluya geçtikten sonra, Mister Frew'a Sivastan yazdığı bir mektubu **«Zâtıâlinizle Mösyö Martin delâletiyle vukubulan mülâkatlarımız hâtırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim,»** diye başlıyor ve şu cümlelerle bitiriyor:

«Zâtıâlînizle vukubulan mülâkatlarımızda, sizi bu kabil bir recülü siyasî olarak değil, insaniyete hâdim, adalete muhabbetkâr bir zâtı faziletkâr telâkki etmiştim. Bunda ne kadar aldandığımı son malûmatı mevsukamın teyid etmekte olduğunu iblâğla kesbi şeref eylerim.»[38]

Mustafa Kemal Paşanın temas ettiği şahıslar ve zümreler arasında Trakya - Paşaeli Müdafaai Heyeti Osmaniyesi de vardır. Cemiyetin İstanbul daimî murahhasları, Mustafa Kemal Paşayı birkaç defa ziyaret etmişler ve uzun uzun görüşmüşlerdir. Şubat 1919 başında vukubulan bir görüşmede **«Başımıza geçer misiniz?»** diye soran heyet âzalarına şu cevabı vermiştir:

«Böyle parça parça çalışacağımıza, bütün memleket mukadderatını idare edecek, ele alacak bir teşekkül meydana getirip beraber çalışsak nasıl olur.»[39]

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa, bir iki ay içinde İstanbul'un havasını iyice anlamış ve **«Ne yapılabilir?»** sorusunu çözmüştür.

Devlet ricaliyle temasları da üzerinde durulacak önemdedir. Ali Fuat Paşa aracılığı ile tanıdığı Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile Şakir Paşanın damadı olan Bahriye Nazırı Avni Paşa ile birçok defalar görüşmüştü. Bu iki nazır dolayısiyle diğer hükûmet âzaları, Mustafa Kemal Paşa hakkında az çok olumlu bir fikir edinebilmişlerdir. Bu temaslar sonunda hükûmete telkin ettiği güven havası, Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişi olarak Anadoluya gönderilmesini sağlayan etkenlerden biri, belki de başlıcası olmuştur.

---

[38] Bu mektup Frew'in Salt Molla ile çevirdiği entrikaları öğrendikten sonra yazılmıştır.

[39] Tevfik Bıyıklıoğlu — Trakya'da Millî Mücadele C. I, S. 158.

D. M. KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ

Türkiye'yi İstanbul'dan kurtarmak, artık hiç bir suretle mümkün değildi. Bizans, İstanbul'da can vermişti; Osmanlı Devleti de İstanbul'da ölecekti. Beri tarafta Anadolu, ciddî bir refleks göstermeden, mağrur ve emperyalist Avrupalılar tarafından yutulmaya hazır, duruyordu. Üç beş aydının, şurada burada vücuda getirdikleri «**Müdafaai Hukuk**» teşekküllerini umursayan yoktu. Anadolunun güçsüz, mecalsiz görünüşü ve doğulu bir tevekkülle kaderini bekleyiş hâli, bu kaderi tâyin edecek olanlara rahatlık veriyordu. Yalnız, huzursuzluk kaynağı olmak istidadındaki bazı bölgelere dikkat etmekten başka yapılacak iş yoktu. Önemli yerlerin küçük müfrezelerle işgali, diğer yerlerde birer ikişer irtibat subayı bulundurulması, her şeyin yolunda gitmesine yetiyordu.

Padişah ve hükûmet, Anadoluya arkasını çevirmişti. Fakat, kuvvet almak için değil, unutmak için. Onların devleti de, Bizans gibi, İstanbul surları içine sıkışmıştı. Bunu kurtarmaya çalışıyorlardı. Anadoluyu, ancak âsayiş olaylariyle hatırlıyorlardı. Mondros Mütarekenamesinin 7. ve 24. maddelerini önlemek için âsayişin sağlanması son derece önemli bir hükûmet görevi idi. Hiç değilse bu görevi unutmuş görünemezlerdi. Padişahın ve hükûmetin Anadolu'dan duydukları rahatsızlık bundan ileri geliyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'da rahatsız ve huzursuz idi. Gözü Anadoluya dikilmiş, bekliyordu. Bir âsayiş meselesinin hazırlamakta olduğu sürprizden haberleri yoktu.

SAMSUN OLAYLARI

Mütareke Türkiyesinin en huzursuz bölgelerinden biri Samsun livasıdır. Bölgenin etnik yapısı, harb içinde yaşadığı maceralar (Ermeni ve Rum tehciri) ve Pontoscu hazırlıklar bu huzursuzluğun başlıca kaynakları idi. Bölgede, harbin başından beri sürüp gelen çete faaliyetine, mütareke siyasî renk vermeye başlamıştı. Çoğu Rum olmak üzere elli kadar çete, Samsun livası

içinde huzur ve asayişi kökünden sarsmış bulunuyordu. Bütün bu özellikleriyle, daha mütarekenin ilk ayından itibaren, Samsun bölgesi, İstanbuldaki İngiliz Kumandanlığının dikkatini çekmiştir.

Samsun, ayrıca strateji bakımından da büyük önem taşıyordu. Karadenizin güney kıyılarında, Orta Anadoluya açılan en rahat kapı şüphesiz Samsun limanı idi. Kuzeyden Anadolu içerilerine sarkmak istiyenler için bu kapı elde bulundurulmalı veya en azından güvenliği sağlanmalıydı. Henüz ne yapacağı bilinmeyen Enver Paşanın, eğer Anadoluya geçmeğe yeltenirse Samsun yolunu seçmesi ihtimali de İngilizlerce gözden uzak tutulamazdı.

İngilizler, Samsun'a küçük bir askerî birlik çıkardılar (9. Mart. 1919) ve bir müfrezeyi Merzifon'a gönderdiler. Artık olaylar, biribirinin sebebi ve sonucu olarak akıp gidecekti. Nitekim, Samsun'a İngiliz askerinin gelmesi ilk tepkisini çok çabuk gösterdi. 17/18 Mart gecesi oradaki Türk birliklerinden makinalı tüfek bölüğüne bağlı Hamdi adında bir teğmen askerlerini alarak dağa çıktı.

Teğmen Hamdi olayı, gerçekten son derece önemli idi. Bu olay, milliyetçi, memleketçi Türk subay kadrosunun hazır olduğu bir davranışı ifade ediyordu. İttihatçı bir hareketin başlamasından zaten kuşkulu bulunan İngilizler, bu küçük olaydan dolayı daha çok endişeye kapıldılar. Zamanın Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşanın aşağıdaki sözleri bu endişeyi belirtmektedir:

«Samsundaki birliklerden bir makinalı tüfek bölüğüne mensup mülâzim Hamdi Beyin bir makinalı tüfek ve bir miktar askerle dağa çıkarak Türk çetelere zahir olması işgal kuvvetleri kumandanını büsbütün şüpheye düşürmüştür. Erkânı Harbiyei Umumiyeye memur olan İtilâf kuvvetlerinin irtibat zabitleri sık sık yanıma gelerek benden bu hususta tafsilât istiyorlardı.»[40]

Nihayet, İngilizlerin tahrikiyle Türk makamlarının dikkati de Samsun bölgesine çevrilmiş oluyordu. Bölgedeki âsayişsizlik ve Türk halkın Rumlara karşı silâhlandırıldığı hakkında İngiliz Yüksek Komiserliğinin ve Karadeniz Ordusu Başkumandanlığının bitip tükenmeyen ve son günlerde artan şikâyetlerini önlemek gerekiyordu. Bunun için tek çıkar yol, olağanüstü yetkilerle, muktedir ve güvenilir bir kumandanı Samsun'a göndermekti.

Bu sıralarda Türk Genel Kurmayı, orduyu sefer hâlinden ha-

---

[40] 24 Aralık 1918 den 14 Mayıs 1919 a kadar Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak'ın, bu günlere ait hâtıraları 1948 Mayıs ayında Akın gazetesinde yayınlanmıştır.

zar hâline sokmak için plân hazırlamakta ve bu maksatla Ordu Müfettişlikleri kurulmasını düşünmekte idi. Kaldırılan Ordu Kumandanlıklarının yerini dolduracak olan bu Müfettişlikler, normal olarak tâlim ve terbiye ile uğraşmaktan başka, ötede beride dağınık bulunan silâh ve cephaneyi depolarda toplayacak ve bölgelerinde âsayiş ve inzibat sağlayacaklardı. İngiliz Kumandanlığı Kurmayı ile bu hususta anlaşmaya varılmıştı[41] O hâlde Samsun'a gönderilecek kumandan bir Ordu Müfettişi olabilirdi. Hükûmetin, İngiliz şikâyetlerini önleme çabası ile Genel Kurmayın Ordu Müfettişlikleri kurma yolundaki çalışmaları böylece, şekil ve zaman bakımından birbirine uygun düşmüştü.

Harbiye Nezaretinin bu konu ile ilgili olarak İngiliz kıtaatı Başkumandanı General Milne'e yazdığı 8.6.1919 tarihli cevabî yazı, aşağıda görüldüğü üzere, İngilizleri tatmin için kaleme alınmış olmakla beraber gerçeği de ifade etmektedir:

«Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu kıtaatı Müfettişliğine tâyinine en müessir esbaptan biri İngiltere Devlet-i Fahimesi mümessilinin Babıâliye verdiği bir nota olmuştur.

İşbu nota üzerine Sadrâzam Paşa mümessil-i siyasi ile görüşmüş ve bir müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir güna itiraza da mâruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda Karargâh-ı Devletlerinin dahi eslihanın toplanmadığı veya nakledilmediği hakkında birçok şikâyetleri de vardı.

Binaenaleyh hem bilcümle şikâyetin önünü almak ve hem de hükûmetin mütarekename mucibince mes'ul bulunduğu âsayişi ve inzibat-ı memleketi temin etmiş olmak için heyeti vükelâca bittezekkür memleket üç âsayiş mıntakasına taksim edilmiş ve her mıntakaya bir de müfettiş tâyin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa da işbu müfettişlerden biridir. Yâni ..... tarih ve ..... numaralı tezkereniz de talep ve tasvip buyurduğunuz veçhile Yakup Şevki Paşanın yerine tâyin edilmiştir. Ancak hazerî teşkilât olduğu için Ordu Kumandanı değil, Ordu Müfettişi ünvanını haizdir.»[42]

MÜFETTİŞLİK GÖREVİ İÇİN
M. KEMAL PAŞA'NIN SEÇİLMESİ

O günün şartlarına göre bir generalin böyle önemli bir gö-

[41] Fevzi Paşa Akın Gazetesinde çıkan ve yukarıda sözü edilen hâtıralarında bu hususa işaret etmektedir. Üç Ordu Müfettişliğinin kurulması, M. Kemal Paşanın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyininden sonra ve İngilizlerin bu tâyinden kuşkulanması üzerine hemen tahakkuk ettirilmiştir.

[42] H.T.V. Dergisi Sayı 1, Vesika No: 18.

reve tâyininin Genel Kurmay, Harbiye Nezareti, Sadrâzam ve Hükûmet, Padişah ve nihayet İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı barajlarından geçmesi gerekmekte idi. Samsun olaylarının tahkiki ve âsayişin sağlanması maksadiyle ve 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatiyle Anadoluya gönderilmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi bu bakımdan özellikle üzerinde durulacak bir konudur.

Önce, bazı yanlış kanıların düzeltilmesi için işaret etmek gerek ki, Mustafa Kemal Paşaya verilen görev O'nu Anadoluya aktarmak için bilhassa icat edilmemiştir. Bütün olaylar bunu açıkça göstermektedir. Tâyin keyfiyetinin böyle maksatlı bir yönü olamaz. Samsun olaylarına verilen önem, Anadoluya geçmek niyetinde olan M. Kemal Paşaya nihayet bir fırsat yaratmıştır. Diğer taraftan, Paşanın o sıralarda İstanbuldan uzaklaştırılması gereken tehlikeli bir şahıs olarak görüldüğünü kabule de pek imkân yoktur. Kendisine verilen görevin önemi ve geniş yetki, bu kabil iddiaları çürütmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, İngiliz şikâyetlerini önlemek için aranan adam muktedir ve güvenilir bir kumandan olmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, harb içinde başarı kazanmış, şöhret yapmış genç kumandanların başında geliyordu. Görevin istediği birinci vasıf bakımından mükemmel bir aday idi. Genel Kurmay ve Harbiye Nezareti barajlarını kolayca geçebilirdi. Enver Paşaya ve Almanlara aleyhtarlığı, bunlarla hiç bir zaman geçinememiş olması da istenilen güveni veriyordu. Gerek zamanın Hükûmeti ve Padişah, gerekse İngilizler, İttihatçılık ve Alman düşmanlığında ortak bir görüş taşıdıklarından, Mustafa Kemal Paşa görevin istediği ikinci vasıf bakımından da kusurlu sayılamazdı. Nitekim, İngilizler Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa gibi bazı Ordu Kumandanlarını işbaşından uzaklaştırdıkları, hattâ tevkif ettikleri halde Mustafa Kemal Paşaya dokunmamışlardı.[43]

Başta Sadrâzam Ferit Paşa olmak üzere Hükûmetin, Mustafa Kemal Paşaya güven duymasında Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Beyin rolü olduğunu kabul etmek gerekir. Hürriyet ve Itilâf Fırkası ileri gelenlerinden olan Mehmet Ali Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşayı tanımış ve akraba

[43] General Milne'nin, M. Kemal Paşa Samsun'a gittikten sonra bu tâyine karşı menfi tavır takınmasına ve Paşanın geri çağırılması için Harbiye Nezaretine nota vermesine rağmen, diğer bazı İngiliz mercilerinin tâyinden daha önce haberdar olduklarını sanıyoruz.

olduğu Cebesoy ailesinin de tesir ve telkini ile Paşa hakkında müspet kanaat edinmişti.

Mustafa Kemal Paşanın tâyinini kolaylaştıran bu ilişkiden başka, Bahriye Nazırı Avni Paşa üzerinde de durmak gerekir. Avni Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşanın damadı, Mustafa Kemal Paşanın dostu idi. Sık sık görüşürlerdi. Kuvvetli bir kişiliği olmamakla beraber kabine üyesi bulunması ve tâyinle ilgili nüfuzlu bir Nazıra akrabalığın verdiği yakınlık, Mustafa Kemal Paşanın tâyininde az çok müessir olmuştur.

Sultan Vahidettin'in Mustafa Kemal Paşa hakkında kanaati, hiç şüphe yok ki, O'na en az bu önemli görevin verilmesine müsaade edecek kadar müspet idi. Veliahtlığından beri tanıdığı fahri yaverinin kabiliyetinden, kendisine olan bağlılığından şüphe edecek hiç bir sebep yoktu. İkisi de Enveri sevmiyorlardı. Aynı kimseye karşı duyulan bu ortak his onları az çok birbirine yaklaştırmış olmalıydı. Kaldı ki, Vahidettin, Mustafa Kemal Paşanın ancak büyük işlerle tatmin olacak mizacını biliyor ve muhtemelen O'nun şahsında mevcut güçlüklerin yenilmesinde iki taraf için de kârlı neticeler sağlayacak bir müttefik görüyordu.

Böyle bir yorumda bulunmamızın en önemli sebebi, Mustafa Kemal Paşanın tâyinine ait iradei seniyenin ufak bir tereddüt gösterilmeden derhal çıkmasıdır. Harbiye Nezareti, Paşanın tâyinini, Padişaha arzedilmek üzere 30 Nisanda Sadarete yazmış ve aynı gün padişahın iradesi alınmıştır.

Tarih araştırıcılarına faydalı olur ümidiyle, bu konuda ileri sürülen iki iddiadan bahsedeceğiz. Birincisi, Müfettişlik görevi için Mustafa Kemal Paşayı bizzat Padişahın seçtiği ikincisi, Millî Mücadeleyi açmak üzere Padişahın Mustafa Kemal Paşaya bir hattı hümayun verdiği iddiasıdır.

Vahidettin'in kaçmasını takiben, yüzelllik listeye dahil olmadığı halde memleketi terkeden Radi Azmi (Yeğen)[44] Beyin ifadesine göre, sabık sultan, Sen Remo'da bir gün kendisine şöyle demiştir:

«Samsun'a bir müfettiş gönderileceğini öğrenince, yaveranımdan erkânıharb mirlivası Mustafa Kemal Paşayı da namzetler meyanında nazarı itibara alınız, diye ikaz eyledim.»

---

[44] Mütarekede Polis Müdüriyeti Umumiyesinde şube müdürlüğü ve bir ara Kadıköy Belediye Reisliği yapmıştır.

Padisah tarafından Mustafa Kemal Paşaya verildiği iddia edilen 14. Mayıs. 1919 tarihli hattı hümayunun elimize geçen sureti aşağıdadır:

«Yaveranı şehriyaranemden
Erkânı Harbiye Mirlivası Mustafa Kemal Paşaya
Harbi Umumînin müttefikevn hesabına ziyaı üzerine [illegible] sül eden vaziyeti siyasiye ecdadı izâmım mülkünü ve makamı hilâfet ve saltanatı müskil ve tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden hükûmeti senivemin kararı vechile tâyin olduğunuz mıntakada âsayişi temin ve marzi sahaneme muqayir ahvalin hudusünü men ile cümleten def'i saile bezli cehd ve qayret ederek milletimin masuniyetini teyid ve mülkümün ıyadı mütearrızinden tahlis için yek vücud olarak hareket edilmesini selâmı sahanemle asker ve memurin ve ahaliye tebliğini irade ederim.»[45]

Bir metin hâlinde ortaya atılan hattı hümayunun uydurma olması ihtimali kanaatimizce zayıftır. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın bunu işe yarar bir belge savmadığı ve hiç bir yerde kullanmadığı da muhakkaktır. Paşanın kararqâhı ile birlikte. Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına giden Albav Refet (Bele) Bey bile böyle bir belgeden haberdar olmadığını bize söylemiştir.

Bu hattı hümayun doğru da olsa, padişaha bundan bir şeref payı çıkarmak mümkün değildir. Hükümdarın söylediği yuvarlak lâflar, herhalde Mustafa Kemal Paşanın yapacaklarını kasdetmiyordu. Ancak kabul etmek gerekir ki, Paşanın bu göreve tâyinini bazı kimseler kolaylaştırmış, Padişah ile Sadrâzam engel olmadıkları gibi kendisinden faydalı hizmetler ummuşlardır.

Mustafa Kemal Paşanın 9. Ordu Müfettişliğine tâyini ile ilgili muamelelerin tamamlanmasında çok acele edildiği dikkatı çekmektedir. Şöyle ki:

30. Nisan. 1919 da Harbiye Nezareti, M. Kemal Paşanın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyin olunduğunu ve buna ait Padişah iradesinin istihsal edilmesini Sadarete yazıyor.

30. Nisan. 1919 da irade-i seniye çıkıyor.

6. Mayıs. 1919 da Harbiye Nezareti, Meclisi Vükelâca görüsülüp kabul edilen müfettişlik tâlimatını M. Kemal Paşaya tebliğ ediyor ve bu yazının sonunda harekette acele etmesini bildiriyor.

7. Mayıs. 1919 da Harbiye Nezareti, M. Kemal Paşanın tâyi-

[45] Mevlânzade Rifat, Türk İnkılâbının İçyüzü, 2. Fasıl, S. 36, 1929 Halep.

nini ve kendisine verilen tâlimat suretini Kolordulara tebliğ ediyor.

8. Mayıs. 1919 da Harbiye Nezareti, aynı hususu nezarete bağlı bütün dairelere tâmim ediyor.

Hükûmet kadar M. Kemal Paşa da acele etmekte idi. Harbiye Nezaretine yazdığı «**Aceledir**» kayıtlı ve 13. Mayıs. 1919 tarihli yazısının sonunda şöyle demektedir:

«Bâlâda arzolunan mevad netayice iktiran ettirildikten ve binaenaleyh maiyetimdeki ümera ve zabitanın hazırlıklarını yapmak ve ailelerinin havayicini temin etmek gibi hususatın muktazi olduğu parayı bilfiil vermek imkânı hasıl olduktan üç gün sonra hareket olunacağı muhakkaktır.»

Hakikaten üç gün sonra, 16 Mayısta Mustafa Kemal Paşa karargâhı ile birlikte İstanbul'dan hareket etmiştir. Bu hususla ilgili bütün formalitenin ve hazırlıkların tamamlanması sadece 15 gün sürmüştür.

MUSTAFA KEMAL PAŞAYA
VERİLEN TÂLİMAT

«Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek tâlimat» başlığı altında kaleme alınan ve M. Kemal Paşanın görevi ile yetkilerini belli eden yazı, Genel Kurmay İkinci Başkanı Albay Kâzım (İnanç) tarafından hazırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşanın, yetkilerin geniş tutulmasındaki istekleri de dikkate alınarak yazılan talimatı Harbiye Nazırı imzalamaktan çekinmiştir.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisinde yayınlanan foto-kopide tâlimatın altında Harbiye Nazırının yalnız mühürü vardır. Kâzım Bey dahi müsveddeye imzasını koymamıştır. Halbuki bu tâlimatın, Hükûmetin onayından geçmesi gerekiyordu Nitekim, tâlimat Meclisi Vükelâda en az iki defa söz konusu edilmiştir. Harbiye Nezaretinin M. Kemal Paşaya yaptığı 6 Mayıs tarihli tebligatta aynen şöyle denilmektedir:

«... vezaif-i âlileri hakkında Meclis-i Vükelâca ied-et-tezekkür kaleme alınan bir kıt'a tâlimatname sureti merbuttur.»

Bundan anlaşılıyor ki, 30 Nisan ile 6 Mayıs arasında Meclis-i Vükelâ M. Kemal Paşaya verilecek görev ve yetkileri görüşmüştür. Ayrıca, Harbiye Nezaretinin 7 Mayıs tarihli bir yazısına cevaben Sadaretten gelen 18 Mayıs tarihli yazıda, talimatnamenin

Meclis-i Vükelâda okunduğu ve münderecatının muvafık görüldüğü açıkça ifade edilmektedir.

Bu gerçekler bizi şu sonuçlara ulaştırmaktadır:

1 — Samsun olaylarının tahkiki göreviyle 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyin edilen M. Kemal Paşa, zamanın hükûmetince güvenilir bir kimse olarak kabul edilmiştir.

2 — Bu sebeple kendisine çok geniş yetkiler tanımakta bir sakınca görülmemiş ve bu hususta Genel Kurmayca hazırlanan tâlimat hiç bir güçlüğe uğramadan hükûmet tarafından aynen tasdık olunmuştur.

Ankaradan itibaren bütün Orta ve Doğu Anadoluyu âdeta hükûmet yetkisiyle M. Kemal Paşanın emir ve kumandasına veren bu tâlimat, önemi sebebiyle aynen aşağıya alınmıştır:

«Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine ait vezaif (Zât-ı âlinizin Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyini hususuna İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahi şeref-südur buyurulmuştur. Ancak işbu Müfettişlikteki vezaif-i âlileri), yalnız askerî olmayıp, müfettişliğin ihtiva eylediği mıntaka dahilinde aynı zamanda da mülkidir.

1 — İşbu müşterek vezaif şunlardır:

a) Mıntakada âsayiş-i dâhilinin iade ve istikrarı ve bu âsayişsizliğin esbab-ı hüdusunun tesbiti.

b) Mıntakada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir ân evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif mahallerde birtakım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-i resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa kat'iyyen men'i ile bu kabîl şûraların lâğvı.

2 — Bunun için:

a) İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan Onbeşinci Kolordular Müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu Kolordular harekât ve âsayiş hususatında doğrudan doğruya Müfettişlikle ve muamelât-ı cariye yâni muamelât-ı zâtiye kuvve-i umumiye ve saire gibi hususatta kemâ-fissabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka veyahut Mıntaka Kumandanlığı veya bir vazife-i hu-

susiyeye tâyin edilecek zabitanın tâyin veya tebdili Müfettişliğin muvafakati ve talebiyle olacaktır. Maahaza sair hususatça lüzum ve menfaat görerek Müfettişliğin verdiği tâlimatı Kolordu Kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahval-i sıhhiye pek mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lâzımdır.

b) Müfettişlik mıntakası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden Müfettişliğin yukarıda tâdât edilen vezaifi tedvir için vereceği bilcümle tâlimatı işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3 — Müfettişlik hududuna mücavir vilâyet ve elviye-i müstakille (Diyarbekir, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri) ile Kolordu Kumandanlıkları da Müfettişliğin ifa-yı vazife sırasında re'sen vâki olacak müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

4 — Müfettişliğin hususat-ı askeriyyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususat-ı saire için makamat-ı âliye-i aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.»[46]

MÜFETTİŞLİK KARARGÂHI

9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyin olunan Mirliva M. Kemal Paşa, karargâhını şu şekilde teşkil etmişti:

Kurmay Başkanı: **Kurmay Albay Kâzım** (1)
Kurmay Başkanlığı Emir Subayı: **Üsteğmen Hayati** (2)
Kurmay Başkanı Yardımcısı: **Kurmay Yarbay Mehmet Arif** (3)
1. (Harekât) Şubesi Md.: **Kurmay Binbaşı Hüsrev** (4)
Topçu Kumandanı: **Binbaşı Kemal** (5)
Sıhhiye Reisi: **Dr. Albay İbrahim Tali** (6)
Sıhhiye Reisi Yardımcısı: **Dr. Binbaşı Refik** (7)
Başyâver: **Yüzbaşı Cevat** (8)
Kurmay mülhakları: **Yüzbaşı Mümtaz** (9) ve **İsmail Hakkı** (10)
Emir Subayı: **Yüzbaşı Ali Şevket** (11)
Karargâh Kumandanı: **Yüzbaşı Mustafa** (12)
İaşe Subayı: **Üsteğmen Abdullah** (13).

[46] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 1, Vesika: 3.

Şifre: **Kâtip Faik** (14)
Şifre mülhakı: **Kâtip Memduh** (15)
Şifre mülhakı: **Üsteğmen Hikmet** (16)
Şifre mülhakı: **Teğmen Muzaffer** (17)

Müfettişlik emrine verilen iki Kolordudan Sivastaki III. Kolordu Kumandanlığı münhal idi. M. Kemal Paşanın bu kumandalık için seçtiği Albay Refet (Refet Bele) Bey de Müfettişlik karargâhı ile birlikte Anadoluya gidiyordu.

Bu Anadolu yolcularından bahsederken, M. Kemla Paşanın şu sözlerini hatırlamamak mümkün değildir:

«Millî Mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.»[17]

Bu sözlerle, şüphesiz aralarına sonradan katılan yolculardan da bazıları kastediliyordu.

---

(1) General Kâzım Dirik: İzmir Valisi ve Trakya Müfettişi Umumisi olmuştur. (2) Sonra Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü olmuştur. (3) Ayıcı Arif diye meşhurdur. İzmir suikasdinde asılmıştır. (4) Hüsrev Gerede: Muhtelif Büyükelçiliklerde bulunmuştur. (5) Korgeneral Kemal Doğan. (6) Varşova Elçiliği ve milletvekilliği yapmıştır. (7) Refik Saydam: Başvekil iken ölmüştür. (8) Bolu milletvekili olan Cevat Abbas. (9) ve (10) tesbit olunamamıştır. (11) Sonra milletvekili olmuştur. (12) 1. B.M.M. de Tokat mebusu olmuştur. (13), (14) ve (15) tesbit olunamamıştır. (16) Askeri Yargıç Tümgeneral Hikmet Gerçekçi. — karargâhtaki vazifesi tesbit edilemedi. (17) Muzaffer Kılıç: M. Kemal Paşaya uzun müddet emir subaylığı yapmıştır. Karargâhta da aynî vazife ile bulunmuş olması muhtemel.

[17] Nutuk, C. 1. S. 16.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU İHTİLÂLİ

«Önsöz» de de kısaca söylediğimiz gibi, yeni Türkiyenin kuruluşunu hazırlayan 1919 - 1922 yılları, içine aldığı bütün olaylar ile Türk Millî Mücadelesini ifade etmektedir. Bu dönemin tümünü, hukukî ve fiilî anlamiyle bir harb hâli olarak kabul etmek mümkün değildir. Gerçi 1919 ve 1920 yıllarında Batı Anadoluda, Güneyde ve Doğuda birtakım küçük muharebeler olmuştur. Fakat Türkiyenin kurtuluşunu ve istiklâlini sağlayan asıl harb Yunanlılarla yapılan harbdir. Bir bakıma, bu harbde geri plânda bir ölçüye kadar İngiltere de vardır. Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ordusu, Yunanlılarla ilk muharebeyi 9 - 10 Ocak 1921 de İnönüde vermiştir. Bundan önce Yunan birlikleri ile Türk Milis Kuvvetleri veya ordu birlikleri arasında cereyan eden çatışmalar çok küçük çapta hareketler olup, Türk - Yunan harbinin başlangıç safhasının olaylarıdır. Bu arada, yalnız Ekim 1920 sonlarında Gedizdeki münferit Yunan tümenine, Çerkez Ethem kuvvetleri ile 11 inci ve 61 inci Türk Tümenlerinin giriştikleri taarruz hareketi, az çok ciddî bir görünüştedir. Ancak, bu hareket de, Genel Kurmay Başkanlığının isteği dışında girişilmiş olması, gelişmesi ve sonucu bakımından İstiklâl Harbinin ilk muharebesi sayılacak nitelikte değildir. Esasen harb tarihi de Türk İstiklâl Harbi Konusunu Birinci İnönü muharebesi ile incelemeye başlar.

1919 ve 1920 yıllarına damgasını vuran olaylar; Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve kongreleriyle, Anadolu halkının teşkilâtlandırılması, Büyük Millet Meclisinin açılması ve bir ihtilâl niteliğinde olan bu gelişmeye karşı girişilen hareketlerdir. İç isyanlar diye adlandırılan bu karşı hareketler, gerçekte birer karşı ihtilâl hareketidir. Karşı ihtilâl hareketlerinin, ihtilâlciler tarafından bastırılması da 1920 yılı sonuna kadar tamamlanmıştır. Bu bakımdan da 1919 ve 1920 yılları muharebelerin cereyan ettiği 1921 ve 1922 yıllarından ayrı bir karakterde görünmektedir.

Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin bütün Anadoluda hâkimiyet kurabilmesi, yalnız karşı ihtilâl hareketlerinin temizlenmesi ile değil, aynı ölçüde önemli Milis Kuvvetlerin (Kuvayi Milliyenin) tasfiyesi ile mümkün olmuştur. Hükûmet otoritesini büyük ölçüde zaafa uğratan Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem kuvvetleri, 1920 yılı sonuna doğru tasfiye edilerek Türk İstiklâl Harbinin yapılmasına engel teşkil edecek bütün pürüzler ortadan kaldırılmıştır.

İşte bu sebeplerle, 1919 - 1920 yıllarının olaylarını bir bütün olarak ele almak ve ihtilâlin meşruluk kazandığı dönem olarak incelemek gerekmektedir. Büyük Millet Meclisinin açılması ile meşrûluk kazanan ve meşrû düzeni zedeleyen Demirci Efe ile Çerkez Ethem kuvvetlerini, karşı ihtilâl hareketlerini tasfiye ederek başarıya ulaşan Anadolu hareketinin **«İhtilâl»** olarak kabulünün ne dereceye kadar doğru olduğunu tesbit edebilmek için, ihtilâl kavramı üzerinde duracağız ve Anadolu hareketinin bu kavram ile olan ilişiklerini bulmaya çalışacağız.

İHTİLÂL KAVRAMI

İhtilâlin kesin olarak mutabık kalınan bir tarifi yoktur. Ancak, çeşitli açıklama şekillerinde, bazı unsurlar üzerinde ortak bir görüşe varıldığı görülmektedir. Bu unsurlar bize, hükûmet darbesi, isyan gibi hareketlerle, ihtilâlin birbirinden ayırdedilebilmesi imkânını vermektedir.

İhtilâli hazırlayan etkenler, ihtilâlin oluş şekli, ihtilâlle ulaşılmak istenen amaçlar daima değişik nitelikte ve görüştedir. Genel olarak aydınlar tarafından idare edilmekle beraber, ihtilâllerin dayandığı kuvvetler de çok defa birbirinden farklıdır. Bazen ihtilâl, hedefine zikzaklar çizerek ilerler ve hedeften geçici olarak ve kısmen ayrıldığı olur. Bu husus eğer şuurlu bir oluş ise, ihtilâl metodu ile ilgilidir. Zaman ölçüsü ile değerlendirildiğinde, bir ihtilâlin hedefe ulaşma orantısı veya belli bir noktada kalışı, hareketin ihtilâl olma vasfını değiştirmez. Bu durum, ihtilâlin sadece niteliğini gösterir.

İhtilâli karakterize eden çizgiler öze ve biçime bağlı farklılıklar yüzünden zenginleşmekte, fakat, ihtilâl kavramı üzerinde net ve basit bir tarih bulunmasını güçleştirmektedir. Larousse'un son baskısında, ihtilâl; bir devletin ekonomik, sosyal, yahut politik strüktürünün ânî ve şiddetli bir şekilde değişmesidir, şeklinde tarif edilmiştir.

Bir değişme ifade eden ihtilâl hareketinde, ânilik ve şiddet —zor kullanılması— ihtilâlin anlaşmazlığa düşülmeyen iki unsurudur. Yavaş, yavaş ve normal tekâmül —evolüsyon— yoluyla olan değişmeler, böylece ihtilâl kavramının dışında kalmaktadır. Gerçi ihtilâllerin fikrî hazırlığı uzun bir çağı, bazan bir yüzyılı aşkın bir zamanı kaplar; fakat, hareket birdenbire patlayarak, ihtilâl kendini gösterir. İktidarlar, siyasî sütrüktürde ve ona bağlı olan ekonomik ve sosyal strüktürde değişiklik yapılmasına taraftar olmadıklarından, ihtilâlde şiddete başvurmak, yâni kuvvet kullanmak değişmez bir kuraldır.

İhtilâl kavramında ve târifinde mutabık kalınılan bir diğer unsur, değişikliğin niteliğiyle ilgilidir. İhtilâlde, ekonomik, sosyal ve politik strüktürün değişmesi kastı vardır ve ihtilâli karakterize eden en önemli unsur bu değişmedir. Genellikle, ekonomik, sosyal ve politik değişme bir arada mütalâa edilmektedir. Halbuki, her üç değerin aynı zamanda ve beraber değişmesi çok defa mümkün olmadığı gibi, şart da değildir. Ekonomik ve sosyal strüktür iç içe, birbirine bağlı olduğu için değişme birlikte cereyan eder. Politik sistemin, geçici bir süre için de olsa ekonomik ve sosyal strüktürün değişmesi siyasî rejimi değiştirir veya zorlar, yahut siyasî rejim değişikliği ile ekonomik ve sosyal strüktürün değişmesine gidilir. Bu bakımdan, «ekonomik, sosyal yahut siyasî» değişiklikten sözetmek, ihtilâl kavramında aranan değişikliği daha doğru belirtmektedir. Devletin yalnız idare edenler kadrosunu değiştirmek, şüphesiz siyasî strüktürün değiştiğine delâlet etmez. Siyasî yapıdaki değişiklik, eğer sosyal ve ekonomik strüktürü değiştirmeyi müncer olacaksa ve onu hedef tutuyorsa ancak o takdirde ihtilâlden söz edilebilir. Aksi hâlde hareket, «Coup d'état» dan başka bir şey değildir.

İhtilâlin mutlaka bir fikrî kaynağı olmak gerekir. Fakat, bu kaynağın her zaman bir doktrin veya ideoloji olması şart değildir. Toplumun ekonomik ve sosyal yapısının değişmesini hedef tutan hareket, elbette bir fikre dayanmaktadır. İhtilâlin getireceği yeni düzen, bu fikri ve eski düzenin yıkılışının gerekçesini ifade eder. Diğer taraftan, yeni düzenin «ileri» karakterde olmasını, ihtilâlin şartları arasında mütalâa edenlere hak vermemek mümkün değil. Mahmut Esat Bozkurt, Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü derslerinde, ihtilâlin târifini **«ileri bir nizam kuran hareket» şeklinde tamamlamaktadır**[1]. Profesör Yavuz Abadan da bu

[1] Dr. Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilâli, S 65, İstanbul 1940.

hususu ihtilâlin şartı olarak benimsemiş bulunuyor ve daha başka faktörler ekleyerek şöyle diyor:[2]

«Devrimde yalnız yıkıcılık değil, aynı zamanda yapıcılık da esas şartlardan birini teşkil etmektedir. Bu itibarla fikrî cevheri sönmüş olduğu için yıkılması istenen mevcut nizam ve değerin enkazını da, bir malzeme hâlinde ve gerektiği nisbette kullanarak, yeni bir nizam ve değer yaratmak bahis konusudur. Görülüyor ki, devrim mevcut durumdaki nizam ve kıymeti zorla yıkarak onun yerine yeni ve ileri bir fikre dayanan yeni bir nizam ve değerin getirilmesidir. Devrimi alelâde şekavet ve isyan hâdiselerinden ayıran hususiyet de, bu fikrî karakterde saklıdır.

Devrim ile doğan yeni durumun, eski duruma göre ileri bir mahiyet taşıması zarurîdir. Eğer devrimle vücut bulan yeni durum, eskisine göre daha geri bir vasıf taşıyor ise, bir inkılâp değil, bir irtica; bir ilerleme değil, gerileme vukua gelmiş demektir. Bu ilerilik kriterini belirtecek, yine kıymet hükümleridir.»

Profesör Abadan, «ilerilik» kriterini açıklayıp bâzı örnekler verdikten sonra konuyu şu şekilde bağlıyor:

«Gerçi her hâdisede, bu verdiğimiz misâllerde olduğu kadar kolay ve basit, değer veya değersizliği tâyin imkânı yoktur. Ancak aydın ve yüksek seviyeli insanlar için, ilerilik ve geriliğe delâlet eden kıymet hükümlerini isabetle vermek, her zaman kabildir. Bundan şu netice çıkar ki herhangi bir durumun ilerilik ve geriliğini tâyin keyfiyeti zamana, cemiyete ve dünya görüşüne bağlı olarak değişebilir.»

Zaman ve dünya görüşü ne olursa olsun, ihtilâl karakterinde görünen bir hareketin getirdiği değişikliğin gerçek niteliğini anlayabilmek için o hareketin, içinde cereyan ettiği toplum tipini göz önünde tutmak gerekir.

Bir ihtilâlin etkenlerini ve gerçekleşme şartlarını Profesör Hüseyin Kubalı da şöyle ifade etmektedir:[3]

«Umumiyetle inkılâplar, menşe ve mahiyetleri bakımından, daha ziyade ideolojik ve sosyal âmillere, gerçekleşme ve devamları bakımından ise siyasî âmillere bağlıdır. Ekseriya yalnız bir güzideler ekalliyetine inkılâp ihtiyacını duyuran ideolojik ve sosyal âmiller inkılâpların saikini ve muhtevasını hazırlarsa da, onların tesirli bir aksiyon hâline girebilmesi ve müesseseleşmesi,

---

[2] Prof. Dr. Yavuz Abadan, Türk İnkılâbı Tarihi Notları, S. 6.

[3] Hüseyin Kubalı — Yeni Türkiye, Sahife: 108-109.

yine bir ekalliyet teşkil eden güzideler eliyle, yeni şartlara uygun yeni bir siyasî nizamın kurulması sayesinde mümkün olur. Çünkü siyasî nizam, zorlayıcı müeyyidelerle riayeti sağlanan bir sistem olduğu için, muayyen bir ideolojiye tekabül eden içtimaî düzenin çatısını kurar ve mer'iyetini temin eder. Binaenaleyh, her inkılâbın ekseriya yapmağa mecbur olduğu ilk iş, içi boş bir kalıp hâline gelen eski siyasî nizam yapısını ortadan kaldırarak yerine yeni ideolojiye uygun yeni personel ve teşkilât ile kendisini fiilen gerçekleştirebilecek ve meşrûlaştıracak yeni bir siyasî nizam koymaktır.»

NEDEN ANADOLU İHTİLÂLİ

İncelediğimiz olayların akışı içinde **«Anadolu»** kelimesi yalnız coğrafî bir isim değildir. Bunu aşan bir anlam ifade etmektedir. Millî hareket, kaynağını Anadoluda bulmuş, ihtilâlin liderini Anadolu barındırmış ve bütün ihtilâlci ve savaşçı kuvvetleri Anadolu vermiştir. Osmanlı hükûmetine karşı girişilen harekette hükûmet tarafını sonuna kadar yalnız İstanbul tutmuş ve ihtilâl - hükûmet çatışması şeklen ve mahiyeti itibariyle İstanbul - Anadolu mücadelesi hâlinde cereyan etmiştir. Başka bir deyimle, ihtilâle karşı olan fikirlerin ve kuvvetlerin hazırlandığı İstanbul, mücadelenin sonuna kadar tek başına Anadolunun karşısına dikilmiştir. İstanbul yalnız hükûmet merkezi olması sebebiyle değil, Türkiyeyi parçalamak ve yok etmek isteyen İtilâf Devletlerine karargâh teşkil ettiği için de Anadoluyu karşısına almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbulda millî cereyanı tutan bâzı şahıslara yazdığı 21 Haziran 1919 tarihli mektupta, İstanbulun artık Anadoluya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetinde bulunduğunu ifade ederken ihtilâlin adını da koymuş oluyordu.

Belgeler, bu harekete en uygun adın **«Anadolu İhtilâli»** olduğunu belirten cümlelerle doludur. Millî bir kongre toplamak için **«Anadolunun bilvücuh en emin mahallini seçmek»**, **«Anadolunun saf ve mukaddes millî emelleri»**, **«tekmil Anadolu ahalisi millî istiklâli kurtarmak için baştan aşağı yekvücut bir hâle getirilmiştir»** cümleleri bunun canlı örnekleridir.

Bütün Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini birleştirerek tek bir teşkilât meydana getirmek için toplanan Sivas Kongresinde, yeni teşekkülün adı «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti» olarak kabul edilmiştir. Halbuki, Sivas Kongresine Rumeliden

yâni Doğu Trakyadan kimse katılmamıştı. Fakat Cemiyetin adı tesbit edilirken politik bakımdan **«Rumeli»** kelimesi de ilâve edilmiştir. Gerçekte bu teşekkül bir **«Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti»** dir.

Bütün bu gerçekler sebebiyle ihtilâle **«Anadolu İhtilâli»** demeyi tercih ettik. Şüphesiz, **«Atatürk ihtilâli»** veya **«Türk İhtilâli»** de denilebilir. Fakat çilekeş Anadolunun ve Anadolu halkının bu ihtilâldeki yeri, kanaatimizce, her şeyden ağır basıyor. Gerçi, Anadolu ihtilâli bir kadro hareketidir ve halkın bu harekete ne şekilde ve ne ölçüde katıldığı bu kitabın 2. bölümünün «Halk» kısmında belirtilmiştir. Ayrıca, Anadoluda yer yer karşı ihtilâl hareketleri de olmuştur. Bütün bunlara rağmen, hele Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla, Anadolu, yeterî kadar birliğe kavuşmuş ve bu birlik, ihtilâlin siyasî ve askerî kuvvetinin sembolü olmuştur. İhtilâl kadrosu, ilk günlerden itibaren Anadolu ve Anadolu halkı adına hareket ettiğini açıklamakla, her şeyden önce Anadoluyu ve Anadolu halkını kurtarma amacını güttüğünü de ifade etmiş oluyordu.

ANADOLU İHTİLÂLİNİN NİTELİĞİ

Anadolu İhtilâli, dış görünüşüyle yabancı işgallere karşı vatanı kurtarma gerekçesine dayanmaktadır. Halbuki, bu görüşün gerisinde, uzun yılların hazırladığı, devletin bünyesini değiştirme fikri yatar. Hareketin önünde ve başında bulunanların çoğunluğu ihtilâlci bir cemiyetin, İttihat ve Terakkinin, fikir ve heyecan potasında yoğrulmuş kimselerdi. Cumhuriyeti akılları almayacak olanları bile en azından meşrutiyetçi idiler. Türkiyenin bir takım köklü değişikliklerle kurtulacağına inanmışlardı. Fakat, nelerin değişmesi gerektiğini pek bilmiyorlardı. 1908 ihtilâline şu veya bu suretle karışmış olanlar kendilerini Anadolu ihtilâlinin içinde bulduklarında zaman, belki daha ileri bir ihtilâl fikrine sahip değillerdi. Yalnız, bu defa arkasından gittikleri lider, İttihat ve Terakkinin liderlerine benzemiyordu. Onun kafasında, Anadolu ihtilâlinin gerçek etkeni olan fikirler günden güne olgunlaşmakta idi. Eğer Türkiye kurtulacaksa, Osmanlı devlet düzeninde yapılacak şekil değişikliklerle değil, yen bir devlet düzeni getirerek kurtulacaktı. Mustafa Kemal Paşa tarafından daha başka biçimde ifade edilmiş olan bu fikir, Anadolu ihtilâlinin ilk olarak

devletin politik strüktürünü değiştirmeyi hedef güttüğünü göstermektedir. Bunun yanı sıra başlangıçtan itibaren sosyal strüktürün de değişmesi gereğinin düşünüldüğünü ortaya koyan sözlere ve fikirlere rastlamaktayız. Özellikle halkçı bir görüş, Anadolu ihtilâlinde kuvvetle kendini belli etmektedir. Nitekim, zaferden hemen sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayınlanan ve Cemiyetin **«Halk Fırkası»**na inkılâp edeceğini açıklayan 9 Nisan 1923 tarihli beyannamede aynen şöyle denilmektedir:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir halk devleti ve hükûmeti teşkil etti.»

Yalnız açıkça söylemek gerekir ki, Anadolu ihtilâlinin ekonomik yöndeki fikrî oluşu çok kısır kalmış, 1930 yılına kadar yolunu pek bulamamıştır. İhtilâlin, bu alandaki ilk başarısı, ancak ekonomik bağımsızlığı sağlamaktan ibarettir. Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal ekonomiye itibar edilerek, özel teşebbüs teşvik olunmuş ve daha sonra D.P. iktidarının da denediği gibi, burjuva yetiştirmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, ihtilâlin getirdiği yeni rejim, sosyal strüktürünü değiştirmek hedefini güttüğü hâlde bunu yapamamış ve halkçı görüş daha çok nazariyede ve özenti hâlinde kalmıştır.

1930 yılından sonra, ihtilâlin yeniden derlenip toparlanmaya çalıştığı, liberal ekonomiyi terkederek halkçı telâkkiye uygun bir devletçiliğe yöneldiği dikkati çekmektedir.

İncelemeğe değer bir husus da, aynı zamana rastlayan Rus ihtilâlinin Anadolu ihtilâli üzerindeki etkisidir. Anadolu ihtilâli henüz fikrî hazırlık safhasında iken ihtilâl liderlerinin, Rus ihtilâlini örnek almayı veya Türk toplumuna uyacak prensipler varsa onları aktarmayı düşündüklerini bâzı yazışmalardan anlamaktayız. Fakat kısmî de olsa böyle bir alış-verişin millî bağımsızlığı tehlikeye düşürmesi ihtimali, özellikle Bolşevik Rusyada emperyalist eğilimlerin sezilmesi, kendilerini bu düşünceden uzaklaştırmış ve yalnız Rusya ile siyasî ilişki kurup yardım sağlama yolları araştırılmıştır. Bu endişe, Anadolu ihtilâlinin yönünün tâyin ve tesbitinde daima ihtiyatlı, temkinli olmak zaruretini telkin etmiştir. Anadolu ihtilâlinin sola kaymasını önleyen bu etki, Türk ihtilâlcilerinin halkçı görüşü benimsemelerine engel olmamıştır.

Osmanlılık ve milliyetçilik fikirlerinin birlikte temsil edilmesine rağmen, birinci Büyük Millet Meclisinin çalışma tarzı ve ihtilâlci karakteri, Anadolu hareketinin bir ihtilâl olduğunu tereddüde yer bırakmıyacak şekilde ispatlamaktadır. Gerçi Meclisin bir takım zaafları vardı. Bâzı zamanlar, bâzı meselelerde ileri bir Meclis görünüşünde değildi. Fakat aynı Meclis öyle kararlar almıştır ki, bu gibi kararlar ancak bir ihtilâl meclisinden çıka bilirdi.

Anadolu ihtilâlinin niteliğini tamamlayan bir başka unsur da İstiklâl Mahkemeleridir. İstiklâl Mahkemeleri; hukukî dayanağı, yetkisi ve uyguladıkları yargılama usulü bakımından birer ihtilâl mahkemesinden başka bir şey değildir.

Anadolu ihtilâli, teokratik telâkkilerle idare edilen Osmanlı devletinin yerine lâik bir devlet kurmak, 600 yıllık Osmanlı hanedanını tasfiye ederek Cumhuriyeti tesis etmek suretiyle, hiç şüphesiz, yıktığı düzenden çok, ileri bir düzen getirmiştir. Eğer, ihtilâlin esprisi aynı canlılık ve zindelikle yaşatılabilse ve ihtilâlin kurduğu siyasî rejim bir elli yıl kadar devam edebilseydi, Türkiye, meselelerini çözmeye yönelmek için daha iyi imkân bulurdu.[4]

[4] Bu konu, kitabın ikinci cildinin son bölümünde daha geniş incelenmiştir.

A. İZMİRİN İŞGALİNDEN SİVAS KONGRESİNE

(15. Mayıs. 1919 — 4. Eylül. 1919)

Mayıs 1919 da durum genel olarak şöyle görünüyordu:

Altı ay var kı, silâhlar susmuştu. Fakat, büyük fırtınalar öncesinin sessizliği sona ermek üzere idi. Samsun ve çevresinde duyulan gürültüler, bir iç mesele, alelâde asayişsizlik olayları sanılıyordu. Gerçekte ise bunlar, yakında Anadoluda başlayacak büyük kavganın uvertüründen başka bir şey değildi. Karadeniz Bölgesinin yerli Rumları bu derece ileri gitmekle, İstanbul'da bir başlangıç noktası arayarak vakit geçiren Mustafa Kemal Paşaya görev verilmesine sebep oldular. Diğer taraftan Yunanistan, Anadoludan pay almak için hazırlığını tamamlamış bulunuyordu.

Llyod George, Clemenceau ve Wilson, küskün İtalya'nın konferanstan çekilmesini fırsat bilerek Venizelos'u memnun etmenin yollarını araştırıyorlardı. Üçler Konseyinin 5 Mayıs günkü toplantısında Llyod George şöyle dedi:

«İtalyanların Doğuda, bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'da yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmişti. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde, İtalyanları Anadolu'yu zaptetmiş bir hâlde görebiliriz. Onları, oradan çıkarmak güç olur. Rumlar öldürülmekte olduğundan Yunanlılara, İzmir'i işgal müsaadesi verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini, İtalyanlar Paris'e dönmeden çözmeliyiz. Mümkünse bugün öğleden sonra.. İtalyanlarla birlikte bu iş görüşülecek olursa, onlar, daha evvel davranacaklardır.»

6 Mayısta da:

«Türkiye'deki Rumları korumak için, Venizelos'a İzmir'e 2-3 tümen çıkarmak müsaadesi verilmelidir» tavsiyesinde bulundu.

Clemenceau ve Wilson razı oldular.[5]

Mayısın yedisinde, İtilâf Devletlerinin donanmaları İzmir

[5] Prof. Jaschke (T. Bıyıklıoğlu — Atatürk Anadoluda S. 3).

önünde toplandılar. Olaylar öylesine hızlı gelişmekte idi ki, Rum patriği daha fazla beklemeyerek 9 Mayısta, İstanbul Rumlarını Türk tâbiyetinin mükellefiyetlerinden muaf ilân etti.

Türkler de boş durmuyorlardı, iş görecek kimseler yavaş yavaş yerlerini almakta idiler. Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tâyin edilen Mustafa Kemal Paşa, kendisine geniş yetkiler veren talimatı 6 Mayısta cebine koymuş bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Erzuruma varmış ve 3 Mayıs'ta Kolordusunun başına geçmişti. Rauf Bey (Orbay) askerlikle ilgisini kesmiş (8 Mayıs), olayların gelişmesini beklemekte idi. Albay Refet (Bele), Bey, Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığını almak üzere M. Kemal Paşa karargâhı ile beraber Anadolu'ya gidecekti. Ali Fuat Paşa, izinli olarak geldiği İstanbul'dan Ankara'ya, kolordusunun başına dönmüştü.

Tesadüfler ve tertipler, böylece, Anadolu ihtilâlinin şef kadrosunu tam zamanında belli etmiş oluyordu.

Mayıs'ın ilk haftası sonunda Genel Kurmay Başkanlığının kolordulara genel durum hakkında gönderdiği genelgede özet olarak şu bilgiler vardı:

«Elviye-i Selâse (Batum, Kars, Ardahan) de İslâm Şûrası İngilizler tarafından dağıtılmıştır.»

«Kars'a Ermeni Vali tâyin edilmiş ve bir Ermeni müfrezesi gelmiştir.»

«Trabzon'a Rusya'dan Rum muhacirleri gelmeye başlamıştır.»

«Hopa'da son günlerde bazı İslâm çeteleri görülmüştür.»

«Marmaris'e İtalyanlar bir müfreze çıkararak iskele ve kömür deposu inşasına başlamışlardır.»

«Tekirdağ'a bir İtalyan taburu gelip yerleşmiştir.»

«Edirne'deki İtalyan müfrezesi Karaağaç'a gitmiştir.»

«Rumeli Demiryolunu işgal eden Yunan askeri azalmıştır.»

«Hadımköyü'ne 250 kişilik bir İngiliz müfrezesi gelmiştir.»

«İngilizler, 4 kafile hâlinde 200 subay 1780 nefer esirimizi Mısır'dan İzmir'e getirmişlerdir. 4. kafiledeki 310 nefer âmadır.»

«Fransızlar 117 esirimizi Rusya'dan İstanbul'a getirmişlerdir.»

İzmir'in işgalinden önce, Osmanlı idaresinin dikkatini çeken başlıca olaylar bunlardı. Karadeniz bölgesindeki Pontuscu faaliyet ve asayişsizlik ile, Doğuda tesbit olunan İngiliz ve Ermeni

hareketlerine karşı fazlaca hassas davranılıyordu. Bu arada, müttefiklerine karşı güvensizlik duyan İtalyanların daha aktif hâle geçtikleri göze çarpmaktadır. Nitekim, Yunanlılar İzmir'e çıkmadan, İtalyanlar Kuşadası, Bodrum, Marmaris ve Fethiye'yi işgal etmiş bulunuyorlardı.

Bütün olup bitenlerin dışında, Mayıs ayının ikinci yarısı çok daha önemli olaylara gebe idi. Anadolu İhtilâlinin şartlarının tamam olması için Yunanlıların İzmir'e, M. Kemal Paşanın Samsun'a çıkması gerekiyordu.

1. İZMİR'İN İŞGALİ

İzmir, 15 Mayıs 1919 da, Mondros mütarekenamesinin 7. maddesinde galip devletlere tanınan hakka dayanılarak Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Gerekçe bu olmakla beraber; işgalin asıl sebebi, Türkiye'nin paylaşılmasına ait plânın uygulanmaya konmasıdır. 1917 yılı ortalarında İtilâf Devletleri safında harbe giren küçük Yunanistana, büyükler, Batı Anadolu'da bir kısım arazi vermeyi vaad etmişlerdi. Biraz gecikme ile, şimdi bu vaad yerine getiriliyordu.

Türklerin nasıl bir tepki göstereceğini anlamak için 12 Nisan'da yapılan küçük bir çıkarma[6] denemesinden sonra, bütün hazırlıkları tamamlanmış ve 14 Mayıs günü Türk makamları işgalden haberdar edilmiştir. İstanbul'daki İngiliz Siyasî Mümessili Amiral Web, Sadrâzama, İzmir önündeki filo kumandanı Amiral Calthorpe, İzmir Valisine aynı gün işgal hakkında birer nota verdiler. Bu suretle, gerekli siyasî formalite de ikmal edilmiş oldu. Ertesi sabah, hiç bir güçlüğe uğramadan Yunan birlikleri İzmir'de karaya çıkmaya başladılar.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, oluş ve sonuç bakımlarından birtakım gerçekleri ortaya koymaktadır. Şöyle ki:

I — Osmanlı hükûmeti, ordusu ve halk işgal karşısında büyük bir gaflet ve aciz göstermiştir.

Böyle olmasa idi işgalin önlenebileceğini iddia etmek mümkün değildir. Fakat, azimkâr bir davranış; hiç değilse işgal sırasında cereyan eden facialarî önleyebilir. İzmir'deki XVII. Kolordu ve 56. Tümen karargâhları ile birliklerinin dağılmadan daha gerilere çekilmesini sağlar, bir hayli silâh ve malzemeyi kurtarabilir, işgal olayını uzun bir süre İzmir şehrinde lokalize edebilirdi.

İzmir'in ve Batı Anadolu'dan bir parçanın Yunanlılara verile-

[6] 12 Nisan 1919 günü Yunan zırhlısı Averof İzmir limanına gelerek karaya bir müfreze çıkarmış ve bu müfreze yerli Rumların taşkın nümayişleri arasında Kordon Boyunda dolaşmıştır. Kolordu Kumandan Vekili Albay Süleyman Fethi Beyin silâhla mukabele edeceğine dair ihtarı üzerine müfreze Averof gemisine alınmıştır.

ceği. Avrupa basını kanaliyle ve diplomatik yollarla çok önceden öğrenilmişti. Buna rağmen hiç bir teşebbüs yapılmamış, sabır ve tevekkülle olayların gelişmesi beklenmiştir. Daha kötüsü İzmir'de gerekeni yapabilecek kudrette vali ve kumandan bulunduracak yerde, işgalden kısa bir süre önce hükûmet, Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nurettin Paşayı geri çekerek Hürriyet ve İtilâf Fırkasına mensup kanbur İzzet'i Valiliğe, Ali Nadir Paşayı Kolordu Kumandanlığına tâyin etmiştir. İkisi de şahsiyetsiz, âciz, uyuşuk ve duygusuz idi.

İzmir'in işgal edileceği, 14 Mayıs akşamı şehirde duyulmuştu. Vali, soranlara **«Yalandır»** diyor ve işgali halktan gizliyordu. 15 Mayıs sabahı erkenden yayınlanan Köylü-gazetesinde Valinin şu demeci çıkmıştı:

«Bazı bedbahtlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında şayialar çıkarmışlar, yalandır. Tekzip edilir.»

Vali, aklınca, halkın galeyana gelerek bir hâdise çıkarmasını önlemek ve hükûmete karşı dirayetini isbat etmek istemişti.

Kolordu Kumandanı ise 14/15 Mayıs gecesi bütün subayları evlerinden getirterek kışlada toplamıştı. Bu da Kumandanın basireti (!) idi. Böylece, kolordu subayları işgali toplu bir hâlde kışla penceresinden seyretmişler, fakat ne haysiyetlerini, ne de hayatlarını kurtarabilmişlerdir. Yunanlılar, 15 Mayıs günü, bir kısmı er olmak üzere 30 - 40 kişiyi sebepsiz yere öldürmüşler ve 60 dan fazlasını da ağır veya hafif surette yaralamışlardır.

İşgal sırasında cereyan eden faciayı kısaca belirtmek için şöyle diyebiliriz:

O gün, milletin ve ordunun şerefi, haysiyeti, gururu Kordon Boyunda, kaldırımlarda sürüklendi ve çiğnendi.

14/15 Mayıs gecesi İzmirlilerin gösterdikleri olumlu davranış[1] bile bu acı tablonun doğmasını önleyemedi.

Hükûmet, İzmir'in işgali üzerine, İtilâf devletleri mümessillerine bir muhtıra vermiş ve o gece istifa etmiştir. İstifanamede, «beş senelik kötü idarenin elîm neticelerini imkân derecesinde ıslah için böyle müşkül bir devrede iki buçuk aydan beri işbaşında bulunduğunu» ifade eden hükûmet, «alınması gereken bilcümle tedbirlere başvurduğu hâlde İtilâf devletlerince İzmir için verilen son karar sebebiyle müşkül mevkie düştüğünden» bahis-

[1] İzmirli gençlerin teşvikiyle o gece halk Yahudi mahallesinde toplanmış ve ateş yakarak sabaha kadar bir miting yapmıştır.

le yeni bir kabine kurulmasına imkân vermek maksadiyle istifaya karar verildiğini belirtmekte idi.

Mabeyn Başkâtibinin naklettiğine göre, İzmir'in işgalinden dolayı «pek düşünceli ve kederli bir hâlde» olan Zât-ı Şâhane, Sadrâzam Damad Ferit Paşa'nın mümkün olan her şeyi yaptığına inanmış olacak ki, yeni hükûmetin kurulması görevini yine ona verdi. 19 Mayıs'ta kurulan ikinci Ferit Paşa kabinesi, istifa eden kabineden pek farklı değil. Ancak, kabineyi kuvvetlendirmek için 20, 22, 24 ve 25 Mayıs günlerinde, zamanın ünlü devlet adamlarından Reşit Akif Paşa, Ali Rıza Paşa, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi, eski Şeyhülislâm İbrahim Efendi, Ahmet Abuk Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, İsmail Hakkı Paşa ve Rıza Paşa Meclisi Vükelâya[8] memur edildiler.

İşte, İzmir'in işgalinden sonra başvurulan ilk tedbir (!) bu oldu: kuvvetli hükûmet. Yeni hükûmetin kuvveti, «Şeyhin kerameti kendinden menkul» sözüne pek uymaktadır. Nitekim hükûmetin kuvvetine kimse inanmadığı için tedbir araştırmak üzere 26 Mayıs'ta Saltanat Şûrasının toplanması kararlaştırılmıştır.

II — İzmir'in işgali, Yunanistanın, hak iddia ettiği Batı Anadolu topraklarını ilhaka hiç de hazır ve lâyık olmadığını göstermiştir.

Türkler tarafından girişilmiş bir direnme ile karşılaşmadıkları hâlde Yunanlıların işgal günü İzmir'deki davranışı, bir devlet kuvvetine yakışmayacak ölçüde çirkin ve korkunçtur. Bir tabancanın patlaması[9] Yunan birliklerini çileden çıkarmış, şehrin birçok yeri muharebe meydanına dönmüştür. Hükûmet konağına, kışlaya, kahvelere, evlere ateş açılmıştır. Silâhlı yerli Rumların da katıldığı bu askerî harekette yalnız bir taraf silâh kullanıyordu. Yerleşmek üzere gelen bir istilâcı kuvvetin, bu derece basiretsiz davranışı güç izah edilebilir.

Yunan askerinin İzmir'e gelişi, bir devlet gelişi değildi. Buradaki Türklere bir teb'a muamelesi yapılmayacağı belli oluyordu. Aylardan beri hazırlanan ve tahrik edilen İzmirli Rumlar ise, istilâcı kuvvetin karşılayıcıları iken, bir ânda öncü kuvvet oluvermişlerdi.

Büyük ve eski bir medeniyetin vârisi olan bu küçük devle-

---

[8] Sandalyasız nazır demektir.

[9] Hasan Tahsin adında biri tarafından atılmıştır. Yunanlılara karşı atılan ilk kurşundur.

tin, hak iddia ettiği Batı Anadolu topraklarını ilhaka hiç de hazır ve lâyık olmadığı daha ilk günden açıkça anlaşılmıştı. Yunanlılar eski İyonya'ya yeni bir düzen değil, kin ve zulüm getirmişlerdi. Bu sebeple Türk - Yunan çatışması son derece çetin ve kıyıcı olacaktı.

III — İşgalin niteliği ve oluş şekli Türkleri uyarmış ve tehlikenin büyüklüğünü göstermiştir.

Mütarekeden sonra İstanbul'un işgali, resmî çevrelerce kaybedilmiş bir harbin tabiî sonucu olarak kabul ediliyor ve geçici sanılıyordu. Güneydeki Fransız ve İngiliz kuvvetleri, Doğuyu tehdit eden Ermeni kuvvetleri mevzii tehlikeler olarak görülüyordu. Doğu Karadeniz sahil bölgesini hedef tutan «Pontus Devleti» sözleri, henüz, şayia olmaktan ileri bir anlam ifade etmiyordu. İzmir'in birdenbire Yunanlılar tarafından işgali, Türkler üzerinde bir şok tesiri yarattı. İzmir'e Yunanlıların çıkması, mevzii kalmak istidadında olmayan, yayılmaya başlamış ve daha da genişleyecek büyük bir tehlike görünüşünde idi. Gerçi bu aksiyonun reaksiyonu, aynı şiddetle, âni ve yaygın olmadı. Mustafa Kemal Paşayı düşündüren, endişeye sevkeden[10] ölü dönem uzun sürmemiş, İstanbul mitinglerivle, Mustafa Kemal Paşanın da uyarmalarıyla Anadolu'da yer yer yapılan mitinglerle şaşkınlık havası silinmiştir. Yunan birlikleri İzmir'den içerilere doğru ilerledikçe, her tarafta tehlikenin ağırlığı daha iyi duyulmaya başlanmıştır.

Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalan hükûmetin güçsüzlüğü de ayrıca bir gerçeği ortaya koyuyordu: Artık hükûmetten bir şey beklenemezdi. Bu iki başlı uyarıcı durum, Kuvayi Milliyenin doğuşunu ve Millî Mücadelenin başlamasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur.

IV — İzmir'in işgali, Anadolu ihtilâlinin doğmasında olumlu bir etki yapmış ve ihtilâli çabuklaştırmıştır.

İdeolojik bir yönü olmayan Anadolu İhilâli, Mustafa Kemal Paşanın kafasında, politik strüktürü değiştirerek memlekti kurtaracak yeni bir rejim kurmayı hedef tuttuğundan, İzmir'in işgali ve hükûmetin işgal karşısındaki tutumu, ihtilâl liderinin işine çok yaramıştır. Halka, dış düşmanı göstererek devlet düzeni dışında bir organizasyon kurmak, sonra bu organizasyonu memleket haklarını korumayan hükûmete karşı işletmek, Anadolu İhtilâlinin stratejisine temel teşkil eder. İzmir'in işgali, Mustafa Kemal Pa-

[10] Bk. Nutuk: S. 22.

şaya bu fırsatı vermese idi, ihtilâlin en büyük dayanağı olan orduyu bile İstanbul'dan ayırmak güç olurdu. O takdirde, mevcut kuvvetleri bir ihtilâl davranışı içine sokabilmek için, bu derece net olmayan başka gerekçeler göstermek gerekecekti.

İyi bir tesadüf, Mustafa Kemal Paşanın Anadoluya geçişi ile İzmir'in işgalini zaman bakımından denk getirmiştir. Fırsatlardan faydalanmayı bilen ihtilâl lideri, ilk merhalede, memleketi yalnız dış düşmanlardan kurtaracak adam rolünde görünmüş ve ihtilâlci hüviyetini gizlemiş olmasına rağmen, İzmir'in işgalini hükûmete karşı alabildiğine istismar etmiştir. Durum böyle olmasa idi, hükûmetin âsi ilân ettiği, ordu ile ilişiği kesilmiş bir Tuğgeneralin arkasından gidecek pek az babayiğit çıkardı. 1919 Türkiyesinin şartları, böyle bir ihtilâl için fazla elverişli değildi.

V — İzmir'in işgali, Türk İstiklâl Harbinin gerçek cephesini ve savaşılacak asıl düşmanı tâyin etmiştir.

Kuzeydoğu sınır bölgesinden İngilizler çekilmişler ve yerlerini Ermeni kuvvetlerine bırakmışlardı. Bu cephede yalnız Ermeniler ile dövüşmek söz konusu idi. Güneyde ise İngilizler Antep, Maraş ve Urfa gibi birkaç yeri işgal etmişler ve sonra yerlerini Fransızlara terk etmişlerdi. İtalyanlar büyük bir istilâcı kuvvet olarak görünmüyorlardı. Antalya ve Konya'da bulundurdukları küçük müfrezeler fazla endişeyi mucip olamazdı. İngiliz, Fransız ve İtalyanların Anadolunun muhtelif yerlerinde bulundurdukları kontrol subayları ve Samsun ve Ankara gibi bazı yerlerdeki küçük işgal müfrezeleri bu devletlerin Türkiye ile yeni bir harbe girişmiyeceğini gösteriyordu. Zaten harb sonrası, durumları icabı İngilterenin, İtalyanın, hattâ Fransanın yeni bir harbi göze almıyacakları belli olmuştu. Bu büyük devletler, yenilmiş Osmanlı Devletine zafer programlarını politik yollarla ve hazırlıkları devam eden barış andlaşması ile kabul ettireceklerini umuyorlardı.

Fakat Yunanlıların önemli kuvvetlerle Anadoluya çıkmaları, kendilerine verilen bölgeyi ilhak için gerekirse harb etmek niyet ve kararında olduklarını açıkça ortaya koymuştu. Türkiye her şeyden önce kendi topraklarından bu küçük devleti atmak zorunda idi. Bunu yapamadıktan sonra büyük devletlerin emellerine karşı durmak mümkün olamazdı. Şu hâlde Türk kurtuluşunun sağlanması için girişilecek istiklâl harbinin asıl cephesi Batı Anadolu'da kurulmuş demekti. Dolayısiyle savaşılacak düşman da belli olmuştu. Türk istiklâl harbinin plânı bu gerçeğe göre hazırlanabilirdi.

2. MUSTAFA KEMAL PAŞA ANADOLUDA

Üç gün önce İstanbul limanından ayrılan Bandırma vapuru Mayısın 19 unda Samsun limanında, sahilden bir hayli uzakta demirledi. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, büyük işler görmek üzere geldiği Anadolu'nun kapısı önündedir. Bu kapıdan içeri girdikten sonra, artık kendisini bekleyen zafere doğru koşabilecek ve hiç bir kuvvet buna engel olamayacaktır.

Tarih, bu günü, Anadolu için yeni bir fethin başlangıcı ve Türk milletinin kaderinde dönüm noktası olarak kaydedecekti. Binlerce yıldan beri birçok fatih Küçük Asyayı, çeşitli yönlerden gelerek kendi zaferleri için fethetmişlerdi. Bu defa fetih yolu Samsun'dan başlıyacak, fakat fatih, bu zaferi milletine hediye edecekti. Değişiklik sadece bundan ibaret değildi. Eski fatihler muzaffer ordulara kumanda etmişlerdi. Yeni fatih ise yenilmiş bir ordunun başına geçecekti. Mustafa Kemal Paşa o gün memleketin genel durumunu şöyle görüyordu:

«Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütarekename imzalamış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir hâlde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, müstereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damad Ferit Paşanın riyasetindeki kabine; âciz, hayasiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtalyan kıtaatı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, ecnebi zabitler ve memurları ve hususî adamları faaliyette.

Nihayet, mebdei kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919 da İtilâf Devletlerinin muvafaktiyle Yunan Ordusu İzmir'e ihraç ediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, anasırı hıristiyaniye hafi, celi, hususi emel ve maksatlarının temin-i istihsaline, devletin bir ân evvel, çökmesine sarfı mesai ediyorlar.»

Bu karanlık tablo, taze hâtıralara dayanılarak zaferden sonra çizilmiştir. Acaba Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıktığı zamanki gerçek intibaları ne idi? Bunu tesbit etmek, elbette faydalı olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya büyük ümitlerle olduğu kadar önemli endişelerle de yüklü olarak gelmişti. Samsun'da edindiği ilk bilgiler ise pek de hoş şeyler değildi. Samsun'a iki gün önce (17 Mayıs) yüz kadar İngiliz askeri daha ihraç edilmişti. Bu askerlerle beraber gelen iki İngiliz yüzbaşısının Sivas'a kontrol subayı olarak gideceklerini öğrenmişti. Halkı, Pontuscu çetelerden tedirgin ve yılgın bulmuştu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini bir başlangıç sayıyor ve bunun arkasından İtalyanların Antalya ve Konya taraflarında askeri işgali genişletmelerini, Samsun ve Trabzon'a Yunan veya diğer işgal kuvvetlerinin çıkmalarını mümkün görüyordu. Doğu bölgesi için ayrıca endişeleri vardı ve bu hususta bazı haberler almıştı.

Asayişin sağlanabilmesi için jandarmayı çok yetersiz bulmuştu. Orduda, askerlerin geniş ölçüde firar etmekte bulunduklarını öğrenmişti. Bunun bulaşıcı hastalık gibi olduğunu ve güç önlendiğini biliyordu. Genel Kurmaya gönderdiği asayiş raporları böyle üzücü gözlemlerle dolu idi.

Sağlık durumu bozuktu. Böbreklerinden rahatsız olduğu için, çok hoşlandığı ve âdet edindiği hâlde alkol alamıyordu. Buna karşılık çok çalışmak zorunda idi. Kafası, büyük ihtilâl hazırlığının güç problemlerini çözmekle devamlı şekilde meşgul bulunuyordu.

İşte, bütün bu sebeplerden dolayı, Mustafa Kemal Paşayı zaman zaman karamsar bir psikoloji içinde görmekteyiz. 21 Mayısta, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği bir telgrafta şöyle demektedir:

«Ahvali umumiyemizin almakta olduğu şekli vahimeden pek müteellim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazifei vicdaniyeyi yakından mesai müştereke ile

en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaati ile bu son memuriyeti kabul ettim.»[11]

Genel Kurmaya gönderdiği 22 Mayıs tarihli raporun son cümleleri, endişeli, acı bir feryadı hatırlatmaktadır:

«Bu münasebetle arzetmek istediğim nokta şudur Mevcudiyetimize ehemmiyet vermiyorlar, âdeta memleketimizi açık bir sahra gibi telâkki ederek kuvvetlerini tasmimatı mahsusa ve mahremaneleri icabatına göre taksim ve ikame ediyorlar. Tedricen başlamış olan bu harekât yine tedricen ve aynı usullerle tezyid ve tevsi edilmektedir. Bir gün her tarafta emrivakiler karşısında kalınmak pek ziyade muhtemel olduğunu kemal-i hürmet ve mutavaatla arzeylerim.»[12]

Mustafa Kemal Paşanın 29 Mayısta III., XV. ve XX. Kolordu kumandanlarına gönderdiği şifreli telgraf[13] dikkatle okununca, anlaşılıyor ki, bugünler memleketin durumunu en karanlık gördüğü bir dönemdir. Nitekim, bir gün sonra Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı telgrafta şu cümleye rastlamaktayız:

«Evvelce de arzettiğim veçhile siyasi vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum.»[14]

Durum, Mustafa Kemal Paşanın gördüğünden farklı değildi.. Fakat O, bu gerçeği görürken hiç bir zaman ümidini yitirmemiştir. Çünkü başka gerçekleri de görüyordu. Gözlerinin önünde gerili duran karanlık tablonun gerisinde gizli, başka bir âlem vardı ki, bunu Mustafa Kemal Paşa çok iyi biliyordu. Bu âlem, geniş Anadolu toprakları ile onun üzerinde yaşayan halk idi. Millî bir hareket yaratılırsa karanlığın yırtılabileceğine güveniyordu. «Büyük mikyasta fiilî tecrübelere rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı» hakkındaki inancı bu güvenin esasını teşkil etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, bir gazete muhabirine Amasya panayırında kendisini alkışlayan halkı göstererek şöyle der:

---

[11] Nutuk, C. III. Vesika No: 10.
[12] H.T.V.D. No: 4 Vesika: 69.
[13] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz S. 35-36.
[14] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz S. 37.

«Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın. Bu palaspareler içinde perişan gördüğün insanlar yok mu. Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey. Çanakkaleyi kurtaran bunlardır. Kafkasta, Galiçya'da, şurada burada arslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır.»

Mustafa Kemal Paşa Türk milletine güveniyordu. Belki de güvendiği yegâne kuvvet millet idi. Çünkü biliyordu ki: «Canına kıyılan bir millet her şeyi göze alır.»

3. YUNAN İŞGALİNİN GENİŞLEMESİ

İzmir'e yerleşmiş bulunan Yunan birliklerinden bir kol kuzeye doğru çıkıp 20 Mayıs'ta Menemen'i; başka bir kol da, aynı gün güneye doğru inip Torbalı'yı işgal etti. Birkaç gün süreyle başka bir Yunan ileri hareketi olmadı. 23 Mayıs'ta Yunan Tümen Kumandanı Safirius, Venizelos'tan hareket emri aldı.

Yunan ordusu üç yönden Anadolu'nun içerilerine doğru sarkmaya başlayacaktı. Birinci yön, Gediz Vadisi idi. Menemen'den başlıyarak Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir'i hedef tutuyordu. İkinci yön, Menderes Vadisinde Torbalı - Bayındır - Ödemiş yolu olacaktı. Üçüncü yön ise, Torbalı'dan daha güneye sarkan birliklerin takip edecekleri yön idi. Bu birlikler de Aydın'ı işgal ederek Büyük Menderes Vadisinde ilerliyeceklerdi. Ayrıca, Ayvalık sahillerine çıkarılacak Yunan kıtaları Ayvalığı işgal ettikten sonra doğuya doğru sarkacaklardı.

Yunan ordusunun bu yürüyüş yönleri Türk millî cephelerinin nerelerde kurulacağını belli etmiştir.

Gediz Vadisinde ilerleyen birinci kol, 25 Mayıs'ta Manisa'yı, 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu işgal etti.

Torbalı'dan hareket eden ikinci kol, 27 Mayıs'ta Bayındır'ı, 30 Mayıs'ta Ödemiş'i işgal etti. Üçüncü kol da 29 Mayıs'ta Aydın'a girdi. Aydın'daki 57. Türk Tümeni Kumandanı Albay Şefik, Yunanlılar şehre girmeden önce elinde kalan 10 subay ve 43 eri alarak güneye çekilmiş ve daha sonra karargâhını Çine'de kurmuştur.

Mayıs ayı sonunda Yunan işgal alanı bir hayli genişlemiş ve Turgutlu - Ödemiş - Aydın çizgisini bulmuştu. Bu kırık çizgi Batı Anadolu'da doğu yönünü gösteren bir ok ucuna benziyordu.

Halk, işgal karşısında son derece pasifti. Büyük çoğunluk, yapacak bir şey kalmadığına inanıyor ve kadere boyun eğmeğe hazırlanıyordu. Hele İzmir'e yakın olan yerlerin halkı uslu durarak cezadan kurtulmayı düşünmekte idi. Çeşitli vesileler ile halkın moral durumunu belirtmiştik. Genişleyen işgal karşısında halkın işgale boyun eğmesinin bir sebebi de yerli Rumların pro-

pagandaları ve taşkınlıklarıdır. Türk halkı, Rumların bu davranışından kısmen uyuşmuş, kısmen sinmişti. İzmir'in işgali üzerine oradaki birliklerden bu bölgeye doğru kaçan subay ve erler de halkın moralini tamamen sarsmıştı. Savunma için hiçbir ümit görünmüyordu. Şehir ve kasabalarda görevli olarak bulunan yabancı kontrol subayları da Yunan işgalinin geçici olduğu söylentisini yayıyor ve halkı uyuşukluğa sevkediyorlardı. Gerek kontrol subayları, gerekse harb aleyhtarı, İttihatçı düşmanı Hürriyet ve İtilâfçılar, âciz idare âmirleri ve diğer bozguncular halkın kulağına devamlı olarak şu sloganları fısıldıyorlardı:

«İzmir'de silâh patlamasa idi bu facia olmazdı.»

«İşgal geçicidir.»

«Padişah Yunanlılarla harbetmeye taraftar değildir.»

«Asker kaçıyor. 5 - 10 silâhlı ile memleket savunulamaz.»

«Subayların lâfına aldanmayınız. Onların bir dikili ağacı bile yok. Sizi yeni bir maceraya sürükliyeceklerdir.»

İzmir'den başlayan Yunan ileri yürüyüşünün ilk hedefi Manisa idi. Manisa İzmir'den sonra 120.000 nüfusu ile bu bölgenin en büyük şehridir. Çoğu merkezde olmak üzere nüfusun 23.000 ini Rumlar teşkil ediyordu. 200 yataklı askerî hastahanesi, silâh ve mühimmat depoları, cephanelikleri ile aynı zamanda önemli bir askerî merkez idi. Manisa'da bir de piyade taburu vardı. Manisa aydınları, 1918 Kasımında **«İstihlâsı Vatan Cemiyeti»** ni kurarak Müdafaai Hukuk zihniyetinin öncüleri olmak şerefini kazanmışlardı. Sonra da İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti ile birleşmişlerdi. Fakat işgalden önceki günlerde bu teşekkülün Manisa'nın savunulması için herhangi bir harekette bulunduğu görülmemiştir.

Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey haysiyetsiz, millî duygulardan yoksun bir kimseydi. Halkın işgale karşı reaksiyon göstermesine engel olmaya çalışıyordu. Esasen Manisalılar da şehri savunmaya istekli değillerdi. Vilâyete (İzmir'e), İstanbul'a feryatnameler, İtilâf Devletleri mümessillerine protesto telgrafları göndermekle memleketlerini kurtaracaklarını sanıyorlardı. İngiliz kontrol subayı ile mutasarrıf halkı uyuşturmak için ne lâzımsa yapıyorlardı. Mutasarrıf şehre ve civar ilçelere şu bildiriyi yayınlamıştı:

«İşgal dolayısiyle husule gelen millî galeyanın İtilâf Devletleri kararlarının tatbikine muhalif bir harekete inkılâbı, meşru hukukumuzun haleldar olmasını intaç edeceğinden, millî ve va-

tanî menfaatlere aykırı bir hâl ve hareket vukua getirilmeyerek anasır arasında mevcut sükûn ve dostluğun devamı hususunda gayret edilmesi ilân olunur.»[15]

Manisa mevki kumandanı yüzbaşı Zeki, mutasarrıf gibi düşünmemekle beraber, âciz ve kararsız bir askerdi. Şehirdeki silâh ve malzemeyi Salihli'ye göndermesi için emir aldığı ve bunu da yapmak istediği hâlde görevini yapamamış ve Yunan ordusuna 48.000 tüfek, 8 kamalı 80 kamasız top ve milyonlarca mermi bırakmıştır.

İşgale uğrayan yerlerin çoğunun durumu Manisa'ya benzer. Fakat Bergama ve Ödemiş gibi bazı merkezlerde askerî idare, işgale karşı aynı uysallığı göstermeyip silâh ve cephanenin düşman eline geçmesine engel olduğu gibi işgale karşı sert tepkiler gösterilmiştir. Genellikle Yunanlıların 1919 Mayıs ve Haziran ayındaki ileri hareketlerinin önemli sayılacak bir direnme ile karşılanmadığı bir vâkıadır.

BATI ANADOLU'DA ÜÇ ALBAY

Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da silâhlı bir millî hareketin başlamasını sağlayan ve bu hareketi bir süre sevk ve idare eden üç albaydır: Albay Bekir Sami (Anday), Albay Köprülülü Kâzım (Özalp), Albay Mehmet Şefik (Aker). Kimseden kesin bir emir ve tâlimat almadan büyük bir sorumluluk yüklenerek, hükûmetin genel eyilimine apaçık aykırı bir şekilde mücadele bayrağını açan bu albaylardan M. Şefik Bey İzmir işgal edildiğinde merkezi Aydın'da bulunan 57. Tümenin Kumandanı bulunuyordu. İzmir işgal edilince, bağlı bulunduğu XVII. Kolordu karargâhı dağılmış ve mercisiz kalmıştı. Yine İzmir'de bulunan ve aynı kolorduya bağlı olan 56. Tümen de dağılmıştı. Bu Tümenin sağlam kalan tek birliği Ayvalıktaki 172. Alay idi. Kumandanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Beydi. 56. Tümenin subaylarından bir kısmı Yunanlılar tarafından öldürülmüş veya yaralanmış, küçük bir kısmı Aydın ve Manisa istikametinde kaçmış, geri kalanını da Yunanlılar bir vapurla Bandırmaya getirip bırakmıştı. 172. Alaydan başka, bütün birliklerdeki asker ya kendiliğinden kaçtığı veya Yunanlılarca terhise tâbi tutulduğu için Tümen fiilen yok olmuştu.

İzmir'in güneydoğu bölgesinin yegâne askerî kuvveti olan

[15] Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, S. 171.

57. Tümen, dağınık ve zayıf birliklerine rağmen, işgale karşı vaziyet alması gereken bir teşekkül idi. Fakat Tümen Kumandanı Albay Şefik, kişiliği bakımından bu şartların gereğini tam anlamı ile yapabilecek bir asker değildi. Büyük riskleri göze alacak kadar cesaret ve atılganlık gösteremedi ve inisiyatifini kullanamadı. İzmir'in işgalinden sonraki günlerde kendisini bir süre kararsız ve pasif görmekteyiz. Albay Bekir Sami'nin Kolordu Kumandan Vekili sıfatı ile verdiği emirler ve Harbiye Nezaretinin genelgeleri eline ulaşmaya başlayınca toparlanmış, daha aktif bir tavır takınmıştır. Ancak bu suretle, Aydın bölgesinde Kuvayi Milliyenin teşekkülünde ve Demirci Efe sahneye çıkıp durumu hâkim oluncaya kadar millî müfrezelerin kurulmasında, sevk ve idaresi hususunda birtakım gayretler göstermiştir. Yörük Ali Efe'nin bir Kuvayi Milliye Müfrezesi ile meydana çıkmasını ve Aydın bölgesinde diğer kuvvetlerin teşekkülünü Mehmet Şefik Bey teşvik etmiş ve bir süre harekâtı idare eylemiştir. Demirci Mehmet Efe sahneye çıkınca da Efe'nin karargâhına intisap etmiş ve Demirci Efe tedip edilinceye kadar Albay Şefik, Efe'nin yanında bulunmuştur. Kuvvetli bir kişiliği olmadığından âdeta Efe'nin maiyeti gibi çalışmıştır.

XVII. Kolordunun ve 56. Tümenin akıbetini öğrenen Harbiye Nezareti, İzmir'in işgalinden 3 - 4 gün sonra, o sırada İstanbul'da bulunan Albay Bekir Sami Beyi XVII. Kolordu Kumandan Vekilliğine ve 56. Tümen Kumandanlığına tâyin etti. Albay Bekir Sami'nin İstanbul'dan ayrılacağı gün Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile yaptığı veda görüşmesi, çağın askerî erkânının ruh haletini gösterdiği için aşağıya aynen alınmıştır:

«Harbiye Nazırı — Size hiçbir emir vermedik. Anadolu'da ne yapacaksınız?

Albay — Vatanım ne emrederse onu...

Harbiye Nazırı (ağlamaya başlıyor) — Allah muvaffak etsin oğlum. Erleri ve subayları toplayınız. Fakat bir mecburiyet olmadıkça Yunanlılar ile çarpışmamaya dikkat ediniz.»[16]

Albay Bekir Sami, 21 Mayıs 1919 da yani Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışından 2 gün sonra Bandırma'ya çıktı.

Keşan'daki 60. Tümenin Kumandanı olan Albay Kâzım izinli idi ve İzmir işgal edildiği gün İzmir'de bulunuyordu. İşgal üzerine güçlükle kaçarak 22 Mayıs günü trenle Bandırma'ya geldi.

[16] Rahmi Apak — Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, S. 20.

Bekir Sami Beyle buluştu. Bandırma'da 61. Tümen vardı. Fakat, Tümen Kumandanı Albay Muhittin de izinli idi. Askerlik Dairesi Reisi Tümen Kumandanlığına vekâlet ediyordu.

Albay Kâzım XVII. Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Beyle beraber teşkilât yapmak üzere Akhisar'a kadar gitti. Dört gün süren bu yolculuğun macerası pek ümit verici olmamıştı. Kâzım Bey 26 Mayıs'ta trenle İstanbul'a döndü. Mevki ve sıfat sahibi olmadan Batı Anadolu'da iş yapılamıyacağını anlamıştı. Bandırmadaki 61. Tümene kumandan olmak istiyordu. Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşaya müracaat ederek gördüklerini ve durumu anlattıktan sonra:

— Ben, Bandırmadaki Tümenin Kumandanlığına gitmeliyim. Sizden emir aldım demem, Yunanlılarla muharebe ederim, dedi.

Cevat Paşa, «Yahu bu işi yapabilir misin» diyerek Albay Kâzım'ın gözlerinden öptü ve kendisine bir rapor vermesini istedi. Bu rapor üzerine Cevat Paşa, Kâzım Beyi re'sen 61. Tümen Kumandanlığına, Albay Muhittin Beyi de onun yerine Keşana 60. Tümen Kumandanlığına tâyin etti.

Albay Kâzım, bu suretle Batı Anadolu'ya tekrar, fakat bu defa Tümen Kumandanı sıfatiyle gelmiş bulunuyordu. 18 Haziranda Bergama'da karargâhını kurdu.[17]

56. 57. ve 61. Tümen Kumandanları olarak Millî Mücadelenin ilk günlerinde Batı Anadolu'da gördüğümüz bu üç Albayın emrinde gerçekte ciddiye alınacak bir kuvvet yoktu. Özellikle Albay Bekir Sami'nin Kolordu Kumandan Vekilliği de, Tümen Kumandanlığı da sembolik idi. Batı Anadolu'ya daha çok teşkilâtçı olarak gönderilmişti. Mümkün olduğu kadar, dağılmış birlikleri toplayacak ve mevcut birliklerin dağılmasını önliyecekti. Nitekim, kâh trenle, kâh at sırtında ve yanında bazen birkaç subay, bazen de tek başına Batı Anadolu'yu dolaşarak rastladığı birliklere, askerlik şubelerine, jandarma kumandanlarına, silâh ve cephane deposu kumandanlarına emirler vermiştir. İşgalin yarattığı bozgun ve şaşkınlık havası içinde Batı Anadolu'daki askerî kıt'aların emir alıp, rapor verdikleri tek merci, günlerce, bu gezici Albay olmuştur. Bandırma'dan başlayarak, Akhisar, Salihli, Alaşehir, Eşme, Kula, Bekir Sami Beyin karargâh kurduğu yerlerdir. Halkı duygusuz, lâkayt bulmaktan, bazı şehir ve kasabaları Yunan bayraklariyle donatılmış görmekten, silâh ve cephane depolarını ge-

[17] Kâzım Paşanın kendisinden dinledik.

rilere nakledemeyen beceriksiz, miskin subaylara rastlamaktan zaman zaman ümitsizliğe düşen Albay Bekir Sami, bir yerde duramamış aralıksız dolaşmıştır.

Albay Bekir Sami'nin 21 Mayıs'tan itibaren Batı Anadolu'daki ilk bir aylık faaliyeti Kuvayi Milliyenin doğmasında son derece faydalı olmuştur. Albay, aldığı emir üzerine 56. Tümeni Bursa'da teşkil etmek maksadiyle 21 Haziran'da Kula'dan hareketle Bursa'ya gitti. Bir sene sonra Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgalinde, bazı meb'uslar Bekir Sami Beyin suçlu olduğunu ileri sürerek yargılanmasını istemişler ve esasen gözlerinden rahatsız olan Albay o günlerden sonra Millî Mücadelede aktif bir rol alamamış, bir kenara çekilmiştir.

Albay Kâzım Bey, yalnız Kuvayi Milliyenin değil, bütün Millî Mücadele devrinin birinci sınıf şahsiyetlerinden olduğu için çok tanınmakta ve hizmetleri herkesce bilinmektedir. Batı Anadolu'nun kuzey bölgesinde Kuvayi Milliyeyi organize eden ve ustalıkla kullanan teşkilâtçı bir askerdir. Çerkez Ethem de dahil olduğu halde bütün Kuvayi Milliye Kumandanları üzerinde nüfuz tesis etmesini bilmiştir. Rumelili oluşu ve Balkan Komitecileriyle geçirdiği uzun tecrübeler bu İttihatçı ve «Teşkilâtı Mahsusa»cı subayın kuvvetli taraflarıdır.

Albay Kâzım XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşanın emrinde idi. Birinci Dünya Harbi sonlarında Kafkasya'da da Yusuf İzzet Paşanın emrinde çalışmış ve itimadını kazanmıştı. Bu sebeple Yusuf İzzet Paşa ile bir ihtilâfa düşmeden dilediği gibi çalışmak imkânını bulmuştur. Kendisi şöyle diyor:

«Yusuf İzzet Paşa, Kuvayi Milliyeye karışmak istemiyordu. Ben de karıştırmadım. Bana güvenirdi. Kolordu Kumandanlığı da yapmadı. Bana da karışmadı. Kuvayi Milliyeye müzahir oldu. Sonra meb'us olup Ankara'ya gitti.»

Kuvayi Milliyenin ilk teşekkülü sırasında Batı Anadolu'da bulunmadığı için Albay Refet (Bele) den burada söz etmeyeceğiz.

KUVAYİ MİLLİYENİN DOĞUŞU

Batı Anadolu'da fiilen ilk Kuvayi Milliye Ödemiş'te kurulmuştur. Bunun izahına geçmeden önce, bazı olayları kısaca nakledeceğiz.

İzmir'in işgali üzerine buradaki 56. Tümen dağılmış ve Tümene bağlı subay ve erler çeşitli yönlere kaçmışlardı. Bu arada

topçu ve uçak subaylarından 27 kişi ile 68 er dağınık olarak 16 Mayıs akşamı Tire'ye gelmişlerdir. Bu subaylar, halktan silâhlı kuvvetler teşkil ederek işgale karşı durmak için bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Fakat Tire'ye hâkim olan hava böyle bir harekete elverişli değildi. Aksi takdirde ilk Kuvayi Milliyeyi kurmak şerefi Tirelilere ait olacaktı. Subayların teşviki Tire'de büyük bir tepki uyandırdı. Belediye Reis Vekili Abdülkadir imzası ile Aydın'da 57. Tümen Kumandanına çekilen 18 Mayıs tarihli aşağıdaki telgraf bu tepkiyi göstermektedir:

«İzmir civarından ric'at etmiş ve Binbaşı Aziz Bey kumandasında yirmi beş kadar zabitanla elli kadar efrattan mürekkep bir kuvvet vardır. Memleketi ihtilâle vermek için buradan hareket etmiyorlar. Müslim ve gayri müslim bilcümle ahali heyecandadır. Bunlar hakkında yapılacak muamelenin serian icrası ahali namına rica olunur.»[18]

Tire Şube Reis Vekili Yüzbaşı Mehmet de aynı gün Fırka Kumandanına çektiği telgrafta şöyle demektedir:

«17 Mayıs 1919 tarih ve 9538 numaralı teldeki meal buradaki kıtaata tebliğ edildi. Bu kıt'ai askeriyenin bir kısmı fırkanıza iltihak etmek üzere bugün hareket etmiştir ve bir kısmı da burada kalmıştır. Her ne kadar asayiş temin edilmişse de burada kalan bu kısım asker ve zabitanın memleketin ihtilâline sebebiyet vermek teşebbüsünde bulunduklarını gören memleket halkı bunların buradan hemen aldırılmalarını talep etmekte olduklarından haklarında yapılacak muamelenin sürati iş'arı ehemmiyetle maruzdur.»[19]

Tümen kumandanı bu telgrafa verdiği cevapta, Tire'de toplanan askerden bir bölük teşkilini, fazla subaylar ile Topçu Binbaşı Aziz Beyin Aydın'a gönderilmelerini bildirmiştir. Aziz Bey Aydın'a gelmiş ve orada kalmıştır. Fakat subaylardan bir kısmı Aydın'a uğramadan daha gerilere gitmiş, erler de firar ettiğinden bölük teşkil edilememiştir.

Ödemiş'te durum daha başka idi. Burada millî bir hareket yaratılması güç olmayacaktı. Ancak, bir teşvik ve ikaza ihtiyaç vardı. Fakat askerî kuvvetten bir hayır ummaya imkân yoktu. 56. Tümenin 174. Alay birinci taburundan Ödemiş civarındaki eşki-

[18] ve [19] Emekli Albay M. Şefik, İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli C. 1. S. 83-84.

yayı takibe memur 3 subay kumandasında 1 makineli tüfek ve 84 erden ibaret takip müfrezesinden o havaliye mensup 74 erin silâhları ile firar ettikleri ve müfrezede ancak 7 er kaldığı, şube reisinin 57. Tümen Kumandanına çektiği 17 Mayıs tarihli telgraftan anlaşılıyordu.

Ödemiş Şube Reisi Ali Rıza Bey, 24 Mayıs tarihli telgrafla 57. Tümen Kumandanından, bir işgal vukuunda Ödemiş debbe yundaki silâhların ve cephanelerin ne yapılacağını sormuştur. Tümen Kumandanı verdiği cevapta şöyle diyordu:

«Köylüler silâh talebinde bulunacak olurlarsa, hususu mezkûr kaza kaymakamı ile gizlice müzakere edilerek mahrem tutulmak şartiyle mezkûr silâhların köylülere tevzii, buna imkân yoksa kapakları çıkartılarak sizden başka kimsenin bilemiyeceği bir yere gizlemek matluptur.»

Söz konusu silâh ve cephane, 1600 kadar muhtelif cins piyade tüfeği, 525 sandık piyade cephanesi ve beş bin atım civarında topçu mermisinden ibaret idi.

Şube reisi en yakın âmirinden gerekli tâlimatı almış bulunuyordu. Kaza kaymakamı Bekir Sami Bey de bağlı olduğu makamdan bir işaret bekliyordu. Dahiliye Nazırına şu telgrafı çekti:

«Yunanlılar güzel İzmir'i işgal ettiler. Kâfi kudret ve kuvvet ve imanımız vardır. Emrinizi makine başında bekliyorum.»

Bu telgrafa: **«Talimatı validen alınız»** cevabı verildi. Fakat cevabî telgrafın altında **«Dahiliye Müsteşarı Timolyon»** imzası vardı. Üstelik İzmir işgal edilmiş ve vilâyetle irtibat kesilmişti. Kaymakam Dahiliye Nazırına telgrafla yeniden başvurarak şöyle dedi:

«Ben Timolyon adında bir müsteşar tanımıyorum. Sizin imzanızla emir bekliyorum.»[20]

Dahiliye Nazırının imzasiyle gelen emirde de tâlimatın validen alınması tavsiye ediliyordu.

---

[20] Rahmi Apak, İstiklâl Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu. S. 61. Osmanlı Devletinde Timolyon'un Dahiliye Nezareti Müsteşarı olması garipsenecek bir durum değildir. Ancak Ödemiş Kaymakamının yadırgaması da haklıdır. Çünkü İzmir'i Yunanlılar işgal ettiği sırada hiç değilse Timolyon'un bu görevde olmaması gerekirdi.

Kaza Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi de, Şube Reisi Ali Rıza ve Kaymakam Bekir Sami gibi endişeli ve silâhlı bir harekete hazır bir psikoloji içinde idi. Kazanın bu üç ileri geleni ne yapacaklarını araştırırken, Ödemiş'e birbirini takiben iki kişi geldi. Biri Albay Bekir Sami Beyin emir subayı Yüzbaşı Rasim, diğeri Hamit Şevket (İnce) idi. Yüzbaşı Rasim Aydın'da 57. Tümen Kumandanına Bekir Sami Beyin bir emrini götürüyordu. Hamit Şevket ise İstanbul'dan geliyordu ve Bandırma vapurunda rastladığı Albay Bekir Sami Beyle görüşmüştü. Batı Anadolu'nun Türk olduğunu ispat maksadiyle İstanbul'da hazırlanmış nüfus istatistik cetvellerini dağıtacaktı. Albayla yaptığı görüşmelerinde, memleketi olan Ödemiş'te işgale karşı mukavemet için teşkilât yapılması lüzumuna inanmıştı.

Rasim ve Hamit Şevket Beylerin gelmeleri Ödemiş'i canlandırdı. Artık, Kaymakamı, Şube Reisi, Jandarma Kumandanı ne yapacaklarını biliyorlardı. Öte yandan 25 Mayıs'ta Bayındır'ın, 28 Mayıs'ta Tire'nin Yunanlılar tarafından işgaliyle Ödemiş çok yakından tehdid edilmiş bulunuyordu. Her iki kasaba da mukavemet göstermemiş, hattâ Yunanlılar işgal için dâvet edilmişlerdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi, Ödemiş deposundaki 1600 silâhı, mücadele için teşvik edilen halka dağıttı ve teşkilât yapmaya başladı. Kazada ve çevresinde bu işe teşne görünen silâh alan şehirli, köylü ve efelerden çoğu gerçekten düşman karşısına çıkmak niyetinde değildi. Nitekim bu kadar silâh dağıtıldığı halde ancak 120 kişilik bir kuvvet meydana getirilebilmişti. Diğerleri silâhları alıp gözden kaybolmuşlardı.

Bu küçük Milis Kuvvetine **«Kuvayi Milliye»** adı verildi ve kumandanlığını da Tahir Fethi Bey üzerine aldı.

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, 25-29 Mayıs arasında, yani 5-6 gün içinde kurulmuştu.

Millî müfrezenin kurulduğu ilk günlerden birinde, Ödemiş'ten kalkan tren şehrin yakınında durduruldu. Ödemiş'in Türk ahalisinden bir kurul trene bindirilerek Bayındır'daki Yunan Kumandanı Çavelâs'a gönderildi. Hey'et Çavelâs'a, Yunanlıların ileri hareketi hâlinde, Ödemiş ilerisinde toplanmış bulunan millî kuvvetlerin, işgal kuvvetlerine ateşle mukabele edeceklerini, kan dökülmesine sebebiyet vermemek için Yunanlıların barış yapılıncaya kadar Ödemiş'i işgale teşebbüs etmemelerini bildirdi.

Çavelâs, bu ihtardan korkmuştu. Durumu İzmir'deki kumandanına haber verdi. İzmir İşgal Kumandanlığı, bunun üzerine der-

hal Bayındır'a bir tabur daha sevkederek Ödemiş'in işgalini emretti. Takviye edilen Çavelâs, 30 Mayıs'ta kuvvetli iki taburunu Ödemiş yönünde harekete geçirdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi kumandasındaki Ödemiş Kuvayi Milliyesi, Ödemiş'in 10 km. kadar batısında ve Bayındır yolu üzerindeki Hacı Ilyas sırtlarını tutmuştu. Bu milis kuvvetinin belkemiğini efeler teşkil ediyordu. Kuvayi Milliyenin ilk muharebesi burada, Hacı İlyas'da oldu. Beş saat kadar süren bu muharebede, Kuvayi Milliye tutunamıyacağını anlayarak Ödemiş'e, sonra daha gerilere çekilmiş ve 1 Haziran'da Ödemiş Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Millî Kuvvetin 2 şehit 20 kadar yaralıdan ibaret kayıplarına karşılık, Yunanlılar bir hayli kayıp vermişlerdir.

Batı Anadolu'da Kuvayi Milliyenin çok önemli merkezlerinden biri de Alaşehir'dir. Bu husus, kazanın sosyal ve ekonomik şartlarından ve ayrıca bazı iyi tesadüflerden ileri gelmektedir. Alaşehir'in durumu kısaca şöyledir:

Eşraf, birçok yerlere kıyasla burada daha varlıklı ve daha çok nüfuzlu. Gelecek düşmanla iyi geçinerek, malını, mülkünü muhafaza etmek isteyen eşrafın aksine, Alaşehir eşrafında varlığını gerektiğinde silâhla korumak eğilimi hâkim. Kasabalı ve köylü halk oldukça acar. Sayıca bir hayli kabarık olan yerli Rumlar bu sebeple azınlık psikolojisi içinde ve sâkinler.

Kaza Kaymakamı Bezmi Nusret, İttihatçı değil ama, Hürriyet ve İtilâfçı da değil. Bir süre işsiz kaldıktan sonra İstanbul hükümetinden güç belâ kopardığı bu memuriyetin de acemisi. Evvelce Maarif Müfettişliği yapmış olan genç adam 10 Mayıs'ta işe başladığından ayrıca çevrenin de yabancısı.

Kazada görevli dört subay var: Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Cemil, Jandarma Takım Kumandanı Üsteğmen Tahsin, Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Muhtar, Nokta Kumandanı Binbaşı Halit Sezai. Yüzbaşı Cemil biraz sönük bir tip, fakat hepsi mücadele taraftarı.

Turgutlu'nun işgali üzerine oradan çekilen birkaç subayın Alaşehir'e gelişi de iyi bir şans. Yeni gelen bu subaylardan bilhassa Yüzbaşı Süleyman Süruri Bey tek başına bir hareket yaratacak vasıfta. Vaktiyle Enver Paşanın Teşkilâtı Mahsusasında çalışmış. Cesur, atak bir asker.

Kuvayi Milliyenin kurulması için, Alaşehir'in ne kadar uygun şartlara sahip olduğunu özetlemiş bulunuyoruz. Birçok önem-

li olaylara sahne olan Alaşehir, ne yazık ki savunulmadan düşmana terkedilecekti.

Alaşehir eşrafından Mustafa Bey birkaç gün çaba gösterdikten sonra şehirdeki subayların da yardımı ile Alaşehir Kuvayi Milliyesini 30 Mayıs'ta kurmaya muvaffak oldu. O gün askerî depodan 200 silâh çekilerek gönüllülere dağıtıldı. Hapishanede bulunan bu işe yarayacak mahkûmlar da müfrezeye katılmak üzere serbest bırakıldılar. Maliyedeki askerî tahsisat Kuvayi Milliyenin emrine verildi. Alaşehir Kuvayi Milliyesi bu suretle vücut bulmuştu. Bu sırada Yunanlılar henüz Turgutlu'da bulunuyorlardı. Ege kıyılarında Gediz vadisi boyunca doğuya uzanan yol üzerinde, Manisa, Turgutlu ve Salihli'den sonra Alaşehir'in tehlikeye düşeceği muhakkaktı. Bu sebeple Alaşehirliler düşmanı Salihli'nin batısında karşılamak istiyorlardı. Haziranın ilk haftasının son günlerinde Yunanlıların doğuya sarkmaya başlamaları Alaşehir Kuvayi Milliyesini harekete geçirecek ve ilk müfreze 7 Haziran'da Salihli'ye hareket edecekti.

Aydın'da durumun silâhlı bir mukavemete elverişli olmadığını yukarıda belirtmiştik. Ancak 57. Tümen karargâhının Çine'ye çekilmesinden ve Albay Şefik Beyin kendine gelmesinden sonra bu bölgenin Kuvayi Milliyesi de kurulabilmiştir. Tümen Kumandanı Çine'de, mücadeleye isteksiz ve cesaretsiz bulduğu 175. Alay Kumandanını görevden uzaklaştırdı, yerine Sökedeki 135. Alay Kumandan Yardımcısı Binbaşı Hacı Şükrü Beyi vekâleten tâyin etti. Bu gibi işler için bütün vasıflara sahip bulunan bu binbaşının Aydın bölgesine gelmesi Kuvayi Milliyenin doğmasında ve büyümesinde son derece önemli bir olaydı. Öte yandan Albay Mehmet Şefik, Çine'ye yakın bir köyde oturan ünlü eşkiyalardan Yörük Ali Efe'yi ve arkadaşı Kıllıoğlu Hüseyin Efe'yi bir subayın aracılığiyle dâvet ederek Yunanlılara karşı savaşa teşvik etti. Bu suretle Aydın Bölgesinin ilk Kuvayi Milliyesi de Yörük Ali Efe'nin kumandasında teşekkül etmiş bulunuyordu. Albay Şefik Bey; Yörük Ali Efe'ye silâh, cephane ve iki yedek subay verdi.

Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak) Beyin ve Askerlik Dairesi Reisi Albay Tevfik Beyin çabaları ile bu bölgede de Kuvayi Milliye teşkilâtı yapılmış ve Denizli - Nazilli arasında Sarayköy'de ordu birlikleri ve millis kuvvetleri tarafından bir cephe kurulmuştur. Denizli'de yedek subaylar bir müfreze hâlinde toplandılar. Polis komiserliğinden ayrılma Hamdi Bey kumandasında ayrıca 70 - 80 kişilik bir millî kuvvet daha teşkil edildi. Sarayköy'de Mol-

la Bekir adında bir köylünün gayreti ile ayrı bir Kuvayi Milliye kuruldu. Denizli ve batısında Kuvayi Milliyenin ve cephenin teşkili 6 - 20 Haziran tarihinde tamamlanarak düşman ileri hareketini önlemeye hazır bir hâle getirildi.

Balıkesir bölgesinde Kuvayi Milliyenin kurulmasına 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım (Özal) Bey ile Ayvalık'taki 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey etken olmuşlardır

Yarbay Ali Bey, Ayvalığa Yunanlılar çıkmadan önce civar halkı millî kuvvetler teşkili için teşvik etmiş ve gerekli hazırlıkları yapmıştı. 28 Mayıs'ta Ayvalığı işgale yeltenen Yunanlılar ile muharebe ederek Yunan işgaline karşı Türk ordusunun ilk direnmesini göstermiş olan Ali Bey, düşmana silâh ve cephane kaptırmadan alayını geri çekmiş ve Yunan işgalini Ayvalık'ta lokalize etmiştir. Bu bölgenin Milis Kuvvetleri 28 Mayıs'ta yavaş yavaş toplanmaya başladılar. Haziranın ilk haftasında Ayazment, Murateli, Gömeç, Burhaniye, Kozak ve civar köylerden gelen gönüllülerden 150 kişilik bir Milis Kuvveti vücude getirildi. Ali Bey bu Milis Kuvvetine 3 yedek subay kumandan verdi. Milis Kumandanı Ayazmentli Niyazi Bey idi.

Ayvalığın işgali üzerine Balıkesir Müdafaai Hukuk Cemiyeti de, Yunan işgaline karşı bazı teşebbüslere girişmişti. İzmir tarafından gelen Yunan işgal kuvvetleri ise bu sırada Manisa, Akhisar yolunun yarısına kadar ilerlemişlerdi. Akhisar'ın işgali gün meselesi idi. XIV. Kolordu Karargâhı Bandırma'ya nakledilmiş ve Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da Balıkesir'e gelmişti. Bütün şartlar tamam olduğu için Haziranın ilk haftasında Balıkesir Kuvayi Milliyesi de kuruldu. Yüzbaşı Kemal (Balıkesirli Kemal Paşa) kumandasında teşkil olunan bu müfreze Balıkesir'deki alaydan alınan 20 er ve 150 kadar gönüllüden ibaretti.

Kuvayi Milliyenin Yunanlılara karşı ilk muharebesi 30 Mayıs'ta Ödemiş batısında yapılmıştı. İkinci muharebe 14 - 15 Haziran'da Bergama'da cereyan etti. Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bulunan Bergama'yı kurtarmak için bu bölgenin milis kuvvetleri, bazı askerî birlikleri de takviyesi ile Bergama'ya baskın şeklinde taarruz ederek Yunanlıları bozguna uğrattı. Bergama bu suretle Yunan işgalinden kurtulan ilk şehir oluyordu.

Aydın cephesinde, Kuvayi Milliye, Yunanlıların demiryolu boyunda bulunan küçük müfrezelerine çeşitli baskınlar vererek düşmanı tâciz ediyordu. Bu cephede de Aydın'ı kurtarmak için oldukça büyük bir kuvvetle bir taarruz hazırlandı ve Binbaşı Hacı

Şükrü'nün kumandasında çeşitli Milis kuvvetlerinin ve ordu birliklerinin katılması ile Aydın'a 28 Haziran'da taarruz edildi. 2 gün süren kanlı muharebelerden sonra Aydın da Yunanlılardan kurtulmuştu.

Bergama baskını, Aydın bölgesindeki Kuvayi Milliyenin Yunan müfrezelerine yaptıkları baskınlar ve nihayet Aydın'a karşı taarruz hazırlığı Yunan İşgal Kumandanlığını büyük bir endişeye sevketmişti. Bu endişe ile Aydın taarruzundan önce Nazilli boşaltılmıştı. Nazilli'nin boşaltılmasından 1 - 2 gün önce Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının, Fevkalâde Komisere yazdığı aşağıdaki rapor bu endişeyi açıkça göstermektedir:

«İşgale karşı müthiş mukavemet hazırlıkları yapıldığını mevsuken haber alıyorum. Şöyle ki:

1 — Bandırma, Soma, Kırkağaç, Akhisar mıntakalarında çeteler hazırlanmaktadır. Bandırma merkez ittihaz edilmiş olup burada silâhlı iki bin asker ve 6 - 8 bin çete bulunuyor.

2 — Denizli'de hükûmet iskat edilmiş, âsiler Sarayköy köprüsünü tahribe hazırlanıyor. Tehlike mühim, âsayiş berbattır.

3 — İsyan Söke mıntakasına da sirayet etmiştir. Beş yüzden fazla askeri erat âsilere iltihak ederek katliâm ve yağmaya hazırlanmaktadır.

4 — Selçuk - Aydın hattı üzerinde kıt'alara her gün tecavüz ediliyor. Aydın - Nazilli hattında kuvvetler mevcut ise de bu kıt'alar emniyetini temin edememektedir. Tedbir alınmazsa tehlikelidir.»

Nazilli'nin tahliyesine, bu rapor üzerine müsaade edilmiştir. Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının 21 Haziran tarihli bir raporunda da, o sırada Paris'te bulunan Başvekil Venizelos'a aşağıdaki bilgi veriliyordu:

«Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir Jön Türk Teşkilâtı karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza mâruz kalarak, her gün bir miktar arazi terketmeye mecbur oluyoruz.

Şayet derhal kâfi miktarda kuvvet, hiç olmazsa bir tümen gönderilmiyecek olursa pek yakında İzmir tehdit altında bulunacaktır.

Bundan başka Türk teşkilâtının merkezlerine karşı tedbir ittihazına serbest bulunmamız şarttır.

Nieder»

Bu rapora ekli olarak gönderilen bir listede Türk kuvvetleri şöyle tesbit edilmişti:

Soma	:	3000	Silâhlı
Salihli	:	3000	»
Denizli	:	10000	»
Akhisar	:	5000	»
Bergama	:	3000	»
Bozdağ	:	3000	»
Balıkesir	:	1000	»
Edremit	:	9000	»
Aydın	:	3000	» (47 top, pek çok mitralyöz)

Yunan Kumandanı Türk Kuvvetlerini çok mübalâğalı olarak 40 bin kişi gösteriyor. Halbuki o günlerde, ordu kıt'aları da dahil, Yunanlıların karşısında 6000 silâhlı yoktu. Top adedine gelince, bunda da çok mübalâğa vardır. Türk kuvvetlerinin elinde 47 top değil, bu kadar makineli tüfek bile mevcut değildi. Bir hafta sonra başlayacak olan Aydın taarruzunda sadece 4 top kullanılmıştır.

Bu açıklamalar ve raporlar, Kuvayi Milliyenin 30 Hazirana kadarki faaliyetinin Yunanlılar üzerindeki korkutucu etkisini göstermeye yeter.

Kuvayi Milliye günden güne gelişmiş, müfrezelerin adedi ve kadrosu genişlemiş ve cephelerin sevk ve idaresi oldukça bir nizama sokulmuştur. Haziran ve bunu takip eden aylarda Demirci Efe ve Çerkez Ethem de sahneye çıkarak küçük müfrezeleri kumandaları altına almak suretiyle büyük çapta Kuvayi Milliye birlikleri vücuda getirmişlerdir. Yunanlılar ise, 1919 Haziranından 1920 Haziranına kadar geçen bir yıllık dönemde, bulundukları yerleri elde tutmakla yetinmişlerdir.

4. İHTİLÂL PLÂNI VE METOD

Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl plânının temel unsuru şöyledir :

Hareketi halka maletmek ve liderliğe seçimle gelmek.

Yalnız orduya dayanarak, bir askerî junta ile idareyi ele geçirmek, belki kestirme, fakat tehlikeli bir yol olacaktı. Bir çok sebep, Mustafa Kemal Paşanın doğru yolu seçmesini kolaylaştırdı. İttihat ve Terakki tecrübeleri bu sebeplerin başında geliyordu. Ordu, harple beraber itibarını kaybetmişti. Zayıf ve güçsüzdü. Balkan Harbinden beri, ordunun politikaya karışması aleyhinde kuvvetli bir akım belirmişti. Her ne kadar ordu politize olmuş ise de, subayların bir kısmı ordunun politikadan çekilmesi fikrine inanmakta idi. Orduyu açıkça bir ihtilâl davranışına sokmak, çeşitli anlaşmazlıklara ve bölünmeye sebep olabilirdi. Kaldı ki, halk orduya sempatik bir gözle bakmıyordu. Halkın bir ordu hareketini desteklemesi beklenemezdi. İşte, bütün bu gerçeklerden dolayı, Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin iç ve dış cephesinde asıl dayanağın ordu olduğu prensibini kabul etmekle beraber, Anadolu ihtilâlini bir askerî ayaklanma şeklinde göstermekten dikkatle kaçınmıştır.

Gerek Padişaha ve hükûmete, gerekse dış âleme, Anadolu'da bir halk hareketi ile karşılaşıldığı kanısını vermek gerekiyordu. Ordu, ancak bu hareketi destekleyen bir kurum olarak geri plânda görünmeliydi.

Halkın seçtiği lider olmak, Mustafa Kemal Paşanın işini ayrıca kolaylaştıracaktı. Bu durum ona, askerî şefler karşısında bir teminat olacaktı. Halk ve orduyu, böylece, dengeli iki kuvvet olarak yanyana tutabilirdi. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, sivil kuvvetlere, bir çok hususu orduyu göstererek kabul ettirmiş, buna karşılık bâzı ahvalde sivil otoritenin ağırlığını askerî şeflere hissettirmekten geri kalmamıştır. Bellibaşlı kumandan-

ları Büyük Millet Meclisine meb'us olarak sokması, kumandanları tatmin etmekten çok, bu sebebe dayanmaktadır.

İki meşrutiyet denemesi, Osmanlı devlet düzenine halkın idareye katılması fikrini getirmiş bulunuyordu. Bu itibarla, Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl plânında halkı hesaba katması, henüz tazeliğini ve heyecanını muhafaza eden bir siyasî düşünce tarzı idi. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşanın liderliğini yapacağı hareket, bu suretle İkinci Meşrutiyetten daha ileri bir anlam kazanmış olacaktı.[21] İyi bir tesadüf eseri, Osmanlı Mebusan Meclisi çoktan feshedilmişti. Bir tarafta seçilmiş bir meclis bulunmadığından, halka başka bir meclisi kabul ettirmeye çalışmanın güçlüğü veya garabeti söz konusu olamazdı.

Halkta ihtilâl fikri yoktu. Fakat İkinci Meşrutiyetten bu yana halk, siyasî faaliyeti, dernek kurmayı az çok öğrenmişti. Padişaha ve hükûmete karşı bir hareketi düşünmeksizin, sırf dış tehlikelerden korunmak amaciyle yer yer bâzı teşekküller doğmuştu. Yarı siyasî hüviyette olan ve siyaseti reddeden bu teşekküllerde, hiç değilse, Padişah ve hükûmetten ümidi kesmiş olmanın psikolojisi hâkimdi. Bu hâl, bir dereceye kadar devleti yok kabul etmek anlamına geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ihtilâlini halka maletmek ve bunu bir halk hareketi olarak göstermek isterken, bütün bu gerçekleri sezmiş ve işe nereden başlayacağını hatâsız tâyin etmişti. Durumunu açıkça belli ettikten sonra orduda kalamıyacağını, er veya geç rütbe ve mevkiini terketmek zorunda bırakılacağını da şüphesiz biliyordu. Henüz İstanbul'a geri çağırılacağından haberdar değilken, 1 Haziran 1919 da, halk teşekküllerinin durumunu tesbit etmeye başladı. Müfettişlik bölgesindeki valiliklerden ve mutasarrıflıklardan «Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti» hakkında bilgi istedi. Cemiyetin nerelerde teşkilât kurduğunu, belli başlı kurucularının ve temsilcilerinin kimler olduğunu, birbiriyle irtibatlarını, başka cemiyetler bulunup bulunmadığını mülkî âmirlerden 1 Haziran tarihli telgrafla soruyordu. Trabzon Ademi Merkeziyet Cemiyeti için de aynı gün Trabzon Valisine bir telgraf çekmişti. Halk bir hareketin yaratıcısı ve sahibi olacaksa, bu hareketin bir teşkilâta bağlanması şarttı. Bunun için, Doğu vilâyetlerini temsil eder görünen mev-

[21] Cumhuriyet fikri daha çok sonra ortaya atılacaktır.

cut teşkilâtın halka ne dereceye kadar indiğini ve gücünün ne ölçüde olduğunu bilmek gerekti. Mustafa Kemal Paşa, bu bakımdan Müdafaai Hukuk teşekküllerine önemle eğilmişti. Kendi bölgesindeki teşkilâtla ilgilenirken, uzak yerlerin teşkilâtından vekâletname almaya çalışıyordu. Halkın vekili olarak hareket etmeye verdiği önemi anlamak için, 18 Haziran 1919 da Edirnedeki Birinci Kolordu Kumandânına gönderdiği telgrafın aşağıdaki cümlelerine bakmak yeter :

«Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti âzası ile teati-i efkâr etmiş idim. Şimdi zamanı geldi, icap edenlerle mahremane görüşerek derhal teşkilâtta bulunulmasını ve buraya kıymettar iki zatın murahhas olarak ve fakat ketm-i hüviyetle Samsun'a veya şimendüfer tariklyle yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edirne vilâyetinin vekil ve müdafii olmak üzere Anadolu'da beni tevkil ettiklerine dair imzaları tahtında bir vesikanın imzayı âlinizle ve şifreli telgrafla bildirilmesini rica ederim.»[22]

Mustafa Kemal Paşa, ihtilâl plânını hazırladığı 1919 Haziranında, plânın temel unsurunu her vesile ile açıkça belirtmiştir:

«Milletin istiklâlini gene milletin azmü kararı kurtaracaktır.»[23], **«Milletle birlikte fedakârane çalışacağım.»**[24], **«Sinei milletten ayrılmayacağım.»**[25].

İHTİLÂL PLÂNI VE METOD

Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilâl plânını dört noktada özetlemek mümkündür. Şöyle ki:

1 — Anadolu'nun İstanbul ile olan fikrî ve idarî bağını koparark Anadolu'yu İstanbul'dan ayırmak.

2 — **«Milli istiklâli kurtarmak»** parolasiyle Anadolu halkını bir teşkilât etrafında birleştirerek ihtilâl atmosferine sokmak.

---

[22] Nutuk, Cilt III, Vesika 19.
[23] 22 Haziran tarihli Amasya tamiminden.
[24] I. Kolordu Kumandanına yazdığı 18 Haziran tarihli telgraftan.
[25] İstanbul'da bazı kimselere gönderdiği 21 Haziran tarihli mektuptan.

3 — İhtilâl için ordunun desteğini sağlamak.

4 — Anadolu'daki mülki idareyi, valiler ve mutasarrıflar eliyle ihtilâl idaresine bağlamak.

Türkiye'nin o günkü şartları içinde ne bu plân açıkça ortaya konulabilir ve ne de gelişi güzel ihtilâlden söz edilebilirdi. Işin başında olanlar bile, Mustafa Kemal Paşa'nın memleketi ihtilâle sürüklediğini kesinlikle bilmemeli idiler. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa daima millî istiklâli, vatanı ve Padişahı kurtarmaktan sözetmiş, Padişaha karşı yapılan herhangi bir hareketi, Padişahı kurtarmak gerekçesine dayamıştır. İhtilâl kelimesini telâffuz etmekten dikkatle kaçınması zamanın gerçeklerinin gereği olduğu kadar, O'nun ihtilâl kavramına verdiği önemden de gelir. Nitekim, zaferden sonra bile yaptığı işi ihtilâl olarak adlandırmaktan kaçındığını ve **«isyan»** deyimini tercih ettiğini görmekteyiz. 1919-1926 yıllarındaki icraatının muhasebesini yaptığı nutukta, Osmanlı Devletinin, onun istiklâlinin, padişahın, halifenin, hükûmetin hiç bir anlamı kalmadığı inancına vardığını belirttikten sonra şöyle demektedir :

«Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu.»

Mustafa Kemal Paşa'da «ihtilâl» kelimesinin kamuoyunda korkunç ve tehlikeli bir etki yapacağı endişesi sezilmektedir. Öyle sanıyoruz ki, Fransız ihtilâlinin Türk düşüncesindeki şekli ve henüz niteliği iyice anlaşılamamış olan Rus ihtilâli sebebiyle, Mustafa Kemal Paşa, «istiklâl mücadelesi» anlamı vererek ihtilâlden ancak ilk defa sözetmiştir. 29 Mayıs 1919 günlü bir telgrafında Kâzım Karabekir Paşa'ya şöyle diyordu :

«Fakat bu kuvvetlerin dahile sarkmasına yâni memleketimizi bilfiil istilâ eylemelerine karşı bittabi halk ve asker yekvücut olarak fiilen silâhla müdafaai istiklâle uğraşacaktır. Bu ihtilâllerle beraber...»

Erzurum Kongresini açış nutkunda da **«ihtilâl»** kelimesini aynı anlamda kullanarak Mısır, Hindistan, Afganistan, Suriye, Irak gibi Müslüman memleketlerin o günkü durumlarını tasvir ederken bu memleketlerde **«milli istiklâl için ihtilâller»** olduğunu ifa-

de etmiştir. Fakat, bu nutkun Rusya'ya ait kısmında «ihtilâl» kelimesini kullanmamıştır.[26]

Mustafa Kemal Paşa ihtilâlin şartlarının ne dereceye kadar hazır olduğunu düşünürken durumu şöyle mütalâa ediyordu. Millet ve Ordu ve padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar değil. Asırların kökleştirdiği dinî ve an'anevî bir bağ ile padişaha karşı itaatkâr ve sadık. Millet ve orduyu kurtuluş için bir fikir etrafında toplamak gerekiyor, fakat millet ve ordu asırların verdiği alışkanlık ile, kendisinden evvel hilâfetin ve saltanatın kurtuluşunu düşünüyor. Padişahsız ve halifesiz bir kurtuluşun mânasını anlamak alışkanlığında değil. Başka türlü fikir ve karar sahipleri, milletin ve ordunun nazarında derhal dinsiz, vatansız, hain olur.[27]

Halkı ve orduyu ihtilâle sürükleyebilmek için Mustafa Ketafa Kemal Paşa'nın elinde üç önemli koz vardı:

a) İzmir'in işgali,

b) Hükûmetin zaafı,

c) Taşıdığı sıfat ve selâhiyetler.

İtilâf devletlerinin Türkiye üzerindeki emelleri ve Mondros mütarekesi gereğince bâzı yerlerin işgali, Anadolunun bir çok bölgelerinde halkı endişeye sevketmişti. Fakat İzmir'in işgali o

---

[26] 1927 yılında Anadolu ihtilâlini «isyan» olarak vasıflandıran Mustafa Kemal Paşanın, ancak Cumhuriyet Halk Partisinin 1931 kongresinden sonra, yeni düzeni getiren harekete gerçek adını koymak istediği görülmektedir. Çünkü, o tarihte muhaliflerini kesin olarak tasfiye etmiş, istediği başlıca reformları yapmış. Serbest Fırkayı kapatmış, üçüncü defa Cumhurbaşkanı seçilmiş, partisine yeni bir şekil vermiştir. C.H.P.'nin bu kongresinde altı umde programa alınmış, İttihat ve Terakki devrinden kalma Türk Ocaklarının feshine karar verilerek Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Artık belirli bir tehlike yoktur ve rejini oturmuştur Türk gençliğine ihtilâl hukukunun tarihini okutmak istemektedir. İhtilâl arkadaşı Mahmut Esat Bozkurt'a bu görevi verir, 1934 yılı başında İstanbul Üniversitesinde verdiği ilk derse, Mahmut Esat şöyle başlar:

«Her şeyden önce, acunun Türk soyundan olan en büyük şefini, Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini ve onun yüksek şahsiyetinde Türk ihtilâlini sonsuz saygılarımla selâmlarım.»

«Nutuk»ta kendi durumunu tâyin ederken «âsi bir general» diyen Mustafa Kemal Paşa, 1931 yılından sonra artık bir ihtilâl şefi olduğunu kabullenerek, yaptığı ihtilâlin okullarda okutulması, ihtilâl üzerinde kitap yazılması zamanının geldiğine inanmaktadır. Mahmut Esat Bozkurt, derslerinde «Türk ihtilâli» ve «Atatürk ihtilâli» deyimlerini eş anlamda kullanmış ve şefinin verdiği ödevi yerine getirmiştir.

[27] Nutuk Cilt I. Sahife 10 - 11.

güne kadar sezilmemiş olan büyük tehlikeyi meydana çıkarmıştır. O halde İzmir'in başına gelen felâket her yerde beklenebilirdi. İzmir'in işgali ile yaratılan heyecanı besliyerek bütün yurda yaymak ve devamlı kılmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bunu büyük bir koz olarak kullanacaktı.

İzmir'in işgali üzerine hükûmet istifa etmiş, fakat Padişan yeni hükûmeti kurmaya yine Ferit Paşayı memur etmişti. Halk, Damat Ferit Paşayı tanımıyordu. Bir vatan parçasının küçük bir devlet tarafından böyle kolayca işgaline seyirci kalan, üstelik halka sükûnet tavsiye eden bir hükûmeti halkın gözünden düşürmek güç olmayacaktı. Esasen 6 aydan beri İtilâf devletlerinin işgali ve kontrolü altında bulunan İstanbul'da hükûmet edilemezdi. Padişah da aynı sebeple hür ve serbest değildi. Bu görüşü ileri sürerek milletin İstanbul'a karşı ümidini ve güvenini kırmak, ihtilâl için Mustafa Kemal Paşanın elinde kuvvetli bir kozdu. Bu kozu devamlı olarak kullanabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa **«Yaveri Hazreti Şehriyari»** idi. Bu saygı değer sıfata ilâveten, ordu müfettişi ünvanını taşıyordu. Samsundan itibaren Anadolu'daki mülkî ve askerî makamlara yazdığı telgraflarda, tâmimlerde, imzasının üstüne her iki sıfatını da kaydetmeyi ihmal etmiyecekti. Ordu Müfettişi ve Padişahın yaveri olarak tanınmak ve güven kazanmak zorunda idi. İlk etkiyi yaptıktan sonra bu sıfatları kaybetse bile gerisi nasıl olsa gelirdi. Mustafa Kemal Paşa bu üçüncü kozu da en geniş anlamı ile faydalı bir şekilde kullanmasını bildi. İyi bir tesadüf eseri bütün Anadoluda Mustafa Kemal Paşadan kıdemli kumandan yoktu (Yalnız Konyada bulunan Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa daha kıdemli idi. Fakat kısa bir zaman sonra İstanbul'a gitti ve Harbiye Nazırı oldu).[28]

Mustafa Kemal Paşanın ihtilâlde kullandığı metod, **«tatbikatı bir takım safhalara ayırmak, olayların gelişmesinden faydalanarak efkârı umumiyeti hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmaktır»**. Düşüncelerini ve tasarladığı

---

[28] Mustafa Kemal Paşa, ihtilâl muvaffak oluncaya kadar bu avantajlı pozisyonunu kaybetmemek için bütün gayretini sarfetmiştir. Nitekim, Harbiye Nazırı, birçok erkân ve ümeranın açıkta olduğunu ileri sürerek kolordulara mirliva, ferik ve daha yukarı rütbedeki erkânın tâyini hususunda fikrini sorunca (Aralık 1919), Mustafa Kemal Paşa reddedecek ve «Kolordu ve fırkaların asıl muhtaç olduğu küçük rütbeli erkânıharp ve saf zabitanı ile İstanbul'a yığılmış olan hekimlerdir, Anadolu'ya onları gönder» diyecektir.

plânı uygulamak için ihtilâlin her safhasını vakit geldikçe ortaya koyacaktı. Bu metod, olayları zorlamak, fakat başarıyı da tamamen tesadüflere bırakmamak, demekti.

Mustafa Kemal Paşa, yukarıda da belirttiğimiz gibi, İhtilâl hareketini halka maletmek ve ihtilâli bir halk hareketi olarak göstermek istiyordu. Fakat başarıya ulaşmak için ordunun desteğine ihtiyacı vardı. Bunun için ihtilâl teşebbüsünün başlangıç noktasını ordu ile temasa geçmekte bulmuştu. Kendi deyimi ile **«İlk olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lâzımdı».**[29]

21 Mayıstan itibaren Mustafa Kemal Paşa Kolordu Kumandanları ile temas kurmaya başladı. Kolordu kumandanları ile Mustafa Kemal Paşa arasında cereyan eden telgraf yazışmaları, şu maksatları hedef güdüyordu :

a) Birliklerin yerlerini ve güçlerini tesbit ederek ihtilâl ve savunma bakımından lüzumlu saydığı intikalleri ve takviyeleri yaptırmak,

b) Değişik yönlerden gelmesi muhtemel düşman işgal ve saldırılarına karşı alınması gerekli askerî tedbirleri kumandanlara telkin etmek,

c) Kumandanları milis teşkilâtı yapmaya teşvik etmek,

d) Kumandanları bir millî teşkilât fikrine hazırlamak,

e) İhtilâl fikrinin telkinlerini yapmak.

Mustafa Kemal Paşanın telgraflarında bütün bu hususların ölçülü bir şekilde ifade edildiği dikkati çekmektedir. Telgraflarda, askerce yazılmış emir niteliğinde sert cümlelere rastlanmıyor. Her fikir, genel olarak temenni, tavsiye üslûbu ile söylenmiş. Kumandanlara değer verildiği, fikirlerinin sorulduğu, dostça, arkadaşça davranıldığı kanaati, Mustafa Kemal Paşa karargâhından çıkan yazıların hâkim havasıdır. Heyeti Temsiliye Reisi oluncaya kadar Mustafa Kemal Paşa bu üslûba riayet etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ihtilâl fikrini Kolordu Kumandanlarına ilk defa şu cümle ile îma etmiştir:

«Milletin esaretten kurtulması, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaai hukuk ve istiklâle sevki ile kabil olacaktır.»[30]

Bunu söyledikten bir gün sonra da şöyle diyordu :

---

[29] Nutuk, S. 16.

[30] XV. Kolordu Kumandanlığına yazılan 30.5.1919 tarihli telgraftan.

«Adetâ mahsur bir kaleye benzeyen Babıâlide, İtilâf mümessillerinin esiri gibi bir şekilde mukadderat-ı milleti idareye uğraşan merkez-i hükûmetimizin bu gibi hususatta hiçbir şey diyemiyeceğini, yapamıyacağını bugünkü misâller ile takdir edebiliriz.»

Millî teşkilât yapmak lüzumu ise kolordulara yazılan bir telgrafta şu şekilde ifadesini bulmuştur :

«Memurini Mülkiyenin şayanı itimat zevatı ile el ele vererek istiklâlimizin müdafaası emrinde lüzumlu teşkilâtı (bittabi mahrem) zarurî addediyorum. Bu husus ihtisası dolayısiyle biz askerlerin uhdesine düşüyor.»

Telgraf metinleri arasına yerleştirilen bu üç cümle, Mustafa Kemal Paşanın liderliğinde başlayacak büyük Anadolu İhtilâlini kolordu kumandanlarına ihsas eden ilk formüllerdir.

Mustafa Kemal Paşa 21 - 30 Mayısta yazışmada bulunduğu kumandanlara muhtelif vesileler ile halk ve ordu işbirliğine dayanan bir hareketin telkinlerini yapmıştır. Bunu bazen **«lüzumlu teşkilât»**, bazen **«Vatan Ordusu»** veya **«Gerilla»** diye ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, çok defa, olmasını istediği şeyi kumandanlara olmuş gibi göstermeye dikkat etmiştir. Meselâ, 18 Haziran 1919 günü Edirne'de I. Kolordu Kumandanına yazdığı telgrafta; tekmil Anadolu ahalisinin millî istiklâli kurtarmak için baştan aşağı bir vücut hâline getirildiğini, istisnasız bütün kumanda heyetleri ve subaylar ile ortak bir karara vardıklarını, Vali ve Mutasarrıfların hemen tamamının millî harekete katıldığını, Kürtlerin de Türklerle birleştiğini kesin ifadelerle söylemektedir. Şüphesiz bu taktik ihtilâlin bir gereği idi.[31]

İHTİLÂLİN AÇIKLANMASI

Mustafa Kemal Paşa ihtilâl hazırlığı yapabilmek için geniş bir

[31] Mustafa Kemal Paşa Kürt meselesine büyük önem vermiş, Samsun'da, Amasya'da bulunduğu sıralarda Kürtçülük teşebbüslerinin önlenmesi için bir hayli uğraşmıştır. Genel Kurmay'a yazdığı istihbarat raporlarında, XV. ve XIII. Kolordu Kumandanları ile yaptığı yazışmalarda Kürtçülük konusuna geniş yer verdiği dikkati çekmektedir. I. Kolordu Kumandanına «Kürtler de Türkler ile birleşti» derken o zamanın en büyük endişelerinden birinin, Kürtlerin İngiliz propaganda ve tahriklerine aldanarak Türk Millî hareketine tehlike teşkil edecek bir tutum takip etmesi ihtimalinin kalmadığı telkinini yapmak istemiştir.

zamana sahip olacağını sanıyordu. Samsuna gelişinden sonra meşgul olduğu konular, bu kanıyı vermektedir. Bir taraftan resmî görevinin gereğini yaparken, bir taraftan da halk teşekkülleri ve ordu ile temas kurmaya çalışıyordu. Haziranın ilk haftası sonuna kadar Samsun olayları, âsayiş konusu ve daha geniş anlamı ile kendisine verilen tâlimatın yüklediği görevler, çalışmalarının ağırlık noktasını teşkil eder. Bundan anlaşılıyor ki, uzun bir süre hükûmetin dikkatini çekmeden hem resmî görevini, hem de ihtilâl hazırlığını rahat rahat tamamlamak imkânını bulacağını ummuştur. Fakat 8 Haziranda Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a dönmesi bildirilince durum birdenbire değişmiş oluyordu. Bu günden sonra, Ordu Müfettişliği sıfatının tehlikeye düştüğünü ve ihtilâl hazırlığını tamamlamak için önünde pek az zaman olduğunu anladı. Bu sebeple, 8 Hazirandan sonra acele ettiği görülmektedir. Hükûmetin dâvetini reddederek şahsen güç durumda kalacağına göre teşebbüsünü şahsî olmaktan çıkarıp millete ve orduya maletmek gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa hükûmetin dâvetine açıkça red cevabı vermiyerek işi savsaklamaya gayret ederken, Havza'da emniyette olmadığını da hissetmiş ve karargâhını Amasya'ya nakletmişti. Amasya'da ihtilâlin esaslarını tesbit ederek ilgililere duyurmak üzere bir tâmim hazırlamaya koyuldu. Bütün Müdafaai Hukuk teşekküllerini ve dolayısiyle halkı temsil edecek umumî bir kongre toplamaya karar vermişti. Kongrenin toplanacağı en uygun yer, Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri sayılan Sıvas olmalıydı. Sıvas ulaştırma imkânları bakımından, Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında olduğu gibi, Kuzey ve Güney Anadolu arasında da en elverişli merkezdi. Yabancı kuvvetlerin Sıvas'a müessir olma imkânları başka yerlere nazaran daha azdı. Bu inanca vardıktan sonra kongre hazırlığının yapılmasını her tarafa tâmim etmek sırası gelmişti. XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa, Canik (Samsun) mutasarrıfı Hamit Bey ve karargâhı erkânı ile Amasyada toplandılar. Bu toplantıya katılanlar, ihtilâl komitesini teşkil ediyordu. Fakat, komitenin başka üyeleri de vardı, yalnız orada hazır bulunmuyorlardı. Onlarla da telgrafla görüşerek, kararlaştırılmak üzere olan esaslar hakkında fikirleri alındı. Amasyada bulunmayan ihtilâl komitesi üyeleri, başta XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere Konyadaki Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa idi :

Amasyada mutabık kalınan hususlar şunlardı :

a) Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmet sorumluluğunu kavramış değildir. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

b) Milletin sesini dünyaya duyurmak ve kaderini tâyin etmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî kongrenin toplanması şarttır.

c) Bu kongre Anadolunun her bakımdan en emin yeri olan Sivas'ta sür'atle toplanmalıdır. Kongreye delege olarak her livadan, milletin güvenini kazanmış 3 delegenin derhal yola çıkarılması gerekmektedir. Kongrenin toplanacağı, millî bir sır olarak gizli tutulmalı ve delegeler kişiliklerini belli etmeden seyahat etmelidir. Erzurumda 10 Temmuzda toplanacak olan bölge kongresinden sonra Sivas Kongresi açılacaktır. Erzurum Kongresi üyeleri de Sivas Kongresine katılacaklardır. Bu zamana kadar Sivas Kongresi delegeleri Sivasa yetişmelidir.

d) Kumandanlar yerlerini terketmiyeceklerdir. Eğer bir kumandan görevinden alınırsa, yerine tâyin edilen kumandanın durumuna bakılacak, güvenilir bir kimse ise kumanda teslim edilecek, değilse hiçbir suretle kumanda mevkii terk edilmiyecektir.

Bu kararlar, Anadolu ihtilâlinin bildirisi niteliğinde idi.[32] Kararların bir kısmı, gizlilik kaydı ile 22 Haziran 1919 tarihinde Kolordu Kumandanlıklarına, Valiliklere ve Mutasarrıflıklara tâmim edildi. Bir gün önce de Mustafa Kemal Paşa bu esasları kısmen ifade eden, daha açıkçası ihtilâlin başlamak üzere olduğunu bildiren bir mektup kaleme alarak İstanbulda bâzı kimselere gönderdi. Böylece ihtilâl bildirisi hazırlanmış ve gizli kalmak şartiyle ilgililere duyurulmuş oluyordu. Millî Mücadele literatüründe **«Amasya Kararları»** ve **«Amasya Tâmimi»** diye anılan ihtilâl bildirisi Anadolu İhtilâlinin başladığını ifade etmektedir.

Amasya Kararlarının gizli kalması arzu edildiği hâlde, kısa bir süre sonra hükûmet tarafından öğrenildi. Böylece, İstanbulda Mustafa Kemal Paşanın niyeti, kesinlikle anlaşılmış oluyordu. Artık, Mustafa Kemal Paşayı Ordu Müfettişi olarak Anadoluda tutmak hükûmet için mümkün değildi. Başlangıçta fazla ısrar etmeden, kendisini İstanbula getirmek isteyen hükûmet, bun-

[32] Bu tamime M. Kemal Paşa «Gizli Beyanname» demektedir. Bak: T.B. M.M. Zabıt Ceridesi C. I. S. 11.

dan sonra işe daha büyük önem vermiş ve âdeta Mustafa Kemal Paşayı zorlamaya başlamıştır. Paşanın İstanbul'a dönmesi için hükûmetin yaptığı baskı kendisi Erzurum'a gidinceye kadar aynı şiddetle devam etmiş ve bu konudaki yazışmalar, telgraf konuşmaları yol boyunca devam etmiştir.

Amasya kararları ve bu kararların tâmimi Anadolu İhtilâlinin en önemli dönemeç noktasıdır.

5. ERZURUM KONGRESİ

Erzurum Kongresi, uyandırdığı yankı ve sonuçları bakımından Müdafaai Hukuk kongrelerinin —Sivas Kongresi hariç— en önemlisidir. Bütün memleketi temsil etmediği hâlde, mahallî de sayılamaz. Doğu Anadolu adına toplanan bir bölge kongresidir. Anadolu ihtilâli açısından bakılınca, Erzurum Kongresinin iki büyük özelliği vardır. Birincisi, M. Kemal Paşaya liderlik yolunu açması; ikincisi de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin aynen benimsediği müdafaai hukuk prensiplerini ve teşkilât tüzüğünü hazırlamış olmasıdır.

M. Kemal Paşanın, Anadoluda bulunduğu ilk bir ay içindeki faaliyeti ve çeşitli yerlerle yaptığı yazışmalar, Erzuruma gitmek niyetinde olmadığını ve doğrudan doğruya, Sivasta toplayacağı kongreye katılmak ve işe oradan başlamak istediğini göstermektedir. Vilâyati Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti hakkında Valiliklerden ve Mutasarrıflıklardan aldığı bilgiler, Erzurumdan başka, bölgenin hiç bir yerinde güvenilir, yerleşmiş, köklü bir teşkilâtın bulunmadığını ortaya koymuştur. Trabzondan da güven verici bir izlenim edindiğini sanmıyoruz. Belki de, Kâzım Karabekir Paşanın, dar görüşlülüğü yüzünden Erzurumda kendisine bir takım pürüzler çıkacağını düşünmüştür. Bu kitabın «**Liderler**» Bölümünde belirtildiği üzere, Millî Kurtuluş için Karabekir Paşa bir bölge hareketi düşünüyor, M. Kemal Paşa ise memleketin ancak büyük ve şümullü bir teşebbüsle kurtulacağına inanıyordu. Eğer, sonradan ortaya çıkan bâzı olayların zoru olmasaydı, M. Kemal Paşa, Samsun ve Havzada iken fazla önemsemediği Erzurum Kongresine gidecek yerde, Amasyada veya Sivasta kalarak Sivas Kongresinin hazırlıkları ile meşgul olurdu.

Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşanın bu niyetini sezmişti. Hâtıralarında, doğru Erzuruma gelmeyip bir süre Samsun bölgesinde kalmasını tenkid etmektedir. Fakat, M. Kemal Paşa, hükûmetle olan ilişkisinin kritik bir safhaya gireceğini biliyor ve mutlaka Erzurumda değil, yüzde yüz güven duya-

cağı bir yerde olmak istiyordu. Kâzım Karabekir Paşayı iyice yokladıktan sonra belki de Ankaraya, Ali Fuat Paşanın yanına gitmesi gerekecekti. Şüphesiz, Ali Fuat Paşaya daha çok güvenebilirdi.

M. Kemal Paşayı, Erzuruma gitmeye sevkeden olaylar, Harbiye Nezareti tarafından 8 Haziran günü İstanbula geri çağırılmasiyle başlar. Paşa, bu dâvete uyup İstanbul'a gitmeyecekti. Böylece, pek yakın bir zamanda **«asi»** durumuna girecek, ya hükûmet onu azledecek veya kendisi askerlikten ve görevden istifa etmek zorunda kalacaktı. Bu takdirde, Kâzım Karabekir Paşanın tutumu ne olabilirdi? M. Kemal Paşa, işte bunu öğrenmek istiyordu. 11 Haziranda Kâzım Karabekir Paşaya uzunca bir telgraf yazarak, İstanbula çağırıldığını, çağırılış sebebini ve gitmemek kararını bildirdikten sonra telgrafın sonunda **«Bu hususa dair kıymettar mütalâai biraderiyelerine intizar eylerim»** dedi.

Gerçi, üç ay kadar önce İstanbul'da Kâzım Paşa, Kolordusunun ve kendisinin M. Kemal Paşanın emrinde olduğunu söylemişti. Ama, değişen ve daha da değişecek olan şartlar karşısında Karabekir Paşa bu kararda duracak mı idi? Nitekim kendi hâtıraları, Karabekir Paşanın, yeni durumda bir tereddüt geçirdiği hissini vermektedir. Karabekir Paşanın bol belgeli hâtıraları, yazışmaların günlerini, telgraf şebekesinin muntazam işlediğini, aldığı bir çok telgrafa günü gününe cevap verdiğini, telgrafların yerine gününde ulaştığını göstermektedir. Fakat, M. Kemal Paşanın yukarıda sözü edilen ve cevap bekleyen en önemli telgrafına, ancak 5 gün sonra, 16 Haziranda cevap vermiştir. Karabekir Paşanın telgrafının ilk cümlesi şöyledir :

«Geç gelen emri devletlerine cevapta geciktim.»

Bunun, bir mâzeret cümlesi olduğu açıkça anlaşılıyor. Kendisi de bunun farkında olduğu için, hâtıralarının bu telgrafla ilgili kısmında **«Kemal Paşa ile en mühim şifreler bazan beş, altı gün teehhüre uğrayarak vilâyetlerden bile bazan geçerek elimize geliyordu»** diyor.[33]

Gecikerek de olsa Kâzım Karabekir Paşa kararını bildirmişti:

«Zâtı samileri lüzum görüldüğü zaman mıntakai âciziye teşrif buyurulursa arzı minnetdarı eylerim.»

Hükûmet, İstanbula dönmesi için M. Kemal Paşayı sıkıştırı-

[33] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, S. 49.

yordu. Kâzım Karabekir Paşanın tutumu belli olmuştu. Artık, Erzuruma gitmek ve yakında toplanacak olan Kongreye katılmak gerekiyordu.

Dahiliye Nezaretinin 28 Haziran tarihli bir genelgesinde görevine son verildiği bildirilmiş olmasına rağmen, M. Kemal Paşa Erzuruma, Ordu Müfettişi Padişahın fahrî yâveri sıfatlarını haiz olduğu hâlde gelmişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ASKERLİKTEN AYRILMASI

Mustafa Kemal Paşaya yapılan karşılama töreni hoşa gidecek kadar güzeldi; fakat, Paşanın hükûmete karşı durumu bir kaç gündenberi tamamen sarsılmış bulunuyordu. İpler, kopacak kadar gerilmişti. Anadoluya ayak bastığından bu yana rahat rahat kullandığı yetkiler, taşıdığı memuriyet ünvaniyle beraber son günlerini yaşıyordu. İstanbula dönmesi için hükûmetin, Harbiye Nezareti kanaliyle yapmakta olduğu baskıya artık Saray da karışmıştı. 2 Temmuz günü Erzincanda iken Saray Mabeyn Başkâtibinden aldığı telgrafta Padişah kendisine **«İki ay tebdilhava olarak istediğin bir şehir veya kasabada istirahat et»** diyordu. Aynı günün gecesi, Tercan'da Harbiye Nazırının bir telgrafı eline geçti. Yeni Harbiye Nazırı Ferit Paşanın, âdeta yalvaran bir ifade ile kaleme aldığı telgrafın bilhassa son cümleleri, âsi paşayı yola getirmek için kullanılan yeni metodu göstermektedir.

«Samimî takdirkârınız olup, elimden gelecek her arzularının husulüne çalışılacağı nezdi âlilerinde de müsellem olmak lâzım gelen âcizleri, işbu temenniyatı hem resmî, hem de hususî yapıyorum. Ve işte o hususiyete binaen de söyliyeceğim ki, vereceğiniz âcil cevabı muvafakat yalnız hakkımdaki itimat ve muhabbetinize delil değil, aynı zamanda makamı nezarette ümit ettiğim muvaffakiyete de mebde olacaktır. Ellerinizden ve Cevat'ın [34] gözlerinden öperim.»

İstanbulun baskısı 5 Temmuzda şiddetlendi. Tebdilhava meselesi bir kenara itilerek mutlaka İstanbula dönmesi isteniyordu. Harbiye Nazırı kısa bir telgrafla **«Dersaadete hareketlerinin tesri buyurulmasını rica ederim»** diyor ve bir taraftan da telgraf başında Mustafa Kemal Paşaya şöyle hitap ediyordu:

---

[34] Başyaver Cevat Abbas.

«Paşam, İtilâf mümessillerinin pek kat'î müracaatları bugünkü telgrafnamemi yazmaya mecbur etti. Zatıâlilerini benim kadar kimse bilmez. Hamiyeti vataniyelerinin ulvî gayelerine vâkıfım.

Bendeniz, İstanbula teşrif buyurulacağını gerek şevketmeap efendimize ve gerek mümessillerine karşı taahhüd eyledim. Mahcup olmıyacağıma eminim. Hakkı âlilerinde, itilâf mümessillerinden de buraya teşriflerinde hürmetten başka bir şey muntazır değildir. Bunlar temin edilmiştir. Ancak ve ancak zatıâlilerinin hemen o havaliyi terk ile buraya gelmeniz lâzımdır.»

Bu suretle Harbiye Nazırı ile Mustafa Kemal Paşa arasında uzun süren bir telgraf yazışması başladı. Tabiî, anlaşmaya imkân yoktu. Mustafa Kemal Paşanın cevapları sert ve acı oluyordu. Tebdilhava teklifini kabul edecekti. Fakat, İstanbulun tutumu birdenbire değişmişti.

Bu telgraf konuşması devam ederken, bir yandan da olması beklenen sonuçlara göre gerekli tedbirler alınmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, ilk tedbir olarak 5 Temmuzda, III. Kolordu Kumandanlığına aşağıdaki telgrafı yazdı :

«Hükûmeti merkeziyenin ecnebi tazyiki neticesi olarak menafii millet ve memlekete mugayir yapması muhtemel tebligatını kontrol veya tevkif etmek için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde icabında tatbik edilmek üzere hemen tedabir ve tertibat alınmalıdır. Bu noktayı ne hükûmete ve ne de telgraf memurlarına hissettirmemek lâzımdır. İşbu telgrafın alındığı bildirilecektir. Üçüncü Kolordu, Yirminci Kolorduya ve bu da Onikinci ve Ondördüncü Kolorduya, ve o da Bekir Sami Beye; Onbeşinci Kolordu, Onüçüncü Kolorduya ulaştıracaktır. İşbu telgrafın ulaştığı, aynı suret ve tarik ile bildirilecektir.»

Harbiye Nazırı ile yapılan telgraf yazışması da Mustafa Kemal Paşanın verdiği şu son cevapla kapandı:

«Ermenistana vâdedildiğini bilmekle heyecan ve galeyanda bulunan Vilâyatı Şarkiye ahalisi arasından çıkıp gelmek hususundaki teklifi devletlerini ifada, iradei şahsiyemi istimalden mânen ve maddeten memnu bulunuyorum. Vaziyetin takdirini, müsellem olan fetanet ve nüfuzu nazarı samilerine arzeylerim efendim.»

Mustafa Kemal Paşa, artık azledileceğine muhakkak nazarıyle bakıyordu. Bir aydan beri sürüp giden bu oyalama siyase-

tinin elbet bir sonu olacaktı. Arkadaşlarına ne dereceye kadar güvenebileceğini anlamak ve onları, hükûmetin kendi hakkında vereceği karara hazırlamak istedi. Haziran ayında Amasyada, Ali Fuat Paşa, Albay Refet ve Rauf Bey ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini de Erzurumdaki arkadaşlariyle yapmayı zarurî görüyordu. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve onunla beraber gelen sabık İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Ordu karargâhında Binbaşı Hüsrev (Gerede), Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Erzurum Valiliğinden azledilen Münir, Bitlis Valiliğinden ayrılan Mazhar Müfit, Mustafa Kemal Paşanın isteği üzerine toplandılar.

Mustafa Kemal Paşa durumu anlattı. Arkadaşları düşündüler, görüştüler ve askerlikten ayrılsa bile kendisi ile beraber olduklarını söylediler. Paşa, bu toplantıda liderlik meselesinin de çözülmesini istiyordu. Onlara seçme hakkı tanıyor ve rahat konuşuyordu :

«Mevzuubahis ettiğimiz vaziyetin talep ettiği adamın, diğer bir çok noktai nazarlardan dahi, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi, bir iddia mevcut değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zarurî olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden talep ettiği tarzda harekete muvafakat etsin» dedi.

Bu konuşma, arkadaşlarına karşı saygılı ve nâzik olmak endişesinden fazla bir şey ifade etmiyordu. İhtilâlin lideri elbette Mustafa Kemal Paşa olacaktı. Evvelâ, ikinci plânda kalmaya yaratılışı elverişli değildi. Buna razı olamazdı. Sonra, o günkü durumun kendisinden talep ettiği tarzda harekete muvafakat edecek tek adam, O idi.

Düşündüler ve Mustafa Kemal Paşayı lider olarak seçtiler.

Mustafa Kemal Paşa son sözünü söyledi :

«Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, mâfevk kumandan imişim gibi emirlerimin ifası, muvaffakiyet için esas şarttır.»

İhtilâl yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Fakat, işler bâzı safhalarda çok ağır ilerliyor, bâzı yönlerde çözüntüler oluyordu. 10 Temmuzda toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi için henüz pek az delege gelmişti. Bu yüzden kongrenin belli günde

açılması mümkün değildi. Geri bırakıldı. Birçok vilâyetlerde, Sivas Kongresine katılacak delegelerin tesbiti yapılamıyor ve gereken ilgi gösterilmiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bu can sıkıcı meselelerle uğraşırken Amasya kararlarına katılan kumandanlar arasında çözülme işaretleri başgöstermişti. Kumanda hiçbir suretle bırakılmayacak iken, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa izinli olarak Konyadan İstanbula gitmişti. Anadoludaki en büyük rütbeli kumandanın bu hareketi diğerlerine kötü bir örnekti. Mustafa Kemal Paşa, bundan son derece endişe duymuştu. Kumandanları uyarmak için 7 Temmuzda, umumî bir tebligatta bulundu. Kumandanın hangi şartlar altında bir başkasına terkedilebileceğini, Amasya kararlarında olduğu gibi, tekrarladıktan başka, orduya ve sivil memurlara şu görevleri ve direktifleri verdi :

«İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül ve taazzuv etmiş olan millî kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden masundur. Devlet ve millet mukadderatında, iradei milliye âmil ve hâkimdir. Ordu işbu iradei milliyenin tâbi ve hâdimidir.»

«Bütün mülkiye memurları, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin, ordu gibi meşrû yardımcılarıdır.»

«Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüsatın zaaf ve dağılmasına sebep olarak herhangi bir tesir ve müdahaleyi, ordu, kat'iyyen menedecektir.»

«Hükûmet, herhangi bir kıt'a ve teşkilâtı askeriye ve milliyemizi ilgaya emir verirse, kabul ve tatbik edilmiyecektir.

Mustafa Kemal Paşanın bu tebligatının ertesi günü, 8 Temmuzda, hükümetin kararı gereğince Harbiye Nezaretinden orduya şu emir veriliyordu :

«Her ne nam ile olursa olsun hususi bir takım teşkilât vukuuna ve ahaliden bu uğurda malî ve bedenî taleplerde bulunulmasına ciheti askeriye ve mülkiyece kat'a meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında şiddetli takibat yapılması Meclisi Vükelâ kararıyle tâmim olunur.»

Hükûmetin ve Mustafa Kemal Paşanın kararları ve tâmimleri çatışma hâlinde idi. Paşanın, yalnız yukardaki tebligatı, vazifesine son verilmesi için yeter bir sebepti. Saraydan zaten bir dâvet telgrafı almış bulunuyordu. İstanbulun sabrı tükenmiş olacak ki, buna cevap beklemeden 8/9 Temmuz gecesi şu telgrafı verdiler :

«Memuriyeti aliyelerine hasbelicap son verilmiş olduğundan hemen bilâteahhur Dersaadete avdetleri iradei hazreti padişahi iktizasındandır efendim.»

Serkâtibi Şehriyari
Ali Fuat»

Böylece gerilen ip kopmuş oluyordu. Harbiye Nezaretinin, İstanbul'a dönmesi için ilk emri 8 Haziran tarihlidir. Demek ki, Mustafa Kemal Paşa ancak bir ay zaman kazanabilmişti. Bu bir ayın muhasebesi, kazanılan vaktin israf edilmeyip çok iyi kullanıldığını göstermektedir. Şimdi en güzel jesti yapmanın sırası idi. Aynı gece telgraf başında Harbiye Nezaretine ve Saray Başkâtipliği vasıtasiyle de padişaha askerlikten de istifa ettiğini bildirdi.

Vaziyeti, orduya ve bütün millete bildirmek, fakat, bunun ters etkilerini de hesaba katmak gerekiyordu. İstanbul, nasıl olsa her tarafa tâmim ederek başlangıç hâlindeki ihtilâle indirdiği darbeyi duyuracaktı. Mustafa Kemal Paşa, yalnız olmadığını gösterebilirse, rütbe ve memuriyetinden ayrılmakla, sarsılması beklenilen nüfuz ve tesirini kısmen kurtarabileceğini düşündü. Sabık Bahhiye Nazırı Rauf Beyin imzasını taşıyan bir beyanname, o gün için bu hususu sağlayabilecek en etkili çare idi. 9 Temmuzda, 3. Ordu Kurmay Başkanlığı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı Rauf Beyin vedâname ve beyannamelerini, **«vatanın en ücra köşelerinde bilcümle evlâdı vatana aynen tebliği»** temennisiyle tâmim etti.[35]

Hükûmet Mustafa Kemal Paşa ile beraber bazı arkadaşlarını da tasfiye etmeyi ihmal etmemişti. III. Kolordu Kumandanı Refet Beyin yerine bir İngiliz gemisi ile Albay Selâhattin Bey gönderilmişti. Refet Bey, hem hükûmeti ile çatışmayı istemediğinden, hem de Selâhattin Beye güvendiğinden kumandayı derhal teslim etti. Bu arada Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey[36] de görevinden uzaklaştırıldı.

Bu kritik günlerde Mustafa Kemal Paşayı oldukça üzgün ve telâşlı görmekteyiz. Bilhassa Refet Paşanın kumandanlığı terk

---

[35] Bu vedanâme ve beyanname için Bak: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 2, Vesika: 37.

[36] Refet Beyin arkadaşı ve Mustafa Kemal Paşanın çok güvendiği bir idareci idi. Samsun Mutasarrıflığına Mustafa Kemal Paşanın teşebbüsü ile tâyin edilmişti.

etmesi aralarında birçok yazışmaya sebep olmuştu. Refet Paşa telgraflarında endişeyi gerektirecek birtakım lâflar ediyordu. **«Şahsım hakkında hiç bir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır»** diyor ve bazı belirsiz ifadelerden sonra Mustafa Kemal Paşaya şu soruyu soruyordu:

«Alman sulhü ve şarktaki sükûnet, vaziyetin inkişafına intizaren bizim de ihtiyatkâr bulunmakl ımızı icap ettirmiyor mu?»

Sanki işin başından beri Mustafa Kemal Paşa ile beraber değilmiş gibi bir telgrafında da **«Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım, veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım.»** tavsiyesinde bulunuyordu. Halbuki program vardı, kararsız olan kendisi idi ve ihtilâl açığa vurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılması suretiyle Anadolu İhtilâli en önemli imtihanını veriyordu. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa **«ben ve kolordum emrindeyiz»** demişti. XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Ankara'dan gönderdiği bir telgrafta Mustafa Kemal Paşanın kutsal askerlik mesleğinden ayrılmasının doğurduğu üzüntüyü belirttikten sonra, kendilerinin de gerektiğinde aynı şeyi yapacaklarını ve sonuna kadar beraber olduklarını bildiriyordu. III. Kolordu Kumandanlığı görevine yeni başlamış olan Albay Selâhattin Beyin durumu henüz pek aydınlığa çıkmamıştı. Konya'da 2. Ordu Müfettiş Vekili ve XII. Kolordu Kumandanı olarak bulunan Albay Selâhattin Bey[37] ordu müfettişliği kıtaatı namına üzüntüsünü bildiriyor ve başarı dileğinde bulunuyor, Mustafa Kemal Paşanın muhterem ellerinden öptüğünü bildiriyordu. Harb Tarihi Vesikaları arasında aslını gördüğümüz bu telgrafın müsveddesinde **«ve bu babda kavlen ve fiilen müzaharette bulunacağımızı arz ve kesbi fahreylerim efendim.»** cümlesi çizilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Albay Selâhattin Bey bu cümleyi ve daha buna benzer çizilmiş bazı tâbirleri fazla cömertlik saymıştır. Vatanseverliğinden şüphe etmiyoruz. Fakat cesareti ve idraki Mustafa Kemal Paşayı sonuna kadar takip etmeye yetmediği için o da Cemal Paşa gibi «Allahaısmarladık» bile demeden İstanbul'daki yeni vazifesine başlamak üzere Konya'dan ayrılmıştır. Diyarbakır'daki XII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Beyin ihtilâle hiç yatkınlığı yoktu. Mustafa Kemal

[37] III. ve XII. Kolordu Kumandanlarının adı Selâhattindir. Biri Çolak Selâhattin diye anılır.

Paşanın bilhassa askerlikten ayrıldıktan sonra verdiği emirleri yapıp yapmamakta kararsız idi. Mustafa Kemal Paşa ile Dahiliye Nezaretinden gelen emir ve tâlimatın birbirini tutmadığını belirterek Harbiye Nezaretinden nasıl hareket edeceğini soruyordu.

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılmasını takip eden günler her bakımdan endişe verici olaylar dolu idi.[38]

Sadrâzam Damat Ferit Paşa, barış konferansı için gittiği Paris'ten yeni dönmüştü. Kendisinin memlekette bulunmadığı 1,5 ay içindeki olayları öğrenince yayınladığı bir tâmimde; Anadolu'yu saran **«ihtilâlkâr hareketler»** için teessüflerini bildiriyor ve toplanacak millî kongrenin önlenmesini ihtar ediyordu. Sivas Kongresine delege seçmekteki güçlükleri, bu tâmim bir kat daha arttırmış oldu. Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Kumandanları aracılığiyle her vilâyet ile teker teker meşgul oluyor ve delegelerin bir ân önce tesbit edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Beri taraftan, Erzurum Kongresi hazırlıkları da tammalanmıştı. Fakat doğu illerinden gelen delegeler bu kongrenin açılmasına yetecek sayıyı bulmamıştı. 10 Temmuz'da toplanamıyan kongre nihayet yeni delegelerin gelmesi ile ancak 23 Temmuz'da çalışmaya başlayacaktı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HALK LİDERİ OLUYOR

Mustafa Kemal Paşa askerlikten ayrıldıktan sonra Erzurum Kongresine daha çok önem vermeye başlamıştı: **«Evvelâ; ben behemehal kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin millî iradenin faaliyete geçirilmesi ve milletin bizzat fiilen ve silâhlı olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak gereğine inanıyordum. Bu esaslı noktaları takdir ve tesbit ettirebilmek için Kongrede tenvir ve irşat ve bizzat idare suretiyle çalışmamı lüzumlu görüyordum.»** diyordu.[39]

Erzurum Müdafaai Hukukçularının gösterdiği anlayış sayesinde Mustafa Kemal Paşa kolaylıkla kongre delegesi ve başkanı oldu.[40]

---

[38] Hükûmet Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyi tevkif ettirmek istemiş, fakat, Kâzım Karabekir Paşa bu hususdaki emri reddederek yapmamıştır.

[39] Nutuk, Cilt I. S. 69.

[40] Cevat Dursunoğlu'nun Millî Mücadele'de Erzurum adlı kitabında bu hususta geniş açıklama var.

Kongreye kolaylıkla girdiği hâlde, Mustafa Kemal Paşanın kongre tarafından seçilecek Heyeti Temsiliyeye dahil olup olmaması ve Heyeti Temsiliye Başkanlığı, arkadaşları arasında bile üzerinde durulan en önemli bir konu hâline gelmişti. Bazı kimseler Mustafa Kemal Paşanın bu kadar önde görünmesini mahzurlu buluyorlardı. Halbuki, Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliye Üyeliğine ve bu Heyetin Başkanlığına seçilmesi O'nu liderliğe götürecek yolun ilk dönemeç noktasıydı. Bu bakımdan, mutlaka bu dönemecin aşılması gerekti. Mustafa Kemal Paşa bu konuda şöyle demektedir:

«Gerçi benim alenen ortaya atılmamda ve bilûmum millî ve askerî harekâtın başına geçmemde şüphesiz mahzur vardı. Fakat o mahzur, başarısızlık hâlinde herkesten önce ve herkesten çok en büyük azaba duçar edilmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskaca bir milletin hayat ve mematı söz konusu olurken vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmesine mahal var mıdır?»

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliyeye seçilmesindeki mahzuru, bu sözleri ile yalnız kendi açısından ele almış oluyordu. Halbuki onun Heyeti Temsiliyeye ve bilhassa Heyeti Temsiliye Başkanlığına seçilmesine taraftar olmıyanlar, bir başarısızlık hâlinde Mustafa Kemal Paşanın âkıbetini değil, hükûmetin gazabını üzerine çekmiş bir kimsenin başta görünmesinden millî hareketin uğrayacağı zararları düşünüyorlardı. Kongrenin devam ettiği sırada, 5 Ağustos akşamı, Mustafa Kemal Paşa en yakın arkadaşları ile bir grup toplantısı yaptı. Arkadaşlarının kesin kanaatini öğrenmek istiyordu. Herkesin bu hususdaki fikrini, düşünmeksizin ve biri bitirip biri başlamak üzere yazmasını söyledi. Bir tabaka sarı kâğıt üzerine herkes düşüncesini yazdı. Ortaya çıkan netice şu idi:[41]

«Mustafa Kemal Paşa Hazretleri noktai hücum teşkil ettiği cihetle Heyeti Temsiliyeye girmemesi, eğer Kongre âzası ekseriyetle müşarünileyhin intihabına talip ve taraftar ise mutlaka kabul ile reddolunmaması, Rauf Beyefendi Heyeti Temsiliyeye girerek manzumei dahiliyi elinde tutması ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması (herhalde bu noktada müşarünileyhe fedakârlık düşer) ve bu suretle Heyeti Temsiliyede cereyan edecek

[41] Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, S. 101 - 103.

malûmat ve mukarrerata heyeti mahsusamızca vakıf bulunulması ve ecnebilerin müracaatına karşı haizi kelâm ve mâruf bir simanın görünmesi.»

Kâzım Dirik
5/Ağustos/335

«1 — Heyeti Temsiliye, vilâyat ve müstakil sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle millî bir kuvvet gösterilebilir.

2 — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahsiyetlerin girmesi, harekât ve teşkilâtı milliyenin bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olmaz.»

Hüsrev (Gerede)

«Heyeti Temsiliyeyi teşkil edecek zevat, bu ismin icabettireceği umur ve hususatı tedvir için, lâzım gelen evsafı haiz ise o hâlde Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesine lüzum görmem. Fakat aksi takdirde istihdaf edilen gaye zirü zeber olacağından herhalde Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesini lâzım değil, elzem bulurum.»

Mazhar (Kansu)

«Heyeti Temsiliye buradaki kongre âzaları tarafından intihap olunmayıp vilâyet veyahut elviyei müstakile Heyeti Merkeziyeleri tarafından intihap olunmalıdır. Vilâyetler ikişer, müstakil livalar birer kişi intihap etmelidir. Heyeti Temsiliyeye Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin dahil olması fikri aleyhinde olduğumu arzetmiştim. Ancak, mazbut ve muktedir adamların intihap olunamıyacağı mütalâasına mebni Rauf Beyefendinin ve hattâ Süreyya Beyefendinin dahil olmasını tecviz etmekteyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas Kongresinin neticesine kadar serbest bir hâlde bulunmalıdır.»

İbrahim Tali (Öngören)

«Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin Heyeti Temsiliyede bulunmasında lüzum ve menfaat vardır. Bulunmadıkları surette hiç bir kıymeti haiz olmayacak olan Heyeti Temsiliyeden bir hizmet ve menfaat varit değildir. Meydana gelen bu ittihat, derhal inhilâl edecek, kuvvet dağılacaktır. Paşa ile Rauf Bey Heyette bulundukları surette gerek şahıslarına, gerek bu cemiyete vukubula-

cak taarruzlar daha sehil defedilir. Kongrenin arzuyu umumisi de müşarünileyhimanın herhalde Heyeti Temsiliyeye dahil olmaları cihetindedir.»

5/Ağustos/1335
11,30 sonra
İbrahim Süreyya (Yiğit)

Mustafa Kemal Paşa ise, kendisinin dahil olmayacağı bir Heyeti Temsiliyenin, tasarlanan işleri yapabileceğine inanmıyordu. **«Millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiç bir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişi güzel zevattan teşekkül edecek herhangi bir Heyeti Temsiliyeye mevzuubahis olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi.»**[42]

ERZURUM KONGRESİ

Kongre 23 Temmuz günü açıldı. O zamanın idarî taksimatına göre Doğu Anadolu; Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elâziz, Diyarbakır ve Mardin vilâyetlerinden müteşekkildi. Bu 7 vilâyetten başka Sivas da kongrede temsil edilecekti. Elâzız, Mardin ve Diyarbakır delegelerini Valiler Erzuruma gelmekten alıkoymuşlardı. Bu suretle Erzurum Kongresi 5 vilâyetin katılması ile ve 54 delege ile açıldı. Bitlis 3, Erzurum 23, Sivas 10, Trabzon 16, Van 2 delege ile temsil ediliyorlardı. Delegelerin meslekleri itibariyle tasnifi şöyledir:

17 çiftçi ve tüccar (eşraftan), 5 emekli subay, 4 emekli memur, 5 öğretmen, 4 gazeteci, 5 hukukçu (dâva vekili, avukat), 2 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı (hoca, müftü, şeyh), 3 eski meb'us, 1 kumandan (Mustafa Kemal Paşa), 1 eski nazır (Rauf Bey).

Erzurum Kongresinin 14 gün sürmesi delegelerin işi değeri kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir. Kongre vatanın parçalanmak ve yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu kabul etmiş ve şu sonuca ve kararlara varmıştır:

a) Millî iradeye dayanmayan hükümetler bu tehlikeye çare olamazlar. Bu hükümetler ihtimal kı daha ağır ve hazmedilemiyecek kararlara da boyun eğeceklerdir.

b) Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tâyin ettiği bu tarihî

[42] Nutuk, C. S. 70.

çağda hükûmetin de millî iradeye tâbi olması lâzımdır. Onun için hükûmet millî meclisi hemen toplantıya çağırmalıdır.

c) Doğu Anadolu mukaddesatını kendi kendine muhafaza ve müdafaa etmek zorundadır.

Yabancı kuvvetlerin baskısı altında hükûmet eden bir heyetin icabında Doğu Anadolu'yu feda edebileceğini düşünerek bu takdirde takip edilecek yol, Kongrece şu şekilde tesbit edilmiştir:

«... terk ve ihmal olunduğu tahakkuk eylediği hâlde mukaddes hilâfet ve Osmanlı saltanatına olan bağlılığımızı muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal Doğu Anadolu'da geçici bir idare teşekkül edecektir.»

Geriye başka bir ihtimal daha kalıyordu. Osmanlı hükûmetinin inhilâl etmesi. Kongrenin buna karşı kararı, diğer vilâyetlerle işbirliği yaparak vatanı kurtarmak, fakat bu mümkün olamazsa Doğu Anadolu'yu münferiden müdafaaya devam etmek idi. Zaten Doğu vilâyetleri, Trabzon vilâyeti ve Canik Sancağı, Osmanlı camiasının bölünmez birer parçası olarak kabul ve ilân ediliyordu. Bu bölgenin Rumluk ve Ermenilik iddialarına karşı maddî mânevî bütün vasıtalarla müdafaası kararlaştırılmıştı. Hattâ İtilâf Devletlerinin bu hususdaki teşebbüslerinin de reddedileceği ve alınan kararda tereddüt gösterilmiyeceği açıkça belirtilmiş bulunuyordu.

«İşgal altında bulunup iradelerini kullanmıyan ve serbestçe gösteremiyen mahallerdeki dindaşlarımızı, bu zorlayıcı şartlar kalkıncaya kadar mâzur göreceğiz.»

«Kongrece alınan ve milli vicdana uygun olan kararlar ve esaslar aleyhinde sözle, kalemle, fiille herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından kötü açıklamalar ve telkinlerde bulunulduğu takdirde bu gibi davranışlar bütün mânasiyle millet ve vatana hıyanet ve cinayet sayılacaktır.»

Kongre, Doğu Anadolu için tehlikeli bir çözülmeye ve karışıklığa sebep olacağı düşüncesiyle, halkın muhaceretini de yasak etmiştir:

«Heyeti Temsiliye tarafından bildirilmedikçe muhaceret memnudur.»

Türk halkı böylece yerinde tutulmak istenirken, hıristiyan unsurlara birtakım yeni imtiyazlar verilmesinin de kabul oluna-

mayacağı ifade edilmiştir. Fakat, onlara karşı gerekli teminat gösterilmiş, can, mal ve ırz dokunulmazlığı kongrenin umumî kanaati olarak belirtilmiştir.

Kongrenin tesbit ve ilân ettiği esaslardan biri de, Harbin galibi batılı büyük devletlerle kurulacak ilişkileri ifade eden kısımdır. Evvelâ, Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihteki Türk sınırının tanınması isteniyordu.[43] Sonra da, bu sınırlar içinde tam istiklâl şart koşuluyordu. Milliyet esaslarına saygılı ve Türkiye'ye karşı istilâ arzusu beslemeyen herhangi bir devletin, teknik, ekonomik ve endüstri sahalarında yapacağı yardımın memnuniyetle kabul edileceğini belirten Kongre, en geniş anlamiyle Türk milletinin iyi niyetlerini ifade etmiştir.

Kongre, «Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millî Cemiyeti»nin adını **«Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti»** olarak değiştirmiş ve bu isim Sivas Kongresine kadar kullanılmıştır.

Kongre beyannamesi, memleketteki ecnebi mümessillere; kumandanlara, vilâyetlere verilmek suretiyle her tarafa yayıldı.

Kongrenin bu sonuçlara ulaşmasında Mustafa Kemal Paşanın ve Rauf Beyin büyük etkisi olmuştur. Gerçi Doğu Anadolu aydınları ve eşrafı memleketin savunulması için kesin karar sahibi idiler. Fakat Mustafa Kemal Paşa bulunmasa idi, kongrede; savunmanın bütün memleketi kapsamak üzere düşünülmesi, hükûmetin millî iradeye dayanması şart, millî meclisin toplanması fikri ve kararların mazbut bir şekilde açık ve net olarak kaleme alınması, kanaatimizce mümkün olmazdı. Mustafa Kemal Paşa kongrede okuduğu açış nutkunda bu hususları kısmen belirtmiş ve kongre boyunca da delegelere dolaylı veya dolaysız şekilde telkin etmiştir. Esasen, alınan kararların dikkatle incelenmesinde, Mustafa Kemal Paşanın daha önce açıklamış olduğu fikirler kesin bir şekilde sezilmektedir.

Kongre, Heyeti Temsiliye Üyeliğine aşağıdaki kimseleri seçti:

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi (eski Erzurum Meb'usu ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı), İzzet Bey (eski Trabzon Meb'usu), Servet Bey (eski Trabzon meb'usu), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendi Şeyhi), Bekir Sami Bey (eski Beyrut Valisi), Sadullah Efendi (eski Bitlis Meb'usu), Hacı Musa Bey (Mutki Aşireti Reisi).

[43] Misakı Millî hudutları diye anılmaktadır.

Kongre, teşkiltın amacını ve yönetim biçimini gösteren bir tüzük yapmıştı. Tüzük, yalnız kumandanlara ve güvenilir sivil makamlara şifreli telgrafla kısım kısım bildirildi. Tüzüğün bu makamlar tarafından çoğaltılarak her yere yayılması istenlyordu. Kongrece, propagandaya çok önem verilmişti. Bu sebeple, Kongreden sonra Erzurumda kalanlar tarafından, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, yurdun her tarafında tanıdık kimselere özel mektuplar yazıldı. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Harbinde Bitlis ve Diyarbakır bölgesinde Kolordu ve Ordu Kumandanlıkları yapmıştı. O zaman tanıştığı aşiret reislerine, şeyhlere ve eşrafa mektupla dâvayı anlatıyor ve kendilerinden yardım istiyordu. Bütün bu propaganda faaliyeti günlerce sürdü.

İHTİLÂLİ BALTALAYAN BİR GÖRÜŞ

Türkiye'nin kurtuluşu için üç ayrı görüş çarpışıyordu. Birincisi, kadere rıza göstermekten ve ne kurtulabilirse kabul etmekten başka çare olmadığı görüşü idi. Padişah ve en güvendiği adamlarının sahip oldukları bu görüş, uysal bir politika güdülmesini gerektiriyordu. Bunlar kurtarılabilecek olanın muhafazası için de İngiliz himayesini zorunlu kabul ediyorlardı. İkincisi, Mustafa Kemal Paşanın görüşü: Kadere karşı direnmek ve Türkiye'yi, bir ihtilâl ile kurtarmak. Bu iki karşıt görüşün ortasında, aydın geçinen ve milliyetçi kanada dahil bulunan birçok ünlü asker ve sivil kimselerden müteşekkil grupun, kurtuluş için düşündükleri yol, üçüncü görüş biçimi idi. Bunlar Amerikan mandasına taraftar idiler ve Türkiye'nin kurtuluşunun tek çıkar yolunu mandada buluyorlardı. Uzun bir zaman manda meselesi milliyetçi aydınları uğraştırmış ve sert tartışmalara sebep olmuştur. Anadolu İhtilâli için birinci görüş tehlike olmaktan çok, tahrik edici nitelikte idi. Fakat manda fikri, ihtilâl fikrine büyük bir tehlike teşkil ediyor ve ihtilâli dejenere etmek istidadı gösteriyordu. Bu bakımdan manda meselesi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Erzurum Kongresi devam ederken ve kongreden sonra, Amerikan mandası meselesi bir hayli alevlenmiş ve uzun boylu yazışmalara vesile olmuştur. İstanbul'daki milliyetçi Türk aydınlarının büyük çoğunluğu, kurtuluşu, Amerikan mandasında görüyordu. Temmuz başlangıcından beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'daki millî hareketin sözcülüğünü yapmağa başlaması ve özellikle Erzurum Kongresinin yankıları, İstan-

bul'daki milliyetçi grupu Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmaya zorlamıştı. Bunlar, Mustafa Kemal Paşaya fikirlerini telkin etmek istiyorlardı. Yakında toplanacak olan Sivas Kongresi Amerikan mandasını isterse, Anadolu'nun da İstanbul'daki manda taraftarı aydınlarla aynı fikirde olduğuna Amerikalılar inandırılmış olacaktı.

Amerikan mandası görüşü etrafında toplananların inançları şu esaslara dayanıyordu:

Emperyalist Avrupa devletleri karşısında haklarımızı savunacak imkânlara sahip değiliz.

Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle kuvvetli devletler tarafından yapılacak sürekli baskı ve müdahalelere küçük ve zayıf bir Türkiye karşı koyamıyacaktır.

Modern bir millet ve devlet hâline gelebilmek için lüzumlu para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Böyle bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir. Filipin buna canlı bir örnektir.

Dış rekabetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir hâmiye ihtiyacımız var. Bunu ancak, Avrupa dışında ve Avrupadan kuvvetli bir devlet yapabilir.

Amerika müstemlekeci bir devlet değildir. Diğer belâları uzaklaştırdıktan sonra, yalnız Amerika ile karşı karşıya kalırız ve onunla uğraşmak daha kolay olur.

Amerikan idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı ve çok ahenktar bir surette bir arada tutmasını biliyor.

Manda taraftarları, memleketin parçalanmasının bu suretle önleneceğine inandıkları gibi, çoğunluğu, istiklâl ve hükümranlık haklarından da fazla bir şey kaybedilmeyeceğini sanıyorlardı. Türkiye'nin dışarda yine temsil olunacağı, içişlerini dilediği gibi idare edebileceği, fakat Amerinka'nın, mandater devlet olarak Türkiye'yi sadece koruyacağı ve kalkındıracağı ümit ediliyordu.

Osmanlı Devletinin siyasî meselelerini yerinde incelemek için Türkiye'de bir Amerikan Kurulu vardı. Kurul, Filistin ve Suriye'yi dolaşmış, ora halkının eyilimini öğrenmişti. İstanbul'da da Türk aydınlariyle, devlet adamlariyle ve siyasî partilerle temas edip Türk kamu oyunu anlamaya çalışıyordu. Amerikan Kurulu yakında Türkiye'den ayrılacaktı. Mandacılar, Sivas Kongresi yapılıncaya kadar Kurulu İstanbul'da tutmaya uğraşıyorlardı.

İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında Albay Kara Vasıf,

faal bir rol oynuyor ve kısmen Anadolu milliyetçilerinin İstanbul temsilciliği görevini yapıyordu. İstanbul ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki irtibat da, bu sebeple Kara Vasıf'ın üzerinde idi.[44] Daha Temmuz başlarında Kara Vasıf, Amerikan mandası hakkındaki eyilimi Mustafa Kemal Paşaya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, 19 Temmuz'da yazdığı cevapta, manda fikrinin istiklâl ve hâkimiyet esaslarile nasıl bağdaşabileceğine dikkati çekmiş ve Amerikalıların sadece ekonomik ve teknik yardımının sağlanması üzerinde durulmasını tavsiye etmişti. Bundan başka, böyle bir ciddî meselede, millet namına konuşmaya kimsenin, hattâ bugünkü hükûmetin bile yetkili olmadığını belirterek şöyle demişti:

«Millî kanaatin ve arzunun belirme»ini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz caiz değildir.»

Erzurum Kongresi manda fikrini kabul etmemişti. Ancak ekonomik ve teknik yardıma taraftardı. Kongrenin ilk günlerinde, İstanbul'dan Amasya'ya gelen eski valilerden Bekir Sami Bey de, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta, Amerikan mümessili ile görüştüğünü, mandanın faydalarını ve şartlarını bildirmişti. 26 Temmuz'dan 3 Ağustos'a kadar Mustafa Kemal Paşa ile Bekir Sami arasında manda meselesi telgrafla tartışılmıştı. Mustafa Kemal Paşanın sorduğu soruları Bekir Sami Bey uzun uzadıya cevaplandırıyor ve Mustafa Kemal Paşayı Amerikan mandasının gerekliliğine ve faydasına inandırmaya çalışıyordu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa şu soruyu sormak zorunda kalmıştı:

«Lehimizde bu kadar şerait dermeyanına müsait bulunacak olan Amerikan Hükûmeti, bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine, yânî buna katlanmasına mukabil Amerika namına ne gibi faydalar ve menfaatler temin etmiş olacaktır?»

Bekir Sami Bey, işte bu soruyu cevaplandıracak durumda değildi. Amerikalılar ile cereyan eden müzakerelerin hususî mahiyette olduğunu, bu sebeple manda şartları hakkındaki fikirlerinin henüz belli olmadığını bildirmişti.

Halide Edip, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşaya yazdığı 10 Ağustos tarihli mektubunda, Amerikanın, mandaterlikten ne gibi bir fayda umacağını şu satırlarla izah ediyordu:

---

[44] Kara Vasıf ile Mustafa Kemal Paşa Ankara üzerinden Ali Fuat Paşa vasıtasiyle muhabere ediyorlardı.

«Amerika, doğuda mandaterliğe ve Avrupada galle almaya taraftar değildir. Fakat, onların izzetinefis meselesi yaptıkları, Avrupaya usulleri ve idealleriyle üstün bir millet olmak arzusundadırlar. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupaya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.»

İstanbul'daki aydın çevre, memleketin kurtuluşu için tek çıkar yol olarak Amerikanın mandasını düşünürken, Mustafa Kemal Paşanın delice bir iş yapmasından da endişe duyuyordu. Halide Edib mektubunun son kısmında bu endişeyi nazik bir ifade ile belirtmişti:

«Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekât, dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükûmet ve İngiltere, bunun, hıristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerikaya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her ân bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî hareket sür'atle ve müsbet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerikada hemen yardımcı bulacağını yine çok mühim çevreler temin ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hattâ, Kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvamızda yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve yok olma korkusu karşısında, kendimizi Amerikaya müracaata mecbur görüyoruz. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve savaş devri artık geçmiştir. Gelecek için inkişaf ve vahdet muharebesi açmaya mecburuz. Hududunda bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve medenileşme muharebesinde kaç tane şehidi var. Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin müştereken, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.»

Sultanahmet mitinginin ateşli hatibi, bu aydın ve milliyetçi

Türk kadını, yalnız kişisel fikirlerini değil, 1919 Ağustosunda İstanbul'un Milliyetçi çevresinin görüşünü yansıtıyordu. Anadoludaki millî hareketin göstereceği en olumlu istek, onlara göre Amerika mandası idi. Memleketi belki kurtarabileceğini umdukları azim ve irade sahibi bir iki adamın, ancak **«geniş kafalı»**, **«uzakları gören»**, **«düşünüp çalışan»** kimseler olurlarsa bu işi başarabileceklerini, satırlar arasına dikkatle yerleştirmişlerdi. Onlar için, sergüzeşt ve savaş devri de geçmiş olduğuna göre, geniş kafalı ve düşünen insan sayılabilmek için Mustafa Kemal ve Rauf'un da kendileri gibi düşünmeleri gerekiyordu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa hiç bir noktada onlarla beraber değildi. O, millî bir savaşın başlangıcında bulunuyordu. Diğerleri, zamanla olaylar geliştikçe gerçekleri anlamaya başlayacaklar ve Mustafa Kemal Paşanın yanında yer alacaklardı. Şurası muhkkaktır ki, Halide Edib'in mektubunun yazıldığı ve okunduğu günlerde, geniş kafalı ve uzakları gören bir insan vardı: Mustafa Kemal.

Ali Fuat Paşa vasıtasiyle İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşaya gönderilen mektuplar ve basılı raporlar, **«Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmi, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok kimsenin görüşlerine uygun olup, bütün fırka ve cemiyetlerin fikirleri yoklandıktan sonra, çoğunluğun kanaatine göre tanzim edilmiş»**di.[45]

Amerikan mandasının gerekliliğini açıklayan basılı raporu ve Halide Edib'in, Kara Vasıf'ın mektuplarını, Ali Fuat Paşa özetliyerek Mustafa Kemal Paşaya telgrafla bildiriyordu. Asıllarını da Sivasa gönderecekti.

Telgrafla, Mustafa Kemal Paşaya ulaştırılan bu özetlerde, Sivas Kongresinin toplanmasında acele edilmesi tavsiye olunuyordu. Bu kadar siyaset adamı, ünlü paşalar, değerli aydınlar manda fikrinde birleştiklerine göre Mustafa Kemal Paşanın da onlara uyacağı ve Sivas Kongresinden istenilen kararın çıkarılacağı İstanbul'da tabiî görülüyordu. Manda taraftarları Mustafa Kemal Paşaya âdeta baskı yapmaya başlmışlardı. 17 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta, manda için İstanbul'da büyük temaslar olduğu belirtiliyor ve Mustafa Kemal Paşanın bu konuda genel bir emir vermesi isteniyordu. Bunu yapmadığı takdirde İstanbuldaki çalışmaların devam edeceği, dolayısiyle tatsız bir durumun hasıl olacağı hususunda Mustafa Kemal Paşanın dikkati çekiliyordu.

[45] XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın 14/8/1919 tarihli telgrafı.

Manda taraftarları bir hayli kalabalıktı. Buna rağmen, Sivas Kongresine dâvalarını kabul ettirmek için çok uğraşacaklar, fakat, muvaffak olamıyacaklardı.

DOĞU VE BATI ANADOLU
TEŞKİLÂTININ İLK TEMASI

Erzurum Kongresinin devam ettiği günlerde Batı Anadolu'da da millî kongreler yapılıyordu. Bu bakımdan Ağustos ayı Anadolu İhtilâlinin bölge kongreleri ile olgunlaştığı bir ay sayılmak gerekir. Temmuz sonunda Erzurum ve Balıkesir Kongrleri, daha sonra Ağustosta Nazilli ve Alaşehir Kongreleri, doğuda ve batıda, Anadolu halkını temsilen millî kurtuluşu hazırlamaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, batıda olup bitenlerle de ilgilenmekte idi. Erzurumda 24 Ağustos'ta, Ali Fuat Paşa vasıtasiyle Alaşehir Kongresi Başkanlığına aşağıdaki telgrafı yazdı:

«Alaşehir'deki toplantı bütün doğu vilâyetleri halkı üzerinde pek samimî bir tesir uyandırmaktadır. Esasen İzmir için kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve varlığı ile yardımcıdır. Hissiyatımızın mezkûr heyete duyurulmasına yüksek tavassutlarınızı rica ederim.»

Bu telgrafın Alaşehir'e kongre dağıldıktan sonra ulaştığı, kongre kararlarında, teşekkür edilecek diğer tebrik telgrafları arasında zikredilmemesinden anlaşılmaktadır. Fakat telgraf yerine ulaşmıştı. **«Balıkesir - Alaşehir Kongreleri Reisi Hacim Muhittin»** imzası ile Erzurum'a aşağıdaki cevap verildi:

«Kardeşler,

Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesinin Balıkesir ve Alaşehir kongrelerine gönderilen samimî teveccühünden son derece memnun kaldık. Her iki kongrenin reisi bulunmaklığım hasebi ile vekâleten arzı teşekkür ederim. Doğudan batıya genişleyen vatansever teşkilâtınızla batıdan doğuya genişleyecek olan nâçiz teşkilâtımızın birleştiği gün gayemizin, vatanın kurtuluşuna yönelmiş vatanperverane teşebbüslerimizin en büyük bayramı olacaktır. Hürmetlerimizin kabulünü rica ederim.»

B. SIVAS KONGRESİNDEN B. M. MECLİSİNE

(4 Eylül 1919 — 23 Nisan 1920)

Erzurum Kongresinin başarı ile sonuçlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verildiği hâlde millî hareketin gelişmekte devam etmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifine muvaffak olunamaması ve nihayet Sivas Kongresi hazırlıkları, Hükûmeti Anadolu olaylarını dikkatle izlemeye zorlamıştı. Parise, barış konferansına gitmiş olan Sadrâzam Damat Ferit Paşa da, Ağustosta İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. Ferit Paşanın gelmesi ile İstanbul'un Anadolu'ya karşı davranışı değişerek birdenbire sertleşmeye başladı. Damat Ferit Paşa Anadolu'da olup bitenleri **«ihtilâlkâr hareketler»** olarak vasıflandırmıştı. İhtilâli büyümeden bastırmak istiyordu. Bu sebeple Ağustos ayında Anadolu İhtilâline karşı gerçekten etkili tedbirler alındığını görmekteyiz. Bu tedbirler şunlardı:

1 — Anadolu'daki millî hareketi ve kongreleri halkın gözünde değersiz bırakmak amaciyle, Millî Meclisin toplanması için seçim hazırlığı emri vermek.

2 — Anadolu'ya, hükûmete bağlı kumandan ve valiler tâyin ederek ihtilâlcileri zaafa düşürmek ve devlet otoritesini sağlamak.

3 — Genelgelerle, uyarmalarla toplanmasına engel olunamıyacağı anlaşılan Sivas Kongresini toplantı hâlinde iken basarak, ihtilâlcileri toptan yakalayıp, millî hareketi başsız bırakmak.

4 — Padişahı, ihtilâlcilere karşı silâh olarak kullanmak.

55 günden beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın da artık Sivas'a hareketi gerekiyordu. Çünkü, Ağustos ayının sonlarına doğru bazı delegeler Sivas'a gelmiş bulunuyorlardı. Kendisinin Sivas'ta beklendiğine dair haberler almaya başlayan Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrıldı.

Sivas Kongresi, bütün Anadolu'yu ve Trakya'yı temsilen toplanacaktı. O hâlde, Sivas Kongresine doğu illerinden de delegelerin katılması gerekirdi. Fakat, henüz yeni dağılmış bulunan Erzurum Kongresinde Sivas Kongresi için delege seçtirmeye havanın elverişli olmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, bu husus üzerinde durmamıştı. Erzurum Kongresine katılan delegeler, daha genel meseleler için, seçildikleri yerlerden yetki almamışlardı. Yine bu sebeple, Erzurum Kongresinin de Sivas Kongresine delege seçmek için kendisini yetkili bulmayacağı meydandaydı.

Mustafa Kemal Paşa, durumu muhakeme ettikten sonra **«yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne kadar pratik değilse, birtakım nazariyeler çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar pratik değildi. En basit ve pratik çare kongrenin seçtiği Heyeti Temsiliyeyi Sivas'a götürüp kongreye sokmaktan ibaretti»** inancına varmıştı. Fakat Heyeti Temsiliye üyeleri dağılmışlardı. Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Beyi, hükümranlık bölgesinden ayırmak mümkün değildi. Eski Trabzon meb'usları Servet ve İzzet Beyler Trabzon'a gitmişler ve Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresine katılma teklifini birer mâzeret bularak reddetmişlerdi. Siirt eski meb'usu Sadullah Bey de ortada yoktu. Nihayet, Mustafa Kemal Paşa, Hoca Raif Efendiyi ve yolu üzerindeki Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendiyi beraberine alarak Rauf Bey ile birlikte Sivas'a gitti.

1919 Eylül ayında bütün gözler Sivas'a çevrilmişti. İki aydan fazla bir zamandanberi, toplanacağı bilinen, Sivas Kongresi, gerek bu kongreye ümit bağlayanlar, gerekse kongrenin toplanmasını istemeyenler tarafından ilgi ve endişe ile bekleniyordu. Mondros Mütarekesinden beri Türkiye'nin siyasî atmosferi hiç bir zaman bu kadar yüksek olmamıştı. Anadolu İhtilâli, ikinci ve belki de en büyük imtihanını Sivas'ta verecekti. 3. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın 22 Haziranda Amasya'dan yaptığı bir tâmim ile **«Anadolu'nun bilvücuh en emin mahalli olan Sivas»**ta toplantıya çağırılan Kongre, aradan geçen zaman ve olaylar sebebi ile çok değişik şartlar altında toplanacaktı. Bir defa, her bakımdan Sivas Anadolu'nun en emin yeri olmaktan çıkmıştı. Bazı yönlerden tehdit altında bulunuyordu. Sonra, kongrenin toplanması millî bir sır olarak gizli tutulamamıştı. Nihayet, Mustafa Kemal Paşa Ordu Müfettişi ve Padişahın Yâveri değildi. Görevine son verilmiş, ordudan ayrılmış ve hakkında tevkif müzekkeresi kesilmiş bulunan alelâde bir vatandaştı. Ancak şu farkla ki, Erzurum Kongresi ile liderlik yolunun ilk dönemecini aşmıştı. Ordu Müfettişi değildi ama, Şarkî Anadolu Vilâyatı Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye Reisi idi.

Bütün çabalara rağmen Sivas'a pek az delege gönderilmişti. Bazı vilâyetlerden, mesafenin uzaklığı sebebi ile delegelerin gelemiyeceği bildirilmişti. Bazı vilâyetlerde ise, delege tesbiti bile yapılmamıştı. Kongrenin açılacağı gün Sivas'ta bulunanlar, bir bakıma, değil Anadolu ve Rumeli'yi, yalnız Anadolu'yu bile temsil edecek durumda görünmüyorlardı. Fakat, kongre geri bırakılamazdı.

1. SİVAS KONGRESİ

Sivas Kongresi 31 delegenin katılması ile 4 Eylül'de çalışmaya başladı. Kongreye katılan delegeler şunlardı:

1 — Mustafa Kemal Paşa,
2 — İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası ve Ankara delegesi),
3 — Hüseyin Rauf (Orbay),
4 — İsmail Hami Bey (Danişment) İstanbul delegesi,
5 — Albay Kara Vasıf Bey (İstanbul delegesi),
6 — Hikmet Bey (Tıp Fakültesi delegesi),
7 — Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar delegesi)
8 — Salih Sıtkı Bey (Afyonkarahisar delegesi),
9 — Bekir Sami Bey (Tokat delegesi),
10 — Albay Refet Bey (Samsun delegesi),
11 — Boşnakzade Süleyman Bey (Samsun delegesi),
12 — Başağazade Yusuf Bey (Denizli delegesi),
13 — Küçükağazade Necip Âli Bey (Denizli delegesi),
14 — Dalhanlıağazade Mehmet Şükrü Bey (Denizli delegesi),
15 — Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi),
16 — Hoca Raif Efendi (Erzurum delegesi),
17 — Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan delegesi),
18 — Ahmet Nuri Efendi (Bursa delegesi),
19 — Osman Nuri Bey (Bursa delegesi),
20 — Siyahizade Halil İbrahim Efendi (Eskişehir delegesi),
21 — Bayraktarzade Hüseyin Bey (Eskişehir delegesi),
22 — Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi),
23 — Macit Bey (Alaşehir delegesi),
24 — Zeki Bey (Kastamonu delegesi),
25 — Mehmet Tevfik Bey (Çorum delegesi),
26 — Abdurrahman Dursun Bey (Çorum delegesi),
27 — Dellâlzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir delegesi),
28 — Halit Bey (Bor delegesi),
29 — Mustafa Efendi (Niğde delegesi),
30 — Mazhar Müfit Bey (Hakkâri delegesi),
31 — İbrahim Süreyya Bey (Saruhan delegesi).

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşanın beraberinde bulunan arkadaşlarının temsil ettikleri yerler de dahil olmak üzere, Sivas Kongresinde 15 vilâyet ve mutasarrıflık temsil edilmiştir. Rumeliden delege olarak kimse yoktur. Elimize geçen listede[46] Sivas delegelerine de rastlamıyoruz. Fakat Sivas Müdafaai Hukuk Cemiyetinin bu kongreye seyirci kaldığını, dolayısiyle delege vermediğini kabul etmeye imkân yoktur. Kongrede başka yerlerden ve Sivastan da bir kaç delegenin bulunduğu kabul olunsa bile, bu kongreyi gördüğü işle ve aldığı sonuç ile orantılı olmayacak kadar az delege ile yapılmış bir kongre saymak gerekir. Esasen, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa ve Mustafa Kemal Paşanın yanında bulunan arkadaşları Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Mazhar Müfit Bey, İbrahim Süreyya Bey ile Refet Bey ve Bekir Sami Bey bütün delegelerin 1/3 ünü teşkil etmektedir.

Delegeler, Mustafa Kemal Paşa henüz Sivas'a gelmeden aralarında toplantılar yapmış, bazı kararlara varmış ve bir de muhtıra hazırlamışlardı. Mustafa Kemal Paşanın Başkanlığında[47] devam eden kongrenin gündemi 2 maddeden ibaretti. Biri, Erzurum Kongresinin kabul ettiği tüzük ve bildirinin görüşülmesi, diğeri de manda meselesi hakkında 25 kadar delegenin Sivas'ta hazırladığı muhtıra idi. Fakat gündemin görüşülmesine ancak üç gün sonra başlanabildi. Bu ilk üç günün nasıl geçtiğini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmaktadır:

«.... üç gün İttihatçı olmadığımızı teyid için yemin etmek lüzumu ile yemin formülü hazırlamakla; Padişaha ariza yazmakla ve kongrenin açılışı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa kongre siyasetle uğraşacak mı, uğraşmıyacak mı zeminin münakaşası ile geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet siyasetten başka bir şey değil iken bu son zemini münakaşa etmek şayanı hayret değil midir?»

O günlerde, İttihatçılıktan ve politikadan millet o kadar ürkmüştü ki, aydın geçinenler bile hiç değilse dış görünüşü kurtarmak için, kendilerini de aldatarak, siyaseti reddetmek suretiyle, siyaset yapıyorlardı. Padişah ve hükûmet tarafından âsi

---

[46] Miralay Mehmet Arif, Anadolu İnkılâbı, S. 32, İstanbul 1340 (1924).

[47] Mustafa Kemal Paşayı Kongre Başkanı seçmek istemiyenler vardı. Nitekim oylamada 3 delege çekimser kalmıştır.

olarak ilân edilmiş bir Paşanın başkanlığında toplanan ve ihtilâlci bir davranış içinde bulunan bu insanların faaliyetlerini siyasetten başka bir şey saymak şaşılacak bir husustur. Delegelerin önemli bir kısmı İttihatçı idi. Buna rağmen her biri İttihatçılık yapmıyacağını yemin ile teyid etti.

Dördüncü günü gündeme geçildi. Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını aynen kabul etti. Ancak, Erzurum Kongresi kararları Anadolunun belli bir bölgesi hedef tutularak alınmıştı; Sıvas Kongresinde bu kararlar daha genişletilerek bütün Anadolu ve Rumeliyi kavrayacak biçime sokulmuştur. Cemiyetin adının da değişmesi gerektiğinden, kongre, memleketteki bütün Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin birleştiğini farzederek **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti»** adını kabul etmiştir.

Erzurum Kongresinde tesbit edilen nizamnamenin Heyeti Temsiliyeye ait maddesinde şu ibare vardı :

«Heyeti Temsiliye Şarkî Anadolunun heyeti umumiyesini temsil eder.»

Sivas Kongresi bu cümleyi aşağıdaki şekilde değiştirdi :

«Heyeti Temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder.»

Erzurum Kongresinde alınan müdafaa kararı, yalnız Ermenilik ve Rumluk teşkiline karşı düşünülmüş ve İtilâf Devletlerinin işgal ve müdahale hareketleri de bu amacı güder sayılmıştı. Yâni, İtilâf Devletlerine karşı hasımca bir tavır takınmaktan, Erzurum Kongresi sakınmıştı. Bu defa Sivas'da her türlü işgal ve müdahaleye karşı da **«Müdafaa ve mukavemet»** kararı verilmiştir. Bu hususu ifade eden cümlenin Sivas Kongresinde aldığı şekil şöyledir :

«Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkîli gayesine mâtuf harekâtın reddi hususlarında da müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.»

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarının ve tüzüğünün görüşülmesini ve kabulünü bir günde tamamladı. Manda meselesinin görüşülmesine İstanbul delegesi İsmail Hami Bey tarafından hazırlanıp, bir çok imza ile Kongre Başkanlığına verilen bir muhtıranın okunması ile başlandı. Rauf, Refet, Bekir Sami ve Kara Vasıf Beyler ile İsmail Fazıl Paşa manda tezini en çok sa-

vunan hatipler arasında bulunuyorlardı. Manda meselesinin görüşülmesinde bu tezi savunanların ileri sürdükleri fikirlerden bazıları aşağıya alınmıştır :

«Yirminci asırda 500 milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek münbit olmayan bir toprağı ve ancak 10 - 15 milyon lira geliri olan bir kavim için bir harici müzaharet olmaksızın yaşamak imkânı olamaz».

«Müstakil yaşamaya mâli vaziyetimiz müsait değildir.»

«Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyare ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar diretnot yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu hâller ile bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler.»

«Eğer İzmir Yunanistanda kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız, Yunanistandan vapurla asker getireceği halde,. acaba biz Erzurumdan hangi şimendiferle nakliyatımızı yapabileceğiz.»

«Bir de diyelim ki, biz harici ve dahili tam bir istiklâl isteriz. Fakat, acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapamıyacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmıyacaklar mı, bunu düşünelim.»

«Mandanın cisminden ziyade ismine itiraz edenler beyhude telâş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demiyelim de isterlerse (devleti ebed müddet)[48] olduk diyelim.»

Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor:[49]

«Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını iskat edecek ortalama bir çare ile son buldu. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu.»

Rauf Bey, Amerika Kongresinden, memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir kurul dâvet edilmesini teklif olarak ileri sürmüştü. Teklif ittifakla kabul edildi. Bu suretle manda meselesi Kongrece karara bağlanmamış oluyordu. Amerika Birleşik Devletlerine çekilen telgraf, bir sonuç vermemekle bera-

[48] Sonsuz süreli devlet.
[49] Nutuk, C. I. S. 114.

ber, o günün havasını aksettirmesi bakımından bir vesika değeri taşıdığı için aynen veriyoruz:[30]

«Birleşmiş Amerika Devletleri
Âyan Meclisi Reisliğine

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilâyetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Millî Kongresi 4 Eylül 1919 da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır: Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Millî Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını ifade eden bir karar suretini 9 Eylül 1919 da rey birliği ile kabul etmiştir. Bu kararın hâvi bulunduğu prensipleri; Sivas Kongresinin kongre dağılmazdan evvel âzası arasından seçeceği merkez komitesinin ve imparatorluk hudutları içindeki diğer bütün tâli teşkilâtın istikbaldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyaset ile alâkalı olan bu karar mucibince Sivas Millî Kongresi Birleşik Amerika Devletleri Âyan Meclisine şu ricada bulunmayı bugün, yine ittifakla kararlaştırmıştır. Âzanızdan mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğunun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususi menfaat ile alâkaları olmıyanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğunda fiilî surette hüküm süren hâl ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı İmparatorluğuna ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir sulh muahedesi mucibince keyfî kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan evvel yapılmalıdır.

Sivas Millî Kongresi adına:
Reis: Mustafa Kemal Paşa
Reis Vekili: Hüseyin Rauf Bey
İkinci Reis Vekili: Emekli General İsmail Fazıl Paşa
Kâtip: İsmail Hami
Kâtip: M. Şükrü»

Kongre müzakerelerini fazla uzatıp dağıtmadan sonuç almak gerekiyordu. Çünkü Sivas'ın etrafındaki tehlikeler büyümeye baş-

[30] Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, S. 175.

lamıştı. Mücadelenin bu safhasının izahına Mustafa Kemal Paşanın şu sözleriyle girmek yerinde olacak:

«Hemen Sivas Kongresinin cereyan ettiği bütün müddetçe sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan hali kalmıyorduk. Ancak, aldığım bütün malûmatı olduğu gibi Kongre heyetine arzetmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyorum.»

O zamanlar **«Kürdistan»** diye anılan bölgede, acele müdahaleyi gerektiren tertipler hazırlandığı hakkında tamamlayıcı haberler alınmıştı. Elâziz Valisi Galip, Sivas Valiliğine tâyin edilmişti. Etrafına toplayacağı silâhlı Kürtlerle Sivası basıp Kongreyi dağıtacak ve ihtilâlcileri yakalayacaktı. Bu amaçla, Malatyaya gelmiş bulunuyordu. Malatya Mutasarrıfı Halil, **«Bedirhaniler»** denilen bir Kürt aşiretine mensuptu. Ayni aşiretin ileri gelenlerinden Celâdet ve Kâmuran adındaki kişiler de, bir İngiliz binbaşısiyle beraber Kürtler arasında kışkırtıcılık yapmak üzere bu sırada Malatyaya gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, aldığı bilgileri değerlendirince tehlikenin büyüklüğünü ve yakınlığını anlamakta gecikmedi. Hasım kuvvetlerden evvel davranıp onları tevkif ettirerek Sivas'a getirmeye karar verdi.

Bu, şüphesiz cüretkâr bir karardı. Hangi kuvvet ve imkânlardan istifade edilecekti? Tevkif ettirilmek istenilen kişilerin arasında bir vali, bir mutasarrıf ve bir İngiliz binbaşısının bulunuşu işin ciddiyetini arttırıyordu.

Sivas Kolordu merkezi idi, ama tümenleri Samsun ve Amasya bölgesinde bulunuyordu. Merkezde ancak Kolordu karargâhına ait pek az asker vardı. Bu askerler, esasen bir hayli uzakta bulunan Malatyaya, teşebbüsü, takviye için gönderilemezdi. Malatya ve Elâziz, Diyarbakırdaki Kolordu bölgesine dahildi. Bu Kolordunun birlikleriyle harekete geçmek en pratik çare idi. Fakat, Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Beye fazla güvenilemiyordu. Memleketseverliğinden şüphe edilmese bile, merkeze bağlı görünüyordu. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit, Mustafa Kemal Paşa için daha güvenilir bir askerdi. Malatyada bir süvari alayı, Elâzizde bir piyadę alayı vardı. Bu alayların, mevcutları gayet az olan birlikleri şurada burada dağınık durumda idi. Buna rağmen, hemen istifade edilebilecek kıt'alar bunlardı. Zaten Ali Galip ve arkadaşlarının da kuvvetleri azdı; topu topu 25-30 silâhlı Kürt ve jandarma.

Elâziz ve Malatyadaki Alay Kumandanlıklarına ve Diyarbakırdaki Kolordu Kurmay Başkanına, Alip Galip ve beraberinde bulunanların tevkifi için 7 Ağustosta müracaat edildi. 10 Ağustosa kadar, bu üç merkez ile cereyan eden telgraf yazışmaları, icabına göre, Mustafa Kemal Paşanın veya III. Kolordu Kumandanının imzası ile yapılıyordu. Her ikisinin de Malatya ve Elâzize emir vermeye yetkileri yoktu. Emir, ancak, Diyarbakırdan verilebilirdi. Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanından istenilen, bu emrin verilmesi idi. Günlerce uğraşıldıktan sonra nihayet XIII. Kolordunun bâzı birlikleri Ali Galip üzerine gönderildi ve Sivas'ı basmak isteyenler kaçmaya mecbur bırakıldılar.

Gerçi Ali Galip'in elinde fazla bir kuvvet yoktu. Fakat Mustafa Kemal Paşa hem bu tehlikeyi büyümeden bastırmak istediği, hem de İstanbul'dan hazırlanan bu tertibi hükûmete karşı bir koz olarak kullanmak arzusunda bulunduğu için olayı olduğundan büyük görmüş ve böyle göstermek istemiştir. Gerçekten fazla önem verilecek değerde olmayan Ali Galip olayı, Anadolu İhtilâlinin gelişmesinde ve başarı sağlamasında Mustafa Kemal Paşaya bir fırsat vermişti.

Mustafa Kemal Paşa Ali Galip olayı hakkında 9 Eylül günü kongreye açıklama yaparken Ali Fuat Paşadan aldığı bâzı haberleri de nakledererek şunları söylemiştir:

«Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette tereddüt ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de Cemal Bey fasilesinden bir adammış. Rüfekayı kiramın böyle vaziyetler karşısında şiddetle hareket taraftarı olduğunu bildiğimden seri ve şiddetli tedbirler alınmasını Fuat Paşadan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kongrenin kendisine olan itimadına dayanarak, Kongre namına icap eden tebligat ve teşebbüsatta bulunmuştur. Bu hareket tarzının yüksek heyetinizce kabul edilmesini rica ediyoruz. Fuat Paşa, Valilere şiddetli ihtarlarda bulunuyor. Mıntakalara askeri ümeradan milli kumandanlar tâyin ediyor ve bu kumandanlara millet namına her nevi selâhiyet bahşedilmiştir diyor.»

Mustafa Kemal Paşa, hükûmetin oyununu bozmaya ve kongreyi hissettirmeden yavaş yavaş ihtilâlci bir davranışa sokmaya çalışıyordu. Nitekim, günlerce manda meselesini görüşen kongrenin havası değişmeye başlamıştı. Kongre, Ali Fuat Paşanın icraatını tasvip etti ve kendisini **«Garbî Anadolu Umum Ku-**

vayi Milliye Kumandanı» tâyin etti. Böylece kongre, memleketi idareye yetkili bir merci hâline gelmiş oluyordu. Mustafa Kema' Paşa, fırsatı kaçırmadan aynı gün (9 Eylül) Ali Fuat Paşaya aşağıdaki telgrafı yazdı:

«1 — Kongrenin bugünkü içtimaında zâtı devletlerinin Garbi Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tâyininize müttefikan karar verilmiş olduğunu arzeyleriz. Harekât ve teşebbüsatı milliyenizde Heyeti Temsiliye ile muhafazai irtibat buyurulması rica olunur.

2 — 7 Eylül 1919 tarih ve 2517 numaralı şifre ile Eskişehir ve Afyonkarahisar kumandanlarına tebliğ edildiği iş'ar buyurulan evamir ve tâlimat kongrede kıraat edildi. İlk defa olarak büyük bir takdir ve minnettari ile alkışlanan mevadı mezkürenin müttefikan ve aynen kabul olunduğunu ve kongre tarafından zâtı devletlerine teşekkür edildiğini tebşir eyler ve icraatı mukaddeselerinde muvaffakiyetler temenni eyleriz.

3 — Aydın vilâyeti murahhasları tarafından kongre riyasetine vâkl olan müracaat üzerine zâtı devletleri tarafından Aydın cephesi Kuvayi Milliyesine muktedir bir kumandan tâyin buyurulması umumen tensip ve kararglr oldu.

4 — Âmâli mukaddesei milliyeye mugayir hareketlerinden dolayı azledeceğiniz memurini mülkiye yerine muktedir ve ehli ırz olmak ve yine memurini mülkiyeden bulunmak şartiyle diğer zevatın tâyini tensip kılındı. Cümleten gözlerinizden öper, vatan ve millete nâfi muvaffakiyetler dileriz.»

Ali Galip olayının yarattığı heyecan havası içinde, Kongre çalışmalarını temamlayıp 11 Eylül'de dağıldı. Vatanın heyeti umumiyesini temsil edecek olan Heyeti Temsiliye aşağıdaki kişilerden kurulmuştu:

1 — Mustafa Kemal Paşa,
2 — Rauf (Orbay) Bey,
3 — Refet (Bele) Bey,
4 — Hoca Raif (Dinç) Efendi,
5 — İzzet Bey,
6 — Servet Bey,
7 — Şeyh Fevzi Efendi,
8 — Bekir Sami Bey,
9 — Sadullah Efendi,
10 — Hacı Musa Bey,

11 — Kara Vasıf Bey,
12 — Mazhar Müfit (Kansu) Bey,
13 — Ömer Mümtaz Bey,
14 — Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey,
15 — Hakkı Behiç Bey,
16 — Niğdeli Mustafa Bey,

Kongrede bulunmadıkları hâlde, bölgelerinin nüfuzlu kimseleri oldukları için eski Trabzon meb'uslarından İzzet ve Servet Beyler, eski Bitlis Meb'usu Sadullah Efendi, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey, eski Ankara Meb'usu Ömer Mümtaz Bey, Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilmişlerdir.

2. ANADOLU — İSTANBUL ÇATIŞMASI

Bundan sonra memleketin her tarafında şiddetle harekete geçerek Hükûmeti tutan idarecileri ortadan kaldırmanın ve hele Hükûmete karşı taarruza geçmenin tam sırası idi. Sivas'tan Vali Reşit Paşa araya konularak İstanbul'a taarruza geçildi. Reşit Paşa Dahiliye Nazırı Adil Beye yazdığı 10 Eylül tarihli tegrafta; Elâziz Valisi Galip Bey ile Dahiliye Nazırı arasında yapılan telgraf yazışmalarının kongre heyetince elde edilip vilâyete verildiği belirtildikten sonra Dahiliye Nazırına cinayetkârane tertibatta bulunduğu, vatan ve millete ihanet ettiği, bilerek yahut bilmeyerek düşmanların ekmeğine yağ sürdüğü ve memleketi felâkete sürüklediği, kendisine artık itimadı kalmadığı ifade ediliyordu.

Sivas Valisi ile Dahiliye Nazırı telgraf başında karşılıklı yazışma yaparken, Mustafa Kemal Paşa da Valinin yanında bulunuyordu. Nihayet, Paşa da işe müdahale edip Dahiliye Nazırına, **«Alçaklar, caniler!»** diye seslenen tahkir edici bir telgraf yazdı. Mustafa Kemal Paşanın istediği olmuş ve ok yaydan fırlamıştı. Elindeki bütün imkânlar ile hükûmete yüklenmeliydi. Eğer bu vesile ile hükûmeti düşürebilirse, Anadolu İhtilâli İstanbul'a karşı kesin bir zafer kazanmış olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, bunu sağlamak için şöyle bir tertip düşünmüştü: Kongre ve bütün kolordu kumandanları, yâni millet ve ordu, doğrudan doğruya Padişaha başvuracak ve hükûmet, Padişah ile görüşmeye engel olursa, Anadolu'nun İstanbul ile ilişiği kesilecek.

Tasarlanan bu plândan kolordu kumandanları haberdar edilerek, Padişaha yazılacak telgrafın sureti ve ne şekilde hareket edecekleri kendilerine bildirildi.

Sivas Kongresinin son günü (11 Eylül) İstanbul'a karşı başlayan taarruz, hiçbir yerde aksamadan uygulandı. O günden itibaren, bilhassa Eylülün 12 - 13 gecesi her tarafta Kolordu Kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek kararlaştırıldığı gibi İstanbul ile konuşmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa da **«Umumî Kongre Heyeti»** adına İstanbul'u sıkıştırıyordu. Fakat Sadrâzam sanki yok olmuştu. Sivas ve İstanbul telgrafhaneleri arasında şu konuşama geçmekte idi:

«Sivas: Sadrâzam Paşa, ya Sadarette veya mabeyni hümayundadır. Kendisini buldurup hemen telgrafhaneye gelmesini söyleyin. Mevzuubahis olan mesele zannettiğiniz gibi basit değil. Çok mühimdir. Sonra sizi mes'ul ederiz. İsminiz ve şahsınız bizce malûmdur. İşi uzatmayın, çabuk cevap veriniz.

İstanbul: İşte, baş memur diyorlar ki Sadrâzam konağındadır. Emrederlerse yazılacak telgrafı telefondan konağına yazarız diyorlar. Bendeniz emirlerinden hariç ne yapabilirim ki... Ufak bir maiyet memuru. Mes'ul adbuyurulmasın.»

Artık, bu durum karşısında daha kesin davranmanın sırası gelmişti. Sadrâzam Ferit Paşaya verilmek üzere aşağıdaki telgraf yazıldı:

«Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını pâyimal ve zâtı hazreti padişahinin şeref ve hayslyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsat ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk eylemiştir. Milletin, Padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hâl ve istirhamlarını, ancak zâtı hümayuna arz etmek ıztırarındadırlar. Heyetiniz gayrımeşru harekâtının netayici vahimesinden korkarak millet ile Padişah arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mâzur görecektir ve bütün vatanın heyeti gayrımeşruanızla sureti kat'iyede alâka ve irtibatını katedecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan ecnebi zâbitanı mârifetiyle İtilâf mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir.»

İstanbul'a Padişah ile görüşmek için bir saatlik süre tanındı ve keyfiyet aynı ânda bütün Kolordu Kumandanlıklarına da yazılarak bu bir saat içerisinde Padişah ile görüşülemezse, İstanbul ile Anadolu'nun ilişiğinin kesileceği bildirildi. Böylece, Anadolu ve İstanbul ilk defa ve en sert bir şekilde karşı karşıya gelmiş oluyorlardı. İşi bu noktaya getirebilmek Mustafa Kemal Paşa için büyük bir başarı idi. 23 gün süreyle İstanbul ile Anadolu'nun ilişkisi kesik kaldı. İstanbul bu çatışmadan yenilmiş olarak çıkacaktı.

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra ihtilâl bakımından önemli bir teşebbüse daha girişti. Sıvaş Kongresinin seçtiği Heyeti Temsiliyeyi, bütün Anadolu için merci, daha açıkçası hükûmet durumuna sokmak istiyordu. İstanbul ile ilişik kesildiğine göre

memleket idaresi mercisiz kalamazdı. Bu hususu tâmim ettiği zaman birçok yerden itirazlarla karşılaştı. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu teşebbüsü yerinde bulmuyordu. Trabzon tüm karşı idi. Erzincan ve Sivas Müdafaai Hukuk Heyetleri bu tarzda bir hareketi Cemiyet tüzüğüne aykırı bulmuşlardı. Diyarbakırdaki XIII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey iyice korkmuştu. İstanbul ile ilişki kesildiğine göre askerin iaşesi, subayların maaşları nasıl karşılanacak diyordu. Gerçi, Heyeti Temsiliyenin merci olarak kabulü tam bir sonuca bağlanamadı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliyeyi bir merci kabul etmiş ve bu esasa göre teşebbüslere geçmiş bulunuyordu. Maksadı Anadolu'nun her tarafında idareyi fiilen ele almaktı. Elâziz Valisi, Malatya ve Dersim mutasarrıfları kaçmaya mecbur olmuşlardı. Bunlardan başka Eylül ayı sonuna kadar şu sonuçlar alındı:

Ankara Valisi Muhittin Paşa Çorum - Ankara yolunda tevkif edilerek Sivas'a getirildi. Vali Paşa, koyu hükûmet taraftarı idi ve bölgesinde millî hareketi sürekli olarak baltalıyordu. Sivastan doğruca İstanbul'a gitmesine izin verildi. Ankara halkı, Defterdar Yahya Galip Beyi Vali seçti. Yakında Heyeti Temsiliyenin merkezi olacak olan Ankara'da hükûmet taraftarı memur kalmamıştı.

Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi[51] Ankara Valisi Muhittin Paşa ile işbirliği halinde ve millî harekete karşı idi. Vali tevkif edildikten üç dört gün sonra Çorum Mutasarrıfı Sivas'ı ziyarete mecbur edildi. Çorum da Kongreye katılmış, İstanbul ile ilgisini kesmişti.

Kastamonu, İstanbul'a bağlı memurların elinde idi. Valilik vekâletle idare ediliyordu. Ali Rıza Bey adındaki yeni Vali Kastamonu'ya gelmek üzere idi. Ankara'dan Ali Fuat Paşa, Kastamonu ve havalisi kumandanı sıfatiyle Albay Osman Beyi Kastamonu'ya hâkim olmak üzere göndermişti. Albayı Hükûmet taraftarları hemen tevkif ettiler. Fakat, gece, küçük rütbeli milliyetçi subaylar bir baskınla Albay Osman Beyi kurtarıp diğerlerini tevkif ettiler. Kastamonu'ya Albay Osman Bey hâkim oldu. Defterdar Ferit Bey Vali vekili tâyin edildi. Kastamonu da böylece Hükûmetle alâkasını kesmiş oldu.

Niğde Mutasarrıfı ve oradaki bâzı memurlar millî harekete karşı idiler. Mustafa Kemal Paşa, Niğdedeki Tümen Kumandanı-

[51] Tarihçi M. Turhan Tan.

na bunların tevkif edilerek Sivas'a gönderilmeleri emrini verdi.

Trabzon Valisi Galip Beyin olumsuz davranışları, Mustafa Kemal Paşanın dikkatini çekmekte idi. Böyle önemli bir merkezde güvenilir bir vali bulunmalı ve hiç değilse ihtilâli tehlikeye düşürecek yaratılışta bu idare âmiri uzaklaştırılmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, Tümen Kumandanlarından Halit Bey vasıtasiyle Trabzon Valisi Galip Beyi makamında tevkif ettirerek Erzurum'a göndertti.

Konya Valisi Cemal Bey, Anadolu'daki Hükûmet taraftarı valilerin en azılısı idi. Konya'yı kasıp kavuruyor ve milliyetçilere nefes aldırmıyordu. Cemal Beyin saf dışı edilmesi, bir hükûmeti düşürmek kadar önemli sayılabilirdi. Konyalı milliyetçiler de bu hususta fırsat kollamakta idiler. Bu işi başarmak için Sivas'tan Albay Refet Bey Konya'ya gönderildi. Fakat, daha kendisi Konya'ya varmadan, Heyeti Temsiliyenin bir kumandan gönderdiği duyulunca hamiyetli Konyalılar aktif hâle geçtiler. Vali Cemal Bey, durumu kendisi için tehlikeli görerek İstanbul'a kaçtı. Halk, Belediye dairesinde toplanıp Hoca Vehbi Efendiyi Vali vekâletine tâyin etti. Mustafa Kemal Paşa bu hâdiseye çok önem veriyordu. Konya Valisi Cemal Beyin hiyanetini ve kaçırılışını anlatan bir bildiri yayınladı.

Hükûmetin Anadolu İhtilâlini bastırmak için aldığı tedbirleri, ihtilâlciler, böylece karşı tedbirlerle bozuyordu. Sıvas'ı basıp Kongreyi dağıtmak ve ihtilâlci liderleri yakalamak projesi suya düşmüştü. Hükûmet tarafını tutan idare âmirleri, teker teker tevkif olunuyor veya kaçmaya mecbur bırakılıyordu.

Hükûmet, Anadolu'ya yeni kumandanlar da tâyin etmişti. Ankara'daki XX. Kolorduya Ali Fuat Paşanın yerine tâyin olunan Kiraz Hamdi Paşa, Eylûl ortasında Eskişehir'e gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Ali Fuat Paşayı esasen Eskişehir doğusuna geçirecek değildi. Gerek Ali Fuat Paşanın baskını, gerekse Sivas'tan Heyeti Temsiliyenin telgrafla yaptığı ihtar üzerine Kiraz Hamdi Paşa, İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Konya'da XII. Kolordu Kumandanlığına tâyin edilip vazifeye başlamak imkânını bulan Salt Paşa da, Vali Cemal Beyin kaçışından birkaç gün sonra Heyeti Temsiliyenin baskısiyle İstanbul'a geri gönderildi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da idareye hâkim olmaktan başka hükûmetin millî harekete karşı aldığı diğer tertipleri de bozmaktan geri kalmamıştı. Hükûmet, hem kongreleri zaafa uğ-

ratmak, hem de gûya millî arzuya uyar görünmek için meb'us seçimlerinin yapılmasına dair hazırlık emri vermiş, fakat henüz seçimlere başlanılmamıştı. Meclisin toplanmasını öteden beri önemle takip eden Mustafa Kemal Paşa, Hükûmetin bu taktiğini bozmak amacı ile 13 Eylülde bütün kumandanlara ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Heyeti Merkeziyelerine bir genelge gönderdi. Bu genelgede, Milli Meclisin çabucak seçilip toplanmasının günün en önemli meselesi olduğuna işaret ettikten sonra, hükûmetin seçimleri türlü sebeplerle geri bıraktığını belirtiyor ve Umumî Kongrenin, orduyu ve milleti seçimlere dâvet ettiğini bildiriyordu.

Genelgede aşağıdaki 3 husus önemle belirtilmiş bulunuyordu:

1 — Seçim hazırlıklarının yürürlükte bulunan kanundaki en az süre içinde yapılıp tamamlanması için Belediyeler ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri tam bir faaliyet ile çalışmalıdır.

2 — Her seçim bölgesinden çıkarılacak meb'usların adedi nüfusa göre tesbit olunarak Heyeti Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar konusu sonra yazışma ile hallolunacaktır.

3 — Gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimlerin yapılması sırasında gecikmeye sebep olacak engeller şimdiden düşünülmeli ve bunları önleyici tedbirler önceden alınmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile ilişiğin kesilmesi üzerine Padişahın da Millî Harekete karşı bir tavır takınacağını kestirmekte idi. Böyle bir hareketi önlemek, hiç değilse öncelik kazanmak için Heyeti Temsiliye, 14 Eylül'de Padişaha bir arîza gönderdi. Milletin Padişahına olan sarsılmaz bağlılığı belirtildikten sonra Padişaha, memleketin başına çöken felâketin yalnız yenilgiden ileri gelmediği ispata çalışılıyor ve şartların gittikçe kötüleşmesi sebebi olarak da mütarekeden beri birbirini takip eden hükûmetlerin ve özellikle Ferit Paşa hükûmetlerinin hatâları gösteriliyordu. Bu uzun mektupta, Ferit Paşa şu şekilde suçlandırılmakta idi:

Aydın faciasını önleyememek.

Paris barış konferansından, millî haysiyeti incitecek şekilde kovulmak.

Millî hareketi İttihatçılık şeklinde göstererek Anadolu'ya yabancı müdahalesini dâvet etmek.

Millî Meclis için seçim yaptırmamak.

Millî teşkilâtı dağıtmaya çalışmak.

Devletin kaza hakkını yabancıların elinde oyuncak haline getirmek.

Ordunun kuvvetini azaltmak için, muktedir askerî erkânı azledip düşmana teslim etmek.

Şifreli askerî yazışmaları çaldırmak amaciyle Posta ve Telgraf Umum Müdürünü yetkili kılmak.

Yabancı subayların memleket içinde dolaşarak millî birliği bozacak faaliyetine yardım etmek.

Memleketi ihtilâl içinde göstererek yabancı müdahalesini dâvet etmek.

Ordunun şifre ile yazışma yapmasını önleyerek askerî sırların ifşasına cür'et etmek.

Telgraf şöyle sona eriyordu:

«Bu vaziyeti nazarı itibare alan heyeti memlûkânemiz, vatanı kurtaracak son çare olmak üzere hiç bir siyasî fırkaya mensup olmayacak ve millî iradeyi tamamiyle izhar ederek millete istinat edecek bir vekiller heyetinin re'sikâra getirilmesini tezarru ve niyaz ile, böyle bir kabine teşekkül etmediği takdirde milletin teşebbüsat ve icraatı zaruriyesini durdurmaya imkân olamıyacağını arzeder. Her ahvalde emri ferman sevgili padişahımız efendimiz hazretlerinindir.»

YABANCI DEVLETLERE
VERİLEN MEMERANDUM

Hükûmet ile bağ kesilince, yabancı devletlere de amacın açıklanması gerekli görülmüştür. İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Sırbistan siyasî mümessilleri ile Felemenk, İsveç, Danimarka ve İspanya elçiliklerine verilmek üzere, Umumî Kongre heyeti adına bir muhtıra hazırlandı. Bu muhtırada devletlere anlatılmak istenen esas fikirler şu şekilde sıralanmıştı:

Millî Meclis sekiz ay evvel feshedilmiş ve hâlâ toplanmamıştır.

Milletin hükûmete güveni yoktur.

Hükûmet, zulüm ve şiddet yoluna sapmıştır.

Kabinenin teşvikiyle Anadolu'da asayişin bozulacağı muhakkaktır.

Milletle Padişahın temasına mâni olunmaktadır.

Bu durum karşısında hükûmetle ilişkiyi kesmekten başka çare kalmamıştır.

Barış, ancak millete dayanan bir Osmanlı kabinesinin kurulmasiyle kabil olabilir.

Muhtıranın sonunda yabancı devletlere garanti vermek ihtiyaciyle aynen şöyle denilmekte idi:

«Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerikanın gelecekteki yüksek menfaatlerine uymakta olan bugünkü milli vaziyetimizin âsayişi ihlâl edecek hiç bir fikre dayanmadığını ve umumî emniyeti bozacak hiç bir hâdise zuhur etmiyeceğini ve bütün mânasiyle müslihane bir hareket hattı takip edileceğini, Sıvas'ta toplanan Umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil Umumî Kongre kat'i surette tekeffül ve temin ederek kesbi fahrile cihana adalet vadeden büyük devletlemin mânevî müzaheretinden emin olduğunu da ayrıca arzeder.»

İSTANBUL'UN MUKABELESİ VE UZLAŞMA TEKLİFİ

Anadolu, İstanbul ile ilişkisini kestikten sonra Ferit Paşa en kuvvetli kozunu oynadı. Padişahı, millete bir bildiri yayınlamak gerektiğine inandırdı. 20 Eylül tarihinde Anadolu İhtilâline karşı yayınladığı bildiride Padişah özetle şöyle diyordu:

Anadolu'daki esef verici hareketler İzmir'in işgali ile başlamış ve Doğu Anadolu vilâyetlerinin kaderi hakkında şâyi olan rivayetlerle genişlemiştir.

Devletin ve milletin haklarını korumak hepimizin vazifesidir. Fakat girişilecek teşebbüsler mâkul ve siyasî olmalıdır. İzmir faciası üzerine Avrupa devletlerinin ve milletlerinin dikkati çekilmiş, özel bir heyet yerinde tetkik yapmış olup, hakkımız ortaya çıkmaktadır. Doğu vilâyetleri hakkındaki şayia ve rivayetler karşısında da Hükûmet vazifesini yapmaktadır. Esasen bu vilâyetler hakkında henüz bir teklif alınmış değildir.

Millet arasında bölünme yaratacak her türlü teşebbüsler Devletimizin esas menfaatleri ve hayatiyeti ile uyuşamaz.

Bâzı kimseler tarafından memleketin vaziyeti başka türlü gösterilerek guya ahali ile Hükûmet arasında muhalefet varmış gibi Avrupaya yanlış kanaat verilmektedir.

Bu hal, bir ân önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçimleri geciktirmekte ve pek yakın olan barışın imzalanması da tehlikeye düşmektedir.

Millet, durumun nezâketini takdir etmeli, itidalini, sükûneti-

ni muhafaza etmeli, kanunlara ve hükûmetin emirlerine uymalıdır. Yakında barış konferansına çağırılacak olan Osmanlı delegeleri konferans karşısında millet ile hemâhenk olarak yer almalıdır.

Yakında haysiyetli bir barış yapılacağını ümit etmekteyim.

Padişahın bildirisi Anadolu'ya gereği kadar yayılmamış ve hemen hemen hiç bir etkisi olmamıştı. Buna karşılık Eylül sonlarına doğru Ferit Paşa kabinesi bir hayli sarsılmış bulunuyordu. Artık kabinenin yaşaması imkânı kalmamıştı. Çünkü, kabinenin nüfuzu ancak Babıâliye ve çevresine inhisar ediyordu. Nazırların arasında şiddetli geçimsizlikler başlamıştı. Özellikle, Şeyhülislâm ile Dahiliye Nazırı arasındaki anlaşmazlık had bir safhaya girmişti. Ali Rıza Paşa[52] ve bâzı arkadaşları kabinenin istifasını teklif ettiler. Fakat, Damat Ferit Paşa istifaya niyetli değildi. Durumu bir süre daha idare edebildi. Diğer taraftan Anadolu İhtilâlinin İstanbul üzerine yapmakta olduğu baskı şiddetleniyor ve kendisini iyiden iyiye hissettiriyordu. Padişah, nihayet Damat Ferit Paşa ile hükûmet edilemiyeceğini anlamaya başlamıştı. İhtilâlcilerle anlaşmaktan başka çıkar yol olmadığını da idrak etmişti. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların eskidenberi arkadaşları olan Abdülkerim Paşa vasıtasiyle bir anlaşma yolu bulmayı denemek istediler. Abdülkerim Paşa, Sadrâzam ile de görüşerek teşebbüse geçti. Anadolu harekâtını idare edenlerle bir yerde buluşup konuşmak için Ali Fuat Paşaya teklifte bulundu. Ali Fuat Paşa Ankara'da değildi. XX. Kolordu Kumandan Vekili, Abdülkerim Paşanın telgrafını Mustafa Kemal Paşaya bildirdi. İktidar ile ihtilâl ilk olarak anlaşmak üzere temasa geçiyorlardı. Teklif İstanbul'dan gelmek üzere 27/28 Eylül gecesi, Sıvas - İstanbul arasında iktidarın ve ihtilâlin sözcüleri, iki eski arkadaş, telgrafla konuştular. Abdülkerim Paşa, Padişahın 20 Eylül tarihli bildirisinden söz acarak, vatanın kurtuluşu için Hükûmet ile milletin elele vererek çalışmasını teklif ediyordu. Bunu sağlıyabilmek için de, bir yerde buluşup görüşelim diyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, telgraf başında her şeyi konuşmak suretiyle karşı tarafın niyetini anlamayı ve şartlarını bildirmeyi tercih etti. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa ne istediğini, ne söyliyeceğini kesin olarak biliyordu. Halbuki İstanbul'un sözcüsü açık değildi. Parlak sözler, süslü cümleler ile siyasî bir sohbet yapmak istiyordu. Nitekim

[52] Ferit Paşa kabinesinde «Meclisi Vükelâya memur» olarak bulunuyordu. Ferit Paşadan sonra Sadrâzam olacaktı.

8,5 saat süren bu konuşmada Padişahın etrafında birleşmekten, Hükûmet ile milletin anlaşmasını teklif etmekten başka bir şey söylemedi ve bir formül teklîf etmedi. Tarafların mutabık oldukları tek nokta Padişahın kişiliği ve otoritesi idi. Mustafa Kemal Paşa bu hususta şöyle diyordu:

«Muhterem büyük padişahımız efendimiz hazretlerinin beyannamei hümayunlarındaki irşatların, hükûmet ve milletimiz için yegâne ulaşılacak gaye olduğunda tamamen müşterekiz. Necip milletimizin ve cümlemizin zâtı akdesi hilâfetpenahiye olan hürmet ve sadakat bağlarımızın sarsılmaz bulunduğuna asla kimsenin şüphe ve tereddüt etmeğe hakkı yoktur. Hakan-ı celilüşşanımızın her türlü arzu ve iradelerine başeğmek bizim için büyük bir nimettir...

Bugün ve lâlebet bu noktayı necata sadakatim kat'idir. Bilcümle mesai arkadaşlarımızın kat'i hissiyat ve inançları aynıdır. Alelûmum ve büyük ve alicenap vefakâr milletimizin dahi bundan başka türlü mütehassis olmasına imkân mutasavver değildir. Halife-i akdes ve padişahı celilüşşanımız hakkındaki sadakat ve ubudiyet ve sonsuz hürmetlerimizin her ne olursa olsun daima mahfuz bulundurulacağını bütün mukaddesatımız üzerine yemin ile bir kere daha teyit eyleriz.»

İhtilâlcilerin başı ve sözcüsü bu suretle Padişaha teminat verdikten sonra Ferit Paşa Hükûmeti ile anlaşmayı reddetmiş ve Ferit Paşanın derhal istifa etmesini istemiştir. Ferit Paşaya karşı da bir teminat verilmesini lüzumlu gören Mustafa Kemal Paşa, Abdülkerim Paşaya şöyle diyordu:

«Eğer kendi şerefi şahsileri ve hayatları hakkında bir güna tereddütleri varsa bugün için bu gibi şeylerle iştigal tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz namına kendilerine istedikleri tarzda söz ve teminat vermeyi dahi milletimizin menfaati muktezıyatından addederiz.»

Mustafa Kemal Paşa, Abdülkerim Paşaya yazdığı uzun telgraflarda Damat Ferit Paşa Hükûmetinin bütün hiyanetlerini birer birer saymış ve arada tehdit etmeyi de unutmamıştır. İhtilâlin, iktidarı yıldırmak için söylediği sözler şu şekilde kaleme alınmıştı:

«Harekâtı milliye vüs'atı kâmile ile İstanbul'a ilerlemektedir. Bittabi, Ferit Paşa ve rüfekası buna tamamen vakıftır.»

«İzmit, Bolu, Zonguldak ve Şile'deki Kuvayi Milliyenin hareket için emre intizar eylediklerı bildirilmektedir.»

«Bilcümle ecnebi devletleri kemali hüsnüniyetle millete ve bizlerle şahsen temas ve münasebete girdiler.»

«.... İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin umuru dahiliyesine ve meşru maksat takip ettiği tahakkuk eden harekâtı milliyemize kat'iyen müdahale etmiyeceklerine dair söz verdiler. Milleti, mukadderatını murakabede kabine ile karşı karşıya serbest bıraktılar.»

«Millet kavi, müdrik ve azminde kat'idir. Harekâtı fiiliye cereyanı seyrini almıştır.»

Abdülkerim Paşa, bu telgraf konuşmasının notlarını aynen Padişaha ve Sadrâzama gösterdi. Anadolu 15 günden beri İstanbul ile bütün ilişiğini kesmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşanın tehditlerinin bir kısmı lâftan ibaret değildi. İstanbul, bütün bu tehditlere, 15 günden beri gördüğü olaylarla iyice inanmıştı. Hükûmete bağlı olan mutasarrıfların, valilerin ve kumandanların Anadolu'ya sokulmadığı, girenlerin ihtilâlciler tarafından kaçmaya mecbur veya tevkif edildikleri unutulacak kadar geride kalmış olaylar değildi. Abdülkerim Paşanın aracılığından öğrendikleri, hem Padişahın ve hem de Ferit Paşanın direnme güçlerini tamamen kırmıştı. İhtilâli söndürmek için en insafsız usullere başvurmaktan bir ân geri kalmayan Dahiliye Nazırı Adil Bey bile, artık Anadolu ile anlaşmaya taraftar olanların başında geliyordu. 29 Eylülde Padişahın huzuruna çıkarak bir tövbekâr gibi konuşmuştu. Adil Bey, Padişaha son söz olarak millî hareket ile anlaşmaya gitmekten başka çare olmadığını söyleyince Padişah bu fikri tasvip ederek **«es-sulhu seyyidü'l-ahkâm»** diye karşılık verdi.[53]

Dahiliye Nazırı Padişahın huzurunda bulunduğu sırada başka bir ziyaretçi de aynı şeyleri söylemek üzere sıra bekliyordu. Bu ziyaretçi ünlü Osmanlı Mareşallerinden ihtiyar Deli Fuat Paşa idi. Mabeyn başkâtibi, Fuat Paşanın ziyaretini şöyle anlatmaktadır:[54]

«Müşir Fuat Paşa gelerek Kuvayi Milliye namına kendisine müracaat edilmiş olduğunu ve (Sen ihtiyar bir askersin; taleplerimizi Padişaha duyurmaya aracı ol) diye cemiyet mühürü ile gönderilen varakayı bizzat takdim etti.»

---

[53] Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim. S. 243.

[54] Aynı eser, S. 244.

Padişaha takdim edilen bu mektubu Çerkez Fuat Paşaya, Heyeti Temsiliye âzasından Çerkez Bekir Sami Bey yazmıştı. İhtilâlin Eylül başından beri aldığı sert tedbirlere, Abdülkerim Paşanın teşebbüsü üzerine açılan görüşme ve Fuat Paşanın aracılığı eklenince, Padişah ve Sadrâzam Anadolu'dan bildirilen şartları kabule mecbur kaldılar. Ali Galip olayı ile başlayan mücadele Anadolu'nun başarısı ile Eylül sonunda nihayet bulmuş oluyordu. 30 Eylül gecesi Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etti.

Anadolu ihtilâlinin başarısında, hükûmetin düşürülmesi birinci merhaleyi teşkil eder. Bu, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl metodunda yanılmadığının isbatına vesile olmuştur. Kendisini her türlü dayanaktan yoksun bırakmak için görevine son vermiş olan hükûmeti üç aydan az bir zaman içinde devirmeyi başaması, ilerideki başarısının işaretidir. Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1919 dan sonra Türkiye'nin Padişahtan sonra gelen ikinci adamı olarak kabul edilecekti.

İSTANBUL İLE ANADOLU ARASINDA PAZARLIK

Damat Ferit Paşanın istifası üzerine, Padişah yeni kabineyi Tevfik Paşaya kurdurmak istemişti. Fakat ihtiyar politikacı **«ben ikinci defaya kalayım,»** diyerek sadareti kabul etmedi. Kurulacak kabine, ihtilâlin karşısında bocalamaya mahkûmdu. Eğer ihtilâle sert davranacak ise, Ferit Paşa kabinesinin âkıbetine uğramaktan kurtulamazdı. Böyle yapmayıp da, ihtilâl ile uzlaşma yoluna gidecekse, harcaimış olacaktı.

Padişah, Ali Rıza Paşayı çağırıp sadareti ona teklif etti. Ali Rıza Paşa da **«Sadaret bu sırada benim yapabileceğim şey değildir»** diye reddetmek istedi. Fakat bir taraftan Padişahın, diğer taraftan Tevfik Paşanın ısrarı ile teklifi kabul etti.

Kabineyi kuracak adam belli olduktan sonra Padişah, mabeyn başkâtibine şöyle demişti:[35]

«Bu hülleci bir kabine olacak. Tevfik Paşa son fişeğimizdir. Onu âtiye saklamalıyız.»

Samimiyetsizlik, bu noktada başlıyordu. Hükûmet merkezinden ayrılmış bulunan Anadolu'nun tekrar efendisi olabilmek için **«hülle»** gibi gülünç bir oyuna lüzum görülmüştü. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bu oyundan kârlı çıktı. **«Hülleci Kabine»**den tâviz ko-

[35] Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, S. 254.

parıncaya kadar tedbirlerini devam ettirerek Padişahın hesabını bozmayı bildi.

2 Ekimde, Ali Rıza Paşanın Başkanlığında kurulan yeni kabinede Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırı, Damat Mehmet Şerif Paşa da Dahiliye Nazırı olmuştu. O günün şartlarına göre diğer nezaretlerin yapacak pek önemli işleri yoktu. Hem Istanbul'un, hem Anadolu'nun önemle üzerinde durdukları Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri idi.

Ali Rıza Paşa kabinesindeki bu nezaretleri işgal eden kişiler Ferit Paşa kabinesinin Harbiye ve Dahiliye Nazırları ile kıyas edilemiyecek kadar yeterli idiler.

Mersinli Cemal Paşa Kuvayi Milliye taraftarı, vatansever bir askerdi. Konya'da 2. Ordu Müfettişi iken Mustafa Kemal Paşa ile millî kurtuluş dâvasında fikir ve işbirliği yapmış, fakat Amasya kararlarına aykırı olarak İstanbul'a gitmişti. Tekrar Anadolu'ya geçmeyi düşünmüş, her nedense bunu yapamamıştı. Bu defa Harbiye Nezaretine getirilmekle millî harekete faydalı olmak şansını elde etmiş bulunuyordu. Kendisi, Kuvayi Milliyenin kabinede temsilcisi sayılacaktı. Mustafa Kemal Paşa Istanbul'da bir gazeteciye yazdığı telgrafta şöyle diyordu:

«Abuk Paşayı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşadan teşkilâtı milliyemizin murahhası olmaktan başka bir şey intizar etmeyiz.»[56]

Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta **«Heyeti Temsiliyenin murahhası sıfatiyle ve bütün samimî ve hürmetkâr bir his ile arzediyorum ki..»** diyordu.

Anadolu'nun hükûmetle teması, bu sebeple daima Harbiye Nazırı Cemal Paşa kanaliyle olmuştur.

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa ise, mülkiye mezunu, iyi yetişmiş, ilmî eserleri ve tercümeleriyle de tanınmış muktedir bir devlet adamı idi. Sultan Abdülâzizin kızı ile evlenerek Saraya damat olmuştu. Millî akıma Ali Kemal ve Adil Beyler gibi hiyanet edemezdi. Fakat, sarayla olan ailevî bağı ve kabine arkadaşı Cemal Paşanın ifadesiyle, **«hükûmetçilik hissinin galip oluşu»** yüzünden Anadolu İhtilâlini değeri kadar anlayamamış ve Mustafa Kemal Paşanın hiyanetle vasıflandırdığı bir takım olumsuz işler yapmıştır.

Kabine üyeleri arasında Sadrâzam ve Harbiye Nazırından başka üç asker daha vardı: Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Na-

[56] Nutuk, S. 212.

zırı Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Pasa. Bu üç nazır da millî harekâta karşı anlayış gösteren vatansever ve dürüst insanlardı. Kendi nezaretleri içinde bir şey yapamazlardı, fakat kabinenin genel politikasında elbette olumlu etkileri olacaktı.

Yeni kabinenin kuruluşu münâsebetiyle okunan hattı hümayunda Padişah şöyle diyordu:

«... Bir müddetten beri efkârı ehalide hâsıl olup sui tefehhüm sebebiyle tezayüd etmekte bulunan âsarı tefrika ve şikakın izalesiyle beynelahali ahengi vifak ve vahdetin temini ve dahilî memalikte sükûn ve intizamın takririle şeraiti kanuniye dairesinde intihabın bir ân evvel icra hey'eti meb'usanının içtimaa dâvet edilmesi matlub-u kat'imizdir.»

Gerçekte, Padişahın **«Matlub-u kat'isi»** sadece memleket dahilinde sükûn ve intizamın temini ve fakat seçimlerin bir ân evvel yapılarak meb'usan meclisinin toplanması da ihtilâlin **«matlub-u kat'isi»** idi. Seçimlerin yapılmasına dair olan hüküm, yeni kabinenin arzusu ile hattı hümayuna konulmuştu.

Erzurum Kongresinden beri meclisin toplanması için çeşitli şekillerde ileri sürülen millî istek, bu suretle yeni hükûmetin programına girmiş ve Padişahın kesin isteği olarak ilân edilmiş bulunuyordu.

Hükûmetin ilk işi Anadolu ile temasa geçip bir anlaşmaya varmaktı. Mustafa Kemal Paşanın düşüncesi ise, Ferit Paşa hükûmetini devirmek suretiyle elde edilen başarıdan azamî istifadeyi sağlamak için hemen yeni hükûmete şartlarını bildirip kabulüne çalışmaktı. Ali Rıza Paşa Hükûmetinin kurulduğundan Mustafa Kemal Paşayı telgraf memurları aynı gün haberdar etmişlerdi. Paşa, hemen hükûmetle temas aradı. Ve **«gâyet müstaceldir»** kaydiyle bilcümle vilâyetler ve müstakil livalar Heyeti Merkeziyelerine, Belediye Riyasetlerine, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Riyasetlerine, hükûmet değişikliğini telgrafla tâmim etti. Memlekete çok acele olarak duyurulan bu sonuç, Mustafa Kemal Paşanın itibarını birdenbire artıracak ve ihtilâli hızla kuvvetlendirecek ölçüde önemli idi. Sivas'ta oturup, Padişahın İstanbul'daki hükûmetini telgraf tellerini kullanarak devirmek, ancak kuvvetli bir ihtilâl hareketinin başarabileceği iş idi. Mustafa Kemal Paşa, bunun herkes tarafından bir ân önce öğrenilmesini istiyordu.

3 Ekimden itibaren ihtilâl ve iktidar anlaşma şartlarını karşılıklı olarak birbirlerine bildirmeye başladılar.

1 — Hükûmet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen esaslara riayetkâr olmalıdır.

2 — Millî Meclis toplanıp fiilî murakabe başlayıncaya kadar hükûmet hiç bir resmî ve kat'i taahhüde girişmemelidir.

3 — Barış Konferansına tâyin olunacak delegeler Heyeti Temsiliyenin güvenebileceği kimselerden seçilmelidir.

4 — Milletin yekvücud olup sükûn içinde meşru haklarını müdafaaya çalıştığını, memlekette âsayişsizlik diye bir şey olmadığını, millî hareketin tamamiyle haklı ve meşru olduğunu, hükûmet bir bildiri ile ilân etmelidir.

5 — Hükûmetin yayınlayacağı bildiriyi yayınlamadan önce görmeliyiz.

6 — Konya Valisi Cemal, Elâziz Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil Beyler ve bunlar gibi ihanetleri sabit olmuş ileri gelen memurlar mahkemeye verilerek cezalandırılmalıdır.

7 — Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık Valileri İbrahim ve Ali Rıza Beyler, Ankara Valisi Muhittin Paşa ve bunlar gibi millî harekete engel olan ve hiyanet eden valiler devlet hizmetinde bir daha kullanılmamalıdır.

8 — Eski Nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beyler, Süleyman Şefik Paşa, Meclis açıldığında Divanı Âliye verilmeli ve o zamana kadar bir yere kaçmalarına engel olunmalıdır.

9 — Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey derhal tevkif edilerek mahkemeye verilmelidir.

10 — Gerek İstanbul'da, gerekse taşrada millî harekete katıldıkları veya bu eğilimde göründükleri için haklarında, eski hükûmet tarafından başlanılmış olan kovuşturma ve baskılar durdurulmalıdır.

11 — Millî harekete yardım ettiklerinden dolayı azledilenler memuriyetlerine iade olunmalıdır. Bu arada Reşit Paşa Sivas Valiliğinde bırakılmalı, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve eski Van Valisi Haydar Beyler boş vilâyetlere tâyin edilmelidir.

12 — Polis Umum Müdürlüğüne Tümen Kumandanı Kemal Bey[57] tâyin edilmelidir.

13 — İadel rütbe suretiyle vazife verilen asker emeklileri derhal asıllarına irca olunmalı ve mühim askerî makamlar ehil ellere bırakılmalıdır.

---

[57] Kemalettin Sami Paşa.

14 — Ali Fuat Paşanın yerine tâyin edilen Hamdi Paşa ve XII. Kolorduya tâyin edilen Sait Paşa asıllarına irca olunmalıdır.

15 — Ali Fuat Paşa hakkındaki azil kararı iptal edilerek tekrar XX. Kolordu Kumandanlığına, istifaya mecbur edilen Albay Refet Bey Konyadaki XII. Kolordu Kumandanlığına tâyin edilmelidir.

16 — Galatalı Albay Şevket Beyin ve Yusuf İzzet Paşanın, biri İstanbul Muhafızlığına, diğeri İstanbul'daki XXV. Kolordu Kumandanlığına olmak üzere tâyinleri yapılmalıdır.

17 — Genel Kurmay Başkanlığına ya Cevat Paşa veya Fevzi Paşa[38] getirilmeli ve Harbiye Nezareti Müsteşarlığına Albay İsmet Bey[39] tâyin edilmelidir.

18 — İlk fırsatta Ordu Müfettişlikleri ihya edilerek Doğu Anadolu'daki kolordular, XII. Kolordu da dahil olduğu hâlde Kâzım Karabekir Paşaya ve Batı Anadolu'daki Kolordular, İstanbul ve Edirne de dahil olduğu hâlde Ali Fuat Paşa emrine verilmeli ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmelidir.

19 — Basına yabancılar tarafından konulan sansürün kaldırılmasına çalışılmalıdır.

Bunların hepsini Hükûmetle anlaşmanın şartları olarak kabul etmeye imkân yoktu. Bazıları dilek, bir kısmı da tavsiye niteliğinde idi. Zaten tamamı bir defada ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmemişti. Mustafa Kemal Paşa, gerçekleşmesini istediği hususların bir çoğunu ya Sadrâzama veya Harbiye Nazırına çekilecek telgraf sureti şeklinde ve ilgisine göre kumandanlara, ya da mülki âmirlere bildirmiş ve İstanbul'a duyurulmasını bu suretle sağlamıştır. Kendi imzasiyle ve Heyeti Temsiliye adına yazdığı telgraflarda esasa ait hususları Sadrâzama, teferruat sayılacak hususları da Heyeti Temsiliyenin kabinedeki murahhası rolünü ifa eden Harbiye Nazırı Cemal Paşaya bildirmiştir. Çeşitli imzalarla, değişik günlerde Sadrâzama veya Harbiye Nazırına Anadolu'dan yazılan telgraflarda, ihtilâlin şartları, istekleri ve dilekleri, yukarıda belirtildiği şekilde bildirilmiş oluyordu.

Kolayca tahmin edileceği gibi, yeni Hükûmet gayet güç bir mesele ile karşı karşıya kalmış idi. Anlaşmak için onun da karşı teklifleri ve şartları vardı. Fakat, Ferit Paşa kabinesi zamanında

[38] Çakmak.
[39] İnönü.

kopmuş olan ipleri bağlarken Hükûmet haysiyetinden fazlaca fedakârlık etmemek gerekiyordu. Bu ise, gayet ince bir politika ile sağlanabilirdi. İhtilâle, hem bu memlekette bir Hükûmet olduğunu kabul ettirmek, hem de anlaşmak nasıl mümkün olacaktı? Öyle garip bir durum meydana gelmişti ki, ihtilâlin şartları onu tatmin edecek ölçüde kabul edilmezse yeni kabinenin teşekkül şekli ve sebebi anlamsız kalacak, fakat aksi takdirde Türkiye'de ya Hükûmet olmadığına veya iki Hükûmet bulunduğuna hükmetmek icap edecekti.

Ali Rıza Paşa kabinesi bu sebeple, ilk zamanda tereddütlü ve çekingen davrandı. 4 Ekimde Sivas'a gelen ve Hükûmet tarafından yazıldığı anlaşılan birinci telgrafta adres olmadığı gibi, imza da yoktu. Bundan sonra pek azı Sadaret makamından ve çoğu Harbiye Nazırı Cemal Paşadan olmak üzere Mustafa Kemal Paşaya birçok telgraf geldi ki, hepsinden çıkan sonuç şu noktalarda toplanıyordu:

1 — Yeni Hükûmet görevini hakkı ile idrak etemektedir.

2 — Seçim yapılacak ve Millî Meclis toplanacaktır.

3 — Milletin kararını almadan, milletin mukadderatı hakkında Hükûmet karar almayacak ve hiç bir resmî ve kat'î taahhüde girmeyecektir.

4 — Mütareke tarihindeki sınırlar içinde ve Wilson prensiplerine göre memleketin bütünlüğünün sağlanmasına çalışılacak ve vatanın parçalanmasına engel olunacaktır.

5 — Sulh konferansına gönderilecek delegeler istediğiniz evsafta olacaktır.

6 — Herkes kanun hükümlerine uymalıdır. Aksi hareketleri önlemek ve ortadan kaldırmak hükûmetin başlıca isteği ve kararıdır.

7 — El koyduğunuz resmî daireleri boşaltmalısınız.

8 — Hükûmet muamelâtına koyduğunuz kayıtları kaldırmalı ve Hükûmet otoritesine saygılı olmalısınız.

9 — Yabancı devletlerle siyasî ilişkilere girişmemelisiniz.

10 — Meb'us seçiminde halkın hürriyetine müdahale etmemelisiniz.

11 — Kabine, sizinle fikir birliği hâlindedir ve millî iradenin hâkimiyetini kabul etmektedir .

12 — Mağdur Valilerin vaziyetini düzltmeyi ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi taahhüt ederiz.

13 — Devletin dışarıya karşı şeref ve haysiyetini kurtarmak

için hükûmet, millî iradeye ve Heyeti Temsiliyeye istinat edecektir.

14 — Esasta mutabıkız, teferruat üzerinde ısrar etmemelisiniz.

15 — Padişaha yazacağınız mâruzatı ve yayınlayacağınız bildiriyi önceden görmemiz lâzımdır.

16 — İttihatçılıkla ilişiğiniz bulunmadığını ilân ediniz.

17 — Osmanlı Devletinin I. Dünya Harbine karışmasının doğru olmadığını ve suçluları hakkında isim göstererek yayında bulununuz.

18 — Harb içinde yapılan her nevi cinayet faillerinin cezadan kurtulamayacaklarını açıklayınız.

19 — Seçimlerin serbest yapılacağını ilân ediniz.

20 — Meclis mutlaka İstanbul'da toplanmalıdır.

21 — Hükûmet işlerine hiç bir kimse hiç bir suretle karışmamalıdır.

22 — Kuvayi Milliye ruhiyle mütehassis olmayan memurların kodamanları âdeta işgal ordularına istinat etmişlerdir. Bunların tecziyeleri cihetine gitmek Hükûmeti müşkül duruma sokar.

23 — Eski kabine erkânının derhad cezalandırılmasına imkân yoktur. Kanunî deliller bularak usulü dairesinde haklarında muameleye girişilebilir.

24 — Devletin İç ve dış işleri kat'iyen ortak kabul etmez.

Çeşitli meselelerin taraflar arasında pazarlık konusu yapıldığı yukarıya çıkardığımız özetten anlaşılmaktadır. Görüşmeler devam ettiği sürece, gerek hükûmet ve gerekse ihtilâl, birbirine karşı hem saygılı, hem temkinli davranmaya dikkat etmişlerdir. İhtilâlin en büyük kazancı daha müzakerelerin başında kendisini belli etmiş oluyordu. Bu kazanç, ihtilâlin hükûmet tarafından tanınması idi. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, yine de ihtiyatlı hareketi elden bırakmıyordu. Anadoludaki bütün resmî makamları hükûmetle yapılmakta olan görüşmelerden sık sık haberdar ediyor ve şu kesin tâlimatı ekliyordu :

«Hükûmet ile millet arasında anlaşma olduğu tâmimen tebliğ edilinceye kadar eskiden olduğu gibi resmî muhaberatın kesik bulundurulması lüzumu Heyeti Temsiliye kararıyle tebliğ olunur.»

Ekimin ilk haftası içinde bu hususu dört beş defa tâmim etti. Bu arada prensip meseleleri üzerinde anlaşma hasıl oldu-

ğundan 7 Ekimde **«Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal»** imzasiyle yayınlanan bildiride şöyle deniyordu :

«... Ali Rıza Paşa hazretleri riyasetinde teşekkül eden yeni Heyeti Vükelâ tarafından millî emellerimizin meşrûluğu ve Kuvayi Milliyenin hâkimiyeti esasları kabul edilerek milletle hükümet arasında tam bir anlaşma oldu. Bu anlaşmaya binaen bugünden itibaren bütün millî teşkilât ve Heyeti Temsiliyemiz, her iki tarafça müşterek ve bütün milletçe arzulanan noktai nazarlarımızın teminiyle millî emellerimizin elde edilmesinde yeni Heyeti Vükelâya yardımcı olacak ve resmî muhaberat üzerine konan yasak kaldırılacaktır. Bu vazifenin ifasında teşkilâtımız hiç bir kimse tarafından hükûmetin vazifelerine ve kanunî icraatına karşı hiç bir müdahaleye kat'iyen meydan vermiyecektir.»

Buna rağmen Hükûmetin teferruat saydığı, fakat ihtilâlin önemle üzerinde durduğu teklifleri hakkında anlaşmaya varmak mümkün olamıyordu. Hükûmet gibi, bütün kamu oyu ve basın da, ihtilâlin varlığını kabul etmiş ve iki tarafın anlaşma çabasiyle ciddî olarak ilgilenmeye başlamıştı. İstanbul basınında Anadolu hareketine ilk olarak geniş ölçüde yer veriliyordu. Zihinleri kurcalayan meseleleri çözmek için basın mümessilleri harekete geçtiler ve Mustafa Kemal Paşa ile temas aradılar. Böylece Mustafa Kemal Paşanın adı her yerde duyulmuş ve Paşa ihtilâlin lideri olarak tanınmış oluyordu.

AMASYA ANLAŞMASI

Hükûmet, telgraf yazışması ile devam eden görüşmelerin tam bir anlaşmaya varamıyacağını anlayarak Anadoluya bir delege göndermeye karar verdi. Kabine toplantısında bu teklifi Bahriye Nazırı Salih Paşa yapmıştı. Görev de kendisine düştü. Taraflar Amasyada buluşup anlaşmak üzere mutabık kaldılar.

Amasya anlaşmasına geçmeden önce Mustafa Kemal Paşanın bu konuda Kumandanlar ile yaptığı yazışmaya kısaca dokunmak yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu defa da Kolordu Kumandanlarının fikirlerini sormuştu. Kumandanlardan Hükûmetin iç ve dış politikası ve ordunun geleceği gibi üç konuda fikirlerini bildirmelerini istemişti. Mustafa Kemal Paşanın Kolordu Kumandanlarından cevap olarak aldığı telgraflar gayet hoş fıkralarla dolu idi.

Ali Fuat Paşa Hükûmetin dış politikası hakkında şu görüşü ileri sürüyordu :

Kuvvetlenmedikçe bu felâketlerden kurtulma imkânı yoktur. Kuvvetlenmek için ise iç ve dış işlerimizde bize yardımcı olacak ve yardımdan başka bir şey düşünmiyecek namuslu, kuvvetli, zengin ve asri bir dosta ihtiyacımız vardır.

İhtilâlin birinci derecede liderlerinden olan Ali Fuat Paşa, ordu hakkında safça birtakım fikirler ileri sürerek fen kıt'aları ile kuvvetlendirilmiş bir orduya taraftar olduğunu bildiriyor ve «jandarma yahut gümrük, izci, tayyare, telsiz telgraf ve otomobil ordudan hariç, fakat ordunun gizlice nezâret ve idaresinde bulunmalıdır» diyordu.

Diyarbakırda Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise, olup bitenleri anlamaktan ne kadar uzak olduğunu gösteren şu teklifi bildirmişti :

«Suriye Irak, Hicaz ve Arap Yarımadasında ayrı ayrı birer Arap hükûmeti teşkil ederek hepsinin münasip bir şekilde padişaha bağlı bir konfederasyon teşkili iyi olur. Osmanlı Hükûmetinin Araplar ile her suretle uyuşması mümkündür. Osmanlı Sancağı da Amerika Sancağındaki yıldızlar gibi hükûmetlerin adedince hilâl taşır.»

XX. Kolordu Kumandanı Vekili Yarbay Mahmut Bey; teşkilâtı bize benzeyen ve pek küçülmesi sebebi ile yüksek ricali işsiz kalan Avusturya - Macaristan'dan iç işlerimiz için uzmanlar getirtmek, harb akademisi talebesini Fransa'ya göndermek veya Fransa'dan öğretmen getirtmek, tümenlere tarım uzmanları ve öğretmenleri verilerek orduyu mektep hâline sokmak gibi bir takım parlak fikirler ileri sürmüştü.

Kâzım Karabekir Paşa ise, bu derece önemli bir meselede belki de söyleyecek fikri olmadığı için, Mustafa Kemal Paşanın telgrafına kısaca cevap vermiş ve «Erzurum hakkında kat'iyyen bir milis ordusu kabul edilmiyerek mutlaka bir ordu ipkası ve bu ordunun mevcudu ne olursa olsun mevcut kolordunun azaltılmaması» temennisinde bulunduktan sonra :

«Bundan başka her sene mühim miktarda 20 yaşındaki gencin oldukça tâlim ve terbiye görmesi de maarif işlerimiz hesabına bir kârdır», demekte idi.

Görülüyor ki, Anadolu ihtilâlinin lideri, kendisine fikir yönünden, takip edilecek politika bakımından yardımcı olabilecek

nitelikte arkadaşlardan yoksundu. Her şeyi kendisinin düşünmesi ve yapması gerekiyordu. Esasen kumandanların fikrini sorması, Hükûmet adına Amasya'ya kadar gelen bir nazır ile nelerin görüşülmesi gerektiğini bilmediğinden değildi. Kumandanların gönlünü almakla yetinmişti.

⁂

Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu hâlde 18 Ekimde Amasyaya gelmişti. Salih Paşa da geldi ve 20 Ekimde görüşmeler başladı.

Hemen tamamı Salih Paşanın teklifleri olup, ihtilâlciler tarafından bir tâviz mahiyetinde aynen kabul ve imza edilen birinci protokolda önemli olan hususlar şunlardı :

— Hükûmetin mevki ve kuvvetine halel getirecek en küçük müdahaleden kaçınılacaktır. Şu hâlde, hükûmete karşı filânın azli, filânın tâyini, filânın cezalandırılması gibi taleplerden sarfınazar olunması icap eder.

— Meb'us seçimleri serbest cereyan edecek ve seçimlere hiç bir suretle müdahale olmayacaktır.

— Galeyanlı nümayişler ve makalelerden sarfınazar edilecek, hükûmetin ne leh ve ne aleyhinde bir şey yazılmıyacaktır.

— Asker siyasetle uğraşmamalıdır.

İkinci protokol, Sıvas Kongresi bildirisi üzerindeki anlaşmaya ait idi. Hemen bütün bildiri maddeleri aynen kabul edilmiş, önemli maddelerin sonunda, kesin kararın, toplanacak Millî Meclise bırakıldığı kaydı konmuştur.[60]

Amasya buluşmasında, ihtilâl resmen tanınmış oluyordu. Bu noktayı Mustafa Kemal Paşa şöyle ifade eder :

«Bizce, milli teşkilâtın ve Heyeti Temsiliyenin, merkezî hükûmet tarafından resmen tanınmış bir siyasi mevcudiyet olduğunu ve müzakerelerimiz resmî ve neticelerinin lâzimürriaye olarak tarafeynce resmen taahhüdedilmiş bulunduğunu teyidettirmek esastı.»

Varılan anlaşmaların kâğıt üzerine geçirilmesi, adına protokol denmesi ve taraflarca imzalanarak birer suret alınması, Mustafa Kemal Paşanın bu buluşmadan beklediği sonucu sağladı.

⁂

[60] Üçüncü, dördüncü ve beşinci protokoller için Bak: Nutuk, S. 246 - 248.

Protokolda bu yazılmamakla beraber Meclisin Bursada toplanması söz konusu yapılmıştı.[61]

Tam üç ay önce Amasya kararları imzalanmıştı. İhtilâl bildirisi olarak kabulü gereken bu kararların imzalanıp tâmim olunduğu şehirde, Hükûmet adına bir nazırın ihtilâl liderleriyle anlaşma yapmak üzere bulunması bir tesadüf değildi. Buluşma yeri olarak Amasyanın seçilmesi, Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği bir incelikti. Bunun anlamı ve millete anlatmak istediği husus şu idi :

Ben size Amasyadan, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır, demiştim. Milletin sesini dünyaya işittirmek için her türlü tesir ve mürakabeden uzak bir millî heyetin varlığına lüzum göstermiştim. Bu heyeti seçmeniz için Sivasta toplanacak millî kongreye delege göndermenizi istemiştim.

Aradan üç ay geçti. Kongre toplandı. Seçtiğiniz heyetin başkanı olarak yine Amasyadaydım. Üç ay evvel toplantıya dâvet ettiğim Kongrenin tesiriyle Hükûmet dize geldi. İşte, bir nazırını milletle anlaşmak üzere Amasyaya göndermiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki ne yapmak istediğini bilen adamım. Bana inanınız ve güveniniz.

Mustafa Kemal Paşanın zımnen söylemek istediği bunlardı. Fakat, açık açık söyleyecekleri de vardı. Onları da bir gazeteciye söyleyecekti. Tasviriefkâr muhabiri olarak Amasyaya gelmiş olan Ruşen Eşref Beye[62] uzunca bir demeçte bulundu. İhtilâl liderinin ilk sözü **«şimdilik ilk safha kapanmıştır»** oldu. Arkasından, **«maceraperestlik»** ithamını reddetmek için konuştu. Öyle anlaşılıyor ki, bu itham kendisini çok rencide etmişti. Mustafa Kemal Paşanın, Amasya buluşmasının sona ermesinden bir gün sonra gazeteciye **«maceraperest»** olmadığını isbata çalışması, elde ettiği başarıyı gereği kadar idrak ettiğini ve bunu herkese anlatmak istediğini gösterir.

«Bilhassa bir harb yorgunluğundan sonra istirahate muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, galeler yaratmaya ihtiyacı yoktu.» diyordu. Yine kendi ifadesiyle, rütbesi mi eksikti, şahsî haysiyeti mi haleldar olmuştu, aç mı kalmıştı. Aksine her şeyi yerli yerinde idi.

---

[61] Hükûmet bu hususu kabul etmemiş, ilerde görüleceği gibi Meclis İstanbul'da toplanmıştır.

[62] Ruşen Eşref Ünaydın.

Mustafa Kemal Paşa, gazeteciye, başında bulunduğu hareketin Hükûmete karşı bir isyan niteliğinde olmadığını da iddia etti. Ona soruyordu: Geçtiğiniz her yerde Hükûmet nüfuzuna ve kanunlara riayet edildiğini görmediniz mi?

Mustafa Kemal Paşa, bir gün evvel imzaladığı protokola uymuş olmak için, millî hareketin İttihatçılıkla, partıcilikle hiç bir ilgisi olmadığını ve olamıyacağını da gazeteciye uzun uzun anlattı.

Millî hareketin amacını yeni bir ifade ile ve yumuşak bir tarzda şöyle açıklamıştı :

«Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, mevcudiyeti ehemmiyete alınmayan milletin, hayata, refaha müstahak bir kuvvet olduğunu Hükûmetimize ve hükûmetlere anlatmaktır.»

Galip devletlere de şöyle bir ihtarda bulunmuştu :

«Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun vahdet ve istiklâlini tasdik edecek, ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kaniyle suladıktan sonra bütün bir milletin na'şı üstünde merdut hırsı istilâsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır.»

Bir insanın bütün bir millet adına böyle konuşabilmesi için kendisine inanması ve milleti inandırmış olması gerekti. Mustafa Kemal Paşa, son söz olarak :

«Biz mağlûbiyetimizin pahasını çok ağır ödedik. Elimizden köyler, vilâyetler değil, ülkeler alındı. Fakat son lokmasını da ağzından kapmak için bir milletin hayatına kıymak cânice bir harekettir. Öldürülmek istenen bir adamın kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi ise tabiî ve zarurîdir.» demişti.

3. SİVAS'TAN ANKARA'YA

Amasya anlaşmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa, Müdafaai Hukuk Teşekküllerinin merkeze bağlanmasına, teşkilât olmayan yerlerde teşkilât yapılmasına, cephelerle meşgul olmaya ve seçim hazırlıkları ile ilgilenmeye önem vererek, bütün çabasını bu hususlarda toplamış bulunuyordu. Özellikle, Batı Anadolu üzerinde ısrarla durmakta idi. Balıkesirde Tümen Kumandanı Kâzım Beye yazdığı bir telgrafta «Cephe ve muharebe noktai nazarından olan teşkilât hakkında tenvir buyurmanızı rica ederiz. O mıntakanın icaplarına göre millî ve askerî teşkilâtın birleştirilmesi hususunda himmeti biraderileri mercudur.» demekteydi. Bozkır'da başlayan irtica ayaklanmasını bastırmak üzere Konyaya gönderdiği Albay Refet Beye de şu tâlimatı vermişti:

Konya, İsparta, Burdur, Antalya ve Afyon - Karahisar, Denizli, Menteşe livalarında nizamname mucibince teşkilâtı milliyenin sür'ati teessüsü ve taazzuvu pek mühimdir. Teşkilâtın, mümkün vasıtalar ile Aydın, Saruhan, İzmir livalarına teşmiline çalışmak icap eder. Gerek bu mıntakaların ve gerek Eskişehir, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale müstakil livalariyle Bursa vilâyetinin irtibat kolaylığı noktai nazarından teşkilâtı hakkındaki mütalâalarının beyanını rica ederiz.»

Bursa'da 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Beye de, Bursada, tüzük gereğince kuvvetli bir heyeti merkeziye kurulmasını, Bilecik'te bir idare heyeti teşkil edilerek Bilecik livasının merkeze bağlanmasını, bütün vilâyet içinde nahiyelere varıncaya kadar teşkilâtın genişletilmesini bildirmişti.

Amasya anlaşmasına rağmen, Ali Rıza Paşa kabinesine, ileri sürülen isteklerin çoğu kabul ettirilememişti. Yalnız, Genel Kurmay Başkanlığına Anadolu'nun isteğine uyularak Cevat Paşa getirilmişti. Hükûmet, Meb'usan Meclisinin İstanbul'da toplanmasında kararlı idi. Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının cezalandırılmaları cihetine gidilmiyecekti. Memurlar arasında yapılması istenilen tâyin ve değişiklikler, Hükûmetin otoritesini kurtarmak

bakımından, ihtilâlin isteğine uygun tarzda yapılamazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu hususta çok titiz davranıyor ve nezarete bizzat tasarruf etmek istiyordu. Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey, eski nazır Adil Beyin en yakın adamı idi ve yeni Hükûmet kendisine dokunmamıştı. Zât İşleri Müdürlüğünde bir Ermeni bulunuyordu. İhtilâlin yerlerinden uzaklaştırdığı bâzı idareciler yine Anadolu'da başka yerlere tâyin edilmişlerdi. Meselâ, Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey Burdur'a, Canik Mutasarrıfı Ethem Bey Menteşe'ye, Niğde Mutasarrıfı Cavit Bey Aydın'a tâyin edilmişler ve Anadolu'nun bütün ısrarlarına rağmen Antalya Mutasarrıfı, İstanbul polis Müdürü ve Jandarma Umum Kumandanı yerlerinde bırakılmışlardı. Ankara Valiliğine de Bitlis eski valisi Ziya Paşa tâyin olunmuştu.

Fakat, ihtilâlcilerin Hükûmete boyun eğmeye niyetleri yoktu. Ankaralılar, Hükûmetin Valisini kabul etmediler. Aydın Kuvayi Milliyesi, Antalya Mutasarrıfını zor kullanarak Nazilli'ye getirdi ve bertaraf etti. Hükûmetin yargılamak üzere İstanbul'a çağırdığı Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey himaye edildi ve tâyin olunan yeni mutasarrıfa vazifeye başlama imkânı verilmedi. Hasılı, hükûmetin yaptığı tâyinler ihtilâlcilerin direnmesi ile karşılanıyordu.

MEB'US SEÇİMLERİ

Meb'usan Meclisinin İstanbul'da veya İstanbul'dan başka bir yerde toplanması, Kasım ayında hararetle tartışılıp sonuca bağlanan en önemli konudur. Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile Hükûmet, Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyeleri, Kumandanlar ve İs an ul'daki milliyetçi aydınlar arasında bu mesele hakkında uzun boylu yazışmalar ve görüşmeler yapıldı. Paşa, Meclisin Anadolu'nun bir şehrinde toplanması için ısrar ediyordu. Padişah, Hükûmet, İstanbul'un milliyetçi aydınları ve Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Karesi, Saruhan gibi büyük heyeti merkeziyeler, Meb'usan Meclisinin İstanbul'da toplanması tezinde kararlı idiler.

Mustafa Kemal Paşa, her işte olduğu gibi, bu defa da, son sözünü söylemeden ordunun fikrini öğrenmek istedi.

Kumandanlar ile yüz yüze gelmek, yazışmadan çok daha faydalı olacaktı. Bu amaçla toplantı Sivas'ta yapıldı ve Kasım ayının ikinci yarısını dolduracak kadar uzun sürdü. Toplantıya Kâzım

Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, Konya'dan Kolordu Kurmay Başkanı Şemsettin Bey ve Sivas'taki Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Bey katılmışlardı.

Edirne'de Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, Balıkesir'de Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Tümen Kumandanı Kâzım Bey, Bursa'da Tümen Kumandanı Bekir Semi Bey ve Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, bölgelerinin önemi ve mesafenin uzaklığı sebebiyle Sivas toplantısına çağırılmamışlardı. Bu kumandanlara yazılan telgrafta «görüşeceğimiz hususları birer birer zâtı âlinize de arzederek kıymettar mütalâanızı soracağız» deniliyordu.

Ordunun fikri de, Meb'usan Meclisinin İstanbul'da toplanması şeklinde belirdi. Heyeti Temsiliyenin, Sivas'ta toplanan kumandanlarla yaptığı müzakereler Kasım sonunda sonuca bağlanmıştı. Karar tutanağının başında, konu şu satırlarla özetlenmiştir:

«Meclis-i Millinin İstanbul'da içtimaı mahzurlu ve tehlikeli bir iş olmasına rağmen, hükümet-i seniyenin hariçte içtimaına muvafakat etmemesi yüzünden memleketi buhrana duçar etmekten içtinaben, İstanbul'da içtimaı zarureti kabul edildi.»

Mustafa Kemal Paşa doğru düşünüyordu. Düşman işgali altındaki bir şehirde toplanacak mecliste, millî irade tecelli edemezdi. Fakat, aksi fikirde olanların bu zorlamaları bir bakıma isabetli olmuştur. Üç buçuk ay sonra, 16 Martta, İstanbul'da cereyan edecek olaylar, ancak bu vesileyle gerçekleri ortaya koyabilmiştir.

Seçimler, büyük ölçüde Müdafaai Hukuk teşekküllerince desteklenen adayların kazanmasiyle sonuçlanmakta idi.

Heyeti Temsiliye, 18 Kasımda, meb'uslara bir tebliğ gönderdi. Maksat, durum hakkında meb'usları aydınlatmak ve Kuvayi Milliye prensiplerine bağlı olanlardan Mecliste bir grup meydana getirmekti. Ayrıca, Meclisin İstanbul'da toplanması zorunluğu karşısında gerek İstanbul'da, gerekse bütün memlekette ne gibi tedbir ve tertipler alınması gerektiği hususunda da meb'uslardan fikirleri soruluyordu. Kendi aralarında grup grup toplanıp fikir teatisinde bulunmaları için Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne toplanma merkezleri olarak gösterilmişti. Mustafa Kemal Paşanın **«meb'uslara iblâğ edilen malûmat ve tâlimat»** diye isimlendirdiği bu uzun yazıda, toplanma yeri hakkında tartışmaların hukuka ve tatbikata ait bütün cepheleri

teferruatlıca anlatılmış ve İstanbul'da meb'usları bekleyen âkıbet şu satırlala belirtilmiştir:

«Meb'usan heyetinin dağıtılması ve âzasının tevkif edilmesi veya İstanbul'dan sürülmesi uzak bir ihtimal değildir.»

Nitekim, o gün belki kehanet gibi karşılanan bu tahminin bir gerçek olduğu pek az zaman sonra anlaşılacaktı.

GÜNEY ANADOLU

Anadolu'nun bir yıldan beri âdeta unutulmuş ve kendi hâline bırakılmış bir bölgesi, Kasım ayında birden ilgi çekmeğe başladı: Tarihî adiyle **«Kilikya»** ve çevresi.

Halbuki, Adana'yı 1918 Aralık ayında Fransızlar ve İngilizler müştereken işgal etmişlerdi. Antep ve Urfa, Ocak 1919 dan beri İngiliz işgali altına girmiş bulunuyordu. Bu bölge halkını hareke-te getirecek başka sebepler de vardı. İşgal ile beraber **«Kilikya»** ya bir Ermeni akını başlamıştı. Fransızların silâhlandırıp himaye ettiği Ermeniler yüzünden Türklerde can, mal ve namus emniyeti diye bir şey kalmamıştı.

İleride mitoloji kahramanları gibi dövüşeceğini göreceğimiz Adanalı, Antepli, Urfalı ve Maraşlı; henüz hafif bir kıpırdanış hâlinde bulunuyor ve Büyük Anadolu ayaklanmasının dışında kalmış gibi görünüyordu. Teşkilâtlanan, son kavgaya hazırlanan Anadolu ise, bu parçasını unutmuşa benziyordu.

İlk tehlike işaretleri belirir belirmez, Batı ve Doğu Anadolu-da meydana çıkan **«Müdafaai Hukuk»** ve **«Reddi İlhak»** gibi faal teşekküller bu bölgede kurulamamıştı. 1918 Aralık ayında İstan-bul'da kurulan **«Kilikyalılar Cemiyeti»** ise hiç bir faaliyet göste-rememişti. Sıvas Kongresine Denizliden dört delege katıldığı hâlde, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın Kongrede temsil edile-memesi, üzerinde durulacak bir noktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu bölge halkı Sivas Kongresinin toplandığından bile haberdar de-ğildi. O günlerde Kozan'da görevli bir jandarma subayı[63] hâtıra-tında şöyle der.

«Aylardan beri her türlü muvasala ve muhabereden mahrum olduğumuz için vilâyet haricindeki teşebbüsat ve faaliyetten ha-berdar olamıyorduk.»

Aynı kişi, Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifasını bil-diren tâmimini 18 Eylül'de öğrenebildiklerinden söz etmektedir. Büyük bir bölgede herkesin olup bitenden bu derece habersiz

[63] Ali Saip (Ursavaş) — Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi, S. 34.

bulunduğunu kabul etmeye elbette imkân yoktur. Fakat, iş görecek insanlar bilmedikten sonra, işe yaramayanların büyük görültüyü duymaları bir anlam ifade edemezdi

Ekimin son günlerinde, Adana, Urfa, Antep ve Maraştaki İngiliz kıt'alarının, buraları boşaltmak üzere harekete geçtikleri görülmüştü. Çekilen İngiliz kıt'alarının yerini Fransız birlikleri aldı. Kasımın ilk haftasında Maraş, Antep ve Urfa da, Adana gibi Fransız hâkimiyeti altına geçmiş bulunuyordu. İngiltere ile Fransa arasında 15 Eylül'de imzalanan bir anlaşma gereğince, Suriye ve Kilikya sahip değiştirmiş oldu. İngiltere, Irak ve Musula karşılık, bu bölgeyi Fransaya bırakmıştı.

Heyeti Temsiliyenin dikkatini çeken bu olay, kurulacak yeni bir cepheyi ve dövüşülecek yeni bir düşmanı belli etmiş oluyordu. Sivas'ta Kumandanlar toplantısında bu mesele etraflıca görüşüldü. Hazırlanan plân ilgili kumandanlara ve Müdafaai Hukuk teşkilâtına bildirildi.

Heyeti Temsiliyenin bu amaçla yaptığı tâmimde, bölgenin durumu özetlendikten sonra teşkilât bakımından bölgenin üçe ayrıldığı belirtilmiş ve şu tavsiyelerde bulunulmuştur:

Alış veriş Müslümanlar arasında yapılacaktır.

Milli Birlik için mutlaka birleşilecektir.

Jandarma, polis gibi zabıta hizmetlerine, köy ve orman bekçiliğine, mümkün olduğu kadar çok Müslüman katılacak, hükûmetin icra kuvveti elde tutulmaya çalışılacaktır.

Mesele, teşkilâta ön ayak olan kimseleri iyi korumak ve teşkilâta karşı olanları ortadan sessizce kaldırmak. Bu iki meseleyi temin için fedakâr adamlar hazırlamalı ve iş bunlara bırakılmalıdır.

Heyeti Temsiliye, Güney Anadolu'nun savunulmasına ve bu maksatla teşkilâtlandırılmasına böylece el atmış oluyordu. Üç subay bu iş ile görevlendirildi: Binbaşı Kemal[65], Yüzbaşı Osman[66], Yüzbaşı Ratip[66]. Bunlar, bölgenin teşkilâtlanmasında ve savunulmasında büyük bir çaba ile çalıştılar. Uzunca bir hazırlıktan sonra, bu bölgede Fransızlara karşı savaş, ancak 1920 yılında başlayabildi.

---

65 «Doğan» takma adı ile çalışmıştır. (General Kemal Doğan).

66 «Tufan» takma adı ile çalışmıştır. (General Osman Tufan).

66 «Sinan» takma adı ile çalışmıştır. (Sinan Tekeli).

HEYETİ TEMSİLİYE
ANKARA'YA GİDİYOR

Heyeti Temsiliyenin Sivas'tan Anadolu'nun her yerini idare etmesine imkân yoktu. Zamanın ulaştırma araçları buna elverişli değildi. Halbuki, Batı Anadolu ile yakından ilgilenmek gerekiyordu. Sivas, İstanbul'a da uzak bir yerdi. Meclis, İstanbul'da toplanacaktı. Ulaştırma güçlükleri yenilebilecek gibi değildi. İstanbul'dan yazılan uzun telgrafları önce Ankara alıyor, özetliyerek Sivas'a bildiriyordu. Mektuplar bile Ankara'da açılıp okunduktan sonra aynı şekilde özetlenerek Sivas'a telgraf ile veriliyordu. Araya aracı sokmadan İstanbul ve Batı Anadolu ile haberleşmek, irtibat kurmak mümkün olamıyordu. Tek çabuk haberleşme aracı telgraf idi. Demiryolu Ankara'dan doğuya uzanmıyordu. Merkezler arasında gidip gelmek için en çabuk araç at veya atlı araba idi. Heyeti Temsiliyenin elinde, uzun yollara zor dayanacak ancak 2 - 3 otomobil vardı. Benzin yok denecek kadar kıttı. Bu şartlar altında, Sivas'ta oturup telgraf telleri ile büyük bir hareketi idare etmek imkânı kalmıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, en iyi merkezin Ankara olduğunu düşünmüş ve 3 Ekim 1919 günü Heyeti Temsiliyeye Ankara'ya gitmeyi kabul ettirmişti. Fakat araya giren olaylar bu kararın uygulanmasını geciktirmişti. Nihayet 17 Aralık günlü bir tâmim ile Heyeti Temsiliyenin yakında İstanbul'a yakın bir yere taşınacağı bildirildi. Bu yakın yer Ankara idi ve Heyeti Temsiliye bu tâmimin ertesi günü, 18 Aralıkta, Ankara'ya gitmek üzere Sivas'tan ayrıldı.

Heyeti Temsiliye, Kayseri ve Kırşehir üzerinden, bu şehirlerde birer ikişer gün kalarak, 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya ulaştı. Gerek Kayseri ve Kırşehir'de, gerekse Ankara'da Heyeti Temsiliye, büyük törenle karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya gelmesi, Anadolu İhtilâlinin yeni bir safhasının başlangıcını teşkil ediyordu. Bu üç şehirde tören ile karşılandığı hâlde, memleketin diğer tarafları ve özellikle İstanbul durumdan haberdar değildi. 25 Aralık 1919 da İstanbul'da çıkan gazetelerde aşağı yukarı birbirinin aynı olan şu kısa haber yayınlanmıştı:

«Monitör Oryantal Gazetesinin özel olarak haber aldığına göre Kuvayi Milliye Heyeti mümessilleri bir haftadan beri Sivastan Afyonkarahisarına nakletmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile beraber Rauf Bey ve Rüstem Bey de beraber bulunmaktadır.»[67]

[67] Tarih Vesikaları, Cilt II, Sayı 10. S. 242.

Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya yerleşmesi ile Anadolu İhtilâli daha rasyonel çalışma imkânlarına kavuşmuş oluyordu. Bu arada, son Osmanlı Meb'usan Meclisi için yapılan seçimler tamamlanmış ve Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bâzı meb'uslarla görüşebilmişti. Meclis, İstanbul'da, Sadrâzam Ali Rıza Paşanın bir konuşması ile 12 Ocak 1920 günü çalışmalarına başlamıştı.

1920 YILI BAŞINDA «SİYASİ DURUM» MUHAKEMESİ

Mustafa Kemal Paşa, Ocak ayının sonu itibariyle memleketin siyasî durumunu muhakeme etmiş ve vardığı sonuçları, fikirlerini almak üzere bütün kolordu kumandanları ile bâzı tümen kumandanlarına, Nazilli'de bulunan Refet Paşaya ve İstanbul'daki arkadaşlarına bildirmiştir. Şifreli telgraf ile verilen siyasî durum muhakemesi çok uzun olduğu ve genel olarak aynı ölçüde cevaplandırılması gerektiği için, bu konudaki görüşme günlerce sürmüştür.

Anadolu İhtilâlinin üst kadrosunun 1920 yılı başında siyasî görüşünü belirtmesi bakımından bu telgraf yazışmalarının üzerinde durulacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına yazdığı durum muhakemesinde —aslında tamamen şahsî görüşü olmak gerekir— barış meselesini, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarını ve alınacak tedbirleri tahlil etmiştir.

Barış meselesi hakkındaki görüşü özet olarak şöyledir:

İtilâf Devletlerinin Türkiye ile aktedilecek barış için, Aralık 1919 ayı sonlarına doğru gösterdikleri ilgi kaybolmuş ve Türkiye barışı yeniden belirsiz bir zamana bırakılmıştır. Bu, iki sebebe dayanmaktadır. Birincisi; İtilâf Devletlerinin harb içindeki anlaşmaları bozulmuştur. Boğazlardan başka yerlerin nasıl bölüşüleceği hususunda devletler anlaşmış oldukları hâlde, Boğazların İngiltere'ye bırakılmasının İngilizlerin Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetini sağlıyacağı inancı ile özellikle Fransa buna yanaşmak istememektedir. İkincisi; Bolşeviklerin kazanmakta oldukları zaferlerdir. Çünkü Boşeviklerle temas eden millet ya onlarla sosyal ve politik işbirliğine girmek veya silâhla karşı koymak zorunluğundadır. Türkiye'nin Bolşeviklere karşı silâhla direnmesi için, İtilâf Devletlerinin birçok fedakârlıklar yapması ve bu arada Arap ülkelerinden başka işgal edilmiş bütün Türk topraklarının Türkiye'ye iadesi gerekmektedir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yu-

nanistan, çok zor durumda kalmadıkça böyle bir fedakârlığı yap mazlar.

Bu iki sebeple, Türkiye barışının yapılmasında İtilâf Devletleri acele etmemektedirler. Durumun aydınlanmasını ve aralarında anlaşmalarını bekliyeceklerdir.

Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarını şöyle mütalâa etmektedir: Türkiye'yi hemen her taraftan kuşatmış olan devletler, Rusya ile Türkiye arasında, Kafkasya'da bir set kurarak doğu cephesinde de Türkleri tecrit etmek istiyorlar. Bunu yapabilmek için ya Kafkasya'da kurulan Ermenistan, Gürcistan ve Azarbeycan hükûmetlerini tanıyarak bu seddi onlar vasıtası ile kuracaklardır, veya kendileri kuvvet sevk ederek bu sonuca ulaşacaklardır. Her iki şekilde de, Türkiye için büyük bir tehlike vardır. Bu teşebbüs önlenemezse her taraftan sarılmış olan Türkiye'yi kurtarmak kat'iyen mümkün olamaz. İtilâf Devletleri, ayrıca Türkiye içinde nifak yaratmak, fikirleri bulandırmak istemektedirler. İstanbul'un her çeşit çevresine mensup kişiler ile temaslar kurarak niyetleri hakkında yanlış ve bulanık ümitler telkin etmektedirler. Türkiye'de her arzularına boyun eğecek zayıf, müstereddit hükûmet arzu ediyorlar. Ayrıca Kuvayi Milliyeyi dağıtmaya çalışıyorlar.

Durum muhakemesinin sonunda, alınması gereken tedbirler şu hususlarda toplanmaktadır:

a) İtilâf Devletlerinin kurmak istedikleri Kafkas seddini yıkmak için Kafkas hükûmetleri ile ve özellikle Azarbeycan ve Dağıstan hükûmetleri ile acele temasa gelmek. Aynı zamanda İtilâf Devletlerinin zaman kazanmasına meydan vermemek için doğu cephesinde resmî veya gayrı resmî seferberlik yaparak hazırlıklı bulunmak. Şayet Kafkas milletleri Türkiye'ye karşı sed olmaya karar verirlerse Bolşevikler ile anlaşarak bu seddi silâh kuvveti ile yıkmak.

b) Hükûmet böyle bir seferberlik teşebbüsüne girişir ve barış şartlarının tesbitinde beklemeye takatimiz kalmadığını resmen ilân eder, gerekirse memleketin Anadolu'dan idare edilmesi için tedbirler alır ve bunu açıklarsa, İtilâf Devletleri Türkiye hakkındaki gerçek niyetlerini ortaya koymak zorunda kalırlar. Böylece maskeleri yüzlerinden düşürülmüş olur.

c) Hükûmet yukarıda açıklandığı gibi bir tavır takınmazsa ümitli olmaya sebep yoktur. Derhal Heyeti Temsiliye arkadaşla-

rını İstanbul'dan çekmek ve icabında dış âlem ile ve İstanbul ile ilişikleri keserek, gerekeni yapmak lâzımdır.

Siyasî Durum muhakemesine İstanbul'daki grup adına Rauf Bey, I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, XII. Kolordu Kumandan Vekili Hayri Bey, XIII. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Nazilli'den Refet Bey, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, 61. Tümen Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey, Mardin'den 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey, III. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey cevap vererek kendi görüşlerini bildirmişlerdir.

Rauf Bey; Raporu İstanbul'daki arkadaşları ile takdir ve şükran ile okuduklarını, hepsinin aynı fikirde olduklarını belirttikten sonra Kafkas meselesini Harbiye Nazırı Fevzi Paşaya da anlattığını ve Fevzi Paşanın hükûmet nezdinde teşebbüslere geçeceğini, bu teşebbüsün İngilizleri ikna etmek suretiyle tahakkuk ettirileceğini bildirmekteydi. İstanbul'dan gelen bu cevapta, raporun alınacak tedbirlere ait kısmındaki diğer hususlara hiç dokunulmamış ve İngilizlere karşı alınması tavsiye olunan tedbirin de İngilizleri ikna ederek yerine getirileceği gibi garip bir görüş ileri sürülmüştür.

Kumandanlar, genel olarak, Kafkas seddi ile ilgili mesele üzerinde uzun boylu durmuşlar ve hemen hepsi Mustafa Kemal Paşanın düşündüğünü seferberlik ilânı tedbirini tenkid ederek temkin ve itidal tavsiye etmişlerdir. I., XIV. XIII. Kolordu Kumandanları başta olmak üzere, bâzı kumandanlar; İtilâf Devletlerinin Türkiye politikasında bir yumuşama olduğunu, Anadolu'yu, Boğazları ve Trakyayı bize bırakacakları kanaatini ifade etmişlerdir. Yine kumandanların büyük çoğunluğu, gerektiğinde Bolşeviklerle yapılması düşünülen işbirliğinin Türkiye'ye ne sağlıyacağını anlamadıklarını belirterek bir takım endişeler ileri sürmüşlerdir. Bilhassa XIII. Kolordu Kumandanı, bulunduğu bölgenin (güneydoğu bölgesi) özelliği bakımından bu husus üzerinde fazlaca durmuş ve **«Bolşeviklik nazariyatı, derebeylik hayatı cari olan bu muhite tatbik edilemiyecekse Bolşevik başarısını sağlamaya mâtuf hareketlere rüesanın iştirâk etmiyeceğini ve hattâ mâni olacaklarını zannederim»** demiştir. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere yardım etmek değil, onlardan yardım görmek fikrini ileri sürmüştü ve siyasî durum muhakemesinde Bolşevikliğin kabulü hakkında en ufak bir işaret yoktu. Mustafa Kemal Paşanın

raporu karışık bir biçimde yazıldığı için Kumandanlar gereği kadar anlıyamamışlardı. Nitekim, XIII. Kolordu Kumandanı gibi, XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ve 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey de cevaplarında Bolşeviklik meselesi üzerinde mütalâa vermişler, Bolşevikliğin leh ve aleyhinde görüşlerini bildirmişlerdir. Bilhassa Bekir Sami Bey, bu konudaki fikirlerini belirtirken Karl Marks'tan ve Bolşevik akidesinden bahsederek lüzumsuz teferruata girmiş ve ölçüyü kaçırmıştır.

XII. Kolordu Kumandan vekili ile Refet Paşanın cevapları ise pek sudandır. Bu iki kumandan, siyasî durum muhakemesine hemen hemen hiç dokunmamışlar, birer cümle ile cevap vermişlerdir. Ne demek istedikleri de pek anlaşılmıyor. Kanaatimizce, diğerlerine kıyasla, en aklı başında cevabı 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey vermiş ve fikirlerini telgrafının 6. maddesinde şu şekilde özetlemiştir:

«Netice, seferberlik ve yığınak yapmak ve taarruzî mahiyette hareketlerde bulunmak ve Bolşevikliği Anadolu'ya sokmak durumumuza uygun görülmemektedir. Kuvayi Milliye ile kongrede kararlaştırılmış olan hukuk ve hudutların istirdat ve muhafazası zımnında son derece sebat göstermek, aynı zamanda Kafkas hükûmetleri ile, Bolşevikler ile hoş geçinmek daha münasip telâkki edilmektedir.»

İhtilâlin dayanağını ve kadrosunu teşkil eden kimselerin, 1920 yılı başlarında, psikolojik bakımdan bu işe ne derecede hazır olduklarını ve kapasitelerini göstermesi bakımından şu hususu belirtmek yerinde olacaktır :

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı siyasî durum muhakemesi ile hitap ettiği kimselerin siyasî meseleler hakkındaki görüşlerini öğrenmekten çok, onlara İstanbul ile ilişkiyi kesmek fikrini telkin etmek ve ihtilâl için tasarladığı yeni bir çıkışa kumandanları hazırlamak istiyordu. Fakat, ya anlamadıklarından veya anlamak istemediklerinden Mustafa Kemal Paşaya hiç biri bu hususta ses vermedi. İstanbul'daki grup da dahil olduğu hâlde, hepsi Mustafa Kemal Paşanın sergüzeşt sayılacak bir harekete teşebbüs etmesinden endişe duymuşlardı. Nitekim, bu endişe ile, 12 Şubat günü İstanbul'dan kendisine Anadolu ve Trakya'daki yabancı kuvvetlerin durumunu gösteren bir rapor gönderdiler. Bu rapor, İstanbul'un işgali ve Büyük Millet Meclisinin açılmasından önceki dönemde Türkiye'deki işgal kuvvetlerini tesbit etmesi bakımından önemli olduğundan aynen aşağıya alınmıştır:

«İtilâf kuvvetleri hakkında Erkânıharbiyeden aldığım malûmatı berveçhiâtı arzeylerim.

1 — İstanbul ve civarında bulunan Yirmi sekizinci İngiliz Tümeni otuz iki bin nefer, (28) batarya, (164) makineli tüfek, Yüz yirmi ikinci Fransız Tümeni otuz sekiz bin yüz nefer, (44) top, (91) makineli tüfek, (48) tayyare, (25) tank, (12) zırhlı otomobil; dört (200) mevcutlu bir İtalyan müfrezesi; (1300) nefer, (160) makineli tüfekten mürekkep bir Yunan müfrezesi.

2 — Edirne vilâyeti dahilinde bölükleri Babaeski - Lüleburgaz - Hadımköy mevkilerine dağılmış bir Yunan taburu. Karaağaçta iki Faslı Fransız süvari bölüğü ile bir Fransız taburu, Gelibolu'da 230 mevcutlu bir Fransız müfrezesi, Maydos'ta 123 üncü Senegal Avcı Taburu.

3 — İstanbul'daki İngiliz kuvvetinden 200 kişilik bir müfreze Bandırma'da, 300 kişilik bir müfreze de İzmit'te.

4 — Bandırma - Afyonkarahisar demiryolu hattı üzerinde bir buçuk Fransız taburu.

5 — Ayvalık ve Aydın cepheleri: Ayvalık'ta Yunan Adalar Fırkası, İzmir'de Yunan İzmir Fırkası, Manisa'da On üçüncü Fırkası, Bayındır'da İkinci Yunan Fırkası, Aydın'da Birinci Yunan Fırkası, Midilli ve diğer adalarda Yunan ihtiyat Fırkası.

6 — Muğla, Antalya mıntakası. Söke, Bozdoğan, Milâs, Küllük, Marmaris, Fethiye, Antalya, Burdur mevkilerine dağılmış olmak üzere Otuz üçüncü İtalyan Alayları. Konya, Akşehir, Afyonkarahisar mevkilerine dağılmış Yüz otuz altıncı İtalyan Alayının Birinci ve İkinci Taburları.

7 — Eskişehir'de 520 mevcutlu bir İngiliz taburiyle 100 kişilik bir başka müfreze, Afyonkarahisarında 1000 mevcutlu bir İngiliz müfrezesi.

8 — Urfa, Maraş, Adana mıntakasında dağınık olarak 156 ncı ve mürettep 123 üncü Fransız Fırkası.

9 — Musul'da 1200 nefer ve 14 toptan mürekkep bir İngiliz müfrezesi, Sincar'da miktarı meçhul bir İngiliz kuvveti, Zaho'da 200 nefer, 5 top ve 7 mitralyözden mürekkep bir İngiliz müfrezesi.

10 — Yirmi üçüncü İngiliz Fırkasından 3 tabur, Rum ve Ermeni milislerinden mürekkep bir tabur, 25 inci Fırkanın Batumdan vapurlara bindirilen mütebakisini alayile tekmil topçusunun Çanakkaleye naklolunduğu istihbar edilmiştir.»[68]

---

[68] Harbiye Nezareti Baş Yaveri Binbaşı Salih (Omurtak) imzası ile yazılmıştır. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 15 Vesika 400.

C. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Sivas Kongresi ile varlığını kabul ettiren Anadolu İhtilâli, bundan sonra meşrûluk kazanma çabasına düşmüştü. Bunun için, Mustafa Kemal Paşa, her an fırsat kollamakta idi. Kongreden sonra Anadolu'nun İstanbul ile ilişkisini kesince, Heyeti Temsiliyenin memleket idaresinde **«merci»** olarak kabulünü ileri sürmesi, meşrûluk kazanma çabasının ilk işareti idi. Fakat, şartlar gereği kadar olgunlaşmış görünmediğinden, Amasya anlaşmasında elde edilenle yetindi. Fakat, ilk fırsatta ihtilâle meşrûluğunu kazandıracaktı. Eğer, fikrini kabul ettirip, Millî Meclisin Anadolu'da toplanmasını sağlayabilseydi, ihtilâlin meşrûluğu yolunda büyük bir merhale sür'atle katedilmiş olacaktı. Meclis, İstanbul'da toplanmış, çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, aradığı fırsatın ayağına geleceğini bildiği için sabırla olayların gelişmesini bekliyordu. İstanbul Meclisinin başına bir kaza geleceği muhakkak idi. Meb'usları, henüz İstanbul'a gitmeden 1919 Kasım ayında, bu hususta uyarmıştı. 22 Ocak 1920 tarihinde de, şifreli bir telgrafla, Konya'daki XII., Sivas'taki III. ve Erzurumdaki XV. Kolordu Kumandanlarına, İngilizlerin İstanbul'a tecavüzlerini arttırarak bâzı nazırları ve meb'usları bilhassa Rauf Beyi tevkif etmeleri ihtimâlinden bahsetmiş, gerektiğinde bölgelerindeki İngiliz subaylarını tevkif için hazırlıklı bulunmalarını bildirmişti.[69] 1920 yılı Şubat ayı başında, «siyasî durum» muhakemesini vesile ederek, ihtilâlin meşrûluk kazanması yolunda gerekli telkinleri yapmış bulunuyordu.

Osmanlı Meb'usan Meclisi ise, içinde bulunulan olağanüstü şartların gereğini kavramış olarak görevini yapmaya çalışıyordu. Meclis, bu suretle şimşekleri üzerine çekmekte idi. 17 Şubat 1920 günü, **«Misakı Millî»**yi bütün dünyaya ilân etti. **«Millî yemin»** anlamına gelen **«Misakı Millî»** Erzurum ve Sivas Kongrelerince kabul edilmiş olan esaslara göre, Türkiye'nin kabul edebileceği barış şartlarını belirtiyordu.

Millî Mücadelenin parolası ve son Osmanlı Meb'usan Meclisinin tek büyük hizmeti sayılan **«Millî Yemin»** şöyledir.

---

[69] Nutuk, Vesikalar No: 226/a, b.
Lord Curzon'un yeğeni olan Rawlinson'un (Erzurum'da idi) tevkifine Mustafa Kemal Paşa çok önem vermekte idi.

«Zirde vaziûl imza Osmanlı Meclisi Meb'usan âzaları Devlet ve İstikbâl-i milletin haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi âzamîsini mutazammın olan esasatı âtiyeye tamamiyi riayet mümkünültemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde pâyidar bir Osmanlı Saltanat ve Cemiyetinin vücudu gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir.

Madde 1 — Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hini akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikan tâyin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr haddi mütareke dahilinde dînen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuku örfiye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhitiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmek bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âraya âmmeleriyle ana vatana iltihak etmiş olan Elviyei selâse için ledelicap tekrar serbestçe âraya âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhuna tâlik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemâli hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vâki olmalıdır.

Madde 4 — Makarrı Hilâfeti İslâmiye ve Pâyitahtı Saltanatı seniye ve Merkezi Hükûmeti Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizinin emniyeti her türlü halelden mâsun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bâzı müşarikleri arasında tekarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memâliki mütecavirdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri emniyesi ile tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve İktisadî İnkişafımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet bizim de temini esbabı inki-

şafımızda istiklâl ve serbestii tammeye mazhar olmamız üssülesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyûda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmıyacaktır.»

İtilâf Devletlerinin, Millî Yeminden memnun kalmadıklarını ve Meb'usan Meclisini cezalandırmak isteyeceklerini kestirmek güç olmasa gerektir. Bir ay sonra, olaylar büyük bir gelişme göstererek, Ankara'da Büyük Millet Meclisinin toplanmasını mümkün kılacak ve Anadolu İhtilâli, aylardan beri aradığı meşrûluk düzeyine kavuşacaktır.

· İSTANBUL'UN İŞGALİ

İtilâf Devletleri, 16 Mart 1920 günü İstanbul'u resmen ve fiilen işgal etmek suretiyle Anadolu İhtilâlinin başarısına büyük ölçüde yardım etmişlerdir. 2,5 aydanberi Ankara'da bulunan Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalini kaçırılmayacak bir fırsat bilerek kesin teşebbüslere girişmek imkânını bulmuş oluyordu. Hele, Osmanlı Meb'usan Meclisine işgal kuvvetleri tarafından tecavüz edilmesi ve bâzı meb'usların Meclisten zorla alınarak tevkif edilmeleri, Mustafa Kemal Paşanın Meclisin İstanbul'da toplanmasına taraftar olmayışını haklı çıkarmıştı. 1919 sonbaharında Meclisi mutlaka İstanbul'da toplamak için kendisine karşı çıkanların, artık bundan sonra söyliyecek sözleri kalmamıştı. Esasen, bir kısmı da tevkif edildiği için söz söyleyecek durumda değillerdi.

Heyeti Temsiliye, İstanbul'un işgal edileceğini İstanbul'daki Mim Mim Grupunun istihbaratına istinaden daha 11 Martta öğrenmiş bulunuyordu. Bu arada, Salih Paşa kabinesinin de düşürülerek yerine millî akıma karşı ve düşmana âlet olabilecek bir hükûmet kurulmasına çalışıldığı haberi alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu iki haber üzerine kumandanları ve Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerini, heyeti idarelerini uyarmıştı.[70]

16 Mart günü İstanbul'un işgaline başlanıldığı haberi alınınca, Heyeti Temsiliye, Kolordulara durumu telgrafla bildirmiş ve **«İstanbul'da fevkalâde bir hâlin cereyan etmekte olduğu anlaşılıyor»** dedikten sonra durumun Heyeti Temsiliyece takip edilmekte bulunduğunu, İstanbul ile yazışma ve ilişkide dikkatli davranılmasını hatırlatmıştı.

[70] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. Vesika 53 ve 55.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgali ile doğan durum karşısında, İstanbul idaresini tamamen bertaraf etmek ve Heyeti Temsiliyeyi geçici bir hükûmet gibi çalıştırmak ve ihtilâlin meşrûluğunu sağlıyacak bütün teşebbüslere girişmek ve özellikle Ankara'da bir meclis toplamak kararında idi. Bu kararın uygulanmasına, Heyeti Temsiliyenin bütün memlekette idarî bir merci olduğunu duyurmakla başladı. 16 Mart günü, şifreli olarak Kolordulara çektiği telgrafla kumandanların bu hususta fikirlerini sordu. **«Sureti aşağıda arz olunan maddeler hakkında yüksek mütalâaları rica olunur. Tasvip buyurulduğu veya değiştirilmesi münasip olan cihetler görüldüğü takdirde iş'ar buyurulmasını telgraf başında bekliyorum. Yüksek cevapları alındıktan sonra tâmim olunacaktır»** cümleleri ile başlayan bu telgrafta; Meb'usan Meclisinin, bütün resmî dairelerin, telgrafhanelerin, cebren ve resmen işgal edildiği, saltanat ve hilâfet merkezine ve diğer resmî makamlara mâruzatta bulunmanın imkânı kalmadığı, İstanbul'a yapılacak her müracaata düşmanların muhatap olacağı, bu durumun Osmanlı kanunlarının Anadoludaki mer'iyetini haleldar etmiyeceğini, binaenaleyh bütün Osmanlı vilâyetlerindeki mülkî memurların, askerî makamların Heyeti Temsiliye ile irtibatta bulunmalarını ve bu irtibatın muhafazasını, Heyeti Temsiliyenin de mülkî ve askerî makamlar ile istişare ederek millî ve vicdanî vazifesini yapacağını bildiriyordu. Sivas Kongresinden sonra Heyeti Temsiliyenin merci ilânına karşı durdukları hâlde, bu telgrafa, kumandanlar olumlu cevap verdiler. Yalnız XV. Kolordu Kumandanı, evvelâ Heyeti Temsiliyenin kimlerden müteşekkil olduğunu öğrenmek istemişti.[71] Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün (17 Mart) Heyeti Temsiliyenin merci olduğuna ait 16 Mart tarihli telgrafı açık telgraf olarak Kolordulara, Valiliklere ve müstakil mutasarrıflıklara bildirdi.

---

[71] Karabekir Paşa Heyeti Temsiliyeyi bilhassa sormuştu. Çünkü o tarihte Sivas Kongresinin seçtiği Heyeti Temsiliyeden Ankara'da yalnız Mustafa Kemal Paşa ile Hakkı Behiç Bey, Hüsrev Sami Bey ve Mustafa Efendi (Niğde) vardı. Mustafa Kemal Paşa Heyeti Temsiliyeyi şu kimselerle tamamlamıştı:

Ankara Müftüsü Rıfat Efendi, Şeyh Şemsettin Efendi, Konya eşrafından Rıfat Bey ve Mehmet Efendi, Ankara Darülhikmetül İslâmiye Şubesi âzasından Hasan Efendi, Ankara Defterdarı Yahya Galip Bey, Kastamonu eski Vali Vekili Ferit Bey ve Ali Fuat Paşa.

Mustafa Kemal Paşa herhangi bir durumu önlemek için Heyeti Temsiliye âzalarının kimler olduğunu bildirirken, telgrafın sonunu heyetin şimdilik muvakkat bir tarzda takviyesi için çalışıldığını belirtmek suretiyle bağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına 16 ve 17 Mart 1920 günlerinde Kolordu Kumandanlıklarına ve Valiliklere aşağıdaki hususları ayrıca tâmim etti:[72]

1. İstanbul'un işgali; İtilâf Devletleri mümessilleri, bütün bitaraf devletlerin hariciye nezaretleri ve meclisleri nezdinde telgrafla protesto edilecek ve mitingler yapılacaktır.

2. Bir müddet için dost olsun, düşman olsun yabancı resmî âlem ile muvakkaten temas edilmiyecektir.

3. Hıristiyan ahaliye dokunulmıyacaktır.

4. Memleketin âsayişini ve huzurunu bozanlar, hangi dine ve milliyete mensup olurlarsa olsunlar haklarında aynı şiddette ve eşitlikle kanunî işlem yapılacaktır.

5. İçinde bulunulan olağanüstü hâl, birliği gerektirmektedir. Milletin birliğini sağlamak ve girişilen mücadelenin kutsiyetinden ve meşrûluğundan herkesi haberdar etmek için gayret sarf edilecektir.

6. Menfi propagandalar önlenecektir.

7. Askerî ve sivil makamlar işbirliği yaparak çalışacaklardır.

8. Mühitm telgraf merkezlerine birer subay veya memur yerleştirilerek telgraflar kontrole tâbi tutulacaktır.

9. Sahil iskelelerinden ve dâhilden gelecek şahıslar sıkı bir tetkike tâbi tutularak, şüpheli olanlar hakkında takibat yapılacaktır.

10. Önemli postahanelerde şüpheli görülen mektuplar açılacaktır.

11. Heyeti Temsiliyenin bilgisi ve rızası olmadıkça, hiç bir makam ve hiç bir memur İstanbul ile muhabere etmiyecektir.

12. Telgraf memurları, İstanbul'dan çekilen düşman tebliğlerini alıp yaymıyacaklar ve Anadolu'da cereyan eden muhaberatı İstanbul'a vermiyeceklerdir. Aksi takdirde, bu gibi memurlar casus sayılarak haklarında kanunî işlem yapılacaktır.

13. İşgali protesto için yazılan tegraflardan ücret alınmıyacaktır.

14. Rehin olarak İngiliz Kontrol Subayları tevkif edilecektir.[73]

---

[72] Bir çok telgrafla bildirilen bu hususlar, birleştirilmiş ve özetlenmiştir.

[73] Bu talimat üzerine bâzı İngiliz subayları tevkif edilmiş ve bu olay ileride Malta'daki mevkufların kurtarılmasına yaramıştır.

Heyeti Temsiliye yukarıdaki tedbirlerden başka malî ve askerî tedbirler de almış bulunuyordu.[74]

Anadolu'ya işgal kuvvetleri gönderileceği öğrenildiğinden, Geyve Boğazının kapatılması ve bilhassa buradaki demiryolunun esaslı bir surette tahribi emredildi. Eskişehir, Afyonkarahisar ve Geyve Boğazında bulunan münferit İngiliz kuvvetleri ile diğer işgal kuvvetlerinin silâhlarının alınmasına ve tecritlerine teşebbüs olundu. Bunun için silâhlı bir çatışmaya lüzum kalmadan düşman kuvvetlerine baskın yapılması emri verildi.

İngiliz subaylarının tevkifini düşünmek ve buna teşebbüs etmek, bu tedbirlerin en önemlisi olup, o günkü kadro içinde, ancak Mustafa Kemal Paşaya has bir davranıştır.

OSMANLI MECLİSİNİN SONU

İşgalden bir gün sonra (18 Mart) Osmanlı Meb'usan Meclisi 24 üncü toplantısının son oturumunu yaptı. Aydın meb'usu Hüseyin Kâzım Beyin başkanlığında yapılan bu toplantıda, Sinop meb'usu Dr. Rıza Nur, Bolu meb'usu Tunalı Hilmi, Erzurum meb'usu Hüseyin Avni Beylerin ve diğer 14 meb'usun imzasını taşıyan bir önerge ile, Meclis protesto olarak, âdeta kendi kendini feshetmiştir. Osmanlı Meb'usan Meclisinin bu son toplantısı aşağıdaki şekilde cereyan etmişti:[75]

«Reis — Bir takrir var, müsaadenizle okuyalım. (Okunsun sadaları).

Rıza Nur Bey (Sinop) — Bendeniz söz istiyorum.

Reis — Buyurunuz efendim.

Rıza Nur Bey — Efendiler, mühim bir ân-ı tarihî yaşıyoruz. Bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük bir musibete dûçar olmamıştır. Pâyitaht-ı Osmanî ve Dârülhilâfet-i İslâmiye bugün ecnebî devletlerin işgal-i müsallâhı altına geçmiş bulunuyor. Bunu mucip hiçbir hâl mevcut değildir. Meclisi Meb'usan-ı Osmanî tecavüze uğradı. Meb'us arkadaşlarımızdan Rauf, Vasıf, Falk Bey'ler ve Numan Efendi Meclisi Meb'usandan kuvve-i işgaliye tarafından cebren alınıp tevkif edildi Bu hâl hukuku esasiye ve hukuku düvele tamamiyle muhaliftir. Bilâkaydüşart istiklâl vicdan ve efkâra mâlik olmayan bir Meclisi Meb'usanın serbestçe ittihazı karar eylemesi mümkün olamıyacağından, milletve-

[74] Malî tedbirler için Bak. S. 128.

[75] S. Ağaoğlu, Kuvayı Milliye Ruhu, S. 16-18.

killerinin mâsuniyetine karşı îka edilen bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun bütün cihan heyyeti teşriiyesinin ve bilhassa hilcümle parlâmentoların maderi olan Britanya Parlâmentosunun ve bu gibi vekayi-i tarihiyeye defeat ile sahne olan Fransız ve İtalyan Parlâmentolarının semi ittılâına vâsıl olmasını temenni ederiz. Bugün deruhte ettiğimiz vazife-yi milliyeyi ifaya ancak bu derecede kadiriz. Bu takririmizi millî bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz.

Seyfullah Efendi (İspaıta) — Rüfeka-yi muhteremeden iki zatın ismi söylenilmedi. Cemal Paşa ile Tahsin Bey de tevkif edilmişlerdir.

Osman Bey (Lâzistan) — Meclis haricinde tevkif edilmişlerdir.

Reis — Takriri okuyunuz efendim.

(Harbi Umuminin memleketimiz için pek nâmüsait şerait! dahilinde hitam bulması hasebiyle elim bir vazifeyi tarihiye ifasına dâvet olunan Meclisi Meb'usan, âhiren Makarrı Hilâfet ve Saltanatı seniyede ahvali fevklâde tahaddüs etmesi ve meşrûiyetle idare olunan memalikin kâffesinde milletvekillerine temin edilen mâsuniyet ve muafiyetin ilcayi vekayi ile mütenezzi olması hasebiyle vezaif-i meb'usiyetin icabatını memleketin vaziyet-i hazırasiyle telif imkânından mahrum kalmıştır Her şeyden evvel Hürriyeti efkâr ve istiklâl-i vicdana vâbeste olan bu vazife-yi mukaddesenin emniyetle ifasına imkân bahş bir hâl ve vaziyetin tahassülüne intizaren umumî in'ikatların tehirini teklif ederiz.)

Reis — Takrir münderecatına tamamiyle ittıla hâsıl oldu mu? (Evet, reye konsun, sadaları).

Reis — Vazife-i meb'usiyetin icrasında emniyet bahş olacak bir hâlin vukuuna kadar müzakeratımızın tehirini teklif ediyorlar. Kabul edenler el'erini kaldırsın.

Salâhattin Bey (İstanbul) — Müttefikan kabul. (Müttefikan kabul sadaları) .

Reis — Evet efendim, müttefikan tehiri müzakere kabul edildi.»

Meclisin bu karardan bir netice ümit edip etmediğini bilmiyoruz. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Meb'usan Meclisi, 18 Mart 1920 de çalışmalarına böylece ara vermiş, fakat bir daha toplanması nasip olmamıştır. Nihayet, 11 Nisan 1920

günü Padişahın iradesiyle, en geç 4 ay içinde yeni seçimlerin yapılması kaydiyle Osmanlı Meb'usan Meclisi feshedilmiştir.

Artık, başka bir Osmanlı meclisi toplanmayacaktı.

SEÇİMLER

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bir meclisin toplanması gereğini 17 Mart günü, fikir yoklaması şeklinde Kolordu Kumandanlıklarına ve Valiliklere bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, bu meclisin bir kurucu meclis olmasını düşünüyordu. Bilhassa kumandanların fikrini almak için yazdığı telgrafta, meclis toplamanın gerekçesi olarak İstanbul'un işgalini ileri sürüyor, Meb'usan Meclisinin resmî dairelerin işgali ile Anayasaya göre yasama, kaza ve icra organlarının artık mevcut olmadığını, Osmanlı devletinin istiklâl ve hâkimiyetinin haleldar edildiğini belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşanın düşüncesine göre, Kurucu Meclis en geç 15 gün içinde toplanmalıydı. Bunun için seçimin, seçim kanununa göre değil, daha pratik ve kestirme bir yol ile yapılması gerekti. Bütün bu hususları açıkladıktan sonra Kurucu Meclis ile ilgili olarak kumandanlara ve Valiliklere bildirdiği proje şöyle idi:

1. Kurucu Meclis Ankara'da toplanacaktır.
2. Kurucu Meclis üyeleri medenî cesaret, fikrî kabiliyet, dinî ve millî selâbet sahibi kimselerden olacak ve üyeler 25 yaşından küçük ve kötü şöhret sahibi bulunmıyacaktır.
3. Kurucu Meclis seçiminde livalar seçim bölgesi kabul edilecektir.
4. Gayrımüslim unsurlar seçime iştirak ettirilmeyecektir.
5. Her livadan 5 üye seçilecektir.
6. Kurucu Meclisin acele toplanmasındaki zorunluk umum milletin oyuna başvurmak suretiyle seçim yapılmasına engel olduğundan, seçimler, idare ve belediye meclislerinde toplanmış bulunan millî oya istinat ettirilmek yolu tercih edilir. Bu bakımdan seçimler her livanın idare ve belediye meclisleri ile Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyeleri tarafından aynı günde ve aynı celsede yapılacaktır.
7. Kurucu Meclis üyeliğine per parti, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi caiz olduğu gibi herkesin mukaddes mücadeleye fiilen iştiraki için müstakil olarak adaylığını istediği yerlere ilâna hakkı vardır.

Bundan sonraki 5 maddede seçimlere ait teknik teferruat belirtilmişti.

III. ve XV. Kolordu Kumandanları Kâzım Karabekir Paşa ve Albay Selâhattin Bey, Kurucu Meclis fikrine taraftar olmadıklarını bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa ile Kolordu Kumandanları 2 gün kadar telgraf başında bu konuyu tartıştılar. Sivas Valisi Reşit Paşanın iştirâki ile III. Kolordu Kumandanının itirazı şu noktalarda toplanıyordu: Halk Meclisi Meb'usanı bilir. Kurucu Meclis adı altında milletin aklının almıyacağı bir meclis toplamak doğru değildir. Böyle bir meclise katılacak kimseler bulmak da güçtür. Bulunsa bile bu meclisin alacağı kararlar memlekette tatbik kabiliyeti bulamaz ve muta olamaz. Bu sebeple, Meclisi Millîyi toplamak lâzımdır.

XV. Kolordu Kumandanı da Anayasanın ve Seçim Kanununun açık hükümleri karşısında bir Kurucu Meclis toplanamıyacağı, Meclisi Millînin toplanmasının uygun olacağı, İstanbul Meclisinden kaçıp Ankara'ya gelenler ile Meclisin toplanmasının ve eksikler için seçim yapılmasının uygun olacağı görüşünü bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisi Millînin toplanabilmesi için Ayan ve Meb'usan Meclisinin toplu olarak bir arada bulunmalarının şart olduğunu, İstanbul'dan kaçabilecek meb'usların ve âyan âzasının çoğunluk sağlıyamıyacaklarını ileri sürerek fikrinde ısrar etmişse de kumandanların direnmeleri karşısında Kurucu Meclis deyiminden vazgeçerek **«selâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis»** deyimini kullanmak suretiyle 19 Mart tarihinde seçimlerin yapılmasını her tarafa tâmim etti. Mustafa Kemal Paşa, Kurucu Meclis toplamayı düşünürken «rejimi değiştirmek» amacını güdüyordu.[76] Artık, rejim, Büyük Millet Meclisi adını alacak olan millî meclisin kararları ile değiştirilmeliydi. Seçimler Osmanlı Devletinin Seçim Kanununa göre yapılacak ve her livadan 5 üye seçilecekti. Seçim ile ilgili tâmimde, seçilecek kimselere **«meb'us»** denilmemiş, ancak tâmimin 2 nci maddesinde **«bu meclise âza olarak intihap olunacak zevat, meb'usan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tâbidir»** ibaresi kullanılmıştır.

Tâmimde belirtilen esaslara göre seçimlere Seçim Kanunu gereğince katılacak olan müntehibi saniler (ikinci seçmenler) den başka belediye meclisi, vilâyet ve liva idare meclisi ve müdafaai hukuk âzaları katılacaklardı. Seçimlerin sür'atle yapılması

[76] Nutuk, Cilt I. S. 421.

isteniyordu. Fakat, bâzı kazalardaki seçmenlerin liva merkezlerinde ve vilâyetlerde toplanmasının çok zamanı gerektireceği bildirildiği için 21 Mart tarihinde Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa, her kazadaki seçimlerin, livaların ve vilâyetler ile aynı günde ve bulundukları yerlerde seçim yapabileceklerini tâmim etti.

İstanbul Meclisi âzalarından Ankara'ya gelenlerin de bu meclise meb'us olarak katılabilecekleri kararlaştırılmıştı.

Seçimler bâzı yerlerde fazla ciddiye alınmamış, hattâ direnme ile karşılaşılmıştır. Maraş, Urfa, Elâziz, Diyarbakır ve Trabzonda seçimleri yaptırmak güçlükle mümkün olabilmiştir. Özellikle Trabzon seçimlere hiç taraftar değildi. Buradaki 3 üncü Fırka Kumandanı Rüştü Beyin[77] XV. Kolorduya gönderdiği 20 Mart tarihli telgrafta, yeni seçimlerin şu buhranlı zamanda yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açacağı ileri sürülerek, Müdafaai Hukuk heyetlerince bir âza seçilip Heyeti Temsiliyeyi takviye etmek üzere Ankara'ya gönderilmesi fikri ileri sürülüyordu. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Tümen Kumandanına verdiği cevapta, Heyeti Temsiliyenin tâmimine taraftar olduğunu belirttikten sonra esasen tâmimde bu seçimlerin Meclisi Meb'usanın teşkili ile alâkasını gösterir bir kayıt bulunmadığını, Âyan ile Meb'usanın aynı zamanda Ankara'da toplanması kabil olmadığından, toplanacak meclisin teşriî mahiyeti haiz bir meclis sayılamıyacağını ve binaenaleyh Meclisi Meb'usan adı altında toplanmayacağını ifade etmişti. Trabzon Valisi Hamit Bey de Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta «pek heyecanlı olan sahillerde» durumun seçimlere elverişli olmadığını bildiriyordu. Heyeti Temsiliyenin ikazı üzerine Kâzım Karabekir Paşa Trabzon Valisini doğrudan doğruya ve Trabzon'daki tümen kumandanı vasıtasiyle sıkıştırarak seçimlerin yapılmasına zorlamıştır. Fakat, Trabzon meb'uslarından bâzıları seçildikten sonra istifa etmişlerdir.

Bütün gayretlere rağmen seçimler meclisin toplanacağı 23 Nisan tarihine kadar tamamlanamamıştır. Her livadan çıkacak meb'us adedine göre —İstanbul Meclisinden gelenler hariç— 169 kişinin 23 Nisan günü Meclise katılması gerekirdi.[78] Halbuki, meclis İstanbul'dan gelen meb'usların da katılması ile 120 kişi ile toplanmıştır. Seçimler daha sonra tamamlanmış ve uzak yer-

[77] İzmir suikastı olayından sonra asılan Rüştü Paşa.
[78] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 5, S. 34-35.

lerden gelen meb'usların meclise katılmaları peyderpey mümkün olabilmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk birkaç ayı yeni katılan meb usların meclise takdimi ve mazbataların tetkiki ile geçmiştir Fakat meclise bir taraftan yeni yeni meb'uslar katılırken bir taraftan da istifalar oluyordu. İstifaların bir kısmı mâzerete dayanıyor, bir kısım meb'uslar da memuriyeti tercih ederek meb'usluktan istifa ediyorlardı. Bu sebeple meclisin üye sayısı uzun zaman kesinlikle belli olmamış ve nisap tesbitinde sık sık anlaşmazlıklar çıkmıştır.

Seçim ile ilgili ve meclisin teşekkül tarzına ait aşağıdaki hususlar dikkati çekmektedir:

1. Fevzi (Çakmak) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Sırrı (Belli) Bey, İsmail Suphi (Soysallı) Bey, Şair Mehmet Âkif ve daha birkaç meb'us iki yerden seçilmişler, sonra birini tercih etmişlerdir.

2. Edirne meb'usları uzun zaman meclise iştirâk etmemişlerdir. Buna mukabil Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Paşa Edirne meb'usu seçtirilmişlerdir. Diğer Edirne meb'uslarından birkaçı, uzun bir süre sonra meclise gelmişlerdir.

3. İstanbul Meclisinden gelen meb'uslar her livadan seçilen beşer kişiye dahil edilmemiş ve meclise ilâveten katılmışlardır.

4. İstanbul'dan gelecek meb'usların, 27 Ekim 1921 tarihinde alınan bir kararla, bu günden sonra meclise kabul edilmemesi bir prensibe bağlanmıştır.

5. Kırşehir meb'uslarının sayısı 6 ya yükselmiş ve fazlalık sebebiyle 1 meb'usun meb'usluğu kaldırılmıştır.

6. Canik (Samsun), İzmit, Cizre, Malatya ve İzmir seçimlerine itirazlar olmuş, meclis bu itirazları tetkik ederek karara bağlamıştır.

7. Seçildiği halde meclise katılmayan bâzı meb'uslar veya izin aldığı hâlde izin sonunda dönmeyen bir kısım meb'us meclis kararı ile müstafi sayılmıştır.

8. Uzun görüşmelerden sonra memurluk ile meb'usluğun bir arada bulunamıyacağı kararına varılmış, memur iken meb'us seçilenlere birini seçmeleri bildirilmiştir. Bu sebeple birçok kimse memuriyeti tercih ederek meb'usluktan istifa ettiği için sık sık seçimler tekrarlanmıştır.

9. Bazı kumandan ve subaylar da meb'us seçildiklerinden askerlik ile meb'usluğun bir arada bulunmasını isteyen bir öner-

geyi (Hüsrev Gerede) meclis reddederek yalnız ordu ve kolordu kumandanlarının meb'usluk sıfatının baki kalacağı kararı verilmiştir.

10. Bâzı meb'uslara Müdafaai Hukuk teşekküllerinde çalışmak üzere meclisçe süresiz izin verilmiştir. Yine bu arada «**vatanî hizmet**» görmek üzere birkaç meb'us (İzmit Meb'usu Fuat Bey ve Batum meb'usları gibi) meclis kararı ile süresiz izinli sayılmıştır.

11. 31 Temmuz 1920 de alınan bir karar ile, Malta'da mevkuf bulunan meb'uslar, Rauf (Sıvas), Kara Vasıf (Sıvas), Şeref (Edirne), Faik (Edirne), Numan (İstanbul), Cemal Paşa (Isparta), Tahsin (İzmir), Feyzi (Diyarbakır), Zülfü (Diyarbakır), Celâl Nuri (Gelibolu), Ali (Afyon)[79] Meclis âzası kabul edilmişlerdir.[80]

MECLİSİN ŞEKLİ VE BÜNYESİ

Seçimler «**olağanüstü yetkilere sahip**» bir meclisin toplanması için yapılmıştı. Seçilecek kimselerin adı söylenmemişti. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon'u seçime ikna etmek maksadı ile toplanacak meclisin Meclisi Millî olmadığını, tâlimden bunun anlaşıldığını, seçilecek kimselerin meb'us sayılmıyacağını temin etmişti. Gerçekten seçimlerin yapılması ile ilgili tâlimat bu havayı vermekte idi. Osmanlı Meb'usan Meclisi ile Âyan Meclisinin müşterek adı Millet Meclisi idi. Ankara'da toplanacak meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın deyimi ile «**Millî Meclis**» değil, olsa olsa «**Millet Meclisi**» idi. Seçimleri yaptırıp meclisi toplayabilmek için, kelimelerin ve deyimlerin nüanslarına bile dikkat gerekiyordu. Meclis, seçmenler ve seçilenler tarafından geçici bir meclis olarak kabul edilmişti. Niteliği hakkında kimsenin kesin bir fikri yoktu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa meclise vermek istediği şekli tesbit etmişti. Onun görüşüne göre bu meclis, «murakıp ve müdekkik mahiyetinde bir meb'usan meclisi» değildi. Bu itibarla, meclis yalnız kanun yapmakla meşgul olmayacak, millî mukadderatı nezaret altında bulundurmakla yetinme-

[79] Ali Çetinkaya.

[80] Meclisin mevcudu, zamanla artmış ve meselâ 12.8.1920 toplantısında oya iştirak eden mebus adedinin 206 olduğu görülmüştür. Birinci Meclisin üye sayısı 300 olarak kabul edilebilir.

yecek, bilfiil bununla meşgul olacaktı. Mustafa Kemal Paşa meclis hakkındaki görüşlerini açıklarken diyordu ki:[81]

«Nitekim, fevkalâde ahval içinde bütün milletler bu prensipleri terk ederek ya kuvvei teşriiyeyi tatil edip icra heyetlerine fazla selâhiyetler bahşederler, veyahut bütün milletin genel oyuna müracaatla kararlar alırlar. Biz ittifakı cumhura her kuvvetten ziyade selâhiyet bahşeden İslâmiyet esaslarını nazarı dikkate alarak Meclisi Âlinizi bütün millet işlerine doğrudan doğruya vazıiliyet tanımak taraftarıyız.»

Meclis, bütün kuvvetleri elinde bulunduracaktı. Kuvvetler ayrılığı sistemi yerine, kuvvetler birliği sistemi düşünülmüştü. Mustafa Kemal Paşanın ileri sürdüğü bu fikir, meclisçe de kabul edilmiş, yasama, yürütme ve yargı kuvvetini elinde bulundurmuştur.

Mustafa Kemal Paşanın ileri sürdüğü fikre göre, meclis kendi üyeleri arasından bir icra heyeti seçecek ve bu heyet meclise karşı sorumlu olacaktı. Herşey geçici gösterilmek istendiği için, icra heyeti üyelerine **«Nazır»** denilmiyecek **«Vekil»** denilecekti. Bu konuda da Mustafa Kemal Paşa fikrini şöyle açıklıyordu:

«Osmanlı Devleti diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının cismani nüfuzu etrafında toplanmış değildir. Saltanat makamı aynı zamanda hilâfet makamı olmak itibariyle padişahımız cumhuru İslâm'ın da reisidir. Mücâdelelerimizin birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının ayrılmasını hedef güden düşmanlarımıza millî iradenin buna elverişli olmadığını göstermek ve mukaddes makamları düşmanın esaretinden kurtarmaktır. Bu esasa göre, Anadolu'da geçici kaydı ile dahi olsa bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiçbir suretle kabili cevaz değildir. Şu hâlde reissiz bir hükûmet vücude getirmek zarureti içindeyiz.»

Mustafa Kemal Paşa, bu tezi ileri sürerken, icra heyetine meclis reisinin başkanlık etmesini empoze etmek istiyordu. Meclis'te yaptığı bu uzun açıklamalar sonunda, Mustafa Kemal Paşa meclisin durumunu şu cümlelerle daha net bir şekilde belirtmiştir:

«Yüksek meclisiniz haiz olduğu olağanüstü yetki sebebi ile milletin idaresindeki bütün işleri fiilen deruhte ve gerek hilâfetin, gerek memleketin selâmetini bizzat temin ve müdafaa vazife

[81] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt I, S. 31.

ve yetkisi ile teşekkül etmiştir ve artık yüksek meclisinizin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.»

Adının ne olacağı tâyin ve tesbit edilmeden toplanan olağanüstü yetkilere sahip bu meclis, ilk olarak çıkardığı **«Hıyaneti Vataniye Kanunu»** nu yaparken adını da **«Büyük Millet Meclisi»** olarak koymuştur.

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 günü büyük bir dinî törenden sonra en yaşlı üye olan Sinop Meb'usu Şerif Beyin başkanlığında toplandı. Şerif Bey, kısa açış nutkunda bu yüksek meclisin **«milletimizin dahilî ve harici istiklâli tam dahilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum»** demiştir. Geçici Başkanın **«Büyük Millet Meclisi»** deyimini kullanmasından ve sonra bu adın kabulünden, kendisine gerekli telkinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Başkanın açış nutkundan sonra söz alarak Meclisin teşekkül tarzını **«yeniden seçilen meb'uslar ile İstanbul'dan gelen meb'uslardan mürekkeptir»** şeklinde açıklamış ve bu hususu meclis ittifakla kabul etmiştir.

Büyük Millet Mecilsi, 24 Nisan günü yaptığı ikinci oturumunda 110 oy ile Mustafa Kemal Paşayı Başkanlığa seçmiş ve Başkanlık Divanının diğer üyelerini de seçerek vazifesine başlamıştır. Meclis bundan sonra ilk iş olarak 25 Nisan günü Erzurum Meb'usu Celâlettin Arif Bey, Aydın Meb'usu Cemil Bey, Tokat Meb'usu Bekir Sami Bey, Edirne Meb'usu Albay İsmet Bey, İstanbul Meb'usu Fevzi Paşa[82], Antalya Meb'usu Hamdullah Suphi Bey ve Kırşehir Meb'usu Hakkı Behiç Beyden müteşekkil bir geçici icra encümeni[83] seçmiştir.

HÜKÜMET TEŞKİLİ

Meclisin 2 Mayıs günü oturumunda hükûmet teşkili ile ilgili **«Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun»** adlı aşağıdaki kanun kabul edildi:

«Madde 1 — Şeriye ve evkaf, sıhhiye ve muaveneti içtimaiye, iktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maden), maarif, adliye ve mezahip, maliye ve rüsumat, Defteri Hakani, nafia, dahili-

[82] Fevzi Paşa henüz yolda olduğu halde İstanbul mebusu olarak kabul edilmiş ve aday gösterilerek seçilmiştir.

[83] Geçici hükûmet anlamında kullanılmıştır.

ye (emniyeti umumiye, posta ve telgraf) müdafaai milliye, hariciye, erkânı harbiyei umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin 11 zâttan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.

Madde 2 — İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyeti mutlakası ile aralarından intihap olunur.

Madde 3 — Her vekil deruhte ettiği umurun ifasından mensup olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir.

Madde 4 — İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilâfı Büyük Millet Meclisi halleder.»

Bu kanuna göre 3 ve 4 Mayıs günleri seçim yapılarak Büyük Millet Meclisinin ilk hükûmeti aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

Şer'iye Vekili: Mustafa Fehmi Efendi,
Müdafaai Milliye Vekili: Fevzi Paşa,
Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey,
Maliye Vekili: Rıza Nuri Bey,
İktisat Ve'.:li: Yusuf Kemal Bey,
Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa,
Adliye Vekili: Celâlettin Arif Bey,
Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili: Albay İsmet Bey,
Sıhhiye Vekili: Dr. Adnan Bey.

Mustafa Kemal Paşa Meclisi toplamış, adını koymuş, hükûmetini kurmuştu. Anadolu İhtilâli bu suretle meşrûluk kazanmış oluyordu. Bu mutlu sonucu 4 Mayıs tarihli bir tâmimle bütün kolordu kumandanlıklarına, valiliklere ve müstakil mutasarrıflıklara şu şekilde duyurdu:[84]

«Büyük Millet Meclisinin esas mahiyetini tesbit eden ve ikinci toplantıda ittifakla kabul olunan hususların önemli noktaları birinci suret, İcra Vekillerinin intihabı hakkında yeni meclisce tâdilen kabul olunan kanun ikinci suret ve bu kanuna göre meclis umumî heyetinde yapılan seçimler neticesinde belli olan İcra Vekilleri Heyeti listesi de üçüncü suret olarak aşağıda arz olunmuştur:

Emir ve kumanda yetkisi ise meclisin mânevî şahsiyetinde olup bu işleri meclise seçilen İcra Vekilleri Heyeti arasında bulunan Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) tedvir eyler. Eskiden olduğu gibi idarenin her şubesinin kendi mercileri olan vekâletlere müracaat eylemesi tâmimen tebliğ olunur.»

---

[84] Tarih Vesikaları Cilt I, Sayı 6, S. 404.

Bu tâmime ekli olduğu belirtilen ikinci ve üçüncü suret yukarıda verilmişti. Birinci suret Mustafa Kemal Paşanın Meclisin 24 Nisan tarihli ikinci oturumunda, Meclisin şekli ve hükûmet teşkili hakkında yaptığı ve Meclisçe kabul olunan teklifin bir özetidir. Önceki bahiste kısmen dokunduğumuz bu teklifin Mustafa Kemal Paşa tarafından memlekete duyurulan şekli, önemi sebebi ile aşağıya aynen alınmıştır:

«1. İrade-i milliyenin bilfiil mukadderat-ı vatana vâzi-ül-yed tanınması umde-i esasiye olarak kabul olunmuştur.

2. Büyük Millet Meclisi kuvvei teşriiye ve icraiyeyi nefsinde cemetmiş ve idare-i umumiye-i milleti fiilen deruhte eylemiştir.

3. Büyük Millet Meclisi tefrik ve tevkil edeceği âzasını icrai vezaife memur eder. Vekillerin her biri ayrı ayrı ve cümlesi müştereken heyet-i umumiyeye karşı mes'uldür.

4. Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de reisidir. Meclis sıfatiyle meclis namına vaz'ı imzaya ve tasdik-i mukarrerata salâhiyettar olmakla beraber icraya ait mesailde de heyet-i umumiye nezdinde tamamen mes'uldür.

MECLİSİN BEYANNAMESİ

Meclisin 25 Nisan tarihli toplantısında Antalya Meb'usu Hamdullah Suphi Beyin hazırladığı **«Büyük Millet Meclisinin Memleketine Beyannamesi»** başlıklı metin, kendi teklifi üzerine aynen kabul edilerek yayınlandı. Devrine göre sade bir türkçe ile kaleme alınmış olan bu beyanname, millî heyecanı ifade etmektedir. Gerek bu sebeple, gerekse Ankara'yı yakından tehdit eden karşı ihtilâl hareketine hitap etmesi bakımından bu beyanname aşağıya aynen alınmıştır:

«Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bâzı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâha sarılan milletdaş ve dindaşlarımızı yine size mahvettirmek için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şu-

nun bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyorlar. Biz vekilleriniz, Cenabıhak ve Resulüekremi namına yemin ederiz ki, padişah ve halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleri ile mahvetmek ve sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen hâlden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın. İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını elhasıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerini arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Mecsilinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki, din son yurdunu kaybetmesin! Tâ ki milletimiz köle olmasın! Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmiyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allahın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfiki, halife ve padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.»[85]

Bu beyannameyi alkışlarla kabul eden Meclis, Padişaha da bir **«arîza»** yazılmasına karar vermişti. Bunu da Hamdullah Suphi Bey kaleme almıştır. Padişaha yazılan arîza «İstanbul'un işgali ve bunu takip eden facialar üzerine, İstanbul'u ve saltanat hukukunu ve millî istiklâlimizi müdafaa ve temin etmek maksadı ile bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi hâlinde içtima ettik» cümlesi ile başlıyor. Osmanlı hanedanının kurucusu Sultan Osman'ın bir rüyasından bahsedildikten sonra şöyle devam ediyordu:

«O rüyanın üç kıt'a üzerine gölgesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kudsî ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız muazzam bir gövde kalmıştır. O gövde Anadoludur ve onun kökleri çok derin gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Büyük cedlerimiz Rumelide kendi başına bir cihan olan kıt'aları fetih ve istilâ ederken ordularını bu Anadolu topraklarından dâvet eder ve uzak memleketlerin büyük anahatlarını, askerî yollarını muhafaza ettirmek üzere yine Anadolu'dan ahali celbeder ve en mühim noktalarda yerleştirildi.»

Daha sonra şöyle deniyordu:

«Pâdişahımız: Tahtıgâhı saltanatı seniyelerinin şeref ve be-

[85] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi Cilt I. S. 60.

kası için Anadolu halkı asırlardan beri baba ve ocaklarından çok uzak harb yerlerinde hayatlarını feda etmeyi kendine en kudsî bir borç bilmiştir. Anadolu boşaldı. Anadolu viran oldu, fakat iklimlerden iklimlere uzayan hakanlığınızın şevket ve kudreti için her mihneti, her felâketi cana minnet bildi.»

«Ariza» nın bu kısmında eski seferler açıklandıktan sonra Anadolu'nun şimdi kendi hürriyeti ve istiklâli için bir halk mücadelesi yaptığı belirtilmişti. Açılan mücadelenin gerekçesi ise şu satırlarla ortaya konuluyordu:

«Pâdişahını elim bir harb neticesinde ordularını kullanmaktan memnu ve mahrum gördüğü için kendi kendine silâha sarıldı ve nerede anavatanı tecavüze uğramış ise oraya dinî ve millî namusunu kurtarmak için koştu.»

Bu uzun metnin sonlarına doğru **«isyan»** iddiası reddedilip, padişaha **«halbuki vuran da vurulan da hep sizindir»** deniliyor ve Meclisin mücadelede ne kadar kararlı olduğu aşağıdaki cümle ile tesbit olunuyordu:

«Kendi hükûmetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, ecnebi esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kerre müreccahtır.»

Bu cümleyi Meclis alkışlarla karşılamıştı. Nihayet metin Padişaha verilen şu teminat ile sona eriyordu:

«Toplantısının ilk sözü Halife ve Padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını süddei seniyelerine en büyük tâzim ve hüşû ile arz eder.»

Meclisin bütün üyelerinin ortaklaşa kabul ettikleri tek amaç, memleketi, padişah ve halifeyi kurtarmaktan ibaretti. Meb'usların önemli bir kısmı muhafazakâr zihniyette idi. Meclisin uğraştığı konuları, hükümet kurulmasını, hattâ kanun yapılmasını yadırgayan meb'uslar eksik değildi. Bunlar, meclisin sonuna kadar da gerçeği idrak edemiyeceklerdi. Henüz, meclisin toplandığı ilk günlerde (29 Nisan 1920) Denizli meb'usü Necip Bey, bir takrir vererek, bu fevkalâde meclisin toplanmasındaki yegâne maksadın vatanı düşman işgalinden kurtararak hilâfetine kavuşmaktan ibaret olduğunu ileri sürmüş ve bu sebeple **«Daimî hükûmet teşkil edercesine yeniden kanunlar yapmak veya dev-**

letin kanunlarını tâdil etmek gibi ikinci derecede önemi olan meseleleri münakaşa etmek hâle ve zamana uygun olmasa gerektir» diyordu. Necip Bey gibi bir çok kimse, Meclisin yapması gereken işleri, kendilerine göre başka başka düşünmekte idiler. Meb'usların yemini için tesbit olunan metin, büyük çoğunluğa hâkim olan görüşü belirtmeye kâfidir. Yemin şekli şöyle idi :

«Makamı hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmiyeceğime vallahi...»[86]

B. MİLLET MECLİSİNİN
İHTİLÂLCİ KARAKTERİ

Umumî hava, Padişah ve Halifeye bağlılık şeklinde göründüğü hâlde Büyük Millet Meclisinin ihtilâlci karakterde olduğunu ortaya koyan bir çok kararlar alınmış ve kanunlar yapılmıştır. Hıyaneti Vataniye Kanunu, İstanbul'un işgalinden sonra Hükûmetçe alınacak kararların ve yapılacak anlaşmaların tanınmıyacağı hakkındaki kanun, Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının vatana hıyanet suçu ile gıyaben muhakemeleri ve vatandaşlıktan çıkarılmaları hakkındaki karar, Ferit Paşa hükûmeti tarafından yapılan her nevi tâyin, terfi ve taltiflerin kabul edilmemesi hakkındaki karar gibi, bir çok kanun ve kararlar Meclisin ihtilâlci davranışına tipik örneklerdir. Bunların üzerinde kısa kısa durulacaktır.

1. Hıyaneti Vataniye Kanunu.

Meclisin ele aldığı ilk iş memleket üzerinde otorite kurmak olmuştur. 25 Nisan tarihinde, Meclisin açılışının üçüncü günü, Afyonkarahisar Meb'usu Mehmet Şükrü Beyin bir kanun teklifi ile, Büyük Millet Meclisinin alacağı kararlar aleyhinde bulunanlar ve bu kararlara uymayanların vatan haini sayılarak cezalandırılmaları konusu görüşülmüştür. Büyük Millet Meclisi, bu kanun teklifini birkaç gün içerisinde komisyonlarda inceliyerek 29 Nisanda kabul etmiştir. Hıyaneti Vataniye Kanunu ile, **«Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan herkes hain-i vatan»** kabul edilmiştir. Konunun ikinci maddesine göre,

[86] Türkiye B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt II, S. 186.

B. M. Meclisinin meşruluğuna karşı duranlar ölüm cezasına çarptırılacaktı.[87]

2. İstanbul hükûmetlerinin alacağı kararlar hakkında kanun.

Yeni Meclisin açıldığı ilk günlerde; İstanbul hükûmetlerinin kararlarının ve yapacakları anlaşmaların keenlemeyekûn (hiç olmamış gibi) sayılması bir kanun teklifi hâlinde ileri sürülmüştür. Bu teklifin kanunlaşması halinde Türkiyenin bilhassa yabancı devletlerle yapmış olduğu ve yapacağı anlaşmalar söz konusu olduğundan, Meclis işi titizlikle incelemiş ve uzun müzakerelerden sonra, 7 Haziran tarihinde bu kanunu kabul etmiştir. İki maddeden ibaret olan kanun aynen şöyledir :

«Madde 1 — İstanbul'un işgali tarihi olan 16. Mart. 1920 den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbulca aktedilmiş veya edilecek bilûmum muahedat ve mukavelât ve ukudat ve mukarreratı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra aktedilmiş bilcümle muahedatı hafiye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalâtı ile ruhsatnameleri keenlemeyekündur.

Madde 2 — İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi Heyeti İcraiyesi memurdur.»

3. Ferit Paşa ve kabine arkadaşları hakkında.

Meclisin 13. Mayıs. 1920 günlü 15. toplantısında, bir grup meb'usun başkanlık divanına verdiği önerge ile, İslâmları birbiri aleyhine tahrik ve teşvik ile İslâmlar arasında bölünmeye sebebiyet veren Ferit Paşa kabinesi ile muhtelif şekillerde bu kabineye yardımcı olanların hareketleri Hıyaneti Vataniye Kanununun 1. ve 2. maddelerine uyduğundan, bunların gıyaben muha-

[87] Hıyaneti Vataniye Kanunu kabul edildiği zaman, Birinci Dünya Harbi içinde çıkarılmış «Asayiş ve İnzibatı haleldar olan ve harekâtı askeriyenin iptidar eylediği mahallerde bu harekâta sebebiyet veren eşhas hakkında 14 Mayıs 1915 tarihli» bir muvakkat kanun ve ayrıca Hıyaneti Harbiye Kanunu mevcuttu. Bu sebeple Büyük Millet Meclisinin çıkardığı Hıyaneti Vataniye Kanunu ile Hıyaneti Harbiye Kanunu gösterilen suçlar bakımından birbirine karıştırılmıştır. Bu karışıklığı önlemek için Büyük Millet Meclisi Hükûmeti 20 Temmuz 1920 tarih ve 81 sayılı kararname ile bir açıklama yapmıştır.

keme edilmeleri hakkında karar alınması teklif edilmiştir. Aynı gün, Mersin Meb'usu İsmail Safa ve Bursa Meb'usu Emin Beyler de Ferit Paşanın vatandaşlık hukukundan tecridine ve millet arasından tardına karar verilmesi için bir takrir vermişlerdi. Bu iki takriri inceleyen Adliye Encümeninin mazbatası, 19 Mayıs günü Mecliste görüşüldü. Adliye Encümeni iki teklifi de uygun görmüş, Ferit Paşanın vatandaşlıktan tardının Meclisçe karara bağlanması, Hıyaneti Vataniye Kanunu gereğince Ferit Paşa ve arkadaşlarının ve yardımcılarının muhakeme edilmeleri için İcra Vekilleri Heyetine havale mütalâasında bulunmuştur. Adliye Encümeninin teklifi reye konularak Meclisçe kabul edilmiştir.

4. İstanbul hükûmetince yapılacak tâyin ve terfiler.

Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşanın 20. Mayıs. 1920 tarihli bir teklifi, Meclisin 24 Mayıs günlü toplantısında çok kısa bir müzakereden sonra uygun görülerek, İstanbuldaki gayrımeşru kabinenin oradaki subaylara ait yapacağı tâyin, terfi ve taltiflerin keenlemeyekûn sayılmasına karar verilmiştir.

5. Sevr Muahedesi ve Şûrayı Saltanat.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çektiği 17. Ağustos. 1920 günlü aşağıdaki telgrafı okunarak karara bağlanmıştır :

«Vatansız, vicdansız, üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatan ile alâkası olmıyan bir kaç kişi namına sulh muahedesini imza ettiklerini ajansta gördük. Milli Mücadelemizde daha büyük bir azim ve imanla devama, tekiden ahdettiğimizi arz ederim. İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Şûrayi Saltanatta Türkiye'nin varlığını söndüren bu zalim muahedenin imza edilmesine karar ve rey veren, isimleri malûm şahısların ve muahedenameyi imza edenlerin vatana ihaneti ile ittiham olunmasını ve haklarında gıyabî hüküm verilmesini, bu vatansızların isimlerinin her yerde lânetle anılmasının ilân ve tâmim olunmasını arz ve teklif eylerim.»

6. İstiklâl Mahkemeleri.

Asker kaçaklarının cezalandırılmaları ve askerlerin ordudan kaçmalarının önlenmesi için Büyük Millet Meclisi Eylül ayında

«Firariler hakkında kanun» adlı bir tasarı üzerinde çalışmıştır. Fakat kanun tasarısının görüşülmesi sırasında, Saruhan Meb'usu Refik Şevket Bey, aynı maksadı güden başka bir tasarı teklif etmiş ve Meclis bu tasarıyı esas alarak ivedilikle görüşüp bazı değişikliklerle kabul etmiştir. Bu kanuna göre, Büyük Millet Meclisi âzalarından müteşekkil İstiklâl Mahkemeleri kurulacak ve mahkemeler ordu kaçaklarını muhakeme edecekti. Kanunun 4. maddesinde şu hüküm mevcuttu :

«İstiklâl mahkemelerinin kararları kat'i olup infazına devletin bilûmum silâhlı ve silâhsız kuvvetleri memurdur.»

İstiklâl Mahkemeleri Kanunu görüşülürken Bolu Meb'usu Tunalı Hilmi Bey, bu mahkemelerin adının **«Millet Mahkemeleri»** olmasını teklif etmiş, fakat Meclis bu teklifi kabul etmemiştir.

İstiklâl Mahkemeleri, ihtilâl mahkemeleri gibi çalışmış ve zamanla yetkileri genişletilmiş ve memleketin bir çok yerinde uzun zaman bu mahkemeler faaliyet göstermişlerdir.

Birinci Büyük Millet Meclisinin ihtilâlci karakterini belirten kanun ve kararlar şüphesiz bu kadar değildir. Daha birçok kararlarda ve kanunlarda Meclisin ihtilâlci karakteri açık olarak görülmektedir. Bunların hepsini bu kitapta vermek mümkün olmadığından yalnız tipik bir kaç örnek ile yetinilmiştir.

Bu kitabın kapsadığı dönem 1919 ve 1920 yılları olduğu için, Büyük Millet Meclisinin bu dönem içindeki çalışmaları ele alınmış ve başlı başına bir inceleme konusu olan Birinci Büyük Millet Meclisinin bütününe girilememiştir. Fakat meclisin genel görünüşü ile başlıca karakteristik yönlerine kısaca dokunmakta zorunluk vardır.

Birinci Büyük Millet Meclisi, Kurucu Meclis adı ile toplanmadığı halde, çıkardığı kanunlar ve aldığı kararlar bakımından bir Kurucu Meclis çalışması yapmıştır. Meclisin ele aldığı ilk işler arasında, Temyiz Mahkemesi, Devlet Şûrası ve Divanı Muhasebat (Sayıştay) teşkili bulunmaktadır. Geçici kaydı ile de olsa bu müesseselerin kurulması ve yeni bir Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) yapılması, Birinci Büyük Millet Meclisinin hiç bir şüpheye yer vermiyecek şekilde bir Kurucu Meclis çalışması yaptığını, bazı etkenler ile bu yola sürüklendiğini ortaya koymaktadır. Bu etkenlerin başında Mustafa Kemal Paşa ve onun yakın arkadaşları gelmektedir.

Bu meclisi bazı yönlerden tetkik eden bir yazarın[88] tesbit ettiği bir kaç husus, aşağıya aynen alınmıştır :

«Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bir tezatlar meclisidir. Geniş memleketin dört tarafına yayılmış ve her biri muhitinde diğerine zararı dokunmadan yaşayabilen değişik fikir ve kanaatler bu Mecliste her gün çarpışmak, kâh biri, kâh diğeri muvaffak olmak üzere yan yana gelmişti.

Mektep ve medrese çarpışması vardı. Yenilik ve muhafazakârlık çarpışması vardı. Cumhuriyetçilik ve saltanatçılık çarpışması vardı. Türkçülük ve Osmanlılık çarpışması, ırkçılık ve ümmetçilik çarpışması vardı.

Bu bakımdan Birinci Büyük Millet Meclisi 1908 Osmanlı Meb'usan Meclisine benzer. İki istisnasiyle :

Osmanlı Meb'usan Meclisinde bir hıristiyan ve İslâm çarpışması vardı. Büyük Millet Meclisinde o yoktur.

Osmanlı Meb'usan Meclisinde bir milliyetler çarpışması vardı. Birinci Büyük Millet Meclisinde bu yoktur.

Bunun içindir ki, 1908 Osmanlı Meb'usan Meclisi daima, devleti parçalamak isteyen arzularla, tutmak isteyen arzuların çarpışmasına sahne olmuştur. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ise devleti kurtarmak ve istiklâli temin etmek noktasında tam bir ittifak hâlindedir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin memleketteki bütün cereyanları temsil eden mahiyeti, onun dört seneye yakın hayatında yaptığı işlerde sık sık tezatlar içinde kalmasına sebep olmuştur.

Bazen mekteplerden hiç hayır gelmediğini ve bütün mektepleri kapatarak yalnız medreseleri yaşatmak icabettiğini söyliyenleri alkışlayan Meclis, aynı gün memleket maarifinde ilk inkılâpları yapmaktan çekinmiyordu.

Bir taraftan Ankarada bir hukuk mektebi açılmasını isteyen Meclis, diğer taraftan Maarif Vekilini (muallim ve muallimeleri) bir araya toplayan kongreler tertip ettiği için muaheze ediyor ve düşürüyordu.

Mecellenin artık ihtiyacımızı karşılamadığını ve yeni esaslarla, yeni bir medeni kanun hazırlanması lâzım geldiğine karar veren Meclis, bir iki gün sonra hakim-i münferit kanununun müzakeresi dolayısiyle yalnız dinî esaslarla içtimai hayatı idare etmeyi düşünüyordu.»

---

[88] S. Ağaoğlu Kuvayi Milliye Ruhu, S. 31 - 32.

Kanaatimizce Birinci Büyük Millet Meclisinin genel eğilimini gösteren en tipik olaylardan biri, Meclisin 29. Nisan. 1920 tarihli 7. oturumunda fes konusunda bir takrir vesilesi ile yapılan görüşmedir.

Bursa Meb'usu Operatör Emin Bey ile Sinop Meb'usu Şevket Bey Meclis Başkanlığına aşağıdaki önergeyi vermişlerdi:

«Uzun harp senelerinin tevlit eylediği bir çok buhranlar arasında memleketimiz için bir de fes buhranı çıktı. Harpten evvelki senelerde yalnız Avusturya'dan senede ithal eylediğimiz feslerin altın tutarı 5 milyon lirayı bulmakta idi. Diğer ecnebi memleketlerden ithal olunan feslerin bedelini de dahil edersek her sene 7-8 milyon liralık bir servetin dışarı gittiği görülür ki bunun kâğıt para olarak karşılığı 40 milyon lira demektir. İşte fakir memleketimiz için pek büyük bir miktar demek olan bu paranın memlekette kalmasını temin etmek ve esasen cennetmekân Sultan II. Mahmut zamanında Adalı Rumları takliden serpuş olmak üzere kabul edilmiş olan fesin bir millî serpuş mahiyetinde bulunmadığı nazarı itibare alınarak ekseri şark ve Müslüman milletlerin öteden beri bir serpuş olarak taşıdıkları ve şu son günlerde herkesin seve seve giymeye başladığı kalpağın bir millî serpuş olarak kabul ve ilânını teklif ederiz.»

Takrir Mecliste okunduğunda alkış sesleri duyulmuş, fakat büyük çoğunluk «hayır hayır olamaz» diye bağırmıştır. Takririn görüşülmesi şöyle cereyan etmiştir:

«Haşim Bey (Çorum) — (Hayır, hayır olmaz. (Kat'iyen olamaz sesleri).

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Fes Türk'ün ruhunda yerleşmiştir. (Gürültüler)... (Kürsüye, kürsüye sesleri).

Haşim Bey (Çorum) — Esbabını arz edeyim, efendim! Fas, Tunus İslâm ahalisi bütün fes giyiyor. Eğer biz Türkiye bu fes meselesini tecdit etmiş olursak bir kere bunu teklif eden zât... (Gürültüler) (Bravo sesleri) olmaz efendim. Onların kuvveyi mâneviyelerini temin edecek bir yer bulmalıdır. (Bravo sesleri). Hakikat böyledir efendim. Tunus, Cezayir, hep ahalisi Araptır. Bunlar hep Müslümandır. Olmaz efendim, suiniyet husule getirecek, kat'iyen istemem, (gürültüler) olmaz efendim, kat'iyen istemem...

Mustafa Taki Efendi (Sivas) — Efendiler, fes gerçi yeni bir şeydir. Fakat bugün İslâm âlemi için fes bir alâmeti farikadır. Efendiler, bilhassa Osmanlılar için. Biz bunu bırakırsak kıyafeti-

miz, an'anelerimiz karmakarışık olur. Papak derler bizim memleketimizde onu giydirirsek... O başka milletlerle müşterektir. Islâm milletlerine mahsus olan kıyafet bilhassa Osmanlı için hususî olan kıyafet bu festir. (Alkışlar, evet sesleri).

Başkan — Bu takriri nazarı itibare alıyor musunuz? (Almıyoruz efendim sesleri) Almıyanlar ellerini kaldırsın. (Eller kalkar, ekalliyet var, gürültüler). Takrir nazarı itibare alınmıyor. (Yaşasın fes sesleri) (Gürültüler). Rica ederim bugün fes ve kalpak zamanı değil. (Gürültüler). Herkes istediğini giysin. (Yaşasın fes, yaşasın kalpak sesleri).»

Bu görüşmelerden anlıyoruz ki fes taraftarı Mecliste ekseriyettedir. Fesi terk etmek gibi o gün için ileri sayılacak bir harekete taraftar olanlardan hiç kimse kürsüye çıkmak cesaretini gösterememiş, yalnız oturdukları yerden bağırmışlardır. Onergeyi Meclise getirenler, konunun malî yönünü ileri sürdükleri hâlde bunun üzerinde de kimse durmamıştır. Meclisin o günkü oturumuna başkanlık eden Celâlettin Arif Bey «Bugün fes ve kalpak zamanı değil, herkes istediğini giysin» diyerek meseleyi kapatmıştır.

Hiç bir meseleyi görüşme konusu yapmaktan çekinmeyen B. M. Meclisi; Başkanını, hükûmeti, tek tek bütün vekilleri, orduyu, kumandanları ve kendi kendini en acı bir şekilde tenkit etmiş, aynı toleransı dışarıdan kendisine yöneltilen tenkitlere karşı da göstermiştir. Bunun en güzel örneği Meclisin 9 Eylül 1920 günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftır:

«Mevcudiyet-i milliyemizin temini uğrunda lâzım gelen kat'i tedbirleri düşünmek üzere her mânası ile tevkil ettiğimiz sizlerin şimdiye kadar Büyük Millet Meclisinde geçirdiğiniz müzakerelere nazaran tam beklediğimiz şekilde faydalı bir neticeye doğru ilerliyemediğiniz anlaşılmaktadır. Acaba müvekkilleriniz hangi tekliflerinizden yüz çevirmiştir beyefendiler? Rica ederiz, dindaşlarımızın namus ve hayatları Yunan palikaryalarının payi hakaretleri altında çiğnenmesin. Binaenaleyh, son tehlikeye mâruz kalmadan düşünün, taşının, irşat sizden, o irşat dairesinde hareket etmek de bizden, tevfik de Allahtandır.»

Bu telgraf Kırşehir'den gönderilmiş ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına Ömer Lütfi Bey ile Belediye Reisi, ulema ve eşraftan birçok kimse tarafından imzalanmıştır

D. İHTİLÂLİN ZAFERİ

Anadolu İhtilâli 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisinin toplanması ile meşrûluk kazandığı hâlde, 1920 yılında üç büyük tehlike geçirmiştir. Bu tehlikelerden birincisi, uzun zamanda güçlükle bastırılabilen karşı ihtilâl hareketleri; ikincisi, Yunanlıların Haziran sonunda büyük ölçüde ileri harekete geçerek Kuvayi Milliye cephelerini bozup Batı Anadolu'nun geniş bir kısmını işgal etmesi; üçüncüsü, ihtilâlin en büyük dayanağını teşkil eden Çerkez Ethem kuvvetlerinin tasfiyesi zorunluğudur.

Bu tehlikelere karşılık, 1920 yılında, Anadolu İhtilâli Doğuda ilk askerî zaferini kazanmış ve bir yabancı devlet ile ilk olarak bir barış anlaşması imzalamıştır. Kitabın bu bölümünde üç kısım hâlinde karşı ihtilâlin bastırılması, doğudaki askerî ve siyasî zafer ve nihayet Milis kuvvetlerinin tasfiyesi anlatılacaktır.

Konunun bütünlüğünü bozmamak için Yunan taarruzunun nasıl geliştiği teferruatı ile nakledilmiyecektir. Zaten bu askerî hareket, Yunanlıların kuvvet üstünlüğü ile cereyan ettiği için büyük ve önemli muharebeler olmamıştır. Burada kısaca Yunan taarruzunun nereden başlayıp nerede bittiğini belirtmekle yetineceğiz.

Yunan Ordusu Başkumandanlık Karargâhı 1920 yılı başlarında Selânikten İzmir'e nakledilmişti. Anadolu'da I. ve II. Yunan Kolorduları bulunuyordu. I. Kolordu Karargâhı İzmir'de, II. Kolordu Karargâhı Manisa'da idi. I. Kolordunun iki tümeninden biri Menderes nehri, diğeri Küçük Menderes nehri boyunca yerleşmişlerdi. II. Kolordunun bir tümeni Turgutlu, bir tümeni Bergama bölgelerindeydi. Anadolulu Rumlardan teşkil edilen İzmir Tümeni ile Kidonya Tümeni İzmir'de bulunuyordu. Yunanlıların Haziran 1920 de Anadolu'da tuttukları çizgi, **«Milne hattı»**[89] diye anılan Burhaniye - İvrindi - Soma - Akhisar - Salihli - Nazilli çizgisi idi.

Türk Ordusunun zayıf birliklerden ibaret bâzı tümenleri ve Kuvayi Milliyenin önemli bir kısmı karşı ihtilâl hareketlerinin

[89] Türk Millî Kuvvetleri ile Yunan Ordusu arasında çatışmayı önlemek için İngiliz Generali Milne tarafından tesbit edilmiş bir çizgidir.

bastırılması amacı ile batı cephesinden alınmış olduğundan Yunanlıların karşısında gayet zayıf kuvvetler vardı. Yunan ordusunun karşısındaki Türk kuvvetlerinin bulundukları yerler ve mevcutları şöyle idi [90]

Ayvalık bölgesinde: 172. Piyade Alayı, Edremit, Burhaniye Ayvalık halkından müteşekkil Millî Kuvvetler, Pelitköylü Mehmet Bey Müfrezesi. Hepsinin mevcudu 500 - 600 silâhlıdan ibaretti. Bu kuvvetlerin karşısında bir Yunan alayı vardı.

Soma bölgesinde: 188. Alay ve Milis Kuvvetleri, Tamamının mevcudu 700 silâhlı.

Akhisar Bölgesinde: Binbaşı Hüsnü Bey Kumandasında 400 - 500 kişilik bir kuvvet. (Milis ve Ordu birlikleri).

Salihli Bölgesinde: Çerkez Ethem Kuvvetlerinin bir kısmı.

Cephenin güney kısmında (Menderes bölgesinde): Bütün mevcudu 5000 kişiyi bulmayan 57. Tümen ile Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe ve diğer Milis kuvvetleri bulunuyordu. Bu Milis Kuvvetlerinin hepsinin mevcudu 5000 kişiden fazla idi.

Yunan ordusu 22 Haziranda bütün cephe boyunda taarruza geçti. Taarruzun zamanı Yunanlılar bakımından iyi seçilmişti. Anadolu İhtilâlini ezmek ve Türkiye'yi istenilen bir barışa mecbur etmek için bir bakıma bundan daha elverişli bir zaman olamazdı. Büyük Millet Meclisi henüz toplanmıştı. İhtilâlci kuvvetler, karşı ihtilâl kuvvetleri ile savaşmaktaydı. İtilâf Devletleri ve Yunanistan, bu taarruz ile Türkiye'yi çökerteceklerini ummakta idiler.

Üstün kuvvetlerle başlayan Yunan taarruzu karşısında Türk cepheleri, gerçekten büyük bir bozguna uğrayarak dağıldı.

I. Yunan Kolordusu Afyonkarahisar genel yönünde taarruz emrini almıştı. Diğer bir Yunan Kolordusu da Balıkesir, Bandırma, Bursa yönünde ilerlemekte idi. Yunanlılar, iki hafta içinde Bursa, Alaşehir, Nazilli çizgisine kadar Anadolu'yu işgal ettiler. 9 Ağustos 1920 tarihinde de Uşak bölgesini ele geçirdiler.

---

[90] Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu. S. 148 - 149.

1. KARŞI İHTİLÂLİN BASTIRILMASI

Anadolu İhtilâlinin tutunması ve başarısını tehlikeye sokan en önemli olaylar, karşı ihtilâl hareketleridir. Anadolu İhtilâlinin niteliğini ve halkın ihtilâl ile olan ilişiğini ilgili bölümlerde belirtmiştik. Halkın ve bütün müesseselerin ihtilâl tarafında olmaması, bir karşı ihtilâlin şartlarını kolaylaştırmakta idi. Hükûmet, Anadolu İhtilâlini kendi imkânları ile bastıramıyacağını anlayınca, ihtilâle karşı hareketler yaratmak ve bu hareketleri besliyerek İhtilâli tasfiye etmek yolunu tutmuştu. Gerçi, Anadolu İhtilâlinin tasfiyeye uğraştığı her ayaklanma bir karşı ihtilâl niteliğinde değildi. Fakat, her birinde az veya çok İstanbul'un parmağı vardı. İhtilâli tehlikeye düşürecek nitelikteki karşı ihtilâl teşebbüsleri için en elverişli yer ise, Marmara bölgesi idi. Marmara'nın güneyi ve doğusu gerek stratejik özelliği, gerekse bu bölgelerin sosyal yapısı bakımından karşı ihtilâl hareketleri için bilhassa seçilmişti. Maramara'nın güney bölgesi, Batı Anadolu'da kurulmuş olan Kuvayi Milliyenin ve cephelerin kuzey kanadını teşkil etmekte idi. Burada başlayacak bir karşı ihtilâl hareketi, başarıya ulaştığı takdirde, Kuvayi Milliyeyi arkadan ve yandan kolayca vurabilirdi. Marmara'nın doğu bölgesi ise, İstanbul Ankara yolu üzerinde bulunuyordu. Bu bölgede gelişecek bir karşı ihtilâl hareketi, Ankara'ya kolayca ulaşabilirdi. Bütün bunlardan başka, İstanbul'dan beslenmesi ve takviyesi gereken karşı ihtilâl hareketleri için, her türlü ulaştırma imkânları bakımından Marmara havzası uygun düşüyordu.

Birinci ve ikinci Bozkır ayaklanmaları, Konya ayaklanması, Güney Doğu Anadolu'da Viranşehir'de Milli aşiretin ayaklanması mevzii kalmaya mahkûm ve tasfiyesi kolay hareketler olduğundan bunlar üzerinde durulmıyarak, ihtilâl için büyük endişeler yaratan ve güçlükle bastırılan karşı ihtilâl hareketleri kısaca belirtilecektir.

Anadolu ihtilâline karşı, ilk hareket, 1919 yılı Ekim ayında yâni Sivas Kongresinden sonra, Gönen'de kendisini göstermiştir. 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey XIV. Kolordu Kuman-

danı Yusuf İzzet Paşaya yazdığı 25 Ekim 1919 tarihli telgrafında[91] **«İstanbul'dan Gönen'e gelen İzmit eski mutasarrıfı Emekli Jandarma Binbaşılarından Anzavur Ahmet Beyin Manyas'ta millî hareket aleyhinde teşkilât yapmakta olduğu öğrenilmiştir»** dedikten sonra Bandırma'daki Çerkez ileri gelenlerinden bâzılarının isimlerini bildirerek bunlar kanalı ile Anzavur Ahmet'i bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmasını rica etmiştir. Anzavur Ahmet'in meydana çıkışına ait elimize geçen ilk resmî belge bu telgraftır.

Anzavur Ahmet, Gönen, Manyas, Biga bölgesinde kuvvet toplayarak Kuvayi Milliyeyi dağıtmak üzere harekete geçmişti. Kâzım Paşaya gönderdiği bir mektupta[92] aşağı yukarı şöyle diyordu: Sen askersin, kumandansın, kumandanlar vazifelerini bitaraf olarak yapmalıdır. Bu millî çeteler İttihat ve Terakki eşkiyasıdır. Ben bunları terbiye etmek üzere geleceğim. Sen hiç bir şeye karışma.

XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da, Anzavur'un faaliyetini Harbiye Nezaretine 2 Kasım tarihli bir şifre ile bildirmişti. Kolordu Kumandanının verdiği bilgiye göre; Anzavur Ahmet 2 Kasımda Susurluğa gelerek dellâl bağırtıp ahaliyi hükûmet önünde toplamış ve verdiği bir nutukta, artık askerlik kalmadığını, askerlerin evlerine gitmelerini, millî teşkilât adına toplanan paraların hesabını soracağını söylemiş ve bunun üzerine oradaki nakliye taburu ve topçu taburu erlerinden bir kısmı dağılmış, 40 - 50 er de kendisine katılmıştır. Susurluk'tan bir miktar silâh ve hayvan alarak gitmiştir.

Kolordu Kumandanı, Anzavur Ahmet'e karşı aldığı tedbirleri Harbiye Nazeretine şöyle bildirmektedir:

«Bursa'da 56. Tümenden 250 - 300 kişilik bir kuvvetin Bandırmaya hareketini emrettim. Her şeyden önce Yunanlılara karşı Soma, Akhisar cephelerinde kuvvetli bulunmak ve bu cephedeki nizamiye ve millî teşkilâtımızı arka taraflardan dahilden vâki olacak tehditlere karşı himaye etmek esas fikrini muhafaza ve takip ediyorum. Binaenaelyh dahile karşı bir taraftan Balıkesir'de ve diğer taraftan Bandırma'da kuvvetli bulunmak ve Manyas, Gönen havalisinde kuvvetli bir müfreze bulundurmak üzere tedbirler aldığımı arz eyler ve hâlen Ahmet Anzavur'un bir serseri eşkiya mahiyetinde olup umumî efkâr üzerinde ciddî bir tesir yap-

[91] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 9, Vesika: 219.
[92] Kâzım Paşa'dan dinledik.

madığını kuvvetli surette zan ve tahmin ederim. Kendisinin hareketlerini ve fiillerini ciddî surette takip etmekte olduğum mâruzdur.»

Yusuf İzzet Paşa telgrafında da belirttiği gibi Anzavur'a karşı bâzı tedbirler almış, bu arada Kirmastı (M. Kemal Paşa) ve Bandırma'daki 56. Tümene ait kuvvetlerin 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey emrine verildiğini Bursa'daki 56. Tümen Kumandanlığına bildirmiştir.

16 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa XIV. Kolordu Kumandanına «aceledir» kaydı ile şu telgrafı yazmıştır:

«Ehemmiyetsiz gördüğünüz Ahmet Anzavur meselesinin ehemmiyet kesbettiği bu zamanda Salihli'de bulunmaklığınız münasip değildir. Cepheden daha çok ehemmiyetli olan bu anarşinin behemehal bastırılması matlup ve mültezemdir. Binaenaleyh bir ân önce mıntakanıza avdetle bu meseleye son vermenizi rica ederim»[93]

Görülüyor ki, millî hareketin İstanbul Hükûmetindeki mümessili Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Anzavur'un faaliyetine Yusuf İzzet Paşadan daha çok önem vermektedir. Bu telgraf üzerine, Yusuf İzzet Paşa da işin ciddiyetini anlamış ve Harbiye Nezaretine yazdığı cevapta Anzavur hakkında aldığı bilgileri ve kanaati şöyle ifade etmiştir:

«1 — Ahmet Anzavur adındaki eşkiyanın, mutlaka İstanbul'da pek yüksek mehafilin birisi tarafından tertip edilmiş mukabil bir ihtilâl hareketine[94] **ve siyasetine fedakâr âleti olduğu tahakkuk etmiştir. Son defa 12.11.1920 günü Susurluğa geldiği zaman buradaki topları kendi emrine aldıktan sonra asker kendisine iltihak ettiğinden ve İttihatçı manevrası olan Kuvayi Milliye aleyhine yürümeye başladığından ve buna da muvaffak olacağından bahisle keyfiyetin ol suretle Padişaha arzını yazdığı bir telgraf ile Dahiliye Nazırı Damat Şerif Beyefendi hazretlerinden rica etmiştir. Bu mel'un dalma ahaliye karşı beyanatında Padişah canibinden memuren gönderildiğini söylemek suretiyle ahaliyi iğfale çalışmaktadır.**

---

[93] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 11, S. 271.

[94] «Karşı İhtilâl» deyiminin kullanıldığına ilk defa bu metinde rastlamaktayız.

2 — Ahmet Anzavur'u insaf yoluna dâvet etmek ve İslâmlar arasında bölünmeye meydan vermemek için göstermiş olduğum itidal ve Balıkesir Reddi İlhak Heyeti Merkeziyesi tarafından yapılan samimî teşebbüsler bilâkis kendisine bu ikinci defaki hareketi yapmak için vakit kazandırmıştır. Ve artık maksadının hükûmetin iç ve dış siyasetine karşı tamamen aykırı olduğundan zerre kadar şüphe kalmamış ve orduyu dağıtmak, meb'us seçimlerine mâni olmak ve vatan müdafaasından başka bir endişesi olmayan Kuvayi Milliyeyi dağıtmak üzere bilfiil kıyam ve ihtilâlde bulunmuş ve bu defa kendi aleyhine sevk edilen askerî müfrezelerimize de silâh ile mukabele ve mukavemet eylemiştir.»

Anzavur'un liderliğinde 25 Ekim 1920 de başlayan ilk karşı ihtilâl hareketi, bir ay içinde bastırılmıştır. Anzavur'a karşı yapılan harekete, 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey kumandasında 400 piyade, 50 süvari ve 56. Tümenden Yarbay Rahmi Bey kumandasında 174. Alay ve Çerkez Ethem Kuvvetleri ile bazı küçük Kuvayi Milliye Müfrezeleri katılmışlardır.

Anzavur ikinci defa olarak 16 Şubat 1920 tarihinde tekrar meydana çıktı. Bu hareket, Biga taraflarından başlamış, Avonya, Gönen, Susurluk, Kirmasti ve Bandırma mıntakalarına kadar yayılmıştır. Anzavur'un ikinci teşebbüsü birincisinden daha tehlikeli görünmekte idi. Zaman itibariyle de durum nâzikti. Karşı ihtilâl hareketi gittikçe gelişmekte ve İstanbul'dan teşvik ve takviye edilmekte idi. Nisan ayına ulaşıldığı halde Anzavur'un teşebbüslerini önlemek mümkün olamamıştı. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Anzavur'un sağladığı başarıdan cesaret alarak İzmit bölgesinde de bir karşı ihtilâl hareketi hazırlamaya girişmişti. Anadolu İhtilâli, iki önemli bölgede kuvvetli karşı ihtilâl hareketleri ile baskı altında kalmıştı. İstanbul Hükûmetinin 18 Nisan 1920 tarihli kararnamesi ile teşkil olunan Kuvayi Inzibatiye birliklerinin silâhlandırılması için, bizzat Sadrâzam Damat Ferit Paşa, İstanbul'da İngiliz kontrolündeki Maçka Silâhhanesinden alınmak üzere 600 tüfek, 30.000 piyade fişeği ve 80.000 makineli tüfek cephanesi verilmesi için İngiliz Başkumandanlığından bir belge almıştı.[95] Nisan 1920 ayında Anadolu İhtilâli tehlikeli günler yaşamakta idi. Heyeti Temsiliye, karşı ihtilâl hareketlerini bastırabilmek için Marmara Güney bölgesinde ilk tedbir olarak, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey ile 61. Tümen Kumandanı Albay Kâ-

[95] Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, S. 58.

zım Beye olağanüstü yetkiler tanıdı. Bu iki kumandan bölgelerinde hükûmet gibi karar alıp icraat yapabileceklerdi. 12 Nisan 1920 günü Heyeti Temsiliye Anzavur'a karşı geniş çapta hareket yapılması emrini verdi. Bu harekete şu kuvvetler katılmışlardı:

Yarbay Rahmi Bey Kumandasında 174. Alay, Ballıkesir Taburu, Edremit, Ivrindi, Akhisar Müfrezeleri, Bursa Millî Kuvvetleri, Soma Millî Kuvvetleri, Mehmet Ali Bey Kumandasında 3. Süvari bölüğü, Çerkez Ethem kuvvetleri, Sarı Efe Kuvayi Milliyesi.

Albay Kâzım, Albay Bekir Sami, Kurmay Binbaşı Derviş, Yarbey Sabri gibi kumandanlar hareketi bizzat idare ediyorlardı. Demirci Efe de 600 atlı göndermişti. Susurluk civarında iki taraf arasında şiddetli bir muharebe cereyan etti. Anzavur'un kuvvetleri dağılmıştı. Anzavur kaçtı. Kâzım Özalp'ın bize naklettiğine göre, bu herekette başarı, birinci derecede Çerkez Ethem'in kuvvetleri sayesinde elde edilmişti.

Marmara'nın Doğu bölgesinde ilk karşı ihtilâl hareketi 1920 yılı başlarında Düzce'de başlamış, Hendek, Adapazarı ve Bolu bölgelerine kadar yayılmıştır. Heyeti Temsiliye bu hareketi bastırmak için ne kadar kuvvet toplayabilmişse hepsini bu bölgelere sevk etmiştir. Nâzım Bey Kumandasındaki Mürettep Tümen, 24. Tümen, 11. Tümen, Albay Osman Bey Kumandasındaki birlikler, Arif Bey kumandasındaki 127. Alay, Çerkez Ethem Kuvayi Seyyaresi, Çolak İbrahim Bey Kuvayi Millliyesi, Demirci Efe'nin gönderdiği Zeybek müfrezeleri, Sarı Efe Kuvayi Milliyesi ve daha birçok Kuvayi Millliye müfrezeleri, karşı ihtilâl bölgesinde harekete katılmışlardır. Âdeta cephe boşaltılmış ve bütün kuvvetler iç savaşa sokulmuştu.

Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu ve Gerede'yi içine alan büyük bir bölgede 1920 yıllı başlarında başlayan karşı ihtilâl hareketinin tasfiyesi işi, yılın ortalarına kadar devam etmiş, Temmuz ayında Hendek ve Düzce tarafında ve Ağustos ayında Düzce, Bolu, Mudurnu, Adapazarı bölgesinde karşı ihtilâl yeniden canlanmıştır. 1920 Mayısında Anzavur da bu bölgede karşı ihtilâle katılarak üçüncü defa ortaya çıkmıştır.

İstanbul hükûmeti karşı ihtilâl hareketlerini düzenlediğini ve desteklediğini gizlemeye lüzum bile görmemiştir. Padişah, 13 Mayısta Düzce, Adapazarı, Bolu ve Gerede'de bu harekete yardım edenlerden 16 kişiye nişan vermiştir. Karşı ihtilâlin muntazam kuvvetleri sayılan Kuvayi İnzibatiyenin kumandanı önce eski

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa (29 Nisan 1920), sonra Suphi Paşa (21 Mayıs 1920) idi. İhtilâl kuvvetleri büyük kayıplar vererek, bazı birlikler ve tümenlerin dağılması ve hattâ karşı tarafa geçmesi pahasına uzun bir zaman içinde de olsa karşı ihtilâl bölgesine hâkim olmaya başladı.

XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın 23-24 Mayıs 1920 gecesi, Geyve istasyonundan **«dakika tehiri mesuliyeti muciptir»** kaydı ile Genel Kurmay Başkanlığına çektiği telgraf Büyük Millet Meclisinin 24 Mayıs tarihli toplantısında okunmuştur. Bu telgrafta Ali Fuat Paşa, karşı ihtilâl hareketinin bastırılamsında elde edilen sonuçları şöyle özetlemekte idi:

«Öğle vakti Adapazarı ve Sapanca yönlerinde başlayan taarruz kısa bir zamanda başarı ile sonuçlanmış, büyük çoğunluğu «Kuvayi İnzibatiye» ye mensup olmak üzere âsiler tamamen dağılmış, üç subay ve bir miktar âsi esir alınmış, 4 top ile 4 makineli tüfek, çokça malzeme elde edilmiş, Adapazarı ve Sapanca işgal ve mülkiye memurları yerlerine yerleştirilerek vazifeye başlatılmıştır.

Bundan başka Sakarya tarafından ve Sapanca yönünde yapılan ileri harekete silâhla karşı koymak isteyen köyler yakılmış, silâhları alınmıştır. Bu tedbirlere yarın da devam olunacaktır. Adapazarı doğusundaki Sakarya köprüleri elimize geçmiştir. Adapazarı ile muhaberemiz vardır. Sapanca ile muhaberemiz açılmamıştır.

Ethem Beyin tedip kuvvetleri, Sapancayı işgal eden ve Boğaz Kuzeyinde ihtiyaten bulundurulan Nizamiye kıtaları yarın bulundukları yerlerde istirahat edecek ve inzibatla meşgul olacaklardır. Ethem Bey, kuvvetlerinin 26 Mayıs sabahı tekrar harekete hazır olduğunu bildirmiştir.»

Bu telgrafın okunmasından sonra Mustafa Kemal Paşa da bazı açıklamalarda bulunmuş, bu arada karşı ihtilâlcilere esir düşmüş bulunan Hüsrev Bey ve arkadaşlarının kurtarıldıklarının anlaşıldığını bildirmiştir.

Karşı ihtilâlin bastırılması ile görevli kumandanlardan Albay Refet Bey de Gerede'deki karargâhından, Mayısın 31. günü Gerede'ye girmek suretiyle görevini çok çabuk bir şekilde yaptığını, evvelce âsilerin eline geçen top ve makineli tüfeklerin fazlasiyle geri alındığını, karşı ihtilâlcilerin ellerindeki silâhların toplan-

makta olduğunu 2 Haziran tarihli telgrafı ile Büyük Millet Meclisine bildirmiştir.

Meclisin 3 Temmuz tarihli toplantısında, Lâzistan Mebusu Osman Nuri Beyin 11 Haziran tarihli bir takriri görüşülerek gereği yapılmak ve Meclise bilgi verilmek üzere icra heyetine havale edilmiştir. Osman Nuri Bey bu takririnde özet olarak aşağıdaki hususlara dokunmuştur:

1. Düzce'de meydana gelen olaylar gerçi Ferit Paşa hükûmetinin tahriki ile olmuştur. Fakat genellikle halkı bu derece galeyana getiren sebebin yalnız propaganda olmıyacağı ve ihtilâl olayının[96] daha derin sosyal sebepleri mevcut olduğunu her basiretli insan derhal takdir edebilir. Şöyle ki: Birçok senelerden beri idarenin halka yapmış olduğu zulüm ve haksızlığın biriktirdiği kin ve husumet de ayrıca bu arada önemli derecede âmil olmuştur. Nitekim Rusya'da Çar idaresi yıkılırken asırların sürükleyip getirdiği Rusya'daki arazi meselesinin doğurduğu insan esaretinin Rus köylüsü üzerinde öyle korkunç kindar bir tesiri vardı ki, nihayet o köylü fırsat bulunca öyle bir âni hücum yaptı ki önündeki engelleri bir daha dirilmeyecek surette ölüme mahkûm etti. Bizde de senelerden beri idarenin kötülüklerinin halk üzerinde az çok buna benzer tesirleri olduğunu unutmamalıyız ve bugün Düzce havalisinde yapılan tedip hareketinin halk üzerinde tesiri şefkatli olmalıdır. Bundan, yaptığımız teşkilâtın halka doğru olduğu kanaati uyanmalıdır.

2. Bütün dünyaya karşı demokratik bir esas dahilinde Anadolu'da radikal bir teşkilât yapacağımızı ilân ettiğimiz halde gördüğüm tatbikatın ilân ettiğimiz esaslara pek de uymadığı görülmektedir. Çünkü, herhangi bir kanaati bir kimse sırf taklit eseri olarak taşırsa onu başkalarına aşılayamaz.

3. Hükûmet dairelerinden hiçbirisi henüz halkın anlıyabileceği tarzda ve evvelden beri düşündüğümüz şekilde halka doğru teşkilâta başlamamıştır.

Hâlâ teşkilâtımızın merkezi olan Ankara'da serbest fikir sahiplerinin polisler tarafından takibi emrolunursa tuhaf duruma düşmüş oluruz.»

Osman Nuri Beyin idare ve halk ilişkisi bakımından söyledikleri, Türkiye'nin ve özellikle o günün gerçeklerine pek uygun

[96] İsyan tâbir edilen bu iç ayaklanmaların bir karşı ihtilâl hareketi olduğu Osman Nuri Beyin de dikkatini çekmiştir.

olmakla beraber, karşı ihtilâl hareketinin sebeplerini ifade etmekten uzaktır. Fakat herhalde Birinci Büyük Millet Meclisinin toplandığı ilk aylarda bu gibi fikirlerin ortaya atılması ve Meclisçe kabullenerek hükûmete intikal ettirilmesi, birinci Meclisin ihtilâlci karakterini belirtmesi bakımından önemlidir.

6 Temmuz 1920 günü de Çorum Mebusu Dursun Bey, Düzce ve Yozgat olaylarının yerinde tetkik edilerek halkın ruh hâletinin tesbitini ve olayların gerçek sebeplerinin ve köklerinin bulunarak doğrudan doğruya Meclise bildirilmek üzere bir tahkik heyeti seçilmesini teklif etmiş ve Meclisçe kabul olunmuştur.

III. Kolordu Kumandanlığı tarafından Genel Kurmay Başkanlığına yazılan 13 Temmuz tarihli bir raporda, Tokat, Çorum ve Sivas bölgelerinde bir çok önemli eşkiyanın ve çetenin yakalandıkları veya hükûmet makamlarına teslim oldukları belirtildikten başka, Çorum ve Yozgat bölgesindeki karşı ihtilâl hareketinin elebaşlarından Çapanoğulları ailesine mensup bazı kimselerin Aziziye takip müfrezesi tarafından yakalandıkları bildirilmiştir.

Düzce karşı ihtilâlinin bastırılmasından sonra, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kuvvetlerine iltica edenler affedilmiş ve içlerinde işe yarıyanlar bir takım hizmetlere yerleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 14 Ağustos 1920 de Mecliste bu konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

«Dehalet edenler affolundu ve şurada burada istihdam edilmek dahi istenildi. Bunlar son zamanlarda firar ettiler ve tekrar o muhite girdiler. Anlaşılan, orada gizlenip kalmış olan diğer bir takım müfsitler daha vardır. Bunlar ihtimal kendileri için müsait zannettikleri bir vaziyetin doğduğunu sanarak isyan ettiler ve Düzceyi, gelip eskiden yaptıkları gibi işgal ettiler. Sonra Batıya doğru gidip Hendeği işgal ettiler. Doğuya doğru gittiler, Bolu'nun içine girdiler. Bildiğiniz üzere, bu bölgede bulundurduğumuz kuvvetlerimizi Yunan taarruzu üzerine hemen kâmilen denilecek derecede sevketmiş bulunuyorduk. Orada ufak ufak bazı müfrezeler bırakılmıştı. İşte bu müfrezelerin zayıf olmasından Yunanlıların ve İngilizlerin müştereken Adapazarı havalisinde faaliyet göstermesinden ve İstanbul'un da mübalâğalı birtakım teşviklerde bulunmasından, arz ettiğim insanlar bu cür'ette bulundular. Fakat, bu defa görülüyor ki, halk bunlara katılmadı. Ortada yalnız kaldılar.»

Mustafa Kemal Paşa daha sonra bu bölgeye yeniden kuvvetler sevk edildiğini, ayaklananlara İstanbul'dan vâdedilen yardımların yapılmaması ve Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kuvvetli olduğunun görülmesi üzerine Düzce eşrafının telgrafla kendisine baş vurduklarını ve âsîlerin af talep ettiklerini Meclise anlatmış, af yetkisinin Meclise ait olduğunu belirterek birkaç yüz kişiden ibaret olan bu şahısların affı hususunda Meclise telkinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşadan sonra söz alan Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey; mebuslardan Doktor Fuat, Osman ve Şükrü beylerle beraber ayaklanma ilk başladığında görevli olarak oraya gittiklerini ve karşı ihtilâlcilerin eline düştüklerini anlatarak karşı tarafın elinde esir kaldıkları sırada edindikleri kanaati özet olarak şöyle belirtmiştir:

«Düzce ahvali esasen bugünün işi değildir. Kötü idarenin öteden beri birikmiş muhassalasıdır. Doğrudan doğruya memurların omuzlarına yüklenmiş bir mesuliyettir. Bunu böyle kabul edeceğiz. Hareket sonraları irticaî bir hal almıştı. Bu meselede en ziyade âmil olanlar Çerkezler ve Abazalar idi. Çerkezler hakikati görerek pişman olmuşlardı. Fakat Abaza kavmi var ki, Paşa Hazretlerinin izahatından öyle anladım, bu defaki vak'a onlardan çıkmıştır. Olayın başladığı yer son derece ormanlıktır. Orada ancak çete muharebesi yapılır.»

Hüsrev Bey, şahsen çok ıstırap çektiği ve hayat korkusu altında yaşadığı için Abazaları şiddetle itham ederek, **«Bunlara katiyen inanmayınız. Yüksek Meclisinizi bilhassa bu yönden aydınlatmak isterim. Bunların rüesasını affetmek, katiyen caiz değil. Kendilerini buradan sürmeli, tenkil etmeli, Sivas'a, şuraya buraya göndermelidir. İstirham ederim, orayı temizlemeli ve kökünü kazımalıdır.»** demiştir.

Hüsrev Beye cevap vermek üzere konuşan Sinop Mebusu Hakkı Hâmi Bey ise **«Esas vazifemiz âsayişi temin etmek, düşmanın taaruzunu defetmektir. Halbuki biz ondan çok uzak bulunuyoruz. Bugün memlekette ne Çerkez, ne Kürt, ne Türk meselesi yoktur. Ancak bir şey varsa o da; İstanbul ve Anadolu meselesidir»** diyerek konunun esasına parmak basmıştır.

Hakkı Hâmi Bey konuşmasını şöyle bağlamıştır:

«Yâni bugünkü mesele bir millet meselesi değildir. Ortada İngilizlerin ve İngilizlerin önüne düşmüş, İngilizlerden daha şen'i

bir İstanbul hükûmetinin harekâtı olduğunu daima nazarlarınızda tutmalısınız. Biz asıl hakikî âmilin isimlerini, cisimlerini ağzımıza almaktan çekiniyoruz. Bütün bu fesat hareketlerini yapan filân köydür, yahut filân kavimdir, bunlar meşrutiyeti sevmez, hürriyeti sevmez diyoruz. Herhangi bir kavmin meşrutiyeti sevip sevmediğini ve meşrutiyet ile o kavmin ilgi derecesinin ne olup olmadığını anlamak için, o halk ile temas etmek, o halkı yakından tanımak lâzımdır. Meselenin gerçekleri ne ise onu aramaklığımız lâzımdır.»

Düzce olayları hakkındaki görüşmelerin yeterliğine ait bir önerge üzerine konu kapanmıştır.

Büyük Millet Meclisinin 5 Eylül 1920 günlü toplantısında, Dahiliye Vekili Refet (Bele) Beyin bir soruyu cevaplandırırken verdiği açıklamadan karşı ihtilâl hareketlerinin bu günlerde aşağı yukarı tamamen tasfiye edildiğini anlamaktayız. Refet Beyin konuşmasının karşı ihtilâl hareketleri hakkındaki kısmını özetliyerek alıyoruz:

«Düzce - Hendek hattının kuzeyindeki dağlarda oraya çekilmiş bazı insanlar vardı. Onlar henüz aşağıya inme güvenliğini kendilerinde bulmuyorlardı. Artık bunlar da gelmişler, silâhlarını bırakmışlar ve evlerine çekilmişlerdir. Hattâ bir kısmı da Yunan kuvvetlerine karşı mücadeleye girişmişlerdir. Fakat, burada bir hususa dikkat etmek gerekir. Halkımız çok lâftan bıkmıştır. İrşat ile propaganda ile bir netice alamayız. Bizim halk iş istiyor. İstediğiniz kadar söyleyiniz, istediğiniz kadar vazediniz. Çok duyduk, iş isteriz diyorlar.

Yenihan, Tokat, Zile, Yozgat birkaç ay evvel baştan aşağı bir isyan mıntakası hâlini almıştı. Artık isyan söndürülmüştür. Büyük yığınlar, büyük âsî yığınları kalmadı. Birtakım ufak ve münferit çeteler kalmıştır. Onlar da jandarma kuvvetleri tarafından takip edilmektedirler.»

2. DOĞU ZAFERİ

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa 7 Haziran 1920 günü Mecliste şu açıklamayı yapmıştı:

«Efendiler, milli hududumuz dahilinde bulunan ve faakt mütareke hükümlerine uyularak askeri kuvvetlerimizin boşaltmış olduğu Elviyei Selâse'nin icabında tekrar geri alınması için Yüksek Heyetiniz İcra Heyetine selâhiyet vermişti. Fakat bu selâhiyetin zamanının takdirini İcra Heyetine terk buyurmuştunuz.

Ermeniler, eski hududun ilerisinde bulunan İslâm ahaliye fevkalâde zulüm ve haksızlık yapmakta ve katliâm icra eylemekte ve pek çok İslâmlar, pek sefil ve perişan, acınacak bir halde bize sığınmakta, göç etmektedirler. Binâenaleyh, İcra Heyeti vermiş olduğunuz selâhiyetin tatbikine lüzum ve mecburiyet hâsıl olacağını zannetmekteyiz. Yüksek Heyetinize şimdiden bilgi olarak arz ediyorum.»

Mustafa Kemal Paşa Meclise bu bilgiyi verirken uzak geleceğe ait ve zamanı belli olmayan bir teşebbüsten söz etmiş gibi görünüyordu. Gerçi, Mecliste açıklamamıştı, fakat Şark Cephesinde Ermenilere karşı taarruz için hazırlık yapılmaktaydı.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 30 Mayıs ve 4 Haziran günlerinde bu taarruz için hükûmete teklifte bulunmuştu. Karabekir Paşanın taarruz teklifi üç sebebe dayanıyordu:

a) O sırada Erzurum'da bulunan ve Moskova'ya gitmesi gereken Türk delegasyonunun seyahat edeceği Kars - Bakû yolunu açmak,

b) Ermenilerin İslâm ahaliye yaptıkları zulmü ve katliâmı durdurmak,

c) Ermeniler ilk fırsatta Erzurum'u da ellerine geçirmek için teşebbüslerde bulunacaklarından, Ermeni ordusuna karşı üstün ve elverişli bir durum almak ve esasen Breslitovsk ve Batum andlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılan Elviyei Selâse'yi işgal etmek.

Hükûmet bu teklifi inceliyerek, özellikle üçüncü sebepten dolayı teklifi uygun bulmuştu.[87] Cephe Kumandanlığına 6 Hazi-

[87] T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, Cİ. III. S. 185.

randa, yâni Mustafa Kemal Paşanın Meclise yukarıdaki açıklamayı yapmasından bir gün önce, taarruz hazırlığı için emir verildi.

Fakat, bazı siyasî sebeplerle, ordunun harekete geçmesi geciktirildi. Bu arada, Gürcüler ve hele Ermeniler Doğu Cephesinde Türk topraklarına ve halkına karşı saldırılarını arttırmışlardı. Haziran ayı ortasında, Ermeniler Oltu'yu, Tuzla'yı işgal ettiler. Gürcüler de, 25 Temmuz'da küçük bir müfreze ile Artvini aldılar.

Ermeni ve Gürcü ordusunun bu faaliyeti ve Türk köylerinin, kasabalarının sık sık Ermeni baskınına uğraması, buna karşılık Türk Ordusunun pasif halde kalması, üç Erzurum mebusunun bir önergesi ile Meclise intikal ettirildi. 2 Ağustos 1920 günü Meclis Başkanlığına verilen bu önergede, Türk Ordusunun neden mukabele etmediği hükûmetten soruluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 14 Ağustos günlü oturumunda bu önergeyi cevaplandırmış ve niçin taarruza geçilmediğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, uzun konuşmasında 6 Haziranda orduya taarruz emri verildiğini, fakat 20 Haziranda bu teşebbüsün durdurulduğunu belirterek, bunun sebebini Sovyet Rusya ile olan ilişkilere bağlamış ve özetle şöyle demiştir:

«Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırı Çiçerin'den bir mektup aldık. Çiçerin mektubunda; Ermenistan, Acemistan ve Türkiye hudutlarının tesbitinde Rus Sovyet Hükûmetinin tavassutu ile meselenin siyaseten hallinin mümkün olduğunu bildiriyordu. Aldığımız diğer haberler ve raporlardan da Rus Hükûmetinin, bizim Ermenilere taarruz etmemizi istemediklerini anlamıştık. Fakat Elviyei Selâse'ye Ordumuzun girmesi Ermenistana taarruz anlamına gelmiyeceği için Şark Ordusu Kumandanına askerî harekete devam etmesini ve bu hususta acele etmesini emrettik. Bundan birkaç gün sonra, Rusya'dan bize bir sefaret heyeti gelmekte olduğunu ve heyetin Kars üzerinden trenle hareket ettiğini haber aldık. Rus Sefaret Heyeti ile hâlen Erzurum'da bulunan bizim heyetimiz buluşup görüşmelerine kadar askerî hareketi durdurduk.»

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusyanın Kafkas politikasını, Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkisini, iki memleket arasındaki dostluktan beklenen faydayı uzun uzadıya açıklıyarak Ermenilere yapılması düşünülen taarruzun politik sebepler ile şimdilik geri bırakıldığını belirtmiştir. Hükûmetin Doğu politikasının Bolşevik Rusyanın politikasına paralel olarak düşünüldüğünü anlatırken gerek Mecliste, gerek kamuoyunda yanlış bir kanı uyanmasından

endişe eden Mustafa Kemal Paşa, bir vesile ile sözü Bolşevikliğe getirerek şöyle demiştir:

«Bizim noktai nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre; milletimizin temini hayat ve tealisi kendi kabiliyeti hazmiyesi ile mütenasip olan noktai nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim noktai nazarlarımız —ki halkçılıktır— kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin, doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yâni şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleri ile taaruz etmez. Vâkıa bize milliyetçi derler. Fakat biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle iş birliği yapan bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icaplarını tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde hodbinane ve mağrurane bir milliyetçilik değildir ve bâhusus biz İslâm olduğumuz için, İslâmiyet noktai nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetçiliğin çizmiş olduğu dar daireyi nâmütenahi bir sahaya nakleder ve bu itibarla bu noktai nazardan bizim istikametimizde Bolşevik istikameti görülebilir.»[98]

Sovyet Rusyanın, Polonyadaki muharebeler için, Kafkasyada bulunan ordularının önemli bir kısmını nakletmeleri üzerine Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan askerî faaliyetlerini arttırmışlardı. Özellikle Ermenilerin davranışı, Rus hükûmetini kızdırmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Rusyanın bu elverişli durumu ve Ermenilerin işi azıtmaları sebebiyle Doğu ordusunu 28 - 29 Eylülde ileri harekete geçirdi. Doğu taarruzu bu suretle başlamış oluyordu. Doğu Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın gönderdiği ilk harb raporları, Meclisin 29 Eylül 1920 günlü toplantısında okundu. Karabekir Paşanın Mecliste okunan raporlarından bazıları, bu taaruzun gerekçesini ve nasıl geliştiğini göstermesi bakımından aşağıya aynen alınmıştır.[99]

«Ermenilerin şimdiye kadar vâki olan taarruz ve tecavüzkârane hareketlerine mukabelede bulunmadık ve muhaberat ile dostluğu ihlâl edecek hallerin izalesine ve iyi münasebetler tesisine çalıştık. Fakat, Taşnak Ermenileri hüsnüniyet ve samimiyetle yapılan teklifimizi kabul etmediler. Her tarafta İslâm ahaliye karşı

[98] T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi Cilt III. S. 189.
[99] T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi Cilt IV. S. 372 373.

öteden beri yapmakta oldukları tecavüzü ve zulümleri daha ziyade arttırdılar. Askeri kıtalarımıza da tecavüz ve taarruzlarda bulundular. Son zamanlarda Kulp, Kağızman ve Oltu cihetlerindeki İslâmları katliâma başladılar. Hudut civarındaki kıtalarımıza mütemadi taarruzlar yaptılar. Bu hal ve vaziyet karşısında askeri vaziyetimizi ıslah ve müdafaamız sebeplerini temin etmek maksadiyle mukabil bir hareket mecburiyetinde kaldık ve 28 Eylül 1920 de harekete geçtik. Kıtalarımız muharebe ile ve muvaffakiyetle hareketlerine devam etmektedir.»

«Kıtalarımız 6,30 da Siirp Haç Dağı, İzmir, Çorum, Ayıderesi Dağı, Camar Dağı, Beldum Gediği, Şemlin Taş Dağını zapettmiştir. Muvaffakiyetle ileri harekete devam ediliyor. Ermenilerden gece baskınında 2 top ve 1 makineli tüfek alınmıştır.»

Taarruz gerçekten başarı ile gelişmekte idi. 29 Eylülde Sarıkamış, 30 Ekimde Kars, 7 Kasımda Gümrü zaptedildi. Bu hareketle ulaşılmak istenen hedef, yâni Elviyei Selâse'nin kurtarılması elde edilmişti. Doğu Seferi, Genel Kurmay Başkanı İsmet Beyin 9 Ekimde Mecliste söylediği gibi, şaşılacak kadar az kayıp vererek başarılmıştı.[100]

Doğu taarruzu, Anadolu ihtilâlinin ilk askerî zaferidir. Meclis'te ve bütün memlekette büyük yankılar yaratmıştır. Anadolu'nun birçok yerinden halk, Meclise ve Doğu ordusuna tebrik telgrafları göndermiştir. Batı cephesinde Yunan taaruzu ile doğan üzüntü, Doğu Seferi ile bir ölçüye kadar giderilmiş halkın morali üzerinde olumlu bir etki yaratılmıştır.

Ermeniler ile 3 Aralık 1920 günü Gümrü Andlaşması imzalandı. Bu andlaşma Anadolu ihtilâlinin ilk siyasî zaferi idi. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus harbi ile Türkiye'den ayrılan Elviyei Selâse, artık kesin olarak Türkiye'ye katılmış oluyordu. Birinci Dünya Harbi yenilgisinden sonra Doğu Anadolu'da kurulmasına çalışılan Ermenistan ise bir hâyal olmuştu. İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarının bir safhası böylece akim kalmıştı. Doğu Zaferi ve Gümrü andlaşması Doğuda daha başka anlaşmalara yol açacaktı.[101]

Büyük Millet Meclisinin 4 Aralık 1920 günlü toplantısında Hariciye Vekili, Gümrü Andlaşmasının imzaladığını Meclise bil-

---

[100] Zaylat için Bak. S. 110

[101] 16 Mart 1921 de Moskova Andlaşması, 13 Ekim 1921 de Kars Andlaşması.

dirmiş ve andlaşmanın esaslarını açıklamıştır. Gümrü andlaşmasının başlıca hükümleri şöyledir:

— Osmanlı, Rus ve bütün cihan istatistiklerinin ve müstakar olan içtimaî vaziyetin gösterdiği veçhile, Osmanlı hududu dahilinde Ermeni ekseriyetini havi hiçbir arazi parçası mevcut değildir (Madde 3).

— Türk - Ermeni hududu şöyle tesbit edilmişti[102] (Madde 4.)

— Ermeni devleti ancak iç asayişi sağlıyacak kadar asker ve jandarma bulunduracaktı (Madde 6.)

— Ermenistan bir iç taarruza uğrarsa ve talep ederse Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Ermenistan Cumhuriyetine Silâhlı yardımda bulunacaktır (Madde 7.)

— Birinci Dünya Harbi içinde düşman ordusuna katılarak Türkiye'ye karşı silâh kullanmış veya işgal altındaki Türkiye topraklarında kıtallere iştirak etmiş olanlar hariç, Ermeni muhacirleri en geç 6 ay içinde Türkiye'ye dönebileceklerdir (Madde 7-8.)

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, insanî esaslara fazla bağlılığı sebebiyle Ermenistandan muharebeden dolayı tazminat istemekten vaz geçmiştir (Madde 9.)

— Ermenistan Hükûmeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından kesin olarak reddedilmiş olan Sevr Muahedesini keenlemyekûn addettiğini kabul ve ilân eder (Madde 11).

— Ermenistan Cumhuriyetine ait arazide yaşıyan Müslüman halkın hukuku masun ve mahfuz tutulacak, cemaat teşkilâtı yapılmasını, müftülerin doğrudan doğruya İslâm cemaati tarafından seçilmesini ve baş müftünün Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekâleti tarafından tasdikini Ermeni Devleti kabul eder (Madde 12).

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Ermeni Devletinin istiklâl ve tamamiyeti mülkiyesine halel gelmemek şartiyle Ermenistan Cumhuriyeti içinde askerî tedbirler alabilir (Madde 13).

Bu zafer ile Millî Mücadelenin ve İstiklâl Harbinin bir cephesi kapanmış, Anadolu İhtilâlinin de 1920 yılı ortalarında geçirdiği tehlikelerden sonra prestiji artmış oluyordu. Asıl harbi Batıda yapacak olan Türk Ordusu, arkası emin olarak dövüşecek ve Doğudaki birliklerden bir kısmı Batı cephesine nakledilebilecekti. Bunlardan başka, Rusyadan gelecek yardımlar için, yol açılmış bulunuyordu.

---

[102] Aşağı yukarı şimdiki doğu sınırımız.

3. KUVAYİ MİLLİYENİN TASFİYESİ

Reşit, Tevfik ve Ethem... Bu üç silâhşör kardeş, Kuvayi Milliyenin en usta şefleridir. Ethem daha çok ün yapmış olmasına rağmen, diğer iki büyük kardeşinin önemini küçümsemek mümkün değildir. **«Kuvayi Seyyare»** üçünün ortak malıdır. Asıl kumandan Ethemdir; fakat, bu büyük milis teşkilâtına bazen Reşit'in, bazen de Tevfik'in kumanda ettiği olmuştur. **«Kuvayi Seyyare»**nin idaresinde savaş tekniği bakımından yetki ve üstünlük Ethem'de, genel politika bakımından söz Reşit'tedir. Ortanca kardeş Tevfik'in ağır basan belli bir yönü yoktur. Daima **«Kuvayi Seyyare»** ile bulunmuş ve Ethem'e zaman zaman vekâlet etmiştir.

Reşit, Harbiyeyi Mustafa Kemal Paşadan bir yıl önce bitirmiş ve piyade yüzbaşısı iken ordudan ayrılmıştır. Fakat, belki maceracı yaratılışta, belki de iyi bir Osmanlı vatanseveri olduğu için bütün savaşlara katılmış ve Birinci Dünya Harbi sonunu, yetişmiş bir milis kumandanı olarak bulmuştur.

Reşit, Trablusgarp'ta, Batı Trakya'da ve Birinci Dünya Harbinde, İttihat ve Terakkinin birinci sınıf savaşçı kadrosu içinde yer almış olmanın gururunu taşıyordu. Haksız da değildi. O çağın birçok önemli kişilerini, bu kadroya dahil oldukları için, yakından tanımış, kendileriyle arkadaşlık etmiş ve şartların icabı, onlardan iltifat görmüştü. Ayrıca, bir Çerkez beyzadesinin bütün özelliklerine sahipti.

Millî Mücadelede, Reşit, Tevfik ve Ethem kardeşlerin takındıkları isyancı tavır, Kuvayi Seyyare ile elde ettikleri başarılar sebebiyle şımardıklarına atfedilir. Halbuki bu zaaf, Reşit'in karakterinde mevcuttur. Tabiatı itibariyle idaresi güç, idraki ve terbiyesi kıt, mağrur ve şımarık bir kimse idi. Bu sebeple, yalnız Millî Mücadelede değil, daha önceki savaşlarda da tatsız olaylar yaratmış ve beraber bulunduğu kimseleri üzmüştür.

Ordudan yetişmiş olduğu hâlde, Reşit aslını çoktan unutmuş ve daha Balkan Harbi sıralarında subay aleyhtarı kesilmiştir. 1913 de yazdığı resmî bir yazıda **«Cenabet zabitler»** diye subayları tah-

kir etmekten çekinmemiştir.[103] Millî Mücadelede nizamî orduyu istemeyişi ve subay düşmanlığı bu kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır. Tam bir basit çeteci mantığı ile **«silâhla olur salâh»** diyen Reşit, bu görüşünü Türkiye Büyük Millet Meclisinin 19 Ağustos 1920 günlü üçüncü oturumunda da ifade etmiştir. Son Osmanlı Meb'usan Meclisinde de meb'us olarak bulunduğu hâlde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ne için toplandığını, ne yapacağını idrak etmediği her şeyin yalnız silâhla halledileceğini sandığı aşağıdaki konuşmasından anlaşılmaktadır:

«... Burada bir Heyet-i Hükûmet var. Bir Heyet-i İcraiye var. Bendenizce, hepimiz dağılalım. Lâzım olan vazifeyi mıntakalarımızda tamamiyle üzerimize alalım ve bunlar burada vazifeleriyle meşgul olsunlar. Hattâ mümkün ise müsellehan bir şey yapalım. Hülâsa; memleketimiz lehinde propaganda yapalım. Sonra, muhterem arkadaşlar, bu heyet, bu âzayı kiramı, birçok memleketlere, Avrupaya, Fransaya, Amerikaya benzetiyorlar. Biz hiç birine benzemeyiz. Biz, istiklâli, namusu, haysiyeti, haysiyeti milliyesi, payimal edilmek üzere hücuma uğramış bir milletiz. Böyle olan bir millet burada —esassız diyeceğim affedeceksiniz— çünkü öyle görüyorum. Pek öyle lüzumlu olmayan şeylerle ne için kendimizi meşgul edelim ve esaslı şeyleri bırakalım?

Elhasıl bizim üzerimize en büyük tereddüp eden vazife; hepimiz müsellehan dağılalım, o dördüncü maddedeki iki kişi de fazla. Bir vakti muayyen tâyin edelim. İki, üç yahut dört ay sonra geleceğiz, sizi kontrol edeceğiz diyelim. Hükûmeti bırakalım gidelim.

Milletin ruhuna, hayatına taallûk eden iş asıl taşradadır ve tüfengin ucundadır... Birer kişi kalsın, kontrol mahiyetinde hükûmeti. Ona da lüzum yoktur bendenizce, fakat, bu kadar bir heyetin burada kalması ve diğer âzayi kiramın kâffeten cephelere gitmesi, işte bendeniz bunu teklif ediyorum.»

Ethem, Birinci Dünya Harbinin başlangıcında kanun (inzibat) çavuşu olarak Harbiye Nezaretinde bulunmuş ve daha sonra İran ve Azerbaycan'da ihtilâller çıkarmak üzere hazırlanan milis kuvvetlerinde çalışmıştır. Ethem'in Kuvayi Milliye Kumandanlığında gösterdiği üstün başarıda, daha önce asker ve milis olarak geçirdiği tecrübelerin rolü büyüktür.

---

[103] Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele Cilt II.

Ethem, fizik yapısı kadar karakteri ve davranışı ile de gerçek Çerkez tipinin bir örneğidir. Terbiyesi, saygısı, gururunu gizleyen mütevazi görünüşü ve cesareti ile, beraber bulunduğu kumandanlara kendisini sevdirmiş ve hattâ bir çoğunu etkisi altına almıştır. Ethem'in sıhhati bozuktu. Ciğerlerinden rahatsızdı. Biraz da bu sebeple mâriz bir psikolojiye sahipti. Merhametsiz ve zalimdi. Bu hâlinin, başarısında şüphesiz büyük rolü olmuştur. Kendisine boyun eğmiyenleri insafsızca cezalandırdığı için kuvvetleri üzerinde büyük bir otorite kurabilmişti. İç savaşlarda, yine aynı sebeple amansız davranmış ve gelip geçtiği yerlerde müthiş bir terör havası hüküm sürmüştür.

Eski bir subay olan (Piyade yüzbaşılığından ayrılmıştır) Tevfik de diğer iki kardeşinden daha az gaddar değildi. Devamlı olarak Kuvayi Seyyare ile bulunduğu için Reşit ve Ethem kadar dikkati çekmemiştir. Fakat Kuvayi Seyyarenin karıştığı olumlu ve olumsuz bütün işlerde en az Reşit ve Ethem kadar rolü vardır.

1919 Haziran ayı sonlarında, yanında 8 atlı olduğu hâlde Salihli, Alaşehir bölgesine gelen Ethem, kısa zamanda kuvvetini çoğaltmış ve diğer Milis Kuvvetlerini kendisine boyun eğmeye zorlayarak ya dağıtmış veya emri altına almıştır.

1920 yılı başlarında, Batı cephesinin en büyük milis kuvveti, Ethem'in kumandasında bulunuyordu. Anzavur hareketinin, Adapazarı, Düzce ve Bolu karşı ihtilâl hareketlerinin, Yozgat ayaklanmasının bastırılması Ethem sayesinde mümkün olmuştu. Ordu birlikleri, bu iç savaşlarda başarı gösteremiyorlardı. Subaylar, nizam ve düzen adamı olarak, ne halka zulüm yapıp terör yaratabiliyorlar ve ne de askerlerin yağma yapmasına göz yumuyorlardı. Bu durum, Ordu ve Kuvayi Milliye ikiliğinin yaratılmasına ve Ethem'in itibar kazanmasına, buna karşılık ordunun büsbütün gözden düşmesine yol açmıştı. Daha başka sebeplerin de etkisiyle zaman, Ethem'in lehinde, ordunun aleyhinde işliyordu. Halbuki, Kuvayi Seyyare düşman karşısında ordu gibi başarılı olamıyordu. Bu konuda, Ethem ile beraber muharebelerde bulunan 61. Tümen Kumandanı Albay İzzettin (Orgeneral İzzettin Çalışlar) şöyle der:

«Kuvayi Seyyare kumandanları, kendiliklerinden muharebeye karar verirlerdi. Muvaffak olamayınca gene hiç bir tarafa haber vermeyerek kaçarlardı. Bunlarla düşman karşısında omuz omuza bulunmak bir endişe idi.»

1920 yılı sonlarında Ethem ve kardeşleri, artık zaptedilmez olmuşlardı. Büyük Millet Meclisinin Anadolu'da otorite sağlamasına çalışıp, büyük hizmetler yaptıkları hâlde, şimdi kendileri bu otoriteyi tanımak istemiyorlardı. Kumandanlar ve subaylar Ethem'in tavrından rahatsız olmakta ve teessür duymakta idiler. Bir kurmay subay, o gün tuttuğu notlarda, bütün ordunun görüşü sayılmak gereken şu müşahedeleri tesbit etmişti:[104]

«Yozgat isyanının bastırılması, üç kardeşler kuvayi seyyaresinin her ferdini zengin etmiş ve kuvayi seyyarenin mevcudunu arttırmıştır. Ethem ve kardeşleri bu isyanı bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri vakit, Ankara'da kendilerine gösterilen tezahürlerle, Anadolu'nun hükûmet merkezinde dahi biricik kuvvet, şeref ve iktidar sahibi adamlar olduklarını gördüler.

Balıkesir, Bursa, Adapazarı, Düzce ve Hendek'ten sonra Anadolu'nun ortasında dahi at oynatarak hemen bütün garbî ve orta Anadolu'da şan, şöhret ve nüfuz kuran Ethem ve kardeşleri, kendilerini millî ihtilâlin efendisi saymakta haklı görüyorlardı. Onlar, Büyük Millet Meclisinde dahi mühim tutarlara malik oldular. Belki de, düşüncelerine göre, bütün millî Anadolu varlığı, Meclis ve Hükûmet onların tüfeklerinin kuvveti ile yaşıyordu.

Onları tekrar cephede bir vazife almak üzere Eskişehir'e göndermek bile nezâket ve siyasetle halledilmiş bir mesele oldu. Onlar, merkezî vaziyette bulunan Ankara'da kalarak, icabında, Anadolu'nun diğer taraflarında zuhur edecek ihtilâlleri söndürmeğe hazır bir kuvvet olarak kalmak arzusunu izhar ediyorlardı. Bununla kasdettikleri hedef malûmdu. Fakat vatanî hamiyetleri mevzuubahs edilerek ve koltuklanarak Eskişehir'e, garp cephesi emrine hareket etmelerine muvafakat ettirildiler. Ethem, Garp Cephesi Kumandanının emrine girmeyi de izzetinefsine yediremiyordu. Fakat Garp Cephesi Komutanı General Ali Fuad'ın hakîmane siyaset ve hareketi sebebi ile gemi azıya almadı.

Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuvayi Seyyare hiç kimseye müracaat etmeksizin, kendi konakçı subayları vasıtasile keyiflerinin istediği en güzel evleri boşaltarak sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'ta çalıp çarptıkları banknotları, sarı liraları, kadınlara mah-

---

104 Rahmi Apak'ın notları, Bak: Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, S. 158-159.

sus asım takımlarını burada israfla sarfeylediler, kamçılarını gümüşlettiler, kılıçlarını savatlattırdılar, hesaplarını düzelttiler.

General Ali Fuat, bu kuvayi seyyareyi Bursa cephesine ve İnegöl civarında Uludağın şarkındaki köylere yerleştirerek, bunları cephede meşgul etmek ve Beyce mıntakasından Bursa üzerine akınlar icrası suretile onların kahramanlıklarından istifade etmek istiyordu. Fakat onlar ciddî işlere girmek arzu etmediler. Onlar Simav, Tavşanlı ve Demirci mıntakasını istiyorlardı. Bu mıntakadaki halk, evvelce onların aleyhinde tezahürlerde bulunmuşlardı. Bu halktan intikam almak lâzımdı. Bundan maada, buradaki düşman kuvvetlerinin zayıf ve dağınık olduklarını biliyorlardı. Bu sebepten Eskişehir istirahati bittikten sonra Kütahya ve Demirci üzerine hareket eylediler. Ve Abdullah isimli bir serseriyi de Kütahya'da mümessil veya vali olarak bıraktılar. Kuvayi Seyyare, Simav ile Demirci arasında tesadüf ettiği bir düşman piyade taburunu geriye sürdü. İleri yürüyüşe devam etti. Birkaç gün sonra civarda bulunan birkaç bölükle takviye edilmiş olan bu düşman müfrezesine taarruz etti. Buradaki muharebeyi Kuvayi Seyyare güzel yaptı. Bir taburdan fazla muntazam düşman kuvvetlerini bozguna uğrattı. Düşman yüzlerce ölü ve on beş kadar yaralı ve yarasız esir bırakarak, hafif ve ağır makineli tüfeklerile birçok eşya ve teçhizat terkederek kaçtı. Kuvayi Seyyarenin de zayiatı vardı. En ileri gelen reislerinden Hafız Hüseyin Bey şehit olmuştu.

Bursa ve Balıkesir mağlûbiyetlerinden sonra, küçük mikyasta da olsa, bir düşman müfrezesine karşı istihsal edilen bu muvaffakiyet Ethem ve kardeşlerinin şöhret ve nüfuzunu yeniden çok arttırdı. Bundan maada, muntazam ordunun, mecburî askerlik sistemile teşkil edilen kıt'aların artık bir iş göremiyeceği, maaşlı asker, yâni çetecilik usulünün umumî olarak tatbiki, tabur, alay ve tümenlerin lâğvedilmesi hakkında ötedenberi yapılmakta olan propagandaya bir kat daha kuvvet verildi. Artık, Eskişehir sokaklarında, açıktan açığa subaylığın ve mecburî askerlik hizmetinin kaldırılması lüzumu hakkında aklı eren veya ermeyen herkes bağırıp söylüyordu. Şarktan gelen Yeşil Ordu teşkilâtına girmiş olan bir çokları da aynı propagandayı yapmakta idiler.»

Kuvayi Seyyareyi ve başındakileri nizam altına almak, bir ordu birliği gibi faydalı hale sokmak için çok uğraşıldı. Özellikle M. Kemal Paşa, işi tatlılıkla idare ve halletmek istiyordu. Aylarca toplantılar yapıldı, heyetler gidip geldi, fakat hiç bir sonuç

alınamadı. İcra Vekilleri Heyeti 1920 Aralık ayı sonunda durumu görüşerek şu karara varmıştı:

«1 — Birinci Kuvvei Seyyare, diğer bütün kıtaatı askeriye gibi bilâ kayıd ve şart Büyük Millet Meclisinin kavaninine ve nizamat ve evamiri hükûmete tebaiyet ve itaatle mükellef ve zabturaptı askeri ile mukayyettir.

2 — Birinci Kuvvei Seyyare kumandanlığının, vezaif ve hususatı askeriyeden dolayı bilcümle teklifat ve mütalâatı, ancak taht-ı emrinde bulunduğu kumandanlığa ve mezkûr kumandanlık vasıtası ile icap eden makamata iblâğ olunur.

3 — Hususatı mezkûre ile iştigal Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine aittir.»

Bu karar, Kuvayi Milliyenin tasfiye kararı idi. Olaylar, hızla gelişecek ve mukadder olan akibete gidilecekti.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey (İnönü) 29 Aralık 1920 günü Kütahya civarında bulunan 61. Tümen Kumandanlığına aşağıdaki emri verdi:

«1 — Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem imzasile bugün Meclis Riyasetine ve kumandanlara çekilen açık telgrafta Yunanlılara karşı ve memleketin kuvvet ve muvaffakiyetini zayıf gösteren bir lisan kullanılarak Büyük Millet Meclisi hakkında hürmet ve itaatle kat'iyen kabili telif olmayan isnat ve tecavüzatta bulunmakta ve İstanbul'dan gelip Anadolu'ya iltihak eden heyetin güya müsait sulh şeraiti getirdiği gibi hilâfı hakikat beyanat neşrolunmaktadır. Bu beyanat kendileri tarafından ahaliden hodbehot para toplanmamasını, kendileri tarafından asker alınmamasını ve ahali hakkında idam cezasını ancak İstiklâl Mahkemeleri vasıtasile hüküm ve infaz olunabileceğini ve Ordunun muntazam teşkilâtına ve zapturapta riayet edilmesini şiddetle talep eden Büyük Millet Meclisi Hükûmetine karşı alenen isyan mahiyetindedir.

Bu hususta Büyük Millet Meclisinden yeni bir emir almadı isem de sarahaten ilân-ı isyan edenlerin her türlü tecavüzata kıyam etmelerine de bir mâni kalmamış demek olup, bu telgrafnamede istihdaf edilen gaye tıpkı Damat Ferit hükûmetinin söylediği gibi milletin mukavemetini bertaraf ve Orduyu inhilâl ettirecek bir propagandaya tevessül edildiğini göstermektedir.

İsyan istihzaratının hedef ve vüs'ati ve peyderpey tevazzuh

edecek mahiyete karşı milletin vasıtai asliyesi ancak Ordunun iğfalâta karşı mukavemeti vatanperveranesi; heyeti zabitanın gerek tecavüzatı müselleha ve gerekse hulûlü müfsidaneye karşı teyakkûzlarıdır.

2 — Kuvayi Milliye efradına, hayatları için tehlikeli olduğu evhamı altında millet aleyhine muharebe etmek için yemin ettirmişler ve Ordudan ele gelecek zabitanın öldürülmesini tekarrür ettirmişlerdir.

3 — Askerin konacağı ikamet mahallerinde ahaliden propagandacılar tâyin etmişlerdir. Gerek merkumlar ve gerek emsali müfsitler Ordu içinde yakalanır yakalanmaz derhal kurşuna dizilmelidir.»

61. Tümen Kuvayi Seyyarenin üzerine yürürken, İsmet Paşa, Kütahya'dan 31 Ocak 1921 tarihinde Kuvayi Seyyare Kumandanına «Ethem Beyefendiye» hitabı ile yazdığı uzun bir mektubun sonunda şöyle diyordu:

«Büyük mücadelelere girişmiş zevatta hayat korkusu olmaz. Fakat herhangi bir mübarezenin esbabı muvaffakiyetini kabilelvuku muvazene etmek iktiza eder. Ordunun size kurşun atmıyacağı ve bâzı kıtaatın size iltihak edecekleri hakkında ihtimal aldığınız teminata itimat etmeyiniz. İdareniz altındaki hakiki kuvvetlerin miktarı malûm, 5000 miktarında olduğu mesmu olmakla beraber 10000 hesap ediyorum. Kuvayi Milliyeyi lâğvettiğimiz ve ele geçecek rüesa ve efradın hayatları tehlikede iğfalâtı ile herkesin mal ve canını müdafaa kaygusuna düşerek ciddiyetle yemin ettirildiği ve külliyetli topçu ve piyade cephanesi iddihar ettiğiniz kabul edilmiş, velhasıl bu faraziyat en geniş mikyasta tutularak lâzım gelen tedbir ittihaz olunmuştur. Hiç kimse size bu kadar açık kardeşlik yapmadı. İşte ben, vaziyeti bu suretle hûlâsa ettikten sonra Büyük Millet Meclisinin kararı veçhile münasip gördüğünüz şekil ve tertipte Kuvayi Seyyare başından çekilmenizi, hem şefiniz, hem de Kuvayi Milliye mensupları için faydalı addediyorum. Bugün başka çare-i hâl kalmamıştır.

Bir defa şifahen görüştüğümüz zaman ne kadar açık surette beyan-ı fikir ettimse bu defa da yazı ile vuzuh ve samimiyetle hakikati söylüyorum. Bu telgrafımın mürettep veya pazarlığa vesile addedilmesi yanlış olur. Bâki son selâm.»

Kuvayi Seyyare, ordunun bu tarihteki kuruluşuna ve gücü-

ne göre bir tümen gibi kabul edilmekte idi. Kuvayi Seyyare Kumandanlığı karargâhında kurmay subaylar ve emir subayları vardı. Ordu birlikleri harekete geçtiği sırada Kuvayi Seyyarenin emrinde 159. Piyade Alayı ile şu müfrezeler bulunuyordu: Sarı Mehmet Müfrezesi, Pehlivan Ağa (Parti Pehlivan) Müfrezesi, Halit Bey Müfrezesi, Makedonya Müfrezesi, Alaca Müfrezesi, Kâmil Çavuş Müfrezesi, Arif Kaptan Müfrezesi, Şevket Bey Müfrezesi, Tahsin Bey Müfrezesi, Kaptan Naci Müfrezesi, Dr. Fazıl Müfrezesi (Emet Müfrezesi), Bolşevik Taburu.

Çerkez Ethem emrindeki kuvvetlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 5000 civarında tahmin edilmekte idi.

Kuvayi Seyyarenin tasfiyesi için harekete geçirilen kuvvetler ise şunlardı:

Batı Cephesinden 11. ve 61. Tümenler ile Süvari Tugayı.

(Kuvvetleri, 2000 tüfek, 500 kılıç, 29 ağır makineli tüfek, 20 top).

Güney Cephesinden 8. ve 23. Tümenler ile her biri ikişer alaylı 1. ve 2. Süvari Grupları.

(Bu kuvvetlerin mevcudu 2000 tüfek, 1600 kılıç, 38 ağır makineli tüfek, 9 top).

159. Piyade Alayı d'a dahil olduğu hâlde Ethem'in emrindeki kuvvetlerin süvari, piyade ve top bakımından miktarı şu şekilde tahmin edilmişti:

2000 tüfek, 1800 kılıç, 12 ağır makineli tüfek, 4 top.

Fakat Ethem, 159. Piyade Alayına güvenmiyordu. Ordunun bir parçası olan bu birliğin; kendisi ile beraber orduya karşı savaşacağı şüpheli idi. Bu sebeple piyade alayının subaylarını ve erlerini toplayarak durumu anlattı. İstiyenlerin kendisi ile kalabileceğini istemiyenlerin de gitmekte serbest olduklarını söyledi. Gerçekten 159. Piyade Alayı pek az istisnası ile Ethem ile kalmak istememişti.

Kuvayi Seyyareye karşı 29 Aralık 1920 günü başlayan hareket bir aya yakın sürdü. Harekətin uzamasına, araya Birinci İnönü Muharebesinin girmesi sebep olmuştu. Yunanlıların Bursadan ileri yürüyüşe geçtikleri haberi alınınca, Kuvayi Seyyare karşısındaki birliklerin önemli kısmı İnönü mevzilerine sevk edilmiş ve yalnız 61. Tümen Ethem'in karşısında bırakılmıştı. İnönü muharebelerinden sonra, bu kuvvetler tekrar Kuvayi Seyyareye karşı sevk edildi.

Kuvayi Seyyarenin tasfiyesinde en büyük yükü, 61. Tümen ve bu Tümenin Kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) taşımıştır. Ethem'in emrindeki müfrezelerden bir kısmı yapılan muharebeler sonunda dağılmış, bâzı küçük gruplar orduya iltihak etmiş veya yakalanarak zararsız hâle getirilmişlerdir. Yalnız Parti Pehlivan, müfrezesi ile Ethem'den ayrılmış, Ayvalık bölgesine çekilerek, düşman gerilerinde, Millî Mücadelenin sonuna kadar Yunanlılara karşı döğüşmüştür. Vatansever bir komiteci olan Parti Pehlivan bu suretle günahını affettirmek istemiştir.

Kuvayi Seyyarenin üzerine yürümeden önce, Demirci Efe kuvvetleri tasfiye edilmişti. Bu iki Milis Kuvvetinin birleşmesinden endişe edildiği için, daha az güçlü ve tasfiyesi kolay olan Demirci Efe kuvvetlerine 15 Aralık 1920 sabahı şafakla beraber Albay Refet Bey bir baskın yapmıştı. Demirci Efe, bu baskından vakti ile haberdar edildiği için yanına küçük bir kuvvet alarak bulunduğu köyden kaçmış ve sonra kendisine, bir kenara çekilip oturma müsaadesi verilmiştir. Demirci Efe'nin yarısı süvari, yarısı piyade olmak üzere 800 kadar bir kuvveti vardı. Bu kuvvetin bir kısmı dağılmış, kalanı ordu birlikleri içine alınmıştır.

Böylece Anadolu İhtilâlinin en güç meselesi halledilmiş oluyordu. Kuvayi Milliyenin zararsız ve küçük müfrezelerine dokunulmadı. Bu müfrezeler yavaş yavaş ve bir plân dahilinde ordu birlikleri içerisinde eritilmeye çalışıldı. Sakarya Muharebesi sonuna kadar Batı Anadolu'da birçok Kuvayi Milliye Müfrezesi, Milis Kuvveti olarak bulunmuş ve düşmana karşı savaşmıştır. Ancak, Sakarya zaferinden sonra bütün Milis Kuvvetlerinin tasfiyesine muvaffak olunabilmiştir.

— Birinci Kitabın Sonu —

İKİNCİ KİTAP

İSTİKLÂL HARBİ

YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU

GİRİŞ

«İSTİKLÂL HARBİNE GENEL BİR BAKIŞ»

Kitabın bütünlüğünü sağlamak ve anlatılacak olayların ve gelişmelerin izlenmesini kolaylaştırmak amaciyle, bu «giriş» yazısında, İstiklâl Harbinin bir panoramasını çizeceğiz. Kitap iki yıllık (1921 ve 1922) kısa bir dönemi anlattığı halde, olaylar ve gelişmeler bakımından çok yüklüdür: İhtilâl, harb, eski bir imparatorluğun tesfiyesi, bir rejimin yıkılışı ve yeni bir devletin kuruluşu..

Harb hareketlerinin, oynak, canlı akışı içinde, yeni Türk devletinin kurulmasındaki oluşumu gözden kaybetmeden tasvir etmenin gerekli olduğunu düşündük. Bir cepheden öteki cepheye geçerek veya zaman zaman harbin genel yönetimi üzerinde durup açıklamalar yaparak, anlatışı dağıtmak ve yaymak da doğru bir yol olmayacaktı. Bunun için, burada çizeceğimiz panaromada; Türk İstiklâl Harbinin stratejisi, harbi etkileyen başlıca olumlu ve olumsuz faktörler ve ikinci derecedeki cepheler görülecektir.

★

Anadolu İhtilâli ile kurtuluş yolunu açmış bulunan Türkiye, yalnız bazı parçalarına yerleşmek istiyen düşman kuvvetlerini atmak için değil, aynı zamanda ihtilâlin devamlılığını sağlamak ve kendisini dünyaya yeni bir devlet olarak kabul ettirebilmek için de harbetmek durumunda idi. Bu durumun açık anlamı, ihtilâl ve harbin birbirini tamamlıyarak, birlikte yürütülmesi zorunluğu demektir. Toplum hayatı için olağanüstü haller sayılan harb ve ihtilâlin bütün güçlükleriyle bir araya gelmesi, Türkiye'nin içine sürüklendiği şartlar dolayısiyle, her iki hâlin karşılıklı birbirinin sebebi ve sonucu olmasından ileri geliyordu. Padişah ve hükûmetin işgaller karşısındaki tutumu, ihtilâlin tek haklı sebebi sayılmıştı; ihtilâl başlangıçta yalnız bu sebebe dayanıyordu. O halde, ihtilâl yönetimi, vatanı kurtarmak sorumluluğunu ve bundan ötü-

rü de harbetmek görevini yüklenmişti. Sèvres'dekinden daha elverişli şartları sağlasa da, barışçı ve uzlaşıcı bir politika gütmek veya harpte başarısızlığa uğramak, önce ihtilâl yönetiminin ve arkasında memleketin yıkılmasına sebep olabilirdi.

Öte yandan, ihtilâlin şu veya bu biçimde sona ermesi ise, İstiklâl Harbinin, 1919-20 yıllarının güçsüz direnmelerinden ibaret kalmasını ve Sèvres Andlaşmasının yürürlüğünü sağlardı.

Görülüyor ki, Anadolu İhtilâlini yönetenler, genellikle başka ihtilâllerde olduğu gibi yalnız bir iç harple karşı karşıya değillerdi. Asıl önemlisi, son derece elverişsiz şartlar içinde, hem de çok cepheli bir harbi kazanmak gerekiyordu. Türk İstiklâl Harbini benzerlerinden ayıran en önemli özellik budur.

—I—

İstiklâl Harbinde kesin sonuç alınacak yer, Batı cephesi idi. Bu sebeple, İstiklâl Harbine, Türk - Yunan Harbi demek de mümkündür. Batı cephesinde gösterilen direnme ve kazanılan başarılar, kurulmakta olan yeni Türk devletinin Batılı devletler tarafından bir vakıa olarak kabulüne yol açmış, müttefikler arası anlaşmazlıkları arttırmış ve Rus yardımının devamını sağlamıştır. Hattâ Güneyde Fransızlarla yapılan harb bile, biraz da Batıdaki direnme sayesinde sona ermiştir.

Batı cephesinin, 15 Mayıs 1919 da Yunan askerlerinin İzmir'e çıkmasiyle açıldığını kabul etmek yanlış olmaz. Başlangıç bu tarih sayılırsa, Türk - Yunan Harbi, son Yunan askerinin Anadoludan çekildiği 17 Eylül 1922 tarihine kadar, 3 yıl, 4 ay ve 2 gün (1218) gün sürmüştür.

İstiklâl Harbinde, Yunanistan iki ayrı idare elinde bulunmuştur: «Venizelos İdaresi» ve «Kral Konstantin İdaresi». Anadolu İhtilâlinin meşruluk kazanması ve Kuvayi Milliye'yi tasfiye ederek düzenli ordu dönemine geçiş, Venizelos İdaresi zamanına rastlar. Bu dönem, Millî Mücadele'nin en buhranlı ve en güçsüz bölümüdür. Fakat, bu dönemde, Venizelos harb hedeflerini temkinli ve ölçülü bir şekilde seçtiği için, Türkler, büyük arazi kaybetmelerine rağmen, Yunanlılar nerede duracaklarını bilmişlerdir. Türk harbinin bu dönemdeki stratejisi, düşmana kuvvet kaptırmamak ve zaman kazanmak esasına dayanıyordu. Kral Konstantin İdaresi ise Yunan Harbine yeni hedefler çizmiş ve harbi onlar hesabına çetinleştirmiştir. Bu dönemdeki Türk direnmesi de, aynı ölçüde kuvvetli ve çetin olmuştur. Kısaca belirttiğimiz

bu özellikler sebebiyle, Türk - Yunan Harbini, birbirinden farklı iki döneme ayırmak gerekir.

Birinci dönem, Yunanlıların İzmir'e çıkmasiyle başlar ve işgal bölgesinin Bursa - Uşak çizgisine kadar genişlemesiyle son bulur.

İlk Yunan hareketleri 1919 Mayıs ayı sonuna kadar devam etmiş ve Türk milis kuvvetlerinin ve Ayvalık'ta 172. Alayın karşı koymasından başka bir engelle karşılaşmadan, işgal alanı Turgutlu - Ödemiş - Aydın çizgisini bulmuştu. Yunanlılar, bir yıl süreyle önemli bir teşebbüste bulunmadılar ve bu bir yıl içinde ancak birçok küçük çarpışmalar oldu.

Bu dönemde İstanbul'daki İngiliz generali Milne tarafından Türk - Yunan kuvvetleri arasına bir çizgi çizilmiş ve iki tarafın bu çizgiyi geçmesi yasaklanmıştı. Fakat Yunan Ordusu 22. Haziran. 1920'de «Milne Çizgisi»ni geçerek genel bir taarruza girişti; Bursa, Uşak, Alaşehir ve Nazilli'yi aldıktan sonra, bu hareket 9. Ağustos. 1920 tarihinde durdu. Harbin bu döneminde, Türklerin Gediz'deki bir Yunan tümenine karşı giriştikleri başarısız bir taarruzdan (24 Ekim 1920) başka kayda değer askerî bir hareket olmamıştır.

İkinci dönem (Konstantin İdaresi), 1921 Ocak ayı başında, Bursa'dan Yunan birliklerinin ileri yürüyüşe geçmeleriyle açılmış ve harbin sonuna kadar, Türk ve Yunan kuvvetleri arasında, aşağıdaki beş muharebe cereyan etmiştir:

1. Birinci İnönü Muharebesi,
2. İkinci İnönü Muharebesi,
3. Kütahya - Eskişehir Muharebesi,
4. Sakarya Muharebesi,
5. Büyük Türk Taarruzu ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi.

Bu muharebelerin ilk dördünde inisiyatif Yunanlılarda, son taarruzda ise Türklerde idi. Bundan şu anlaşılıyor ki, 26. Ağustos. 1922 de başlıyan büyük taarruza kadar Türk ordusu daima savunmada kalmıştır.

İstiklâl Harbinin ne kadar elverişsiz şartlar altında başladığını, bu kitabın birinci cildinde bütün yönleriyle anlatmıştık. Şartlar kolay değişmedi. Harb süresince, Yunan Ordusu karşısında, gerçekten son derece buhranlı günler geçirilmiştir. Yalnız, savaş süresince, bazı şartların zamanla Türklerin lehlerine geliştiği ve bu gelişmelerin getirdiği imkânlardan da faydalanıldığı

bir gerçektir.. Zaferi bir mucize sanmamak için bunları bilmekte fayda vardır :

1. Harbin, bizler için haklı bir sebebe dayanması (Vatan savunuluyor ve bir kurtuluş harbi yapılıyordu).

2. Harbin, yabancı topraklar yerine, kendi topraklarımızda yapılması.

3. Yunan Ordusunun, deniz aşırı yabancı bir ülkede savaşması.

4. Türk Ordusunun, özellikle kumandanları ile subaylarının, büyük bir harp tecrübesine sahip bulunmaları.

5. Yunan Ordusu yüksek kumanda heyetinin yetersizliği.

6. Yunan Ordusunun politikaya karışmış bulunması (Kralcı - Venizelist bölünmesi).

7. Yunanistanın küçük bir devlet olması.

8. Yunanistanın siyasî düzenden yoksun bulunması.

9. Krallık idaresinin kurulmasından sonra, Batı devletlerinin yardım ve ilgilerinin birdenbire azalması.

Bir de madalyonun öbür yüzüne bakalım. Aslında, harp kolay değildir. Ve eğer bir memleket, harbe hazır da değilse, güçlükler ölçülemiyecek kadar ağır olur. İstiklâl Harbinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu bazı özellikler, kazanma şansını ayrıca kısıtlayan yeni unsurlar getirmiştir. Bunlar birer hendikaptı ve hemen hemen harbin sonuna kadar sürüp gidecekti. Şöyle ki:

1. 1911 yılındanberi aralıksız sürüp giden harplerin ve hele Birinci Dünya Harbinin halk ve ordu üzerinde yaptığı kötü ve yıpratıcı etkiler.

2. Padişah - Halifenin cihad ilân etmemiş olması.

3. Memlekette tam bir millî birlik havasının bulunmayışı.

4. Harp bölgesinde oturan yerli halktan bir kısmının düşmanla din, dil ve ülkü bağlarının bulunması.

5. Başlangıçta çok cepheli bir harbi kabul etme zorunluğu.

6. İnisiyatifin, harbin sonuna kadar düşmanda bulunması.

7. Memleketin ekonomik güçsüzlüğü.

8. Silâh, cephane ve harb araçlarının yetersizliği.

9. Yolların ve ulaştırma araçlarının elverişsiz oluşu.

10. Ordunun sağlık hizmetlerinin gereği kadar karşılanamaması.

İstiklâl Harbinin kaderini etkileyen olumlu ve olumsuz faktörlerin hepsi, şüphe yok ki, bu kadar değildir. Fakat önemli olanları bunlardır. Burada, dış etkiler üzerinde ayrıca durulma-

mıştır. Çünkü, dış politika bölümünde bu konuya yeteri kadar yer vermiş bulunuyoruz.

Biz burada, İstiklâl Harbinin savaş şartları bakımından bir panaromasını çizmeye çalıştık. Olayları da, yerleri geldikçe, önem derecelerine gore anlatacağız. Yalnız bu panoramayı tamamlamak için, Türkiyenin İstiklâl Harbindeki güçsüz yönünü belirtecek bir kaç noktaya daha dokunmak gerekiyor.

İstiklâl Harbinin dönüm noktasını teşkil eden Sakarya Muharebesinden sonra bile, durum fazla umut verici değildi. 25 Kasım 1921'den 15 Ocak 1922'ye kadar Türkiye'de bir dost ziyaretçi olarak bulunan Ukrayna Başkumandanı Frunze'nin Çiçerin'e gönderdiği 22 Aralık 1921 tarihli telgrafın harbe ait kısımlarını, bir yabancının gözlemleri olmak bakımından çok ilgi çekici bulduğumuz için aşağıya aynen alıyoruz:

«Burada bulunduğum günlerde, durumu epeyi öğrendim. Bir kaç defa Yusuf Kemal Bey ile ve Mustafa ile görüştüm. Birçok milletvekilleriyle bağlar kurdum. Şu sonuçları bildiriyorum:

1. Millet son derece perişan ve yorgundur, barışa susamıştır, fakat sürekli enerjik propaganda sayesinde, savaşın zorunlu olduğunu çok iyi anlıyor.

2. Ordu son derece ağır bir durumdadır, çırçıplaktır, fena silâhlanmıştır, kış savaş kampanyasını gerçekleştirecek halde değil, ama maneviyatı henüz kuvvetlidir. Memlekette zahire yedekleri vardır, ama yeteri kadar ulaştırma araçları olmadığından, orduyu donatmak şartları tatmin edici değildir. Askerî harekât istikametlerinin ve bizzat harekâtın mahiyetini tâyin etmek işinde, konaklama ve yiyecek temini imkânları başlıca rol oynar.

3. .....

4. Askerî meselenin müspet halli için Türkiye'nin kendi imkânları, kaynakları yetecek kadar değildir. Ordu, direnme gösterebilir, ama dıştan yardım görmezse, katiyen zafer kazanamaz.

5. Hükûmet, son 2-3 ay içinde tereddüt gösterdi. Bir taraftan yalnız bize ciddî surette dayanmanın zarurî ve mümkün olduğunun iyice anlaşılmış olması, diğer taraftan ise, son derece ağır bir durum, herhangi yeni hâl çareleri aramayı mecbur kılıyordu.

6, 7 ve 8. .....

9. Dün akşam Kemal, Genel Kurmay erkânı ile müzakere için geldi ve ordunun durumuyla ilgili bütün belgeleri getirdi. Bö-

lük, asker, top, makinelitüfek, âdi tüfek sayısı, askerî birliklerin kurulması, onların sayısı, keza Yunan askerî birlikleri hakkında bana doğru bilgi verildi. Plânları, cephenin durumunu vesaireyi ayrıntılariyle inceledim.. Nihayet, düşmana karşı üstünlük elde etmek, düşmanı Anadolu sınırlarının dışına söküp atmak için gereken silâh ve cephane hakkında sayılar verildi. Kemal, en sonra dedi ki, «Milletvekillerinin çoğuna bildirilmiyen şeyleri size bildirdim, çünkü milletvekillerinin çoğunun iradesi zayıftır, şimdi durumumuz hakkında her şeyi biliyorsunuz. İstersenız, size ek belgi verilecektir. Bahara kadar 2-3 ay içinde bunları elde edemezsek diplomatik kanallarla çözüm yolu aramalıyız.» [1]

Frunze'nin öğrendikleri ve kendi gözlemleri gerçeğe yüzde yüz uygundu. Cephelere yiyecek, araç ve cephane yollamakta çekilen sıkıntı bir yana, askerlik şubelerince silâh altına alınan erlerin cephelere gönderilmesinde bile bir çok güçlükler vardı. Cephelerin ihtiyaçlarını karşılamak çabası yüzünden, askerlik şubelerine asker toplama ve yollama işleri için para verilemiyordu. Toplanan askerler barındırılamıyor, doyurulamıyor, giydirilemiyor ve en uzak yerlere gidecek askerler bile, yaya olarak yola çıkarılıyordu. Bu sebeplerle cephelere giden askerler; yollarda açlıktan ve soğuktan hastalanıyor, içlerinde ölenler oluyordu.. Toplanan askerin hemen hemen yarısı hastahanelere dökülmekte idi. Bakımsızlığa örnek olarak diyebiliriz ki, Onikinci Kolordu (Konya'da) hastahanelerinde yatanların %80'i zatürrie idi.[2] Cephe gerilerinde ölen, cephede ölenlerden çok fazla idi. Genel Kurmay Sağlık Dairesi Raporlarına göre, hastahanelere yatırılan hasta sayısı 1921 yılında 151.783, 1922 yılında ise 274.988 kişidir.[3] Tifo, tifüs, dizanteri, zatürre, yılancık, nezlei müstevliye hastalıklarından binlerce kişi ölmüştür. Ölüm olayı oz olmakla beraber, kabakulak hastalığı da çok yaygındı.

Muharebelerde, yaralıların çok uzak yerlere taşınması gerekiyordu. Meselâ İkinci İnönü Muharebesinde Eskişehirde çok sı-

---

[1] Rusya'nın dış siyaset arşivinden. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaretiyle ilgili belgeler ilk defa «Mejdunorodnaya Jizn» dergisinin 1960 tarihli 7. sayısında yayınlanmıştır. (Rus Elçiliği Basın Servisi haber bülteninden alınmıştır).

[2] Cephede ve cephe gerisinde ölenlerin sayısı için bk. s. 110.

[3] 1922 yılında Ordunun mevcudu arttığından 1921 yılına kıyasla hastahanelere yatanlar da artmıştır.

kışıklık olduğundan yaralılar, kağnı gibi en ilkel araçlar da kullanılarak Ankaraya'ya ve Konya'ya gönderilmiştir.

Frunze'nin de önemle belirttiği gibi, ulaştırma güçlüğü İstiklâl Harbinin en büyük problemlerinden idi. Demiryolu, devrin tek makbul aracı olduğu halde, Anadolu'da pek az demiryolu vardı ve bunların bir kısmı düşman tarafında kalmıştı. İkinci İnönü Muharebesi sırasında, tren, Eskişehir'den Ankara'ya 14 saatte gittiği için, ilgililer, bu hızdan öğünerek söz etmişlerdir. Çünkü, normal olarak Eskişehir - Ankara yolu 22 saatte alınıyordu.

— II —

Doğu cephesinde hasım durumunda iki devlet vardı: Ermenistan ve Gürcistan. Birinci Dünya Harbi sonunda kurulan bu devletler, bir kısım Türk topraklarını işgal etmiş ve Kafkasya yolunu Türkiye'ye kapamış bulunuyorlardı. Başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından yaratılan bu küçük devletlerin iç durumları da karışıktı. Bolşevik Rusya'ya karşı tampon olarak düşünüldükleri halde Bolşeviklik akımı her iki devletin halkları arasında yayılmaya başlamıştı.

Gürcistan tehlikeli sayılmadığından, önce Ermenistan'a taarruz etmek, harp stratejisinin bir gereği idi. Fakat, taarruz halinde Gürcistanın Türkiye aleyhinde müdahaleye kalkışması ihtimali ve Rusya'nın Ermeni meselesinde tutumunun ne olacağı gözönünde bulundurulmalı idi. Rusya'nın Türk millî hareketine karşı nasıl bir politika güdeceği de henüz kesinlikle belli olmamıştı. Moskovada Rus yöneticileriyle görüşmeler iyi gitmiyordu. Çiçerin, Türk heyetinden, Ermenistan için Van ve Bitlis'ten toprak verilmesini istemişti. Daha sonra Lenin ile görüşen Türk delegeleri durumu kendisine anlattılar ve şu cevabı aldılar:

«Hata ettik. Düzeltmeye çalışırız, biz düzeltmzesek siz yaparsınız.»[4]

Durum böylece aydınlandıktan sonra, bir ara, Azerbaycan ile anlaşarak Ermenistan'a karşı müşterek bir taarruz yapılması imkânları araştırılmış ve bunun mümkün olmayacağı anlaşıldıktan sonra, 1920 Eylülü sonlarında taarruz kararı verilmiştir. Kolay ve o derece kârlı bir zaferle sonuçlanan bu taarruzla Doğu cephesi

4 Yusuf Kemal Tengirşenk ile 19.12.1959 günü yaptığımız görüşmelere ait notlardan.

kapanmış oluyordu.[5] Artık, Doğu cephesinden batıya asker kaydırmak mümkündü. Nitekim, 3., 11. ve 12. Kafkas Tümenleri Batı Cephesine nakledilmişlerdir. Doğu, Batı'ya ayrıca çeşitli silâh ve araç yardımı yapmıştır. 1920 Ekiminde başlayan bu yardımın tutarı yaklaşık olarak şöyledir: 117 top, 244 makineli tüfek, 12 bin tüfek, 14 bin süngü, 170 bin top mermisi, 32 milyon tüfek mermisi, 10 bin bomba, çok sayıda tahkimat aracı, eğer ve koşum takımları ve sağlık araçları...[6] Bu silâh ve cephanenin önemli bir kısmı Ermeni ordusundan ganimet olarak alınmıştı.

Gürcistan ile silâhlı bir çatışmaya girişilmemiştir. Bununla birlikte, ufak tefek sınır olayları, bazı Türk şehir ve kasabalarının Gürcüler tarafından işgal edilmiş bulunması ve Gürcü Devletinin durumundaki bulanıklık, Türkiye'ye huzursuzluk vermekte idi. Ermenistan'a yapılan taarruz sırasında Gürcistan tarafsız kalmıştı. İki devlet birbirine elçi de göndermişlerdi. Fakat, «Misak-ı Millî» gerçekleştirilmeliydi. Bunun için Batum'un ve Gürcü işgalindeki diğer Türk şehir ve kasabalarının Türk sınırları içine alınması gerekiyordu. Ankara, Kafkasya'daki olayları dikkatle izliyor ve Gürcistan ile harbe tutuşmadan sonuç almak istiyordu.

Rusya, Kafkas devletlerini peyderpey bolşevikleştirmekte idi. Azerbaycan'da bu hareket tamamlanmış ve Türk ordusunun Ermenistan'ı yenmesinden sonra burada da Bolşevik Hükûmeti kurulmuştu. Ruslar, şimdi Gürcistan'daki Menşevik hükûmetini devirmek istiyorlardı. 11/12 Şubat 1921'de Kızılordu, Ermeni kuvvetleriyle birlikte Gürcistan'a taarruza başlamıştı. Gürcistan elçisi Medivani Ankara'ya henüz gelmişti. Türk hükûmeti, Rus - Gürcü Harbinin başlamasından faydalanarak, Gürcü elçisine 21 Şubatta bir nota verdi. Genel Kurmay ise, bir gün önce, Doğu Ordusu Kumandanlığına yazdığı emirde, Gürcüler Artvin ve Ardahan'ı barış yoluyla bırakmazlarsa askerî harekete girişilmesini bildirdi.

Hariciye Vekilinin notasında, Türkiye'nin Gürcistan ile bir barış yapmak üzere günlerdenberi göstermekte olduğu iyi niyetlere karşılık, elçinin oyalama politikası güttüğü nezaketle belirtiliyor ve 22 Şubat günü Ardahan ve Artvin terkedilmezse askerî tedbirlere başvurulacağı kesin bir şekilde hatırlatılıyordu.

---

[5] Bu taarruz hakkındaki tafsilât, kronolojik sıra bakımından birinci kitapta verilmiştir: s. 361 - 365.

[6] Albay Mehmet Arif, Anadolu İnkılâbı - İkdam Matbaası - İstanbul: 1924, s. 73.

Gürcü Hükûmeti, Rusya'nın taarruzuna uğradığından son derece sıkışık durumda idi. Türkiye'ye olumlu cevap vermekten başka çare yoktu. Türk Ordusu, 24 Şubat'ta Ardahan'ı 6 Mart'ta Artvin'i, 7 Mart'ta Ahıska'yı, 11 Martta Batum'u ve 14 Mart'ta Ahılkelek'i işgal etti. Bu sırada, Kızılordu, Gürcü ordusunu yenerek Tiflis'e girmiş ve Sovyet Gürcü hükûmeti kurulmuştu. Fakat iki gün sonra (16 Mart 1921) Moskova'da Türk - Rus Andlaşması imzalanacak ve Batum'un bırakılması zorunluğu doğacaktı.

— III —

Türk - Fransız Harbi, İstiklâl Harbinin ikinci derecede bir cephesidir. Bu cephede büyük kuvvetler kullanılmamış ve askerlik bakımından fazla önemi olmayan çarpışmalar ile şehir muharebeleri cereyan etmiştir. Çok dağınık ve ayrıntılı olaylara sahne olan Güney Cephesinde, harbin süresi de kısadır. Çarpışmalar, Ocak 1920'de başlamış ve bir yıl kadar sürdükten sonra 1921 yılı Mart ayının ilk yarısında son bulmuştur. Halbuki, harbe yol açan işgaller, Mütareke (Mondros) sonrasına rastlar ve hukuken harbin bitimi ise 20 Ekim 1921 (Ankara Anlaşması) dir.

Kendilerini Osmanlı İmparatorluğunun mirasçıları sayan üç büyük devletten ikisi, İngiltere ve İtalya, paylarını alırken Türkiye ile yeni bir silâhlı çatışmaya girişmemek için son derece dikkatli davrandıkları halde, Fransa'nın davranışı basiretsiz bir politikanın sonucudur. Fransa'nın düştüğü yanlışlık, Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştırmasından ileri geliyordu. Ayrıca Fransa, Suriye Mandasını ve Kilikya'yı elde bulundurmak ve Anadolu'da kendisine tanınan «nüfuz ve menfaat bölgesi»nden yararlanabilmek için çokça asker kullanmak zorunda kalacağını da kestirememiştir. İçinde bulunduğu harp sonu güçlükleri sebebiyle, bütün bu faydaların hepsini sağlamaya yetecek bir kuvveti, bu bölgeye ayıramazdı. Bunun için Araplara ve özellikle Türklere karşı Ermenileri müttefik olarak seçti. Böylece, Ermeni hâmiliğini de yüklenmiş, fakat tahrike çok elverişli olan Ermeni halkının başını derde sokmuş oluyordu. Birinci Dünya Harbinde Araplar, Türklere karşı ayaklandıkları halde, Fransızların yanlış tutumu, Türk - Arap işbirliğinin kurulmasını da mümkün kılmıştır.

Görülüyor ki, Güney'deki harb, yalnız Türklerle Fransızlar arasında geçmiş bir olay değildir. Üç halkın kurtuluş mücadelesi iç

içedir ve bu dört yanlı kavgada, emperyalist bir devlet olarak, Fransa, etken durumundadır.

Türk İstiklâl Harbinin Güney Cephesinde Fransa'nın üç tümenlik bir kuvveti vardı. Topçu, uçak ve zırhlı otomobillerle takviyeli olan bu kuvvet, biri Fransız, ikisi Senegal, dokuzu Cezayir alayı olmak üzere 12 alayı bulunuyordu.[7] Fransız birlikleri Mersin'den Urfa'ya kadar olan Türk topraklarına ve Suriye kuzey bölgesine yayılmış durumda idi. Suriye'deki Arap kurtuluş hareketini de bastırmak zorunda olduklarından, Fransız Kumandanlığı emrindeki kuvvetin hepsini Türklere karşı kullanamamıştır. Buna karşılık, Türk cephesinde organize ettikleri muntazam Ermeni kıt'aları ve Ermeni milis kuvvetleri, Fransa birlikleriyle beraber döğüşüyorlardı. Ermeni savaşçıların sayısı ise üç binden az değildi.

Güney Anadolu'da Fransız işgâline ve Ermeni hareketine karşı Millî Mücadele liderlerinin ilk ilgisi, Sivas Kongresi'nden sonra Sivas'ta yapılan Kumandanlar toplantısında (16 Kasım 1919) alınan kararlarla başlamış ve bu bölgeye gönderilen üç subay, teşkilât yapmakla görevlendirilmişti.[8] Güney cephesi, milis kuvvetler kurularak yavaş yavaş teşekkül etmiş ve olaylar 1920 yılı Ocak ayında birdenbire ve hızla gelişmiştir.

Güneydeki harbin ilk muharebesi 20 Ocak'ta Maraş'ta başladı ve sonra diğer yerlere sıçradı.

Maraş muharebesi başarılı oluyordu. Fransızlar, burada kötü duruma düştüler. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Fransızların, prestijlerini kurtarmak için Maraş olayını kanlı bir şekilde bastırmalarından ve bu bölge halkını parça parça ezmelerinden endişe duymaktaydı. Onun için bölgenin her yerinde birden millî müfrezelerle küçük, büyük hareketlerde bulunarak bir gerilla harbine girişilmesini uygun görmüştü. Batıda Yunanlılara karşı olduğu gibi, burada da sonradan bir cephe teşkil edilebileceğini ummuyordu. Ancak, hareketsiz kalmak da tehlikeli idi.[9]

---

[7] Fransız ordusunun bu kuruluşu, Kilikya cephesindeki Türk II. Kolordusu tarafından tesbit edilmiştir. Yüzde yüz sıhhatli olamaz. Fakat, başka kaynak bulamadığımızdan bunu almak zorunda kaldık.

[8] Bk: s. 316-317.

[9] Atatürk, gerilla harbi hakkında Kolordu Kumandanlarının fikirlerini sormuş ve hepsinden uygun cevap almıştır. (Harp Vesikaları Dergisi, s.15, V: 382).

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ocak 1920 tarihinde ilgili Kolordulara (Sivas, Diyarbakır, Ankara ve Konya) Gerilla harbi için, özetlediğimiz şu talimatı verdi:[10]

«Fransızlara karşı ayaklanma hareketinin şekli, Fransız kuvvetlerini ayrı ayrı, birdenbire, bulundukları yerde sarmak ve ufak garnizonlardan başlayarak esir almak ve yok etmektir. Bu teşebbüs; demiryolu tünellerini ve köprülerini atmak, yolları otomobil işlemiyecek hâle getirmek ve Fransız kuvvetlerinin birbiriyle olan irtibatını kesmek suretiyle geliştirilecektir.

Ayaklanma peyderpey başlayacaktır. Birinci devre Urfa ayaklanmasıdır. Buna hemen başlanacaktır. Diğer devrelerin ne zaman başlıyacağı sonra bildirilecektir.

Onüçüncü Kolordu (Diyarbakır) cephesinin vazifesi, Fırat nehrinin doğusunu düşmana boşalttırmaktır. Bunun için, her Fransız müfrezesinin bulunduğu binalara ve çadırlara her gece baskın yapılacaktır.

Eğer iyi düzenlenirse, herbiri takriben on kişilik, yirmi müfreze ile Fırat'ın doğusunda bulunan bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Kesin hücumlar, Urfa'dan değil, Fransızların en zayıf oldukları yerden başlayacaktır.

Aşiretler de harekete teşvik edilecektir. Aşiret, Fransızlarla tutuştuktan sonra devam edip gider.

Yirminci Kolordu cephesinde; sür'atle müfrezeler hazırlanacak ve içeriye girmek için ayrıca talimât beklenecektir.»

Zaten gelişmekte olan gerilla hareketi, bu talimattan sonra hızlanmıştır.

Aşiretler, Mustafa Kemal Paşanın umduğu veya telkin etmek istediği ölçüde mücadeleye angaje olmamışlardır. Hattâ, Millî Mücâdelenin en buhranlı safhalarında, bölgenin en büyük aşireti olan Millî Aşireti, Fransızlarla anlaşarak isyan etmiştir. Bununla beraber, Millî Aşireti de dahil olmak üzere, büyüklü, küçüklü bir çok aşiretin Fransızlara karşı savaştıklarını görmekteyiz. Özellikle, Urfa muharebesinde böyle olmuştur. Bu muharebeye katılan aşiretler şunlardır :

Milli aşireti (150 savaşçı), Bucak aşireti (150 savaşçı), Badelli aşireti (350 savaşçı), Döğerli aşireti (100 savaşçı), İndelli

---

[10] Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, s. 15, V: 383.

aşireti (100 savaşçı), Gazze aşireti (600 savaşçı), Şeyhanlı aşireti (100 savaşçı)[11]

Hatıra eserlerinden ve bazı yazışmalardan anlaşıldığına göre, aşiretler, diğer millî kuvvetler (milis) gibi kıyasıya döğüşmemişlerdir. Nitekim, 19 Mart 1920'de Urfa halkı adına Mustafa Kemal Paşaya yazılan ve ordudan yardım yapılmazsa mücâdeleden vazgeçileceği bildirilen bir telgrafta «..... **verdiğimiz şehitlerin ve yaralıların toplamı, bize yardım için gelen aşiretlerin hepsinin verdikleri kayıptan fazladır»** kaydına rastlamaktayız.

Gerilla harbinin özelliği, hele bir yerden sevk ve idâre edilmezse, dağınıklık ve düzensizliktir. Her kuvvet bir başkasından, haklı veya haksız şikâyetçi olur. Urfa halkı aşiretlerden şikâyetçi idi. Fakat, aşiretler ordudan; ordu, millî kumandanlardan şikâyet ediyordu. Güneydeki harbin başladığı ve şiddetle sürüp gittiği devre, yani 1920 yılının ilk yarısı, Ankara'nın çok daha önemli meselelerle karşılaştığı zamana rastladığından, bu cephe âdeta sahipsiz gibi idi. Cephe ile en çok ilgilenmesi gereken Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Beyin pasif tutumu ayrıca bir şanssızlık teşkil ediyordu. (Arap asıllı olan bu Albay, zaferden sonra askerlikten ayrılmış, Suriye'ye giderek orada yerleşmiştir.)

Başlangıçta, Yunanlılara karşı olduğu gibi Güney'de bir cephe teşkilini lüzumlu ve mümkün saymayan Ankara, sonunda bu başıbozukluğa bir çare düşünmek zorunda kaldı. Gerilla harbinin yine de iyi kötü yürütülebilmesi, bu bölge Kuvayi Milliyesinin Batı'daki Kuvayi Milliyeden farklı oluşundandır.[12] Güney Kuvayi Milliyesi, gerçek anlamiyle halk kuvvetleri idi. Kuvayi Milliye Kumandanları, bölgelerinin hatırlı kimseleri veya subaylar idi. Eşkiya, çete ve zorbalar burada Kuvayi Milliye'ye karışmamışlardı. Kuvayi Milliye yalnız vatanseverlik duygusuyla savaşıyordu. Gerekirse muntazam ordu birlikleri gibi cephe muharebeleri yapıyor, düşman tarafından kuşatılmış şehirleri savunuyor veya işgal altındaki şehirleri kuşatarak kale muharebesine girişiyordu.

---

[11] Ali Saip (Ursavaş), **Urfanın Kurtuluş Mücadeleleri. - Ankara: 1340** (1924), s. 177.

Not: Bu bölgede daha sonra muharebelere katılan alaylarımızın bir kısmı 130 - 150 mevcutlu idi.

[12] Batı'daki Kuvayi Milliye için Bk: s. 114-125.

1920 yılı Haziranında cephe teşkilâtı yapıldı. Cephe ikiye ayrıldı. Fırat nehrinin doğusuna Elcezire cephesi adı verildi. Kumandanlığına Nihat (Anılmış) Paşa tayin edildi. Fırat'ın batısı Adana Cephesi adını almıştı ve Kumandanı Albay Selâhattin Adil Bey idi.

Güney'deki harbin önemli muharebeleri şunlardır:

Maraş Muharebesi: 20 Ocak 1920 - 10 Şubat 1920,
Adana Muharebeleri: 21 Ocak 1920 - 20 Ekim 1921,
Urfa Muharebesi: 9 Şubat 1920 - 11 Nisan 1920
Antep Muharebeleri: 1 Nisan 1920 - 8 Şubat 1921.

Maraş ve Urfa muharebeleri, bu iki şehirdeki işgal kuvvetlerine karşı yapılmış ve her iki muharebe de Fransızların ve Ermenilerin yenilerek çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Urfa bozgunundan sonra, Fransızlar bir daha Fırat'ın doğusuna geçmemişler ve Maraş'ı yeniden işgâl için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardır.

En çetin muharebe Antep'te cereyan etmiştir. Antep savunması içeride ve dışarıda büyük yankılar uyandırmıştır. Antep muharebesinin son üç aylık safhası, Urfa ve Maraş muharebelerinin aksine, Antep'in Fransızlar tarafından kuşatılması şeklindedir. Antap halkının ve savaşçılarının, her tarafla irtibatları kesildiği[13], yiyecek ve cephâne sıkıntısı çekildiği halde, gösterdikleri direnme gücü, kahramanlık destanlarını andırmaktadır. Adana Cephesi Kumandanlığının, emrindeki iki zayıf tümenle duruma etkili olamayışı, gittikçe açlığa sürüklenen halkın ve Kuvayi Milliye'nin moralini bozmakta idi. Nihayet, biri 6/7 Şubat 1921 gecesinde, diğeri ertesi gece olmak üzere iki yarma hareketiyle, savaşçılar, Antep'ten çıkıp kurtuldular ve şehir Fransızlara teslim oldu.[14]

Adana bölgesinde cereyan eden başlıca muharebeler şunlardır:

18 Mayıs 1920 günü Pozantı'da muhasara edilen 800 mevcutlu bir Fransız kuvveti 10 gün süren muharebeden sonra 28 Mayıs'ta esir edilmiştir.

---

[13] Kuşatmaya rağmen, Fransız çenberini gizlice geçebilen kuryelerle haberleşme mümkün oluyordu.

[14] Büyük Millet Meclisinin 8 Şubat 1921 tarihli toplantısında, hükûmetin teklif ettiği bir kanun tasarısı kabul edilerek «Ayıntap» adı «Gaziayıntap» şeklinde değiştirilmiştir.

Şar kasabası, buradaki Ermeni kuvvetine yapılan taarruz sonunda 2 Temmuz 1920 de kurtarılmıştır.

Haçin kasabası kuşatılmış, aylarca süren muharebelerden sonra, 17 Ekim 1920 günü, Türk kuvvetlerinin taarruzuna dayanamayan Ermeniler, kasabayı baştan aşağı yakıp gece karanlığında çekilmişlerdir.

7-10 Mart 1921 de Osmaniye'de muharebeler olmuş ve Fransızlar Adana'dan takviye alarak taarruza geçtiklerinden Türk kıt'aları geri çekilmişlerdir.

Bu muharebeden sonra cephede âdeta bir mütâreke havası esmeye başladığından kayda değer askerî hareket olmadı.

Fransız'lara karşı Suriye'de başlamış olan Arap millî hareketi, Türk Güney cephesinin yükünü bir dereceye kadar hafifletmiştir. Türk ve Arap kuvvetleri arasında kalan Fransızlar, hem Güney Anadolu'da, Kilikya'da, hem de kuzey Suriyede savaşmak zorunda bulunmuşlardır. Arap millî kuvvetleri, zaman zaman Türk topraklarına kadar girerek Fransızları tedirgin etmişlerdir. Buna karşılık Türk Kuvayi Milliyesi, akınlarını Kuzey Suriye'ye kadar uzatmışladır.

Türk - Arap işbirliğinin, Arap millî liderlerine büyük umutlar verdiğini yazışmalardan anlıyoruz. Ankara'ya yaptıkları teklifte, Suriye, Irak ve Türkiye'nin istiklâllerini kurtararak bir konfederasyon kurmalarından veya sonra kararlaştırılacak bir formül üzerinde anlaşmaktan söz etmişerdir. Şüphesiz, bütün Araplar böyle düşünmüyorlardı, aralarında Fransızlarla anlaşanlar da vardı.

Fransızlara karşı savaşan ve Türklerle işbirliği yapan kuruluşlar ve liderler şunlardır: Halep'te **«Halep Teşkilât-ı Milliyesi»**, Şam'da **«Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvayi-i Osmaniye Heyet-i Umumiyesi»**, yine Şam'da **«Gönüllü Kahire Fırkası»** **«Amman Çerkes Fırkası»**. Bu teşekkülleri Osmanlı ordusu eski subaylarından olan Suriyeliler yönetmekte idiler. Şam'da Şefik Bey, Halep'te yarbay Emin Bey, kurmay yarbay Şakir Nimet Bey gibi..

Türkler, Suriye'deki teşkilâta talimat vermek, teşkilâtçılar göndermek, silâh ve cephane vermek suretiyle yardım etmişlerdir.

Güney Cephesinde, Fransızların teklifi üzerine 28/29 Mayıs 1920 de başlayan 20 günlük bir mütâreke imzalanmıştı. Fakat, mütâreke devresinde Türklere karşı bir takım zulümler yapıldığından, 18 Haziran'da mütâreke bozuldu.

Fransa, Ortadoğu'nun bu bölgesindeki menfaatlerini korumağa çalışırken, işin çıkmaz bir mâceraya sürüklendiğini bir süre sonra anlamaya başlamıştır. Kilikya ve bir kaç Türk şehri uğruna Suriye Mandası tehlikeye düşebilirdi. Suriye'de rahat kalabilmek maksadiyle, Türklerle anlaşmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Nitekim, 1920 yılı sonlarına doğru, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliğine General Pellè'nin ve İstanbul'daki Fransız Kuvvetleri Kumandanlığına da General Charpy'nin tâyin edildiklerini görmekteyiz. Nihayet, 16 Ocak 1921 de Briand kabinesi kuruldu. Bundan sonra, Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunun değişmeye başladığı açıkça belli olacaktı.

23 Şubat - 12 Mart 1921 de Londra'da toplanan konferans, Türkiye ile Fransa'nın bir anlaşma yapmasına fırsat vermişti. 11 Mart'ta Briand ile Bekir Sami Beyin imzaladıkları bu anlaşma, derhal Suriye Kumandanlığına bildirilmiş ve cepheye bir mütâreke havası hâkim olmuştur. Fakat, bu anlaşmayı Türk hükûmeti kabul etmedi. Buna rağmen Güney Cephesinde, Fransızların hareketsiz kalmaları sebebiyle, sükûnet bozulmadı.

Türkiye de barış istemekte idi. Fransa, 1921 Haziranında barış için Franklin - Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. Barış, uzun görüşmelerden sonra 20 Ekim 1921 de Ankara'da imzalanmakla, İstiklâl Harbinin Güney Cephesi de kapanmış oldu.

Trakya'daki harb, I. Kolordunun Yunanlılar tarafından yenilmesiyle 25 Temmuz 1920 tarihinde Türkler aleyhine sonuçlanmıştı. Büyük Zafere kadar, Trakya'da artık hiçbir askerî hareket olmayacaktı. Bu sebeple Trakya'da olup bitenleri burada özetliyeceğiz:

Müdafaa-i Hukuk hareketinde, çok uyanık ve enerjik davranan Trakya, İstanbul'un işgâlinden (16 Mart 1920) sonra, İstanbul ile ilişiğini kesmiş, seferberlik ve örfi idare ilân etmişti. Bu tarihte, Trakya'da demiryolunu işgâl ile görevli ancak bir Yunan taburu vardı. Spa Konferansında, Yunanistan'a, Trakya'yı işgâl müsaadesi verildi. Fakat Yunanlılar, Haziran ayında Anadolu'da büyük bir harekete giriştiklerinden, Trakya'da Temmuz 1920 ye kadar teşebbüse geçemediler. Millî Mücadelenin Trakya'ya ait bölümü uzun sürmekle birlikte, buradaki askerî hareket hemen hemen bir haftaya inhisar etmiştir.

Trakya muharebeleri başlamadan önce seferberlik ilân edildiğinden, Trakya'daki I. Kolordu takviye edilmiş ve şu mevcuda yükselmişti:

761 subay ve askerî memur, 17500 er (10.000 tüfek), 47 makineli tüfek ve 53 top.

Ayrıca, 748 silâhlıyı bulan, 10 millî müfreze kurulmuştu.[15]

Trakya'daki Kolorduya, harple ilgili olarak, Ankara'dan ilk önemli talimat, 1920 Ocak ayı başlarında, Yunanistan'ın İzmir'i ilhak edeceği hakkında alınan haberler üzerine, 9 Ocak'ta yazılmıştır. Bu talimat, daha çok Anadolu'daki birlikler için hazırlanan genel savunma plânı dışında, I. Kolordu'dan beklenen hizmeti göstermektedir. Trakya ve Anadolu arasına daha kuvvetli yabancı kıt'aların girebilmesi ihtimali düşünülerek, hazırlanan savunma plânında I. Kolordu hesaba katılmamıştı. Ancak, «Heyet'i Temsiliye» başkanı Mustafa Kemal Paşa, plânı tamim eden telgrafında, Trakya'daki Kolorduya ayrıca şu talimatı vermişti:

a) Rumeli'deki Kolordu da, aynen Anadolu'daki Kolordular gibi seferberlik yapacak.

b) Bulgarların, hiç olmazsa tarafsızlığı kazanılacak.

c) Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya yapılması muhtemel bir taarruz durdurulacak.

d) Böyle bir taarruz olmazsa, Batı Anadolu'daki girişilecek harekete yardım için, nizamî ordu birlikleriyle takviyeli millî müfrezelerle, Selânik'te yığınak yaptığı bilinen Yunan kuvvetlerine taarruzlar yapılacak, bu kuvvetlerin Anadolu'ya gönderilmesi önlenecek.[16]

I. Kolordu, bozguna uğrayıp dağıldıktan sonra «Trakya-Paşaeli Cemiyeti» üyelerinin Ankara'da yaptıkları görüşmeler sonunda Trakya'da yeni bir teşkilât yapılması kararlaştırılmıştır. Şekir (Kesebir), Fuat (Balkan) ve Cevat Abbas (Gürer)[17] Beylerden müteşekkil bir heyet kurulmuş ve bu heyete Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın imzasiyle yazılan 26 Haziran 1921 tarihli talimâtta[18] Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin Trakya'da yapılacak olan teşkilâttan beklediği faydanın **«mümkün olabildiği kadar Yunan kuvvetlerini Anadolu dışında tutmak ve uğraştır-**

---

[15] T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu yayını. - Ankara: 1955, cilt: I, s. 324 - 335.

[16] T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt II, s. 72.

[17] Cevat Abbas Trakya meseleleriyle ilgilenmek üzere Bulgaristan'a kadar gönderilmişti.

[18] T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt II, s. 99-100.

mak» olduğu belirtildikten sonra: Bulgaristan'daki Yunan aleyhtarı çevrelerle işbirliği yapılarak Yunanlıların elinde bulunan topraklarda halkın kışkırtılması, küçük ve fakat çok sayıda kurulacak çetelerle kışkırtılan halkın desteklenmesi, görevleri veriliyordu.

Bu görevlerin yapılmasında dikkat olunacak hususlar talimatta şöyle sıralanmıştı:

1. Yapılacak teşkilât, kışkırtma, propaganda ve çete hareketlerinin, doğrudan doğruya Yunanlı'lara karşı olduğunu belli etmek.

2. Bulgarlara da, Bulgaristan menfaatlerinin tarafımızdan tamamen göz önünde bulundurulduğunu ve kendilerine karşı bir hareketin söz konusu olamıyacağını temin etmek.

Ne yazık ki, Anadolu'nun Trakya'dan beklediği faydaların hiç biri gerçekleşmemiş ve Anadolu'dan da Trakya'ya herhangi bir yardım yapılamamıştır. Gerçi, Doğu Trakya'da kurulan bu gizli teşkilât, bazı zayıf faaliyetler göstermiş ve Batı Trakya'da Bulgar komitecileriyle birlikte çete hareketi yapılmıştır. Fakat, bütün bunlar harbin genel gidişini etkileyecek nitelikte değildi.

Trakya muharebeleri, 20 Temmuz 1920 sabahı Marmara Ereğlisi'ne ve aynı zamanda Tekirdağı'na Yunan çıkarmasiyle başladı. Çıkarmayı Yunan donanması destekliyordu. Anadolu'dan nakledilip Trakya'ya çıkarılan kuvvet, Yunanlıların İzmir Tümeni idi. Karaya çıkan Yunanlılar, dört koldan kuzeye doğru yürüyüşe geçtiler. Çorlu'ya yürüyen kol, buradaki Türk Alayını dağıtarak şehre girdi. Tekirdağı'ndaki Türk birlikleri de kısa bir direnmeden sonra kısmen dağıldı ve pek az bir kuvvet geriye doğru çekildi. Böylece, Trakya'yı savunacak olan 3 tümenli I. Kolordunun bir tümeni (55. tümen) muharebenin ilk günü elden çıkmış bulunuyordu.

İkinci gün, Trakya'nın batı sınırındaki iki Türk tümenine Yunanlılar topçu ateşiyle saldırdılar. Fakat, gerek Edirne bölgesinde, gerekse Uzunköprü bölgesinde bütün gün taraflar arasında topçu ve piyade ateşinden başka bir hareket olmadı. Bu cephede, üçüncü gün de aynı şekilde geçti.

Muharebenin 4. günü olan 23 Temmuzda, güneyden yürüyen ve hiçbir direnme ile karşılaşmıyan Yunan tümeni, iki koldan Babaeski'ye doğru ilerliyordu. Türk Kolordusu bu durumda arkadan da baskıya uğramıştı. Yunanlılar, Babaeski doğu sırtlarını savunan Türk kuvvetlerine, gece, taarruz ettiler ve cepheyi bozguna

uğrattılar. Bu gecedən itibaren I. Kolordunun bütün birlikleri, kuzeye, Bulgar sınırına doğru çekilmeye başladı. Çekilme, 24 Temmuz günü devam etti. Trakyalı erler, muharebenin ilk günündenberi kıtalarını bırakıp kaçıyorlardı. Bulgar sınırına doğru yapılan çekilmede yalnız Anadolulu erler kalmıştı. Kolordu Kumandanı, emrinde kalan kuvvetle Bulgaristana geçmeye karar verdi. Bu karar gereğince Bulgaristan'a girebilen asker ve sivil sayısı şöyledir :

700 subay ve askerî memur, 4000 er, 10000 kadar göçmen (çoğu Makedonya'dan Trakya'ya gelmiş olanlar.)

Silâh olarak Bulgaristan'a ancak 3000 kadar piyade tüfeği ile 30 makineli tüfek ve birkaç top götürülebilmiştir.[19]

Trakya muharebeleri acıklı bir mâceradır. Savunma hazırlıkları ve plânı, muharebelerin sevk ve idâresi son derece düzensiz bir şekilde cereyan etmiştir.

Beş gün süren muharebelerde Kolordunun insan kaybının 3 subay ve 40-50 erden ibâret olması, Trakya macerâsının niceliğini göstermeye yeter. Trakya'da kuvvetli bir liderin bulunmayışı bu sonucu vermiştir.[20] Halk, birçok yerde Orduyu ve savunmayı açıkça ve hattâ fiilî müdahaleye başvurarak sabote etmiştir.

Trakya muharebelerinde kolordu kurmay başkanı göreviyle bulunmuş olan yarbay Abdurrahman Nafiz (Org. A. N. Gürman), Genel Kurmay Başkanlığına verdiği raporda Trakya felâketinin sebeplerini şöyle açıklar:

«Trakya ahâlisi genellikle savunmaya taraftardı. Yabancı boyunduruğu altına girmek istemedikleri kanaatinde idim. Mâlen ve bedenen fedakârlıktan çekinmiyorlardı. Fakat, Çorlu, Vize ve Saray havâlisinde asker kaçaklarının miktariyle, iâne toplamaktaki güçlük, dikkati çekecek bir derecedeydi. Muharebe başlamadan üç hafta evvel geldiğim cihetle,bu hususları lâyıkiyle tetkik edememiştim. Lâkin, muharebe başladıktan sonra zuhur eden ahvalden ve yaptığım hususi tetkikattan ahali ve ordu üzerinde, bilhassa fena tesir yapan hususların aşağıdakiler olduğuna kanaat ettim:

1. İstanbul gazetelerinin Trakya'ya serbestçe gelmesi ve

[19] T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayını.- Ankara: 1955, cilt I, s. 369.

[20] Trakya'nın lideri olan Albay Cafer Tayyar, muharebe sırası Yunanlılara esir düşmüştü.

İstanbul'a gidip gelenin eksik olmaması ve bu suretle bazı İstanbul çevrelerinin ve gazetelerinin her vesileden faydalanarak savunma aleyhindeki sözleri ve yayınları.

2. Düşmanın, yalnız Yunanlılardan ibaret olmayıp, İngiliz ve Fransızların, Yunanlıların arkasında bulunduğu ve gerekirse bunların da Yunanlılara yardım edecekleri fikir ve zannının uyanması.

3. Yerli hıristiyanların savunma aleyhindeki propagandası.

4. Trakya'nın özel durumu, yardım bekliyecek bir ciheti bulunmaması.

5. Haziran 1920 sonlarında, Anadolu harekâtını Yunanlıların pek kolaylıkla yapmaları ve düşmanların, bunu, gazetelerden, uçaklardan, her türlü vasıtalardan faydalanarak yaymaları büyük etki yapmıştır.

Orduda disiplin istenilen derecede değildi. Erler, kendilerini gönüllü sayıyorlardı. Silâhlı ve silâhsız kaçak sayısı pek yüksek bir sayıya varıyordu. Subaylardan, seve seve canlarını feda edenler ve kanlarını akıtanlar vardı, fakat, subaylardan bir kısmı da Trakya'dan kurtulmak için can atıyordu. Bazıları, izinli gitmek için kolordu kumandanına:

— Benim, bu memlekette dikili bir ağacım yoktur. Bir karımla bir çocuğumdan başka bir şey düşünmem. Çocuğum, ister Fransız, ister İngiliz olsun. Umumî Harpte, subay arkadaşlarının hallerini gördük.. diyecek kadar kendilerini yelse kaptırmışlardı. Uzunköprü ve Tekirdağı'ndaki birliklerine gönderilen bazı subaylar, hiç çekinmeden, hicap duymadan, İstanbul'a gittiler ve orada kaldılar. O vakit, bunlara, bir şey yapılamamıştı. Bu hâl, Trakya dışında daha ziyade hissolunuyordu. Subay ve doktor eksikliği endişe verecek bir derecede idi. İstanbul'dan tâyin olunan birçok teğmen ve 45 kadar yüzbaşı rütbesindeki subaylardan ve doktorlardan hiçbiri gelmedi.»[21]

★

İstiklâl Harbinde askerî strateji, politik alanda olduğu gibi çok doğru tesbit edilmiş ve şu hedefleri gütmüştür:

1. Önce Ermeni ordusuna taaruz edip, Rusya yolunu açmak ve buradan kuvvet tasarruf etmek.

---

[21] T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt II, s. 336-337.

Bu taarruz için kuvvet dengesi Türkiye lehinde idi ve başarı şansı büyüktü. Ermeni ordusuna karşı kazanılacak zafer, ayrıca millî hareketin prestijini arttıracağı gibi, Ermenilerin silâh ve cephanesine el koymak mümkün olacaktı. Diğer taraftan, Doğunun güvenliği böylece sağlanmakla, bu cephedeki kuvvetlerin bir kısmı Batı Cephesine kaydırılabilirdi. Türkiye - Rusya yolunun açılması bakımından da bu teşebbüs öncelik kazanıyordu.

2. Güney cephesine fazla kuvvet ayırmadan Fransızlara karşı gerilla harbi yapmak.

Fransızlar, kendilerine göre sınırlarını biraz geniş tuttukları Kilikya'yı savunmaktan ve Sèvres Andlaşması ile Fransız nüfuz ve menfaat bölgesi olarak kabul edilen Anadolu topraklarına yakın bulunmaktan daha ileri gidecek bir harb hedefi gütmüyorlardı. Almanya barışından beklediğini elde edemediğinden müttefiklerine kırgındı. Bu bölgede büyükçe bir kuvvet bulundurulması da mümkün görünmüyordu.

3. Ordu yeniden kurulup taarruz gücü kazanıncaya kadar mevzi başarılara özenmemek ve ancak savunma muharebeleri yapmak.

Ordunun sürekli olarak savunma durumunda kalması, özellikle Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında geniş hoşnutsuzluklara, sert tenkitlere ve tehlikeli dedikodulara yol açmış, ama gerçek bir stratej olan Mustafa Kemal Paşa, hepsine göğüs gererek, taaruzun zamanını sabırla beklemiştir.

4. Taarruz için iyice hazırlandıktan, bütün imkânları son haddine kadar kullandıktan sonra, bir baskın taarruzu yaparak düşmanı yok etmek ve harbi sona erdirmek.

26 Ağustos 1922 de bile, ordu, taarruz için Mustafa Kemal Paşanın gönlünce hazırlanmış değildi. Ancak, ekonomik ve politik zorunluklar daha fazla beklemeye elvermediği, bütün imkânlar da sonuna kadar kullanıldığı içindir ki, taarruzun bu tarihte yapılmasına karar verildi.

5. Yunan ordusu, Anadolu'dan atılıncaya kadar Trakya'yı kendi imkânlariyle başbaşa bırakmak.

1920 yılı Temmuzunda I. Kolordu, Yunan taarruzu karşısında tasfiyeye uğradıktan sonra, Trakya, fiilen savaş alanı olmaktan

çıkmış bulunuyordu. Artık, Trakya'da yeni tertipler peşinde koşmak muhâldi. Aksi takdirde, kuvvetler ve idarenin imkânları, faydasız yere dağılmış olacaktı.

★

Harp ne kadar güç olursa olsun, kazanılabilir. Hele kurtuluş harplerini kazanmak şansı hiçbir zaman kaybolmaz. Ancak, şu var ki, harbi kazanmak kurtulmaya yetmiyor. Kurtuluş harbi yapan milletlerin, harpten sonra çok daha çetin bir mücadeleye hazırlıklı olmaları gerekiyor. İkinci Dünya Harbinden bu yana, kurtuluş harplerini ve istiklâllerini kazanmış milletlerin nasıl güçlükler içinde bocaladıklarını görüyoruz.

Bize gelince, esir milletlere kurtuluş yolu gösteren, emperyalist devletleri bile hayran bırakan bir harbi kazandıktan 40 yıl sonra, nerede olduğumuzu, gerçeklerini araştırarak düşünmeliyiz. Bunca yıl önce kurtuluş harbini yaptığımız halde, kurtuluş mücadelesini tamamladığımızı söyliyebilir miyiz? Kendimizi aldatmaya niyetimiz yoksa, buna «hayır» diye cevap verebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YUNANİSTAN

A. TARİHÇE

Yunanistan genç ve küçük bir devlettir. Fakat, siyasî tarih profesörü Rossier'in dediği gibi, Yunanistan, dünyayı endişeye düşüren işlerde her vakit haddinden fazla bir yer işgal etmiştir. 1919 yılında, ordulariyle Anadolu'da bulunuşu gibi.

Yunanlılar, yüz yılı aşan bir zamandanberi, Avrupadan ve hele büyük devletlerden gördükleri faydayı iki şeye borçludurlar: Geçmişlerine ve Türkler'e karşı olmalarına. Avrupalıların, Rönesansla eski Yunan uygarlığına eğilmeleri, yaygın bir Yunan hayranlığına ve dostluğuna başlangıç olmuştur. Diğer taraftan «Türklere karşı Grek» demek, «hilâle karşı salip» demek oluyordu. Hakkı teslim etmek için söylemek gerekirse, Yunanlılar, bu iki avantajı kendi çıkarlarına uygun şekilde zaman zaman çok iyi kullanmışlardır. Bu sebeple Avrupanın ağırlığı her zaman Yunanistan'ın yanında olmuştur.

Garip bir tesadüf olarak Yunanistan'ın istiklâlini sağlayan Yunan İhtilâli, olaylarını inceleyeceğimiz tarihten tam yüzyıl öncesine rastlar.

Osmanlı Devletine karşı Mora'da ayaklanma başladığı zaman, bütün Avrupa heyecandan sarsılmıştı. Her memlekette Yunansever dernekler kurulmuştu. Yunan dâvası için, elden gelen herşey yapıldı. Paralar toplandı, savaşçı gönüllüler hazırlandı. İngiltere'den ünlü şair Byron, koşup savaşçıların arasına katıldı. Viktor Hügo, en ateşli şiirlerini Yunanlılar için yazdı. Bir çok İngiliz ve Fransız subayı ihtilâlcilerle birlikte Türklere karşı savaştılar. Avrupa halkının ve sanatçılarının gösterdikleri bu ilgi, devlet idarelerine de bulaştı. Laybach ve Verone Kongrelerinde bütün âsileri küstah şeririer olarak ilân edip, nerede isyan çıkarsa elbirliğiyle söndürmeye karar veren «Mukaddes İttifak»a da-

hil dört büyük devlet - Avusturya hariç - Yunan ihtilâlini destekledi. Bundan sonra olaylar şöyle gelişti :

Osmanlı devletinin Yunan İhtilâlini bastırdığı bir sırada (1827) İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Akdeniz'e gönderdiği kuvvetli bir filo Navarin'de Türk filosunu kıstırıp birkaç saat içinde yoketti.

Fransızlar Mora'ya asker çıkardılar.
Yunan İhtilâlcileri yeniden derlenip toparlandı.
Rusya, Türkiye'ye karşı harp ilân etti (1828).

Yenilmiş olan Osmanlı Devleti ile Edirne'de andlaşma imzalandı ve Yunanistan'ın bağımsızlığı kabul edildi (1829).

Osmanlı - Rus harbi (1877 - 78) de Yunanistan'a hiç bir fedakârlığa katlanmadığı halde, genişleme imkânı sağladı. Berlin Andlaşması (1878) ile Tesalya'nın Yunanistan'a verilmesi kabul edildi.

Balkan Harbi'nden muzaffer çıkan Yunanistan, toprak ve nüfus bakımından iki misli büyüdü. Epir ve Makedonya'nın Güney bölgeleriyle Batı Trakya'nın bir kısmı - aşağı yukarı bugünkü Yunanistan - Yunanistan'a katıldı. (Bükreş Andlaşması, 1913). Harpten çok kazançlı çıkmasına rağmen, Yunan devlet adamlarından birinin dediği gibi, Yunanistan'ın iki kuşak süresince çalışma ve barış devrine ihtiyacı vardı. Fakat bir taraftan da, genişleyen sınırları savunabilmek ve Balkanlarda meydana gelen yeni şartlar karşısında kuvvetli olabilmek için daha büyük bir orduya muhtaçtı. Bu birdenbire büyüme, birçok mesele yaratmıştı. Herşeyden önce yeni kurulan birliklere subay bulmak gerekti. Yedek subaylar muvazzafa geçirilerek, astsubaylar subaylığa terfi ettirilerek, güçlük şeklen çözüldü. Ne var ki, yeni Yunan ordusu yalnız bir harp denemesinden başka değer taşımıyordu. Talim ve terbiye seviyesinin yükselmekte olduğu bir sırada ise, ordu ihtilâle karışacak ve çok tehlikeli bir hastalığa uğrayacaktı.

Birinci Dünya Harbi başlayınca, taraf seçmek durumunda kalan Yunanistan'da Kral ve Venizelos'un arası açıldı. Hükûmetten çekilen Venizelos, 1916 da Selânik'te bir ihtilâl cemiyeti kurup kıralı devirmeye girişti. Ordu, böylece **«Kıralcı»** ve **«Venizelist»** olmak üzere ikiye bölünmüş ve taraflar birbirlerine silâh çekmiş bulunuyordu. Kıral, memleketi terk ettikten sonra, 2000 kadar subay ordudan kovuldu. Bu subayların yerine Balkan Harbinden sonra başvurulan usul ile, yedek subaylar ve çoğu oku-

ma yazma bilmeyen astsubaylar geçirildi. Küçük rütbedeki güvenilir subaylar terfi ettirilerek büyük mevkilere getirildi.[1]

Orduda disiplin temelinden sarsılmıştı. İhtilâlci subayların yanında eski rejime bağlı subaylar vardı. Bunların arasında belki bir kısmı, Kıralı tutmuyordu, fakat ihtilâle katılmadıkları için, yeni şartları kabul ettikleri halde, diğerlerine güven vermiyorlardı. Erat arasında da eski idareye bağlı olanlar veya mevcut idareyi tutanlar, subaylarından nefret edenler, ordu düzenini önemli surette bozmakta idiler.

1920 yılı Kasımında genel seçimler yapıldı. İhtilâlle iktidara gelen Venizelos, üç yıl sonra seçimle iktidardan uzaklaştı. İktidar değişikliğinin yaptığı tahribat, kendisini, en çok orduda hissettiriyordu.

Yunan Kolordu Kumandanlarından Prens Andera, Venizelos'un iktidardan uzaklaştırılmasiyle ordunun daha da bozulduğunu şöyle anlatmaktadır:[2]

«1920 yılında seçimlere karar verildiği zaman, Başkumandan olan Paraskevopulos ile onun Kurmay Başkanı General Pangalos, seçimlerin sonuçlarına tesir edecek tedbirler almağa başladılar. Çünkü, kendileri de pek iyi biliyorlardı ki, bu seçimler onların aleyhine dönecek idi. Oyların sandığa atılmasına karar verildiği zaman bütün alay kumandanları elde edildi. Hattâ namzetlerin vapurdan İzmir'e çıkmaları bile önlendi. Bir söz ile, statükoyu muhafaza etmek için yapılması mümkün herşey yapıldı. Bu iş için, General Paraskevopulos ile Kurmay Başkanı, üç Kolordunun Kumandanları içinde hazır yardımcılar buldular: Yuhanos, P. Piyerrekos ve Nideri Tümen Kumandanlarından Trikopis, Simikalis, Manetos, Papaanasyo ve diğerleri; alay kumandanlarından da Plâstiras, Kondilis ve yüksek rütbeden diğer birçok subay.

Eğer seçimler, Yunanistan'daki hükûmetin aleyhine dönecek olursa, binlerce subay, kıt'aların başında olarak Pire'ye çıkacağını ve o zamanki hükûmet başkanını yerinde kalmağa zorlayacağını ve bütün bu işleri yaparken geride düşmanın da aynı zamanda

---

[1] Anadolu'daki Yunan Kolordularından birine kumanda eden Prens Andrea, «Felâkete Doğru» adlı hatıra kitabında bu konuda şöyle der: Küçükasya'da bazı Tümenlerde tıpkı erler için olduğu gibi subaylara da okuyup yazma öğretmek için kurslar açılmıştı.

[2] Prens Andrea, Felâkete Doğru, Genel Kurmay Yayını - Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, İstanbul: 1932 - Giriş kısmı: s. 12.

kırmızı kıtalar ile Gürcistan askerleri arasında çarpışmaların başladığını da haber alıyoruz. Eğer bu haber doğru ise aramızda sonradan yanlış anlamaya mahal kalmaması için bu harekâttan Rusya'nın gerçek maksadının ne olduğunu bilmek isteriz.

Üçüncü olarak: İngiltere Devleti, İstanbul Hükûmeti vasıtası ile bize arkası kesilmeyen müracaatlarda bulunuyor. Fakat, sizinle yapmak istediğimiz anlaşmanın anlamına sadık kalmak için bu müracaatlara daima red ile karşılık veriyoruz. Halbuki, Avrupa'nın bütün gazeteleri ve havadis acentaları durmaksızın, Rusya ile İngiltere arasında imzalanmış andlaşmadan bahsediyorlar. Hattâ, bu andlaşma son zamanlarda İngiltere Parlâmentosunda da görüşme konusu olmuştur. Bu haberler ile endişelenen Türkiye kamu oyunu tatmin mecburiyetinde olduğumuz cihetle, sözü edilen andlaşmanın taşıdığı hükümleri öğrenmemiz gerekiyor.

Dördüncü olarak: Amerika Birleşik Cumhuriyetleri, İstanbul'daki komiseri ile adı geçen Cumhuriyetin harbe katıldığı andan itibaren kesilmiş olan münasebetin yeniden kurulması hakkında görüşmek üzere Karadeniz sahillerimize aralıksız özel memurlar göderiyor. Bu durumu haber vermekle beraber, Ankara Hükûmetinin ve memleketin siyasî ve iktisadî istiklâlinin Amerika Hükûmetince resmen tasdiki şartına bırakılarak adı geçen devlet ile ticarî münasebata girişmek arzusunda bulunduğumuzu size bir tarzı dostanede bildiriyoruz. Nitekim, Rusya Hükûmeti de İngiltere ile bu yolda hareket etmiştir. Diğer hususlar hakkında çabuk bir cevabınızı bekliyerek saygılarımı yenilerim efendim.»

Bu notadan anlaşıldığına göre, Türkiye, Rusya'dan İngiltere ile anlaşıp anlaşmadığını, anlaşmış ise bu anlaşmanın şartlarını öğrenmek istemekte ve kendisinin İtilâf Devletleri ile münasebete girişmelerinin Rusya üzerinde yapacağı tepkileri yoklamaktadır. Ermenistan ve Gürcistan meselesi, kanaatimizce, Türkiye için o tarihlerde ikinci derecede önem taşımakta idiler.

G. W. Çiçerin, bu nota ve verdiği cevapta «Sovyet Hükûmeti, Rusya hakkındaki hissiyatınızın sıhhatinden bir an şüphe etmemiş olduğu gibi, bu karşılıklı güven ve anlayışı teyit için Türkiye Hükûmetinin sözü edilen notalarda işaret olunan görüşleri açıklamaya da hazırdır» dedikten sonra, Kafkas meselelerinin iki milletin isteğine uygun bir şekilde çözülebileceğini, Türkiye ile Rusya arasına anlaşmazlık sokmak istiyen düşmanların buna muvaffak olamadıklarını ve her iki hükûmetin her birinin Avrupada

takip edeceği siyaseti diğerine haber vermek suretiyle işbirliği yapabileceklerini ifade etmiş ve sonra da Türk notasındaki dört meselenin açıklanmasına girişmiştir.

G. W. Çiçerin'in cevabî notasında Ermenistan ve Gürcistan hakkında doyurucu bir ifade bulmak mümkün değildir. Bu itibarla cevabî notanın bu kısmını geçerek, Batı ile olan münasebetler konusu üzerinde duracağız. Çiçerin şöyle devam ediyor:

«Tarafınızdan sorulan suallerin en önemlisi, Rusya ile İngiltere arasındaki müzakereler ile ilgili sualinizdir. Türkiye'nin İtilâf Devletleri ile yeniden münasebet kurmasının bizce şayanı arzu olup olmadığını soruyorsunuz. Bu sualinize tam bir dostluk ve samimiyet dairesinde cevap vereceğiz.

Bizim ve sizin İtilâf Devletleri ile olan münasebetlerimiz arasında benzerlik bulunduğu cihetle, sualinize âdeta kendimize sorduğumuz bir sual gibi cevap vermeye çalışacağız. Rusya'da Sovyet idare şekli kurulur kurulmaz, bütün dünya ile barış yapmak arzusu göstererek, Rusya toprakları üzerinde yani kuzeyde, Sibirya'da, Ukranya'da, Kırım'da, velhasıl her tarafta gericiliği koruyan İtilâf Devletleri ile barış yapılması için defalarca müracaatta bulunduk. Fakat, bu devletler ilk devrede bizi imha edecekleri kanaatinde bulundukları için, bizimle konuşmaya bile eğilim göstermediler.

Sonradan başarılarımız görüldükçe, bizimle yarı resmi surette görüşme teşebbüslerinde bulundular. Şimdi, Rusya'da Sovyet Hükûmetinden başka kendilerine muhatap olacak kimse kalmayınca, Rusya Devletinin savunmaya güçlü bulunduğunu da anlayarak, işte şimdi, büyük tereddütle olmakla beraber, bizimle de dostça münasebetlerde bulunmak isteğini gösteriyorlar. Şimdilik İngiltere ve İtalya bu yola girebilmiştir.»

Çiçerin, notasının bu kısmında Londra'da bir Rus heyetinin İngilizler ile görüşme halinde bulunduğunu, İngiltere hükûmetinin siyasî görüşmelerden kaçınarak yalnız ticarî ilişki ile yetindiğini, fakat Sovyet Hükûmetinin yapılacak ticarî anlaşmaya önemli bazı siyasî maddelerin konuşulmasına gayret ettiğini belirterek şöyle diyordu:

«İngiliz resmî gazetelerinde de gördüğünüz veçhile siyasî mahiyette bazı maddeler üzerinde durulmaktadır. İngilizlerin teklif ettiği husus şudur: Her iki devlet diğer taraf hakkında hasmca muamelelerden ve teşebbüslerden ve toprakları dışında, di-

ğerinin müesseseleri aleyhine ya doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak propagandadan kaçınacaktır. Binaenaleyh, Sovyet Hükûmeti, İngiltere'ye hasım ve menfaatlerine zararlı her türlü teşebbüslerden ve telkinlerden vazgeçeceği gibi, asıl İngiltere içinde, İngiltere İmparatorluğunun diğer kısımlarında ve Kafkasya ile Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da buna benzer propagandalara yardımdan vazgeçecektir. Rusya hükûmeti, bu kabil teşebbüsler ve telkinlerden kendi tebaasını da meneyliyecektir.»

G. W. Çiçerin, İngilizlerin bu teklifini tartışmadan reddettiklerini, buna karşılık «Rusya ve İngiltere'den her birinin diğerinin memleketlerinde veya haricinde gizli teşebbüslerde veya propaganda da bulunmaktan karşılıklı vazgeçecekleri hususunun bir prensip olarak kabulü» nü ileri sürdüklerini ve ticarî görüşmelerin de henüz sonuçlanmadığını belirtmektedir. G. W. Çiçerin, İtalya ile yapılan müzakerelerden de henüz bir sonuç alınmadığını, Fransa'nın hasımca tavrını devam ettirdiğini söyledikten sonra, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkisine ait soruyu şu şekilde cevaplandırmaktadır:

«Bizim takdirimiz şudur ki, şimdiye kadar yaptığımız gibi, emperyalist İtilâf Devletlerine karşı tam bir başarı ile yürüttüğünüz kahramanca mücadeleleriniz ile memleketin istiklâl ve dokunulmazlığını savunuyorsunuz. Bu mücadele, adı geçen devletler ile Türkiye arasında iki suretle neticelenebilir: Türkiye ahalisi doğup büyüdüğü vatanından ve bilhassa İstanbul'dan Avrupa fütuhatçılarını ya silâh ile kovup çıkarır, yahut İtilâf Devletleri, Türkiye halkının şeref ve haysiyetini ve istiklâlini sonuna kadar savunmaya azimli ve güçlü olduğuna kanaat getirerek, bir girizgâh bulmaya çalışıp harpten vazgeçerler. Fakat, Rusya Şûraları Hükûmeti bilir ki, emperyalist hükûmetler fethettikleri yerlerden barış yolu ile çıkmazlar. Onlara göre hak ve adaletin bir anlamı yoktur. Onlar, yalnız kuvvete boyun eğerler. Eğer, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine, İngiltere hükûmetinden teklifler yapılmış ise, biz öyle düşünüyoruz ki, İngiltere bu teşebbüste samimî değildir. Onun böyle hareketinde iki maksadı olabilir. Ya kendisini kahramanca savunan Türkiye halkı arasına çözülme sebepleri sokarak direnme gücünü azaltmak, veyahut Sovyet Rusya ile olan mücadelesinde Türkiye'yi kendi tarafına çekmektir. Fakat, biz öyle sanıyoruz ki, bu plânlar faydasız ve neticesizdir. Çünkü, Türkiye Hükûmeti ile Rusya ara-

sındaki menfaatler hiçbir vakit çatışamaz. Her an büyüyen dostluklarını bozamaz. Mahaza, milletin (yani Türk Milletinin) bir barış hayatına kavuşarak yedi senedenberi süren nice muharebelerde aldığı yaralarını sarmağa elverişli surette mücadeleyi sona erdirecek teklifleri de redde sebep yoktur. Fakat fikrimiz şu merkezdedir ki, Türkiye Hükûmeti herşeyden önce vâki olacak tekliflerin açık ve resmi olmasını ve bu teklifler sonunda Türkiye topraklarının ve bilhassa payitahtının, hangi millete mensup olursa olsun, yabancı kuvvetlerce derhal boşaltılmasını istemelidir. Yapılacak görüşmeler arasında, Türkiye toprakları üzerinde yabancı askerî kıtaların bulunması, hükûmeti elverişsiz bir duruma düşürecek devamlı bir tehlike teşkil eder».

Muhtar Bey, G. W. Çiçerin'in cevabî notasını okuduktan sonra, Mecliste sözlerine şöyle devam etmiştir:

«Ruslar bizimle anlaşmak ve ittifak akdi yapmak hakkında giriştiğimiz teşebbüslere cevap verdikleri sıralarda hiçbir zaman bize anlaşma şartları olmak üzere Rusya komünizminin memleketimize kabul ve tatbiki yolunda bir şart, bir teklif ileri sürmemişlerdir. Zaten, komünizmde sağa doğru hasıl olmakta bulunan akım, Rusya Hükûmetinin bize karşı böyle bir teklif yapmaktan alıkoymuş bulunduracağı tabiî idi. Bizim Rusya ile ittifakımız sırf emperyalizme karşı beraberce mücadele etmektir. Bu gayede kendisiyle her vakit beraberiz. Hattâ biz kapitalizm mücadelesinde dahi, Rusların kabul etmiş oldukları prensipleri kabul ve memleketimizde tatbik edemeyiz. Çünkü, memleketimizde bunların uygulama yeri yoktur. Biz bunları, Rusya sefareti buraya geldiği vakit te ayağının tozu ile kendilerine anlattık ki, ileride iki devlet arasında esef edilecek bir durum yaratılmasın. Emperyalizm mücadelesinde herhangi bir memleket ile her zaman anlaşma ve ittifak yapabiliriz. Fakat kapitalizm ile mücadele etmek hususunda, onların gayesini, kendimize siyasi meslek ittihaz edemeyiz.

Eğer kapitalizme karşı mücadele etmek lüzumu sosyal bir zorunluk veya bir gerek olmak üzere belirecek olursa, bu sosyal devrimi ancak bu memleketin gerçek durumunu, bu memleketin ahalisinin ruhunu, eğilimlerini bilen, memleketin kendi evlâdı yapmak lâzım gelir. Bunun dışında, hiçbir kimsenin, hiçbir sebep ve behane ile komünizm yapmasına bu hükûmet razı ve kail olamaz.»

Hariciye vekilinin açıklamaları sırasında İhsan Bey (Cebelibereket) ve Hüseyin Avni Bey (Erzurum) söz alarak, Rusların Türkiye'ye karşı gösterdikleri dostluğa katılamıyacaklarını, rejim değişikliğinin Rus emperyalizmini ortadan kaldıramıyacağını ve Bolşevikliğin tehlikesini belirtmişlerdir. Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir:

«Komünizm'in yayılması meselesine gelince:

Kendileri buyurdular ki, istense de, istenmese de, bu bir mikroptur. Girer. O halde, çaresi yok demektir. Mademki, maddî tedbirlerle önüne geçmek imkânı olmıyan bir sirayettir; bu, mutlaka sari olacaktır. Zannediyorum ki, buna karşı tedbir düşünmek meselesi ile, söz konusu olan siyasi meseleleri birbirinden ayırmak daha uygun olur. Sırf bu noktaya temas etmek üzere arzedebilirim ki, bu sari ve kaçınılmaz olmak üzere tasvir buyurdukları komünizme karşı çareler vardır. Komünizm prensiplerinin, kaidelerinin memleketimizde ve milletimiz arasında uygulanma kabiliyetini idrak etmek veyahut idrak edenlerimiz vasıtası ile bütün memlekete ve bütün millete anlatmaktır. Eğer bu gerçekler, milletimizin çoğunluğu tarafından tamamiyle idrak buyurulmuş olursa, ya kabiliyetimiz vardır, yaparız, veyahut uygulama kabiliyeti yoktur anlarız. Ürküntü duyar, yapamayız.»

«Memleketimizde, malûmuâlileri, teşekkül etmiş bir Komünist Partisi vardır. Diğeri de Halk İştirâkiyûn Partisi adı altında yine Komünist partisidir. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşundan açıkça haberim vardır. Bu partiyi kimlerin ve ne gibi maksatla kurduklarını biliyorum. Maksatlarının vatanın yüksek menfaatleri ile uyguniuk halinde olduğuna ve şahısların en kıymetli, en namuslu ve en vatansever arkadaşlarımızdan bulunduğuna tamamen inancım vardır».

«Diğeri, Halk İştirakiyûn Partisi, sonradan teşekkül etti. Tabii, o partinin de gayet değerli arkadaşlardan mürekkep olduğunu söyledim».

Mustafa Kemal Paşa, arada söz alan bazı milletvekillerinin endişelerini giderecek şekilde cevaplar verdikten sonra sözüne şöyle devam etmiştir:

«Bizim, Ruslar'la olan münasebetlerimizde esas olarak, kapitalizm aleyhine, yani komünizm esaslarına temas dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için, komünist olunuz veyahut olmaya mecbursunuz diye kimse bir şey demediği gibi sizinle dost ol-

mak için komünist olmaya karar verdik dememişizdir. Böyle bir esas mevcut değildir. Yalnız Rus - Bolşevik Hükûmeti komünisttir ve asli gayesi budur. Bütün milletlere bu fikri, bu içtimaî kaideyi uygulamak ister. Şunu söylemek isterim ki, biz buna mâni olacağız, yahut yapamıyacaksınız demek, Rus - Bolşevik Hükûmetinin mevcudiyetini tanımamak ve onu reddetmek demektir ki, bunu da yapamayız. Yalnız, memleketimize ve milletimize zarar verebilecek tarza gelmesine karşı kesin tedbirler almak mecburiyetindeyiz ve bu tedbirleri aldığımızda, onlar, elbette bize muhalif olamaz. Yalnız, hükûmet başkadır, hükûmet adamları başkadır. Bir de alelıtlak millet içinde bulunan cemiyetlerin teşebbüsleri başkadır. Malûmuâliniz, Rus Hükûmet adamları ile olan temasımızda başka türlü konuşulduğu halde, diğer taraftan sorumsuz bir takım insanlar Rus komünistliğini memlekete sokmak için teşebbüslerde bulunabilirler. Bundan ötürü, bu içtimaî bir meseledir. Biz, burada içtimaî inkılâptan bahsetmiyoruz. O milletin tekâmül ve istidâdına bağlıdır.»

Rus ihtilâlinin Büyük Millet Meclisince nasıl karşılandığını belirtmek bakımından Mustafa Kemal Paşa'dan sonra konuşan genç ve ateşli hatip Muhittin Baha (Bursa) Beyin sözlerini ve buna karşı gösterilen tepkiyi buraya nakletmeyi gerekli buluyoruz.

Muhittin Baha Bey, söz alarak şunları söylemiştir:

«Efendiler, pek çok söyliyecek değilim. Yalnız, Hüseyin Avni Beyin bir millete haklı olarak duyduğu garez ve kin tesiri ile bir içtimaî mesleğe yaptığı taarruzu protesto etmek için çıktım. Burada bir Komünist Partisi vardır ve onun üyeleri bir komünist partisi teşkil etmekle en büyük bir sosyal görev ve bir vatan görevi yaptıklarından emindirler. Arkadaşlarımızın anlamaları icap eder ki, Komünist Partisi'ne iştirak edenler millî hududa saygılı ve onun için hayatlarını feda etmeye her an hazırdırlar. Komünist Partisi'ne iştirâk eden emindir ki, bu dâvalarında, bu partiyi teşkil etmekte ve bu dâvada ilerlemekte en büyük vatanperverliklerini göstermişlerdir ve gösteriyorlar ve göstereceklerdir. Komünist Partisi, millî hududun, Misakı Millî'nin içinde var olduğunu kabul ve onun için hayatını fedaya ahdeder. Böyle kabul etmişizdir. Bolşevikler de milletin arzularına müracaat ederek hükûmetlerinin teşekkülünü kabul ettirmişlerdir (Gürültüler)».

Canik (Samsun) milletvekili Nafiz Bey oturduğu yerden

«Orası Komünist propaganda kürsüsü değildir» diye bağırmıştır (Gürültüler).

★

Bolşevik Rusya'nın Türkiye'ye karşı ilgisi, Büyük Millet Meclisinin kurulmasından çok önce başlamıştı. Batı emperyalistlerine karşı kurtuluş mücadelesi yapan Türkiye, Rusya'yı nasıl tabiî müttefik saymış ise, Rusya da içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Türkiye'yi tabiî müttefik saymak zorunluğunda idi. Bolşevik Rusya'nın durumu, az çok Türkiye'ye benziyordu. Rusya, çetin bir iç savaş içinde idi. İtilâf Devletleri, Bolşeviklere karşı savaşan Çarlık taraflısı Rus kuvvetlerini her bakımdan destekliyorlardı. Polonya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştı. Bolşevik Rusya'nın menfaatleri, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Türkiye ile dostluk kurmayı gerektiriyordu. Şöyle ki:

Rusya ve Türkiye aynı düşmanlarla mücadele ediyorlardı. Hiç değilse, mücadele kazanılıncaya kadar işbirliği yapılmalıydı. İngiltere; İstanbul'a, Anadolu'ya, Kafkaslara, İran'a ve Afganistan'a hakim duruma gelmekle Rusya'yı güneyden kuşatmış oluyordu. Üstelik İngiltere, İstanbul'un ve Boğazların kontrolünü elinde bulunduruyordu. Yunanistan'ı Anadolu'ya yerleştirerek, bu kanaldan Anadolu'nun kontrolünü de sağlamak istiyordu. Büyük Savaşın sonunda, özgür Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasına önayak olmuş ve böylece Rusya'yı hem Güney Kafkasya'dan, Bakû petrollerinden yoksun bırakmış, hem de bu stratejik bölgede Rusya'ya karşı bir baraj kurmuş bulunuyordu. Bu baraj veya «Cordon sanitaire», ancak Türk-Rus işbirliğiyle yıkılabilirdi.

İstanbul, Boğazlar ve Anadolu'nun Türklerin elinde bulunması ve Rusya'ya dost bir Türkiye'nin yaşaması, Rusya'nın güvenliği bakımından son derece önemliydi.[6]

Bütün bunların dışında, Rusya ideolojik durumu bakımından da Türkiye ile dostça ilgilenmekte idi. Yeni rejimi Rus toprakları üzerinde yerleştirme çabası ve III. Enternasyonal'in kararları, Rusya'nın Türk kurtuluş hareketine seyirci kalmasını önlüyordu. Müslüman Türk halkına yapılacak yardım, müslüman doğu halklarının sempatisini sağlıyacak, Moskova'nın prestijini arttıracaktı.

---

[6] Nitekim, İkinci Dünya Harbinde bu gerçek bir kere daha anlaşılmıştır.

Komünist Enternasyonal'in icra komitesi, 1 Mayıs 1919 da yayınladığı bir bildiri de, Türkiye'ye önemli bir yer ayırmış, «Türkiye'nin işçi, asker ve köylüleri» ne seslenerek, başladıkları ihtilâli başarıya ulaştırmalarını ve kendi «Kızıl Ordu» sunu ve «İşçi, asker ve köylü Sovyetleri» ni kurmalarını istemiştir.[7]

Komünist Enternasyonal'in ve dolayısiyle Sovyet liderlerinin, Türkiye ile doktrin açısından ilgilenmesini tabiî karşılamak gerekir. Fakat, bu konuda, Sovyet liderleri arasında bir düşünce birliği olduğunu sanmıyoruz. Nitekim, Türkiye ile Rusya arasında temaslar başladıktan sonra bu münasebetin bir dostluk andlaşmasına ulaşması, bir çok kesintilere uğramak sureti ile, bir hayli uzun sürmüştür. Fakat, gerçek olan şudur ki, Türk Millî kurtuluş hareketinin kendilerinde bir müdahale ve zorlamayı gerektirmeksizin kendilerince bir sosyalist ihtilâle dönmesi Bolşevik Rusya'yı memnun edecekti. Rus liderleri arasında Türkiye ile anlaşma ve yardımda bulunmak için böyle bir şartın ileri sürülmesine taraftar olanlar bulunduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'nın ve hariciye vekili Muhtar Bey'in Büyük Millet Meclisinin 3 Ocak 1921 günlü toplantısında açıkladıkları üzere, resmî bir şekilde, Rusya, Türkiye'ye karşı böyle bir şart ileri sürmemiştir. İlk Türk elçilik hayeti ile Moskova'ya giden İzmit milletvekili Fuat (Carım) Bey'den dinlediğimize göre, Zinoviyef, bir görüşmelerinde Ali Fuat Paşa'ya, «Siz isteseniz de Bolşevik olamazsınız. Bu sebeple aramızda kurulacak dostluk ve size yapmak istediğimiz yardım, bununla ilgili değildir. Sizden böyle bir şey beklemiyor ve istemiyoruz» demiştir.

13 Eylül 1919 günü G. W. Çiçerin ve Neriman Nerimanof'un imzaları ile Türkiye İşçi ve Köylü'lerine hitaben yayınlanan bir bildiride, doktriner konulara hiç değinilmeksizin, İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları ele geçirdiğinden, Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkasları eğemenliği altına almak üzere olduğundan söz edilmiş ve bu durum karşısında Türk anavatanının kurtarılmasının, ancak, Türk işçi ve köylüsünün çabasına kaldığı belirtildikten sonra «Rus İşçiler ve Köylüler Hükûmeti» nin Türkiye'ye kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğu ifade edilmiştir.[8]

Rus resmî şahsiyetleri, Türkiye ile kurulacak dostluk için rejim konusunda bir tâviz istemedikleri halde, aksi kanaatte

---

[7] Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu, Siyasi Tarih, - Ankara 1964, s. 629.

[8] Aynı eser, s. 630.

olanların düşüncelerine, Bakû Kongresinde Mutişev adlı bir Kafkas delegesinin şu sözleri örnek teşkil eder: **«Mustafa Kemal'in hareketi bir milli kurtuluş hareketidir. Biz bunu destekliyoruz, çünkü emperyalizme karşı yaptığımız mücadele sona erer ermez, bu hareketin bir sosyal ihtilâle döneceğine inanıyoruz».**[9]

Sovyet milletler komiserliğinin «Rusya'nın ve doğunun bütün müslümanlarına» seslenen bir bildirisinde de şöyle denilmektedir:

«... İstanbul, müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türkiye topraklarından bir Ermenistan kurulmasına dair olan andlaşma da yırtılmış ve yok edilmiştir».[10]

Rusya ile bir dostluk anlaşması yapılmasına ve Rusya'dan yardım sağlanmasına mücadelenin başlangıcındanberi son derece önem verildiği halde, Türkiye'de, Rusya'ya karşı devamlı bir çekingenlik hâkim olduğunu görmekteyiz. Komünizm akımına karşı kesin tedbirler almaktan daima çekinilmiş, fakat Türk - Rus ilişkilerini zedelemiyecek şekilde bir takım üstünkörü tedbirlere başvurulmuştur. Rusya'ya karşı duyulan çekingenlik, biraz da Enver Paşa'nın ve diğer İttihatçı liderlerin Rusya'daki faaliyetlerinden ileri gelmekte idi. Türk - Rus ilişkilerini etkileyen bu husus üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

İbrahim Tali Bey'in, Ankara'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 15 Haziran 1921 tarihli mektupta şöyle bir paragrafa rastlanmaktadır:

«.... Vekiller Heyeti Reisi ve Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağzına bakılırsa, fena bir Rus düşmanlığı hüküm sürmekte. Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu, zâtıâlileri ile aynı fikirde mutabık buldum. Milyonlara baliğ olan ve bugün kafilelerle yollarda görülen ve bize İkinci İnönü Zaferini temin eden mühimmatı bahş ve hediye eden Bolşevikler, açıkça yağmacı, eşkiya tabiri ile tahkir olunuyorlar. Meclis'te ağzının istikametini göstermekten âciz bir herif toplantıda kalkıyor, ağız dolusu küfürler savuruyor. Dinleyiciler arasında ve Meclis'in içinde bunların casusu olduğu düşünülmüyor. Memleketin Bol-

---

[9] Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, Siyasî Tarih - Ankara 1964, s. 637.

[10] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 709 (Bu bildirinin tarihi belli değildir. Ancak, Kâzım Karabekir Paşa, 6 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafında bu bildiriyi sonradan ele geçirdiğini yazdığına göre, bildirinin 1919 yılı Mart veya Nisan aylarında yayınlanmış olması gerekir.)

şevik olması aleyhtarlığını fiilen ispat ettim ve hizmet ettim. Hiçbir vakit memleketi Bolşevik görmek istemem. Fakat, biraz siyasî terbiye ve edep lâzım. Batının ezelî düşmanı olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Enver'in doğuda bulunması bu nefreti doğuruyor zannederim. Enver ile doğu siyasetini neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum.»

Halbuki İbrahim Tali Beyin yakındığı Kâzım Karabekir Paşa da meseleleri birbirine karıştırıyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Ankara'da Mersin milletvekili Albay Selâhattin Beye yazdığı 12.12.1921 günlü mektubunda şöyle diyordu:

«İnce ve derin düşüncelerimledir ki, müthiş cereyanlara rağmen Bolşeviklerle münasebetler kurulmuş ve silâh ve paraca hayli yardımlar kazanılmıştır. Yine bir çok entrikalara rağmen doğuda Halkçılık, Envercilik perdeleri ile Bolşeviklik ilânının önüne durdum.»

Türk - Rus ilişkileri çok çeşitli kanallardan başlamış ve gelişmiştir. Bir taraftan Moskova'da bulunan Enver Paşa ve arkadaşları, Türkiye, hattâ Mustafa Kemal Paşa adına Ruslarla görüşmelere girişmişlerdi. Bu görüşmeler Mustafa Kemal Paşanın arzusu dışında yapılıyordu. Diğer taraftan İstanbul'da eski İttihatçılar tarafından kurulan «Karakol Cemiyeti» de, Kafkasya'da Rus mümessilleri ile Anadolu Millî Hareketi adına görüşmekteydi. Ayrıca, Bakû'da bir «Türk Komünist Partisi» kurulmuştu. Bu parti de, bir yandan Moskova ile, bir yandan da Ankara ile temas yapıyordu. Ankara'da biri gizli, diğeri Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan iki Komünist Partisi ile «Yeşil Ordu Cemiyeti» idarecilerinin kurdukları «Halk İştirâkiyûn Partisi» faaliyette idi. Bu düzensizlik, savaşın sonuna kadar sürüp gitmiştir. Fakat, Moskova'ya Ali Fuat Paşa'nın büyükelçi olarak gönderilmesi ile Türk - Rus ilişkileri ancak normal diplomatik bir yola girebilmiştir. Rusların gerek Bakû'daki, gerekse Ankara'daki Türk komünist teşekkülleri ile tamasta bulundukları ve bu teşekküllerden bir takım hizmetler bekledikleri gerçektir. Merkezi Bakû'da olan «Türk Komünist Partisi» liderlerinden Doktor Fuat Sabit Beyin «Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi» üzerinde aşağıda özetini sunduğumuz, Moskova'da Rus liderlerine verdiği rapor, Rusların Türkiye'de komünizmin yerleşme şansını araştırdıklarını göstermektedir.

«Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi» üzerindeki 24 Ma-

yıs 1920 tarihli rapor, Anadolu hareketinin doğmasında ve gelişmesindeki sebepleri inceleyerek başlamaktadır. Anadolu millî hareketini iç ve dış olmak üzere iki sebebe dayayan Fuat Bey, dış sebebi açıklarken, Emperyalist devletlere karşı girişilen ayaklanmanın batıdaki anlamı ile bir sınıf mücadelesi ve bir sosyal ihtilâl olmadığını belirtmiştir.

Rapor'da, Türk sosyal bünyesi hakkında şu müşahedeler yer almaktadır:

«Büyük toprak sahibi beyler kuvvetli değildir. Çünkü demiryolları muntazam olmadığı için ihracat ve nakliyat yeter derecede değildir. Tarım, teknik ve mekanik usullerle yapılmağından, toprak büyük kâr bırakmaz. Buna karşı her köylünün büyük küçük bir toprağı vardır. Mülkiyet hakkı tamdır. İster satar, ister bağışlar ve öldüğünde toprak varise kalır. Toprağı olmayıp beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf teşkil edecek kadar kuvvetli olmadığı gibi, aralarında teşkilât da yoktur.

Anadolu halkının başında büyük bir belâ vardır ki o da bürokrasi ve hükûmetin zulmüdür.

Hükûmet siyasetinin âmilleri, memurlar, ordu ve ulemâdır. Memurlar, doğuşları itibariyle muayyen bir sınıfa mensup değildir. Yani, yalnız zenginlerin veya toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Subaylar da, memurlar gibi her sınıf halktan alınırlar. Fakat, subaylar, hükûmet makinesinin en temiz ve aydın unsuru olup, ihtilâl hareketlerinde daima ezilmiş halk tarafından bulunmuşlardır.

Ekonomiye, Ermeni ve Rumlar hâkim olduklarından Türkçülük hareketinden sonra kapitale karşı beliren mücadele, sınıfî mahiyetten çıkıp millî bir renk almıştır.

Siyasî partilerin programlarında Cumhuriyet esası henüz yer almamıştır. Rus İnkılâbı, siyasî faaliyeti etkilemiştir. Bunun sonucu olarak siyasî partilerde bir sola kayış sezilmektedir. Fakat savaş, bu gelişmeyi durdurmaktadır. Hattâ parti mücadeleleri bile durmuştur. Bütün partilerin birleşmesi ile koalisyon halinde hareket edilmektedir. Bununla beraber bu geçicidir. Harp bittikten sonra parti mücadeleleri başlıyacaktır ve eminim ki Rus İhtilâlinin Türkiye'de yapacağı etki, Fransa Büyük İhtilâlinin Avrupadaki etkisinden büyük olacaktır.»

Ankara'yı ziyaret eden Ukranya başkumandanı M. W. Frunze'nin Ankara'dan 12 Aralık 1921 de Çiçerin'e yazdığı telgrafta ise şu hususlara rastlamaktayız:

«Geniş kitlelerin Rusya'ya karşı ilgisi, şüphesiz elverişlidir. Yusuf Kemal ile Mustafa Kemal, resmen şu beyanatta bulundular: Türkiye Rusya'ya dayandı ve dayanacaktır. Şimdiye kadar yapılmış olan ve belki de bir zaman daha yapılacak görüşmelerde, Rusya ile münasebetlerimize zarar verebilecek hiçbir şey yoktur ve olamaz. Rusya ile formel ittifak hususunda, şimdi bile andlaşmaya bağlanmaya ve bunu bütün dünyaya bildirmeye hazırız. Başka bir hareket hattını tasavvur etmiyoruz. Herşeyden önce halkımız bunu anlamazdı.»

Türk - Rus ilişkilerinin başlangıç noktasına yeniden dönelim:

Ruslar henüz Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919) yapılmadan önce Anadolu'da belirmeye başlayan millî hareket ile ilgilenmişlerdi. Bu dönemde İstanbul ve Anadolu'daki millî şefler ile Rusların bazı temaslar yaptıklarını biliyoruz. İstanbul'daki temaslar, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, eski İttihatçılarla olmuştu. Anadolu'da ise, biri Balıkesir'de bulunan Kâzım (Özalp) Beyle, diğeri de Havza'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa ile yapılmıştır.

Kâzım (Özalp) Paşa bu teması bize şöyle anlattı:

«Balıkesir'e bir Türk tercüman ile bir gün bir Rus geldi. Teklifi şu idi: Siz memleketinizi kurtarmak için Yunanlılara karşı savaşıyorsunuz. Bolşevik Rusya ile birlik olduğunuzu ilân ederseniz, istediğiniz kadar silâh ve para veririz.

Ben, böyle bir şeyi ilân etmeyiz, fakat para ve silâh verirseniz alırız, dedim».[11]

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bulunduğu günlerde (25 Mayıs - 12 Haziran 1919) bir Rus Albayı (ünlü Rus Mareşali Budiyenny) Havza'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür.[12] Albay Budiyenny ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen

[11] 8 12 1959 günü yaptığımız görüşme notlarından (Kâzım Paşanın Rus ile yaptığı görüşmenin tarihini kesin olarak öğrenemedik. Fakat 1919 yılı Haziran ayında yapılmış olması muhtemeldir).

[12] Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları). Hilmi Kitabevi. - İstanbul: 1957.

konuşmalar, çok dolaylı olarak nakledildiğinden, üzerinde bir yorum yapma imkânı yoktur. Esasen önemli olan husus böyle bir görüşmenin yapılmış bulunmasıdır.

Yoklama mahiyetinde olan bu ilk temaslardan sonra, ilk resmî temas Büyük Millet Meclisinin açılışından iki gün sonra (26 Nisan 1920) Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği, askeri ve siyasî bir ittifak yapılarak batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesi teklifini taşıyan mektup ile başlar. Bu mektuba, 3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vermiştir.[13] Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektuptan sonra Rusya'ya iki defa heyet gönderilmiş ve ikinci heyet ile birlikte (1920 Aralık ayı) Moskova büyükelçiliğine tâyin olunan Ali Fuat Paşa da Moskova'ya gitmiştir. Türk elçilik heyetinin 19 Şubat 1921'de Moskova'ya varması ile yarıda kalmış müzakereler yeniden başlıyarak, 16 Mart 1921 tarihli Moshova Andlaşması imzalanmıştır.

Bu andlaşmanın imzalanması, iki sebepten gecikmişti. Birinci sebep, Türk millî hareketine karşı Moskova'da duyulan tereddütler ve Bolşevik liderleri arasındaki düşünce ayrılıklarıdır. İkinci sebep ise, Rusların Londra'da İngilizler ile yapmaya uğraştıkları ticarî bir anlaşmanın sonucunun beklenmesidir. Çünkü, Ruslar İngilizleri kuşkulandırmadan bu andlaşmayı yapmak istiyorlardı. Gerçekten Londra'da yapılan görüşmeler sırasında İngiliz başbakanı Lİyod George, bu andlaşmaya, Sovyetlerin «Kemalistlere» yardım etmemesi şartını koydurmak istemiş, fakat Sovyetler de bunu reddetmişlerdi.[14] İngiltere ile Rusya arasında Londra'da yapılan ticaret anlaşması ve Türkiye ile Rusya arasında Moskova'da yapılan ittifak andlaşması, bundan dolayıdır ki, aynı tarihte, 16 Mart 1921'de imzalanmıştır.

---

[13] Rusya ile yapılan ilk temasın nasıl geliştiği ve Rusya'nın yaptığı yardımlar için, bk: 132 - 133.

[14] Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, Siyasî Tarih. - Ankara: 1964, s. 631.

B. TÜRKİYE İLE İNGİLTERE

Birinci Dünya Savaşında Türkiye'nin yenilgisini tescil eden askerî hareketi İngiltere başarmıştı. Suriye ve Irak cephelerindeki zaferlerini fırsat bilen İngiltere, Türkiye ile yapılacak mütâreke için teşebbüsü üzerine almış ve Mondros Mütârekesini müttefikleri adına tek başına imzalamıştı. Bu böyle olduğu gibi, mütârekenin uygulanması hak ve sorumluluğunu da daima elinde bulundurmaya dikkat etmişti. Mütâreke uygulaması şeklinde Türklere karşı yapılan bütün sert ve kıyıcı hareketlerin sorumluluğu işte bu sebeple ve haklı olarak İngiltere'ye yükletilmiştir. Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkarılması ve Türklere karşı Yunanlıların desteklenmesi rolünü de büyük ölçüde İngiltere oynamıştı. Fakat, acaba, bu tutum, İngiltere'nin yüzde yüz benimsediği bir politika mıdır? Soruyu, gerçeğe en yakın bir şekilde cevaplandırabilmek için, olayları yeni bir açıdan gözden geçirmek gerekiyor.

Savaş içinde yapılan gizli anlaşmalardan ve çeşitli belgelerden, İngiltere'nin Llyod George tarafından temsil edilen Orta-Doğu politikasının şu hedeflere yöneldiği anlaşılmaktadır:

1. Osmanlı Devletinin parçalanması,
2. Padişah - Halifenin kuvvet ve nüfuzunun ve dinî etkilerinin giderilmesi suretiyle İslâm Birliği düşüncesinin değerden düşürülmesi,
3. Arap memleketlerine hâkim olarak Mısır'ın ve Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması,
4. Hilâfetin, İngiltere himayesinde kurulacak Arap Birliğinin eline geçmesi,
5. Doğu Akdenizde kuvvetli bulunulması,
6. Irak petrollerinin elde edilmesi,
7. İstanbul ve Boğazların nezaretinin ele geçirilmesi (Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra).

Bu hedeflere ulaşmakla, İngiltere, Türkiye'nin İslâm âlemini kendisine çeken cazibesinin getirdiği tehlikelerden kurtulmuş, hem Rusya ile çatıştığı Boğazlar meselesini, hem de büyük öl-

çüde Rus entrikalarından ve Türk şeref ve itibarından kaynağını alan Hindistandaki tehlikeli hareket ve gelişmeleri önlemiş olacaktı.[15]

İngiltere, kendisi için hayatî önemi haiz olan Doğu meseleleri içinde, hilâfetten tamamen kurtulmaya veya bu müesseseyi Türklerin elinden alarak İngiliz politikasına yararlı kılmaya, hepsinden fazla değer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği iş, bu noktada İngiliz politikasıyla tam uygunluk durumundadır. Fakat, Millî Mücadele süresince, İngiltere, gelecekte Atatürk'ün tasarladığı gelişmeleri gereği ölçüsünde kestiremediğinden Türkiye'ye cephe almıştır. Halbuki, İngiltere politikası, «İmparatorluğa zarar verebilecek tehlikeleri çok uzaktan sezmek ve ona karşı tedbir almak prensibi üzerine kuruludur» şeklinde tarif edilir.[16] Bu sebeple, gerçek İngiliz menfaatleriyle, Türkiye'ye karşı yürütülen politika Millî Mücadele devresinde çelişme halindedir. İngiltere'nin böyle bir yanlışlığa düşmesine Lloyd George sebep olmuştur. Lloyd George'u yanıltan husus, Türklerle anlaşarak yapacağı işi, Venizelos ile anlaşarak Yunanistan aracılığı ile zor yolu ile yapacağını ummasıdır. Bundan ötürü Lloyd George, 1918-1922 yıllarında gerçeklere uymayan şahsî bir politika gütmüştür.

Lloyd George, Yunanistan'a niçin bu ölçüde kendini kaptırmıştı? Hemen hiç tereddüde düşmeden verilecek cevap şudur. Venizelos'un zekâsı ve Lloyd George'un Yunanistan üzerinde, yetkili İngilizlerden çok, Yunanlıların sözlerine inanması. Bu iki sebepten ayrı olarak, Lloyd George'un Türkler üzerindeki kötü inanç ve düşüncelerinin de bu sürüklenişte büyük etkisi olduğu bir gerçektir.

Lloyd George hatıralarında şöyle demektedir:

«.... İngiliz İmparatorluğu için Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardır. Osmanlı halifesi İslâm dünyasının başı idi ve İngiliz İmparatorluğu içinde her yerden fazla müslüman vardı. Bu yüzden bizim Türkiye ile savaşımız nâzik bir işti. Türk İmparatorluğu, bizim doğudaki büyük ülkelerimizin (Hindistan, Birmanya, Malaya, Borneo, Hong - Kong ile Avustralya ve Yeni Zelanda Dominyonları) deniz ve kara yolları üzerinde bulunuyordu. İçinde,

[15] Prof. M. Cemil (Bilsel), Lozan, C. I - İstanbul: 1933, s. 281 (Frangolis'in eserinden naklen).

[16] Aynı eser, s. 281.

İmparatorluğumuzun ana candamarı olan Süveyş su yolunun geçtiği Mısır, Türk hükümranlığı altında idi. Dolayısiyle İmparatorluğumuzun gidiş geliş yolları ve doğudaki prestijimiz bakımından, Türklerin, bize savaş ilân eder etmez yenilip itibarlarını kaybetmeleri çok önemli idi. Türk ordularının üç sefer yılı boyunca, eş şartlar altında, bizi arka arkaya bir takım muharebelerde yendikten sonra, ancak ezici sayıda kuvvetlerimizce sonunda yenilmiş olmaları, doğuluların kafasında kötü bir tesir bırakmıştır.»[17]

Lloyd George ve fikir arkadaşları, Türkiye'yi ortadan kaldırırken, Doğu Akdeniz bölgesinde onun yerine, kendisine yardımcı olacak yeni bir kuvvet yerleştirmeyi düşünmüşlerdi. Bu kuvvet Yunanistan idi. Böylece, İngiltere'ye büyük bir külfet yüklemeden büyüyüp, kuvvetlenecek bir Yunanistan, bu bölgede, İngiltere'nin ordusu ve donanması olarak, İngiliz menfaatlerinin bekçiliğini yapacaktı. Lloyd George'a hâkim olan bu inancı, Churchill hatıralarında şöyle anlatır:[18]

«Yunanlılar Doğu Akdeniz'de geleceğin milletidirler. Velût ve enerji ile dolu olup, Türk barbarlığı karşısında hıristiyan medeniyetini temsil ederler. Bizim generallerimizin onların askeri değerini küçümsemeleri yalnızca gülünçtür. Büyük Yunanistan, İngiliz İmparatorluğu için değer biçilmez bir kazanç olacaktır. Gelenekleri ve menfaatleri bakımından Yunanlılar bizim dostlarımızdırlar. Bugün 5 - 6 milyondurlar. Eğer kendilerine verilen topraklar onlarda kalırsa 50 yıl sonra 20 milyon olurlar. İyi denizci olup, bir büyük denizci devleti olacaklardır. Doğu Akdenizin en önemli adaları onlarındır. Bunlar, Süveyş kanalı yolu ile bizim Hindistan, Avustralya ve Uzakdoğu'ya giden ulaştırma yollarımız üzerinde bulunan tabii denizaltı üsleridir. Yunanlılarda minnettarlık kuvvetli bir duygudur. Eğer onlara millî yayılışları devrinde sağlam bir dostluk gösterirsek, İmparatorluğumuzun birliğini sağlıyan büyük yolun başlıca koruyucularından biri olurlar. Belki bir gün gelecektir ki, sıçan arslanı bağlıyan ipleri kemirecektir.»

Lloyd George, Türk zaferinin gerçekleşmesine kadar çok itibarlı ve kuvvetli bir başbakandı. İngiltere'nin menfaatleriyle bağ-

---

[17] War Memoirs of David George, C. IV. s. 1801 (Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri - Ankara: 1963, s. 312).

[18] W. S. Churchill, La Crise Mondiale, C. IV, s. 387 (Hikmet Bayur'un aynı eserinden naklen).

daşmayan şahsî politikasını, bu sayede, yürüttü. Bu, işin dışarıdan görünüşü idi. Fakat, İngiltere'de Lloyd George politikasını, Türkiye lehinde baltalıyan kuvvetler de eksik değildi. Ve bunların çalışmaları Türklerin lehine işliyordu. Bu sebeple, İstiklâl Harbinde yalnız Yunanlılarla değil, bunların gerisinde asıl İngiltere ile harbettiğimiz yolunda ötedenberi söylenip gelen sözler gereğinden fazla ciddiye alınmamalıdır.

Yakın tarihimizde degerli araştırmalar yapan Prof. Jeaschke, 1937 den sonra yayınlanan İngiliz ve Amerikan kaynaklarını da tetkik ederek yazdığı son etüdünde bize kanaatimizi doğrulayan yeni bilgiler vermektedir.[19] Profesörün «Tezat içinde zafer politikası» dediği ve yukarıda kısaca değindiğimiz «çelişmeli» politika, İngiltere için diğer müttefiklerinden ayrı bir özellik taşımaktadır. Çünkü Lloyd George'un veya herhangi bir İngiliz Başbakanının, geleneksel İngiliz politikasına ters bir yön vermesi, uygulamada tam anlamile mümkün değildir. Böyle bir deneme, İngiltere'de bir süre sonra direnme ile karşılaşmaya mahkûmdur. Nitekim, Lloyd George da, şiddetli bir direnme ile karşılaşmış ve bunu önliyememişti. Profesör Jaeschke şöyle diyor:

«Birinci Dünya Harbinde, İngiltere, Anadolu'nun paylaşılmasına katılmamıştır. Fakat, Allenby'nin göz kamaştırıcı başarıları, İngiltere'yi kendi başına, Osmanlı devletiyle mütareke yapmaya ve uygulanmasını üzerine almaya ve herşeyden önce İngiliz menfaatlerinin uğrayacağı zararlar düşünülmeden, sözde esaret altındaki azınlıkların kurtarılmasını eline almaya sürüklemiştir. Fakat, Kars ve İzmir olayları, Rumların ve Ermenilerin İngiliz ordusunun itibarını yükseltecek insanlar olmadıklarını göstermişti. Ermeni dostu sıfatiyle Türkiye'ye gelen Amerikalılar, hattâ İngilizler, Türk dostu olarak dönmüşlerdi. Kan dökülmesini önlemeye çalışan İngiliz Yüksek Komiserleri ve yardımcıları, kısa zamanda, Yunanlı müttefikin haklı olduğundan şüphelenmeye başlamışlardı. Atina'daki İngiliz elçisi bir raporunda «Yunanlıların şahsiyeti çekici değildir. Türk karakteri ise, İngiliz duygularına daha yakındır» diyordu. Bilhassa İngiliz Harbiye Bakanlığında Mustafa Kemal'e karşı hürmet duygusu, sür'atle duyulmaya başlamıştı. Lord Curzon şöyle diyordu: «Şu menhus İzmir çıkarmasından beri, her Türk, Mustafa Kemal'in temsil ettiği

[19] Prof. Jeaschke'nin bu etüdünün tercümesi için, bk: Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da - Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara: 1959, s. 2-24.

yurtseverlik dâvasına derin bir sempatiden başka bir duygu besleyemez.» Bir taraftan, konferans, Osmanlı devletini Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi Anadolu yayla şehirleri etrafında bir beylik halinde küçültmeye çalışırken, tanınmış İngilizlerin kurdukları Osmanlı Cemiyeti, Lloyd George'a yazdığı bir mektupta yalnız İngiltere ve Hindistan menfaati adına değil, dünya barışı için de, Türkiye'nin Trakya, Anadolu ve başkenti İstanbul'dan mahrum edilmiyeceği yolundaki sözüne bağlı kalmasını istiyordu (12 Şubat 1920) Lloyd George, İngiltere'de, Türkler lehine uyanan sempati duygularını teessüfle karşılarken, İzmir çıkarmasını tasvip etmeyen İngiliz Genel Kurmay Başkanı Sir Henry Wilson, eski Türk dostluğuna dönülmesini hararetle arzu ediyordu. Bu zat, 1920 sonlarına doğru, İngiliz politikası, Mustafa Kemal ile dost olmaktır, diyordu. 1921 sonlarında Churchill de, Mustafa Kemal ile anlaşmaya yanaşmıştı. İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri kumandanlığına yeni tâyin olunan Sir Charles Harrington'a 14 Aralık 1921 de yazdığı bir mektupta, Genel Kurmay Başkanı Wilson:

«Yapacağımız en doğru hareket İstanbul'dan çıkıp gitmek ve Türklerle dost olmaktır» diyordu».

Yunan delegeleri de, Lloyd George'un İzmir meselesini Yunanistan lehine çözmekte bir takım güçlüklerle karşılaştığını göstermektedir.[20] Lloyd George'a rağmen, İngiliz menfaatleri uğruna gerçeği söylemekten ve yazmaktan çekinmeyen askerler ve politikacılar azımsanacak gibi değildi. Venizelos ve Lloyd George, birbirlerini karşılıklı etkiliyerek kendilerini büyük bir ihtirasa kaptırırlarken, soğukkanlı düşünenler, Türklerin kazanmasını temenni ediyor, ellerinden geleni yapıyorlardı.

Henüz İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmadan böyle bir ihtimalin belirmesi üzerine, İngiliz Dışişleri Bakanlığındaki iki uyanık memur ile ünlü tarih profesörü Toynbee bu konuda bir rapor hazırlıyarak hükûmeti muhtemel bir hataya karşı uyarmışlardı. Bu raporda İzmir yerine Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi tavsiye ediliyordu. Gerekçe olarak da, Yunanistan'ın kendi başına Anadolu'da barınamıyacağı ve başarısızlığa uğrayacağı, Yunanistan'da da Venizelos'un iktidardan düşeceği, halbuki Yunanlıların doğu Trakya'da kendi güçleri ile tutunabilecekleri gösterilmişti.[21]

---

[20] Venizelos'un Atina'ya yazdığı telgraflar. Bk: Yunanistan bölümü.

[21] Hikmet Bayur, Atatürk - Hayatı ve Eseri. - Ankara: 1963 s. 328.

Gerçekleri sonradan farkedenlerin başka bir örneğini de eski dışişleri bakanı Balfour'un şahsında görmekteyiz.

Amerika'nın Berlin sefiri Gerard, Balfour'a çektiği 15 Şubat 1921 tarihli telgrafta, Balfour dışişleri bakanı iken Ermeniler hakkındaki vaadini hatırlatarak «Büyük Britanya'nın Ermeni meselesi hakkındaki Amerika kamu oyunu göz önünde bulundurmasını şiddetle istiyoruz ve Türkiye meselesinin, andlaşmanın Amerika Senatosunda tasdikinden sonra tetkik ve mütalâasının mümkün olup olmıyacağını soruyoruz» diyordu. Balfour'un görüşü değişmişti. Yeni gelişmeler karşısında artık başka türlü düşünüyordu. Bu telgrafa verdiği cevapta kısaca şöyle demekte idi:

«İnsanî prensiplere dayananlar hariç olmak üzere Büyük Britanya'nın Ermenistan'da hiçbir menfaati yoktur.

Büyük Britanya'nın elinde olmıyan olaylar bu fikrin gerçekleştirilmesini önlemiş ve Türkiye ile barışı geciktirerek kötü sonuçlara sebep olmuştur.

Ermenistan'a kuruluş devresinde yardım edecek olan devletin asker kuvveti kullanmaya da mecbur olacağından korkarım. Büyük Britanya şimdiye kadar yaptığı taahhütlerin sorumluluğu altında kalmamak için büyük güçlüklerle karşılaşmış bulunmaktadır. Bunlara bir de Ermenistan'ı ilâve edemez.»[22]

Balfour, uzun cevabında milletlerin mukadderatlarını bizzat tâyin etmeleri prensibine müracaat edildiği takdirde bile, Büyük Ermeni Devletinin kurulmak istendiği bölgede halkın çoğunluğunun islâm olduğuna ve oyların Ermeniler aleyhine çıkacağına ayrıca işaret etmiştir.

Yine 1921 yılında Lord Curzon, İngiltere'nin Atina sefiri Lord Granville vasıtası ile Gunaris'e, Yunanistan'ın, tam bir tarafsızlık politikası takibine karar vermiş olan İngiltere'ye artık güvenmemesi gerektiğini bildirmiştir.[23]

Mondros Mütârekesini (30 Ekim 1918) takip eden ilk devrede zafer sarhoşluğu ile İngiliz menfaatlerini unutarak Lloyd George'un havasına kapılmış olanların, Türklerin direnmesini gördükten sonra yavaş yavaş ayılmaya başladıkları ve Yunan taraftarlığından ayrıldıkları su götürmez bir gerçektir. Başta Lloyd

[22] Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. - Ankara: 1950, s. 709-710.

[23] Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, Genel Kurmay yayını, çeviri: Kur. Yb. İbrahim Kemal, 1939, s. 217.

George olmak üzere bazı İngiliz ricâlini Fransa ve Amerikan devlet adamlarını Yunanistan lehine harekete sevk eden tek sebep Türk düşmanlığı veya Türkiye'deki azınlıklara karşı duyulan insanî duygular değildi. Bunun asıl sebebi, Venizelos'un ikna kabiliyeti çok kuvvetli, usta ve kurnaz bir politikacı olmasıdır. Venizelos, gerçekten kendisini, batının siyasî liderlerine üstün yaratılışta bir devlet adamı olarak kabul ettirmesini bilmiştir. 1920 yılı sonlarında Yunanistanda yapılan seçimler Venizelos'un düşmesiyle sonuçlanıp Kıral Konstantin tekrar iktidara geçince (14 Kasım 1920), bundan büyük esef duyan batılı Yunan dostları tutumlarını değiştirmişlerdir. Evvelâ Kıralı tehdit ile başlıyan bu değişiklik, Yunanistan'a vaad edilen ve bir kısmı gerçekleşen malî yardımın kesilmesine ve daha sonra Türk - Yunan çatışması karşısında İngiltere'nin tarafsız kalmasına müncer olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere İngiliz politikasındaki bu değişiklik, şüphesiz yalnız Venizelos'un iktidardan düşmesi ile de ilgili değildir. Bu olay, sadece, İngiliz politikasının değiştirilmesini önemli bir şekilde etkilemiştir. Türk ve İslâm düşmanlığı esasına dayanan İngiliz emperyalist politikasına karşı ilk günlerden başlıyarak Hindistan'dan şikâyetler ve tehditler yükselmeye başlamıştı. Müslüman olmadığı halde Hinduların büyük lideri Gandi bile Hint müslümanlarını kendi tarafına çekebilmek için hilâfet müessesesini şiddetle savunuyordu. Gandi'nin halifeye dokunulmaması, İstanbul'un ve İzmir'in ve Trakya'nın Türklerde bırakılması yolundaki çıkışlarını İngiltere göz önünde bulundurmak zorunluğunda idi.

İngiliz politikasının Türkiye'ye meyletmesinin en belirli işaretlerinden biri de, İstanbul'daki İtilâf Orduları Başkumandanlığından General Wilson'un alınıp, yerine 7 Ekim 1920 tarihinde General Harrington'un getirilmesidir. General Harrington, Mustafa Kemal Paşa ile 1921 yılı Haziran ayında temas aramış ve dostça bir davranış göstermiştir. O tarihlerde Ankara tarafından süphe ile karşılanan ve siyasî literatürümüzde Ankara'yı uyutmak için tertibedilmiş gibi gösterilen bu teşebbüsün sanıldığı gibi olmadığına inanmaktayız. Nitekim, Harrington, Türk zaferinden sonra Çanakkale Boğazının Anadolu yakasındaki tarafsız bölgede, Türk ve İngiliz kıtalarının karşı karşıya geldiği ve bir Türk - İngiliz Harbinin başlaması ile sonuçlanacak kritik devrede gösterdiği tutum ile Ankara'nın yanıldığını ispat etmiştir. 29 Eylül 1922 de İngiliz Hükûmeti, Harrington'a, «kendisi tarafından

tesbit edilecek kısa bir zamanda, kuvvetlerini tarafsız bölgeden geri çekmediği takdirde üzerlerine ateş edileceği» ne dair Türk Kumandanına bir ültimatom verilmesi için talimat yazmıştı. İngiliz Kabinesi her an «ültimatomun verildiği ve muhasemâtın başladığı» haberini almak üzere aralıksız toplantı halinde idi. Harrington, ültimatomu Türk Kumandanına vermemiş ve sadece cebinde saklamıştı.[24]

Millî Mücâdelenin başlangıç devresinde İstanbul'da görev alan İngiliz yüksek komiserleri ve kumandanları Anadolu'da olup bitenleri gereği kadar değerlendirebildikleri halde, Lloyd George'un hatalı politikasını değiştirememişlerdi. Zaman zaman bunların gönderdikleri çok önemli raporların etkisi ile İngiliz Hükûmetinin ayılmaması şaşılacak bir haldir. Bilhassa Sivas Kongresinden (4 Eylül 1919) sonra İstanbul'da bulunan İngiliz sorumlu kişileri gerçeği görmeğe başlamışlardı. Yüksek Komiser Galthorpe, bir raporunda şöyle diyordu: «Birkaç hafta öncesine kadar İngiliz subayları büyük nüfuz sahibi idiler. Artık bunları geri almak gerektiğini sanıyorum. Hep milliyetçiler geleceğinden bugünlerde büyük tehâlük gösterilen seçimlerin yapılması iyi bir şey olmıyacaktır. Fakat millî hareketi durdurmak için açıkça harekete geçmek Türk iç işlerine karışmak olacaktır ki, bu da Wilson prensiplerine ve Türk Anayasasına aykırıdır. Biz, Meclisin İstanbul'da toplanmasına engel olsak bile, içeride toplanmasını ve ihtimal Anadolu'da bir müstakil hükûmet kurmalarını önlemek elimizde değildir.»

Galthorpe'un kehânet kabilinden sezdiği bu gerçeklerin belirtilmesinden sonra, 16 Mart 1920 de İstanbul'un fiilen işgal edilmesi ve Osmanlı Meclisinin dağıtılması, anlaşılması ve açıklanması güç bir durum yaratmakta ve o sırada İngiliz politikasındaki çelişkileri ortaya koymaktadır. Garîptir ki, Londra'dan 6 Ekim 1919 da General Milne'e verilen bir talimatta, Anadolu demiryolu boyunca yerleştirilmiş olan İngiliz kuvvetlerinin bulundukları yerlerde kalmaları için kuvvet kullanılması bildiriliyor, ve milliyetçilere açıktan açığa çatışma durumu yaratıldığı takdirde, bu kuvvetlerin geri alınması emrediliyordu. Milliyetçilerle herhangi bir şekilde çatışmayı göze alamadıktan sonra, İstanbul'da alınacak tedbirlerin ve İstanbul hükûmetini tutmanın ne faydası olabilirdi. Bu açıdan bakıldığı takdirde de 16 Mart'ta İstanbul'da yapılan operasyonun anlamını kavramak mümkün değildir.

[24] Prof. Jaeschke (T. Bıyıklıoğlu'nun anılan eseri, s. 23).

Nitekim 1919 yılı sonlarında İngiliz yüksek komiseri Amiral Robeck, mütâreke şartlarına göre İstanbul'un işgâl edildiğinin ilânı için ortada bir sebep bulunmadığını bir raporunda ifâde ediyordu. Gerçekten Türkiye'nin meselelerini çok doğru olarak görebildiği çeşitli raporlarından anlaşılan bu İngiliz Amirali de, her nedense birkaç ay sonra yolunu şaşıracak ve «16 Mart Olayı»na sebep olacaktı.

Amiral Robeck'in Sivas Kongresi'nden 1920 yılı Şubatına kadar geçen zaman içinde Londra'ya gönderdiği raporlarda şu hususlara rastlanmaktadır:

«Alınan bütün haberlere göre millî hareket Anadolu'da müstakil bir cumhuriyete göre gelişmektedir.»

«İstanbul hükûmetinin kabul edeceği bir anlaşma barış ve huzur getirmiyecektir. Çünkü milliyetçiler onu kabul etmiyeceklerdir.»

«Mustafa Kemal'in nüfuzu gittikçe artmaktadır.»

«Taze kuvvet olmaksızın Türkiye'ye hoşlanmadığı bir anlaşmayı kabul ettirmek, bugün, 8 ay öncesine nazaran daha güçtür. Türk Milliyetçileri, Türkiye'nin Türklere kalmasını istiyorlar. Yabancı himayesini redddiyorlar. Onlar, İmparatorluğun ölümünü değil, yeni bir hayat mukavelesini imza etmek azmindedirler.»

İstanbul'daki hükûmet adamları üzerinde de gayet doğru teşhislere varan Amiral, Damat Ferit Paşa ile yaptığı görüşmelerde, Türkiye'de bir iç savaş yaratmamak için İstanbul Hükûmetine, Anadolu'ya kuvvet göndermemesini tavsiye etmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile müzakere imkânını aramaları hususunda telkinde bulunmuştur.

Amiral Robeck'in yardımcısı Amiral Webb de, 28 Ocak 1920 tarihli bir raporunda şefi ile aşağı yukarı aynı görüşte olduğunu göstermekte ve «Eğer Türkiye'ye sert bir barışın şartları yüklenecekse, müttefikler kararlarını yeter kuvvetle desteklemeye muktedir olmadıkça ve millî hareketi kırmadıkça, bu kararları uygulayamazlar» demektedir.[25]

Fakat, bütün bunlara rağmen 1920 Ocak ayı sonlarında İngiliz yüksek komiserliği tutumunu birdenbire değiştirerek Londra'ya tavsiye ve telkin ettikleri görüşe taban tabana zıt bir davranışa girmiştir. Profesör Jaeschke'nin kanaatine göre Türk Millî

[25] Tevfik Bıyıklıoğlu, anılan eseri, s. 56.

kuvvetleri tarafından Gelibolu'daki Akbaş silâh ve cephane deposunun basılarak çok sayıda silâh ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılması, İngilizleri sinirlendirmiş ve sert tedbirler almaya zorlamıştır. Başkaca makul bir sebep göremediğimiz için Profesör Jaeschke'nin bu kanaatine katılmaktayız. Fakat şu var ki, aylardanberi İstanbul'da bile silâh kaçakçılığı yapılıp dururken Akbaş Olayı, 16 Mart yanılmasına düşülmesi için yeter sebep olamazdı.

İnançlarının garip bir şekilde değiştiğini gördüğümüz Robeck, 6 Şubat 1920 günü raporunda şöyle diyordu:

«Anadolu'da yepyeni bir durum karşısında kalabiliriz. Her yerde fiili kontrolde bulunamayız. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda duruma hâkim olabiliriz. O da çok kuvvet ve gemi kullanmak şartı ile. Meclis açılınca milliyetçi liderler İstanbul'a gelmeye başladılar. Toplantılarda müttefiklere düşmanca bir dil kullanılmıştır. Hükûmet çatırdamaktadır. General Milne, İstanbul'da askeri durumun kuvvetlendirilmesine lüzum göstermektedir. Bu ise, ancak kuvvetleri toplamakla yapılabilir. Bunun için Batum'u boşaltmak gerekiyor. Ağır barış şartları Türkleri Bolşeviklere yaklaştırır. Barış çabuk yapılmalı ve müttefikler arasında sıkı bir dayanışmaya varılmalıdır. İstanbul'un ve İzmir'in Türklerden alınması ve Ermenistan kurulması ancak kuvvet zoru ile kabul ettirilebilir. Eğer barış şartı yumuşakça olursa, kuvvet kullanmaya lüzum kalmaz. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda kuvvetli bulunmalıyız ve iç politikada padişahın, mutedillerin durumunu kuvvetlendirmeliyiz. Bunun için de Türk iç politikasına karışmamak usulünden vazgeçmek zorunda kalacağız. Aşırı milliyetçilere düşman gözü ile bakmaya mecbur olabiliriz.»[26]

Amiral Robeck'in bu raporundaki çelişmeli fikirlerden ancak bir şey sezmek mümkündür ki, o da, yalnız İstanbul'a ve Boğazlara sıkı sıkıya hâkim olmak. Amiral'e göre, Anadolu üzerindeki iddialardan vazgeçilmeli ve Türkiye'ye şartları yumuşak bir barış empoze edilmeli.

İngiliz Yüksek Komiserliğine ve İstanbul'daki İngiliz Ordusu Başkumandanlığına hâkim olan bu görüş, yani İstanbul'da kuvvetli bulunmak ve millî harekete göz dağı vermek hevesi, 16 Mart 1920 günü İstanbul'un fiilen işgalini hazırlamıştır.

---

[26] Tevfik Bıyıklıoğlu, anılan eseri, s. 57.

Millî Mücadele boyunca İstanbul'da büyük ölçüde bir yeraltı faaliyeti devam etmiştir. Anadolu'ya sayısız silâh ve cephâne kaçırılmış, yüzlerce sivil ve askerî şahıs hemen hemen büyük güçlüğe uğramadan Anadolu'ya geçebilmiştir. İngiliz yüzbaşısı Armstrong'un acı yakınmalarına rağmen, eğer İstanbul'daki İngiliz makamları kesin olarak isteselerdi, yeraltı faaliyetini tamamen değilse bile büyük ölçüde önliyebilirlerdi. General Sami Sabit Karaman «İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa» adlı kitabında İstanbul'dan çıkışını anlatırken şöyle demektedir:

«Biraz endişe edilen İngiliz kontrolü vuku bulmadı. Fikrimce hiçbir şeyi tesadüfe bırakmıyan, en hatıra gelmez ihtimalleri hesaba katan İngilizler, İstanbul'da ne kadar az Türk subayı kalırsa o kadar memnun olacaklardı: İstanbul'da silâhlı bir ayaklanma ihtimalini azaltmak, Anadolu bütçesini kabartmak. Anadolu harekâtı, İngilizlerce ergeç iflâsa mahkûmdu..»

İstanbul'daki Türk subaylarının Anadolu'ya geçmesine İngilizlerin gösterdiği müsamahayı belirten bu müşahede doğrudur. Fakat Generalin tefsiri, yukarıdan beri açıkladığımız deliller karşısında tamamen yanlıştır. Esasen Millî Mücadeleye karşı görünen İngilizler bile Türk mukavemetini hiçbir zaman küçümsememişlerdir.

İstanbul ellerinin altında bulunuyordu. Kan dökmeden, Türkleri tahkir etmeden ve İstanbul'un işgal edildiğini ilân etmeden, yine de diledikleri tedbirleri alabilirlerdi. Fakat gafletle yürütülen bu politikanın içinde bulunanlar, şaşırmaya ve hata üstüne hata yapmaya mahkûmdurlar. Osmanlı Meclisi «Misâk-ı Millî»yi kabul ve ilân etmekten başka bir şey yapmamıştı. Meclisten beş on milliyetçi lideri alıp Malta'ya götürmekle Anadolu'daki milliyetçilerin yılacağını ummak çocukça bir düşünce idi. «Misâk-ı Millî» serinkanlılıkla incelenebilseydi, İngiliz menfaatleri ile hemen hemen hiç çatışmadığı görülecekti. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Meclisi Andolu'da toplamak istediğini pek âlâ biliyorlardı. Nitekim Robeck, henüz seçim yapıldığı sıralarda meclisi toplamamanın mümkün olmadığını, bu sağlansa bile Anadolu'da bir meclis ve bir hükûmet kurulacağını sezmemiş miydi? Sonra İngilizler, hilâfetten kurtulmak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ile bu konuda anlaşabilirlerdi. Fakat, bütün bunları gözden kaçıran İngilizler, İstanbul'u işgal edip Osmanlı Meclisini dağıtmakla, Mustafa Kemal Paşa'ya ikinci büyük bir koz

vermiş oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, asıl yapmak istediğini, İngilizlerin sayesinde artık bundan sonra yapmak imkânını bulacaktı. Burada, Türk kurtuluş hareketine yardım etmek istiyen meçhul bir kuvvetin İstanbul'daki İngiliz sorumlu kişilerini ve bunlar kanalı ile İngiliz hükûmetini yanıltmış ve teşvik etmiş olmak ihtimali bile akla geliyor. Herhalde bu noktanın aydınlanmaya muhtaç tarafları olsa gerek.

Lloyd George'un temsil ettiği politikaya karşılık ortadoğuda bir Türk devletinin yaşamasını İngiliz menfaatlerine daha uygun bulan görüşü şu gerekçe doğrulamaktadır:

1 — Emperyalist bir devlet olarak, Osmanlı İmparatorluğunun elinde bulunan Arap ülkelerine hâkim olmak istiyen İngiltere'nin Türk İstiklâl Harbinin hedeflerini gösteren «Misâk-ı Millî»den memnun olması gerekir. Misâk-ı Millî'nin tesbit ettiği sınırlar İngiltere'nin tecavüz etmek istediği sınırlar değildi. İstanbul'a hâkim olmak iddiasından vazgeçtikten sonra, İngiltere, Musul üzerinde Türkiye ile anlaşabilirdi.

2 — Kilikya bölgesini elde tutabilmek için Türkler ile savaştığı halde, Fransa'nın Türkiye'ye karşı genel politikasından, İngiltere haklı olarak kuşkulanmaktaydı. Fransa kamu oyunda açık bir şekilde beliren Türk dostluğu İngilizlerin dikkatinden kaçamazdı. Fransa Hükûmeti her ân Türkiye ile anlaşmaya yatkın görünmekteydi. Nitekim, bu anlaşma 1921 yılında gerçekleşecekti. Fransa'nın bu tutumuna karşılık İngiltere'nin Türklerin düşmanlığını kazanmakta ve Ortadoğudaki durumlarını tehlikeye düşürmekte bir menfaati olamazdı.

3 — Birçok müslüman memleketlere hâkim emperyalist bir devlet olarak, İngiltere, hilâfet müessesesini her devletten fazla düşünmek zorundaydı. Bu müessesenin devamı, halife İngilizlerin elinde bulunsa bile, İngiltere'nin işine elvermezdi. Devamlı olarak halifeyi elde bulundurmak çabası yerine halifeyi tasfiye edeceği muhakkak olan Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemek İngiliz politikası bakımından uygun düşüyordu.

4 — Rusya'daki yeni rejimin mahiyeti henüz gereği kadar anlaşılamamış olmakla beraber, hele 1920 yılından itibaren bu rejimin Rusya'da yerleştiği kanaati uyanmıştı. İtilâf Devletlerinin Bolşeviklere karşı tuttukları ve destekledikleri Çarlık kuvvetleri (Varengel, Denikin, Kolçak) başarı sağlıyamamışlardı. Yeni Rus idaresi, Türk Millî Mücadelesine yardımcı idi. Rusya'daki rejim değişikliğinden, genel Rus politikasının değişeceği sonucu-

nu çıkarmak mümkün değildi. Bu sebeple, İngiltere'nin Türkiye, özellikle Boğazlar ve İstanbul'dan dolayı ileride Ruslarla ihtilâfa düşmesinde bir fayda yoktu.

5 — Batı tarafından daha fazla sıkıştırılacak bir Türkiye'nin Bolşevik olması ihtimali de göz önünde tutulmalıydı. Batıya karşı bir Rus - Bolşevik cephesinin kurulması İngiltere'nin menfaatlerine açıkça aykırı idi.

Lloyd George'un politikasına karşı olanların 1920 yılı sonlarına doğru daha aktif bir duruma geçtikleri ve Anadolu hareketi ile daha yakından ilgilenmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Rusların da kuşkulandıkları gibi, Ahmet İzzet Paşa heyetinin, millî hareketin liderleri ile anlaşmak üzere Anadolu'ya gitmesi, bu ilginin ve teşvikin bir sonucudur. Ahmet İzzet Paşa hâtıralarında İngilizler ile yaptığı teması özetle şöyle anlatmaktadır:[27]

«Bir gün, birkaç İngiliz subayı ziyaretime gelerek uzun uzadıya sohbet ile siyasî fikirlerimi ve Anadolu ile gizli münasebetim bulunduğunu sandıkları için Anadolu ricâlinin Bolşeviklere ne derecede bağlı olup olmadıklarını benden öğrenmek istediler. Büyük çoğunluğu yüksek rütbeli askerlerden ve memleketin eşrafı ile arazi sahiplerinden ve aydınlardan mürekkep olan bu heyetin Komünizm nazariyelerine eğilim göstereceklerî umulamaz. Ancak, batı devletleri tarafından haksız yere yapılan baskılar artarsa Rusya'nın kucağına atılmaları uzak bir ihtimal değildir şeklinde cevap verdim.

İngilizler, bu aralık devlet adamlarına ve «Sir Adam Blok» vasıtası ile Tevfik Paşaya başvurarak, Ferit Paşa Kabinesinin değiştirilmesi imkân ve lüzumunu telkin etmekte olduklarını sık sık işitmekteydim. Bu temaslardan haberi olan eski sefirlerden Safa Bey evime gelerek memleketin başına belâ olan Damat Paşa Kabinesinin devrilmesi için benden ayrıdım istedi.

Benim siyasî amacım Anadolu ile İstanbul'un anlaşmasını sağlamak olduğundan ilk işim Ankara ile münasebet kurmak teşebbüsü oldu.»

İngiliz yüksek askerî çevrelerinin gayreti ile ve hele Harrington'un İstanbul'a tâyini ile başlıyan bu gelişme, İngiltere'nin Türkiye hakkındaki politikasını doğru yola sokmak çabasının en

[27] Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul: 1940, s. 1996.

belirli işaretleridir. Özellikle 1920 yılı Ekim ayında kesif bir hal alan bu çalışmalar, Anadolu millî hareketinin en amansız düşmanı olan Damat Ferit Paşa Kabinesini düşürmek ve İstanbul ile Anadolu'yu anlaştırmak hedeflerini güdüyordu. Gerçekten İngilizlerin gayreti ile Ferit Paşa Kabinesi 17 Ekim'de istifa etti. Osmanlı tarihi kronolojisi yazarı İsmail Hakkı Danişmend bu istifanın sebebini şöyle açıklamaktadır:

«İstifanın sebebi millî hareket liderleri ile artık anlaşmaktan başka çare kalmadığını gören İtilâf Devletleri mümessillerinin huzura (Padişaha) çıkıp, Ferit Paşa'nın çekilmesini istemiş olmalardır.»[28]

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla, gözden kaçmış bir gerçek üzerine dikkati çekmek istedik. Bu gerçek İngiliz politika mekanizmasının Millî Mücadele süresince devamlı olarak Türkiye aleyhinde işlemediğidir.

[28] İngilizlerin etkisi ile beşinci defa sadaretten çekilen Damat Ferit Paşaya, Padişah artık kabine kurma görevini vermiyecekti.

C. TÜRKİYE İLE FRANSA

Türkiye'nin Fransa ile olan ilişkileri, Türk - İngiliz ilişkilerine benzememektedir. Bu değişikliğin ilk anda göze çarpan iki özelliği vardır: Millî Mücadele boyunca Türkler ile İngilizler arasında silâhlı bir çatışma olmadığı halde (Ali Fuat Paşanın Eskişehir üzerine yaptığı harekette bile silâhlı çatışma olmamıştır) Fransızlarla Adana, Urfa, Antep ve Maraş bölgesinde 1920 yılı sonlarından 1921 yılı ortalarına kadar çetin bir savaş devam etmiştir. Buna karşılık, Ankara Hükûmetini resmen ilk tanıyan Batı devleti Fransa olmuş ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da yapılan Türk - Fransız Anlaşması ile Fransızlara karşı savaş son bulmuştur.

İstiklâl Harbinde bir cephenin kapanmasını sağlayan Ankara Anlaşması, yalnız bu bakımdan değil, Türkiye'nin batı karşısındaki genel durumu bakımından da çok önemli idi. Fiilî değeri olmadığı çoktan anlaşılan Sèvres böylece, hukuken de hükümsüz kalıyordu. Batılı bir tarihçi[29], Sèvres Andlaşmasının uğradığı âkibet üzerinde önemle, fakat aynı zamanda esefle durarak şöyle der:

«..... barış bir noktada hükümsüz kalır. **Anadolu'da Mustafa Kemal tarafından toplanan Türk Millet Meclisi, Sèvres senedini tanımamakta direndi. Anadolu yaylâsında kurulup gelişen askerî (devlet) kuvvet, beşeriyetin hayrına değil, fakat Türkler için en büyük bir şeref olmak üzere, müzakerecilerin eserini kırdı. Bu büyük bir ehdşikenlikti ki, artık bir blok teşkil etmeyen ve galiba kurtaracak ortak bir şerefi de bulunmayan İtilâf Devletleri, silâhları bıraktıran bir teslimiyetle, ona taraftarlık etmişlerdir.»**

Yazar, boşuna hayıflanmış: Sèvres'i Mustafa Kemal imzalamamıştı. Sonra, İtilâf Devletlerinin kurtaracak ortak şerefleri de-

---

[29] Edmond Rossier, Avrupa'nın Siyasî Tarihi (1815 - 1919), çeviri: Ali Kemalî Aksüt. - İstanbul: 1944, s. 291.

ğil, ortak menfaatleri bile kalmamıştı. Hem, «blok», daha Birinci Dünya Harbi içinde çatlamıştı.

Harbin başlangıcında, Fransız - İngiliz menfaat çatışması açıkça belli idi. Topraklarının önemli bir kısmı Almanlar tarafından işgal olunan Fransa, her şeyden önce anavatanı kurtarmak kaygusunda idi. Bu sebeple bütün kuvvetlerini Alman ordusuna karşı kullandığından, ileride kendisine az pay düşer korkusiyle Türkiye aleyhinde önemli askerî harekât yapılmasını istemiyor ve Osmanlı topraklarının bölüşülmesine ait görüşmeleri geciktirmeğe çalışıyordu.[30] İşte, İstiklâl Harbinde Türk - Fransız münasebetlerinin oluşumunu etkileyen, bu çatışmadır.

Harbin sonunda, Fransanın en önemli meselesi Almanya barışı idi. Almanya'ya bir daha belini doğrultamıyacak ağır şartların yükletilmesine çalışılıyordu. İngiltere'yi buna razı etmek için de Clemanceau'nun yürüttüğü Fransız politikası, Lloyd George'un dümen suyuna girmişti. Osmanlı İmparatorluğundan kopan Arap memleketlerinden daha az pay almaya ses çıkarmayışı, Yunanistan'ın Türkiye aleyhinde büyüyüp kuvvetlenmesine göz yumuşu, hep bu yüzdendi. Halbuki, gerçekte Fransa'nın Orta Doğu'daki menfaatleri, Türkiye'nin yaşamasında idi. Batı Anadolu'nun verimli topraklarını da eline geçirecek, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesinde bir kuvvet haline gelmesi, ancak İngiltere'nin işine yarayacaktı. Sonra İngiliz sömürgeleriyle Fransız sömürgelerinde şu farklılık vardı: İngiltere'nin elinde bulunan Müslüman memleketlerde halk daha uyanık, Kuzey Afrika'ya inhisar eden Fransız sömürgelerinde ise müslüman halk daha cahildi. İngiltere, sömürge halklarına örnek olacak bir müstakil Türkiye bırakmak istemiyordu. Fakat, Fransa'nın böyle bir acelesi yoktu.

Fransa, Alman barışı uğrunda yaptığı bunca fedakârlığa rağmen istediğini elde edemedi. Çünkü, İngiliz siyasetinin değişmez özelliklerinden biri de, harp gayelerine ulaştıktan sonra yenilenlerin safına geçip onları tutmaktır. Böylece, bir denge kurmuş ve kazançlarını korumanın çaresini bulmuş olur. Alman donanması imha edildiğinden, artık İngiltere için bir tehlike değildir. Diğer yandan, Almanya'nın parçalanması ve güçsüz bir hale getirilmesi, kara Avrupasında Fransız hâkimiyetini sağlıyacaktır.

[30] Yusuf Hikmet (Bayur). Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti, İstanbul, 1934, s. 10.

İngiltere, buna da göz yumamazdı. En azından, yeni bir Alsas-Loren meselesi yaratılmamalı idi. Son olarak, harpten önce Almanya, İngiltere için iyi bir pazardı. Harp sonu güçlükleri ve işsizlerin artışı sebebiyle İngiltere, Alman pazarına şimdi daha çok muhtaçtı.

Fransa, özetlediğimiz bu durumdan dolayı, İngiltere'den, kopmuştu. Güney Anadolu'da Türklerle yapmakta olduğu savaş, Fransa'ya bir şey kazandırmadıktan başka, İngiltere'nin işine yarıyordu. Üstelik, ayaklanmış olan Arap milliyetçilerini bastırarak Suriye Mandasını elde tutabilmek için önemli kuvvetlere ihtiyacı varken, Türk cephesinde fena halde hırpalanıp ağır kayıplara uğramanın bir anlamı yoktu; ve sömürgelerinde, islâm âleminde prestijini kaybetmek tehlikesi günden güne büyüyordu.

Fransa, yavaş yavaş ayılıyordu. Nitekim, Venizelos'un 1920 Şubatında Atina'ya yazdığı telgraflarda Fransa'nın tutumundan şikâyet eden cümlelere rastlamaktayız. Bunlardan birinde, Venizelos, Fransız Başbakanını yola getirilemiyecek bir hâlde bulduğunu belirtiyordu. Durumu daha iyi aydınlatmak için, Paris'teki Yunan elçisinin Venizelos'a yazdığı 25 Mart 1920 tarihli telgrafını buraya alıyoruz:[31]

«Öğleden sonra Millran tarafından kabul edildim. İstanbul'daki müttefikler yüksek komiserleri tarafından gönderilen raporlardan sonra alınan kararları gözden geçirmeyi Mösyö Millran kabul etmiştir. İngiliz, Fransız, İtalyan yüksek komiserleri, Anadolu'ya İngiliz ve Fransızlardan mürekkep bir kuvvet gönderilmeden ve yeni bir harp yapılmadan Türkiye'ye barış şartlarını kabul ettirmenin imkânsızlığından söz ediyorlar. İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri bu inançlarında kararlıdırlar. İki komiser, Türklerin önemli kuvvetleri bulunduğuna inanıyorlar. Bu kuvvetler, Millran ile konuştuğum zaman iddia ettiğim gibi 65 bin kişiden ibaret değildirler. Yüksek komiserler, Türklerin katliâm yapacaklarına ve eğer 100 bin kişilik bir kuvvet gönderilmezse Fransa menfaatlerinin tehlikeye düşeceğine inanmaktadırlar.

Yunanistan ile olan dostluğu için Fransa menfaatlerinin tehlikeye düşürülmesine kadar gidemiyeceğini Mösyö Millran bana söyledi.»

---

[31] Yusuf Hikmet, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti. - İstanbul, 1934, s. 48.

Clemenceau, çoktan Başbakanlıktan ayrılmıştı. Millran'dan sonra, Leygues'in Başbakanlığı pek kısa sürdü ve 16 Ocak 1921 de Briand Başbakan oldu. Barışseverliğiyle ün yapmış olan Briand, Fransız politikasına hemen yeni bir yön verdi. Birinci İnönü muharebesinin etkisiyle, İngiltere'yi Sèvres Andlaşmasının hafifletilmesi için zorlamaya başladı. İtalya da Fransa'yı desteklediğinden Londra Konferansı hazırlandı. Briand, bu konferansta Türkiye'yi açıkça destekliyecek ve Bekir Sami Bey ile bir de anlaşma imzalıyacaktı.

Fransız politikasının yön değiştirerek Türkiye lehine kaymasını tarafsız bir gözlemci şöyle anlatır:[33]

«Gerçekten Fransızlar doğudaki İngiliz rolünü, Ren bölgesi işinde İngilizlerin yardımlarını görmek için kabul etmişlerdi. Fakat şimdi anlıyorlardı ki, Arabistan'ın paylaşılmasında zararlı çıktıkları gibi padişah hükûmetinin İngiliz nüfuzunu kurması yüzünden İstanbul'daki mevkilerini de elden bırakmışlardı. Ayrıca Yunanistan'ın ikinci Wilhelm'in kayınbiraderi Kıral Konstantin'i geri çağırmış olması fena halde keyiflerini kaçırmıştı. Bütün bunlardan başka da Anadolu'da kendilerine verilen toprakların ordu kuvveti ile elde edilemiyeceğine kanaat getiren İtalyanlar, Anadolu'daki kıtalarını geri çekmişlerdi. İşte, Kilikya'da hâsıl olan tehlikeli durumun Fransa'nın doğudaki prestijini zedelemeden önce, sonuç bakımından İngilizlerin hatırı için girişilmiş bir maceraya son vermek fikri, Fransa'da bu suretle doğmuştur.»

Londra'da imzalanan Briand - Bekir Sami Anlaşması, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmediği halde, İngiltere'yi endişelendirmişti. Hele, Ankara Anlaşmasıyle İngiliz - Fransız münasebetleri iyice gerginleşti. Her iki taraf da ipleri koparmak istemiyorlardı. Fakat, Paris ve Londra arasında notalar gidip geldi ve iş tatlıya bağlandı.

Türk - Fransız münasebetlerini, Piyer Loti ve Klod Farer gibi ünlü Fransız yazarlarının Türkiye lehindeki yazıları da büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, zaman zaman bu yazarlara teşekkürlerini iletmiş ve Fransız basını Ankara'ya muhabirler göndererek Türk - Fransız yakınlaşmasına faydalı olmuştur.

---

[33] Norbert von Bischoff, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı). Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercümeler Kütüphanesi: 9, Ankara: 1936, s. 146.

Ankara Anlaşmasından sonra, Fransa, Türkiye'nin harbi kazanmasını büyük bir samimiyetle istemekte idi. Her ne kadar hâlâ İngiltere ile bir ittifak cephesinde beraber bulunuyor ise de, Fransa'nın menfaati, şüphesiz Türkiye'nin kazanmasında idi. 1922 Mart ayında Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Batının mütareke tekliflerini anlamak üzere Londra'ya gidişinde ve dönüşünde Paris'ten geçmiş ve Fransa'nın Türkiye'yi samimiyetle desteklediğine şahit olmuştur. Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Fransa'da yaptığı temasları bize şöyle anlattı:

«Paris'te Briand'ı köyünde ziyaret ettim. Beni öğle yemeğine alıkoydu. Ona Londra'ya gitmekte olduğumu söyleyerek İngiliz nazırları ile konuşurken nasıl bir tavır takınmam gerektiğini sordum. «Doğuda artık tek kuvvet olarak siz kaldınız» cevabını verdi. «İngiliz nazırları da acaba bunun farkında mıdırlar» diye sordum. «Onlar bunu benden daha iyi bilirler» şeklinde cevap vardi.»

«Londra Konferansından dönüşte Poincaré[33] beni kabul etti. Aramızda şu konuşma geçti:

— Alelâcele gidişinizin sebebi nedir?

— Fazla kalmakta bir fayda görmüyoruz.

— Mütâreke şartlarını mı beğenmediniz?

— Evet.

— Fakat unutuyorsunuz ki, vatanınız düşman işgali altındadır.

— Evet biliyorum, fakat çıkacaklardır.

— Ne zaman?

— Onu ben bilmem, Genel Kurmay bilir. Vatanımda tek düşman askeri kalmamalıdır. Mütâreke o vakit olur. Bugün elimizdeki şartları Büyük Millet Meclisi kabul etmez. Mustafa Kemal Paşa kabul etmek şöyle dursun, meyyal görünse, Meclis, onu Meclisin kapısı önünde asar.

— Meclise hürmetlerimi söyleyin. Mütâreke şartlarını da kabul etmeyin. Fransız hudutlarından çıkıncaya kadar bütün seyahat kolaylıklarınızın sağlanması için gerekli emri vereceğim.»[34]

---

[33] Bu tarihte, Fransa Başbakanı Poincaré idi.

[34] Yusuf Kemal Tengirşek ile 19.12.1959 günü yaptığımız görüşmenin notlarından.

D. TÜRKİYE İLE İTALYA

İtalya da, tıpkı İngiltere ve Fransa gibi, bir emperyalist devlet olarak yeni sömürgeler kazanmak ve büyümek istiyordu. Onu, Birinci Dünya Harbine sokan tek sebep, bu istekti. Henüz, birkaç yıl önce, 1911 de Trablusgarp ve Bingazi'yi Türklerden almıştı. Akdeniz memleketi olduğu için, menfaatlerini hesaplarken, birinci derecede Akdeniz çevresini düşünmek zorunda idi. Fakat, İngiltere ve Fransa'nın yanında güçsüz olduğunu da biliyordu.

Harp başladığı zaman, İtalya merkezî devletlerin dostu idi, fakat harbe girmemişti. İtilâf Devletleri, İtalya'yı kendi yanlarında harbe sokmak için, 28 Nisan 1915 de Londra'da yapılan gizli bir anlaşma ile tatmin edici menfaatler gösterdiler. Oniki adayı İtalya'ya bırakan ve Anadolu paylaşıldığı takdirde, İtalyan payının İngiltere, Fransa ve Rusya paylarından az olmıyacağını belirten bu anlaşmadan sonra İtalya da harbe girdi. Fakat, üç büyük devlet arasında, Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılmasına ait, başka gizli anlaşmalar vardı. Bu anlaşmaların hükümleri, politik zorunluklar sebebiyle 1916 Eylülünde İtalya'ya bildirildi. İşte bundan sonra, İtalyanların müttefikleriyle olan münasebetleri tatsız bir safhaya girmiştir. Çünkü, İtalya, kendi dışında kalan anlaşmalara göre, Anadolu'daki payının Fransız payından az olacağını öğrenmişti. Çekişmeler savaş sonuna kadar sürdü. Yalnız, 1917 Rus İhtilâli patlayıp, Rus ordusu Alman cephesinde tesirsiz kalmaya başlayınca, İngiltere ve Fransa, İtalya'ya daha çok muhtaç olduklarını gördüler. İtalya da işin farkında idi. Bu defa, pazarlıklar Rusya olmaksızın yeniden başladı ve İzmir bölgesi de İtalya'ya vaadedildi. Rusya'nın tasvibi şartına bağlanan bu anlaşma, Rusya'da Bolşevik rejimi kurulduktan sonra hükümsüz sayılacaktı. Fakat, paylaşma anlaşmalarının böylesine kaypak bir şekilde gelişmesi, Anadolu'nun asıl sahipleri yararına oluyordu. Çünkü, haksız menfaatler, ortakların arasını açıyordu. Nitekim, İtalya, önce kendisine vaad olunan İzmir'in Yunanistan'a verilmesinden ötürü müttefiklerine kızdı ve menfaati icabı Türklere

yaklaştı. Kaldı ki, İtalya çok ilgili bulunduğu Balkanlarda da (Yugoslavya ve Arnavutluk) tatmin edilmemişti. İtalya, yalnız kaldığını anlıyarak doğu komşulariyle olan münasebetlerini diplomatik yollarla düzenlemeye koyuldu. Hâlâ, Anadolu ve Balkanlar için hesaplarında ufak bir ümidi vardı ve Paris Barış Konferansında yalnızlığını gidermek maksadiyle Yunanistan ile 29 Temmuz 1919 da gizli bir anlaşma imzaladı. Nasıl olsa, İzmir'in Yunanlılara verilmesi bir olup bitti halinde gerçekleşmişti. Şimdi, Yunanistan'dan bazı tavizler koparmakta ve konferansta onun desteğini sağlamakta bir fayda umuyordu. Bu anlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren önemli hükümleri şöyledir:

— İtalya, Yunanistan'ın doğu ve batı Trakya üzerindeki isteklerini destekliyecektir.

— Yunanistan, Kuşadası - Aydır Nazilli çizgisi güneyinde kalan topraklar üzerindeki isteklerinden İtalya lehine vazgeçecektir. Bunun dışında, İtalya'nın Anadolu'daki isteklerini Yunanistan destekliyecektir.

— İtalya, Rodos hariç olmak üzere, Ege denizinde işgalinde bulundurduğu adaları Yunanistan'a bırakacaktır.

— İtalya, Anadolu'ya ait istekleri tatmin edilmediği takdirde bu anlaşmanın bütün noktaları üzerinde serbestçe hareket edecektir.

Bu anlaşmanın ömrü, ancak bir yıl sürdü İtalyan ordusu Arnavutlukta güç duruma düşerek oradan çekilmişti. Türkler, Anadolu'da işgallere karşı direniyorlardı. İtalya'nın iç durumu karışıktı. Nitti kabinesi, 20 Haziran 1920 de düşmüş, yerine Gioletti Hükûmeti geçmişti. Dışişleri Bakanlığına Kont Sforza getirilmişti. İtalya, 22 Temmuz 1920 tarihli bir nota ile söz konusu anlaşmayı tek taraflı olarak bozduğunu Yunanistan'a bildirdi.

İtalya'nın dış politikası, bundan sonra daha açık bir renk alacak, bir süre için emperyalist ve maceracı heveslerden sıyrılacaktı. Özellikle, Kont Sforza'nın dışişleri bakanı olması, Türkiye bakımından büyük bir kazançtı. Gerçi İngiltere, henüz Nitti kabinesi iktidarda iken bile İtalya'ya güvenemiyordu ve Türkiye ile yapılacak barış andlaşmasının uygulanmasına katılamıyacağını, hattâ uygulanamazsa memnun olacağını biliyordu. Fakat, Kont Sforza'nın dışişleri bakanlığına gelişi Lloyd George'un keyfini büsbütün kaçıracaktı.

Kont Sforza uzak görüşlü bir politikacı idi. 1921 yılında sömürgeciliğin geleceği hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmişti:

«Milletler artık uyanmaktadır. Tahmin ediyorum ki, yirmi sene sonra Afrikalılar hepimizi kapı dışarı edecekler.»[35]

Sforza, Mondros Mütârekesinden sonra İstanbul'da İtalyan Yüksek Komiseri olarak bulunmuştu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, 20 gün önce Türklere haber vermişti.[36] Sforza, Mustafa Kemal Paşa ile de ilgilenmişti. İtalyan Yüksek Komiserliği, bir gün Mustafa Kemal Paşa'nın müracaatı üzerine evinin aranılmasını önlemiş ve ertesi gün evinin kimse tarafından tecavüze uğramıyacağına dair kendisine bir belge göndermiştir. Araya giren bazı kimselerin aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa bir İtalyan iş adamının bürosuna giderek görüşmüştür. Gerek Mustafa Kemal Paşanın hatıralarından[37] gerekse Kont Sforza'nın yazdıklarından[38] anlıyoruz ki, İstanbul'daki İtalyan siyasî çevreleri, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde, Yunanlılara karşı yapılacak bir Türk ayaklanmasının şefini bulmuşlar ve kendisini korumak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ise, bir dayanak aradığı yabancı çevreler arasında İtalyanları da yoklamış, onlardan bir şeyler ummuştur.

Türkiye'deki İtalyan işgali, her yerde yumuşak olmuş, Türkler hoş tutulmaya ve kazanılmaya çalışılmıştır. Şüphesiz, böyle hareket etmekle hem Anadolu'daki iktisadî çıkarlarını muhafaza etmeyi, hem de Türklerin Yunanlılara karşı mücadelelerini kolaylaştırmayı düşünüyorlardı. Gerçekten, İtalyan işgal bölgesinde, Kuvayi Milliye, kolaylıkla teşkilâtlanabilmiş, İtalyanlardan teşvik ve yardım görmüştür.

İtalyanların, kendi işgal bölgeleri içinde Türk halkına karşı davranışları özetle şu esaslara dayanmakta idi:

Yunan ve İngiliz düşmanlığı telkin etmek. İtalya'nın Türklere dost olduğuna herkesi inandırmak.

Köylülere iyi muamele etmek.

Alış - veriş yaparken fazla para vermek.

Dispanserler açarak hastalara parasız bakmak.

Çocuklara şefkatli davranmak, çikolata ve hediyeler vermek.

Yunan işgal bölgesinden gelen göçmenlere, muhtaç halka yardım etmek (çadır, battaniye, yiyecek vererek).

---

[35] Galip Kemalî Söylemezoğlu, Hariciye Hizmetinde 30 Sene - IV. cildin son kısmı. - İstanbul: s. 30.

[36] Galip Kemalî Söylemezoğlu, aynı eser, s. 31.

[37] Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Bana Anlattıkları s. 101.

[38] Kont Sforza, Les Batissenrs de L'europe Moderne, s. 358 (Bk: Hikmet Bayur, Atatürk, Ankara 1963, s. 260).

Çiftçilere ve tüccarlara kredi vermek (Bunun için Banko di Roma şubeler açmıştır).

Posta teşkilâtı yapmak.

Okul açmak.

Gençler arasından ücretli askerler toplamak.

Türk hükûmet memurlarına, subay ve kumandanlara, çay, kahve, şeker, kaşar peyniri gibi sıkıntısı çekilen yiyecek maddeleri ikram etmek.

Bozuk yolları yapmak, camileri tamir ettirmek.

İtalyanlar, Türklerle dalma iyi geçinmeye, sevgi ve güvenlerini kazanmaya çalışmışlar ve bir İtalyan askeri öldürüldüğü zaman bile hâdise çıkarmaktan çekinmişlerdir.

İtalya, müttefikler arası siyasî faaliyette, barış konferansında Türkiye'yi açıkça desteklemiştir. Kont Sforza'nın 10 Ocak 1921 de Roma'da görüştüğü Yunan başbakanına söylediği aşağıdaki sözler, bunun canlı bir örneğidir:

«Yunanistan'ın iddialarından büyük ölçüde vazgeçmesi gerekir. Çünkü, büyük devletlerden hiçbirisi Türkiye'ye barışı kabul ettirecek bir iktidarda değildir.»

Londra Konferansına İstanbul hükûmeti vasıtasiyle dâvet edilen Ankara hükûmetinin, doğrudan doğruya dâvetini İtlya sağlamıştır. Londra'da Kont Sforza ile Büyük Millet Meclisi Hükûmeti hariciye vekili Bekir Sami Bey arasında bir anlaşma da yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu anlaşmayı kabul etmemiş ise de, İtalya'nın Türkiye'ye karşı niyeti ve Anadolu'daki iddialarının âzamî ölçüsü bu anlaşma ile anlaşılmış oluyordu.

İtalya'yı, Türkiye'ye karşı yumuşak bir politika gütmeye ve nihayet sömürgeci heveslerden vazgeçirerek Anadolu'dan çekilmeye sevkeden sebep, yalnız siyasî akımlar (Komünizm ve Faşizm gibi) İtalya'nın bütün huzurunu kaçırmış bulunuyordu. Hükûmet etmek imkânsız hale gelmişti. Millî Mücadele devresi içinde İtalya'da iki genel seçim yapılmış ve dört hükûmet değişmiştir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, iç istikrar sağlanmadıkça, İtalya'nın güçlü bir dış politika gütmesi mümkün değildir. Bu gerçeklerden ayrı olarak, Kont Sforza gibi ileriyi gören politikacılar, İtalya'yı yeni bir bâdireden kurtarmaya dikkat etmişler ve bu arada Anadolu'daki askerlerini çekmesini bilmişlerdir

E. TÜRKİYE İLE AMERİKA

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında siyasî ilişkiler, aslında İkinci Dünya Harbinden sonra başlamıştır. Bundan öncesi için Türk - Amerikan siyasî ilişkilerinden söz etmek pek mümkün değildir. Yalnız, Birinci Dünya Harbine katılmakla ilk defa eski politika ilkelerini aşarak dünya meselelerine karışan Amerika'nın, bu devrede siyasî bakımdan Türkiye'yi etkilediği de bir vâkıadır. Özellikle Başkan Wilson'un dünya barışı için ortaya attığı prensipler ve Mütâreke (Mondros) sonu Türkiyesinde Amerikaya bağlanan umutlar, Türkiye ile Amerika arasında bazı siyasî ilişkilere yol açacak nitelikte görünmüştür. Bu bakımdan, Millî Mücadelenin ilk yıllarında Amerika'nın Türkiye hakkında yaptırdığı incelemeleri, Türkler ile temaslarını ve bütün bu olayların Türkiye'yi hangi yönlerden etkilediğini gözden geçireceğiz.

Bilindiği üzere Amerika, Başkan Monroe'nin doktrini uyarınca Birinci Dünya Harbine kadar geçen yüz yıllık devrede «**yalnızlık**» politikası gütmüş, dünya meselelerine karışmamış ve Avrupa devletlerinin Amerika kıtasına karışmalarını da önlemiştir. Bu süre içinde, ancak kendi kıtasında gelişip kuvvetlenmeye ve Uzakdoğu'da, Pasifik'te toprak edinerek emperyalist bir yayılmaya önem vermiştir. Bunun dışında ekonomik çıkarları için Avrupa memleketleri ile ve bu arada Türkiye ile bir takım siyasî ilişkiler kurmaktan da geri kalmamıştı. Bundan dolayıdır ki 1830 yılında başlayan Türk - Amerikan ilişkileri, sömürgeci Avrupa devletlerinin Osmanlı devleti ile kurdukları ekonomik ilişkiden farklı olmamıştı. Türkiye ile Amerika arasında yapılan ilk ticaret anlaşmasının birinci maddesine göre Amerikan tüccarlarına ve ticaret gemilerine «**en ziyade müsaadeye mazhar devlet**» kaydından ve 4. maddeye göre de Osmanlı ülkelerinde bulunan Amerikan vatandaşlarına kapitülâsyon imtiyazlarından faydalanma hakkı tanınmıştı.

Bu devrede, Amerika, ayrıca Osmanlı ülkelerinde yoğun bir kültür faaliyetine de girişmişti. Bir çok yerlerde Amerikan Misyonerlerince yönetilen kültür kurumları kurulmuştur: İstanbul'da

«Robert College» (1866), «Amerikan Kız Koleji» (1890), Lübnan'da «Beyrut Koleji» ile İzmir, Samsun, Merzifon, Kayseri ve Mersin'de açılan Amerikan okulları gibi...

Gerek ticaret, gerek kültür alanında kurulan bu ilk ilişkiler, başındanberi normal bir düzen içinde yürümemiştir. İki devlet arasında devamlı anlaşmazlıklara ve çekişmelere yol açan ticaret anlaşmaları ve kültür kurumları, Amerika için vazgeçilmez menfaatler olarak kabul edilmekte idi.[39]

1917 Nisan ayında İtilâf Devletleri yanında harbe katılmak zorunda kalan Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye harp ilân etmemiş, yalnız ilişkilerini kesmekle yetinmişti. Amerika'nın siyasî bakımından Türkiye ile ilgilenmesi işte bundan sonra başlar. Amerika'nın 1918-1920 yıllarında Türkiye hakkındaki görüşü kesin ve açık değildir. Dünya meselelerine ilk defa karıştığı için bu konudaki bilgisizliği ve tecrübesizliği sebebi ile, Türkiye meselelerine de yabancı idi. Dünya polikasına yeni yeni akıl erdirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletlerinin, bu devrede, Türkiye hakkındaki düşünceleri aşağıda görüleceği üzere birbirini tutmıyan değişik şekiller arzetmektedir:

1. Başkan Wilson'un görüşü : Ülkücü bir barışsever olarak tanınan Wilson, Avrupa kıtasındaki çatışmaları önlemek için gerek harpten önce, gerekse harb başladıktan sonra bir takım gayretler sarfetmişti. Başkan Wilson Almanya'nın tahrikleri üzerine harbe katılmak zorunda kaldığı halde, barışseverliğinden birşey kaybetmemişti. 8 Ocak 1918 tarihinde ileri sürdüğü 14 maddelik barış programından başka 11 Şubat 1918 de Amerika kongresinde, 4 Temmuz 1918 de Washington'un mezarı başında 27 Eylül 1918 de New-York'da Metropolitan - Opera'da söylediği nutuklarla, dünyaya yeni ve âdil bir düzen vâdetmekteydi. Barış programının Osmanlı İmparatorluğunu ilgilendiren 12. maddesi uygulandığı takdirde, İmparatorluğun Türk olan kısımlarına dokunulmıyacak, fakat Türk boyunduruğuna bağlı bulunan diğer milletlerin kesin güvenlik içinde varlıklarını korumak ve inkişaflarını sağlamak imkânları kefâlet altına alınacaktı. Ayrıca, bütün

---

[39] Bu durum, Cumhuriyet devrinde de değişmemiş, iki memleket arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Harbi'ne kadar zaman zaman çekişmeli ve genellikle zayıf bir şekilde devam etmiştir. Lozan'dan sonra bile Amerika, Türkiye'deki çıkarlarından vazgeçmek istememiş ve kapitülasyonların kaldırılmasına karşı büyük tepki göstermiştir.

milletlerin ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmeleri şart koşuluyordu.

Türklerin **«Misak-ı Millî»** ile formüle ettikleri istekleri bu görüşe tamamen uygun olduğu halde, Wilson, Paris Barış Konferansı'nda çeşitli etkiler altında kalarak kendi prensiplerinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Wilson'u böyle bir çelişmeye düşüren sebeplerin başında, konferansa Lloyd George'un hâkim olması, Venizelos'un kurnazlığı ve daha önemlisi, kendisini **«Cemiyeti Akvam»** çalışmalarına kaptırması gelir. Amerika Birleşik Devletlerinin Paris Konferansındaki tam yetkili murahhası ve Başkanın en yakın adamı olan Albay Hause, Wilson'un **«Cemiyeti Akvam»** tutkusunu hatıralarında şöyle belirtiyor:

«Cemiyeti Akvam Misakını bir sonuca erdirmek derdi, Başkan'ın günlerini belirli biçimde işgal etmiyor idiyse de, bütün akıl ve vücut kudretini inhisar altına almakta idi. Wilson, cemiyet ile ilgili meselelerle o kadar uğraşıyordu ki, öbür meseleler onun için ikinci derecede önem taşıyordu.»[40]

Yine Albay Hause'un yazdığına göre, Barış Konferansı'ndaki Avrupalılar, Wilson'un **«Cemiyeti Akvam»** meselelerine karşı duyduğu zaafın farkında idiler ve bu yüzden ona karşı koymalarında da bundan faydalanıyorlardı. Wilson da daha önemli saydığı amacına ulaşma hesapları arasında farkında olmadan, İngiltere ve Fransızlara karşı kendi prensiplerini feda etmişti.

2. Amerikan Dışişleri Bakanlığının Görüşü: Amerikan Dışişleri Bakanlığı uzmanları tarafından 1919 yılı başında hazırlanıp Paris'te bulunan Başkan Wilson'a verilen bir muhtırada, Türkiye'nin taksimi tavsiye edilmekteydi. Tavsiye olunan plâna göre:

a) Trakya'da Midye-Enez çizgisinden Sakarya nehrine kadar olan ve Boğazları da içine alan bölgede **«Cemiyeti Akvam Misakı»** hükümlerine göre, milletlerarası statüye bağlı bir devlet kurulmalıdır.[41]

b) Doğu Anadolu'da, büyük bir devletin himâyesi altında bir Ermeni devleti kurulmalıdır.

c) Orta Anadolu'da bağımsız bir Türkiye devletinin yaşamasına imkân bırakılmalıdır.

---

[40] Hikmet Bayur, Atatürk, Hayatı ve Eserleri. - Ankara: 1963. s. 318.

[41] Kurulması düşünülen bu devlet o devrin siyasî literatüründe **«İstanbul Devleti»** diye anılmıştır.

3. King-Crane Komisyonu'nun Görüşü : 1919 yılının yaz aylarında, Amerika'nın Yakındoğu yüksek mümessili Charles R. Crane'in dahil bulunduğu bir komisyon (King-Crane Komisyonu) Anadolu, Suriye ve Filistin'de bir inceleme gezisi yaptıktan sonra, Boğazlar bölgesinde kurulması düşünülen devlet ile Ermenistan da dahil olmak üzere, bütün Türkiye'nin Amerikan mandası altına alınması görüşünü tavsiye etmiştir.

4. Harbord Heyetinin Görüşü : 1919 sonbaharında kalabalık bir heyet ile Anadolu'yu ve Ermenistan'ı dolaşarak Ermeni ve Türk meselelerini inceliyen General Harbord, raporunda aşağı yukarı King-Crane Komisyonu'nun görüşüne katılmıştır. Harbord'a göre, Arap memleketleri hariç olmak üzere, bütün Türkiye ve Ermenistan için bir tek devletin mandası gereklidir. Bu manda 5 yıllık olmalı, diğer büyük devletler hiçbir işe karışmamalı, hattâ iktisadî ve malî müktesep haklar bile ortadan kaldırılmalı ve bütün amaç Anadolu'nun gelişmesini sağlamaktan ibaret olmalıdır. Fakat aşağıda görüleceği üzere General Harbord'un raporunda, aynı zamanda manda aleyhinde birçok deliller de ileri sürülmekte idi[42].

Görülüyor ki, Millî Mücadele başında Türk - Amerikan siyasî ilişkisi, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile olan ilişkilerine, bir noktada benzememektedir. Bu emperyalist devletler, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli ülkelerinde ve Anadolu toprakları üzerinde bir takım menfaatler sağlamak amacında idiler. Harp öncesinde ve harp içinde Osmanlı İmparatorluğunun bölüşülmesi ile ilgili anlaşmalar yapmışlardı. Başkan Wilson, başlangıçta bu anlaşmaları tanımak istemediği gibi, Amerika'nın Ortadoğu'da bir toprak isteği de yoktu. Amerika, yalnız bu bölgedeki din ve kültür kurumlarını muhafaza etmek, Boğazlardan serbest geçişi sağlamak ve ticarî menfaatlerini korumak istiyordu. Fakat, Paris'te Barış Konferansı çalışmaları başlayınca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Wilson, barış prensiplerini bir kenara itmek zorunda kalmıştı. Konferans çalışmalarında, başta Lloyd George olmak üzere Avrupa'nın kurt politikacıları, Amerika'ya da Ortadoğu'da bir sorumluluk yüklemek gayretine düşmüşlerdi. Manda meselesi işte bu vesile ile önce Paris'te, sonra sırasiyle İstan-

---

[42] Prof. Dr. Suphi Nuri İleri, Siyasî Tarih. - Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi yayınlarından, No. 25. - İstanbul: 1941, s. 385.

bul'da, Sivas'ta ve Washington'da konuşma ve tartışma konusu olmuştur.

Bu kitabın birinci cildinde, Türk aydınları arasında ve Sivas Kongresi'nde, manda meselesi üzerinde yapılan tartışmaları nakletmiştik.[43] Burada konuyu biraz daha açacağız.

Emperyalist Avrupa devletlerine karşı Türkiye'de duyulan çekingenlik, Milliyetçi Türk aydınlarına, Türkiye'ye zararı dokunmıyacak başka bir büyük devletten yardım sağlamayı telkin ediyordu. Bu bakımdan o sırada antiemperyalist bir kişilikte görünen Sovyetler Rusyası ve Amerika üzerinde durulmuştur. Milliyetçi Türklerin Amerikaya karşı büyük eğilim göstermeleri şu sebeplerden ileri gelmekteydi:

1. Başkan Wilson'un harp sonunda ortaya attığı âdil barış formülleri ve nutukları, harpten ve batmaktan kurtuluş için bir yol arıyan Türk aydınlarında, Amerika'ya karşı büyük bir hayranlık ve umut yaratmıştı.

2. Yalnız Uzakdoğu ve Pasifik'te toprak edinmiş bulunan Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'da herhangi bir toprak isteğinde bulunmadığı için, tehlikesiz görünmekteydi.

3. Amerika Birleşik Devletlerinin Uzakdoğu'daki müstemlekelerinde yerli halka karşı davranışları ve sömürgeci tutumları, Avrupalılarınkine benzemediğinden, Amerika, hayırsever ve dolayısiyle zararsız kabul edilmekte idi. Mustafa Kemal Paşa bile bu kanaatte idi. Nitekim 17 Temmuz 1921 günü Ünited Telegraph muhabirine verdiği bir demeçte şöyle diyordu :

«Türkiye halkı Amerika'yı hayırhah ve insaniyetperver ve müdafi-i hürriyet vasıfları ile tanır. Memleketimiz içinde deruhte ettiğimiz medeni ve umranperverâne mesâide Amerika menbalarından âzamî surette istifade etmeyi temenni ederiz. İngiltere'ye gelince, milletimiz bu devletin istilâcı emellerinden tevahhüç etmektedir.»[44]

4. Amerika'nın zenginliği ve harp içinde göze çarpan büyük gücü, fakir Türkiye'den alacak bir şeyi olmadığı, fakat verecek çok şeyi bulunduğu inancını yaratmıştı. Mütareke devri İs-

---

[43] Bak: s. 283 - 287.

[44] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. - Ankara: 1954, cilt III, s. 18.

tanbul'unda faaliyet gösteren Amerikan çevrelerinden bazı kimselerin şahsî propagandaları da böyle bir inancın doğmasını ayrıca teşvik etmekte idi.

Fakat, manda kavramı üzerinde kimsenin kesin bir fikri yoktu. Manda tartışmaları vesilesi ile yazılan mektuplardan ve yapılan konuşmalardan anlaşılan bu gerçeği o devrin Sivas valisi Reşit Paşa, daha çok açıklığa kavuşturmakta ve şöyle demektedir:

«Bu kelimenin vazıh olmak şartı ile nasıl bir mâna ifade ettiği bugün bile (şu satırların yazıldığı tarihte ki, 12 yıl olmuştur), anlaşılmamıştır. Evvelce fransızca bilenlerimiz Mandat'yı vâlilik mânasına kullanırlardı, halkımız da mandat de poste tâbirini, tüccar takımı ise mandat telegraphique sözünü bilirlerdi. Lâkin hukuku düvel âlimlerimiz dahi, devlet şekilleri arasında bir mandat tarzı bulunduğunu duymuş ve öğrenmiş değillerdi. Onlarca ve herkesçe devlet ya müstakil, ya mahmi olurdu. Eski devirlerde mahmiliğin bir çeşidi daha vardı ki, ona proctorat deniliyordu.»[45]

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbord da, Türklerin manda hakkında doğru dürüst bir şey bilmediklerinin farkına varmış ve raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine anlattıklarından bahsederken **«Hülâsa olarak maksat, Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihen Amerika Devleti'nin müzahereti altında muhafaza etmek olduğunu söyledi. Topladıkları kongrede verdikleri karar Cumhurreisimize telgrafla bildirilmiş ve Senato tarafından buraya bir tahkik heyeti gönderilmesi rica edilmiştir. Lâkin, onların manda hakkındaki fikirleri bizimki gibi değildir, onlar bunu yalnız bir büyük kardeşin nasihati veya yardımı gibi düşünüyorlar. İç idareye veya dış münasebetlere hiç müdahale etmemek üzere hafif bir ağabeylik hâkimiyetini tanımak istiyorlar.»**[46]

General Harbord, manda konusundaki Türk görüşünü farkettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylemiştir:

«Kendi mevkiini bilen hiçbir devletin, eline tam selâhiyet

---

[45] Reşit Paşanın Hatıraları. - İstanbul: 1940, s. 129.

[46] Rauf Orbay'ın Hatıraları (Yakın Tarihimiz Dergisi - İstanbul: 1962, cilt III, s. 179).

ve hâkimiyet almadan, iç ve dış idarelerini düzeltmek ve yürütmek sorumluluğunu kabul edemez.»[47]

Raporun oldukça tarafsız bir şekilde hazırlandığını ve meselelerin vukufla teşhis edildiğini görmekteyiz. General Harbord raporun sonunda şöyle demektedir:

«... hülâsa, anlaşılıyor ki, Türkiye meselesini halletmek için millî hareketçileri hesaba katmak lâzım geliyor.»

Başkan Wilson, dünyaya yeni bir düzen vermek ve dünya liderliğini Amerika'ya kazandırmak için bunca büyük gayretlerle çalıştıktan sonra, kendi memleketinde büyük yenilgiye uğradı. Çünkü, Amerikan kamu oyu ve senatonun çoğunluğu, Başkan Wilson gibi düşünmüyorlardı. Onlara göre Wilson, geleneksel **«Monroe doktrini»** nden ayrılmıştı. Bu sebeple **«Cemiyeti Akvam Misakı»** da, **«Versailles Andlaşması»** da Senato tarafından reddedildi. Tabiî bu arada, **«Türkiye ve Ermenistan Mandası»** çok tâlî derecede kalıyordu. 1920 Kasımında, Demokrat Parti, Cumhuriyetçi Parti tarafından on milyon oy farkı ile yenilgiye uğratılarak Wilson'un Başkanlığı sona ermiş oldu. Ve Amerika Birleşik Devletleri tekrar yalnızlık politikasına döndü. Bu suretle Millî Mücadele devrine ait Türk - Amerikan ilişkisi de Lozan Konferansı'na kadar kesilmiş oluyordu.

---

[47] Rauf Orbay'ın Hatıraları (Yakın Tarihimiz Dergisi. - İstanbul: 1962, cilt III, s. 179.

İKİNCİ BÖLÜM

1. BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Birinci Dünya Harbinin galip devletleri tarafından Anadolu'da Yunanistan'a vaadedilen ve sonra Sèvres Andlaşmasiyle sınırları çizilen toprak, daha önce de belirttiğimiz üzere, Batı Anadolu'da küçük bir bölgeden ibarettir. Bu bölgeyi, Yunanlılar, 1919 Haziranı sonuna kadar işgal etmiş bulunuyorlardı. Fakat, Türk - Yunan Harbinin önemli muharebeleri bu bölgenin çok ötelerinde, Orta Anadolu'da cereyan etmiştir. Yunan Ordusunu, İzmir'den 400-500 Km. uzaklarda dövüşmeye zorlayan iki sebep vardı: biri politik, diğeri askerî. Politik sebep, Venizelos'un Avrupa'dan Atina'ya yazdığı telgraflarda gördüğümüz gibi, Yunanistan'a verilen bölgeyi Edremit sahillerine kadar genişletmek ve belki Boğazların nezaretini elde etmek, kısaca Türkiye'de büyük devletlerinkine eş bir bölgeye sahip olmak isteği idi. Barış şartlarını Yunanistan lehine, bu şekilde değiştirebilmek için Venizelos, Yunan ordusunu büyük devletlerin hizmetine verdi. Bu hizmet, Türk millî kuvvetlerini ezerek, Türkiye'yi barış şartlarını kabule mecbur bırakmaktı. Diğer taraftan askerliğin gerekleri de bu politik durumu desteklemekteydi. İzmir'in Yunanlılara verilmesi, Anadolu'da bir millî hareketin doğmasına sebep olmuştu. Millî hareket gittikçe kuvvetleniyor ve Yunan Ordusunu işgal ettiği bölgede rahat bırakmıyordu. Millî kuvvetleri ezip dağıtmadan, Yunanlıların Batı Anadolu topraklarına yerleşmeleri mümkün değildi.

İşte, 22 Haziran 1920 de başlayıp bir buçuk ayda Bursa - Uşak çizgisine kadar varan ilk büyük Yunan taarruzu bu sebeple yapılmıştı.

Venizelos iktidarda kalabilseydi, yeniden taarruza girişebilir miydi? Bu soruya iki türlü cevap vermek mümkündür. Önce, Yunan menfaatlerinin ve gücünün Anadolu'nun daha derinliklerine sarkmaya elvermediğini gözönünde tutmak gerektir. Venizelos,

bunu anlıyacak kadar zeki ve tecrübeli bir devlet adamı idi. 1920 yaz taarruzu, ne askerlik, ne de politik bakımdan hedefine ulaşamamıştı. Gerçi Türk kuvvetleri iyice hırpalanmış, bozulmuş ve Türkler büyük bir toprak kaybetmişlerdi. Fakat millî kuvvetler yok edilememişti. Yunan Ordusu, taarruzun çok elverişli ve başarılı şekilde gelişmesine ve mevsimin uygun olmasına rağmen Bursa - Uşak çizgisinde durmuş ve kalmıştı. Taarruzun devamına cesaret edemiyen Venizelos'un, iktidarda kalsa idi, 1921 yazında yeni bir teşebbüse girişeceğine, bu sebeplerle ihtimal verilemez. Nitekim, Venizelos, Kıral idaresinin Paris maslahatgüzarına yazdığı 30 Ocak 1921 günlü özel ve gizli bir mektupta; kendisi hükûmet başında olarak böyle bir durum karşısında bulunsaydı hemen Anadolu'daki işgal sahasını, yalnız Yunanistan'a verilmiş bölgeye mahsus kılıp diğer yerleri boşaltacağını ifade etmiştir (*). Ancak, günden güne gelişen ve vatanını savunmak durumunda olan bir düşmanın karşısında durup, beklemek de mümkün değildi. Bu durum, Yunan çıkmazını göstermektedir.

1920 yılı sonlarında iktidara gelen Kıral Konstantin, kendisini ve Yunanistan'ı bu çıkmazda buldu. Askerlikten anlayan ve hattâ birçok çevrelerce iyi bir kumandan olarak da kabul edilen Kıral, Türk - Yunan Harbine bu çıkmaz içinde yeni bir hava getirdi. Yönetimi ele almasının üzerinden henüz bir ay geçmeden, kış ortasında, Yunan ordusunun küçük çapta bir taarruza girişmesi teklifine «evet» dedi. Böylece Türk - Yunan Harbinin ikinci safhası başlamış oluyordu.

Kıral Konstantin'i de politik ve askerlik gerekleri zorlamıştı. Askerlik gereği aynı olmasına rağmen, Venizelos'u 1920 yaz taarruzuna sürükleyen politik sebeple, kıralı 1921 kış taarruzuna götüren politik sebep aynı değildi. Hattâ ilk İnönü muharebesi, Türk kuvvetlerini dağıtmak gibi geniş bir askerî hedef de gütmüyordu.

YUNANLILAR NEDEN TAARRUZA GEÇTİLER?

Birinci İnönü muharebesine sebep olan Yunan ileri hareketini, askerî incelemeler de dahil olmak üzere bütün yayınlar: Çerkez Ethem'in takındığı isyankâr tutuma bağlamaktadırlar. «Nutuk»da ve resmî kaynaklarda da durum böyle gösterilmiş-

(*) Yusuf Hikmet Bayur, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti. - İstanbul: 1934, s. 73.

tir. Hattâ, bazı yazarlar, Türk Ordusunun Ethem ile çatışmış olmasından faydalanmak üzere Yunanlıların taarruza geçtiklerini isbat etmek için bir takım zoraki açıklamalara sapmışlardır. Bu arada Yunanlılarla Ethem'in anlaşmış olarak aynı zamanda harekete geçtikleri iddiası bile ileri sürülmektedir. Bunlar, tamamen yanlıştır. Olayın cereyan ettiği sırada, karşı tarafın ne maksatla, ne yapmak istediğini kesinlikle bilmek mümkün olamıyacağından, ancak tahmin edilebilir. Biraz da, Ethem'e karşı girişilen hareketi haklı göstermek amaciyle, o gün yapılan tahmindeki yanlışlık, bir gerçekmiş gibi bugüne kadar sürüp gelmiştir.

«Ethem Olayı»nı Yunanlılar, şüphesiz biliyorlardı. Uşak'taki Yunan Kolordusu Kumandanlığı ile Ethem'in temas kurduğu da bilinmektedir. Fakat, Yunanlılar taarruza daha önceden karar vermişlerdi. Ve sebebi şu idi:

Kıral Konstantin için, Yunan dâvasını ve Venizelos'u destekleyen Lloyd George ile Clemanceau'nun teveccühünü ve desteğini kazanmaktan başka çıkar yol yoktu. Bu yol ise, Türklere karşı harbi devam ettirmek ve bunda en az Venizelos kadar azimli davranmaktan ibaretti. Öte yandan, büyük Yunanistan dâvasına inanmış olan Venizelistlere de hoş görünmek zorunluğu, kıralı aynı yola itiyordu. Uzun zamandır, tahtından uzakta, sürgün hayatı yaşayan Konstantin, taraftarları 14 Kasım 1920 seçimlerini kazanınca, iktidara büyük bir hırsla sarıldı. İtilâf Devletleri, 3 ve 8 Aralık 1920 tarihli notalariyle, kıralın Atina'ya girmesini önlemek istemişler ve aksi takdirde Batı Anadolu'da Yunanistan'a verilen mandanın geri alınacağını, her türlü malî yardımın kesileceğini ve Doğuda hareket serbestliğini ele alacaklarını bildirmişlerdi. Yeni hükûmet ve kıral, bu tehdide aldırmadılar. Fakat iktidarda kalmak için de birşeyler yapmak gerekiyordu.

Yunanistan'ın Anadolu ordusu kurmay başkan yardımcısı General Sarıyanis, bu taarruz hakkında şöyle demektedir:

«1920 seçiminden sonra İzmir'deki kumandanlığa getirilen General Papulas, Atina'ya bir seyahat yaparak hükûmetle temas etti. Bu seyahatten dönüşünde, o zamanki başbakan Rallis tarafından, hükûmetin Venizelos siyasetini takip eylediğini İngiltere'ye isbât için Anadolu'da bir taarruz hareketi yapılması lüzumunun kendisine tebliğ edilmiş bulunduğunu bize bildirdi.»[1]

[1] Eleftironolma gazetesinin 5 Şubat 1930 tarihli sayısında çıkan yazısından, (Bak: Sv. Yzb. Ahmet, Birinci İnönü Muharebesinin İçyüzü. - Genel Kurmay yayını. - Ankara: 1930, s. 13-20).

Aynı konuda General Papulas da şunları yazıyor:

«Kıralın Yunanistan'a dönüşü sebebiyle yapılacak karşılama merasiminde ordu temsilcisi olarak bulunmak üzere Atina'ya gitmiştim. Merasimden iki gün sonra başbakana şu teklifi yaptım: Düşmanın teşkilât ve harp kabiliyeti hakkında ordu tarafından toplanan ve büyük bir kısmı müphem olan bilgiler dolayısiyle bu bilgilerin doğruluk derecesini tahkik etmek üzere bir keşif taarruzu yapılması lüzumludur. Tarruz sonunda, karşımızda düşmanın yalnız gayrı muntazam kuvvetleri bulunduğu anlaşılırsa, silâh altındaki kuvvetlerimizi[2] azaltmak da mümkün olur.»[3]

Yunan harp karargâhında taarruz meselesi görüşülürken, bu konuda ne düşündüğü sorulan Sarıyanis, işgal bölgesini genişleteceğini, halbuki işgal edilmiş olan bölgenin savunulması için eldeki askerin ancak yettiğini söylemiş ve bunun üzerine bir keşif taarruzu yapılmasına karar verilmiştir.

Anadolu felâketinin sorumluluğu, Yunanistan'da yıllarca tartışıldığı için herkes bir başkasını itham veya kendisini savunmak durumuna düşmüştür. Bu bakımdan, Yunan kaynaklarında rastlanılan her bilgiyi doğru kabul etmek mümkün değildir. Burada da, taarruz teklifini hükûmete Papulas mı yaptı, yoksa Sarıyanis'in dediği gibi hükûmet Papulas'a talimat mı verdi, kesinlikle bilmiyoruz. Taarruzun keşif mahiyetinde küçük tutulması fikri de, ya Papulas'a veya Sarıyanis'e aittir. Fakat, bizim için bu ayrıntılar önemli değildir. Önemli olan ve kesin bir şekilde anladığımız husus şudur ki, yeni iktidarın Venizelos'un siyasetini güttüğünü İtilâf Devletlerine göstermek ve bu vesileyle Türk kuvvetleri hakkında keşifte bulunmak, bu taaruzun tek sebebidir. Yine açıkça belli olmaktadır ki, bu Yunan taarruzunun keşiften öte bir hedefi yoktur.

Yunan taarruzunun «Ethem Olayı» ile doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmadığı ve mahdut hedefli bir hareket olduğu aşağıdaki gerçeklerle daha çok açıklığa kavuşmaktadır:

1 — Ethem'e karşı hareket 29 Aralık 1920 tarihinde başlamıştır. Ethem'in bu tarihten önce Yunanlılarla bir teması olduğu

---

[2] Yunanistan'ın o tarihte silâh altındaki bütün kuvveti 170 bin kişi ve 14 tümenden ibaretti Anadolu'da 4073 subay, 105.270 er, 243 top vardı. Geri kalan 65 bin kişi Yunanistan'da bulunuyordu.

[3] General Papulas'ın Hâtıratı. - s. 33 (Bu hâtıralar, Elefteros Tipos gazetesinde 2 Ekim 1924 tarihinden itibaren yayınlanmıştır.)

tesbit edilmiş değildir. Yunanlıların, taarruza 21 Aralıkta karar verdikleri, General Papulas'ın ve Sarıyanis'in beyanlarından anlaşılmaktadır. Olaylar da ayrıca bu hususu doğrulamaktadır. Nitekim, Bursa cephesindeki Türk Tümeninin (24. Tümen) aldığı 1, 2 ve 3 Ocak 1921 tarihli keşif raporları, Bursa bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin taarruz hazırlıkları yaptığını ve Bursa'ya yeni kuvvetlerin geldiğini tesbit etmektedir.[4] Bir taarruz hazırlığının 2 gün önceki olaylara bağlanması mümkün değildir.

2 — Birinci İnönü Muharebesini Yunanlılar yenilgi veya başarısız bir hareket olarak kabul etmiyorlar. Bunun için, taarruza bir bahâne aradıkları yok. Böyle de olmasa, «Ethem Olayı» ile bu taarruzun bir ilişiği bulunsaydı, bundan bahsetmemekte veya gizlemekte ne gibi bir fayda umabilirler?

3 — İnönü mevzilerine yapılan taarruza, Bursa ve İzmit bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin hepsi değil, ancak bir kısmı katılmıştır. Kesin bir sonuç alınmak istense idi Ethem ile ilişiği olsun veya olmasın, bütün kuvvetlerini harekete geçirmeleri gerekirdi.

4 — Uşak'taki Yunan Kolordusu, bu harekete ancak bir gösteriş olarak katılmış ve biraz ilerledikten sonra durmuştur. Ethem'in temas kurduğu bu kolordu, 30-40 km. kuzeyinde bulunan Ethem'e yardım edecek yerde[5] yalnız doğu ve güneydoğu yönünde harekete geçmiştir.

5 — Türk kuvvetleri İnönü mevzilerini terkedip geri çekildikleri halde Yunanlılar ertesi sabah taarruza devam etmiyerek, geldikleri yere, geri çekilmişlerdir.

İNÖNÜ SAVUNMA HATTI

1921 yılının 9 ve 10 Ocak günlerinde ve aynı yılın 31 Mart'ında Türk - Yunan kuvvetleri arasında cereyan eden muharebelerin İnönü bölgesinde yapılması bir tesadüf değildir. İnönü muharebelerinin zamanını Yunanlılar, fakat muharebe alanını Türkler seçmişlerdir. Türk ordusunun savunma plânına göre, Bursa ve Kocaeli yönünden gelecek bir düşman taarruzu İnönü'de karşılanacaktı. İnönü savunma hattı, Yunanlıların 1920 yaz taarru-

[4] Binbaşı Kâzım Aras, İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât, 102 sayılı Askerî Mecmua ekl. - 1936, s. 77 - 79.

[5] Ethem'e, Uşak'taki I. Yunan Kolordusunun daha sonra zayıf bir yardımda bulunduğunu bir Fransız asker yazarı (Albay Bujac) ifade etmekte, fakat bu zayıf yardımın ne olduğunu söylememektedir.

zundan ve Bursa'ya yerleşmelerinden hemen sonra seçilmiş, siperler kazılarak bir dereceye kadar da hazırlanmıştı.

Marmara bölgesinden İç Anadolu'ya giden tek stratejik yol, İnönü'nden geçerek Eskişehir'e ulaşır ve buradan ikiye ayrılıp, doğuda Ankara, güneyde Afyon yönünde uzanır. Tabiatın tâyin ettiği bu duruma teknik de uymak zorunda kaldığı için, İstanbul - Bağdat demiryolu Eskişehir'den geçmekte ve Afyon üzerinden Konya'ya doğru gitmektedir. Demiryolu, ayrı bir kol halinde, Eskişehir'den Ankara'ya kadar uzatılmıştır.[6] Demiryolu, - hele o devrin teknik imkânları karşısında - askerlik bakımından son derece önemlidir. Ankara hattı ile Kütahya - Afyon hattının kavşak noktasında olmak bakımından Eskişehir'in stratejik değeri büsbütün artmaktadır. Şu hususun belirtilmesi yerinde olur ki, demiryolunun döşenmesinden önce de, Eskişehir, stratejik bir kilit noktası idi. Çok eski tarihlerdeki harplerden söz etmeye lüzum yok. Haçlı seferleri devresinde, Haçlı Orduları, hedeflerine ulaşmak için Eskişehir'i geçmek ve burada Türklerle muharebeler yapmak zorunda kalmışlardır.

İstiklâl Harbinde; Türkler için Eskişehir'in elde bulundurulması, Yunanlılar için Eskişehir'in işgali, hassasiyetle üzerinde durulan askerî bir mesele olmak önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Türk - Yunan Harbinin beş muharebesinden üçünün Eskişehir etrafında cereyan etmesi, Eskişehir'in stratejik değerinden ileri gelmektedir.

İnönü savunma hattı, Eskişehir'e 40 km. uzaklıktadır. Eskişehir yolunu kapayan, girinti ve çıkıntılarıyla 30 km. genişliğe sahip bulunan İnönü mevzilerinin sağ kanadı Sakarya nehrinin sarp kıyılarına, sol kanadı Domaniç dağlarına bağlı, aşılması güç bir tepeye dayalıdır. Demiryolu, cephenin ortasından geçer. İnönü mevzilerinin ilerisinde, düşmanı oyalayabilmek için üç savunma hattı daha vardır. İnönü'nde tutunmak mümkün olmazsa, 15 km. geride bir başka savunma hattının bulunması, İnönü mevzilerine ayrıca değer kazandırmaktadır.

MUHAREBE ÖNCESİ

Yunanlıların Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünde ileri hareketi 6 Ocak 1921 günü başladı. 5 Ocakta Yunan ve Türk kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

[6] Demiryolu, o tarihlerde Ankara'da bitiyordu.

İzmit'te Yunanlıların Manisa Tümeni vardı.[1] Bu tümenin karşısında bir Türk Alayı ile mevcutları 20-80 kişi arasında değişen 5 millî müfrezeden ibaret bir kuvvet, Geyve ve havalisi kumandanlığı adı altında cephe teşkil ederek Adapazarı ve Geyve yollarını kapatıyordu.

Gemlik'te bir, Bursa'da iki Yunan tümeni bulunuyordu. Bu cepheyi 24. Türk Tümeni tutmuştu. Tümen, en ilerideki kuvvetleri İnegöl ve Yenişehir'de olmak üzere, bir taarruz halinde oyalama muharebesi yapmak maksadiyle derinliğine tertiplenmişti. Tümenin emrinde «Gökbayrak Taburu» adını taşıyan bir mills kuvveti bulunuyordu.

Uşak'ta iki tümenli I. Yun Kolordusu yerleşmişti. Karşısında Dumlupınar'da 2 Türk taburu vardı.

Türk Ordusunun, Yunan cephesinde bulunan kuvvetlerinin çoğu (4 piyade tümeni ve bütün süvari birlikleri) Çerkez Ethem'in üzerine yüklenmişti ve bu kuvvetler 5 Ocak'ta Gediz'de bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey de Gediz'de idi. Ethem kuvvetleri, ordunun taarruzu karşısında her gün biraz daha azalarak üçe bölünmüş olduğu halde Tavşanlı, Emet ve Simav'a çekilmişlerdi.

Taarruza Bursa'daki bir Yunan tümeni ile Gemlik'teki tümenden bir müfreze (hepsi 15-20 bin kişi) katılmış, İzmit'teki Yunan tümeni hiç bir teşebbüste bulunmamış, Uşak'tan hareket eden Yunan kuvvetleri ise sırf aldatmak maksadiyle Dumlupınar'a doğru ilerliyerek İslâmköy'de durmuştur.

Yunan ileri hareketi, üç koldan, 6 Ocak sabahı saat 7 de başladı. Bu üç yürüyüş kolunun takibettiği yollar İnönü önünde birleşiyordu. Yunanlılar asıl muharebe alanına üç günde ulaşmışlardı. 6, 7 ve 8 Ocak günleri devam eden ileri hareket, Yunanlıların karşısında zayıf örtme kuvvetleri bulunduğu için büyük güçlüğe uğramamış ve bu üç gün küçük muharebelerle geçmiştir.

Bursa cephesindeki 24. Tümen Kumandanı, Yunanlıların taarruz hazırlığına giriştiklerini Ocak ayının ilk gününden itibaren keşif ve haberalma raporlarından sezmişti. Tümen Kumandanı, Batı Cephesi Kumandanına durumdan sık sık haber veriyordu. 3/4 Ocak'ta Cephe Kumandanına aşağıdaki raporu gönderdi.

---

[1] Yunan Tümenleri 9-10 bin, Türk tümenleri 3-5 bin mevcutlu idi.

«1. Bu akşam Bursa'dan gelen bir yolcunun, iki gün evvel iki tabur Efzun askerinin Bursa'ya geldiğini ve hanlara yerleştiğini ifade etmekte olduğu, İnegöl mevki kumandanlığından telgrafla bildirmiştir.

2. Gerek siyasi beyanat, gerek düşmanın Bursa - İnegöl arasındaki yığınağı ve yeni kuvvetler getirmesi bu cepheden daha çok Pazarcık umumi istikametinde olmak üzere yakın bir gelecekte taarruz edileceği kanaatini vermektedir. Bu yığınağın siyasi bir manevra olması ihtimali de varsa da, bunu zayıf görüyorum.

3. Böyle bir durumda Eskişehir'den Geyve'ye kadar dağılmış olan Tümen Cephesinin her tarafında zayıf olduğunu ve bilhassa Pazarcık cephesindeki alay mevcudunun da az bulunduğunu arz ve bu olayın ikmal eratı ile olsun takviye edilmesini istirham eylerim.»[8]

Tümen Kumandanı istihbarat raporlarını ve durumu iyi değerlendirmiş, doğru tahminde bulunmuştu. Takviye istemekte de yüzde yüz haklı idi. Fakat, Ethem'e karşı girişilen harekete son derece önem verildiği ve düşman karşısında bulunan kıt'a kumandanlarının takviye isteği çok defa aşırı bir tedbirlilik gayreti sayıldığı için, 24. Tümen Kumandanının bu raporu, Batı Cephesi Kumandanlığında bir yankı uyandırmadı. Ayrıca Batı Cephesi Kurmay Heyeti Eskişehir'de bırakılmıştı. Cephe raporlarının aynı zamanda Ankara'da Genel Kurmay Başkanlığına da gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Batı ve Güney cephelerinin büyük kısımlariyle Ethem'in tedibine karar verildiği zaman, hem muhtemel bir karşı ihtilâl teşebbüsünü önleyerek Ankara'nın güvenliğini sağlamak, hem de Yunanlılar taarruza geçerlerse bu taarruzu karşılamak üzere Bolu'da yeni bir Tümen kurulmuş ve Eskişehir - Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'a gönderilmişti. Yine aynı maksatla Ankara, Çorum ve Yozgat eratından kurulmasına başlanan bir tümenin kuruluş işleri çabuklaştırılmıştı. Diğer taraftan, Yozgat isyanını bastıran Çolak İbrahim Kumandasındaki 2. Kuvayi Seyyare, 3. Süvari Tümeni adiyle nizami ordu birliği haline sokulup, Ankara'ya getirilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, yukarıda açıklanan tedbirlerin ve Genel Kurmayca cephe hareketlerinin yakın-

[8] Binbaşı Kâzım Aras, İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât. - 102 sayılı Askeri Mecmua ekl, 1936, s. 79.

dan izlenmesinin verdiği güvenle, herşeyden önce Ethem'in işini bitirmek ve bu teşebbüste herhangi bir başarısızlığa uğramamak niyetinde idi. 6 Ocak 1921 günü Bursa cephesinden Yunanlıların taarruza geçtiği haberini aldığında, beraberinde bulunan Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Beye de, Uşak'taki Yunan Kolordusunun Afyon'a doğru taarruza geçtiği bildirilmişti. İki Kumandan durumu görüşerek, Ethem'in tedibine ara vermeyi ve Gediz civarında toplanmış kuvvetlerini Yunanlıları karşılamak üzere esas cephelerine göndermeyi kararlaştırdılar.

Güney Cephesi kuvvetleri, Dumlupınar mevzilerinden fazla uzak değillerdi. Cebrî yürüyüşle, bir günde, düşmandan önce savunma bölgesine ulaşabilirlerdi. Fakat, Batı Cephesi Birlikleri demiryolundan da faydalanmak suretiyle İnönü mevzilerine ancak 4 günde yetişebilirlerdi. Ankara'da, Genel Kurmay da durumu inceledikten sonra, Gediz'deki kıtaların İnönü'ne geç yetişebileceğini gördüğünden, Eskişehir - Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'daki Tümene, İnönü mevzilini tutmak emrini verdi. Batı Cephesi Kumandanı, Ethem'in karşısında bir miktar kuvvet bırakarak, kuvvetlerin çoğunu İnönü'ne sevketti.

MUHAREBE

Yunanlılar üç günlük yürüyüşten sonra 9 Ocak günü İnönü mevzilerinin önüne gelmişlerdi. Muharebeye katılacak olan 3 Türk tümeninin bir kısım kuvvetleri, aynı gün öğle üzeri İnönü mevzilerine yerleşmiş, bir kısım kuvvetler de mevziye yetişmek üzere yolda bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Kütahya'da idi.

Üç ayrı kol halinde İnönü mevzilerine ulaşan Yunanlılar, bugün, bütün cephe boyunca taarruza geçmediler. Sol kol, geri kalmıştı. Bu sebeple, yalnız sağdan ilerleyen Yunan birlikleri İnönü mevzilerinin sol kesimine yüklendi. Cephenin bu kısmını tutan zayıf Türk kuvvetleri, çok iyi dövüşerek, takdire değer bir savunma muharebesi verdiler. Muharebe akşama kadar sürdükten sonra, karanlık basınca kesildi. Yunanlılar, zaptetmiş oldukları bazı arazi kışımlarını bırakarak muharebe hattının gerisine çekildiler. Gece, sükûnetle geçti. Asıl muharebe 10 Ocak günü olacaktı. Bu muharebeye katılacak olan Türk kuvvetleri, bütün birlikleriyle 9 Ocak akşamı cepheye yetişmiş ve mevzilerine yerleşmiş bulunuyordu.

Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, Kütahya'yı Et-

hem'e karşı savunacak olan Tümenden bir taburu da beraberine alarak, 9 Ocağı 10 Ocağa bağlayan gece yarısı trenle Kütahya'dan ayrıldı.

10 Ocak günü muharebe, düşmanın, sabah saat 6,30 da taarruza geçmesiyle başladı. Hava çok sisli idi. Sis saat 10 a kadar kalkmadı. Bu durum Yunanlıların lehine idi. Türk cephesinin sol kanadında, Yunanlılar bazı mevzileri zaptettiler, fakat yedek kuvvetlerle takviye edilen bu cephede düşman taarruzu durduruldu ve tesbit olundu.

Cephenin sağ kanadında, sisin kalkması üzerine Yunan kuvvetleriyle birdenbire karşılaşan ve gerekli tedbirleri almamış bulunan 24. Tümen birlikleri geri çekilmeye başladılar.

Cephenin sağ ve sol kısımları arasında boşluktan faydalanan bir Yunan kuvveti içeriye doğru sarkarak, öğle üzeri, Batı Cephesi karargâhının bulunduğu İnönü istasyonunu tehdit edici bir durum aldı (Cephe Kumandanı, muharebe başladığı zaman henüz yolda idi ve saat 8 de İnönü'ne yetişebilmişti). Cephe Kumandanı, bu Yunan kuvvetine bir yan taarruzu yapmak için 11. Tümen Kumandanına emir verdi. Fakat, muharebe çok aleyhte gelişmekte idi. Cephe Kumandanının tümenlerle, tümenlerin birbirleriyle tam bir irtibatları olmadığı gibi, cephenin her yerinde olup bitenlerden de haberleri yoktu. Yan taarruzun başarısızlığa uğramasının bir felâkete yol açabileceğini düşünen Albay İsmet Bey, her zamanki ihtiyatkârlığı ile, taarruz emrini verdikten yarım saat sonra bu karardan vazgeçip geri çekilmeyi uygun buldu.

Cephe Kumandanının saat 13.00 de verdiği emir üzerine, geri çekilme düzgün olmadı. Yine aynı sebeplerle zayiat arttı. Saat 16.00 da, düşman İnönü mevzilerini tamamen ele geçirmiş ve kısa bir takip yaparak, bulunduğu hatta kalmış bulunuyordu.

İnönü mevzilerinin 15 Km. gerisindeki ikinci savunma hattına çekilen Batı Cephesi Kuvvetleri, bu hattı savunmak için tertiplendi. Gece sükûnetle geçti. 11 Ocak günü ortalık aydınlandığı halde düşman tarafında hiç bir hareket yoktu. Cephe Kumandanlığı, Yunanlıların yeniden taarruz için toplanmakta ve hazırlık yapmakta olduğunu sanıyordu. Öğleye kadar bekledikten sonra, hiç bir hareket görülmeyince keşif faaliyetine geçildi. Peyderpey gelen raporlardan, düşmanın çekildiği anlaşılıyordu. Süvari keşif kollarıyle yaptırılan keşifler sonunda, Yunanlıların Bursa yönünde çekilip gittiklerine kesin kanaat getirilince, Cep-

he Kumandanlığı saat 19.00 da tâkip emrini verdi. Birinci İnönü muharebesi böylece sona ermiş bulunuyordu.

ELEŞTİRME

Birinci İnönü, askerlik yönünden küçük bir muharebedir. Yeneni ve yenileni yoktur. Bu muharebede, Yunan Ordusu da, Türk Ordusu da iyi sevk ve idare edilmemiştir. Hele, Yunan Kumanda heyetinin kararsızlığı, beceriksizliği hiç bir bahane ile gizlenemiyecek açıklıkla görülmüştür. 9 Ocak günü yapılan muharebede, elle tutulacak kadar net bir başarı sağladıkları halde, fırsatı kaçırmışlar ve taarruza devamı ertesi güne bırakmışlardır.. Yunan Kumandanlarının, o günkü başarılarına rağmen, akşam üzeri ne kadar çok endişe duyduklarını General Sarıyanis açıklamıştır. 10 Ocak muharebelerinde de, Yunan Kumandanları aynı aczi göstermişler ve gündüz çekilen Türk Kuvvetlerini tâkip etmemişlerdir. Gerçi, Yunanlılar, bu hareketi sırf keşif maksadiyle yapmışlardır. Fakat, bir keşif taarruzuna da, başkumandanın İzmir'den Bursa'ya gelmesi, Kolordu Kumandanının ve Ordu Kurmay [illegible] taarruza katılması derecesinde önem verilince, kesin sonuç alınacak yerde pasif duruma geçmek mazeret kabul edecek bir hatâ değildir.

Muharebenin birinci günü, Batı Cephesi Kumandanı, Kütahya'da bulunduğu ve verdiği emir yetişmediği için, cephede müşterek bir kumanda kurulamamıştır. Sağ kanattaki 24. Tümen kendi başına kalmış, sol kanattaki 11. ve 4. Tümen kumandanları aralarında anlaşarak hareket etmeye çalışmışlardır.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, 6 Ocak'ta başlayan ileri hareketiyle düşmanın, bir gösteriş taarruzuna giriştiğini sanmıştır. 6 Ocak'ta 24. Tümene verdiği emrin 2. maddesi aynen şöyledir:

«Bu hareketin Yunanlılarla işbirliği yapan âsi Ethem'e yardım maksadiyle yapılmış bir gösteriş olması muhtemeldir.»

Albay İsmet Beyin düşmanın niyetini gerçeğe yakın bir şekilde tahmin etmesi kadar, bu tahmine rağmen cepheye kuvvet sevki bakımından askerliğin gerektirdiği bütün tedbirleri alması da takdire değer bir haldir. Ancak, kendisinin 6-9 Ocak'ta, 4 gün, Kütahya'da kalıp, cepheye ancak muharebenin son günü yetişmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Ethem'e karşı girişilen hareket, bilindiği üzere çok cüretkâr bir teşebbüs-

tür ve bu hareketin bütün sorumluluğunu Albay İsmet Bey üzerinde taşımıştır. Hareketin başarısızlığa uğraması herşeyi mahvedebilirdi. 6 Ocak'ta Ethem'in kuvvetleri her ne kadar azalmış ve sarsılmış ise de, İsmet Beyin, o günkü şartlara göre, Ethem'i hiçe sayarak İnönü'ne koşması beklenemezdi. Bu sebeple İnönü ile Gediz'in orta yerine düşen Kütahya'da bulunup, iki tarafta hareketin gelişmesini beklemek istediği anlaşılıyor. Bu hareket tarzı, İsmet Beyin, ihtiyatlı ve soğukkanlı mizacına uygun düşmektedir. Fakat, İnönü cephesine gitmekte geciktiği de bir vakıadır. Nitekim, bu yüzden 10 Ocak muharebelerinde birlikleri üzerinde tam bir hâkimiyet kuramamıştır. 9 Ocak akşamı İnönü'nde bulunsa idi, ertesi günkü muharebenin şekli değişebilir ve Yunanlılara ağır bir darbe indirebilirdi.

10 Ocak günü, İnönü mevzilerinden ikinci savunma hattına çekildikten sonra, düşmanla irtibatın kaybedilip, 11 Ocak günü taarruz beklenilmesi de Batı Cephesi Kumandanlığı için bir zaaftır. Bu yüzden Yunanlıların durumu tesbit edilerek, akşam üzeri verilen takip emri sabah erkenden verilebilseydi, çekilme Yunanlılar için pahalıya mal olurdu. 13 Ocak 1921 tarihli aşağıdaki Yunan resmî bildirisinin ifadesinden de bu tenkidimizin haklı olduğu anlaşılmaktadır:

«Kıtalarımız, aldıkları emre uyarak, düşmanı yalnız İnönü'ne kadar takip ettiler, malzeme aldıktan ve geriye naklini sağladıktan sonra, düşman tarafından tâciz edilmeksizin, normal yürüyüşle İzmir Kolordu bölgesine döndüler.»

Birinci İnönü Muharebesi, Yunan taarruzunun maksadı ne olursa olsun, dış görünüşüyle, Yunanlıların Türkler karşısında ilk başarısızlığıdır. Değişik deyimle, 15 Mayıs 1919 dan beri, Türkler, Yunan taarruzunu ilk defa İnönü'nde kırmış oluyorlardı. Türkiye'de ve dışarıda, bu muharebe çok olumlu bir etki yarattı. Ethem'in üzerine yürünüldüğü nazik bir zamanda, Batı cephesinin yıkılmaması, büyük bir tehlikenin savuşturulduğunu müjdeliyordu. Zira, Ethem, İnönü Muharebeleri sırasında, hâlâ bir tehlike olmakta idi. Gediz'in boşaltıldığını, karşısında kuvvet kalmadığını 8/9 Ocak gecesi haber alan Ethem, ertesi gün sür'atle Kütahya yönünde harekete geçmişti. O gün rastladığı süvari alayına taarruz etti, fakat geri atıldı. Ethem'in karşısında, 500 - 600 mevcutlu bir süvari ile elinde yalnız bir piyade alayı kalmış olan ve bütün gücü 700 silâhlıdan ibaret bulunan 61. Tümenden başka

kuvvet yoktu. Ethem, 10 Ocak günü Kütahya'yı tehdit etmeye başlamıştı. İnönü Muharebesinin sonucu, işte bu bakımdan çok önemli idi. Yunan tehlikesi, belirsiz bir süre için atlatıldığına göre, Ethem'in saf dışı edilmesi kolaylaşıyordu.

Yunanlıların Anadolu'ya çıktıklarındanberi cereyan eden muharebelerde Kuvayi Milliye ile Ordu birlikleri yanyana döğüşmüşlerdi. Kabul etmek gerek ki, ordu şimdiye kadar bir varlık gösterememişti. Hele karşı ihtilâl hareketlerinin bastırılmasında Kuvayi Milliyenin gösterdiği başarı orduyu büsbütün gölgelemiş, itibardan düşürmüştü. İnönü'nde ordu, ilk defa, yanında Kuvayi Milliye olmadan[9] ve kumanda aksaklıklarına rağmen gerçekten çok iyi dövüşmüştü. Bu vesileyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni kurulmakta olan ordusu birdenbire itibar kazandı. Ordu aleyhinde, Meclis'te bile kendini gösteren propagandalar durdu. Bundan sonra, ordunun kuruluş ve takviyesi daha kolay başarılacaktı. Ayrıca Ethem efsânesi de yıkılmış ve Ethem, Yunanla işbirliği yapan hain damgasını yemiş oluyordu. Bütün bu faydaları sağlayabilmek için, İnönü Muharebelerinin içeriye ve dışarıya karşı iyi değerlendirilmesi gerekiyordu ki, bunu Mustafa Kemal Paşa mükemmelen yaptı.

Yunanlılar da, kendi açılarından İnönü taarruzunu başarılı bir hareket olarak göstermek çabasından geri kalmadılar. Yunan Başkumandanı Papulas, Bursa'dan nezaret ettiği bu hareket tamamlanınca, Atina'ya verdiği raporda, kendi deyimiyle, «cephenin ve ordunun her noktai nazardan müsait olan durumunu» belirtmeyi ihmal etmedi. Papulas'ın bu rapora esas teşkil eden fikri ve Birinci İnönü Muharebesi hakkındaki görüşü şöyledir:

«III. Kolordu, keşif hareketini başarıyle yaptı ve keşif sonucunda Kemal Ordusunun gayri muntazam olmayıp, aksine muntazam olduğu ve daha doğrusu; toplara, makineli tüfeklere sahip ve az çok mükemmel surette teçhiz edilerek teşekkül halinde bulunduğu anlaşıldı.»[10]

Birinci İnönü Muharebesine Garp Cephesinden üç tümen katılmıştı. Bunlardan:

4. Tümenin kumandanı Kurmay Binbaşı Nazım[11]

---

[9] Birkaç küçük müfrezenin sözü edilmeye değmez.

[10] General Papulas'ın Hâtıratı, s. 33.

[11] Eskişehir - Kütahya muharebelerinde şehit oldu, cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü.

11. Tümenin kumandanı Kurmay Yarbay Arif[12]
24. Tümenin kumandanı Kurmay Yarbay Atıf[13]
idi.

Yarbay Atıf, bu muharebelerde hiç başarı gösterememiş, emrindeki kuvvetleri gayet kötü sevk ve idare etmiştir. Atıf Beyin Tümeni, bu sebeple, İnönü Muharebelerinde cepheye fayda sağlamadığı gibi, yük olmuştur. Hattâ, muharebenin ikinci günü cephenin geri çekilmesinin başlıca sebebi 24. Tümendir.

Diğer iki tümen kumandanı üstün başarı gösterdiler ve bu kumandanların emrindeki birlikler son derece mükemmel savaştılar. 4. Tümenin 58. Alayı ile, 11. Tümenin 70. Alayı İnönü Muharebelerinin iki gününde de büyük kahramanlıklar göstererek takdir kazandılar.

Birinci İnönü Muharebesinin ikinci gününe katılan Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayısı şöyledir:

Türkler

417 subay, 8500 er (6000 tüfek), 18 hafif makineli tüfek, 47 ağır makineli tüfek, 28 top.

Yunanlılar

472 subay, 15816 er (12500 tüfek), 270 hafif makineli tüfek, 80 ağır makineli tüfek, 72 top.

Yunanlıların bu muharebedeki kayıpları, kendi kaynaklarına göre:

8 subay 49 er ölü.
9 subay 145 er yaralı.

Türklerin kayıpları ise:

8 subay 95 er şehit.
19 subay 183 er yaralı.

ANKARA

Birinci İnönü Muharebesiyle sona eren Yunan taarruzu, Büyük Millet Meclisinin ve hükûmetinin güçlüklerle dolu, önemli mes'elelerle uğraştığı günlere rastlar.

İhtilâl idaresinin devlet kurma yolundaki çabası ile ilgili olan bu meseleler, başıbozuk ve serkeş milis kuvvetlerini tasfiye ederek hükûmet otoritesini hâkim kılmak, orduyu ihyâ etmek, Anayasa yapmak ve ilk bütçeyi hazırlamak gibi konulara dayanıyordu.

---

[12] Ayıcı Arif diye anılan ve sonra asılan.
[13] Harpten sonra emekliye sevkedildi.

Birinci Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem ve kardeşleriyle epeyi zamandanberi sürüp gelen anlaşmazlık, bazı mebusların aracı olarak görevlendirilmelerine rağmen çözülememişti. Milis Kuvvetlerin ve özellikle Ethem'in Meclis'te bir hayli taraftarı vardı. Ordunun henüz zayıf ve itibarsız olduğu bir sırada Ethem'in tasfiyesi, başlıbaşına güç bir mesele idi. Diğer milis kuvvetlerinin Ethem ile işbirliği yapmaları ve orduya karşı zafer kazanmaları zayıf bir ihtimal değildi. Bu takdirde ihtilâl idaresi birdenbire dağılıp çökebilirdi. Böyle bir durumun doğmaması için gerekli tedbirler alınmıştı. Fakat, Büyük Millet Meclisi Ethem'in ortadan kaldırılması gereğine nasıl inandırılacaktı? İşte asıl güçlük bu noktada idi.

Arabulucu olarak Kütahya'ya giden mebuslar hiç bir olumlu sonuç elde edememişlerdi. Hükûmet bu durumda kesin kararını vermiş ve ordu 29 Aralık 1920 günü Ethem'in üzerine yürüyüşe geçmişti. Meclisin bundan haberi yoktu. Arabulucu milletvekilleri 30 Aralık'ta Ankara'ya dönmüş bulunuyorlardı. O gün öğleden sonra, Büyük Millet Meclisi gizli oturuma geçerek geceyarısına kadar Ethem Meselesini görüştü. Mustafa Kemal Paşa, Meclisten bir karar almak istiyordu. Fakat Meclisin havası Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı ve hattâ uygulama safhasına koyduğu kararı vermeye elverişli değildi.

Gizli oturum tutanakları henüz açıklanmadığı için, Meclisin bu oturumunda yapılan görüşmeleri Yunus Nadi (Abalıoğlu)'ndan naklen öğreniyoruz:[14]

«Kütahya'ya giden ve o gün dönen mebuslar hey'eti de Meclise geldikten sonra gizli oturum açıldı. Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının isyan telgrafı ise tabii, Mebuslar Hey'etinden önce gelmiş bulunuyordu.

Durum, hükûmet tarafından kâfi bir genişlikte izah edildikten sonra, Kütahya'ya gidip gelen arkadaşlar dinlenmek istendi. Bu arkadaşlar vaziyetin vardığı neticeden çok müteessirdiler. Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının cehâlet ve gafizlikle hareket ettiği meydanda idi ve Türkiye Büyük Millet Meclisini tahkire cür'eti ise hakikaten affı zor işlerdendi. Fakat bütün bunlara rağmen, acaba bu anlaşmazlığı sulh yolu ile halletmenin bir çaresi bulunamaz mıydı? Mebuslar Hey'etinin böyle bir acı ve te-

[14] Yunus Nadi, Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yayınları «Atatürk Kütüphanesi: 16» İstanbul, 1955, s. 95-97.

essür içinde olduğu görüldükten sonra meselenin müzakeresine geçildi.

Hallolunacak iş hakikaten mühimdi. Ortada bastırılmak ve cezalandırılmak lâzım gelen bir hareket bulunduğu meydanda olmakla beraber, şimdiye kadar hepsi vatanı kurtarmak için çalışmış memleket çocukları arasında kan dökülmesi ile neticelenecek çarpışmalar da, havsalaya cidden sığmıyordu. Üstelik meselenin önemi, yalnız bu hissî safhasından ibaret değildi. Çarpışmanın muhtemel ve muhtelif neticeleri ve iç çekişmeler de hesaba katılmalı ve iç çekişmeler devam ederken Yunan kuvvetlerinin ilerlemeğe teşebbüs edebilecekleri de unutulmamalı idi. Her his, her fikir, her ihtimal, herkesi bir yolda düşüncesini söylemeğe sevkediyor, Meclisi büyük bir acı ve teessür kaplamış, bahisler devam edip gidiyordu. Bu ihtilâf çıktı çıkalı, olup biten işler, konuşmalar ve muhabereler hep ortaya dökülmüş, meselenin gizli kapaklı hiçbir ciheti kalmamıştı. Nihayet bir karar verilmeli idi, fakat bu karar nasıl bir karar olmalıydı?..

Bir aralık mebuslardan biri, galiba Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, şöyle bir sual sordu:

— Mesele etrafında çok konuştuk. Herhangi bir neticeye varabilmekliğimiz için, hükûmetin bu meseleden dolayı Meclisten bir karar almaya mı, yoksa vaziyet hakkında Meclise malûmat vermeğe mi gelmiş olduğunu bilmekliğimiz lâzımdır.

Bu sual üzerine ben söz alarak hülâsaten şunları söylemiştim:

— ... Bu kadar mühim bir meselede hükûmetin Meclise yalnız malûmat vermeğe gelmiş olduğu düşünülemez. Tabiidir ki Meclis bu mesele karşısında bir karar alacaktır.

Kürsüde Mustafa Kemal Paşa beni takip ederek, meali aynen hatırımda kalan şu beyanatta bulundu:

— Arkadaşlardan birinin sorduğu suale, Yunus Nadi Beyefendi hazretlerinin verdiği cevabı dinlediniz. Yunus Nadi Beyefendi hazretleri, bu kadar mühim bir işte, hükûmetin değil, ancak Yüksek Meclisinizin karar alması lâzım geleceğini beyan buyurdular. İşin ehemmiyetini inkâr ve işi küçümsiyecek değilim ve Yüksek Meclisinizin herhangi mesele hakkında olursa olsun karar vermek hakkı da malûmdur. Fakat Yunus Nadi Beyefendi hazretleri ile beraber Yüksek Meclisinizin de malûmu olmak gerekir ki, bu türlü meselelerde hükûmetin karar alamıyacağı nazariyesi asla doğru değildir. Hattâ eğer sizin karşınıza

bu türlü meseleler karşısında karar alamayan bir hükûmet gelirse. siz onu kabul etmeyiniz ve hemen iskat ediniz derim. Böyle hâdiseler karşısında, onlardan daha hafifleri ve daha ağırları karşısında karar alamıyan hükûmetler, her şeyden evvel hükûmet olamazlar. Hükûmet bir isyan karşısındadır ve buraya gelmeden evvel isyanın hâkimiyetine meydan vermeyecek kararlarını ve tedbirlerini tabii almıştır. Müzakerelerinizi neticelendirebilmek için bu cihetler de böylece malûmunuz olmak gerektir.»

«Beyefendi Hazretleri» tâbiri, Paşanın vaziyet karşısındaki hiddetinin işareti idi. Beni, Meclis kararı ile işi biraz uzatabilmek ümid ve imkânına sevkeden mülâhaza ise, Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının doğrudan doğruya bir çarpışma kabul etmeğe bedel, meselâ vaktiyle isyan mıntakaları olan Düzce ve Bolu taraflarına çıkarak yeni bir galle ihdâs edebilmeleri ihtimali idi. Kazanılacak vakitle bu türlü ihtimallerin dahi önüne geçilebilecek tedbirler alınması lüzumunu düşünmüş bulunuyordum.

Uzun müzakerelerden sonra Meclis şu neticeye vardı:

Eğer Çerkez Ethem Bey ve biraderleri kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetlerin başında bulunmaktan vazgeçerek bir kenarda oturmak isterlerse, bu şekil hükûmetçe de kabul edilsin; aksi takdirde memleketin ve ordunun selâmetini gerektirdiği tedbirlerin ittihaz ve tatbiki zaruridir.[15]

Bu netice, meselenin herhangi bir şekilde müsâdemesiz halline, taraftar olanlar için yine ufacık bir ümit köşesi bırakıyordu. Kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetler Kumandanlığını terkederek bir kenara çekilmeleri.. Ne var, artık bunu olsun yapmalı değiller mi?.. Yapsınlar ve bunun için çalışılsın şeklinde bir

---

[15] Kütahya'ya giden heyette Celâl Bayar da bulunmuştu. Kendisiyle 8 Aralık 1964 günü İstanbul'da Çiftehavuzlarda görüştük. Bize söylediğine göre, 30 Aralık 1920 günü yapılan gizli oturumda Bayar da Meclise izahat vermiş ve onun teklifi üzerine Meclis yukarıda sözü edilen kararı almıştır.

Bayar ile yaptığımız görüşmede şu gerçekleri de öğrenmiş bulunuyoruz:

1 — Kütahya'ya gönderilen heyete, Ethem ile uzlaşmak için ne gibi şartlar ileri sürecekleri hakkında hiçbir talimat verilmemiş, böyle bir telkin ve tavsiyede bulunulmamıştır. Ya da Celâl Bayar'ın haberi yoktur.

2 — Heyet, Kütahya'da kaldığı günler içinde Ethem ile hiç görüştürülmemiştir. Görüşmeler Reşit ile yapılmıştır. Yalnız Kütahya'dan ayrılacakları gün Ethem'i ayaküstü görmüşler ve veda etmişlerdir.

3 — Sözünü ettiğiniz 30 Aralık 1920 günü gizli oturumu yapılırken ve hattâ kendisiyle görüştüğümüz 8 Aralık 1964 tarihinde, Ordunun 29 Aralık 1920 günü Ethem'in üzerine yürüyüşe geçtiğini ve Kütahya'ya girdiğini, Celâl Bayar bilmemekte idi. Heyetin öteki üyeleri de aynı durumda olsalar gerek.

ümit. Hattâ bu maksatla, bu biraderlerin o zaman Ankara'da bulunan babaları Ali Beyin Eyüp Sabri Bey ile tekrar Kütahya'ya gönderilmeleri bile düşünüldü. Mustafa Kemal Paşa bu teklif ve tedbiri iyi karşılayarak Ali Beye cepheye gitmesi için vesika bile çıkarıldı. Bu biraderlerin babalarına çok hürmet ettiklerini ve emrederse belki kabul edecekleri söyleniyordu. Ertesi gün, yani 31 Aralık 1920 de, Ali Bey, Eyüp Sabri Beyle Kütahya'ya hareket edecekleri sırada, cepheden gelen haberlerle bundan vazgeçtiler. Çünkü Çerkez Ethem Bey ve biraderlerinin Yunanlılarla anlaşarak temas halinde bulundukları anlaşılmış, artık her ümid bitmiş ve olacağına varmak yoluna dökülmüştü.»[16]

8 Ocak 1921 tarihinde, Türk Ordusu, on bir gündenberi Ethem kuvvetlerinin tedibi ile uğraşıyor, Yunan ordusu ise üç gündenberi İnönü mevzilerine doğru taarruz halinde bulunuyordu. Bugüne kadar her iki olay hakkında da Meclise bilgi verilmemişti. Yunan taarruzu 6 Ocak Perşembe günü başlamıştı. Durum iyice aydınlanmadığından o gün Meclise bir şey söylenemezdi. Cuma günü hafta tatili idi. Nihayet 8 Ocak Cumartesi günü Meclis son derece önemli olan bu iki olayı öğrenebilecekti. Ethem'e karşı girişilen hareketin on bir gündür gizli tutulmasındaki sebep, Yunan taarruzu ile artık ortadan kalkmış bulunuyordu. Bu hareketi Yunan taarruzuna bağlıyarak, henüz bir tehlike olmak durumunu muhafaza eden Ethem'in hıyânetini Meclis önünde tescil eylemek ve Ethem taraftarı Milletvekillerini susturmak güç bir iş olmaktan çıkmıştı.

30 Aralık 1920 günü gizli oturumda Ethem'i itham eden Mustafa Kemal Paşa, bu defa, açık oturumda umumî efkâra konuşacaktı.

Büyük Millet Meclisinin 8 Ocak 1921 günlü toplantısının öğleden sonraki oturumunda ilk sözü Mustafa Kemal Paşa alarak uzun konuşmasına şöyle başladı:

«Muhterem efendiler; Batı cephemizi teşkil eden askerî kuvvetlerimiz arasında Birinci Kuvayi Seyyare adını verdiğimiz kıtanın başında kumandan olarak Ethem Beyin ve bunun kardeşi Tevfik Beyin bulunduğunu hepiniz bilirsiniz. Bunlar hakkında ve bunların son zamanlardaki teşebbüsleri hakkında bir iki müna-

[16] M. Kemal Paşa, o gün Meclisi avutmuştu ve Ethem'in babasını Kütahya'ya gönderecek değildi. Çünkü, 30 Aralık günü 61. Tümen Kütahya'ya girmiş ve Ethem'in kuvvetleri geriye çekilmişlerdi.

sebetle yüksek hey'etinize bazı izahat vermiştim; fakat, bu izahatım gizli oturumlarda vukubulduğu için bütün milletçe mesele henüz bilinmemektedir. Binaenaleyh, en son safha hakkında beyanatta bulunmadan önce şimdiye kadar cereyan etmiş olan olayların gayet kısa bir özetini yapmak istiyorum.»

Mustafa Kemal Paşa, söyleyeceklerinin elde edilen delillerin ve belgelerin verdiği kesin kanaate dayanacağına da işaret ettikten sonra, Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşleri ağır bir şekilde suçlamış, fakat kendilerinden hep «Bey» diye bahsededek sözü asıl sonuç alacağı noktaya getirmiştir:

«Ethem, Tevfik ve Reşit Beyler doğrudan doğruya maiyetlerinde kalan bir kısım kuvvetlerle —ki en son vaziyette üç yüz kişi kadar görülmüştür, bunlarla— kayıtsız şartsız Yunanlıların emrine tâbi olmuşlardır. (Kahrolsun, Lânet olsun sesleri!). Yunanlılara şüphe yok ki, bunlar birçok sırlar vermişlerdir. Yalnız bu adamlar bittabi ne ordumuzu bilirler ve ne de Ordumuzun celâdetini lüzumu kadar takdir edebilirler. Onların sır diye verdikleri şeylerin hüküm ve tesiri yoktur. Fakat herhalde mübalâğalı bir surette vermiş oldukları malûmat ve izahatla Yunan ordusunu ve İngilizleri fevkalâde heveslendirmişlerdir. Ve bunun neticesi olarak bir iki gün evvel Yunan ordusu bütün batı cephesinin her noktasında, kendi safları arasında Ethem de dahil olduğu halde, taarruza geçmişlerdir. (Allah kahretsin sesleri).»

Erzurum milletvekili Nusret Efendi, bu sırada «Paşa hazretleri artık bey demeyiniz, hain deyiniz.» şeklinde ihtarda bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa kolladığı fırsatın ayağına geldiğini görerek, «Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, ancak henüz Büyük Millet Meclisi âzası sıfatını taşımakta bulunan Reşit Bey hakkında da aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Yüksek Heyetinize hörmeten telâffuz edebilmek için Reşit Beyin âzalıktan düşürülmesine rey vermenizi istirham eylerim.» dedi.

Başkan bu teklifi şu sözlerle oya koydu:

«Millet ve memleket menfaatleri aleyhine silâh kullanarak düşmanla işbirliği eden Saruhan milletvekili Reşit Beyin milletvekilliğinden çıkarılmasını kabul buyuranlar el kaldırsınlar. Ekseriyetle kabul edilmiştir.»

Kararın oybirliği ile alınamaması, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Ethem ve kardeşlerini, muntazam orduya karşı milis kuv-

vetlerini tutan milletvekillerinin o anda bile mevcut olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1920 günü gizli oturum görüşmelerinde bazı milletvekillerinin Ethem'le işbirliği yaptıklarını ima etmişti.

Reşit'in milletvekilliğinden çıkarılması kararından sonra Erzurum milletvekili Salih Efendi söz alıp meseleyi açtı; herkesin birbirine şüphe ile baktığını, her şeyin açıkça konuşularak bu durumun ortadan kaldırılmasını istedi. Ethem meselesi kuvvetle çözülmek üzereydi; fakat, bu meselenin ayrıca Meclis'te de çözülmesi gerekiyordu. Işin bu safhası da Reşit'in ihracı oylanarak kapanmıştı. Şimdi Mustafa Kemal Paşa, Salih Efendinin konuşması üzerine, ikinci bir atak daha yaparak, Ethem taraftarı milletvekilleri ile hesaplaşacaktı. En sivri noktaya karşı hücuma geçti. Eski Kuvayi Milliye kumandanı Diyarbakır milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü[17] Beyin de milletvekilliği sıfatının kaldırılmasını istedi. Hacı Şükrü'yü şu suretle itham ediyordu:

«Hacı Şükrü Bey, Ethem ve Tevfik'i ihanete sevkedenlerden birisidir.»

«Hacı Şükrü Beyin dahi Yüksek Meclisiniz içinde bulunmuş olması Yüksek Meclisinize şeref vermez.»

«Hacı Şükrü Beyin artık bu Yüksek Mecliste yeri yoktur.»

Mustafa Kemal Paşanın bütün ısrarlarına rağmen, Meclis, Hacı Şükrü Beyi tutmuş ve hakkında ihraç kararı almaya yanaşmamıştır. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Beyin aşağıdaki sözleri Meclisin o günkü havasını pek güzel canlandırmaktadır:

«Efendim, Paşayı severiz. Kanunu hepsinden ziyade severiz. Hacı Şükrü Beyi kanuna teslim ettik, kanun hâkimdir. O halde emir yerini bulmuştur.»

Hacı Şükrü Bey'in durumunu incelemek üzere konu dördüncü şubeye havale edilerek, ortalama bir yol tutuldu.

Mustafa Kemal Paşanın açıklamasından sonra, Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında Meclise bilgi verdi. Fevzi Paşanın konuşmasının önemli noktaları, taarruzun nasıl telâkki edildiğini göstermek maksadı ile aşağıya aynen alınmıştır:

---

[17] İttihatçı milletvekillerinden.

«Uşak ve Bursa'da toplanmış bulunan Yunan kuvvetleri kısmen izinli olarak memleketlerine gitmekle beraber Yunanistandaki seçimler neticesinde cephelerde bir değişiklik hasıl oldu. Cephelerdeki açıklıklar takviye edilmek üzere bir kısım kuvvetleri cepheye sevke başladılar. Alınan bilgiler, seçimleri ve Yunanistan'daki siyasi değişiklik dolayısı ile, Yunanlıların, harp hareketlerini durdurdukları ve Avrupa'da hasıl olacak kanaate göre yeni bir siyaset takip edecekleri hususlarından ibârettir.»

«Ocak ayının ikisinde, Ethem, Yunanlılarla temasa geçti ve bizim cepheden kuvvetlerimizi kâmilen çektiğimiz v.s. ye dair bazı haberlerle Yunanlıları harekete teşvik ettikleri anlaşılıyor. Çünkü bu tarihten itibaren mutlak sükûnet içinde bulunan cephelerde faaliyet başlamıştır.»

«Askerî tertibata dair müsaade ederseniz fazla tafsilât vermiyeceğim. Henüz vaziyet inkişaf etmemiştir.»

Meclisin 8 Ocak günlü toplantısında, Batı Cephesinde cereyan eden önemli ve tehlikeli olayları artık herkes öğrenmiş bulunuyordu. İnönü Muharebelerinin Ankara'da ve özellikle Büyük Millet Meclisinde nasıl karşılandığını ve izlendiğini Yunus Nadi Bey şöyle anlatmaktadır:

«.... Ankara'nın garip bir hususiyeti vardır ki, her hâdise karşısında ayrı ayrı görünmekte devam etmiştir.

Müşkül ne kadar büyürse, azim ve cesaret o kadar artmak hususu!..

İlk günlerde Çerkez Ethem ve biraderlerinin isyanı esef verici büyük bir gaile gibi görünürken, sonradan bu biraderlerin hattâ Yunanlıların iştirâki ve hattâ Yunanlıların fırsattan istifade ile taarruza kalkmaları karşısında, Ankara itidal ve vekar kesilmişti. Olup-bitti, büyük bir soğukkanlılıkla kabul ediliyor, artık azim ve sebatla hep tedbir düşünülüyordu.

Böyle olmakla beraber; vaziyet, yüzleri mermer yapan bir endişe ile takip olunuyordu. Gariptir ki, bu endişe büyük bir imân ve kanaatle de karışıktı: Dünya bir araya gelse bizim hakkımızdan gelemezler ve er geç nasıl olsa biz hakkımızı kendimiz alırız kanaati...

Vaziyetin çok müşkül ve çok ciddi olduğunu söylemiştik. Ankara'da hak ve hakikati bilenler, etraftan yetiştirilmesine çalışılan kuvvetlerin vakit ve zamanı ile yetişip yetişemiyeceğini takiple beraber, Kütahya tarafında bulunan İsmet Beyin düşmanı

karşılamağa muvaffak olup olamıyacağını hesaba katıyor ve vaziyetin gelişmesini dakikası dakikasına takip ediyordu.

İlk günlerde, düşman, önündeki zayıf kuvvetlerimizin ağır ağır çekilmesi üzerine nisbeten kolaylıkla ilerleyebiliyordu. Fakat etrafı saran asabiyet, düşmanın her ilerleyişi adımını büyük bir hiddetle karşılıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisinin o zaman Reisliğine mahsus büyük salonu bir nev'i istihbarat dairesi olmuştu. Meclis âzaları ekseriyetle orada toplanarak, cepheden alınabilen haberleri harita üstüne tatbik ediyorlardı. Ekseriya Mustafa Kemal Paşa da oraya gelerek, harita üzerinde arkadaşlara bilgi veriyordu. O heyecanlı zamanların farkettirici vasfı şundaydı: Mustafa Kemal Paşa, kendisine sorulan çeşitli sorulara karşı asla kesin cevap vermiyor, bunları;

«Bakalım harekâtın gelişmesi ne gösterecek?» diye müphem karşılıklarla geçiştiriyordu. Fakat şu farkla ki, Paşanın kendisinde fazla bir endişe yoktu. Ağzı müphem konuşurken, yüzü şen ve emindi.

9 Ocaktan itibaren durum daha ciddî, çok ciddî oldu.

Artık düşman İnönü'ne kadar, şu Eskişehir'in yanıbaşındaki vâdiye kadar gelmiş ve orada muharebeye tutuşulmuştu.

Harekâtı takip etmek için uyku uyuyamıyan arkadaşlar çoktu. Fakat, bu, korku ve endişeden değil, asabiyet ve hiddetin çokluğundandı. Birinci İnönü Muharebesinden korkan, mutad tâbiri ile panik yapan hemen hiç bir fert hatırlamıyorum. Halbuki vaziyet orada pek ciddî idi, dediğimiz gibi, çok müşkülдü ve en zayıf bulunduğumuz hattâ zaaf ve kuvvetlerimizin derecesini hakkı ile bilemediğimiz bir zamandı.

9 Ocak'ta sağ cenahımızın biraz kırılmasına rağmen, ertesi gün de muharebe olanca hızlile devam ediyordu. O gün artık, Paşa, haritada tesbit olunacak cihet göremeyerek, elinde tesbihi, herkese:

«— Pek galip bir ihtimalle bugün iş olacağına varacak... Hele bekliyelim....» diyordu.

O gün Ankara'da asabiyet ve heyecanın hakikaten buhran devirleri yaşanıldı ve ancak ertesi gün, 11 Ocak 1921 dedir ki, düşmanın nihayet mağlûbiyeti kabul ederek çekilmekte olduğu haberi alındı. Ne acayip haldir ki, Ankara'nın en umulmayacak bir zamanda ve en umulmayacak müşküller karşısında beklediği haber, işte bu haberdi.

Bu muharebeden mağlûp çıkamıyacağımıza, Ankara, her ne-

dense inanmıştı. Galip ve hattâ ortalığa hâkim his buydu. 11 Ocak 1921 de Matbuat Müdürlüğü her tarafa aşağıdaki tebliği ulaştırıyordu:

«Ayın 9 uncu ve 10 uncu günleri İnönü civarında Yunan ordusu ile cereyan eden meydan muharebesi neticesinde düşman büyük kayıplara uğratılmıştır. Bugün, 11 Ocak 1921, düşman muharebeye devam edemiyerek geri çekilmeğe başlamıştır. Ordumuz düşmanı takip ediyor.»

10 Ocak günü bir milletvekilinin isteği üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Meclise, İnönü'nde cereyan eden muharebeler hakkında bilgi verdi. Paşa, o gün kesin bir şey söyleyecek durumda değildi. Pek az konuştu ve sözlerini şöyle bitirdi:

«— Kuvvetlerimiz tamamen İnönü'nün kuzeyinde ve doğusunda uzanan sırtlar üzerindedir. Düşmanın şimdiye kadar gelişen ve doğrudan doğruya muharebeye soktuğu kuvvet iki tümen kadardır. Bunun gerisinde daha bir Efzun tümeni tahmin edilmektedir. Bu dakikada aldığımız son rapora göre bu mevziler üzerinde gayet şiddetli muharebeler cereyan etmektedir.»

Yine aynı gün Meclis'in öğleden sonraki oturumunda, Eskişehir'den gelen İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey, Meclis'e izahat vererek, Eskişehir'de hiç bir telâş ve heyecan olmadığını, cepheye giden subay ve erlerin morallerinin yüksekliğini anlattıktan sonra, şöyle demiştir:

«... Askerlerimiz hem sayıca üstün ve hem de moral ve top bakımından da üstündür ve hattâ toplarımızın çapları bakımından da üstündür. Subaylar diyorlar ki: Türk Ordusu subayları olduğumuzu bu defa da isbat edeceğiz, çünkü, aleyhimizde pek çok iftiralar vardır. Güya memleket Kuvayi Milliye ile kurtulurmuş, ordu ile kurtulamazmış, binaenaleyh, bunu fiilen isbat edeceğiz, diyorlar.»

Meclis bu izahatı dinledikten sonra gündeme geçilmiş ve Anayasa tasarısının görüşülmesine devam olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 13 Ocak perşembe günü yaptığı toplantı, ilk defa düşmanın geri çekilmesi ile sonuçlanan bir muharebenin, yani zafer kazanmış olmanın yarattığı heyecanlı konuşmalara sahne olmuştur. Toplantının başlangıcında, bir süre bütçe görüşmeleri ile meşgul olan Meclise, Mustafa Kemal Paşa, İnönü'nde kazanılan zaferi müjdeliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu vesile ile yaptığı konuşmanın iki noktası üze-

rinde durmak gerekir: Çerkez Ethem'i suçlamak ve Meclise teşekkür.

Yunan taarruzunu haber verirken Ethem ve kardeşlerini Meclis içinde yıkmanın nasıl tam sırası ise, Yunan taarruzu kırıldıktan sonra zaferi müjdelerken de Ethem'i bir kere daha mahkûm etmekte fayda vardı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, askerî hareketler üzerinde izahat verirken söze Ethem olayı ile başlamış ve konuşmasının yarısını bu konuya ayırmıştı. Ethem'e karşı girişilen hareketi Meclisin hoş karşılaması, hiç değilse önem verilecek bir tepki göstermemesi, aynı zamanda Yunan taarruzu sebebi ile telâş ve heyecana kapılmaması teşekküre değerdi.

Mustafa Kemal Paşa sözlerini şöyle bitirmiştir:

«Efendiler; bendeniz bu meyanda yüksek heyetinize özel olarak teşekkürlerimi arzetmek istiyorum. Sebebini izah edeceğim. Aleyhimize cereyan eden hareketler gerçekten bir çok kalpleri endişeye düşürecek mahiyette olduğunu itiraf etmek lâzımdır. Böyle bir manzara karşısında Yüksek Meclisiniz olağanüstü bir sükûnet, soğukkanlılık ve azim göstermiştir. Hükûmete, kumandanlara, Orduya karşı emniyet ve itimadını hüsnü muhafaza etmiş ve sonucu olgun bir sükûnetle beklemiştir. Yüksek Meclisinizde görülen bu ulvî hal, emin olunuz hepimize ve bütün millete aynı suretle iyi tesirini yapmıştır.

Eskişehir'den gelenlere sorabilirsiniz. Daima buradaki sükûnet, oraya sükûn vermiştir. Halbuki düşman Eskişehir'e iki üç saat mesafeye kadar gelmişti. Eğer Mecliste ufak bir telâş olsaydı, bu, bütün memlekete sirayet edebilirdi. Hattâ orduya sirayet edebilirdi ve Allah korusun arzu edilmeyen sonuç karşısında kalınabilirdi. İşte heyeti celilenizin sükûnet ve metanetinin tesir ve neticesi olmak üzere İnönü Meydan Muharebesi kazanılmıştır. Bundan dolayı teşekkürlerimi arz ederim.»

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, İnönü Muharebelerini Meclise anlattı. Fevzi Paşa da, söze Ethem'in ihanetinden başlayarak girmişti. Yunan taarruzunu, askerlik ve siyaset bakımından tahlil etti; muharebelerin kuvvet dengesizliği içinde geçtiğini ve askerin birinci dünya savaşında olduğu gibi kahramanlık gösterdiğini belirtti. Fevzi Paşa haklı olarak şu hükme vermişti:

«Büyük Millet Meclisinin genç ordusu, daha henüz ikmal olunmamış ordusu ilk rüşdünü bu suretle isbat etmiştir.»

Fevzi Paşa, Meclisin moralini yükseltmek için, ordunun silâh ve cephane durumuna da temas ederek biraz da mübalâğaya kaçan şu sözleri söylemiştir:

«Biz elimize geçen ustalarla ordumuza yetecek kadar tüfek, cephane yapıyoruz ve bundan başka Reis Paşa hazretlerinin burada buyurdukları veçhile, cephanemizi ikmal ettik. Nasıl ikmal ettik biliyor musunuz?.. Düşmanlarımızdan aldığımız cephaneler, bugün bizim şimdiye kadar olan cephane sarfiyatımızın beş on misilini Ermenilerden aldık ve bunu ilân ediyoruz. İngilizler bize cephanesiz dedikleri halde biz otuz yedi milyon cephane aldığımızı söylüyoruz ve bununla on sene daha harbederiz.»

Fevzi Paşa, Yunanlıların İnönü'nden çekilirken bir çok köylerde ahaliyi katlettiklerinden, kadınların ırzına tasallut ettiklerinden ve halka ait hayvanları alıp götürdüklerinden bahsetmişti. Bu husus, milletvekillerini coşturmuş ve heyecanlı konuşmalara yol açmıştır. Hatipler, bilhassa Avrupa'ya ve Avrupa medeniyetine hücum ederek şöyle diyorlardı:

«... bu noktada resmî Avrupa'ya değil; ilmî Avrupa'ya, medenî Avrupa'ya, sanatkâr Avrupa'ya hitap edeceğim efendiler. Nerede bu medenî Avrupa?... Efendiler, şiiriyle, medeniyetiyle hayâl ettiğimiz Avrupa nerede?..»

Milletvekilleri, bu sualleri «Lloyd George'un pençesinde!» «Papas hırkasına bürünmüş...» sözleri ile karşılıyorlardı. Bir milletvekili de: «Bu bir salîp harbi ve salîp medeniyetidir...» diye bağırıyordu.

Heyecan gittikçe artarak, şehitlerin ruhuna fatihalar okunuyor, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin Söğüt civarındaki muharebesiyle İnönü Muharebesine bağlantı kuruluyor ve milletvekillerinin tahsisatlarından 25 er lira kesilerek cephedeki askerlere tütün gönderilmesine karar veriliyordu.

Muhittin Baha (Paşa) da heyecanlı bir konuşma yapmış ve Namık Kemal'in şu mısralarını okumuştu:

«Biz ol âlîhimem erbab-ı cedîd-i iştihâdız kim,
Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten.»

Muhittin Baha Bey de Avrupa'ya şöyle çatıyordu:

«İşte Avrupa denilen medeniyet kütlesi, bu sefiller ve sefihler kütlesi...»

Mustafa Kemal Paşa duygulanmıştı; şu konuşmayı yaptı:

«Milletimizin bugün bütün mazisinde olduğundan daha çok ve ecdadından daha çok ümitlidir. Bunu ifade için arzediyorum... Merhum Namık Kemal demiştir ki:

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini.

İşte ben bu kürsüden bu Yüksek Meclisin Başkanı sıfatı ile, Yüksek Heyetinizi teşkil eden bütün üyelerin her biri adına ve bütün millet adına diyorum ki:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini
Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini...»

Meclisin heyecanı şekil değiştirerek devam ediyordu. Başkanlığa önergeler verilmeye başlandı. İlk önerge cephelerde er hizmeti yapmak üzere muharebeye katılan milletvekillerinin isimlerinin okunmasını ve zapta geçmesini teklif ediyordu. Kabul edildi. Muharebeye katılan milletvekilleri şunlardı:

Ziya Hürşit (Lâzistan), Neşet (İstanbul), Yusuf Ziya (Mersin), Memduh (Şarkî Karahisar), Rıza (Muş), Sâbit (Kayseri), Sami (İçel), Hamdi Namık (İzmit), Operatör Emin (Bursa), Dr. Fuat (Bolu), Dr. Abidin (Lâzistan)[18].

Öteki önergeler, muharebeye katılan kumandan, subay ve erlerin terfi ve taltif edilmelerine dairdi. Çoğunda, Batı Cephesi

---

[18] Ziya Hurşit: 30 yaşında. Almanca öğretmeni. Atatürk'e İzmir'de hazırlanan suikast ile ilgili olduğundan asılarak idam edilmiştir

Neşet: 39 yaşında. Eski İzmit mutasarrıfı. 2. ve 3. dönemlerde de milletvekili seçilmiştir.

Yusuf Ziya (Eraydın): 35 yaşında, Ziraat memuru, Fransızlara karşı savaşta Mersin Grubu müfreze kumandanı.

Memduh: 30 yaşında. Jandarma subayı.

Rıza: 32 yaşında. Muşlu bir ağa çocuğu.

Sabit: 43 yaşında. Eşraftan. 2. dönemde milletvekili.

Sami: 32 yaşında. Silifke eşrafından.

Hamdi Namık: 37 yaşında. Mülkiye mezunu, Geyve Kaymakamı.

Operatör Emin: 39 yaşında. Doktor. Sonra İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) olan Emin Erkul.

Dr. Fuat: Sonra Kırklareli milletvekili olan, Çocuk Esirgeme Kurumu kurucusu ve başkanı.

Dr. Abidin: 41 yaşında. İkinci dönemde de milletvekili.

Kumandanı İsmet Beyin generalliğe terfii isteniyordu. Bu takrirler, temenni olarak hükûmete havale olundu.

Büyük Millet Meclisi'nin 17 Ocak tarihli toplantısından başlıyarak, her gün İnönü zaferini tebrik ve Ethem'i tel'in eden telgrafların okunduğunu görmekteyiz. Memleketin her tarafından, belediyeleri, şehir ve kasabaları, Müdafaai Hukuk teşekküllerini temsilen Meclis Başkanlığına telgraflar çekilmesi Ocak ayı sonuna kadar sürmüştür.

2. YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU

A. TEMEL GÖRÜNÜŞ: HALKÇILIK

Hükûmet, 18 Eylül 1920 günü Meclise bir Anayasa tasarısı ve bu tasarı için bir gerekçe özelliğinde olmak üzere bir halkçılık programı getirmişti. Özel bir komisyona havâle olunan program ve tasarı iki ay sonra Mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Özel Komisyon, programı, fikirlere dokunmadan bildiri şekline sokmuştu. Yayınlanmasına karar verilen bu bildiriyi Meclis hiç tartışmadan aynen kabul etmiştir. Bildiride, Büyük Millet Meclisinin ve hükûmetinin o günkü sosyal ve politik görüşü ile kurulmakta olan yeni devlet hakkında temel fikirler belirtilmiştir.[19] Bu görüş ve fikirler özetle şöyledir:

Türkiye halkı emperyalizm ve kapitalizmin tahakkümü ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisinin tek ve kutsal emeli, Türk halkını emperyalist ve kapitalist tahakkümünden kurtararak kendi irâde ve hâkimiyetinin sahibi kılmaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu maksatla kurulmuş bir ordusu vardır. Orduya emir ve kumanda yetkisi Meclisin mânevî kişiliğine aittir.

Halkın öteden beri içinde bulunduğu sefaletin nedenleri kaldırılarak, yerine refah ve saadet getirmek Meclisin başlıca hedefidir. Toprak, eğitim, adâlet, maliye, ekonomi ve evkaf işleriyle diğer bütün kurumlar halkın ihtiyaçlarına göre yenilenecektir. Bunun için gerekli politik ve sosyal prensipler, milletin ruhundan alınacaktır.

Anayasa tasarısının Mecliste görüşülmesi sırasında, yeni devletin kuruluşuna temel teşkil edecek bir çok fikirler ileri sürülmüş, geçmiş inkılâplar ve eski idare tenkid edilmiştir. O günlerde konuşulanların çoğu bugün de konuşulmaktadır. Hem bu

[19] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 5, s. 369-370.

garip durumumuzu, hem de Cumhuriyetin ilk Meclisindeki fikir ortamını belirtmek için bazı konuşmaları buraya alacağız. Beri yandan, özenti halinde benimsediğimiz fikirlerin bize hangi etkilerle geldiği de ortaya çıkmış olacaktır.

Anayasa tasarısını ve hükûmetin halkçılık programını inceleyen Özel Komisyonun raporundaki şu cümleler, üzerinde durulmaya değer bir özelliktedir :

«Şimdiye kadar halkımızın, her zaman vaadler karşısında kalarak, fakat hemen nâdiren bu vaadlerin uygulama alanına çıkabildiğini görerek vaadlere güvenmemeyi esas sayması gibi bir hâl olmuştur. Komisyonumuz, halkı ve memleketi sefalet ve zulümden kurtaracak maddelerin ve hükümlerin vaadedilmesinden ise, yavaş yavaş uygulanmasını uygun bulmuştur.»[20]

Özel Komisyon adına konuşan gazeteci İsmail Suphi Soysallı (Burdur) komisyonun görüşünü uzun bir konuşma ile açıklamıştır. Bu konuşmanın ilginç kısımları şöyledir:

«Türkiye köylüsü Meşrutiyetten önce ne ise yine o hâlde kalmıştır. Yine Türkiye köylüsünün başında jandarma, yine Türkiye köylüsünün başında bitmez tükenmez harpler, vergiler başlamış ve devam etmiştir. Türkiye köylüsü yine Balkanda, yine Karadağda, yine Doğu cephesinde, yine Yemen'de ölmüş, ölmüş, ölmüştür. Jandarmanın kırbacı altında, öküzünü satarak, teknesini satarak ölmüş, ezilmiş, harap olmuştur.»

«Biliyorsunuz ki, Meşrutiyet devrinde zaman zaman teşebbüsler oldu. Bazan, halka doğru, sözleri işitildi. Halkın ihtiyacını düşünmek, yukarı tabakanın aşağı tabakaya doğru inerek, halkı anlamak, dinlemek, birlikte yükseltmek emelleri başgösterdi. Fakat bunlar ihtilâl gulguleleri ve harp topları arasına karıştı, gitti. Hiç bir sonuç elde edilemedi.»

«Biz, burada bu inkılâp için toplanmadık, esas itibariyle bir meşru müdafaa için toplandık.

.... Gözümüzün önünde akan kanların, yıkılmış yuvaların; köylülerin iniltilerinin etkisiyle kendiliğimizden islâh ve inkılâp zaruretini anladık ve yeni bir idare kurmak için birtakım hazırlıklar yapmaya başladık.

... Yüksek Meclisiniz herşeyde inkılâp yapmaya, herşey ve

[20] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 4, s. 368.

herşey yapmaya karar vermiştir. İşte hükümetin halkçılık programı adı altında yüksek Meclisinize getirdiği program bu fikirlerin mahsulüdür.»

«... Emin olunuz ki, memleketin bu harpten çıkması, ihtilâl, mücâhede, müdafaa halinde bulunmasa dahi, bize memleketteki şu idâreyi unutturmıyacak şeylerdir. Esas düşüncemiz, bu kötü idâreyi kaldırmaktır.»

İsmail Suphi Soysallı, halkçılık fikrinin ve bu fikre dayanan devrimci eğilimin nereden hangi etkiyle çıktığını da belirtmek istemiş ve şöyle demiştir :

«Ben diyemem ki, biz hiçbir taraftan ilham almadık. Belki doğuda, Rusya'da patlayan inkılâbın bizim üzerimizde tesiri olmuştur.»

Bir milletvekilinin, emperyalizm ve kapitalizmin zulmünden kurtulma konusu ile ilgili sorusuna, İsmail Suphi Soysallı şu cevabı vermiştir:

«Biz, genel olarak emperyalizm aleyhindeyiz. Emperyalizm nereden gelirse gelsin (Alkışlar). Kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin âleti de olamayız. Kapitalizm meselesine gelince; kapitalizm zulmü nerede cârî olursa olsun aleyhindeyiz (Doğru sesleri).»

MEMUR DEVLETİNE KARŞI HARP

Anayasa tasarısını inceleyen Özel Komisyon, «temsili seçim» sistemini, yani yeni devlet için kooperatif bir meclisi uygun görmüş ve tasarıyı buna göre değiştirmişti. Mecliste, bu madde üzerinde yapılan görüşmeler bir hayli ilgi çekicidir. Mecliste beliren genel eğilim; Tanzimattan beri yeni bir sınıf olarak «memur»ların memleketin ve halkın başına belâ olduğu şeklindedir. Onun için, bu konuda söz alan hatipler, memurların Meclise girmelerinin aleyhinde bulunmuşlardır. Memleketi bu belâdan kurtarmak için düşünülen tedbir ise, memurları halka seçtirmekten ibarettir. Böylece halk, kendi seçtiği memuru beğenmez ise, işine son verecek ve yenisini daha iyisini seçmek hakkına sahip olacaktır. Mecliste, çok sayıda memur bulunduğu halde, memurlara karşı yapılan hücumlara önemli bir tepki gösterilmemiştir. Memurları halka seçtirmek fikri de, yanlış olarak, büyük ölçüde Rus ihtilâlinden mülhem idi. Halbuki, Rusya'da «Sovyetler» vardı ve memurları bunlar seçiyordu.

Komisyon sözcüsü İsmail Suphi Soysallı, komisyonun memurlar hakkındaki düşüncesini şu cümle ile özetlemişitir:

«Şimdiye kadar memur idaresinden çektiğimiz fenalıklar yüzünden, komisyon, bugünkü memur idaresi şekline resmen harp ilân etmiş, vilâyetlerde de memur hiyerarşisini ve memur şebekesini kırmaya ahdetmiştir.»

Kooperatif esasa göre kurulması düşünülen Büyük Millet Meclisine memurların girmemeleri tezini savunanlardan biri de Mahmut Esat (Bozkurt) idi ve şöyle diyordu:

«Tanzimattan beri bu memleketin belli başlı (burjuva) tabakasını teşkil eden ve bu memleketin yalnız sırtından geçinmeyi kabul eden memur tabakası Meclise girmeyecektir. Onlar da vatandaşlarımızdır; onların da girmemesinden müteessir olurum. Mademki onlar girmemekle memleket kurtulacaktır, onlar girmesinler ve onların fedakârlıkları da bunu memnuniyetle kabul edeceklerdir. Maksat, bu memleketi yaşatmaktır.»

Mecliste, «meslekî temsil» sisteminin fazîletinden söz edenler, fikirlerini halkçılık esasına dayamakta ve halkı temsil eden meclislerin kurulmasını istemekte idiler. Fikirler, genellikle mübalâğalı şekilde savunuluyor ve hislerle hitap ediliyordu. Bunlara göre:

«... Seçim, halkı gerçek hayatta olduğu gibi veya mümkün olduğu kadar gerçek hayata yakın bir şekilde küçülterek Meclise nakletmek demektir.»

«Şimdiye kadar bu memlekette kurulan meclisler, daima güzideler sınıfından teşekkül etmiş meclislerdir. Halktan kimse gelmiyordu».

«Gerçekten halk idaresi yapmak için, halkı memlekete sahip kılmak için halkı Meclise getirmek lâzımdır».

«Politikanın sanat haline gelmesi kadar merdud bir şey yoktur. Herkes bir sanat sahibi olmalıdır».

«... Parlâmentoların kabulüne ve anayasaların alkışlarla onaylanmasına rağmen bir tabaka vardır ki, memleketi omuzlarında taşıyan bir tabaka vardır ki, o daima esaret altında inlemiştir, efendiliğine kavuşamamıştır ve o sefalet içinde inlerken (burjuva) tabakası onun önüne çıkmış, elindeki anayasa ile o zavallı tabakanın önünde alay etmişti. Bizim memleketimizde de böyle olmuştur.»

«... Memleket demek, o memleketin ekonomisi demektir. Hiçbir zaman o memleketin yalan yanlış politikacıları demek değildir. Fakat, o memleketi, sapaniyle, elinde o mübarek çekiciyle çalışan demircisi, çiftçisi temsil eder ve memleket onlardan terekküp eder».

«... Milletin fukarayı kâsibesine (çalışan fakirleri) bu hakkı vermeliyiz, yani meslekî temsili tamamen vermeliyiz. Evet, emekçilere[21] bu hakkı vermeliyiz».

Mecliste, bir taraftan bu sözler söyleniyor, bir taraftan da memlekette kapitalist ve proleter bulunmadığına işaret ediliyordu. Mübalâğalı çelişmeli ve hattâ alaylı sözler bol bol kullanılarak, yeni anayasa hazırlanmakta ve yeni devletin fikriyatı yapılmakta idi.

Bütün bu fikirlere rağmen, yeni devlet bir memur devleti olarak kurulacak ve memur idaresi hakkındaki şikâyetler 1964 yılına muhakkak daha sonraki yıllara kadar devam edecekti. Ayrıca; «Meslekî temsil» sistemi kurulmayacak ve memurlar bütün meclislere çok sayıda gireceklerdi.

«Meslekî temsil» esasına göre yapılacak seçime taraftar olmıyanlar da vardır. Meselâ, bir milletvekili şöyle diyordu:

«Efendiler, memleketimizde kapitalist yoktur, buyurdular. Gerçekten, memleketimizde kelime anlamında, gelenek anlamında kapitalist olmadığına ben de inanıyorum. Sonra, sosyal sınıflar farkı da bizde yoktur. Yok olan ve gerçekten bir meziyet kabilinden olarak telâkki etmemiz gereken bu şeyleri bırakıp da, öteden beri olduğu gibi, her yeni cereyana uyarak taklitçilik yaparız.»

Türk toplumunun bünyesi hakkındaki görüşleri de beirten şu konuşma ayrıca dikkate değer:[22]

«Hilmi Beyin teklifi, şûradan şûraya seçim usulüdür. Halbuki bu teklif zannederim ki bugün de uygulanan iki dereceli seçimden daha fazla bir sonuç vermiyecektir. Her ne kadar Rusya'da şûradan şûraya seçim usulü uygulanıyor ise de, kendilerine hatırlatalım ki, Rusya'da emekçiler diktatörlüğü vardır. Emekçiler diye Türkçeye çevirdiğim (proleterya) diktatörlüğü bizim

[21] Hatip konuşurken İsmail Suphi Soysallı «emekçi», «emekçi» diye bağırınca, hatip son cümleyi söylemiştir. İsmail Suphi Soysallı «emekçi» kelimesini «proleter» kelimesi yerine kullandığını Meclisin başka bir oturumunda açıklamıştır.

[22] İsmail Suphi Soysallı'nın konuşması.

memleketlerde henüz câri değildir. Rusya'da servet sahiplerinin, burjuvaların oy kullanma hakkı yoktur. Bizde seçme hakkı eşittir. Seçmek herkesin hakkıdır. O halde burada iki sınıfın diktatörlüğünü vazetmedikçe Hilmi Beyin bize getirebileceği Meclis, ancak bir rüesa Meclisi olacaktır. (Doğru sesleri). Çünkü vilâyetlerin dar çerçevesi içinde seçilecek olan ağalar, üye olarak buraya getirilecektir ve kendilerinin itiraf ettiği gibi, üç - dört dereceli seçim olacaktır.»

HALK HÜKÛMETİ FİKRİ

Anayasa tasarısının 3. maddesi şöyle idi:

«Madde 3 — Türkiye Halk Hükûmeti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» ünvanını taşır».

Bu maddedeki «Türkiye Halk Hükûmeti» ibaresi özel komisyon raportörünün teklifi üzerine «Türkiye Devleti» şeklinde değiştirilmiş ve «halk hükûmeti» tâbiri metinden çıkarılmıştır. Üzerinde fazlaca tartışılmamakla beraber, birçok milletvekillerinin bu değişikliği benimsemediğini, Meclis tutanaklarında anlıyoruz. Bu konuda Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi şu kısa konuşmayı yapmıştır:

«Efendim, değiştirildiği üzere «Türkiye Devleti» suretinde kalacak olursa, asıl emeli açık tecelli ettirmemiş olur. «Halk hükûmeti» sözü de girmelidir. (Aşağıda giriyor sesleri). Aşağıda varsa bilmem. (Yok sesleri). Yok ise burada kalması lâzımdır. Maksadı açık tecelli ettirmek için, bu kalmazsa, asıl maksadı tecelli ettirmez. Bunun kalmasını teklif ederim.»

Madde yeni şekliyle oylanıp kabul edildiğinde «Türkiye Millet Meclisinden sonra, Halk hükûmeti demeli» sesleri duyuluyordu.

Anayasa tasarısının 3. maddesinden «Halk hükûmeti» tabirinin çıkarılması, sırf redaksiyon mülâhazasına dayanıyordu. Ve «Halk devleti», «Halk hükûmeti» fikri esas olarak reddedilmiş olmuyordu. Nitekim Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1923 tarihinde ilân edeceği 9 umdenin başlangıç metnindeki ilk cümlede «Bir halk devleti ve hükûmeti» nin kurulduğu belirtilecekti.

B. ANAYASA

İnönünde Muharebeler cereyan ederken (10 Ocak 1921) Büyük Millet Meclisi, iki aylık bir aradan sonra[23] anayasa tasarısını yeniden görüşmeye başlamış ve 20 Ocak 1921 günü görüşmeleri tamamlayarak anasayı kabul etmiştir. Bu olay, yeni Türk devletinin kuruluşunun önemli bir safhasıdır. İsmet Paşa'nın dediği gibi «Dikkate değer ki, Atatürk'ün, biri 24 Nisan 1920, ikincisi 13 Eylül 1920 tarihli projeleri, ilk anayasa şeklini alıncaya kadar Birinci İnönü zaferi sonucunu beklemek gerekmişti..»[24]

Anayasanın kabulü ile ulaşılan noktayı tesbit edebilmek için, önce Osmanlı Anayasası ile bu Anayasanın karşılaştırılması, sonra da Büyük Millet Meclisinin açılışıyla ortaya çıkan durumun kaydettiği fiili ve hukuki gelişmenin gözden geçirilmesi şarttır.

Tüm olarak yürürlükten kalkması, ancak 1924 Anayasası ile sağlanan Osmanlı Anayasası, «islâmi ve monarşik» bir anayasadır. Bu anayasanın yürürlüğü konusunda hiç söz edilmeden Türkiye Büyük Millet Meclisinde yürürlüğe konan yeni anayasa, «Halk Hâkimiyeti» ilkesine dayanmaktadır. Bu suretle Türkiye üç seneden fazla bir süre, iki anayasalı bir memleket olarak yaşamıştır; biri, olağanüstü sebeplerle uygulanma şartlarını yitirmiş, fakat, esas sayılan anayasa; öteki, bir kısım milletvekillerince geçici olması düşünülerek kabul edilen anayasa.

Osmanlı Anayasasının, yapmak istediğimiz karşılaştırma için önemli olan başlıca hükümleri şunlardır:[25]

— Devletin başkenti İstanbul'dur ve İstanbul'un diğer Osmanlı şehirlerinden ayrı bir imtiyazı ve muafiyeti yoktur. (Madde 2).

---

[23] Anayasa tasarısı, T.B.M. Meclisinin 18 Eylül 1920 günlü toplantısında ilk defa görüşülmüş ve bir özel komisyona havale edilmişti. Komisyonun hazırladığı tasarının görüşülmesine 18 Kasım 1920 de başlanmış, ikinci görüşme 20 Kasım 1920 de yapılarak tasarının 17. Maddesi kabul edilmiştir.

[24] Ulus Gazetesinin 24.1.1960 tarihli sayısında çıkan makalesinden.

[25] 1876 Anayasası ile 1908 Anayasası.

— Hükümdarlık ve hilâfet, Osmanlı sülâlesine aittir. (Madde 3 ve 4).

— Padişahın kutsal olan kişiliği, dokunulmaz ve sorumsuzdur. (Madde 5).

— Bakanları[26] tâyin ve azletmek, rütbe, memuriyet ve nişan vermek, para basmak, harp ilân etmek ve barış yapmak, başkumandanlık yetkisini kullanmak, devlet işlerini düzenleyen tüzükler çıkarmak, kanunla verilmiş cezaları hafifletmek ve affetmek, Mebuslar Meclisini toplantıya dâvet etmek ve dağıtmak, gerekirse yeniden seçim yapmak üzere Meclisi feshetmek, padişahın kutsal hakları içindedir. (Madde 7).

— Osmanlı devletinin dini islâmdır. (Madde 11).

— Sadrıâzamı ve şeyhülislâmı, padişah güvendiği kimseler arasından seçtiği gibi, diğer bakanların işbaşına gelmeleri de padişahın irâdesine bağlıdır. (Madde 27).

— Önemli iç ve dış meselelerde, hükümetin kararları, padişahın uygun görmesinden sonra uygulanır. (Madde 28).

— Bakanlar, görevlerine giren hâl ve eylemlerinden sorumludurlar[27]. (Madde 30).

— Devlet güvenliğinin söz konusu olduğu ve Meclisin toplantıda bulunmadığı zamanlarda hükümetin alacağı kararlar, padişahın tasdikine bağlı kalmak ve anayasaya aykırı olmamak şartiyle, Meclis toplanıp karar verinceye kadar kanun yerine geçer (Madde 36).

— Meclisi Umumi (Parlâmento) iki meclisten teşekkül eder: Ayan Meclisi, Mebuslar Meclisi.

Ayan Meclisi üyelerinin sayısı, mebuslar sayısının üçte birini geçemez. Ayan Meclisi üyesi olabilmek için 40 yaşını doldurmuş herkesin güvenini kazanmış ve devlet işlerinde övülmeye değer hizmetleri geçmiş olmak şarttır. Ayan Meclisi üyelerini, ölünceye kadar kaydiyle, padişah tâyin eder (Madde 48-61).

— Mebus seçilebilmek için: Osmanlı uyruklu olmak, yabancı bir devlet hizmetinde bulunmamak, Türkçe bilmek, otuz yaşını doldurmuş olmak, seçildiği sırada bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmamak şarttır. Müflisler, hacir altında bulunanlar v.s. mebus, seçilemezler. (Madde 68).

---

[26] Anayasa metninde «vezir» deyimi kullanılmıştır.

[27] 31. madde ile bu sorumluluğun işleyişi âdeta imkânsız sayılacak şartlara bağlanmıştır.

İkinci Meşrutiyet devrinde, Anayasada padişahın yetkilerini kısmen daraltan bazı değişiklikler yapılmış ise de, anayasanın esprisi ve karakteri değişmemiştir. Onun için bu değişiklikler üzerinde durmayacağız.

Şimdi; Anadolu İhtilâliyle yeni bir devlet kuruluşuna doğru yönelmiş bulunan millî hareketin, bu «islâmi - monarşik» Anayasa karşısında geçirdiği fiili ve hukuki gelişmeye kısaca göz gezdirebiliriz. Mevcut düzeni değiştirmek amacını güden ihtilâl hareketinin, kendi varlığına aykırı gördüğü eski hukuk kaidelerini de kaldırması beklenir. Eski hukuk sistemi içerisinde ilk tasfiyesi gereken, şüphesiz, anayasadır. Yeni Türk devletinin kuruluşu sırasında, bu keyfiyet bir defada ve birdenbire değil, 1924 Anayasası ile tamamlanmak üzere, 1921 Anayasasına kadar şu gelişme ile olmuştur:

a) Erzurum ve Sivas kongreleriyle esasları belli edilen «Misak-ı Millî» nin son Osmanlı Meclisince de kabul ve ilân edilmesi, Birinci Dünya Harbinin yarattığı fiili duruma uygun olmakla beraber, anayasanın birinci maddesine açıkça aykırıdır. O halde, «Misak-ı Millî», anayasanın birinci maddesini hükümsüz kılmıştır.

b) Büyük Millet Meclisi, şekil ve mahiyet bakımından anayasa dışı bir kuruluştur. Anayasa, parlâmentoyu iki meclisli bir teşekkül olarak düşünmüştür. Gerçi, B. M. Meclisi üyeleri mer'i seçim kanununa göre seçilmişlerdir. Fakat bu husus, Büyük Millet Meclisinin anayasa karşısındaki hukuki durumunu değiştirmez.

Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkiler kullanmak üzere toplanmış ve kendisini millî irâdenin tek temsilcisi sayarak vatanın kaderine el koymuştur. Böylece, anayasanın padişaha tanıdığı haklar kaldırılmış oluyordu.

c) Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920 tarihli «İcra Vekillerinin Süreti İntihabına Dair Kanun» ile Osmanlı Anayasasında tesbit olunan şeklin dışında yeni bir hükûmet formülü getirmiştir. Büyük Millet Meclisi hükûmetinde «vezir» veya «nâzır» yoktur; «İcrâ vekili» vardır.

d) Anayasanın 7. maddesine göre padişahın kutsal hakları arasında bulunan yetkiler, irâde-i seniye olmaksızın kullanılmıştır. Bu konuda Meclisçe karar alınması için Saruhan milletvekili Refik Şevket (İnce) 13 Mayıs 1920 günü Meclis başkanlığına ver-

diği önergede[28] «Meclisinin hasbelicap millet ve padişah kuvvetini nefsinde cemettiği için padişahın irâdesine tevafuk eden her hususu ifâ eylemesi iktizâ ederken..» diyordu. Karahisarı Şarki milletvekili Mustafa Bey de 6 Temmuz 1920 tarihinde Meclise aynı konuda bir kanun teklifinde bulunmuştu. Refik Şevket Beyin önergesi ve Mustafa Beyin kanun teklifi Meclisçe hiç yadırganmamış ve Anayasa komisyonuna havâle edilmiştir. Fakat, 20 Ocak 1921 de anayasanın kabulüne kadar böyle bir karar veya kanuna lüzum kalmadan da padişahın bütün yetkilerinin kullanılmasına devam olunmuştur.

Görülüyor ki, Yeni Türk Devletinin kuruluşu, soyut anlamda bir anayasa ile başlamış ve eski anayasa hükümsüz sayılmadığı halde bu faaliyete engel olamamıştır.

Profesör Yavuz Abadan şöyle demektedir:

«... Anayasanın doğması veya değişmesi için mutlaka kanun veya örf hâlinde tesbit edilmesi şart değildir. Devletin yüksek organlarındaki her değişiklik, başlangıçtan müşehhas mânada bir anayasa değişikliği ifâde eder ve eski anayasanın mücerret hükümlerinden bu fiilî değişikliğe aykırı olanların derhal yürürlükten kalkmasını gerektirir».[30]

Yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi, Anadolu İhtilâliyle Osmanlı devlet düzeni içinde olagelmekte bulunan değişikliğe aykırı düşen anayasa hükümleri yavaş yavaş değerini kaybederek yürürlükten kalkmaya başlamış ve bir süre sonra yeni bir anayasa yapılmakla fiili durum hukuki anlam kazanmıştır.

Büyük Millet Meclisinin toplandığı günden itibaren kurulmakta olan yeni devlet düzeninin anayasası somut anlamda varlığını duyurduğu hâlde, Mustafa Kemal Paşa, yazılı bir anayasa ile, başında bulunduğu millî harekete hukukî değer kazandırmak istemiştir. Gerçekten, Büyük Millet Meclisinin 20 Ocak 1921 günü kabul ettiği anayasa, bütün eksikliklerine ve kusurlarına rağmen, Yeni Türk Devletinin en kuvvetli temellerinden biridir.

Hukuk profesörlerinin de belirttikleri üzere[31] 1921 Anayasası, klâsik anayasa tekniğine uygun değildir. Bir anayasada bulunması gereken birçok hususa yer verilmemiştir. Başlıca, devlet başkanlığı müessesesine dokunulmamış ve amme hakları üze-

---

[28] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. I, s. 287.

[29] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. II, s. 191-192.

[30] Türk İnkılâbı Tarihi Notları, (Ankara: 1956), s. 16.

[31] Meselâ, Prof. Hüseyin Nail Kûbalı ve Prof. Bahri Savcı.

rinde durulmamıştır. Yeni bir devlet kurma irâdesine hukuki şekil veren anayasada devlet başkanlığından söz edilmemesi üzerinde kısaca duracağız:

Mustafa Kemal Paşa, liderliğini yaptığı ihtilâli ölçülü adımlarla başarıya götürürken, asıl olan amacı hiçbir zaman gözden uzak tutmıyarak bir taraftan kendisini Türk toplumuna ustalıkla kabul ettirmeye çalışırken, diğer taraftan saltanatın tasfiyesi şartlarını hazırlıyordu. Büyük Millet Meclisinin ikinci toplantısında (24 Nisan) hükûmet teşkili hakkında yaptığı teklifi[32] ile Meclise, başsız bir devlet formülü sunmuştu. Kabul olunan formüle göre geçici kaydiyle de olsa bir hükûmet başkanı tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir. Böylece, saltanat fikrinin yeni siyasî iktidara yerleşmesi önlenmiş oluyordu. Yine bu teklifiyle kabul edilen, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde bir kuvvet bulunmadığı ilkesi de zımmen saltanat fikrini reddediyordu. Mustafa Kemal Paşanın teklifinin altında «Padişah ve halife, cebrü ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisinin tanzim edeceği kanunî esaslar dairesinde vaziyetini ahzeder», şeklinde bir not vardı. Bu cümleden anlaşılıyor ki, padişahın bir anayasa organı olarak eski durumunu kazanması kendiliğinden olamayacak, bunun nasıl gerçekleşeceği Meclis tarafından bir kanunla tesbit edilecektir.

Saltanatı umursamayan milletvekillerinin yanında saltanatçı milletvekillerinin ağır bastıkları bir Meclise karşı, bunlar iyi düşünülmüş formüllerdi. Fakat, konu, Anayasa görüşmeleri sırasında yeniden aktüel bir duruma gelmişti. Bu defa, M. Kemal Paşa 25 Eylül 1920 günlü gizli oturumda konuyu daha açık ve daha kesin bir şekilde ortaya koydu:

«Türk Milletinin ve yegâne temsilcisi olan yüksek Meclisin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını sağlamak için çalışırken, hilâfet ve saltanat ile bu kadar çok meşgul olması mahzurludur. Şimdilik bunlardan hiç bahsetmemek memleketin yüksek menfaatleri iktizasındandır. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakatimizi muhafaza ettiğimizi ifâde etmek ise, bu zât hâindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine itaat ederek düşman emellerini yerine getirmek zorunda kalır.

[32] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt I, s. 32.

Hain veyahut makamının kudret ve yetkisini kullanmaktan menedilmiş zat, zaten halife ve padişah olamaz.

O hâlde, onu hal'eder, yerine derhal diğerini seçeriz demek istiyorsanız, buna da bugünün vaziyet ve şartları elverişli değildir. Çünkü, hal'i lâzım gelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu yok sayarak diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmiyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi makamını muhafaza ve faaliyetini devam ettirebileceğine göre, millet ve Meclis asıl maksadını unutup Halifeler dâvası ile mi uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşıyacağız? Hülâsa bu mesele, geniş, nâzik ve önemlidir. Halli bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyduğumuz kanun esasları varlığımızı ve İstiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisini ve Milli Hükûmeti kuvvetlendirmeğe mâtuf mâna ve yetkiyi (zâmin) ve (nâtık) olmalıdır».

20 Ocak 1921 tarihli Anayasada devlet başkanlığı müessesesi bu zorunluktan dolayı yer almıştır.

İhtilâl ve harbin yarattığı olağanüstü durum, yapılan Anayasada amme haklarının üzerinde durulması işini bir çıkmaza sokabilirdi. Kaldı ki, hürriyetlerin alabildiğine kısıldığı bir hâl içinde, vatandaşlara hak ve hürriyetlerini hatırlatmanın bir anlamı da olmazdı.

Anayasa, yürütme ve yasama kuvvetlerini belirttiği hâlde, üçüncü kuvvete yani yargı organına da dokunmamıştır. Fakat, Meclis gerek bu hususu, gerekse devlet teşkilâtını tamamlayacak diğer organları tamamen ihmal etmiş değildir. Danıştay, Sayıştay ve Yargıtay kurma işine daha Meclisin açıldığı aylarda el atılmış (7 Haziran 1920 tarih, 4 sayılı kanunla) Sivas'ta geçici bir Yargıtay teşkil edilmiştir.

Anayasa çalışmaları, Meclise 13 Eylül 1920 tarihli hükûmet teklifiyle, fakat bir anayasa projesi veya tasarısı adı ile değil, hükûmet programı olarak intikâl etmişti. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu program Mecliste 18 Eylül günü okunmuş ve niteliği bakımından bir Anayasa tasarısı olduğu anlaşılarak incelenmek üzere bir özel komisyona verilmişti. Anayasa görüşmeleri bu komisyonun hazırladığı tasarı üzerinde yapıldı. 20 Ocak 1921 günü son şeklini alarak kabul olunan Anayasa, temel hükümler ve

idârî teşkilât olmak üzere iki bölüm ve 23 maddeden ibarettir. Bir de, sayı taşımayan «Madde-i Münferide» si vardır. Temel hükümler şunlardır:

1 — Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdâre usulü, halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idâre etmesi esasına müstenittir.

2 — İcra kudreti ve teşrii selâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

3 — Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idâre olunur ve hükûmeti «Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» ünvanını taşır.

4 — Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntehap âzâdan mürekkeptir.

5 — Büyük Millet Meclisinin intihâbı iki senede bir kere icrâ olunur. İntihap olunan âzânın âzâlık müddeti iki seneden ibâret olup fakat tekrar intihap olunmak câizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimaına kadar devam eder. Yeni intihâbât icrasına imkân görülmediği takdirde, içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi âzâsının herbiri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

6 — Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesi Kasım başlangıcında dâvetsiz toplanır.

7 — Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavânînin vaz'ı, tâdili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavânin ve nizâmât tanziminde muamelâtı nâsa erfâk ve ihtiyacatı zamana evfâk ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazifesi ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir.

8 — Büyük Millet Meclisi, Hükûmetinin inkısâm eylediği devâiri, kanunu mahsus mucibince intihap-kerdesi olan vekiller vasıtası ile idâre eder. Meclis, icrâî hususât için vekillere veçhe tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

9 — Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla meclis nâmına imza vaz'ına ve heyeti vekile mukarreratını tasdike selâhiyettardır. İcra vekilleri heyeti,

içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclis Reisi vekiller heyetinin de reisi tabiisidir.

Bu hükümler, yukarıda özet olarak belirttiğimiz Osmanlı Anayasası hükümleriyle karşılaştırılınca, 1921 Anayasasının Osmanlı Anayasasının temel hükümlerini, zımnî bir şekilde, yürürlükten kaldırdığı kolayca anlaşılmaktadır. Yeni Anayasanın 7. maddesi, pldişahın kutsal hakları arasında sayılan yetkileri Türkiye Büyük Millet Meclisine ait haklar olarak tanımıştır. 1 ve 2. maddeler ise, «islâmî - monarşik» Osmanlı Anayasasını tüm olarak anlamsız hâle getiren cumhuri bir mahiyet taşımaktadır. Hattâ bu Anayasa —7. maddesinde şer'i ahkâm ve fıkıhdan söz etmesine rağmen— Osmanlı Anayasasının 11. maddesi ve 1924 Anayasasının 2. maddesi[33] gibi açık bir hüküm getirmemekle, lâik bir anayasa sayılabilir. Bununla beraber, 1921 Anayasası şeklî kusurlarından başka muhteva bakımından yarattığı çelişmelerle de zaaf ifâde etmektedir. Bu çelişmeleri şöyle özetleyebiliriz:

Eski anayasayı açıkça reddetmemiş ve yürürlükten kaldırmamış, fakat, ona karşı yeni hükümler getirmiştir. Nitekim bu çelişme, Mustafa Kemal Paşa'nın, Sadrıâzam Tevfik Paşaya yazdığı 30 Ocak 1921 tarihli telgrafta[34] da belli olmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Anayasanın temel hükümlerine ait 9 maddeyi sıraladıktan sonra 10 maddede şöyle diyordu:

«Kanuni Esasinin (Osmanlı Anayasası) işbu maddeler ile tearrüz etmeyen hükümleri eskiden beri olduğu gibi yürürlüktedir».

Anayasa, cumhuriyetçi ve lâik bir anlam taşıdığı halde, saltanat ve hilâfet müessesesini anayasa düzeninden kesinlikle söküp atmamıştır. Münferid maddede, 5 Eylül 1920 tarihli Nisabı Müzakere Kanununun 1. maddesine[35] atıf yaparak, düştüğü çelişmeyi daha da çok artırmıştır. Ayrıca, anayasanın hazırlanması vesilesiyle Büyük Millet Meclisinin kabul edip yayınlanmasına

---

[33] 1924 Anayasasının 2. maddesi şöyledir: «Türkiye Devletinin dini, dini İslâmdır..»

[34] Nutuk, cilt II, s. 563.

[35] Nisabı Müzakere Kanununun 1. maddesi şöyledir: «Büyük Millet Meclisi; Hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder.»

karar verdiği bildiride de Hilâfet ve Saltanat makamı resmen benimsenmişti.

Hemen işâret etmek yerinde olur ki, bu durum, içinde yaşanılan olağanüstü şartların zorunluğundan ileri geliyordu. İhtilâl, meclisin muhafazakâr grupu karşısında kendisini yeteri kadar kuvvetli görmediği için telifçi bir yol tutmuştu. Bu yol, iki tarafı da tatmin ediyordu. Çünkü, muhafazakârlar Nisab-ı Müzakere Kanununa atıf yapan münferid maddeyi kabul ettirmekle Anayasanın geçiciliğini sağlamış olduklarına inanıyorlardı.

İhtilâlci kadro ise, bu tavizi verirken, saltanat kurumunu bir anayasa organı olarak tanımamış, padişahın yetkilerini de ele geçirmiş oluyordu. Bu özellikleriyle, 1921 anayasası, zaferden sonra görüleceği üzere, bir intikal anayasasıdır.

★

Anadolu'da yeni bir devletin kuruluş hâlinde bulunduğu Birinci İnönü Savaşından sonra, açıkça kendisini belli etmiştir. Nitekim, bu gerçek, Osmanlı Andlaşmasını (Sèvres) imzalayan İtilâf Devletlerince de anlaşılacak ve Ankara Hükûmetinin temsilcileri, ilk olarak, bir konferansa dâvet edileceklerdi.

Yeni Devletin kuruluşunun ilk işâreti, Büyük Millet Meclisinin açılışıdır. Çünkü; «Büyük Millet Meclisinin açılması ile Anadolu'da yeni bir siyasî iktidar olayı vâki olmuştur».[36]

1921 Anayasasının özü sayabileceğimiz 24 Nisan 1920 tarihli Meclis kararı[37] Hiyâneti Vataniye Kanunu, Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun ve Nisab-ı Müzâkere Kanunu, Anadolu ihtilâlinin devlet olma yolundaki gelişiminin nirengi noktalarıdır. Profesör Hüseyin Nail Kubalı, bu gelişimi şöyle belirtiyor:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi, zikrettiğimiz kararlar ve organik kanunlarla yeni bir devlet kurma irâdesini açıkça izhâr etmiş ve bunu tatbike geçmiştir.»[38]

23 Nisan 1920 tarihinde olağanüstü yetkilerle Ankara'da toplanan meclis, kendisine «Türkiye Büyük Millet Meclisi» adını vermekle, yeni devletin adını da kısmen belli etmişti. «Misâk-ı

[36] Prof. Yavuz Abadan — Prof. Bahri Savcı, Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, s. 53.

[37] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. I, s. 32.

[38] «Yeni Türkiye», İstanbul, 1959 (Bu kitaptaki makalesi), s. 118.

Millî» nin ruhuna uygun olarak seçilmiş bulunan bu «ad» ın, Osmanlılık ile lâfzî hiçbir ilgisi yoktu. Sonunda, 1921 Anayasasının hazırlanışı sırasında yeni devletin açık adı belli oldu. Anayasanın üçüncü maddesi «Türkiye Devleti» diye başlıyordu.

«Misâk-ı Millî» nin anlamından ve çizdiği sınırdan sezildiği gibi, «Türkiye Devleti» deyiminden de açıkça anlaşılıyordu ki, yeni devlet «millî bir devlet» olacaktı.

Anayasanın temel hükümlerinden 1 - 3. maddeler, meşrutî de olsa, monarşiyi kesinlikle reddediyordu. Eğemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesini birinci maddesinde ifâde eden anayasa, yeni devletin karakterini de belirtmiş bulunuyordu. Diğer hükümlerle birlikte yorumlandığı zaman, yeni devletin demokratik cumhuriyete yöneldiği açık ve seçik olarak anlaşılmaktadır.

C. SALTANATÇILARIN TEPKİSİ

Londra Konferansı (21 Şubat 1921), yeni Anayasa ile Türkiye'de beliren yeni devlet düzenini kuvvetlendirici bir gelişmeye yol açmıştır. İtilâf Devletleri, «Doğu Meselesi»ni çözmek üzere Londra'da toplanmasına karar verdikleri konferans için yeni Türkiye'yi İstanbul Hükûmeti kanalı ile dâvet etmişlerdi. Bu dâvet, Anadolu'da yeni bir devlet kuruluşu olayını, gerek Ankara - İstanbul arasında cereyan eden yazışmalar, gerekse mecliste yapılan görüşmeler ile bir kere daha tescil etmiştir. Bu vesile ile Büyük Millet Meclisi bir kere daha Anayasa ve padişah - halife üzerinde durmak mecburiyetinde kalmıştır. Görüşmeler dikkatle incelendiğinde, o sıralarda «İkinci grup»un teşkilâtlanmaya başladığı anlaşılacaktır.

İstanbul - Ankara arasındaki yazışmalar dış görünüşü ile Londra Konferansını ilgilendiriyordu. Gerçekte ise, Mustafa Kemal Paşa, bunu vesile ittihaz ederek yeni Türk Devletini İstanbul'a empoze etmek ve İstanbul'u Ankara'ya bağlamak tasavvurunda idi. Bu sebeple önce bu yazışmaları özetliyeceğiz.

Sadrıâzam Tevfik Paşanın Türkiye'nin Londra Konferansına dâvet edildiğini bildiren ilk telgrafı 21.1.1921 tarihlidir. Telgrafın esasa ait cümlesi şöyle idi:

«Hükûmet-i seniyeye gönderilecek dâvet, Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut Ankaraca mezuniyet-i lâzımeyi haiz murahhasların Osmanlı heyet-i murahhasası meyanında bulunmaları meşruttur.»

Mustafa Kemal Paşa, biri özel, öteki resmî olmak üzere, Tevfik Paşaya iki telgrafla cevap verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına yazdığı resmî telgrafta[39]; İstanbul'da meşru ve hukukî herhangi bir heyet bulunmadığını, Türkiye'nin kaderi üzerinde söz söyliyebilecek tek meşru ve müstakil kuvvetin T.B.M. Meclisi olduğunu, dolayısiyle İtilâf Devletlerine ancak Ankara Hükûmetinin muhatap olabileceğini belirtiyor ve şöyle diyordu:

[39] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 7, s. 411.

«Heyetinize[40] düşen vatanî ve vicdanî vazife, millet ve memleket namına meşru muhatap hükûmetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektedir.»

Özel telgraf, son derece önemli olan aşağıdaki hususlar çerçevesinde yazılmıştı:

«..... saltanat ve hilâfet merkezinden başlayarak maddî ve mânevî bütün memleket kuvvetlerinin birlik olarak hareket etmesi elzemdir. Bunun için Zât-ı Şâhânenin, millî irâdeye tek tecelligâh olan Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını resmen ilân etmesi artık icâp etmiştir.»

«.... bize iltihak suretiyle vaziyetinizi tasrih ve tesbit buyurmanızı, tarih ve millet önünde yüklenmiş olduğumuz görev ve yetkiye dayanarak teklif ederiz.»

«.... Samimî tekliflerimiz kabul edilip yerine getirilmediği takdirde, saltanat ve hilâfet makamını işgâl eden Zât-ı Şâhânenin durumunun sarsılması tehlikesinden haklı olarak korkulur ve bunun bütün sorumluluğu, tahmin edilemiyecek sonuçlariyle birlikte, doğrudan doğruya Zât-ı Şâhâneye âittir.»

Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle, bundan sonra her iki telgrafı özetleyen ve yapılması gerekli şeyleri basit bir şekilde belirten şu telgraf çekildi:[41]

«1 — Zât-ı Şâhâne, Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir hatt-ı hümâyûn ile ilân buyuracaklardır.

2 — Birinci madde hükmü yerine getirildikten sonra âilevi olan iç işlerimizi şöyle ayarlayabiliriz:

Zât-ı Şâhâne ötedenberi olduğu gibi Dersaadet'te (İstanbulda) ikamet buyururlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmet şimdilik Ankara'da bulunur.

İstanbul'da artık kabine adı altında bir heyet kalmaz .

İstanbul'un özel durumu dolayısiyle Zât-ı Şâhâne'nin nezdinde Büyük Millet Meclisinden görev ve yetki almış bir heyet bulundurulur.

3 — İstanbul ve havalisinin idâresine âit işler sonra düşünülür ve düzenlenir.

---

[40] «Hükûmet» demememek için «heyet» kelimesini kullanmaktadır.

[41] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 7, s. 412 (Telgraf tarafımızdan kısaltılmıştır. Fakat aldığımız cümleler metnin aynıdır.)

4 — Bu şartların kabulü üzerine, zaten Büyük Millet Meclisince tasdikli bütçemizde mevcut olan Zât-ı Şâhâneye ve saltanat hânedânına ait tahsisatı[42] ve lüzumlu olan bütün memurlara diğer maaş sahiplerinin tahsisatını hükûmetimiz ödeyecektir.»

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin toplanmadığı üç gün içinde yapılan bu yazışmaları ve Londra Konferansı için dâvet alındığını B. M. Meclisinin 29 Ocak 1921 günlü toplantısında, telgrafları da aynen okuyarak açıkladı. Paşa, konuşması sırasında, Anayasaya girmiş olan «Türkiye Devleti» deyimini ilk defa kullanıyordu. Bu tarihe kadar hep «T.B.M. Meclisi Hükûmeti»nden söz ettiği halde, bugün sık sık «Türkiye Devleti» demesi, yeni devlet kuruluşu olayı bakımından özellikle üzerinde durulacak bir noktadır.

M. Kemal Paşa'nın Sadrıâzam Tevfik Paşaya yazdığı telgraflarda padişahı hedef tutan teklifler, Mecliste saltanat müessesesi üzerinde bir defa daha durulmasına yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın alkışlarla karşılanan konuşması bittikten sonra söz alan Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey, baklayı ağzından çıkardı ve görüşmeler şöyle devam etti:

İsmail Safa Bey (Mersin) — Arkadaşlar! İstanbul ile Millî Hükûmet arasında birtakım yazışma yapılmış olduğunu muhterem reisimiz Paşa hazretleri burada izah buyurdular. Millî hükûmetin teklifleri arasında gayet önemli bir madde var: Zât-ı Şâhânenin Meclisimizin meşruluğunu ve milletin mukadderatına bizzat hâkim olduğunu ilân etmesi isteniyor. Zât- Şâhâne, Millî Hükûmet tarafından haklı olarak istenilen bu ilânı yapmadığı takdirde, ona karşı durumumuz ne olacaktır? (Eskiden ne ise, yine o sesler!), (Gürültüler). Şimdiye kadar durumumuz, arkadaşlar biliyorsunuz, gayet kapalı idi ve hiç kimse bu noktaya dokunmaya cesaret edemiyordu. Hepimiz diyorduk ki; padişahımız ecnebilerin elinde esirdir. O halde, yapılan şeylerin hiçbirisinden razı değildir. Onun için dalma padişahımızın bizimle beraber olduğunu ve fakat ecnebilerin elinde esir bulunduğu için irâde-i şâhânelerini izhara muktedir bulunmadığını söylüyordu. Nasıl düşünürsek düşünelim, bu mesele heyeti umumiyemizce ve hepimizce böyle görülmek isteniyordu. Fakat bugün Zât-ı Şâhâne'nin

[42] İleride görüleceği üzere bütçe, Osmanlı bütçesinin fasıl ve maddelerine göre hazırlanmıştır ve M. Kemal Paşanın sözünü ettiği tahsisat bütçeye konulmuştu.

bize karşı olan durumunu açık olarak, yani bizim meşruluğumuzu, milletin mukadderatına hâkim olduğumuzu tasdik edecek kadar durumunu açık söylemediği takdirde ne durum alacağız? Ona karşı ne düşünüyorsunuz? Bu nokta hakkında açıklama yapılmasını istiyorum.

Feyzi Ef. (Malatya) — (Gürültüler) En önemli bir mesele... Paşanın ifadesi pek doğrudur. Paşa hazretleri tefrikayı ortadan kaldırmak için güzelce bir şey yazmıştır. En önemli bir meseledir efendiler.

Mazhar Müfit B. (Hakkâri) — Kim dedi mühim değildir?

Feyzi Ef. (Devamla) — ..... Sürüsünün hesabını bilmeyen, sürüsünü muhafaza etmiyen bir çobanın elinde bir değneği, bir de kavalı olur. Evet o padişahlar bizim hukukumuzu her suretle muhafaza ede idi... (Patırdılar). Ben inerim, lâkin milletin en derin yaraları üzerinde söz söyliyen adama karşı böyle en büyük Meclisin bu kadar gürültü etmesi zannedersem mucibi teessüftür.

Sırrı B. (İzmit) — Teşekkül eden millî heyetin padişah nazarında nasıl telâkki edilmekte olduğunu alenen ilân edilmesini teklif etti. Pek doğru, hattâ geç kaldığımız bir tedbirdir bu. Padişah şimdiye kadar bizi nasıl telâkki ettiğini alenen söylemeli idi. Bu teklifimiz karşısında padişah susmayı tercih eder veyahut aksini terviç ederse, o vakit tebaasını ecnebi esaretine rızası ile tevdi eden, askerini ecnebilere teslim eden ve kalelerini düşmanlara bırakan, tebaası üzerindeki kaza hakkından vazgeçen İmam-ı müslimin ne olacağını ulemadan sorarız ve verecekleri fetvâ mucibince amel ederiz.

Hüsrev B. (Trabzon) — Bendeniz Safa Beyefendinin suallerine bir cevap vermek istiyorum.Gerçekten kendileri bu soruyu 9 ay evvel sorsalardı, bendeniz de aynı şeyi duyardım. Fakat bugün mesele büsbütün başka bir şekil almıştır.. Zât-ı Şâhâne 8-9 ay önce belki aldatılmış, belki öyle görmüş. Bu Anadolu meşru hükûmetini meşru saymıyor. Bu böyledir. Fakat ne oldu? Tabiî hiç. Millet mukadderatına hâkim idi...

Padişah: İster cevap verir, ister vermez. Bizim nazarımızda mevcut olan şahıs değildir. Makam-ı muallây-ı hilâfettir. (Bravo sesleri).

Bundan sonra Erzincan milletvekili Osman Fevzi Efendi söz alarak mücadelenin başlangıcındanberi padişahın düşman elinde

esir bulunduğunu, maksadın memleketi ve padişahı kurtarmak olduğunu. Anadolu uleması tarafından çıkarılan fetvâların da bu fikre dayandığını belirterek, şimdi durumun değişip değişmediğini sormuş ve sözlerini şöyle bitirmiştir:

Bundan dolayı şimdi acaba vaziyet tamamen değişti mi? Kabul etmiyorum. Yani Zât-ı Şâhâne tarafından verilecek cevap kabul olunmaz tarzında anladığım bazı ifadelere karşı müdafaa ediyorum bendeniz. Yani şüpheni izale buyursunlar. Bu hâl zâil oldu mu? Olmadı ise yine Paşa hazretlerinin buyurdukları ve verdikleri cevap aynı hakikattir bendeniz indinde.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Efendiler; bu sorulan suallere esasen cevapları verilmiş gibidir, bazı arkadaşlar tarafından. Yalnız bendeniz de aynı cevaplara dokunan ve dokunacak olan bir kaç kelime söyliyerek bu meseleye bugün için son vermeği rica edeceğim. Zât-ı Şâhâneyi - zannediyorum ki - içinizde benim kadar tanıyan azdır.

M. Kemal Paşa, konuşmasının bundan sonraki kısmında İngilizlerin İslâm memleketlerinde güttükleri politikayı, padişah-halifeyi avuçları içine aldıklarını, padişahın, milletini ve memleketini tanımadığı için, dışarıdan dayanak aradığı; fakat, şimdi durumun iki bakımdan değiştiğini anlatmış ve şöyle devam etmiştir:

«... Zât-ı Şâhâneyi, böyle, dışarda dayanak noktası aramaya sevkeden sebepler tüm olarak ortadan kalkmıştır inancındayım. Birincisi, millet kudretini ve kuvvetini maddeten gösterdi... İkincisi, İngilizler, Zât-ı Şâhâneyi yalnız bırakmışlardır... Artık kendilerince hiç bir kıymeti hâiz olmayan Zât-ı Şâhâneyi bırakmışlardır. İşte böyle bir durum karşısında millet, yüksek bir vicdan hissi ile, yine hilâfet ve saltanat makamında oturduğu için bugün kendisine son ve kat'î teklifi yapıyor. Pek çok ümid ederim ki, Zât-ı Şâhâne, bu teklifi memnunlukla kabul buyururlar. Çünkü, akıl kârı olan, mantık icabı olan, olayların icabı olan budur.

Sorulan suale cevap vermek istiyorum: eğer Zât-ı Şâhâne bu tekliflerimize uygun cevap vermezse ne yapacağız? Efendiler, bu meselenin halli ve faslı bittabii gayet basittir...

Hülâsa, bu mesele, milletin, arzu ettiği dakikada halledebileceği bir meseledir. Hallinde müşkülât olmayabilir. Fakat, bugünden söz konusu edilmesine bendenizce lüzum yoktur. (Çok doğru sesleri).

M. Kemal Paşa, beyanatının bu son kısmında pek kapalı konuşmuş, meselenin nasıl halledileceğini söylememiştir. İma suretiyle, günü geldiğinde bu padişahı indirir, yeni padişahı oturturuz demek istediği anlaşılıyor.

Görüşmelere, Dr. Refik (Saydam) Beyin bir takririyle son verilmiş ve Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a yazdığı telgraflar ve beyanatı tasvip edilmiştir. Ancak, Meclisin muhafazakâr üyeleri - ki bunlar ileride ikinci grupu teşkil edeceklerdir - bugünkü görüşmelerde fazla ses çıkarmadıkları halde, M. Kemal Paşanın padişaha karşı davranışını hazmedememişlerdi. Bir gün sonra meseleyi yeniden Meclise getirecekler ve bu defa direneceklerdi.

Padişahı ile, hükûmeti ile İstanbul'un, Türkiye Büyük Millet Meclisi, daha açık bir deyişle, Yeni Türkiye Devleti karşısındaki durumunu belli etmek amacını güden bu görüşmelerin, 31 Ocak 1921 günü birdenbire sertleşmesinde, aynı gün hükûmetin Meclise sunduğu bir teklifin rolü olmuştur. Bu teklif etrafında yapılan Meclis görüşmelerini daha sonraya bırakarak, önce saltanatçıların direnişi üzerinde duracağız.

D. SALTANATÇILAR DİRENİYOR

Londra Konferansı vesilesi ile Mustafa Kemal Paşanın Sadrâzam Tevfik Paşa ile aralarında geçen yazışmayı bir gün önce Meclis akışlarla kabul ettiği halde, Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvet kazanmasından kuşkulanan ve saltanatı tutan bir grup milletvekili, Meclis Başkanlığına bir önerge vermişlerdi. 15 milletvekilinin imzasını taşıyan bu önergede bundan sonra İstanbul ile yapılacak yazışmaların önce Meclise duyurulmasının, Meclis tasdik ettiği takdirde teşebbüse geçilmesinin karar altına alınması teklif edilmekte idi. Önerge dolaylı olarak Mustafa Kemal Paşanın gerek meclis başkanı sıfatı ile, gerekse şahsı adına Tevfik Paşaya yazdığı telgrafların ve hele padişahı hedef tutan tekliflerin tasvip olunmadığını gösteriyordu. Önergeyi imzalayanlardan on milletvekili[43] kısa bir süre sonra Meclis içinde teşekkül edecek olan muhalefet grupuna (ikinci grup) katılacaklardı. Bir milletvekili de (Tokat Milletvekili Nazım Bey) casusluk ve hükûmeti devirmek suçları ile yakın günlerde itham olunarak İstiklâl Mahkemesice mahkûm olacak ve milletvekilliğinden ihraç edilecekti. Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa, Konya milletvekili Kâzım Bey, Malatya milletvekili Fevzi Efendi de önergeyi imzalayanlar arasında bulunuyorlardı. Bu önerge kanaatimizce gerek saltanatçı görüşün, Mecliste Anayasanın kabulünden sonra ilk savunmasına yol açması ve gerekse kurulacak muhalefet grupunun ilk işareti olması bakımından çok önemlidir. Önerge üzerine Meclisteki yapılan görüşmeler zafer sonrasında dahi devam edecek olan ileri ve geri fikirlerin nasıl çatıştığını keskin çizgilerle göstermektedir. Bu bakımdan Büyük Millet Meclisinin 31 Ocak 1921 günlü oturumundaki sert konuşmaları burada nakledeceğiz.[44]

---

[43] Mehmet Ragıp (Amasya), Selâhattin (Mersin), Neşet (Çankırı), Celâl (Genç), Hüseyin Avni (Erzurum), Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar), Fikri Faik (Genç), Behçet (Çankırı), Naim (İçel), Hüseyin Sabri (Kastamonu).

[44] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt VIII, s. 21-32.

Görüşmeler Mustafa Kemal Paşanın konuşması ile başladı ve Mustafa Kemal Paşanın sözünü etmesi ile konu önergeye intikal etti. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın konuşmasından öyle anlıyoruz ki, Paşa, bu önergenin Mecliste görüşülmesini istememektedir. Meclis başkanının «Müsaade buyurursanız Paşa hazretlerinin dermeyan buyurdukları önerge okunsun» demesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, konuşması bittiği halde, tekrar söz alarak şöyle devam etmiştir:

«Sonuç olarak vukubulan mâruzâtımla teyit ettim ki: Meclis ile Vekiller Heyeti arasında her bakımdan tam bir güven olduğunu bütün düşmanlarımıza bildirmekte birlik olalım. Bunu ihlâl edecek herhangi bir fikrin ne şekil ve suretle olursa olsun yapılmasını, bugün için, memleket menfaatlerine zararlı görürüm. (Şüphesiz sesleri, hacet yok, önerge okunmasın sesleri). Ondan sonra arzu ederseniz önergeyi okutturursunuz. (Okunmasın sesleri).»

Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey bu durumda oturduğu yerden «önergede ne yazıyor?» diye seslenmiş ve Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey bu soruyu «Kimbilir ne münasebetsiz şeydir.» sözü ile cevaplandırmıştır. Bunun üzerine görüşmenin birdenbire hararetli bir safhaya döküldüğünü görmekteyiz:

Hüseyin Avni B. (Erzurum) — Efendim, münasebetsiz şeyi mebus vermez (Gürültüler). Senin kadar onun da aklı vardır. Benim de imzam var o takrirde. Görmeden, okumadan «münasebetsizdir» demek nedir? Sizin kadar biz de yetkiliyiz. (Gürültüler). İstirham ederim Paşa Hazretleri, beyanatı devletlerinde bir takrir verildiğini, halbuki hükûmet ile Meclisin hemâhenk olduğunu buyurdular. Biz hükûmeti Meclisten ayrı bir şey telâkki etmedik ki.. Takrir okunmasın ne demektir? Yazılmış bir takrir neden okunmasın? Herkes vatanın menfaatlerini düşünür ve imzasını kor.

Bundan yüksek yetki, yüksek akıl iddia etmek kimsenin hakkı değildir. Takrir bunu ihtiva ettiği için okunmasını teklif ederim.

Bunun için efendiler, hükûmete, yani Büyük Millet Meclisine vâki olan müracaatta ilk önce hükûmet, Büyük Millet Meclisini toplıyacak, yarı gecede. Biz sürekli olarak, geceli gündüzlü burada hazırız (Gürültüler).

Müsaade buyurun efendiler, yazılacak telgraf bir gün gecikirdi. Kemal Paşa hazretlerinin beyanatı cümlesindendir ki, Tevfik Paşaya vuku bulan müracaatta «heyeti toplar, müzâkere eder, cevabını veririz» demiştl. İstanbul da bizi 24 saat bekliye idi.

Verecek cevabı da, gelen telgraf gibi yüksek meclise okutturup, mütalâasını, reyini, muvafakatini aldıktan sonra, böyle nâzik, mühim meselelerde cevabı verilecekti belki. Ben, geçende yazıldığı ve âleme duyurulduğu gibi, Padişah-ı Alemipenâh Efendimiz bize itaat etsin, tahsisat-ı seniyelerini takdim ederiz. Ben bunu çirkin gördüm. Gerçi kabul etmezdim onu (Biz kabul ettik sesleri, gürültüler).

İhsan B. (Cebelibereket) — Neresini çirkin görüyorsun? İzah et.

Hüseyin Avni B. (Erzurum) — Müsaade buyurun, ben zât-ı şâhâneye tahsisat-ı seniyesini takdim edeceğiz, bunu söylemeyi münasip görmedim. (Sen görmeyebilirsin sesleri).

Müsaade buyurun efendim, zâtıâliniz kabul edin. Tahsisat-ı seniyeyi biz de kabul ettik. Fakat belki o telgrafa girmesini istemezdim. İşler benim namıma, zâtıâlinizin namına yapılmıyor, yüksek Meclis namına yapılıyor. Hükûmet, yüksek Meclisin noktai nazarını anlar, cevabını ona göre verirse isabet ederdi diyorum, (Gürültüler).

Efendiler, verilmiş şeyin, cevabın, yanlış olduğunu iddia ediyorum beyefendiler, (Şiddetli gürültüler).

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Dün, evvelsi gün niye söylemedin? Bunları izah etmedin efendi?

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben onu misâl olarak arzettim. Böyle hayatî meselede, sulha taallûk edecek meselede hâkim kimdir?

Efendiler, birinci maddeyi açtığımız zaman: hâkim doğrudan doğruya Millet Meclisi değil mi efendim? Kendi içinden ayırdığı birkaç arkadaşına böyle geniş yetki vermiş değildir. 5-6 arkadaşa bu kadar geniş yetki vermiş değildir.

Hisse mağlûp olmıyalım. Çünkü kanun mutlak olarak demiştir ki: Hükûmet, Büyük Millet Meclisi Hükûmetidir. İcra Vekillerini ayırmıştır. Fakat onların yetkilerini sınırlamamıştır.. Niye bağırıyorsunuz? Ben de bu memleket ile alâkadarım. Benim de sizin kadar akım ve hakkım var (Gürültüler).

İhsan B. (Cebelibereket) — Erzurum'dan geldikten sonra çok akıllı oldunuz. Evvelce böyle değildiniz.

Muhittin Baha B. (Bursa) — Bırakın bunları söylesin. Meclisteböyle bir ruhun olduğuna müteessif olmakla beraber bu memleket içinde böyle düşünenlerin olduğunu da biliyoruz. Bilmiyor değiliz, bırakınız söylesin ve kesmeyin.

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben hâkimim diyorum efendi. Efendi, ben Millet Meclisi azasındanım.

Muhittin B. — Saray hâkimisin...

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Olağanüstü yetkisi olan Büyük Millet Meclisi azasındanım. Ben bu hakkımı kullanıyorum.

İhsan B. (Cebelibereket) — Muvaffak olamıyacaksınız, zamirinizi meydana koymaya...

Hüseyin Avni B. — Efendi ben Kuvayi Milliyenin temeliyim... Gözünü aç efendi... Ben hiçbir isnat kabul etmem... Büyük Millet Meclisinin gâyesinden başka hiçbir şeyi kabul eden alçak ve lânetleme olsun. Sen ne söylüyorsun, neye muvaffak olamıyacak diyorsun? Ben kabul etmemezlik etmedim.

Mustafa B. (Tokat) — O gün niye söylemedin?

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben bugün söylüyorum ki; vâki olarak yazışmadan benim haberim olmalı diyorum (Gürültüler).

Hamdi Namık B. (İzmit) — Yazışmadan haberdar etmiyorlar mı?

Hüseyin Avni B. — Kararların sonu tebliğ olunuyor. Hükûmet böyle yaptı demiştir. Ben bunu inkâr etmiyorum. Yüksek Meclisin oyunun alınmasını istiyorum. Buna razı değil misiniz? (Gürültüler). Ben böyle istiyorum, siz istemezseniz pekâlâ başka istemeyin.

Fuat B. (Çorum) — İn aşağı haydi, istemiyoruz.

Hüseyin Avni Beyden sonra önergeyi imzalayanlardan Amasya milletvekili Ragıp Bey söz alarak önergenin okunması üzerinde konuşmuş. Yahya Galip Bey de «takrir okunsun da anlıyalım» şeklinde önergenin okunması fikrini desteklemiştir. Buraya kadar yapılan görüşmelerden ve hele Hüseyin Avni Beyin açıkça söylemesinden anlaşılıyor ki, Saltanatçı milletvekillerini hassasiyete sürükliyen en önemli husus, Mustafa Kemal Paşanın, Tevfik Paşaya yazdığı telgrafta, padişah Meclisi tanıdığını ilân etsin, biz de onun tahsisatını verelim, demesidir. Hüseyin

Avni Beyin, arkadaşları adına gösterdiği şiddetli direnme, Mustafa Kemal Paşanın sabrını tüketmiş ve hücuma geçmesine sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşanın konuşması ile görüşmeler aşağıdaki şekilde devam etmiştir:

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Efendiler; Bu söz üzerine, Yüksek Meclise gayet acı bir gerçeği söylemek zorundayım. İçinizde hafiye vardır. Efendiler! En gizli oturumumuzda cereyan eden millet ve memleket hayatı ile ilgili en gizli noktalar yabancılara raporla verilmiştir. (Gürültüler) (Kahrolsun sesleri) binaenaleyh bu memleket... (Gürültüler) boş yere durumu karıştırmayınız. Yalnız buna güveniniz ki, güdülen meslek, burada vicdan ve namus sahibi olan üyenin görüşlerine tamamen uygundur. Efendiler, bu takrire imza koyanlar içinde hafiye vardır. (Şiddetli gürültüler), (Kimdir? Söyleyin rica ederiz sesleri, kahrolsun, lânet olsun sesleri).

Yahya Galip B. (Kırşehir) — Beyefendiler, rica ederim bu, Reis Paşanın söylemiş olduğu söz çok mühimdir. Bunu ben kendi adıma katiyen kabul etmem. Arkadaşlarımdan da bunu kabul edecek kimse yoktur. (Hiçbirimiz kabul etmeyiz sesleri). Her zamanda, her yerde hükûmet her önemli işin içine girer. Hükûmet önemli bir meselenin içine girdiği zaman o hükûmeti ufak düşürmek için bir takrir v.s. verilir. Belki böyle bir önergeyi imza edenlerin içinde iyi niyetli kimse vardır. Fakat öyle zamanlarda böyle bir önerge vermemeyi ben hiçbir zaman iyi niyetle bağdaştıramam. (Bravo sesleri) Rica ederim. Efendiler, millet yaşıyacaktır. Sizin keyfiniz olmıyacaktır. Milletin keyfi olacaktır. Millet ölümden kurtulacaktır. Böyle masallar olmaz. Nasıl olur da içimizden bazı efendiler yabancı parası alır da Millete hiyanet eder. Bu alçaklıktır, onlar buradan çıkmalı, bu namussuzluktur. Müslümanlık bunu kabul etmez. (Açıklansın sesleri). Bolşeviklerden para almışlar.

Bir Mebus B. — Kim?

Yahya Galip B. (Devamla) — Bolşevik olanlar hep almış. Bolşevik olan herifler meydanda işte.. Yabancı parası almışlar.

Yahya Galip Beyden sonra Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey söz almış, hükûmet ile meclisin ilişkisi üzerinde durarak yatıştırıcı ve Meclise saygılı bir konuşma yapmıştır. Fakat daha sonra kürsüye gelen Muhittin Baha (Pars) Bey tahrik edici bir konuşma ile Meclisin havasını elektriklendirmiş ve Hüseyin Av-

ni Bey ile Muhittin Baha Bey arasında aşağıdaki söz düellosu cereyan etmiştir:

Muhittin Baha B. (Devamla) — Vekiller Heyeti burada okudu ve siz kabul ettiniz. Fakat efendiler, o zaman sesinizi çıkarmadınız. Çünkü...

Hüseyin Avni B. — Alkışladık, biz alkışladık, kıymetini arttırdık. Biz arttırdık. Gözünüzü açın.

Muhittin Baha B. (Devamla) — Yapamadığınız veyahut hazırlanmadığınız için.

Hüseyin Avni B. — Teessüf ederim size. Namusum üzerine söz söyliyenler namussuzdur.

Salih Ef. (Erzurum) — Muhittin sus, Hüseyin otur, namus kelimesi üzerine söz söylenmez, sonra tabanca patlar.

Hüseyin Avni B. — Heyeti umumiyenin namusu muhteremdir. Gözünü aç. Ben bir teşkilât ile yetinmiş değil, ben Kuvayi Milliyenin temeliyim. Sen uyurken benim bayrağım parlıyordu. Benim gâyem hasıl olmuştur.

Muhittin Baha B. — Bırak Salih Efendi. Hakaret reddolunur, muhayyerdir. (Şahsiyata lüzum yok sesleri). (Şiddetli gürültüler).

Hüseyin Avni B. — Ben şerefimle yaşar bir insanım. Ben Hüseyin Avniyim. (Gürültüler). Ben Büyük Millet Meclisinin üyesiyim. Şahsiyat kabul etmem. Hiçbir vakit kabul etmem.

Ragıp B. (Kütahya) — Arkadaşlar, düşmanlarımızın isteği oluyor.

Başkan — Beş dakika oturumu tatil ediyorum.

İkinci oturum açıldığı zaman Meclis az çok yatışmış durumda olarak görüşmeler başladı. Tartışmaya sebep olan önergenin okunması bir zorunluk hâline gelmişti. Mustafa Kemal Paşa da önergenin okunmasını artık mahzurlu saymıyordu. Söz alarak «okunmamasını imaen söylemiştim. Fakat bu kürsüden bu münasebetle söylenen sözler o önergeden o kadar çok muzırdır ki, artık önergenin okunması da hiç haizi ehemmiyet değildir. Aksine belki önergenin okunması uygun olur ve hiç kimse şüphe ve tereddütte kalmaz» dedi. Fakat Mustafa Kemal Paşanın önergeyi imzalayanlar arasında hafiye olduğunu ileri sürmesi milletvekillerini sarsmıştı. Birinci oturumda olduğu gibi, ikinci oturum açıldıktan sonra da bu hafiyenin açıklanması ısrarla isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa, şimdilik yaptığı açıklama ile yetinilmesi-

nin uygun olacağını yakında yüksek Meclisin herşeyi öğreneceğini, bütün vicdanî sorumluluğu kabul ederek bugün bir iki isim söyleyebileceğini, ancak böylece durumun karışması ihtimali bulunduğunu belirtti. Buna rağmen milletvekilleri tatmin edilmiş görünmüyorlardı.

Son tartışamlara yol açan önerge nihayet okundu. Fakat, bu tartışmalar hükûmeti güven oyu istemeye sevketmiş bulunuyordu. Önerge sahiplerinin ve özellikle tek başına da olsa savunmakta azimli görünen Avni Beyin konuşmalarının Meclis çoğunluğunca tasvip edilmediği de anlaşılıyordu. Güven oyu isteyerek hükûmet durumunu takviye edecek ve Mustafa Kemal Paşanın bir gün önce alkışlarla kabul edilen beyanatı bir kere daha meclisin tasvibinden geçmiş olacaktı. İcra Vekilleri heyeti reisi Fevzi Paşa söz alarak hükûmetin bu konuşmalar sebebi ile içine düştüğü güç durumu belirtti ve «Milletin, memleketin geleceğine ait en önemli bir meselede görüştüğümüz yolda tam bir güvenle hareket edebilmek üzere tayini esâmi ile güven oyu talep ediyorum» dedi.

Oylama ve tasnif yapılırken görüşmeler de devam ediyordu.

Muhalif grup, Mustafa Kemal Paşanın Meclis içinde hafiye olduğu hakkında sözünü Meclisin muhterem şahsiyetine tariz ve hattâ tehdit olarak kabul etmişti. Mutlaka hafiyelerin isimleri açıklanmalı idi. Bu konuda Mersin milletvekili Selâhattin (Köseoğlu) Bey bir önerge vermişti. Bu önerge Mustafa Kemal Paşayı son derece sinirlendirdi. Paşa, ikinci hücumunu bu defa Selâhattin Beyin şahsını hedef tutarak sert bir şekilde yapacaktı. Önerge üzerinde söz isteyen Mustafa Kemal Paşa özetle şöyle dedi:

«Selâhattin Beyefendi aramıza sonradan katılmıştır. İşin başlangıcında memleket için böyle bir meclis toplamaya lüzum olmadığı kanaatinde idi. Hâlen de bu meclisin mâhiyetini idrak edememiştir. Bundan dolayı kendisini mâzur görürüm. Kendisini mâzur göreceğim bir sebep de bizim için malûm olan zihniyetidir. Çünkü Selâhattin Bey bu meclisin içine gelirken, bu milletin sinesine girerken İngiliz Sefarethanesinden geçerek İngiliz torpidosuna binmiştir.»

Bu sırada Selâhattin Bey oturduğu yerden «Evet İngiliz torpidosu ile geldim» diye bağırınca Mustafa Kemal Paşa sözüne şöyle devam etmiştir:

«Ve ilk yaptığı şey milli ve vatani vazifesi ile meşgul olan bir arkadaşı yerinden oynatmak ve yerine geçmek olmuştur.»(*)

Mustafa Kemal Paşanın bu ağır ithamına, Selâhattin Beyin verdiği cevabın önemli saydığımız kısımları şöyledir:

«Evet ben İngiliz Sefaretinin hazırladığı bir torpido çeker ile Samsun'a geldim. Beni gönderen Harbiye Nezaretinde isimlerini söylemek istemediğim yüksek kişilerdir. Beni o zaman hükûmet ile Anadolu arasında mevcut olan uçurumu düzeltmek için göndermişlerdir. Paşa hazretleri bunu bilmez değillerdir.

.... Beni bu meclis içinde çalıştıran, beni bu meclise iltihak ettiren zâtı devletleridir. Bana mebus olmaklığım teklif edildiği zaman işim çok dedim. Rica ederim burada her söz söylemek istiyen böyle lekelenirse bu Meclis içerisinde oturmıyalım. Burası eğer milletin evi ise serbest olalım. Bu nedir? Ayıptır. Anlamıyorum, herhangi bir mesele için bir arkadaş bir sual sorsa, sonra alnına bir damga vuruluyor ve üzerine çamur atmak için bir tertip kuruluyor. Allahtan korkalım, Allahtan.»

Selâhattin Beyin konuşması bitince, Meclis Başkan vekili Hasan Fehmi Aytaç, şu kısa konuşma ile görüşmeleri bir sonuca bağlamış ve güven oyunun sonucunu bildirmiştir:

«Efendim, hafiye hakkında yüksek Meclis noktai nazarını gösterdi. Karar almaya lüzum görmüyorum. Bunun yakın bir zamanda yüksek Meclise gönderilmesini vekiller heyetinden istemek hakkımızdır. Bu takrir de okundu, zapta geçti. Bunda reye sunulacak bir nokta görmüyorum.

Vekiller heyetine güven meselesinde oya katılan 134 zattır. 134'ü de güven oyu vermiştir.[45]

Mesele hallolundu. Oturumu tatil ediyorum.»

Bu suretle saltanatçılar büyük bir yenilgiye uğramış oluyorlardı. İleride daha kuvvetli bir grup ile tekrar mücadeleye girişmek üzere bu kere alttan alarak daha fazla direnmemişlerdi.

---

* Mustafa Kemal Paşa Ordu Müfettişi sıfatı ile Anadolu'ya giderken Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına Albay Refet Beyi tayin ettirerek beraberinde götürmüştü. Refet Bey Kolordu Kumandanlığı yapmakta iken Harbiye Nezareti Refet Beyi İstanbul'a çağırmış ve yerine bir İngiliz torpidosu ile Albay Selâhattin Beyi göndermişti. Mustafa Kemal Paşa bu olayı hatırlatmaktadır.

[45] Gürültü koparan önergeyi imzalayanlar da, bir hükûmet buhranı yaratmanın sorumluluğundan çekinerek, hükûmete güven oyu vermişlerdir.

E. YENİ BİR DEVLET MERKEZİ ARANIYOR

Bir devlet kurulurken herşeyin düşünülmesi gerekiyordu. Büyük Millet Meclisinin toplanması, hükûmet teşkili, anayasa yapılması, bir takım organik kanunların kabulü, sayıştay, yargıtay teşkili gibi çalışmalarla devlet şekillenirken, yeni bir devlet merkezi seçmek de, şüphesiz akla gelebilecekti. Hükûmeti böyle bir düşünceye sevkeden iki sebep vardı: eski devlet merkezinin, İstanbul'un işgal altında bulunması ve Ankara'nın o günkü hâliyle devlet merkezi olmaya elverişli sayılmaması.

Bursa ve Edirne'den sonra, 1453 yılından beri Osmanlı Devletinin merkezi olan İstanbul, bu sıfatiyle, son zamanlarda iyi bir imtihan geçirmemişti. 1877 - 78 Osmanlı - Rus Harbinde, 1911 - 12 Balkan Harbinde düşman orduları İstanbul'un kapılarına dayanmışlar ve payitahtın düşmesine ramak kalmıştı. Birinci Dünya Harbinde ise İstanbul'u kaybetmek tehlikesiyle her ân burun buruna yaşanmış ve sonunda korkulan başa gelmişti.

Devlet merkezinin başka bir yere taşınması aslında yeni bir fikir değildi. Zaman zaman bu konu üzerinde düşünenler bulunmuştur. Türk ordusunda uzun yıllar hizmet görmüş Golç Paşa (General Von der Goltz) da bunlardan birisidir ve İstanbul'un hükûmet merkezi olarak elverişsiz durumuna 1897 yılında dikkati çekmişti. Golç Paşa, bu vesileyle İstanbul'un güzelliklerini, milletlerarası bir şehir niteliğinde oluşunu belirttikten sonra, adetâ kehanette bulunarak şöyle demişti:

«Osmanlı İmparatorluğunu köklü reformlarla kurtarmak isteyecek bir büyük hükümdarın, başkenti türkçe ile arapçanın sınırı üzerinde bir yere, meselâ, Konya'ya veya Kayseri'ye, hattâ belki daha güneyde bir yere nakletmesi gerekecektir.»[46]

İstanbul, bütün güzelliklerine rağmen, kozmopolit bünyesiyle, zevk ve sefahat yuvalarıyla, içine gömüldüğü rehavet hava-

[46] Orient, No. 27, 3e Trimestre 1963, s. 38 (Europaeische Revue, vol XII, p. 457).

siyle, vurdumduymazlığıyle, imtiyazlariyle, memleketsever kimselerin duygularını rencide etmekte idi. Birinci Balkan Harbi yenilgisinden sonra, ünlü yazar Süleyman Nazif, bir yazısında İstanbul'a şu şekilde çatıyordu:

«Hattâ meyvası en bol bölgelerde bile, açlıktan, yoksulluktan, ümitsizlikten ıstırap çeken Anadolu'nun sessizliği uzun sürmiyecektir artık. Tanrıya sığınmanın ve sabrın bir sınırı vardır. Anadolu uyanıyor. İstanbul'daki eğlencelerin bedelini ödemek durumunda bir vasıta olduğunu anlıyarak yeni ve sağlam bir güç kazanacaktır. Hakkın silâhını kuşanarak, küstah ve tefessüh etmiş başkentin karşısına dikilecek ve onunla hesaplaşacaktır.»[47]

Ne gariptir ki, Türk devlet merkezinin İstanbul'da mı, Anadolu'da mı olması gerektiği konusu, başka bir açıdan, Millî Mücadele'nin ilk yılında, Türklerden çok İtilâf Devletlerini uğraştırmıştır. Prof. Jaeschke, bu hususa şöyle değinmektedir:

«O sıralarda Paris'teki Barış Konferansı, başkenti Anadolu'nun içinde bir yere nakletmenin isabetli olup olmıyacağı meselesiyle uğraşıyordu. Clemenceau ve Venizelos, padişahın, daha iyi göz altında bulundurulması için, İstanbul'da kalmasını öğütler, halifeliğin bir çeşit «Vatikanlaştırılması»nı teklif ederlerken, Lloyd George, Bursa'ya nakli üzerinde duruyordu. Clemenceau, bu fikri şöyle alaya almıştı: «Bu takdirde, padişah, Papa Pie VII'nin Fontainbleau'daki sürgünlüğünden (1812'de) daha iyi bir durumda bulunacaktır». Müsteşar Berthelot, 12 Aralık tarihli barış andlaşması tasarısında, hukukî ve malî yönlerden sıkı bir şekilde denetlenmesi şartıyla, Osmanlı hükûmet merkezinin Konya'ya taşınmasını öngörmüştü. 22 Aralık günlü toplantıda, varlığına lütfen hak tanınan ufalmış Türkiye'nin başkentinin Konya mı Bursa mı olursa daha uygun olacağı tartışıldı.»[48]

İstanbul'un düşman eline geçmesi, yalnız bir devlet itibarı meselesi değildi. Türkiye'nin bütün harb sanayi tesisleri, silâh, cephâne ve malzeme depoları İstanbul'da kurulmuştu. Bunların, bir tehlike ânında Anadolu'ya taşınması mümkün olamazdı ve

---

[47] Martin Hartman. Dichter der neun Türkei (Berlin 1919), p. 46, (Jaeshke'den naklen Orient dergisinden alınmıştır.)

[48] Prof. Jaeschke'nin 27 Nisan 1963 günü Paris Üniversitesi Türkoloji Enstitüsünde verdiği «Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyetinin İlânı» adlı konferansı (Orient).

olamamıştı. Şimdi, en geniş ve ağır şekilde bunun acısı çekilmekteydi. İşte, hükûmet bu görüşle, belki zamansızdı ama, Anadolu'da yeni devlet merkezi seçmek için çalışmalara girişmişti. Bu çalışmalara başlangıç teşkil eden hükûmet kararı aynen şöyledir:[19]

«Allahın yardımı ile İstanbul'un kayıtsız şartsız kurtarılması başarısına ulaşılsa dahi, onu, bir merasim merkezi olarak muhafaza edip milletin asıl istiklâl merkezini, gerçek faaliyet ve hükûmet merkezini, fabrika ve resmî kurumlarını, Anadolu'nun strateji bakımından en emin ve mahfuz bir yerine nakletmek ve kurmak lüzumu son harp ile tamamen ve kâmilen anlaşılmış olduğundan, 28 Kasım 1920 günü toplanan vekiller heyeti:

Önce: — Millî sınırlar ve millî savunma bakımından harita üzerinden inceleme yaparak hükûmet merkezi olabilecek bölgelerin bir daire ile tesbit edilmesinin Genel Kurmay Başkanlığına verilmesi;

Sonra: — Fikir ve ihtisas sahibi bir özel komisyon kurarak işbu daire içinde inceleme gezisi yaptırarak merkez olmak üzere kabul edilecek şehrin tesbiti;

Üçüncü olarak: — İşbu payitaht komisyonunun; 1) düşünülen merkezin mümkünse sahile, trafiğe elverişli bir şehir ile bağlı olmasına, 2) düşünülen merkezin memleketin dört tarafına bağlanması imkânı bulunmasına; 3) elektrik istihsal edilebilecek tabiî veya sun'î şelâlelere yakın olmasına, 4) mümkün olduğu kadar kömür madeni çevresinde olmasına, 5) ormanlık bir alana yakın bulunmasına, 6) genel ihtiyaca yetecek kadar sulara malik bulunmasına veya suların taşınması kabil olmasına, 7) yerin ciyadeti abu havasına, 8) büyük bir şehir kurmaya elverişli araziye malik bulunmasına, 9) yapı malzemesinin teminin mümkün olmasına, 10) ve medenî şehir için bunlardan başka lüzumlu göreceği hususların lüzum ve vücuduna dikkat etmesine ve işbu şartların hepsi bulunmadığı takdirde çoğunluğu kendinde toplıyan bir yerin seçilmesine;

Son olarak: — İşbu hazırlık sonunda baharda gerekli teşebbüslere ve inşaata hemen başlanarak, 1921 yılı kışında düşünülen payitahta hükûmetin taşınmasına ve çeşitli hükûmet dairelerinin şimdiden esaslı olarak kurmaya girişecekleri resmî kurumların bu merkezde kurulmasına dikkat etmelerine karar vermiştir.

---

[19] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 8, s. 4.

İşbu kararın yürütülmesine Genel Kurmay, Milli Savunma, Bayındırlık, İktisat ve Sağlık Bakanları memurdurlar.»

Kararda sözü edilen komisyonda üç milletvekilinin bulunmasını uygun gören hükûmet, seçtiği milletvekillerine izin verilmesi için meclise bir yazı yazmıştı. 31 Ocak 1921 günü birinci oturumda bu yazının okunmasiyle görüşme açıldı. Hükûmetin sözcülüğünü maliye vekili Ferit (Tek) Bey yapıyordu. Milletvekillerinin çoğu böyle bir çalışmaya, hattâ ana fikre, büyük bir tepki gösterdiler. **«Başka iş kalmadı mı efendim?», «İstanbul'u bütün bütüne unutuyor muyuz?», «Henüz ne olacağımız belli olmadığı bir zamanda», «Bu teşebbüs siyasete muzırdır», «İstanbul payitaht olarak kalacaktır», «Allah bana Anadolu'da bugün bir islâm merkezi, bir Osmanlı payitahtı kurmayı nasip etmesin», «Bu sulh meselesinden daha mı önemlidir?», «İstanbul, daima İstanbul..»** sözleriyle hükûmet, âdetâ protesto yağmuruna tutulmuştur. Hükûmet sözcüsünden başka ancak pek az milletvekili yeni bir devlet merkezi fikrini sempati ile karşılamıştır. Bunlardan biri Konya milletvekili Vehbi Hoca, diğeri de Kayseri milletvekili Ahmet Hilmi Beydir. İstanbul terkedilirse, Konya ve Kayseri'nin devlet merkezi için namzet olması ihtimali, bu iki milletvekiline, hükûmet teklifini sempatik göstermiştir. Hoca Vehbi Efendi, bunu pek belli etmemiş, fakat Kayseri milletvekili, esas üzerinde durmadan Kayseri'nin hükûmet merkezi seçilmeye ne kadar elverişli olduğunu, bütün sataşmalara ve alaylara rağmen, uzun uzun anlatmıştır.

Aleyhte konuşan milletvekilleri, aşağı yukarı hep aynı şekilde ve daha çok hislere seslenerek konuşmuşlardır. Hem bu konuşmalardaki görüşü aksettirdiği, hem de kısmen değişik bir havada olduğu için Lâzistan milletvekili Ziya Hürşit Beyin[50] konuşmasını buraya alıyoruz:

«Efendiler, bir evvelki meseledir. Bulgar orduları Çatalca'ya geldiği zaman bazı hafif kalpli insanlar İstanbul'dan payitahtı taşımak istediler. Ferit Bey[51] de o zaman (İfham)[52] da yazı yazdılar. Gerçek vatanseverler bunu reddettiler. Bugün azizim, düşman karşısında uygun bir yer aramak istiyorsak, Merihe gidelim. Düşmanlarımız görmesinler, kaçalım efendim. Büyük Petro, Rus-

[50] Atatürk'e karşı tertiplenen İzmir suikastı elebaşlarından olduğu için asılmıştır.

[51] Maliye Vekili.

[52] Ferit Beyin çıkardığı gazetenin adı.

yayı kurduğu zaman, muharebe devam etmekte olduğu bir zamanda, İsveç'ten aldığı Neva nehri sahilinde Petersburg'u yapmıştır.[53] **Moskova'ya gelmesi başka sebeptendir. Petro diyor ki; benim milletim geriye gitmiyecektir, daima ileri gidecektir. İkinci olarak : fabrikaların memleketin her tarafında eşitlikle çoğalmasını düşünüyorsak efendiler, kabahat İstabul'da değildir, idare şeklindedir. .... sorarım Ferit Beye Krupp fabrikası Pariste mi? Erahen Krup Berlinde midir? Almanyanın ticaret merkezi Berlin midir? Efendiler sorarım (Armstrong Vilkerst) Londra'da mıdır? Fabrikalar başka meseledir... Payitahtı Merihe nakledelim yahut Zühreye. Encümeni mahsus mazbatası çıktıktan sonra memleketin her tarafı cennet olacaktır ve payitaht İstanbul'da kalacaktır. Müslümanların gözünde tütüyor. Sultan Hamid kadar olsun orada bir siyaset takip edemiyoruz. Merhum, İstanbul ahalisinden asker almıyordu. Bu suretle İstanbul'da müslüman nüfusunu teksif ediyordu. Orayı müslüman şehri yapmak için çalışıyordu. Böyle giderse, biz oradaki bütün müslümanları dağıtacağız. Bunun kemali şiddetle reddini teklif ederim (Alkışlar).»**

İstanbul'un dışında bir hükûmet merkezi tasavvur olunması, yeni devletin kurucuları arasında, Osmanlı damgasını taşımayan yeni ve ileri fikirlerin değerli sayıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Gerçi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükûmetin bu tasavvurunu ve teklifini **«Bu mesele bugünün meselesi değildir.»** gerekçesiyle reddetmiştir. Fakat Osmanlıların, yalnız bir ikmal merkezi (insan ve malzeme olarak) kabul ettiği Anadolu'nun, artık vatan sayılacağı, daha bugünden anlaşılmış oluyordu. Anadolu'da bir devlet merkezi kabulü, diğer taraftan saltanat ve hilâfet müesseselerinin, hiç değilse yalnız saltanatın reddi anlamını da taşıyordu. Bu düşünce gerçekleştiği takdirde, devlet başkanının da Anadolu'da oturması gerekecekti. Halbuki, Osmanlı hânedânını, bunca saray, köşk ve kasırdan ayırmak mümkün değildi. Bunu göze alacak faziletli bir hânedân mensubu çıksa bile, hilâfet müessesesi İstanbul'da kalmaya mahkûmdu. Bu çapraşık durum nasıl telif edilebilirdi? Muhafazakâr grup, Anadolu'da bir devlet merkezi düşüncesinin altında yatan bu anlamı, şüphesiz sezmişti. Ama ilk adım, böylece atılmış oluyordu. Bir defa, fikir tartışılmıştı; nasıl olsa bir gün kabul edilebilecek olgunluğa da erişecekti.

---

[53] Bu sırada Maliye Vekili oturduğu yerden şu suâlle müdahalede bulunuyor: «Bugünkü payitahtları nerede?»

F. İLK BÜTÇE

Yeni Türk Devletinin kuruluşunu belirleyen en önemli basamaklardan biri de bütçe yapılmasıdır. Modern devlet anlayışına göre bütçesiz bir devlet düşünülemiyeceğinden, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Anayasa çalışmaları ile aynı zamanda bütçe ile uğraşması, gerek yeni devlet kuruluşu bakımından, gerekse İstiklâl Harbinin malî yönü bakımından üzerinde durulacak bir olaydır.

Bu kitabın birinci cildinde Millî Mücadelenin malî kaynakları üzerinde kısaca durulmuştu. Burada yeni devletin ilk bütçesini gözden geçirmeden önce, İstiklâl Harbinin malî yönünün ne gibi güçlükler gösterdiğini belirtecek birkaç noktaya dokunulacaktır.

Doğu Ordusu, 1920 yılı sonlarına hattâ 1921 yılı başlarına kadar, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti maliye bakanının ifadesine göre, devletin malî yardımı ile değil, kendi imkânları ile yaşamıştır. Bu orduya hiçbir yerden bir kuruş verilmediği halde, ordu, Birinci Dünya Harbinde bu bölgeye yığılan ve düşmandan iğtinam edilen askerî eşyayı ve yiyecek stoklarından fazla olanları satarak ihtiyacını karşılamış ve Ermeni harekâtını da bu imkânlarla yapmıştı.

Hükûmetin kurulduğu günden itibaren, devlet geliri sayılabilecek herseye el atıldığı halde, malî işlerin bir düzene sokulabilmesi 1920 yılının sonlarını bulmuştu. Bu süre içerisinde orduya devlet gelirinden hemen hiçbir yardım yapılamıyordu. Meselâ, batı cephesindeki orduya nazarî olarak 1.200.000 lira tahsis edildiği ve bu paranın 3 ayda verilmesi kararlaştırıldığı halde, 6 ay sonra bile bu paranın ödenmesi mümkün olamamıştı.

Gerek subaylar, gerekse diğer memurlar maaş alamıyorlardı. Yine örnek olmak üzere şunu söyliyebiliriz ki, posta idâresi, havale edilmek üzere kendisine tevdi edilen paraları, idâre memurlarının maaşlarına ve sair hizmetlerine tahsis ediyor ve para ait olduğu kimseye gönderilmiyordu. 1921 yılı Ocak ayı başla-

rında, Erzurum posta idâresi, halka 350.000 lira borçlu idi. Çeşitli yerlerden havale edilen bu 350.000 lira sahiplerine ödenmediği için bir seneden beri Erzurum'da posta muamelesi yapılamamaktaydı.

İlk bütçenin Büyük Millet Meclisinde görüşülmeye başlandı 1921 Ocak ayında bile Hükûmetin maaş boçları 1,5 milyon lirayı buluyordu. Ağnam (Koyun, keçi) vergisi, ödenmemiş maaşların kapatılmasına ayrılmıştı ve tahsilât yapıldıkça memurlara maaşları ödeniyordu. Ordunun muntazam bir ordu haline getirilmesi ile ilgili gayretler, ordu geliştikçe malî güçlükler yaratmakta idi. Batı cephesindeki ordu için ayda bir milyon lira olmak üzere, doğu, güney ve merkez orduları dahil, bütün orduya ayda maliyenin 4 milyon lira ödemesi gerekiyordu.

İşte ilk devlet bütçesinin ele alındığı sırada malî durumun görünüşü böyledir.

İlk bütçe, hükûmet tarafından Meclise 1920 yılı Eylûl ayı sonunda verilmişti. Muvazenei Maliye Komisyonunda incelenen bütçe tasarısı, Meclis Genel Kurulunda 3 Ocak 1921 günü görüşülmeğe başlanıldı. Malî yılbaşı 1 Mart olduğuna göre, bütçe ait olduğu yılın bitmesine 2 ay kala Meclisce ele alınmış oluyordu. Bu hal, görüşülen konunun bütçe olmaktan çıktığının en açık bir delilidir. Çünkü, bütçeler normal olarak kapsadığı malî yıldan önce kanuniyet kesbetmeli idi. Fakat hükûmetin bütçesi ancak bu tarihlere yetiştirilebilmişti. Bütçe olmadan gelişigüzel sarfiyatın devlet düzenine uymıyacağı mülâhazası ile sarfiyat, muvakkat bütçelerle, yani avans kanunları ile idare edilmişti ve malî yılın sonu olan 28 Şubat 1921 gününe kadar da böyle kalacaktı. Fakat garip bir durum olarak 1920 yılı geride kaldığı halde bu yılın bütçesi yine de kanun tasarısı olarak mecliste görüşülecek ve 28 Şubat günü kanuniyet kazanacaktı. 1921 malî yılı için söz konusu edilen bu anormal durum, 1921 ve 1922 malî yıllarına ait bütçeler için de aynen devam edecekti. Bir bakıma bunlara, bütçe değil, bilânço demek daha doğru olur. Millî Mücadele devresi bütçelerinin diğer bir özelliği de bu bütçelerin açıkla kapanmasıdır.

Harp masraflarının gittikçe artması karşısında gelirin denk getirilebilmesi için üç yola başvurulmuştur:

1. Osmanlı Devletinin vergi kanunlarını değiştirerek vergi nisbetlerini arttırmak ve yeni vergiler ihdas etmek;

2. Rusya'dan yapılan yardımları ve çeşitli emanet akçelerini bütçe açığını kapamaya tahsis etmek;

3. Düyunu Umumiye faizini ödemiyerek bütçeye tahsis etmek.[54]

Bu üç yoldan başka Ziraat Bankasına da başvurulmuş ve bankadan 1.200.000 lira borç alınmıştı. Fakat hiçbir tedbir masrafı karşılamaya yetmiyordu. Bu sebeple devlet düzeni ile bağdaştırılması mümkün sayılamıyacak usullerle ordu, ihtiyacının bir kısmını bizzat karşılıyordu. 1921 yılında bile bu düzensiz durum devam etmiş ve harbin sonuna kadar tamamen önlenememiştir.

Maliye Bakanı Ferit (Tek) Bey, Büyük Millet Meclisinin 3 Ocak 1921 tarihli toplantısında bütçe üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Bütçeyi takdim eden bu konuşmasında şöyle diyordu:

«Bugün yüksek heyetinize eski imparatorluk bütçelerine nazaran mütevazi, fakat siyasi halimize göre sağlam ve sıhhatli bir bütçe sunmuş bulunuyoruz. Bu bütçe fevkalâde parlak bir bütçe sayılamaz. Fakat bütçemizi zayıf ve karanlık addetmek de hiçbir zaman doğru değildir.»

Bütçenin tümü üzerinde yapılan uzun konuşmalarda söz alan milletvekillerinin çoğunluğu bütçeyi tenkit etmişti. Tenkitleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

— Bütçe, Meclise geç gelmiştir. Meclis bu suretle bir emrivaki karşısında bırakılmıştır.

— Hükûmet, parlak bir bütçe hazırlayamamıştır. Bütçe açığı görünenden fazladır.

— Hükûmet, övünülecek bir gelir sağlıyamamıştır.

— Bütçe, fakir halkın sırtında bir yüktür. Vergileri arttırarak geliri arttırmak makbul bir yol değildir.

— Hükûmet, israfa boğulmuştur. Tasarrufa riayet edilmemektedir. Mümkünse Millî Savunmadan başka işe para harcanmamalıdır. Lüzumsuz yere bir çok memur beslenmektedir. Memur kadroları belli değildir, düzensizdir. Kadrolarda tensikat şarttır.

— Artık ianeden vazgeçmelidir. Halktan hiçbir kimse, hiçbir suretle kanundışı para toplamamalıdır.

— Maaşlar muntazam ödenmemektedir. Maaş ödemekte adalet yoktur. Bazı yerlerde memurlar ve subaylar maaşlarını

[54] Söz konusu tarihte bütün Düyunu Umumiye 162.121.625 lira ve bu borcun yıllık faizi de 9.652.000 lira idi.

muntazam aldıkları halde, bazı yerlerde aylardanberi maaş alamıyan memurlar ve subaylar vardır.

— Aşar vergisi köylüyü ezen kötü bir usuldür.

Bütçeyi tenkid eden milletvekillerinin önemli bir kısmının, konuşurken memleketin içinde bulunduğu olağanüstü şartları unuttukları açıkça sezilmektedir. Gerçi tenkitlerin hemen hepsi doğrudur ve haklıdır. Fakat ihtilâl ile yeni bir devlet kurmaya yönelen ve harp halinde bulunan yeni bir idareden daha fazla bir şey beklemek mümkün değildi. Görüşmeler, tenkitlerin insafsız ölçüleri arasında zaman zaman sert tartışmalara yol açmıştır.

Bu arada Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Beyin bir tenkidi Maliye Vekilini fazlası ile sinirlendirmişti. Mehmet Şükrü Bey şöyle diyordu: **«Vekil beyefendi buyurdular ki: 1921 yılı bütçesi yüz milyon lirayı aşacak. Elbette efendiler. Ben diyorum ki; eğer bu esasla bugünkü idare ile hareket edecek olursak, 1921 yılı bütçesi yüz milyon değil, belki yüzelli milyon olacak ve yine de yetmiyecektir. Bunları temin için köylünün, işçinin sırtlarına biraz daha ağır vergiler koymak için yeni tekâlifi harbiye kanunları ile maliye vekili beyefendi karşımıza çıkacaktır.**

Mehmet Şükrü Bey, uzun tenkidini, konuşmasının orta yerinde şu fikre dayamıştı:

«Biz burada memleketi savunmak için, vatanın istiklâlini sağlamak için toplandığımız halde, yine kendi memleketimizin şu zavallı milletin, halkın, zavallı köylünün haklarını gözden uzak tutuyoruz. Köylüler böyle büyük ve ağır vergilerden, hele kendisini yıpratan âşâr vergisinden kurtulmak ümidini bizden bekliyorlardı. Halbuki biz ne yaptık? Geldik, Bâbıâli temelleri üzerine bir hükûmet kurduk.»

Maliye vekili Ferit Bey, bilhassa hükûmetin teşkilâtının bozukluğu ve memur fazlalığı üzerinde duran milletvekillerine cevap verirken, bir ara Afyon milletvekili Mehmet Şükrü Beyi hedef tutarak, bir hayli tarizde bulunmuş ve aşağıdaki söz düellosu cereyan etmiştir:

Maliye Vekili — Beyefendi kim bilir ne gibi teşkilât tasavvur buyuruyorlar. Fakat kendileri Rus - Komünist Fırkasına dahil olduğu için o teşkilâtı tasavvur buyuruyorlar.

Mehmet Şükrü Bey — Rus - Komünist değil, Türk Halk İştirâkiyun Partisindenim. Onu tashih buyurunuz.

Maliye Vekili — Herhalde Üçüncü Enternasyonale ve Moskova'nın 21 şartını kabul etmiş bir partisine dahil.. Binaenaleyh, Rus - Komünist Fırkası'ndansınız.

Mehmet Şükrü Bey — Halk İştirâkiyun Partisi, Rus değil, Türktür.

Maliye Vekili — 21 şartı kabul ettiniz mi?.. Binaenaleyh beyefendi fazla hiddet buyurmayınız... Sizin memleket için arzu buyurduğunuz teşkilât...

Mehmet Şükrü Bey — Burada söylemekle olmaz. Siz de kaleminizi açarsınız, ben de kalemimi açarım, dışarda tartışırız.

Maliye Vekili — Hiddet buyurmayınız. Siz memleket için istediğiniz teşkilâtı yapamazsınız, hayaldir... Bu memleket o teşkilâtı kabul etmez... Onu şiddetle reddederiz, yapamazsınız... (Alkışlar).

Tasavvur buyurduğunuz o teşkilât, bugün mevcut bulunan idarenin on mislini içine alan bir idaredir. Siz Komünist ne demektir, bilir misiniz? Komünist demek, bir memleketin bütün ürünlerini halkın elinden alıp ve sonra tâ köylerde mevcut... (Şiddetli gürültüler). (Sadede sesleri), (Devam sesleri).

Beyefendi, böyle bir hayâlî teşkilâtı, bâtıl bir teşkilâtı memleketimizde yapmak isterseniz, bu memurlara nisbetle daha bir kaç misli memur kullanmak mecburiyetindesiniz.

Maliye Vekili, israf hakkında yapılan tenkitleri cevaplandırırken de şu tartışma cereyan etmiştir:

Maliye Vekili — ... Milletin malının, milletin parasının israf edildiğinden bahis buyurdular.

Bundan herkes kolaylıkla bahsedebilir. Fakat Paşa Hazretleri[55] söylememeli idi. Elân daha hakkınız olmadığı halde milletin arabasiyle gidip geliyorsunuz. Bugün daha kolordunun eşyalarında oturuyorsunuz.

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) — Ne vakit istenildi de vermedim? Acaba ayıp değil midir ki... Buna da efendiler cevap vereceğim.

Maliye Vekili — Binaenaleyh haksız sarfiyatı bizde aramayınız.

---

[55] İsmail Fazıl Paşayı kastediyor. Fazıl Paşa, Bayındırlık Bakanı iken bir gensoru sebebiyle güvensizlik oyu alarak 25 Aralık 1920 de bu görevden ayrılmıştır.

İsmail Fazıl Paşa — Efendiler, bu benim haysiyetime dokunur bir sözdür. Bunu kabul etmem. Altmış senelik, bu devlette, bir saygıdeğer yerim vardır. Bugün bindiğim araba kendi arabam ve kendi hayvanımdır. Bunda hatâ ediyor. Bunu tahkik etmenizi rica ederim. İkincisi, oturduğum eşya kolordunun eşyasıdır. Benim oğlum Ali Fuat, burada 20. Kolordu Kumandanı iken - onu siz takdir ediniz, başka bir şey söylemem - onun kumandanlık zamanında oturduğu evinde oturuyorum, onun eşyasıdır. Ne vakit isterlerse alabilirler.

Maliye Vekili, halka ağır vergiler yükletildiği iddialarının ileri sürüleceğini şüphesiz önceden tahmin etmişti. Bütçeyi takdim konuşmasında bu konuya dokunmuş ve bazı kıyaslamalar yapmıştı. Bakanın açıkladığına göre, Türkiye'de adam başına düşen vergi, Fransa ve Yunanistan'a göre çok azdı. Üç memlekette bir kişiye isabet eden vergi şöyle idi:

Fransa'da	3500 kuruş
Yunanistan'da	1600 kuruş
Türkiye'de	600 kuruş

Maliye Bakanı, bütçeyi sunarken Yunanistan'ın bütçesi ile de bir karşılaştırma yapmıştı. Aynı bütçe yılında iki memleketin gelir ve gideri, o günkü kambiyo değerine göre Türk lirası olarak:

	Gelir	Gider	Açık
Türkiye	46 Milyon	60 Milyon	14 Milyon
Yunanistan	115 Milyon	142 Milyon	27 Milyon

Yunanistan'ın Millî Savunmaya ayırdığı para ise 53.000.000 Türk lirası tutarındadır. Buna karşılık Türkiye ilk bütçesinden Millî Savunmaya ancak 28,000.000 lira ayırabilmişti.

Zaten fakir düşmüş olan Türkiye'nin, bir de İstanbul ve en zengin bölge olan Batı Anadolu, düşman işgali altında bulunduğu için, Millî Mücadele'deki malî gücü işte bu kadar veya biraz daha fazla idi. Altın hesabiyle, 1920 yılı bütçesini bugünkü değere çevirirsek, gelir 920.000.000, gider ise 1.200.000.000 u ancak bulur.

Bütçenin gelir kısmını sağlayan kaynakların başlıca neler olduğuna ve bu mütevazi gelirin hangi hizmetlere, ne ölçüde tahsis edildiğine de kısaca göz gezdirelim.

46.000.000 lira olarak tahakkuk edeceği sanılan gelirin başlıca kaynakları: bina ve arazi vergisi (2,5 milyon), kazanç vergisi (2 milyon), ağnam yani hayvan vergisi (5 7 milyon), âşar vergisi (13,5 milyon), gümrük rüsumu (10 milyon) ve tuz rüsumu (3,5 milyon) dur. Üst tarafını çeşitli küçük gelirler teşkil eder.

Görülüyor ki, bütçenin gelir kısmının yarısına yakını (ağnam ve âşar vergileriyle kısmen tuz rüsumu) doğrudan doğruya köylüden sağlanmıştır.

Bütçenin gider tablosu **«Zatı Hazreti Padişahî ve Hânedânı Saltanat»** için ayrılmış 551.012 liralık tahsisat ile başlamaktadır.[56]

Meclis Başkanlığı bütçesi 18.370 lira, Meclis bütçesi ise 953.996 liradır. Bakanlıklar bütçesi, tahsisatın büyüklüğü bakımından şu sırayı takip etmektedir:

Millî Savunma	28.618.556 lira
İçişleri	8.944.887 »
Maliye	7.173.100 »
Adalet	2.759.274 »
Bayındırlık	620.396 »
Sağlık	613.141 »
Millî Eğitim	577.061 »
Şer'iye	522.062 »
Dışişleri	303.748 »

Düyunu Umumiye gelirlerine hükûmet elkoyduğu için Düyunu Umumiye idâresinin masraflarını karşılamak üzere bütçede 7.680.696 lira tahsisat ayrılmıştır.

Bütçenin münferit ve küçük gider fasılları şöyleydi:

Sayıştay	26.696 lira
Danıştay	—.000 »
Matbuat ve istihbârât	88.000 »
Aşiretler ve muhacirler	874.000 »

1920 bütçesi, bu bütçe yılının son günü olan 28 Şubat 1921 de oylanmış ve oylamaya katılan 97 milletvekilinden 84 ünün oyu ile kabul edilmiştir. 13 milletvekili red oyu kullanmıştır.

[56] Kullanılmadığı halde, Osmanlı Devleti bütçe tablosu örnek alındığı ve saltanat makamına bağlılık gösterilmek istendiği için böyle bir tahsisat gelecek yılların bütçelerine de ayrılacaktı.

Rakamların fakirliği karşısında, İstiklâl Harbinin nasıl yapıldığına, memleketin nasıl idâre edildiğine şaşmamak için bir kaç noktayı gözönünde bulundurmak lâzımdır :

Anayasalı ve bütçeli bir devlet düzenine girildiği halde, en çok paraya muhtaç olan ordu, ihtiyaçlarının bir kısmını kendi başına ve bütçe dışı karşılıyordu. Şüphesiz yine halktan alıyordu veya halk veriyordu. İkincisi, ne ordunun ihtiyaçları gereği kadar karşılanabilmişti ve ne de devlet hizmetlerinin ve görevlerinin tam anlamiyle yapıldığı iddia edilebilirdi. Bulunan para ile yetinmekten başka çare yoktu. Üçüncüsü, harbin sıkışık zamanlarında çıkarılan tekâlifi harbiye emirleriyle âşâr mültezimlerinin ellerindeki malların %40 ı alınmış ve halk senet karşılığında harp masraflarına bir kere daha katılmıştır. Posta müteahhitleri gibi devlete işgören kimselere istihkakları uzun zaman ödenmemiş veya taksitlerle ödeme şartına bağlanmıştır.

3. SİYASAL GELİŞMELER

(Barış Ömidi)

Yunan taarruzu ile başlıyan yeni yılın (1921) ilk ayları Millî Mücadeleye başarı şansı tanıyan olaylarla doludur. Yunan ordusu İnönü mevzilerine yaptığı başarısız bir taarruzdan sonra geri çekilince, Türkiye Büyük Millet Meclisinin genç ordusu lehine kaydedilen bu ilk puvan, Türkiye'nin dış ilişkilerinin yeni bir yön kazanmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Rusya ile bir dostluk anlaşması imzalanmak üzere Moskova'da yapılan görüşmeler gelişme kaydederken, İtilâf Devletleri, Doğu meselesine yeni bir çözüm yolu aramak zorunluğunu duyarak Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı. Bu arada, Moskova'daki Türk delegasyonu, Afganistan mümessilleri ile bir dostluk andlaşması imzalamışlar, Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkileri düzelmiş ve Fransa ile İtalya Türkiye'ye daha fazla yaklaşmışlardır. Devlet bütçesinin yapılması ile önemli bir merhaleye ulaşan iç gelişmeyi takip eden bu siyasî gelişme, meyvelerini, güzel bir tesadüfle, aynı ay içinde, Mart'ta vermiştir. Bu bakımdan 1921 yılının Mart ayı, Türkiye için siyasî mukaveleler ayı sayılabilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, toplantı yılı başlangıcını 1 Mart olarak kabul etmişti. Hem bütçe yılının, hem de toplantı yılının başlaması münasebetile 1 Mart günlü oturumda, Mustafa Kemal Paşa, bir açış nutku vermiş ve bazı milletvekilleri, geride bırakılan yılın olayları ve yaşanılan günün önemi üzerine heyecanlı sözler söylemişlerdir. Mustafa Kemal Paşanın açış nutkuna bu sebeple kısaca göz gezdirmekte fayda vardır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücâdelenin başından 1 Mart 1921 gününe kadar geçen olayların bir özetini verdikten sonra, konuşmasına şöyle devam etmiştir :

«Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin mukadderâtına el koyduğu gün, bulduğu idâre makinasının mazinin is-

tıbdat fikirleri ve esasları üzerine kurulmuş çürük bir makina olduğunu izaha lüzum görmem. Yüksek meclisiniz ve hükûmetiniz işte böyle bir makinanın ıslâhına çalışmakta bulunmuştur ve koyduğu ve yavaş yavaş tamamlıyacağı esaslar ile umum idareyi nisbeten güvenilir bir hâle getirmeye muvaffak olmaktadır. Anayasanın tatbik ve yeni idareyi vilâyet kanunu ile ikmal edildiği takdirde, memleketin dahilen muhtaç olduğu gelişme imkânlarını tamamen hazırlamış olacağız inancındayım.

Efendiler, mücâdelenin önemini kavrıyan milletimiz, aralıksız çalışmalar ile büyük bir malî gayret göstermiş, memleketin bütün malî ihtiyacını tatmin edici sağlam ümitler bahşeylemiştir. Malî işlerde memleketimizce pek önemli bir meselenin halline az çok uygun bir bütçe tanzimine, sağlık, nüfus ve bayındırlık bakımından göze görünür sonuçlar henüz alınamamıştır. Bunun için zamana, araçlara ve çok paraya ihtiyaç olduğu kabul edilmelidir.»

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının iç siyasete ait kısmını **«dahilî siyasetimizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası anayasamızla tesbit edilmiştir. Bu kanunu ve bu kanuna bağlı olan kanunları bir ân önce çıkararak iyi uygulamaya çalışacağız.»** cümleleri ile özetledikten sonra sözü dış politikaya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşanın izahatına göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti cenkci ve mâcerâperest olmaktan uzaktır. Aksine sulh ve selâmeti tercih eder. Gerek doğu ve gerek batı âlemleri ile her ân iyi münasebetler ve dostluk bağları arar. Doğuda Azarbaycan, Kuzey Kafkas ve Afganistan hükûmetleri ile samimî münasebetler kurulmuştur. Irak ve Suriye'nin İslâm halkı ile de durum böyledir. İran hükûmeti ile münasebet vardır. Bunun sağlamlaşmasına çalışılmaktadır. Ermenistan ve Gürcistan ile mevcut münasebetlerin yakında Türkiye'nin menfaatlerine uygun bir şekilde müstakar bir hale geleceği ümit edilmektedir. Rus - Bolşevik Cumhuriyeti ile mevcut münasebetler iyi bir şekilde gelişmektedir. Batıda İtilâf Devletlerinden bazıları ile zaman zaman resmî temaslar yapılmış ve bu temaslarda barışın hazırlanması çâreleri artmıştır. İngiliz devleti idarecileri, millî hareketin maksadını şimdiye kadar bilmezlikten gelmiş ise de, geride kalan bir yıllık mücâdelenin gösterdiği şekilden Sevr Andlaşmasının Türkiye'de uygulama alanı bulamıyacağına kanaat getirmiş ve Türkiye ile görüşmek lüzumunu hissetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin ulaştığı noktayı şu sözlerle tesbit etmiştir :

«Geçen yılın bu günlerinde barış hakkında gelen haberler herkese yeis veriyordu; her tarafta düşmanların maddî ve mânevî saldırılarına uğruyorduk; herkes bizim aleyhimizde idi. Bugün bütün dünya dâvamızın kutsallığını anlamış bulunuyor. Medeniyet ve insâniyet âlemi, bize her taraftan günden güne artan bir teveccüh gösteriyor. Geçen senenin bugünlerini derin bir kaygu ve acı içinde idrâk eden milletimiz, bu senenin aynı günlerinde azim ve metânetin eserlerini görmekle iftihar edebilir. (Alkışlar)»

Gerçekten bir yıl öncesi Anadolu ihtilâlinin en büyük tehlikeyi geçirdiği günlerdir. 16 Martta İstanbul'un işgali, mebuslar meclisinin dağıtılması, milliyetçi milletvekillerinin tevkif edilip Malta'ya gönderilmeleri, Büyük Millet Meclisinin toplanmasında çekilen güçlükler ve hattâ meclisin toplanamaması ihtimalleri, ordunun o günkü perişân durumu hatırlanacak olursa, 1921 yılı Mart ayı Mustafa Kemal Paşanın belirttiği gibi mutlu bir devredir.

Mustafa Kemal Paşa, açış konuşmasının sonunda meclisin birinci toplantı yılına ait çalışmalarını belirtmiştir. Paşanın yaptığı açıklamalara göre :

23 Nisan 1920 tarihinden 28 Şubat 1921 tarihine kadar 311 gün geçmiştir. Meclis, bu devre içinde 159 toplantı yapmıştır. Bu toplantılar 51 i gizli, 356 sı açık olmak üzere 407 oturumdur. Meclis 252 kanun tasarısı ile meşgul olmuş, bunun 104 ü kanuniyet kazanmış, 149 tasarı görüşüldükten sonra reddedilmiştir. Yeni seneye 55 kanun tasarısı devredilmiştir. Meclisin çıkardığı kanunlar içerisinde başlıcaları şunlardır: Hıyaneti Vataniye Kanunu, İcra Vekilleri İntihabı Kanunu, Temyiz heyeti teşkiline dair kanun, İstanbul hükümetince yapılacak muahede ve mukavelelerin lâğvı hakkında kanun, Nisabı Müzakere kanunu, İstiklâl Mahkemeleri Teşkiline dair kanun, Men'i Müskirat Kanunu, Baltalık Kanunu, Cephe Zammı Kanunu, Firenginin men'i sirayeti kanunu ve nihayet Anayasa.

Milletvekilleri tarafından yüzlerce teklif yapılmış ve teklifler çeşitli komisyonlarda ve meclis geneel kurulunda görüşülmüştür. Birçok işler hakkında vekiller tarafından cevaplandırılmak

üzere sözlü ve yazılı sorular verilmiştir. Vekiller hakkında gensoru önergesi görüşülmüştür.

Açılan gensorular sonunda, bazı vekiller, güven oyu alamıyarak düşürülmüşlerdir.

Büyük Millet Meclisi üyeleri yalnız yasama görevi ile uğraşmamışlar. Birçok milletvekili çeşitli devlet hizmetlerine katılmışlardır. Bu cümleden olarak bazı milletvekilleri, sefir veya mümessil sıfatı ile yabancı memleketlerde görev almışlardır. Birçok milletvekili yabancı devletlerle yapılan siyasî görüşmelere memur edilmişlerdir. Yine milletvekilleri içinden ordu, kolordu ve küçük kıtaların kumandanı olarak muharebeye katılanlar da olmuştur. Milletvekillerinin bir kısmı yargı görevi yapmak üzere İstiklâl Mahkemelerinde Başkan, üye ve savcı olarak çalışmışlardır. Memleketin her tarafında bazı olayların tahkiki için milletvekilleri görev almışlardır. Bunlardan başka doktor milletvekilleri muharebe zamanlarında cephe gerilerindeki hastahanelerde çalışmışlar ve zaman zaman cepheleri dolaşarak askerleri korumak ve teşvik etmek için milletvekillerinden heyetler seçilmiştir. Halkı uyarmak için de milletvekillerinden çeşitli heyetler Anadolu'yu dolaşmışlardır. Meclisin ilk açıldığı zaman milletvekilliği ile memurlyet sıfatının bir arada bulunması mümkün olduğundan bazı Milletvekilleri Valilik, Mutasarrıflık, Kaymakamlık, Müftülük, Hâkimlik gibi çeşitli devlet hizmetlerini ve dinî vazifeleri birlikte yapmışlardır. Sonra bir kararla Milletvekilliği ile memuriyetin bir şahıs uhdesinde bulunamıyacağı esasa bağlandığından, memuriyeti tercih edenler Milletvekilliğinden, Milletvekilliğini tercih edenler de memurlyetten istifa etmişlerdir.

Büyük Millet Meclisi, ikinci çalışma yılına 350 üye ile girmiştir. Bu üyelerin 12 si hâlen Malta'da mevkûftur. 68 i İstanbul Mebuslar Meclisinden katılmıştır ve 270 i de muhtelif tarihlerde doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi azası olarak seçilmiştir.

A. LONDRA KONFERANSI

Birinci İnönü Muharebesinin sonucu ve Moskova'da cereyan eden Türk - Rus görüşmelerindeki gelişme, İtilâf Devletlerine, Sevr Andlaşmasını yeniden gözden geçirmek fikrini bir defa daha ilham etmiştir. Şüphesiz, Lloyd George, Sèvres'in değiştirilmesine pek gönüllü değildi. Venizelos'un iktidarı kaybetmesine rağmen, Yunanistan'ın Türkiye'yi, barışı kabule zorlayacağına dair inancını henüz muhafaza ediyordu. Fakat müttefiklerinin, hele 16 Ocak'ta başbakan olan Briand'ın ısrarlarına dayanamadı. 25 Ocakta toplanan Paris Konferansı, Türk ve Yunan delegelerinin de katılmasiyle, Londra'da bir konferans toplamaya karar verdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, ilk defa batılı devletler tarafından bir konferansa dâvet olunuyordu. Fakat dâvet İstanbul hükûmetine yapılmış ve Türk delegasyonu arasında Ankara'nın temsilcilerinin de bulunması bildirilmişti. Bu münasebetle Ankara ve İstanbul arasında geçen yazışmaları ve çekişmeleri daha önce anlatmıştık. İki hükûmet anlaşamadıklarından, Londraya ayrı ayri delegasyon gönderdiler. İstanbul delegasyonu, Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Ankara delegasyonu hariciye vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında, ayrı yollardan Avrupa'ya hareket etti. Ankara delegasyonu önce İtalya'ya gitmiş ve doğrudan doğruya dâvet olunduğu takdirde, Londra'ya gitme talimâtını almıştı. İtalya hariciye vekili Kont Sforza'nın aracılığı ile bu dâvet yapıldı.

Londra Konferansının 21 Şubat günü toplanması kararlaştırılmıştı. O gün Türk heyetinin Paris'e vardığı ve ancak ertesi gün Londra'da olacağı öğrenildiğinden, konferans, önce Yunanlıları dinlemek üzere Türklerin gıyabında, 21 Şubat 1921 de Saint James sarayında toplandı. Konferans'ta başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Japonya temsil edilmekte idi.

Lloyd George, **«Sevr Andlaşmasının imzalanmasındanberi Mustafa Kemal Paşanın kumandasında önemli kuvvetler bu andlaşmaya karşı koymak için harp ettiler ve bunun sonucu olarak karşılıklı bir anlaşma ile barışı yeniden kurma yolunda ileri sü-**

rülen arzuya uyularak bu konferans toplandı» sözleri ile konferansı açtı. Konferans, barış yapmak için toplandığı halde, görüşmelere Lloyd George'un verdiği yönden, barıştan çok, Türklere karşı harbin nasıl kazanılabileceğinin araştırıldığı anlaşılmaktadır.

İtilâf Devletleri temsilcileri, Yunan Başbakanına çeşitli sorular sorarak, Türk - Yunan Harbinin gelecekteki gelişme şartlarını anlamaya çalışmışlardır. En çok soru soran Lloyd George idi. Ve sorular özellikle Yunan gücünün isbatına yarıyacak şekilde düzenlenmişti. Görüşme tutanaklarının özetini, gerçekte cereyan ettiği gibi konuşma şekline çevirerek konferansın nasıl geçtiğini canlandırmaya çalışacağız.[37]

«Lloyd George — Yunan milletinde, Küçük Asya Rumlarının kurtarılması için şiddetli bir istek var mıdır? Parti çekişmeleri bir tarafa bırakılırsa, Yunan bayrağının Küçük Asya'dan geri çekilmesini Yunan milleti nasıl karşılar?

Kalogeropulos[38] — Milli meseleler üzerinde Yunanistan'da hiç bir fikir anlaşmazlığı yoktur. Bütün Yunanlılar, İzmirli kardeşlerini kurtarmak için her türlü fedakârlığı yapmağa hazırdırlar. Bu mesele hakkında Yunanlıların vatanseverliğinden şüphelenmek haksızlıktır.

Lloyd George — İzmir meselesinden dolayı Venizelistlerle Konstantinciler arasında hiç bir fikir anlaşmazlığı yok mudur?

Kalogeropulos — İç işlerde anlaşmazlık olsa bile, İzmir işinde bütün millet birlik hâlindedir. Bütün Yunanlılar, memleketlerini severler ve onun için kendilerini fedâya hazırdırlar.

Lloyd George — İzmiri savunmak için Konstantinciler de Venizelistler kadar fedakârlık yapmaya hazır mıdır?

Kalogeropulos — Bu mesele hakkında hiçbir şekilde şüphe edilmemelidir. Yunanistan'ın bu noktada tam bir birlik teşkil ettiğini bütün dünyaya ilân için konferansa bizzat kendim geldim.»

Yunan başbakanına, Anadolu'daki askerî durum, Türk kuvvetlerinin sayısı, Yunan askerinin morali, bir askerî ilerlemede başarı ihtimali, Yunanistan'ın ekonomik ve malî gücü hakkında çeşitli so-

---

[37] Konferans görüşmeleri hakkında bak: M. Cemil (Bilsel)'in Lozan adlı eseri. - cilt I, s. 404-417; Yusuf Hikmet (Bayur)'un Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti adlı eseri, s. 77-78, Yarbay Selâhattin'in 90 sayılı askerî mecmua eki olan «İkinci İnönü Muharebesi» adlı eseri, s. 7-18.

[38] Yunan Başbakanı.

rular sorulmuştu. Bu sorular üzerine Kalogeropulos şöyle cevap verdi:

Kalogeropulos — Doğu cephesinde harekât şimdilik fiilen durmuştur. Türk kuvvetleri bu cephede 4 veya 5 bin kişiyi geçmez. Güney cephesinde (Kilikya) on bin kadar Türk var. Bundan başka beş veya yedi bin kişilik gönüllü var. Batı cephesinde Kemalci kuvvet 35 bin kişiyi bulmaz. Bu sayıya çeteler dahil değildir.

Mustafa Kemalin karşısında veya bütün Anadolu'da Yunanistan'ın bugün silâh altındaki savaşçı ve yardımcı askerleri, 120 bin kişiyi bulmaktadır. Bu kuvvet, orada huzuru sağlamak için yeter. Ancak Yunan hükûmetine hareket yetkisi verilmelidir.

Lloyd George — Huzur ve sükûnu sağlamak için ne kadar zamana lüzum var?

Kalogeropulos — Bu sorudan memleketten Türkleri süpürmüş olmak mânâsını anlıyorum. Bunun için askerî müşavirlerim, bana üç aydan fazla bir zaman lâzım olmadığını söylemişlerdir. Şuna kesinlikle inanıyorum ki, Yunan askeri, Mustafa Kemal Kuvvetlerini ve Sevr Andlaşması hükümlerini kabul etmiyenleri tedibe elverişlidir.

Lloyd George — Mösyö Kalogeropulos'un ifâdelerinden bütün Türk kuvvetlerinin, savaşçı ve yardımcı erler dahil, 55 bin kişi olduğu anlaşılıyor. Acaba doğru mu anladım?

Kalogeropulos — Bütün Türk kuvvetleri 65 bin kişiyi geçmemektedir.

Lloyd George — Türklerin memleketten süpürülmesi sözünden ne anlaşılıyor?

Kalogeropulos — Kemalistlerin işgal ettiği bütün memleket kast ediliyor. Yunan hükûmetince düşünülen harekâtın sonucu, Mustafa Kemal Kuvvetlerini ileride hiç bir direnmede bulunamıyacak hale koymak üzere dağıtmaktan ibâret olacaktır.

Lord Curzon — Düşünülen harekâtta Yunan orduları nereye kadar ilerliyecektir?

Albay Sarıyanis — Yunan orduları ilk merhale olarak Ankara'ya kadar ileri gitmek niyetindeler. Bu hareketin, Mustafa Kemal Kuvvetlerinin tamamiyle dağılıp yok olmasına yeteceğini tahmin ediyorum. Yunan Genel Kurmayı zannediyor ki, batı cephesindeki Kemal ordularının dağılması, bu kuvvetlerin tamamının yok olmasını sağlıyacaktır. Yunan hükûmeti bu hareketi her ân yapmaya hazırdır.

Lloyd George — Anadolu'daki Yunan ordusunun moral durumu hakkında bilgi vermesini Yunan başbakanından rica ederim.

Albay Sarıyanis — Ordumuzun morali son derece yüksektir. Yunanistan'da geçen siyasi olaylar Yunan ordusunun moral kuvvetini hiç sarsmamıştır. Ordu her fedakârlığı yapmaya hazırdır. Subay kadrolarında hiçbir değişiklik yapılmamıştır. İktidar değişikliğinden sonra ancak 20 ve nihayet 50 subay yerlerini bırakarak İstanbul'a dönmüşlerdir. Memleketimin ordusuna güvenim tamdır. Bu ordunun yiğitliğinden şüphe edilemez. Harekete geçmesi uygun görülürse bu ordu kendisinden beklenen şeyi yapacaktır.

İtalya dışişleri bakanı Kont Sforza, Türk Ordusunun bir ân için dağıtıldığı ve Yunan askerlerinin kendilerine verilen bölgenin sınırları içine çekildiği kabul edilse bile, Yunanistanın İzmir vilâyetini savunmak için orada daimî bir ordu bulundurması gerekeceğine dikkati çekmişti. Lloyd George da bu noktaya değinerek, Yunan başbakanına şu soruları sordu:

Lloyd George — İzmir vilâyetinde devamlı olarak bulundurulması gereken kuvvetin sayısı Yunan askerî müşavirlerine göre ne kadardır ve Yunan hükûmeti gerek askerî, gerek malî bakımdan bu yükü çekebilecek midir?

Kalogeropulos — Mösyö Lloyd George'un düşündüğü durumun hiçbir zaman baş göstermiyeceğini sanıyorum. Yunan ordusunca düşünülen harekât iki sonuç verebilir:

Ya Mustafa Kemal Kuvvetlerinin büyük bir kısmı esir edilir ve bu halde bize karşı ânî bir taarruz tehlikesi kalmaz. Yahut Mustafa Kemal Kuvvetleri geri çekilir ve dağılır. İkinci şıkta tehlike büyük değildir. Çünkü Yunan ordusunca düşünülen harekât, Mustafa Kemal kuvvetlerini o kadar uzaklara sürecektir ki, oralarda hiç ulaştırma araçları bulunmıyacak ve onların orada barınıp beslenebilmesi imkânı kalmıyacaktır.

Kont Sforza — Konferans, Yunan başbakanının ve müşâvirlerinin mütalâalarından, Yunan ordusunun Mustafa Kemal Kuvvetlerini parçalıyarak, nihayet dağıtarak 3 ayda Ankara'ya varabileceğini öğrendi. Eğer bu harekât tahmin edildiği gibi başarı ile biterse, artık Türk Kuvvetlerinin Yunan ordularını tâciz edemiyecek hâle gelecekleri fikrine ben de katılırım. Ancak, Yunan kuvvetleri, Mustafa Kemal'in çekilmesi yüzünden, onun kuvvet-

leri ile çarpışmadan Ankara'ya kadar varırlarsa, bunun sonucu olarak çok ciddi bir durum başgöstermiş olacağını düşünmekteyim. Bu durum 105 sene evvel dünyanın en büyük kumandanlarının idâre ettiği ordunun yok olmasına sebep olan duruma benzemektedir.[50]

Kalogeropulos — Yunan ordusu Ankara'ya varırsa ve Mustafa Kemal Ordusu Ankara ötesine kadar çekilirse, bunun sonucu Mustafa Kemal'in bütün ordularının dağılması olacaktır. Çünkü bu mıntakalarda bu ordu yiyecek bulamaz. Anadolu askeri, geçmişteki mutaassıp Osmanlı ordusuyla artık kıyas edilemez. Bunlar, ancak, kuvvetle bir arada tutulan askerlerdir. Bu sebeple kıtlık, ihtiyaç ve münakale vasıtalarının eksikliği, Yunan ordusunun bitiremediğini kökten tamamlıyacaktır. Bununla beraber eğer gerekirse, Yunan alayları Ankara'dan da ileri giderek takip edilen maksadı elde edecek haldedirler. Yunan ordusunun, Napolyon Ordusunun Rusya'daki âkıbetine uğraması tehlikesi hiç yoktur. Ankara, demiryolunun son noktasıdır. Bu sebeple Türkler daha öteye nakliyat yapamazlar. Ulaştırma vasıtaları olmadığı için Ankara'nın ötesine çekilişleri ister istemez muntazam ordularının dağılmasına sebep olur. Zaten çok dağınık olan bu topraklarda ancak küçük askeri kıtalar kalabilir.

Lloyd George — Yunan Ordusu, demiryolunu kesmek için Türklerin çete muharebelerine girişmesi hâlinde, ulaştırma hattını kurabilmekte büyük güçlüğe uğramıyacak mıdır?

Albay Sarıyanis — Demiryolu hattı şimdiye kadar Kemalistler tarafından hiç bir taarruza uğramamıştır. Bundan sonra da olamaz. Deneme ile öğrendik ki, bu hususta korkulacak bir şey yoktur ve 3 alay, ulaştırmanın korunması için elverir.

Lloyd George — Yunan Ordusu, düşman bir memlekette ilerledikçe, geri yolları korumak için daha çok kuvvet lâzım olacağını hatırlatırım.

Albay Sarıyanis — Ben de bu fikirdeyim. Fakat Yunan Genel Kurmayının bunun için lâzım olan kuvvetlerin sayısını iyi bildiğine inanmanızı rica ederim.

Lloyd George — İzmirin Rum ahalisi kavgaya iştirâk etmiş midir? Başka bir deyimle, İzmirli Rumların, hürriyetleri için döğüşmeye niyetleri var mıdır?

---

[50] Konf Sforza. 1813'de yani 107 yıl önce Napolyon'un Moskova Seferi'nde uğradığı âkıbeti kastetmektedir.

Kalogeropulos — Askeri hizmete tâbi olan Yunan uyruklulardan gayri, gönüllü olarak yazılanlar vardır. Fakat Sèvres Andlaşması hükümlerini ihlâl etmemek için İzmirli Rumlar askere sevk edilmemişlerdir.

Lloyd George — Yunan hükûmeti Anadolu'da bulunduğu söylenen 120.000 kişiden fazla, buraya daha ne kadar kuvvet sevk edebilir?

Kalogeropulos — Lâzım olduğu kadar.

Lloyd George — Bu hususta imkânın ne olduğunu bilmek isterim.

Kalogeropulos — Yunanistan daha 200.000 kişi çıkarabilir.

Lloyd George — Yunanlıların düşünülen harekât masrafını yüklenip yüklenemiyeceği meselesini başbakanın açıklamasını rica ederim.

Kalogeropulos — Bu soruya, hem de hiç tereddüt etmeden müsbet cevap verebilirim. Göz önünde tuttuğumuz husus şudur ki, bu türlü harekât, diğer devletlerin dünya harbinde yaptıkları gibi malî sorumluluklar doğuracaktır. Şimdiki halde bir Yunan vatandaşı vergi olarak ancak 480 Frank vermektedir. Diğer memleketler vergi mükelleflerine, çok daha ağır yük düşmektedir. Bu sebeple Yunan servet kaynaklarının henüz tükenmemiş olduğunu kabul etmek lâzımdır. Ancak, Yunan hükûmetinden kendi gelirleri ile harbe devamı istenecekse, iradesini serbestçe kullanmasına mâni olmamak gerekir.

Briand — Yunan başbakanının sözlerini en büyük ilgi ile dinledim. Ben şahsen bütün Yunanlıların vatanseverliklerinden ve bu vatanseverliği İzmir'de göze çarpacak surette belirtmekteki dilek ve iradelerinden bir dakika bile şüphe etmedim. Fakat Türklerin düşman olarak kıymetlerinin az olduğu hakkında Yunan başbakanı kadar iyimser değilim. Fransa olarak Kilikya'da Türklere mükemmel donatılmış, iyi talim edilmiş, vatansever, cesur askerlerden mürekkep, altmış bin kişilik bir ordu ile karşı durduk. Harbin bu safhasında bir yılı aşan bir zaman içinde, hasıl olan sonuç bana şu kanaati verdi ki, Yunan başbakanının küçümsediği haydut çetesi diye anılan Türk savaşçılarına saygı göstermek gerekir. Fransa kuvvetlerince, denemeden elde edilen sonuca göre sabit olmuştur ki, Türk Ordusu, konferansın bugün inanmaya mütemayil göründüğü gibi kolay dağılmıyacaktır. Bu ordu, Fransızlara çok acı kayıplar verdirmiştir. Fransız ordusu bir ay müddetle Antep'i kuşattı ve Antep kendisini şiddetle sa-

vundu. Bir ay içinde Fransızlar şu inanca vardılar ki, Türk askerleri çok yiğittirler. Bir karış toprak için bile savaşırlar ve vahşice dövüşürler. Mustafa Kemal'in topladığı askerler için bu böyle olmayabilir. Fakat bu hususta Yunan başbakanı tarafından ileri sürülen fikri kabul etmeden, Fransa askeri mümessili General Gouraud'dan askeri durum hakkında ve hele Türk kuvvetlerinin gösterebileceği direnme hakkında mütalâasını istemek mecuriyetindeyim. Kendisi şahsen bütün yangın ocaklarının sönmesini çok ister. Çünkü, böyle olmadıkça bir ihtilâf derhal diğer bir ihtilâfı doğurur.

General Gouraud — Türk ordusunun değeri hakkında Yunan başbakanının fikirlerini mübalâğalı bir iyimserlik saymaktayım. Çanakkale'de kendileri ile çarpışan askerler, an'anevî eski Osmanlı askeri idi. Bugünkü Türk askeri belki 1915 deki asker değerinde değildir. Bunu kabul etmekle beraber, bunların da tehlikeli düşman olduğunu ve küçümsenmelerinin câiz olmadığını söylemek isterim. Yunanlılar ilerledikçe direnme ile karşılaşacak ve coğrafî ve tabiî şartlar Yunan ordusunu çok güç duruma düşürecektir. Eğer, Fransa hükûmeti, benden Yunan hükûmetinin düşündüğü harekâtı yapmamı isteseydi, Mareşal Foch'un bunun için 27 tümenlik bir kuvvet lâzım geleceğine dair olan fikrini unutmazdım.

Bir savunma harbinde, Türkler, çok tehlikeli bir düşmandır. Türkleri Anadolu'nun göbeğinden tardetmek imkânsızdır. Düşünülen gayeyi elde etmek için lâzım olan vasıtalara ve kaynaklara sahip bulunan bir millet mevcut olduğunu zannetmiyorum.

Lloyd George — Bahsettiğiniz 27 tümen bütün Küçük Asya'yı zaptetmek için lâzımdır.

Albay Sarıyanis — Benim görüşüme göre, Kemalistlere karşı başarılı bir harp yapmak için Avrupa askerî çevrelerinin takdir ettiği kadar büyük bir insan kütlesine ihtiyaç yoktur. Yunanlılar doğulu olduklarından Türkleri daha iyi tanırlar. Küçük Asya'da Yunanlılar, batılı bir devlete kıyasla daha az bir kuvvetle meseleyi sona erdirebilir.

Lloyd George — Albay Sarıyanis'e iki soru sormak isterim. Önce, geçen sene Yunanlılar tarafından Bandırmaya yapılan harekâtı şüphesiz Sarıyanis hatırlar. Durum bu harekât başlamadan öncekinin aynı değil midir? O zamanki batı devletlerinin askeri müşavirleri teknik güçlüklerin Yunan Genel Kurmayının düşündüğünden daha ciddî olduğu tarzında muhakeme yürütmemişler

miydi? Sonra Yunan Genel Kurmayının tahminlerinin doğruluğu anlaşılmadı mı?

Albay Sarıyanis — Durum aynen böyledir. Söz konusu harekât bir ayda bitirildi. Bazı batı devletleri subaylarının, Yunanlılara, büyük tehlikelerle karşılaşacaklarını söyliyerek onları teyakkuza dâvet etmiş olmalarına rağmen, Türkler kolaylıkla yenildiler.

Briand — Albay George'un görüşlerini belirtmesini isterim.

Albay George — Bu kadar zayıf imkânlarla Yunan ordusunun taarruza geçmesi büyük tehlikelere atılmak demektir. Bundan başka, Yunanistan'ın insan ve mali kaynaklarının burada söylendiği gibi olduğuna inanamıyorum. Ankara'ya karşı başarılı bir hareketin imkânı olmadığını kabul etmekle beraber, Yunanistan'ın ortaya çıkaracağı vesait ile bu neviden bir teşebbüsün tehlikeli bir karakter arz ettiğini belirtmek isterim. Çünkü Kemalistleri yalnız muharebe meydanında yenmekle her iş bitmiyecektir. Bundan sonra Türkiye'nin boyun eğmesini sağlamak ve çete muharebelerini ortadan kaldırmak gerekecektir. Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı da bu fikirdedir.

Lloyd George — Bu karara varıldığı vakit müttefikler askerî meclisinde Yunanistan'ın askeri bir mümessili bulunmuş muydu ve bu karar hangi tarihte alınmıştı?

Albay George — Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı 24 Mart 1920 de toplanmıştı.

Lloyd George — Bu karar Yunanlıların Bandırma başarısından daha önceye aittir. Müttefikler Kumandanlığı, Mustafa Kemal kuvvetleri ve Yunan kuvvetleri hakkında bugün savunulduğu görüşü, o vakit de ileri sürmüştü. Fakat Yunanlıların kazandığı başarı karşısında, müttefikler askerî kumandanlığı haksız ve Yunan Genel Kurmayı haklı çıkmıştır.

Görülüyor ki, Lloyd George, Türk - Yunan Harbinin devamına taraftardır. Bu harpten ümitlidir. Yunan Başbakanı ve Genel Kurmay İkinci Başkanı Sarıyanis ise, kendilerini olduklarından fazla göstererek, Londra Konferansı'nda, Yunan menfaatlerinden bir fedakârlık yapmak durumundan kurtulmak istemektedirler. Lloyd George'u memnun etmekle İngiltere'den yardım görebileceklerini ummaktadırlar. Buna karşılık, Fransızların, Türkiye'nin kabul edebileceği bir barış için gayret sarfettikleri anlaşılıyor. Özellikle Türklerle savaşan Fransız kuvvetlerinin kumandanı General Gouraud'yu konferansa bu maksatla getirmişlerdi.

Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin başkanlığında İzmir milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) ile, Trabzon Milletvekili Hüsrev (Gerede), Erzurum milletvekili Necati (Albayrak), İzmir milletvekili Sırrı (Belli), Aydın milletvekili olup millî hükûmeti Roma'da temsil eden Cami (Baykut) Bey ve on kadar müşavirden teşekkül eden Ankara delegasyonu 22 Şubat günü Londra'ya gelmiş bulunuyordu. Paris'te oturan Nihat Reşat (Belger) Bey de delegasyona dahildi. Tevfik Paşa heyeti ise, İstanbul Hükûmetinin Roma ve Londra Büyük Elçileri Reşit ve Osman Nizami Paşalardan müteşekkildi. Türkiye'yi iki ayrı delegasyonun temsil etmesi konferans'tan olumlu bir sonuç alınmasını tehlikeye düşürebilirdi. Hattâ bu, Türkiye adına çok garip bir durumdu. Ankara delegasyonu, İstanbul heyetinin yarın toplanacak konferansta nasıl davranacağını merak etmekteydi. Hüsrev (Gerede) Bey, Tevfik Paşanın oğlu İsmail Hakkı Bey ile askerlik arkadaşı olduğu için aynı otelde kalan bu heyet ile görüşmek üzere görevlendirildi. Hüsrev (Gerede) ve İsmail Hakkı Beyler arasındaki görüşmeden, İstanbul delegasyonunun konferansta millî birliği bozmamak için mümkün olanı yapacağı anlaşıldı.

21 Şubatta Türkler bulunmaksızın, Yunanlıları dinleyen konferans, yine aynı sarayda 23 Şubatta Yunanlılar bulunmadığı halde Türk heyetini dinlemek üzere toplandı. Konferansın bu oturumunu Nihat Reşat (Belger) Bey şöyle anlatır:[60]

«Londra Sulh Konferansının toplanmasından bir kaç gün önce Tevfik Paşa hasta olarak yatakta istirahate mecbur olmuştu. Konferansın ilk celsesi açıldığı gün henüz nekahat devresine giren paşayı toplantı salonuna kollarından tutarak yardımla getirdiler. Çok yorgun ve rengi uçuktu. Gösterilen yere oturduktan sonra dizlerini ve ayaklarını battaniye ile sardılar.

80 yaşına gelmiş olan bu zat, heyecan ve teessür içinde Frenk delegelerinin karşısında yer alınca, bu manzara, orada toplanan bütün heyetler üzerinde derin bir etki yarattı. O yaşta ve henüz yatakta istirahate muhtaç bir durumda, mensup olduğu milletin hak ve şerefini savunmak için konferansta hazır olarak vatanı nâmına adalet isteğinde bulunmaya teşebbüs etmesi herkesi heyecanlandırdı.

---

[60] Mahmut Kemal İnal. - Son Sadrazamlar. s. 1735.

Derin bir sessizlik içinde konferansın başkanı Lloyd George, paşaya, konferans adına sıhhat ve afiyet dileğinde bulunduktan sonra, gayet saygılı bir dil ile hitap ederek kendisine söz verdiğini söyledi. Gözler paşaya çevrilmişti ve herkes paşanın durumuna, davranışına ve söyliyeceği sözlere son derece dikkat ediyordu. Paşa, teessürden titrek, gayet zayıf bir sesle «Söz, asıl millet vekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim» dedi ve sustu.»

Nihat Reşat (Belger) Bey, Türk tezini, fransızca olarak, dinleyenleri hayran mırakacak bir şekilde açıkladı. Bu konuşmadan dolayı hitabeti ile ün almış olan Fransız başbakanı Briand, Nihat Reşat Beyi tebrik etti. Fransız asekrî müşavirlerinden Albay Mougin, akşam otele gelerek Türk tezinin çok iyi savunulduğunu bildirdi ve Türk delegasyonunu o da tebrik etti. Nihat Reşat Beyin konuşması bitince, Lloyd George, **«Türk dâvası hakkında verdiğiniz bu önemli bilgilerden dolayı aydınlandım. Görüşünüzü tamamiyle anladım. Teşekkür ederim»** demişti. Fakat Lloyd George, Briand gibi samimî değildi.

Tevfik Paşanın, konferansta, sözü Ankara'nın temsilcilerine bırakması üzerinde, biraz durmak gerekir. Bu, iki bakımdan çok önemli bir davranıştı: İstanbul hükûmetinin başkanı, böylece Ankara'yı resmen tanımış ve temsil ettiği hükûmetin Türkiye hakkında söz sahibi olmadığını açıkça itiraf etmiş oluyordu. Hem de, Türkiye'yi bölüşmek isteyen İtilâf devletleri temsilcilerinin önünde.. Bu, bir. İkincisi, Türk millî hareketi yöneticileriyle anlaşmaya temayülü olan devletlerin (Fransa ve İtalya), bütün tereddütleri silinmiştir. Lloyd George'un inançları hiç sarsılmamış bile olsa, başta Lord Curzon olmak üzere, Konferansta hazır bulunan diğer İngilizlerin, İstanbul hükûmeti ve padişahı ile yapacak bir işleri kalmadığını anlamış olduklarına inanabiliriz. Ankara için, Konferansın tek kazançlı yönü budur. Nitekim, Briand ve Kont Sforza'nın Bekir Sami Bey ile Londra'da birer anlaşma imzalamaları, zaten az-çok hazır oldukları bir uzlaşmaya kolaylıkla yanaşmaları, bir dereceye kadar da Tevfik Paşa'nın tutumundan ileri gelmişti.

Ankara hükûmeti, bu konferansta tek başına temsil edilmek için çırpınmıştı. Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasında geçen telgraf yazışmaları, yalnız bir iç mesele olarak değil, dış ilişkiler bakımından da, bu hususta Ankara'nın verdiği önemi göstermektedir. Büyük Millet Meclisinin 1 Şubat

1921 günlü toplantısında konuşan hariciye vekili Bekir Sami Bey aynı konuya değinerek şöyle demişti:

«.... İstanbul'da bulunan ve Sèvres Andlaşmasını imzalayan ve yüksek bir şûrada (Saltanat Şûrası) padişahın önünde, bu millet için Sèvres Andlaşmasını kabul ve tasdikten başka çâre kalmadığına karar veren bir mevhum hükûmetin, artık bu memleketin kaderi hakkında söz söylemek hakkı da, yüzü de kalmamıştır.»

Tevfik Paşanın, konferans'ta söz hakkını Büyük Millet Meclisinin temsilcilerine tanıması, bu gerçeğin İstanbul Hükûmetince itirâfından başka bir şey değildir. Tevfik Paşa'yı şuphesiz vatanseverlik duygularından yoksun saymaya imkân yoktur. Fakat, saltanat ve hilâfete bağlı bir Osmanlı vatanseveri olarak Londraya gelmeden de yapamamıştı. Öyle sanıyoruz ki, Mustafa Kemal Paşaya karşı sonuna kadar direndikten sonra, telifci bir yol bulduğu inancıyla Londra'ya gitmiştir.

Tevfik Paşanın Türk delegasyonunu nasıl sevindirdiği ve Büyük Millet Meclisinin bundan duyduğu memnunluğu İzmit milletvekili Sırrı Bey tarafından Londra'dan çekilen ve Meclisin 24 Şubat günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftan anlamaktayız :

«Tevfik Paşa, konferans huzurunda millet namına söz söylemenin Ankara Büyük Millet Meclisi delegelerine ait olduğunu ifade etmiştir. (Şiddetli alkışlar).»

Gerçi yukarıdanberi belirtmeye çalıştığımız gibi, Sadrıâzamın konferans görüşmelerinin yürütülmesi hakkını Ankara'nın temsilcilerine bırakması, millî hareket yararına güzel bir jesttir. Fakat Tevfik Paşa, diğer yandan, konferanstan sonuç almak sorumluluğunu da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine yüklemiş oluyordu. Başarısızlığa uğrandığı takdirde —ki böyle olması mukadderdi— başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, millî liderler, memleket kamu oyu ve Büyük Millet Meclisi önünde suçlu duruma düşebilirlerdi. Bu endişenin duyulduğu, Hariciye Vekili Bekir Sami Beye vekâlet eden Muhtar Beyin aşağıya alacağımız konuşmasında açıkça sezilmektedir. Hükûmetin o günlerdeki heyecanını ve kısmen Londra konferansının havasını akettiren bu konuşmasiyle, Muhtar Bey, Büyük Millet Meclisine şu açıklamada bulunmuştur (10 Mart) :

«.... Londra görüşmelerinde İtilâf Devletleri, Trakya ve İzmir'de Türk ve Rum nüfusunun tesbiti için uluslararası bir tahkik komisyonu kurulmasını teklif ettiler. Son yılların olaylarına rağmen tahkikat sonucunun lehimize çıkacağına inanan delegasyonumuz, bu teklifi kabul etti. Fakat bu görüşmelerin sonucu hakkında bize gönderilen rapora cevap olarak verdiğimiz tâlimatta, oralarda Yunan askeri ve sivil idaresi hâkim oldukça tahkik komisyonunun faaliyet göstermesine razı olmanın sakıncaları belirtilerek, teklifin reddedilmesini kendilerine bildirdik. Bizim delegasyonumuz, Yunanlıların bu teklifi kabul etmiyeceğine inanıyorlardı. Gerçekten Yunan hükûmeti sonuçtan güven duymadığı için takkik komisyonu teklifini reddetmiştir. Dolayısiyle durum lehimize bir etki bırakmıştır.»

«Yine komisyonun bir oturumunda delegasyonumuz başkanı, Kürdistan ve Ermenistan sınırları ve mali kontrol ve iktisadî münasebetler ve Boğazlardan serbest geçiş hakkında bazı sorulara muhatap olmuştur.

Yüksek heyetiniz de bilir ki, bu memleket, Kanuni devrinde olduğu gibi, sınırlarını ta Viyana'ya kadar genişletse, mali istiklâline sahip olmadıkça, buna müstakil bir hükûmet ve devlet denemez. Zaten «Misakı Millî»nin değişmez esaslarına aykırı bulunduğundan, biz katiyen mali bir kontrol ve teftiş kabul edemeyiz. Bu şartlar içinde yapılacak barışımız yoktur. Hattâ bütün millî taleplerimiz tatmin edilse bile, halen mevcut bulunan - burada değil ya, İstanbul'un bugünkü şekline göre arz ediyorum - Düyunu Umumiye müesseselerini dahi kabul edemeyiz. Bundan dolayı imzalayacağımız barışı mutlaka bu şartlar içinde yapmak ve tesbit etmek gerekir.

Kürdistan meselesine gelince; böyle bir mesele bizde mevcut değildir. Biz bunu bilmiyoruz. Çünkü yüksek heyetiniz ve onun içinde bulunan Kürdistan vilâyetlerinin sayın milletvekillerinin de her fırsat düştükçe söyledikleri üzere, biz ayrılık kabul etmez bir surette birbirimizle kader birliği yapmış olduğumuzdan, yalnız bir Türkiye meselesi vardır. Yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu, Avrupalılar, bir daha öğrenmek isterlerse delegasyonumuz bunu yüksek sesle suratlarına söylesin, denilmiştir.

Ermeni sınırları meselesine gelince: yüksek heyetiniz pekâlâ bilir ki, Gümrü'de imzalanmış, fakat bilinen sebeplerden dolayı bazı maddeleri uygulanmamış olan andlaşma ile kayıtlı olduğu-

muzdan, batı devletleri ile aramızda Ermenistana veya sınırlarına dair görüşülecek, konuşulacak, hiçbir mesele ve anlaşmazlığımız yoktur. Delegasyonumuza yeniden bu şekilde talimât verdik.

Misakı Milli'de gösterilmiş olan esaslar içinde bir barış yapmak arzumuz son derece büyüktür. Barışın taraftarıyız. Harb zevki için harb etmiyoruz. Bunlar tatmin edildiği takdirde, her zaman barış yapmaya hazırız. Konferans'ta «biz Sèvres andlaşmasını bir izzetinefis meselesi yaptık, bundan dolayı bu ismi katiyen değiştiremeyiz. Bunu önceden kabul ediniz. Ondan sonra andlaşmanın maddeleri hakkında sizinle konuşabiliriz.» demişlerdir. Biz de dedik ki: «Biz gerçeksever insanlarız. Biz 7-8 yüzyıldan beri koca bir saltanat kurmuş bir milletin çocuklarıyız. Onun için yeni kurulmuş devletler gibi gösteriş hevesimiz yoktur. Biz gerçeğe bakarız, ismi ne olursa olsun. Yalnız barış hükümleri mutlaka Misakı Milli'de gösterilen esaslara uygun olsun. Biz Sèvr ismini de kabul ederiz.»

«Bu arada Fransız ve İtalyan delegasyonu bizim delegasyonumuzla yaptıkları konuşmalarda bize karşı dostça duygular göstermişlerdir. Aldığımız raporlara göre bizimle anlaşmak istemektedirler. Fakat Fransızlar, bilhassa Fransızlar, yüzümüze dostça lâflar söylemeye birlikte, fiiliyatta buna zıt davranışlardan çekindikleri yoktur. Bunların samimiliğine kanaat getirilmedikçe yapılan tekliflere hükûmetin kıymet vermiyeceğini size tekrar temin ederim. Delegasyonumuzdan aşağı yukarı 8 günden beri bir haber alınamamıştır. Yabancı ajanslar konferans görüşmelerine ait ve konferans dışında siyasî çevrelerin eğilimlerine dair bir çok haberler verdikleri halde delegasyonumuzdan 8 günden beri bir cevap alınamaması dikkati çekecek bir durumdur. Bunu ne suretle tevil etmek lâzım geldiğini bendeniz kestiremiyorum. Yüksek heyetinizin ve kamu oyunun herhalde pek büyük bir ümide düşmemesini rica ederim.»

Londra Konferansı; batılı devletlerin, Ankara hükûmetiyle yaptığı resmî ve siyasî görüşmelerin ilki olmak, Ankara hükûmetinin hariciye vekili ile Fransa ve İtalya'nın birer anlaşma imzalamalarına imkân hazırlamak gibi üç önemli özelliği vardır. Bu sebeple, Konferansa biraz genişçe yer vermiş bulunuyoruz. Halbuki konferanstan başka olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Lloyd George, görüşmelerin bir anlaşmaya ulaşmaması için elinden

geleni yapmıştır. Lloyd George'un çabasiyle Türk ve Yunan delegasyonuna, hükûmetleriyle görüştükten sonra cevaplandırmak üzere verilen yazılı barış teklifi, üzerinde durulmaya bile değmez. Çünkü, bu teklifi ne Ankara kabul edebilirdi ve ne de Atina kabul etmek niyetinde idi. Sèvres Andlaşmasında çok önemsiz bazı değişiklikleri taşıyan teklif, henüz Ankara'ya ulaşmadan ve Türk delegasyonu yolda iken, Yunan Ordusu, Anadolu'da büyük bir taarruza geçecekti.

B. REDDEDİLEN ANLAŞMALAR

Londra'ya giden delegasyon başkanı hariciye vekili Bekir Sami Beye, hükûmet, siyasî görüşmeler için tam bir yetki vermişti. Yukarıda da yeri geldikçe belirtildiği üzere, Briand ve Kont Sforza, Türk delegasyonuna büyük bir ilgi ve yakınlık göstermeleri dolayısıyla, konferans dışı temaslar sonunda, Bekir Sami Bey, Fransa ve İtalya temsilcileri ile ayrı ayrı ikili anlaşmalar imzalamıştır. Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalar, aşağı yukarı birbirine benzemekte ve gelecekteki bir barış andlaşmasına esas teşkil eder mahiyette idi. Bu arada İngiltere ile de yalnız karşılıklı olarak esirlerin bırakılmasına ait bir anlaşma yapılmış idi. Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmeyen ve Bekir Sami Beyin hariciye vekâletinden ayrılmasına sebep olan bu anlaşmalar üzerinde kısaca duracağız.

11 Mart 1921 günü Londra'da imzalanan Türk - Fransız anlaşmasının başlıca hükümleri şöyledir :

— Harbe son verilecek ve karşılıklı olarak esirler serbest bırakılacaktır.

— Kilikya'da Fransız subaylarının da katılacağı bir güvenlik kuvveti kurulacaktır.

— Harbe son verildikten bir ay sonra Sèvres Andlaşması ile çizilmiş olan sınırın kuzeyinde bulunan Fransız kuvvetleri geri çekilmiş olacaktır.

— Kilikya'da Fransız işgali sırasında görev alan memurlar yerlerinde bırakılacak ve genel af ilân edilecektir.

— Azınlıkların her türlü hakları eşitlik dairesinde sağlanacak ve halkın karışık olduğu yerlerde Belediye ve Jandarma teşkilâtı, azınlıklar da göz önünde bulundurularak düzenlenecektir.

Anlaşmanın bir maddesi ile Suriye - Türkiye sınırı tesbit olunmuştu. Fakat asıl önemli husus, anlaşmanın ekonomik hükümleri idi. Anlaşma ile Fransa'ya bir takım imtiyazlar tanınmakta idi. Şöyle ki:

Verilecek imtiyazlarda Fransızlar tercih edilecek ve Türk - Fransız ekonomik işbirliği kurulacaktı. Bu inhisar yalnız Kilikya'ya mahsus olmayıp Elâziz, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerini de içine almaktaydı. Ergani madenlerini işletme imtiyazı bir Fransız grupuna verilecek ve bu maksatla Türk kanunlarına göre kurulacak bir şirkette Türk - Fransız sermayeleri yarı yarıya işbirliği yapacaklardı.

Anlaşmanın başka bir maddesi ile de Fransızlar, İskenderun bölgesinde Türklere kültür gelişmesi bakımından kolaylık göstermeyi ve fransızca ile arapça gibi, türkçeyi de resmî dil olarak kabul etmeyi taahhüt ediyorlardı. Fakat, bu tavize karşılık, Türkiye'deki Fransız kültür ve sosyal yardım kuruluşlarının devamını sağlamakta idiler.

Bekir Sami Bey ve arkadaşları Londra'dan ancak İkinci İnönü Muharebesi bittikten sonra dönebilmişlerdi. İnönü Zaferinin verdiği güvenlik içinde Mustafa Kemal Paşa tarafından gözden geçirilen bu ve diğer anlaşmalar son derece menfî bir şekilde karşılandı. Nitekim «**Nutuk**»ta Atatürk, bu konuya önemle eğilmekte, anlaşmaları Misakı Millî ve Millî İstiklâl anlayışına tamamen aykırı görerek, anlaşmaları imzalıyan Bekir Sami Beyi ağır bir şekilde suçlamaktadır. Halbuki, Bekir Sami Bey, en buhranlı bir devrede memlekete büyük bir hizmet yaptığına inanıyordu. Nutuktaki açıklamalardan anlaşıldığına göre; Mustafa Kemal Paşa ile aralarında bir hayli tartışma da geçmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu anlaşmaları her ihtimale karşı Büyük Millet Meclisine götürmedi. Kendi deyimi ile, **Bekir Sami Beyin mütalâalarının Mecliste tasvip görmiyeceğinden başka, hariciye vekâletinden düşürüleceği de muhakkaktı. Fakat Meclisi, siyasi meselelerin görüşülmesine ve tartışılmasına boğmayı o günlerin şartlarına uygun görmediğinden,** Bekir Sami Beye isâbetsizliğini bizzat söyleyerek hariciye vekâletinden çekilmesini teklif etmiştir.

Bilindiği üzere, pek az bir zaman sonra, 1921 Haziranında, Fransızlar ile görüşmeler yeniden başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da idâre ettiği bu görüşmeler sonunda, 20 Ekim 1921 de Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Ankara Anlaşması ile Bekir Sami Beyin Londra'da Briand ile yaptığı anlaşma karşılaştırıldığı zaman, büyük ve önemli farklar görmek mümkün değildir. Her iki akit de Türk - Fransız Harbine son veriyor ve Türkiye - Fransa sınırını tesbit ediyordu. Ankara Anlaşması ile, Be-

kir Sami Beyin yaptığı anlaşmadaki sınır, Türkiye lehine pek az bir farklılık göstererek hemen hemen aynıdır. İlk ânda göze batan ve Mustafa Kemal Paşayı Bekir Sami Beye karşı haklı gibi gösteren husus, Bekir Sami - Briand anlaşmasında, Fransaya bazı iktisadî imtiyazlar ve menfaatler tanındığı halde, Ankara Anlaşmasında bunlardan söz edilmemesidir. Fakat, 13 maddeden ibaret olan Ankara Anlaşmasının tamamlayıcısı sayılmak gereken, hariciye vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile Franklin Bouillon arasında teati edilen mektuplarda (ki Yusuf Kemal Bey 6, Franklin Bouillon 5 mektup vermiştir) Bekir Sami - Briand Anlaşmasında sözü edilen menfaat ve imtiyazlar aşağı yukarı aynen, fakat değişik deyimlerle kabul ve teyit olunmuştur. Hariciye Vekili, Ankara Anlaşmasını, 1 Kasım 1921 günü Mecliste bilgi kabilinden okunmuş, fakat mektuplara çok sathî olarak değinmiştir. Öyle sanıyoruz ki, Meclisin tepki göstermesinden duyulan endişe sebebi ile mektuplar aynen okunmamıştır.[61] Ankara Anlaşması üzerinde ileride daha geniş şekilde durulacağı için burada bu kadarlık bir karşılaştırma ile yetiniyoruz. Ancak, şu var ki, Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon ile Ankara'da kararlaştırılan şartları kabule mecburdu ve bunu yapmakla isabetsiz hareket ettiği söylemez. Bekir Sami Bey de, o günün şartlarına göre görevini çok iyi yapmıştı. Buna rağmen lâyık olmadığı bir muameleye maruz kaldı. Bunun iki sebebi olabilir. Biri, İnönü'nde kazanılan zafer dolayısiyle batılıların Türkiye ile daha elverişli şartlarla anlaşmaya mecbur oldukları inancının yerleşmesi, diğeri ise Bekir Sami Beyin günün birinde Mustafa Kemal Paşanın önüne bir engel olarak çıkması ihtimali. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa, daha Sivas Kongresi sırasında Bekir Sami Beyden kuşkulanmıştı. Şimdi aynı adam Moskova'da ve Londra'da Türkiye'nin dış politika münasebetlerini düzenlemekte idi. Bekir Sami Beyin Moskova'da hazırladığı görüşmeler meyvesini vermiş ve Moskova Andlaşması (16 Mart 1921) imzalanmıştı. Bekir Sami Bey, İngiltere ile imzaladığı esir mübâde-

[61] Ankara Anlaşmasının bir maddesine göre, bu anlaşmanın iki hükûmet tarafından tasdiki gerekmekte idi. Anlaşmanın meclisler tarafından tasdiki söz konusu edilmemişti. Ne Fransa, ne de Türkiye hükûmetleri anlaşmayı kendi meclislerine, Anayasaları gereğince tasdik ettirmeleri gerektiği halde, bu muameleyi yapmak istememişler ve yapmamışlardır. Türk hükûmetinin endişesini yukarıda belirttik. Fransız hükûmeti ise, bu anlaşmanın mahiyetinin müttefikleri ve özellikle İngiltere tarafından öğrenilmesini istemediğinden, meclislerine tasdik ettirmemiş ve yalnız bilgi vermiştir.

lesine ait anlaşma bir tarafa bırakılsa bile, İtalya ve Fransa ile muhâsemâta son veren anlaşmalar imzalamış bulunuyordu. Bütün bunlar Bekir Sami Beyin itibarını ve nüfûzunu arttıracaktı. Halbuki, Bekir Sami Bey, gerek bazı kusurları, gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik yolunun açık tutulması bakımından sivrilmemeliydi.

Londra'da, 12 Mart 1921 günü Bekir Sami Bey ile Kont Sforza tarafından imzalanan Türk - İtalyan Anlaşmasına gelince: bu anlaşma, tarafların menfaatleri aynı derecede göz önünde tutularak hazırlanmıştı. İtalya bu anlaşma ile Turkiye'deki ekonomik menfaatlerini teminâta bağlıyordu. Buna karşılık Türkiye, İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlamaktaydı. Ayrıca İtalya, İzmir ile Doğu Trakyanın Türkiye'ye geri verilmesi için Sèvres Andlaşmasının değiştirilmesi hakkındaki Türk tezini desteklemeyi taahhüt etmekteydi. Bekir Sami Bey de Türkiye adına, İtalya ile ekonomik iş birliği yapmayı; Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Aydın ve Konya'yı içine alan geniş bir bölgede, diğer milletlere tercihen İtalyanlara bazı imtiyazlar tanımayı, Ereğli madenlerini bir Türk - İtalyan şirketinin işletmesini kabul etmişti. Türk - İtalyan ekonomik işbirliği, Türk kanunlarına göre kurulacak şirketlerle yürütülecekti. Şirketlerde Türk ve İtalyan sermayesi işbirliği yapacaktı.

İngiltere ile yapılan esir anlaşması ise, gerçekten millî hükûmet esaslarını zedeliyecek nitelikte idi. Çünkü, anlaşma Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin kayıtsız ve şartsız bırakılmasını sağladığı halde, İngilizler ellerindeki Türk esirlerinden harp içinde İngilizlere kötü muamele etmiş olanları ve tehcir suçlarını bırakmamakta serbest kalacaktı. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerle yapılan bu anlaşmayı haklı olarak, İtalyanlarla yapılan anlaşmayı ise Türk - Fransız Anlaşmasını kabul etmediği için tabî olarak tanımadı. Fakat tıpkı Fransızlarla yapılan anlaşma gibi, İngilizlerle yapılan anlaşma da yenilenecek ve 23 Ekim 1921 günü, İstanbul'da Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey ile İstanbul İngiliz Komiseri arasında Malta'daki mevkuflarla birlikte İngilizlerin elinde bulunan bütün Türk esirlerinin ve Türklerin elinde bulunan İngiliz esirlerinin bırakılması hükme bağlanacaktı.

İtalyanlar, iç meselelerinin çok karışık olması yüzünden yeni bir anlaşmaya gitmek lüzumunu bile hissetmeden, Anadolu'dan 1921 Haziran ayı içinde tamamen çekildiler ve Türkiye'yi kendi haline bıraktılar.

C. MOSKOVA ANDLAŞMALARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Moskova'da 1921 yılı Mart ayında, iki devlet ile dostluk ve yardımlaşma andlaşması yapmaya muvaffak olmuştur. Bilindiği gibi, Rus - Bolşevik hükûmeti ile Ankara temsilcileri arasında görüşmeler uzun zamandanberi sürüp gitmekte idi. Bu görüşmelerin henüz kesin bir sonuca bağlanmadığı bir sırada, Moskova'da bulunan Türk delegasyonu yeni bir imkânla daha karşılaşmıştır. Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen ilk Türk heyeti, orada Afgan mümessilleriyle tanışmışlar ve Türk - Afgan Andlaşmasına temel teşkil edecek ilk temas, böylece kurulmuştu. Afganlılar, Türk Heyeti üyelerine son derece dostluk ve yakınlık göstermişler ve Türk Millî Mücâdelesine duydukları ilgiyi açıkça se vamimiyetle anlatmışlardır. Moskova'daki Afgan temsilcileri, Türk - Afgan yakınlaşmasını resmî bir belgeye bağlamak arzusunda olduklarını da gizlememişlerdi. Afganlılar, Ruslar ile dostluk andlaşması imzalamak üzere idiler. Rusya ile Türkiye arasında yapılacak andlaşma için Moskova'ya gönderilen ikinci Türk Heyetine (Yusuf Kemal ve Doktor Rıza Nur Beyler) Afganistan ile de bir andlaşma imzalamak yetkisi verilmişti. Doktor Rıza Nur'un müsveddesini hazırladığı andlaşma, Afganistan temsilcileri tarafından hiçbir noktası değiştirilmeden aynen kabul edilerek, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalandı. On maddeden ibaret olan Türk - Afgan Andlaşması ile Türkiye, Afganistan devletinin bağımsızlığını tanımıştır. Bu husus ile ilgili birinci maddede, Türkiye'nin ötedenberi bağımsız bir devlet olduğu kaydedildiğinden, Afganistan'ın da Türkiye devletini tanıdığı ayrıca belirtilmemiştir. Andlaşmanın diğer önemli maddeleri özetle şöyledir :

— Her iki devlet, doğu milletlerinin egemen yaşamaya ve diledikleri bir hükûmet şeklini kabule hakları olduğunu tasdik ederler.

— Her iki devlet, Buhara ve Hiyve devletlerinin istiklâlini tasdik ederler.

— Taraflardan biri emperyalist bir devletin saldırısına uğrarsa, diğeri elindeki imkânları kullanarak saldırıya uğrayana yardım eder.

— Türkiye, Afganistan'a kültür bakımından yardım etmeyi ve en az beşer sene kalmak üzere subaylar ve öğretmenler göndermeyi taahhüt eder.

Türkiye - Afganistan Andlaşması, ilk bakışta önemsiz görülebilir. Ortak sınırları ve birbirlerine yardım edecek güçleri bulunmayan iki memlekete böyle bir andlaşmanın pratikte ne gibi faydalar sağlayacağı, gerçekten üzerinde durulacak bir hususdur. Gerçi, bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan müslüman Afganistan'ın, islâm halifesinin memleketi Türkiye tarafından tanınması az-çok bir değer taşımaktadır. Henüz hiçbir memleket tarafından resmen tanınmadığı için, bu iyi bir başlangıçtı. İngiltere ve Çarlık Rusya arasında emperyalist emellerin çatıştığı ve yarıştığı bir ülke olan Afganistan, Emanullah Han'ın liderliğinde İngilizlere karşı savaştıktan sonra, varlığını ancak bir kaç ay önce kabul ettirebilmişti. İngilizlerle mütâreke yapılmıştı. Fakat, barış görüşmeleri sonuçlanmamıştı. Ruslar ise, Moskova'ya gelen Afgan heyetiyle çok ilgilendikleri halde, bir andlaşma imzalamak için tereddüt göstermekte idiler. Türk - Afgan Andlaşmasının bu sıralarda gerçekleşmesi, Afganistan bakımından önemli bir kazançtı.

Türkiye de, bu andlaşmadan bazı faydalar ummakta idi. Batı emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşı yapan iki memleket arasındaki kader birliği, Türkiye'nin Afganistan ile ilgilenmesini gerektiriyordu. İngiltere'yi Mısır'da, Hindistan'da, Ortadoğu ve Ortaasya'da rahatsız edecek her teşebbüs, Türkiye'nin lehine idi. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'ni açış nutkunda bu konuya önemle değinmiş ve Afganistan hakkında şu sözleri söylemişti :

«Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harbediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabilelerinin de Afganlılarla birleştiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dahile çekilmeğe mecbur olduğunu gazeteleri itiraf etmişlerdir.»[62]

[62] Atatürk, Nutuk - Türk Devrim Enstitüsü yayını - İstanbul 1959, cilt III. s. 929.

Anadolu millî hükûmetinin islâm memleketleriyle ve bu arada Afganistan ile ilgilenmesi ve bir yardım andlaşması yapması yalnız dış politikâ yönünden değil, aynı zamanda ihtilâlin İstanbul'a karşı durumu bakımından da önemli idi. 1517 denberi «Dar-ül-Hilâfe» (Hilâfet merkezi) olarak adlandırılan İstanbul, İslâm memleketlerine karşı gerekli ilgiyi göstermediği için, bu görevi Ankara yapmış oluyor ve millî hareket din açısından da itibâr kazanıyordu.

Türk - Afgan Andlaşması'nın, Millî Mücâdelenin dış meseleleri bakımından fazla bir önemi olduğu söylenemez. Fakat, yukarıda işâret ettiğimiz yönden taşıdığı değer de bir gerçektir. Saltanatın kaldırılmasına karar verildiği gün (3 Ekim 1922), Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Görüşmelerin bu hususla ilgili bir parçasını, konuyu somut olarak belirtmek için aşağıya alıyoruz:

«Rasih Ef. (Antalya) — ... Telgrafta[63] bir de (Âlemi islâm nazarındaki mevki) buyuruyorlar. Âlemi İslâm nazarındaki mevkie kalırsa, bu imza sahibi gibi, İslâm kör değildir. Âlemi islâm, vaziyeti çok evvel görmüştür; âlemi islâm, hiçbir vakit âlemi islâmın İstanbul'da bir reisi vardır, diye oraya bir murahhas göndermemiştir.. Bu son felâket senelerinde onların ihâneti, onların bu dâvadaki büyük ilgisizliğini görerek âlemi islâm da onlara lânet etmiştir..

Refik B. (Konya) — Hepsine lânet etmiştir.

Rasih Ef. (Devamla) — Onlara lânet etmiştir ve islâmiyetin müncisi olarak yalnız bu yüksek Meclisi görmüştür. Her vakit için murahhaslarını da, sefirlerini de bu yüksek Meclise göndermiştir.

Tunalı Hilmi B. (Bolu) — Yaşasın İran, Afganistan, Azerbaycan!

Rasih Ef. (Devamla) — Beyefendiler! Gerçi o arkadaşlarımız tekaddüm etmiştir. Fakat, bilcümle islâm âlemi İslâmın alemdarlığını, İslâmın müdafiliğini yapan ve islâma kurulan tuzağı parça parça ederek yüzlerine atmak kudretini gösteren Ana-

---

[63] Bu telgraf, Sadrıâzam Tevfik Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yazdığı telgraf olup, İstanbul'un İslâm âlemi nazarındaki mevkiinden söz edilmekte idi.

dolu Meclisine ve Anadolu hükûmetine göndermiştir. İslâmla alâkadar orasını görmüştür.»[64]

★

Bir çok safhalardan geçtikten ve zaman zaman çıkmaza sürüklendikten sonra 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan ve Moskova Andlaşması diye anılan Türk - Rus Andlaşmasının önemli hükümleri özetle şunlardır:

— Türkiye tâbiri ile, 28 Ocak 1920 de İstanbul'da Mebuslar Meclisi tarafından düzenlenip bütün devletlerle basına bildirilen Misakı Milli'nin çizdiği sınırlar içinde kalan toprak kastedilmektedir.

— Bu anda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte bulunan Türkiye Millî Hükümeti tarafından tanınmamış olan Türkiye'ye ait hiçbir uluslararası andlaşmayı ve akdi Rusya da tanımıyacaktır.

— Taraflar herhangi birine zorla kabul ettirilecek bir barış andlaşmasını veya herhangi bir uluslararası akdi tanımamayı kabul ederler.

— Batum, Gürcistan'a bırakılacak. Fakat Türkiye'nin Batum limanından faydalanma hakkı vardır.

— Nahcıvan bölgesi muhtar bir arazi olarak Azerbaycan'ın himayesine bırakılmıştır.

— Taraflar, doğu milletlerinin millî kurtuluş hareketleri ile Rus işçilerinin yeni bir düzen kurmak için yapmakta oldukları mücâdeleler arasında bir benzerlik olduğundan, işbu doğu milletlerinin hürriyet ve istiklâle olan haklarını, diledikleri hükûmet şekli ile idâre olunmak yetkilerini kabul ederler.

— Türkiye ile İstanbul'un güvenliğine halel getirmemek şartı ile Boğazlar bütün milletlerin ticaretine açıktır. Boğazların tâbi tutulacağı statüyü Karadenize sahili olan devletler sonradan tesbit edeceklerdir.

— Gerek Türkiye'nin, gerek Rusya'nın şimdiye kadar yaptığı andlaşmalar millî menfaatlere uygun olmadığından hükümsüzdür.

— Rusya, Türkiye'de uygulanan kapitülâsyonları hükümsüz sayar.

---

[64] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi c. 24, s. 272.

— Her iki taraf, kendi toprakları içinde diğer tarafın hükümet görevini yapmak iddiasında bulunan teşkilâta ve toplantılara müsaade etmez. Türkiye toprakları doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin askeri ve mülki idâresi altındadır.

— Rusya'daki Türk esirleri ve Türkiye'deki Rus esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaklardır.

Türkiye ile Rusya arasında Moskova'da imzalanan bu andlaşma, milletlerin kardeşliğine, her halkın kendi mukadderâtını serbestçe tâyin etme hakkına ve emperyalist siyasette karşı mücâdele fikirlerine dayanmakta idi. Rusya, andlaşma ile, jeopolitik yönden önemli ve savaşçılık bakımından değerli bir devletin dostluğunu kazanmakla kalmıyor, Kafkasya'da güdeceği politikaya Türkiye'nin herhangi bir suretle engel olmasını da önlemiş oluyordu.

Türkiye'nin kazancına gelince: Herşeyden önce, asırlardan beri Türkiye'ye huzursuzluk veren büyük komşusunun dostluğunu kazanmıştı. Türkiye'ye yalnız siyasal alanda değil, maddi bakımdan da yardım yapabilecek durumda olan tek devlet Rusya idi. Para, silâh ve malzeme olarak başlamış olan Rus yardımı, andlaşmada bu hususa ait hüküm olmamakla beraber, daha da artabilir ve bir düzene girebilirdi.

Moskova Andlaşması ile Misakı Millî ilk olarak devletlerarası bir akitte söz konusu oluyor ve bir yabancı devlet tarafından kabul ediliyordu. Türkiye'nin doğu sınırları yeniden ve Türkiye lehine çizilmişti. 1877-78 Rus Harbi ve onu takiben imzalanan Ayastafanos Andlaşması ile Rusya kendi topraklarına kattığı «Elviyei Selâse» den vazgeçmiş ve Türkiye'ye iâde etmişti. Ayrıca, Boğazlar üzerindeki eski emellerinden de vazgeçiyordu.

Andlaşmanın 8. maddesi, Millî Mücâdelenin başarıya ulaşması bakımından önemli hükümler getiriyordu. Gerçi bu madde ile Rusya, Türk toprakları içerisinde kendi rejimi aleyhinde yapılması mümkün her türlü teşkilâtı, hareket ve teşebbüsleri önlemiş oluyordu. Fakat, zaten batı devletleri ile harp halinde olan Türkiye için Rus rejimine karşı herhangi bir teşebbüse müsaade etmek söz konusu olamazdı. Ancak, Türkiye'nin böyle bir şarta göz yummak suretiyle batı devletleri ile Rusya'ya karşı bir andlaşma yapması önlenmiş oluyordu. Buna karşılık, Türkiye, bu madde ile daha kazançlı idi. Rus topraklarında faaliyet gösteren

İttihatçı liderlerin Türkiye hakkında söz sahibi olmadıklarını ve bunların Türkiye'ye dolaylı veya dolaysız şekilde müdâhalelerini, önlemeyi kabul etmiş bulunuyordu.

Andlaşmanın dikkate değer bir yönü de, Batum'un Gürcülere, Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'a bırakılması suretiyle **«Misâkı Millî»** sınırlarından taviz verilmiş olmasıdır.[65]

Andlaşmanın Meclis'te tasdiki sırasında, beş Batum milletvekili, millî menfaatlere aykırı olduğu gerekçesiyle Andlaşmanın reddini isteyen bir önerge vermişlerdi. Bunun üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, yaptığı kısa bir konuşmada, Batum milletvekillerinin teessürlerinin haklı olduğunu belirterek **«ne yapalım, Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati bunu icabediyor»** demiş ve önerge, oylanarak, reddedilmiştir.

[65] Moskova Andlaşması, Büyük Millet Meclisinin 21.7.1921 tarihli toplantısında kısa bir müzâkereden sonra tasdik edilmiştir. 207 üyenin katıldığı oylamada 5 milletvekili andlaşmanın reddi için oy vermiş 1 milletvekili de çekimser kalmıştır.

4. İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Yunan Ordusunun Mart 1921 taarruzu, aynı yılın Ocak ayındaki harekâtın daha büyük ölçüde tekrarından başka bir şey değildir. Yalnız bu defa, taarruza daha çok kuvvet katılmış ve taarruz hedefi daha geniş tutulmuştur. Bunun tabiî sonucu olarak çarpışmalar da Birinci İnönü Muharebesi'ne kıyasla daha çetin olmuştur.

Birinci İnönü Muharebesi'nde, Yunan Ordusu, keşif maksadı ile yaptığı taarruzdan istediği neticeyi aldığını kabul ederek 11 Ocak günü, hiçbir baskıya uğramadıkları halde, hareket üslerine çekilmişti. Türk Genelkurmayı bu çekilmeyi bir yenilgi saydığı için, Yunan ordusunun, uğradığı yenilgiyi telâfi maksadı ile yeni bir teşebbüse geçeceğine muhakkak nazarı ile bakıyordu. Bu sebeple Genel Kurmay Başkanlığı, 12 Ocak günlü emri ile, batı ve güney cephelerine yeni bir taarruz beklendiğini bildirerek, gerekli talimâtı vermişti.

Yunanlıların, Birinci İnönü Muharebesi'nin Yunan halkı ve batı devletleri üzerinde yaptığı kötü etkiyi silmek istediklerinden şüphe edilemez. Gerçekten, Ocak ayında yapılan hareketin mahdut hedefli bir keşif taarruzu olduğunu anlatmak mümkün değildi. Yeni bir hareket ile kıral idaresinin prestijini kurtarmak gerekiyordu. Yunan Genelkurmayı bunu düşünmekle beraber, Mart 1921 taarruzunun daha ağır basan başka sebepleri de vardır.

Taarruz, siyasî mülâhazalarla Londra'da kararlaştırılmıştır. Dış görünüşü ile Türk - Yunan harbine son vermek ve Türkiye barışını yapmak maksadı ile toplanmış olan Londra Konferansı, daha önce belirttiğimiz üzere, âdeta Türklerin Yunan ordusu vasıtası ile nasıl yenileceği ve barış şartlarının Türkiye'ye nasıl kabul ettirilebileceği imkânlarını araştırmıştır. Konferans görüşmeleri dışında Yunan delegasyonu ile Lloyd George'un yaptığı dolaylı ve dolaysız temaslarda hep bu husus araştırılmış ve tartışılmış idi. Bu temasların en önemlisi ve hattâ Yunan taarruzunun kararlaştırıldığı görüşme diyebileceğimiz temas, 1 Mart 1921 günü Lloyd George'un özel kalem müdürü M. Ker ile Yunan başbakanı ve askerî müşavirler arasında yapılmıştır.

M. Ker, Yunanistan'ın, Konferansın tekliflerini reddetmesinden Lloyd George'un duyduğu memnuniyeti belirterek Yunan başbakanına şu soruyu sormuştur: **Yunan kuvvetlerinin Küçük Asyadaki görevine devam edebilmesi için gerekli iktisadi ve malî külfeti, Yunanistan, ilânihaye taşıyamıyacağına göre, Konferans bir sonuca varmazsa, Yunan hükûmeti ne gibi bir hareket yapmayı düşünmektedir?**

Albay Sarıyanis'in bu soruya verdiği cevaptan anlaşıldığına göre, Yunan Genelkurmayı, Türk Millî kuvvetlerini dağıtmak için Ankara'ya kadar yapılacak bir seferin plânlarını hazırlamıştır. Eğer bu sefer, İtilâf Devletlerinin kararlarını Türkiye'ye kabul ettirmeye yetmezse Yunanistan Pontus sahillerine (Karadeniz sahillerine) asker çıkararak yerli Rum ve Ermenilerin de yardımları ile Samsun'dan Sivas'a, Trabzon'dan Erzurum'a doğru ilerliyecektir. Sarıyanis, bu büyük stratejik plânın uygulanması için 3 aylık bir zamana ve bir milyar drahmiye ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Fakat M. Ker'in böyle bir paranın İngiltere'de bile bulunamıyacağını ve plânın daha küçük tutulmasını söylemesi üzerine, Albay Sarıyanis, üç yüz milyon drahmilik bir masraf ile Ankara Seferinin bir ayda yapılabileceğini belirtmiştir. Özel Kalem müdürü, L. George'un Eskişehir - Afyon hattının işgaline verdiği önemi nakletmiş ve Yunan kuvvetleri bu hattı elde ettiği takdirde, Anadolu'daki millî hükûmetin sarsılacağına L. George'un büyük inancı olduğunu söylemiştir. Albay Sarıyanis'in ifadesine göre bu küçük bir iştir, plânları hazırdır, 6 günde başarılabilir ve Londra'dan verilecek bir emir ile hemen harekete geçilebilir.

Lloyd George, Özel Kalem Müdürü kanalı ile Yunan delegasyonuna bu telkini yaptıktan başka, kendisi de bir görüşme sırasında Türk ve Yunan hükûmetlerine yapılan teklifin incelenmesi için tanınmış bulunan 25 günlük mühletin asla muhasematın durdurulmuş olduğu mânasına gelmediğini söyliyerek, Türklerin teklifi kabul etmesi ihtimaline karşı bu 25 günlük müddeti beklemeden Yunan Ordusunun taarruza geçmesi fikrini empoze etmiştir. Yapılacak taarruzun sonuçları tartışıldıktan sonra, Lloyd George, Yunanlıları ikaz için haklı olarak şöyle demiştir: **«Alınan tedbirleri uygun görüyorum. Hiçbir şeyin talihe ve tesadüfe bırakılmaması gerekir. Çünkü yapılacak taarruz başarısızlığa uğrarsa bundan sonra Türklerle uyuşulamaz.»**

Yunanlılar kendilerine çok güveniyorlardı. Lloyd George'a gerekli teminâtı verdiler ve taarruzun gelecek hafta başlıyaca-

ğını bildirdiler. Ancak, İngiliz mali kaynaklarından gerekli istikrazı yapabilmeleri için Lloyd George'dan yardım bekliyorlardı. O da bu yardımı vâdetti.

Londra Konferansı'nın henuz başladığı günlerde Yunan başbakanı, Lloyd George'un ve Konferans'ın havasından mülhem olarak Harbiye Nezareti vasıtası ile Başkumandan Papulas'tan Eskişehir - Afyon hattını işgal etmek üzere bir taarruza girişip girişmiyeceğini sormuştu.[66] Papulas, takviye kuvvetleri aldıktan ve havalar biraz düzeldikten sonra bu taarruzun mümkün olduğunu bildirdi. Bu cevap, Londra'daki delegasyona gerekli güveni vermişti. Yunan Genel Kurmayı, Birinci İnönü Muharebesi'nde edindiği kanaat ile Türk ordusunun daha çok kuvvetlenmeden ezilmesini de ayrıca düşünmekteydi. Londra'da cereyan eden Türk - Fransız görüşmeleri, Yunanlıları ayrıca endişeye sevkediyordu. Çünkü, bir Türk - Fransız anlaşması Türkiye'nin güney cephesindeki kuvvetlerinin serbest kalmasını ve dolayısiyle bu kuvvetlerin de Yunan cephesine sevkedilmesini sağlıyacaktı.

Bütün faktörler böylece yeni bir taarruzu Yunanistan açısından gerekli kılmıştır.

Türk Genelkurmayı, esasen beklediği Yunan taarruzuna karşı gerekli hazırlıkları yapmıştı. Ayrıca çeşitli haber alma kaynaklarından düşmanın Eskişehir yönüne doğru taarruza geçeceğini öğrenmiş ve 17 Mart günü durumu Batı Cephesi Kumandanlığına bildirmişti.

TÜRK SAVUNMA PLÂNI

Strateji kuralları ve Yunan Ordusunun Anadolu'daki konuşu ile tahmin olunan Yunan harp hedefleri, Türk savunma plânının şu şekilde hazırlanmasını gerekli kılıyordu:

Bursa bölgesinden Eskişehir yönünde, Uşak bölgesinden Afyon yönünde gelişmesi muhtemel düşman taarruzuna karşı, iki yönde de aynı kuvvetle savunma yapılamazdı. Bunun için daha önemli olan Eskişehir - Ankara yönü büyük kuvvetle tutulacak ve zayıf kuvvetlerle oyalama muharebesi yapılarak Afyon yönünde taarruz eden Yunan kuvvetlerinin kuzeye sarkmaları önlenecekti. Eskişehir yönü, yine Birinci İnönü Muharebesinde olduğu gibi en uygun savunma hattı olan İnönü mevzilerinde tutulacaktı.

[66] General Papulas'ın Hatıratı, s. 34.

Bu mevziler, Birinci İnönü'nden beri daha çok tahkim edilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştı.

İnönü mevzilerinin savunulmasına Batı Cephesi emrindeki kuvvetler yetmiyeceğinden, güney cephesinden bir kısım kuvvetlerle merkez ordusuna bağlı 5. Kafkas Tümeninin (Amasya'da) İnönü mevzilerine nakli kararlaştırıldı. Ayrıca Kocaeli Grubu da İnönü'ne nakledilecekti.

Savunma plânına göre, Batı Anadolu'da Yunan taarruzunu karşılamak üzere toplanan Türk kuvvetleri ile, taarruza katılan Yunan kuvvetleri sayıca şöyle idi:

	Tüfek	Ağır M.T.	Hafif M.T.	Kılıç	Top
Türk kuvvetleri	30108	235	55	4435	102
Yunan kuvvetleri	41150	720	3134	2000	220

Bu duruma göre, Yunan ordusu, Türk kuvvetlerine nazaran 11042 tüfek, 485 ağır makineli tüfek, 3079 hafif makineli ve 118 top üstün kuvvetteydi. Buna karşılık Türk süvarisi 2435 kılıç fazla idi. Fakat bu kuvvet karşılaştırması Batı ve Güney Cephelerinde savaşa sokulan kuvvetleri göstermektedir. Yalnız İnönü mevzilerine taarruz eden Yunan kuvvetlerinin bu cephedeki Türk kuvvetlerine silâh bakımından üstünlüğü 3959 tüfek, 128 ağır makineli tüfek, 1442 hafif makineli tüfek, 273 kılıç ve 37 toptan ibarettir. Düşmanın bu silâh üstünlüğünü, Türklerin hazırlanmış mevzilerde savunma muharebesi yapmaları, az çok telâfi etmekte idi.

Yunan ordusu başkumandanı General Papulas, Anadolu'daki kuvvetlerin kendisine verilen taarruz görevini yapabilmeleri için, Yunan Harbiye Nezaretine üst üste çektiği telgraflarla takviye kıtaları ve malzeme istemiştir. Başkumandanın takviye isteği, hükûmetçe gözönüne alınarak, üç sınıfın askere alınması kararlaştırılmış, fakat Başkumandanın beklediği takviye kuvvetlerinin Anadolu'ya gönderilmesi hükûmet idaresindeki zaaf sebebi ile hemen hemen mümkün olamamıştır. Öyle sanıyoruz ki, hükûmetin zaafından başka, Başkumandanın mübalâğalı istekleri de Atina'yı umursamazlığa sürüklemiştir. Papulas, taarruz emrini 19 Mart'ta almıştı. Bundan sonra istediği takviye kuvvetlerinin sayısını arttırmış ve sanki istense de günü belli olan bu taarruza yetiştirmek mümkün imiş gibi, isteklerinin ölçüsünü çoğaltmıştır. 21 Mart günlü şifre ile anavatandan, İzmir, Sakız ve Bandırma'ya gönderilmek üzere beklediği takviye kuvveti elli

bin, bu sağlanamazsa kırk bin kişidir. Bundan başka, piyade, süvari sınıflarından 610 subay istemektedir. Papulas, ayrıca Yunanistan'daki bir efzun alayının çok acele olarak Anadolu'ya gönderilmesi üzerinde önemle durmuştur. Papulas'ın bunca feryâdına rağmen, Atina, değil silâh altına alınan üç sınıfı, hattâ Papulas'ın çok acele olarak istediği efzun alayını bile Anadolu'ya göndermek üzere bir türlü gemilere bindirememişti. Ancak, Yunan Ordusunun İnönü'nde yenilgiye uğradığının belli olduğu gün, söz konusu efzun alayının bir kısmı Bandırma'ya çıkarak Bursa'ya doğru yürüyüşe geçmişti.

MUHAREBE

Yunanlılar, Türk Genel Kurmayının haber aldığı üzere, 28 Mart 1921 günü, iki grup halinde Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçtiler. Başkumandan Papulas, harekâtı daha yakından takip edebilmek için, 16 Mart'a İzmir'den Bursa'ya gelmişti. Yunan ileri harekâtı, tıpkı bundan önceki (Birinci İnönü Muharebesi) tertibe uygun bir şekilde gelişmekteydi. Bursa bölgesinden ilerleyen kuvvetler Eskişehir'e ulaşmak üzere iki koldan İnönü mevzilerine yaklaşıyordu. Bu taarruzda kesin sonuç alınmak istendiğinden, düşmanın Uşak bölgesinden harekete geçen kuvvetleri de Afyon'u hedef tutmuştu. Uşak Grubu, Dumlupınar mevzilerine kadar geldikten sonra, Ocak ayındaki taarruzda olduğu gibi durmamış ve ileri harekete devam etmiştir. 24 Martta, Dumlupınar mevzilerini işgal eden düşman, ertesi gün yeniden taarruza geçti ve 27 Mart günü akşama doğru Afyon'a girdi. Türk kuvvetleri, karşısındaki düşman kuvvetlerini oyalamak ve bu cephede tutmakla görevli olduğundan, Konya istikametini örtmek üzere düşmanla teması kesmeden Afyon'un doğusuna çekildi. Eskişehir - Afyon hattını ele geçirmek üzere hareket eden Yunan ordusu, böylece, hedeflerinden birine ulaşmış oluyordu. Türk Genelkurmayı Afyon'un işgaline fazla önem vermiyordu. Çünkü, stratejik değeri daha çok olan Eskişehir'i kaptırmamak için önce İnönü'nde düşmanı yenmeyi, sonra Afyon'a yüklenerek ikinci başarıyı burada sağlamayı tasarlamıştı.

Yunan kuvvetlerinin Bursa grubu, 23 Mart'tan itibaren, örtme görevi yapan Türk ileri birlikleriyle muharebe ederek, 26 Mart tarihinde İnönü mevzilerinin önüne geldi. Ertesi sabah (27 Mart), İnönü Muharebeleri başladı ve çok kanlı bir şekilde, beş gün sürdü. Bu muharebelerin, Türk harbi bakımından en

önemli özelliği, düşmanın sert baskılarının zaman zaman karşı taarruzlarla kırılması ve İnönü savunma hattının en kritik anlarda bile bırakılmamasıdır. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, muharebe süresince verdiği emirlerde, mevzilerin kesin bir surette savunulacağını sık sık tekrarlamıştır.

Cephe Kumandanının, Birinci İnönü Muharebesindeki endişesi ve çekingenliğine bu muharebelerde rastlanmamaktadır. Kuvvet dengesi az çok sağlanmış olduğundan, karşı taarruzlar da yaparak, İnönü hattını sonuna kadar savunmaya çalışmıştır. Muharebenin sıkışık bir zamanında (30 Mart), Meclis Muhafız Taburu da cepheye gönderilmişti. Bir alay kuvvetinde olan bu tabur, Cephe Kumandanını çok memnun etti ve moralini kuvvetlendirdi. Millî Mücadelenin başından beri, Türk ordusu, ilk defa eski değerini yeniden isbat etmek imkânını bulmuştu. Kumandanlığı hakkında, bazı çevreler tarafından tereddütler gösterilen İsmet Paşa da, ciddî bir imtihan vermekteydi. Muharebeler, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin, yeni şeflerini hazırlıyordu. Kazanılacak her zafer, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların prestijlerine bir şeyler ekliyecekti. Nitekim, İkinci İnönü zaferi, İsmet Paşa'nın kişiliğini birdenbire, güven veren, saygı değer bir dereceye yükseltti.

Yunanlılar da iyi döğüşüyorlardı. Fakat, yüksek sevk ve idarede zayıf oldukları için, Yunan subaylarının ve askerlerinin çabaları semeresiz kalıyordu. Papulas, bütün kabahati, takviye kıtalarını göndermeyenlerde göstermekte idi. Hâtıralarında, ısrarla bu husus üzerinde duran Papulas, **«Kıtaların muharebede gösterdikleri son gayrete ve - subaylar arasında pek az istisna ile - subayların ve erlerin nefis feragati derecesine varan fedakârlıklarına rağmen, takviye gönderilmesindeki gecikme sebebiyle bu harekât başarısızlığa mahkûm idi»** demektedir. Papulas, muharebenin son gününde (31 Mart) bile, takviye kıtalarının çabuk olarak Mudanya'ya gönderilmesini istemekten geri kalmamıştır. Muharebenin kaybolduğunu anladığı ve ertesi gün ricât emrini vereceği halde, hâlâ Atina'dan takviye beklemesi şaşkınlığından ileri geliyordu. Nitekim, 31 Mart muharebelerini kendisi şöyle tasvir etmektedir:

«.... bir taraftan düşmanın çılgınca direnmesi ve diğer taraftan bizimkilerin süngü ile birbiri ardına yaptıkları hücumlar sebebiyle muharebe müstesna bir şiddet kazanmıştı.»

Papulas haklı idi. Tümen kumandanlarımız bile ilk hatlarda görünmekten çekinmiyorlardı. Kocaeli Grupu kumandanı Albay Halit Bey üç gün önce yaralanmıştı. Bugün de (31 Mart) Tümen Kumandanlarından Albay Kemalettin Sami Bey, taarruza geçecek askerlerine örnek olmak isterken iki yerinden yara almıştı.

31 Mart günü Türk ordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı karşı taarruz, muharebenin sonucunu belli etti. 1 Nisan'da Yunan ordusu çekilmeye başladı. İnönü Muharebeleri sona ermiş ve artık Bursa'ya doğru çekilen düşmanın takibi başlamış bulunuyordu.

İnönü zaferinden sonra, bu cephedeki kuvvetlerin önemli bir kısmı güneye sevkedilerek Afyon'daki Yunan kuvvetlerine taarruza geçildi. 6 Nisan'da düşman Afyon'u boşaltarak çekilmeye başladı. Uşak'a doğru çekilen Yunanlılarla 8-11 Nisan günlerinde Aslıhanlar ve Dumlupınar'da şiddetli muharebeler yapıldı. Fakat, Dumlupınar mevzilerinden düşmanı söküp atmak mümkün olmadı.

ELEŞTİRME

Türk Genel Kurmayı, Yunan taarruzunu ve taarruzun gelişeceği yönleri doğru tahmin etmiş ve gerekli tedbirleri zamanında almıştır. Zayıf kuvvetlerle üstün bir düşamana karşı yapılacak savunma muharebesinin planı isabetle hazırlanmıştır. Birbirinden uzak iki ayrı yerde (Dumlupınar ve İnönü) yapılacak muharebelerde, kuvvet zaafını kapatmak için, iki cephe arasında, gereğine göre birlikler bir yerden diğerine kaydırılmıştır.

Muharebe süresinde, asıl kat'î sonuçlu muharebe sahası olan İnönü'ne devamlı bir şekilde İç Anadolu'dan ve Afyon cephesinden takviye kıt'aları gönderilmiştir. Böylece, İnönü cephesinde uğranılan kayıplar her gün telâfi edilebilmiş ve eldeki kuvvetlerden azamî derecede faydalanmak imkânı kullanılmıştır.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, İnönü mevzilerinin savunulmasında zaaf göstermemiş, azim ve inatla mevzilerin tutulmasını sağlamıştır. Yukarda da değindiğimiz gibi, emirlerinde son derece kesin davranmıştır. 28 Mart gecesi birliklere yazdığı bir emrin 2. maddesinde: **«Ordu elinde bulunan mevzileri kat'î surette savunacaktır»** dedikten sonra, 4. maddeyi şöyle kaleme almıştır:

«Bütün kumandanlar, subaylar ve erlerden mevzilerini kat'i

surette muhafaza etmelerini ve emirsiz bir adım geriye gitmemelerini ve mevzilerde hasıl olan dalgalanmaları derhal karşı taarruzlarla düzeltmeye çalışmalarını isterim.»

İşte, İkinci İnönü Muharebelerinin kazanılmasını sağlayan taktiğin temeli budur.

Bu muharebeleri askerlik yönünden inceleyen kurmayların fikrince, Cephe Kumandanı, muharebenin sevk ve idaresinde bazı defalar fazlaca ihtiyatlı davranmış ve sonuç almakta gecikmiştir. Çünkü, keşif hizmetleri iyi yapılmadığından, kumandana mübalâğalı raporlar verilerek, onun, düşmanı 5 tümen kuvvetinde kabul etmesine yol açılmıştır.

İnönü cephesinde, önce üç tümen varken, muharebe süresinde peyderpey gönderilenlerle 8 piyade, 3 süvari tümeni ve Meclis Muhafız Taburu bulunmuştur. Tümen kumandanları şunlardır: Albay Kemalettin Sami (Paşa), Albay İzzettin (Çalışlar Paşa), Albay Arif (asılan Ayıcı Arif), Albay Halit (Mecliste vurulan Deli Halit Paşa), Binbaşı Nâzım (Kütahya - Eskişehir muharebelerinde şehit), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir Paşa), Yarbay Âtıf (Birinci İnönü'nde başarısız bir idâre göstermişti; bu defa da öyle olmuştur), Albay Sabri.

Muharebenin en ağır yükünü, Kemalettin Sami, İzzettin Çalışlar ve Cemil Cahit Toydemir'in tümenleriyle Meclis Muhafız Taburu çekmiştir.

General Papulas, muharebeden sonra Yunan Genel Kurmayına verdiği raporda intibalarını şöyle belirtir:[67]

«Son askerî hareketler sonunda, düşman ordusunun iki yıl içinde yapamadığı gelişmeyi, son iki ay içinde elde etmiş olduğuna inanıyorum. Düşman ordusu pek mükemmel bir şekilde kurulmuş ve silâhlandırılmıştır. Subayları, erlere nisbetle fazla ve boldur. Disiplini mükemmeldir. Özellikle, son konferansta (Londra Konferansı), Fransız ve İtalyanlardan gördükleri yakınlık, morallerini ve ümitlerini yükseltmiştir.»

Yunanlılar, bu yenilgiden son derece sarsıldılar. Prens Andre'nin dediği gibi, bu başarısızlıktan sonra, daha çok fedakârlığa katlanmadan Küçük Asya'daki harbin bitirilemiyeceğini, Yunan hükûmeti nihayet anlamış ve yeni sınıfları silâh altına almaya karar vermiştir.[68]

---

[67] General Kondilis'in «Anadolu Seferleri» adlı eserinden nakleden, Kur. Yzb. Aykut, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, s. 16.

[68] Prens Andre, Felâkete Doğru, s. 23.

Yunan taarruzunun başlangıcından, İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar geçen günlerde Büyük Millet Meclisinin havasına ve ne gibi işlerle uğraştığına kısaca bir göz gezdirelim:

Meclis bu kritik günlerde ikinci avans kanunu, Gümrük Kanununu değiştiren bir kanun tasarısı ve fakir halk ile ordu ihtiyacı için kesilecek ağaçlardan rüsûm alınmamasına dair iki kanunun görüşülmesi ile meşgul olmuştur.

1921 yılı bütçesi henüz komisyonlarda görüşülmekte olduğundan 8 milyon liralık ikinci avans kanunu Meclise getirilmiş ve acele kabulüne çalışılmıştır. Fakat milletvekilleri avans kanununu kabul etmekte bir hayli güçlük çıkarmışlardır. Avans Kanununun bir maddesinde genişletilecek ve yeniden ifâ edilecek hizmetler ve memuriyetlerden bahsedilmekte idi. İşte bu husus büyük bir asabiyete yol açmıştır. Milletvekilleri memur kadrolarının genişletilmesinden, yeni memuriyetler ihdasından, dolayısiyle masraf bütçesinin kabarmasından şikâyetçi idiler. Bu masraflar fakir halkın sırtından çıkacaktı. Birtakım işsiz güçsüz insanların Anadolu'ya akın akın geldikleri ve bunlara iltimaslar edilerek memuriyetlere tâyin yapıldığı kanaatinde bulunanların sayısı az değildi. Bu kanaati en sivri şekilde savunan Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey şöyle diyordu:

«Bir darbımesel vardır. Un kat, su kat diye koca tekne hamur yaptık. Hiçbir gün geçmiyor ki, yeni bir memuriyet ihdas edilmesin, yeni bir masraf cetveli gelmesin. İstanbul'dan kopup gelenleri kayırmak yolunda. Memleket çırılçıplaktır. Para memleketindir. Her gün masraf artıyor. Bu parayı nereden vereceksiniz? Köylü ot yiyor, ot! Burada oturmakla olmaz. Git memleketi gör. Masraf artıyor, gelir aynı. Halkın masrafa tahammülü yoktur. Sivas'tan tutunuz da Kars'a kadar on para tahsil etmek, hazineye on para girmek imkânı yok...

Şahıs değil, İstanbul'dan her postada tümen tümen şâir, alay alay edip, akın akın muharrir geliyor. Kaç sanatkâr, kaç demirci geldi? Kaç terzi geldi? Hep yiyici, hep iltimaslı, hep sarf edici. Bu külfet bu milletin omuzuna yüklenmiştir. Artık tahammülü kalmadı..

Yeni ihdas olunan müsteşarlıklar, sahipleri daha İnebolu'ya çıkmadan vâdediliyor, harcırahlar oraya gönderiliyor. (Sürekli

alkışlar) **Rica ederim. Bugün müsteşarlıklar ihdas ediliyor, yarın nazırlıklar ihdas edilecektir. Efendiler, İstanbul zihniyeti, Babıâli zihniyeti aynen tatbik edilecektir. Eğer burada bağırmıyacak olursanız, burada her geleni tasdik edecek olursanız, bu masrafların altında ezileceğiz efendiler.»**

İlk zamanlar adam sıkıntısını şiddetle hissetmiş olan Meclis, artık İstanbul'dan ne subay, ne memur gelmesine taraftar görünmüyordu. Daha önceki toplantılarda da İstanbul'dan gelecek subayların ve memurların Anadolu'ya kabul edilmemesi için teklifler ve takrirler verilmişti. Bugün (24 Mart 1921) Milletvekilleri fikirlerini daha acı ve şüphesiz mübalâğalı bir şekilde söylüyorlardı. Aynı konuya dokunan bir milletvekili de **«İşbölümü bizim memleketimizde yeni teşkilâtlar, yeni memurlar, yeni belâlar şeklinde beliriyor. Yeni bir teşkilât yaptınız mı, biliniz ki memleketin başına bir musibet ve bir zâlim daha gelmiştir»** diyordu. Halbuki sekiz milyon tutarındaki muvakkat bütçe, yani avans kanunu, ekli cetvellerden anlaşıldığına göre, kısmen Hariciye Vekâletinin yeni kadrolarına, yeni sefâretlere ve yabancı memleketlere gönderilecek mümessillere ait masrafları ve %90 itibariyle de Millî Savunma masraflarını kapsamakta idi. Bazı milletvekilleri bu hususa dokunarak yapılan tenkitlerin beyhudeliğini belirtmiş oldukları halde, muhâlifleri teskin etmek ve susturmak mümkün değildi. Çorum milletvekili Dursun Bey, tenkitlerini daha değişik bir açıdan yaparak dış münasebetlere yönelmişti:

«Şimdi Orta Asya'da, Afganistan'da sefirlikler, şehbenderlikler teşkil ediliyor.. Bu ne tuhaf şeydir. Afganistan'da sefâret tesis etmek.. Buhara müstakil olmuş, bilmem ne müstakil olmuş, oraya sefirler göndereceğiz. Bunlara inanır mısınız rica ederim.. Zannedersem ne arkadaşlar ve ne de hükûmet erkânı arasında Afganistan'ın ne olduğunu, ne vaziyette olduğunu, idârî ve siyasî durumu nedir, bilen yoktur.»

Mersin milletvekili Selâhattin Bey de bu görüşe aşağıdaki sözlerle katılmıştı:

«Bendeniz o kadar mübrem, o kadar âcil olarak her tarafa sefirler gönderilmesine, Bakû'ya doğru, doğuya doğru, Turan'a doğru sefirler göndermek meselesine aklım ermiyor.»

Nihayet, Bursa milletvekili Operatör Emin Bey, muharebenin başladığını şu şekilde açıkladı:

«Arkadaşlar, nazarı dikkatinizi çekerim. Hasan Beyefendi[69] pek kapalı olarak söylemiştir, bendeniz baklayı ağzımdan çıkaracağım. Pek müthiş bir harp ânındayız. Şimdi gayet mühim, müthiş bir harp cereyan ediyor. Bu kanunu tatbik etmezsek süngüler, toplar, tüfekler durur, (Gürültüler). Geçen İnönü Harbinde Vehbi Efendi subaylara hücum etmişti. Bu müthiş harpte de hükûmete hücum ediyor. Bendeniz buna teessüf ediyorum.»

Büyük Millet Meclisi, Yunan Taarruzunu bu suretle ilk defa Operatör Emin Beyden öğrenmiş oluyordu. Muvakkat bütçenin %90 ı Millî Savunmaya, dolayısiyle harp masraflarına ait olduğu halde muharebenin başladığını öğrenmek yine de bazı milletvekillerini yatıştırmamıştı. Hattâ, tahsisat alınacağı bir sırada harpten bahsetmeyi bir nevi baskı veya işi olup bittiye getirme sayarak sinirlenenler bile olmuştur. Nitekim bir milletvekili bu asablyeti şöyle belirtiyordu:

«Bugün harp devam ediyor. Memleketin durumu daima harp halidir. Hükûmete yardım lâzımdır. Yalnız biz temenni ederiz ki, biz arzu ederiz ki, paraya taallûk eden hususlarda bu verilmezse memleket batacak, bu verilmezse harp devam etmiyecek tarzında söz söylenecek bir zamanda getirilmesin. Çok rica ederiz hükûmetten, bu gibi kanunları Meclise getirdiği zaman askerlik meselesini karıştırmasınlar. Meclis, askerliğin aleyhinde değildir.»

Görüşmelerin sonunda yeni hizmetler ve memuriyetlerle ilgili madde avans kanunu tasarısından çıkarıldı ve tasarı bu şekli ile kabul edildi.

Meclisin 24 Mart tarihli toplantısının ikinci oturumunda Hariciye Vekâleti vekili Muhtar Bey, 16 Mart'ta Moskova'da imzalanan Türk - Rus Andlaşmasının telgrafla gelen metnini Meclise okumuş ve gerekli açıklamaları yapmıştır. Bu konuda Meclis'e yalnız bilgi verildiği için andlaşma üzerinde görüşmeler kısaca geçiştirilmiştir.

Toplantının sonunda Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa söz alarak Yunan taarruzunu resmen açıkladı. Fevzi Paşa **«Yunanlıların bir hayli zamandaberi beklemekte olduğumuz taarruzları dün başlamıştır»** dedikten sonra, muharebe hakkında fazla tafsilât

[69] Muvazene-i Maliye Komisyonu Raportörü Trabzon milletvekili Hasan (Saka).

vermiyeceğini belirterek, Yunan Taarruzunun hangi yönlerde geliştiğini kısaca anlatmıştır.

İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar, Meclis, askerî harekât ile hemen hiç meşgul olmamış ve Meclis'e başkaca bilgi de verilmemiştir. Meclis'e muharebe ile ilgili olarak ancak iki yazı gelmiş ve kabul edilmiştir. Bunlardan birinde, cephede hizmet etmek istiyen milletvekillerinden Dr. Abidin Bey'e, diğerinde de önemli askerî hizmetler verilecek olan diğer iki milletvekiline (Kâzım Özalp ve Lâzistan mebusu Necati Bey) Meclis'ten izin istenmekteydi.

Muharebelerin Meclis'e yaptığı etki bakımından iki olaya daha işâret etmek gerekir. Birincisi: Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, askerî levâzım idârelerinin kaldırılması hakkında daha önce vermiş olduğu kanun teklifini geri almıştır (23 Mart). İkincisi; üç milletvekili tarafından aynı gün Meclis'e verilmiş olup gereği yapılmak üzere hükûmete havâle edilen aşağıdaki önergedir:

«Cephelerde saygı değer savaşçılarımızın her türlü fedakârlıklara katlanarak düşman ile çarpıştığı, memleketimizin en önemli ve hayatî dakikalar yaşadığı şu zamanda olsun bütün müslümanların daha ağırbaşlı ve sâkin bir hayat geçirmeleri, Tanrıdan zafer ve yardım dilemeleri lâzımken, gûya hiçbir şey olmuyormuş gibi bazı gâfil kimselerin kahvehânelerde durmadan oyun oynamakta oldukları teessüfle görülmekte ve bu hâl imân sahiplerini ağlatmakta ve şurada burada gizlice içki içmek ve kumar oynamak gibi fenalıklar da yapıldığı gibi, ahlâk dışı tiyatroların dahi hâlâ devam etmekte bulunduğu işitilmekte olduğundan.... hiç olmazsa şu zamanda Vekiller Heyetince tedbirler alınmasını ricâ ederiz.»

SONUÇ :

İnönü zaferinden sonra, bazı siyasî ve askerî gelişmeler olmuştur. Bunları da kısaca gözden geçirmek gerekir.

Yunan ordusunun bu son taarruzuna, Yunanistan'da ve İngiltere'de büyük ümitler bağlanmıştı. Sonuç, hayâl kırıklığı yarattı ve İngiliz Hükûmetinin Yunanistan'a karşı beslediği güven derinden sarsıldı. Türk ordusunun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve kolay kolay yenilemiyeceği anlaşılmıştı. Fakat Yunanlılar, şans-

larını bir defa daha deneyeceklerdi. Hızla ve hırsla hazırlanmaya koyuldular.

İngiltere'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle yeni bir temas kurma eğilimi belirmişti. Fransa ve İtalya, Yunanistan'a karşı bir Türk zaferini tercih ettiklerinden - zaten Yunan ordusunun Türkleri yenemiyeceğine inanıyorlardı - dostluk davranışına kesin bir şekil vermek üzere harekete geçtiler. Kronolojik olarak olaylar şöyle gelişti:

28 Nisan 1921 de İngilizler, Malta'daki Türklerden kırk kişiyi serbest bıraktılar.

1 Haziran 1921 de, İtalyan'lar hiç bir baskı görmedikleri hâlde, Anadolu'dan çekilmeye başladılar.

9 Haziran 1921 de, Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu başkanı ve Başbakan Briand'ın yakın arkadaşı Franklin - Bouillon, siyasî görüşmelerde bulunmak üzere, fakat, gayrı resmî olarak Ankara'ya geldi.

13 Haziran 1921 de, İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek isteyen mesajını ulaştırdılar.

18 Haziran 1921 de, İstanbul'dan Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, İngiltere'nin İstanbul'daki en yetkili mümessilinin Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye hazır olduğunu, telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.

21 Haziran 1921 de, Fransızlar, Zonguldak'ı tahliye ettiler.

İnönü zaferi, bütün memlekette büyük sevinçle karşılanmış ve kurtuluşa olan güveni arttırmıştı. 1 Nisan 1921 günü Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında geçen telgraf yazışması, bu sevinç ve güveni sembolleştirmekte idi. Bu iki telgraf, harp edebiyatının parlak örneklerindendir. Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle, İsmet Paşa, İnönü'nde yalnız düşmanı değil **«Türk milletinin makûs talihini de»** yenmişti. İstanbul'un **«millîci»** basını da süslü bir harp edebiyatiyle zaferi değerlendirmeye çalışıyordu ve sansür bu yazılara dokunmamıştı. İkdam gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, 6 Nisan 1921 günü, İsmet Paşa'nın Metristepe'den M. Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafla başlayan yazısında harp aleyhtarlarına şöyle sesleniyordu:

«Ey halâskâr kılıç, sana ta'nedenler şimdi yerin dibine geçmelidirler. Zira, hakkın yegâne müdafii, imânın yegâne kolu yine sen oldun!»

Türk milletinin «makûs talii»nin İnönü'nde yenildiğine herkes o kadar inanmıştı ki, İkdam başyazarı, aynı yazısında bu yenilişi şöyle tasvir etmekte idi:

«Ey ulvî hâdise, hiçbir kalem, hiçbir dil senin mahabet ve azametini tavsife kâdir olamaz. Zira, ne Roma saltanatının sukutu, ne İstanbul'un fethi, ne beşeriyetin tarihinde birer yol dönümü olan diğer bütün hâdiseler, sebep ve netice itibâriyle seninle boy ölçecek bir mertebeye varmamıştır.

1921 senesi 31 Mart akşamı İsmet Paşa isimli bir serdârın kılıcı, tıpkı bundan altıyüz şu kadar sene evvelki serdârın kılıcı gibi tarihi ikiye böldü. Dört-beş gündenberi bütün şark âlemi ve bütün Asya için yeni bir devir açılmıştır. Bu mübârek ve ilâhî kıt'a, asırlarca süren bir uykudan sonra tâ göbeğinden sarsılıyor. Bütün vatan şehitleri türbelerinden başlarını kaldırıyor, asırlarca sisli şimâl cümudiyelerinden esen rüzgârlar önünde hâk ile yeksan olan eski mukaddes beldeler tekrar yeryüzüne çıkıyor. Bilcümle mazlum milletler, demir ve çelikten zincirlerini kırıyor ve karanlık mahpeslerinden dışarı boşanıyor.

. . . . . .

Geçen gün şehrimizde çıkan rumca gazetelerden biri: Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp artık tamamiyle boğulacaktır, diyordu. Bu gazete ne doğru söylemiş: Evet dediği çıktı, evet, Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp tamamiyle boğuldu.»[70]

Halbuki Türk milletinin **«makûs talii»** henüz yenilmemişti. Yukarıda, tarihleriyle tesbit ettiğimiz siyasî gelişmeler bile, o gün için ne kadar ümit verici olursa olsun, böyle kesin bir dönemece işâret değildi. Az kuvvetle, çok kuvvete karşı kazanılmış çetin bir muharebenin sonunda, zafer sevinciyle söylenmiş bu parlak cümle, millete güven ve inanç verecek bir aşı idi. Aynı zamanda, büyük liderin en yakın mücâdele arkadaşını, İsmet Paşa'yı yüceltiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, her fırsattan en iyi faydalanmayı bilen bir liderdir. İkinci İnönü zaferini de yeteri kadar değerlendirdi. Bu vesileyle, iç siyasette yaptığı en önemli iş, zaferden aldığı kuvvetle Meclis içindeki muhaliflerinin karşısına açıkça di-

[70] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ergenekon, İstanbul: 1929 - I. Kitap, s. 67 - 68.

kilmek oldu. Mayıs başlarında, Müdafaai Hukuk Grupu'nu kurmakla, belki, yalnız milletin değil, liderin makûs talii'nin de yenilmiş olduğunu açıklamak istemişti. Fakat, kendisinin ve milletinin önünde daha, çok karanlık günler vardı. Üç ay sonra, Yunanlılar büyük kuvvetlerle yeniden taarruza geçerek Türk ordusunu bozguna uğratacaklardı. Büyük Millet Meclisinin muhafazakâr üyeleri de, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün muhalifleriyle birleşip **«İkinci Grup»** u teşkil edeceklerdi. Mustafa Kemal Paşa, milletin **«makûs talii»** ni Sakarya'da kendisi yenecekti. **«İkinci Grup»** u, yenmesi için de, Sakarya'dan daha büyük bir zafer kazanması gerekecekti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. İÇ ÇEKİŞMELER VE GRUPLAŞMA

Çerkez Ethem kuvvetlerinin tasfiyesi ile Birinci İnönü Muharebesi'nin getirdiği gelişmeleri, askerlik ve politik yönleriyle, bundan önceki bölümde incelemiş bulunuyoruz. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın, Millet Meclisi'nde, bazı sert çıkışlarına da işâret etmiştik. Ethem'in kardeşi Saruhan milletvekili Reşit, Diyarbakır milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü, Mersin milletvekili Albay Selâhattin, isimlerini vermediği ve casuslukla suçladığı bazı milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa'nın hücumlarına hedef olmuşlardı. Bu olaylar, iç politikada bir takım yeni gelişmeler beklemek gerektiğini gösteriyordu. İnönü Muharebesi, Ethem kuvvetlerinin ezilmesi, Reşit'in milletvekilliğinden düşürülmesi, Anayasanın kabulü, Londra Konferansı, Türk - Afgan Andlaşması ve Türk - Rus Andlaşması, Mustafa Kemal Paşa'yı, iç politikada bir operasyona girişecek kadar güçlendirmişti. Artık yolu üzerindeki engelleri ortadan kaldırabilir ve kendisine destek olacak kuvvetli bir ekip kurabilirdi. İlk iş olarak casuslukla suçladığı milletvekillerinin İstiklâl Mahkemesi'ne verilmesini sağladı. Ankara İstiklâl Mahkemesi, 9 Mayıs 1921 günü şu kararı vermişti:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini devirerek milletin arzusu hilâfına bir hükûmet tesisine sâ'i olmak cürmünden maznunu aleyhim künyeleri yukarıda yazılı olan Ethem, Tevfik, Reşit, Yüzbaşı İbrahim, jandarma yüzbaşısı Sami[1], erkânıharp yüzbaşısı Halil[2], polis Artin, Manyaslı Şevket, Çerkez Ahmet, Kütahya mıntaka kumandanı binbaşı Abdullah ve mülkiye kaymakamı Lütfü'nün, işbu hükûmet devirme cürmünü irtikâplarından ve sonra düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen,

[1] Yüzbaşı Sami, Çerkez Ethem'in emir subayı idi.
[2] Yüzbaşı Halil, Çerkez Ethem'in Kurmay Başkanı idi.

cümlesinin idâmlarına ve menkul ve gayrimenkul mallarının hazine... Gizli komünist partisi teşkili suretiyle yine hükûmeti devirmek cürmünü irtikâp teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat mebusu Nâzım'ın tevkif edildiği tarih olan 12 Nisan 1921 den ve baytar binbaşı Hacıoğlu Salih Efendinin 11 Ocak 1921 den ve matbuat müdürlüğü memurlarından Ziynetullah Nuşirvan'ın da 27 Ocak 1921 den itibâren ceza kanununun 46. maddesi delâleti ile hiyaneti vataniye kanununun 12. maddesi mucibince onbeşer sene müddetle küreğe konmalarına ve diğer maznunlardan Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ile Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey ile diğerlerinin mesuliyetsizliklerine karar verilmiştir.»[3]

Çerkez Ethem ve takımı bir defa daha mahkûm olurken, genişlemek ve yayılmak istidadı gösteren **«Yeşilordu»**, **«Halk İştirâkiyun Fırkası»** ve **«Gizli Komünist Fırkası»** gibi içiçe girmiş sol teşekküller de, Tokat milletvekili Nâzım Bey'in şahsında mahkûm edilmişlerdi. Nâzım Bey, ayrıca, Meclis içinde **«Halk Zümresi»** ne mensup idiler. Bir kurbanla, bu zümre zararsız hâle getirilmiş oluyordu. İstiklâl Mahkemesine verilen bu üç milletvekilinin teşrii dokunulmazlıkları 21 Mart 1921 günlü gizli oturumda kaldırılmıştı. Mahkeme kararı 12 Mayıs 1921 günü Meclis'te okunarak Nâzım Bey'in kaydı silinmiş ve beraet eden milletvekilleri görevlerine başlamışlardır.

İstiklâl Mahkemesinin bu önemli dâvayı karara bağladığının ertesi günü (10 Mayıs 1921), bir zamandanberi Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlıkları yapılan **«Müdafaa-i Hukuk Grupu»** da resmen teşekkül etti.[4] Bu iki olay, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin gelecekteki siyasî kadrosunu belli edecek gelişmenin başlangıcı idi. Günümüze kadar olan devreyi etkileyen bu gelişmenin gereği gibi değerlendirilebilmesi için, o tarihlerde Meclis içinde ve Meclis dışında mevcut siyasî akımları, grupları ve zümreleri, çok karışık ve çapraşık bulunan ayrıntılarına girmeksizin gözden geçireceğiz.

---

[3] Yakın Tarihimiz Dergisi - İstanbul 1962, c. I. s. 297 - 298.

[4] Öyle sanıyoruz ki, Müdafaai Hukuk Grupunun kuruluşu bilhassa böyle bir güne rastlatılmıştır.

A. İTTİHATÇILAR

Büyük Millet Meclisi'nde çok sayıda İttihatçı milletvekili vardı. Bunlardan bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın şefliğini kabul etmiş ve onunla kader birliği yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan İttihatçıları da iki grupa ayırmak mümkündür: Bazıları memleket kurtuluncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemenin lüzumuna inanıyorlardı. Sonra ilk fırsatta onu devirip İttihatçıları memlekete hâkim kılmak niyetinde idiler. Daha aceleci olanları ise memleket dışındaki İttihatçı liderlerle, ezcümle Enver Paşa ile temasta idiler ve bir an önce Enver Paşa'nın memlekete gelerek işin başına geçmesi için gizlice çalışıyorlardı.

Trabzon'da 13. Tümen Kumandanı Albay Sami Sabit Bey'in Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 17.11.1921 tarihli aşağıdaki telgraf, bize İttihatçıların bir grupunun düşüncelerini gayet açık olarak göstermektedir:

«Ardahan mebusu Hilmi Bey[5] Ankara'dan geldi. Moskova'ya gidiyor. Elinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Fuat Paşa'ya yazılmış bir mektup var. Hilmi Bey'in Enver Paşa ile görüşmeye memuriyetini mutazammındır. Hilmi Bey'in ifâdesine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın şartları: Enver Paşa harp devam ettiği müddetçe Anadolu'ya gelmiyecek. Türkiye, İngiltere ile musalâha akdettiği takdirde İslâm âleminde İngilizler aleyhinde teşebbüslerde bulunmıyacak. Enver Paşa, sulhten sonra da Türkiye'yi bir müddet rahat bırakacak.

Hilmi Bey, 3. maddeyi reddettiğini ve yalnız iki madde için gitmekte olduğunu söyledi. Hilmi Bey, Enver'in şu sırada Anadolu'ya girmesine güya aleyhtar, ikinci maddeye taraftar görünüyor. Ancak, Kemal Paşa'nın çok ahlâksız olduğundan bahis ve - bazı vak'alar zikrettikten sonra - bu idare devam edemez, Kemal Paşa sukuta mahkûm, diyor ve Ankara muhitinde Enverciliğin pek kuvvetli olduğunu iddia ederek Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın yerini almasına taraftar görünüyor. Ve bu fiilin

[5] İzmir suikatı dâvasında idama mahkûm olmuş ve asılmıştır.

harpten sonra tahakkukunu münâsip görüyor. Biraz da insaflı görünmek için zatıalileri hakkında: Kemal Paşa'nın yerini alması pek musip gibi görünürse de, Erzurum halkının size taraftar olmadığını söylüyor ve artık bir üçüncü yüksek şahsiyet bulamıyarak Enver Paşa'da karar kılıyor.

Meclis'te pek mütesanit 40 İttihatçı mebus bulunduğunu, Kemal Paşa'yı devirmek pek mümkün ise de, buna bugünkü durumun müsâit olmadığını anlattı.»[6]

İttihatçı'ların Millî Mücâdele devrinde oynadıkları önemli rolü mümkün olduğu kadar belgelere dayanarak tesbit etmek istiyoruz. Aslında İttihatçıların faaliyeti o kadar çok cephelidir ki, bütün bunları tam anlamı ile açıklığa kavuşturmak geniş bir çalışma ister. Buna rağmen konuyu ana hatları ile de olsa belirtmek mümkündür. İttihatçıların bu devredeki olumlu ve olumsuz çalışmaları bilinmedikçe, Cumhuriyetin ilk yıllarında cereyan edecek önemli olayları çözmeğe imkân yoktur.

Şimdi bir başka belgeye göz gezdirelim:

Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey[7] Enver Paşa'nın Batum'da bulunduğu bir sırada, gizlice Batum'a giderek Enver Paşa ve arkadaşları ile bir görüşme yapmıştı. Enver Paşa, Ankara'daki İttihatçılar adına kendisi ile görüşen Hafız Mehmet Bey ile vardıkları anlaşmayı Türkiye'deki teşkilâta bir mektup ile bildirmiş ve 31.8.1921 tarihini taşıyan bu mektupta şu hususları belirtmiştir:

«Hafız Mehmet Efendi geldi. Kendisi memlekette hiç bir şey yapılmasın, teşkilât da olmasın, çünkü kendisinin tarifi veçhile dünyada fenaların fenası olan Sarı Paşa (Mustafa Kemal Paşa kastediliyor) kuşkulanıyor. Sonra, Yunanlıları bırakarak... uğraşmaya ve böylece fenalık getirmeye başlar, dedi ve Ankara ahvalini anlattı. Münakaşa neticesi, teşkilâtın derhal bir hareket yapmak üzere ve icâbında iş görmek üzere vücut bulmasına kani olduk. Fakat anladığımıza göre biraz küçük Talât Paşaya kızgınmış, bir çok aleyhinde bulundu ve teşkilât olarak sizleri aşağı gördü. Sonra diğer bir teklifte bulundu ki, şimdilik sizinle görüşünceye kadar «evet» dedik.»[8]

---

[6] General Sami Sabit Karaman, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa — İzmit: 1949, s. 43-44.

[7] İzmir suikastı dâvasında idama mahkûm edilmiş ve asılmıştır.

[8] General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları. — Vatan Neşriyatı, İstanbul: 1955, s. 236.

Mektupta bundan sonra ilerlki gelişmelere göre Anadolu'da yapılacak hazırlıklardan bahsedilmektedir.

Enver Paşa, İttihat ve Terakki Partisinin yerini almak üzere Moskova da **«Halk Şûralar Fırkası»** adı altında bir parti kurmuştu. Komünistlerden mülhem olarak hazırlanan **«Halk Şûralar Fırkası»** programının temel fikri, idareyi halka götürmekti. Enver Paşa, fırkanın Anadolu'da resmen kurulması için uğraşıyordu. Fırka Programını Türkiye'de arkadaşlarına göndermişti.

Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların faaliyetinden ve özellikle Enver Paşa'dan devamlı kuşkulu bulunuyor ve olayları dikkatle izliyordu. Fakat yeteri kadar kuvvetlenmeden bu tehlikeli insanların üzerine yürümek istemiyordu.

Meclis'teki İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa karşısındaki durumunu, Eskişehir - Kütahya Muharebeleri sırasında Ankara'ya giden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey de farketmiş ve gözlemlerini şu satırlarla belirtmiştir:

«Lâkin, tarihî hakikatlere sadık kalmak gayreti ile itiraf etmem lâzımgelir ki, Mustafa Kemal Paşa, burada herkes tarafından sevilen, yani «populaire» olan bir insan değildi. Meclis içinde olsun, Meclis dışında olsun, muhtelif cephelerden ona aleyhtarlık edenlerin sayısı epeyce çoktu ve bunların mırıltıları, homurtuları, Ankara'ya ayak bastığım ilk günlerden itibâren kulaklarımı tırmalamaya başlamıştı. Başta, hususî hayatına dair yapılan mahalle kahvesi dedikoduları, bunun arkasından biraz daha ciddî görünen tenkitler geliyordu. Gerçi, dedikodular üstlerinde durulmaya değmiyecek kadar âmiyâne idi. Fakat, tenkitlerin bazıları, işin iç yüzünü bilmiyenlerce, epey önemli bir mahiyet taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu ile, harp ile doğrudan doğruya meşgul olmadığı ve kendini tamamiyle politikaya verdiği söyleniyordu. O, politika ve hükûmet işlerini sivillere bırakmalı ve asıl ihtisası olan askerliğe dönmeli idi. Hattâ, bu fikri gayet kaba bir şekilde ifâde eden kimselere rastgeliyordum. Bunlar «Mustafa Kemal Paşa çizmeden yukarı çıkmamalıdır. Biz onu yalnız yıldızı parlak, mahir ve cesur bir kumandan olduğu için başımıza geçirdik» diyorlardı.. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'yı en çok rahatsız eden Meclis'teki eski İttihatçılar Grupu idi. Bütün Meşrutiyet devri boyunca başı bozuk gidişleri ve komitacı zihniyetleri ile mücâdele ettiği bu ihtilâlci takımının, Osmanlı İmparatorluğunu yıktıktan ve memleketi bu hâle soktuktan

sonra başlarındaki şef ile beraber etrafından kaybolup gideceğini ve tarihe karışacağını zannederken, ufak bir grup hâlinde olsa dahi karşısına çıkışı, onu hayretle sıkmakta idi. Bu sıkıntısı; kendi mevkiinin ve prestijinin tehlikeye düşmesi kuşkusundan değil, Millî Mücâdele'ye yeni bir İttihatçılık damgasının vurulmasının önüne geçmek endişesinden geliyordu. Zira dışarıda olsun, içeride olsun, bu harekete o nazarla bakanlar ve Millî Mücâdelenin, İttihatçılar tarafından iktidarı tekrar elde etmek için girişilmiş bir teşebbüs olduğunu sananlar pek çoktu., Bunun için İttihat ve Terakki mensupları ile tanınmış nice yakın dost ve arkadaşlarını bile uzun müddet yanına yaklaştırmak istememiş[9] ve ilk maarif vekili seçiminde Meclisin bütün reyleri Hamdullah Suphi üzerinde toplanmış olmasına ve Hamdullah Suphi'ye karşı da pek samimî bir sevgi ve itimât beslenmesine rağmen, eski muhalefet erkânından Doktor Rıza Nur'un adaylığını sağlamaya çalışmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, benim Ankara'ya geldiğim sırada gerçi İttihat ve Terakkiye karşı bu karantina rejimini epeyce gevşetmiş ve hattâ, o cemiyette fiilî hizmet gören birkaç kişiye de vazife vermişti ama, koyu İttihatçıların gönlünde hâlâ yer edememişti. Bâhusus ki, bunlar arasında doğrudan doğruya Enver Paşacı olanlar ve o gelip de ordunun başına geçmeyince İstiklâl Savaşının kazanılamıyacağını düşünenler vardı.»[10]

Yukarıda da belirtiğimiz gibi, Meclis'teki muhalif İttihatçılar arasında tam bir tesanüt yoktu ve bir grup teşkil etmiyorlardı. Fakat, Ardahan milletvekili Hilmi Bey'in Trabzon'da tümen kumandanına yaptığı açıklamada eğer bir mübalâğa yoksa, 40 kadar İttihatçı, resmî bir grup teşkil etmemekle beraber, bazı meselelerde işbirliği yapmak üzere aralarında anlaşmışlardı. Birinci ve İkinci Grupların teşekkülünden önce, Meclis'te vücut bulan küçük grup ve zümreler içine İttihatçılar dağılmış bulunuyorlardı. Özellikle «Halk Zümresi» adını taşıyan grupta İttihatçılar çoğunlukta idi. Solcu eğilimi temsil eden «Halk Zümresi» ne İttihatçıların fazla itibar etmelerinin sebebi, Rusya'da faaliyet gösteren ve Anadolu'da sol eğilimli «Halk Şûralar Fırkası» nı

[9] Müdafaai Hukuk Grupunu kurarken Yunus Nadi Beyi bu maksatla grupa almamıştı. Yunus Nadi, grupa sonra katılacaktı.

[10] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda — Selek Yayınları, Türk İnkılâbı Serisi, No. 2, İstanbul: 1958, s. 115-117.

kurmak istiyen Enver Paşa'nın etkisidir. Gerçekten, Milli Mücâdelenin **«Komünist Fırkası»**, **«Halk İştirâkiyun Fırkası»** ve **«Yeşil Ordu»** gibi solcu teşekküllerinde, daha çok İttihatçıların rol oynadıklarını görmekteyiz.

B. SOLCU TEŞEKKÜLLER

Dış politika bölümünde Türk - Rus ilişkilerini incelerken Millî Mücâdelenin Bolşevik İhtilâli'nden etkilendiğine işâret etmiş ve bu konuda Meclis görüşmelerinden bazı örnekler vermiştik. Rus İhtilâli'nin Türkiye üzerindeki etkisi yalnız fikir alanında kalmamış, bir ölçüde teşkilâtlanma safhasına da intikal etmiştir. Fakat, hemen şunu belirtmek gerekir ki, Rusya'da kurulmakta olan yeni düzenin ne biçim bir şey olduğunu Anadolu'da ciddî olarak bilen kimse de yoktu. Onlardan esen yeni düşüncelerle henüz yeni temasa gelen birtakım insanın, birdenbire aksiyona geçmesinin yaratabileceği karışıklıkları, Millî Mücâdele'deki sol hareketlerde açıkça görmekteyiz. Bu yüzden, sol fikirleri kimlerin ne ölçüde benimsediği, kimlerin samimî olduğu veya oyunbazlık yaptığı kesinlikle belli olmuyor. Üzerinde durmak istediğimiz teşekküller hakkında, açık ve doğru bir fikir edinmek için, ya bunların yöneticilerine ve kadrolarına, ya da faaliyetlerine bakmak zorundayız. Halbuki, bu konuda, günümüze intikal eden bilgiler ve belgeler az. Bunların da doğruluk ölçüsünü kestirmek güç. Hareketin yaratıcıları ise, o kadar değişik kimliklerle karşımıza çıkıyorlar ki, bunları gerçek yerlerinde yakalamak mümkün olmuyor. Bu sebeple, biz, Millî Mücâdele devrinin solcu teşekküllerini gereğinden fazla önemsemek taraftarı değiliz. Bunlardan **«Türkiye Komünist Partisi»**[11], Bolşevik Rusya'ya şirin görünmek maksadiyle meydana getirilmiş sun'î bir kuruluştu. Partinin, herhangi bir teşebbüsüne ve faaliyetine rastlamamaktayız. Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan bu muvazaa partisi, bir bakıma **«eğer memleketin komünist olması gerekirse onu da biz yaparız»** düşüncesinin o günlerin şartlarına uygun bir ifadesi sayılabilir.

Bolşevik Rusya ile ilk temasların kurulduğu günlerde başlayan merak ve hevesle, bir yandan bu yeni rejimin ne olduğu araştırılırken, bir yandan da **«Yeşil Ordu»** parolası ortaya yayıl-

[11] Türkiye Büyük Millet Meclisinde 85 kadar üyesi olduğu söylenmektedir.

mış bulunuyordu. Resmî Komünist Partisinin yanı sıra, **«Gizli Komünist Partisi»** nin ve **«Yeşil Ordu Cemiyeti»** nin kurulup faaliyet göstermeleri, resmî çevrelerce o günlerde müsamaha ile karşılanmış ve bilmezlikten gelinmiştir. Kurtuluş çârelerinin meçhuller içinde araştırıldığı ilk zamanlarda, **«Komünistlik veya Bolşeviklik»**, liderlere pek de korkulacak bir sistem gibi görünmüyordu. Gerek bu sebeple, gerekse Rusya ile kurulmasına çalışılan ilişkinin ne şekilde gelişeceği bilinmediğinden, her ihtimale karşı hazırlıklı bulunmak için sosyalist fikirlerin öğrenilmesi, yayılması ve teşkilâtlanması, yalnız müsamaha ile karşılanmamış, âdeta teşvik de edilmişti.

Millî Mücâdele kadrosunun en inanmış, en bilgili ve faal sosyalisti sayılması gereken Hakkı Behiç[12] beyin Ali Fuat (Cebesoy) Paşaya anlattıklarına göre[13], Anadolu'da Rus İhtilâli'ne paralel bir hareket yaratmak fikri, Sivas Kongresinden hemen sonra benimsenmiştir. **«Müslüman âleminde, Rus İnkılâbı'nı tâdilen vücude getirilecek bir sosyalist İttihadı»** fikrine bağlı olduğunu belirten Hakkı Behiç şöyle demektedir:

«Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya da açmıştım. Paşa, taraftar görünmüştü. Memleket dahilinde Rus Bolşevizmi'ne muvazi bir cereyan hazırlamaya başlamıştık. «Heyeti Temsiliye»de hükûmet işleriyle meşgul olmak vazifesini üzerime aldığım za-

---

[12] Hakkı Behiç İttihatçıdır. Akkâ Mutasarrıfı idi. Sivas Kongresine katılmış ve Heyeti Temsiliye'ye seçilmiştir. B. M. Meclisi açıldıktan sonra seçilen ilk geçici hükûmette Maliye Vekili oldu (25 Nisan 1920). Dahiliye Vekili Cami Beyin istifası üzerine 17 Temmuz 1920'de Dahiliye Vekilliğine seçildi. Fakat, 7 Ağustos 1920 de istifa etti. Çünkü, bu kısa süre içinde hakkında 8 sözlü soru ve 4 gensoru önergesi verilmişti. Bir daha hükûmete girmedi. 1943'de Ankara'da öldü.

«Kuvayi Milliye Ruhu» adlı eserinde, S. Ağaoğlu şöyle diyor:

«Hakkı Behiç, kafasından ziyade hisleriyle hareket eden bir idealist olarak gözükmektedir. Bir nevi İslâmi komünizm taraftarıydı. Fakat garip ve izahı müşkül bir şekilde Çerkez milliyetçiliği de göze çarpmaktadır. Türkiye Komünist Partisi Umumî Kâtibi idi. Bu sıfatla, komünizmin memleketimizde ilk izahını yapanlardan birisi oldu. (Yeni Gün) gazetesinde bu maksatla yazdığı seri makaleler oldukça kuvvetli sayılabilir.»

Halide Edip Adıvar da «Türkün Ateşle İmtihanı» adlı kitabında, Hakkı Behiç hakkında şunları yazar:

«Bu adam, İttihat ve Terakkinin idealist âzalarından ve aynı zamanda maliye ile meşgul simalarındandı. Ruhen çok samimî bir insandı. Türklüğe çok bağlı olmakla beraber, sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi.»

[13] General Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul: 1953, s. 465.

man, bir taraftan bu mesleğimi tervice çalışırken, diğer taraftan da haricen efkârı hazırlamak üzere gizli bir teşkilât vücuda getirmiştik. Teşkilâtın adı Yeşilordu idi.»

Hakkı Behiç Bey, Türkistan ve Azerbaycan'da bulunan ittihatçılar ile de irtibatları olduğunu açıkladıktan sonra sözlerine şunları eklemiştir:

«Dışarıda çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bizim kadar hak sahibi evlâtlarıydı. Düşmanlarımızın takip ve tazyiklerinden firara mecbur olmuş kimselerdi.»

«Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra meydana cemiyet olarak çıkmış ve ben de umumi kâtipleri olmuştum. Cemiyet, teşkilâtı bir hayli büyüdükten ve genişledikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kaybetmişti. Bunun üzerine cemiyeti dağıtmak mecburiyetinde kaldık. Bizi dinlemiyerek faaliyette devam ve sebat edenler birer vesileyle mahkûm oldular.»

Yeşilordu Cemiyeti'nin yöneticileri arasında bulunan Yunus Nâdi Bey de bu derneğin ne maksatla kurduklarını şöyle anlatır:

«Kızılordu»ya tekabül eden «Yeşilordu» başlı başına mâna ifade eden bir addı. Gerçekten bu cemiyetle biz, millî hislerde ileri safhaları gözlüyorduk. Fakat adından da anlaşılacağı üzere bütün bu ilerleme safhalarında milletlerarası olmaktan ziyade, millî olmağa dikkat etmeği proğramımızın başına geçirmiş bulunuyorduk. O vakitki düşüncemize göre, böylece ileri bir cemiyet fikri, belki 3. Enternasyonalca da hoş görülerek ittihat hâlinde değil, ittifak hâlinde yürümeğe yardım edebilirdi. Yeşilordu, bu konuda 3. Enternasyonale başvurmuş ise de müsbet veya menfi bir cevap alamamıştır.»[14]

Millî Mücadele'nin en yaygın sol teşekkülü olan **«Yeşilordu Cemiyeti»** yarı-gizli ve çok yönlü çalıştığı ve bir çok istihâleler geçirdiği için, üzerinde ciddî araştırmalar isteyen bir konu olarak durmaktadır. Daha 1919 yılı ortalarında duyulmaya başlanan **«Yeşilordu»** deyimi, öncelerî doğu müslümanlarından Anadolu'nun yardımına gelecek **«halk kuvvetleri»** anlamına kullanılmakta idi. Sonra, 1920 yılı ortalarında **«Yeşilordu»**, bir cemiyetin adı oldu. Şeyh Sâbvet, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Çerkez Reşit, Dr. Mustafa, Hamdi

[14] Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul: 1955, s. 11.

Namık, Muhiddin Baha, Nazım ve Mehmet Şükrü gibi hemen hepsi İttihatçı olan milletvekillerinin merkez idâre heyetinde bulunduğu **«Yeşilordu Cemiyeti»** Yunus Nadi'nin yukarıdaki ifadesinde belirtilen çizgiyi geçmeye başlayınca, Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Çünkü, başındakilerin bir kısmı farkında olmadan, cemiyet, ileride hâkim olunamıyacak bir gelişmeye doğru kaymakta idi. Çerkez Ethem ile **«Yeşilordu Cemiyeti»** arasında, mahiyeti pek anlaşılamıyan tehlikeli ve sıkı bir bağ kurulmuştu. Ethem'in emrindeki **«Kuvayi Seyyare», «Yeşilordu Cemiyeti»** nin silâhlı kuvvetleri hâline gelmekte idi. Ethem'in de azıttığı, işte bu sırada, Mustafa Kemal Paşanın işe müdahale ettiğini görüyoruz. Paşa, Cemiyetin dağıtılmasını istemişti. Fakat, yöneticilerin bir kısmı bu ikazı kabul ettiği halde, bir kısmı faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, itaatsiz Yeşilordu'culara darbe indirmek için fırsat beklerken, **«Yeşilordu Cemiyeti»** nin bazı istihâleler geçirdiği anlaşılmaktadır. Çok karışık olan bu istihâleler, dağınık bilgilere ve belgelere göre **«Halk İştirâkiyun Fırkası»** nın kurulmasiyle başlar. Yeşilorducu'ların hepsi bu partiye geçmiş midir, yoksa **«Yeşilordu Cemiyeti»** henüz faal hâlde iken, parti, bir kısım Yeşilorducu'lar tarafından mı kurulmuştur, kesinlikle bilmiyoruz. Yine, bulanık bazı ifâdelerden anlıyoruz ki, **«Halk İştirâkiyun Fırkası»** ile **«Yeşilordu Cemiyeti»** birleşerek bir **«Komünist Partisi»** vücuda getirmişlerdir. Bu **«Komünist Partisi»** nin yeni bir kuruluş mu olduğu yoksa daha çok Eskişehir'de faaliyet gösterdiği bilinen **«Gizli Komünist Partisi»** ile bir birleşmeye mi gidildiği de iyice bilinmemektedir. Bazı kimselerin, bütün bu teşekküllerde rol almış görünmesi, meseleyi büsbütün karıştırmaktadır.

Hele, 1920 yılı sonlarına doğru sol faaliyetin görünüşü arapsaçına dönmüştü. Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı 14 Eylül 1920 tarihli telgraftan anladığımıza göre, Eskişehir'de bulunduğu hâlde Ali Fuat Paşa da bu kördüğümü çözememiştir. Bu telgrafta, M. Kemal Paşa'ya şöyle demektedir:

«.... Kimler tarafından ve ne gibi maksatların tesiri altında yazıldığını etraflıca tahkik etmekte bulunduğum Komünist Nizamnamesi dolayısiyle vukubulan izahat-ı devletlerinden de bu teşkilâta taraftar olmadıkları zann-ı kavisi hâsıl olmakta ise de,

diğer taraftan komünizm cereyanının gayri resmî bir surette memlekette yayılmasının arzu buyurulduğunu Meclis âzası Hacı Şükrü Bey ifâde etmektedir. Hattâ burada «Yeni Dünya»[15] isminde bir bolşevik gazetesi de çıkıyor. Bu gazetede, Büyük Millet Meclisi'nin siyasetine açık tarizler görülüyor. Halbuki, aynı gazete, başlarında sizin de bulunduğunuzu zımnen ifham etmek suretiyle, Büyük Millet Meclisi'nde Halk Partisi teşkil kılındığını da yazıyor. Fevkalâde mühim gördüğüm ve esasları hakkında hiç bir bilgiye sahip bulunmadığım bu olaylar karşısında âciz fikrim ne olursa olsun, her şeyden önce sizin tarafınızdan tutulan siyasî yönü açıkça bilmekliğime ve hareketimi ona göre ayarlamaya kesin lüzum gördüğümden çabuk ve esaslı surette aydınlatılmamı istirham eylerim efendim.»[16]

Mustafa Kemal Paşa, uzun bir yazı ile Ali Fuat Paşayı aydınlatacak bilgileri vermiş ve bu yazının son maddesinde aynen şöyle demiştir:

«İzahatımızdan anlaşılmıştır ki, bilâ kayd-ü şart Rus tâbiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı gaye itibâriyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilâtı her surette tevkif ve teb'it etmek mecburiyetindeyiz. Meclis'te âhiren meydana çıkan «Halk Zümresi» bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimaî inkılâbın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mahâlikini ihata edememektedirler. Hükûmetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında hükûmetçe bir program kabul ettik. «Halk Zümresi» kendiliğinden dağılmış gibidir. Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar gizli bir tarzda başladıkları Yeşillordu teşkilâtı ile oynadılar. Bunu tevkif etmelerini kendilerine ihtâr ettim. Kendi arzularını suhuletle terviç ettirmek isteyen birtakım kimseler hiylekârane bir surette komünizm vesaire teşkilâtına taraftar olduğumu daima neşrediyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetim arzettiğim gibi, Şark ve Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinâb etmek ve bilmünasebe Mustafa Suphi Yoldaş'a da yazdığım veçhile, ne ya-

---

[15] Bu gazete Arif Oruç tarafından Çerkez Ethem'in desteği ile yayımlanıyordu. Sonra, gazete Ankara'ya nakledilmiş ve bir süre orada yayınına devam etmiştir.

[16] Ali Fuat Cebesoy'un anılan kitabı, s. 471.

pılacak ise hükûmet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi Komünizm ve Bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem.»

Ali Fuat Paşa, aradan bir ay geçmeden «Türkiye Komünist Partisi Kâtibi Umumimisi Hakkı Behiç ve T.B.M.M. Reisi M. Kemal» imzalariyle kendisine «Sevgili Yoldaş» diye hitaben 26.10. 1920 tarihli şifreli bir telgraf daha aldı. M. Kemal Paşa'nın 31.10. 1920 tarihli telgrafı, durumu şöyle açıklıyordu:

«Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında sarih kanaatler hasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûnunu muhil ahvalin hudusu da daire-i imkânda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak, aklı başında arkadaşlardan hükûmetin malûmatı tahtında bir «Türkiye Komünist Fırkası» teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhasalaya ircâ etmek mümkün olabilir. Heyet-i Müteşebbisesi ve 30 kişiden mürekkep bir merkez-i umumisi meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kâzım Paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. Bu sayede, bu memleketi tutan ve maksad-ı millîmizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilâtta zimethal bulunacaktır ve onların malûmat ve teşebbüsatı, cereyan-ı teşebbüsât üzerinde âmil olacaktır. Kâtibi umumi ilân edilen sabık Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Bey tarafından yazılan ilk mektubu şifre ve tahrirat olarak arkadaşlara takdim ettim.

Orada bir nebze malûmat vardı. Bugün icraat-ı maddiyemizde kabiliyet-i tatbikiyesi bulunup ve maksad-ı millîmizi istihsalde kuvvetbahş olan hususata atf-ı ehemmiyet eylemek tabiidir. Sosyalizm ve Komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce kabili tatbik ve hazım ve şayanı kabul görüleceği Türkiye Komünist Fırkası'nın propagandasına mukabil, milletin tezahürat-ı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her vakitten ziyade büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve ehemmiyet atfolunmalıdır. Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır. Arz-ı hürmet ederim.»[17]

[17] Ali Fuat Cebesoy'un anılan kitabı, s. 509.

Birinci İnönü Muharebesinin sonucu, Ethem'in tasfiyesi ve Londra Konferansı, Anadolu'nun siyasî havasına az-çok bir berraklık getirmişti. Hele, Moskova'da devam eden siyasî görüşmelerin olumlu bir gelişme göstermesi, Mustafa Kemal Paşa'yı yeni kararlar almaya sevketmekteydi. Rusların durumu güven verecek şekilde belirdikten sonra, sol gelişme de hizaya getirilebilirdi. Nitekim, 16.Mart.1921 Moskova Andlaşması imzalandıktan hemen sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi sol teşekkülleri tasfiye etmek üzere harekete geçirilmiştir. Halbuki, İstiklâl Mahkemesi'ne dâvâ konusu olarak götürülen suç ve suçlular, Ocak (1921) ortasında Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın bir telgrafiyle öğrenilmişti. Meclisin tartışmalı bir oturumunda, Mustafa Kemal Paşa, isim vermeksizin meseleden imâ yolu ile söz ettiği halde, Moskova'daki görüşmelerin sonucunu beklemişti. Bununla beraber, tasfiye, dozunda tutularak yeni dostun (Rusya) alınacağı bir durum yaratılmamasına dikkat edilmiştir. Mahkemenin idâma mahkûm ettikleri esasen askerî hareketle tasfiye edilmişlerdi ve düşman tarafında bulunuyorlardı. Hapis cezasına mahkûm edilenler ise, **«gizli»** komünist partisi kurmak ve **«hükûmeti devirmeye»** teşebbüs suçlarından dolayı cezalandırılmışlardı. Mahkemeye sevkedilen üç milletvekilinin ancak birisinin ve sıradan bir kaç kişinin mahkûmiyetiyle yetinilmişti. **«Müdafaa-i Hukuk Grupu»**nun kurulacağı günlerde yapılan bu operasyon, aşırı sağa da, aşırı sola da gözdağı vermek için hazırlanmıştı.

★

Anadolu İhtilâli, sosyalist bir gelişmeye gidebilirdi. Batı emperyalizmine ve kapitalizme karşı duyulan nefret, böyle bir sola kayış için gerekli ortamı yaratmıştı. Üstelik, Anadolu halkı perişân bir durumda idi. Türkiye'de bugün olduğu gibi, sosyalizme karşı duracak büyük ticaret ve endüstri burjuvazisi de yoktu. Yalnız **«ilmiye sınıfından»** ve **«büyük toprak sahipleri»**nden bir tepki beklenebilirdi. Fakat, millî hükûmetin o günün şartları içinde, bu direnmeyi kolaylıkla aşabilmesi mümkündü.

Hiç şüphe yok ki, Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları, Türkiye'yi kurtarmak için, ilk zamanlar, Bolşevik olmayı bile ciddiyetle düşünmüşlerdir. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi, Millî Mücâdeleye yardım etmesi muhtemel tek memleket olan Bolşevik Rusya'nın, yardım için böyle bir şart ileri sürebileceğinin

hesaba katılmasıdır. İkinci sebep ise, şimdiye kadar batıya bakarak girişilen ve semeresiz kalan islâhat çabalarından sonra, bu yeni sistemin belki bir çıkar yol olabileceği ümididir. Ruslarla ilişkiler geliştikçe birinci sebep hemen hemen etkisini kaybetmişti. Fakat, ikinci sebebin çekiciliği uzun zaman sürmüştür. Bunun için Komünizmin ve Bolşevizmin ne olduğu dikkatle incelenmekte idi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki şahsî çalışmalarına şahit olan Halide Edip Adıvar şunları anlatmaktadır:

«... Mustafa Kemal Paşa da, bugünlerde,[18] Sovyet sistemini merakla takip etmesine rağmen, ondaki bu his, bir idealden ziyade, her nevi ihtimali tetkik etmeğe dayanıyordu.»[19]

«... Bunun dışında bir de ulema sınıfı vardı ki, bunlar da şark mefkûresini eski İslâm demokrasisi hâlinde diriltmek istiyorlardı. İşte bunlar, Mustafa Kemal Paşa'yı eski İslâmi şekilleri gözden geçirmeğe sevketmişlerdi. Bu iki mefkûre arasındaki mücâdele sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın emri ve arzusuyla Komünist Partisi kuruldu. Buna kendini sevkeden şey, kanaatimce, Rusya'da bulunan Türkler arasındaki komünist unsurlara karşı vaziyet almaktı. Aynı zamanda, o günlerde, komünist sistemini de âdeta bir harita hâlinde tesbit eden bir tetkik ile meşguldür. Ben şahsen, bunlardan bir şey anlamış değilim.»[20]

İhtilâl kadrosunun aydın ve devrimci kanadı, aralarında hoca takımından da bazıları olduğu hâlde, sosyalist eyilimde idiler. Mustafa Kemal Paşa karar verse, hepsi tereddütsüz bolşevikliğe benzer bir rejim kurmaya koşulacaklardı. Fakat, sonra hâtıralarını yazanlar arasında, **«Mustafa Kemal Paşa bolşevik olacaktı, ben önledim»** diyenlere de rastlamaktayız. Bunlardan birisi de Kâzım Karabekir Paşadır. Halbuki, bolşevikliğe özenmekte, Karabekir Paşa herkesten ileri gitmişti. Bu konuda Cevat Dursunoğlu'ndan dinlediğimiz bir olayı nakledeceğiz:

Bakû Kongresini (1-9 Eylül 1920) takip etmek üzere Cevat beyin de Bakû'ya gönderilmesi, Ankara'dan Karabekir Paşa'ya telgrafla bildiriliyor. Paşa, o sırada Hasankale'dedir. Cevat Beyi Erzurum'dan çağırtıyor. Hasankale'ye giden Cevat Bey, öğle ve akşam yemeğini Karabekir Paşa ve karargâh subaylariyle birlikte

[18] B. M. Meclisinin açılışından sonraki ilk aylar.

[19] Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı. Çan Yayınları — İstanbul: 1962, s. 149.

[20] Aynı eser, s. 150

yiyor. Sofraya oturulduğunda, Karabekir Paşa siyah ekmekleri göstererek Cevat Beye diyor ki:

— Biz de bolşevikler gibi askerlerle aynı ekmeği yiyoruz.

Cevat Bey soruyor:

— Paşam, katık da aynı mı?

Karabekir Paşa, «O da olacak» cevabını veriyor.

Cevat beyin bu sırada dikkatini çeken bir husus da, rütbe işâretlerinin «Kızılordu»daki gibi, subayların kollarına takılmış olmasıdır.

Rütbe işâretlerini, Millî Mücadelede Kâzım Karabekir Paşa'nın şifre subaylığını yapan Abdülkadir Paşa'ya[21] sorduk. Teyit etti. O devirde, Türk ordusu subaylarının rütbe işâretleri yakalarında idi. Karabekir Paşa, kendi ordusunda işâretleri de değiştirerek, rütbeleri bir takım hendesî şekillere çevirmiş ve kola taktırmıştır.

Bütün bunlara rağmen, bolşevikliği benimsemiş olanlar da dahil olmak üzere, kimse Sovyet sistemini aynen almak taraftarı değildi. Genellikle, bu yeni sistem, neler olduğunu bilmediğimiz bazı değişikliklerle, memleket bünyesine uydurularak tatbik edilmek isteniyordu. Böyle düşünülmesinde, dinden vazgeçilemiyeceği inancının, en büyük faktör olduğundan şüphe edilemez.

Millî mücâdelenin sol hareketi, eğer başarıya ulaşsa idi, yeni Türk devletinin benimsiyeceği sosyalizm, bir **«İslâm sosyalizmi»** olabilirdi. Sosyalist fikirlerin ve teşekküllerin bu yönde geliştiğini, birbirleriyle anlaşamamış olanlarda bile görmekteyiz. Meselâ, Nâzım, Şeyh Servet, Mehmet Şükrü üçlüsü ile Hakkı Behiç ve Yunus Nadi, her bakımdan mutabık olmadıkları hâlde, iki tarafın sosyalizm anlayışında da islâmî unsurlar vardır. Hakkı Behiç ve Yunus Nadi'nin yukarıya aldığımız sözlerinden açıkça anlaşılıyor ki, bu grup, sosyalizm ile İttihat ve Terakki Partisi'nin panislâmizm politikasına bir paralel kurmak niyetinde idiler. Ötekiler, böyle bir iddiaları olmaksızın, yalnız bolşevikliğin İslâmiyetle bağdaşan yönlerini araştırıp düşüncelerine temel yapmışlardır. Nitekim, «Yeşilordu Nizamnamesi»nin bir maddesinde şöyle denilmektedir:

«Yeşilordu, İslâmiyetin bütün içtimaî esaslarına istinat ede-

[21] Kara Kuvvetleri Kumandanlığından Emekli Orgeneral Abdülkadir Sevan.

rek asr-ı saâdetin müşterek samimiyetini lâdeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla, yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.»[22]

Yine «Yeşilordu Cemiyeti» ile ilgili «talimatnâme» adını taşıyan bir belgede de sosyalizm, aşağıdaki satırlarla islâmiyete bağlanmaktadır:

«Âlem bir büyük inkılâp karşısındadır. Avrupa'da bir kısım fikir adamları, «Sosyalizm» mesleği dairesinde, garbın medeniyet perdesi altındaki rezâlet ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için «Burjuvazi» denilen muhtekir ve muhterislerle mücâdele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin taşkın sefâhetleriyle, fukara takımının yoksulluktan doğan sefâletine bir had tayin etmektir. «İslâmiyet ve Şer'i Muhammedî» bu esasları bin üç yüz yıl evvel, zekât, fitre ve kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, müslümanlar bu âlemin terviç etmiş olduğu bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki, teşkilâtımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez hey'eti bu umdeyi göz önünde ehemmiyetle tutacak ve inkılâbın tamamiyle hususîne kadar zekât, fitre ve kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibeleri münasip surette toplayarak, çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacaktır.»[23]

Anadolu İhtilâlinin sosyalist bir gelişmeye yönelmesi için, 1920 yılı sonlarına kadar kapı aralık tutulmuştu. Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra bu kapının sert bir şekilde kapandığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşayı, bu karara itiraz eden âmiller kanaatimizce şunlardır:

1 — Sosyalist veya komünist sistemin, teoride çekici görünüşüne rağmen, tatbikatta başarılı olabileceği hakkında M. Kemal Paşaya tam bir güven gelmemiştir. Nitekim, Rusya'daki Bolşevik idârenin, üç yıldanberi parlak bir sonuç sağlayamadığı görülmektedir. Bolşevikler, hâlâ çeşitli güçlüklerle boğuşmaktadırlar.

2 — M. Kemal Paşa, Enver Paşa ile uzaktan yakından irtibatı olan her türlü fikir ve faaliyeti kuşku ile karşılamakta idi.

---

22 Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul: 1962, cilt: 1, s. 103.
23 Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul: 1962, c. I, s. 235.

Enver Paşa'nın Rusya'da, Kafkasya'da faaliyet göstermesi ve Bolşeviklerle anlaşmış olması (Bu konu üzerinde 4. bölümde tekrar duracağız) bu kuşkusunu arttırıyordu. B. M. Meclisinde sol fikirleri benimseyenleri ve sol hareketlerin önünde gözükenleri çoğunlukla İttihatçıların teşkil etmesi ileride bir tehlike yaratabilirdi.

3 — Mustafa Suphi'nin liderliğinde Bakû'da kurulan «Türkiye Komünist Partisi»nin Anadolu'daki faaliyetini kontrol etmek gittikçe güçleşiyordu. Bu arada Rusya'dan veya Kafkasya'dan Ankara'ya gelmiş bulunan kimselerin kesif faaliyeti ve propagandaları dikkati çekmekte idi. Bunlar, ya Rus veya Rusya'lı Türklerdi (Verloff, Şerif Manatov, Ziynetullah Nuşirvan gibi). Kimin hesabına çalıştıkları bilinmiyordu. M. Kemal Paşa, Rusların Türkiye'yi bolşevikleştirmek ve dolayısiyle «Türkiye Sovyeti»ni kurmak için çalışmakta oldukları ihtimalinden endişe duymağa başlamıştı.

4 — Yukarıda kısaca sözünü ettiğimiz solcu teşekküllerin şuursuz ve ölçüsüz bir şekilde çalışmaları da, M. Kemal Paşayı sola kaymaktan vazgeçiren sebepler arasında sayılmak gerekiyor. «Yeşilordu Cemiyeti», «Halk İştirâkiyun Fırkası» ve «Gizli Komünist Fırkası», açık çalışmadıklarından Mustafa Kemal Paşayı tedirgin etmekte idiler. M. Kemal Paşa, bilgisi ve rızası dışında yapılan hiç bir şeyden hoşlanmıyordu. Kontrol edemiyeceği ve hâkim olamıyacağı bir sol gelişmeyi, bunun için istemedi. Halbuki, sosyalist veya komünist, nasıl bir idâre kurulmak gerekiyorsa, bunu, başta kendisi olmak üzere hükûmetin yapması lüzumuna inanıyordu.

5 — Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra Batının yumuşamış görünmesi ve T.B.M. Meclisi Hükûmeti'nin Londra Konferansına dâvet edilmesi de, M. Kemal Paşanın sol gelişmeyi durdurmasında önemli bir rol oynamıştır. Batılı devletlerle anlaşma ihtimalini açık tutmak için, onları Türkiye'nin Bolşevik olacağı endişesinden kurtarmak gerekiyordu. Londra Konferansı olumlu bir sonuç vermediği halde, M. Kemal Paşa, bu tutumu muhafaza etmekte fayda görmüş olmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, olaylarını incelediğimiz devrede, sosyalist hareketlerin önüne düşenler, M. Kemal Paşaya güven verecek, ölçülü, bilgili ve Türkiye gerçeklerinin idrâkine varmış kimseler olsaydılar, kurulmakta olan Yeni Türkiye Devleti, hiç

şüphesiz sosyalist bir anlam kazanabilirdi. Bütün bu hareketlerden ve sosyalist akımdan kendisini sıyıran Mustafa Kemal Paşa, nihayet yalnız «siyasi» yönü olan bir halkçılıkta karar kılmıştır.

C. BİRİNCİ GRUP

Her türlü inanç ve görüş, Birinci Millet Meclisi'nde koalisyon hâlinde bulunuyordu. Koalisyonun tek ortak programı **«Misakı Millî»** idi. Meclis açıldıktan bir süre sonra, ilk günlerin heyecanı geçip olaylar gelişmeye başlayınca, görüş farkları da her gün biraz daha belli oluyordu. Nihayet, Anayasa'nın kabulü ve Londra Konferansı'na dâvet sebebi ile Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Tevfik Paşa'ya çektiği telgraflar, Meclis'te iki ana grupun bulunduğunu ortaya koydu. Siyasî hayatımızda daima mevcut olan bu iki grup, ilk defa gerçek adı ile belirecek ve anılacaktı. **«Birinci grup»**, Yeni Türkiye'nin müstakbel idareci kadrosunu, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde olarak bünyesinde topluyor ve ileri fikirleri temsil ediyordu. **«İkinci Grup»** ise, büyük çoğunluğu ile saltanat ve hilâfet taraftarı muhafazakâr fikrin temsilcisi idi ve ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhalifleri ile takviye edilmişti.

Birinci ve İkinci Grupların teşekkülünden önce de, Meclis'te, gayriresmî bazı küçük gruplar ve zümreler bulunmakta idi. Daha çok devrimci gençlerin toplandığı **«İstiklâl Grupu»**, Bolşevik olmaya hevesli ve esasta halkçılık ilkesini benimsemiş sol eğilimli milletvekillerinin birleştiği **«Halk Zümresi»**, bu küçük grupların en önemlileridir. Bunlardan başka muhafazakârları temsil ettiğini sandığımız **«Teavün Grupu»** ve adından Osmanlı reformistlerini bir araya getirdiği anlaşılan ve muhtemelen bir kısım İttihatçının da içinde bulunduğu **«İslâhat Grupu»** ile **«Müdafaai Hukuk Zümresi»** vardı. Fakat, gruplar kesin çizgilerle ve büyük program farkları ile birbirlerinden ayrılmadığı için, hiçbiri fazla etkili değildi ve milletvekilleri, bugünkü Meclis'te olduğu gibi rahatlıkla bir gruptan diğerine, bir zümreden öteki zümreye geçebiliyorlardı.

Meclisin bu dağınıklığı, iş görmeye engel oluyordu. Gerek Meclis görüşmelerinin uzamadan sağlam bir sonuca ulaşmasını sağlamak, gerekse muhaliflerine karşı daha kuvvetli olabilmek

için, Mustafa Kemal Paşa, «Müdafaai Hukuk Grupu» adı ile bir grup teşkiline karar vermişti. Kendisi bu karara varışını şöyle anlatmaktadır:

«Filhakika sayıları çok, üyeleri mahdut olan bu hizipler, birbiri ile müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden âdetâ Meclis'te şûriş vücuduna sebep olmaya başlamışlardı. Bilhassa Anayasa Meclis'ten çıktıktan, yani Ocak 1921 ortasından sonra, Meclis üyelerinin ve teşekkül eden hiziplerin her meselede alelıtlak iştirâk ve ittihadı mesailerini temin etmek bir kat daha müşkül olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misakı Millî'nin tesbit ettiği esaslarda kayıtsız ve şartsız birlik ve müttefik olan fikirler ve emeller, Anayasa'nın getirdiği görüşlerde tamamen iştirâk etmiş manzarasını arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat bu suretle hasıl olan neticelerin paydâr olmadıkları görüldü. İşe bizzat müdahale zaruri olmaya başladı. Nihayet «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu» adı ile bir grup teşkiline karar verdim.»[24]

11 Mayıs 1921 tarihli «Hâkimiyeti Milliye» Gazetesi Müdafaai Hukuk Grupunun teşekkülünü ve programını kamu oyuna açıklıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, ileride bir siyasî partiye nüve teşkil edecek olan bu grupu kurarken, fikren kendilerine yakın olan milletvekillerini mektupla ve şahsen haberdar ederek grup üyeliğine almışlardı. 10 Mayıs 1921 günü, grup üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Grupun teşekkülünden haberdar edilmiyen ve dolayısiyle grupa alınmıyan milletvekilleri bu durumdan kuşkulanmışlardı. 16 Mayıs günü, Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, bir önerge ile konuyu Meclis'e intikal ettirdi. Başkanlık Divanı bu takririn Meclisi ilgilendirmediği kanaati ile meseleyi geçiştirmek istediği halde, Hüseyin Avni Beyin ısrarı üzerine, takrir okunarak müzakereye geçildi.

Arkadaşları adına hareket ettiği anlaşılan Hüseyin Avni Bey, önergede kısaca şöyle diyordu: Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplıyarak Millî sınırlarımız içinde ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanat etrafında toplanarak bütün anlamı ile özgür yaşamak

[24] Nutuk, c. 2, s. 595.

kararımızı hep beraber verdik. Yüksek Meclis, bu esaslara göre aynı amaç için çalışmaktadır. Hepimiz bu yolda birliğiz ve beraberiz. Fakat bir kısım arkadaşlarımızın **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk»** adı altında bir grup kurduklarını **«Hâkimiyeti Milliye»** Gazetesinden öğrendik. Grupun kendisine ilke olarak seçtiği husus, hepimizin üzerinde ittifak hâlinde olduğumuz Misakı Millî'den başka bir şey değildir. O hâlde böyle bir grup teşkiline lüzum yoktur. Bu ilkeyi burada okuyarak hepimiz bir kere daha kabul edelim ve kanunlaştıralım.

Bu konuda grupa dahil olan veya olmıyan milletvekillerinden bir çoğu söz alarak konuşmuş, fakat hiçbiri esasa dokunan bir şey söylememiştir. Hattâ o kadar ki, grupu hararetle savunmak istediği anlaşılan Edirne milletvekili Şeref Bey **«Bu grup siyasî bir parti olmak üzere teşekkül etmemiştir»** demek suretiyle grup dışında kalanları büsbütün kuşkulandırmıştır. Şeref Bey, istiyen milletvekillerinin grupa girebileceklerini, kapının açık olduğunu iddia ederek, Mustafa Kemal Paşa'yı da, gerek bu hususa, gerekse grupun siyasî bir teşekkül olmadığına şahit göstermiştir. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmeler yapıldığı sırada Meclis'te hazır bulunduğu hâlde söz almamış ve konuşmamıştır. Görüşmeler, Meclis Başkanlığının müdahalesi ile hiçbir sonuca bağlanmadan sona ermiştir.

«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu» nun iç tüzüğünün başlangıcındaki **«Madde-i esasiye»** aynen şöyledir:

«Türkiye Büyük Millet Meclisinde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupunun esas ilkesi, içinde bulunan mücâdelenin başındanberi Erzurum ve Sivas Kongresinde tesbit ve son İstanbul Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olunup milletin amaçlarının özü bulunan Misakı Millî esasları içinde memleketin birliğini ve milletin istikbâlini sağlıyacak başarıyı elde eylemektir.

Grup, bu kutsal amacı elde etmek için milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini gerekli hedeflere yöneltecek ve kullanacak ve memleketin resmî ve özel bütün teşkilât ve kurumlarını bu esas amaca yardımcı kılmaya çalışacaktır.

Grup, bu millî amacın elde edilmesine çalışmakla beraber, devlet ve milletin teşkilâtını Anayasaya göre şimdiden peyderpey tesbite ve hazırlamaya çalışacaktır.»

10 Mayıs 1921 günlü ilk toplantı tutanağında, **«Tartışılarak**

maddelerinin çoğunun aynen ve bazılarının değiştirilerek kabul edildiği» belirtilen Grupun iç tüzüğünün yukarıya aldığımız esas maddesinin sonraki maddeleri tamamen idârî hususlara aittir. Grupun ilk toplantısına sunulan tüzük olduğunu sandığımız **«Grup Nizamname-i Dâhilisi»** nin[25] birinci maddesinin (c) ve (d) bendlerinden anlaşıldığına göre, grupun teşkilindeki maksat, yalnız Meclis görüşmelerini disiplin altına almak olmayıp, Meclis'teki muhafazakârlarla beraber **«Memleket dahilinde yenilik adı altında millî ahlâk ile bağdaşamıyacak taklitçi eğilimlere»**, yani sol akımlara da karşı durmaktır. Fakat, kabul edilen tüzükte bu hükümlere rastlamamaktayız. Esasen, ilk grup toplantısına katılan 133 milletvekilinin hepsinin Mustafa Kemal Paşa ile yüzde yüz mutabık olduğunu kabule imkân yoktur. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın uzun çalışmalar ve temaslardan sonra dikkatle kurmaya çalıştığı grup, kısa bir süre sonra bir hayli fire vermiştir. Bazı grup üyeleri ya istifa ederek İkinci Grup'a katılmışlar, veya müstafi sayılmışlardır. Birinci Meclisten sonra ise, grupun en nüfuzlu şahsiyetleri ayrılarak yeni bir muhalefet cephesi kuracaklardı (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası). Bu bakımdan **Birinci Grupu** da **İkinci Grup** gibi mütecanis saymamak gerekir. Grupun her bakımdan anlaşmış ve bir disiplin altında çalışan bir heyet olmadığı, bakan seçimlerinde bir çok defa kendisini göstermiştir.

Müdafaai Hukuk Grupu'nun kuruluşu, yukarıda da belirttiğimiz üzere büyük tepkilere yol açmıştır. Bunun sonucu olarak **«Birinci Grup»**a alınmayan milletvekilleri her meselede mutabık olmadıkları hâlde, bir cephe teşkil ederek, **«İkinci Grup»** adı altında **«Müdafaai Hukuk Grupu»**nun karşısına geçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir grup teşkil ederek başkanlığını üzerine alması, Kâzım Karabekir Paşa tarafından da hoş karşılanmamış ve iki lider arasında uzun yazışmalara sebep olmuştur. Ayrıca, Erzurum Müdafaai Hukukçuları grupun teşekkülünden kuşkulanarak, İkinci Grup teşekkül etmeden önce bir muhalefet teşebbüsüne girişmiş ve **«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi»** yerine kaim olmak üzere **«Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi»**ni kurmuşlardır.

---

[25] Tarih Vesikaları Dergisi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını. — Ankara: 1944, c. III, sayı: 13, s. 12-15.

Müdafaai Hukuk Grupu, 11 Mayıs 1921 günü yaptığı ikinci toplantısında ilk grup idâre heyetine aşağıdaki kimseleri seçmiştir:

Mustafa Kemal Paşa (Başkan), Şeref Bey (Edirne Başkan Vekili), Şevket Bey (Edirne, Başkan Vekili), Emin Bey (Samsun), Mahmut Esat Bey (İzmir), Mustafa Necati Bey (Saruhan), Kılıç Ali Bey (Antep), Vehbi Bey (Karesi), Zekâi Bey (Adana), Avni Bey (Saruhan), Muhittin Bey (Bursa), Mazhar Bey (Bursa), Mazhar Bey (Üsküdar), Osman Nuri Bey (Bursa), Rıfat Bey (Karesi), Hamdi Bey (Trabzon).

D. İKİNCİ GRUP

«İkinci Grup» hakkında yeteri kadar belge olmadığı için grupun kuruluş tarihi, lideri ve üyelerinin tümü kesinlikle bilinmemektedir. Profesör Tarık Zafer Tunaya, grupun kuruluş tarihini Temmuz 1923 olarak göstermekte ve grupun başkumandanlık kanununun 3. defa uzatılmasına ait müzâkereler dolayısiyle «vücutlandığını» belirtmektedir.[26] Birinci Meclis üyelerinden Damar Arıkoğlu ise, grupun kuruluş tarihini kat'î olarak tesbit etmediğini söyliyerek, «grup Malta'daki Türk esir mübâdelesinden sonra şeraden çok vakit geçmeden teşekkül etti» demektedir.[27] Kanaatimizce Arıkoğlu'nun tesbitinin doğruluğunu kabul etmek gerekir (1921 yılı sonları). Çünkü Meclis tutanaklarında muhalefetin bu tarihten sonra daha organize ve daha sert olduğu görülmektedir. Malta'dan gelen İttihatçıların bir kısmı ve bu arada teşkilâtçılığı ile tanınan Kara Vasıf, muhalefet safına geçmişlerdi. «İkinci Grup»un organize olmasında Kara Vasıf'ın önemli bir rol oynadığını tahmin etmekteyiz.

«İkinci Grup»un liderinin kim olduğu kesinlikle bilinmemekle beraber en önemli kişileri şunlardır:

Hüseyin Avni (Erzurum), Albay Selâhattin (Mersin), Ali Şükrü (Trabzon), Müfit Hoca (Kırşehir), Mehmet Şükrü (Afyon), Celâlettin Ârif (Erzurum).

Muhalefetin «Birinci Grup» karşısında teşkilâtlanması ve «İkinci Grup» adını alması, 1921 yılı sonlarını bulmakta ise de, kümelenme ve teşkilâtlanma, Anayasanın kabulünden (20 Ocak 1921) hemen sonra başlamıştır. Saltanatçı ve hilâfetçi zümrenin Anayasaya karşı direnmelerini daha önce görmüştük. «İkinci Grup»u gereği kadar anlayabilmek için, şimdi, Meclis dışında beliren öncü bir muhalefet teşekkülünden söz etmek istiyoruz.

---

[26] Prof. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler. — İstanbul: 1952, s. 537. (Sayın Tunaya'nın 1922 yılını kastetmek istediği halde tarih hatasına düştüğü anlaşılıyor.)

[27] Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım. — İstanbul: 1961, s. 272.

Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti başkanı, Heyeti Temsiliye üyesi ve Erzurum milletvekili Hoca Raif Efendi'nin liderliğinde **«azalarının istifâsı ile inhilâl edip bir müddetten beri münhal bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi yerine geçmek üzere şöyle mühim bir zaman da milli teşkilât meyânında vaki boşluğu doldurmak... üzere Muhafazai Mukaddesat ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi»** adı ile bir cemiyet kurulmuştur. Mart 1921 de kurulduğu anlaşılan ve kısaca **«Muhafaza-i Mukaddesât Cemiyeti»** diye anılan bu teşekkül, **«İkinci Grup»**un çoğunluğu tarafından benimsenen ve savunulan fikirlere dayanmaktadır. Bu bakımdan **«Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti»** nin kuruluş sebebini ve maksadını gözden geçirmek gereklidir. Nizamnamesinin 2. maddesinde belirtildiğine Cemiyetin kuruluş sebebi **«İçtimaî İnkılâp»** adı altında mukaddesata, dine, ahlâka, âdetlere, geleneklere, milliyete aykırı ve düşman olan komünistlik, bolşeviklik ve halkçı iştirâkiyun gibi birtakım adlarla memleket dışında kurulmuş olup içeride gittikçe yayılmakta bulunan muzır cereyanları önlemektir. Fakat cemiyetin kuruluşundaki asıl maksadın sosyalist akıma karşı gelmekten ziyade, saltanat ve hilâfet müesseselerini korumak olduğu nizamnamesinin 3. maddesinde açıklanmaktadır. Bu maddeye göre, cemiyetin maksadı iki noktada toplanmıştır:

1 — Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresinde kabul ettiği maksat ve esaslar.

2 — Osmanlı Kanunu Esasîsi'nin belirttiği **«hükûmet, hükûmeti İslâmiye ve dini resmisi, dini İslâmdır»** esasının savunulması.

Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetin faaliyetini ve Doğu Anadolu illerine dağıttığı beyannameleri öğrenerek, 11 Nisan 1921 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'yı bu hareketi önlemeye memur etmiştir. Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bu vesile ile yapılan yazışmalar durumu daha çok açıklığa kavuşturmaktadır. Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 11 Temmuz 1921 tarihli telgraftan öğrendiğimize göre **«Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti»** kurucusu Raif Hoca ve arkadaşlarının fikirleri şöyledir:

Anayasa memleketin gerçek ihtiyacına cevap verecek nitelikte değildir. Alelâcele hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Esasen tam bir hukukî şekil ifâde etmemektedir.

Anayasa'nın kabulü Meclis'te fikir ihtilâflarına ve gruplaşmalara yol açmıştır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu adı ile ve bir parti görünüşünde görülen teşekkül, **«esas umdesi»** ne göre devlet teşkilâtını Anayasa hükümleri dairesinde yeniden kurmayı gâye edinmiştir. Grup programında hilâfet ve padişaha ait hiçbir kayda rastlanmamaktadır. En mühim ve hayatî endişe, hilâfet ve saltanatın Cumhuriyetçiliğe inkılâb etmesi tehlikesidir. Cumhuriyet şeklinden katiyen sakınmak lâzımdır. Halbuki, Müdafaai Hukuk Grupu'nun maksadının hilâfet ve saltanat şeklinin Cumhuriyetçiliğe inkılâbı olduğu hissedilmektedir.

«Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti» nin kuruluşu vesilesi ile Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşalar arasında yapılan yazışmalar, iki liderin fikir bakımından uyuşmadıklarını göstermektedir. Karabekir Paşa, yukarıda sözünü ettiğimiz telgrafında şöyle diyordu:

«Hayatî ehemmiyet ve nezaketi bedihi olan hükûmet şekline ait esasları, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun tesbit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki bendeniz bu kanun muhteviyatının nihayet bir parti programı halinde kalmasını faydalı buluyordum... Evvelâ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilâtı Esasiye Kanunu taraftarlığı ile teşekkül eden grupa dahil bulunan ekseri zevat, yeni bir inkılâbı idârîde memleket mukadderatında âmil olmak heves ve istidadında görülenlerdir.»

Karabekir Paşa, bu telgrafında Müdafaai Hukuk Grupu idare heyeti üyelerini beğenmediğini de belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu kabil siyasî grup ve partilere katılmasının doğru olmıyacağını işâret etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, cevabında, durumu bütün ayrıntıları ile açıkladıktan sonra Müdafaai Hukuk Grupu'nun kurulmasını zorunlu kılan gerçeği şu şekilde belirtmiştir:

«Bu işi yaparken buyurduğunuz esasları kâmilen düşündük ve bu mevzuda uzun münakaşalar yaptık. Meclis'te Islâhat, Müdafaai Hukuk ve İstiklâl Grupları ile Halk Zümresi vs. gibi bir çok teşkilât vücuda geldiği hâlde, bunların hiçbirisi kâfi bir ekseriyet manzarası almadı. Ve binaenaleyh, Meclisce hükûmeti tutmak ve herhangi bir iş yürütmek imkânı da kalmadı. Bu zümrelerin herhangi birisini tutarak ve bilvasıta tahkim ve takviye ederek varlığımız için medârı istinât olacak bir kütle

meydana getirmek hususunda mesbuk bütün mesaimiz semeresiz kaldı ve netice olarak vaziyete yegâne hâkim kalan şey intizamsızlık ve anarşiden ibârettir. Şu halde iki yoldan birinin seçimi kesin bir şekil aldı. Ya bu meclis ile katiyen iş görülemiyeceği hakikati üzerine yeni tedbirler almak, veyahut yaptığımız gibi bir ekseriyet zümresi vücude getirmek.»

«Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti»nin yayılması ve faaliyeti bir dereceye kadar önlenebilmişti. Fakat Meclis içinde hergün biraz daha genişleyen İkinci Grup, Muhafaza-i Mukaddesatçıları ve fikirlerini de bünyesinde toplayarak Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yerini aldı.[28]

Üyelerinden ancak yüz yirmisi tesbit olunan İkinci Grup'un, tüm olarak koyu saltanatçı ve hilâfetçi bir anlayışta bulunduğunu kabul etmek pek mümkün değildir. Şüphesiz çoğunluk muhafazakâr ve gerici unsurlardan teşekkül etmişti. Fakat İkinci Grup üyeleri içinde fikir ve düşünceleri itibariyle Birinci Grup'ta yer alabilecek kimseler de vardı. Bu bakımdan İkinci Grup'ta toplanan muhalif milletvekillerini aşağıdaki gibi bir tasnife tâbi tutmak mümkündür:

1 — Saltanatçı - hilâfetçi milletvekilleri,

2 — Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar,

3 — İttihat ve Terakki Partisini yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar,

4 — Birinci Grup'a alınmamaktan kırgınlık duyan milletvekilleri ile Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar.

Yüzde yüz sıhhatli olmasa bile bu tasnifin gerçeğe çok yakın bir şekilde İkinci Grup'un bünyesini gösterdiği inancındayız.

İkinci Grup'un şiddetle ve ısrarla üzerinde durduğu ve mücâdelesini yaptığı en önemli hususlardan biri, bakanların seçimindeki usul olmuştur. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bakanlıklar için aday göstermesi usulünü kaldırmak ve kabine sistemine gitmek için, İkinci Grup, sürekli bir çalışma göstermiş ve sonunda bunu başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın aday gösterdiği devrede de üç dört defa İkinci Grup'un aday-

[28] «Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti Nizamnamesi» ve Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalar hakkında Kâzım Karabekir Paşa'nın «İstiklâl Harbimiz» adlı kitabında geniş bilgi verilmiştir.

larının bakan seçildiğini görmekteyiz. Ayrıca İkinci Grup'un liderlerinden Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'in, Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesi, bu grupun kuvvetinin küçümsenecek bir ölçüde olmadığının delilidir. İkinci Grup'un seçimlerde sağladığı başarılarda, Birinci Grup'un tam bir tesânüt hâlinde bulunmayışının da rol oynadığı göz önünde tutulmalıdır.

İkinci Grup'un sert muhalefeti, Birinci Grup'un milletvekillerinden bir kısmı üzerinde zaman zaman cesaret kırıcı tesirler yaratmıştır. Kâzım (Özalp) Paşa'dan dinlediğimize göre, bu milletvekillerinden bir kaçı, bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya İkinci Grup'un fazla ileri giden üyelerini birer bahane ile ve Birinci Grup'un Meclisteki çoğunluğuna dayanarak milletvekilliğinden iskat etmeyi teklif etmişlerdir. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu teklife yanaşmamış ve **«Böyle şey olmaz. Buna tahammül etmek lâzımdır. Fikirlerini beğenmediklerimizi atıp kendimize göre adam seçtirmeye kalkışsak, bu meclis meclis olmaktan çıkar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin dünya efkârı önünde durumu sarsılır.»** demiştir.

O günün şartları içinde İkinci Grup'un muhalefetine sabırla tahammül gösteren Mustafa Kemal Paşa, zaferden sonra İkinci Meclis için yapılan seçimlerde, Meclis'e, İkinci Grup'tan kimsenin girmemesi için mümkün olan herşeyi yapmış ve İkinci Grup'u, Meclis bünyesinden tasfiye etmiştir.

2. YUNAN BÜYÜK TAARRUZU

A. KÜTAHYA — ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ

Yunanistan, İkinci İnönü Muharebesi'nde uğradığı yenilginin etkisiyle iyice sarsılmıştı. Lloyd George'un telkiniyle, Eskişehir - Afyon hattını işgal etmek üzere girişdikleri bu taarruz, şu üç gerçeği ortaya koymuştu:

I. Türk Ordusu, sanıldığı gibi bir vuruşta dağıtılacak kadar zayıf değildir. Günden güne de kuvvetlenmektedir.

II. Türk Ordusunu ezmek için daha çok kuvvete ve dolayısiyle daha çok silâh ve malzemeye ihtiyaç vardır.

III. Yunan ordusunun şimdiye kadar uyguladığı taarruz stratejisi yanlıştır.

Papulas, Eskişehir - Afyon hattını almak için yapılan taarruz hazırlıkları sırasında, 50.000 kişilik bir takviye kuvveti istemekte haklı olduğunu, İnönü Muharebesi'ndeki başarısızlığı ile isbat etmiş olmanın iç rahatlığını duymakta idi. Bir raporunda, her geçen haftanın Türk kuvvetlerinin artmasına yaradığını belirterek, on beş günden önce taarruza geçmek zorunluğuna işaret ediyordu. Genel Kurmay da aynı görüşü benimsemişti. Yunanistan'da, genç Türk ordusunun dağıtılabileceğine dair hâlâ büyük ümitler beslenmekte idi. Yeni bir taarruza karar verildikten sonraki günlerde, harbiye nâzırı ile görülen Prens Andrea şu inanca varmıştı: **«Nâzır, iyimserliğinin berrak göklerinde uçmaktadır».** Şüphesiz, yalnız harbiye nâzırı değil, kıral, Genel Kurmay ve başbakan ile diğer nâzırlar da son derece iyimser idiler.

Yunanistan bu ümitle, yeni kuraları silâh altına alarak kurulan tümenlerle Anadolu ordusunu takviyeye çalışırken, İtilâf Devletleri, bir nota ile Türk - Yunan Harbine son vermek için arabuluculuk teklifinde bulundular. Yunan hariciye nâzırı Baltacı, bu teklifi aşağıdaki gerekçe ile reddetti:

«Yunanistan, Yunanlılığın bir çok yüzyıllık geleneksel amaçlarını ve Büyük Harp'te yaptığı fedakârlıklara karşılık, kendisine

ait olduğu Sevr Andlaşması ile kabul olunan haklarını savunurken, Doğu Akdeniz'de ve Boğazlar'da aynı zamanda medeni dünyanın haklarını savunduğuna inanmaktadır. Bu iki yönlü görevinin önemini iyi anlıyan Yunanistan, bütün maddî ve manevî imkânları ile son bir gayret sarf ederek, Anadolu'nun işgâlini başındanberi tahrik eden ve Yunanistan'a yüklenen fedakârlık dolayısiyle resmî bir andlaşma ile kefil durumunda bulunan müttefik devletler ile ortaklaşa aldığı kararları kabul ettirebilecek mevkie gelmiştir.

Görevlerini bu şekilde anlayış, Yunanistan'ı, barışın sağlanmasına kadar kendisinden istenilen bütün fedakârlıkları yapmaya ve bir defa barış imzalandıktan sonra yalnız kendi kaynakları ile, iyi niyetle ve milletlerarası mecburiyetlere aykırı olarak andlaşmayı uygulamaktan çekinen Türkiye'ye karşı yeni bir muharebeyi göze almaya sürüklemiştir.

Bütün kalp ve imân kuvveti ile harekâtın gerektirdiği hazırlıklara kendisini vakfeden Yunanistan, harekât ve kararlarında yalnız askerî düşüncelerin yol gösterici olabileceği bir durum karşısında bulunuyor. Bu zorlayıcı sebeplerle ve müttefikleri tarafından verilen nasihatlere uymak hususundaki şiddetli isteğine rağmen, kıraliyet hükûmeti, onların tekliflerini kabul edemez. Askerî şeflerin gösterdikleri tarih ve sınırdan fazla olarak her türlü gecikme Yunanistan'ın zararına olacak ve düşmanı müttefik devletlerin ihtarlarına karşı yeni bir direnmeye teşvik ederek şimdiki durumu Yunanistan'ın aleyhine tehlikeye düşürecektir. Bu bakımdan, müttefikler tarafından teklif olunan ve tabiatiyle muhasamatın geri bırakılmasını gerektiren tarz ve usul ulaşılmak istenen amaç ile bağdaştırılamaz.

Müttefik devletlerin Yunanistan'a karşı taşıdıkları dostça duygular, bu devletlerin yukarıdaki görüşleri tamamen kabul edecekleri ve kendi amaçlarının gerçekleşmesi için Yunanistan'ın sarf ettiği himmet ve fedakârlıklarda direnerek en tesirli bir vasıtayı kendi emirlerine hazır bulundurduğunu anlıyacakları hakkında bir teminattır.»[29]

Aşağı yukarı iki aylık kısa bir hazırlıktan sonra, Yunanistan, yeni ve gerçekten doğru bir taarruz stratejisiyle, Uşak ve Bursa gruplarını, kuşatıcı bir hareketle, meydan muharebesi sahasın-

[29] Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, çeviri: Kur. Yb. İbrahim Kemal, Genel Kurmay Yayını: 1939.

da birleştirecek ve kesin sonuç alacaktı. İki defa denenmiş olan, İnönü mevzilerine cepheden taarruz plânı, artık terkedilmişti. Bursa Grupu, İnönü'ne doğru taarruza geçerken, daha kuvvetli olan Uşak grupu, Afyon - Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehir'in gerisine düşecek ve Ankara yolunu kesecekti. Türk ordusunun, teşebbüsü ele almak gücünde bulunmadığını düşünen —ki o tarihte bu düşünce doğrudur— Yunan Genel Kurmayı, tasarladığı strateji ile girişilecek hareketin, kendileri bakımından son derece de eşsiz bir fırsat olduğuna inanıyordu. Plân uygulanabildiği takdirde, Yunan ordusunun geniş kuşatma hareketi, Türk ordusunun ya toptan yok edilmesi, yahut teslim olmasiyle sonuçlanacaktı. Ayrıca, Eskişehir ve Afyon gibi iki demiryolu düğüm noktasının zaptı, Konya ve Ankara bölgelerinin birbiriyle ve diğer bölgelerle olan bağlantısını kesecekti. Bütün bu tasavvurların gerçekleşmesiyle Ankara hükûmetinin, barış şartlarını kabul etmek zorunda kalacağı umuluyordu.

Yunan taarruz plânının, gerçekten tenkide değer hiç bir yönü yoktu. Yağ, un ve şeker bir araya getirilmişti. İş, helva yapıp yemeye kalıyordu. Eğer, helvayı pişirmek mümkün olursa..

Yunanlılar, son kozlarını oynadıklarının farkında oldukları için, bu taarruza olağanüstü bir önem vermişlerdi. Başta kıral olmak üzere başbakan ve harbiye nâzırı, Genel Kurmay temsilcileri Anadolu'ya geçtiler. Yunan hükûmeti, âdetâ Anadolu'ya taşınmıştı. Kıral, beraberindekilerle birlikte, 13 Haziran 1921 günü İzmir'de bir Ehlisalip başkumandanı gibi karşılandı.

Kıral Konstantin, askerî dehasına olan güveninden ötürü, Genel Kurmayın da teşvikiyle, ordunun kumandasını eline almak istiyordu. Zaten, Anayasaya göre başkumandanlık yetkisi kırala aittir. Bunu, şimdi fiilî olarak kullanacaktı. Atina'dan İzmir'e hareketinden önce yayınladığı bildiride şöyle diyordu:

«Ordunun başına geçmek için hareket ediyorum. Yüzyıllardanberi Yunanlılığın mücâdele etmekte olduğu o topraklarda, Allâhın yardımiyle, zafer-i mukaddesine doğru karşısında durulmaz bir şekilde ilerleyen ırkımızın muharebelerini taçlandıracaktır. Bugün, bu illerdeki hâkimiyetimiz, eski zamanlardaki cedlerimiz gibi en yüksek hürriyet, eşitlik ve adâlet ideallerinin gerçekleşmesini sağlayacaktır.»

Bildirideki açık ifâdesine rağmen, kıral'ın başkumandanlığı üzerine almasına hükûmet razı olmamıştır. Sefer heyetini İz-

mir'e götüren harb gemisinde, başbakan Gonaris ve harbiye nazırı Teotokis, Genel Kurmay temsilcileriyle bu konuyu uzun boylu tartışmışlar ve sonunda, kıral idâresini geri getirmekte başlıca etken olan sivil idârenin dediği olmuştur. Fakat, başlayacak olan taarruzun sonuna kadar, kıral Anadolu'da bulundu ve fikirlerini orduya telkin etmekten geri kalmadı.

TÜRK ORDUSUNUN SAVUNMA PLÂNI

İkinci İnönü Muharebesi sonunda, Türk ordusu, Doğu, Batı, Güney ve Merkez ordularından ibâretti. Doğu ordusu Kâzım Karabekir Paşa, Merkez ordusu Nurettin Paşa, Güney ordusu Nihat (Anılmış) Paşa kumandasında bulunuyordu.[30] Batı ordusu, iki cephe hâlinde idi: Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa idi. Kolordu teşkilâtı hemen hemen kaldırılmış durumda idi. Güney Cephesi emrinde, Afyon'da XII. Kolordu (Kumandanı Albay Fahrettin Altay) ve bir de Adana cephesinde yeni kurulmuş olan II. Kolordu (Kumandanı Albay Selâhattin Âdil) vardı. Ayrıca, İnönü Muharebeleri sırasında, Albay Kâzım Özalp kumandasında olmak üzere Kocaeli cephesindeki birliklerden «Mürettep Kolordu»nun kurulması emri verilmişti.[31]

İnönü zaferinden sonra Batı ordusu, yeniden organize edildi. Yapılan en önemli iş, Refet Paşa kumandasındaki Güney Cephesinin kaldırılması ve Yunan cephesindeki bütün kuvvetlerin Batı cephesi kumandanı İsmet Paşa emrine verilmesidir.

Refet Paşanın kumandanlığı, kaçak güreşen bir pehlivanı andırır. Çerkez Ethem'e karşı yapılan harekette bu husus açıkça belli olmuştu. Ayrıca, kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet Paşa ile yan yana ve işbirliği hâlinde bulunmaları, cephe için, ordu için, birtakım zaaflar yaratıyordu. Ordu politikası Refet Paşa'nın, kumandanlıktan alınmasını zorunlu kılıyordu. Kendisinden başka alanda faydalanılmak üzere cephe kumandanlığı ile ilişiği kesildi. Böylece, bütün Batı Cephesi birlikleri bir kumanda altında toplanmış oluyordu.

[30] Sivas'taki III. Kolordu kaldırılarak, Pontus harekâtını idâre etmek ve İç Anadolu'nun güvenliğini sağlamak üzere merkezi Sivas'ta olmak üzere Merkez ordusu; kaldırılan XIII. Kolordu yerine de Güney ordusu (Elcezire Cephesi Kumandanlığı) kurulmuştu.

[31] Bu cephede bir çok millî kuvvet (milis) vardı.

Her birinin savaşçı asker sayısı 3000-3500 e yükseltilmek üzere, mümkün olduğu kadar çok sayıda tümene sahip olmak, kabul edilen muharebe tarzına uygun düşüyordu. Çünkü, geniş bir cephenin savunulması gerekiyordu ve düşmanın muhtemel taarruz yönlerinden hepsinde, aynı zamanda kuvvetli bulunmak mümkün olmadığından, elde çok sayıda tümen bulundurmak, manevra imkânı vermekte idi.

İkinci İnönü Muharebesiyle sonuçlanan taarruz beklenirken, düşmanın doğru bir stratejiye başvuracağı hesaplanarak ona göre tertibat alınmıştı. Fakat, Yunan ordusu hata yaptı. Türk Genel Kurmayı, bu defa düşmanın yanlışa düşmeyeceğini göz önünde tutmuştur. Türk ordusunun haber alma kaynakları da iyi işliyordu. Yunan taarruz plânı, hemen hemen kesinlikle biliniyormuş gibi hazırlık yapıldı. Zaten, askerlik ve harp kuralları da başka bir şekil göstermiyordu.

İnönü yenilgisinin acısını almak ve harp hedeflerine ulaşmak üzere başlıyacağı beklenen Yunan taarruzunu karşılamak için, kısmen yeniden kurulan ve başka cephelerden getirilen ve takviye edilen Türk birlikleri, 20 tümenden fazla idi. 16 piyade, 4 süvari tümeni ile 2 süvari tugayından ibâret olan bu kuvvetin sevk ve idâresi için özel bir teşkilât yapıldı. Kesinlikle bir görüş ileri sürebilmemize yarayacak bilgiler henüz açıklanmadığından, öyle tahmin ediyoruz ki, bazı kumandanların fazla inisiyatif kullanmasından çekinildiği için, klâsik anlamda kolordu teşkilâtı yapılacak yerde, tümenler gruplar hâlinde birleştirilerek Grup Kumandanlıkları kurulmuştur.

Her biri bir kaç tümene kumanda edecek olan grup kumandanları, en güvenilir ve denenmiş subaylar arasından dikkatle seçilmiştir. Hepsi de albay rütbesinde olan bu kumandanların ve tümen kumandanlarının kimler olduğunu bilmekte fayda vardır. Çünkü bunlar ilerlde Cumhuriyet ordusunun yüksek kumanda heyetini teşkil edecek askerlerdi.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrinde, Yunan taarruzuna karşı hazırlanan ordunun kumanda heyeti şöyle seçilmiştir:

I. Grup Kumandanı: Albay İzzettin (Orgeneral İ. Çalışlar),
III. Grup Kumandanı: Albay Arif (Asılan Ayıcı Arif),
IV. Grup Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Berlin Büyükelçisi olan K. Sami Paşa),

XII. Grup Kumandanı: Albay Halit (Deli Halit Paşa).

Tümen Kumandanları arasında, ileride Cumhuriyet Ordusunun Kolordu ve Ordu Kumandanlıklarını yapacak olan generallerden şunlar vardı: Yarbay Abdurrahman Nafis (Gürman), Albay Ali Hikmet, Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir), Albay Şükrü Naili (Gökberk), Yarbay Derviş, Yarbay Suphi.

Bütün Batı ordusu kumanda heyeti, ordu kumandanı hariç, albay, yarbay ve binbaşı rütbesinde idi. 20 tümenin kumandanlarından yedisi albay, on ikisi yarbay, biri binbaşıdır. Alay Kumandanlarının rütbe bakımından durumu ise şöyledir: 16 yarbay, 35 binbaşı, 10 yüzbaşı ve 2 teğmen.

Türk tümenleri sayıca çok olduğu hâlde, Yunan tümenleriyle karşılaştırdığımız zaman, ortalama bir ölçü ile 2 Türk tümeninin, 1 Yunan tümeni kuvvetinde olduğunu görürüz. Yukarıda sözü edilen 20 tümenden birinin (Mürettep Tümen), çoğunlukla milis kuvvetlerinden kurulduğunu, ayrıca belirtmek gerekir. Bu tümenin ikişer taburlu iki alayı Milis Alayı idi ve tümen emrinde bir de Milis Süvari Alayı vardı.

Düşman gerilerine, ulaştırma yollarına akınlar yapmak, demiryolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek, ikmal kollarına baskınlar yapmak üzere, her biri 1 - 2 subay kumandasında 30 erden ibâret 22 akıncı müfrezesi kurulmuştu.[82]

İkinci İnönü Muharebesinde, Yunan ordusundan önemli sayıda otomatik tüfek, mermi ve bomba iğtinam edilmişti. Bunlar, Türk ordusu birliklerinin silâh kuvvetini arttırmıştı. Muharebeden sonra, savunma mevzileri, özellikle İnönü mevzileri, daha çok sağlamlaştırılmış ve askerin yetiştirilmesine önem verilmişti.

Askerin talim ve terbiyesi için gösterilen gayrete, Cephe Kumandanının bu defa bir yenilik getirmek istediği dikkati çekmektedir. Ordu, şimdiye kadar savunma muharebesine göre hazırlanmış iken, İsmet Paşa, bundan sonra ordunun taarruz yönünde yetiştirilmesini ciddî olarak düşünmüştür. Bu düşünceyi, İstiklâl Harbinin yeni bir safhaya geçmek istidadında olduğuna işâret saymak gerektir. Gerçi, Yunan taarruzu Türk ordusunu çok

[82] Bu müfrezeler, Yunanlıların taarruz hazırlığı safhasında gerçekten etkili akınlar yapmış ve düşmanı tedirgin etmişlerdir. Bak: Prens Andre, Felâkete Doğru, s. 27.

güç ve tehlikeli bir duruma sokmuştur. Fakat, sorumlu cephe kumandanının taarruza göre hazırlanma fikrine gelmesi, zafere doğru psikolojik bir yaklaşmadır. İsmet Paşa'nın, 6 Temmuz 1921 günlü emriyle, grup kumandanlarına yapmak istediği telkini, bu emirden aşağıya aldığımız cümleler açık bir şekilde göstermektedir.

«... memleketin savunulmasında, bütün Yunan ordusunun Anadolu içinde yenilmesi ve yok edilmesi için bir tek esas şart vardır denebilir, o şart da, kıtalarımızın taarruz kabiliyet ve kudretinde olmasıdır.»

«... Fakat, bence hepsinden en önemli olan vasıta, asker ve subaylarımızın taarruz bakımından talimidir ki, bunu da kumandanlarımızın sağlaması gerekir.»

«... milletimizin kaderini bilfiil omuzlarında taşıyan grup ve tümen kumandanlarından bir aylık bir taarruz terbiyesi uygulamalarını rica ederim.»

«Grup kumandanlarından, esaslı bir taarruz terbiyesinin en az ne kadar süreceği ve nasıl bir program uygulanacağı hakkında toplu bilgi bekliyorum.»[33]

Fakat, Yunan ordusu, bir kaç güne kadar harekete geçecek ve Türk ordusunun İsmet Paşa'nın istediği taarruz eğitimini görmesine fırsat kalmıyacaktı. Ancak, düşmanı yanıltıp zaman kazanmak için: Batı cephesinde, Ordu, Bursa ve Afyon yönlerinde taarruza geçeceği kanısını vermeye çalışmış ve bir takım gösteriş hareketlerinde bulunmuştur.

Türk Genel Kurmayı, Yunan ordusunun taarruzu ve taarruz planı hakkında doğru tahminlerde bulunmuş ve haber alma raporlariyle de sıhhatli bilgiler edinmişti. Savunma planı ve mevziler buna göre hazırlandı. Yunan stratejisindeki değişikliğe uygun olarak tertiplenen Türk birlikleri, kuzeyden, İnönü mevzilerinden başlıyarak güneye doğru uzanan ve Afyon kuzeyine kıvrılıp bir yarım daire çizen hatta yerleşmişlerdi. Kütahya ve Eskişehir, bu yarım dairenin içinde kalıyordu. Mevziler tahkim edilmişti. Düşman taarruzunun durdurulamaması ihtimaline karşı, yarım dâire teşkil eden savunma hattının gerisinde, merkezi Eskişehir olan daha küçük yarım dairelер hâlinde, kısmen hazırlanmış ve kısmen keşfi yapılmış üç savunma hattı tesbit olunmuştu.

---

[33] Kurmay Yzb. Fahri Aykut, İstiklâl Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, s. 29-31.

Albay İzzettin (Çalışlar) Bey'in grupu İnönü, Albay Arif ve Albay Kemalettin Sami Bey'lerin grupları Kütahya ve Albay Halit Bey'in grupu da Afyon bölgesindeki mevzileri savunacaklardı.

MUHAREBE

Yunanlılar kesin sonuç almak istedikleri bu taarruza, 12 piyade tümeni, 1 süvari tugayı ve 1 süvari alayı ile girişmişlerdir. Yunan ordusunun ağırlık merkezi Uşak bölgesinde idi (7 piyade tümeni ve süvariler). Taarruz hareketi, Bursa ve Uşak bölgesinden 10 Temmuz 1921 de başladı. Yalnız, 8 Temmuzda Bursa Grupundan bir kuvvet Kütahya yönünde ileri harekete geçmişti.

Yunanlılar, Türk ordusunun ileri sürülmüş süvari kuvvetleriyle muharebe ederek 13 Temmuz günü her tarafta Türk mevzilerinin önüne geldiler. Asıl kuvvetlerimizle, muharebeler ertesi gün (14 Temmuz) başlıyacaktı.

14, 15 ve 16 Temmuz günleri yapılan harekât, muharebenin sonucunu belli etti. Askerlik açısından teferruata girmemek için, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın 15 Temmuz akşamı Genel Kurmaya verdiği raporun önemli kısımlarını aşağıya alıyoruz. Böylece, iki günlük muharebeler hakkında fikir edinmiş olacağız:

«Bu defaki açılmasında, geri hizmetlerini koruma kaygusundan sıyrılmış olarak hareket eden düşmanın, Anadolu'daki bütün kuvvetlerini muharebeye soktuğu anlaşılıyor.

Düşman plânı, hazırlanmış mevzilerimize çarpmaktan çekinerek, bütün orduyu, Seyitgazi yönünde sol kanadımızı çevirip kesin şekilde yenmektir.

Düşman, Seyitgazi yoluna hâkim olup, karşısında bulunan XII. grupa karşı iki tümen kuvvetiyle elverişli bir durumda bulunmaktadır. Düşmanın hesabı, XII. grupu çekilmek zorunda bırakarak, bütün geri ikmal hatlarımızın topladığı Eskişehir'e, ordumuzun büyük kısmından önce ulaşmaktır.»

İsmet Paşa, bu durumda, muharebenin şiddetli olduğu yerleri takviye etmeye çalışmış ve düşmanın kuşatma kuvvetlerinin karşısındaki XII. grupa da mevzileri savunma emri vermiştir.

Yunan ordusu, yukarıdaki rapordan da anlaşılacağı üzere, bir yarım dâire teşkil eden savunma hattımız karşısında, o da bir yarım dâire teşkil ederek, daha çok cephemizin sol kanadına yüklenmekte idi. Böylece, kuvvetlerini, Türk savunma hattını içine alacak tam bir çember yapmak üzere taarruza sürüyordu.

16 Temmuzda, Kütahya bölgesinden itibaren sol kanada doğru bütün Türk cephesine, düşman şiddetle taarruza geçti. Kütahya Muharebesi, Türklerin lehinde devam ediyordu. Fakat, sol kanatta Türk savunması kırılmıştı.[34] Bütün ordu büyük bir tehlike ile karşı karşıya idi. Öğleden sonra, İsmet Paşa, ilk geri çekilme emrini verdi. 17, 18 ve 19 Temmuzda Türk ordusunun çekilmesi devam etti.

İsmet Paşa'nın 15 ve 16 Temmuz günleri Genel Kurmaya verdiği raporlar üzerine, Mustafa Kemal Paşa, hemen cepheye hareket ederek 17 Temmuzda Garp Cephesi Karargâhına gelmişti.

20 Temmuzda, Ordu, Eskişehir doğusu - Seyitgazi hattını tutarak savunmaya geçti. Bugün, bütün cephede muharebeler oldu, fakat durum değişmedi.

21 Temmuzda, düşmana karşı taarruza geçildi. Özellikle Eskişehir'i geri almak hedefini güden bu taarruz, Eskişehir yönünde başarılı olmuş ise de, kendini toparlayan düşmanın karşı taarruzunu durduramıyan Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Türk Yüksek Kumanda Heyeti bugün, kesin bir karara varmak gerektiğini anlıyarak, durumu gözden geçirdi. Orduyu kurtarmak için esaslı tedbirler alınmalı idi. Fakat, İkinci İnönü zaferinden sonra Büyük Millet Meclisi ve kamu oyu önünde yüksek perdeden konuşan askerî şeflerin ve hele Mustafa Kemal Paşa'nın prestiji tehlikeye düşebilirdi. Orduya karşı henüz yeni duyulmaya başlayan güven yıkılır ve bütün memlekette bir moral çöküntüsü olabilirdi. O hâlde, ya bu mahzurlar göze alınarak orduyu kurtarma çârelerine başvurulacak veya ordunun kuşatılması tehlikesi bahasına adım adım savunma yapılacaktı. Nitekim, 21 Temmuz muharebelerinde, bir düşman kuvveti cephenin sol kanadını kuşatacak tarzda kuzeye doğru sarkmış ve Kırgız dağını tutmuştu. Gece, bu düşman kuvveti takviye edilir de, ertesi gün (22 Temmuz) taarruzuna devam ederse, ordunun Ankara ile olan irtibatını ve yolunu kesebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Temmuz'da, cephenin sol kanadındaki XII. Grup Kumandanına ve İsmet Paşa'ya verdiği emirde **«...bütün ordunun geri çekilmesi icabedebilir»** dedîkten sonra,

---

[34] Bugünkü muharebelerde 4. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Nâzım Bey şehit oldu. Orduda çok ün yapmış, çok sevilmiş bir subaydı. Şehadeti, büyük üzüntü yarattı. Cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü.

kumandanların dikkatini, sol kanadı kuşatmak üzere Kırgız dağına ilerleyen düşmanın üzerine çekmiştir.

Ordunun düşmanla arasını açacak şekilde geri çekilmenin zorunluğu iyice anlaşılıyordu. Fakat, büyük toprak kaybederek yapılacak stratejik bir çekilmenin mahzurları da, yukarıda belirttiğimiz gibi son derece önemli idi. Mustafa Kemal Paşa'nın telkin ettiği çekilmeyi, Batı Cephesi Kumandanı, 21 Temmuz akşamı verdiği bir emirle gerçekleştirdi. Bu emir, kısa mesafeli bir çekilmeyi bildiriyordu. İsmet Paşa, aynı zamanda Genel Kurmaya bir rapor yazarak durumu bildirdi. Raporun bir yerinde şöyle diyordu:

«Diğer taraftan ordular arasında, kuvvet bakımından büyük bir dengesizlik de doğmuştur. Herşeyden önce, ordunun yeniden düzene sokulmasını sağlayabilmek için beş, on günlük bir zamana ve bir sahaya, meselâ Sakarya gerisine kadar çekilmesini zarurî sanıyorum.»

İsmet Paşa'nın yerine Genel Kurmay Başkanlığına vekâlet eden Fevzi Paşa, İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, 21 Temmuz 1921 muharebesinden sonra Batı Cephesi kıtalarının bir müddet için düşmanla muharebeyi kabul etmemesi hakkındaki görüşe katıldığını bildirdikten sonra: **«Uygun kuvvette örtme kıtaları bırakarak, ordunun şimdiden kademe kademe Sakarya gerisine alınması muvafıktır. Yalnız Yunan ordusu ile beraber bulundukları rivâyet edilen Ethem, Tevfik ve emsalinin, özellikle Haymana yönünden gerilere doğru sarkması ihtimaline karşı da gerekli tedbirlerin alınmasını rica ederim»** diyordu.[35]

Sakarya gerisine çekilme konusunda Mustafa Kemal Paşa da aynı görüşte idi. İsmet Paşa'ya verdiği bir emirde **«askerliğin icâbını tereddütsüz tatbik edelim. Diğer nevi mahzurlara mukavemet ederiz.»**[36]

Cephe Kumandanının, 23 Temmuzda yazdığı emirle Batı Cephesi kuvvetleri 25 Temmuz akşamına kadar Sakarya gerisine çekildiler. Cephe karargâhı 24 Temmuzda Polatlı'ya nakledildi.

10 Temmuzdan 25 Temmuza kadar aralıksız 15 gün süren ve harp tarihinde **«Kütahya - Eskişehir Muharebesi»** diye adlandırılan muharebeler, bu suretle sona ermiş bulunuyordu. Gerçekte,

---

[35] Çerkez Ethem ve adamlarından hâlâ endişe duyulduğu anlaşılıyor.

[36] Nutuk, s. 609. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta sözlerine şöyle devam eder. «Filhakika tahmin ettiğim mânevî mahzurlar derakap görüldü. İlk teessürler Mecliste tezahür etti..»

Yunanlılar taarruzlarına 19 günlük bir ara vermişlerdi. 14 Ağustosta, muharebe, çok daha şiddetli olarak Sakarya'da yeniden başlıyacak ve bir 21 gün daha sürecekti. Yunan Büyük Taarruzu ile Türk İstiklâl Harbi en kritik safhasına girmişti. Bu, iki taraf için de, harbin bir dönüm noktası idi.

21 Temmuz muharebesinden sonra Türk ordusunun çekilmesi, Yunan Kumanda heyetini büyük ümitlere sürüklemiştir. Yunan kabinesi askerî müşavirî General Stratigos, basın mensuplarına, taarruzun başındanberi geçen harekâtı anlatarak sözlerini şöyle bitirmişti:

«Kemalist ordusunun âkıbeti böyle oldu. Geriye kalan enkazın tamamen dağılması çok sürmeyecektir.»

Başkumandan General Papulas da Associadet Press muhabirine verdiği demeçte, Ankara yolunun Yunanlılara açılmış olduğunu bildiriyordu.

Yunanlılar, Kütahya ve Eskişehir muharebelerinin sonucunu, zafer sarhoşluğu ile, çok mübalâğalı değerlendirmişlerdir. Gerçi, bu muharebelerde ordu önemli kayıplara uğramış[37], düşmana bir hayli silâh ve malzemeden başka geniş arazi bırakmıştı. Fakat, Yunan stratejisi başarıya ulaşmamış ve önceden umdukları gibi Türk Ordusu yokedilememiştir. Harpten sonra yazılan Yunan eserlerinde, bu hususta, önemli itiraflara rastlanmaktadır. Bir örnek olmak üzere **«Anadolu Seferi»** adlı kitaptan bir parçayı buraya alıyoruz:

«Haziran ve Temmuz ayları içinde yapılan Kütahya ve Eskişehir askerî hareketlerinde, ordumuz düşmana, yenilgisini itirâf ettirebilecek kesin bir darbe indirmeğe muvaffak olamamıştı.

Hiç kayıp vermeden çekilmiş olan düşman[38], Kütahya ve Eskişehir'den çekilen kuvvetleriyle 21 Temmuzda şiddetli bir karşı taarruz bile yaptı ise de, birinci kolordumuz ve süvari tugayı, vaktinde yetiştiğinden, bu karşı taarruz sonuçlanmadan geri çekilmeğe mecbur oldu. Kütahya ve Eskişehir askerî hareketi bu suretle bitmiş ve maalesef bundan beklenen sonuç, yani Türk ordusunun mahv ve tahribi sağlanamamıştır.»

---

[37] Subay ve er olarak kayıp (Şehit, yaralı ve esir) sayısı için bak: s. 111.

[38] Türk ordusunun kayıpları hakkında mütalâa yanlış.

CEPHE GERİSİ

Muharebe zamanlarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde beliren fikirler, esen havalar ve entrikalar büyük önem kazanmaktadır. Ordunun başarılı bir şekilde muharebeler verdiği günlerde, Meclis, yumuşak, duygulu, müsamahalı ve cömerttir. Fakat, cephede işler ters gitmeğe başlayınca, Meclis'in havası birdenbire sertleşir, muhalifler iyiden iyiye azarlar ve aklı ermeyen iyi niyet sahibi bazı milletvekilleri, etkilenerek muhalefet safına sürüklenirler. Hiç bir mazeret kabul edilmez, kumandanlar gıyaben suçlanırlar, ağır ve kırıcı sözler edilir ve neredeyse idam sehpaları kurulacak gibi olur. İçinde yaşanılan zamanın kısır şartları, bütün zaaflar ve imkânsızlıklar, düşman kuvvetlerinin üstünlüğü tamamen unutulur. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, harbin sorumluluğunu omuzlarında taşıyanlar, gizli oturumlarda bile her gerçeği söyleyip açıklayamazlar. Bu yüzden savunmaları zayıf olur. Çekilen çeşitli güçlüklere, bir de Meclis'in çıkardığı pürüzler eklenir. Cephede düşmanı durdurmanın çâreleri aranırken, Meclis'i susturmanın yollarını bulmak gerekir. Üstelik, Meclis'e son derece saygılı davranmak şartiyle..

Yunanlıların 1920 yılı Haziranında yaptıkları taarruzdan sonra, Bursa'nın düşmesi üzerine Meclis, işte böyle bir hava ile sarsılmıştı. Bu defa, aynı krizi daha şiddetli olarak, Kütahya - Eskişehir Muharebesinden sonra yeniden görmekteyiz. Sağduyu hâkim olmadığı takdirde, bu kriz iki şekilde sonuçlanabilirdi, ya Mustafa Kemal Paşa'yı harcayacaklardı, veya O, zor kullanarak Meclisi dağıtmak mecburiyetinde kalacaktı. Her iki ihtimalin de, Millî Mücadele'yi nasıl ters bir yöne sürükleyeceğini kestirmek güç olmasa gerek.

Büyük Millet Meclisini saran bu son kriz, Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık yetkisi veren kanunla, geçici olarak kapandı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği riske edilmiş oluyordu. Şüphesiz başka çâre de yoktu. İşin bu safhasını, Yunan taarruzunun başlangıcından Sakarya Muharebesi'ne kadar geçen zaman içinde, cephe gerisi olaylarını ve özellikle Büyük Millet Meclisi'nde olup bitenleri, ana çizgileriyle vererek belirtmeye çalışacağız.

★

Yunanlılar İnönü'den ikinci defa çekilirken, yolları üzerindeki kasaba ve köyleri yıkıp yakmışlar, halka zulmetmişler ve mallarını yağma etmişlerdi. Büyük Millet Meclisi, 9 Temmuz 1921 günlü toplantısında Yunan zulmünü görüşüyordu. Halbuki Yunan ordusu bir gün önce daha büyük kuvvetlerle taarruza geçmişti. Meclis, bu taarruzdan henüz haberli değildi. Yunanlıların Türk halkına yaptığı zulümler hakkında yapılan görüşmelerde hırçın bir hava sezilmektedir. Hükûmet, bu konuda gerek Yunan hükûmeti, gerekse tarafsız devletler nezdinde, bazı diplomatik teşebbüslerde bulunmuştu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in 23 Nisanda Yunan hariciye nezaretine gönderdiği protestoda **«hesap günü geldiğinde vahşi ve mütecaviz ordunuzun sebebiyet verdiği veya vereceği bütün kayıpları tamamiyle istemesini bileceğiz.»** denilmekte idi. Meclis'te bu ve İspanya, Amerika, Fransa ve İtalya parlâmentolarına gönderilmiş diğer protestolar okundu. Fakat milletvekilleri, Yunan zulmünün protestolarla önlenmiyeceğini ısrarla belirtiyorlardı. Söz alan milletvekilleri bu konudaki fikirlerini şu cümlelerle ifade etmek istemişlerdir:

«Son ve kat'i çâre, orduyu taarruza geçirmektir ve bir an evvel müslümanları kurtarmaktır.»

«Böyle protesto ile vakit geçirilmesin, fiilen ne yapmak lâzım ise yapmak lâzım gelir.»

«Bundan sonra her ne şekilde tecelli ederse etsin, siyaset, kanaatimce bizim süngümüzün İzmir Kordonuna gidip sulh kelimesini yazması ile teessüs edecektir.»

«.... yoksa protestolarla morotestolarla iş bitmez ve bütün bunların önünü bu suretle almak uzun zamana bağlıdır. Ve zaman kalmamıştır efendiler.»

«Ne protestosu? Yunana verilen bir plân var, verilen bir karar var. Bu plân dâhilinde çalışıyor. Binaenaleyh, yapılacak işler nedir ve ne yapmak lâzım gelir? Efendiler, arkamızda koca bir Türkistan kıtası ve 300 milyondan fazla müslüman âlemi var. Onlara seslenelim. Bizi kesiyorlar ve öldürüyorlar, kalkınız, ayaklanınız, işte fotoğraflar, sinemalar, belgeler diyelim. Bunu yaptığımız gün, efendiler, 300 milyon müslüman kalkacaktır.»

Bütün bu konuşmalarda ne kadar cesurâne sözler söylenmiş olursa olsun, bir harp bıkkınlığının ve yılgınlığının yarattığı bezginlik açıkça sezilmektedir. Uzayan harp, İkinci İnönü zaferine rağmen yakın bir gelecekte genel bir zafer için henüz bir

ümit yaratacak durumda değildi. Milletvekillerinin önemli bir kısmı orduya da pek güvenmiyordu. Kuvayi Milliyeye bel bağlayanlar hâlâ küçümsenmiyecek kadar çoktu. Mustafa Kemal Paşa da tartışma ve dedikodu konusu olarak bazı kimselere fazla bir güven vermemekte idi.

Yunan zulmü hakkında yapılan görüşmeler, icra vekilleri heyeti reisi Fevzi Paşa'nın bir teklifi ile sona ermişti. Bu konuda Meclis Başkanlığına verilen 50 kadar önerge gerekli tedbirleri almak üzere hükûmete havale edilerek oturum kapandı.

Meclis bir gün ara ile 11 Temmuz günü toplandı. Milletvekilleri büyük Yunan Taarruzunu öğrenmiş mulunuyorlardı. Oturum açılır açılmaz bir kaç milletvekilinin teklifi üzerine, ordunun zaferi ve mülk ve milletin selâmeti için Kayseri mebusu Alim Hoca tarafından bir dua okundu. Meclis, gündemine göre günlük işlerini görüşmeyi bitirince, öğleden sonra yapılan ikinci oturumda Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında ilk resmî bilgiyi verdi. Fevzi Paşa, bu kısa konuşmasında İtilâf Devletlerinin arabuluculuk teklifinin Yunanlılar tarafından reddedilmesi üzerine, 15 gündür bu taarruzun beklendiğini, ordunun gerekli hazırlıklarını yaptığını, Yunanlıların bu defaki hareketlerinde kıralları-nın da beraber bulunmasından, muharebenin çok inatlı ve şiddetli olacağının anlaşıldığını söylemiş ve muharebeler hakkında teferruata girmemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin 16 Temmuz günlü toplantısında asker Milletvekillerinin aşağıdaki takriri okundu:

«Millet ve memleketin girdiği ölüm kalım savaşında bugünkü tarihî safhanın önemini açıklamaya lüzum yoktur. En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün evlâtlarının fiilen, fikren, kalben ilgilendikleri bu büyük savaşta aşağıda imzaları bulunan asker arkadaşlarınız, millî müdafaa vekâletinin göstereceği herhangi bir lüzûm üzerine hizmete derhal koşmak ve güçlerinin yettiği kadar çalışmak üzere Yüksek Heyetinizden izin verilmesini arz ve rica eyler».[39]

---

[39] Bu önergeyi imzalıyan asker milletvekilleri şunlardır: Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Selâhattin (Mersin), Rasim (Cebelibereket), Yusuf Ziya (Mersin), İhsan (Cebelibereket), Hulûsi (Afyonkarahisar), Kılıç Ali (Gaziantep), Ömer Lütfü (Afyonkarahisar), Tahir (İspanta), Kadri (Diyarbakır), Hüsrev Sami (Eskişehir) Ali Saip (Urfa), Mustafa (Dersim), Hakkı (Erganı), Dr. Mustafa (Kozan), Ali Vasıf (Genç), İsmail (Erzurum), Hacı Şükrü (Diyarbakır), Ramiz (Dersim), H. Hayri (Dersim).

Takrir ittifakla kabul olunmuştur. Fakat Batı Cephesi Kumandanlığına durum bildirildiği halde, ancak 4 Ağustos günü cephe kumandanlığının bu hususiaki cevabı Meclis'te okunabilmiştir. Cephe Kumandanı, Millî Müdafaa Vekâletine, **«esasen asker olan milletvekillerinin orduda hizmete talip olmalarından dolayı ordu namına şükrân ve minnetlerini»** arz ettikten sonra, kendilerine uygun vazifeler verilmesi düşünüldüğünden emre hazır olmalarını bildiriyordu. Kütahya - Eskişehir Muharebelerinin hengâmesi içinde asker milletvekillerine görev verilememişti. Fakat yakında başlıyacak olan Sakarya Muharebesinde, ordu, bu milletvekillerinden de yararlanacaktı.

Aynı gün dahiliye vekili Refet Paşa, şehit düşen Tümen Kumandanı Yarbay Nazım Beyin şehâdetini gayet duygulu bir dille Meclis'e bildirmiş ve Nazım Bey'in rütbesinin albaylığa yükseltilmesini teklif etmiştir. Meclis bu teklifi ittifakla kabul ettiği gibi, Nazım Bey'in cenaze merasimine de katılmaya karar vermiştir.

Ordunun Sakarya gerisine çekilmekte olduğu günlerde, 23 Temmuz 1921 günü, Fevzi Paşa, Meclis'e muharebeler hakkında ikinci defa ve yine kısa bir açıklamada bulunmuştur. Fevzi Paşa, bu konuşmasında Eskişehir - Kütahya Muharebelerinin kaybını müphem ve yuvarlak lâflarla anlatmaya çalışarak sözlerine şöyle devam etmiştir :

«Mamafih düşmanın muharebenin ilk günlerinde gösterdiği şiddet ve azim kırılmıştır. Bununla beraber biz ümit ediyoruz ki, düşman ilerledikçe bu azim en sonunda tamamiyle gevşiyecek ve ordumuz geriden almakta olduğu kuvvetlerle düşmana üstün bir surette gerçek bir darbe indirecektir. Bu sebepten düşmanın ilerlemesine karşı yapılan söylentilere önem verilmemelidir. Ordu elde kaldıkça, memleketimizdeki imânı tam yürekler orduya yardımcı oldukça, herhalde gelecekte başarı bizimdir.»

Fevzi Paşa, muharebe hakkındaki sözlerini bitirdikten sonra memleketin içten çökertilmesi için bir takım fesat hareketleri yaratılmak istendiğinin anlaşıldığını belirterek, bir süredenberi faaliyetleri durmuş bulunan İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasını teklif etmiştir. Fevzi Paşa'nın teklifi üzerine Kastamonu ve Konya'da birer İstiklâl Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.

Aynı gün Edirne milletvekili Şeref Bey'in teklifi üzerine. Meclisin Orduya güvenini ve minnetlerini göstermek üzere bir heyet seçilmiştir.

Meclisin 28 Temmuz günlü toplantısında. cepheye gitmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın ve milletvekillerinden müteşekkil heyetin telgrafları okunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 17 Temmuz'da cepheye gittiği halde ordunun Sakarya gerisine tamamen çekilmesinden sonra, 26 Temmuz günü çektiği telgrafta şöyle diyordu:

«Garp Cephesi karargâhına ulaşarak İsmet Paşa Hazretleri ile buluştum. Düşman Eskişehir yakınlarında durmuştur. Askerî durumumuz her bakımdan güven vericidir.»

Milletvekillerinden gelen telgrafta ise, ordunun sarsılmaz imânının devam ettiği, sükûnet ve güven içinde çalıştığı, cephe gerilerinde de durumun aynı şekilde olduğu bildirilmekte idi.

Büyük Millet Meclisine, muharebeler hakkında yapılan açıklamalardan ve gerek Mustafa Kemal Paşa'nın, gerekse Meclis'ten cepheye giden heyetin telgraflarından kolayca anlaşılacağı üzere, Meclis'in mâneviyâtı pek sağlam değildir. İstanbul'da yayımlanan İkdam Gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, Yunan taarruzundan önceki günlerde Ankara'ya gelmişti. Taarruz başladığı sırada Meclis'in havasını şöyle bulmuştu:

«Büyük Millet Meclisi'nin havasındaki - telâş demiyorum, korku ve yılgınlık aslâ değil - düşüncelilik ve endişeliliğe ne mâna vereceğimi bilemiyordum. Bahusus ki, mebuslarımızdan bazılarının iki İnönü imtihanından sonra dahi hâlâ ordumuzun savaş gücünden emin olmadıklarını hissediyordum. Diğer bir kısmının da, Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya ve bilfiil kumanda başına geçmedikçe bu işin içinden çıkılamıyacağına kanaat getirdiklerini anlıyordum. Bu iki grup arasında ise Enver Paşa takımının yeraltı tahrikleri sinsi sinsi alıp yürümekte idi.»[40]

Muharebeler geliştikçe Meclis'in havası daha da bozulmuş ve Yakup Kadri Bey'in müşâhedeleri kesinleşmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gitmeden önce uykusuz geçen gecelerini anlattıktan sonra yazar şöyle diyor

---

[40] Y. Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda, s. 131-132, Selek Yayınları, 1958.

«Meclis, Büyük Millet Meclisi. Lâkin, Eskişehir'in düşüşünden beri orasının bir arenadan farkı kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, müzâkere salonundan içeri girer girmez, bir vakitler câzibe merkezini teşkil ettiği yerde, bir takım menfi etkiler ve hattâ homurtularla karşılandığını seziyordu. Neden? Onu da anlamakta güçlük çekmiyordu. Büyük Millet Meclisi'nin bir çok mebusları, bir askeri hezimete uğradığımıza kani idi ve bunun mesuliyetini O'nun omuzları üstüne yüklemek istiyordu.»

B SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Sakarya Meydan Muharebesi İstiklâl Harbinin bir dönüm noktasıdır. Yakında başlayacak olan bu muharebenin sonucu, Türk - Yunan Harbinin, dolayısiyle Türk milletinin kaderini tâyin edecekti. Türk ordusunun Kütahya - Eskişehir Muharebelerini kaybetmesi, İstiklâl Harbini en tehlikeli noktasına getirmiş bulunuyordu. Ordunun büyük kayıplarla Sakarya gerisine çekilmesi Ankarada gizlenmesi mümkün olmayan bir sarsıntı yaratmıştı. Bu sarsıntının en şiddetli devresi 23 Temmuz 1921 ile 5 Ağustos 1921 tarihleri arasına rastlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Temmuz günü, ilk üçü gizli olmak üzere dört oturum yapmıştı. Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu bu gizli oturum görüşmelerini şöyle nakletmiştir:

«..Böyle bir tatsız günde, İcra Vekilleri ve Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa Meclis'ten hükûmet namına gizli bir celse talep etti. Derhal gizli celseye geçildi. Kürsüye çıkan Fevzi Paşa'nın rengi uçmuş, traş olmamış, kimbilir kaç gündür uykusuzluktan gözlerinin etrafı halka halka, elbisesi toz toprak, perişan kıyafetle söze başladı. Mebusların hiçbirinde ses yok, dikkatle onun ağzından çıkacak kelimeleri sabırsızlıkla bekliyorlardı. Fevzi Paşa dedi ki: Arkadaşlar tarihî günler yaşıyoruz. Yunanlıların çok üstün kuvvetle yaptıkları taaruza karşı asker ve subaylarımız insanüstü bir gayretle kahramanca çarpıştılar. Harb çok kanlı oldu. Ağır zaylata uğradık. Biz şehir, bölge harbi yapmıyoruz; hedefimiz nihaî zaferdir. Ordumuz stratejik bakımdan en müsait yerde harbe devam edecektir. Zaafa düşürecek yerlerle hiçbir alâkamız yoktur. Askerî noktadan en emin yerde harbedeceğiz. Hükûmetimiz namına Ankara'yı bir hafta zarfında tahliye etmeye, hükûmet merkezini Kayseri'ye nakletmeye karar verdik. Şimdiden hazırlığa başlamanızı rica ederim.

Hükûmet namına İcra Vekilleri Reisinin bu beyanatı Meclis'te top gibi patladı. Zaten sinirler gergin. Kürsüye çıkan çıkana. Müteaddit celseler aktedildi. Kürsüye gelen mebusların he-

men hepsi aynı cesaret, fedakârlık havası içinde konuştular. Açık, gizli ne varsa hepsini ortaya döktüler. Ömründe yemin merasiminden başka kürsüye çıkmıyan, hususî meclislerde bile az konuşan Dersim mebusu Diyap Ağa da söz aldı.»

Diyap Ağa **«Efendiler biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeğe mi geldik?»** demişti. Bu sözler, Arıkoğlu'nun belirttiğine göre Meclis'i bir kat daha heyecana getirmiş, sürekli alkışlarla karşılanmıştı. Meclis'te iki eğilim belirmiş bulunuyordu: Ankara'yı harpsiz terk etmemek ve orduyu bu hale getiren kumandanları cezalandırmak. Arıkoğlu, bu noktaya gelen görüşmeleri şöyle naklediyor:

«... Orduyu ne ile besliyeceğiz diye bağıranlar vardı. Fevzi Paşa bütün hatiplerin ateşli nutuk ve konuşmalarını dinledikten sonra kürsüye geldi. Bu şiddetli taleplere nasıl bir cevap vereceğini merakla bekliyorlardı. Dedi ki: Memleket müdafaasında tamamen sizinle aynı fikirdeyim. Stratejik kumanda hatasına gelince; Erkânı Harbiyei Uumumiye Reisi olmakla bizzat ben mesulüm. Hiçbir kumandan bundan mesul tutulamaz. Vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim.»

«... Halbuki Meclis'e akseden malûmatta, Fevzi Paşa'nın hiçbir kusuru yoktu. Fevzi Paşanın böyle açık, mert ve samimî konuşması üzerine Meclis üzerinde büyük bir yumuşama havası yarattı. Bu hususta hiç kimse söz alıp kürsüye çıkmadı.»[41]

Meclis'in bu gizli oturumunda yapılan görüşmeler aşağıdaki dört kararın alınması ile sonuçlanmıştı:

1. Cephe'ye Meclis'ten bir heyet göndermek,
2. Ankara'nın savunulması için şimdiden gerekli askerî hazırlıkları yapmak,
3. Evrak ve ağırlığını Kayseri'ye nakletmekte hükûmete serbesti tanımak,
4. Meclis çalışmalarına ara vermeden devam etmek.

Kütahya - Eskişehir muharebelerine ayırdığımız bölümün son kısımlarında da belirttiğimiz üzere Meclis'in 23 Temmuz günü yaptığı açık oturumda, Fevzi Paşa ve milletvekillerince durum daha değişik bir biçimde görüşülmüş ve kısa süren bu oturumda **«Meclisin Orduya güvenini ve minnetlerini göstermek, selâmlarını götürmek maksadiyle»** bir heyet seçilmesi kararlaş-

[41] Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım. — İstanbul: 1961, s. 235 - 236.

tırılmış ve heyet 24 Temmuz günü seçilerek cepheye hareket etmişti.

Bu heyet üzerinde duruşumuzun sebebi şudur:

Kutahya - Eskişehir Muharebeleri yenilgisi, kaybedilen topraklar ve şehirler, tehlikenin Ankara'nın yakınlarına kadar gelmiş olması, Meclisin sorumlu aramasına yol açmıştı. Diyebiliriz ki, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gösterilen muhalefetin en çok şiddet bulduğu günler yaşanıyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı sevmiyenler, otoritesini kırmak ve yıkmak istiyenler kolladıkları fırsatın ayaklarına geldiğini sanmakta idiler. Mustafa Kemal Paşa bugünlerde harcanabilirdi. Durum, muhalifler açısından böyle bir manzara göstermekte idi. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa ile görülecek hiçbir hesabı olmıyanlar, hattâ onu samimiyetle destekliyenler, böyle kritik bir zamanda duruma Mustafa Kemal Paşa'nın hâkim olabileceğine inanmamaktaydılar. İki tarafın niyeti bir noktada birleşiyordu: Olağanüstü tedbirler alınması zorunluğu.

İşte bu olağanüstü tedbirler cepheye gidip dönen heyet tarafından ortaya atılmış ve konu, sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın bütün sorumluluğu yüklenmesi hususunda düğümlenmiştir.

Meclis'in 2 Ağustos 1921 tarihli toplantısının birinci oturumunda, cephede gördüklerini anlatan heyet üyeleri bir takım hamâsî sözler söyledikten sonra gizli oturuma geçilmiş ve iki celse yapılmıştır. Gizli oturumlarda durum bütün açıklığı ile ortaya dokulüp tartışıldıktan sonra cepheden dönen heyetin verdiği bir teklif kabul edilerek, Dahiliye, Maliye ve Müdafaai Milliye Vekillerinin de katılması ile bir kanun tasarısı hazırlanması kabul edilmiştir. Komisyonca bir gün içinde incelenip tasarı haline getirilen teklif, Meclis'in 4 Ağustos tarihli toplantısında bir hayli görüşülüp tartışıldıktan sonra, henüz bir sonuca varılmadan on beş imzalı bir önerge üzerine tekrar gizli oturuma geçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerle Başkumandanlığa getirilmesinin kararlaştırıldığı bu gizli oturum üzerinde durmadan önce, bu fikri ilham eden kanun teklifine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Cepheden dönen heyetin teklif ettiği kanunun 1. maddesi şöyledir :

«İcabatı ahval dolayısiyle aşağıda gösterilen mıntıkalara ge-

çici olarak Büyük Millet Meclisince seçilmiş bir umumî müfettiş gönderilir.»

Tasarının 3 maddesine göre, umumî müfettişlerin vazifeleri, memleketin maddi ve manevi kaynaklarını memleket savunmasının gereklerine göre tahrik etmek ve kullanmaktır. Müfettişi umumîler bulundukları vazifelerde askerî mülki ve adlî idarenin bütün şubelerini teftişe, halkın hukukunu korumaya ve lüzum gördükleri takdirde diledikleri en yakın istiklâl mahkemelerine vermeye yetkili olacaklardı. Tasarının bir başka maddesine göre de her yerde mülkî, askerî ve adlî bütün memurlar umumî müfettişlerin emirlerini yapmaya mecbur tutulacaklardı.

Harb alanı sayılan bölge ile bu bölgenin gerileri tasarıda 7 mıntakaya ayrılmıştı.

Bu hükümlerden ve görüşmelerden anladığımıza göre, milletvekillerinde aşağıdaki gerçekler üzerinde birleşmeye doğru kuvvetli bir eğilim belirmişti:

1. Harb durumu son derece tehlikeli bir hale gelmiştir.

2. Düşman taarruzunu durdurabilmek için memleketin bütün kaynaklarını harekete getirmek şartır.

3. Düşmanın yeni taarruzunu karşılayabilecek tedbirlerin alınmasına ve kaynakların harekete getirilmesine normal hükümet teşkilâtının gücü yetmiyecektir. Bunun için Büyük Millet Meclisinin mutlak otoritesinin ve yetkilerinin harb alanına giren bölgelerde işlemesi gereklidir.

Gerçi, yeniden üç istiklâl mahkemesi kurulmasına karar verilmiş ve mahkeme üyeleri seçilmişti. Fakat bu olağanüstü mahkemeler nihayet kazaî bir fonksiyon görmekte idiler. İcra da aynı kuvvet ve sür'atle işlemeli idi.

Söz konusu tasarının görüşülmesi yarıda bırakılıp gizli oturuma geçilince, yukarıda tesbit ettiğimiz esaslar değişmeksizin mecliste yeni bir hava esmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlığı kabul etmesi ile sonuçlanan bu gizli celse konuşmalarını şöyle anlatmaktadır:

«... nihayet Mersin Mebusu Selâhattin Bey kürsüden benim ismimi telâffuz ederek; ordunun başına geçsin! dedi. Bu teklife iştirâk edenler çoğaldı. Buna muarız olanlar da vardı.»

---

[42] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 3.

«... Bir defa, benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlûp olduğuna, vaziyetin iadesine imkân kalmadığına, binaenaleyh, dâvanın, takip ettiğimiz milli dâvanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeple duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre, hezimete uğramış ve hezimete devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimete uğrasın! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki ekseriyet, bana olan emniyet ve itimatlarından dolayı samimî olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı deruhte etmemi mahzurlu görenlerin de mütalâası şu idi:

Ordunun bundan sonraki herhangi bir muharebede muvaffak olamaması, tekrar ric'at etmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu vaziyetlerde ben, fiilen ordunun başında bulunursam, umumî anlayışa göre son ümidin de zeval bulmuş olduğu gibi bir inancın doğması ihtimali vardır. Halbuki henüz umumî durum son tedbir, son çâre ve son kuvvetlerin feda edilmesini gerektirecek mahiyette değildir. Binaenaleyh, umumî efkârda son ümidin saklanması için benim şahsen askeri harekâtı idare etmem zamanı gelmemiştir.»[43]

Kendisinin de söylediği gibi, Meclis'te büyük çoğunluk, iki ayrı sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini şiddetle istemekte idi. Durumu o kadar vahim görmiyen ve Mustafa Kemal Paşa'nın itibarını tehlikeye atmanın şimdilik lüzumsuz olduğuna inanan milletvekilleri azınlığı teşkil ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu riski o sırada göze almaya pek niyeti olmadığı anlaşılmaktadır Fakat, görüşmeler uzayıp gittikçe başka çâre olmadığına kanaat getirerek, Başkumandanlığı meclisin bütün yetkilerini kullanmak şartı ile kabul edeceğini belirten bir önerge verdi.[44]

Milletvekillerinin bir kısmı, özellikle muhalefet cephesinde bulunanlar, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ölçüde geniş bir yetki

[43] Atatürk, Nutuk — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını. İstanbul: 1952, c. 2, s. 609-610.

[44] Bak: Nutuk, c. 2, s. 611.

ile Başkumandan olmasına itiraz ettiler. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olmasından endişe eden bu milletvekilleri, geçici bir süre için dahi olsa Meclisin yetkilerinin kendisine verilmesini tehlike'' buluyorlardı. Halbuki, cepheden dönen heyetin ileri sürdüğü olağanüstü tedbirler ve Meclis'e verdiği kanun teklifi vesilesi ile yapılan görüşmeler, ordunun beklenen düşman taarruzuna karşı hazırlanmasında görev alacak kimsenin veya kimselerin Meclisin yetkileri ile teçhiz edilmesi fikrine, milletvekillerini büyük ölçüde hazırlamış bulunuyordu. Gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı konusunda kesin bir karara varılamamış, fakat hava elverişli bir hale gelmişti. Ertesi gün (5 Ağustos 1921), Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey ile 9 arkadaşının imzasını taşıyan Başkumandanlık Kanunu teklifi, müstaceliyet kararı ile ve isim tayini ile reye konulmuş ve alkışlar arasında oybirliği ile kabul edilmiştir.[45]

Yunan ordusu, Kütahya - Eskişehir muharebesinden sonra bulunduğu bölgede yeni taarruz için gerekli hazırlıklarını yapmakta idi. 13 Ağustosta Yunanlılar ileri harekete geçecekler ve 23 Ağustos'ta Sakarya'da Türk cephesine taarruza girişeceklerdi. 23 Ağustosta başlıyacak olan Sakarya Muharebesi 22 gün ve 22 gece aralıksız devam ederek, Türk zaferi ile sonuçlanacaktı. Bu süre içinde Türk milletinin canını dişine taktığını, bütün varını yoğunu orduya verdiğini görmekteyiz. Türk İstiklâl Harbinin bu dönemini böyle bir kitapta birkaç sayfa ile anlatmak hemen hemen imkânsızdır. Bu sebeple ancak bir özet verebileceğiz. Olayları kronolojik sıra ile muharebenin şiddetlendiği günlere kadar olan kısmını, millî hareketin sözcüsü **«Hâkimiyeti Milliye»**[46] gazetesinden takip edeceğiz. Arada, muharebe günlerine ait önemli meseleleri belirtmekle yetineceğiz.

6 Ağustos 1921

«Hâkimiyeti Milliye» Gazetesinin bugünkü nüshasında birinci sayfanın başlığı şöyledir:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dün Büyük Millet Meclisi tarafından Başkumandanlığa intihap edildiler.»

---

[45] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 19

[46] Hâkimiyeti Milliye gazetesi tek yaprak (2 sayfa) çıkmakta idi. İkinci sayfada belli bir köşede Anadolu Ajansı tarafından verilmiş cephe harekatine ait resmî tebliğler yer almakta idi.

Resmî Tebliğ:

«Cephelerde sükûnet var.»

7. Ağustos. 1921

Gazetenin manşeti:

«Başkumandanımızın ordu ve millete beyannamesi»

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yüklendiği sorumluluğu müdrik olarak işe nasıl azim ve imânla sarıldığını, herşeyden önce millete ve orduya heyecan aşılamak istediğini gösteren bu beyannameyi aşağıya aynen alıyoruz:

«Orduya ve Millete!»

Büyük muharebeden çıktığımız en zayıf bir zamanımızda, tekmil memleketi çiğnemek ve bütün ahaliyi mahveylemek için üzerimize hücum eden düşmana karşı milletçe birleştik ve pek kıymetli ordular vücuda getirdik. Muhtelif ve müteaddit cephelerde emsalsiz fedakârlıklarla millet hukukunu müdafaa eden ve en önde Yunanistan'ın istilâ ordularını iki defa tepeleyen bu millî ordularımız, o kadar yüksek bir azim ve imân ile muharebe ettiler ki, düşmanlar yalnız garp cephemizdeki ordumuza karşı kıralları başlarında olduğu halde tekmil Yunan ordusunu Anadolu'ya getirmeye mecbur oldular.

Bütün kahramanlık meziyetlerini ve yüksek vasıflarını en mühim muharebe meydanlarında tanıdığım ordumuzun tedbirli ve yüksek kumanda heyeti ile fedakâr subaylarına ve kahraman erlerine, cedlerimizden tevarüs edilen mümtaz hasletleri ile mütemayiz bütün millet fertlerine hitap ediyorum:

Millet kaderine el koymuş bulunan Büyük Millet Meclisi bugün beni ordunun başarısını sağlıyacak bütün tedbirleri almak üzere tam yetki ile donatarak Meclis Başkanlığından başka bütün ordular Başkumandanlığına memur eyledi.

Sizlere bu beyannameyi yazdığım dakikadan itibaren Allahın yardımına dayanarak ve öğünerek, bu büyük ve şerefli görevi yapmaya başlamış bulunuyorum.

Bana bu vazifeyi vermiş olan Meclis ve o Meclis'te temsil edilen kesin millet iradesi, hareket tarzımın mihrakını teşkil edecektir.

Hiçbir sebep ve suretle değiştirilmesine imkân olmıyan bu kesin irade, behemehal düşman ordusunu yok eylemek ve bütün Yunanistan'ın silâhlı kuvvetlerini içine alan bu orduyu Anayur-

dumuzun harimi ismetinde boğarak kurtuluşa ve istiklâle kavuşmaktır.

Memleket ve Milletin maddi mânevi bütün kuvvetlerini bu sonucun alınmasına yöneltmek için, hiçbir tedbir ve teşebbüste müsamaha edilmiyecek, ne yer ve zamanla ve ne de mefhumu karşısında teferruattan ibaret olan diğer mülâhazalarla kayıtlı olmıyarak, düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu gayenin elde edilmesi için gereken herşey yapılacaktır. Yardım Allahtandır.

Bu bildirinin tâ erlere kadar bütün ordu mensupları ile bütün memurlara ve ahaliye duyurulmasını rica ederim.»

9. Ağustos. 1921

Bugün ilk defa halktan fedakârlık istenmekte idi. Hakimiyeti Milliye gazetesinin 1. sayfasında **«Hamiyetli Halkımıza»** başlığını taşıyan bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiri **«Ordunun iaşe ve giyimi için teşekkül eden Ankara Tekâlifi Milliye Komisyonu aşağıdaki kararları ilân eder»** cümlesi ile başlıyordu. Bildirinin 1. ve 2. maddelerinde, akla gelen bütün yiyecek maddeleri ile, çarık derisinden kundura çivisine, tiftik ve yapağıya kadar giyim kuşama yarıyacak bütün maddeler sayılıyor ve 3. madde, halkın ve tüccarların, bunlardan ellerinde ne miktar bulunduğunu bir beyanname ile komisyona bildirmeleri tebliğ olunuyordu. **«Tekâlifi Milliye Komisyonu Reisi İhsan»**[47] imzasını taşıyan bildiri şu satırlarla sona ermekte idi:

«... Beyanname vermiyenlerin mallarının müsadere ve kendilerinin hıyaneti vataniye cürmü ile tecziye edileceği beyan olunur.»

10. Ağustos. 1921

Hâkimiyeti Milliye, bugünkü nüshasının ikinci sayfasında **«Harb silâhlarını teslim ediniz»** başlığı ile yeni bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride, teslimi istenilen silâh ve cephanenin cinsleri sayılmakta ve gerektiğinde her yerde silâh araması yapılacağı şiddetli bir dille bildirilmekte idi.

Bu bildirinin hemen altında **«1 numaralı Tekâlifi Milliye Emri»** başlığı ile başka bir bildiri yer almaktadır. Bundan sonra

---

[47] Topçu İhsan adı ile tanınan eski İttihatçı subaylardan, Milletvekili ve İstiklâl Mahkemesi Reisi İhsan Bey.

yayınlanacak Tekâlifi Milliye emirlerini nakletmiyeceğimizden, örnek olmak üzere 1 numaralı emri aşağıya alıyoruz:

«5.6.1921 tarih ve 908 numaralı Heyeti Vekile kararının 2. maddesi mucibince bazı mübayaalar için en büyük mülkiye memurunun riyaseti altında en büyük maliye ve askeriye memurları ile meclisi idare ve Belediye, Ticaret odasından (mevcut olan yerlerde) ikişer âzadan mürekkep bir komisyon kurulması emir buyuruluyordu. Bu komisyonlar derhal her kaza merkezinde teşekkül edecek ve ilâveten kazalar Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi ve idarelerinden 2 âza da mezkûr komisyona âza sıfatiyle dahil olacaklardır. Bu komisyonların ismi Tekâlifi Milliye Komisyonlarıdır.

1 — Komisyonlar 11.8.1921 den itibaren daimi toplantı halinde bulunacak ve komisyon âzaları hiçbir ücret almıyacaklardır.

Her komisyon 2 ay müddetle askeri hizmetten tecil edilmek üzere ikişer kâtip, ayrıca dörder memur istihdam edeceklerdir.»

Bu Tekâlifi Milliye Emrinin ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri, komisyonların nasıl çalışacaklarını ve toplanacak malların hangi cephelere gönderileceğini gösteriyordu. 5. maddesi ise, komisyon üyelerinden ihmal ve tekâsül gösterenlerin hıyaneti vataniye cürmü ile cezalandırılacaklarını belirtmekte idi.

Tekâlifi Milliye emirleri hemen daima gazetenin 2. sayfasında belli bir yerde yayınlanmıştır. Bu emirlerin yayınlandığı yerin bitişiğindeki sütun, İstiklâl Mahkemeleri kararlarına ve infazlara ayrılmıştı. Bu sütunda genellikle şu gibi haber başlıklarına rastlanmakta idi:

«İdam», «Kurşuna dizildiler», «Dün asılanlar», «Amasya'da bir idam».

Yine aynı sütunda, orduya yapılan bağışlara ve yardımlara ait haberlere de bilhassa yer verilmekte idi.

1. Ağustos. 1921

Bugün Başkumandanlık bildirilerinin yayınlanmaya başladığını görmekteyiz. İlk bildiri **«Büyük Ordumuzun Teçhizi İçin»** başlığını taşımakta idi. Bu bildirileri birer birer yazmamak için halktan neler istendiğini belirtmekle yetineceğiz.

Her evden birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık.

Parası sonra ödenmek üzere tüccar ve halkın elinde bulunan giyim kuşama ait bütün maddeler.

Yiyecek maddelerinin yüzde kırkı (parası sonra ödenmek üzere). Halkın elinde bulunan ulaştırma araçlarının, yük ve koşum hayvanlarının yüzde yirmisi.

19. Ağustos. 1921

Yunan ordusu bulunduğu bölgeden Sakarya'ya doğru 13 Ağustos'ta harekete geçmiş bulunuyordu. Hâkimiyeti Milliye gazetesinin bugünkü nüshasının birinci sayfasında, cephe karargâhının 16, 17 ve 18 Ağustos tarihli tebliğlerine dayanarak düşmanın ilerlemekte olduğuna dair kısa bir haber yayınlanmıştır. Gazetenin 2. sayfasındaki resmî tebliğ ise şöyledir:

«Düşman kıtaları sağ kanadımıza temas etmişlerdir. Afyon mıntakasında kayda değer bir şey yoktur. Karadenizde düşman Gerzeyi bombardıman etmiş ve bir kadın ile üç çocuk şehit olmuştur.»

20. Ağustos. 1921

Bugün önemli bir haber ve resmî tebliğ yok.

21. Ağustos. 1921

Resmî tebliğ:

«Batı cephesinde cephe boyunca, özellikle sol kanat ilerisinde düşmanın yürüyüş kollarının çeşitli hareketleri görülmüştür.

Afyon bölgesinde Bolvadin ve Çay hattına ilerliyen düşman kuvveti bu hatta durdurulmuştur. Düşman gerilerinde Dumlupınar'a ilerliyen kıtalarımız, telgraf hatlarını ve demiryollarını tahrip ve iki köprüyü uçurmuş ve düşmanın nakliyatını durdurmuştur.»

22. Ağustos. 1921

Resmî tebliğ :

«Batı cephesinde sağ kanat ve merkezde önemli bir şey yoktur. Sol kanatta düşmanın keşif faaliyetleri ateşimizle geri atılmıştır.»

23. Ağustos. 1921

Gazetenin birinci sayfasında **«Büyük muharebeler elan başlamadı»** başlıklı kısa bir haber yer almaktaydı. İkinci sayfadaki resmî tebliğ de önemli bir şey söylemiyordu:

«Batı cephesinde, cephede keşif kolu faaliyeti olmuş ve düşmanın cephe gerisindeki köyleri yaktığı görülmüştür.»

24. Ağustos. 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bir gün önce (23 Ağustos) başlamış bulunuyordu. Fakat bugünkü Hâkimiyeti Milliye Gazetesinin 1. sayfasında yer alan harb ile ilgili haber **«Dün bütün cephelerde sükûnet vardı»** başlığını taşımaktadır. Buna karşılık, 2. sayfadaki resmî tebliğden muharebelerin başladığı sezilmektedir. Tebliğ şöyledir :

«Batı cephesinde sol kanadımıza düşmanın taarruz hareketleri gelişmektedir. Bir kısım kuvvetimiz Azizîye'de iki tabur muhafazasında bulunan bir düşman kafilesine yaptığı baskın ile düşmana 7 si subay olmak üzere 100 den fazla ölü verdirmiş ve bir çok silâh, cephane ve erzak elde etmiştir.»

25. Ağustos. 1921

Hâkimiyeti Milliye, Sakarya Muharebelerinin başladığını nihayet bugün **«Sakarya güneylerinde muharebe başladı»** başlığı ile vermiştir. Gerçekten Yunan taarruzunun asıl Türk mevzilerine çattığı ve Meydan Muharebesinin ciddî olarak bütün cephede başladığı gün, 24 Ağustos günüdür. Bugünün muharebelerini bildiren resmî tebliğde şöyle denilmekteydi:

«Batı cephesinde dün (23 Ağustos kastediliyor) sol kanadımızda ileri mevzi çarpışmaları olmuş ve bugün (24 Ağustos kastediliyor) düşman, taarruzuna devam etmemiştir.[18]

26. Ağustos. 1921

Gazetenin 1. sayfası geniş ölçüde muharebeye ait haberlerle doludur. Manşette şöyle denilmektedir:

«Bütün cephelerde şiddetli muharebeler olmakta ve ordumuz büyük bir kahramanlık göstermektedir.»

Yine birinci sayfada, aşağıdaki haber başlığına rastlanmaktedir :

«Düşmanın mühim kuvvetler ile Beylik köprüden taarruzunu müteakip muharebe bütün cephelere sirayet etmiştir.»

Gerçekten 25 Ağustos günü, gündüz ve gece devam etmek üzere 80 kilometreyi bulan bütün cephe boyunca Yunanlıların genel taarruzu ve Türklerin karşı taarruzları ile geçmiştir.

---

[18] «Etmemiştir» değil, «etmiştir» olması gerekir. Bir tertip hatası yüzünden gazetede böyle çıktığını sanıyoruz.

Bugünün muharebeleri hakkında Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşanın Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya verdiği şu kısa rapor durumu özetlemektedir:

«Bugünkü muharebeleri Alancık şimal sırtlarında takip ettim. Türbe Tepeye yapılan taarruzumuz muntazam cereyan etmiştir. II. ve daha sonra III. Grup Kumandanları ile temas ettim. Onlar da vaziyeti iyi görmektedirler. I. Grup'un karşısındaki vaziyet emindir. Bugünkü muharebenin tamamiyle lehimize olduğu ve bundan sonrakilere de emniyetle bakılacağı kanaatindeyim. Yalnız bu müsait vaziyeti devam ettirebilmek için cephane ve efrat ikmali işlerinin alâkalı makamlarca yakından takip edilmesi şarttır.»[49]

Hâkimiyeti Milliye Gazetesinin 24 Ağustos günlü nüshası yukarıda da belirttiğimiz üzere baştan aşağı muharebe haberleri ile dolu idi. Gazetenin 2. sayfasında **«Son havadisler»** in başlıkları şöyledir:

«Süvarilerimizin pek önemli başarıları»

«Tarihin en parlak levhaları»

«Haymana Meydan Muharebesinin ilk günü»

Resmî tebliğde ise, bütün cephede muharebeler olduğu, muharebelerin aralıksız 24 saat devam ettiği ve sonuçta mevzilerimizin elimizde kaldığı, düşmandan bir miktar esir ve 2 otomobil ile 200 den fazla deve ve mekkâre iğtinam edildiği belirtilmekte idi.

Muharebeler, 26 ve 27 Ağustos günlerinde de Türk Ordusunun sevk ve muharebe üstünlüğü ile geçmiştir. Yine koronolojik sıraya göre, fakat resmî tebliğlere bağlı kalmaksızın günü gününe olayları takibe devam edelim.

27. Ağustos. 1921

Bugün de şiddetli muharebeler devam etmiştir. Türk ordusu yüksek kumanda heyetinin, savunma gücünü kamçılıyarak tedbirler aldığı görülmektedir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bu maksatla aşağıdaki emri vermiştir:

«1. Bugün 27 Ağustos muharebesi bütün cephede emniyet verici bir şekilde cereyan etmiştir.

2. Bütün gruplar şimdiki mevzilerini son nefeslerine kadar

[49] Genelkurmay Harb Cerideleri Vesikalarından (Bak: Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar, I. Kısım - 69 sayılı askerî mecmua eki. İstanbul: 1946, s. 38).

müdafaa edeceklerdir. Bundan evvel düşmanın ötede berîde kazandığı tektük mevzii muvaffakiyetler fırtınalı ve karanlık gecelerde vazifelerimiz arasındaki anlaşamamazlıktan ileri gelmiştir. Düşman kendi kuvvetine dayanarak henüz ciddî bir muvaffakiyet kazanmış değildir. Bunun içindir ki, sükûnet ve metanetle mevzilerimizi müdafaa ederek düşmanı pek yakında kat'î hezimete uğratacağımıza şüphe edilmemelidir.

3. Bugün; gün battıktan sonra cephede sükûnet başlamışsa da, dün gece olduğu gibi bu gece de düşmanın baskınlarını ve gece hücumlarını beklemeli ve bütün kıtalar buna göre uyanık bulunmalıdır. Düşmanın gece baskınları behemehal süngü hücumu ile püskürtülecektir.»

Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da şu emri vermiştir:

«Bugün 27 Ağustos; görülen düşman hareketlerinden akşama kadar cephemize sokularak dünkü gibi akşam ve geceleyin mevzilerimize hücum edeceği anlaşılmaktadır. Kıtalarımızın da buna göre hazırlanarak düşman piyade hücumlarına ateşle karşı koymakla beraber süngü hücumu yapılmak üzere gerilerde münasip kuvvette kıtalar bulundurulması lâzımdır. Düşmanın bugünkü taarruzu durdurulursa kat'î neticeyi kazanacağız.»

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa da cephe emrinde şöyle diyordu:[50]

«27 Ağustosta kat'î neticenin tarafımızdan alınması beklenir. Ordu bulunduğu mevzileri kat'î olarak müdafaa edecektir.»

28. Ağustos. 1921

Bugün de bütün cephede şiddetli muharebeler ve mevzii boğuşmalar olmuştur. Türk ordusu, Başkumandanından erine kadar büyük bir azimle direnmektedir. Düşman ise, son kozunu oynadığının farkında olduğu için, bütün gücü ile gece ve gündüz Türk cephesinin sol kanadını çökertmeye ve Ankara yolunu açmaya çalışmaktadır. İki taraf da ağır zayiata uğramaktadır. Türk ordusunun özellikle subay zayiatı büyüktür. Buna örnek olmak üzere bir tümen kumandanının, grup kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) beye 28 Ağustos günü verdiği bir muharebe raporunu aşağıya aynen alıyoruz:

«1. Tümene verilen savunma cephesi geniştir. Bu gece tümen cephesini merkezde muhafız taburu, sağda 23. tümenden

[50] Korgeneral Bakı Vandemir'in anılan kitabı, s. 43.

bir alay, solda Osman Ağa[51] Milisleri olmak üzere tesbit ettim. Tümenin diğer kıtaları dün ikmal eratı almıştır. Cephenin bir düşman taarruzuna karşı tesbiti için en muntazam bir kıt'anın vücuduna ihtiyaç vardır.

2. Subay zayiati fazladır. Hücum taburunun yalnız 2 subayı kalmıştır. 42. alayda kumandanlık vekâleti bir yedek teğmenin elindedir. Zayiat noksanının sür'atle kapatılmasına çalışılmasını rica ederim.

3. ... tümen cephanesizdir.»[52]

29. Ağustos. 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bütün şiddeti ile bugün de devam etmiştir. Yalnız Yunan ordusunun takati azalmak üzeredir. Yunan Kolordu kumandanlarından General Prens Andrea'nın hatıralarında belirttiği üzere, Yunanlılar, 24 - 29 Ağustos günlerinde bütün kuvvetlerini birinci hatta sokarak geceli ve gündüzlü muharebelerle ve bol cephane sarfederek ancak 15 kilometre ilerleyebilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa bugünkü emirlerinde de **«Ordu tuttuğu mevzileri kat'î surette müdafaa ve muhafaza edecektir.»** diyordu.

30. Ağustos. 1921

Bugün de Yunan ordusuna pahalıya mal olan taarruzlar ve Türk ordusunun karşı taarruzları ile geçti.

31. Ağustos. 1921

Yunan Kolordu Kumandanlarından General Kondilis'in itiraf ettiği üzere, 31 Ağustos, Yunan Ordusunun ağır zayiat günüdür. Türk savunması bugüne kadar hiçbir zaaf göstermemiştir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, bugünkü, 31 sayılı emrinde günlerden beri tekrarlanan formülü bir kere daha yazmaktadır:

«31 Ağustosta ordu elinde bulundurduğu ve yeniden tutacağımız mevkileri kat'î olarak müdafaa ve muhafaza edecektir.»

Sağ ve sol kanadındaki tümenlerin geri çekilmeleri karşısında grupunu geri çekerek cepheyi düzeltmek teklifinde bulunan II. Grup Kumandanı Albay Selâhattin Adil beye İsmet Paşa şu cevabı vermişti:

---

[51] Topal Osman.

[52] Orgeneral İzzettin Çalışlar, İstiklâl Harbi Hâtıratı, 4. Kısım, Sakarya Meydan Muharebesinde I. Grup — 27 sayılı Askerî Mecmua ekl. İstanbul: 1932, s. 39.

«Düşman ile temastan evvel çekilmekten bahsedilmez. Komşu kıtalara yardımı düşünün!»

Bugün, Yunanlılar, Çal Dağı'ndaki Türk cephesinde bir gedik açtıkları halde, taarruz güçlerini kaybettiklerini iyiden iyiye anlamışlardı. Yunan Kolordu Kumandanlarının hatıralarından anlıyoruz ki, Yunan ordusu imkânsızlıktan, açlıktan, mütemadi taarruzların verdiği ağır zayiattan sonra artık, bugünden (31. Ağustos. 1921) itibaren plânlı ve hâkim taarruzlar değil, taarruz yapmış olmak için taarruz ediyordu. Yunan Genelkurmay ikinci başkanı Albay Sarıyanis'in dediği gibi **«Yunanlılar oyunu kaybetmişlerdir.»**

Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın Sakarya Meydan Muharebesinin gösterdiği duruma koyduğu teşhis ise, 31 Ağustos günü Millî Müdafaa Vekili Albay Refet (Bele) Beye yazdığı aşağıdaki emirden anlaşılmaktadır:

«Anadolu müdafaası 1-2 günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak devamlı yıpranma seferi haline girmiş sayılabilir. Bu halde muvaffakiyet daima ikmal kabiliyetine bağlıdır. Bugün için top ve tüfek ile bunların cephane ihtiyaçlarını daha geniş mikyasta düşünmeye mecburuz.

... inatlı ve devamlı muharebeler batı âleminin bizi yenemiyeceğini ve en inatlı mevzi muharebelerinde bile dayanmak kudretinde olduğumuzu göstermiştir. Bu bizim için en büyük bir kuvvet ve metanet alâmeti sayılmalıdır.»[33]

1. Eylül. 1921

Türk ordusu bakımından bugün muharebenin en kritik günlerinden biridir. Yunan taarruzu Haymana ve Çal Dağı yönlerinde önemli gelişme kaydetmiştir. Türk Başkumandanlığı bütün ihtiyat kuvvetlerini de bu bölgede muharebeye sürmüştür. Muharebe, taarruzlar, karşı taarruzlar ve mevzilerin el değiştirmesi şeklinde oynak bir şekilde sürüp gitmiştir. Özellikle Haymana'nın elden çıkarılmaması için kanlı muharebeler yapılmıştır. Yalnız bu noktadaki muharebede Türk ordusu üç alay kumandanı, 5 tabur kumandanı, 900 er ve 82 subay kaybetmiş ve taburlar teğmenlerin idaresinde kalmıştır. Çal Dağı bölgesinde ise çok buhranlı anlar yaşanmış, büyük cephane sıkıntısına maruz kalınmıştır.

---

[33] Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya kadar, Birinci Kısım, s. 58.

Alınan esirlerden öğrenildiğine göre, Yunanlılar da bitkin bir vaziyette idiler. Kayıpları çok fazla idi. Bölük mevcutları 30 ere inmişti. Açlık sıkıntısı çekmekte idiler. Muharebeye karşı bıkkınlık duyulmaya başlanmıştı.

2. Eylül. 1921

Türk cephesinin bir kilit noktası sayılan Çal Dağı bugün Yunanlılar tarafından zaptedilmiş, cephenin diğer noktalarında da Yunan taarruzu devam etmiştir.

Muharebe kurallarına göre Çal Dağının düşman eline geçmesi muharebenin Türk ordusu aleyhine döndüğünü göstermektedir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu olayı şöyle değerlendirmiştir :

«Daima cephelerini muhafaza eden, aklını ve ferasetini muhafaza eden bir ordu için mevziin ehemmiyeti yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de muharebe eder.»[51]

Yunan taarruzunun gelişmekte olmasına rağmen Yunan ordusunun bitkinliğini yukarıda belirtmiştik. Bu durumu şimdi Yunan Kolordu Kumandanlarından Kondilis ve Prens Andrea'nın hatıralarından alacağımız parçalarla tesbite çalışalım.

General Kondilis «Anadolu Seferi» adlı hatıralarının 519. sayfasında 2 Eylül gününü anlatırken şöyle der:

«Bugüne kadar cephemizde devam eden muharebeler pek çetin olmuştu; cephanemiz pek az kalmıştı. Erler günlerden beri açtı. Biraz kaynamış buğday ile nefislerini körletiyorlardı. Mücadele gece gündüz devam etmekte olduğundan istirahat için gece bile vakit yoktu. Düşmanın direnmesi günden güne artmakta devam ediyordu ve bundan da muharebenin daha fazla şiddetle devam edeceği anlaşılıyordu.»

General Prens Andrea ise «Felâkete Doğru» adlı eserinin 129. sayfasında 2 Eylül'ü şöyle anlatır:

«Son dört gün zarfında ekmek istihkakının yalnız 1/4 ü ve pek az cephane gelmişti. İstihkak yalnız etten ve kaynamış buğdaydan ibaretti. Bu da odun ve ateş tedarik edilemediğinden güçlükle hazırlanabiliyordu. Bu mahrumiyetler yüzünden durum günden güne kötüleşmekte ve çok zayiat vukua geldiği, erzak ve cephanenin tükendiği hakkında erler arasında yayılan şayia-

[51] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 58.

lar yüzünden pek ziyade endişe edilmekte idi. Bu şayia ve hikâyeler erlerin mecburi olan hareketsizlikleri yüzünden artıyor ve düşüncesizce yapılan caniyane propagandalar büsbütün alevleniyordu.

Gerçek şudur ki, biz artık umumî bir çıkmaza saplanmıştık. Ordu Başkumandanı düşmanın kudret ve kuvvetini tamamiyle istihdaf ederek harekete başlamış ve orduyu içine sürüklediklerî memleketin ve arazinin tabiatını veyahut kıtaları ikmal etmek için lüzumlu olan vasıtaları yeteri kadar hesap etmemiştik. Daha şimdiden zayiat pek ciddî, kıtaların hareket kabiliyetleri nakliyat güçlüklerinden pek azamlış, erlerin mâneviyatı evvelkinden pek farklı, düşmanın aksine olarak karar, cesaret, hareket kabiliyeti vasıflarına malik olduğunu göstermiştir.

Zaafımız o dereceydi ki Ankara'ya girsek bile kışın yaklaşmasından evvel de düşman tarafından ciddi bir surette hırpalanmak ve yıpratılmaktan kurtulmak için bu şehri bırakmak ve Eskişehir'e dönmek mecburiyetinde kalırdık.»

3 ve 4 Eylül 1921

Yunan Ordusu yukarıda belirttiğimiz gibi güçsüz duruma düştüğünden ve yüksek sevk ve idare zaafından dolayı 2 Eylüldeki başarılarından faydalanamamıştır. Bu sebeple 3 ve 4 Eylül günlerinde Yunan harekâtının durduğunu görmekteyiz.

5 Eylül 1921

Yunanlılar genel bir taarruza geçmişler ve mevzii bazı hareketlere teşebbüs etmişlerdir.

Bugüne kadar Batı Cephesi Kumandanlığınca verilen emirlerde birliklerin bulundukları mevzileri sonuna kadar savunmaları sık sık tekrarlanan formüldü. Artık muharebenin seyri Türk Ordusu lehine döndüğünden emirlerde yeni bir formülün ileri sürüldüğü görülmektedir. Batı Cephesi Kumandanı 5 Eylül'de yazdığı bir emirde **«ordu bulunduğu mevzileri kat'i surette müdafaa edecektir»** formülünü tekrarladıktan sonra yeni formülü şöyle ifade etmiştir:

«Bundan böyle düşen her nokta karşı taarruzlarla geri alınacaktır.»[55]

6 Eylül 1921

Yunan ordusu bugün de hareketsiz kalmıştır. Kuşkulu ve ürkek halinden anlaşıldığına göre bir Türk taarruzu beklemek-

[55] Korgeneral Bakî Vandemir'in anılan kitabı, s. 68.

tedir. Artık muharebenin kaderi iyiden iyiye belli olmuştur. Türk ordusunun morali yüksektir. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın, bugünkü tarihle Grup Kumandanlıklarına yazdığı bir tebliğin ikinci maddesinde şöyle denilmektedir:

«İstanbul'dan bugün gelen bir raporda düşmanın 30.000 zayiat verdiği ve bundan başka Yunan ordusu içinde Malarya hastalığının hüküm sürmekte olduğu ve rîc'at etmekte olduğu bildirilmektedir. 1 - 2 gün evvel yine İstanbul'dan gelen malûmattan ordumuzun iyi müdafaa ettiği ve neticenin lehimize olacağı İngiliz ricali tarafından ifade edildiği bildirilmektedir. Bundan başka Fransız hükûmeti evvelce Ankara'ya gelmiş olan Franklin - Bouillon'u kat'î talimat ve yeter selâhiyet ile Ankara'ya gelmek üzere yola çıkarmıştır.»[36]

7 Eylül 1921

Bugün her iki taraf için de mevzi düzeltilmesi, tertip, tanzim, tahkim ve keşif günü olmuştur.[37]

Türk Yüksek Kumanda Heyeti, bugün, Sakarya Meydan Muharebesini zaferle bitirecek önemli bir karara varmıştır. Bu kararın nasıl alındığını Batı Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanı Albay Asım (Emekli General Gündüz) den ve Sakarya'da cephenin sağ kanadını tutan mürettep kolordu kumandanı Albay Kâzım (Emekli General Kâzım Özalp) den dinledik. Her iki generalin anlattıklarını özet olarak nakledeceğiz.

Asım Paşa şöyle anlattı:

«Karargâhta bir gün Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bana dedi ki :

— Düşmanın takati kalmadı, yiyecek ekmek bulamıyor. Şimdi en zayıf zamanında.

Asım Bey; cephenin sol kanadından üç tümen alıp bu gece cebrî yürüyüş ile sağ kanada götürürsen, oradan düşmanın sol kanadına bir taarruz yapar ve işini bitiririz.

Ben başüstüne yaparız dedim ve gerekeni yaptım. Sonra Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa da beraber olmak üzere hep birlikte tarruzun yapılacağı sağ kanada gittik ve Başkumandanın dediği oldu.»[38]

Kâzım Paşa da sağ kanattan düşmana taarruz yapılması kararına nasıl varıldığını bize şöyle nakletti:

---

[36] Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın anılan hâtıratı, s. 56.

[37] Korgeneral Baki Vandemir'in anılan kitabı, s. 69.

[38] 10 Haziran 1964 günü Bahariye'de, evinde, Emekli Orgeneral Asım Gündüz ile yaptığımız konuşmanın notlarından.

«Bir gün Fevzi Paşa benim karargâha geldi. Cephedeki durumu kendisine anlatırken muharebenin tavsadığını, düşmanda gördüğüm hareketsizliği belirttim. Karşımdaki düşman zayıf, buradan bir şey yapabiliriz dedim. Fevzi Paşa bu sözlerime hak vererek hemen Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya bir teklifte bulundu ve bu kanada bir kaç tümen kaydırarak taarruza geçelim dedi. Sonra bu tümenler mıntakama getirildi, benim emrime verildi ve Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların da nezaret ettiği taarruzu idare ettim.»[59]

Korgeneral Baki Vandemir'in **«Sakaryadan Mudanyaya kadar»** adlı kitabının birinci kısmında ise, bu kararın Fevzi Paşanın aşağıdaki teklifi üzerine alındığı yazılıdır:[60]

«Düşmanın, mürettep kolordu ve IV. Grup karşısında çekilme emareleri var. İhtiyattaki 15. ve 20. fırkalarımızı gece yürüyüşü ile mürettep kolordu bölgesine tahrik etmeliyiz. En çok obüs toplarımızla kâfi topçu cephanesi yığarak, 4 tümen ile doğudan ve kuzeyden Dua Tepeye taarruz yapılmalıdır.»

8 Eylül 1921

Muharebe faaliyeti olmamıştır. Fakat Türk Ordusu yukarıda sözünü etiğimiz taarruzun hazırlığına girişmiştir. Yunan ordusu Başkumandanı Papulas'ın morali son derece bozuktur. Alelâcele mütareke yapılmazsa Yunan ordusunun kötü duruma düşeceğini düşünen General Papulas, Bursa'da Harbiye Nazırı Teotokis'e aşağıdaki raporu göndermiştir:

«5154 numaralı raporumun devamı olmak üzere şu ciheti arz ederim ki, taraflar arasındaki kuvvetlerin eşitliği sebebi ile muharebe, bir siper muharebesi şeklini almaya yönelmiştir. Böyle bir muharebe, kendi zayıf noktalarını sürekli olarak düzeltme ve arazisini tahkim ve takviye etmekte olan düşmanın faydasına olacaktır. Harekâtın devamı tehlikeli görülmektedir. Ordu yapabileceğini yapmıştır. Ankara'nın işgalinden maksat, yalnız düşman demiryollarının tahribi idi. Bu hususu, bugün buradan Eskişehir'e kadar, daha küçük mikyasta olarak yaparız. Bulunduğumuz mevkide kalmak keyfiyeti, hükûmetin müzakerat esnasında mevkiini belki takviye edebilir. Lâkin bir şartla ki, müzakerat pek uzamasın. Aksi halde keyfiyet efradımızın mukavemet hudu-

[59] 21 Ocak 1965 günü Suadiye'de, evinde, Emekli Orgeneral Kâzım Özalp ile yaptığımız konuşmanın notlarından.

[60] a. 71.

dunu aşmış olur. Bugüne kadar elde edilen başarılara dayanarak çabuk bir mütareke istihsali, gerek manevî tesiri, gerek ordunun askerî tedbirleri almak üzere hükûmetin bu hususdaki fikrinin bildirilmesini rica ederim.»[61]

9 Eylül 1921

Türk Ordusu, sağ kanattan yapacağı taarruzun hazırlıkları ile meşgul olmuştur.

10 Eylül 1921

Türk Ordusu taarruza geçmiştir. Bu taarruz karşısında korktuğu âkıbete uğrayan Yunan Başkumandanı General Papulas, Harbiye Nazırından beklediği cevabı ancak bugün alabilmişti. Fakat, iş işten geçmiş bulunuyordu. Harbiye Nazırı telgrafında şöyle demekte idi :

«İşgalimiz altında bulundurmak mecburiyetinde olduğumuz hat, barış görüşmeleri sırasında ilhakını isteyeceğimiz hattan mümkün olduğu kadar ileride bulunmak iktiza eder. Gerek 4 Eylül 1921 tarihli raporumuzda, gerekse düşman kuvvetleri hakkında göndermiş olduğunuz telgrafta belirttiğiniz malûm tedbirler, muhik ve makul olmakla beraber bütün siyasî mülâhazalardan sıyrılarak, münhasıran ordunun menfaatlerini düşünerek icraat ve kararlarınızda yalnız bu cihetî ittihaz etmenizi tavsiye ederim.»

11 Eylül 1921

Dün başlıyan Türk taarruzu bütün cephe boyunca, bugün de devam etmiştir. Asıl sonuç alınacak hareket, sağ kanatta müretteb kolordunun Dua Tepeye doğru yaptığı taarruzdur.

12 Eylül 1921

Yunan ordusu, sol kanadında uğradığı taaruzun tesiri ile, sağ kanattaki kuvvetlerini kurtarmak için çekilmeye başlamıştır.

13 Eylül 1921

Sakarya'nın doğusunda bugün tek bir Yunan eri kalmamıştır. Bütün cephe boyunca, Yunan ordusu, geldikleri yönlerde ve karmakarışık bir şekilde çekilmeye devam etmektedir. Kolordu Kumandanı General Prens Andrea, hatıralarında, Yunan ordusunun Sakarya'dan çekilişini şöyle anlatır:

«Zaman çok dardı. Karanlık zifiri idi. Kolordaların birlikleri, ağırlıklarına ve birbirlerine karışmıştı. Esasen yok denilecek kadar mahdut karayollarını, kıtalar, kollar kaybetmişler, yığınlar

[61] Papulas'ın Hâtıratı, s. 18.

halinde intizamsız, her çeşitten, her kıtadan karışık kümeler kesif bulutlar ve birer kâbus içinde şaşkın gidiyorlar. Bunların arasında kendimi buldum. Korkunç intizamsızlık, tam bilgisizlik içinde gelişigüzel gidiyorduk.

Umumi karışıklık sonucu olarak, 1. Kolordudan bile Kavuncu'ya geçerek gece serseri dolaşan 12. tümene mensup birliklerin, 9. tümene mensup birlikler ile birlikte Sakarya batısında Demirci köyüne girdiklerini gördüm. Bu tümeni müşkülâtla toplıyarak Saçıklar köyüne gönderdim. Gecenin karanlığı içerisinde, Sakarya batısında hiçbir kıta kendisine gösterilen mevzileri tutamamıştı.

Çok şükür ki, Sakarya'dan bu geçişimizi düşman bilmiyordu. Eğer bunu anlamış olsaydı ve nehrin kendi tarafındaki kıyısına yalnız topçu değil, ufak bir kaç makineli tüfek indirmiş bulunsaydı, hareketimiz panik olmasaydı bile, kaçışa dönmüş ve mağlûbiyet kesin ve tamam olmuş olurdu. Eğer düşman gece bizi bir kaç avcı ile takip etmiş olsaydı dahi çekilmemiz kolayca bir kaçış haline gelirdi. Ne kadar yorgun olursa olsunlar, Yunan ordusunun tam mânası ile dağılmasını mucip olacak olan bu durumdan istifade etmeye gayret etmemesi, düşman için imkânsızdır.»[62]

★

Sakarya Meydan Muharebesi böylece bitmiş oluyordu. Prens Andrea'nın yukarıda çizdiği tabloyu Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, daha önce hayalinde canlandırmış ve Yunan ordusunun Sakarya'da boğulacağını ve batıya geçemiyeceğini ummuştu. Grup Kumandanlarından İzzettin Çalışlar, Polatlı istasyonunda Başkumandanı bu sıralarda ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa İzzettin Beye :

«İzzettin Bey; Sakarya düşman cesetleri ile doldu; sular durdu değil mi?» demiştir.

Mustafa Kemal Paşanın umudu bu defa gerçekleşmemişti. Fakat bir yıl sonra Yunan ordusunu Sakarya'da değil, ama başka bir meydanda yok edecekti.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921 günü harp karargâhında yazdığı bir bildiriyi yayınlattı. Meclise de gönderildiğinden, 15 Eylül günü Meclis'te okunan bu bildiri **«Türkiye**

[62] Prens Andrea, Felâkete Doğru, s. 164.

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına ve Millete Bildiri» başlığını taşıyor ve şöyle başlıyordu:

«Kutsal topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve memleket istiklâlinin fedakâr bekçisi olan ordumuzu yok etmek istiyen Yunan ordusu, 21 gün süren pek kanlı muharebelerden sonra Allahın yardımı ile mağlûp edilmiştir.»

Sakarya muharebelerini, düşmanın Sakarya'nın doğusunda imha edilen kuvvetlerini, düşmanın nasıl kaçtığını ve nasıl takip edildiğini, Türk Milletinin ve ordusunun taşıdığı vatan sevgisini, zafere olan inancını duygulu sözlerle anlatan bildiri şöyle devam ediyordu:

«Milletimiz düşman hazırlıklarına mukabele için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, silâh, hayvan, araba velhasıl her ne lâzımsa kemali hahiş ile ibzal etti. Avrupanın en mükemmel araçları ile teçhiz edilmiş olan Konstantin ordusundan ordumuzun teçhizat itibariyle de geri kalmaması ve hattâ ona üstünlük elde edebilmesi gibi inanılmaz bir mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz.»

Bildiri, Türkiye'nin hür ve müstakil yaşamaktan başka bir amacı olmadığını ve bu meşru amacın nihayet bütün dünya tarafından kabul edileceğini belirttikten sonra şöyle sona ermektedir :

«Ancak, silâhlarımızı, amacımızı tamamen elde ettikten sonra bırakacağımızdan, pek yakın olan bu mutlu âna kadar ötedenberi olduğu gibi bütün milletin son derece gayret ve fedakârlık göstermesini bekleriz.»

Sakarya Meydan Muharebesinin azametini, askerî teknik bilgilere girmeksizin canlandırmaya çalıştık. Fakat, Türk Ordusunun ve dolayısiyle Türk Millî hareketinin bu muharebede atlattığı büyük tehlikeyi kavrayabilmek için bir iki hususa daha kısaca dokunmak gerekir.

Düşman, batıdan doğuya doğru, Ankara yönünde taarruza geçmişti. Türk cephesi Sakarya'yı önüne, Ankara'yı arkasına alarak batıya doğru düzenlenmişti. Fakat, Yunanlılar Türk ordusunu imha etmek istedikleri için, tıpkı Kütahya - Eskişehir muharebelerinde olduğu gibi büyük kuvvetlerini Türk cephesinin sol kanadına doğru yöneltmişlerdir. Buna karşı bir tedbir olarak Türk Başkumandanlığı da cephenin sol kanadını batı-doğu istikametine kırarak, düşman sola kaydıkça cephenin sol kanadını aynı biçimde sola doğru uzatmıştır. Ve nihayet muharebenin ilk bir kaç

gününden sonra, Türk cephesi, büyük kuvvetleri ile güneye doğru çevrilmiş oldu. Eğer bu muharebe kaybedilseydi, Türk ordusunun doğuya doğru, daha gerilere çekilmesi ihtimali bile çok zayıflamış, şüpheli bir hale gelmiş olacaktı. Bu takdirde ordu, kuzeye, Kastamonu dağlarına doğru çekilmek ve muhtemelen dağılmak durumuna düşecekti. Görüştüğümüz kimselerden, kumandanların bu tehlikeyi her an hissettiklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Nitekim, bir gün bir grup kumandanının karargâhına uğradıktan sonra Mürettep kolordu kumandanı Kâzım (Özalp) Paşanın yanına gelen Mustafa Kemal Paşa, pek kızgın bir eda ile grup kumandanından söz etmişti. Grup kumandanının Mustafa Kemal Paşayı kızdıran sözleri şunlardı:

«Paşam kötü bir ihtimale göre hangi istikametlere çekileceğimize dair direktifleriniz ne olacaktır.»

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir soruya muhatap olduğu için kızmakta pek de haklı sayılamaz. Nitekim, mürettep kolordu kumandanı Kâzım Paşa, kendisine aşağıda nakledeceğimiz sözleri söylediği halde bunu makul karşılamıştır:

«Ben, artık geri gitmem. Sakarya'nın batısına geçip, Mihalıççık ormanları ve Nallıhan bölgesinde gerilla harbi yaparım.»[63]

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine:

«Evet, Yunan ordusunun bir yanında böyle oynak kuvvetlerin bulunması, onların durumunu güçleştirir.» demişti.

Kâzım Paşanın bize naklettiğine göre, Meclis Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Beye, Mustafa Kemal Paşa, böyle bir ihtimalde gerilla harbi yapacak olan Kâzım Paşanın emrine gireceğini söylemiştir.

Sakarya Meydan Muharebesini, özellikle sivil okuyucular gözünde daha iyi canlandırmak maksadı ile, Emekli Orgeneral Ali Fuat Erden'in **Atatürk** adlı kitabından iki paragrafı aşağıya aynen alıyoruz:

Türkler bir düziye kaydırmalarla cepheyi birteviye uzattılar. Kuşatma tesirli olmadı ve dalma cephe muharebesine inkılâp etti. Düşman, son güne kadar, hep bir müdafaa koltuğuna çarptı. Türk cephesi ilkin batıya karşı iken kaydırmalar esnasında güneye çevrildi.

Meydan muharebesi yirmi iki gün, yirmi iki gece sürdü. Bu zaman zarfında, Yunanlılar, Türkleri ancak 20 kilometre itebildi-

[63] Kâzım Paşa ile yaptığımız görüşme notlarından.

ler. Muharebenin başlangıcındaki birinci hat ile muharebenin sonuncu günkü birinci hat arasındaki mesafeler, yani geri çekilme dereceleri sağ kanatta 7,5 kilometre, merkezde 15 kilometre, sol kanatta 20 kilometredir.[64]

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa da kendi idare ettiği Sakarya Meydan Muharebesini aşağıdaki satırlarla gayet güzel özetlemiştir :

«Düşman, ordumuzun sol kanadını çevirmek suretiyle çabuk ve yok edici bir sonuç almak istiyordu. Düşmanın bu strateji harekâtını iptal ettik. Düşmanı taktik alanda muharebeye zorlamak suretiyle, önce strateji bakımından yendik. Muharebeyi, cephe muharebesi şekline soktuk. Ondan sonra Merkezimizi yarmak istedi, bunda da başarı gösteremedi. Daha sonra savunma yapmaya karar verdi. Taarruzlarımızla buna da engel olduk ve böylece, 21 gün gecesi ile beraber sürmek üzere, Sakarya Meydan Muharebesi kahraman ordumuz tarafından kazanıldı.[65]

Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 Eylül 1921 günlü toplantısında Sakarya Meydan Muharebesini anlatan uzun nutkunun sonlarında, Fevzi Paşa hakkında güzel sözler söyledikten sonra, şöyle devam etmiştir:

«Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söylıyecek söz bulamam, yalnız ifadede isabet edebilmek için diyebilirim ki, bu muharebe subay muharebesi olmuştur.»

«Erlerimiz hakkında yeni bir şey söylemek isterim. Kahraman Türk eri Anadolu muharebelerinin mânâsını anlamış, yeni bir ülkü ile muharebe etmiştir.»

«Millî Müdafaa Vekili Refet Paşa Hazretleri, muharebenin başlangıcında ve bütün muharebe süresince ordunun ihtiyaç gösterdiği ve göstermediği herşeyi başarı ile ve zamanında yetiştirmiştir. Ve zaferin elde edilmesinde birinci âmillerdendir.»

---

[64] Emekli Orgeneral Ali Fuat Erden, Atatürk. — İstanbul 1952, s. 82.

[65] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 258.

NOT :

Sakarya Meydan Muharebesinde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın «Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sathı, bütün vatandır.» şeklinde bir emir verdiği hakkında yanlış bir bilgi vardır. Başkumandanlıktan böyle bir emir hiçbir zaman verilmemiştir. Kaldı ki, Atatürk de böyle bir emir verdiğini söylememiştir. Nutuk dikkatle okunursa (1952 baskısı, c. II, s. 618) bu tarz bir emrin verilmediği açıkça anlaşılır.

«Kral Konstantin bazı hükûmetlerin hoşuna gitmek için Venizelos tarafından açılan sefere daha büyük bir germi vermek istediği zaman, bu gasp ve istilâ seferine gayet derin bir dinî taassup ile girişmişti.

Ehlisalibin yüzyıllarca önce güttüğü dinî gayeleri ihya etmek için, İsa tarafından kendisini bu işe memur edilmiş zannetmişti. İzmir'de ilk karaya çıktığı zaman, İzmir şehrine değil, vaktile ehlisalibin çıktığı yeri seçerek oraya çıkmıştır. O yerin, Eskişehir'in ve diğer Müslüman - Türk şehirlerinin isimlerini değiştirdi. Kral Konstantin, Mareşal Foş ve General Guro gibi askeri kıymet ve şöhretleri bütün dünyaca tanınmış büyük kumandanların faydalı nasihatlerini gururla reddetti. Kral Konstantin'in arzusu Ehlisalip kahramanları sırasına geçmek ve eski müstevli zalimleri taklid etmekti. Avrupa bu sersemlikleri uzaktan seyretti.»

Mustafa Kemal Paşanın beyanatı, bilhassa Avrupa'ya duyurmak istediği şu sözlerle bitiyordu:

«Efendiler, bütün dünyanın bilmesi lâzımdır ki: Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti, uşak muamelesine tahammül edemez.»

«... Biz cenkcu değiliz. Barışseveriz... Biz cenk değil, barış istiyoruz. Barış yapmaya hazırız ve hemen buna engel olacak hiçbir sebep yoktur.»

«... Lloyd George, 16 Ağustosta, Avam kamarasında verdiği nutukta; başarılı bir harbi göze almış olan memleketin lehinde muamele etmek lüzumunu kabul ediyordu. O halde bu başarıyı, bu zaferi gösteren Türkiye olmuştur. Buna göre Lloyd George'un sözünden dönmiyeceğini ümit etmek isterim.»

«Efendiler, askeri hareketlerimiz hakkında son bilgiyi ve son sözü söylemiş olmak için arz ederim ki: Ordumuz vatanımız içinde bir tek düşman askeri bırakmayıncaya kadar takip, tazyik ve taarruzuna devam edecektir.»

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasını bitirdikten sonra Meclis Başkanlığına bir çok önerge verilmiştir. İlkin okunup kabul edilen önergeye göre, «İki yıllık millî çalışmanın değerli bir özeti ve mutlu bir büyük zaferin tarihçesi ve millî isteklerin açık ve kesin bir ifadesi demek olan» bu konuşma, hem Türkçe, hem de Fransızca olarak bastırılıp bütün dünyaya duyurulacaktı. Diğer önergeler, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik ünvanı ve mareşallik rütbesi verilmesi hakkında idi. 14/15 Eylül gecesi

Batı Cephesi Karargâhından yazılmış olan bir önerge aynen şöyle idi:

«Bizzat muharebe meydanındaki tedâbir ile muzafferiyetin âmil ve müessiri olmuş olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine müşirlik rütbesi ve gazilik ünvanı tevcihini teklif ve istirhâm ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu tevcihini milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya müteveccih bir eser-i takdir ve tahsin olacağı kanaatinde bulunduğunu arz eyleriz.»[1]

Genel Kurmay Başkanı ve Kozan Milletvekili Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşanın imzalarını taşıyan bu önergeden başka, Saruhan Milletvekili Süreyya (Yiğit) ve 62 arkadaşı tarafından da aynı maksatla bir önerge daha verilmişti.[2]

O gün, ivedilikle görüşülüp, hiç tartışılmadan kabul edilen 159 sayılı Kanunla, Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, «Gâzi» ve «Mareşal» Mustafa Kemal Paşa oldu.

Sakarya Meydan Muharebesinde, bütün ordu, Başkumandanına yaraşır bir feragat ve cesaretle döğüşmüştür. Türk ordusunun niçin kazandığını, Ankara Anlaşmasını Franda adına imzalayacak olan Franklin Bouillon'un bir cümlesiyle belirtmek isteriz.

Franklin Bouillon, Anadolu'ya ilk gelişinde (Sakarya Muharebesinden önce) cepheyi ve Yunan zulümlerini göstermek üzere batı cephesine gönderilmiş ve mihmandar olarak refakatine verilen Kurmay Subay Baki (General Vandemir) Bey ile Eskişehir civarında bir uçağımızı gördüğü zaman hayrete kapılmıştır. Çünkü, Gnom motörlü, Albatros kanatlı, Patates emayeli uçak, gerçekten şaşılacak bir acaiplikte idi. Franklin Bouillon uçağı görünce hayretini ve takdirlerini şöyle ifade etmiştir:

«Ne delice kahramanlık! Elbet kazanırsınız azizim.»[3]

ANKARA

Memleketin kaderine elkoyduğunu kararlarında ve yaptığı kanunlarda bir çok defa ilân eden ve bütün kuvvetleri (yasama,

[1] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c: 12, s. 363.
[2] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c: 12, s. 364.
[3] Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya, 1. kısım, s. 53.

yürütme ve yargı) nefsinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstiklâl Harbinin en çetin muharebeleri Ankara yakınlarına intikal edince, umulmayacak ölçüde sarsılmıştır.

Bu tehlikeli dönemeçte, Meclisin dağıldığı söylenemez. Fakat gereği gibi çalıştığını, heybetli görünüşünü muhafaza ettiğini söylemek de mümkün değildir. Büyük Meclis, ilk defa böyle bir duruma düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığı kabul etmek için, Meclisin yetkilerini isterken bu ihtimali düşündü mü, bilmiyoruz. Yalnız açıkça belli oluyor ki, Sakarya muharebeleri sırasında ve memleketin kaderini tayin etme sorumluluğu yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın omuzlarına yüklenmiştir.

Kütahya - Eskişehir muharebelerinde ordunun uğradığı yenilgi ile Meclisteki ilk gevşeme başlamıştı. Gizli oturumlarda söylenen ateşli nutuklara ve açık oturumlardaki soğukkanlı, azimli görünüşe rağmen, birçok milletvekili, herşeyin bittiği kanısına varmış ve kişisel duygulara düşmüştü. Yunan ordusu henüz Sakarya'ya doğru yürüyüşe geçmeden Ankara bir göç hazırlığına koyulmuş bulunuyordu. Bu havanın yaratılmasında ve benimsenmesinde, telâşlı milletvekillerinin davranışı başlıca rolü oynamıştır. Hükûmet zorunlu bir tedbir olarak bazı dairelerini, evrak ve ağırlıklarını Kayseri'ye taşırken, Büyük Millet Meclisi kendi üyelerine hâkim olamamıştı. Şüphesiz taşınması için de tedbirler alınması gerekliydi. Kayseri Lisesi Meclis binası olarak ayrılmıştı. Kayseri valisi, milletvekillerine ev bulmakla meşguldü.[66] Bazı milletvekilleri âilelerini şimdiden Kayseri'ye veya memleketlerine göndermişlerdi. Fakat, Meclisin üye sayısı da günden güne azalıyordu. Kimi izinli, kimi izinsiz olarak çok sayıda milletvekili Ankara'yı çoktan terketmişti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, «Millî Mücâdele Hâtıraları»nda o günlerin Ankara'sı çok ilgi çekici bir şekilde tasvir edilmiştir. Yazar, henüz onbeş gün önce Ankara'ya gelmiş olan Ziya Gökalp'ın Diyarbakır, Ahmet Ağaoğlu'nun Erzurum yollarını nasıl tuttuklarını hem hüzün verici, hem güldürücü bir dille anlatır.[67]

Bu hâtıralardan, Ankara'nın içine düştüğü ıssızlığı ve sonra, yaralı akının canlandıran bazı parçaları aşağıya alıyoruz:

«Bununla beraber, gerek Ağaoğlu'nun kağnısı, gerek Tevfik Hâdi'nin atı, o günlerde Ankara'da bulunabilecek nakil vasıtaları-

---

[66] Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım, İstanbul: 1961, s: 246.

[67] Y. K. Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda «Millî Mücâdele Hâtıraları» — Selek yayını, İstanbul: 1958, s: 144.

nın sonuncusu idi. Onden sonra bir uyuz eşek bile kûheylân kadar kıymetli olmağa başladı. Buna rağmen yine giden gidene idi. Nasıl? Ne suretle? Buna Ruşen Eşref'le ben şaşırıp kalıyorduk. Zira, biz şehirden Çankaya'ya, Çankaya'dan şehre bile inip çıkmanın imkânını bulamıyorduk. Arasıra nereden tedârik ettiğimizi hatırlayamadığım bir araba beygiri vardı ki, ona kâh Ruşen Eşref binip ben inmek ve kâh ben binip Ruşen Eşref inmek suretiyle yol alarak giderdik.»

«... Millet Bahçesinde hava almaya giderdik. Bu bahçe, boşalmış Ankara'nın içinde akşam üstleri birkaç eş dosta rastgelmek ve başbaşa verip hasbıhallere dalmak imkânını bulduğumuz yegâne yerdi.»

«Hükûmet erkânı için zaten Meclisle buradan gayri buluşup toplanacak yer kalmamıştı. Vekâletler şimdi boş bir oda ortasında birer tahta masa ile birer hasır iskemleden ibâretti. Daireler, bütün memur kadroları, dosyaları ve eşyaları ile beraber çoktan Kayseri'ye nakledilmiş bulunuyordu. Vekilin yanında kala kala ya bir müsteşar, ya bir hususî kalem müdürüyle bir iki hademeden başka kimse kalmamıştı. Kendisi de zaten bu birkaç kişilik maiyetiyle her an harekete hazırdı. Vekillerden çoğunun Kayseri'ye göç eden yalnız memurları değildi. Çoluk çocukları da aynı gurbet yolunu boylamışlardı.»

«... Sakarya Meydan Muharebesinin onbeşinci gününe doğru Ankara'nın içi yaralılarla tıklım tıklım dolmağa, harbin ne kadar elem verici tarafları varsa burada belirip serilmeğe başladı. Kızılayın sıhhî imdat vasıtaları, hastaneleri, yeni yeni tesis edilen pavyonlar bu insanî faciayı güçlükle karşılayabiliyor ve yegâne cerrah M. Kemal Beyin bazı günler tek başına yirmi otuz yaralıya neşter vurduğu oluyordu.

Bu arada bir kaç hava hücumuna da maruz kaldık. Gerçi, bu hava hücumlarının İkinci Cihan Harbindekiler gibi dehşet salıcı bir tarafı yoktu. Güney yönünden üç dört tayyare uçup gelerek istasyon civarına birkaç bomba atıyor, şehrin üstünde bir daire çevirdikten sonra uzaklaşıp gidiyordu. Bir gün istasyona atılan bu bombalardan biri boş bir vagona değdi ve vagonu tahrip etmekle kalmayarak içinde bulunan bir şimendifer memurunun ölümüne de sebep oldu.* Bir başka gün, hatırladığıma göre diğer bir bom-

* Bu memur Rum idi.

ba Akköprü taraflarına düştü. Bunun üzerine Ankara'daki âileler arasında ikinci bir göç hareketi başgösterdi.»

11 Ağustos 1921 günü, Büyük Millet Meclisi, 4 günlük Kurban Bayramını vesile ederek 22 Ağustos'ta toplanmak üzere tatile girmişti. Meclis, bundan sonra ikişer, üçer günlük aralarla ve hiçbir önemli mesele ile meşgul olmaksızın 22, 25, 27, 29 Ağustos, 1, 3, 5, 8, 10 ve 12 Eylül günlerinde toplanarak kısa süren oturumlar yaptı.

12 Eylül'de, ya sabırları taştığı, ya da Sakarya'dan zafer kokusu aldıkları için bazı milletvekillerinin, Ankara'dan uzaklaşan arkadaşlarından hesap sorduklarını görmekteyiz. Bu günkü ilk oturum açılıp yoklama yapıldıktan sonra Karesi (Balıkesir) milletvekili Vehbi Bey söz alarak şöyle demiştir:

«Efendim, Yüksek Meclisin yirmi dakika, yarım saati zâyi oldu. Bu alelusul yoklamadan hiç bir fayda olmayacaktır. Biliyoruz ki, içimizden izinsiz olarak Meclise devam etmeyenler vardır. Bu gibi gaibi gayrimezunlar hakkında Riyaset Divanının ne yaptığını, bu yoklamadan bir fayda olup olmadığını öğrenmek istiyorum.»[68]

Ayrıca bu konu ile ilgili olarak Başkanlığa verilen aşağıdaki önerge okunmuştur:

«Meclisin tarihi ânlarında, Meclisin kararı hilâfına gaib-i gayr-i mezun arkadaşlar bulunmasından dolayı açık celselerde saatlerce çalınan çıngırağa ve koridorlarda hademenin dolaşmalarına mukabil ancak ekseriyeti mümküne hasıl olabilmektedir. Şu hâle karşı aşağıdaki maddelerin karar altına alınmasını teklif ederiz:

1. Gaib-i gayr-i mezun olarak meclisten yarılan arkadaşların iki gün içinde tahkik ettirilerek isimlerinin açık celsede okunması.

2. Gaib-i gayr-i mezun arkadaşların hemen Meclise katılmaları için kendilerine telgraf verilmesi.

3. Gaybubet ettikleri günler için tahsisatlarının kesilmesini teklif ederim.»

Bu önerge üzerine yapılan görüşmeleri Meclis tutanaklarından takip edelim:

---

[68] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi c: 12, s: 182.

Mehmet Şükrü B. (Karahisarı Sahib) — Arkadaşlar, hepiniz hatırlarsınız ki; biz harbin en buhranlı zamanında Meclisin buradan kımıldamıyarak ordunun arkasında bulunmasına ve hiç bir kimsenin bizden izin almadan gitmemesine karar verdik. Bunun hilâfında maalesef bazı zayıf kalpli arkadaşlarımız zuhur etti. Bunlar Divanı Riyasetten de, Meclisten de izin almayarak gittiler (doğru sesleri). Binaenaleyh bu güne kadar bu iş böyle gitti, şimdi Meclisten mezuniyet alan arkadaşlarımız bulundu. Bunların mazeretlerini dinledik ve izin verdik. Bunun haricinde Divanı Riyasetten birer hafta mezuniyet alarak gidenler ve bunu tecavüz ettirerek, on onbeş gün kaldıktan sonra gelen arkadaşlarımız bulunmuştur. Binaenaleyh bendenizin bu takriri vermekten maksadım o tarihten bugüne kadar bilâmezuniyet gaybubet edenlerin veyahut Divanı Riyasetten aldığı mezuniyetle gidip müddetini tecavüz ettiren arkadaşların isimlerinin belli olması ve zapta geçmesidir. Tarihi bir karar karşısında vazifesini ifa etmeyenlerin zabıtta görülmesidir. Maksadım budur (Bravo sesleri).

Konunun fazla deşilmesini istemeyen Sinop milletvekili Hakkı Hâmi Beyin konuşması üzerine İzmit milletvekili Sırrı Bey:

«Geriye giden arkadaşlarımız orada kahramanlık manzumeleri yazıyorlar.» diye söylenmiş ve görüşmeler şöyle devam etmiştir:

Durak B. (Erzurum) — Efendiler, bu mesele tarihi bir meseledir. Nizamnâme meselesi değildir. Geçirdiğimiz tarihi günlerde burada zayıf kalplilik gösteren arkadaşlara tarihi bir muamele yapmalıyız. Efendiler, bu gün millet bize istinat ederek, bizim için hayatını veriyor, malını veriyor. Biz burada bir parça mal için her şeyi yapıyoruz. Ailemiz peşinde, eşyamız peşinde oraya buraya koşuyoruz (Doğru, doğru sesleri). Bugün nizamnâme günü değildir. Doğru görelim, doğru muhakeme edelim, doğru muamele yapalım. Cepheden bir asker kaçmış olsa derakap idâm kararı veriyoruz ve kurşuna diziyoruz. Bizim vazifemiz ondan aşağı mıdır? O cephede bulunan efrât ve zâbitanın vazifesinden daha mühimdir. Zannetmiyorum ki, bizim vazifemiz ondan daha ağır olsun, çünkü o askerin karargâhı, mihveri askerisi burasıdır (Aferin Durak Bey sesleri). Nizamnâmeyi tâdil edelim rica ederim, efendiler. Biz hâlâ tehlike karşısındayız. Belki daha pek mühim günler geçireceğiz, bizim düşmanlarımız çoktur, bizi dağıtmak isteyenler çoktur, böyle zamanlarda ihtimal ki, aramı-

za propaganda sokup bizi dağıtacak hâller olur. Biz henüz mühim günleri geçirmedik, atmadık. Belki böyle mühim devre karşısında bulunacağız. Biz bunları gözümüzün önüne getirerek vazifemize devam etmeliyiz. Çok söyliyeceğim, söylemek istemiyorum. Bunun için çok rica ederim mühim bir karar ittihaz edelim, bundan sonra herkes burada bihakkın vazifesini ifâ etsin. Yoksa efendiler, bu Meclis herhalde dağılır.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Durak Bey emin olsun ki, dünya tuzbuz olur, fakat Meclis dağılmaz.

Vehbi Bey (Karesi) — Efendim, Türkiye Büyük Millet Meclisine âza olup gelen arkadaşlar ve bunu kabul eden ve bunun şerefini taşıyan rüfekayı muhtereme en tehlikeli ânlarda bütün mesuliyetleri üzerinde taşımayı deruhte etmişlerdir. Bundan herhangi suretle nükûl etmek veyahut eseri zaaf göstermek vâki olursa, bunun cezası bendenizce, tahsisatından kesmek veyahut gazete ile ilân etmek değildir. Bu meselenin şurada müzâkeresi, lâzım gelen ceza için kâfidir. Ruznâmeye geçmemiz daha muvafıktır. Bu ceza bendenize tatbik edilse, zannederim buradan çıkıp yaşıyacağıma kani değilim.

Tahsin B. (Aydın) — Efendim, bugün yarım saati yoklama ile geçirdik, bir saat de âzanın devam meselesine taallûk eden mesele ile meşgul olduk. Bu itibarla âzaların devamı meselesini temin için bir celse bize dört bin liraya mal olacak. Efendiler, askerlerimizin yedikleri taşlı topraklı ekmekleri görüyoruz. Garp cephesinde matarasızlıktan susuz harbeden bu millet evlâdını, kardeşini, damadını askere verdiği, güneş altında akşamdan sabaha kadar harp ettiği halde bize her ay ikişer yüz lira veriyorlar. Harpte ayağında çarığı, sırtında elbisesi olmayan bu millet bize ayın yirmisinde bu maaşı burada veriyor. Buna mukabil hiç olmazsa haftada iki defa bir adamın içtimalarda ispati vücut etmemesi ne kadar ayıptır. Binaenaleyh, tarih ve millet muvacehesinde ve böyle kanlı zamanlarda, tehlikeli günlerde Meclisi terkedip bilâ mezuniyet kaybolan arkadaşlar teşhir edilmeli, gazetelerle ilân edilmelidir.

Bundan sonra görüşmenin yeterliği ve yapılacak işlem hakkında Başkanlığa önergeler verilmiş ve görüşmeler Başkanın şu sözleriyle sona ermiştir:

«Eğer müsaade edersenız, meseleyi Riyaset Divanınca tetkik edelim, size bildirelim.»

ATLATILAN TEHLİKE :

Türk ordusu, Sakarya'da tutunmasa idi, Anadolu Millî Hareketi büyük bir tehlikeye düşmüş olacaktı. Bu takdirde, ordu, ancak Kızılırmak gerisine çekilebilirdi. Geri çekilme bir bozguna dönmese bile, yeni cephenin ilerisinde kalacak bölgeye (Sinop, Kastamonu, Çankırı ve Ankara) mensup askerlerin büyük ölçüde dağılması mukadderdi. Ayrıca, Ankara'nın Yunanlılar tarafından işgâlinin, Millî hareket için, siyasî bakımdan telâfisi güç, ağır bir darbe teşkil edeceği muhakkaktı. Yunan Ordusuna sonsuz bir güven besleyen Lloyd George, İngiliz Genel Kurmayı karşısında bir kere daha haklı çıkacak ve bu durum Fransızları da tereddüde sevkedecekti. Moskova Andlaşmasına rağmen, Rusya'nın Ankara hükûmetine karşı henüz pekişmemiş olan güveni sarsılacak, tutumunu değiştirmesi gerekecekti.

En iyimser bir tahmin ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin, çoğunluk sağlıyabilecek bir üye sayısı ile Kayseriye yerleştiğini kabul edelim. Sakarya'nın mağlûp Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın, bu Meclis karşısındaki durumunu kestirmek güç değildir. Tahammül edilemiyecek hâle gelen Meclisi, M. Kemal Paşa dağıtabilir miydi? Böyle bir hareket nasıl bir sonuca ulaşırdı? Gönüllerinde başka bir arslan (Enver Paşa) yatan milletvekillerinin tutumu ne olacaktı? Bütün bu ihtimâller, kaybedilecek bir meydan muharebesinin arkasında yatmakta ve muharebe devam ederken bazı hazırlıklar yapılmakta idi.

Pusuda duranlar için, Kütahya - Eskişehir yenilgisi ilk işâret oldu. 25 Temmuz 1921 de Türk Ordusu Sakarya gerisine çekilmişti. Enver Paşa 28 Temmuz'da Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile gizli bir görüşme yaparak 30 Temmuz'da Moskova'dan Kafkasya'ya hareket etti.[69] Enver Paşa'nın niyetini daha iyi anlıyabilmek için, Moskova'dan ayrılmadan önce, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 16 Temmuz tarihli mektubun şu son kısmına göz gezdirmek gerekir:

«Şimdi bütün açıklıklara rağmen siz karşınızda bir hasmınız varmış gibi hareket ediyorsunuz. Evvelce de dediğim gibi ben ve arkadaşlarım iki senedenberi takip ettiğimiz memleketin ve İslâmın halâs emelini güdüyoruz. Bununla beraber memlekette halka müstenit ve cidden onun menfaatini düşünür bir fikirle

[69] General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul, s. 227.

çalışmak taraftarıyız. Eğer zatıâlinız bizi rakip telâkki ediyorsanız, yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce memleketin kurtulması esastır. Değil bunu sizin gibi uzun seneler beraber çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi bir haris ihtiyar yapabilseydi, ona karşı da hürmet besler ve muvaffakiyetine yardım ederdik. Cenabı Hakkın şimdiye kadar size yâver kıldığı talihinize biz de hürmet ederiz. İktidarınızı ise bundan evvel takdir ettiğimden Harbiye Nezaretim ve ondan sonraki hareketimle belli olduğundan buna dair fazla bir şey söyliyemem. Yalnız bir ricam var, lüzumsuz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi mevkiinize bakarak sizi iğva edenlere memlekette bir şahsın ve yalnız bir kısmının tahakkümüne doğru gitmeyiniz. Yoksa gene lüzumsuz tazyikler ve bunların neticesi feveranlar zuhur edebilir.

Bugün emin ol ki, bütün vatanını seven herkes, olan biten herşeye rağmen sizin muvaffakiyetinize çalışıyor. Çünkü senin muvaffakiyetin Anadolu'nun muvaffakiyeti demektir. Fakat eğer, siz şimdiden kanunsuz hareketler ve lüzumsuz şiddetlere giderseniz, korkarım ki, hayırlı bir netice vermez. Millet, Sultan Hamit idaresi zamanındaki Millet değildir. Artık tahakküme fazla dayanamaz. Bak, seni bütün arkadaşlarım namına temin ediyorum. Bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takip edeceğim. O da İslâmı ezen Avrupa canavarı ile pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmek. Bunun için benden çekinmeyin. Vehme düşerek böylece düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümitlerini vermeyin. Lüzumsuz şiddeti bırakın. Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden memlekete gelmemizi istemediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'e de şümulü olduğunu bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndermezdim.

Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de güya bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak, diyorsun değil mi? Halbuki ben ve arkadaşlarım o kanaatteyiz ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz tazyiklere hiç hacet kalmıyacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edilenleri aleyhinize değil, teskin edecek ve daha kolaylıkla yürütecektik. Maamafih şimdilik Moskova'da bulunarak hariçten memleketimize yardım etmemize devam ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat bunu da itiraf

etmemiz lâzım gelir ki, hiç bir sebebi kanuni olmayarak memleket haricine nefiy şeklindeki arzunuza lâlebet tahammül bize hakikaten pek ağır ve sefilâne gelir. Maamafih vatan için şimdi buna da katlanıyoruz. Binaenaleyh hariçte kalmamızın maksadı umumimiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm âlemi için faydasız ve belki tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz... İşte o kadar.

Şimdi gene kemali hürmetle gözlerinizden öper, Cenabı Haktan senin için yücelikle ve İslâm ve vatana nafi büyük büyük muvaffakiyetler dilerim.»[70]

Ankara, Enver Paşa'nın faaliyetini dikkat ve endişe ile izliyordu. Ağustos ayı içinde Enver Paşa'nın Moskova'da görülmemesi bir kuşku yaratmıştı. Batum başşehbenderliğine **«İzl Rusya'da kaybedilmiş olan Enver Paşa'nın nerede bulunduğunun tahkiki»** bildirildi. Ve öğrenildi ki, Sakarya muharebelerinin devam ettiği bu sırada, Enver Paşa, Batum'da bulunmakta ve Zinovlyev'in sayfiye köşkünde misafir edilmektedir.[71]

Çeşitli bakımlardan Enver Paşa'dan faydalanmayı düşünen Sovyet liderleri, Türk Millî Kurtuluş hareketinin başarıya ulaşması için Mustafa Kemal Paşa üzerine oynamakla beraber, Enver Paşa'yı da yedek olarak elde bulundurmakta idiler. Anadolu harbinin tehlikeli bir safhaya girmesi üzerine Enver Paşa'yı Anadolu sınırlarına, Kafkasya'ya sürdüler. Bir bozgun halinde, Enver Paşa, Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın yerini alacaktı.

Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, 17 Ağustos 1921 günü, Anadolu'nun Moskova sefiri Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya şöyle demiştir:

«Türkiye, batı cephesine bir Rus ordusunun sevkedilmesi suretiyle Türkiye'ye fiilî bir surette yardım etmeyi düşünüyorsak da, Rusya için böyle bir teşebbüsün maddeten imkânı olmadığı gibi Türkiye'nin de bunu arzu etmiyeceğini biliyoruz.

Acaba Enver Paşa'nın temin edebileceği müslüman kuvvetleriyle Anadolu'ya geçmesi mümkün olamaz mı? Vadettiğimiz harp malzemesini sür'atle ve kâmilen Türkiye'ye gönderdikten sonra, daha da fazla yardımda bulunabileceğimizi sanıyorum.

---

[70] Cebesoy, s: 234-235.

[71] «Yakın Tarihimiz» dergisi, İstanbul: 1962, c: II, s: 117. (Firuz Kesim'in hâtıraları).

Türk - Rus Andlaşmasının Meclisçe tasdik edilmesi üzerine, mevcut para yardımının bu seneye ait mütebaki kısmını altın azlığına ve ihtiyacına rağmen pek yakında gönderebileceğimizi tahmin ediyorum.»[72]

Çiçerin böyle bir zemin yoklaması yaparken, Enver Paşa, Batum'da faaliyete geçmiş bulunuyordu. Enver Paşa'ya göre, İttihatçıların artık kimlikleriyle ortaya çıkacakları günler gelmiştir. İttihat ve Terakkinin takma adlar altında çalışmasına son verilmelidir.[73] Bu maksatla 5 Eylül 1921 de Batum'da bir kongre toplamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde 40 kişilik bir grup teşkil ettiklerini daha önce belirttiğimiz Enver Paşacı İttihatçılar da boş durmuyorlardı. Enver Paşa'nın Batum'a geldiğini öğrenmişler ve kendisiyle irtibat kurmuşlardı. Ayrıca Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey, Ağustos sonlarında Batum'a giderek Meclisteki İttihatçılar adına Enver Paşa ile görüşmüştür.[74]

«5 Eylül Kongresi» toplandığı zaman Sakarya Meydan Muharebesinin Türk Ordusu lehine geliştiği de Batum'da öğrenilmişti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girerek idâreyi ele geçirme plânı böylece suya düşmüş bulunuyordu. Bu sebeple, **«İttihat ve Terakki»**yi tekrar iktidara getirmenin uzun bir siyasî çalışmaya ihtiyaç gösterdiği anlaşılmış ve kongre, bu yolda çareler araştırmıştır. Bir mektupla Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirilen kongre kararlarından öğreniyoruz ki, Enver Paşa, şu iki hususun kabulü için Mustafa Kemal Paşa'ya baskı yapmak istemektedir:

1. Bütün İttihatçılara Anadolu kapılarının açık tutulması.
2. İttihatçıların Anadolu'da serbestçe faaliyette bulunmalarına ve parti kurmalarına engel olunmaması.

Halbuki, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'da Türk Milletinin **«Makûs talihi»** yenmiş ve Ankara'ya büyük bir zaferle dönmüş bulunuyordu. Artık Enver Paşa'nın karşısına daha büyük bir cür'-

---

[72] General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul: 1955, s: 229.

[73] Halil Paşa'ya yazdığı 26 Ağustos 1921 tarihli mektup. Bk: General Sami Sabit Karaman, İstiklâl Mücâdelesi ve Enver Paşa, İzmit: 1949, s: 142-143.

[74] Bu görüşmeden sonra Enver Paşa'nın Türkiye'deki teşkilâta yazdığı 31 Ağustos tarihli mektubun önemli kısmını, «İç çekişmeler» bölümünde verdiğimiz için burada tekrarlamıyacağız.

etle dikilebilirdi. Fakat, Sakarya Muharebesi kaybedilseydi, Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçmekten kimse alıkoyamaz ve büyük ihtimallerle Anadolu bir iç harbe sürüklenirdi.

Enver Paşa, Batum'da şansını son defa denedikten sonra, Türkiye'de kendisine yer kalmadığını anlıyarak, memleketin ve İttihatçıların kaderini Mustafa Kemal Paşa'nın ellerine terkedip 19 Eylül günü Batum'dan ayrıldı. Bu yolculuk ve bu son macera Orta - Asya'da son bulacaktı.

SAKARYA MUHAREBESİNİN BİLÂNÇOSU

Türk kuvvetleri, Sakarya'dan çekilen Yunan Ordusunu 14 Eylül'den itibâren takibe başladılar. Takip hareketi ve muharebeleri 8 Ekim 1921 günü sona erdi.

Yunanlılar 1921 yılı yaz taarruzuna 9 Temmuz'da başlamışlardı. Bu tarih ile, Türk ileri harekâtının durduğu 9 Ekim arasındaki üç aylık zamanı Türk - Yunan harbinin en uzun muharebe dönemi olarak kabul etmek gerekir? Bu dönemde, yalnız ordular değil, Türk ve Yunan milletleri de çetin bir imtihan geçirmiş oldular. Harbin gidişatı tamamen değişti. Yunan başkumandanı Papulas, Sakarya'dan çekiliş sırasında, Bursa'da Harbiye Nazırına yazdığı 21 Eylül günlü bir raporda şöyle diyordu:

«Ordu kumandanlığının fikrince, bu askerden daha fazla fedakârlık istemek akıl kârı değildir. Binaenaleyh, herhalde Anadolu seferi mümkün olduğu kadar çabuk son bulmalıdır. Buna mecburiyet vardır.»

Artık inisiyatif Türklere geçmişti. Türk Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa da, Sakarya zaferinin kesin sonucunu almak için, kış gelmeden ve Yunan Ordusu kendisini toparlamadan taarruza geçerek harbi sona erdirmek istiyordu. 6 Ekim günü, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile aralarında bu hususta bir yazışma geçti. Fakat İsmet Paşa cephane durumunu ve zaman meselesini ileri sürerek, Başkumandanın bu fikrine taraftar olmadı. Gerçekten Sakarya'dan sonra, Türk Ordusu kesin sonuç alacak durumda değildi.

Kâzım (Özalp) Paşanın bize anlattığına göre, 13 Eylül günü Mürettep Kolordu topçularının cephanesi sıfıra inmişti. Ve askerler birbirlerinden mermi istemekte idiler. Takibe memur birliklere 300 atımlık topçu mermisi verebilmek için Tümen topçularından mermi toplamak zorunda kalınmıştı.

İki taraf da, Sakarya Meydan Muharebesinden çok büyük kayıplarla çıkmıştı. Bu kayıpların önemini ölçebilmek için, önce, tarafların Sakarya Muharebesi başlangıcındaki kuvvetine bakalım:

	Tüfek	Ağır M. T.	Top
Türk Kuvvetleri[75]	46.228	515	167
Yunan Kuvvetleri	85.000	876	248

Yunan ordusunun bütün insan mevcudu 122.164 kişi ve subay sayısı 4364 idi. Türk ordusunun asker mevcudu daha az olmakla beraber, subay sayısı Yunan ordusunun subay sayısına aşağı yukarı denk durumda idi. İki tarafın kayıplarına gelince; Türk Ordusu subay ve er olmak üzere 3282 şehit, 13618 yaralı vermişti. Yalnız subay olarak şehit sayısı 345, yaralı sayısı 1217 dir. Yunan Ordusunun kayıpları çok daha ağırdır: Subay ve er olarak 15.000 ölü, 25.000 yaralı.

Türk Ordusunun Sakarya Muharebesinden sonra, 20 Eylül günü, Batı Cephesi Kumandanlığınca tesbit edilen kuvveti ise şöyledir:[76]

4664	subay
92660	er
47342	tüfek
480	ağır makineli tüfek
379	hafif makineli tüfek
165	top

Büyük gayretlerle mevcudu yüz bine çıkarılan bu ordunun ilkbahara kadar beslenip elde bulundurulması, Sakarya Muharebelerinin ortaya koyduğu bir problem idi. Bunun için, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuçlu bir taarruz üzerinde ısrarla duruyordu. Bir sonbahar taarruzu hazırlığına girişildi. Fakat, gerekli silâh, cephane ve araçların sağlanması mümkün değildi. Havalar iyice soğumuştu. Taarruz, bahara bırakıldı.

---

[75] Bu sayılar 5 Ağustos 1921 tarihine aittir. Türk Ordusu, devamlı olarak takviye aldığı için 18 Ağustos'ta tüfek sayısı (yani savaşçı er) 60.000'e yükselmiştir.

[76] Ayrıca Kocaeli bölgesinde: İntikam Taburu, Zafer Taburu, Yıldırım Taburu, Kırıntı Müfrezesi, Akıncı Kolu, İzmit Müfrezesi, Sapanca Müfrezesi, Kandıra Müfrezesi, Adapazarı süvarileri, Millî Akhisar Müfrezesi, Geyve Müfrezesi, Öcalan Müfrezesi, Halit Pehlivan Müfrezesi adlarındaki millî kuvvetler vardı. Bunların mevcudu 33 subay, 3416 er (2956 tüfek), 2 hafif makineli, 2 ağır makineli tüfekten ibarettî.

Sakarya Zaferiyle inisiyatif Türk Ordusuna geçti. Gerçi, ilkbahar taarruzu da yapılamıyacaktı. Ama, artık bir Yunan taarruzu beklenemezdi. Sakarya Muharebeleri, Türk Ordusunun moralini ne kadar yükseltmiş ise, Yunan ordusunun moralini de o derece kırmıştı.

Yunan hükûmeti sonsuz bir umutsuzluğa düştü. Siyasî, iktisadî, ve malî sıkıntı son haddini bulmuştu. Yunanistan, artık dayanacağı bir büyük devlet kalmadığını da anlamaya başladı. 20 Ekimde Ankara'da imzalanan Türk - Fransız anlaşması, Türklere şerefli bir barışın kapılarını açarken, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Gürzon, Yunan başbakanı Gonaris'e 27 Ekim'de barış zorunluğundan söz ederek **«İngiltere'nin Türkiye ile barış yapması gereklidir»** diyordu. Açıkçası, Yunanistan'a başının çaresine bakması hatırlatılmış oluyordu. Llyod George da **«Yunanistan'a müsbet bir yardım yapılamıyacağını»** söylemişti.

Avrupa'da yaptığı temaslardan eli boş dönen Gonaris, Genel Kurmay başkanı Stiratikos'a, gözyaşlarını tutamıyarak, şöyle diyordu:

«Küçük Asyayı terketmemiz gerekiyor. Kış olanca şiddeti ile ilerliyor. Askerlerimiz yorulup zahmet çekiyorlar; az zaman sonra onlara bakacak paramız kalmayacak, yabancı devletler bizi sergüzeştlerle dolu olan bu siyasete sevk ve tahrik ettikten; zavallı halkı milletlerin hürriyeti v.s. hakkındaki vaadleri ile tehlikeye maruz bıraktıktan sonra, şimdi artık yalnız kendi menfaatlerini temine uğraşıyorlar, vaadlerini unutuyorlar, beşeri tesanüt ve tekâfülü unutuyorlar ve bizi terkediyorlar.

Büyük harp Avrupa'nın ahlâkını o derece bozdu ki, her türlü asîl duygular tamamıyla sönmüştür, taahhüdünü namuskârane ifâ hususunda her türlü duygu ortadan kalkmıştır. Zira Hıristiyan ahaliye takayyüt ve ihtimam gösterilmesi Avrupalılar için bir namus borcu olması lâzımdı.»

Ve arkasından ilâve ediyordu:

«Oradan çekilip gitmemiz lâzım geliyor.»[77]

[77] General Stiratikos'un hâtırası, s. 331, (Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya. s. 105).

3. YENİ SİYASİ GELİŞMELER

Sakarya Zaferi, Türkiye ve Yunanistan'ı iç politikaları bakımından büyük ölçüde etkilediği gibi, dış ilişkilerde de yeni siyasî gelişmelere yol açmıştır. Bu bölümde, özellikle üzerinde duracağımız siyasî gelişmeler şunlardır:

1. Kafkasardı devletleri (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) ile yapılan Kars Andlaşması (13 Ekim 1921)

2. Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması (20 Ekim 1921)

3. İstanbul'da İngilizlerle yapılan esir mübâdelesine dair anlaşma (23 Ekim 1921)

4. Türkiye - Ukrayna Dostluk Andlaşması (2 Ocak 1922)

5. İtilâf Devletlerinin Mütâreke teklifi (22 Mart 1922)

Kars Andlaşması, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasını tamamlayan bir siyasî belge niteliğindedir. Türkiye'nin doğu sınırlarını çizen Moskova Andlaşmasına, Gürcistan ve Ermenistan katılmadığı için, bunlarla da ayrı andlaşmalar yapılması gerekiyordu. Nitekim, Moskova Andlaşmasının 15. maddesinde, Kafkasardı devletleriyle yapılacak andlaşmalardan söz edilmiştir. Ortak sınırları bulunmayan Türkiye ve Azerbaycan arasında, bir andlaşmaya bağlanacak belli başlı herhangi bir konu olmadığı halde, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye ile çözülecek bir çok meseleleri vardı. Moskova Andlaşması görüşmeleri başlamadan, Rus hariciye komiserliği, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da bu görüşmelere katılmalarını istemişti. Rusya'nın ısrarla savunduğu bu teklifi, tarafların çoğalması yüzünden Moskova Andlaşmasının akim kalacağı endişesiyle, Türk delegasyonu reddetmişti. Bu küçük devletlerin, özellikle sınır meselelerinde anlaşmazlık çıkarmalarından endişe edilmişti. Rusya anlayış gösterdiğinden, Moskova'daki görüşmeye başlanılmış ve Türk - Rus Andlaşması imzalanabilmiştir. Geriye bir mesele kalıyordu: Kafkasardı devletleri ile de bir andlaşma yaparak, on-

lara, Moskova Andlaşmasının kendilerini ilgilendiren hükümlerini kabul ettirmek. Moskova Andlaşmasının 15. Maddesinde, Rusya'nın bu hususta teşebbüste bulunacağı da ayrıca hükme bağlanmıştı. Bu sebeple, Kars Andlaşmasına Rusya da katılacaktı.

Gürcistan hariciye komiseri Swanidze, Kafkas hükûmetleriyle görüşmelere başlanmasını 30 Temmuz 1921 de Ankara'ya teklif etmişti. Türk ordusunun Sakarya gerisine çekildiği ve Ankara'nın en buhranlı günlerini yaşadığı bir sırada girişilen bu teşebbüsün gerçekleşmesi için Sakarya Zaferini beklemek gerekecekti.

Görülüyor ki, Kars Andlaşması, Sakarya'dan önceki siyasî faaliyetlere bağlıdır. Ankara Anlaşması ile İstanbul'da imzalanan Türk - İngiliz esir mübadelesi anlaşmasının da, Londra Konferansına kadar uzanan bir geçmişi olduğunu biliyoruz. Bütün bu siyasî ilişkilerin Türkiye bakımından kaydettiği olumlu gelişme, Sakarya Zaferi ile birdenbire hızlanmıştır.

Yukarıda, beş maddede topladığımız **«Yani siyasî gelişmeler»**den ikisi, Türk - İngiliz esir anlaşması ve Türkiye - Ukrayna dostluk andlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Bilindiği üzere, Londra Konferansı'na giden Türk delegasyonu başkanı Bekir Sami Bey, İngiltere ile esirlerin serbest bırakılması hakkında bir anlaşma imzalamış, fakat bu anlaşma Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti. Çünkü, anlaşma eşit şartlar taşımıyordu. Türkler bütün İngiliz esirlerini bırakacaklar; İngilizler ise harp suçluları ile Ermeni tehcirine karışmış olanları bırakmıyacaklardı. Bu defa, 23 Ekim 1921 günü İstanbul'da, Millî Hükûmet temsilcisi ve Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey ile İngilizler arasında yapılan anlaşmaya göre, taraflar ellerindeki bütün esirleri karşılıklı olarak serbest bırakmayı kabul etmişlerdir.

Türkiye - Ukrayna Dostluk Andlaşmasına gelince; Sovyet Şûralar Birliğine dahil bulunan bu ülkenin, Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir etkisi olamazdı. Rusya'nın, Kızılordu başkumandanı yardımcısı ve Ukrayna harbiye komiseri general M. V. Frunze'yi, 25 Kasım 1921 de Türkiye'ye göndermesi[1] ve bir andlaşma imzalatması, Türk Millî Hareketini moral yönünden kuvvetlendirmek ve Millî Hareketin gerçek durumunu öğrenmekten ileri bir amaç gütmüyordu. Frunze'nin Ankara'daki ikameti (25 Kasım 1921 - 15 Ocak 1922), Türkiye ve Rusya arasında bü-

[1] Frunze'nin Türkiye'ye gönderilmesine 13 Ağustos'ta karar verilmiştir.

yük dostluk gösterilerine vesile oldu. Samimî görüşmeler, ziyaretler, övücü nutuklar ve bir de dostluk andlaşması, Frunze'nin Ankara seyahatinin son derece hareketli geçmesini sağladı. Bu suretle Türk - Sovyet ilişkileri de, Ukrayna vasıta edilerek, kuvvetlendirilmiş oluyordu.

16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasının bir benzeri olan 2 Ocak 1922 tarihli Türkiye - Ukrayna Andlaşmasının, daha çok propaganda amacı taşıdığı, Frunze'nin 4 Ocak tarihli aşağıdaki telgrafından da anlaşılmaktadır:

«İki Ocakta Yusuf Kemal ile ben Ukrayna - Türkiye Andlaşmasını imzaladık. Konferans, resmen 2 Ocak'ta sona erdi. Andlaşma hükûmet mahfillerinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi âzaları ve halk arasında derin alâka uyandırmıştır. Netice itibariyle, bütün bu mahfillerin, Batı Antant'ına karşı, Doğu haklarını birleştiren bir merkez olarak, Sovyet Cumhuriyetlerine temâyülü belirmiştir. Yolumuz üzerindeki en ücra köylerin halkı bile, anlaşılan, bizimle kurulan ittifaka alâka gösteriyor. Burada ve İstanbul'da çıkan gazeteler de, müttefiklerimizdir. Bazı ileri gelenlerin sözlerine göre, Ukrayna'ya karşı alâka, bilhassa büyüktür, en geniş kültür ve ekonomi bağlarının derhal kurulması arzusu belirtilmektedir. Sonsuz istismar ve uzun harplerden sonra, memleket takattan düşmüştür, perişândır, bundan dolayı (Batının istilâcı plânlarından korkarak), dıştan destek ve işbirliği arıyor, tabii, bize ümit bağlıyor. Bizim teklife göre, Türkiye hükûmeti, ticâret cihâzımızdan, işletme ve okullarımızdan faydalanmak ümidiyle, kültür, ekonomi ve teknik vasıtarımızı tetkik için Ukraynaya özel bir heyet göndermek plânını hazırlamaktadır. Bu işe yüzde yüz yardım gösterileceğini vâdettik. Türklerin bize gösterdikleri alâka ve sempati, tam mânasiyle samimîdir. Konferans, hiç bir anlaşmazlık ve engelle yüz yüze gelmeden cereyan etti. Birbirimize yakınlaşmak ve işbirliği yapmak fikrini geniş ölçülerde propaganda etmek gerek.

Önümüzdeki günlerde bize Türk konsolosluk temsilcilerinin gönderilmesi beklenmektedir.»[2]

Frunze'nin Ankara seyahatinin, Türkiye bakımından hiç bir faydası olmadığı da söylenemez. Moskova, Frunze'nin raporlarından Türkiye'nin durumunu daha iyi öğrenmek imkânını bulmuş ve Rus yardımı bu sayede artmıştır.

---

[2] «Mejdunarodnaya Jizn» dergisinin 1960 tarihli 7. sayısında yayınlanmıştır. (Rus Konsolosluğu basın bülteninden).

A. KARS ANDLAŞMASI

Kafkas devletleriyle Türkiye arasındaki meseleleri çözecek olan Kars Konferansı, 26 Eylül 1921 akşamı, Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında, Kars'ta başladı. Moskova Andlaşması, görüşmelerin esasını teşkil ediyordu. Hariciye Vekâletinin, Türk delegasyonu başkanına verdiği malûmata göre «... **konferansın çalışması genel olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinden her biriyle aramızdaki meseleleri çözmek, bunlardan kabul edilenleri ayrı ayrı andlaşmalar şeklinde toplamak ve bu cumhuriyetlerden biri Moskova Andlaşmasının kendisini ilgilendiren kısmını kabulden kaçınırsa, o zaman Rusya delegasyonunu taahhüdünü[3] yapmaya dâvet etmek suretinde olmalıdır.**»[4] Türkiye'nin en çok önem verdiği husus, sınırlar meselesi idi. Bu konuda, özellikle Gürcistan'ın güçlük çıkaracağı tahmin ediliyordu. Çünkü, Gürcistan hariciye komiseri Swanidze, Moskova Andlaşmasını imzalamaktan dönen Türk delegasyonu başkanına, Tiflis'te, işi şakaya getirerek «**bizden istediğinizi vermiyeceğiz, belki Ardahan ve Artvin sınırlarına ve Batum transitinden ve limanından o kadar geniş surette faydalanmanıza itiraz edeceğiz.**» demişti. Batum, Ardahan ve Artvin'i tahliye eden Gürcü Menşevik hükûmeti idi. Halbuki şimdi, Gürcistanda Bolşevik hükûmeti vardı. Türk Hariciyesi, Gürcistan'ın sınır meselesinde başarısızlığa uğrayınca, Moskova Andlaşmasiyle Türkiye'de kalan madenlerden, ezcümle Artvin madenlerinden faydalanma hakkını istemeye kalkışacağı endişesinde idi. Bu endişeyi artıran bir husus da, son zamanlarda, ayrıca Rusyanın bu madenlerden Çoruh vâdisindeki bakır madenini istemesi ve bu istekte ısrarlı görünmesiydi. Konferansta bu ölçüde bir güçlük çıkmamakla beraber, Gürcistan, «**Elviye-i selâse**»de asarı atika araştırması yapmak hakkı ve Ermenistan da Kalp tuz madenlerinden

---

[3] Moskova Andlaşmasının 15. maddesi.

[4] Bk: Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz. Türkiye Yayınevi. İstanbul: 1960, s: 1002.

faydalanmak hakkı üzerinde durmuşlardır. Bunlara karşılık, Türk delegasyonu da Bakü petrollerinden pay istedi. Bir hayli çekişmeden sonra, başta sınır meselesi olmak üzere, Türkiye'ye herhangi bir taviz vermeden, hazırlanan andlaşma, 13 Ekim 1921 günü imzaladı.

Kars Andlaşması, genel olarak, Türkiye'nin doğu güvenliği bakımından önemlidir. Bu hususu, konferansta söylediği nutukta Ermenistan Hariciye Komiseri Muratyan şöyle belirtmiştir:

«Bu konferansın, Kafkasardı Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiye'nin de kendi arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı eğilim ve incizâb duyduklarını öğreneceğinden eminiz.»

Kars Andlaşmasının, ayrı bir özellik taşıyan önemi ise Ermeni Meselesi'ni kesin bir şekilde kapamış olmasıdır. Gerçi, Gümrü Andlaşmasının (3 Aralık 1920) üzerinden bir yıla yakın bir zaman geçmişti. Fakat, bu Andlaşmayı yapan Taşnak Hükümeti pek kısa bir süre sonra devrilmiş ve Ermenistan'da Bolşevik Idâresi kurulmuştu. Ermenistan'a zorla kabul ettirildiği gerekçesiyle, yeni hükûmetin Gümrü Andlaşmasını tanımamak eğiliminde olduğu sezilmekteydi. Moskova Andlaşması, böyle bir ihtimali az çok bertaraf ediyordu. Nihayet, Kars Andlaşması bütün pürüzleri ayıklıyarak Türk - Ermeni barışının kurulmasını sağlamıştır.

Burada, Ermeni meseleleri üzerinde biraz durmak istiyoruz. Çünkü, Doğu Anadolu'da 1914 - 1920 yıllarında Türk - Ermeni mücadelesi sanıldığından daha çetin olmuş ve her iki taraf büyük kayıplara uğramış, çok acı çekmiştir.

Anadolu'nun bu eski halkı, Osmanlı Devletinin en önemli unsurlarından biri idi. 18. yüzyılın sonlarına doğru büyük devletlerin birdenbire açığa vurdukları ilgi ile **«Ermeni Meselesi»** yaratıldı. Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları (1878) **«Ermeni Meselesi»**ni milletlerarası bir akitle gerçek hâline getirdi. Bu andlaşmalar, Osmanlı Devletine, Doğu Anadolu'da Ermeni halkı yararına ıslâhat yapmak zorunluğunu yüklüyordu. Gerçi ıslâhat konusu Abdülhamid'in direnmesi sâyesinde hiç bir zaman ciddiye alınmadı. Fakat, büyük devletler Ermeni hâmiliğini resmen yüklenmiş olmakla, birtakım Ermeni milliyetçilerinin ve din adam-

larının harekete geçmelerine sebep olmuşlardı. 1886 da Hınçak adlı ilk Ermeni İhtilâl Komitesi İsviçre'de kuruldu. Daha sonra Taşnak Komitesi vücut buldu. Bu komitelerin faaliyete geçmesi ile Anadolu'da Ermeni ayaklanmalarının başladığını görmekteyiz. 1890 da Erzurum'da, 1894 de Samsun'da, 1895 de İstanbul'da, 1896 da yine İstanbul'da (Banka vak'ası). 1909 da Adana'da önemli ayaklanmalar oldu. Bu kitabın kapsadığı devri doğrudan doğruya ilgilendirmediği için saydığımız olayların ayrıntılarına girmiyeceğiz. Yalnız şunu belirtmek isteriz ki, 1890 dan 1914 e kadar Ermenilerin çıkardığı meseleler, gerek Türkiye'de, gerekse Ermeni hamiliğini yüklenmiş olan memleketlerde büyük yankılar uyandırmış ve Osmanlı Devletinin başına türlü gâileler açmıştır. Daha çok İngiltere ve Rusya tarafından teşvik edilen Ermeniler, Roma İmparatorluğu zamanında yıkılmış olan devletlerini kurmaya çalışıyorlardı. İngiltere, hiç değilse, bir Ermeni muhtariyetinin gerçekleşmesine taraftardı. Rusya ise, Ermenileri teşvik ve tahrik etmekle beraber, muhtar veya müstakil bir Ermenistan'ı hiçbir zaman istemiyordu. Çünkü, İngiltere'nin desteği ile kurulacak bir Ermeni devleti, Akdenize inmek isteyen Rusya'nın yolunu tıkayan bir tampon olacaktı. Rusya'nın Ermeni Meselesi'ndeki görüşünü General Spridovitch, 1913 de yayınlanan **«L'Europe Sans Turquie»** adlı kitabında şu cümle ile belirtmiştir:

«Rusya'ya katılmak, Ermenilerin refah ve saadetleri, istikballerinin temini için yegâne çâredir.»

1914 de Birinci Dünya Harbinin başlaması ile Ermeni Meselesi, Türkiye'de ağırlığını daha çok hissettirmiş ve Gümrü Andlaşmasına (3 Aralık 1920) kadar geçen zaman içinde Türk ve Ermeni halkları arasında kanlı olaylar cereyan etmiştir. Bu olayların başlangıcını, kısaca söylemek gerekirse, Osmanlı Devletinin Rusya ile harbe tutuşması üzerine sınır boylarındaki Ermenilerin Türk ordusuna karşı silâha sarılmaları ve iç bölgelerdeki Ermenilerin Türk ordusunun gerisini tehlikeye düşüren sabotajlara girişmeleri teşkil eder.

Durum son derece ciddî ve tehlikeli idi. İttihat ve Terakki Hükûmeti, bu sebeple, sert tedbirler almak zorunda kaldı. 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan **«Vakt-i seferde icraat-ı hükûmete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedbir hakkında»** adlı geçici kanun aynen şöyledir:

«Madde 1 — Vakti seferde ordu ve kolordu ve fırka kuman-

danları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları, ahali tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükûmete ve müdafaa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraat ve tertibâta karşı muhâlefet ve silâhla tecavüz ve mukavemet yapmaya ve tecâvüz ve mukavemet esnasında imhâ etmeye mezun ve mecbudur.

Madde 2 — Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları icâbât-ı askeriyeye mebni veya casusluk ve hıyânetlerini hissettikleri kurâ (köyler) ve kasabât (kasabalar) ahâlisini münferiden veya müçtemian (toplu olarak) diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

Madde 5 — İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.»[5]

Tehcir, bu kanunun çıkarılmasından önce Dahiliye Nazırı Talât Beyin (Talât Paşa), hükûmet kararı almadan, doğrudan doğruya verdiği bir emir ile başlamıştı. Daha sonra, işe hukukî bir dayanak olmak üzere, hükûmet tarafından metnini yukarıda verdiğimiz kanun yürürlüğe konulmuştur.

Yüzbinlerce Ermeninin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Suriye ve Irak'a nakledilerek yerleştirilmeleri, başka bir meseleyi daha ortaya çıkarmış oluyordu. Bu mesele, tehcir edilen Ermenilerin malları ile ilgilidir. Hükûmet, tehcire tâbi tutulan Ermenilerin mallarına her yerde mahallî komisyonlar tarafından el konularak, bunların satılmalarına ve Ermeniler tekrar döndüklerinde mal bedellerinin sahiplerine iâde edilmesine dair kararlar aldı. Fakat tatbikat, içinde bulunulan olağanüstü durum ve kişisel sebepler yüzünden, geniş ölçüde suiistimallere yol açtı. Yok bahasına kapatılan Ermeni malları ile yeni zenginler türedi; eski zenginlerin servetleri arttı. Büyük Harp, Osmanlı Devletinin yenilmesi ile sona erince, Ermenilerin daha önce yoğun olarak bulundukları doğu ve güney bölgelerinin Türk halkı korkunç bir tehlike ile karşı karşıya kalmış oluyordu. Halk, geri dönecek Ermenilerin intikam hırsı ile kendilerine yapacakları zulümden korkarken, eşrâf yalnız can değil, aynı zamanda mal kaygusuna da düşmüştü. Millî Mücâdele başlangıcında, ilk Müdafaa-i Hukuk teşekkülünün doğuda, Erzurum'da kurulması ve ilk kongrenin (Erzurum Kongresi) burada yapılması bu mesele ile çok yakından ilgilidir.

---

[5] Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. — Ankara: 1960, s. 617.

Doğu Anadolu'nun belli bir bölgesinin, 1916 - 1920 yılları arasında, Türk veya Ermeni hâkimiyeti bakımından dört defa el değiştirmiş olması da, meselenin ciddiyetini büsbütün arttırmıştır. 1916 da Ermeni kuvvetleri Rus ordusu ile beraber Erzincan'a kadar ilerlemişler, 1918 de Kafkasya'ya doğru gelişen Türk taarruzu karşısında Ermeniler çekilmişler, 1919 da tekrar Ermeni kuvvetleri Kars'a kadar olan bölgeyi işgâl etmişler ve nihayet 1920 yılı sonbahar taarruzunda Ermeni ordusu, Türk kuvvetleri karşısında bozguna uğrıyarak Ermenistan'a çekilmişlerdir. Her seferinde silâhlı kuvvetlerle beraber ya Ermeni halkı, ya Türk halkı göç etmeye mecbur kalmış ve göç etmeyenler, karşı kuvvetler tarafından büyük ölçüde katliâma uğramışlardır.

Kilikya, Antep ve Maraş bölgesinde de aynı dram tekrarlanmıştır. Fransızlara karşı bu cephede Türk halkının gösterdiği çetin direnmede, Ermeni kuvvetlerinin Fransız ordusu ile beraber bulunmasının rolü büyüktür. Ermeni kaynaklarına göre 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılması sırasında 120.000 den fazla Ermeni Suriye'ye kaçmış, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs'a, Mısır'a ve İstanbul'a göç etmiştir. Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a göçen Ermeniler ise 300.000 den fazladır.

1921 yılının ilk günlerinde Türkiye ve Ermenistan arasında Gümrü'de bir Barış Andlaşması imzalanmış olduğu hâlde, bundan sonra yapılan Kars Andlaşmasının Türk - Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi bakımından taşıdığı önemi belirtmek için, Londra Konferansı (Şubat 1921) sırasında bile İtilâf Devletlerinin, Ermeni hâmiliği rolünü bırakmamış göründüklerini belirtmek isteriz. Londra Konferansına izahat veren Ermeni mümessilleri, Gümrü Andlaşmasının tehdit altında imzalandığını ve henüz tasdik edilmediğini ileri sürmüşler ve konferans, Ermenistan hakkında şu karara varmıştı:

«Ermenistan'a taallûk eden halihazırdaki taahhütler, Türkiye Ermenilerinin Asya Türkiyesinin şark hudutlarında bir millî ocak için haklarını tanımak ve Cemiyeti Akvam Meclisinin Ermenistanın nakli münasip ve muhik olacak bir yer hakkında verilecek kararına uymak suretiyle telif olunabilir.»[6]

---

[6] Hadisyan, Ermeni Cumhuriyetinin Doğuşu ve Terakkisi. (Bk: Uras'ın anılan eseri, s. 718).

Görülüyor ki, başta İngiltere olmak üzere, İtilâf Devletleri, **«Büyük Ermenistan»** dâvasından ümitlerini kesmişlerdir. Şimdi **«Ocak»** veya **«Ermeni yurdu»** gibi boş lâflarla Ermenileri avutmak ve Ermeni hâmiliğinden sıyrılmanın çarelerini aramak istemektedir.

Bu bahsi kaparken, Ermeni yazar Koçanznuni'nin **«Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Yoktur»** adlı kitabından, Ermenilerin nasıl hüsrana uğratıldıklarını görelim:

«Bizim için hükûmet teşkili ve siyasî bir heyet rehberliği daima kudretimizin üstünde bir şey olmuştu. Hesaplarımızda hep yanlış hareket ettik. Durendişlik göstermedik. Yapacağımz işler hakkında bilgi sahibi olmadık.

Halihazırda Ermenistanın durumu nedir?

Araks ve Sevan arasında bugün küçük bir cemiyet. İsim bakımından müstakil, fakat hakikatte Rusya İmparatorluğunun muhtar vilâyetlerinden birisi. Türkiye Ermenistanı yok. Ne hükûmet, ne yurt, ne de artık milletlerarası bir mesele. Dâva kapanmış öldürülmüş ve Lozan'da gömülmüştür. Daha fazlası da var: Artık Türkiye Ermenistanında Ermeni de yok. Bundan sonra olması ihtimâli de mevcut değil. Türkler, kapılarını sıkı sıkı kapadılar. Bunu zorlıyarak açmak için bizde kuvvet yok.»

Bundan sonra Sovyet Ermenistanının özelliklerini belirten ve Ermenistan dışında yaşıyan bir milyondan fazla Ermeninin bulundukları memleketlerde ticaretlerine bağlı olduklarını, Ermenistan için bunların bir unsur sayılamıyacaklarını anlatan yazar, Ermenistanın istiklâlini sağlamak için vaktiyle Türkiye'de yaptıkları ihtilâllerin, terörlerin Bolşeviklere karşı tekrarlanmasında fayda olmadığına da işâret ederek, şöyle devam etmektedir:

«... bütün bunları yapabiliriz, fakat şu mesele var: ne ümitle yapalım?

Türkiye'de bu hareketleri yaptığımız zaman, bu suretle üzerimize büyük devletlerin dostça dikkatlerini çekmiş ve lehimize müdâhalelerini temin edebiliriz sanıyorduk. Şimdi artık bu müdahalenin gerçek bir kıymeti yok ve bana öyle geliyor ki, böyle tecrübelere de ihtiyacımız yok.

Eğer âlicenap Avrupa bize Türkiye'de yardım etmedi ve ede-

mediyse, artık fazlasını yapmak istemiyeceğini de anlamak güç değildir. Rusya da yardım edemez.

Binaenaleyh, işi Rusya'ya bırakmalı. Zaten Bolşevikler Ermenistanı istilâ etmemiş olsalardı, kendilerini biz çağırmaya mecbur olacaktık.»[7]

Gerçekten, Ermeni yazarın belirttiği üzere, Ermeni Meselesi, Lozan'da ebediyen tarihin derinliklerine gömülmüştür. Ancak, Lozan'a ulaşıncaya kadar birçok merhalelerden geçilmiş ve Kars Andlaşması bu merhalelerin sonuncusunu teşkil etmiştir.

[7] Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. — Ankara: 1960, s: 758 - 759.

B. ANKARA ANLAŞMASI

Fransa'nın, Türkiye politikasını zamanla değiştirdiğini ve Londra'da 11 Mart 1921 günü imzalanan Bekir Sami - Briand Anlaşmasının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiş olmasına rağmen, Türk - Fransız harbinin bu tarihten itibaren fiilen durduğunu, bu kitabın ilgili bölümlerinde izah etmiştik. Londra konferansında Fransız delegasyonunun ve askerî müşavirlerin, Türk Millî Hareketini nasıl savunduklarını da Londra konferansı ile ilgili bölümlerde görmüştük. Londra konferansından hemen sonra başlayan Yunan taarruzunun uğradığı başarısızlık ve genç Türk ordusunun İkinci İnönü Zaferi, Fransa'nın, takip ettiği Türkiye politikasının doğruluğu hakkındaki inancını kuvvetlendirdi. Bundan sonra, Fransa, Ankara ile bir anlaşma yapmak üzere teşebbüse geçti. Eski Fransız nâzırlarından Franklin Bouillon, bu maksatla 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya geldi. Türk - Fransız Anlaşmasına zemin hazırlayan görüşmeler, Nutuk'ta Atatürk tarafından açıklandığı gibi[8] kesin bir sonuca ulaşamadan yarıda kaldı. Sakarya Zaferinden sonra, Fransa'nın tereddütleri tamamen zâil olduğundan 20 Ekim 1921 günü Ankara'da, Türk - Fransız Anlaşması imzalanabildi.

Ankara Anlaşmasının Bekir Sami Beyin Londra'da imzaladığı anlaşmadan pek farklı olmadığını, iki anlaşmayı karşılaştırmak suretiyle bu kitabın ikinci bölümünde izah etmiş ve bu vesile ile Ankara Anlaşmasının mâhiyetini belirtmiştik.[9] Bundan dolayı, burada yalnız, anlaşmanın Fransız - İngiliz ilişkilerine yaptığı etki üzerinde duracak ve Anlaşmaya bağlı mektupları açıklamaya çalışacağız.

Fransa'nın Sèvres Andlaşmasına bağlı **«Accord Tripartite»** e rağmen müttefiklerinden ayrı olarak ve onlara haber vermeksizin Türkiye ile anlaşmaya varması, İngiltere'yi endişelendirmiş ve kızdırmıştı. İngiltere hariciyesinin bu konudaki 5 Kasım 1921 tarihli notasına Fransız hariciyesinin gönderdiği cevabî notada, Ankara Anlaşması hakkında yatıştırıcı bir üslûp ile bilgi verilmekte ve anlaşmanın esasları söyle belirtilmektedir:

---

[8] Atatürk, Nutuk, 1952 Baskısı - c: II, s: 620-625.

[9] Bk: s: 548-550.

Anlaşma, bir barış andlaşması değildir ve Ankara hükûmetinin ne hukuken ve ne de fiilen tanınmasını gerektirmemektedir.

Anlaşma, sırf mevzii mahiyettedir ve bu fikir, ruhuna hâkimdir.... İtalya'nın ve Büyük Britanya'nın üçler anlaşması ile **(Accord Tripartite)** tanınan hukukuna, Ankara anlaşması ile hiçbir suretle dokunulmamıştır.

Britanya mandasına tabi topraklara karşı, hasımca tasavvurlara Fransa tarafından kolaylık gösterilmiyecektir. Frnsa, Türk kıtalarının Suriye arazisinden geçmesine müsaade etmiyecektir.

Mezopotamya'da İngilizlere karşı tahriklerin teşvik olunduğu hakkındaki şayialar esassızdır.

Fransız hükûmeti: **«Sèvres Andlaşması, üçler andlaşması, esirlerin bırakılması hakkındaki anlaşma ve Ankara anlaşması»** gibi aktedilmiş muhtelif anlaşmaların nihaî barış andlaşması ile birleştirilmesini ve bu suretle tanzimini esas itibâriyle kabul eylemektedir.[10]

Devletler Hukuku Profesörü Cemil Bilsel'in de belirttiği üzere, Ankara Anlaşması **«mevzii bir vaziyeti tanzim edici bir akit olduğu ve bu itibarla iki devlet arasında tam bir andlaşma sayılması gerektiği»** hâlde, Fransa'nın, İngiltere'yi yatıştırmak için ileri sürdüğü yukarıdaki görüşler, esasen yatışmaya hazır olan İngiliz hükûmeti tarafından bir teminât olarak kabul edilmiştir. Fakat İngiliz Hariciyesi, Fransız hükûmetine gönderdiği 25 Kasım 1921 tarihli notada şu endişeleri belirtmekten de geri kalmamıştır:

1 — Ankara Anlaşması ile Türkiye'deki azınlıklara gereği kadar teminât sağlanamamıştır. Anlaşmanın bu hususla ilgili hükümleri, Kemalist hükûmetin **«ahde vefa»** hususundaki sadakatine bağlıdır.

2 — Anlaşmanın 8. maddesi gereğince, Suriye'nin kuzey sınırları kesin surette değiştirilmiştir.

3 — Irak'taki durum üzerinde stratejik etkisi açık olan Bağdat demiryolu parçasının Türkiye'ye verilmesine, Kraliyet hükûmeti kayıtsız kalamaz.

4 — Bağdat hattının büyük bir kısmının bir Fransız şirketine devredileceği hakkındaki anlaşma hükmü ile Fransa, vaktinden önce bir imtiyaz elde etmiştir. Halbuki, evvelce Suriye'de bulunup şimdi Türkiye'ye iâde olunan bu demiryolu parçalarının müttefikler arasında taksim edilmesi gerekirdi.

---

[10] M. Cemil (Bilsel) Lozan, İstanbul 1933, c. I, s: 395-396.

5 — Ankara Anlaşmasının bazı maddeleri ileride yapılacak barış görüşmelerinde tartışmalara sebep olacaktır.

6 — Türkiye işlerinin çabuk, genel ve âdil bir tarzda halli, ancak, sözden çok gerçek bir işbirliğine bağlıdır.[11]

Ankara Anlaşması sebebiyle İngiltere ve Fransa arasında başlayan çekişme görünüşte kapanmış oluyordu. Esasen, Fransa bu anlaşma ile Ortadoğuda giriştiği macerâya son vermiş olmaktan ve Anadolu'da elde ettiği imtiyazlardan memnundu. Türk millî kurtuluş hareketinin başrıya ulaşmasını ve Anadolu'da müstakil Türk Devletinin yaşamasını, kendi uygun gördüğü için, samimiyetle istiyordu. Anlaşma metninde bulunmamakla beraber, Fransa, Kilikya'dan kuvvetlerini çekerken Türklere bir çok silâh, cephane ve malzeme bıraktı. Bunların bir kısmını Türkiye, ileride parasını ödemek üzere, satın almış oluyordu. Geri kalanı hediye olarak verilmişti. Hediye olarak verilen silâh ve malzeme arasında 10 uçak ve 4484 tüfek vardı.[12]

Bütün bunların dışında, Fransa, Anadolu'da sağlamak istediği ekonomik ve kültürel menfaatlerden vazgeçmiş olmuyordu. Gerçi Ankara Anlaşmasında, bu konuda yalnız Bağdat demiryolu imtiyazından söz edilmişti. Fakat, Anlaşma metninde yer almamakla beraber, ekonomik ve kültür alanlarındaki menfaatler, Franklin Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey arasında teati edilen mektuplarda tesbit olunmuştur.

Bu mektupların ekonomik ve kültür ilişkilerine değinen önemli kısımlarını, dilini sadeleştirerek aşağıya alıyoruz.

Yusuf Kemal Beyin Franklin Bouillon'a birinci mektubu:

«... Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, iki millet arasında maddî menfaatlerin gelişmesini de tergibe hâhişker olduğu cihetle:

Harşit vâdisinde bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imtiyazını doksan dokuz yıl süre ile yüzde elliye kadar Türk sermayesi ile Türk kanunlarına göre teşekkül etmiş bir şirket tarafından, işbu anlaşmanın imzasından başlıyarak, beş sene içinde tamamlamaya mecbur olacak olan Fransız grupuna vermeye taraftar olduğunu beyân hususunda bana yetki vermektedir.

Bundan başka, Türk hükûmeti, Fransız grupları tarafından madenler, demiryolları, limanlar ve nehirlere ait diğer imtiyaz taleplerini, işbu talepler Türkiye ve Fransa'nın karşılıklı menfa-

[11] Cemil Bilsel'in anılan kitabı, s: 397-400.

[12] Tüfek ve uçak sayısını Kâzım (Özalp) Paşa'nın özel notlarından aldık.

atlerine uygun olmak şartı ile, en büyük bir hayırhahi ile tetkik etmeye hazırdır.

Diğer taraftan, Türkiye, sanat okullarında Fransız öğretmenlerinden faydalanmayı arzu eder. Bu hususta ihtiyacının derecesini Fransa hükûmetine ileride bildirecektir.

Elhasıl Türkiye Andlaşmasının imzalanmasından başlıyarak Fransa hükûmetinin Fransız sermayedarlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile iktisadi ve malî ilişkilere girişmelerine müsaade edeceğini ümit eder.»

Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye :

«Bugünkü hükûmetlerimiz arasında imza edilen anlaşmanın 7. maddesini tamamlamak üzere, İskenderun bölgesinde tatbik edilecek özel idâre hakkında, Türk çoğunluğunu içine alan bölgelerin, genellikle Türk ırkından olan memurlar tarafından idâre edileceği hususunu açıklamayı faydalı buluyorum. Türk kültürünün gelişmesi için bütün kolaylıklardan faydalanacak okullar açılacaktır.

Bu usul aynen Antakya bölgesi ile eski Adana vilâyetinin Suriye'de kalmış olan kısımlarında da uygulanacaktır.»

Yusuf Kemal Beyin ikinci mektubu :

«Hükûmetimin Türk jandarma okullarında Fransız öğretmenlerinden faydalanmak arzusunda bulunduğunu zâtıâlilerine iş'ar ile kesbi fahreylerim.»

Yusuf Kemal Beyin üçüncü mektubu :

«İki hükûmet arasında bugün imza edilen anlaşmayı tamamlamak üzere, Fransız eğitim ve sağlık kurumları ile hayır kurumlarının hiçbir bahâne ile ve hiçbir hâlde Türkiye'nin menfaatlerine ve Türk kanunlarına aykırı propaganda veya bir fiile girişmiyecekleri kararlaştırılmış olmak şartı ile Türkiye'de mevcut olmakta devam edeceklerini zât-ı asilânelerine beyan etmekle kesbi fahreylerim.»

Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye :

«Türkiye'de Fransız okul ve kurumlarının bırakılması, jandarma okullarında öğretmen olarak Fransız subaylarının seçimi ve Kuveyk suyunun taksimi meselelerine ait 20 Ekim 1921 tarihli mektuplarınızı aldığımı zâtıâlilerine bildirmekle mes'udum.»

Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye :

«Londra'da 1921 yılı Mart ayında yapılan görüşmeler sırasında delegeleriniz, Fransa Cumhuriyeti delegelerine, bir Fransız grupuna Ergani madenleri imtiyazını vâdetmiş olduklarını, zâtıâlilerine bildirmekle kesbi şeref eylemiştim. Zâtıâlileri bu imtiyazın daha önce bir Türk grupuna verilmiş olduğunu beyân buyurdunuz. Bunun üzerine zâtıâlinizden, Fransız ilgililerinin de âdil bir nisbet dâhilinde bu işe katılmaları için anılan grup nezdinde bütün gayretinizi sarf eylemenizi rica eylemiştim.

Aynı zamanda, Vendeuvre de Lesseps adındaki bir Fransız şirketinin Kilikya'da bir pamuk arazisi imtiyazı aldığını ve bu şirkete imtiyazını almış bulunduğu arazinin tesliminde en büyük güçlüklerin çıkarılmış olduğunu zâtıâlilerine arzeylemiş idim. Zâtıâlileri bu işin çabuk incelenmesi için mümkün olduğu kadar sarfı mesai eylemeyi temin buyurdunuz.

Bu hususdaki beyanatınızı senet ittihaz ederek, üstün saygılarımın kabülünü rica ederim efendim.»

Yusuf Kemal Beyin cevabı :

«Bir Fransız grupunun Ergani madenine ve harpten önce Adana vilâyetinde verilmiş olduğu söylenen bir zirai imtiyaza dair talebi hakkında irsâl buyrulan 20 Ekim 1921 tarihli mektuba cevaben, bu iki meseleyi gecikmeden tetkik ettireceğimi beyan eder, kesbi şeref eylerim.»[13]

Misakı Millî'den ilk taviz Moskova Andlaşması ile Batum'un Gürcistan'a bırakılması suretiyle verilmişti. Ankara Anlaşması Hatay'ı Suriye'de bırakmakla **«Misak-ı Milli»** den ikinci tavizin verilmesine vesile teşkil etmiştir. Bununla beraber, Bekir Sami - Briand anlaşmasını olduğu gibi, Ankara Anlaşmasını da tenkid etmenin gereksizliğine inanmaktayız. Çünkü, o günün şartları içinde, bir büyük devletin husumetinden kurtulmak son derece önemli bir kazançtır. Büyük zaferin kazanılabilmesi için, harbin tek cepheye indirilmesi zorunluğu vardı. Doğu cephesinden sonra Ankara Anlaşması ile Güney Cephesi de kapanınca Türkiye, sınırlı olan gücünü Yunan ordusu karşısında ancak toplayabilmiştir.

---

[13] Hepsi, Anlaşmanın tarihini (20 Ekim 1921) taşıyan bu mektuplar için Bk: Düstur (Üçüncü tertip), c: III, s: 101-107.

C. BARIŞ TEKLİFİ

İtilâf Devletlerinin 1921 yılı Şubat ve Mart aylarında Anadolu Harbine son vermek ve Türkiye ile barış yapmak için giriştikleri teşebbüsleri (Londra Konferansı), 1922 yılı kış aylarında da tekrarladıklarını görmekteyiz. Bu teşebüsleri incelemeye girişmeden önce, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü toplantı yılının açılması münasebetiyle, 1 Mart 1922 günü, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği nutku gözden geçireceğiz.

Nutuk, iç ve dış meselelere geniş ölçüde yer vermektedir. Burada biz, dış meseleleri incelediğimiz için, iç meselelere dokunmıyacağız. Yalnız nutkun ekonomik ve sosyal konularla ilgili olan taraflarına temas etmeden geçemiyeceğiz. Çünkü bunlar, takip edilen dış politika ile de yakinen ilgilidir.

Mustafa Kemal Paşa, bu önemli nutkunun giriş kısmında, geride kalan yılın özelliğini şöyle belirtmektedir:

«Geçirdiğimiz ikinci milli yılın en belirli vasfı olarak, iş ve ordu saflarında çalışan millet fertleri ile askerlerin, dayanılmaz baskılar altında sürüklendimiz bu kanlı macerâya alışmış ve onu yaratan elem verici zorunlukları anlamış olmalarını zikredebilirim.»

Bu ümit verici teşhisten sonra, memleketin çeşitli meseleleri hakkında açıklamalarda bulunan Mustafa Kemal Paşa, sosyal ve ekonomik konulara girerek şöyle devam etmiştir:

«Bu konuya girmezden önce, görüşümü açıklamış olmak için Yüksek Heyetinizden ve bütün dünyadan bir sual sormama müsaade buyurunuz.

Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? (Köylüler, sesleri). Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin hakiki sahibi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. (Şiddetli ve sürekli alkışlar). Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti-

nin iktisadî siyaseti, bu esas gâyeyi elde etmeyi hedef gütmektedir.»[14]

İktisadî görüşünü açıklamakta devam eden Mustafa Kemal Paşa sözü şu noktaya getirmiştir:

«İktisadî siyasetimizin mühim gâyelerinden biri de umumî menfaati doğrudan doğruya alâkadar edecek iktisadî müesseseleri ve teşebbüsleri, malî ve teknik kudretimizin müsaadesi nisbetinde devletleştirmedir.»[15]

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihli nutkunda, dış politika meselelerine de geniş ölçüde yer vermiş bulunuyordu. Önce, Rusya ve doğu milletleri ile olan ilişkileri ve yapılan andlaşmaları özetledikten sonra sözü Türkiye'nin batı devletleri karşısındaki durumuna intikal ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Fransızlar ile Ankara'da imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli anlaşmanın değeri; Sèvres Andlaşmasını hazırlayan İtilâf Devletleri grubunun en önemli bir rüknü olan Fransa'nın, bu andlaşmanın tatbik kabiliyeti kalmadığını fiilen ve hukuken kabul etmiş olmasındadır. Mustafa Kemal Paşa, İngiltere ile Türkiye arasında, bugüne kadar cereyan eden tek olumlu olayın, esir mübâdelesi anlaşmasından ibâret bulunduğunu ve İtalya ile yapılan neticesiz görüşmeleri belirterek, Türkiye'nin takip etmekte olduğu dış politikanın esasını şu sözlerle ortaya koymuştur:

«... Rus Şûralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarımızın kuvvetlendirilmesi dış politikamızın esasıdır. (Sürekli, şiddetli alkışlar) (Çok doğru, yaşasın dostlarımız sesleri).»[16]

Bu kesin ifâdenin arkasından da şu tamamlayıcı sözleri söylemiştir:

«Bu esas, istiklâli tammımızı tasdik edecek herhangi bir devlet ile münasebetlerimizi yenilememize bittabi mâni teşkil etmez.»

Mustafa Kemal Paşa'nın formüle ettiği bu esaslara göre dış ilişkilerin geliştirilmesi için, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Şubat ayında Avrupa'ya (Paris ve Londra'ya) gönderilmişti. Bu

[14] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c: 18, s: 5,
[15] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c: 18, s: 6,
[16] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c: 18, s: 11,

tarihte batılı büyük devletler tarafından henüz bir uzlaşma teklifi yapılmış değildi. Fakat, İtilâf Devletlerinin yakında bir **«Şark Meselesi Konferansı»** toplıyacakları hakkında bazı söylentiler dolaşmakta idi. Nitekim, Yusuf Kemal Bey, Avrupa'dan dönmeden beklenilen teklif yapılmıştır.

Gerek Yusuf Kemal Beyin Avrupa'ya gönderilmesini, gerekse İtilâf Devletlerince yapılan mütâreke teklifini, iç politika ile ilgili yönleriyle izah edebilmek için Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile yaptığımız mülâkatı nakledeceğiz. Yusuf Kemal Bey Londra ve Paris'te teşebbüslerde bulunmak üzere yaptığı Avrupa seyahatini bize şöyle anlatmıştır:

«Hariciye Vekili olarak Londra'ya gidecektim. Büyük Millet Meclisi bana kendi yetkilerini vermişti. Hareketime yakın günlerde Mustafa Kemal Paşa'da bazı tereddütler sezdim. Nitekim bir gün bana dedi ki:

— Neden Halep üzerinden gitmiyorsun da, İstanbul üzerinden gitmek istiyorsunuz?

Cevap verdim :

— İstanbul'a uğrarsam, onlarla anlaşıp orada kalacağıma mı ihtimal veriyorsunuz?

— Evet! dedi ve ilâve etti:

— Padişahla görüşeceksin, değil mi?

— Evet Paşam, fakat maksadım başka. Eğer İstanbul hükûmetini râzı edebilirsem, Ankara hükûmetinin Hariciye Vekili bizim adımıza konuşmaya da yetkilidir, dedirtebilirsem bu büyük bir faydadır. İstanbul üzerinden bunun için gitmek istiyorum. Eğer izin verirseniz böyle olsun. Fakat söz veriyorum, tâlimâtınızı harfiyen yerine getireceğim. Görme dediğiniz kimseleri görmiyeceğim.

Kabul etti: Mustafa Kemal Paşa'nın bana verdiği tâlimât şöyle idi :

— Yalnız Tevfik Paşayı (Sadrazam) ve padişahı göreceksin

— Nâzırlardan ziyâretime gelenler olursa ziyâretlerini iâde edebilir miyim?

— Hayır! Başka kimseyi görmiyeceksin.

Padişah ile yapacağım görüşme için de şu tâlimâtı verdi:

— Ona diyeceksin ki: Büyük Millet Meclisi, Makamı Hilâfeti tanıyor. Makamı Hilâfetin de Büyük Millet Meclisini tanımasını istiyor.

İstanbul'a gelir gelmez Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyâret ettim. Yanında Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa da vardı. Barış imkânlarını yoklamak üzere Avrupa'ya gidiyorum, sizin adınıza da konuşabilir miyim diye sordum. Tevfik Paşa hemen kabul etti. İzzet Paşa'ya da tasdik ettirdi. Bana, Zât-ı şâhâneyi görecek misin? dedi. İrâde buyurulursa göreceğim cevabını verdim.

Ertesi gün Fransız Generali Pélé ziyâretime geldi. Söz arasında «İzzet Paşa da Londra'ya gidiyor» dedi.[17] Hemen Tevfik Paşaya koştum. «Evet! Sefâretler istediler» diyerek bu haberi doğruladı. Tevfik Paşa'nın yanından ayrıldıktan sonra Fransız sefârethânesine gidip Pélé'yi gördüm ve durumu anlattım. Dedi ki:

— Biz İstanbul'da tek namuslu adam olarak Tevfik Paşa'yı görüyorduk. Bunda da mı aldanmışız? Böyle bir şey yok, kendileri müracaat ettiler.

General Pélé'ye bu açıklamasını Sadrazam Paşaya söylememe izin verip vermiyeceğini sordum. «Söyliyebilirsiniz» dedi. Tekrar Sadrazam'a gittim. «Sefâretlerin böyle bir dâveti olmadığını Pélé'den öğrendim. Neden böyle yapıyorsunuz?» dedim. Müteessir bir şekilde, sadece «bir zaruret var ki, böyle oldu» dedi. Anladım ki, padişah böyle istemiş.

Bir akşam üzeri İzzet Paşa kaldığım yere geldi. Padişahın beni kabul edeceğini söyledi. Beraber gittik. Tevfik Paşa da yanında idi. Beni de oturttu. Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini naklettim. Beni dinlerken gözleri yere dikilmiş, başını öne doğru sallayıp durdu. Tek kelime söylemedi. Ziyâret bitti. Kalktım, çıktım.»

Yusuf Kemal Bey'in anlattıkları, teferruât gibi görünen bir çok gerçeği gözlerimizin önüne sermektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, aradan 2 yıl geçtikten sonra bile, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye yüzde yüz güvenmemesi veya onun Mustafa Kemal Paşa'ya gereği kadar güven telkin edememesi, Sadrıâzam Tevfik Paşa'nın davranışı, bir Fransız generalinin Osmanlı devlet ricâli hakkındaki hükmü, padişahın ihtilâl hükûmetinin Hariciye Vekilini görüşmek üzere kabul etmesi, fakat bu mülâkatta tek kelime söylememesi veya konuşulmuş şeyleri kırk yıl sonra bile Yusuf Kemal Bey'in gizlemesi, üzerinde ibretle durulacak hususlardır.

---

[17] Gerçekten Yusuf Kemal Bey Avrupa'ya gittikten sonra İzzet Paşa da İstanbul hükûmetinin temsilcisi olarak ve aynı maksatla Avrupa'ya hareket etmiştir.

Yusuf Kemal Bey'in bu seyahatinde, Paris'te Briand ile ve Londra dönüşünde başbakan Poincaré ile yaptığı görüşmeleri daha önce nakletmiştik.[18] Böylece Yusuf Kemal Bey'in 1922 yılı Şubat ve Mart aylarında Londra ve Paris'te edindiği intibâları tamamen öğrenmiş bulunuyoruz. Bu bölümde, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul temasları üzerinde durmamızın diğer bir sebebi de, bu temasların Büyük Millet Meclisi'nde büyük gürültüler koparmış olmasıdır.[19]

İngiliz ve Fransız Hükûmetleri, İstanbul'un ve Ankara'nın Hariciye Vekillerinin Avrupa seyahatlerini fırsat bilerek, Türkiye meselesini halletmek üzere bir kere daha teşebbüse girişmişlerdir. Çeşitli vesilelerle daha önce de belirttiğimiz üzere, Fransa, esasen Türkiye ile Sèvres dışında yeni bir barış yapılmasına hazır durumda idi. Fakat İngiltere, bu konuda üç bakımdan endişeliydi:

1. Türkiye'nin yakın bir tarihte Yunan ordusuna karşı başarılı bir taarruza girişmesi,
2. Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğunun nereye kadar gelişeceği,
3. Türkiye'nin Irak'a karşı askerî bir hareket yapması ihtimali.

Bu endişeler sebebiyle İngiltere hükûmeti bir barış konferansı toplanmadan önce Türkiye ile Yunanistan arasında mütâreke yapılması tezini ileri sürmüştür. Türk Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ise, Lord Gurzon ile yaptığı görüşmelerde, Anadolu'yu Yunanlılar tahliye etmeden, barış görüşmelerine geçilmesinin beklenen faydayı sağlıyamıyacağı fikrini savunmuştu. Fakat, İtilâf Devletleri, İngiliz görüşünü benimseyerek 22 Mart 1922 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a verdikleri birer nota ile mütareke şartlarını bildirdiler. Mütâreke teklifinin esasları özet olarak şöyle idi:

Türk ve Yunan kıtaları arasında 10 km. eninde boş bir kordon bırakılacaktır.

İki taraf da ordularını takviye etmiyeceklerdir.

Taraflar ordularının konuş durumunu değiştirmiyecekler, bir yerden bir yere malzeme bile nakletmiyeceklerdir.

---

[18] Bk: s: 448.

[19] Bu görüşmeler için Bk: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c: 18, s: 60-72.

İtilâf Devletleri mümessilliklerinden kurulu askerî komisyonlar, mütâreke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir. Bu komisyonların hakemliğini iki taraf da kabul edecektir.

Taraflar arasındaki muhasemât 3 ay süre ile tatil edilecek ve barış yapılıncaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden üçer ay uzamış olacaktır.

Taraflardan herhangi biri tekrar harekâta geçmek isterse, mütâreke süresinin sona ermesinden en az 15 gün önce diğer tarafa ve İtilâf Devletlerine haber verecektir.[20]

Mütâreke teklifinin alındığı gün cephede orduları teftiş ile meşgul bulunan Mustafa Kemal Paşa, hükûmet ile telgraf başında, anlaşmanın verdiği güçlük sebebi ile Vekiller Heyetini Sivrihisar'a davet edilmiş ve 24-25 Mart gecesi İtilâf Devletlerine verilecek cevabın hazırlığına girişilmişti. Fakat Türkiye'nin cevabının bildirilmesine vakit kalmadan, Pariste toplanmış bulunan İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları, 26 Mart 1922 tarihli ikinci notaları ile barış teklifinde bulundular. İleri sürülen barış şartlarına göre; Yunanistan, Anadolu'yu tahliye edecek, Trakya'da Tekirdağ Türklerde, Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanlılarda kalacak, doğuda bir Ermeniyurdu teşkil edilecek, Boğazlar silâhsız bölge olacak, barışın imzalanmasını müteakip İtilâf kuvvetleri tarafından İstanbul tahliye edilecek, Sèvres Andlaşması ile 50.000 kişi olarak tesbit olunan Türk silâhlı kuvvetlerinin mevcudu 85.000 e yükseltilecek ve Türk Ordusu ücretli askerden kurulacak, adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda değişiklik yapılacaktı.

Millî hükûmet mütâreke teklifini prensip olarak kabul etmişti. Ancak, 5 Nisan 1922 tarihinde İtilâf Devletlerine bildirilen karşı teklifte bazı şartlar ileri sürülmüştü. Bu şartların en önemlisi, Yunan ordusunun, mütârekenin imzalanmasından başlıyarak, ilk 15 gün içinde Eskişehir - Kütahya - Afyonkarahisar hattından, 4 ay içinde de İzmir dâhil olmak üzere bütün Anadolu'dan çekilmesi şartı idi. Bu husus kabul edildiği takdirde, barış şartlarını incelemek üzere 3 hafta içinde Türk delegasyonunun kararlaştırılacak şehre gönderileceği bildirilmişti.

İtilâf Devletleri, 15 Nisan 1922 tarihli cevapları ile Türkiye'nin teklifini reddetmişlerdir.

---

[20] Mütâreke teklifinin mahiyeti hakkında daha geniş bilgi almak için Bk: Nutuk, c: 2, s: 647-652 ve Yusuf Hikmet (Bayur), Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyasetî, s: 102-106.

22 Mart'tan 22 Nisan'a kadar süren bir aylık siyasî temaslar hiçbir sonuç vermeden kapanmış bulunuyordu. Artık bundan sonra siyasî görüşmeler ile barışa ulaşmanın imkânsızlığı kesinlikle anlaşılmıştı. Esasen, Mustafa Kemal Paşa, son siyasî temaslar başlamadan önce bu ihtimali gözden uzak tutmamış ve 1 Mart günü Meclis'te okuduğu nutuk'ta, henüz söylenti hâlinde olan barış görüşmeleri hakkında şöyle demişti:

«Son zamanlarda bir (Şark Meselesi Konferansı) ndan bahsolundu ve olunmaktadır. Bu konferansın ne dereceye kadar ciddî maksatlarla ve ne vakit vuku bulacağı hakkında henüz inanç verici bir işâret yoktur. Şark Meselesi Konferansı'nın, ordularımızın hareket sahasında akdine[21] intizâr olunduğunu kabul etmek en ihtiyatlı bir telâkki olur (Bravo sesleri). «Hazır ol cenge, eğer ister isen sulh ü salâh» hakikatini bir an hatırdan çıkarmamak millî davamızın istediği şartlardandır. Bu açıdan dikkatli ve hazır bulunmaktan ibaret olan prensibimize uymaya devam edeceğiz, arkadaşlar.»

Söz yine silâhlara bırakılmıştı.

[21] Nitekim Türk - Yunan Harbine son verecek mütâreke, Türk ordularının hareket sahasında, Mudanya'da aktedilecekti.

4. BÜYÜK TAARRUZ

A. HAZIRLIK

Sakarya Meydan Muharebesi'nin şiddetle başladığı günler ile, Büyük Türk Taarruzunun başlangıcı arasında tam bir yıllık zaman vardır. Bu dönem, iç ve dış politika bakımından çok hareketli, harb harekâtı bakımından ise çok sâkin geçmiştir. Askerlik alanına giren faaliyet, yalnız hummalı bir hazırlık çalışmasına inhisar etmektedir. Dış politika olaylarını ve gelişmelerini yukarıda gözden geçirmiştik. Bu olaylar ve gelişmeler, tabiî olarak, iç politikaya bir canlılık getirmiştir. Özellikle, 22 ve 26 Mart tarihli mütâreke ve barış teklifleri, bütün memlekette en çok üzerinde durulan bir konu olmuştur. Umulmadık bir zamanda kazanılan Sakarya Zaferinden ve onun siyasî sonuçlarından sonra, şu veya bu suretle harbin bitmesi dileği, şüphesiz bütün gönüllerde uyanacaktı. Bu dilek, ortaya iki mesele çıkarıyordu: Dış politika ustalıkla yürütülerek barışın sağlanması, ya da ordunun bir ân önce taarruza geçirilmesi.

Mustafa Kemal Paşa'nın iki yolu da büyük bir gayretle zorladığını görmekteyiz. Çünkü, barışı herkesten çok samimiyetle O, istemekte idi. Sakarya Muharebesini anlatan bölümde de belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa, on günlük bir hazırlıktan sonra Yunan ordusuna taarruz ederek kesin sonuç almak üzere gerekli emri vermişti. Fakat, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın haklı direnmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cephede yaptığı incelemeler sonunda taarruz teşebbüsü geri bırakıldı. On günlük değil, bir aylık hazırlık da yetmeyince, 1921 sonbaharında ve bütün kış boyu yapılan çalışmalara rağmen, 1922 ilkbaharında bile taarruza geçilemedi.

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın müştereken yaptıkları mütareke ve barış teklifleri, kayıtsız ve şartsız kabul edilemezdi. Büyük bir iyi niyetle, uzlaşma imkânlarının yaşatılmasına gayret edildi. Millî hükûmetin, B. M. Meclisinin tasvibini de alarak, İtilâf Devletlerine gönderdiği 22 Nisan tarihli son notaya, karşı ta-

raf cevap bile vermedi. Zaten, Türk kamu oyu, mütâreke şartlarını beğenmemişti. T.B.M. Meclisine, yurdun her yerinden gelen telgraflarda, «**Misakı Milli**»den fedakârlık edilmemesi isteniyordu. Bu durumda, dış politikanın hatalı yürütüldüğü veya daha başka bir politik tutumla barış kapısının açılabileceği söylenemez. Ne yazık ki, T.B.M. Meclisinin bir kısım üyeleri, bu gerçekleri görmezlikten gelerek her şeyi söylüyorlardı. M. Kemal Paşa, en haksız, en insafsız tenkitlere hedef, dedikodulara konu oluyordu. Sakarya Zaferi'nden sonra O'na mareşallik rütbesi ve gazilik ünvanını veren, zaferini alkışlarla karşılayan Meclis'te, İkinci Grup, şimdi, Mustafa Kemal Paşa idâresine karşı amansız bir muhalefete koyulmuştu. 23 Ekim tarihli esir mübâdelesi anlaşması üzerine İngilizlerin tamamen serbest bıraktıkları Malta esirleri (İttihatçılar), İkinci Grubu takviye ve organize etmişlerdi. Dış politikada hataya düşüldüğü açıkça söylenmiyordu, fakat askerlik konularında uluorta tenkitler yapılıyordu. Ordunun niçin taarruz etmediği soruluyor ve «**çünkü, Ordunun taarruz kabiliyeti yokturl**» diye, yine kendileri tarafından cevaplandırılıyordu.

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl bunaldığını, Nutuktan[22] ve T.B.M.M. zabıt ceridelerinden[23] anlıyoruz. Başkumandanlık süresinin uzatılması, İcra Vekillerinin seçim usullerinin değiştirilmesi, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa ve Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa hakkında verilen önergeler, muhalefet grupunun M. Kemal Paşa idâresini yıpratmak için kullandığı eşsiz fırsatlar olmuştur. İkinci Grup, bu dönemde, gerçekten ağır basmış ve en büyük başarısını 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı «**İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun**»un çıkarılmasını sağlayarak kazanmıştır. Bu kanun, vekâletler için Meclise aday göstermesi hakkını M. Kemal Paşa'nın elinden almış ve İcra Vekilleri Reisinin de Meclis tarafından seçilmesi usulünü getirmiştir. Yeni Kanunun kabulünü takip eden oturumda (10 Temmuz 1922), Vekiller, eski usule göre aday gösterilmek suretiyle seçildikleri gerekçesiyle teker teker istifa etmişlerdir.[24]

12 Temmuz'da, Vekiller ve hükûmet reisi gizli oy ile Meclis tarafından seçilerek, Rauf Beyin Başkanlığında teşekkül eden

---

[22] Nutuk, c: II, s: 630-664.
[23] Zabıt Ceridelerinin 19, 20 ve 21. ciltleri.
[24] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c: 21, s: 349-350

yeni hükûmete, birkaçı hariç, eski vekillerin hepsi girmişti. Nutukta belirtildiğine göre,[25] Rauf Beyi, hükûmet reisliğine İkinci Grup seçtirmek istemiş ve M. Kemal Paşa da, bunu önceden sezerek, taraftar görünmüştü.

Başkumandanlık Kanununun süresinin 3 ay daha uzatılması vesilesiyle, 5 Mayıs ve 6 Mayıs 1922 tarihlerindeki gizli oturumlarda yapılan ve M. Kemal Paşa'nın deyimiyle **«âdeta mübâreze tarzında cereyan eden münakaşalar»** ı Nutuk'tan okumak mümkündür.[26] Burada, yalnız şu noktaya işâret etmek istiyoruz ki, M. Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisine karşı en sert çıkışını o gün yapmıştır. Başkumandanlık için **«bırakmadım, bırakamam ve bırakmıyacağım»** sözleriyle Meclisin karşısına dikilmesi, yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız olayların bir iç buhrana sürüklenme istidâdında olduğunu gösteren ilginç bir davranıştır.

Sakarya ile Büyük Taarruz arasındaki dönemin özelliğini böylece tesbit ettikten sonra, taarruz için yapılan hazırlıklara geçebiliriz.

M. Kemal Paşa, Büyük Taarruzun, milleti, Meclisi ve Ordu'yu hazırlamakla mümkün olacağına inanmıştı.[27] Nitekim, Sakaryadan sonra yapılan çalışmaların bu hedefi güttüğünü görmekteyiz. Yukarıda değindiğimiz gizli oturumlarda Başkumandanın yaptığı konuşmalar, icrâ vekillerinin ve reisinin Meclis tarafından seçilmesini sağlayan kanunun kabulü, Rauf Bey'in, İcra Vekilleri Reisliğiline seçilmesi, mütâreke ve barış ümidinin kırılması, aşağıda görüleceği üzere arka arkaya çıkarılan kanunlar vesilesiyle yapılan görüşmeler, Meclisi taarruz psikolojisine hazırlamıştır. Bundan çok daha çok önemli olan, milletin ve ordunun hazırlanışı idi. Şimdi, bu iki husus üzerinde duracağız.

MİLLETİN HAZIRLANIŞI

On yıldır aralıksız sürüp gelen harplerin millette uyandırdığı bıkkınlığı, yılgınlığı ve yaptığı tahribâtı tasvire girişmek, gereksiz bir gayret olur. Yalnız, son defa, Sakarya Muharebeleri sırasında milletten istenen fedakârlığı, tekâlifi milliye emirlerini, aralıksız askere alınan ve ölmek üzere cephelere gönderilen insanları düşünmek yeniden girişilecek kesin sonuçlu bir büyük taar-

[25] Nutuk, c: II, s: 663-664.
[26] Nutuk, c: II,s: 653-662.
[27] Nutuk,c: II, s: 638-639.

ruzun gerektirdiği millet desteğini sağlamanın güçlüğünü anlamaya yeter. Karşı ihtilâl hareketlerinin kanlı bir şekilde bastırılmasının, küçük bölge ayaklanmaları karşısında gösterilen haklı şiddetin, İstiklâl Mahkemelerince memleketin her tarafında verilen ağır mahkûmiyet kararlarının, Millî İdâreye karşı millet üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğu da ayrıca göz önünde tutmak gerekir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, millet orduya yeniden asker verecek ve yeni mâlî külfetlere katlanmaya dâvet edilecekti.

Trakya'dan, İstanbul bölgesinden ve İzmit - Eskişehir - Kütahya - Afyonkarahisar çizgisinin batısında kalan geniş bölgeden asker ve vergi alınamıyordu. Bütün yük Anadolu'nun fakir kısmına ve aşağı yukarı 7.000.000 insana düşüyordu.

Hâl böyle iken, 22 Mart tarihli mütâreke teklifinin millet üzerinde gevşetici bir etki yapması mukadderdi. Bu sebeple, mütâreke şartlarının millete iyice anlatılmasına ve etkisiz bırakılmasına çalışılmıştır. O devrin imkânlarına ve şartlarına göre gerçekten güç olan ve propaganda alanına giren bu faaliyet, kaçınılmaz bir zorunluk idi. Halkı uyarmak için, Müdafaai Hukuk teşekkülleri, Belediye Reisleri, eşrâf harekete geçirildi. Her taraftan, mütâreke şartlarının kabul edilmemesi için B.M. Meclisine telgraflar yağmaya başladı. İlk işâret Ankara Belediye Reisi Ali Be...'in imzalarını taşıyan telgraf oldu. 31 Mart 1922 tarihli bu uzun telgraf aşağıdaki cümle ile sona ermekte idi:

«... Hükûmetin bu hususta vâki olacak her türlü emirlerine ve yükleyeceği mükellefiyeti yapmaya ahdü peyman eylemiş olan muhterem halkımızın bu bapta da muhterem vekillerine zâhir ve muin olduklarını bir defa daha teyiden arzederiz.»[*]

Telgraf metinleri, başta **«Hâkimiyeti Milliye»** olmak üzere, gazetelerde yayınlatılıyordu. Mütâreke konusu, resmî olarak 22 Nisan'da kapandığı halde, telgraflar aralıksız 1922 Haziranına kadar sürmüştür. Tesbit edebildiğimiz son telgraf Bozanic eşrafından gelmişti. Meclis'te 3 Haziran günü okunan bu telgraf aynen şöyledir:

«Sevgili İzmir, Edirne ve Bursa'mıza saldıran hunhâr düşmanın mavi paçavrasını istemeyiz. Misâkı Millî haricinde yapılacak herhangi bir sulhu istemeyiz. Bu uğurda al bayrağın gölge-

[*] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi c: 18, s: 437.

sinde öleceğiz. Yaşasın Misakı Milli, yaşasın hakkı uğrunda fedâyı cânı cana minnet bilen ulu Türk Milleti.»[29]

Kamu oyu ve hattâ Meclis, harbin devamına bu suretle hazırlanırken, şüphesiz hükûmet başka tedbirler de almakta idi. Önemli olarak, çıkarılan af kanunlarından bahsedeceğiz.

Büyük Millet Meclisi, her zaman münferit af kanunları çıkarmıştır. Fakat Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde, münferit af kanunlarının çoğalıp sıklaştığını görmekteyiz. Ayrıca, kısa aralarla üç önemli af kanunu daha çıkarılmıştır. Ankara Anlaşması gereğince Meclisin 8 Aralık 1921 günü kabul ettiği umumî af kanunu,[30] Fransızların tahliye ettikleri bölgede, işgal sırasında işlenmiş bütün suçları affediyor ve sözünü edeceğimiz af kanunlarına bir başlangıç oluyordu. Diğerleri kabul edildikleri tarih sırasıyla şunladır:

1) 19 Aralık 1921 tarih ve 170 sayılı Hıyâneti Vataniye Mücrimlerinden Bir Kısmının Aflarına Dair Kanun.

Bu kanuna göre; vatanın bir kısmının bölünmesine veya yabancı bir devlete ilhaka çalışanlar, casusluk edenler, hâlen yabancı bölgelerde veya işgâl bölgelerinde bulunanlar, ihtilâs ve rüşvetten mahkûm olanlar dışındaki bütün hıyaneti vataniye mahkûmları[31] aftan faydalanmışlardır. İdâma mahkûm olanların cezası müebbed küreğe, müebbed küreğe mahkûm olanların cezası 15 seneye iniyor ve diğer cezalar kalkıyordu.

2) 7 Ocak 1922 tarih ve 179 sayılı Af Kanunu :

Bu kanun ile şenî fiillerden mahkûm olanlar hariç, 170 sayılı af kanunu kapsamına girmeyen bütün mahkûmlardan, cezasının üçte birini tamamlamış olanlar faydalanmışlardır. Ayrıca, henüz sonuçlanmamış bazı takibat ve tahkikat, işgal edilmiş yerler kurtarılıncaya kadar durdurulmuştur. (İşgalden önce ve işgal sırasında bulundukları yerlerde suç işleyenler için).

3) 21 Ocak 1922 tarih ve 183 sayılı Tecili Takibat Hakkında Kanun :

---

[29] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c: 20, s: 116.

[30] 168 numaralı kanun.

[31] Hiyaneti Vataniye suçu, tatbikatta çok geniş tutulduğu için Hiyaneti Vataniye Kanununa göre çok sayıda kimse mahkûm olmuştu. Dolayısıyla aftan faydalananları sayıca küçümsemek mümkün değildir.

Bu kanun eşkiyalar için çıkartılmış olup, affın şekil ve şümulü şöyle belirtilmiştir:

«Şekavet erbabından olup da şimdiye kadar istimân etmemiş (yani hükûmete sığınmamış) veyahut işbu kanunun her kaza (ilçe) merkezinde ilânı tarihinden başlayarak bir ay içinde istimân edecek kimseler hakkında tecilli takibat kararı almaya ve gereğine göre bu bapta bazı kayıtlar ve şartlar koymaya Vekiller Heyeti mezundur.»

Saydığımız af kanunlarından faydalanmıyan mahkûmlar için de iki kararname yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan birincisi (20 Nisan 1922 gün ve 1525 sayılı), cezalarının bitmesine 2-3 ay kalmış olan mahkûmların ziraat işlerinde çalışmak üzere kefâletle salıverilmelerini öngörüyordu. Diğeri (21 Haziran 1922 gün ve 1631 sayılı), ziraatle uğraşan ve toprağı olan mahkûmları, üç ay süre ile geçici olarak salıveriyordu.

Ekonomik ve politik mülâhazalarla çıkarılan bu kararnamelerden umulan fayda ayrıca açıklanmaya lüzum bırakmıyacak kadar meydandadır.

ORDUNUN HAZIRLANMASI

Ordunun büyük bir taarruza girişebilmesi için sayısız eksiği vardı. Bu eksiklerin tamamlanması, herşeyden önce, yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu sebeple, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok malî kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, diğerleri de ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler sağlamayı hedef güdüyordu.

M. Meclisinin iki oturumunda birbiri ardına kabul edilen ve subayları ilgilendiren malî kanunlar şunlardır :

1. Tayyarecilere verilecek mütefferrika tahsisatı hakkında 9 Mart 1922 gün ve 109 sayılı kanun :

Bu kanunla, havacı subaylara ve öğretmenlere ayda sekizer lira, uçucu assubaylara ayda ikişer lira ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir.

2. Tahsisatı Fevkalâde Kanununa ek 9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı kanun :

25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanunla subaylara ayda 10 lira seferberlik zammı ve 15 lira da cephe zammı verilmekte idi. 200 sayılı kanunla, bu iki zamdan önceki maaşlara, fevkalâde tahsisatlarıyla dört misli zam yapılmıştır. Yine bu kanun ile, evvelce (42 sayılı kanun) er maaşlarına yapılmış olan zamlar (cephedekiler için 5, cephe gerisindekiler için 2 lira idi) kaldırılmıştır.

3. Seferberlik ve Cephe Zammı kanununu değiştiren 11 Mart 1922 gün ve 201 sayılı kanun :

Bu kanunla, 25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanun kaldırılmış seferberlik ve cephe zamları yeniden düzenlenmiştir.

4. Makam ve maaş müteferrikası hakkında 11 Mart 1922 gün ve 202 sayılı kanun :

Bu kanun, ordu kumandanlarına 30 lira, kolordu kumandanlarına 20 lira, cephe ve ordu kurmay başkanlarına ve tümen kumandanlarına 10 lira makam maaşı verilmesini öngörüyordu. Ayrıca, bir üst rütbede görev gören subaylar, iki rütbe arasındaki maaş farkının yarısını makam maaşı olarak alacaklardı.

5. Emirber ve Seyis Neferleri hakkında 11 Mart 1922 gün ve 203 sayılı kanun :

Subaylara birer emireri ve atı olanlara seyis verilmesini öngören bu kanunun açıklanacak bir yönü yoktur.

6. Seferberlikte Mali Zâti Binek Hayvanlarının İâşesine dair 11 Mart 1922 gün ve 204 sayılı kanun :

Kendi parası ile binek atı edinmiş olan subayların atlarını, bu kanuna göre hükûmet iâşe edecekti.

7. 11 Mart 1922 gün ve 205 sayılı kanun ile, rütbesi binbaşılığın altında olan subaylara yılda bir defaya mahsus olmak üzere elbise ve teçhizat bedeli olarak 48 lira verilmesi kabul edilmiştir.

Bu yedi kanunla subaylara sağlanan imkânların o zamanın para değerine ve şartlarına göre, hükûmet açısından büyük fedakârlık ve subaylar açısından ise tatmin edici bir destek olduğuna bilhassa işâret etmek isteriz.

Ek gelir sağlamak amacı ile çıkarılan kanunlara gelince: fa-

kirliğin sembolu olarak kabul edebileceğimiz bu kanunlar, zamanın hükûmetinin nasıl bir çâresizlik içinde bulunduğunu veciz bir şekilde ifade etmektedir. Şimdi, bu mali kanunları da sıra ile gözden geçirelim:

1 — 15 Nisan 1922 gün ve 215 sayılı kanun: Sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutularından alınacak istihlâk vergisinin cezalarını yükseltmektedir.

2 — 15 Nisan 1922 gün ve 216 sayılı kanun: Deniz taşıtlarından alınan rüsumu, daha yüksek bir tarifeye tâbi tutmaktadır.

3 — 15 Nisan 1922 gün ve 217 sayılı kanun: Şeker, çay ve kahveden bir kararname gereğince alınmakta olan istihlâk vergisini arttırmakta ve pirinç, baharat, margarin, mum, âdi sabun ve boş çuvalı istihlâk vergisine tâbi tutmaktadır.

4 — 16 Nisan 1922 gün ve 218 sayılı kanun: Yine bir kararname gereğince av hayvanlarından alınan resmi arttırmakta ve kanuna bağlamaktadır.

5 — 16 Nisan 1922 gün ve 219 sayılı kanun: Konsolosluklarda yapılan muamelelerden alınan resmi beş misli arttırmaktadır.

6 — 16 Nisan 1922 gün ve 220 sayılı kanun: 30 Eylül 1920 günlü kanunla kibritten alınan istihlâk vergisini bir misli arttırmaktadır.

7 — 16 Nisan 1922 gün 221 sayılı kanun: Kibritte olduğu gibi sigara kâğıdından alınan istihlâk vergisini iki katına çıkarmaktadır.

8 — 17 Nisan 1922 gün ve 222 sayılı kanun: Bütün para cezalarını beş misline yükseltmektedir.

9 — 18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı Askerî Nakliye Mükellefiyeti hakkındaki kanun: Taarruz hazırlığı yapılmakta olan ordunun en büyük ihtiyaçlarından birine cevap verdiği için son derece önemli ve geçici bir kanundur. Bu sebeple, kanunun niteliğini açıklayan birkaç maddesini aynen aşağıya alıyoruz:

«Madde 1 — 1922 mali yılına ve bir defaya mahsus olmak üzere aşağıdaki maddeler dâiresinde askerî nakliye mükellefiyeti adıyla bir nakdî mükellefiyet konulmuştur.

Madde 2 — Nakliye mükellefiyeti maktu ve nispî olmak üzere iki kısımdır. Maktu kısım: Her şahıs için seyyanen (eşit) olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur.

Nispi kısım: Emlâk ve arazi ve temettü (kazanç) vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre aşağıdaki nisbetler dahilinde tarh ve maktu kısma eklenerek alınır.

A — Köylerde: 101 kuruştan başlayarak beher yüz kuruş ve küsuru için yüzde on.

B — Şehir ve kasabalarda: 101 kuruştan başlayarak beher yüz kuruş ve küsuru için yüzde yirmi.

Madde 9 — Kesin lüzum görülecek yerlerde menzil hatlarında belli zaman için Vekiller Heyeti kararıyla mahalli rayice göre ve peşin ücretle bilcümle nakil vasıtaları kullanılabileceği gibi, yetmediği halde menzil hatlarına elli kilometre mesafeye kadar civar olan köylerdeki nakil vasıtalarına da müracaat olunur.

Madde 12 — İşbu kanun dışında hiçbir kimse meccânen nakliyat yapmaya mecbur tutulamaz ve hilâfında hareket edenler hizmeti vataniye emriyle İstiklâl Mahkemesine ve olmayan yerlerde umumî mahkemelere tevdi olunurlar.»

10 — 20 Nisan 1922 gün ve 224 sayılı kanun da önemlidir: Düşman istilâsından kurtulan yerlerden kaçan Rum ve Ermenilerin (adları söylenmeksizin) mallarının paraya çevrilerek hazineye gelir kaydedilmesini amaç güden ve bu kanun gizlenen **«emvali metrûke»** yi ihbar edenlere, meydana çıkan malın bedelinin yüzde onu nisbetinde mükâfat verileceğini öngörmekte idi. Kanunda, söz konusu mal bedellerinin hazineye gelir kaydedildiği ifâde edilmemiş **«emânet hesabına kaydedilmek üzere»** ibâresi kullanılmıştı. İlerde birtakım suiistimallere ve haklı dedikodulara yol açacak olan bu kanun, 15 Nisan 1923 gün ve 233 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılacak ve Birinci Dünya Harbi içinde İttihat ve Terakki hükûmeti tarafından çıkarılmış olan 13 Eylül 1915 günlü geçici kanun, bazı maddeleri değiştirilerek yürürlüğe konacaktı.

11 — 2 Mayıs 1922 gün ve 228 sayılı kanun: Askerlikten tecil vergisi adıyla yeni bir vergi getirmek ve 1 Mart 1922 gününden, Ordunun hazar hâline geçişine kadar yürürlükte kalmak üzere çıkarılmış bulunmaktadır.

Son olarak, üç malî kanundan daha söz etmek istiyoruz. Bunlar: **6 Mayıs, 3 Temmuz ve 21 Ağustos günlü avans kanunlarıdır.** Orduya harcanmak üzere Millî Savunma Bakanlığına, Birinci Avans Kanunu ile 10 milyon, İkinci Avans Kanunu ile 7 milyon Üçüncü Avans Kanunu ile 5 milyon lira ödenek verilmiş-

tir. Böylece, Anadolu'nun bütün maddî ve malî kaynakları santimine kadar zorlanarak, Büyük Taarruzdan önce kullanılmıştır. Artık, bu alanda ne hükûmetin, ne de halkın yapacak hiç bir şeyi kalmıyordu. Eğer ordu taarruzu başarıya ulaşabilirse Türkiye kurtulacak, aksi takdirde, Millî Kurtuluş Hareketi malî bakımdan yeni bir çıkmazın içine düşmüş olacaktı.

Buraya kadar anlattıklarımızla, taarruz hazırlığının ordu dışındaki kısmını özetlemiş bulunuyoruz. Ordu da kendi içinde durmadan hazırlanmakta idi. Ordunun önemle üzerinde durduğu işleri şöylece özetleyebiliriz:

a. Eğitim.

Son derece sıkı ve aralıksız bir çalışma ile subaylar ve erler, büyük taarruzun gereklerini yapabilecek bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Bu amaçla, bütün birliklerde, her seviyede kurslar, talimgâhlar açılmış, bol tatbikat ve manevralar yapılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesinden sonra girişilen takip harekâtının ve muharebelerin durduğu 10 Ekim 1921 den 1922 Ağustosuna kadar geçen 10 aylık süre, eğitim için gerekli imkânı en geniş şekilde vermiş bulunuyordu. Zaten büyük bir harp tecrübesine sahip bulunan subaylar ve kumandanlar, hem kendilerini, hem de erlerini, bu süre içinde taarruza göre hazırlamışlardır.

b. Ordu Mevcudunun Artırılması.

Taarruz edecek bir ordunun, karşısındaki düşmana, insan sayısı bakımından üstün olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'da 200.000 mevcutlu bir orduları bulunduğu biliniyordu. Halbuki Türk Ordusu, harbin başından beri hiç bir zaman bir cephede 100.000 kişi toplayamamıştı. Taarruz hazırlığı sırasında, ordu teşkilât bakımından, yeniden düzenlenirken tümenlerin mevcudu da arttırılıyordu. Tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney cephelerinden getirerek ve bazı doğumluları askere alarak Batı Cephesinde ordunun insan mevcudu 186.000 e yükseltilmiştir. Daha önce belirttiğimiz üzere Sakarya'dan sonra, 20 Eylül 1921 de, Batı cephesinin insan mevcudu 92.660 idi. Demek ki, bu tarihten Büyük Taarruza kadar ordunun mevcudu yüzde yüz artmıştır. Böylece, Yunanlılara denk bir duruma gelinmiş oluyordu.

c. Silâh Gücünün Yükseltilmesi.

Türk Ordusunda, çeşitli piyade tüfeği vardı. Aynı kurşunu

atmayan bu tüfeklerin, birliklerde karışık bulunması, cephâne ikmâlini güçleştirdiği gibi ordunun ateş gücünü de azaltıyordu. Bunun için, Sakarya Meydan Muharebesinden sonra ilk iş olarak, her tümende aynı cins tüfek toplayacak şekilde değişiklikler yapılmış ve mermisi bol olmayan tüfeklerden kurulu tümenlerin ihtiyatta kullanılması kararlaştırılmıştı. Çeşitli tedbirlerle (İstanbul depolarından kaçırılma, Fransa ve İtalya'dan satın alınma ve Rus yardımı) ordunun silâh gücü büyük ölçüde arttırılmıştır. Yine Batı Cephesinin 20 Eylül 1921 günlü durumu ile karşılaştırırsak:

Tüfek sayısının 47.342 den 98.956 ya, ağır makineli tüfek sayısının 480 den 839'a, hafif makineli tüfek sayısının 379 dan 2025'e, top sayısının 165 den 323'e yükseldiğini görürüz.

Bütün gayretlere rağmen, süvari kuvvetleri hariç, hiç bir bakımdan Yunan Ordusuna bir üstünlük sağlanamamış, ancak bir denge kurulabilmişti. Moral faktörü hesaba katılmaksızın üstünlüğün elde edilmesi taarruz plânına kalıyordu.

B. TAARRUZ VE ZAFER

Taarruz plânı, büyük kuvvetleriyle Afyonkarahisar bölgesinde bulunan Yunan ordusunun sağ kanadına taarruz ederek, İzmir'le irtibatını kesmek esasına dayanıyordu. Bu takdirde, Yunan ordusu ya bu bölgede toptan imha edilecek veya kuzeye, Bursa yönüne atılarak dağıtılıp, parça parça yok edilecekti. Taarruzun, başarıya ulaşması için Türk kuvvetlerinin büyük kısmının, düşmanın sağ kanadında toplanması ve Güneyden kuzeye doğru taarruza geçirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu plânın başarı ihtimali fazla olduğu kadar, şüphesiz tehlikesi de büyüktü. Çünkü, büyük kuvvetler Afyon bölgesinde toplanmış, buna karşılık kuzeyden güneye uzayan ve 120 kilometreyi bulan asıl cephede, 50.000 kişilik bir kuvvete (2. Ordu), karşısında bulunan 100.000 kişilik düşman kuvvetini tutmak görevi verilmişti. Ankara yönünü kapayan 2. Ordu görevini yapamadığı takdirde, Yunan ordusunun Afyon bölgesinde yapacağı başarılı bir karşı taarruz, büyük Türk kuvvetlerini göller bölgesine ve Toroslara atabilirdi.

Taarruzun, düşmanı gafil avlayabilmesi için, bir baskın taarruzu şeklinde yapılması, taarruz plânının diğer bir özelliği idi. Taarruz hazırlığını gizleyebilmek için alınan bütün tedbirlere rağmen Yunan ordusu, kaçak birkaç Türk erinden taarruz durumunu öğrenmişti. Fakat, Afyon bölgesinde toplanan Türk kuvvetlerinin gerçek sayısı ve taarruz günü tesbit edilemediğinden, Türk taarruzu yine de baskın tarzında başlayabilmiştir.

Büyük taarruzda Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayıca karşılaştırılması şöyledir:

			Ağır Mk.	Hafif Mk.		
	İnsan	**Tüfek**	**Tüfek**	**Tüfek**	**Top**	**Kılıç**
Türk ordusu	186.900	98.596	839	2025	323	5286
Yunan ordusu	195.000	130.000	1.002	3152	344	3000

Sakarya Muharebesinden sonra, Yunan ordusu kumanda kadrosunda bazı önemli değişiklikler yapılmış ve bu arada Papulas'ın yerine Ordu Kumandanlığına Hacı Anesti getirilmişti. Yeni Ordu Kumandanı; Büyük Türk Taarruzu ile başlayan muha-

rebeleri İzmir'den telsizle idare etmeye kalkışmış ve Yunan ordusunun felâketini böylece kolaylaştırmıştır. Halbuki, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, cephede ve kıtaların yanıbaşında bulunmuşlardır.

Türk Ordusunun kumanda kadrosu aşağıdaki şekilde teşekkül etmişti:

1. Ordu Kumandanı: Nurettin Paşa

Ordu Kurmay Başkanı: Albay Emin (Korgeneral E. Koral)

2. Ordu Kumandanı: Yakup Şevki Paşa (Orgeneral Y. Ş. Subaşı)

Ordu Kurmay Başkanı: Albay Hüseyin Hüsnü (Tümgeneral H. H. Erkilet)

I. Kolordu Kumandanı: Albay İzzettin (Orgeneral İ. Çalışlar)

II. Kolordu Kumandanı: (Korgeneral A. H. Ayerdim)

III. Kolordu Kumandanı: Albay Şükrü Naili (Korgeneral Ş. N. Gökberk)

IV. Kolordu Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Korgeneral K. Sami Paşa)

V. Kolordu Kumandanı: Fahrettin Paşa (Orgeneral F. Altay)

VI. Kolordu Kumandanı: Kâzım Paşa (Korgeneral K. İnanç).

Kolorduların Kurmay Başkanları, Kolorduların numara sırasına göre: Binbaşı Muharrem Mazlum (Orgeneral M. M. Iskura), Yarbay İbrahim (Tümgeneral İ. Begen), Yarbay Hayrullah (Tümgeneral H. Fişek), Yarbay Ziya (Tümgeneral Ziya), Binbaşı Şükrük (Şükrü Koçak), Yarbay Nihat (Sonra kaza kurşunu ile İzmir'de şehit oldu.)

Muharebelerin büyük yükünü omuzlarında taşıyan tümen kumandanlarının isimleri aşağıdadır:

Yarbay Naci (Korgeneral Naci Tınaz)
Yarbay Ömer Halis (Korgeneral Ö. H. Bıyıktay)
Albay Reşat (Taarruzun ikinci günü intihar etti)[32]
Yarbay Edhem (Çallı Edhem Bey)
Yarbay Halit (Eski Kastamonu milletvekili)
Yarbay Derviş (Derviş Paşa)
Albay Osman (Tümgeneral Osman Koptagel)
Albay Kâzım (Tümgeneral K. Sevüktekin)
Albay Mürsel (Tümgeneral M. Bakü)

[32] Önemli bir tepeyi (Çeğil tepe) zaptetmekle görevli olan tümeni emredilen saatte hedefini alamadığından, Tümen Kumandanı bundan müteessir olarak intihar etmiş ve biraz sonra da tepe zaptedilmiştir.

Yarbay Zeki (Tümgeneral Z. Soydemir)
Yarbay Suphi (Tümgeneral S. Kula)
Albay Nazmi (Korgeneral N. Solok)
Yarbay İbrahim (Bilecik Milletvekili Çolak İbrahim)
Yarbay Abdurrahman Nafiz (Orgeneral A. N. Gürman)
Yarbay Alâeddin (Alâeddin Paşa)
Yarbay Salih (Orgeneral S. Omurtak)
Albay Aşir (Tümgeneral Aşir Atlı)
Albay Nurettin (Nurettin Paşa)
Albay Hacı Arif
Albay Kâzım (Orgeneral Kâzım Orbay)
Albay Sabri (Sabri Paşa)
Albay Naci (Tümgeneral Naci Eldeniz)
Albay Halit (Tümgeneral Deli Halit)

Taarruzda kesin sonuç alınacak yerde (Afyon bölgesinde) düşmanın sağ kanadını çökertmek üzere İzzettin Çalışlar ile Kemalettin Sami Paşanın kolorduları taarruz edecek, Ali Hikmet Paşa'nın kolordusu bunların gerisinde ihtiyatta bulunacaktı. Fahrettin Altay'ın kumanda ettiği Süvari Kolordusu ise, düşmanın sağ kanadı açığından düşman gerilerine taarruz edecekti.

Taarruz, 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabah saat 4.30 da topçu ateşi ile başladı. Topçunun ateşi çok etkili oldu. Fakat iki Türk Kolordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı taarruz, bu ilk gün, istenilen sonucu alamamıştı. Bununla beraber, düşman iyice sarsıldı. Fahrettin Altay'ın kolordusu (süvariler), Yunan ordusunun sağ kanadı ucundan Ahır dağını, gece aşarak, en başarılı hareketi yapmıştı. Düşmanın sağ kanadı çökertilemediği halde, 26 Ağustos günü, süvariler Sincanlı ovasına inmişlerdi. Süvari kolordusunun düşman gerisinde faaliyete geçmesi (Demiryolunun tahribi ve telgraf hattının kesilmesi) muharebenin ilk ravundunu Türk Ordusuna kazandırdı.

27 Ağustos'ta düşman direnmesi kırıldı. Türk Ordusu süratle gelişiyordu. Afyon'un batısında Yunan cephesi yarılmıştı.

28 Ağustos'ta Yunan ordusunun asıl cephesi de yarıldı. Güneyden Kuzeye doğru ilerleyen Türk kuvvetleri ile doğudan ilerleyen kuvvetler Yunan ordusunu ikiye ayırmış ve büyük kısmını kuşatıcı bir duruma girmişti.

29 Ağustos'ta taarruz başarılı bir şekilde gelişti. Yunanlıları saracak çenber biraz daha belirli bir şekle girdi.

30 Ağustos'ta Süvari Kolordusu ve diğer birlikler tarafından çekilme yolu kapanmış olan düşman kuvvetleri (5 tümen, 40-50 bin kişi), Başkumandanlık Meydan Muharebesi adı verilen bugünkü muharebede kısmen esir, kısmen imha edilmişlerdir.

Muharebeler 31 Ağustos ve 1 Eylül günleri de olanca şiddetiyle devam etti.

Yunan ordusunun imhadan kurtulan kuvvetleri çeşitli yönlerde çekilmeye başlamışlardı. 1 Eylül'de Türk ordusu Uşak'a girdi. 2 Eylül'de Uşak yakınlarında Yunan Başkumandanı[33] General Trikopis, II. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13. Tümen Kumandanı Albay Vandelis de dahil olmak üzere 300 kadar Yunan subayı ile 5000 den fazla er esir alındılar.

3 Eylül günü, Türk ordusunun takip hareketi devam etti. İnönü mevzilerinde şiddetli muharebeler oldu ve buradaki Yunan kuvvetleri de Bursa yönünde çekilmeye başladılar.

9 Eylül'de Türk süvarileri İzmir'e girdi. Takip boyunca çeşitli bölgelerde yapılan muharebelerde Yunanlılardan çok sayıda esir alındı. Kurtulan Yunan birlikleri İzmir, Yalova, Bandırma gibi sahil şehirlerine ulaşmaya çabalıyorlardı. 1 Eylül'den 17 Eylül'e kadar süren takip ve çekilme harekâtı sırasında İnegöl - Bursa bölgesinde, Kütahya'da, Mudanya'da önemli muharebeler oldu. Nihayet son Yunan askerleri, 17 Eylül'de Bandırma'da gemilere binerek Anadolu'yu terk ettiler.[34]

---

[33] Yunan Ordusu Başkumandanı, daha önce belirttiğimiz gibi, General Hacı Anesti idi. İzmir'de oturan Başkumandanın muharebeyi idare edemediği anlaşıldığından, cephedeki Trikopis Başkumandan tayin edilmiş idi. Fakat Yunan ordusu baskına uğradığından Trikopis Başkumandan tayin edildiğine dair emri tebellüğ edememişti. Ancak esir olduktan sonra keyfiyeti Türklerden öğrendi.

[34] Büyük taarruz hakkında General Fahri Belen'in «Büyük Türk Zaferi — Afyondan İzmire» adlı değerli kitabını tavsiye ederiz.

5. HARBİN SONA ERİŞİ

Büyük Türk Taarruzunun gösterdiği gelişme üzerine, Yunanistan, İtilâf Devletlerine başvurarak, Anadolu'nun boşaltılması şartiyle bir mütareke yapılması hususunda aracılık ricasında bulundu. Fakat, üç büyük devlet herhangi bir müdahaleye girişmeden, Türk Ordusu, İzmir'e dayanmış ve Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılması bir mesele olmaktan çıkmıştı. Şimdi, ancak Boğazların ve Trakya'nın durumu söz konusu olabilirdi. Nitekim, 11 Eylül 1922 de, İngiltere, Fransa ve İtalya Çanakkale Boğazının Anadolu yakasına asker göndererek, Türk Ordusunun ilerleyişini burada durdurmak istediler. Üçler arasında, Boğazların serbestliğiyle ilgili bir anlaşmazlık olmadığı anlaşılıyordu. Yalnız, Trakya'nın Yunanistan'da mı kalacağı yoksa Türklere iade mi edileceği meselesi askıda idi.

12 Eylül'de başlayarak 23 Eylül'e kadar üç büyükler arasında cereyan eden görüşmeler, dünyayı tehdit eden yeni bir harb ihtimali içinde, oldukça heyecanlı geçti. İngiltere, İstanbul'un da Türklere bırakılmasına yanaşmıştı. Fakat, Trakya meselesinde ısrarlı idi ve Boğazların tarafsızlığını korumakta, yeni bir harbi göze alacak kadar kararlı görünüyordu. İngiliz kabinesi, 15 Eylül günü yaptığı toplantıda, Türk Ordusunun Boğazlar bölgesine tecavüz etmemesi için üç büyük devlet tarafından M. Kemal Paşaya tebligat yapılması, Çanakkale'nin Anadolu yakasındaki müttefik kuvvetlerin arttırılması, Türklerin Rumeli'ye geçmesinin önlenmesi ve Doğu meselesinin çözülmesi için İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye delegelerinin katılmasiyle bir konferans toplanması hususlarında karara vardı. O günden sonra da, İngiliz nazırları hemen her gün toplantı halinde bulundular.[35] İstanbul'da General Harrington'a, M. Kemal Paşa'ya gerekli tebligat yapıldıktan sonra, tarafsız Boğazlar bölgesine girecek Türk askerlerine ateş açılması için emir veril-

[35] Âli Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları - No. 7, Ankara 1948, s: 152.

dl. Dış ilişkiler bölümünde belirttiğimiz üzere,[36] Harrington, hükümetinin bu tebligatını cebinde saklamış ve silâhlı çatışmaya sebep olacak bir sert davranıştan sakınmıştır. Türk Ordusu ise, Çanakkale'de İngiliz mevzilerine kadar sokulduktan sonra durmuştu. Durum, gerçekten çok ciddî idi. Her an bir silâhlı çatışmaya başlıyabilirdi. Bütün Avrupa memleketlerini bir heyecan kaplamıştı. Çünkü Lloyd George'un, Royter ajansı vasıtasiyle 16 Eylül'de yayınlanan bir bildirisi, bütün İngiliz müstemlekelerini, Fransa'yı, Italya'yı ve Balkan Devletlerini Türkiye'ye karşı harbe davet eder mahiyette idi. Lloyd George'un bu davranışı, başta bazı İngiliz çevreleri olmak üzere, bütün muhataplarının tepkisiyle karşılaştı. Fransız Başbakanı Poincare, Çanakkale'deki Fransız askerlerinin 24 saat içinde geri çekilmesi için General Pellé'ye talimat verdi. İtalya da aynı şeyi yaptı. Lloyd George, yalnız kalmıştı.

Olayların, böyle olumlu bir şekilde gelişmesinde Fransa'nın rolü çok büyük olmuştur. Çünkü, Türk Zaferi Fransa'da son derece iyi karşılanmış ve Fransız halkı, bunu kendi zaferleri gibi kabul etmişti. Poincaré'nin doğu politikası, Türkiye'nin menfaatleriyle tam uyuşma halinde idi. Fransız Başbakanı, bu hususdaki görüşünü 8 Ekim günü Voucouleurs'de söylediği nutkunda şöyle belirtmiştl:

«... Fransa büyük bir Müslüman milleti olup, harb sırasında Müslüman askeri tarafından âlicenâbâne bir surette müdafaa edilmiştir. Bu askerlerden bir çoğu Fransa uğrunda hayatlarını feda etmişlerdir. Bana gelince, Triancourt Mezarlığına her gidişimde orada ailelerinden uzak, millî topraklarından uzak olarak ancak ölmek için geldikleri bir memlekette uyuyan cesur Amerikalılara karşı minnettar ve hüzünlü bir duygu ile dolmaktayım. Müslüman askerlerimiz Türkiye'ye karşı harp etmeye mecbur oldukları zaman bile disiplin ve cesaret hususlarında takdire değer olmuşlardır. Fakat bugünlerde Fas Sultanından aldığım telgraf ve her taraftan bana gönderilen measir son zamanlarda Anadolu'da Türkler tarafından elde edilen zaferlerin müstemlekelerimizin büyük bir kısmındaki dindaşları tarafından gerçek bir memnunlukla karşılanmış olduğunu yeter derecede ispatlamaktadır. Bu bir gerçektir ki, bilmezlikten gelmeye hakkımız yoktur ve bütün Doğu politikamıza hâkim olmak lâzım gelmemekle be-

[36] Bk: s. 437.

raber, onu etkileyecek niteliktedir. Nihayet efendiler, herşeyden önce Ankara Meclisi tarafından istenilen Doğu Trakya'yı Yunanistan'a vermek için Trakya'yı reddetmiş olsaydık, galipleri mağlûplar aleyhine kızdırmış, her ırktan ve dinden olan ahalinin zararına olarak muhasematı uzatmak zorunluğunda kalmış olurduk.»[37]

Fransa ve İtalya'nın şiddetli direnmesi sonunda, İngiltere de Doğu Trakya meselesinde yumuşamak zorunda kaldı. Varılan anlaşmaya dayanarak, Franklin - Bouillon İzmir'e gönderildi. General Pellé, Poincare'nin emriyle daha önce İstanbul'dan İzmir'e gelmişti. Fakat, bu sırada İngilizler, Çanakkale'deki kuvvetlerini durmadan çoğaltmakta idiler. Türk askerleri de tarafsız bölgeye kısmen girmiş ve İngiliz mevzilerinin önündeki tel örgülere kadar yaklaşmışlardı. İzmir'e gelen General Pellé ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerin olumlu bir şekilde devam etmesine karşılık Çanakkale bölgesinde bir harbin her an başlaması ihtimali tazeliğini muhafaza etmekte idi. Fakat General Harrington'un çok anlayışlı ve yumuşak davranması sayesinde Franklin Bouillon'un herhangi bir hâdisenin zuhurundan önce İzmir'e ulaşması mümkün oldu.

İzmir görüşmeleri, Mudanya'da bir mütareke yapılması için gerekli zemini hazırlamıştı. 3 Ekim 1922 günü **İsmet Paşa**, General **Harrington** (İngiltere), General **Charpy** (Fransa), General **Mombelli** (İtalya), Türk - Yunan Harbine son verecek mütareke için Mudanya'da toplandılar. 11 Ekim'e kadar süren görüşmelerden sonra Edirne dahil olmak üzere doğu Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine teslimine karar veren mütareke heyeti şu noktalarda anlaşmaya varmıştı:

— İşbu mütarekenin imzalandığı tarihten itibaren Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasında muhasemat tatil edilecektir.

— Yunan kuvvetleri, Trakya'dan hemen çekilmeye başlayacaklardır. Trakya'nın boşaltılması 15 gün içinde tamamlanacaktır.

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin jandarma kıtaları Trakya'ya geçerek buranın asayişini sağlıyacaklardır. Bu kuvvetlerin sayısı, subaylar dahil olduğu halde, 8000 kişiyi aşmıyacaktır.

— Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve Türk jandarması ile mülkî idarenin yerleşmesi sırasında zuhur edecek

[37] Âli Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin tarihi — Ankara 1948, s: 154-155.

olayları önlemek üzere, burada, müttefik heyetleri ve 7 taburdan ibaret bir işgal kıtası bulunacaktır.

— Barış Andlaşmasının imzalanmasına kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Trakya'ya askeri kıtalar nakletmiyecek ve bir ordu bulundurmıyacaktır.

Mudanya görüşmelerinin başlamasından önce, Marmara bölgesindeki Türk birliklerinden 16 seçme tabur, jandarma birlikleri haline sokularak Trakya'ya gönderilmek üzere hazırlanmıştı. Bu taburlar 21 - 27 yaşındaki (311 - 317 doğumlular) erlerden kurulmuş olup, 400 er mevcutlu idi. Mütarekenin imzalanması üzerine jandarma taburları derhal Trakya'ya taşınmış ve Yunan ordusu da mütareke şartlarına göre çekilmeğe başlamıştı.

İtilâf Devletleri, barış andlaşmasının 13 Kasım'da Lozan'da yapılmasını kararlaştırarak, 27 Ekim 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine aşağıdaki tebligatı yaptılar:

«İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri, Ankara hükûmetine gönderdikleri 23 Eylül tarihli notalarına ek ve bu hükûmetin 4.10.1922 tarihli notasına cevap olarak, doğudaki harbe son verecek bir barış andlaşması akdi maksadiyle, 13 Kasım'da müzakereye başlamak üzere davet etmekle şereflenirler. Delegelerin tam yetkili olması, fakat sayıca ikiyi geçmemesi İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri arasında kararlaştırılmıştır.»[38]

KRONOLOJİ

11 Ekim	**1922**	**Mudanya Mütarekesinin imzalanması**
26 Ekim	1922	İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili seçilmesi
1 Kasım	1922	Saltanatın kaldırılması
17 Kasım	1922	Sultan Vahidettin'in İstanbul'dan kaçması
18 Kasım	1922	Abdülmecit efendinin Halife seçilmesi
20 Kasım	1922	Lozan Konferansının açılması
4 Şubat	1923	Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesi
17 Şubat	1923	İzmir'de İktisat Kongresinin açılması
1 Nisan	1923	Birinci Büyük Millet Meclisinin kendisini feshetmesi ve seçimin yenilenmesi kararı
8 Nisan	1923	Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bir

[38] M. Cemil (Bilsel), Lozan — İstanbul 1933, c: 2, s: 2.

		halk devleti ve Hükûmeti kurulacağını belirten beyannamesi (9 umde)
24 Temmuz	**1923**	**Lozan Andlaşmasının imzalanması**[39]
11 Ağustos	1923	İkinci Büyük Millet Meclisinin açılması
2 Ekim	1923	İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin çekilmesi
6 Ekim	1923	Türk ordusunun İstanbul'a girmesi
13 Ekim	1923	Ankara'nın yeni Türk Devletinin merkezi olarak kabulü
29 Ekim	1923	Cumhuriyetin ilânı
30 Ekim	1923	İsmet Paşa'nın Başbakan adı ile ilk Cumhuriyet Hükûmetini kurması.

[39] Görülüyor ki Lozan Andlaşmasının imzalanması beklenmemiş ve Anadolu İhtilâli, hedefine doğru adım adım ilerlemekte devam etmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE

Yeni Türk Devletinin kuruluşu; ihtilâllerden, harplerden ve bir seri «ıslâhat» çabalarından geçerek gerçekleşmiştir. Uzun bir devreyi kaplayan bu olaylardan, biz, son ihtilâli (Anadolu İhtilâli) ve son harbi (İstiklâl Harbi) gözden geçirdik. İlk kitabımızın önsözü'nde de belirtiğimiz gibi, yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan «Millî Mücadele» sanıldığı gibi belli bir kaç yıl içine sığdırılmış ve kapanmış bir devir değildir. Bunun öncesi ve günümüze kadar ulaşan sonrası vardır. Fakat, aradığımız çıkış yolunun en yakın başlangıç noktası olarak «Millî Mücadele»yi ele almış bulunuyoruz. Bu başlangıç noktasına da, şüphesiz bir yerden gelinmiştir. Gerçekleri sımsıkı yakalıyabilmek için geriye doğru giderek veya en baştan başlayarak meseleleri incelemenin en doğru hareket olduğuna inanıyoruz. Ancak, bu, çok şümullü ve akademik çalışma isteyen bir iş... Böylesine bir çalışmayı başkalarına bırakarak, yeni Türk Devletinin hangi temeller üzerine kurulduğunu araştırmakla yetineceğiz.

İlk olarak, şu hususu belirtmek gerekir ki; Yeni Türkiye, Anayasa hukuku ve milletlerarası hukuk bakımından tam anlamıyla yeni bir Devlettir. Fakat, bugün Türkiye'de göze görünen ve hissedilen bütün değişikliklere rağmen, devletin aslî unsurları, Osmanlı Devletinin kalıntıları halinde yaşıyor. Dikkatli bir göz, Osmanlılığın izlerini, devlet ve toplum hayatının her safhasında, insanlarımızda açık ve seçik olarak görebilir. Eski bir tarihe sahip olmak, milletlerin hayatında ve kurumlarında elbette önemli bir yer tutmaktadır. Yalnız unutmamalıdır ki, Tarih, iyi ile beraber, kötü olanı da yeni kuşaklara aktarır. Eğer tarihî miras köklü bir tasfiyeye uğramaz ise, her türlü iyi niyetler boşa gider ve eski devlet, yeni devletin çatısı altında, çok uzun yıllar bütün canlılığiyle yaşayıp gider. Yaşlı milletler, yeni devletler ve yeni rejimler kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bunun birbirine karşıt iki örneğini, Fransa'da ve Rusya'da görmekteyiz. Türkiye, gerek

Fransız, gerekse Rus ihtilâllerinden etkilenmiş olduğu halde, ne o yoldan, ne de diğerinden geçmediği için Osmanlı kalmaktan kurtulamamıştır. Yeni insan yetişmeden, yetiştirilmeden, daha açıkçası insanlar yenilenmeden, yeni düzen, yeni devlet kurmak mümkün değildir.

Tarihlerinin ağırlığı altında ezilmemiş genç milletler, kendi devletlerini daha rahatlıkla kurabilmek şansına sahip oluyorlar. Amerika Birleşik Devletleri bunun en tipik örneğidir. Bağımsızlıklarına yeni yeni kavuşan sömürge halklarının da giriştikleri denemelerde aynı sonuca ulaşacakları bir süre sonra görülecektir.

Buraya kadar söylediklerimiz, Yeni Türk Devletinde hiç bir şeyin değişmediği anlamına alınmamalıdır. En önemli değişiklik, yenilenme isteğinin, Cumhuriyetten öncekine nazaran çok daha şuurlu olmasıdır. Bununla beraber, temelde değişme olmayınca, bütün yenilik, bir eski paltonun tersyüz edilişinden öteye geçemez.

Millî Mücadeleden sonra, eski kurumların çoğu hukuken ve fiilen yıkılmıştır. Yerlerini yeni kurumlar almıştır. Devlet, az çok modernize edilmiştir. Memlekete batı tekniği girmiştir. Atatürk'ün pek az bir zamana sığdırdığı reformlar sayesinde, toplum ve kişi hayatında bir değişme başlamıştır. Batı yaşayışına daha hızla yönelen bu değişme, şüphesiz, etki alanını devamlı olarak genişletmektedir. Fakat, toplumun üst yapısındaki değişme, alttaki değişme ile uygunluk halinde değildir. En iyimser görüşle, gerçek budur.

Yeni Türkiye'nin kurucuları, elbette böyle olmasını istememişlerdi. Millî Mücadele süresince ve zaferden sonra, çok büyük sözler söylenmiş, çok ileri hedefler gösterilmişti. Ancak, ihtilâl ile iş başına gelindiği halde, gereği kadar radikal davranılamadı. Çünkü, Osmanlı Devleti ölmüştü ama, Osmanlılık henüz ayakta duruyordu. Hattâ, en ileri radikaller ve reformcular bile, Osmanlılıkla ilişkilerini kesmemişlerdi. Çünkü, onlar ilhamlarını Osmanlı devrimcilerinden almışlar, aynı mektep ve aynı çevrede eğitilmişlerdi. Bu sebepledir ki, Yeni Devletin kuruluşunda, büyük ölçüde eski malzeme kullanılmıştır.

Anadolu İhtilâli ve İstiklâl Harbi ile Türkiye'de bir İslâm İmparatorluğundan millî devlete, teokratik devlet düzeninden parlâmenter Cumhuriyete ve ortaçağ ekonomisinden modern kapitalist ekonomiye geçiş gibi radikal değişiklikler olduğu hal-

de, Yeni Devlette Osmanlı zihniyetinin idare mekanizmasına yerleşebilmesi büyük bir şanssızlıktır. Bu hali bir dereceye kadar normal saymak ve tasfiye tehlikesiyle karşılaşan Osmanlılığın bir direnmesi, bir yaşama çabası şeklinde telâkki etmek gerekir. Diğer yandan, ihtilâl, yıkmak istediği kuvvetle, kendisine engel olacak en önemli uçları kırdıktan sonra —üstü kapalı— bir uzlaşmaya girmiş gibi görünüyor. Bu, şüphesiz, yalnız Anadolu İhtilâline has bir durum değildir. Nitekim, başlangıcında, Fransız İhtilâli de buna benzer bir yoldan geçmiştir. Şu farkla ki, Fransa'da değişme temelde cereyan ediyordu ve uzlaşma geçici idi. Türkiye'de ise, eski devrin kesin olarak tasfiyesi uzun zamana ve gelecek kuşaklara kalıyordu. Gerek bu farklılığı, gerekse Anadolu İhtilâlinin köklü bir değişmeye gidememesindeki gerçek sebepleri Türkiye'nin bazı tarihî çağları yaşamamış olmasında aramak gerekir. Bir kısım Batılı yazarların önemle üzerinde durdukları bu husus, son zamanlarda İngiltere'de yayımlanan **«Modern Türkiye'nin Doğuşu»** adlı bir eserde geniş şekilde ele alınmıştır.[1] Yazar, şöyle diyor:

«... Avrupa tarihindeki büyük olaylar ve hareketler, İslâmı Hıristiyanlıktan ayıran askerî ve dinî setlere çarpmak yüzünden, onu etkilerinden tamamen mahrum bırakmış, Türkiye bunlardan uzak ve habersiz kalmıştı. Kilise - Devlet çatışması, Rönesans, Reform ve Kontr - Reform, bilimsel uyanış, hümanizma, liberalizm, Rasyonalizm ve aydınlanış çağı, Avrupanın geçirdiği bu büyük serüvenler ve fikrî çatışmalar, bunların tamamiyle yabancı ve yersiz kaçacağı bir toplumda yankısız ve dikkatten uzak kalmıştı. Aynı durum, böyle sosyal, ekonomik ve politik değişmeler için de söz konusu idi. Baronluğun yükseliş ve çöküşü, komünlerin gelişmesi, ticaretin yeni bir şekilde gelişmesi, yeni bir orta sınıfın belirişi, para ve toprak, site devleti, nasyonal devlet ve İmparatorluklar arasındaki çatışmalar, Avrupa toplumunun ve hayatının bütün bu hızlı ve bileşik evrimlerinin herhangi bir benzerini Osmanlıların Ortadoğu İslâm uygarlığında bulmak mümkün değildir. Bütün bunlardan ötürü de, Türk İhtilâlini hazırlayıp besleyen, sonra da şekillendiren değişme ve çatışma, İngiliz, Fransız İhtilâllerinden ve hattâ, öbürlerine nisbetle daha büyük benzerlikler çizilmesine elverişli olan Rus İhtilâlinden farklıdır.»

---

[1] Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford University press, 1961, s: 474-479.

Birinci kitabımızda da belirttiğimiz gibi Anadolu İhtilâli bir halk hareketi değildir. Bazı kimseler, bunu, millî burjuva hareketi olarak vasıflandırmışlardır. Bu iddiada da, büyük bir gerçek payı yoktur. Türkiye'de batı burjuvazisi gibi şuurlu ve teşkilâtlı bir sınıfın bugün bile bulunmayışı, kanaatimizi doğrulamaya yeter. Anadolu burjivalarını millî hareket içinde olduğu kadar, dışında da görmekteyiz. Gerçi, Yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve şekillenmesinde, burjuvazinin önemli etkisi olmuştur. Ama, bu vakıadan, Anadolu İhtilâlinin bir burjuva ihtilâli olduğu hükmüne varılabileceğini sanmıyoruz.

Anadolu İhtilâli, aslî unsuru İttihatçılar (asker ve sivil) olan bir karma kadronun, daha doğrusu bir aydın ekibin yarattığı ve yürüttüğü bir harekettir. Buna, yabancı yazarlardan bir çoğunun da işaret ettiği gibi seçkinler hareketi diyebiliriz. Türk toplumunun gerçekten seçkin kişileri sayılmak gereken bu yol göstericilerin fikrî cevher bakımından başlıca özellikleri, Osmanlı toplumu için çok yeni sayılan iki kavramı, **«vatan»** ve **«millet»** kavramlarını idrâk etmiş olmalarıdır. Jön Türklerden Kuvayi Milliyecilere kadar, peşinden koşulan en çekici fikirler, kaynağını **«vatan»** ve **«millet»** kavramlarından almıştır. Anadolu İhtilâlinin öncüleri ve yöneticileri de pek az farkla aynı fikir çizgisinde bulunuyorlardı. Başlangıçta, ihtilâlin hazır bir ideolojisi ve yetişmiş bir ideoloğu yoktu. Hareketin şefi, aynı zamanda ideolog olmak zorunluğunda idi. Ve ihtilâlin ideolojisi, hareketle beraber, hattâ hareketin arkasından gelmişti. Bu sebeple, Yeni Türkiye'nin kuruluşunda, ideoloji çok defa günün şartlarına uydurulmuştur.

Anadolu İhtilâlinin, harple beraber, iç içe gelişmesi de ayrıca üzerinde durulacak bir husustur. İhtilâlin ideolojik bir hareket olarak başlamamış olması ve böyle bir hazırlığa sahip bulunmaması, dayanağını ve gerekçesini harpte bulmasına yol açmıştır. Boylece, harp, ihtilâle başarı şansı sağlamış oluyordu. Fakat, bu durum, Yeni Devletin kuruluşunda birtakım olumsuz etkiler yapmaktan da geri kalmamıştır. Dış düşmanlara karşı «vatan»ın savunulması ve «millet»in kurtuluşu için savaşanların pek azı ihtilâlci idi. Savaşçılara göre, kurtarılacak kutsal varlıklar arasında saltanat ve hilâfet makamları da vardı. İleride bu iki müesseseyi de tasfiye edecek olan ihtilâlciler, bir süre, savaş arkadaşlarından farklı görünememişlerdi. Anadolu millî hareketi içinde bütün siyasî görüşler bir koalisyon teşkil etmişti.

Bu koalisyon, ihtilâlin uzak hedefleri bakımından büyük bir zaaftı. Çünkü, İhtilâle karşı olan kuvvetler, zaferden sonra, vatanın kurtuluşu için girdikleri bu koalisyondan, alacaklı olarak çıkacaklardı. Bu sebepten tasfiyeleri güçleşiyordu. Ne kadar radikal davranılsa, bunlara taviz verilmek gerekecekti. Esasen, ilk günden beri, ihtilâl, taviz vere vere yürütülmekte idi.

İttihatçılar da, Yeni Devletin kuruluşunda önemli sürtüşmelere ve çatışmalara sebep olarak, ihtilâlin gücünü ve hızını azaltmışlardır. Bir ihtilâlci teşekkülün mensubu olan İttihatçılar, Anadolu İhtilâlindeki rolleri dolayısiyle zaferde büyük hak sahibi idiler. İttihatçı kadro, bununla da yetinmiyecek, iktidar için hak iddia edecekti.

Özetlersek, Türkiye'nin gerçekten yenilenmesini engelleyen en önemli faktörler şunlardır:

1 — Batının geçirdiği önemli tarihî çağların yaşanmamış olması,

2 — Anadolu İhtilâlinin bir halk hareketi veya bir sınıf hareketi olmaması,

3 — İhtilâlin bir ideolojik hareket olarak başlamaması ve ideolojinin hareketle beraber, hareketin içinde hazırlanması,

4 — Harp ve ihtilâlin iç içe gelişmesi sebebiyle, millî kurtuluş harbinin zafere, her çeşit siyasî görüşü temsil eden bir koalisyonun yönetiminde ulaşması,

5 — İttihatçı kadronun, ihtilâl ve harbin kazanılmasındaki büyük şeref payına dayanarak iktidara sahip çıkmak istemesi.

Bunlar, zamanla az çok farkedilmiş ve sezilmiş gerçeklerdir. Millî hareketin nereye yöneleceği ve kurulmakta olan yeni devletin ne biçim bir devlet olacağı, daha harp devam ederken düşünülmekte ve tartışılmakta idi. Ahmet Ağaoğlu'nun **«Hâkimiyeti Milliye»** gazetesinde çıkan bir seri yazısı, bize bu hususta derli toplu bir fikir vermektedir. 10 Mayıs 1922 de başlayıp 15 Ağustos 1922 de biten bu yazı serisinde ileri sürülen endişeleri ve yapılan tahlilleri, Millî hareketin resmî organında yayınlandığı için, yalnız Ağaoğlu'nun görüşü olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu bakımdan, zaferin hemen eşiğinde yayınlanan seri yazının önemli kısımları üzerinde duracağız.

Ağaoğlu, **«İhtilâl mi, İnkılâp mı?»** başlıklı yazılarının ilkine şöyle başlamıştır:

«Biz neyiz? Nereye doğru yürüyoruz? Geleceği nasıl düşünüyoruz? Ufkun öte tarafında bizi ne bekliyor? Memleketimiz ve halkımız için gelecekte ne gibi bir hayat tasavvur ediyoruz? Özetle, hangi ülkünün gerçekleşmesine doğru yürüyoruz?»

Yazı serisi, bu soruların cevaplarını araştırmakla uzayıp gittiği halde, sorular cevapsız kalmıştır. Fakat, yazar, o günlerde herkes için meçhul olan bu soruların niçin cevaplandırılmadığını kesinlikle söylemiştir: **düşünürümüz ve ideoloğumuz yok.**

«Birleştiğimiz tek nokta; vatanı kurtarmak, millî varlığımızı ve istiklâlimizi sağlamak.» diyen Ağaoğlu, **«Bunu sağladıktan sonra ne olacak?»** sorusunu ortaya atmaktadır. Türkiye'de, günümüze kadar gelmiş her ihtilâlde **«hele bir yıkalım, sonra düşünürüz»** parolası hâkim olduğu gibi, Ağaoğlu'nun belirttiğine göre o günlerin parolası da şöyledir:

«Bir kere düşmandan memleketi kurtaralım, sonra, bu hususları düşünürüz.»

Bazı kimselerin kafasında, şüphesiz, birtakım bulanık düşünceler yaşamakta idi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, şef olarak ve tek başına, ne yapmak istediğini biliyordu. Olayların gelişmesinden, millî hareketin, cumhurî bir millî devlete yöneldiği anlaşılmaktaydı. Fakat bütün bunlar, Ağaoğlu Ahmet Beyin şu acı gerçeği görmesine engel olamamıştı:

«Millî hareket, ne bir nazariyenin, ne de bir felsefe akımının, ne de belli bir siyasal ve sosyal eğilimin mahsulüdür.»

Ağaloğlu'nun düşünme istidadı olan kafaları sarsmak ve açıkça belli ki henüz idrâk etmemiş olanlara, yeni düzende bir devletin kurulmakta bulunduğunu anlatmak isteyen 18 ve 24 Mayıs, 1 Haziran 1922 tarihli yazılarında; Millî Hareketin ortaya koyduğu gerçekler tasnif ve tahlil edilmiştir. Ağaoğlu'na göre bu gerçekler şunlardır:

1 — İstanbul, yöneticilik ve önderlik görevini kaybetmiştir.

2 — Osmanlı devletinin cevheri Anadoludur; fakat, Anadolu İmparatorluk manzumesi içinde dışa düşmüştür.

3 — Saray ve Bâbıâli iflâs etmiş, madde ve mâna olarak yıkılmıştır.

4 — Anadolu halkının şimdiye kadar fark edilmemiş bir özelliği ve değeri vardır.

Bu yazı serisinde yazar nihayet kurulacak devlette hükûmet şeklinin ne olabileceğini araştırmakta ve çeşitli ihtimaller üzerinde durarak batı tipi demokrasiyi en uygun hükûmet şekli olarak tavsiye etmektedir.

Ağaoğlu'nun makalelerinde Osmanlı Devleti düzeni, medrese ve tekke, toplumun sosyal yapısı, halkçılık, demokrasi, marksizm, yer yer incelenmekte, memleketin anlaşılmıyan fikrî bir hercümerç içinde yuvarlandığı belirtildikten sonra şu yol gösterilmektedir:

«Kalple, hisle doğulu olmak; kafa ile batılı olmak»

«Kültür bakımından Türk-İslâm kalmak ve uygarlık bakımından Avrupalı olmak»

Görülüyor ki o günlerde millî hareketin resmî organı olan Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde ileri sürülen fikir hiçbir yenilik getirmemektedir. İttihat ve Terakkinin görüşü, o gün de revaçta olan fikirdir. Ağaoğlu Ahmet Bey, büyük taarruzdan 11 gün önce, 15 Ağustos 1922 de çıkan son yazısını aşağıdaki cümlelerle bitirmiştir:

«Binaenaleyh, içeride karşımıza dikilen mesele şu: Acaba biz bu kerre de idarei maslahat ederek, sağa, sola, öne, arkaya bakacak, yerimizden kımıldamıyarak asırların omuzlarımıza yüklemiş olduğu ve dış baskıdan çok bizi, varlığımızı, dinağımızı, kafamızı, vicdanımızı ezen müthiş bir mazinin kokmuş yükünün ağırlığı altında bocalıyacak mıyız, veyahut 7 devlete şeref ve istiklâli için meydan okuyarak kağnısiyle tayyarelere, deve ile tanklara karşı çıkan azametli bir milletin önderlerine yakışır bir cesâret ve kuvvetle silkinip, o mirasları üzerimizden atacak ve bu millete gerçek yolunu gösterecek miyiz?

İşte bütün meselemiz»

İçinde yaşadığımız günlere bakarak, Millî Mücadelenin fikriyatına ışık tutmak istiyen Ağaoğlu Ahmet Beyin 1922 Ağustosunda belirttiği endişelerin ne dereceye kadar bir gerçek payı taşıdığını anlamamız mümkündür. Zaferden sonra milletlerarası bir akitle resmen ve fiilen tanınan yeni Türk Devletinin hangi fikrî temeller üzerine kurulduğunu, yeni rejimin kendisine uygun bir kadro yetiştirip yetiştirmediğini, ve Millî Mücadeleyi, bütün yükünü omuzlarında taşıyarak, zafere ulaştıran ordunun bir rejim ordusu olarak Yeni Türkiye'deki yerini şimdi sıra ile gözden geçirebiliriz.

A. YENİ TÜRK DEVLETİNİN

FİKRÎ TEMELLERİ

Osmanlı Devletini kurtarma fikri yerine, yeni bir millî devlet kurma fikri, **«Anadolu İhtilâli»** nin en belirli özelliğidir. Yüzyılı aşkın bir süredir gösterilen kurtuluş çabalariyle, bir millî kurtuluş hareketi olan **«Anadolu İhtilâli»** arasındaki en keskin farklılık, işte bu özellikten gelmektedir. **«Misakı Millî»** formülüyle, daha Millî Mücadelenin başlangıcında bütün dünyaya duyurulan bu siyasî görüş, Osmanlı İmparatorluğunun açıkça reddi anlamını taşımaktaydı. Fakat Yeni Devlet, ister istemez, Osmanlı Devletinin varisi olacaktı. Bu husus, bizi herşeyden önce Osmanlı kurtuluş hareketlerinden, millî kurtuluş hareketine hangi fikirlerin intikal ettiğini araştırmaya zorlamaktadır. Bunu yapmakla, Yeni Türk Devletinin kuruluşuna temel teşkil eden fikirleri de sıhhatle bulmuş oluruz.

Bilindiği üzere, Türkiye'de yenilenme fikri, askerî bozgunlar sonunda doğmuştur. Batının üstünlüğünün kabulü anlamına gelen bu fikir, batılılaşma hareketine başlangıç teşkil eder. Devleti eski düzende yaşatmanın imkânsızlığı anlaşılınca, **«batılılaşma»**, bir kurtuluş sembolü halinde Türkiye'de benimsenen ilk yeni fikir olmuştur. Askerî bozgunların arkasından geldiği için, batılılaşma fikri, kendisini ilk önce askerlik alanında batının tekniğini alma şeklinde göstermiştir. Yeniçeri ordusunun kaldırılıp, Avrupa biçiminde bir ordu kurulması ve bu orduya **«Nizamı cedid»** yani **«Yeni düzen»** adının verilmesi, batılılaşma hareketinin ilk radikal halkasıdır. Bu, aynı zamanda, batılılaşma fikriyle bir **«Yeni düzen»** arandığının da işareti sayılmak gerekir.

Eski devlette **«Yeni düzen»** fikrine bu şekilde gelindiği ve batıya dar bir açıdan bakıldığı halde, batılılaşma, anlamı gittikçe genişleyen bir fikir olarak günümüze kadar yaşamıştır. Türkiyenin bu en uzun ömürlü fikri, Yeni Türk Devletinin kuruluşunda başlıca temellerden birini teşkil eder. Batıya karşı savaşıldığı en amansız bir dönemde, bir yandan batı düşmanlığının ortak bir

duygu olarak kuvvetli bir şekilde yaşamasına ve **«Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar»** sözünün alkışlarla karşılanmasına rağmen, Yeni Türkiye'nin kurucuları batılılaşma fikrini hiç bir zaman bırakmamışlardır.

Harp sanatında ve silâhlarda, teknikte ve devlet idaresinde, cılız davranışlarla sürüp gelen batılılaşma çabası istenilen sonucu vermeyince; Osmanlı reformcuları, Fransız İhtilâlinin de etkisinde kalarak, kurtuluş yolunu hürriyetsizliğin tıkadığına inanmışlar ve monarşiye karşı çıkmaya karar vermişlerdir. Bu merhale, memlekete yeni bir fikir daha getirmiştir: **Meşrutiyet.**

Genellikle ihtilâlci metodlarla hâkim kılınmaya çalışılan bu siyasî fikrin yanı sıra, şüphesiz ekonomik fikirler üzerinde de durulmuştur. Kapitülâsyonlara karşı bir tepki olarak **«bağımsız ekonomi»**, Batının ekonomik sistemindeki güçlükten mülhem olarak bir **«millî kapitalist ekonomi»**, Osmanlı reformcularının benimsedikleri ekonomik fikirlerdir. Sömürülmekten kurtulma ve ekonomik kalkınmayı sağlama hedeflerine yönelen bu fikirler, yerli burjuvazinin gelişmemiş olması sebebiyle hem devletçiliği, hem de burjuva yetiştirmeyi akla getirmiştir. Nitekim, bu alanda bazı çabalara girişildiğini görmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında **«milliyetçilik»** kavramı memleketin fikir hayatına yeni bir unsur olarak girmiştir. Bu devrin en etkili kuvveti, İttihat ve Terakki Partisi, gerek iktidara geçmeden önce, gerekse iktidarı süresince, milliyetçiliğe yeni bir anlam vererek, İmparatorluğu kurtaracak şu formülü ortaya koymuştur: **Batılılaşma, Türkçülük, İslâmcılık.** Birbiriyle çelişme halinde bulunan üç akım, hele son ikisi, kurtarmak şöyle dursun, İmparatorluğun batmasını çabuklaştırmaya yaramıştır.

«Anadolu İhtilâli»nin memlekette hazır bulduğu fikirleri kısaca belirtmeye çalıştık. İhtilâl, bunların bir kısmını benimseyerek, kurduğu devletin fikir temelinde kullanmıştır. Yeni Türk Devletinin fikir yapısında, neyin eski, neyin yeni olduğu ise, aşağıdaki şemada gösterilmiştir:[2]

---

[2] Şemanın sağ sütununda Atatürkçülüğün 6 ilkesi, herbirinin yanına romen sayıları konularak belli edilmiştir.

OSMANLI DEVLETİNDE	YENİ TÜRK DEVLETİNDE
Politik fikirler	
1 — Meşrutiyet	1 — Cumhuriyet (I)
2 — Yarı teokratik düzen	2 — Lâiklik (V)
Ekonomik fikirler	
1 — Bağımsız ekonomi	1 — Bağımsız ekonomi
2 — Millî Kapitalist ekonomi	2 — Millî kapitalist ekonomi
	3 — Devletçilik (IV)
Sosyal fikirler	
1 — Batılılaşma	1 — Devrimcilik (VI)
2 — Türkleşme	2 — Milliyetçilik (II)
3 — İslâmlaşma	3 — Halkçılık (III)

Bu şemada, politik, ekonomik ve sosyal fikirler olarak yaptığımız ayırım, şüphesiz, bilimsel bir nitelikte sayılamaz. Lâisizmin sosyal yönünü gözden uzak tutmuş değiliz. Devletçilik ile halkçılığı, birbirini tamamlayan iki kavram olarak kabul etmekteyiz. Fakat, amaç güttüğümüz karşılaştırma için, ana çizgilere dayanan böyle bir ayırıma gitmekte sakınca görmedik. Esasen, Yeni Türk Devletine temel teşkil eden fikirler üzerinde durarak, bunların hangi bakımlardan yetersiz kaldığını tesbite çalışacağız.

«Cumhuriyet» Türk milletinin ve Yeni Türk Devletinin bekası olarak kabul edilmiş ve 1924 Anayasasının 102. maddesinin başına aynen aldığımız fıkrasiyle hukuki teminata bağlanmıştır:

«İşbu kanunun şekli Devletin cumhuriyet olduğuna dair birinci maddesinin tâdil ve tağyiri hiç bir suretle teklif dahi edilemez.»

Atatürk, «Cumhuriyet»in fiili teminatını ise, orduda ve cumhuriyet fikriyle yetiştirilecek yeni nesillerde görmüştür. Gerçekten, Yeni Türk Devletinin en sağlam temel fikirlerinden birinin «Cumhuriyet» olduğundan şüphe edilemez.

«Lâiklik», yalnız din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına alınmamıştır. C.H.P.'nin 1927 Kurultayında kabul edilen ilk programının aşağıdaki maddesinden de anlaşılacağı

üzere, lâiklik, Türk toplumunun islâm uygarlığından, batı uygarlığına geçebilme şartı idi:

«Parti, bütün kanunların ve usullerin yapılmasında ve tatbikinde en son ilmî ve teknik esaslariyle asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan işi olduğundan, Parti, dinî dünya ve devlet işleriyle politikadan ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar.»

Uygarlık değiştirmenin, çağ değiştirmekten de güç olduğu, bir gerçektir. Ancak, şu da bir gerçektir ki, lâik fikir topluma mal edilmedikçe, uygarlık değiştirmek de mümkün değildir. **«Anadolu İhtilâli»**, lâik bir devlet kurabilmiş, fakat lâik bir toplum yaratamamıştır. İhtilâlin takıldığı en önemli engelin bu noktada olduğuna inanıyoruz. Nedenlerine gelince:

1. Atatürk rejimi, gerçek anlamiyle halkçı olamamış ve halkçılık bir özenti, bir fantezi halinde kalmıştır.

2. Lâikliğe yönelen reformlar (Hilâfetin kaldırılması, şer'iye ve evkaf vekâletlerinin kaldırılması, şer'iye mahkemelerinin kaldırılması, tekkelerin, türbelerin, zaviyelerin kapatılması, Medenî Kanunun kabulü, Anayasadan dine ait hükümlerin çıkarılması, eğitim birliğinin kurulması ve okullarda lâik eğitim), lâik toplum yaratmak için yeter görülmüştür.

Doğulu bir toplumu, lâik bir toplum haline getirmek için 15 yıl (1924-1938), şüphesiz, pek az bir zamandır. Bu hususu da, yukarıda, iki noktada topladığımız nedenler arasına katmak gerekir. Fakat, bilindiği üzere, asıl şanssızlık Atatürk'ten sonra başladı. Çok partili siyasî rejimle açılan taviz yolunun lâik fikri nereye getirdiğini, aktüel bir konu olarak bütün çevrelerde geniş ölçüde tartışıldığı için, burada anlatmaya lüzum görmüyoruz.

«Devletçilik» fikri, **«Anadolu İhtilâli»** nin felsefesinde kuvvetli bir unsur olarak mevcuttu. İhtilâl antiemperyalist olduğu kadar antikapitalist olduğunu da her vesile ile açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, Meclisi açış nutkunda, **«kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz»** demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmıyacak kesinlikle belirtmişti.[3] Fakat, zaferden sonra İhtilâl, kendi felsefesine bu noktada ihanet etti. 17

[3] Bk: s: 673.

Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan **«Türkiye İktisat Kongresi»** ile Yeni Türk Devletinin **«Milli kapitalist ekonomi»**yi benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış nutkunda[4] devletçilikten tek kelimeyle bile söz etmemiştir. Gerçi bu kongrenin biraz da politik sebeplerle düzenlendiği sezilmektedir. Çünkü, Lozan barış görüşmeleri 31 Ocak 1923 günü yaptığı bir oturumdan sonra kesilmiş ve 4 Şubat günü, Başdelege İsmet Paşa Lozan'ı terketmişti. Anlaşmazlık, ekonomik meselelerden, kapitülâsyonlardan çıkmıştı. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa nutkunda, ekonomik bağımsızlık üzerinde ısrarla durmuş ve yeni idarenin yabancı sermayeye düşman olmadığını, memleketin geniş olduğunu, çok sermayeye muhtaç bulunduğunu belirtmiştir. Kapitalist batı devletlerine güven vermek ve barış görüşmelerini yeniden başlatmak için, bu davranış gerekli idi. Fakat, Lozan Andlaşması imzalandıktan sonraki uygulama, **«Türkiye İktisat Kongresi»**nde beliren eğilimin Devletçe benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Devletçiliğin yeniden benimsenmesi için 1931 yılına kadar beklemek gerekiyordu. Büyük bir hızla sosyal reformların gerçekleştirildiği bu sekiz yıllık dönem, ekonomik faaliyet bakımından tamamen başarısız geçmiştir. Nihayet, 10 Mayıs 1931 günü toplanan C.H.P. Kurultayında **«Devletçilik»** ve **«Devrimcilik»** ilkeleri programa alındı. Fakat, 1931 yılında benimsenen devletçilik anlayışı, Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 yılında belirttiği devletçilik anlayışından daha geri idi. Buna rağmen girişilen uygulama kaybedilen ilk 8 yılın zararlarını büyük ölçüde telâfi etmiştir.

Bugün, Türkiye çok daha iyi durumda olabilir ve içinde bulunduğu ekonomik çıkmaza sürüklenmeyebilirdi. Fakat:

1. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, emperyalizme ve kapitalizme karşı olan **«Anadolu İhtilâli»**, halkçı ve devletçi karakterini, zaferden hemen sonra unutmuş ve liberal ekonomiye dönmüştür. Bu dönemde, tıpkı İttihatçıların yaptıkları gibi, bir milli burjuva yetiştirme gayreti içine düşülmüş, ancak bazı kimselerin zengin olması sağlanmıştır. Bizzat Atatürk'ün kendi adına çiftlik yapması ve bira fabrikası kurması, bu çabanın tipik örneğidir.

2. Daha sonra devletçilik, kısıtlı bir anlamda kabul edilmiş ve antitezini beraber geliştirmiştir.

[4] Bk: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c: II, s: 99-112.

3. Devletçilik, gerçek bir halkçılık anlayışına uygun inançta ve biçimde yürütülmemiştir.

4. **«Özel teşebbüsün korunması»** formülüyle, bilerek ve bilmeyerek, devlet teşebbüsleri özel sektöre istismar ettirilmiştir. Sonra da bu gerçek, **«özel sektörün yaratıcı zekâsı»** ve **«devletçiliğin başarısızlığı»** hükmünü ispatlamakta kullanılmıştır.

5. Devletçiliği başariyle yürütecek, eğitilmiş bir kadro yetiştirilmemiştir. Yalnız teknik eleman yetiştirmekle devletçiliğin başarıya ulaşacağı kanısı, devletçi görüşün en büyük yanlışı olmuştur. Nitekim, devletin yetiştirdiği ve devlet teşebbüslerini ellerine teslim ettiği teknik elemanların iş başında veya ayrıldıktan sonra özel sektöre hizmet ettikleri hakkında yüzlerce örnek verilebilir.

«Halkçılık» ilkesi, üzerinde daha çok önemle durulması gereken bir konudur. Bundan dolayı, önce, halkçılık fikrinin kaynağını kısaca belirtmek istiyoruz. Yeni Türk Devletinin kuruluşuna hâkim olan temel görüşün **«halkçı»** olduğuna 3. bölümde değinmiş ve bu hususla ilgili Meclis görüşmelerini vermiştik.[5] Halkçılığın, Birinci Büyük Millet Meclisince temel görüş olarak benimsenmesinde iki etken vardır: Rus ihtilâli ve İttihatçılar.

Ziya Gökalp'ın ta.. Selânik'ten beri (1910), geliştirmeye çalıştığı **«milliyetçilik»** anlayışında, pek belirli bir şekilde olmasa bile az çok halkçı bir renk görülmektedir. Ziya Gökalp'in, bir yandan iç politikaya, bir yandan savaş olaylarına paralel olarak yürüttüğü **«milliyetçilik»** anlayışı, çeşitli safhalardan geçerek, sonunda, dünya olaylarından da etkilenmek suretiyle yeni bir anlam kazanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Harbi sona yaklaşmış, Rusya'da ihtilâl patlamış, İttifak grupunun yenilgisi iyice belli olmuştur. İşte, bu sırada Ziya Gökalp'ın, İttihat ve Terakki Merkezi Umumisinde, milliyetçilik teorisini halkçılıkla birleştiren yeni bir anlayışı savunduğunu görürüz. Ziya Gökalp, **«Milliyetçilik ve beynelmileliyetçilik»** başlıklı bir makalesinde şöyle demektedir:

«... çünkü, yaptığınız tetkikler, içtimaî tekâmülün muhtelif safhalarında daima halkçılıkla milliyetçiliğin beraber bulunduğunu, halka kıymet verilmediği zamanlarda milliyete de kıymet verilmediğini bilâkis halk kuvvetlenince milliyet fikrinin de

[5] Bk: s: 487-492.

aynı nisbette kuvvetlendiğini gösterdi. Demek ki, halkçılıkla milliyetçilik arasında hiç bir tezat yoktur.»[6]

Gökalp'in açtığı izden yürüyen, onun koyduğu ilkeler ve görüşlere göre aynı dergide makaleler yazan Tekinalp (Moiz Kohen) de, bir sayı ara ile çıkan makalesinin[7] başına Ziya Gökalp'in şu sözünü almıştı:

«Cihan Harbi hitama ereceği zaman insaniyete iki kıymetli hediye verecektir ki, bunlardan biri hakiki halkçılık, diğeri hakiki milliyetçiliktir.»

Halkçılık görüşü, Millî Mücadeleden önce ortaya atılıp üzerinde bir çok söz edildiği halde, halkçılığın politik, ekonomik ve sosyal yönleriyle doğru ve tam bir izahı yapılmamıştır. Nitekim bu yüzden, Mustafa Kemal Paşanın da halkçılığı daha çok politik yönüyle aldığını ve **«... halkçılık yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılması esası»** tarzında bir tarife gittiğini görmekteyiz.[8] Cumhuriyet Halk Partisinin ilk programında ise halkçılık görüşü şöyle belirtilmiştir:

«Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hâkimiyetin Devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşı olan vazifelerini tamamiyle yerine getirmek için kullanılması Partinin başlıca prensiplerindendir.»

«Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate imtiyaz tanımayan yurtdaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.»

«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, küçük sanat sahipleri, sanayi erbabı, tüccarlar ve memurlar, Türk millî varlığının başlıca çalışma unsurlarıdır. Bunların birinin çalışması öbürünün ve hepsinin hayatı ve refahı için bir mecburiyettir.»

«Partimizin bu prensiple göz önünde tuttuğu gaye, sınıf kavgaları yerine içtimaî nizam ve tesanüdü elde etmek ve menfaatler arasında birbirlerine zıd olmayacak surette âhenk koymaktır. Menfaatler liyakat ve faaliyet derecesine göre olur.»

---

[6] Yeni Mecmua, sayı: 35, 14 Mart 1918.
[7] Yeni Mecmua, sayı: 37, 28 Mart 1918.
[8] Bk: s: 487.

Bütün bunlardan ve bugüne kadar süren halkçılık anlayış ve uygulamasından şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. **«Halk»** ve **«Millet»** kavramları birbirine karıştırılmıştır.

2. Türk toplumunda sınıf farklılaşmasının ve sınıf şuurunun yeteri kadar belirmemiş olmasından yanlış bir inanışa kapılarak sınıfların varlığı reddedilmiştir.

3. Sınıflar arası menfaat uyuşmazlığının azaltılması ve karşılıklı menfaatlerin dengede tutulması yerine, bu uyuşmazlığın tamamen kaldırılacağı gibi bir hayali amaç güdülmüştür.

4. Birtakım hukuki formüllerle halkçılığın gerçekleşeceği inancına varılmıştır. Bu inanışla, fertler, aileler ve sınıflardan herhangi birine imtiyaz tanımamanın ve imtiyazsız toplum yaratmanın sağlandığı kabul edilmiştir, **«köylü efendimizdir»** sözüyle çelişmeye düşülmüştür.

5. Halkın zararına işleyen kurumların sökülüp atılmasına gereği kadar değer verilmemiştir.

6. **«Halkçılık»** daha çok politik yönüyle değerlendirilmeye çalışılmış, ekonomik ve sosyal yönleri ihmal edilerek, bu açıdan gerekli çaba gösterilmemiştir. Aşar vergisinin kaldırılması, yeter sayılmıştır.

7. **«Halkçılık»** gerçek anlamiyle idrak edilemediği için, **«laiklik»**, **«devletçilik»**, **«devrimcilik»** ve **«milliyetçilik»** ilkeleri kısır bir anlayışla uygulanmıştır.

Yeni rejimin bütün zaaflarını bir noktada toplamak gerekirse, diyebiliriz ki, rejim, gerçek anlamda **«Halkçı»** olamamıştır. Belki de en büyük yanlışlık **«Halk»** ile **«Millet»** in, **«Halkçılık»** ile **«Milliyetçilik»** in birbirlerine karıştırılmasından geliyordu. Halbuki, Yeni Türkiye'de **«Milliyetçilik»**, bu üç akımın reddi anlamında kabul edilmişti: Ümmetçilik, Turancılık ve Beynelmilelcilik.

Bir başka yanlışlık da, **«Devrimcilik»** ilkesinin, elde edileni korumak anlamına alınması olmuştur. **«Devrimcilik»** ister **«évolution»** ister **«révolution»** karşılığı kullanılsın, bu anlamda kabul edilemezdi. Kendi kendini inkârın bir örneğini de bu yanlışlıkta görmekteyiz.

B. YENİ REJİM VE REJİM KADROSO

Bu kitabın önsözünde; Yeni Türkiye'nin kuruluşu sırasında, nelerin eksik kaldığını, nelerin yanlış konulduğunu bulabilirsek, büyük bir kurtuluş hamlesinin hemen arkasından niçin ve nerelerde takılıp kaldığımızı belirlemiş olacağız, demiştik. Bir önceki kısımda, bu tıkanıklığın fikir yönü ile ilgili nedenlerini az çok ortaya koymuş olduğumuzu sanıyoruz. Şimdi, aynı ölçüde önemli bir başka konuya eğilmek gerekiyor: «Anadolu İhtilâli», hızını ve gücünü bir süre sonra niçin yitirmiştir?

İnancımıza göre, bu sorunun cevabı şu gerçekte aranmalıdır :

«Anadolu İhtilâli» yeteri kadar bir tasfiye yapamamış ve ihtilâl kadrosu, bir rejim kadrosu haline gelememiştir.

Rejimin duraklamadan yürütülebilmesi, her şeyden önce, devrimci bir rejim kadrosunun yetiştirilmesiyle mümkün olabilirdi. Atatürk 1938'de öldü. Aradan bir nesil boyu zaman geçmiş bulunuyor. Buna rağmen Atatürk rejiminin, halkçı, devletçi ve lâik yönleriyle yeni ileri bir aşamaya ulaştığını söylemek aşırı bir iyimserlik olur.

«Yeni rejime yeni kadro» gereği, şüphesiz, Atatürk'ün dikkatinden kaçmış değildir. Nitekim, zaferden sonra, geniş çapta bir tasfiyeye giriştiğini görmekteyiz. Fakat, aşağıda belirtmeye çalışacağımız etkiler yüzünden hem bu tasfiye hedefine ulaşamamış, hem de kasdettiğimiz anlamda bir kadroya gidilememiştir.

Millî Mücadele döneminde «Misakı Millî» ekseni etrafında kurulan koalisyon, yeni bir devlet kuruluşuna yönelen oluşumun yarattığı anlaşmazlıklar sebebiyle bozulmaya mahkûmdu. Birinci Büyük Millet Meclisindeki gruplaşma[9] (1. ve 2. Gruplar), Millî Mücadele kadrosunun bölüneceğini ve gelecekteki sert çatışmayı belli etmiş bulunuyordu. Bu durum, tasfiye hareketinin, zaferin hemen arkasından başlamasını zorunlu kıldı.

---

[9] Bk: s: 573-597.

Önce, Birinci Meclisin kendisini feshetmesi ve seçimlerin yenilenmesi (1 Nisan 1923) sağlandı. Mustafa Kemal Paşa, **«halkçılık esasına dayanan ve Halk Partisi adiyle siyasî bir parti kurmak»** niyetinde olduğunu daha önce (6 Aralık 1922) açıklamıştı.[10] Müdafaai Hukuk Grupunu (1. Grup) parti haline sokacak ve 2. Grupu seçimlerde tasfiye edecektir.

Mustafa Kemal Paşanın, 9 umdelik bir seçim beyannamesiyle 8 Nisan'da açtığı seçim kampanyası, bir hayli sert geçti. 11 Ağustos 1923 günü toplanan İkinci Büyük Millet Meclisine, İkinci Gruptan hemen hiç kimse girememişti. Bu sonuç, tasfiyenin ilk adımı idi. İkinci adım daha sert atılacak ve İttihatçıları hedef güdecekti. Mustafa Kemal Paşa, bu hususta Anadolu Ajansı muhabirine 14 Nisan 1923'de verdiği aşağıdaki demeçte gerekli uyarmayı yapmış ve şöyle demişti:

«İttihat ve Terakki fırkası namına teşriki mesai için hiç bir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası namına hareket etmek selâhiyetini haiz değildir ki, böyle ve bu nâma müracaat vâki olabilsin. Çünkü herkesçe malûm olduğu üzere, mezkûr Cemiyet mütarekenin (Mondros) ferdasında o vakitki İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin davetiyle merhum Talât Paşa'nın riyaseti altında aktedilen kongresi karariyle Teceddüt Fırkasına inkılâb etmiş ve bütün hukuk ve emvalini mezkûr Fırkaya devrederek İttihat ve Terakki nâmının tarihe tevdi edildiğini ilân etmişti. Vaktile bir çoğumuz o Cemiyetin müessis ve âzasından bulunuyorduk. Son kongresi karariyle tarihe intikal eden mezkûr cemiyetin müntesipleriyle, bilâhare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısmı küllisi büyük milletimizin azm-i bülendinden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir.»[11]

İkinci Büyük Millet Meclisinin toplandığı ilk günlerde Halk Partisinin kuruluş hazırlıklarına da girişilmiş ve bütün milletvekilleri, 9 Eylül 1923 günü resmen kurulan bu Partinin kadrosuna dahil olmuşlardır. Ancak, sağlanan bu birlik de geçici idi. Bir kısım İttihatçı milletvekilleri ve bazı büyük kumandanlar Mustafa Kemal Paşanın karşısına geçmek üzere hazırlanmakta idiler. Bu

[10] Hâkimiyeti Milliye, Yeni Gün ve Öğüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeç. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c: II, s: 40)

[11] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c: III, s: 62.

hazırlık döneminde, önce orduda bir tasfiyeye gidildi ve hemen arkasından «Terakkiperver Cumhuriyet Partisi» kuruldu. Birinci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir Paşa'nın 26 Ekim 1924 günü, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın 30 Ekim 1924 günü askerlikten istifa etmeleri üzerine 30 Ekim'de M. Kemal Paşa, aynı zamanda milletvekili olan kumandanlara iki görevden birini seçmelerini bildirdi. Güvendiği kumandanlara, özel olarak, orduda kalmaları tavsiyesinde bulundu. Böylece, Genel Kurmay Başkanı (Fevzi Çakmak) ile dört kolordu kumandanı (İzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili ve Fahrettin Paşalar) orduda kalmış, üç Ordu Müfettişi (Karabekir, Cebesoy ve Cevat Çobanlı Paşalar) ile bir kolordu kumandanı (Cafer Tayyar Paşa) askerlikten ayrılarak politikaya seçmiş oldular.[12] Bir hafta kadar sonra (9 Kasım 1924) Dr. Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Halit, Feridun Fikri, Sâbit Sağıroğlu, Halis Turgut, Faik Beyler ile Refet ve Rüştü Paşalar Halk Partisinden istifa ettiler. 17 Kasım'da, da, Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında eski İttihatçılardan müteşekkil **«Terakkiperver Cumhuriyet Partisi»** kuruldu. Partinin kurulmasından 3 ay sonra (11 Şubat 1925) Şeyh Sait isyanı başladı. 4 Mart 1925'de Takriri Sükûn Kanunu yürürlüğe konuldu. 5 Haziran 1925'de «Terakkiperver Cumhuriyet Partisi» kapatıldı. Olaylar, birbiri ardından gelişiyordu. Nihayet 15 Haziran 1926'da, İzmir'de Atatürk'e karşı düzenlenen bir suikast meydana çıktı. Suikast dâvasını görmek üzere kurulan İstiklâl Mahkemesi **«Terakkiperver Cumhuriyet Partisi»** mensuplarından aşağıda isimleri yazılı 28 milletvekilinin tevkifine karar verdi:

Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Sâbit Bey, Halet Bey, Halis Turgut Bey, Feridun Fikri Bey, İhsan Bey, Muhtar Bey, Şükrü Bey, Münir Hüsrev Bey, Rahmi Bey, Hâzım Bey, Besim Bey, Kâmil Bey, Faik Bey, Abidin Bey, Zeki Bey, Bekir Sami Bey, Arif Bey, Mustafa Bey, Necati Bey, Osman Nuri Bey, Rüştü Paşa, İsmail Canbolat Bey, Rauf Bey, Adnan Bey.

İzmir'de faaliyete geçen ve sonra Ankara'ya intikal eden İstiklâl Mahkemesi, yalnız suikast tertipçilerini değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin dâvasını da görmüştür. Bu, İttihat ve Terakki'nin kesin şekilde tasfiyesi demekti. İzmir'deki muha-

[12] **Cevat Paşa kısa bir süre sonra pişman olmuş ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, kendisinin tekrar orduya dönmesini sağlayarak Askerî Şûraya tâyin ettirmiştir.**

kemede, savcı Necip Bey iddiasını yaparken İttihat ve Terakki'yi şöyle suçlamıştı:

«İttihat ve Terakki memleketin anahtarlarını teslim aldığı zaman Türkiye'nin hudutları Saray Bosna'dan Hint denizine kadar devamı ediyordu. İttihat ve Terakkinin elinden düşürdüğü altın anahtarı biz aldığımız zaman hükûmet merkezi işgal edilmiş, memleketin en güzel kısımları yer yer düşman işgal ve süngüleri altında kalmış bir hal ve vaziyette bulunuyordu. Acaba İttihat ve Terakkinin şu umumî manzarası tarih huzurunda nasıl muhakeme edilir?

Harbi Umuminin devam ettiği sıralarda memleketin uğramış olduğu facialardan bahsetmek istemiyorum. Mağlûbiyet mukadderdi. Esasen Almanlar Marn'da yenildikten sonra harbin kaderi umumî hatlariyle belirmişti. Harbe girdik, mağlûp olacaktık, fakat daha az zararla, daha az kayıplarla...

Yüzbinlerce vatan evlâdından çoğu düşman kurşunlarından ziyade, sefaletten ölmüştür. İttihat ve Terakki tarih huzurunda bununla mı iftihar eder?»

İstiklâl Mahkemesinin Ankara'da verdiği kararda ise, İttihat ve Terakki şu satırlarla mahkûm ediliyordu:

«Harbi Umumi firarileri, memlekette millî mukavemet istidadını sezdikleri andan itibaren Berlin'den başlayarak, Moskova veya Batum'da devam eden teşebbüsleriyle, kötü idare ve korkunç bir hezimetle perişan ettikleri memleketi, tekrar pençeleri altına almaya çalışmışlardır.

Millî şeref ve millî zafer hürmetine bütün siyasî suçlar affedilmiştir. Dâvacı bütün millet ve şahidi bütün cihan olan Harbi Umumi felâketlerinin mesulleri de bu arada affedilmişlerdir. Harpten sonra, Millî Kurtuluş Mücadelesi devam ederken yabancı ülkelerde, millete, memlekete zararlı entrikalar çevirenler de affe, müsamahaya, âtıfete uğramışlardır.

Hâl böyleyken, bunlardan bir kısmı, açtıkları hiyanet macerasına, yeni ve gizli istikametler vererek, kötü ve şeni maksatlarına doğru yürümekten çekinmemişlerdir.»

Bu sert ve kesin hükümden ayrı, şöyle deniliyordu:

«Meşrutiyet öncesindeki Serez'le, Cumhuriyetin başkenti Ankara bir tutulamazdı.

Bu zihniyetin sahipleri, yazıları hoşa gitmediği için, Köprü

başında öldürülüveren bir Ahmet Samim'le, bir Mustafa Kemal'i ayırt etmekten âcizdirler.»[13]

İstiklâl Mahkemesi, İzmir ve Ankara'da gördüğü bu dâvaya, hatırı sayılır bütün İttihatçıları dahil etmiş ve bir çok ünlü kişileri idama mahkûm eylemiştir. Tasfiyenin şiddetini canlandırabilmek için, idam mahkûmlarından bazılarını hatırlamakta fayda vardır:

İzmit Milletvekili Şükrü Bey, Saruhan Milletvekili Abidin Bey, Eskişehir Milletvekili M. Arif Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat Bey, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Eski Lâzistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey, Eski Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey, Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey, ünlü Karakemal Bey, eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım Bey, İttihat ve Terakki Kâtibi Mesullerinden Nail Bey, eski Ardahan Milletvekili Hilmi Bey.

Görülüyor ki, M. Kemal Paşa, 2. Grup'un, Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin ve İttihatçıların tasfiyesinde oldukça radikal davranmıştır. Ancak, seçtiği çalışma ekibindeki en ileri unsurların bu ölçüde radikal olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, yeni rejimin ikinci adamı olan İsmet Paşa da böyledir. C.H.P.'nin 40. kuruluş yılı vesilesiyle Ulus Gazetesine yazdığı bir makalede, İsmet Paşa, konumuzla ilgili olarak çok dikkate değer sözler söylemiştir. İsmet Paşaya göre, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 2. Grup'un devamı sayılabilir ve **«... az çok kendi kendine»** teşekkül etmiştir. İsmet Paşa'nın bu hususdaki fikrini daha iyi anlamak için şu satırlara dikkat etmek gerekir:

«... B. M. Meclisindeki tek parti, geçimsizlik, beraber çalışmayı imkânsız kıldığı sanılarak, tabii ve sun'i gayretlerle bir ayrılmaya ve bölünmeye gitmiştir. Bu suretle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş oldu.»

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önemli fikir ve görüş ayrılıklarından değil, geçimsizlikten doğmuştur ve bu geçimsizlik beraber çalışmayı imkânsız kılacak kadar büyük değildir. Bu partiyi kuranlar kendiliklerinden teşebbüse geçmediler. Biraz da bu yola itildiler.

İşte, İsmet Paşa'nın bize söylemek istedikleri.. Yine aynı yazısında, İsmet Paşa şöyle diyor:

---

[13] Mekki Said Esen, Milliyet Gazetesinin 19 Mart 1964 günlü sayısı, «Atatürk'ü öldürmek istemişlerdi» başlıklı seri yazı.

«Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin» programında bulunan «Millî ve dini geleneklere sadakat» sözü büyük reformlar ve inkılâplar yoluna girmiş olan Atatürk idaresi ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi sayılmıştır. Aslında bu iddia her büyük reformun karşısında tabii ve meşru olan muhafazakâr cereyanı temsil eder masum bir iddia görülebilirdi. Kaldı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi bir muhafazakâr cereyanı temsil ettiğini de hiç bir zaman söylememiştir.

Kaydedilmeye lâyıktır ki, Terakkiperver Fırkanın başında bulunanların büyük kısmı mazileri ve zihniyetleri itibariyle ileri fikirli ve ıslâhatçı insanlardı.»[14]

Bu satırlardan, İsmet Paşa'nın, sert bir tasfiyeye taraftar olmadığını ve bütün fikirleri bir arada yaşatarak yeni rejimi yerleştirmenin mümkün bulunduğu inancını taşıdığını anlıyoruz. Daha ilginci, İsmet Paşa'nın, hem büyük reformları, hem de muhafazakâr cereyanı meşru görmesidir.

Statükocu akımı meşru tanıyarak, büyük reformlarla yeni bir rejim kurmayı mümkün sayan bir görüş, «rejim ve kadro» meselesine elbette değişik bir açıdan bakacaktı. Bu itibarla Atatürk'ün kadroya gidemeyişinde, en yakın çalışma arkadaşının etkisi olabileceğini de hesaba katmak gerekir.

«Anadolu İhtilâli» yeteri kadar bir tasfiye yapamamıştır. O kadar ki, Millî Mücadele süresince ihtilâle karşı çıkan, hattâ düşmanlarla işbirliği yaparak vatan hiyanetide bulunan nice kimse, zaferden sonra unutulup gitti. Lozan Andlaşmasına bağlı genel af protokolü ile yalnız 150 kişinin af dışı tutulması yeter görülmüştü. 7 Ocak 1924 tarih ve 61 sayılı Resmî Gazetede ilân edilen kararnamede isimleri bulunan 150 kişiden, yurt dışında olanların Türkiye'ye girmeleri yasaklanmış ve o tarihte Türkiye'de bulunanlar memleket dışına çıkarılmışlardır. Yüzellilik liste incelenince insanın aklına hemen şu soru geliyor: Hepsi bu kadar mı idi? Sonra, listede öyle isimler var ki, gerçek bir seçme yapılsa bunlara sıra mı gelirdi? Şüphesiz hepsi bu cezayı haketmişti. Fakat, listenin son kısmında isimleri yer alan 30-40 köylüden önce, mahkûm edilecek kimse yok mu idi? Vardı, binlerce insan vardı. Ama bunlar, yeni rejimde, hiç bir hesap vermeden namuslu insanların arasına karışıp, kaynadılar.

[14] 9 Eylül 1963 günlü Ulus Gazetesi.

İdare kadrolarına, memuriyetlere adam alırken, ilk zamanlar bir derece dikkatli davranmaya çalışıldığını da, bir iyi niyet işareti olarak, kaydetmek isteriz. Buna rağmen, eski durumlarını ihya edemeyenler — ki bunlar pek azdır — şu görüşü savunuyorlardı :

«Anadolu inkılâbının da, hükûmetimizi bir tasfiye siyasetine sevketmesinden tabiî bir şey olamazdı. Nitekim bu hesap siyasî mükâlematta bile esas teşkil etmiş ve Lozan Muahedenamesiyle âleme ilân edilmiştir. Hakikî tasfiye budur. Bunun dışında memlekette iki türlü insan yoktur.»[15]

Bu görüşe göre, 150 kişinin memleketten atılması, gerçek tasfiyedir ve bunların dışında suçlu yoktur. Halbuki, o günlerde, devrimciler böyle düşünmüyorlardı. Devrimcilerin düşüncesini, 15 Şubat 1924 günlü Akşam Gazetesinde yayınlanan makalesinde, Falih Rıfkı Atay şöyle belirtmekte idi:

«... İhtilâlin siyasî şerefi, askerî şerefine yakındır. İhtilâl, silâhı ve siyaseti, kılıcı ve zekâsiyle muzaffer olmuştur. Fakat, ihtilâl, vatanı askerle müdafaa etmek için nasıl Bâbıâli geleneklerinden kurtulmuş bir zihniyetle hareket ettiyse, siyaset için de öyle olmuştur. Ve yeni devletin siyasî faaliyetine de ancak o ruh hâkim olmalıdır. Bâbıâli hiç bir yerde işimize yaramaz: ne içerde, ne dışarda...

İsmet Paşa, Bâbıâli insanlarının «hakkı müktebesini» tanımamakta haklıdır.»

Fakat, bu düşüncenin tatbikatta pek az değer bulduğunu, Falih Rıfkı Atay, yine aynı yazısında, farkında olmadan şöyle itiraf etmektedir :

«Garip bir hikâye nakledeyim: İhtilâle karşı vaktiyle dürüst hareket etmeyen bir zâta, arzusu üzerine, Ankara'da büyük bir memuriyet verdiler. Bu zât ne yaptı bilir misiniz? Hem, ben büyükelçiyim diye teklifi reddetti, hem de gazetelerde Hariciye Vekâletini terzil etmiye çalıştı.»

Bu ilk heyecan yıllarında, hiç değilse bazı devrimcilerin, köklü bir tasfiye ihtiyacını duydukları bir vakıadır. Böyle bir tasfiyenin hangi ölçüler içinde tahayyül edildiğini, yine Falih Rıfkı Atay'ın kaleminden okuyalım. (Akşam Gazetesi, 31 Mart 1924):

---

[15] Eski büyükelçilerden Celâl Kemali Söylemezoğlu'nun, Falih Rıfkı Atay'a cevap olmak üzere 5 Nisan 1924 günlü Akşam'da yayınlanan yazısından.

«324 inkılâbını bir tensikat devri takip etti. Fakat, gevşek, müterediddit ve ham politikacılar yüzünden iflâsa gitmiştir. Ne devlet teşkilâtında, ne de kadrolarda ıslâhat yapabildik? Hattâ, binlerce «Gayrimemnun» halketmek mukabilinde memur adedini bile azaltmadık. O zamanki kargaşalık en gençlerimizin bile hatırındadır. Anadolu inkılâbı da bizi bir tasfiye siyasetine sevketti. Ordu İstanbul'a girdiği zaman, Ankara eski devletin bütün müessesatına karşı dürüst ve açık bir tavır takındı. Bir sabah küçük büyük bütün memurlar nezaret binalarını kapalı buldular. Ankara, hiç telâş etmiyerek, bu azim kalabalık arasından yeni bir memur sınıfı seçmek usulünü tercih etti. Muhtelif Cumhuriyet dairelerinin, tefefruatta, bu büyük fırsattan ne kadar istifade ettiklerini bilemiyoruz. Yalnız, şurası muhakkatır ki, böyle radikal bir hareketle, yeni devleti saray ve Bâbıâli havası içinde çürütmek tehlikesi bertaraf edilmiştir. Vezirler ve hakkı mükteseplerı, sefirler ve hakkı mükteseplerı, nazırlar ve hakkı mükteseplerı, kalmamıştır. Cumhuriyet, kafası kafasına, ruhu ruhuna uymayan «Saltanatı Osmaniye» enkazının Ankara'da nüksetmesi ihtimalinden kurtuldu.. Ancak, Cumhuriyeti tesis etmek için tasfiyesi zarurî müesseseler, sade hükûmet daireleri değildi. Her şubede ve bizzat serbest hayatta yakın ve uzak mazinin bir çok seyyiatı ile mücadele etmek, Anadolu inkılâbiyle hakikaten bir şey değişmiş olduğunu hissettirmek mecburiyetindeyiz. Bu vazife yalnız Hükûmete değil, halk fırkasına ve ahali ile temas eden her nevi teşkilâta düşüyor... Dünkü içtimadan çıktığım zaman bu tesfiye lüzumunun nerelere kadar uzandığını daha vazih görür gibi oldum... Hilâfet, Şeriye Vekâleti, Medreseler, Mahkemei Şeriyeler, iki türlü maarif ve iki türlü adliye, bizzat cumhuriyet esasları ile tezat halindeydi.. Devletin zahirî şekli bile, bizî inkılâbın teessüs etmiş olduğuna inanmakta tereddüt ettirmeye kâfi idi.. Politika nizalarında, taşradaki eşraf ve mütegallibe şebekesinde, Meşrutiyet fırkacılığından tevarüs ettiğimiz bazı âdetlerde dahi Cumhuriyet esaslariyle aslâ telif edemediğimiz garabetler vardır... İlk hedef şüphesiz eşraf ve mütegallibe şerzemesidir. Taşra hayatını biraz tetkik etmiş olanlar bilirler ki, eşraf ve mütegallibenin, nüfuz ve itibarlarını halktan zannetmek yanlıştır. Bu türedilerin ekserisi halka hükûmet kuvvetiyle, hükûmete halk kuvvetiyle kendini saydırmak yolunu bulmuş birtakım müraillerdir... «İttihat ve Terakki» bu neviden epey mahlûk yarattı. Şurası gariptir ki, bu adamlar hadşinas değildirler. Birer

Rüştiye şahadetnamesi ve bir de eşraflık kurumiyle Devleti yürütmek iddiasındadırlar. Bütün hünerleri günün birinde bir vekâlet postuna oturmuş olmaktır... Ümmi ve haris olduklarından, bu makamları devirlerinin aşiret reisliği gibi benimsemişlerdir. Ve bir an ikbalden uzak düşmek, zayıf akıllarına halel verir. Meşrutiyet devrinden tevarüs ettiğimiz bu nümuneler, bir Cumhuriyet Fırkasında aykırı ve muzır tufeylilerdir... Böyle kimselerin üstünden fırka ve hükûmet nüfuzunu almak, zaten tegallüplerinden el'aman çeken halkı, kendi fırkasına daha iyi ısındıracaktır...»

Bütün bu iyi niyetli çabalar, ne yazık ki, arzu edilen olumlu sonuca ulaşamadı. Bir çok alanda hemen hiç bir şey yapılmadı, ya da çok eksik yapıldı. Nasıl yapılabilirdi ki, Birinci Büyük Millet Meclisine üye seçildikleri halde Meclise katılmıyanları, Meclise geldikten bir süre sonra istifa edenleri veya memuriyeti tercih ederek milletvekilliğinden ayrılanları, İkinci Büyük Millet Meclisinde milletvekili olarak görmekteyiz.

Falih Rıfkı Atay'ın sözünü ettiği mütegallibe tasfiye edilemediği gibi, zafer sonrası şartları, yeni tip bir mütegallibe zümresi daha yarattı. Siyasî mütegallibe diyebileceğimiz bu yeni zümre gücünü Kuvayi Milliyeci olmaktan alıyordu. Bunlar, Kuvayi Milliyeye karışmamış, ya da az çok ihanet etmiş ezik, başı eğik grupların karşısında özellikle işgal görmüş bölgelerde, siyasî nüfuzlarını kullanarak birtakım ekonomik imkânlar da elde etmiş ve eski eşraftan daha çok palazlanmışlardır.

ATATÜRK VE C.H.P.

Rejimler, genellikle sınıflara dayanır. Sınıf farklılaşması belirli hale gelmemiş memleketlerde ise, rejimleri ayakta tutan ve yaşatan, kadrolardır. Her iki tip toplumda, rejimlerin dayanağı olan kuvvetler müesseseleşmeye giderek, rejimin sürekliliğini sağlamaya çalışırlar. Bu açıdan, Atatürk Türkiyesine ve Atatürk'ün düşünceleriyle davranışlarına bakınca durum şöyle görünmektedir:

Türk toplumu, Batılı anlamda bir sınıflaşma çağına girememiştir Atatürk de bu gerçeği böyle görür ve böyle kabul eder. Hattâ, memlekette sınıf şuurunun bulunmayışını sıhhat ve kuvvet işareti sayarak **«sınıfsız ve imtiyazsız bir kitleyiz»** sloganını ortaya attığı bilinmektedir. Şu halde, Atatürk'ün düşüncesinde, yeni rejime sahip çıkacak bir sınıf yoktur. 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'de halkla yaptığı konuşmada şöyle der:

«Şunu arzedeyim ki, başka memleketlerde partiler behemehal iktisadi maksatlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü, o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini korumak için kurulan siyasi bir partiye karşı, diğer bir sınıfın menfaatini korumak maksadiyle bir parti kurulur. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan siyasi partiler yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki, Halk Partisi dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil bütün millet dahildir.»[16]

Bu noktalardan haraket eden Atatürk, zaferden hemen sonra bir rejim partisi olarak Halk Partisini kurmaya girişmiştir. Kendi deyimiyle, hedefi bir **«halk devleti ve hükûmeti»** meydana getirmektir. Partiyi, bu iki esasa, sınıfsız toplum ve halk devleti veya hükûmeti esaslarına göre düşünmüştür. O'na göre, **«Halk Partisinin kadrosu bütün millet fertleridir.»**[17] Bu sözlerinden, anlaşılıyor ki Atatürk, yeni rejimi yürütecek bir kadroya yönelmek niyetinde değildi. Çünkü, bütün tek partili rejimlerde, parti bütün milleti temsil ettiğini iddia eder, fakat bütün milleti kadrosu içine almaz. Bütün millet fertlerini kadrosu içine alan Halk Partisi ise **«halka siyasi terbiye vermek için bir mektep»**[18] olacaktı.

Bu tarz bir partinin, rejimi yerleştirmekte ve yürütmekte büyük başarı sağlayacağı muhakkaktı. Nitekim **«Serbest Fırka»** denemesi bu gereçeği ortaya koymuş ve Halk Partisinin ıslâhı teşebbüslerine girişilmiştir. Halbuki, aradan henüz yedi yıl geçmişti. Hastalık, yalnız Partinin yönetiminden geliyor sanılarak, zaman zaman yönetim ve kuruluş değişiklikleri yapılmıştır.

Halk Partisinin ilk kuruluşunda, İttihat ve Terakki'den mülhem olarak «parti mutemetlikleri» ihdas edilmiş ve İttihatçıların «kâtibi mesul»lerine benzeyen mutemetler, Serbest Fırkanın kapatıldığı devreye kadar, vilâyetlerde Partiyi yönetmişlerdir. Sonra, Parti Başkanları ve Parti Müfettişleri devrine girildi. Merkezden görevlendirilen ve kısmen seçimle işbaşına gelen Parti Başkanları denemesi de umulan sonucu vermedi. Çünkü, bir çok yerde, Parti - Hükûmet çatışması başgöstermişti. Nihayet, Atatürk, 18.6.1936'da İçişleri Bakanını Parti Genel Sekreteri ve valileri de Parti Başkanı yaparak, Partisini hükûmetin idaresine

---

[16] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c: II, s: 96-97.

[17] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c: II, s: 227 (10 Ekim 1925 tarihli Akhisar konuşması).

[18] Atatürk'ün Balıkesir nutkundan.

teslim etti. Bu, biraz da partiden kaçmak anlamına geliyordu. Kuruluşundan 1936 yılın kadar süren yönetim biçimi ile, son kararın yarattığı durum, Atatürk'ün parti anlayışında büyük değişiklik olduğunun işareti idi.

Atatürk devrinde, C. H. Partisi Genel Sekreterliği görevi, son iki yıllık süre hariç tutulursa, askerlikten gelme üç kişi tarafından âdeta nöbetleşe yürütülmüştür. Recep Peker (Binbaşı), Cemil Uybadın (Yarbay), Saffet Arıkan (Binbaşı). Bunun bir anlamı olmak gerek. 18 Haziran 1936'da Genel Sekreter olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Atatürk'ün ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Bunun da bir anlamı olmak gerek.

ATATÜRK VE GENÇLİK

Atatürk'ün, rejimi savunacak yeni nesiller yetiştirmeyi, bir rejim kadrosu kurmaya tercih ettiğini kesinlikle söyleyebiliriz. O'nun, çürümüş Bâbıâli kadrosunu ve içinden koptuğu İttihat ve Terakki kadrosunun tutumunu görerek, henüz Anadolu'ya geçmeden önce bütün umudunu yeni nesillere bağladığı, bir fotoğrafisine yazdığı şu satırlardan seçilmektedir:

«Her şeye rağmen muhakkak bir nûra doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki payansız muhabbetim değil; bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkiyle ziya serpmeğe ve aramağa çalışan bir gençlik gördüğümdendir.»[19]

Atatürk, gençlik üzerinde çok durmuş ve rejimi de gençliğe emanet etmiştir. Şimdi, kısaca bu hususlaki görüşümüzü de belirtmeye çalışacağız.

Atatürk, rejimi gençliğe emanet eden sözleriyle bitirdiği büyük nutkunu, 15-20 Ekim 1927 günlerinde, Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında okumuştur. Normal olarak, nutkun, rejimi partiye emanet eden sözlerle sona ermesi gerekmez mıydı? Yahut Atatürk, **«Bu neticeyi, Türk milletine emanet ediyorum»** diyemez miydi? Yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususlar, bu soruların cevabını az çok vermektedir. Bir de nutkun hazırlandığı ve okunduğu tarihten önceki olayları hatırlayalım :

- Kasım 1924, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu.

[19] 24 Mayıs 1918 de imzalayıp Ruşen Eşref Ünaydın'a verdiği fotoğraftan.

- Şubat 1925, Doğuda Şeyh Sait isyanının başlayışı.
- Mart 1925, Takriri Sükûn Kanununun kabulü.
- Haziran 1925, Terakkiperver Fırkanın kapatılışı.
- Haziran 1926, İzmir suikasti, mahkemeler ve idamlar.

Bütün bu olaylardan sonra, büyük bir siyasî muhasebe olan nutku hazırlayışında, Atatürk'ün içinde bulunduğu psikolojiyi anlamak güç değildir. Öyle sanıyoruz ki, Atatürk'ün kadroya gitmekten kaçınmasında, İttihat ve Terakkinin büyük etkisi olmuştur. Kanaatimizce, Halk Partisini kurarken bu örneğe iltifat etmeyişi de, aynı sebebe dayanır. Gerçi, C.H.P. Atatürk'ün partisi olarak kalmak ve eserlerini savunmak yolunda gayret sarfetmekten geri kalmamıştır. Fakat, O'nun ölümünden bir süre sonra, Halk Partisinden koparak karşısında cephe kuranları da, Halk Partisinin tasfiyesine yönelen teşebbüsleri de gördük. Her halde, biraz da insanlarla partilerin kaderindeki benzerlik Atatürk'ü, emanetine başka bir sahip aramaya zorlamış olsa gerek.

Atatürk'ün gençlik hakkında, başka başka zamanlarda söylediği sözler üzerinde dikkatle durulunca, gençlik deyimiyle insan ömrünün belli bir çağından çok, gelecek nesilleri kasdettiği anlaşılıyor. Nitekim, 30 Ağustos 1924 günü Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesinin ikinci yıldönümü vesilesiyle söylediği nutukta **«Gençler!»** diye seslendikten sonra **«Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu ilâ ve idame edecek sizsiniz»** demektedir. Büyük nutkun sonunda, **«Ey Türk Geçliği»** diye başlayan ünlü seslenişinin son cümlesinde de, yine gelecek nesilleri kasdettiğini belirten şu sözler vardır: **«Ey Türk istikbalinin evlâdı!»**

Eğer, Atatürk'ün rejimi emanet ettiği gençliğe verdiğimiz bu anlamda yanılmadıysak, önümüze şu gerçekler çıkmaktadır:

1. Atatürk, 1927 yılında, rejimin yerleştiği hakkında henüz tam bir inanç ve güven duyamamıştır..
2. Rejimi emanet edecek başka bir sağlam kuvvet görememiştir.[20]
3. Rejimin yaşaması sorumluluğunu gelecek nesillere bırakmak istemiştir.

Bu sorumluluğu, yalnız yüksek öğrenim gençleri değil, bütün bir nesil duymak ve taşımak zorunluğundadır.

---

[20] Ordu hakkındaki görüşümüzü bundan sonraki bahiste göreceğiz.

Atatürk'ün kadroya önem vermediği, çevresinden açıkça anlaşılıyor. Geniş ve dikkatli bir inceleme, bu gerçeği daha iyi ortaya koyabilir. Biz, Atatürk'ün günlük hayatı üzerinde kısa bir inceleme yaptık ve çok ilginç sonuçlara vardık. 1932 yılının ilk altı ayına ait — ki Atatürk'ün ihtilâlciliği benimsediği ve yeni bir davranışa girdiği yıldır — nöbet raporlarına göre, Atatürk bu süre içinde, 21 ziyaret yapmıştır.[21] Şöyle ki:

Kılıç Ali Beyin evine	7 ziyaret
İsmet Paşanın evine	2 »
Halkevine	2 »
Halk Partisine	1 »
Orduevine	1 »
Anadolu Kulübüne	1 »
Salih Bozok'un evine	1 »
Rasim Ferit Beyin evine	1 »
Fethi Okyar'ın evine	1 »
Hüsnü Beyin evine	1 »
Şükrü Kaya'nın evine	1 »
Ruşen Eşref Beyin evine	1 »
Refik Saydam'ın evine	1 »
Şakir Beyin evine	1 »

Yine 1932 yılında, Atatürk'ün kabul ederek görüştüğü kimselerden, hangi kişileri kaç defa kabul ettiğini tesbit ettik. Sonuç şöyledir:[22]

Hasan Cemil Çambel (51), Kılıç Ali (49), Nuri Conker (44), Refik Saydam (44), Salih Bozok (42), Şükrü Kaya (34), Recep Zühtü (32), Reşit Galip (30), Ruşen Eşref (29), Cevat Abbas (27), Hasan Cavit (20), Tahsin (20), Falih Rıfkı (18), İsmet Paşa (17), Tevfik Rüştü (15), Fuat (17), Müfit (14), Hasan (14), Cemil Uybadin (13), Recep Peker (11), Saffet Arıkan (11).

Arızi olarak kabul edip görüştüğü kimseler dışında, sürekli ilişkisi olan kişiler bunlardır. Nöbet raporlarının tüm olarak incelenmesinin daha ilginç sonuçlar vereceğinden şüphe edilmemelidir. İnancımız odur ki, Ataürk'ün kadrodan kaçındığına, bundan daha sağlam bir delil bulunamaz.

---

[21] Atatürk'ün Nöbet Defteri, Özel Şahingiray — Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 8, Ankara 1955.

[22] İsimlerin sonunda parantez içindeki sayılar, o kişiyi 1932 yılında kaç defa kabul ettiğini göstermektedir.

C. REJİM ORDUSU

Zaferden sonra, yeni devlet düzeni içinde ordunun yerini tayin etmek, en önemli meselelerden biri olmuştur. Orduyu siyasetten çekmek, bu meselenin hassas noktası idi. Geçirilmiş tecrübeler vardı. Ordu siyasete karışınca korkunç sonuçlar doğuyordu. İttihat ve Terakki idaresi, Balkan Harbi faciası, bu görüşü destekleyen örneklerdi. Üstelik, ordu, yeni bir ihtilâlden geçmiş ve İstiklâl Harbini şerefli bir zaferle sona erdirerek büyük bir itibar kazanmış bulunuyordu. Bu durum, bazı çevrelerde haklı olarak birtakım endişeler yaratmakta idi.[23]

Bir ihtilâl meclisi niteliğinde olan Birinci Büyük Millet Meclisinde, büyük kumandanların hemen hepsi milletvekili olarak bulunmuştu. Genel Kurmay Başkanlığı, İcra Vekilleri Heyetine dahildi. Seçimlerin yenilenmesine karar verildikten sonra, seçim kanununda yapılan bir değişiklikle (3 Nisan 1923 gün ve 320 sayılı kanun), askerlere, seçim bölgelerinde görevli olmamak şartiyle milletvekili seçilebilme hakkı tanınmıştır. Nitekim, Genel Kurmay Başkanı, üç Ordu Kumandanı ve beş Kolordu Kumandanı, İkinci Büyük Millet Meclisine üye seçilmişlerdi.

Bu hâl, Ordu için bir taviz, rejimin yerleşmesi için bir teminat oluyordu. Fakat, Ordu kışlasına nasıl sokulacaktı? Bundan önceki kısımda kısaca hikâye ettiğimiz üzere, Karabekir ve Ali Fuat Paşaların Ordu Müfettişliğinden istifa etmeleri, Mustafa Kemal Paşa'ya beklediği fırsatı verdi.[24] Artık, Cumhuriyet Ordusu, her türlü politik akımların dışında tutulacaktı.

---

[23] Henüz harb devam ederken, Büyük Millet Meclisinin, askeri otoritelere karşı zaman zaman ayaklandığını görmekteyiz. Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşaya ve Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşaya, çeşitli bahanelerle, Mecliste ağır hücumlar yapılmış, haklarında kanuni kovuşturmalara girişilmişti. Askerlere karşı gösterilen tepki, şüphesiz bu kadarla kalmıyordu. Zaferden birkaç gün sonra, bazı kumandanların rütbelerinin yükseltilmesi, Mecliste sert bir şekilde tenkid edilmişti.

[24] Bu konuda Nutuk'ta geniş bilgi verilmektedir. Bk: Nutuk, 1952 baskısı, c: II, s: 852-864.

Yeni rejimde, ordu politikasının nasıl düşünüldüğünü, nasıl uygulandığını gereği gibi gösterebilmek için, 2771 sayılı «Ordu Dahili Hizmet Kanunu»nun bu hususla ilgili hükümlerini aynen aşağıya alıyoruz:

«Madde 34 — Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lâzım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.

Madde 35 — Orduya giren her asker and içecektir. And suretl aşağıdadır :

(Hazarda, seferde, karada, denizde ve havada her zaman ve her yerde milletime ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamlara ve amirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, Türk Sancağının şanını canımdan aziz bilip icabında vatan, Cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda edeceğime namusum üzerine and içerim.)

Madde 36 — Orduda ahlâk ve maneviyatın yükselmesine ve millî duyguların kuvvetlendirilmesine bilhassa itina olunur.

Cumhuriyete sadakat, vatana muhabbet, hüsnü ahlâk, üste itaat, ifayı hizmette sebat ve mukavemet, cesaret ve şecaat, istihkarı hayat, harbe hazırlık, bütün silâh arkadaşları ile iyi geçinmek, yekdiğerine mukavemet, intizamperverlik, menhiyattan içtinap, sıhhatını korumak, sır saklamak her askerin esas vazifesidir.

Madde 39 — Erata askerliğe ait bilgilerden başka okuyup yazmak ve yurt ve hayata ait bilgiler de öğretilir.

Madde 41 — Türk Ordusu her türlü siyasî mülâhaza ve tesirlerin üstündedir. Bundan ötürü ordu mensuplarının siyasî fırka ve cemiyetlere girmeleri ve bunların siyasî faaliyetleri ile münasebette bulunmaları ve her türlü siyasî nümayiş ve içtimalar ve intihap işlerine karışmaları ve bu maksatla nutuklar söylemeleri ve makale yazmaları yasaktır. Siyasî olmıyan cemiyetlerin faal olmayan âzalıklarına girmek dahi mezuniyet ve müsaadeye bağlıdır.»

Görülüyor ki, Ordunun **«Cumhuriyet»** ilkesine bağlı ve politika dışı tutulmasına son derece önem verilmiştir. **«Ordu Dahili Hizmet Kanunu»** nun, 34, 35 ve 36. maddelerinde dört defa **«Cumhuriyet»** kelimesi geçmektedir. 41. maddede ise, ordu - po-

litika ilişkisi, aşırı bir taassupla yasaklanmıştır. Bu yasağın cezası çok ağırdır. 1632 sayılı «Askerî Ceza Kanunu» nun 148. maddesi cezayı şöyle tayin eder :

«Siyasî maksatlarla toplananlar, siyasi fırkalara girenler, siyasi nümayiş ve içtimalara ve intihabata iştirak edenler veya her ne suretle olursa olsun bu maksatla şifahî telkinatta bulunanlar ve siyasî makale yazanlar ve bu yolda nutuk söyliyenler beş seneye kadar hapsolunur.»

Bu hukukî yasaklar ve müeyyideler, tatbikatta, daha başka yasaklarla, disiplin tedbirleriyle ve eğitimle kuvvetlendirilmiştir. Örnek olmak üzere, subay yetiştiren okullarda (askerî orta okullar, liseler ve Harb Okulu) öğrencilere gazete okumanın yasaklandığını gösterebiliriz. Yine aynı şekilde, Harb Okulunda, yakın zamanlara kadar askerlik dışı hiç bir ders okutulmamıştır. Böylece, ordu, yalnız politikadan değil, ifrata kaçan aşırı bir inançla, memleket meselelerinden de uzak tutulmak istenmiştir. Halbuki, Türk Ordusu profesyonel ordu değil, bir rejim ordusudur.

Bu tutum, şüphesiz, ordunun politikaya karışması kadar tehlikeli idi. Türkiye'de bütün ileri fikirlerin öncülüğünü yapan, Türkiye'nin ilk aydın kadrosunu yetiştiren, memlekete büyük devlet adamları ve büyük sanatçılar[29] veren Ordu, bir kompkleksin içine düşürülmüştü. Bazı ordu mensuplarında, **«Bizim, askerlikten başka şeye aklımız ermez»** gibi fikirler belirmeye başlamıştı. Bunun vebalinin büyük ölçüde Mareşal Fevzi Çakmak'a ait olduğuna inanmaktayız. Evet, Mareşal, Orduyu politika dışında tutmuştu. Fakat, bütün fikirlere ve yeniliklere karşı kapıları kapatarak yapmıştı bu işi. Subayların bölük kumandanlığında ihtiyarlamalarını tercih edecek kadar gençliğe uzaktı. «Bir subaya 40 yaşından önce tabur teslim edemem.» diyordu. Halbuki, Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusunun en başarılı Tümen, Kolordu ve Ordu Kumandanları hep genç subaylardı. İstiklâl Harbinde ise, bütün üst kumanda kadrosu — Fevzi Paşa hariç — 35-40 yaşında subaylardan teşekkül etmişti

---

[29] Askerî okullarda yetişmiş, ünlü, sanat ve fikir adamlarımızdan bazıları: Abdullah Cevdet (Askeri Tıbbiye), Ahmet Refik (Harbiye), Aka Gündüz (Harbiye), Cenap Şahabettin (Askeri Tıbbiye), Nabizâde Nazım (Harbiye), Ömer Seyfettin (Harbiye), Mehmet Rauf (Bahriye), Yusuf Akçora (Harbiye), Hasan Cemil Çambel (Harbiye), Recaizâde Ekrem (Harbiye), Celâl Esat Arseven (Harbiye), Ömer Naci (Harbiye), Necip Asım (Harbiye).

Hilmi Uran, hatıralarında Mareşal Fevzi Çakmak için şöyle der:

«O, devlet teşkilâtında ordunun başı olarak müstakil gibi idi. Devlet teşrifatında da bütün vekillere tekaddüm eder, Başvekilden sonra gelirdi. Ziyaret kabul eder, fakat ziyaret iade etmezdi.»

«Fakat öyle zannederim ki, artık hele son senelerde vazifesinin icabettirdiği hareketi ve bilgiyi gösteremiyor, makamında birkaç kişinin tesir ve nüfuzu altında iş görüyor, ordu da tabii bu halden teessür duyuyordu. Artık tarihi bir şahsiyet ve yadigâr oluşu da bütün bu zaaflarını karşılayamaz olmuştu ve ordu da yapılacak yenilik hareketleri için Mareşalin vücudu engel olma durumuna düşmüştü. İktisadi tesislerimizin de onun dar görüşünden fazlaca müteessir olduğunu sanıyorum.»[26]

Ordu, Atatürk'e olan bağlılığından dolayı O'nun sağlığında büyük bir tevekkül gösterdi. Fakat, Atatürk öldükten sonra, özellikle genç subaylar arasında, Mareşal'e karşı duyulan hoşnutsuzluk artmaya başladı. İkinci Dünya Harbinin patlamasından sonra başka orduların birdenbire meydana çıkan üstünlüğü, askerlik tekniğinde ve silâhlarda görülen yenilikler, âdeta bir şok tesiri yaparak, ordu içindeki hoşnutsuzluk bazı kıpırdanmalara yol açtı. İnönü, durumun ciddiyetini kavradı ve Mareşal Fevzi Çakmak 12 Ocak 1944 de emekliye sevkedildi.

Mareşal'in, yirmi yıldan fazla süren Genel Kurmay Başkanlığı, bazı bakımlardan gelişme kaydetmiş olmasına rağmen, Cumhuriyet Ordusu için şanslı bir devir sayılamaz. Fakat, devletin bekası ve yükselmesi açısından bütün memleket meseleleriyle ilgilenmekte eski bir geleneğe sahip olan Türk Ordusunun, rejim ordusu niteliğini kaybetmediği, 27 Mayıs 1960'da anlaşıldı. Ayrıca, bu defa ordu 27 Mayıs İhtilâli ile, sosyal ve ekonomik fikirlere yön vermiş ve büyük bir fikir akımının yolunu açmış oldu.

SON

---

[26] Hilmi Uran, Hâtıralarım — Ankara: 1959, s: 468.

BİBLİYOGRAFYA

1. Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Türk İnkılâbı Tarihi Notları — Ankara 1956.
2. Açıksözcü HÜSNÜ, İstiklâl Harbinde Kastamonu — Kastamonu 1933.
3. Halide Edip ADIVAR, Türkün Ateşle İmtihanı — Çan Yayınları, İstanbul 1962.
4. Ahmet AĞAOĞLU, İhtilâl mi, İnkılâp mı — Ağaoğlu Külliyatı: 5, Ankara 1942.
5. Samet AĞAOĞLU, Kuvayi Milliye Ruhu — Nebioğlu Yayınevi, Birinci Bası, İstanbul.
6. Abdülhalit AKŞİN, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi — İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul 1964.
7. Emekli Orgeneral Fahrettin ALTAY, İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu — İnsel Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul 1949.
8. Rahmi APAK, İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu — İstanbul 1942.
9. Damar ARIKOĞLU, Hatıralarım — İstanbul 1961.
10. Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU, Siyasî Tarih — Ankara 1964.
11. ATATÜRK, Nutuk — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 1950.
12. ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınları: 1, Cilt: I, İstanbul 1945; Cilt: II, Ankara 1952: Cilt: III, Ankara 1954.
13. ATATÜRK'ün Nöbet Defteri (1931 - 1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 8, Ankara 1955 (Toplayan: Özel Şahin Giray).
14. Falih Rıfkı ATAY, Çankaya (Atatürk Devri Hatıraları) — Dünya Yayınları, No. 5.
15. Hikmet BAYUR, Atatürk (Hayatı ve Eseri) — Cil: I, Ankara 1963.

16. Yusuf Hikmet (BAYUR), Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti, İstanbul 1934.
17. Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: III (1914 - 1918 Genel Savaşı) Kısım 1-2 ve 3, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. c., 14. e., Ankara 1953, 1955, 1957.
18. Cevat DURSUNOĞLU, Millî Mücadelede Erzurum.
19. Tevfik BIYIKLIOĞLU, Trakya'da Millî Mücadele — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. 25 ve 25. a., Cilt: I, Ankara 1955; Cilt: II, Ankara 1956.
20. Tevfik BIYIKLIOĞLU, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) — Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim, Seri No. 7, Ankara 1959.
21. M. Cemil (BİLSEL), Lozan — İstanbul 1933, Cilt: I-II.
22. Norbert von BISHOFF, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı) — Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercümeler Kütüphanesi, No. 9, Ankara 1936.
23. General Fahri BELEN, Büyük Türk Zaferi — Ankara 1962.
24. Prof. Dr. Mahmut Esat BOZKURT, Atatürk İhtilâli (Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden) — İstanbul Üniversitesi Yayınları, İnkılâp Enstitüsü, Sayı: 160, İstanbul 1940.
25. General Ali Fuat CEBESOY, Millî Mücadele Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.
26. General Ali Fuat CEBESOY, Moskova Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.
27. General Ali Fuat CEBESOY, Siyasî Hatıralar — Vatan Neşriyatı, İstanbul.
28. CEMAL PAŞA'nın Hatıraları — Selek Yayınları, İstanbul 1959.
29. Emekli Orgeneral Ali Fuat ERDEN, Atatürk — Istanbul 1952.
30. Doç. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL — Dr. Cem SAR, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938), Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Atatürk Serisi No. 5, İstanbul 1963.
31. Emekli Süvari Albay Şerif GÜRALP, İstiklâl Savaşının İç Yüzü — İstanbul 1958.
32. İhsan İDİKUT, Miralay Şehit Nazım Bey — İstanbul 1952.
33. Celâl Nuri (İLERİ), Türk İnkılâbı — Suhulet Kütüphanesi.
34. Prof. Dr. Suphi Nuri İLERİ, Siyasî Tarih — Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınlarından, No. 45, İstanbul 1941.
35. Mahmut Kemal İNAL, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar — Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

36. Cevdet Kerim (İNCEDAYI), Türk İstiklâl Mücadelesi Konferansları — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.
37. İNÖNÜ'nün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, (1919-1946) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2, İstanbul 1946.
38. Yarbay İSMAİL HAKKI, Yunanlılarla İstiklâl Harbi (Tabiye ve sevkülceyş noktai nazarından tetkik) — Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1931.
39. İlyas Sami KALKAVANOĞLU, Millî Mücadele Hatıralarım — İstanbul 1957.
40. Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz — Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.
41. General Sami Sabit KARAMAN, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa — İzmit Sellüloz Basımevi 1949.
42. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Ergenekon — Cilt: I-II, İstanbul 1929.
43. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Vatan Yolunda (Millî Mücadele Hatıraları) — Selek Yayınları, İstanbul 1958.
44. Süleyman KÜLÇE, Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Basılış, Cilt: I-II, İstanbul 1953.
45. MEVLÂNZADE RIFAT, Türkiye İnkılâbının İç Yüzü — Hâlep 1929.
46. Yunus NADİ, Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 10, İstanbul 1955.
47. Yunus NADİ, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul 1955.
48 Abidin NESİMİ, Türkiye'nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp — Sebat Basımevi, İstanbul 1940.
49. Recep PEKER, İnkılâp Dersleri Notları, Ankara 1936.
50. Prof. Edmond ROSSIER, Avrupanın Siyasî Tarihi (1815-1919) — Çeviri: Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1954.
51. Emekli General Ali İhsan SABİS, Harb Hatıralarım, Ankara 1951, cilt: V.
52. SADRİ ETHEM, Türk İnkılâbının Karakteri — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
53. General Liman von SANDERS, Türkiye'de Beş Sene — Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Yayınlarından, İstanbul 1921.

54. Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, Hariciye Hizmetinde 30 Sene — IV. cildin son kısmı, İstanbul 1955.
55. Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, Yok Edilmek İstenen Millet (L'assassinat d'un Peuple) — Selek Yayınları, İstanbul 1957.
56. Prof. Bahri SAVCI — Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış — Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 76. Ankara 1959.
57. TALÂT PAŞA'nın Hatıraları — Güven Yayınevi, İstanbul 1946.
58. Samih Nafiz TANSU, 2 Devrin Perde Arkası (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları) — Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957.
59. TARİH VESİKALARI DERGİSİ, Maarif Vekâleti Yayınları.
60. Dr. Tarık. Z. TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler — İstanbul 1952.
61. Âli Fuat TÜRKGELDİ, Görüp İşittiklerim — II. Basılış — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri, No. 15, Ankara 1951.
62. Âli TÜRKGELDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Ankara 1948.
63. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt: 1-28.
64. Hilmi URAN, Hatıralarım — Ankara 1959.
65. Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi — Ankara 1950.
66. Ali Saib (URSAVAŞ), Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri — Ankara 1340 (1924).
67. Dr. A. Halûk ÜLMAN, Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 128-110, Ankara 1961.
68. Ruşen Eşref ÜNAYDIN, Atatürk (Tarih ve Dil Kurumları Hatıraları) — Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1954.
69. General Veysel ÜNÜVAR, İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920-1921) — İstanbul 1948.
70. Yakın Tarihimiz (Dergi) Cilt: I-IV, İstanbul 1963.
71. GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI HARB TARİHİ DAİRESİ YAYINLARI :
    1 — Harb Tarihi Vesikaları Dergisi.
    2 — Türk İstiklâl Harbi, Cilt: I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı.

3 — 89 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Yarbay Selâhaddin, Birinci İnönü Muharebesi 1933.

4 — 84 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:
Orgeneral Izzettin (Çalışlar), 61. Fırkanın Gediz ve Kütahya Muharebeleri, 1932.

5 — 103 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı :
Yarbay Süleyman İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Haraket ve Muharebeleri, 1936.

6 — 107 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Yarbay Nami Malkoç, 1920 Yılının Kurtuluş Savaşları, 1937.

7 — 100 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Onyüzbaşı Fahri Aykut, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, 1936.

8 — 96 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Emekli Albay Mümtaz, İstiklâl Savaşında İkinci Kolordu, 1935.

9 — 140 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Korgeneral Baki Vandemir, Türk İstiklâl Harbinde Sakaryadan Mudanyaya Kadar, I. Kısım, 1946.

10 — 134 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Albay Hulûsi Baykoç, Sakarya Meydan Muharebesi, 1944.

11 — 108 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kur. Yzb. F.S.T. Saner, İstiklâl Savaşında III. Kolordu, I. Safha, Mürettep Kolordu, 1938.

12 — 102 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Binbaşı Kâzım Aras, İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât, 1936.

13 — 86 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Orgeneral Izzettin (Çalışlar), Sakarya Meydan Muharebesinde 1. Grup, 1932.

14 — 979 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Yuzbaşı Fahri Aykut, İstiklâl Savaşında Dördüncü Kolordu, 1935.

15 — 113 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Albay Mümtaz Ulusoy, İstiklâl Savaşında II. Kolordunun Harekâtı, 1939.

16 — 104 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Emekli Albay M. Şefik (Aker), İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali, Cilt I-III, 1937.

17 — Korgeneral Baron Kress von Kressenstein, Türklerle Beraber Süveyş Kanalına — Çeviri: Emekli Yzb. Mazhar Besim Özalpsan, 1943.

18 — Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, Çeviri: Kurmay Yarbay İbrahim Kemal, 1939.

19 — Prens Andrea, Felâkete Doğru — Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, 1932.

20 — General Papulas'ın Hatıratı — Çeviri: Yüzbaşı İbrahim Halil, 1928.

21 — İngiliz Yarbayı B. Gordon, İngiliz - Mısır Kuvayi Seferiyyesinin İleri Harekâtı — Çeviri: Yüzbaşı Adil, 1926.

22 — Süvari Yüzbaşı Ahmet, Türk İstiklâl Harbinin Başında Millî Mücadele — Ankara 1928.

23 — 116 Sayılı Askerî Mecmua ekî :
Kurmay Yzb. Tevfik Doğantan, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar — İstanbul 1940.

24 — İstiklâl Harbinin Baytârî Harb Tarihi, İstanbul 1933.

25 — 90 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Yarbay Selâhattin — İkinci İnönü Meydan Muharebesi — İstanbul 1933.

26 — Süvari Yüzbaşı Midillili Ahmet, Birinci İnönü Muharebesinin İçyüzü — Ankara, 1930.

27 — Kurmay Yarbay Cemal Tural, Askerî Coğrafya ve Tarih Notları — Harp Okulu, II. Sınıf Yayınlarından, Ankara 1946-1947.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Önsöz ... 3

BİRİNCİ BÖLÜM

Millî Mücadele Öncesi ... 9
A. Yenilgiye Doğru ... 9
B. Bozgun ... 25
C. Mütareke ... 33

İKİNCİ BÖLÜM

Millî Mücadelede İç Etkenler ... 44
A. Zat-ı Şahane ... 45
B. İstanbul Hükûmetleri ... 49
C. Halk ... 60
D. Din ve Din Adamları ... 74
E. Siyasî Teşekküller ... 82
F. Ordu ... 101
K. Kuvayi Milliye ... 104
L. Maddî ve Malî Kaynaklar ... 126
M. Liderler ... 138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Karanlık Dönem ... 164
A. Ordunun Terhisi, Kumandanların Tasfiyesi ... 164
B. İşgaller, Azınlıkların Davranışı ve Türklerin Tepkisi ... 186
C. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da ... 196
D. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadoluya Gönderilmesi ... 205

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Anadolu İhtilâli ... 215
A. İzmir'in İşgalinden Sivas Kongresine ... 223
B. Sivas Kongresinden B. M. Meclisine ... 280
C. Büyük Millet Meclisi ... 324
D. İhtilâlin Zaferi ... 349

Sayfa

İKİNCİ KİTAP

İstiklâl Harbi Yeni Türk Devletinin Kuruluşu 375
Giriş «İstiklâl Harbine Genel Bir Bakış» 377

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Yunanistan 398
   A. Tarihçe 398
   B. Yunanistan'ın Anadolu Seferi 402
2. İstiklâl Harbinde Dış Politika 411
   A. Türkiye ile Rusya 414
   B. Türkiye ile İngiltere 430
   C. Türkiye ile Fransa 444
   D. Türkiye ile İtalya 449
   E. Türkiye ile Amerika 453

İKİNCİ BÖLÜM

1. Birinci İnönü Muharebesi 460
2. Yeni Türk Devletinin Kuruluşu 487
   A. Temel Görüş: Halkçılık 487
   B. Anayasa 493
   C. Saltanatçıların Tepkisi 503
   D. Saltanatçılar Direniyor 509
   E. Yeni Bir Devlet Merkezi Aranıyor 517
   F. İlk Bütçe 522
3. Siyasal Gelişmeler (Barış Ümidi) 530
   A. Londra Konferansı 534
   B. Reddedilen Anlaşmalar 548
   C. Moskova Andlaşmaları 552
4. İkinci İnönü Muharebesi 558

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. İç Çekişmeler ve Gruplaşma 573
   A. İttihatçılar 575
   B. Soleu Teşekküller 580
   C. Birinci Grup 592
   D. İkinci Grup 597
2. Yunan Büyük Taarruzu 602
   A. Kütahya - Eskişehir Muharebeleri 602
   B. Sakarya Meydan Muharebesi 619
3. Yeni Siyasî Gelişmeler 657
   A. Kars Andlaşması 660
   B. Ankara Anlaşması 667
   C. Barış Teklifi 672

4 Büyük Taarruz 679
5. Harbin Sona Erişi 694

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yeni Türkiye 699
A. Yeni Türk Devletinin Fikri Temelleri 706
B. Yeni Rejim ve Rejim Kadrosu 714
C. Rejim Ordusu 727
Bibliyografya 731

ÖRGÜN YAYINLAR, Atatürkçü eylem yolunda bilinçlenmenin öncüsü olan bu kitabın yeni baskısını okuyucularına sunmaktan kıvanç duyar.

